

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTE
LATVIJAS UN AUSTRUMEIROPAS
JAUNO UN JAUNĀKO LAIKU VĒSTURES KATEDRA

Toms Ķikuts

**LATVIEŠU ZEMNIEKU KOLONIJU IZVEIDOŠANĀS KRIEVIJAS
IMPĒRIJAS EIROPAS DAĻĀ (19. GS. 40. GADI–1914. GADS)**

Promocijas darbs

Darba zinātniskais vadītājs:
profesors, Dr. hist.
Ilgvars Butulis

RĪGA,
2015

Promocijas darbs izstrādāts Latvijas Universitātes
Vēstures un filozofijas fakultātē,
Latvijas un Austrumeiropas jauno un jaunāko laiku vēstures katedrā
laika posmā no 2010. gada līdz 2014. gadam.

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā
“Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Darbs sastāv no ievada, avotu un literatūras apskata, piecām nodaļām, secinājumiem, avotu un literatūras saraksta, 44 pielikumiem.

Darba forma: disertācija

Darba zinātniskais vadītājs: *Dr. hist.*, profesors Ilgvars BUTULIS

Darba recenzenti:

- 1) *Dr. hist.*, asociētais profesors Ēriks Jēkabsons, Latvijas Universitāte
- 2) *Dr. hist.*, profesors Aleksandrs Ivanovs, Daugavpils Universitāte
- 3) *Dr. hist.* Vija Daukšte, Latvijas Nacionālā bibliotēka

Promocijas darba aizstāvēšana notiks 20__ . gada __ . _____

Latvijas Universitātes

Vēstures nozares promocijas padomes atklātā sēdē

Ar promocijas darbu un tā kopsavilkumu var iepazīties Latvijas Universitātes Bibliotēkā Rīgā, Kalpaka bulvārī
4.

LU Vēstures zinātņu nozares promocijas

padomes priekšsēdētājs /- a

_____ / *Dr. habil. hist.*, profesors Andrejs Vasks/
(paraksts)

promocijas padomes sekretārs/- e

_____ / *Dr. hist.* Viktorija Bebre /
(paraksts)

© Latvijas Universitāte, 2015

© Toms Ķikuts, 2015

Anotācija

Promocijas darbā “Latviešu zemnieku koloniju izveidošanās Krievijas impērijas Eiropas daļā (19. gs. 40. gadi–1914. gads)” analizēta latviešu zemnieku izceļošana no Vidzemes un Kurzemes guberņām uz citām Krievijas impērijas teritorijām ar mērķi dibināt zemnieku saimniecību grupas (kolonijas) ārpus latviešu apdzīvotās pamatteritorijas. Balstoties uz nepublicētajiem avotiem un pētījuma gaitā izveidotām kvantitatīvo datu bāzēm, analizēta zemnieku migrācijas dinamika, galamērķi un to reģionālās īpatnības, izceļošanu ārpus guberņas aplūkojot kontekstā ar citiem migrācijas veidiem. Padziļināti analizēti pārceļošanas tiesiskie priekšnoteikumi, pārceļotāju sociālā struktūra, izceļošanas cēloņi un iemesli, migrāciju pētot 19. gs. attīstības procesu kontekstā, ievērojot pārceļošanas iniciatīvu veidošanās lokālo specifiku, informācijas aprites un kontaktu nozīmi.

Atslēgas vārdi: agrārā vēsture, vēsturiskā demogrāfija, migrācija, mobilitāte, zemnieku kolonijas, 19. gs. modernizācija

Annotation

In the PhD thesis “Establishment of the Latvian Peasant Colonies in the European Part of the Russian Empire (1840s–1914)” Latvian peasant out-migration from the Baltic provinces to other territories of the Russian empire is analyzed. The research is focused on the out-migrants who founded groups of farms (colonies) outside the Latvian ethnic territory in comparison with other types and destinations of peasant migration. Intensity and destinations of the out-migration, as well as its regional specifics are analyzed using archival sources and original quantitative databases. Detailed analysis is focused on the legal preconditions of peasant migration, social structure of the out-migrants, causes and reasons of the migration initiatives, including the structural causes of migration, local specifics, impact of available information and contacts on the migration decisions.

Keywords: agrarian history, historical demography, migration, mobility, peasant colonies, 19th century modernisation.

Darbā lietotie saīsinājumi

apr. – apraksts

apr. – aprīņķis

CGIA RB – Центральный Государственный Исторический Архив Республики Башкортостан (Baškortostānas Republikas Centrālais valsts vēstures arhīvs)

f. – fonds

g. – gads

ГАРО – Государственный архив Псковской области (Pleskavas apgabala Valsts arhīvs)

gs. – gadsimts

gub. – guberņa

kol. – kolonija

l. – lieta

LNB RN – Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa

LNVM – Latvijas Nacionālais vēstures muzejs

lp. – lapa

lpp. (S.) (p.; pp.) (C.) – lappuse

LU AB – Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka

LVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs

LVI – Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

NIAB – Национальный исторический архив Беларуси (Baltkrievijas Nacionālais vēstures arhīvs)

Nr. – numurs

pag. – pagasts

piel. – pielikums

PSZ – Полное Собрание Законов Российской империи (ПСЗ) – Krievijas impērijas likumu krājums

red. (ed.; ed's) (ред.) – redaktors

sast. (Hrgst.) (сост.) – sastādītājs

skat. – skatīt

t.i. – tas ir

t.s. – tā sauktais

tab. – tabula

u.c. – un citi

u.tml. – un tamlīdzīgi

zīm. – zīmējums

Satura rādītājs	
Anotācija	3
Annotation	3
Darbā lietotie saīsinājumi	4
Satura rādītājs	5
Ievads	6
Avotu un literatūras apskats	11
Avoti	11
Literatūra	28
1. nodaļa. Migrācija un modernizācija 19. gs.: migrācijas vēstures izpētes pieejas un migrāciju attīstības vēsturiskais konteksts Vidzemes un Kurzemes guberņās	38
1.1. Migrācija un modernizācija: teorētiskie aspekti	38
1.2. Baltijas guberņu sociālekonomiskās attīstības iezīmes 19. gs. 2. pusē–20. gs. sākumā	47
2. nodaļa. Baltijas guberņu zemnieku pārvietošanās tiesību normatīvais regulējums	60
3. nodaļa Baltijas guberņu zemnieku migrācijas attīstība un tās reģionālās iezīmes	77
3.1. Zemnieku migrācijas attīstības dinamika un galamērķi	77
3.2. Zemnieku migrācijas reģionālās atšķirības Vidzemes un Kurzemes guberņās	110
4. nodaļa. Zemnieku ārpusguberņas migrācijas cēloņi un iemesli	134
4.1. Pārceļotāju sociālais portrets un dzimumvecumstruktūra	134
4.2. Zemnieku ārpusguberņas migrācijas cēloņi un iemesli	143
5. nodaļa. Zemnieku pārceļošanas norise un tās vērtējumi	170
5.1. Zemnieku pārceļošanas norise un koloniju nodibināšana Krievijas Eiropas daļas guberņās	170
5.2. Baltijas latviešu zemnieku ārpusguberņas pārceļošanas vērtējumi	217
Secinājumi	231
Izmantoto avotu un literatūras saraksts	234
Pielikumi	265

Ievads

Promocijas darbā “Latviešu zemnieku koloniju izveidošanās Krievijas impērijas Eiropas daļā (19. gs. 40. gadi–1914. gads)” pētīta Krievijas impērijas Baltijas guberņās dzīvojošo latviešu zemnieku izceļošana uz citām Krievijas guberņām.

Pēc zemnieku brīvļaišanas Baltijā un pārvietošanās tiesību liberalizācijas 19. gs. pirmajā pusē veidojās zemnieku migrācijas plūsmas uz dažādiem galamērķiem laukos un pilsētās. Zemnieku pārvietošanās un sociālā mobilitāte kļuva par vienu no nozīmīgām 19. gs. otrās puses iezīmēm. Pirmoreiz jauno un jaunāko laiku vēsturē latviešu zemnieki samērā masveidīgi pameta mūsdienu Latvijas teritoriju brīvprātīgas ekonomiskās migrācijas rezultātā. Migrācija kā sociāls process bija un ir daudzveidīgi saistīts ar norisēm saimniecībā, sabiedrībā, arī kultūrvidi un dzīvesveida īpatnībām. Izceļošana no mūsdienu Latvijas teritorijas 19. gs. otrajā pusē kļuva par sabiedrisku aktualitāti, tā bieži minēta arī agrārās vēstures pētījumos. Zemnieku kārtas emancipācija, tajā skaitā pārceļošanas tiesību liberalizācija, bija viens no svarīgiem priekšnoteikumiem sociālās modernizācijas norisei un latviešu nācijas attīstībai 19. gs. Tādējādi zemnieku pārceļošana 19. gs. un tās vēsturiskais konteksts ir daudz nozīmīgāks jautājums kā tikai iedzīvotāju mehāniskās kustības veidu un virzienu raksturojums. Neskatoties uz zemnieku migrācijas attīstības vēsturisko nozīmi 19. gs. otrajā pusē, šim jautājumam veltīto speciālo pētījumu ir samērā maz. Šajā promocijas darbā analizēta zemnieku izceļošana uz lauku apvidiem citās guberņās, kā rezultātā tika izveidotas zemnieku saimniecību grupas (kolonijas) ārpus mūsdienu Latvijas teritorijas.

Promocijas darba mērķis ir analizēt Baltijas guberņu latviešu zemnieku ārpusguberņas migrācijas cēloņus un norisi Baltijas sociālekonomisko procesu kontekstā.

Darba mērķis formulēts, ievērojot savstarpējās ietekmes starp apstākļiem zemnieku iepriekšējā dzīvesvietā, pārceļošanas procesu un galamērķu izvēli. Šāda pieeja izvēlēta, ņemot vērā nepilnības, kuras rada izceļošanas un ieceļošanas strikta nodalīšana, lai gan abi šie pagātnes fakti patiesībā ir vienas parādības divas puses.¹ Migrāciju nepieciešams analizēt kā procesu kopumu, ņemot vērā izceļotāju pieredzi, priekšnoteikumus normatīvajā regulējumā, izceļošanas iniciatīvu veidošanās īpatnības un reģionalitāti.

Atbilstoši darba mērķim un izvēlētajai migrācijas izpētes pieejai, izvirzīti šādi promocijas darba uzdevumi:

- 1) analizēt 19. gs. migrācijas procesu saistību ar citiem sociālekonomiskajiem procesiem, balstoties uz līdzšinējo Eiropas migrācijas vēstures pētījumu secinājumiem;
- 2) izpētīt galveno zemnieku pārvietošanos regulējošo tiesību normu attīstību pēc zemnieku brīvļaišanas Baltijā;
- 3) analizēt Baltijas latviešu zemnieku migrācijas apjoma dinamiku, galamērķu struktūru un tās reģionālās iezīmes;
- 4) Baltijas agrārās situācijas kontekstā analizēt zemnieku ārpusguberņas migrācijas cēloņus un iemeslus;
- 5) raksturot zemnieku ārpusguberņas pārceļošanas iniciatīvu norisi un to vērtējumu laikabiedru skatījumā.

Darbs strukturēts piecās tematiskās nodaļās.

Darba pirmajā nodaļā, balstoties uz mūsdienu Baltijas un Eiropas historiogrāfijas secinājumiem, analizētas migrācijas definīcijas problēmas un vēsturisko migrāciju izpētes pieejas. Ņemot vērā zemnieku migrācijas cēloņu un iemeslu analīzei atvēlēto lomu pētījumā, analizēts jautājums par dažādu 19. gs. t.s. “modernizācijas procesu” saistību ar migrāciju. Ievērojot reģionāla salīdzinājuma nozīmi, nodaļā īsi norādīts uz galvenajiem aktuālajiem migrāciju veidiem un virzieniem dažādās Ziemeļaustrumeiropas teritorijās 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā.

¹ Moch, L. Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 2003, p. 16.

Darba otrajā nodaļā analizēts migrācijas tiesiskais regulējums Baltijas guberņās, tā attīstība un ietekme uz zemnieku migrācijas attīstību.

Trešajā nodaļā detalizēti analizēti zemnieku migrācijas kvantitatīvie rādītāji – migrācijas intensitāte, galamērķi un to izvēles reģionālās īpatnības Vidzemes un Kurzemes guberņās. Savukārt promocijas darba ceturtajā nodaļā analizēti zemnieku migrācijas cēloņi un iemesli, detalizēti raksturota ārpusguberņas migrācijā iesaistīto zemnieku dzimumvecumstruktūra un sociālā struktūra.

Darba noslēdzošajā nodaļā raksturota zemnieku koloniju veidošanās gaita dažādos reģionos un pārceļošanas vērtējumi pārvaldes iestāžu un laikabiedru skatījumā.

Ievērojot pētījumā izmantoto npublicēto kvantitatīvo datu apjomu, pielikumā ievietotas saīsinātas svarīgākās autora sastādītās un lietotās datu tabulas. Savukārt darba pamattekstā ievietotas autora sagatavotās kartoshēmas un grafiki.

Pētījuma hronoloģiskās robežas nosaka ārpusguberņas migrācijas kā iespējas un aktualitātes izvirzīšanās zemnieku vidē pēc brīvvlaišanas un I pasaules kara sākums 1914. gadā. Zemnieku brīvas pārvietošanās attīstību noteica brīvvlaišanas procesa noslēgums 19. gs. 30. gados. Lai gan zemniekiem tūlīt netika piešķirtas tiesības izceļot ārpus guberņas, kurā tie pierakstīti, jau 1841. gadā t.s. “siltās zemes kustība” Vidzemē bija saistīta ar zemnieku vidē masveidīgi izplatījušos ideju par izceļošanu ārpus guberņas. Turpmākā zemnieku ārpusguberņas migrācijas attīstība bija ilgstošs un pakāpenisks, taču kopumā pēctecīgs process. Migrācijas situāciju radikāli mainīja I pasaules kara sākums ar karadarbības noteiktiem transporta ierobežojumiem, pārmaiņām saimniecībā, uzņēmumu un iestāžu evakuāciju, lielāko bēgļu kustību Latvijas teritorijā jauno un jaunāko laiku vēsturē.

Pētījuma tematiskos ietvarus nosaka vairāki aspekti. Ņemot vērā dzīvesveida atšķirības pilsētās un laukos (daudzveidīgā nodarbinātības struktūra pilsētās, dažādā pārceļotāju kvalifikācija un motivācija u.c.), analizēta tikai latviešu zemnieku pārceļošana uz lauku saimniecībām vai saimniecību grupām. 19. gs. šādas pārceļojušo zemnieku saimniecību grupas jaunā dzīvesvietā tika apzīmētas kā “zemnieku kolonijas”. Pārceļošana uz lauku apvidiem citās guberņās lielākoties patiešām bija saistīta ar neapsaimniekotu teritoriju izmantošanu lauksaimniecībā, t.i. tā bija migrācija ar kolonizējošu ievirzi. Tādēļ, ievērojot jēdziena lietojuma tradīciju un minēto migrācijas īpatnību dēļ, arī šajā pētījumā lietots apzīmējums “zemnieku kolonijas”, ar to saprotot pārceļotāju izveidotās saimniecību grupas.

Ģeogrāfiskā ziņā pētījumā aptverta Krievijas impērijas Baltijas guberņu (Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas; *Ostseegouvernements, Ocmzeŭckue, Прубянмуѣckue зѣб.*) latviešu apdzīvotā teritorija (Kurzemes guberņa, Vidzemes guberņas Rīgas, Valmieras, Cēsu, Valkas apriņķi). Baltijas guberņās bija no citām Krievijas guberņām atšķirīga saimnieciskā, konfesionālā, izglītības un pārvaldes situācija. Zemnieku stāvokli raksturoja agrāka dzimtbūšanas atcelšana 1816.–1819. gadā ar atšķirīgu tiesisko regulējumu kā citviet Krievijas impērijā.

Latgales novadā dzīvojošo zemnieku migrācijas vēsture pētījumā nav analizēta, jo Vitebskas guberņa, kurai piederēja Latgales latviešu apdzīvotie Ludzas, Rēzeknes un Daugavpils apriņķi, piederēja Krievijas Ziemeļrietumu guberņu grupai ar atšķirīgu zemnieku tiesību regulējumu, lauksaimniecības organizāciju un pārvaldi.

Attiecībā uz galamērķu ģeogrāfisko nodalījumu, Baltijas zemnieku pārceļošana uz Krievijas Eiropas daļas guberņām ārpus mūsdienu Latvijas teritorijas bija hronoloģiski agrākā ārpusguberņas migrācijas kustība. Brīvprātīgai pārceļošanai uz Sibīriju (t.i., pāri Urāliem) līdz 19. gs. 90. gadiem bija epizodisks raksturs. Turklāt Sibīrijas kolonizācija pamatā notika, pārceļotājiem piešķirot valsts zemes, kamēr Baltijas latviešu zemnieki 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā pamatā apmetās uz privāti izrentētas vai pārdotas zemes. Krievijas impērijas Eiropas daļā latviešu zemnieku kolonijas atradās Pleskavas, Kauņas, Novgorodas, Mogiļevas, Vitebskas, Smoļenskas, Ufas un citās guberņās.

Ārpusguberņas migrācijas specifiku noteica gan tās organizatoriskās īpatnības, gan attālums, gan arī valodas un kultūras barjera. Neskatoties uz visu minēto teritoriju atrašanos vienas valsts, Krievijas impērijas, robežās, zemnieku migrācija ārpus Baltijas guberņām bija īpatnēja parādība. Latviešu zemnieki nonāca atšķirīgā valodas, kultūras un arī pārvaldes vidē, kas pēc būtības ir pielīdzināma emigrācijas situācijai vai t.s. starpkopienu migrācijai (*cross-community*). Tās galvenie kritēriji ir atšķirīgā valodas, kultūras un saimnieciskā vide galamērķos.²

Darba konceptuālo pieeju raksturo vairāki aspekti, kas ietekmē arī pētījumā izmantotās metodes, avotus un darba struktūru.

Pētījuma struktūru nosaka tēze, ka migrācija kā indivīda vai ģimenes lēmums bija vienas alternatīvas izvēle citu vidū (palikt iepriekšējā dzīvesvietā, izceļot uz pilsētu, izvēlēties citu nodarbošanos u.t.t.). Šīs iespējas zemnieku vidē pastāvēja paralēli. Tādēļ ārpusguberņas migrāciju nepieciešams analizēt kopsakarībā ar datiem par citiem migrācijas virzieniem. Pētījumā izmantoti jauni tipveida avotu apstrādes rezultātā iegūti kvantitatīvie dati par dažādiem migrācijas veidiem un virzieniem.

Zemnieku ārpusguberņas migrācija bija cieši saistīta ar dažādām Baltijas guberņu dzīves jomām – agrāro reformu specifiku, sociālekonomiskajiem apstākļiem, informācijas aprites īpatnībām. Tādēļ migrāciju nepieciešams skaidrot plašākā laikmeta norišu kontekstā. Rietumeiropas historiogrāfijā 19. gs. migrācijas procesi analizēti kopsakarībā ar sociālās mobilitātes pārmaiņām, industrializāciju, urbanizāciju un nereti apzīmēti kā viens no “modernizācijas” elementiem. Vienlaikus, migrācijas vēstures pētījumos aizvien vairāk tiek apšaubīts “modernizācijas” jēdziena universālais raksturs un migrācijas kā vienkārša sociāla “refleksa” loma. Lai noskaidrotu migrācijas saistību ar agrāro reformu rezultātiem vai saimnieciskajiem rādītājiem, pētījumā izmantota statistiskās korelācijas metode, lokālā līmenī salīdzinot migrācijas intensitātes rādītājus ar datiem par agrāro reformu (t.i. naudas nomas vai saimniecību pārdošanas) ieviešanas tempu.

Lēmums par migrāciju tika pieņemts daudzveidīgās situācijās, to ietekmēja lokāli un individuāli faktori. Tādēļ pētījumā migrācijas process analizēts, ievērojot lokālās (reģionālās) īpatnības, informācijas apriti zemnieku vidē, konkrēto sociālo grupu apstākļus un iespējas. Šo jautājumu izpētei izmantota padziļināta pārceļotāju dzimuma, vecuma un sociālās struktūras analīze, kā arī kvantitatīva salīdzinošā analīze, pētot noteiktu sociālo grupu migrācijas intensitātes rādītājus.

Lai gan kvantitatīvie dati nav absolūti precīzi un nedod iespēju atrisināt visus ar ārpusguberņas migrācijas nozīmes novērtējumu saistītos jautājumus, tomēr tie veido pamatu tālākiem secinājumiem. Tādēļ pētījumā izmantoti tipveida avoti, kas veidoti iedzīvotāju un saimniecisko rādītāju uzskaitē 19. gs. un 20. gs. sākumā (dvēseļu revīzijas un to papildinājumi, pasu izsniegšanas reģistri, pagasta iedzīvotāju reģistri, statistisko anketēšanu neapstrādātie materiāli u.c.). Šāda veida nepublicēto avotu dati pagastu līmenī apkopoti elektroniskās datubāzēs, pēc kurām veikta datu korelācija, struktūras analīze un dažādu datu segmentu salīdzinājums pagastu un draudžu līmenī. Tādējādi pētījuma būtiska šķautne ir no jauna radītie avotu kopumi, kas veidoti, metodiski apkopojot un sistematizējot iepriekšminētos tipveida avotus. Tas daļēji ļauj pārvarēt vispārīgumus par migrācijas procesu, kuri nav balstīti konkrētā migrācijas situācijas analīzē lokālā vai reģionālā līmenī.

Pētījumā izmantotās metodes pamatā ir vēsturiskajiem pētījumiem un izvēlētajai avotpētnieciskajai pieejai tradicionālas un atbilstošas, vienlaikus iekļauti t.s. sociālās vēstures, vēsturiskās demogrāfijas, migrācijas pētījumu pieeju elementi un secinājumi. Pētījums strukturēts pēc problēmu-hronoloģiskā principa. Raksturojot migrāciju kā pagātnes procesu, t.i. izceļošanas norisi, lietotas kvalitatīvās metodes, galvenokārt vēsturiski-ģenētiska analīze un salīdzinošā metode. Lai pārbaudītu migrācijas intensitātes saikni ar agrāro reformu ieviešanas gaitu un

² Jautājums sīkāk analizēts darba 1.1. apakšnodaļā.

ekonomiskajiem rādītājiem, izmantota statistiskā korelācija; migrācijas galamērķu un pārceļotāju sociālā sastāva izpētē izmantota kvantitatīva struktūras analīze.

Darba zinātnisko novitāti un aktualitāti nosaka līdzšinējā tēmas izpētes situācija, kā arī zemnieku ārpusguberņas nozīme sabiedrībā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā.

Pirmkārt, Baltijas jauno laiku vēstures noslēguma posma pētniecībā iedzīvotāju sociālās un fiziskās mobilitātes pārmaiņu aspekti kopumā analizēti fragmentāri. Andrejs Plakans, viens no ievērojamākajiem Baltijas vēsturiskās demogrāfijas pētniekiem, savulaik norādījis, ka 19. gs. otrās puses sociālās un ekonomiskās pārmaiņas palikušas romantizētā „nacionālās atmodas” jēdziena ēnā.³ Arī Baltijas zemniecības pētniecība (t.s. „agrārā vēsture”) ilgstoši un dažādu politisko režīmu varas apstākļos lielākoties ir notikusi, aprobežojoties ar lielu sociālo grupu „kopējo interešu” un situācijas identificēšanu. Tomēr migrācijas vēstures kontekstā būtisks ir jautājums, kā sociālās un ekonomiskās pārmaiņas 19. gs. norisinājās dažādos posmos un reģionos, kāda bija migrācijas un citu demogrāfisko procesu specifika, kā norisinājās migrācija kā process.

Otrkārt, darba novitāte ir iegūtie kvantitatīvie dati un ziņas par migrācijas un arī agrāro reformu ieviešanas reģionālo specifiku. Kvantitatīvie dati par zemnieku migrāciju 19. gs. otrajā pusē Latvijas teritorijā līdz šim ir maz izstrādāti, to praktiski nav. Promocijas darbā izstrādes gaitā radīts jauns avotu kopums, kas balstīts uz nublicētajiem 19. gs. tipveida iedzīvotāju uzskaites materiāliem, tos ievadot elektroniskās datubāzēs. Šo avotu (dvēseļu revīzijas, dažādu muižu un pagastu anketēšanu pirmmateriāli, pasu reģistri, iedzīvotāju saraksti) informatīvā atdeve ievērojami paplašināta – tie atspoguļo nevis tikai konkrēta cilvēka uzskaites faktu vai pagasta saimniecisko situāciju, bet gan raksturo plašāku vēsturisku parādību (migrācijas, agrāro situāciju u.c.).

Treškārt, ar iepriekšminēto aspektu saistīta arī jaunu avotu ieviešana zinātniskajā aprītē. Īpaši būtisks ir tipveida iedzīvotāju uzskaites datu pielietojums, kas paver iespējas tālākiem demogrāfiskajiem, ģimenes struktūras u.c. pētījumiem.

Ceturtkārt, Latvijas un Baltijas 19. gs. vēstures historiogrāfijas kontekstā novatoriski ir vairāki darba pieejas aspekti. Darbā izmantota pieeja migrāciju un koloniju veidošanos jaunajās dzīvesvietās analizēt kā vienotu, kopēju parādību. Līdzšinējā pētījumu praksē Latvijas vēsturē lielākoties ir nodalīta migrācijas attīstība kā viena no parādībām, piemēram, agrārās vēstures pētījumos un pārceļotāju dzīve jaunajā dzīvesvietā, kas veidojusies kā „koloniju vēsture”. Tāpat pirmoreiz veikta uz kvantitatīviem datiem balstīta analīze par migrācijas procesu saistību ar agrāro reformu gaitu un sociālekonomiskajām pārmaiņām laukos.

Piektkārt, pētījuma tēmas nozīmi nosaka zemnieku ārpusguberņas migrācijas ievērojamā loma 19. gs. otrajā pusē. Pēc 1897. gada tautas skaitīšanas datiem (t.i. minimālie dati) aptuveni 117 tūkstoši latviešu dzīvoja Krievijas impērijā ārpus mūsdienu Latvijas teritorijas, kas veido vismaz 8% no visa latviešu etnosam piederīgo skaita. Aptuveni 73% izceļotāju dzīvoja laukos, un tieši latviešu zemnieku kolonijas bija nozīmīgs šīs migrācijas rezultāts.

Latviešu zemnieku pārceļošanas un koloniju vēstures izpētei zināmu papildus aktualitāti piešķir arī sabiedrībai svarīgu jautājumu dienaskārtība šodien – mūsdienu intensīvā migrācija, ar to saistītā interese par vēsturisko migrācijas virzienu veidošanos, intensitāti, pārceļotāju sociālo sastāvu.

Darbā izmantotie toponīmi ir atveidoti latviešu valodā, ievērojot mūsdienu pareizrakstības normas, kā arī izvēlēts mūsdienās lietotā vietvārda lietojums vēsturiskā vietvārda vietā (Viljandi nevis Fellīna, Daugavpils nevis Dvinska u.tml.). Uzvārdi latviskoti, atbilstoši mūsdienās lietotajiem personvārdu atveides principiem latviešu valodā, iekavās norādot to lietojumu oriģinālvalodā. Ar ģeogrāfiskajiem apzīmējumiem Vidzeme un Kurzeme apzīmēti kultūrvēsturiskie novadi (līdzīgi kā Zemgale vai Augšzeme), savukārt, ar “Vidzemes/Kurzemes

³ Plakans, A. The Latvian National Awakening: Modernization of an Intellectual Milieu // AABS Bulletin of Baltic Studies, 1971, Nr. 6, pp. 9-12.

gubernā” – atbilstošā teritoriālā vienība Krievijas impērijas sastāvā 19. gs. otrajā pusē. Krievijas impērijas administratīvais iedalījums lietots atbilstoši laika posmam, par kuru minēta konkrētā informācija.

Avotu un literatūras apskats

Tēmas izpētei izmantoti nepublicētie un publicētie dokumenti, prese, publicētie statistisko datu krājumi un atmiņas. Pētījuma pamatā ir nepublicētie dokumenti no Latvijas Valsts vēstures arhīva, Igaunijas vēstures arhīva Tartu, Baltkrievijas Nacionālā vēstures arhīva, Baškortostānas Republikas Centrālā Valsts vēstures arhīva, Pleskavas apgabala Valsts arhīva, Latvijas Valsts arhīva, Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas, Latvijas Nacionālās bibliotēkas un Latvijas Nacionālā vēstures muzeja.

Nepublicētie dokumenti

Zemnieku pārceļošanas procesu un koloniju veidošanos tieši ietekmēja pārvaldes iestāžu nostāja pret pārceļošanu, migrācijas kontrole. Tā atspoguļojas valsts, guberņu un vietējās pārvaldes iestāžu dokumentos un sarakstē. Izmantoto nepublicēto dokumentu lielāko daļu veido sarakste un lēmumi par zemnieku pārvietošanās kārtību, pārceļošanas norisi un ar to saistītajām formalitātēm Baltijas ģenerālgubernatora kancelejas, Vidzemes un Kurzemes gubernatoru kanceleju un guberņu valžu, Vidzemes un Kurzemes bruņniecības organizāciju, kā arī guberņu Zemnieku lietu komisiju arhīvu fondos.

Apjomīgu un nozīmīgu avotu kopumu veido pārvaldes iestāžu sarakste un lēmumi par zemnieku pārceļošanas kārtību, sevišķi 19. gs. 40.-60. gados.

19. gs. 30.-50. gados būtisks pārvaldes iestāžu dokumentu kopums saistīts ar diskusijām un lēmumiem par brīvīšanas likumos ietvertu pārvietošanās regulējumu, zemnieku tiesībām doties peļņā uz pilsētām, kā arī pierakstīties citās guberņās.⁴ Savukārt 19. gs. 50. gadu beigās un 60. gadu pirmajā pusē diskusijas par zemnieku pārvietošanās brīvību bija saistītas ar jauna pasu un pārrakstīšanās nolikuma izstrādi, ko izsludināja 1863. gadā.⁵ Tās atklāja muižniecības un administrācijas, kā arī centrālās varas (īpaši 19. gs. 50. gadu beigās un 60. gadus sākumā) pozīciju pret zemnieku pārvietošanās brīvībām.⁶ Pretrunas, kas pastāvēja pasu nolikuma izstrādes procesā, parādīja arī atšķirīgos viedokļus par migrācijas nozīmi un sekām.

Pēc 19. gs. 60. gadu reformām Baltijas guberņās, attieksme pret zemnieku migrāciju plašāk atspoguļojas publicētajos materiālos – pētījumos, dažādās brošūrās un presē. 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma pārvaldes iestāžu dokumenti, savukārt, pamatā atspoguļo pārceļošanu uz kroņa zemēm Sibīrijā, nevis zemnieku migrāciju impērijas Eiropas daļā.⁷

Pārceļošanas norisi (procesu) atspoguļo amatpersonu ziņojumi un sarakste zemnieku pārceļošanas iniciatīvu laikā. To vidū 19. gs. 40.-60. gados minama sarakste un ziņojumi no vietējām tiesu iestādēm par zemnieku vidū cirkulējošo informāciju un pārceļošanas iniciatīvu izcelsmes izmeklēšanu.⁸

1841. gada zemnieku nemieru laikā Vidzemē baumas par pārceļošanas iespējām un zemnieku centieni iegūt tiesības pārceļot nokļuva pārvaldes iestāžu uzmanības centrā. Ziņojumus par vietējo situāciju sastādīja dažādu Vidzemes tiesu institūciju amatpersonas, tie tika nosūtīti Vidzemes civilgubernatoram un Baltijas ģenerālgubernatoram.⁹ Taču, ņemot vērā 1841. gada

⁴ Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 1. f., 11. apr., 1129., 4690., 6960. l.; 208. f., 2. apr., 19. l., 96. f., 8. apr., 78. l.; 111. f., 2. apr., 14. l.; 959. f., 1. apr., 278. l.; 1952. f., 5. apr., 23. l.; 4798. f., 1. apr., 3. l.; 3. f., 5. apr., 810. l., 21. lp.; 3. f., 10. apr., 241. l., 106., 133.-134. lp.; 4. f., 2. apr., 379. l., 1.-3., 47.-51. lp.; 4. f., 2. apr., 896. l., 25., 135., 153.-155.; Eesti Ajalooarhiiv (turpmāk – EAA), 2054. f., 1. apr., 1550.-1554. l.; Latvijas Nacionālais vēstures muzejs (turpmāk – LNVN) VN 7002-7024 (Vidzemes un Kurzemes guberņu valžu patentes, 1831.-1850. gads), VN 11227-11228 (Kurzemes guberņas valdes patentes, 1843., 1846. g.), Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa (turpmāk – LNB RN) R F2/19, Kurzemes guberņas patentes (1795.-1851.), R F2/18, Vidzemes guberņas patentes (1760.-1843.), R X/100K 1/63 (Anordnungen Kurländischen Gouvernements Regierung in Bauerangelegenheiten (1820. bis 1852.)).

⁵ LVVA, 4. f., 2. apr., 16679. l.; 208. f., 2. apr., 87. l.; 640. f., 1. apr., 1924. l.; LNB RN RX/100K, 2/23 (Kurzemes Bruņniecības komitejas apkārtraksti un sarakste, 1861.-1863. g.).

⁶ Piem.: LVVA, 1. f., 11. apr., 6960. l., 5. lp.

⁷ LVVA, 3. f., 5. apr., 13. l.; 22. f., 1. apr., 1347. l.; 412. f., 1. apr., 13428. l.; 13. f., 2. apr., 7448, 8850. l. u.c.

⁸ LVVA, 1. f., 11. apr., 1817.-1818. l.; 6. apr., 722. l.; 412. f., 7. apr., 422., 433. l.

⁹ LVVA, 3. f., 5. apr., 839. l.; 1. apr., 1791. l.; 4. f., 1. apr., 49520. l. LVVA Vidzemes guberņas valdes fondā saglabājies 1841. gada notikumiem veltītās lietas 2. sējums (LVVA, 4. f., 1. apr., 49520. l.), taču nav saglabājies kancelejas aprakstā iekļautais lietas 1. sējums.

vasarā zemnieku vidū radušos motīvu pārceļošanas tiesības saistīt ar pāreju pareizticībā, dokumentos arī pausta izteikti partejiska attieksme no vācbaltiešu muižniecības, pareizticīgo baznīcas un kādai no pusēm simpatizējošo amatpersonu puses. Tādēļ dažādu 1841. gada otrās puses ziņojumu saturs par izceļošanas iniciatīvas iemesliem ir jāvērtē sevišķi kritiski.¹⁰

Par vēlākajām 19. gs. 40.–60. gadu zemnieku pārceļošanas iniciatīvām saglabājusies pārvaldes iestāžu sarakste par Vidzemes guberņas igauņu daļas zemnieku pārceļošanu uz Pleskavas guberņu 1847. gadā¹¹, Jeisku 19. gs. 50. gados¹², Vidzemes guberņas igauņu zemnieku pārceļošanu uz Saratovas un Samāras guberņām 19. gs. 50. gadu 2. pusē¹³, arī Kurzemes zemnieku mēģinājumiem iegūt atļauju pārceļošanai uz Krimu 1858. gadā,¹⁴ 19. gs. 60. gados – pārceļošanu uz Samāras guberņu,¹⁵ 19. gs. 60. gadu vidū – Novgorodas guberņu, Ziemeļrietumu guberņām un Poliju¹⁶ u.c. galamērķiem.¹⁷

Jāņem vērā daudzu ziņojumu vienpusība. Pilskungu (*hauptmaņu*) (*Hauptmannsgericht*) vai draudzes tiesu (*Kirchspielsgericht*) ziņojumu par zemnieku gatavošanos izceļošanai praktiskais uzdevums bija visai ierobežots – ziņot par sabiedrisko kārtību, identificēt nemieru un baumu avotus.¹⁸ Ziņojumus par pārceļošanu varēja izmantot arī noteiktu interešu īstenošanai, piemēram, dramatisējot atsevišķus izceļošanas gadījumus kā vispārēju apdraudējumu. Viens no piemēriem bija 1858. gada notikumi Kurzemes guberņā, kad Kuldīgas apriņķa zemnieku baumas par pārceļošanu uz Krimu tika traktētas kā nopietns drauds sabiedriskajai kārtībai, lai gan iesaistīto zemnieku skaits patiesībā bija niecīgs.¹⁹

Sarakste par pārceļošanas iniciatīvām gandrīz nekad neaptvēra visu kolonijas veidošanās gaitu. Pārvaldes iestādes Baltijā par konkrēto pārceļošanas iniciatīvu interesējās līdz situācijas formālam atrisinājumam – noteiktas pārceļošanas kārtības vai aizlieguma pieņemšanai. Norises pēc lēmuma pieņemšanas, kolonijas izveides grūtības u.tml. pētāmas cita veida avotos. Reti iespējams konstatēt kopējo pārceļotāju skaitu un sastāvu. Šādi saraksti saglabājušies par pārceļošanu uz Jeisku, kā arī Novgorodas guberņu un ir nozīmīgi migrācijā iesaistīto sastāva struktūranalizē.²⁰

Pēc pārceļošanas tiesību liberalizācijas 19. gs. 60. gados, ziņojumu skaits pārvaldes iestādēm par zemnieku pārceļošanu samazinājās. Izceļošana ārpus guberņas kļuva par ierastu zemnieku dzīves sastāvdaļu, kuru lielākoties raksturo dokumenti par dažādu formalitāšu kārtošānu. Izņēmums bija 1894.-1895. gada masveidīgā pārceļošana uz Ufas guberņu, par kuru saglabājusies apjomīga sarakste zemes izrentētāja, Vidzemes, Kurzemes un Ufas gubernatoru, dažādu apriņķu un pagastu iestāžu starpā.²¹

Pārceļošanas formalitāšu nokārtošana atspoguļojās dokumentos par pasu iegūšanu, pierakstu jaunajā dzīvesvietā, iesniegumos un sarakstē par atļauju iegūšanu pārceļošanai. Bija gadījumi, kad zemnieku pierakstīšana jaunajās dzīvesvietās notika grupās un tādējādi iegūstamas ziņas par 19. gs. 60. gadu pārceļošanas iniciatīvām uz Kostromas,²² Novgorodas²³,

¹⁰ Skat.: Steprāne, I. Rīgas pareizticīgās baznīcas loma Vidzemes zemnieku kustībā // Šķiru cīņa un kultūras attīstības problēmas Latvijas PSR (XIX gs. – XX. gs.). Rīga: P. Stučkas LVU, 1987, 132.-135. (Turpmāk – Steprāne, 1987).

¹¹ LVVA, 1. f., 4. apr., 256. l.; 3. f., 5. apr., 810. l., 7.-10. lp.

¹² EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., LVVA, 1. f., 10. apr., 1564. l.; 3. f., 10. apr., 241. l.; 4. f., 2. apr., 379., 1076. l.

¹³ EAA, 2054. f., 1. apr., 1551.-1554. l.; LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 199.-224. lp, 240. l.; 4. f., 2. apr., 379., 896., 1218. l.

¹⁴ LVVA, 1. f., 11. apr., 7220. l.; 96. f., 8. apr., 78. l., 34. lp.; EAA, 296. f., 4. apr., 2107. l.

¹⁵ LVVA, 1. f., 11. apr., 9281. l.

¹⁶ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l.; 412. f., 1. apr., 9508. l.

¹⁷ LVVA, 1. f., 10. apr., 1564. l., 9. apr., 2710. l.; 412. f., 1. apr., 4558. l.

¹⁸ LVVA, 1. f., 11. apr., 9281. l., 6. lp.; EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l.

¹⁹ LVVA, 1. f., 11. apr., 7220. l.; 4960. l., 18.-24. lp; 96. f., 8. apr., 78. l.

²⁰ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 229., 238. lp., LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 143., 147., 152., 1. f., 11. apr., 9630. l., 187., 226. lp; 4. f., 2. apr., 379. l., 21., 37., 44., 52., 54. lp.

²¹ LVVA, 15. f., 1. apr., 1827. l.; Центральный Государственный Исторический Архив Республики Башкортостан (ЦГИА РБ) (turpmāk – CGIA RB), I-11 f., 1. apr., 1272. l.; EAA, 296. f., 7. apr., 107. l.

²² LVVA, 149. f., 1. apr., 9429. l., 194., 207. lp; 1. f., 11. apr., 10279. l.

²³ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 247., 257., 259. lp; 412. f., 2. apr., 21. l.; 96. f., 2. apr., 13711., 14303. l.;

Sanktpēterburgas²⁴, Vitebskas²⁵, Minskas²⁶, Mogiļevas²⁷ guberņām. Kurzemes guberņas valde 1870.–1871. gadā iniciēja saraksti par bezvēsts prombūtnē esošo zemnieku meklēšanu citās guberņās.²⁸ Ievērojams dokumentu apjoms saglabājies par atsevišķu pārceļotāju pierakstīšanās formalitāšu nokārtošanu.²⁹

Pirms pārceļošanas formalitāšu kārtošanas vai to laikā nereti tika sagatavoti dažādi lūgumraksti pārceļošanas atļauju iegūšanai. Agrākie lūgumraksti 19. gs. 50.–60. gados raksturoja zemnieku ilūzijas par valsts atbalstu pārceļošanas nodrošināšanai.³⁰ Savukārt, pēc 1863. gada sacelšanās, pārceļotājiem uz Ziemeļrietumu guberņām bija nepieciešamas izziņas par pircēja konfesionālo piederību. Tādēļ saglabājušies atsevišķi lūgumraksti un sarakste ar Baltijas un Ziemeļrietumu guberņu valdēm par zemnieku pārceļošanu 19. gs. 60.–80. gados.³¹

Speciālas atļaujas pārceļošanai bija nepieciešamas, pārceļojot uz kroņa zemēm Sibīrijā un arī Krievijas Eiropas daļā.³² Sevišķi vērtīgi ir Zemnieku lietu komisāru kanceleju lietvedībā saglabājušies zemnieku iesniegumi un ziņas par potenciālā pārceļotāja ģimeni un mantisko stāvokli.³³

Nepublicētajos avotos fragmentāras ir ziņas par zemes pārdevēju vai iznomātāju motīviem. Viens no retajiem piemēriem, kas raksturo latviešu zemnieku pārceļošanu kā mērķtiecīgu kolonizācijas pasākumu ir 15. apanāžas īpašuma iecirkņa ierēdņa izstrādātais plāns Arhangeļskas muižas kolonizācijai Ufas guberņā, kur vēlāk izveidojās latviešu zemnieku kolonija.³⁴ Arī koloniju tālākā attīstība pēc zemnieku pierakstīšanās jaunajā dzīvesvietā pārvaldes iestāžu dokumentos avotos atspoguļojas maz.

Atsevišķu dokumentu grupu veido privāttiesiskie akti un privātpersonu dokumenti – līgumi ar privātpersonām par zemes pārdošanu un nomu, arī dienasgrāmatas, privātā sarakste. Taču šādu avotu ir maz un neļauj pilnīgi noskaidrot pārceļotāju individuālās motivācijas aspektus.

Privāttiesisko dokumentu par zemes iepirkšanas vai rentes gadījumiem, kas noslēgti vienojoties zemniekiem ar zemju īpašniekiem, saglabājies maz.³⁵ Vairāk avotu saglabājies, ja zeme pirka ar Zemnieku zemes bankas starpniecību.³⁶ Taču tās filiāles Krievijā dibinātas tikai sākot ar 1883. gadu un tādēļ neatspoguļo agrāku periodu.

Dienasgrāmatu un piezīmju, privātās sarakstes apjoms ir neliels, atsevišķos zemnieku rokrakstos citu aktualitāšu vidū minēta arī zemnieku pārceļošana uz Krieviju.³⁷ Zināma arī viena ģimenes hronika ar ziņām par ģimenes pārceļanos no Vidzemes uz Ufas guberņu 1895. gadā,³⁸

²⁴ LVVA, 96. f., 2. apr., 14108. l.

²⁵ LVVA, 96. f., 2. apr., 14129. l.; Национальный исторический архив Беларуси (turpmāk – NIAB), 1416. f., 2. apr., 14523. l.

²⁶ LVVA, 96. f., 2. apr., 14272. l.; NIAB, 299. f., 2. apr., 7531. l.

²⁷ LVVA, 96. f., 2. apr., 14365. l.

²⁸ LVVA, 96. f., 7. apr., 1100. l.

²⁹ LVVA, 96. f., 2. apr., 14022., 13898., 15625. l., 472. f., 5. apr., 3877., 3995., 4356., 5104., 5309., 6866., 8063., 8754., 10129. l. u.c.

³⁰ LVVA, 1. f., 11. apr., 9281. l., 2. lp.; 3. f., 10. apr., 240. l., 34. lp., 4. f., 2. apr., 896. l.;

³¹ LVVA, 1. f., 11. apr., 9631. l.; 412. f., 1. apr., 15035., 17309. l.; NIAB, 2001. f., 1. apr., 1619., 1660. l.; 1416. f., 2. apr., 13678. l.

³² Кауфман А. Переселения и колонизация. Санкт-Петербург, 1905, С. 24-31. (turpmāk – Kaufman, 1905); Колоткин, М. Балтийская диаспора Сибири: опыт исторического анализа 20–30-х гг. Новосибирск: РИО СГТА, 1994, С. 21. (turpmāk – Kolotkin, 1994).

³³ LVVA, 15. f., 2. apr., 460-461. l., 22. f., 1. apr., 793., 1347., 1646., 2030., 2804. l.; 412. f., 7. apr., 88. l.; 1952. f., 5. apr., 215. l.; 13. f., 1. apr., 11239. l.

³⁴ CGIA RB, I-132. f., 1. apr., 717. l.

³⁵ NIAB, 242. f., 1. apr., 1299. l., 12. lp.; CGIA RB, I-132. f., 1. apr., 717. l.; I-10 f., 1. apr., 2340., 2442., 2443. l.

³⁶ NIAB, 2510. f., 1. apr., 60., 82., 118., 134., 153., 164., 295., 450., 569. 824. l.; CGIA RB, I-336. f., 1. apr., 2107., 1376., 1372., 2411., 2415., 2138., 2170, 2085. l.

³⁷ LNVM VN 8774:1; LNB RN A3 N2 (Celmiņš, P. Autobiogrāfija “Par piemiņu saviem pēcnākamiem”)

³⁸ Krievijas Federācijas Baškortostānas Republikas Sterlitabašas rajona muzejs. Leinasāru ģimenes hronika, sarakstījusi Dārta Leinasāre. Kопija, autora personīgais arhīvs.

kā arī atsevišķi zemnieku vēstuļu piemēri.³⁹ Apjomīgāka ir sarakste starp Krišjāni Valdemāru (1825–1891) un zemniekiem, kuri vēlējās pārceļot uz Novgorodas guberņu 19. gs. 60. gados.⁴⁰

Nozīmīgs privātas izcelsmes avots par latviešu kolonijām ir mācītāja Roberta Hāzenjēgera (*Hasenjäger*) 1866. gada vasarā rakstītās piezīmes par latviešu kolonijām Novgorodas guberņā.⁴¹ Viņš apmeklēja lielākās latviešu kolonijas guberņā un arī aprakstīja to stāvokli. Mācītājs atbalstīja K. Valdemāru, pilnīgi noliedzams viņa vainu pārceļotāju neveiksmēs, tomēr plaši aprakstīja arī grūtības, kuras kolonistiem bija jāpārvar. R. Hāzenjēgers šo publikāciju nebija gatavojis publicēšanai presē un to norādīja arī savu piezīmju ievadā⁴², tādējādi, ja vien ņemam vērā Hāzenjēgera personīgo atbalstu K. Valdemāram, šīs piezīmes ir ticams aculiecinieka novērtējums par koloniju situāciju to pastāvēšanas sākumā.

Ņemot vērā kvantitatīvo datu nozīmi apdzīvotības vēstures izpētē, svarīga avotu grupa ir iedzīvotāju uzskaites dokumentācija. To apstrāde un izpēte ir migrācijas dinamikas un pārceļotāju sastāva analīzes pamats.

Pētījumā izmantoti vairāki iedzīvotāju uzskaites dokumentu veidi – dvēseļu revīziju papildinājumi (starprevīziju pārskati) un nodokļu maksātāju grupām (“okladam”) piederīgo iedzīvotāju sastāva izmaiņu grāmatas, citi nodokļu maksātāju sastāva izmaiņu reģistri, to apkopojumi; izsniegto pasu uzskaites dokumentācija; pagasta iedzīvotāju saraksti (pagastu ruļļi) un dažādu statistisko pētījumu pirmdokumentācija. Minētie avoti apkopoti elektroniskās datubāzēs, tādējādi ievērojami paplašinot to informatīvo atdevi un izmantošanas iespējas.

Galvenās šo avotu izmantošanas problēmas saistītas ar dokumentu radīšanas specifisko nolūku. Tie nav veidoti, lai fiksētu migrācijas faktu vai izpētītu migrācijas situāciju, bet gan lai uzskaitītu nodokļu maksātājus, pasu izsniegšanu u.tml. Neviena no iedzīvotāju uzskaites veidiem Krievijas impērijā atsevišķi nedod pilnīgu priekšstatu par migrācijas situācijas attīstību un galamērķiem, to dati ir savstarpēji kombinējami. Neskatoties uz šo avotu trūkumiem, mūsu rīcībā nav citu avotu, kuri varētu pilnībā aizvietot analizējamo dokumentu kopumu pētījuma uzdevumu veikšanai.

Pētījumā plaši izmantoti dvēseļu revīziju un to papildinājumu dati. Dvēseļu revīzijas bija valsts noteikta, taču vietēji organizēta nodokļu maksātāju kārtām piederīgo uzskaitē, kas noteiktā laikā tika veikta visā Krievijas impērijā. Dvēseļu revīzijām bija jānotiek reizi 15 gados, taču reāli šis termiņš nav ticis ievērots.⁴³ Revīzijas kalpoja vairākiem mērķiem: pirmkārt, pēc revīziju sarakstiem un to papildinājumiem tika konstatēta iedzīvotāju piederība kārtai, otrkārt, revīziju dati bija galvenais avots, lai sastādītu rekrutēšanas sarakstus, treškārt, pēc revīziju sarakstiem tika uzskaitītas tās vīriešu kārtas personas, kurām uzrēķināmi nodokļi (“revīzijas dvēseles”).⁴⁴ Kopš 1816. gada Baltijas guberņās revīzijās uzskaitīja arī sievietes.⁴⁵

³⁹ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 121. lp., 263. lp.; LVVA, 874. f., 1. apr., 257. l., 192. lp.; 15. f., 1. apr., 1629. l. Skat.: Ķikuts, T. Zemnieka skatījums uz pārmaiņām Baltijā 19. gs.: avotu izpētes iespējas un problēmas // Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti Nr. 20. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja zinātniskie lasījumi 2011.-2013. Rakstu krājums. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2014., 183.-195. lpp. (turpmāk – Ķikuts, 2014b).

⁴⁰ Valdemārs, K. Lietišķā un privātā sarakste. 1. sējums. Krišjāna Valdemāra vēstules. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1997 (turpmāk – Lietišķā sarakste, 1. sēj., 1997); LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l.; Latvijas vēstures avoti. V. sēj. Dokumenti par tautas atmodas laikmetu 1856.-1867. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgādiens, 1939., 472., 280., 515. lpp. u.c.

⁴¹ LVVA, 4060. f., 1. apr., 84. l.; Hazenjēgers, R. Latviešu kolonijas Novgorodas guberņā // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. 11. 1925., Nr. 11, 469.-477. lpp. (turpmāk – Hāzenjēgers, 1925) R. Hāzenjēgers 1866. gadā piezīmes sagatavoja kā vēstījumu par pārceļotāju stāvokli Dundagas mācītājam Karlam Glēzeram (*Glaeser*) (1805-1873), ko ar labu vārdu pieminēja arī savās piezīmēs.

⁴² LVVA, 4060. f., 1. apr., 84. l., 1. lp.

⁴³ Piemēram, revīzija 1815.-1816. gadā iedzīvotāju skaita precizēšana bija nepieciešama, lai pēc 1812. gada kara zaudējumiem pārdalītu nomaksājamos nodokļus u.tml. Skat.: Ķikuts, T. Dvēseļu revīziju materiāli kā avots par Vidzemes zemnieku migrāciju pēc brīvīlāšanas // Saleniece, I. (atb. red.) Vēsture: avoti un cilvēki. XXIII zinātniskie lasījumi. Vēsture XVII. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 2014., 216.-226. lpp. (turpmāk – Ķikuts, 2014a).

⁴⁴ LVVA, f. 77, apr. 16, l. 313, 2.-2.o.p. lp.

⁴⁵ Skat.: LVVA, 199. f., 1. apr., 423. l.

Iedzīvotāju pārvietošanos var konstatēt t.s. dvēseļu revīziju papildinājumos.⁴⁶ Tie pēc revīzijas tika sastādīti katrai muižai atsevišķi un dati arī fiksēti kopējās zemnieku kārtai piederīgo uzskaites grāmatās. Par Kurzemes guberņu kopējās uzskaites grāmatas nav saglabājušās. Savukārt, par Vidzemes guberņu tās pilnīgi saglabājušās par 8. un 9. (1834. un 1850. gada) dvēseļu revīzijām. Par 10. dvēseļu revīziju (1858. gadā) izmantoti saglabājušies katras atsevišķās Vidzemes un Kurzemes muižas revīzijas papildinājumi.

Dvēseļu revīziju papildinājumos fiksēja “revīzijas dvēseļu” (t.i. pirms pēdējās revīzijas dzimušo vīriešu) skaita un sastāva izmaiņas migrācijas vai citu apstākļu rezultātā.⁴⁷ Pēc pārrakstīšanas formalitāšu nokārtošanas guberņas Kamerālvalde reģistrēja personas (t.i. “revīzijas dvēseles”) pārrakstīšanas faktu revīzijas papildinājumos.⁴⁸ Atsevišķi tika sastādīti zemnieku saraksti, kuri pārceļoja vienas guberņas ietvaros un nemainot kārtas piederību, un saraksti par zemniekiem, kuri mainīja kārtas piederību (nodokļu maksātāju grupu, “okladu”) vai tika pierakstīti ārpus guberņas.⁴⁹ Šie reģistri nekonstatēja migrāciju, bet gan pierakstīšanos jaunā dzīvesvietā, kas ietekmēja nodokļu nomaksas vietu un rekrutēšanu. Zemnieks, saglabājot formālo pierakstu savam pagastam, varēja izceļot arī ārpus guberņas un tur dzīvot, vien katru gadu samaksājot nodokļus un saņemot pasi. Tādēļ pierakstīšanās jaunajā dzīvesvietā ārpus guberņas gandrīz vienmēr parāda migrācijas faktu, tajā pašā laikā ne visi migrācijas gadījumi obligāti bija saistīti ar formālu pierakstu jaunā dzīvesvietā. Tā ir galvenā šī avota problēma, kas ļauj iegūtos datus izmantot tikai migrācijas dinamikas, galamērķu struktūras u.c. rādītāju salīdzinājumam, nevis ziņu iegūšanai par migrācijas intensitāti absolūtajos skaitļos.

Migrācijas procesu analīzei pētījumā izmantoti 10. dvēseļu revīzijas (1858. gadā) papildinājumi (starprevīziju pārskati). Par Vidzemes guberņu izmantoti 410 muižu revīziju papildinājumi.⁵⁰ Savukārt, par Kurzemes guberņu izmantoti saglabājušies revīziju papildinājumu dati par 220 muižām.⁵¹ Šajā pētījumā izmantoti starprevīziju pārskati⁵², kas attiecas uz Vidzemes un Kurzemes guberņu zemnieku pierakstīšanos jaunā dzīvesvietā ārpus guberņas, kā arī pierakstīšanu citās nodokļu maksātāju vai no nodokļiem atbrīvoto iedzīvotāju grupās (sīkpiļsoņos, tirgotājos, kalpotājos; skolotājos, iekšlietu struktūru darbiniekos u.tml.).

Vidzemes un Kurzemes guberņu dvēseļu revīziju papildinājumu dati par laika posmu 1858.–1900. gadam apkopoti elektroniskās datubāzēs MS Excel vidē, kurās iekļauts pārrakstītās

⁴⁶ Skat.: Ķikuts, 2014a, 216.-226. lpp.

⁴⁷ Revīzijas dvēseļu skaita izmaiņas noteica ne tikai revīzijā reģistrētās personas pārceļošana, bet arī ieņemot noteiktu amatu vai civildienesta rangu, mācoties noteiktās izglītības iestādēs u.c.: Устав о прямых налогах // Свод законов Российской империи Т. V. Санкт-Петербург, 1893, ст. 479-482, С. 90, приложение к ст. 482, С. 139-148.

⁴⁸ Полное Собрание Законов Российской империи (ПСЗ) (turpmāk – PSZ), № 39849 (1863. г.) – «Высочайше утвержденные правила о порядке увольнения во временныя отлучки членов крестьянских, в Остзейских губерниях, обществ, и о порядке перечисления их в другие общества», ст. 9-17.

⁴⁹ Pēc 10. dvēseļu revīzijas Vidzemes guberņā uz citu guberņu vai kārtu pārrakstītajām personām, kā arī amata dēļ no nodokļiem atbrīvotās personas (skolotāji, pasta un telegrāfa darbinieki u.t.t.) guberņas Kamerālvaldē tika ierakstītas kopējā sarakstā (Veränderungen in der männlichen Seelenzahl der X. Revision), savukārt Kurzemes guberņas Kamerālvalde ik gadu pievienoja atsevišķu papildinājumu sarakstu (Oklad-Nachtrag). Ikgadējā zemnieku pārrakstīšana uz citiem pagastiem guberņas robežās abās guberņās tika fiksēta katru gadu pēc Jurgiēm sastādītos sarakstos (Umschreibungs Liste).

⁵⁰ LVVA, 77. f., 14. apr., 127.-129.; 132.; 134.; 136.; 139.; 141.-143.; 145.-146.; 148.-154.; 157.-159.; 161.; 163.; 165.-170.; 172.; 174.; 177.; 180.; 182.; 184.; 186.; 188.; 189.; 192.; 194.; 196.-199.; 201.-202.; 204.; 206.-208.; 210.; 212.-221.; 223.; 225.; 227.-228.; 230.-232.; 234.; 236.; 238.; 240.-242.; 244.-245.; 247.; 249.-252.; 254.-255.; 257.; 259.-260.; 262.; 264.; 266.; 268.-275.; 277.-282.; 284.; 286.; 288.; 290.-291.; 293.-297.; 300.; 302.-304.; 306.; 308.-310.; 314.; 316.-324.; 326.; 328.; 330.; 332.; 334.-337.; 339.-342.; 345.; 347.-354.; 356.-357.; 360.; 362.-364.; 366.; 368.; 370.; 372.-373.; 375.-376.; 379.; 381.-386.; 390.; 392.-395.; 397.; 404.; 406.; 408.; 410.-413.; 417.; 419.; 422. l.; 199. f. 1. apr., 43.-549b. l. (turpmāk – Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze).

⁵¹ LVVA, 630. f., 1. apr., 1., 2., 2a., 2b., 4.-13., 15., 16., 18., 19., 25.-30., 32., 36.-38., 43., 44., 46., 47., 49.-54., 56.-60., 61., 63.-65., 67., 69., 71.-75., 76.-79., 81., 82., 83., 84., 86., 87., 90.-93., 95., 96.-98., 102.-104., 107., 108., 113.-115., 119., 121., 128., 129., 209., 218., 229., 238., 240.-246., 248.-252., 254., 255., 256., 258.-260., 262.-264., 266., 267.-271., 274.-276., 278., 279., 281., 282., 285., 286., 288., 289., 292.-301., 392., 394., 395., 397., 399., 400., 404.-409., 411.-415., 418.-421., 423., 425.-429., 432.-436.-444., 449., 452., 453., 456., 457., 459., 461., 551., 568., 608., 610., 722., 738., 751., 789.-792., 795.-797., 799., 800., 801., 804.-806., 808., 824., 826., 870. (turpmāk – Kurzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze).

⁵² Migrācijas analīzei laika posmā no 1835. līdz 1858. gadam (starp 8. un 10. revīziju) izmantoti ikgadējie pārrakstīto zemnieku saraksti (grāmatas).

personas vārds un uzvārds, dzimums, vecums, radnieku skaits, iepriekšējā pieraksta vieta, pārrakstīšanas gads, jaunā pieraksta vieta (skat. pielikumu Nr. 1). Par Vidzemes guberņu ievadīta starprevīziju pārskatos fiksētā informācija par 10 841 pārrakstīšanas gadījumu, kas attiecas uz vismaz 19 797 pārrakstītajām personām.⁵³ Savukārt, par Kurzemes guberņu apkopotas ziņas par 2719 pārrakstīšanas gadījumiem, kas attiecas uz vismaz 5845 pārrakstītām personām.⁵⁴ Informācija automātiski kārtojama pēc dažādiem atsevišķiem datu segmentiem. Jauniegūtais avotu kopums ir ļoti apjomīgs un reģionāli detalizēts materiāls par migrācijas intensitātes un galamērķu izvēles pārmaiņām.

Taču minēto datu segmentu un arī šo datu kā kopuma izmantošana migrācijas vēstures izpētē saistīta ar vairākiem ierobežojumiem.

Pirmkārt, nav precīzu kopējo datu par pārrakstīto personu skaitu visā periodā (1858.–1900.), taču aptuvenas aplēses var iegūt, izveidotās datubāzes ziņas salīdzinot ar konkrētos gados kopējās iedzīvotāju pārrakstīšanas reģistrācijas grāmatās reģistrēto kopskaitu. Tā, piemēram, 1878. gadā Rīgas un Cēsu apriņķos reģistrēti 355 gadījumi, kad zemnieki pārrakstīti uz citu guberņu vai izrakstīti no savas kārtas, no kuriem 141 jeb 40% fiksēti datubāzē.⁵⁵ Tātad datubāzes dati nav absolūtos skaitļos precīzi, bet ir pietiekami reprezentabli, lai tos izmantotu migrācijas struktūranalizē. Kurzemes guberņas gadījumā datu reprezentabilitāte ir ievērojami sliktāka dokumentu saglabātības dēļ.⁵⁶ No esošajiem revīziju papildinājumu datiem par Kurzemes guberņu krietni virs vidējā rādītāja saglabājušās ziņas par pārceļotājiem no Tukuma apriņķa (26% no datubāzes ierakstiem) un Dobeles apriņķa (26%), savukārt, tikai 1% datubāzes ierakstu veido ziņas par Ventpils apriņķī pierakstītajiem, 4% par Talsu un 4% par Grobiņas apriņķa zemniekiem. Tātad dati par Kurzemes guberņu ir saglabājušies reģionāli nevienmērīgi.

Otrkārt, 10. dvēseļu revīzija 1857.–1858. gadā bija pēdējā Krievijas impērijā sarīkotā šāda veida iedzīvotāju uzskaitē. Tā savu nozīmi zaudēja pēc vispārējā karadienesta ieviešanas 1874. gadā⁵⁷ un galvasnaudas atcelšanas Krievijas Eiropas daļā no 1886. gada 1. janvāra⁵⁸. Jau 19. gs. 70. gadu beigās pēc pēdējās revīzijas dzimušie bija pilngadīgi, bet revīzijas sarakstos nebija uzskaitīti. Kā situācijas pagaidu risinājums zemnieku kārtai tika izvēlēta pagastu iedzīvotāju sarakstu (pagasta ruļļu un ģimeņu sarakstu) unifikācija.⁵⁹ Taču pārrakstīšanas formālā kārtība būtiski nemainījās.

Problemātiska ir datu reprezentabilitāte 19. gs. 70. gadu beigās un 19. gs. 80. gados. Pēc 1879. gada katru gadu palielinājās to personu skaits, kas bija sasniegušas ekonomiski aktīvo vecumu, taču nebija revīzijā reģistrētas. Tas apgrūtina kopējās migrācijas attīstības tendenču aplēses, tomēr dati ir izmantojami aktuālo migrācijas virzienu noteikšanai.

Treškārt, dvēseļu revīzijas galvenais mērķis bija karadienestam un nodokļu iekasēšanai pakļauto vīriešu uzskaitē. Revīzijas papildinājumos Vidzemes guberņā līdz 19. gs. 70. gadiem tika norādīts tikai pārceļojušais ģimenes galva un citi vīrieši (dēli, brāļi, tēvs). Sievietes tika sarakstā minētas tikai tad, ja tās pārceļoja patstāvīgi vai bija ģimenes galva (atraitnes).⁶⁰

No 19. gs. 70. gadu vidus Vidzemes guberņā sāka norādīt, ka pārrakstāmajai personai ir “ģimene” vai “sieva”. Precīzākas ziņas par pārceļotāju ģimenes sastāvu satur Kurzemes guberņas starprevīziju pārskati.

⁵³ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

⁵⁴ Kurzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

⁵⁵ LVVA, 77. f., 1. apr., 4742. l.

⁵⁶ Skat.: Kvaskova, V., Dzimtu vēstures dokumenti Latvijas Valsts vēstures arhīvā // Latvijas Arhīvi, 2007, Nr. 1, 15.-42. lpp.

⁵⁷ PSZ, № 52983 (1874. g.) – О введении общей воинской повинности.

⁵⁸ PSZ, № 2988 (1885. g.) – Об отмене подушной и преобразовании оброчной податей; № 887 (1882. g.) – О постепенной замене подушной подати другими налогами.

⁵⁹ LVVA, 77. f., 16. apr., 313. l., 2. o.p.–3. lp. Правила для составления посемейных списков // Жилинский, П. Справочная книжка для волостных правлений. Рига: Н. Киммель, 1896, С. 11-13.

⁶⁰ LVVA, 77. f., 14. apr., 373. l., 372. lp (Burgas privātmuiža, Annas Līmus pārrakstīšana uz Valku, 1865. gads); 76. lp (Lēdurgas privātmuiža, Annas Krūkles un meitas Annas Marijas pārrakstīšana uz Rīgu, 1870. gads) u.c.

Pārceļotāju vecums (vai dzimšanas gads) Vidzemes guberņas Kamerālvaldes starprevīziju pārskatos uzrādīts no 1889. gada, taču arī tikai aptuveni 80% reģistrēto pārceļošanas gadījumu. Kurzemes guberņā starprevīziju pārskatos pārrakstītā vecums ir minēts, taču problēmas sagādā dažkārt minētais vecums pēdējās revīzijas laikā un citkārt turpat uzrādītais vecums pārrakstīšanas brīdī.

Ceturtkārt, pārrakstīšanas gads neatspoguļoja precīzu pārceļošanas laiku, jo persona vairākus gadus varēja nodzīvot jaunajā dzīvesvietā un pēc tam nokārtot formālo pārrakstīšanu.

Ievērojot minētās datu precizitātes problēmas, starprevīziju pārskati kā avots par zemnieku ārpusguberņas migrāciju un sociālo mobilitāti darbā izmantots: migrācijas intensitātes un galamērķu noskaidrošanai salīdzinošā aspektā (t.i. salīdzinot pārceļošanas galamērķu izvēli, konstatējot situācijas hronoloģisko attīstību); pārceļotāju dzimumvecumstruktūras analīzei (Kurzemes guberņas gadījumā), kā arī pārceļotāju vecuma, dzimuma un ģimenes sastāva un migrācijas galamērķu saistības noskaidrošanai; izceļošanas vietu un pārceļošanas galamērķu saistības un tās hronoloģiskās attīstības izpētei (t.i. izceļošanas vietu ģeogrāfija).

Par laiku līdz 19. gs. 60. gadiem pētījumā izmantoti arī citi Vidzemes Kamerālvaldes dokumenti par revīzijas dvēseļu skaita izmaiņām guberņā. Diemžēl šādi materiāli nav saglabājušies par Kurzemes guberņu.

Starprevīziju pārskatu dati tika apkopoti nodokļu maksātāju grupām jeb kopām ("okladam") piederīgo iedzīvotāju sastāva izmaiņu grāmatās ("oklada grāmatas"). Šajos kopējos reģistros vai nu tika fiksētas zemnieku kārtai piederīgo vīriešu ("revīzijas dvēseļu") skaita izmaiņas⁶¹, vai arī norādītas attiecīgajā gadā no zemnieku kārtas izrakstītās vai pierakstītās personas un to galamērķi.⁶² Pētījumā izmantoti dati par Vidzemes privātmuižām laika posmā 1835.–1863. gadam, t.i. par revīzijas dvēseļu skaita pārmaiņām pēc 8. revīzijas (1834. g.)⁶³, 9. revīzijas (1850. g.)⁶⁴ un pirmajos piecos gados pēc 10. revīzijas (1857.–1858. g.)⁶⁵. Tie izmantoti kā avots migrācijas dinamikas analīzei, taču kopā ar reģistriem, kuros precizēts pārrakstīto personu galamērķis.⁶⁶

Cits avots ir ikgadējie summārie pārrakstīto zemnieku saraksti, kuros apkopots ne tikai pārrakstīto revīzijā reģistrēto vīriešu skaits, bet arī fiksēts galamērķis. Šādi reģistri izmantoti par laiku 1836.–1856. gadam un ir svarīgākais avots migrācijas situācijas analīzei par Vidzemes guberņu pirms 10. dvēseļu revīzijas. Dati apstrādāti līdzīgi kā 10. dvēseļu revīzijas starprevīzijas pārskati. Proti, izveidota elektroniska datubāze no zemnieku pārrakstīšanas reģistru ierakstiem par 1836.–1838.⁶⁷, 1841.–1856. gadiem.⁶⁸

Šie avoti izmantoti, lai, pirmkārt, noskaidrotu zemnieku pārrakstīšanas gadījumu skaita dinamiku; otrkārt, lai analizētu pārceļošanas galamērķu un sociālās mobilitātes gadījumus; treškārt, lai noskaidrotu izceļošanas vietu ģeogrāfiju, reģionālās īpatnības.

Summāro datu iegūšanai par gada laikā pārrakstīto personu skaitu izmantoti pārskati (atskaites) par Vidzemes un Kurzemes guberņās pārrakstīto personu kopējo skaitu un sastāvu, kas veidoti, balstoties uz kamerālvalžu veikto iedzīvotāju uzskaiti. Par Vidzemes guberņu tie pieejami

⁶¹ LVVA, 77. f., 1. apr., 4813., 4817., 4818., 4824., 4825. l. (Okład-Buch über die Zahl der zu den Privaten Güten angeschriebenen Bürger, Arbeiter und Bauer des Livlandischen Gouvernements) (turpmāk – Vidzemes gub. 8.-10. dvēseļu revīzijā zemnieku kārtai pierakstīto skaita izmaiņu datubāze)

⁶² LVVA, 77. f., 1. apr., 4590.-4609. l. (Buch über die Veränderungen in der Seelenzahl der Bauern aller Gattungen des Livlandischen Gouvernements) (turpmāk – Vidzemes gub. 8.-9. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze).

⁶³ LVVA, 77. f., 1. apr., 4813. l.

⁶⁴ LVVA, 77. f., 1. apr., 4817., 4818. l.

⁶⁵ LVVA, 77. f., 1. apr., 4824., 4825. l.

⁶⁶ Jāņem vērā, ka dažkārt zemnieku pārrakstīšana no vienas dzīvesvietas citā nebija saistīta ar reālu pārvietošanos. Piemēram, 1856. gadā Cēsu apriņķa kopējā kārtai piederīgo revīzijas dvēseļu skaita uzskaites grāmatā fiksēta 439 personu izrakstīšanās no Bērzaunes muižas "uz citām guberņām un citu iemeslu rezultātā", kas muižas revīzijas papildinājumos paskaidrota kā "pievienošana Lauteres muižai", tādējādi tās uzskatāmas par administratīvi-teritoriāla rakstura pārmaiņām, nevis pārceļošanu. LVVA, 199. f., 1. apr., 45. lieta, 647. lp; 77. f., 1. apr., 4818. lieta.

⁶⁷ LVVA, 77. f., 1. apr., 4590.-4592. l.

⁶⁸ LVVA, 77. f., 1. apr., 4593.-4609. l.

Vidzemes un Kurzemes guberņu valžu dokumentu fondos⁶⁹, par atsevišķiem gadiem tie saglabājušies kamerālvalžu un statistisko komiteju arhīvos⁷⁰, jo kamerālvaldes šos datus iesūtīja arī gubernatoru ikgadējo atskaišu sagatavošanai.

Otrs legālais zemnieku pārvietošanās veids ārpus pieraksta vietas bija pārceļošana ar pasi, tādēļ pētījumā izmantoti arī uzskaites dati par pasu izsniegšanu zemniekiem.

Pasu izsniegšana Vidzemes un Kurzemes guberņu pagastos pēc brīvlaišanas tika organizēta uz atšķirīgu likumu pamata vēl pirms 1863. gada 9. jūlija pasu nolikuma apstiprināšanas, taču pasu izsniegšanas grāmatas Vidzemes un Kurzemes guberņās tika ierīkotas tikai 19. gs. 50. gados.⁷¹ Pasu izsniegšanas reģistrācijas grāmatās tika norādīts pases saņēmēja vārds, vecums, izceļošanas galamērķis (līdz 1895. gadam) un par pases izsniegšanu samaksātā naudas summa.

Saskaņā ar 1863. gada 9. jūlija pasu nolikumu Baltijas guberņām, zemniekiem, kuri vēlējās izbraukt tālāk nekā 30 verstis ārpus sava pagasta robežas, bija pienākums izņemt pasi. Izceļošanai tālu ārpus pieraksta vietas pasu sistēma bija visai neērta, jo bija jāpārsūta nodokļu nauda un samaksa par pasi, taču šī kārtība tika izmantota. To noteica gan vienkāršā pases saņemšana, gan arī nodokļu parādi, kuri pārrakstīšanas gadījumā bija obligāti jāsamaksā.⁷²

Posmā pēc 1894. gada 3. jūnija pasu nolikuma ieviešanas, pasu reģistru kā avota pielietošanas iespējas sašaurina tas, ka tajos vairs netika reģistrēti pārceļošanas galamērķis.⁷³

Pasu reģistru dati struktūranalīzei izmantoti par laika posmu no 19. gs. 60. gadiem līdz 1894. gadam, izmantojot ziņas par Spāres⁷⁴, Kokmuižas⁷⁵, Grāvendāles (Kraukļu)⁷⁶, Māļupes⁷⁷, Burtnieku⁷⁸, Vecdrustu⁷⁹, Jaunraunas⁸⁰, Sātu⁸¹, Alūksnes⁸², Katvaru⁸³ un Kauguru⁸⁴ pagastiem. Pasu reģistri atlasīti pēc ģeogrāfiska un hronoloģiska kritērija, proti, cenšoties tos apkopot par pēc iespējas dažādiem ģeogrāfiskiem apvidiem un viena pagasta piemēru izmantot pēc iespējas ilgāka laika posma analīzē. Problemātiska ir situācija ar Kurzemes guberņu, kur pasu izsniegšanas reģistru ir saglabājis mazāk nekā Vidzemes guberņā.

Pasu reģistri, atšķirībā no datiem, kas saistīti ar dvēseļu revīzijām un iedzīvotāju pārrakstīšanu, precīzāk atspoguļo migrācijas virzienu dažādību konkrētā laika posmā, arī sieviešu iesaisti migrācijā. Taču galvenās nepilnības un neprecizitātes rada apstākļi, ka galamērķa fiksēšana bija otršķirīga.

⁶⁹ EAA, 296. f., 1. apr., 19. l. (1851.g.), 23. (1853.), 29. (1856.), 33. (1858.), 37. (1860.), 11602. (1862.), 11708. (1863.), 11866. (1866.), 11924. (1865.), 12094. (1866.), 12189. (1867.), 12307. (1868.), 12466. (1869.), 12636. (1870.), 12762. (1871.), 53. (1873.), 54. (1874.), 528. (1875.), 855. (1876.), 57. (1877.), 58. (1878.), 59. (1879.), 60. (1880.), 10. apr. 15. l. (1883.), 1. apr. 70. l. (1886.), 75. (1888.), 77. (1890.), 81. (1892.), 83. (1893.), 84. (1894.), 86. (1895.), 90. (1898.); LVVA, 412. f. 1. apr., 12470. l. (1874. g.) par Kurzemes gub.; 77. f., 9. apr., 309. l. (1882. g.), 441. l. (1886. g.) par Vidzemes gub.

⁷⁰ LVVA, 77. f., 4. apr., 1490. l. (1884. g.), 1817. l. (1885. g.), 138. l. (1879. g.), 4805. l. (1898. g.) (Vidzemes gub.); 416. f., 1. apr., 147. l., 29. lp. (1905. g.), 31. lp. (1903. g.); 453. l., 30.-64. lp. (1885.-1886., 1888.-1896., 1900.-1902. g.); 277. l. (1891.-1892. gads) (Kurzemes gub.).

⁷¹ Pēc zemnieku brīvlaišanas pases Vidzemes un Kurzemes guberņās izdeva muižas policija vai pagasta (muižas) valde. PSZ, № 27734-27736 (1819. g.) – «Высочайше утвержденное Положение о Лифляндских крестьянах»; PSZ № 27024 (1817. g.) – «Высочайше утвержденное Учреждение о Курляндских крестьянах». Vidzemes guberņā 1852. gadā tika noteikts, ka katrai pagasta tiesai ir jāierīko īpaša pasu izsniegšanas grāmata, nosakot vienotu tās formu. (LVVA, 208. f., 2. apr., 19. l., 191.-201. lpp). Saskaņā ar 1863. gada 9. jūlija nolikumu pases izdeva pagastu tiesas, bet 1866. gadā šo funkciju deleģēja pagastu valdēm – PSZ, № 43034 (1866. g.) – «Высочайше утвержденное Положение о волостном общественном управлении в Прибалтийских губерниях».

⁷² PSZ, № 39849 (1863. g.) – «Высочайше утвержденные правила о порядке увольнения во временныя отлучки членов крестьянских, в Остзейских губерниях, обществ, и о порядке перечисления их в другие общества», ст. 1-8.

⁷³ PSZ, № 10709 (1894. g.) – «Высочайше утвержденное Положение о видах на жительство».

⁷⁴ LVVA, 870. f., 2. apr., 244. l. (1859.-1880. gads).

⁷⁵ LVVA, 975. f., 1. apr., 15. l. (1866.-1887. gads).

⁷⁶ LVVA, 998. f., 1. apr., 155.-156. l. (1860.-1864.; 1878.-1891. gads).

⁷⁷ LVVA, 1081. f., 1. apr., 134.-138. l. (1858.-1859., 1869.-1877., 1878., 1886., 1888., 1890., 1892. gads).

⁷⁸ LVVA, 841. f., 1. apr., 11., 33. l. (1867.-1892. gads).

⁷⁹ LVVA, 881. f., 2. apr., 20.-21. l. (1874.-1887., 1892.-1894. gads).

⁸⁰ LVVA, 940. f., 1. apr., 360. l. (1866.-1891. gads).

⁸¹ LVVA, 2133. f., 1. apr., 1431. l. (1870.-1885. gads).

⁸² LVVA, 3787. f., 1. apr., 15.-16. l. (1858.-1884. gads).

⁸³ LVVA, 959. f., 1. apr., 118. l. (1860.-1871. gads).

⁸⁴ LVVA, 970. f., 1. apr., 281. l. (1881.-1889. gads).

Pasu reģistru dati apkopoti elektroniskā datubāzē, iekļaujot ziņas par pasēs saņēmēju vecumu, dzimumu un galamērķi. Taču datu zemākais līmenis ir nevis informācija par konkrētu personu (kā dvēseļu revīziju papildinājumu gadījumā), bet gan ziņas par attiecīgajā gadā uz noteiktu galamērķi izceļojušo personu skaitu, to dalījumu pa dzimumiem un vecuma grupām.

19. gs. 50. gadu migrācijas situācijas izpētei izmantoti arī Vidzemes guberņā sastādītie pārskati par uz pilsētām un fabrikām atlaisto (t.i. pasēs saņēmušo) zemnieku skaitu.⁸⁵ No 1851. gada līdz 1863. gada 9. jūlija pasu nolikuma pieņemšanai pagasta tiesas ik gadu sniedza ziņas par pasu saņēmējiem un šos datus ik gadus apkopoja Vidzemes guberņas Zemnieku lietu komisija.⁸⁶ Saglabājušies arī atsevišķi citi dati par kopējo zemniekiem izsniegto pasu skaitu.⁸⁷

Pētījuma objekts ir ārpusguberņas migrācija, tādēļ nepieciešams sīkāk analizēt datu atšķirības pasu reģistros un 10. dvēseļu revīzijas starprevīzijas pārskatos. Šo jautājumu svarīgu padara komplicētā situācija ar revīzijas dvēseļu uzskaites reprezentabilitāti 19. gs. otrajā pusē.⁸⁸

Viena pagasta zemnieku galamērķu atspoguļojuma salīdzinājums divos dažādos avotos (dvēseļu revīzijas papildinājumi un pasu reģistri) uzrāda ievērojamas migrācijas atspoguļojuma atšķirības (skat. tabulu Nr. 1).

Tabula Nr. 1. No Vidzemes guberņas Mālpupes un Kokmuižas pagastiem 1870. un 1886. gadā ar pasēm pārceļojušo vai izrakstīto zemnieku skaits uz dažādiem galamērķiem.⁸⁹

Galamērķis / IZCELSMES VIETA	Izsniegto pasu skaits (iekavās – % no galamērķa īpatsvara kopējā galamērķu struktūrā)		Dvēseļu revīzijas papildinājumi, uzskaitīto vīriešu skaits (% no galamērķa īpatsvara kopējā struktūrā; % īpatsvara starpība ar pasu reģistru datiem)	
	1870	1886	ar 1870.g.	ar 1886.g.
Cīts pagasts	9 (9%)	16 (7%)	6 (40%; +31)	11 (65%; +58)
NO MĀLUPES	4 (5%)	11 (6%)	3 (30%; +25)	2 (25%; +19)
NO KOKMUIŽAS	5 (19%)	5 (16%)	3 (60%; +41)	9 (100%; +84)
Guberņas pilsētas	25 (24%)	24 (11%)	2 (13%; -11)	0 (0%; -11)
NO MĀLUPES	5 (6%)	4 (2%)	1 (10%; +4)	0 (0%; -2)
NO KOKMUIŽAS	20 (77%)	20 (65%)	1 (20%; -57)	0 (0%; -65)
Cita guberņa/kārta	70 (67%)	184 (82%)	7 (47%; -20)	6 (35%; -57)
NO MĀLUPES	69 (89%)	178 (92%)	6 (60%; -29)	6 (75%; -17)
NO KOKMUIŽAS	1 (4%)	6 (19%)	1 (20%; +16)	0 (0%; -19)
Kopā uz minētajiem galamērķiem	104 (100%)	224 (100%)	15 (100%)	17 (100%)
NO MĀLUPES	78 (100%)	193 (100%)	10 (100%)	8 (100%)
NO KOKMUIŽAS	26 (100%)	31 (100%)	5 (100%)	9 (100%)

Dvēseļu revīzijas papildinājumu datus bija augsts starp pagastiem pārrakstīto zemnieku īpatsvars, kas saistīts ar vienkāršo zemnieku pārrakstīšanas kārtību no pagasta uz pagastu. Atšķirībā no pārrakstīšanas ārpus guberņas vai ārpus zemnieku kārtas, kur formālā kārtība bija sarežģītāka, šie dati arī absolūtajos skaitļos bija tuvi pasu reģistros fiksētajiem.

Ārpusguberņas migrācija revīzijas papildinājumu datus ir atspoguļota ar procentuāli zemāku īpatsvaru kā pasu izsniegšanas datus. Taču, ņemot vērā mazo pārrakstīto personu absolūto skaitu vienā pagastā gada laikā, varam pieļaut, ka šie dati izlīdzinās lielākā ģeogrāfiskā rajonā.

Datiem par pasu saņēmējiem atspoguļo visus migrācijas virzienus, ar tendenci par labu guberņas pilsētām un vietējai migrācijai. Tātad pasu izsniegšanas reģistri obligāti jāņem vērā analizējot urbāno migrāciju, taču, kā redzams Valkas apriņķa Mālpupes pagasta gadījumā,

⁸⁵ LVVA, 208. f., 2. apr., 19. l., 1.-3. lp.

⁸⁶ LVVA, 208. f., 2. apr., 100. l.; 19. l., 171., 220., 282., 321., 349., 362., lp., 25. l., 21., 24. l., 101. l.,

⁸⁷ LVVA, 96. f., 6. apr., 573. l., 44. lp.; 412. f., 1. apr., 108. l.

⁸⁸ Skat.: Ķikuts, 2014a, 216.-226. lpp.

⁸⁹ LVVA, 1081. f., 1. apr., 134. l., 199. f., 1. apr., 544., 549. l., 975. f., 1. apr., 15. l.

gubernas robežas tuvums un citi apstākļi varēja ievērojami ietekmēt pasu izmantošanu pārceļošanai ārpus gubernas.

Kopumā, nosakot dažādu migrācijas veidu īpatsvaru un nozīmi, svarīga ir abu avotu paralēla izmantošana, turklāt to datu atšķirību nozīmes var atšķirties no gadījuma uz gadījumu.

Papildus ziņu iegūšanai par dažādu lauku iedzīvotāju sociālo grupu iesaisti migrācijās, pētījumā izmantoti arī atsevišķu pagastu iedzīvotāju saraksti ("pagastu ruļļi"). Pētījumā izmantoti pagasta iedzīvotāju saraksta dati par Gaviezes pagastu (sarakstā reģistrētas 1548 personas)⁹⁰ un Burtnieku pagastu (reģistrētas 3548 personas).⁹¹ Papildus tam fragmentāri analizēti dati arī par Durbes un Mārupes pagastiem.

Pagastā pierakstīto zemnieku ģimeņu reģistrācija ārpus dvēseļu revīzijām Baltijas gubernās tika ieviesta pēc zemnieku brīvvalšanas⁹², taču vienotas formas pagastu iedzīvotāju saraksti jeb "pagastu ruļļi" bija jāievieš pēc 1866. gada.⁹³ Vidzemes un Kurzemes gubernu pagastos sastādītajos iedzīvotāju sarakstos tika iekļautas arī ziņas par zemnieka piederību noteiktai sociālekonomiskajai grupai (gruntnieki, rentnieki, muižas kalpi, zemnieku saimniecību kalpi, vaļinieki). Tādēļ šie dati sniedz svarīgas ziņas par pārceļotāju "sociālo portretu".

Pagastu ruļļu dati ievadīti elektroniski kārtojamā datubāzē ar šādiem datu segmentiem: ģimenes galvas vārds, uzvārds, vecums, ģimenes sastāvs un sociālekonomiskā grupa, ieceļošanas laiks, iepriekšējā dzīvesvieta (ja pagastā pierakstīts pēc 10. dvēseļu revīzijas), izceļošanas (vai dzīvesvietas nomaiņas pagastā) gads, galamērķis. Ieraksts datubāzē neatbilst konkrētam indivīdam, bet gan ģimenes galvai. Tas neļauj veikt datu analīzi (segmentu korelāciju) elektroniski, taču tā pētījumā veikta deskriptīvā veidā un datu segmentus pētot atsevišķi. Pilnīgi automātiski kārtojamas datubāzes izveide būtu atsevišķa pētījuma uzdevums.

Kopumā, ņemot vērā gan ar minēto dokumentu sastādīšanu saistītās problēmas, gan arī datu apkopšanas un analīzes veikšanai sastādītās datubāzes ierobežojumus, pagastu iedzīvotāju sarakstu dati pētījumā izmantojami, noskaidrojot pārceļotāju sociālo sastāvu, pārceļojušo ģimeņu sastāvu, ģimenes galvas vecumu.

Pētījumā izmantota arī statistisko pētījumu pirmdokumentācija – 1866. gadā veiktās Vidzemes gubernas muižu anketēšanas anketas un 1882.–1883. gadā senatora Nikolaja Manaseina (*Манасеин*) (1835–1895) revīzijas vajadzībām iesūtītās Vidzemes un Kurzemes gubernas pagastu anketas.

1866. gada Vidzemes gubernas muižu anketēšanu organizēja Vidzemes Landrātu komisija, t.i. Vidzemes bruņniecība, ar nolūku apkopot statistiskas ziņas par muižām pēc 1860. gada Vidzemes zemnieku likuma un citu reformu ieviešanas.⁹⁴ Līdz mūsdienām saglabājušās aizpildītās anketas par 231 Vidzemes gubernas muižu (32 draudzēs), diemžēl iztrūkst dati par vēl 33 draudzēm. Anketas aizpildīja muižas pārvaldnieki vai īpašnieki, atbildot uz 35 jautājumiem par muižas platību, zemnieku sētu skaitu, pārdoto, izrentēto un kļaušu nomā nodoto saimniecību skaitu, kalpu algošanu muižās, muižu zemes platībām u.c. rādītājiem. Anketas (t.i. statistiskais pirmmateriāls) sniedz detalizētus datus muižu līmenī, kas ir salīdzināmi. Šajā pētījumā dati apkopoti digitālā datubāzē un izmantoti statistiskās korelācijas veikšanai, lai sastatītu migrācijas rādītājus ar saimnieciskās situācijas īpatnībām konkrētā teritorijā.

Otrs nozīmīgs datu kopums ir senatora Nikolaja Manaseina revīzijas laikā Vidzemes un Kurzemes gubernu pagastu valdēs aizpildītās anketas, lai iegūtu priekšstatu par agrāro stāvokli

⁹⁰ LVVA, 6277. f., 1. apr., 419. l. (1873.-1876. gads).

⁹¹ LVVA, 841. f., 1. apr., 255. l. (1885.–1887. gads).

⁹² PSZ № 27024 (1817. g.) – «Высочайше утвержденное Учреждение о Курляндских крестьянах».

⁹³ Инструкция о приведении в действие Положения о волостном общественном управлении в Остзейских губерниях 19 Февраля 1866 года, утвержденная Генерал-Губернатором 29 Июня 1866 г. и введенная в действие с 1-го Октября того же года // Высочайше утвержденное 19 Февраля Положение о волостном общественном управлении в Прибалтийских губерниях (второе Полное Собрание Законов 43 034). Санкт-Петербург: Типография Министерства Внутренних Дел, 1901, С. 63-91.; LVVA, 1. f., 12. apr., 88. l., 36.-39. lp.

⁹⁴ LVVA, 214. f., 1. apr., 5120.-5151. l.; fondā mūsdienās iztrūkst ziņas par 33 draudzēm.

Baltijā. Līdz mūsdienām saglabājies pilnīgs anketu oriģinālu kopums par Vidzemes guberņu (397 pagastu anketas)⁹⁵ un ievērojami nepilnīgāks Kurzemes guberņā aizpildīto anketu kopums (235 pagastu tiesu un 250 pagasta valžu atbildes)⁹⁶. Anketas aptver ļoti plašu jautājumu loku par iedzīvotāju sastāvu, izsniegto pasu skaitu, saimniecisko situāciju, saimniecību skaitu, pagasta institūciju darbību u.c.⁹⁷ Taču diemžēl anketu dati neraksturo iedzīvotāju sociālo un nodarbinātības struktūru. Kvantitatīvam salīdzinājumam nav izmantojami arī dati par kalpu atalgojumu, kas uzdoti voluntāri un pēc dažādiem kritērijiem.

Anketu dati pa pagastiem apkopoti digitālās datu bāzēs MS Excel formātā. Pētījumā izmantoti dati par izsniegto pasu skaitu un ārpus pagasta dzīvojošo, bet pagastā pierakstīto īpatsvaru un tā reģionālajām atšķirībām. Tāpat anketu dati par saimniecisko situāciju (zemnieku saimniecību pārdošanas rādītāji) korelēti ar migrācijas intensitātes rādītājiem.

Publicētie dokumenti un statistika

Pētījumā izmantoti vispārējie un tematiskie likumu krājumi un tematiskie dokumentu krājumi. Tiesību aktu vispārējo apkopojumu vidū nozīmīgākais ir Krievijas impērijas likumu krājums, kas lietots Krievijas Nacionālās bibliotēkas digitālajā sistēmā.⁹⁸ Darbā izmantoti arī guberņas iestāžu apkārtraksti, likumu komentāri,⁹⁹ tematiskie likumu krājumi,¹⁰⁰ kā arī 20. gs. sākumā dažādu guberņu iestāžu un zemstu publicētie ziņojumi, apspriežu protokoli u.c. dokumenti par lauksaimniecības stāvokli, kuros aplūkoti arī jautājumi par zemnieku migrāciju¹⁰¹.

20. gs. sākumā Krievijā guberņu zemstu vēlēšanām tika sagatavoti zemes īpašnieku saraksti, lai noteiktu balsstiesīgo loku.¹⁰² Šajos sarakstos Tajos var identificēt zemes īpašniekus-latviešus, to dzīves vietas. Pētījumā izmantoti arī citi publicētie valsts amatpersonu sagatavotie dokumenti, oficiālie pārskati par situāciju guberņā u.c.¹⁰³

Pārvaldes iestāžu dokumenti un sarakste iekļauta arī dokumentu izdevumos. Nozīmīgākie zinātniski sagatavotie dokumentu krājumi par izpētes tēmu ir Latvijas vēstures institūta 20. gs. 30. gadu otrajā pusē izdotie avotu kopojumi par 19. gs. 50.–60. gadiem.¹⁰⁴ Pētījumā izmantota arī

⁹⁵ LVVA, 3. f., 5. apr., 174.-571. l. (turpmāk – N. Manaseina revīzijas anketas par Vidzemes gub.).

⁹⁶ LVVA, 416. f., 1. apr., 183.-187. l. (turpmāk – N. Manaseina revīzijas anketas par Kurzemes gub.).

⁹⁷ LVVA, 3. f., 5. apr., 200. l., 10.-22. lp.

⁹⁸ http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php (pēdējo reizi lietots - 04.09.2014.)

⁹⁹ Сборник циркуляров по административной части Лифляндской губернии за 1888–1895 годы. Рига: Типография Мюллера, 1896.; Высочайше утвержденное 19 февраля 1866 г. Положение о волостном общественном управлении в Прибалтийских губерниях. Санкт-Петербург: Типография МИД, 1901; LNVM VN 7002-7024 (Vidzemes un Kurzemes guberņu valžu patentes, 1831.-1850. gads), VN 11227-11228 (Kurzemes guberņas valdes patentes, 1843., 1846. g.), LNB RN R F2/19, Kurzemes guberņas patentes (1795.-1851.), R F2/18, Vidzemes guberņas patentes (1760.-1843.), R X/100K 1/63 (Anordnungen Kurländischen Gouvernements Regierung in Bauerangelegenheiten (1820. bis 1852.)); Patente der Livländischen Gouvernements Regierung (Verwaltung), 1853.-1885. Riga, 1853.-1885. (Tartu Universitātes bibliotēka, Est. B-454, Est. A-536).

¹⁰⁰ Māters, G. (sast.) Likumi un nosacījumi par pagastu valdīšanu un policeju Kurzemes guberņā. Jelgava: E. Sieslack, 1877. (turpmāk – Māters, 1877); Jakobi, E. (sast.) Rokas grāmata priekš Vidzemes guberņas zemnieku lietu komisāriem. Rīga: T. Ores argādība, 1892.; Рейтерн, В. (сост.) Сборник узаконений о крестьянах Прибалтийских губерний, Том 1, 3. Санкт-Петербург: Общественная польза, 1898.; Сборник правительственных распоряжений по водворению русских землевладельцев в Северо-Западном крае. Вильна: А.Г. Сыркин, 1886 u.c.

¹⁰¹ Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. т. 20. Лифляндская губерния. Санкт-Петербург: Общественная польза, 1903, С. 115, 174 u.c. lp., т. 28. Курляндская губерния. Санкт-Петербург: В. Киршбаум, 1903, С. 19.

¹⁰² Список лиц, владеющих в Оршанском уезде Могилевской губернии обложенною земским сбором землею в количестве не менее 125 десятин или другим недвижимым имуществом [...]. 1914.; Список лиц, владеющих в Витебском уезде Витебской губернии обложенною земским сбором землею в количестве не менее 100 десятин или другим недвижимым имуществом [...]. 1911 u.c.

¹⁰³ Описание поездки ходоков от крестьян Суражского уезда, Черниговской губернии, в Оршанский уезд, Могилевской губ., для ознакомления с хуторским хозяйством. Чернигов: Типография Губернского Земства, 1908.; Из архива князя С.В. Шаховского. Материалы для истории недавнего прошлого Прибалтийской окраины (1885-1894 гг.). Том 2. Санкт-Петербург, 1909.; Drīzulis, A. (red.) Manaseina revīzija. Senatora N. Manaseina ziņojums par viņa izdarīto revīziju Vidzemes un Kurzemes guberņās no 1882. līdz 1883. gadam. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1949.

¹⁰⁴ Latvijas vēstures avoti. V. sēj. Dokumenti par tautas atmodas laikmetu 1856.-1867. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgādiens, 1939 (turpmāk – Latvijas vēstures avoti V. sēj.); Latvijas vēstures avoti. I. sēj. Dokumenti par "Pēterburgas Avīzēm". Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgādiens, 1937 (turpmāk – Latvijas vēstures avoti I. sēj.).

Latvijas Valsts vēstures arhīva izdotā K. Valdemāra sarakste, t.sk. par zemnieku pārceļošanu uz Novgorodas guberņu.¹⁰⁵

Plašākais publicēto statistisko materiālu kopums, kas atspoguļo 19. gs. otrās puses migrācijas procesu rezultātu, ir Viskrievijas 1897. gada tautas skaitīšanas materiāli.¹⁰⁶ Pētnieki pauduši dažādus viedokļus par konkrētu tautskaites datu segmentu ticamību, taču, ņemot vērā skaitīšanas rūpīgo sagatavošanu un plašo programmu, tie atzīti par pielietojamiem pētniecībā.¹⁰⁷ 1897. gada tautas skaitīšanas dati ir plašākais avots, kas ļauj pētīt Baltijas pārceļotājus to jaunajās dzīvesvietās.

Pētījumā izmantoti 1897. gada Viskrievijas tautas skaitīšanas dati par Krievijas guberņās uzskaitīto latviešu izvietojumu, lasītprasmi, nodarbinātību un kārtas piederību.

Ar 1897. gada tautas skaitīšanas datu reprezentabilitāti saistītas vairākas problēmas. Pirmkārt, tautības uzskaitē veikta pēc personas uzrādītās dzimtās valodas un nevar nodrošināt visu pārceļojušo latviešu zemnieku uzskaiti (galvenokārt tas attiecas uz iespējamajiem gadījumiem, kad kā dzimtā valoda tika uzrādīta krievu vai vācu)¹⁰⁸; otrkārt, posms no 19. gs. 50. gadiem, kad sākās Baltijas zemnieku pārceļošana uz Krieviju, līdz 1897. gadam, bija ilgs un senākajās kolonijās jau bija notikusi paaudžu nomaīņa, diasporu ietekmējuši ataudzes procesi, pārtautošanās. Tautskaites datus iespējams konstatēt diasporas situāciju, taču ne pārceļotāju sastāvu.¹⁰⁹ Tomēr kopumā 1897. gada tautas skaitīšanas dati ir uzskatāmi par pietiekamiem, lai izdarītu vispārīgus secinājumus par latviešu pārceļotāju dzīvesvietām, nodarbošanos un izglītības līmeni.

Bez 1897. gada tautas skaitīšanas materiāliem, nozīmīgākos statistisko datu apkopojumus 19. gs. otrajā un 20. sākumā sastādīja Vidzemes un Kurzemes guberņu statistiskās komitejas. Tie pētnieku darbos tikuši kritizēti, taču galvenokārt ne attiecībā uz apdzīvotības rādītājiem.¹¹⁰

Vairākus izdevumus par agrāro situāciju un iedzīvotājiem Vidzemes guberņā 19. gs. otrajā pusē sastādīja guberņas Statistiskās komitejas sekretārs Fridrihs fon Jungs-Štillings (*Jung-Stilling*) (1836–1888). Kā ierēdnim viņam bija pieejami dažādu iestāžu materiāli un 19. gs. 60. gados Jungs-Štillings pēc Kamerālvaldes datiem publicēja datus par ikgadējo zemnieku pārrakstīšanu guberņas robežās un zemnieku pierakstīšanu citās guberņās.¹¹¹ Savukārt, Kurzemes guberņas Statistiskās komisijas sekretārs Alfons fon Heikings (*Heyking*) (1829–1900) migrācijas situāciju Kurzemes guberņā 19. gs. 60. gadu sākumā atspoguļoja, balstoties uz pasu statistiku.¹¹²

¹⁰⁵ Krišjānis Valdemārs. Lietišķā un privātā sarakste. 1. sēj. Krišjāņa Valdemāra vēstules. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1997., 107.-122., 176.-177., 195.-197., 198.-199., 206.-213. u.c. lpp. (turpmāk – K. Valdemārs, Sarakste, 1. sēj.)

¹⁰⁶ Тройницкий, Н. Краткия общия сведения по империи. Распределение населения по главнейшим сословиям, вероисповеданиям, родному языку и по некоторым занятиям. [Санкт-Петербург], 1905; Тройницкий, Н. (ред.) Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г., т. 1-89. [Санкт-Петербург], 1899-1905.

¹⁰⁷ Тихонов, Б. Переселения в России во второй половине XIX в. Москва: Наука, 1978, С. 14-19 (turpmāk – Tihonov, 1978); Raun, T. Social Change in Estland and Northern Livland, 1871-1897: The Limits and Uses of Census Data // Pistohtkors, G. et. al. (Hrgst.) Bevölkerungsvorschreibungen und Sozialer Wandel in den Baltischen Provinzen Russlands 1850-1914. Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1995, S. 85-88 (turpmāk – Raun, 1995).

¹⁰⁸ Tautības kategorija nacionalitātes nozīmē šajā laikā netika izmantota arī citās Eirpas valstīs, tādēļ šī tautas skaitīšana nav uzskatāma par mazvērtīgāku vai mazāk modernu. Sk.: Кабузан, В. Формирование многонационального населения Прибалтики (Эстонии, Латвии, Литвы, Калининградской области России) в XIX-XX вв. (1795-2000 гг.). Москва: Институт российской истории РАН, 2009, С. 12-13. (turpmāk – Kabuzan, 2009)

¹⁰⁹ Skujenieks, M. Latvija. Zeme un iedzīvotāji. Rīga: Valsts statistiskās pārvaldes izdevums, 1922., 290.-291. lpp. (turpmāk – Skujenieks, 1922).

¹¹⁰ Svarāne, M. Saimnieks un kalps Kurzemē un Vidzemē XIX gadsimta vidū. Sociālekonomisks apcerējums. Rīga: Zinātne, 1971, 16.-17. lpp. (turpmāk – Svarāne, 1971); Козин, М. Несколько поправок к официальным данным аграрной статистики по Лифляндской губернии // Источниковедческие проблемы истории народов Прибалтики. Рига: Зинатне, 1970, С. 229-241. (Turpmāk – Kozins, 1970).

¹¹¹ Stilling-Jung, F. (Hrgst.) Statistisches Material zur beleuchtung Livländischer Bauer-Verhältnisse. St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1868, S. 100-103 (turpmāk – Stilling, 1868); Stilling-Jung, F. (Hrgst.). Material zu einer allgemeinen Statistik Livland's und Oesel's. Erster – Dritter Jahrgang. Riga, 1863-1866. (turpmāk – Stilling, 1863, 1864, 1866)

¹¹² Heyking, A. Statistische Studien über die ländliche Zustände Kurlands. Mitau: Fr. Lucas' Buchhandlung, 1862, S. 56.-59. (turpmāk – Heyking, 1862); [Heyking, A. (Hrgst.)] Statistisches Jahrbuch für das Gouvernement Kurland für 1863. Mitau: Kurlandische Gouvernements Typographie, 1863., S. 37.-39. (turpmāk – Heyking, 1863).

19. gs. 70. gados ne pasu statistika, ne arī dati par pārrakstīto personu skaitu Vidzemes un Kurzemes Statistisko komiteju publikācijās netika ievietoti.¹¹³ Taču ziņas par iedzīvotāju skaita izmaiņām Vidzemes guberņā 1870.–1882. gadā aprēķināja un publicēja Vidzemes guberņas Statistiskās komitejas sekretārs Nikolajs Karlbergs (*Carlberg*).¹¹⁴ N. Kalbergs aprēķināja arī izceļojušo un ieceļojušo iedzīvotāju kopskaitu pa apriņķiem pēc aplēsēm par iedzīvotāju skaita pārmaiņām starp tautas skaitīšanām, tomēr šie summārie dati neuzrāda pārceļotāju galamērķus un migrācijas attīstības hronoloģiju.

20. gs. sākumā pasu statistiku publicēja 1901. gadā dibinātā Komisija lauku iedzīvotāju labklājības izpētei centrālajās lauksaimniecības guberņās. Komisija izmantoja Finanšu ministrijas Nodokļu departamenta datus), iekļaujot ziņas par 1861.–1900. gadā izdoto pasu skaitu.¹¹⁵ Tomēr, spriežot pēc datiem par 19. gs. 60. gadiem, 1903. gadā publicētie rādītāji ir vairāk nekā uz pusi mazāki nekā Kurzemes guberņas iestāžu 19. gs. 60. gados uzrādītie.¹¹⁶ Visticamāk tas skaidrojams ar atšķirīgo datu sastādīšanas veidu – Nodokļu departaments izdoto pasu skaitu aprēķināja pēc iekasētās pasu nodevas apjoma, savukārt, Kurzemes guberņas statistika uzrādīja visas ar pasēm prombūtnē esošās personas, arī tās, kuras saņēma pasu nodevas atvieglojumus.¹¹⁷ Trūkstot alternatīviem datiem par izsniegto pasu skaitu, ir izmantoti minētās komisijas publicētie materiāli, taču tie uzskatāmi par mazākiem nekā reālais prombūtnē esošo personu skaits.¹¹⁸

Kopumā publicētajā statistiskā ziņā par migrāciju ir neregulāras, dažādas izmantoto pieeju ziņā un tiešu datu par migrāciju ir maz.

Preses izdevumi

Promocijas darbā izmantoti Krievijas impērijā latviešu valodā izdotie preses izdevumi, kā arī atsevišķi laikraksti krievu un vācu valodā, kas iznākuši 19. gs. 40. gadiem līdz 1914. gadam.

Preses izdevumu kā avota nozīmi pētījumā nosaka valsts iestāžu dokumentu ierobežotais saturs. Kā iepriekš norādīts, pārvaldes un iedzīvotāju uzskaites dokumentos galvenokārt fiksēts migrācijas fakts, retāk – ziņas par pārceļošanas iniciatīvu un viedokļi par pārceļošanu. Turpretī presi, neskatoties uz dažādiem ierobežojumiem, raksturoja lielāka informācijas satura daudzveidība.

Presē publicēto rakstu skaits par latviešu zemnieku pārceļošanu 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā pakāpeniski pieauga.

Par pirmo pārceļojušo latviešu zemnieku dzīvi līdz 19. gs. 60. gadiem publicēti tikai daži raksti Baltijā iznākošajos vācu laikrakstos, savukārt, latviešu laikraksti galvenokārt vēstīja par Sibīrijā nometināto latviešu likteni.¹¹⁹ 19. gs. 60. gadu sākumā tika publicēti pirmie vērtējošie raksti par latviešu brīvprātīgo pārceļošanu.¹²⁰ Publikāciju skaits samazinājās pēc “Pēterburgas Avīžu” slēgšanas 1865. gadā. Tikmēr vācu valodā iznākošie laikraksti aktīvi iestājās pret latviešu zemnieku pārceļošanu, kritizēja Krišjāni Valdemāru par viņa līdzdalību latviešu zemnieku

¹¹³ Anders, W. (Hrgst.). Beiträge zur Statistik Livlands. Riga: Livländschen Gouvernements-Typographie, 1876.

¹¹⁴ Carlberg, N. Die Bewegung der Bevölkerung Livlands in den Jahren 1873-1882 // Baltische Monatsschrift, Bd. 33, 1886., S. 32.-61. (Turpmāk – Carlberg, 1886); Карлберг, Н. Сборник статистических сведений по Лифляндской губернии. Рига: Лифляндская Губернская Типография, 1886.

¹¹⁵ Материалы высочайше утвержденной 16 ноября 1901 г. комиссии по исследованию вопроса о движении с 1861 г. по 1900 г. благосостояния сельского населения средне-земледельческих губерний, сравнительно с другими местностями Европейской России, Ч. 1. Санкт-Петербург, 1903. (turpmāk - Материалы 16 ноября 1901 г. комиссии).

¹¹⁶ Heyking, 1862, S. 56.-59.; Heyking, 1863, S. 37-39. Mitau: Kurlandische Gouvernements Typographie, 1863., S. 37.-39; Материалы 16 ноября 1901 г. комиссии, С. 224-225.; LVVA, 412. f., 1. apr., 108. l., 40. lp.

¹¹⁷ LVVA, 412. f., 1. apr., 108. l., 40. lp.

¹¹⁸ Mieriņa, A. Agrārās attiecības un zemnieku stāvoklis Kurzemē 19. gs. II pusē. Rīga: Zinātne, 1968, 10.-11. lp. (turpmāk – Mieriņa, 1968).

¹¹⁹ Vom Lande // Das Inland. 07.04.1858., Nr.14; Ziņas par mūsu ticības biedriem, kas Sibīrijas rīta pusē pēc tiesu spriedumiem ir apmetušies dzīvot // Misiones Ziņas. Latviešu Avīžu Pielikums. 1859., Nr. 18; Par mūsu ticības brāļiem lielā plašā Krievu zemē // Mājas Viesis. 26.01.1859., Nr. 4.

¹²⁰ [Leitāns, A.] Paliec iekš zemes un uzturies ar pieticību // Mājas Viesis. 27.02.1861., Nr. 9.

pārceļošanas organizēšanā uz Novgorodas guberņu.¹²¹ K. Valdemārs savu pozīciju galvenokārt izklāstīja ar Maskavā izdoto krievu laikrakstu starpniecību, un latviešu lasītāji par to uzzināja maz.

1869. gadā, līdz ar “Baltijas Vēstneša” darbības sākumu, rakstu skaits par latviešu zemnieku pārceļošanu atkal pieauga.¹²² Turpmākajās desmitgadēs zemnieku migrācijas jautājumiem un kolonijām veltīto rakstu skaits palielinājās, taču tas svārstījās atkarībā no jaunām pārceļošanas iniciatīvām. Piemēram, 1912. gadā latviešu presē viena gada laikā tika publicēti vairāki simti dažāda satura rakstu par latviešu izceļošanu un kolonijām.

Preses saturu ietekmēja cenzūra, izdevēju un redaktoru noteiktā ievirze, laikmetam raksturīgās informācijas vides īpatnības un lasītāju intereses, turklāt, tās izmantošanu pētniecībā kavē biežā autoru anonimitāte.

Krievijas impērijā 19. gs. pastāvēja stingra iepriekšējās cenzūras sistēma. Latviešu zemnieku pārceļošanas jautājums no vienas puses nebija politiski “jūtīgs” jautājums valsts līmenī, lai tā atspoguļojums varētu izraisīt *a priori* negatīvu cenzūras reakciju. No otras puses, nebija pieļaujama atklāta valsts iestāžu vai to politikas vainošana pārceļošanas izraisīšanā. Baltijas guberņu pārvaldes iestādēm un Baltijas muižniecībai “nepieņemamās” pārceļošanas tēmas interpretācijas 19. gs. 60.–70. gados galvenokārt attiecās uz pārceļošanas cēloņiem. Zemnieku pārceļošanas tieša sasaiste ar saimnieciskajiem apstākļiem un zemnieku tiesību stāvokli pirmoreiz latviešu presē parādījās tikai 19. gs. 60. gadu beigās.¹²³

Laikrakstu izdevēju ievirzes ietekme uz pārceļošanas atspoguļojumu spilgti bija vērojama 19. gs. 60. gadu pirmajā pusē, “Pēterburgas Avīžu” iznākšanas laikā. Visasāk pret zemnieku pārceļošanu vērsās “Latviešu Avīzes”, kuras redaktors mācītājs Rūdolfs Šulcs (Schulz) (1807–1866) bija vācbaltiešu organizētās Latviešu Draugu biedrības priekšsēdētājs. Laikraksts, atbilstoši vācbaltiešu elites pozīcijām, aktīvi uzstājās pret jaunlatviešu “Pēterburgas Avīžu” darbību, to aizstāvēto zemnieku tiesību liberalizāciju.¹²⁴

“Baltijas jautājums” 19. gs. 60. gados tika atspoguļots arī Krievijas centrālajā presē, sevišķi izdevumos “Moskovskie vedomosti”, “Denj” u.c., jo Baltijas vietējo tautību autoru iesaistīšana slavofiliskajā Krievijas presē bija svarīgs politisks arguments cīņā pret “ģermanizāciju”.¹²⁵ Taču ar latviešu pārceļošanas iniciatīvām saistītajā polemikā būtiskāks nereti bija nevis pats pārceļošanas jautājums, bet gan tā konteksts – Baltijas sociālekonomiskā situācija.¹²⁶

Vēlākajās desmitgadēs asā polemika par Baltijas zemnieku pārceļošanas jautājumu mazinājās un atsevišķu laikrakstu iesaisti tēmas atspoguļošanā pamatā noteica laikraksta redaktoru personību ietekme. Piemēram, laikraksta “Tēvija” redaktoru Kārli Graudiņu (1863–1915) personīgi interesēja demogrāfijas un latviešu apdzīvotības jautājumi, tādēļ laikrakstā regulāri tika publicēti ziņojumi no latviešu kolonijām.

¹²¹ Herr Woldemar und die Kurländer in Nowgorod // Rigasche Zeitung. 04.(16.)09.1866., Nr. 204; Riga // Rigasche Zeitung. 25.11.(07.12.)1868., Nr. 275; Riga // Rigasche Zeitung. 21.06.(03.07.)1869., Nr. 141; Die Lettisch-Estnischen Auswanderungen // Rigasche Zeitung, 04.(16.)03.1867, Nr. 53 u.c.

¹²² Latvieši Simbirskā // Baltijas Vēstnesis, 26.04.1869., Nr. 33; Kurzemes aizgājēji uz Simbirsku // Baltijas Vēstnesis, 12.03.1869., Nr. 21; Aizgājēji no Vidzemes // Baltijas Vēstnesis, 12.04.1869., Nr. 30; Latvieši Novgorodas guberņā // Baltijas Vēstnesis, 29.10.1869., Nr. 86, 01.11.1869., Nr. 87; Ubi bene, ibi patria // Baltijas Vēstnesis, 15.03.1869., Nr. 22 u.c.

¹²³ Piem., Kurzemes aizgājēji // Baltijas Vēstnesis. 07.05.1870., Nr. 18.

¹²⁴ Latvijas vēstures avoti, I. sēj., 9.-13. lpp; Zelče, V. Latviešu avīžniecība. Laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā. 1822.-1865. Rīga: Zinātne, 2009., 233., 359. lpp. (turpmāk – Zelče, 2009).

¹²⁵ Михайлова, Ю. Латышская интеллигенция и Российская пресса. «Дело К. Безбардиса». (1860-е – 1880-е годы) // Интеллигенция в многонациональной империи: русские, латыши, немцы. XIX – начало XX в. Москва: ИВН РАН, 2009 (turpmāk – Mihailova, 2009); Dreimanis, P. Latvju tautiskā atmoda un valstiskā neatkarība. Jelgava: Latvijas vidusskolu skolotāju kooperatīvs, 1934., 22. lpp.

¹²⁶ Действительные причины удачения из Балтийского края солдат из Эстов и Латышей // Московские ведомости. 05.03.1870., Nr. 49; Mihailova, 2009; Исаков, С. Остзейский вопрос в русской печати 1860-х годов. Учёные записки Тартуского Государственного университета. Вып. 107. Тарту, 1961, С. 10-11, 105-106, 111-115 (turpmāk – Isakov, 1961).

Mazinoties pārceļošanas jautājuma polemiskajai nozīmei, pēc 19. gs. 70. gadiem samazinājās arī jautājumam veltītu plašu problēmorientētu rakstu skaits. Tā vietā aizvien vairāk tika publicēti apjoma ziņā nelieli iesūtīti ziņojumi no kolonijām vai arī informācija no Baltijas pagastiem par jaunu pārceļotāju grupu veidošanos.

Būtiska problēma, izmantojot 19. gs. otrās puses un 20. gs. sākuma presi, ir autorības noteikšana, jo raksti bieži tika publicēti bez autora vārda. Spriežot pēc zināmajiem rakstu autoriem, 19. gs. 60. gados un 70. gadu pirmajā pusē gandrīz visu informāciju par pārceļošanas jautājumu sagatavoja luterāņu garīdzniecība, skolotāji un citi inteliģences pārstāvji.

Garīdzniecība bija cieši saistīta ar Baltijas zemnieku garīgo dzīvi, arī izglītības organizēšanu, luterāņu mācītāji aktīvi publicējās “Latviešu Avīzēs” u.c. izdevumos, tajā skaitā arī kritizējot zemnieku izceļošanu.¹²⁷ Kopš 19. gs. 70. gadu otrās puses publikāciju autori pamatā bija Krievijas draudzēs, nevis Baltijā strādājošie mācītāji, kuri publicēja arī plašākus pārskatus par latviešu kolonijām.¹²⁸

Kolonijās izglītības darbs un arī sabiedriskā dzīve gūlās uz “skolotāju pleciem” un tie kopš 19. gs. 70. gadiem piesūtīja samērā apjomīgus un saturiski plašus rakstus latviešu laikrakstiem, kuri mūsdienās ir nozīmīgi koloniju vēstures izpētē.¹²⁹ 19. gs. beigās ziņojumus preseī aizvien vairāk iesūtīja arī kolonijās dzīvojošie zemnieki.¹³⁰ Šie raksti galvenokārt bija veltīti koloniju dzīves aktualitātēm, arī vērsti pret vietējām sadzīvīskām nebūšanām un nesaskaņām.

Latviešu nacionālās kustības sabiedrisko darbinieku interesi par pārceļošanas iespējām apliecināja K. Valdemāra un arī Heinriha (Indriķa) Alunāna (1835–1904) raksti un iesaiste pārceļošanas organizēšanā, arī tieslietu studenta, vēlākā Rīgas Latviešu biedrības priekšsēdētāja Krišjāņa Kalniņa (1847–1885) raksts.¹³¹

19. gs. beigās latviešu inteliģences vidū veidojās interese par pārceļošanas jautājuma izpēti uz precīzāku datu pamata, t.i. ar pētniecisku ievirzi.

19. gs. 90. gados latviešu zemnieku pārceļošanas jautājuma atspoguļošanā aktīvi iesaistījās žurnālists un sabiedriskais darbinieks Kārlis Graudiņš.¹³² 1889. gadā K. Graudiņš publicēja rakstu par latviešu skaitu, mēģinot aplēst arī pārceļotāju skaitu Baltijas kaimiņu guberņās.¹³³ 1893. gadā K. Graudiņš aicināja iesūtīt ziņas par kolonijām, to izveidošanos un stāvokli, lai par tām varētu veidot vispārēju pārskatu.¹³⁴

1905. gadā datus par latviešu kolonijām sāka apkopot arī Rīgas Latviešu biedrības muzeja pārzinis Matīss Siliņš (1861–1942).¹³⁵ Siliņš pēc kolonistu iesūtītajiem datiem izveidoja un 1906.

¹²⁷ Zelče, 2009, 96.-98., 114.-115., 162.-163. lpp.; Dzirne, K. Kā latvieši Krievuzemē dzīvo // Latviešu Avīzes. 12.08.1870., Nr. 32; Aus Mohilew // Mittheilungen und Nachrichten für die evangelische Geistlichkeit Russlands. 01. 1870., S. 36-38 u.c.

¹²⁸ Par latviešiem Ufas guberņā // Baltijas Vēstnesis. 21.11.1897., Nr. 264 u.c.

¹²⁹ Gibbeik, J. No Mogiļevas // Latviešu Avīzes. 18.(30.)08.1871., Nr. 33.; Lācis, J. Latviešu dzīve Dienvidus-Krievijā // Mājas Viesis. 19.03.1883., Nr. 12, 02.04.1883., Nr. 14, 09.04.1883., Nr. 15, 16.04.1883., Nr. 16, 23.04.1883., Nr. 17. E. S. [Zilbers, E.] Apraksti // Baltijas Zemkopja Pielikums. 1884., Nr. 51; Ozols, K. Par Ufas latviešiem // Pēterburgas Avīzes, 1903., Nr. 44-46.

¹³⁰ Piem.: Jānis Kļava Jānis Kļava (Arkietis) (1882-1922), latviešu kolonista dēls Ufas guberņā, jau kopš 16 gadu vecuma rakstīja korespondences latviešu laikrakstiem. 1908. gadā aizbēdzis uz Brazīliju, 1917. gadā bijis Amerikas latviešu laikraksta „Strādnieks” redaktors. 1921. gadā J. Kļava ar ģimeni pārcēlās uz Padomju Krieviju. (LVA, PA-36 f., 9. apraksts, 116. lieta; 4. apraksts, 10. lieta).

¹³¹ H. A-n [Alunāns, H.]. Latvieši Jeiskā // Pēterburgas Avīzes. 07.05.1864., Nr. 18; [Alunāns, H.]. Jeiska un Jeiskas latvieši // Pēterburgas Avīzes. 12.11.1864., Nr. 46; Heinrihs Alunāns + // Tēvija. 22.12.1904., Nr. 51; Alunāns, H. Zemes pārdošana Mogiļevas guberņā // Mājas Viesis. 07.04.1873., Nr. 14.; Kalniņš, K. Latvieši Krievijā // Baltijas Vēstnesis. 03.06.1871., Nr. 22, 10.06.1871., Nr.

¹³² Kārlis Graudiņš (1863-1915), Rīgas Politehniskā institūta students, iesaistījies RLB un tās Ziņību komisijas darbā, vēlāk “Tēvijas” redaktors. Puriņš, K. Gods krietnam darbam // Latviešu Avīžu Stāstu Nodaļa. 17.11.1910., Nr. 92; Vīksna, M. Rīgas Latviešu biedrības Ziņību komisijas krājums // LZA Vēstis. A daļa. 1996., 50. sēj., Nr. 3. (584.), 31.-37. lpp.

¹³³ Graudiņš, K. Latvieši tagadnē // Baltijas Vēstnesis. 21.12.1889., Nr. 288, 28.12.1889., Nr. 292. Graudiņš, K. Ziņas iz Kurzemes statistikas // Balss. 11.11.1892., Nr. 46, 02.12.1892., Nr. 49., 09.12.1892., Nr. 50.

¹³⁴ Graudiņš, K. Par latviešiem tālumā // Austrums. 11. 1893., 430.-436. lpp; Iz “Jelgavas Latviešu biedrības” jautājieni izskaidrošanas un priekšlasījumu vakariem // Tēvija. 25.10.1895., Nr. 43.

¹³⁵ Siliņš, M. Aizrādījums un lūgums latviešu kolonistiem un visiem, kas mīt vai mituši ārpus dzimtenes // Apskats. 27.06.1905., Nr. 67.

gadā izdeva latviešu koloniju karti.¹³⁶ Šīm iniciatīvām pieskaitāma arī latviešu koloniju saraksta publicēšana Latviešu izglītības biedrības gadagrāmātā 1911. gadā.¹³⁷ Savukārt, 1912.–1913. gadā apjomīgus pētnieciskus rakstus par pārceļošanas jautājumu publicēja statistiķis Margērs Skujenieks (1886–1942).¹³⁸

Publicistiskie izdevumi un laikabiedru pētījumi

Publicistiskie darbi un laikabiedru pētījumi pamatā attiecās uz daudz apspriesto Baltijas agrārās situācijas problemātiku vispār un pārceļošanas jautājumu skāra pastarpināti.

Zemnieku pārceļošanai uz kolonijām Krievijā veltītas divas 19. gs. 60. gados izdotas polemiskas brošūras par latviešu pārceļošanu uz Novgorodas guberņu. Jau 1865. gadā tika izdota brošūra, kas Novgorodas pārceļošanas kampaņu parādīja nelabvēlīgā gaismā¹³⁹, savukārt, K. Valdemārs 1867. gadā izdeva savu laikrakstā “Moskovskie vedomosti” publicēto rakstu apkopojumu, lai attaisnotu savu rīcību 1865. gada pārceļošanas iniciatīvas sakarā.¹⁴⁰

Taču centrālais jautājums pētījumos un publicistiskās apcerēs 19. gs. vidū un otrajā pusē bija zemnieku brīvīšanas sekas un zemnieku saimniecību attīstības problēmas, kas iekļāvās diskusijās par t.s. “Baltijas jautājumu”. Apoloģētiskos darbos pamatā tika uzsvērtas zemnieku saimniecību attīstības iespējas un sasniegumi.¹⁴¹ Baltijas agrāro stāvokli kritizējošie darbi savukārt iekļāva bezzemnieku ikdienas atspoguļojumu, lai uzsvērtu agrārās reformas netaisnīgumu.¹⁴² No latviešu autoriem 19. gs. 60. gados plašāko darbu par lauksaimniecību Baltijā sastādīja Andrejs Spāģis (1820–1871), pievēršot uzmanību Kurzemes zemnieku stāvokli regulējošo likumu ievērošanai praksē.¹⁴³ Kritiku Baltijas muižniecībai par novilcinātajām agrārajām reformām 19. gs. 60. gados izteica arī Otto fon Rūtenbergs (*Rutenberg*) (1802–1864) savā polemiskajā brošūrā “Mecklenburg in Kurland”, cita starpā kritizējot arī stingros pārceļošanas ierobežojumus pēc brīvīšanas.¹⁴⁴

Jaunā Baltijas guberņu zemnieku migrācijas regulējuma izstrādes laikā 19. gs. 60. gadu sākumā tika publicēti vairāki pētījumi, kuri bija veltīti migrācijas procesu ekonomiskajam aspektam.¹⁴⁵ Tie arī iekļāvās diskusijās par Baltijas lauksaimniecības nākotni.

1858. gadā plašu pētījumu par lauku apdzīvotību un tās ekonomisko efektivitāti pabeidza agronoms Karls Hēns (*Hehn*) (1821–1875), kurš argumentēja viedokli par darbaspēka pārpalikumu Vidzemes guberņas laukos 19. gs. vidū.¹⁴⁶ 1862.–1863. gadā liberāli ievirzītus pētījumus publicēja tautsaimnieki A. Punšels (*Punschel*) un N. Vilkens (*Wilcken*), arī paužot

¹³⁶ Uz Ziemsvētkiem // Balss. 21.12.1906., Nr. 277.

¹³⁷ Latviešu kolonijas // Latviešu Izglītības biedrības III gadagrāmata. Rīga, 1911., 69.–88. lpp.

¹³⁸ Skujenieks, M. Ieceļošana un izceļošana Latvijā // Domas. 03.1912, Nr. 3, 270.-277. lpp., 04.1912., Nr. 4, 395.-398. lpp., 06.1912., Nr. 6, 611.-614. lpp., 08.1912., Nr. 8, 818.-821. lpp., 10.1912., Nr. 10, 1041.-1051. lpp., 11.1912., Nr. 11, 1203.-1211. lpp., 04.1913., Nr. 4, 389.-396. lpp., 06.1913., Nr. 6, 626.-635. lpp., 07.1913., Nr. 7, 768.-777. lpp., 10.1913., Nr. 10. (turpmāk – Skujenieks, Domas, 1912-1913).

¹³⁹ Kurzemnieku pāriešana uz Novgorodu 1865tā gadā. Rīga: E. Plātes, 1865 (turpmāk – Kurzemnieku pāriešana, 1865).

¹⁴⁰ Woldemar, C. Die Lettenauswanderung nach Nowgorod im Jahre 1865 und die baltische deutsche Presse. Bautzen: Schmalzer & Pech, 1867 (turpmāk – Woldemar, 1867); LVVA, 1. f, 11. apr., 9630. l, 234., 244.-247. lp.

¹⁴¹ Bock, W. Der deutsch-russische Konflikt an der Ostsee. Zukünftiges geschaut im Bilde der Vergangenheit und der Gegenwart. Leipzig: Duncker und Humblot, 1869., S. 103-107; Brügggen, E. Die Agraren Verhältnisse in den Russische Ostseeprovinzen. Berlin: A. Deubner, 1883; Политическое призвание Остзейского края. Санкт-Петербург, 1870; Врангель, Ф. Наш Остзейский вопрос. Leipzig: Brockhaus, [1883].

¹⁴² Самарин, Ю. Краины России. Русское балтийское поморье. Вып. 1.-5. Berlin: B. Behr, 1869-1875; [Spāģis, A.] Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland im Lichte des modernen Russlands. Zweiter Theil: Commentar. Leipzig: Hermann Fries, 1863.

¹⁴³ [Spāģis, A.] Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland im Lichte des modernen Russlands. Zweiter Theil: Commentar. Leipzig: Hermann Fries, 1863.

¹⁴⁴ Rutenberg, O. Mecklenburg in Kurland. Leipzig: Wilhelm Engelmann, 1863. (turpmāk – Rutenberg, 1863).

¹⁴⁵ Samson-Himmelstiern, A. Die Auflösung des Verbandes der Livländischen Landgemeinden // Baltische Monatsschrift, Bd. 7., 1863., S. 409.-418. (turpmāk – Samson-Himmelstiern, 1863).

¹⁴⁶ Hehn, C. Die Intensität der livländischen Landwirtschaft. Abth. I. Der Grund und Boden, und die Arbeit. Eine Abhandlung, zur Erlangung der Magister Würde. Dorpat: Schumann und Mattiesen, 1858. (turpmāk – Hehn, 1858).

viedokli, ka Vidzemes guberņu raksturo agrārā pārpadzīvotība, ko atrisinās migrācijas liberalizācija.¹⁴⁷

Oponējot šim viedoklim, Baltijas agrārās sistēmas aizstāvju rakstos tika norādīts, ka nekontrolēta migrācija un kalpu algas paaugstināšanās apdraud lauksaimniecības attīstības perspektīvas.¹⁴⁸ Kopumā tieši 19. gs. 60. gadu viedokļu apmaiņa par migrācijas liberalizāciju bija saturiski nopietnākās diskusijas par migrācijas jautājumu 19. gs otrajā pusē.

Pirms 1. pasaules kara par latviešu zemnieku izceļošanu apjomīgāko speciālo pētījumu veica latviešu statistiķis Marģers Skujenieks, kurš migrāciju pamatā aplūkoja 19. gs. otrās puses tiesību reformu un sociālekonomisko pārmaiņu gaismā.¹⁴⁹

Interese par latviešu kolonistu saimniecībām un dzīvesveidu 19. gs. otrajā pusē radās arī atsevišķu Krievijas guberņu Statistiskajās komitejās. Viens no plašākajiem 19. gs. otrās puses pētījumiem par šo jautājumu bija Pleskavas guberņas Statistiskās komitejas pētījums par latviešu un igauņu kolonistiem guberņā.¹⁵⁰ Līdzīgi darbi, kas balstīti uz statistiskajiem datiem, tika izstrādāti arī citās guberņās.¹⁵¹

Atmiņas

Pētījumā izmantotas arī latviešu kolonistu un to pēcteču publicētās un nepublicētās atmiņas, kas lielākoties ierakstītas vai publicētas pēc 20. gs. 80. gadu vidus. Tātad atmiņu stāstījumos sniegtās ziņas par laiku pirms 1. pasaules kara ir nevis informantu personīgā pieredze, bet gan pārmantoti ģimenes stāsti.

Publicētās atmiņas galvenokārt rodamas atsevišķos rakstos un populārzinātniskos izdevumos, sevišķi 20. gs. 80.–90. gadu mijā, kad pieauga interese par latviešiem ārpus Latvijas.¹⁵² No plašākajām publicētajām atmiņām jāmin Ufas guberņas kolonistu pēcteča Ermaņa Brauna atmiņas, kurās detalizēti izklāstīta pārceļošanas organizēšanas norise.¹⁵³ Tomēr neizbēgamas ir faktoloģiskas neprecizitātes un arī vienkāršoti pagātnes notikumu skaidrojumi.

Atsevišķi nepublicēto atmiņu pieraksti, kas pamatā sagatavoti 20. gs. 80.–90. gados glabājas Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā, LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā un citās krātuvēs.¹⁵⁴ Tāpat izmantotas autora ierakstītas mutvārdu intervijas ar kolonistu pēctečiem Latvijā un bijušajās latviešu kolonijās Krievijā.¹⁵⁵

¹⁴⁷ Punschel, A. Ueber livländische Arbeiterverhältnisse und Agrarzustände // Baltische Monatsschrift, Bd. 7., 1863., S. 419.-435. (turpmāk – Punschel, 1863); Wilcken, N. Unsere ländliche Arbeiterfrage // Baltische Monatsschrift, Bd. 6., 1862, S. 380-416. (turpmāk – Wilcken, 1862).

¹⁴⁸ Zur bäuerlichen Grundbesitzfrage // Baltische Monatsschrift, Bd. 1, 1861, S. 79-81.

¹⁴⁹ Skujenieks, Domas, 1912-1913.

¹⁵⁰ Некоторые данные о переселениях в Псковскую губернию // Статистические очерки, Вып. 2. Псков: Типография Губернского правления, 1883, С. 63-76. (turpmāk – Статистические очерки, Псков, 1883). Государственный архив Псковской области (ГАПО; turpmāk – ГАРО), ф. 23, оп. 1, д. 105а.

¹⁵¹ Переселенцы и переселенческое дело в Уфимском уезде, Уфимской губернии. Уфа, 1898, С. 24, 85, 94; Переселенцы и переселенческое дело в Стерлитамакском уезде, Уфимской губернии. Уфа, 1897, С. 202-204.; Кюфод, А. Борьба с чрезполосицею в России и за границею. Санкт-Петербург, 1907, С. 80, 86, 89. (turpmāk – Kofod, 1907).

¹⁵² Vīksna, V. Latviešu līdumnieki Krievzemē // Karogs, 10.1989., Nr.10., 126.-132. lpp. (Vīksna, 1989); Strautniece, V. Zeme, zeme – kas tā zeme? // Kultūras Fonda Gaduraksti. Rīga: Avots, 1991., 135.-158. lpp. (Strautniece, 1991); Kacēna, A. Tas bija tik sen...Tālā un tuvā Latviešu Birze // Latviešu saraksti (1929.-1938.). Rīga, [1998.], 168.-196. lpp; Ar dzirnakmeni ratos kājām no Kurzemes uz Novgorodu // Laiks, 07.01.1959., Nr. 2.; Leiše, A. Latviešu likteņi Ļeņingradas-Novgorodas pievārtē // Daugavas Vanagu Mēnešraksts, 08.1978.

¹⁵³ Strautniece, 1991, 142.-146. lpp.

¹⁵⁴ LNVN PD 3678, Šalkone, A. Trīs latviešu kolonijas Smoļenskas apgabalā 1893.-1941.; LNB RN A134, N46 Meisters, P. Četri gadi Stepnajā par mājskolotāju, A57 N35, Mīlbergs, K. Jeiskas latvieši; Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LVA), 1807. f., 1. apr., 11. lieta, 16. lieta. Cīrule-Ermansone L. (1908.). Mans dzīvesstāsts [1999.g.], 9 lpp. (autora personīgais arhīvs, kopija); Tulle, A. (1925). Manas dzīves atceres [1999.g.], 75 lpp. (autora personīgais arhīvs, kopija).

¹⁵⁵ Valentīna Čikste (1929) un Vitālijs Čikste (1928-2014) (2011. g. ieraksts par Mogiļevas gub. Voloku kol.); Žanis Mežols (1934) (2007. g., par Ufas gub., Arhlatvieši); Austra Tulle (1925) (2007., Ufas gub., Bakaldīna); Vera Freimane (1925) (2007., Ufas gub., Arhlatvieši); Jānis Vecis (1931) un Elvīra Gaile (1937) (2007., 2009. Ufas gub., Arhlatvieši); Alvīne Zvaigzne (1923) (2007., 2009. Ufas gub., Arhlatvieši); Alberts Bože (1925) (2007., Ufas gub., Arhlatvieši); Alīna Zvaigzne (1928) (2007., 2009., Ufas gub., Arhlatvieši); Anna Špone (1927) (2007., 2009., Ufas gub., Livānija); Ermīne Šternberga (1931) (2009., Ufas gub., Austrumciems); Milda Tjurina (1947) (2009., Ufas gub., Baltija); Irma Millere (1919) (2009; Ufas gub., Arhlatvieši); Elvīra Braznauska (1921) (Ufas gub., Arhlatvieši); Vera Veide (1927) (Ufas gub., Bakaldīna); Milda Vecis (1930) (Ufas gub., Arhlatvieši).

Literatūra

Literatūras apskatā galvenā uzmanība pievērsta tēmai veltītajiem vēsturnieku pētījumiem (historiogrāfijai). Savukārt atsevišķas teorētiskās problēmas un to izpētes attīstība skārtas darba 1. nodaļā.

Historiogrāfija līdz 2. pasaules karam

Latviešu zemnieku migrācijai kā kompleksam sociālam fenomenam un tā zinātniskai izpētei viens no pirmajiem pievērsās Margērs Skujenieks. Pirms 1. pasaules kara žurnālā “Domas” publicēto rakstu sēriju Skujenieks 20. gs. 20. gados pārstrādāja un radīja pirmo speciālo apkopojošo pētījumu par latviešu zemnieku migrāciju 19. gs.¹⁵⁶

Atbilstoši pozitīvajam skatījumam uz materiālistiskās (marksistiskās) teorijas iespējām, M. Skujenika pētījumos raksturīgi centieni migrāciju uzsvērt sociāli-ekonomiskos faktoros kā vienīgo izceļošanas cēloni.¹⁵⁷ Netika pieļauts, ka lēmums par pārceļošanu varēja būt individuāla alternatīvas izvēle, vien pieminot atšķirīgo (t.i. subjektīvo) zemnieku “piemērošanās spēju” jaunajiem apstākļiem.¹⁵⁸ Centieni atrast universālu zemnieku migrācijas skaidrojumu lielā mērā vieno M. Skujenika secinājumus ar vēlāko historiogrāfiju un arī 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma Eiropas migrācijas pētījumos valdošajām tendencēm. Līdzīgi kā vēlākajos Latvijas vēstures pētījumos, M. Skujenieks uzsvēra naudas (kapitālistisko) attiecību pilnīgu nostiprināšanos laukos, kas veicināja darbaspēka un nepieciešamību pārceļot.¹⁵⁹ Skujenika un citos šī posma darbos ievērojami mazāk aplūkota situācija galamērķos, kas varēja veicināt ieceļošanu. Tiesa, 1930. gadā izdotā darba secinājumos Skujenieks izdarīja otru pārspilējumu, norādot, ka 20. gs. sākumā “visiem līdzekļiem sekmēja latviešu izceļošanu uz Krieviju”, ar to saprotot impērijas kolonizācijas politiku.¹⁶⁰

M. Skujenika interese par Latvijas 19. gs. apdzīvotības vēstures aspektiem diemžēl bija izņēmums šī posma historiogrāfijā. Neskatoties uz agrārās vēstures nozīmi latviešu pētnieku darbos, zemnieku pārvietošanās tiesības un to nozīme minēta garāmejot vai aprakstot atsevišķas konfliktu epizodes.

20. gs. 20.–30. gados 19. gs. otrās puses sociāli ekonomiskās pārmaiņas lielā mērā palika pakārtotas “tautiskās atmodas” kultūrvēstures jautājumiem. Uz šīs pieejas vienpusību pamatoti norādīja vēsturnieks Alfrēds Altements (1902–1946), uzsverot detalizētas zemnieku situācijas izpētes nepieciešamību.¹⁶¹ Diemžēl 1939. gadā izteikto aicinājumu – paplašināt priekšstatu par 19. gs. otrās puses pārmaiņām Latvijas teritorijā – A. Altementam un latviešu nacionālajai historiogrāfijai starpkaru periodā neizdevās īstenot. Taču jaunās paaudzes vēsturnieku vidū radušos interesi par jaunām metodēm un pētījumu virzieniem 19. gs. vēsturē parādīja arī 1939. gadā publicētais vēsturnieka Edgars Dunsdorfs (1904–2002) raksts par 19. gs. otrās puses demogrāfisko procesu pamattendencēm.¹⁶² Zemnieku pārceļošanas tiesībām detalizēti pievērsās vēsturnieks Benno Ābers (1909–1990). Savā pētījumā par Vidzemes zemniekiem 19. gs. pirmajā pusē, viņš detalizēti analizēja arī pārceļošanas brīvības ierobežojumus pēc brīvlaišanas un viņa darbs līdz mūsdienām uzskatāms par vienu no autoritatīviem pētījumiem šajā jautājumā.¹⁶³

¹⁵⁶ Skujenieks, Domas, 1912-1913; Skujenieks, 1922, 285.-296. lpp; Skujenieks, M. Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā. Vēsturiski-statistisks apcerējums par emigrāciju un imigrāciju Latvijā. Rīga: Valters un Rapa, 1930. (turpmāk – Skujenieks, 1930).

¹⁵⁷ Skujenieks, 1922, 286. lpp.

¹⁵⁸ Skujenieks, 1930, 76. lpp.

¹⁵⁹ Skujenieks, Domas, 1913., Nr. 6, 629. lpp.

¹⁶⁰ Skujenieks, 1930, 132. lpp.

¹⁶¹ Altements, A. Studijas nacionālās atmodas vēsturē // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. 1939., Nr. 1 (9), 45.-80. lpp, Nr. 3 (11), 367.-402. lpp.

¹⁶² Dunsdorfs, E. Dažas Latvijas 19. g.s. otrās puses iedzīvotāju skaita attīstības problēmas // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1939, Nr. 2, 241.-270. lpp.

¹⁶³ Ābers, B. Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē. Rīga: A. Gulbis, 1936, 128.-145. lpp. (turpmāk – Ābers, 1936)

Savrup stāvošs darbs Latvijā starpkaru periodā bija vēstures studenta Vilberta Krasnā (1908–1941) 1938. gada izdevums “Latviešu kolonijas”.¹⁶⁴ Grāmata ilgstoši bijusi viens no informācijas avotiem par latviešu pārceļošanas vēsturi, taču jāņem vērā, ka pēc būtības tas ir populārzinātnisks pieejamo datu (pamatā preses) apkopojums par izceļotājiem ārpus Latvijas, galvenokārt aplūkojot dzīvi jaunajā mītnes zemē. Tās mērķis un daļēji arī interpretācija bija nacionāli-patriotiska, atbilstoši K. Ulmaņa režīma ideoloģijai uzsverot, ka latvieši svešumā tika “aizdzīti un aizvilti”¹⁶⁵ un tos, kuri ir “atsvešinājušies”, ir jāpievērš savai tautai.¹⁶⁶

Latviešu emigrācijas historiogrāfija pēc 2. pasaules kara

Pēc 2. pasaules kara emigrācijā Rietumeiropā un ASV strādājošie pētnieki bija tieši saistīti ar starpkaru perioda latviešu nacionālās historiogrāfijas pieeju un tradīciju. Šo pētnieku devums latviešu 19. gs. migrācijas vēstures izpētē bija salīdzinoši neliels. Izņēmums bija ASV strādājošais latviešu izcelsmes demogrāfs un vēsturnieks Andrejs Plakans. Taču A. Plakana 20. gs. 70. gados uzsāktie Baltijas vēsturiskās demogrāfijas un zemnieku ģimenes struktūras pētījumi saistāmi ar Rietumeiropas un ASV sociālās vēstures tradīciju.

Galvenie emigrācijā tapušie pētījumi par 19. gs. vēsturi bija tiesību zinātnieka un vēsturnieka Arveda Švābes (1888–1959) monogrāfija,¹⁶⁷ atsevišķi vēsturnieka un publicista Agņa Baloža (1932–1994) darbi. Baltijas zemnieku pārceļošanas pētnieku vidū jāmin arī igauņu tiesību vēsturnieks Ilmars Ārens (*Arens*) (1912–1994), kurš Rietumos publicēja savu 2. pasaules kara laikā sagatavoto pētījumu par igauņu pārceļotājiem Peipusa piekrastē Pleskavas un Sanktpēterburgas guberņās.¹⁶⁸ Tomēr kopumā zemnieku migrācijas vēsture bija maz aktualizēta tēma.

A. Švābes interpretācijā atspoguļojās zemnieku apspiestības tēzes pārmantotība un Švābes interpretācijā par izceļošanu uz Jeisku 19. gs. 50. gados zemnieki uz turieni aizbēga, kaut paralēli notika gan legāla, gan nelegāla pārceļošana.¹⁶⁹ Švābe arī dramatisēja ārpusguberņas migrācijas iespējamo negatīvo ietekmi uz tautas pastāvēšanu 20. gs. sākumā, kaut gan izceļošanas attīstība bija mainīga, atšķirīga dažādos Latvijas reģionos u.tml.¹⁷⁰

Padomju historiogrāfija starpkaru periodā

Ar 19. gs. zemnieku pārceļošanu bija saistīta latviešu diaspora Padomju Krievijā (PSRS) starpkaru periodā. Likumsakarīgi, ka PSRS dzīvojošajiem latviešiem bija interese par koloniju vēsturi.

PSRS starpkaru posmā nozīmīgākos darbus par latviešu zemnieku pārceļošanas vēsturi sarakstīja vēsturnieks Kārlis Šķilters (1891–1941) Baltkrievijā.¹⁷¹ Viņa pētījumu svarīgākais devums ir bagātais faktoloģiskais materiāls.¹⁷² Pārceļošanas cēloņu un norises skaidrojumu Šķiltera darbos noteica padomju historiogrāfijas vispārējā ievirze un politiskās klišejas, jo īpaši 20. gs. 30. gados.¹⁷³ Atbilstoši šķiru cīņas koncepcijai, K. Šķiltera uzskatā galvenais “vaininieks” latviešu zemnieku pārceļošanā bija Baltijas muižniecība, kuras labā latviešu zemnieki “gadu

¹⁶⁴ Krasnais, V. Latviešu kolonijas. Rīga, 1938 (turpmāk – Krasnais, 1938).

¹⁶⁵ Krasnais, 1938, 8. lpp.

¹⁶⁶ Krasnais, 1938, 6. lpp.

¹⁶⁷ Švābe, A. Latvijas vēsture 1800-1914 I. Stokholma: Daugava, 1959 (turpmāk – Švābe, 1959).

¹⁶⁸ Arens, I. Die estnische Russlandskolonisation im 19. und 20. Jahrhundert und die Trans-Peipus-Esten unter dem Zaren- und Sowjetregime 1861-1941. I. Bonn: Baltisches Forschungsinstitut, 1964.

¹⁶⁹ Švābe, 1991, 209. lpp.; LVVA, 77. f., 1. apr., 4606. l.; 4. f., 2. apr., 379. l.

¹⁷⁰ Švābe, 1959, 271.-272. lpp.

¹⁷¹ K. Šķilters 20. gs. 20. gadu 2. pusē strādājis Baltkrievijas PSR Zinātņu Akadēmijas Latviešu sektorā, vadījis vairākas ekspedīcijas pa latviešu kolonijām Baltkrievijā.

¹⁷² Šķilters, K. Latkoloniju vēsture. I. Izceļošana no Baltijas un koloniju pirmsākums. Maskava: Prometejs, 1928 (turpmāk – Šķilters, 1928); Šķilters, K. Latvju zemnieks Baltkrievijā pirms un pēc Oktobra revolūcijas. Vēsturiska monogrāfija. Minska: Baltkrievijas Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 1935 (turpmāk – Šķilters, 1935).

¹⁷³ Šķilters, 1935, 5.-6. lpp.

simtiem tika verdzināti”.¹⁷⁴ Savukārt, 19. gs. 60. gadu pārceļošana tika definēta kā sekas pārejai uz kapitālismu. Tomēr izvēlēta faktoloģiski ievirzītā pieeja ļāva Šķilteram daļēji izvairīties no vienveidīgā teorētiskā modeļa atkārtošanas.

Padomju historiogrāfija pēc 2. pasaules kara

Pēc 2. pasaules kara Latvijā padomju historiogrāfijas teorētisko skaidrojumu klišejas mijās ar nacionālās historiogrāfijas stiprinātām tradīcijām zemnieku stāvokļa izpēti. Neskatoties uz teorētiskā modeļa stingru vienveidību, jāuzsver, ka padomju t.s. “agrārās vēstures” historiogrāfijā tika ieviesti daudzi jauni npublicētie avoti, arī tika risināti jautājumi par tipveida avotu izmantošanas iespējām, kvantitatīvajām metodēm u.c. Baltijas zemnieku migrācijas izpēti daļēji iekļāvās vairākos pētījumu virzienos: agrārās situācijas pētījumos, darbos par dažādu sabiedriski-politisko grupu (vācbaltiešu muižniecības aprindu, jaunlatviešu kustības u.c.) attiecībām, kā arī vēsturiskās demogrāfijas pētījumos. Tomēr speciālu pētījumu par migrācijas vēsturi Latvijā 20. gs. 50.–80. gados bija maz.

19. gs. agrārās vēstures pētījumos Baltijas zemnieku migrācijas procesus analizējuši vēsturnieki Mihails Kozins (1918–2008), Heinrihs Strods (1925–2012), Austrā Mieriņa (1926–2012), Melita Svarāne (1916–2011), Igors Greitjānis (1928–2002), Jeļena Muravska un citi.

Padomju agrārās vēstures pētnieku perspektīva galvenokārt bija aplūkot pārceļošanu kā pārvaldes attieksmes un zemnieku kārtas sociāli ekonomiskās situācijas indikatoru. Maz uzmanības tika pievērsts pārceļotāju skaita, sastāva, analīzei, kā arī pārceļotāju situācijai galamērķos. Izņēmums bija J. Muravskas speciālie pētījumi, taču tie veltīti tikai zemnieku pārceļošanai uz Sibīriju.

Pēc 2. pasaules kara viens no pirmajiem 19. gs. otrās puses agrārās vēstures pētījumu autoriem bija Mihails Kozins.¹⁷⁵ Kozins, balstoties uz augstāko valsts un guberņas pārvaldes iestāžu dokumentiem, aprakstīja dažādu zemnieku grupu gatavošanos izceļošanai un Baltijas guberņu amatpersonu reakciju uz to 19. gs. 60. gados. Izceļošanas iniciatīvas tika vērtētas kā cīņa par zemnieku tiesībām, savukārt, valsts iestāžu un Baltijas muižnieku reakcija – kā politisko un saimniecisko privilēģiju saglabāšanas centieni.¹⁷⁶ Zemnieku atbildību lēmuma pieņemšanā par pārceļošanu nonivelēja tēze, ka pārceļotāju neveiksmēs galamērķos bija vainojami “Baltijas baroni un valdība, kura, izdabājot baroniem, būtībā realizēja naidīgu politiku attiecībā pret izceļotājiem”.¹⁷⁷ Migrācijai 19. gs. 70.–90. gados, par ko pieejami mazāk polemisko viedokļu, Kozins pievērsās salīdzinoši mazāk.¹⁷⁸

Ja M. Kozins izcēla pārceļošanas jautājuma polemisko raksturu 19. gs. vidū, tad A. Mieriņa vairāk analizēja pārceļošanas nozīmi sociāli ekonomiskajos procesos. Mieriņa, līdzīgi kā M. Skujenieks, K. Šķilters u.c. pētnieki migrācijas attīstību pamatoja kā darbaspēka pārpalikumu lauksaimniecībā un pieprasījumu pilsētās.¹⁷⁹ Taču A. Mieriņas izmantotie avoti (pamatā pasu statistika) nedeva precīzāku priekšstatu par migrācijas galamērķiem.

Vairākos darbos zemnieku pārceļošanas vēsturi analizējis Heinrihs Strods, tajā skaitā speciālā rakstā par 19. gs. 40.–60. gadu pārceļošanas iniciatīvām.¹⁸⁰ H. Strods pirmoreiz uz arhīvu

¹⁷⁴ Šķilters, 1928, 5. lpp.

¹⁷⁵ Kozins, M. Zemnieku kustība Latvijā XIX. gs. 60. gados. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1958 (turpmāk – Kozins, 1958); Козин, М. Латышская деревня в 50-70-е гг. XIX века. Рига: Зинатне, 1976 (turpmāk – Kozins, 1976).

¹⁷⁶ Kozins, 1958, 68.-81. lpp; Козин, М. Сельское хозяйство в 60-70-х годах XIX в. // Козин, М. (ред.). Очерки экономической истории Латвии 1860-1900. Рига: Зинатне, 1972, С. 18-19 (turpmāk – Kozins, 1972); Козин, М. Аграрная политика царизма в Прибалтике в 60-х годах XIX в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1960 г. Киев: Издательство АН УССР, 1962, С. 459-461 (turpmāk – Kozins, 1962).

¹⁷⁷ Kozins, 1958., 76.-77. lpp.

¹⁷⁸ Kozins, 1972, С. 345-346.

¹⁷⁹ Миерин, А. К вопросу о развитии капитализма в сельском хозяйстве Курляндской губернии во второй половине XIX века // Крастин, Я., Страздин, К., Дризул, А. (ред.) Против идеализации младолатышского движения. Рига: Издательство АН Латвийской ССР, 1960, С. 180-183 (turpmāk – Mieriņa, 1960).

¹⁸⁰ Стродс, Х. Основные этапы и причины начала массового переселения латышских крестьян в другие губернии России в 40-60-х годов XIX в. // Проблемы исторической демографии СССР. Томск: Издательство Томского

dokumentu bāzes precizēja faktus par vairāku pārceļošanas iniciatīvu veidošanos (Jeiska 1853.–1855. gadā, Samāra un Saratova 1859.–1861. gadā u.c.) Tomēr rakstā nav minētas citas būtiskas pārceļošanas iniciatīvas, kas bija aktuālas šajā posmā (piem. pārceļošana uz Minskas, Mogiļevas, Vitebskas, Pleskavas un citām gubernām). Strods sīkāk nepievērsās arī izceļošanas skaitliskajai dinamikai un kopumā piedāvāja precīzāku skaidrojumu par Baltijas pārvaldes skatījumā nosacīti “bīstamākajiem” pārceļošanas virzieniem.

Agrārās situācijas attīstību 19. gs. 1. pusē un arī zemnieku mobilitāti uz plašas avotu bāzes analizējusi vēsturniece Melita Svarāne.¹⁸¹ M. Svarāne pievērsās avotu izpētei zemākajā pārvaldes līmenī (pagastos) un parādīja, kā tika atrastas iespējas, lai zemnieku kārtai piederīgie varētu gūt ienākumus ārpus lauksaimniecības arī līdz pārceļošanas tiesību liberalizācijai. Cita starpā pētniece apkopoja arī ziņas par zemniekiem izsniegto pasu skaitu un galamērķiem.¹⁸² Secinājumi par zemnieku vides iezīmēm izdarīti arī padomju historiogrāfijai samērā netipiskā M. Svarānes pētījumā par zemnieku sociālo psiholoģiju 19. gs. 30.–40. gados, kas tieši attiecas uz pārceļošanas iniciatīvu veidošanās īpatnībām.¹⁸³

Zemnieku pārceļošanas attīstības vēstures izpētei nozīmīgi ir pētījumi par t.s. “siltās zemes” kustību (zemnieku iecerēta pārceļošana uz kādu nekonkrētu galamērķi Dienvidkrievijā) 1841. gadā. Šī izceļošanas iniciatīva un latviešu zemnieku pāreja pareizticībā sīkāk aplūkota vēsturnieku Intas Steprānes¹⁸⁴, Aleksandra Gavriļina¹⁸⁵ disertācijās un H. Stroda¹⁸⁶ rakstos. Kopumā 1841. gada norises izanalizētas detalizēti.

20. gs. 70.–80. gados Baltijas zemnieku ārpusgubernas migrāciju 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā pētījusi vēsturniece Jeļena Muravska, pievēršoties zemnieku pārceļošanai uz kroņa zemēm Sibīrijā.¹⁸⁷ Migrācijas attīstību J. Muravska, balstoties uz padomju historiogrāfijas analīzi, galvenokārt vērtējusi Krievijas vispārējās attīstības kontekstā 19.–20. gs. mijā, izceļot to kā kolonizācijas politiku un ekonomisko faktoru noteiktu kapitālisma attīstības sastāvdaļu, mazāk pievēršoties Baltijas zemnieku konkrētajai pieredzei un situācijai.¹⁸⁸

университета, 1980, С. 191-201 (turpmāk – Strods, 1980). Raksts ar nelielām izmaiņām pārpublicēts: Стродс, Х. Начало переселения латышских крестьян в Россию в 40-60-х годы XIX в. // Россия и Балтия. Народы и страны. Вторая половина XIX – 30-е гг. XX в. Москва: ИВН РАН, 2000, С. 5-15 (turpmāk – Strods, 2000); Strods, H. Latviešu zemnieku pārceļošanās sākumi uz Krieviju 19. gs. 40.-60. gados // Latvijas Vēsture, 1996, Nr. 4, 24.-29. lpp. (turpmāk – Strods, 1996).

¹⁸¹ Svarāne, 1971; Svarāne, M. Brīvais un piespiedu algotais darbs Latvijā XIX gs. vidū un tā sociālekonomiskā nozīme // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1971, Nr. 1 (282), 18.-30. lpp. (turpmāk – Svarāne, LZAV, 1971); Svarāne, M. Kurzemes un Vidzemes zemnieku saimniecības XIX gs. 40.-50. gados (pēc pagastu arhīvu materiāliem) // Latvijas agrārā vēsture (XVI–XIX gs.). Lauksaimniecība un tirgus feodālisma laikā. Rīga: Zinātne, 1966, 79.-161. lpp.; Сваране, М. Социальная психология латышских крестьян в период становления капитализма (30-60-е годы XIX века) // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1970 г. Рига: Зинатне, 1977, С. 157-166. (turpmāk – Svarāne, 1977)

¹⁸² Svarāne, M. Saimnieks un kalps Kurzemē un Vidzemē XIX gs. vidū. Rīga: Zinātne, 1971, 221.-236. lpp.

¹⁸³ Сваране, М. Социальная, 1977, С. 157-166.

¹⁸⁴ Steprāne, 1987, 126.-141. lpp.

¹⁸⁵ Гаврилин, А. Эволюция формы крестьянского движения 1841 года в Прибалтике (по материалам крестьянских прошений рижскому православному духовенству) // Šķiru cīņa un kultūras attīstības problēmas Latvijas PSR (XIX gs – XX gs.). Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1987., 97.-126. lpp. (turpmāk – Gavriļins, 1987); Гаврилин, А. Некоторые вопросы крестьянского движения за переход в православие в 1841 году в Прибалтике в интерпретации апологетов православия // Latvijas agrārās vēstures jautājumi. Zinātnisko rakstu krājums (starpaugstskolu). Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1984, 126.-144. lpp. (turpmāk – Gavriļins, 1984); Гаврилин, А. Очерки истории Рижской епархии. Рига: Филокалия, 1999.

¹⁸⁶ Strods, H. Baltijas zemnieki un pareizticība (1841.-1864.) // Latvijas agrārās vēstures jautājumi. Zinātnisko rakstu krājums (starpaugstskolu). Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1984, 79.-125. lpp. (turpmāk – Strods, 1984).

¹⁸⁷ Муравская, Е. Миграция прибалтийского крестьянства во второй половине XIX – начале XX вв. Рига: ЛГУ им П. Стучки, 1986 (turpmāk – Muravska, 1986); Муравская, Е. Организация хозяйства прибалтийских поморов в конце 90-х годов XIX в. // Вопросы аграрной истории Прибалтики. Рига: ЛГУ им. П. Стучки, 1982, С. 136-156; Муравская, Е. Прощения крестьян и сопутствующие материалы как источник исследований вопросов переселенческого движения в 90-е годы XIX в. (По архивным материалам Видземе Лифляндской губернии) // Latvijas agrārās vēstures jautājumi. Starpaugstskolu zinātnisko rakstu krājums. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1979, 5.-21. lpp.; Муравская, Е. Прибалтийские крестьяне-рыбаки в переселенческом движении на рубеже XIX-XX вв. // Latvijas agrārās vēstures jautājumi. Zinātnisko rakstu krājums (starpaugstskolu). Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1984, 55.-78. lpp.; Муравская, Е. Некоторые данные о переселенческом движении крестьянства и об образовании Амуро-Балтийского и Айзупенского сел на Дальнем Востоке // P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes XXX Zinātniskās konferences vēstures zinātņu sekcija. Referātu tēzes. Rīga, 1971, 10.-15. lpp.

¹⁸⁸ Muravska, 1986, С. 35-36, 86-87.

19. gs. beigu un 20. gs. sākuma zemnieku sociālo struktūru Vidzemē un Kurzemē pētījis vēsturnieks Ojārs Niedre (1929–2009), tajā skaitā pastarpināti aplūkojot arī migrācijas situāciju.¹⁸⁹

Nozīmīgs faktoloģiska rakstura pētījums ar vēsturiskās demogrāfijas ievirzi ir Igora Greitjāņa, O. Niedres un citu pētnieku raksts par ārpus pagasta dzīvojošajiem, taču pagastos pierakstītajiem Vidzemes guberņas zemniekiem 20. gs. sākumā.¹⁹⁰ Balstoties uz pagasta nodokļu maksātāju sarakstiem un 1897. gada tautas skaitīšanas datiem, analizēts ārpus pagastiem dzīvojošo iedzīvotāju skaits un faktisko dzīvesvietu struktūra.

Otrs, ievērojami mazāk attīstīts padomju historiogrāfijas virziens, bija apdzīvotības vēstures pētījumi.

19. gs. pirmās puses demogrāfiskos procesus analizējušas vēsturnieces Rita Brambe un M. Svarāne. R. Brambe pamatā pētījusi Rīgas un citu Vidzemes pilsētu iedzīvotāju skaita un sastāva attīstību.¹⁹¹ Lai gan R. Brambes dati pamatā attiecas uz Rīgas un arī citu Baltijas pilsētu iedzīvotāju skaitu, tomēr, līdzīgi M. Svarānes un H. Stroda pētījumiem, parāda zemnieku migrācijas pieredzes pārmaiņas jau laika posmā pirms lielāko ārpusguberņas migrāciju kustību sākuma un 1863. gada pasu reformai.

19. gs. otrās puses pārmaiņas un migrāciju uz Rīgu sīkāk analizējusi A. Mieriņa un citi pētnieki, tiesa, vairāk to izmantojot pilsētas ekonomiskās attīstības raksturojumam.¹⁹²

Jautājumu par demogrāfisko modernizāciju Latvijā 19. gs. padomju periodā analizējis demogrāfs Pēteris Zvidriņš. Demogrāfiskās modernizācijas problēma gan pamatā attiecas uz dzimstības un mirstības rādītājiem, taču kā vienu no iespējamajiem apstākļiem, kas veicināja dzimstības samazināšanos 19. gs. 60. gados, P. Zvidriņš izvirzīja migrācijas pieaugumu. Diemžēl migrācijas apjoma un dzimstības rādītāju iespējamā korelācija sīkāk nav analizēta.¹⁹³

Atsevišķa pētījumu tēma ir migrācijas procesu vērtējums, attieksme pret to un politikas veidošana. Šie jautājumi risināti arī iepriekšminētajos 19. gs. 50.–60. gadu agrārās vēstures pētījumos, taču to speciāli pētījis vēsturnieks Maksims Duhanovs (1921–2001), analizējot 1863. gada 9. jūlija nolikumu par pasu izsniegšanas un pārrakstīšanas kārtību Baltijas guberņu zemniekiem.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Niedre, O. Baltijas zemniecības sociālā struktūra XX gs. pirmajos gadu desmitos. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1980 (turpmāk – Niedre, 1980); Greitjānis, I., Kalniņa, M., Margēvics, T., Niedre, O. Vidzemes pagastu sabiedrību locekļu dzīves vietas 20. gs. sākumā // Latvijas agrārās vēstures jautājumi. Starpaugstskolu zinātnisko rakstu krājums. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1979., 22.-33. lpp. (turpmāk – Greitjānis, Niedre, 1979); Нидре, О. Социальная структура крестьянства Прибалтики (в первые десятилетия XX века). Рига, 1986 (turpmāk – Niedre, 1986).

¹⁹⁰ Greitjānis, Niedre, 1979, 22.-33. lpp.

¹⁹¹ Brambe, R. Rīgas iedzīvotāji feodālisma perioda beigās 18. gs. beigās – 19. gs. pirmā puse. Rīga: Zinātne, 1982 (turpmāk – Brambe, 1982); Брамбе, Р. Динамика численности населения в малых городах латышской части Лифляндской губернии в конце XVIII – первой половине XIX века // Пуллат, Р. (отв. ред.) Численность и классовый состав населения России и СССР (XVI – XX вв.). Таллин, 1979, С. 142-147 (turpmāk – Brambe, 1979); Brambe, R. Rīgas pilsētas iedzīvotāju skaita dinamika no 1787. līdz 1860. gadam // Latvijas PSR ZA Vēstis. 1972, Nr. 8 (301), 55.-66. lpp. (turpmāk – Brambe, 1972); Brambe, R. Rīgas pilsētas iedzīvotāju sociālā sastāva atspoguļojums XVIII gs. beigu un XIX gs. pirmās puses vēstures avotos // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1973, Nr. 12 (317), 48.-62. lpp. (turpmāk – Brambe, 1973).

¹⁹² Mieriņa, A. Rīgas teritorija un iedzīvotāji 1860.-1917. gadā // Krastiņš, J. (atb. red.) Rīga 1860-1917. Rīga: Zinātne, 1978, 9.-30. lpp.; Вилкс, Б. Формирование промышленного пролетариата в Латвии во второй половине XIX века. Рига: Издательство АН Латвийской ССР, 1957.

¹⁹³ Звидринш, П. О демографическом переходе в Латвии // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1978, Nr. 4 (369), 34.-44. lpp.; Звидринш, П. Особенности демографического перехода к современному типу воспроизводства населения в Латвии // Второй всесоюзный семинар по исторической демографии. Тезисы докладов. Рига: Зинатне, 1977, С. 27-30; Звидринш, П. О некоторых особенностях демографического перехода к современному типу воспроизводства населения в Латвии // Пуллат, Р. (отв. ред.) Численность и классовый состав населения России и СССР (XVI – XX вв.). Таллин, 1979, С. 25-31.

¹⁹⁴ Duhanovs, M. Baltijas muižniecība laikmetu maiņā. Baltijas muižniecības politika 19. gs. 50.-70. gados un tās apoloģētiskās historiogrāfijas kritika. Rīga: Zinātne, 1986., 162.-169. lpp. (turpmāk – Duhanovs, 1986); Duhanovs, M. Baltvācu muižniecība un 1863. gada 9. jūlija likums // Krupņikovs, P. (sast.) Vācija un Baltija. Rakstu krājums. Rīga: Avots, 1990., 15.-25. lpp. (turpmāk – Duhanovs, 1990).

Nemot vērā Kurzemes zemnieku pārceļošanas uz Novgorodu 1865. gadā tiešo saistību ar Krišjāni Valdemāru (1825–1891) un jaunlatviešu laikraksta “Pēterburgas Avīzes” slēgšanu, zināma nozīme zemnieku pārceļošanas jautājuma traktējumā ir arī pozīcijai pret jaunlatviešu kustību. Jaunlatviešu kustības raksturs bija viena no atklāti apspriestajām neviennozīmīgi vērtētajām tēmām, kuras novērtējums 1959.–1960. gadā tika unificēts, izmantojot administratīvus līdzekļus no Komunistiskās partijas vadības puses.¹⁹⁵

Jautājumu par jaunlatviešu un Baltijas muižniecības polemiku, tajā skaitā par zemnieku pārceļošanu, risinājis vēsturnieks Arvīds Salmiņš (1914–1984). A. Salmiņš 19. gs. 60. gadu polemiku, kā arī zemnieku vēlmi pārceļot vērtēja kā jaunlatviešu un zemnieku “taisnīgo prasību apspiešanu” un vācbaltiešu elites centienus diskreditēt nacionālo kustību.¹⁹⁶ 20. gs. 50.–60. gadu mijas diskusijā kritizētajā ekonomista Georga Libermaņa darbā “Jaunlatvieši” pārceļošanas kustība visai brīvi interpretēta kā “antifeodālās kustības” sastāvdaļa, līdzās lūgumrakstu sastādīšanai, nomas līgumu neparakstīšanai u.t.t.¹⁹⁷ Kopumā jāatzīst, ka mūsdienās pārceļošanas jautājuma pētniecībā šīs interpretācijas atšķirības ir maznozīmīgas, jo visnotaļ voluntārs ir pats uzstādījums par pārceļošanu kā protestu, ko pamatā noteica teorētiskā konjunktūra.

Kopumā padomju historiogrāfijā par latviešu zemnieku pārceļošanas jautājumiem galvenā uzmanība pievērsta 19. gs. 50.–60. gadu pārceļošanas iniciatīvām, aplūkojot tās sociālekonomiskās attīstības kontekstā un analizējot pārvaldes nostāju zemnieku migrācijas regulējumā. Netika risināti jautājumi par migrācijas kvantitatīvajiem rādītājiem, galamērķiem, arī dažādiem subjektīvajiem apstākļiem, kas ietekmēja migrāciju. Maz pētīta arī pārceļošanas situācija laika posmā pēc 19. gs. 60. gadiem.

Igaunijā migrācijas un demogrāfijas vēstures pētnieki padomju posmā bijuši ievērojami aktīvāki. To noteica gan autoru intereses, gan arī institucionālie faktori.¹⁹⁸ Vēsturiskās demogrāfijas jomā Igaunijas PSR pētnieku panākumi 20. gs. 80. gados tika atzīmēti arī PSRS mērogā.¹⁹⁹

Igauņu zemnieku pārceļošanas jautājumam kopš 20. gs. 60. gadiem pievērsās vēsturnieki Arturs Vasars (*Vassar*) (1911–1977), Viktors Māmjagi (*Maamägi*) (1917–2005) un citi.²⁰⁰ A. Vasars pēc pārvaldes iestāžu dokumentiem pētīja tieši izceļotāju sastāvu un pārceļošanas virzienus līdz 19. gs. 60. gadiem.

19. gs. pirmajā pusē un vidū notiekošo pārmaiņu procesu analīzē būtiski ir Igaunijas vēsturnieka Juhana Kahka (*Kahk*) (1928–1998) pētījumi.²⁰¹ Ievērojamais agrārās vēstures pētnieks

¹⁹⁵ Samsons, V. Kā zinātnisku diskusiju pārvērta par politisku farsu // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. 1989. Nr. 4 (501), 3.-6. lpp; Bleiere, D. Vēsturnieki un 1958. gada diskusija par jaunlatviešiem // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. 2009, Nr. 4, 139.-154. lpp.

¹⁹⁶ Salmiņš, A. Jaunlatviešu polemika ar baltvācu reakcionāro presi agrārajā jautājumā XIX gs. 60. gados // P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Zinātniskie raksti. 26. sēj. Vēstures zinātnes. Rīga: P. Stučkas LVU, 1959, 205.-240. lpp.

¹⁹⁷ Libermanis, G. Jaunlatvieši. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1957., 61. lpp.

¹⁹⁸ Skat: <http://www.popest.ee/node/29> [18.12.2012.]

¹⁹⁹ Шелестов, Д. Советская историческая демография на современном этапе (некоторые итоги и задачи изучения) // История СССР, 1982, № 4, С. 93.

²⁰⁰ Маамяги В. Эстонские поселенцы в СССР (1917—1940 гг.). Таллин: Ээсти раамат, 1976 (turpmāk – Maamagi, 1976); Vassar, A. Uut maad otsimas. Agraarne umberasumisliikumine Eestis kuni 1863. aastani [Jaunas zemes meklējums. Zemnieku pārceļošana no Igaunijas līdz 1863. gadam]. Tallinn: Eesti Raamat, 1975; Pullat, R. Peterburi eestlased. Ajaloolis-demograafiline kasitlus XVIII algusest kuni 1917. aastani [Igauņi Sanktpēterburgā. Vēsturiski-demogrāfiska analīze no 18. gs. līdz 1917. gadam]. Tallinn: Eesti raamat, 1981; Võieme, L. Tee uude ellu: Eesti asunduste ajaloo Musta mere rannikul XIX saj. 2. poolest kuni 1929. [Ceļš uz jauno dzīvi. No igauņu ciemu vēstures Melnās jūras piekrastē Kaukāzā] Tallinn, 1980; Pardi, H. Abhaasi ANSV Sulevi küla Eestlaste elatusaladest 1885-1930 [О хозяйстве эстонцев села Сулеви Абхазской АССР] // Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXXV. Tallinn: Valgus, 1984, 105-119; Vöti, T. Samaara kubermangu Novousseni maakoonas Eestis asustuse kujumemisest (1855-1917) [Par igauņu armetņu veidošanos Samāras guberņas Novoussenskas apriņķī] // Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXXV. NSV liidu rahvaste etnograafia kustumusi. Tallinn: Valgus, 1984, 118.-131. lpp., u.c.

²⁰¹ Кахк, Ю. «Остзейский путь» перехода от феодализма к капитализму. Крестьяне и помещики Эстляндии и Лифляндии в XVIII-первой половине XIX века). Таллин: Eesti Raamat, 1988 (turpmāk – Kahk, 1988); Кахк, Ю. Применение метода статистической выборки при анализе ревизских сказок первой половине XIX века // Источниковедческие проблемы истории народов Прибалтики. Рига: Зинатне, 1970, С. 327-329; Кахк, Ю. О

datu analīzē izmantoja kvantitatīvās metodes, Baltijas agrārās vēstures problēmas analizēja plašākā reģionālā kontekstā. Lai gan Kahks pieturējās pie padomju historiogrāfijas teorētiskajiem ietvariem, viņš jau 20. gs. 70.–80. gados kritiski analizēja 19. gs. 1. puses “agrārās krīzes” jēdziena saturu, zemnieku nemieru cēloņus un ģeogrāfisko izplatību, mājsaimniecību struktūru.²⁰²

Pēc 1991. gada iznākušajos darbos J. Kahks revidēja šķiru cīņas koncepta ietekmi, pārskatīja agrāro reformu vērtējumu reģionālā kontekstā. Proti, Kahks iestājās pret tēzi par Baltijas “zemnieku aplaupīšanu” agrāro reformu rezultātā, salīdzinājumā ar Prūsijas vai citu Krievijas guberņu zemniekiem.²⁰³

Migrācijas tendenču attīstību ilgtermiņā (1782.–1881. g.) analizējis vēsturnieks Prīts Pirsko (*Pirsko*), uzsverot zemnieku migrācijas veidu un virzienu daudzveidību.²⁰⁴ Tāpat pētījumā izmantoti arī citu Igaunijas vēsturnieku secinājumi, kas raksturo pārceļošanas kontekstu.²⁰⁵

Promocijas darbā izmantoti arī pētījumi, kas veltīti baltkrievu un lietuviešu migrācijas vēsturei 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā un raksturo migrācijas reģionālās atšķirības.²⁰⁶

PSRS historiogrāfijas vispārējos darbos par 19. gs. agrāro vēsturi migrācija tika interpretēta kā kapitālistiskās sociāli ekonomiskās formācijas noteikta parādība, kas saistīta ar pārmaiņām saimniecības organizācijā.²⁰⁷ Taču izpētes rezultātā padomju historiogrāfijā tika konstatētas galvenās izceļošanas un ieceļošanas plūsmas, kas ļauj izprast arī Baltijas guberņu zemnieku migrāciju vietu Krievijas situācijas kontekstā.²⁰⁸ Tiesa, vispārējos darbos par migrācijas attīstību ievērojami vairāk analizēta Sibīrijas kolonizācija.²⁰⁹ Viens no izņēmumiem, kurā visas Krievijas impērijas migrācijas situācijas kontekstā uzmanība pievērsta gan izceļošanas rajoniem, gan pārceļotāju galamērķiem bija vēsturnieka Borisa Tihonova pētījums.²¹⁰

Tika sarakstīts arī ievērojams skaits darbu par migrācijas vēsturi ar demogrāfisku ievirzi, t.i. saturiski vairāk uzmanības veltot pārceļošanas apjomu un virzienu izpētei, mazāk pievēršoties

территориальной распространности крестьянских волнений в Эстонии в XVIII и первой половине XIX в. // Ежегодник по аграрной истории восточной Европы 1961 г. Рига: Издательство АН Латвийской ССР, 1963, С. 306-320 (turpmāk – Kahk, 1963); Kahk, J. Bauer und Baron im Baltikum. Tallinn: Tallinna Raamatutrukikoda, 1999 (turpmāk – Kahk, 1999); Kahk, J., Uibu, H. Familiengeschichtliche Aspekte der Entwicklung des Bauernhofes und der Dorfgemeinde in Estland in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts // Ehmer, J., Mitterauer, M. (Hrsg.) Familienstruktur und Arbeitsorganisation in ländlichen Gesellschaften. Wien, Köln, Graz: Bohlau, 1986, S. 31-103 (turpmāk – Kahk, Uibu, 1986). Tulkots no: Кахк, Ю., Уйбу, Х. О социальной структуре и мобильности эстонского крестьянства в первой половине 19 века. Таллин: Ээсти Раамат, 1980.

²⁰² Kahk, 1970, С. 327-329; Kahk, 1963, С. 306-320.

²⁰³ Kahk, 1999; Kahk, J. Die baltischen Agrarreformen des 19. Jahrhunderts in neuer historischer Perspektive // Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung, 1996, Heft 4, S. 544-555; Kahk, J. The East European Agrarian Reforms of the Middle of the Nineteenth Century in a New Historical Perspective // Journal of Baltic Studies, 1992, Vol. XXIII, Nr. 1, pp. 23-27. (turpmāk – Kahk, 1992).

²⁰⁴ Пирско, П. Миграция крестьянства прихода Сангасте в конце XVIII- XIX вв. (1782-1881 гг.) // Положение крестьянства и аграрная политика в Прибалтике в XIV-XIX вв. Исследования по истории стран Балтики VI. Учение записки Тартуского государственного университета. Вып. 832. Тарту, 1988, С. 40-50.

²⁰⁵ Rosenberg, T. Über Ausdifferenzierung der sozialen Schichtung im estnischen Dorf in der zweiten Hälfte des 19. Jh. // Loit, A. (ed.) National Movements in the Baltic Countries during the 19th Century. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia 2. Uppsala, 1985, pp. 245-258; Vahtre, S. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil (1782-1858). Ajaloolis-demograafiline uurimus. [Крестьянское население Эстляндии по данным подушных ревизий (1782-1858). Историко-демографическое исследование] Tallin: Eesti Raamat, 1973; Розенберг, Т. Формирование сельского пролетариата Эстонии (мызные рабочие в Южной Эстонии с начала XIX до начала XX века. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Тарту, 1980 у.с.

²⁰⁶ Эйдintas, А. Литовская эмиграция в страны Северной и Южной Америки в 1868-1940 гг. Вильнюс: Мокслас, 1989 (turpmāk – Eidintas, 1989); Eidintas, A. Lithuanian Emigration to the United States 1868-1950. Vilnius: Mokslo ir enciklopediju leidybos institutas, 2003 (turpmāk – Eidintas, 2003); Верещагин, П. Крестьянские переселения из Белоруссии (вторая половина 19 в.). Минск: Издательство БГУ им. Ленина, 1978 (turpmāk – Vereschagin, 1978).

²⁰⁷ Аифимов, А. Крестьянское хозяйство Европейской России 1881-1904. Москва: Наука, 1980, С. 15.

²⁰⁸ Тихонов, 1978; Бескровный, Л., Бодарский, Я., Кабузан, В. Миграции населения в России в XVIII – начале XX вв. // Проблемы исторической демографии СССР. Томск: Издательство Томского университета, 1980, С. 26–32; Якименко, Н. Аграрные миграции в России (1861–1917 гг.) // Вопросы истории, 1983, № 3, С. 19. Якименко, Н. О социальном составе крестьян-переселенцев в России 80-х годов 19 - начала 20 века // Отечественная история, 1993, № 1, С. 174-182.

²⁰⁹ Якименко, Н. Аграрные миграции в России (1861–1917 гг.) // Вопросы истории, 1983, № 3, С. 19.

²¹⁰ Тихонов, 1978, С. 87-88, 140.

migrāciju cēloņu analīzei.²¹¹ Būtisks kavēklis vēsturiskās demogrāfijas pilnvērtīgai attīstībai bija centieni pakļaut vēsturiskos demogrāfiskos procesus t.s. sociāli-ekonomisko formāciju nomaiņas hronoloģijai, tikai 20. gs. 70. gados daļēji atzīstot vēsturisko (tiesisko, ekonomisko, politisko u.c.) procesu un demogrāfisko rādītāju “nobīdes”.²¹² Ievērojamu darbu iedzīvotāju dabiskās un mehāniskās kustības rādītāju precizēšanai, tajā skaitā par Baltijas guberņām, ieguldījis Krievijas vēsturnieks Vladimirs Kabuzans (1928–2008), kurš pamatā izmantoja dvēseļu revīziju datus.²¹³

Postpadomju historiogrāfija Baltijā

“Pārbūves” periodā PSRS mainījās vēstures procesu vērtējumi, jo īpaši rakstot par 20. gs. vēstures “pagriezienu punktiem”. Taču 20. gs. 80.–90. gadu mijā ar 19. gs. agrārās vēstures vai latviešu zemnieku migrācijas vēsturi saistītu zinātnisku diskusiju nebija. Daudz lielāka nozīme bija augošajai interesei par latviešu kolonijām un zemnieku izceļošanu populārzinātniskajā literatūrā. No jauna tika izmantoti M. Skujenieka, V. Krasnā u.c. pētījumi, notika ekspedīcijas un braucieni uz bijušajām kolonijām.²¹⁴ Kopumā padomju posmā vēl nenostiprinājušos interesi par pārceļošanu un migrāciju kā sociālu fenomenu nomainīja interese par diasporu.

Latviešu zemnieku koloniju vēsturi un mazākā mērā arī latviešu zemnieku izceļošanas gaitu 20. gs. 90. gados pētīja vēsturnieks Aivars Beika (1938–2002).²¹⁵ A. Beika apkopojošā rakstā sniedzis pārskatu par visām svarīgākajām 19. gs. un 20. gs. sākuma pārceļošanas iniciatīvām, klasificējot tās kā sodīto piespiedu pārceļošanu, brīvprātīgo pārceļošanu uz Krievijas Eiropas daļu 19. gs. 60.–90. gados un Sibīrijas kolonizāciju 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā.²¹⁶ Izceļošanas cēloņus A. Beika galvenokārt skaidroja ar zemes cenu atšķirību starp Baltijas guberņām un citiem Krievijas impērijas reģioniem, tiesību aktu izmaiņām, kā arī smagajiem ekonomiskajiem apstākļiem Baltijas guberņās.²¹⁷ Šie secinājumi lielā mērā atkārtoja nacionālās un padomju historiogrāfijas agrārās vēstures pētījumu tēzes.

21. gs. sākumā plašākais izdots darbs par Latvijas teritorijas vēsturi 19. gs. ir Latvijas Vēstures institūta kolektīvā monogrāfija, kurā ar promocijas darbu daļēji saistītas tēmas aplūkojuši A. Plakans (iedzīvotāji, demogrāfiskie procesi) un A. Mieriņa (zemnieki un lauksaimniecība, pilsētu attīstība).²¹⁸ Sociāli-ekonomiskās attīstības raksturojumā A. Mieriņa neapstrīdēja iepriekšējos historiogrāfijas posmos piedāvātos procesu skaidrojumus.²¹⁹ Taču konceptuālā ziņā notikusi “nerakstīta atteikšanās” no tādiem jēdzieniem kā “kapitālisms”, “pāreja uz kapitālismu”, arī “zemnieku kustība”, “šķiru cīņa”. H. Strods 1996. gadā, raksturojot migrāciju, pārejas uz kapitālismu vietā lietoja smagnējo apzīmējumu “industriālās migrācijas ārējā migrācija”.²²⁰

²¹¹ Брук, С., Кабузан, В. Миграция населения в России в XVIII – начале XX века (численность, структура, география) // История СССР, 1984, № 1, С. 41-59 (turpmāk – Брук, Кабузан, 1984); Брук, С., Кабузан, В. Динамика и этнический состав населения России в эпоху империализма (конец XIX в. – 1917 г.) // История СССР, 1980, № 3, С. 74-93.

²¹² Козлов, В. К вопросу о роли демографических факторов в истории // Пуллат, Р. (отв. ред.) Численность и классовый состав населения России и СССР (XVI – XX вв.). Таллин, 1979, С. 9-10.

²¹³ Брук, Кабузан, 1984, С. 41-59; Кабузан, 2009.

²¹⁴ Strautniece, 1991, 135.-158. lpp; Slava, M. Viesos pie Baškīrijas latviešiem // Paliekamdziesma. Krišjānim Baronam 150. Rīga: Liesma, 1987, 67.-70. lpp; Spāde, M. Latviešu ciematī tur – pie Volhovas... // Latvijas Jaunatne, 12.06.1990.; Vīksna, 1989 u.c.

²¹⁵ Beika, A. Latviešu kolonijas Krievijas impērijā. Problēmas pieteikums // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. 2003, Nr. 1/2, 57. sēj., 54.-85. lpp. (turpmāk – Beika, 2003); Beika, A. Latviešu zemnieks Smoļenskas zemē // Latvijas Vēsture. 1991., Nr. 3, 10.-16. lpp. (turpmā – Beika, 1991); Beika, A., Vīksna. Dz., Latviešu skolas Krievijā un to sagrāve (1917-1938) // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2000. Komunistu un nacistu jūgā. Rīga, 2001, 17.-43. lpp.

²¹⁶ Beika, A. Latviešu kolonijas, 2003, 54.-85. lpp.

²¹⁷ Beika, A. Latviešu zemnieks Smoļenskas zemē, 1991, 10.-11. lpp; Beika, A. Latviešu kolonijas 2003, 58. lpp.

²¹⁸ Bērziņš, J. (atb. red.). Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres. Rīga: LVI apgāds, 2000.

²¹⁹ Mieriņa, A. Zemnieki un lauksaimniecība // Bērziņš, J. (atb. red.). Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres. Rīga: LVI apgāds, 2000, 72.-129. lpp. (turpmāk – Mieriņa, 2000).

²²⁰ Strods, 1996, 28. lpp. Skat. arī: Strods, H. Dažas Latvijas pilsētu iedzīvotāju sociālā sastāva izmaiņas XVII gs. beigās – XIX gs. pirmajā pusē // Latvijas Vēsture, 1997, Nr. 3 (27), 27. lpp. (turpmāk – Strods, 1997).

Apjomīgu populārzinātnisku uzziņu krājumu par latviešu kolonijām Krievijas impērijas teritorijās 2009. gadā izdevis Ilgvars Veigners.²²¹ Tomēr, izmantojot apkopotās ziņas zinātniskā aprītē, minētie fakti par koloniju vēsturi ir rūpīgi pārbaudāmi, ņemot vērā gan zinātniskā aparāta trūkumu, gan atkārtotās iepriekšējo pētnieku kļūdas.²²²

Pēc atteikšanās no unificētā padomju historiogrāfijas teorētiskā modeļa, pārceļošanas skaidrojumā lielāka loma atvēlēta subjektīvajiem faktoriem, pārceļošanai kā alternatīvas izvēlei. Latviešu zemnieku pārceļošanu uz Novgorodas guberņu sīkāk pētījusi vēsturniece Vita Zelče. Viņa migrācijas attīstību Baltijā definēja kā vienu no jaunā, “individuālisma laikmeta” sastāvdaļām un konstatēja, ka zemnieku vidū pastāvēja atšķirīga pārceļošanas motivācija un lēmuma pieņemšanas veidi, “kolektīvās uzvedības” ietekmes.²²³

19. gs. vēsturiskās demogrāfijas un apdzīvotības jautājumi vēl joprojām risināti maz, pamatā analizējot Rīgas iedzīvotāju sastāva jautājumus, taču neaplūkojot izceļošanu no laukiem.²²⁴

Turpinot jau padomju periodā iesāktās tradīcijas, salīdzinoši daudz uzmanības migrācijas un diasporas vēstures jautājumiem pievērsts Igaunijas historiogrāfijā. Pētījumu lielākā daļa veltīta tieši diasporas vēsturei, valodas, folkloras un tradīciju izpētei dažādos Krievijas reģionos, salīdzinoši mazāk aplūkots izceļošanas process 19. gs. otrajā pusē.²²⁵ Konspektīvu pārskatu par igauņu diasporas veidošanos publicējuši pētnieki Tīts Tammaru (*Tammaru*), Kaja Kumere (*Kumer-Haukanomm*) un Kristi Anniste (*Anniste*).²²⁶ Igauņu diasporas veidošanās vēsturi analizējis arī Hills Kulu (*Kulu*).²²⁷ Savus 20. gs. 80. gados iesāktos pētījumus turpinājis arī igauņu vēsturnieks Tīts Rozenbergs (*Rosenberg*).²²⁸

Baltijas vēstures un vēsturiskās demogrāfijas pētījumi Rietumeiropas un ASV historiogrāfijā (20. gs. 60. gadi – 21. gs. sākums)

Pēc 2. pasaules kara gan PSRS, gan arī Rietumeiropā un ASV ievērojama uzmanība tika veltīta demogrāfiju raksturojošo kvantitatīvo datu iegūšanas un izmantošanas metodoloģijai, lai pārbaudītu skaidrojumus par sociālo, ekonomisko, demogrāfisko procesu savstarpējo saistību un attīstības hronoloģiju. Nozīmīgāko ieguldījumu Baltijas 19. gs. demogrāfisko procesu izpētē devis ASV strādājošais latviešu vēsturnieks Andrejs Plakans. A. Plakans analizējis vēsturiskās

²²¹ Veigners, I. Latvieši Austrumzemēs. 1. sēj. Latvieši Igaunijā un Lietuvā. Latviešu Austrumzemēs; 2. sēj. Latvieši Austrumzemēs. Biogrāfiskā vārdnīca. Reģionālās kartogrammas. Rīga: Drukātava, 2009; Veigners, I. Latvieši ārzemēs. Rīga: Latvijas Enciklopēdija, 1993.

²²² Piemēram, I. Veigners atkārtojis V. Krasnā pieļauto kļūdu par Austrumciema kolonijas dibināšanu Ufas guberņā, to attiecinot uz 1883. gadu, lai gan pirmā lielākā pārceļotāju grupa no Dzērbenes izceļoja 1884. gadā, ko par dibināšanas gadu uzskatīja arī paši kolonisti. (Par Ufas latviešu kolonistu dzīvi // Jaunā Dienas Lapa, 1894, 18. (30.) 07. 1909., Nr. 159; Vēstule no Dzērbenes // Balss, 18.04.1884., Nr. 16.). Attiecībā uz Arhangeļskas Latviešu (Arhlatviešu) koloniju Ufas guberņā norādīts, ka 98% 19. gs. 90. gados ieceļojušo bija kurzemnieki. Šis apgalvojums ir nepareizs, jo minētajā posmā uz Ufas guberņu izceļoja ievērojams skaits Valmieras, Rīgas un Cēsu apriņķu zemnieki (LVVA, 77. f., 14. apr.; ЦГИА РБ, ф. И-11, оп. 1, д. 1272; LVVA, 15. f., 1. apr.).

²²³ Zelče, V. Pirmā latviešu emigrācijas kampaņa // Latvijas Arhīvi, 1999, Nr. 3, 78.-81. lpp. (turpmāk – Zelče, 1999).

²²⁴ Volfarte, K. Rīgas Latviešu biedrība un latviešu nacionālā kustība no 1868. līdz 1905. gadam. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 71.-90. lpp. (turpmāk – Volfarte, 2009); Hirschhausen, U. Die Grenzen der Gemeinsamkeit. Deutsche, Letten, Russen und Juden in Riga 1860–1914. Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft. Bd. 172. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 2006 (turpmāk – Hirschhausen, 2006).

²²⁵ Viikberg, J., Kurs, O. Estonians in the Crimea // Yearbook of Population Research in Finland, 2003, Nr. 39, pp. 171-180; Mikkor, M. Funeral Customs of Caucasian Estonians // Folklore. Vol. 5. Tartu, 1997, pp. 47-96 (translation, T. Haud, 2012); Korb, A. Virulased, a Multiethnic and Multicultural Community in Ryzhkov Village, West-Siberia // Pro Ethnologia. Vol. 15: Multiethnic Communities in the Past and Present. Tallinn, 2003, pp. 29-48; Jürgenson, A. Kirik ja kool Siberi eestis asundustes [Church and school in Estonian settlements in Siberia] // Acta Historica Tallinnensia, 2000, Nr. 4, 31.-48; Must, A. Siber ja Eesti. Jalaraua kölin. [Siberia and Estonia: Clanking of Shackles] Tartu: Tartu Ülikool kirjastus, 2012.

²²⁶ Tammaru, T., Kumer-Haukanomm, K., Anniste, K. The Formation and Development of the Estonian Diaspora // Journal of Ethnic and Migration Studies, 08.2010., Vol. 36, Nr. 7, pp. 1157-1174 (turpmāk – Tammaru, 2010).

²²⁷ Kulu, H. The Estonian Diaspora // Trames, 1997, 1 (51), pp. 277-286.

²²⁸ Rosenberg, T. Eestlaste väljaränne 19. sajandil ja 20. sajandi algul [Igauņu izceļošana 19. gs. un 20. gadsimta sākumā] // Mõte, 03.07.2007, lk. 8–10.

demogrāfijas avotus un metodoloģiskās problēmas (datu reprezentabilitāte, “tipiskuma” jautājums), kā arī pievērsies Baltijas vēsturisko demogrāfisko procesu izpētei.²²⁹

19. gs. otrās puses procesu Baltijā A. Plakans 20. gs. 70. gados aplūkoja kā modernizācijas procesu, kura galvenie vispārējie rezultāti bija industrializācija, urbanizācija un pārvaldes centralizācija.²³⁰ Plakans uzsvēra, ka Austrumeiropas un Krievijas impērijas demogrāfisko rādītāju kontekstā Baltijas guberņām ir sevišķa vieta ar vēlo laulībā stāšanās vecumu, salīdzinoši zema dzimstības rādītājiem.²³¹

Svarīgs A. Plakana pētījumu virziens veltīts ģimenes un mājsaimniecības kā mazākās sociālās grupas izpētei vēsturiskajā dzīves ainā.²³² Tā pamatā bija vismaz divu pētījumu virzienu “savienošana” 20. gs. 70. gados – “sociālās vēstures” idejas tika izmantotas, lai paplašinātu vēsturiskās demogrāfijas izmantoto avotu interpretāciju.²³³ Viens no būtiskiem šo Rietumeiropas un ASV historiogrāfijas pētījumu aspektiem ir ģimenes iekšējās attīstības faktors, kuru Plakans analizējis arī uz Baltijas piemēra pamata. Šīs idejas pamatā ir tēze, ka pastāv noteikti ģimenes attīstības posmi, kuriem raksturīgi atšķirīgi lēmumi par migrācijas un citu alternatīvu izvēli.²³⁴ Šie pētījumi un secinājumi ļauj uz Baltijas zemnieku migrāciju raudzīties kā procesu, kura pastāvēšana dažādās formās ir atkarīga ne tikai no vispārējās ekonomiskās konjunktūras vai normatīviem priekšnoteikumiem.

²²⁹ Plakans, A. Kurland Farmsteads and Estates in the 1881 Baltic Census: A Quantitative Assessment // Pistohlkors, G. et. al. (Hrgst.) *Bevölkerungsvorschreibungen und Sozialer Wandel in den Baltischen Provinzen Russlands 1850-1914*. Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1995, S. 19-43. (turpmāk – Plakans, 1995).

²³⁰ Plakans, A. Modernization and the Latvians in Nineteenth-Century Baltikum // Ziedonis, A., Winter, W., Valgema, M. *Baltic History*. Columbus: Ohio State University, 1974, pp. 123-134 (turpmāk – Plakans, 1974).

²³¹ Plakans, 1984, pp. 33-56.

²³² Plakans, A. Ģimenes struktūras: dzīves cikls Baltijas pagātnē // *Baltija – jauns skatījums*. Rīga: Atēna, 2002, 123.-138. lpp. (turpmāk – Plakans, 2002); Plakans, A. Interaction Between the and the Kin Group in the Eastern Europe: Posing the Problem // Hareven, T., Plakans, A. *Family History at the Crossroads. A Journal of Family History Reader*. Princeton: Princeton University Press, 1987, pp. 163-175; Wetherell, C., Plakans, A. Intergenerational Transfers of Headships over the Life Course in an Eastern European Peasant Community, 1782-1850 // *History of the Family*, 1998, Vol. 3, Issue 3; Plakans, A., Wetherell, C. Patrilineal, Surnames and Family Identity: A Case Study from the Russian Baltic Provinces in the Nineteenth Century // *History of the Family*, 2000, Vol. 5, Issue 2; Plakans, A., Wetherell, C. The Kinship Domain in an East European Peasant Community: Pinkenhof, 1833-1850 // *The American Historical Review*, 1988, Vol. 93, No. 2, pp. 359-386 (turpmāk – Plakans, 1988).

²³³ Plakans, 1995, S. 19.

²³⁴ Plakans, 2002, 123.-138. lpp; Plakans, A. The Possibilities for Household and Family Analysis in the Baltic Area in the Nineteenth Century // *Fourth Conference on Baltic Studies. Summaries of Papers*. Chicago: University of Illinois, 1974.

1. nodaļa. Migrācija un modernizācija 19. gs.: migrācijas vēstures izpētes pieejas un migrāciju attīstības vēsturiskais konteksts Vidzemes un Kurzemes guberņās

1.1. Migrācija un modernizācija: teorētiskie aspekti

Migrācijas izpēte mūsdienās sociālajās un humanitārajās zinātnēs tiek veikta ar daudzveidīgu izpētes pieeju un metožu palīdzību. Šī pētījuma mērķis un uzdevumi pamatā ir saistīti ar konkrētas vēsturiskās migrācijas plūsmas izpēti saistībā ar tās sociālekonomisko kontekstu. Tādēļ nozīmīgi ir definēt iedzīvotāju pārvietošanos un tās dažādos veidus, risināt jautājumu par iespējam skaidrot migrācijas cēloņus un attīstību, izmantojot 19. gs. vēstures historiogrāfijā fiksētās sociālekonomiskās attīstības (t.s. “modernizācijas”) tendences (industrializācija, urbanizācija u.c.).

1.1.1. Vēsturisko migrāciju definēšana un izpētes pieejas

Plašāk lietotā migrācijas pamatdefinīcija ir salīdzinoši vienkārša: migrācija ir pārvietošanās telpā starp kādu izceļošanas vietu un ieceļošanas vietu.²³⁵ Tomēr iedzīvotāju pārvietošanās būtiski atšķiras pēc galamērķiem, uzturēšanās ilguma u.tml. Amerikāņu sociologs Čārlzs Tilijs (*Tilly*) (1929–2008) norāda, ka migrācijas kritērijs ir attālums (*distance*), ar ko saprasts ne tikai ģeogrāfisks attālums, bet arī kultūrvides robežas.²³⁶ Savukārt, attiecībā uz laika dimensiju, migrācijas kritērijs ir relatīvi pastāvīga uzturēšanās galamērķī. Paralēli tam pastāv nepastāvīga vai netāla iedzīvotāju pārvietošanās jeb mobilitāte (*mobility*).²³⁷

Klasificējot vēsturisko migrāciju veidus, vēsturnieks Patriks Manings (*Manning*) izcēlis starpkopienu migrācijas (*cross-community*) jēdzienu, ar to apzīmējot pārvietošanos uz jaunu dzīvesvietu, kurā pastāv atšķirīgas tradīcijas un dzīvesveids.²³⁸ Šāds nošķīrums, protams, nav universāls, taču atšķirīgās kultūras, sociālās vides bija būtiska robežšķirtne, lai izprastu migrācijas izpētes specifiku arī Latvijas teritorijas gadījumā. Baltijas guberņās, piemēram, kalpi (gājēji) relatīvi bieži mainīja dzīves vietu viena pagasta ietvaros, starp pagastiem, pāri draudžu robežām. Taču, ņemot vērā nemainīgo kultūras un sociālo vidi, nevar runāt par migrāciju, nomainot dzīvesvietu viena pagasta ietvaros. Tā uzskatāma par dzīvesvietas un darba devēja nomaīņu. Lai gan arī administratīvo robežu nozīme ikdienas dzīvē bija relatīva, taču par lokālās migrācijas kritēriju jāpieņem zemākās administratīvās vienības (t.i. pagasta) robežas. Pirmkārt, šī robeža tika sistemātiski fiksēta avotos (pieraksta sistēma²³⁹). Otrkārt, tā zināmā mērā 19. gs. bija arī saimnieciska robeža, ņemot vērā, ka lielākoties pagastu robežas sakrita ar muižas robežām un tādējādi raksturoja, piemēram, ar muižu pastāvošās rentes attiecības. Treškārt, tā bija arī viena no lokālās piederības robežām.²⁴⁰

Mazāk problemātiska ir lauku iedzīvotāju pārceļošana uz pilsētām jeb urbānā migrācija. Tās kritēriji ir pilsētas robežas un arī nodarbošanās ārpus lauksaimniecības.

Savukārt, ja zemnieks pārcēlās uz dzīvi citā lauku apvidū, simtiem kilometrus attālā zemnieku kolonijā, mainās arī rurālās migrācijas raksturs, t.i. pastāv kādi citi ģeogrāfiskā jeb telpas daļījuma faktori.

²³⁵ Klemenčič, M. *Migrations in History* // Isaacs, A. K. *Immigration and Emigration in Historical Perspective*. Pisa: Pisa University Press, 2007, p. 28.

²³⁶ Skat.: Kok, J. *The Family Factor in Migration Decisions* // Lucassen, J., Lucassen, L., Manning, P. (eds). *Migration History in World History. Multidisciplinary Approaches*. Leiden: Brill, 2011, pp. 216-217 (turpmāk – Kok, 2011).

²³⁷ Tilly, C. *Migration in Modern European History*. Working paper. Michigan: University of Michigan, 1976, pp. 4-5.

²³⁸ Lucassen, J., Lucassen, L. *The mobility transition revisited, 1500-1900: what the case of Europe can offer to global history* // *Journal of Global History*, 2009, Nr. 4, p. 351 (turpmāk – Lucassen, 2009). Austroungārijas 19. gs. migrācijas vēstures pētniece Silvija Hāna (*Hahn*) plašākā nozīmē izmanto jēdzienu “svešinieki” (*foreigners*). Skat.: Hahn, S. *Historische Migrations-Forschung*. Frankfurt: Campus, 2012, p. 317 (turpmāk – Hahn, 2012).

²³⁹ 1863. gada 9. jūlija pasu nolikums paredzēja brīvu zemnieku pārvietošanos 30 verstu rādiusā ap pieraksta vietu arī citos pagastos. Taču šai 30 verstu robežai citas nozīmes nebija, tā bija mehāniski noteikta līnija.

²⁴⁰ Vislabāk pazīstamais piemērs Latvijas kultūras vēsturē ir “slāvieši” un “čangalieši” (Vecpiebalgas un Jaunpiebalgas pagasti) brāļu Kaudzīšu romānā “Mērnieku laiki”.

Saimnieciskās, konfesjonālās, pārvaldes īpatnības 19. gs. vienoja Krievijas impērijas Baltijas guberņas (Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas; *Ostseegouvernements, Ocmzeückue, Пpубaлmuückue зyб.*). To ietvaros pēc etniskā (valodas) kritērija nodalāma latviešu apdzīvotā Kurzemes guberņa un Vidzemes guberņas Dienvidu apriņķi (Rīgas, Valmieras, Cēsu un Valkas). Izmantojot “starpkopienu migrācijas” jēdzienu, no Baltijas pārceļojušais zemnieks citviet Krievijā 19. gs. nonāca atšķirīgā saimnieciskā, sociālā un kultūras situācijā, un izceļošana ārpus Baltijas guberņām pētāma kā specifisks vēsturisks process. Arī Latgales novadu no Baltijas guberņām šķīra pārvaldes, saimnieciskās un arī kultūrvides atšķirības, tomēr Latgale ietilpa latviešu apdzīvotajā pamatteritorijā.

Vēsturiskās migrācijas tiek iedalītas arī sīkāk pēc to veida, piespiedu vai brīvprātīgā rakstura u.tml.²⁴¹ Pagātnē piespiedu un brīvprātīga iedzīvotāju pārvietošanās, vietējas, reģionālas, starpvalstu, urbānas un rurālas migrācijas pastāvēja paralēli.²⁴² Mūsdienu migrācijas vēstures pētījumus raksturo centieni iekļaut dažādus migrāciju veidus, tos savstarpēji neizolējot.²⁴³ Arī Baltijas zemnieku migrācijas vēstures izaicinājums ir nevis izolēt lokālās, urbānās, ārpusguberņas migrācijas kā atsevišķas parādības, bet gan analizēt to kā kopēju pagātnes procesu, dažādas zemnieku izvēlētās alternatīvas

Migrācijas izpētes pieejas pēc izpētes grupas lieluma (objekta) var iedalīt mikro un makro analītiskajās pieejās.²⁴⁴ Savukārt, šīs analītiskās pieejas var iedalīt pēc zinātnes nozarēm, kuru jēdzieni, metodes un teorijas dominē migrācijas skaidrojumā. Šāda veida klasifikācijā var izdalīt socioloģisko pieeju (migrācijas socioloģija, demogrāfiskie un ekonomiskie pētījumi), vēsturisko un antropoloģisko pieeju.²⁴⁵

Socioloģiskās pieejas pamatā tiecas uz vispārēju migrācijas skaidrojuma modeļu attīstīšanu, interpretāciju. Piemēram, migrācijas ekonomisko pētījumu pamats ir tēze par pārceļotāja racionālo izvēli. Lielu ietekmi atstājis t.s. neoklasiskās ekonomikas skaidrojums, kura skaidrojuma centrā ir indivīda mērķis palielināt peļņu un citus ieguvumus migrācijas rezultātā.²⁴⁶ Šo modeli papildināja t.s. cilvēkkapitāla (*human capital*) teorija, kurā ņemta vērā subjektīvā vēlme īstenot iegūtās zināšanas, pieredzi, indivīda stāvokļa pašvērtējums.²⁴⁷ Migrācijas cēloņu skaidrojumā nereti tiek izmantots arī dalījums t.s. biheivoiristu un biheivorālistu (*behaviorist; behavioralist*) modeļos. Pirmajā galvenā uzmanība pievērsta ārējiem determinantiem (t.i. *push-pull* jeb grūdiena un pievilkšanas modelis). Savukārt, biheivorālisti norāda uz individuālās izvēles faktoru – galvenais nav ekonomiskais labums pats par sevi, bet gan apmierinātība ar savu stāvokli.²⁴⁸

²⁴¹ Moch, 2003, p. 17. Leo un Jans Lukaseni (*Lucassen*) izdala emigrāciju-imigrāciju (t.i. migrāciju pāri valstu robežām), kolonizāciju (t.i. migrāciju uz mazapdzīvotām teritorijām valsts robežās), urbāno migrāciju, sezonālo migrāciju (darbaspēka) un profesijas noteiktās migrācijas (karavīri, jūrnieki u.c.). Lucassen, 2009, p. 351.

²⁴² Hoerder, D. *Losing National Identity or Gaining Transcultural Competence: Changing Approaches in Migration History* // Haupt, H., Kocka, J. (eds). *Comparative and Transnational History. Central European Approaches and New Perspectives*. Berghahn Books, 2012, p. 255; Lucassen, J., Lucassen, L., Manning, P. (eds). *Migration History in World History. Multidisciplinary Approaches*. Leiden: Brill, 2011, pp. 8-9 (turpmāk – Lucassen, 2011).

²⁴³ Ehmer, J. *Quantifying mobility in early modern Europe: the challenge of concepts and data* // *Journal of Global History*, 2011, 6, p. 331 (turpmāk – Ehmer, 2011); Moch, L. *Migration and the Nation* // *Social Science History*, Spring 2004, 28:1, p. 2. (turpmāk – Moch, 2004).

²⁴⁴ Bērziņš, M. *Iekšzemes migrācijas reģionālās dimensijas Latvijā* // *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis A daļa*, 2011, Nr. 3/4, 65. sēj., 34. lpp. (turpmāk – Bērziņš, 2011).

²⁴⁵ Lucassen, 2011, p. 17; Liang, Z. *The sociology of migration* // Bryant, C., Peck, D. *Sociology of the 21st Century*. Sage Publications, 2006, pp. 487-495.

²⁴⁶ Dribe, M., Lundh, C. *People on the move: determinants of servant migration in nineteenth-century Sweden* // *Continuity and Change*, Nr. 20, p. 61-62 (turpmāk – Dribe, 2005); Haug, S. *Migration Networks and Migration Decision-Making* // *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 05.2008., Nr.4, Vol. 34, pp. 586-587 (turpmāk – Haug, 2008); Bērziņš, 2011, 35.lpp.

²⁴⁷ Bērziņš, 2011, 35.-36. lpp; Kulu, H. *Residence and migration in post-war Soviet Estonia: the case of Russian-born Estonians* // *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 2003, Nr.5, Vol.94, pp. 576-577 (turpmāk – Kulu, 2003).

²⁴⁸ Kulu, H. *Ethnic Return Migration: An Estonian Case* // *International Migration*, 1998, Vol. 36 (3), p. 315 (turpmāk – Kulu, 1998).

Ekonomiskā skaidrojuma modeļus vēsturnieki kritizējuši kā tādus, kas ne vienmēr var apmierinoši izskaidrot 19. gs. zemnieka pieņemto lēmumu par pārceļošanu.²⁴⁹ Piemēram, Martins Dribe (*Dribe*), pētot kalpu migrāciju Zviedrijā 19. gs., norādīja, ka ienākumu apjoms bija tikai viens no daudziem faktoriem, kas veicināja lokālo migrāciju. Ne mazāka nozīme bija lētajām pārceļšanās izmaksām, līdzīgajai darba specifikai, attiecībām saimē, laulību partnera meklējumiem u.tml.²⁵⁰ Vācu vēsturnieks Georgs Fertigis (*Fertig*), savukārt, uzsvēra, ka migrācijas vēstures pētniekiem jāiedziļinās informācijas aprites un savstarpējo kontaktu sistēmā zemnieku vidē.²⁵¹

Migrācijas vēstures pētījumos mikro un makro analītiskās pieejas mūsdienās saplūst. Kā norādījis Vācijas migrācijas vēstures pētnieks Stīvs Hohštats (*Hochstadt*) – migrācijas vēsture ir visu jomu pētījumu un pieeju kombinācija.²⁵² Tāpat vēsturisko migrāciju pētījumos mūsdienās integrēts gan kvantitatīvo, gan kvalitatīvo metožu izmantojums, jo arī izolēti kvantitatīvie dati nevar izskaidrot visus migrācijas aspektus.

Vispārējos migrācijas skaidrojuma modeļos kopš 19. gs. otrās puses uzmanība pievērsta lielu iedzīvotāju grupu (šķiru) motivācijai, tām *reaģējot* uz sociāli ekonomiskām pārmaiņām. Pēdējās desmitgadēs lielāka uzmanība pievērsta komunikācijas faktoriem, indivīda un ģimenes dzīvesgājumam, noteiktām sociālajām praksēm (*social practices*).²⁵³ Iedziļināšanās migrācijas procesa detaļās ir saistīta ar migrācijas selektivitātes problēmu, t.i. jautājumu, kādēļ daļa cilvēku ir iesaistīti migrācijā, kamēr daļa tādos pašos apstākļos paliek iepriekšējā dzīvesvietā.²⁵⁴ Tādēļ, analizējot lēmumu pieņemšanu par migrāciju, notikusi pārvirzīšanās uz sociālo mikrostruktūru (ģimenes, dzimtas, mājsaimniecības) izpēti.²⁵⁵ Kā būtiski faktori tiek analizēti laulību modeļi, mantošana, mājsaimniecību struktūra (t.i. mājsaimniecības un ģimenes ekonomiskie modeļi).²⁵⁶ Ar ģimenes un mājsaimniecības struktūras īpatnībām saistīts arī jautājums par indivīda dzīves ciklu (dzīvesgājuma modelis, *life course, life cycle*), kas raksturo migrācijas potenciālu un pieņemto lēmumu motivāciju noteiktā vecumā.²⁵⁷

Šādi orientētos vēsturiskos pētījumos migrācijas cēloņi un attīstība nav vienveidīgi ekonomiski determinēti, bet gan specifiski veidojas lokālā vidē, ietekmējoties no sociālām normām, mājsaimniecības vajadzībām, ģimenes modeļa, informācijas aprites.

Taču nemainīgi aktuāls saglabājas jautājums par plašāku ekonomisko un sociālo procesu kontekstu, tā vietu migrācijas skaidrojumā.²⁵⁸ Nav noliedzams, ka 19. gs. migrācijas procesi bija saistīti ar daudziem jauniem apstākļiem Eiropas valstīs un sabiedrībās (t.i. modernitāti). Pieejas ziņā šo duālo situāciju trāpīgi uztvērusi L. Moka (*Moch*) savā apkopojošajā pētījumā par migrācijas vēsturi Rietumeiropā. Pētniece norāda uz divu līmeņu skaidrojuma nepieciešamību. Protī, paralēli nozīme ir migrācijas modeļa (*pattern*) skaidrojumam, kur noteikta iedzīvotāju migrācijas plūsma jāaplūko kopsakarībā ar sociālajiem un ekonomiskajiem raksturlielumiem

²⁴⁹ Hochstadt, S. *Mobility and Modernity. Migration in Germany, 1820-1989*. University of Michigan Press, 1999, pp. 30-31 (turpmāk, Hochstadt, 1999).

²⁵⁰ Dribe, 2005, pp. 62-63.

²⁵¹ Fertig, G. *Balancing, networking and the causes of emigration: early German transatlantic migration in a local perspective, 1700-1754 // Continuity and Change, 1998, Nr.13, p. 419* (turpmāk – Fertig, 1998).

²⁵² Hochstadt, 1999, p. 8.

²⁵³ Kulu, 1998, p. 316; Kulu, 2003, p. 576-577; Haug, 2008, p. 586-588; Sociālā tīklojuma pētījuma pamatā ir ideja, ka visi dalībnieki sociālajās sistēmās ir drīzāk atkarīgi, nevis neatkarīgi; attiecībās starp tīklā iesaistītajiem tiek nodota informācija, vērtējumi u.tml. Skat.: Plakans, A., Wetherell, C. *Households and kinship networks: the costs and benefits of contextualization // Continuity and Change, 05. 2003, Issue 1, Vol. 18, p. 56* (turpmāk – Plakans, 2003).

²⁵⁴ Moch, 2003, p. 13.

²⁵⁵ Kok, 2011, p. 215; Kok, J., Mandemakers, K. *A life-course approach to co-residence in the Netherlands, 1850-1940 // Continuity and Change, 08. 2010., Issue 2, Vol. 25., pp. 285-286*.

²⁵⁶ Kok, 2011, pp. 215-216.

²⁵⁷ Bērziņš, 2011, 36. lpp.; Pooley, C., Turnbull, J. *Migration and mobility in Britain since the 18th century*. London: UCL Press, 1998, pp. 180-183, 191-192 (turpmāk – Pooley, 1998).

²⁵⁸ Hochstadt, 1999, p. 8.

(zemes lietojuma veids, ekonomiskās attīstības tempi u.c.), un migrācijai kā procesam (lēmuma pieņemšana par pārceļošanu un tās norise).²⁵⁹

Arī Baltijas zemnieku migrācija 19. gs. bija alternatīva citu alternatīvu vidū – vienos vēsturiskajos apstākļos zemnieki gan izceļoja uz citām Krievijas guberņām, gan arī palika Baltijā. Tādēļ arī izceļošanu uz zemnieku kolonijām nepieciešams integrēti pētīt gan kā vēsturisku modeli noteiktos sociālekonomiskajos apstākļos 19. gs., gan arī pagātnes procesu.

1.1.2. Migrācija un 19. gs. modernizācija

19. gs. un 20. gs. sākuma attīstības tendenču apzīmēšanai Rietumeiropas un ASV historiogrāfijā plaši izmantoti “modernizācijas” un “modernitātes” jēdzieni (*modernisation; modernity*). Tomēr šī jēdziena saturs un definīcijas var būt ļoti atšķirīgas.

Pirmkārt, modernizācija izprasta kā sociālekonomisku, ideoloģisku pārmaiņu mehānisms un process, opozīcija starp “tradicionālo” un “moderno” (agrāro sabiedrību-industriālo sabiedrību, feodālismu-kapitalismu u.c).²⁶⁰ 19.–20. gs. izveidojās skaidrojumi ar pretenzijām uz universalitāti, kur modernizācija izprasta kā obligāta progresīva pāreja sabiedrības attīstībā (t.s. modernizācijas teorijas).²⁶¹ Šādi skaidrojuma modeļi kritizēti kā vienkāršojumi.²⁶²

Otrkārt, modernizācijas jēdziens Eiropas jauno laiku vēstures pētījumos lietots kā vēstures posma, laikmeta apzīmējums, ar to saprotot posmam raksturīgo procesu kopumu – strauju urbanizāciju, industrializāciju, masu informācijas līdzekļu lomas pieaugumu, nacionālisma attīstību u.tml.

Rietumeiropas vēsturē jau agro jauno laiku jēdzienā (*early modern*) pieteikta modernizācijas ideja, ar to apzīmējot Eiropas vēsturi laika posmā no 16. gs. sākuma līdz 18. gs. beigām. Savukārt, 19. gs. un 20. gs. pirmās puses apzīmēšanai tiek lietots jēdziens “modernais laikmets” jeb jaunie laiki (*modern age; late modern age*). Šis hronoloģiskais ietvars Eiropas vēsturē lielākoties tiek noslēgts ar 1. pasaules karu.

Šajā pētījumā ar modernizācijas jēdzienu izprasts pārmaiņu kopums sabiedrībā Eiropā 19. gs. un 20. gs. sākumā, pieaugot urbanizācijas, industrializācijas, masu informētības un līdzdalības, nacionālisma un politisko kustību lomai, aktīvi notiekot tehnoloģiskiem jaunievedumiem un straujām apdzīvotības izmaiņām.

Vēsturiski-hronoloģiskā skatījumā viena no modernizācijas jēdziena problēmām ir modernizācijas nosacītā sākuma un beigu punkta identificēšana.²⁶³ Tomēr, ja izprotam modernizāciju kā savstarpēji saistītu dažādu pārmaiņu kopumu, iespējams izmantot vairākus “sākuma” punktus atkarībā no pētījuma specifikas. Attiecībā uz Baltiju, kā iespējamās 19. gs. modernizācijas kritērijus var izvirzīt, piemēram, rūpniecības modernizāciju (tvaika dzinēju ieviešana) kopš 19. gs. 30. gadiem, naudas nomas ieviešanu zemnieku saimniecībās 19. gs. 40.-50. gados, zemnieku tiesisko emancipāciju ar 19. gs. 20. gadiem u.tml., taču neviens no šiem procesiem nav prioritārs kā universāls “modernizācijas virzītājspēks”. Tieši tādēļ nepieciešams sīkāk analizēt dažādu modernizācijas procesu iespējamo saistību ar migrāciju.

Problēma, ko migrācijas vēsturnieki (un sociālā vēsture kopumā) iezīmēja 20. gs. pēdējās desmitgadēs, bija secinājums, ka modernizācijas teorijas idejās balstītie “universālie skaidrojumi” noved pie abstraktiem un vienkāršotiem modeļiem.²⁶⁴ Kā norāda S. Hohštats – modernizācijas

²⁵⁹ Moch, 2003, p. 5-6.

²⁶⁰ Wagner, J. A History of Migration from Germany to Canada, 1850-1939. Vancouver: UCB Press, 2006, pp. 5-6 (turpmāk – Wagner, 2006).

²⁶¹ Wagner, P. A sociology of modernity. Liberty and discipline. London: Routledge, 2003, pp. 114-116. (turpmāk – Wagner, 2003).

²⁶² Wagner, 2003, pp. xiv, 3-4; Nugent, W. The great transatlantic migrations, 1870-1914. Bloomington: Indiana University Press, 1995, p. 9. (turpmāk – Nugent, 1995).

²⁶³ Nugent, 1995, p. 8.

²⁶⁴ Skat.: Bayly, C. The Birth of the Modern World 1780-1914. Global Connections and Comparisons. Oxford: Blackwell Publishing, 2004, p. 10 (turpmāk – Bayly, 2004).

teorijas ģeogrāfiskās mobilitātes faktu ievieto konstrukcijās, kurām jāaptver politiskās, ekonomiskās, sociālās un demogrāfiskās struktūras.²⁶⁵

Kopš 20. gs. 70. gadiem viens no daudz apspriestajiem migrācijas skaidrojuma modeļiem ir tēze par t.s. mobilitātes pāreju (*mobility transition*).²⁶⁶ Šo jēdzienu, līdzās “demogrāfiskās pārejas” jēdzienam kopš 20. gs. 70. gadiem lietoja, lai 19. gs. iedzīvotāju migrāciju sasaistītu ar modernizācijas procesiem.²⁶⁷ Taču migrācijas vēstures pētnieki kritizējuši migrācijas periodu pretstatīšanu un uzskatu, ka pirms industrializācijas mehāniskajai kustībai bija maza loma. Tā vietā norādīts uz citu migrācijas veidu aktualitāti iepriekšējos laikposmos, ko izcēla arī jēdziena autors ģeogrāfs Vilburs Zeļinskis (*Zelinsky*).²⁶⁸ Taču migrācijas attīstība vairs netiek izprasta kā pretstats starp vietsēdīgu (tradicionālu) un mobilu (modernu) sabiedrību, ko noteica modernizācijas procesa ekonomiskās vai sociālās norises.²⁶⁹ Tiesa, 19. gs. otrajā pusē Eiropā notika vairāku migrācijas veidu intensitātes pieaugums.²⁷⁰ Kā norādījusi L. Moka (*Moch*) – pirmsindustriālās migrācijas iekļaušana izpētē parādīja tās nozīmi, taču šī posma migrācijas apjomi, salīdzinot ar 19. gs. otro pusi, ir mazāki un tā iemesls bija noteiktas demogrāfiskas, sociālas un ekonomiskas pārmaiņas.²⁷¹

Viens no biežāk minētajiem migrācijas skaidrojumiem balstīts **apdzīvotības un demogrāfisko rādītāju** izmaiņās.

Kopējais iedzīvotāju skaits Eiropā 19. gs. gaitā un 20. gs. sākumā palielinājās vairāk kā divkārt. Pat 50 miljoni Eiropas 19. gs. un 20. gs. sākuma emigrantu kopumā veidoja tikai 25% no kopējā iedzīvotāju skaita pieauguma.²⁷² Tas bija iespējams, pateicoties mirstības rādītāju kritumam, dzīves apstākļu uzlabojumiem un salīdzinoši mierīgam posmam vēsturē.²⁷³ Izplatītākais modelis demogrāfisko izmaiņu skaidrojumam modernizācijas ietvaros ir t.s. “demogrāfiskā pāreja”. Ar to saprasta augsto mirstības rādītāju samazināšanās, kam seko iedzīvotāju skaita pieaugums un augsto dzimstības rādītāju samazināšanās.

Laukos iedzīvotāju skaita pieaugums samazināja zemes īpašuma iegūšanas iespējas to pērkot vai mantojot,²⁷⁴ pieauga bezzemnieku skaits un dažādu darbaspēka migrāciju nozīme.²⁷⁵ Taču pārāpdzīvotības ietekme uz migrāciju bijusi diskutabls aspekts migrācijas vēstures pētījumos.²⁷⁶ Vācu vēsturnieks Georgs Fertigs (*Fertig*) uzsvēra, ka pārāpdzīvotība no ekonomiskā skaidrojuma viedokļa var būt pārceļošanas cēlonis tikai tad, kad iedzīvotāju skaita pieaugums apdraud iztikas iespējas, nevis apstākļos, kad migrācija ir tikai pieejama alternatīva.²⁷⁷ Līdzās demogrāfiskajam faktoram pastāvēja citi ļoti svarīgi cēloņi, jo, piemēram, no blīvi apdzīvotās Nīderlandes, Dānijas vai arī Somijas nenāca liels skaits transatlantisko migrantu, pretēji Zviedrijai un Norvēģijai 19. gs.²⁷⁸

²⁶⁵ Hochstadt, 1999, p. 19-24; Nugent, 1995.

²⁶⁶ Skat. Zelinsky, W. The Hypothesis of the Mobility Transition // *Geographical Review*, 04. 1971., Vol. 61, Nr. 2, pp. 219-249; (turpmāk – Zelinsky, 1971); Lottum, J. Some considerations about the link between economic development and migration // *Journal of Global History*, 07.2011, Vol. 6, Issue 2, pp. 339-344 (turpmāk – Lottum, 2011); Lucassen, 2009.

²⁶⁷ Zelinsky, 1971, p. 221-222.

²⁶⁸ Zelinsky, 1971, p. 224; Ehmer, 2011; Lucassen, 2009; Pooley, 1998, pp. 8, 298-299.

²⁶⁹ Hochstadt, 1999, p. 35; Tilly, 1976, p. 24; Lucassen, 2009.

²⁷⁰ Hatton, T., Williamson, J. *The Age of Mass Migration. Causes and Economic Impact*. Oxford: Oxford University Press, 1998, p. 3. (turpmāk – Hatton, 1998); Moch, 2003, p. 147; Bade, K. *Migration in European History*. Oxford: Blackwell Publishing, 2003, pp. 96-97 (turpmāk – Bade, 2003).

²⁷¹ Moch, L. From regional to global repertoires of migration // *Journal of Global History*, 07.2011, Vol. 6, Issue 2, p. 322 (turpmāk – Moch, 2011).

²⁷² Baines, D. *Migration in a mature economy. Emigration and internal migration in England and Wales, 1861-1900*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985, p. 9 (turpmāk – Baines, 1985).

²⁷³ Moch, 2003, pp. 108-109.

²⁷⁴ Baines, 1985, pp. 11-12; Moch, 2003, p. 103.

²⁷⁵ Moch, 2003, pp. 109-112.

²⁷⁶ Bade, 2003, p. 2.

²⁷⁷ Fertig, 1998, p. 421.

²⁷⁸ Baines, 1985, p. 14.

19. gs. otrajā pusē īpaši strauji pieauga iedzīvotāju skaits pilsētās.²⁷⁹ **Urbanizācijas process** bija tieši saistīts ar lauku iedzīvotāju migrāciju un to parādīja laukos dzimušo pilsētu iedzīvotāju īpatsvara pieaugums.²⁸⁰ Tas laika posmā starp 1850. gadu un 1914. gadu Eiropā palielinājās no 16% uz 34%.²⁸¹ Centrālajā un Austrumeiropā straujš urbanizācijas process norisinājās 19. gs. pēdējās desmitgadēs un 20. gs. sākumā.²⁸²

Urbanizācija 19. gs. sākotnēji ne vienmēr bija tieši saistīta ar industrializāciju un bija saistīta ar nosacīti “tradicionālo” nozaru (amatniecības, tirdzniecības) paplašināšanos.²⁸³ Taču 19. gs. pēdējās desmitgadēs urbanizācijas process aizvien ciešāk bija saistīts ar industrializāciju.²⁸⁴ Tajā pašā laikā migrācija uz lielajām pilsētām 19. gs. bija tikai viena no migrācijas plūsmām un daudzviet vairāk izplatīta bija migrācijai starp lauku reģioniem, kas savu nozīmi nezaudēja.²⁸⁵

Industrializācijas jēdziens šaurākā nozīmē apzīmē fabriku rūpniecības nozīmes pieaugumu Eiropā 18. gs. beigās un 19. gs., kas 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā samazināja lauksaimniecības lomu un ekonomisko pievilcību.²⁸⁶

Tiešā industrializācijas ietekme bija strauja iedzīvotāju skaita palielināšanās iecelošanas rezultātā tajos reģionos, kur tika izveidoti lieli rūpniecības uzņēmumi vai iegūtas tiem nepieciešamās izejvielas.²⁸⁷ Ar industrializāciju saistītā darbaspēka migrācija 19. gs. ietekmēja arī citas darbaspēka pārvietošanās.²⁸⁸

Neskaidrāka ir migrācijas sasaiste ar industrializācijas ietekmētajām sociālajām un ekonomiskajām pārmaiņām.

Izvirzīta tēze, ka dažādu migrācijas virzienu nozīmes pieaugums laukos 19. gs. konstatējams laikā kad industrializācijas process attiecīgajā reģionā vēl nebija noslēdzies, taču reģiona saimniecība bija ceļā uz to.²⁸⁹ Vācu vēsturnieks Klaus Bāde (*Bade*) norādīja, ka 19. gs. beigās transatlantiskajā migrācijā iesaistītie Eiropas reģioni bija ceļā uz industrializāciju un arī sakrita ar reģionālās migrācijās aktīviem rajoniem. Tāpat arī atšķirīgo Rietumu un Ziemeļeiropas un Austrumu un Dienvideiropas iesaisti transatlantiskajā migrācijā K. Bāde saistīja ar industrializācijas hronoloģiju.²⁹⁰

Taču mobilitātes pārejas modeļa kritiķi uzsver migrācijas aktualitāti arī posmā pirms industrializācijas, t.i., agrajos jaunajos laikos Rietumeiropā.²⁹¹ Turklāt industrializācija vismaz līdz 19. gs. vidum galvenokārt attiecās uz atsevišķām teritorijām Rietumeiropā. Pārējos Eiropas reģionos 19. gs. lielāko daļu svarīgākā bija lauksaimniecība un pārmaiņas tās organizācijā.²⁹² Pēdējās divās desmitgadēs Eiropas industrializācijas vēsture ievērojami pārskatīta, uzsverot, ka tās sākotnējā posmā līdz 19. gs. 40. gadiem fabriku rūpniecības nodrošinātais ekonomikas pieaugums ir bijis relatīvi niecīgs.²⁹³

²⁷⁹ Moch, 2003, p. 126.

²⁸⁰ Hahn, S. Inclusion and Exclusion of Migrants in the Multicultural Realm of the Habsburg “State of Many Peoples” // *Social History*, 2001, Vol. XXXII, 66, pp. 318-320 (turpmāk – Hahn, 2001).

²⁸¹ Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*. Brill, 2012, p. 34 (turpmāk – Lenger, 2012).

²⁸² Grant, O. *Migration and Inequality in Germany, 1870-1913*. Oxford: Clarendon Press, 2005, pp. 59-61 (turpmāk – Grant, 2005).

²⁸³ Pooley, 1998, p. 138.

²⁸⁴ Bade, 2003, p. 42.

²⁸⁵ Hahn, 2001, p. 309. Pooley, 1998, p. 12.

²⁸⁶ Hobsbawm, E. *The Age of Empire, 1875-1914*. New York: Vintage Books, 1989, pp. 35-36.

²⁸⁷ Hahn, 2001, pp. 315-316.

²⁸⁸ Bade, 2003, pp. 60-61.

²⁸⁹ Zelinsky, 1971, p. 224.

²⁹⁰ Bade, 2003, pp. 92-93, 102-104.

²⁹¹ Lucassen, 2009, p. 348; Lottum, 2011, pp. 342-343; Lucassen, 2011, pp. 304-305.

²⁹² Bayly, C. *The Birth of the Modern World, 1780-1914. Global Connections and Comparisons*. Oxford: Blackwell Publishing, 2004, pp. 171-172; Bade, 2003, pp. 33-34.

²⁹³ Broadberry, S., O'Rourke, K. *The Cambridge Economic History of Modern Europe. Vol. 1. 1700-1870*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, pp. 1-4; Floud, R. *The Cambridge Economic History of Modern Britain. Vol. I: Industrialisation, 1700-1860*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 2.

Līdzās industriālismam kā apkopojošais jēdziens 19. gs. norišu skaidrojumā lietots arī **kapitālisma** jēdziens, īpaši marksistiskajā historiogrāfijā. Tas apzīmē tādu saimniecības sistēmu, kuras pamatā ir privātipašums, naudas attiecības preču apmaiņā un attiecībās ar darbaspēku.

Pastāv vismaz divas galvenās tradīcijas kapitālisma skaidrojumā – koncentrēšanās uz tirgus attiecībām kā centrālo faktoru un koncentrēšanās uz ražošanas procesu (“ražošanas attiecībām”), paplašinot kapitālisma jēdziena nozīmi arī sociālajā, politiskajā u.c. jomās.²⁹⁴ Otrajā gadījumā ap kapitālisma jēdzienu tika sakopotas arī citas 19. gs. vēsturiskās attīstības iezīmes.

Ar kapitālisma jēdzienu agrārajā jomā izprasta pāreja uz zemes nomas attiecībām, brīva algotā darbaspēka izmantošana, orientēšanās uz tirgu lauku saimniecībās.²⁹⁵ Diskusija par pāreju no kļaušu saimniecības uz rentes attiecībām Rietumeiropā aktualizējās 20. gs. 70. gadu 2. pusē un 80. gados. Viens no būtiskiem jautājumiem šajā diskusijā bija iedzīvotāju skaita pieauguma vai citu sociālo un ekonomisko faktoru loma pārmaiņās lauksaimniecībā.²⁹⁶ Dažādi tika interpretēti arī marksistiskais modelis, piemēram, attiecībā uz šķiru attiecību (“šķiru cīņas”) vai ekonomisko (ražošanas) attiecību prioritāti pārmaiņu procesā u.tml. Mūsdienās tiek atzīts, ka ekonomiskās pārmaiņas bija cieši saistītas ar izmaiņām citās dzīves jomās 19. gs., tomēr tās nevar uzskatīt par prioritāru faktoru visu pārmaiņu skaidrojumā.²⁹⁷

Iepriekšminētās ekonomiskās un demogrāfiskās pārmaiņas 19. gs. Eiropas vēsturē bija saistītas arī ar ievērojamām **pārmaiņām ikdienas dzīvē**. Būtiska bija kārtu tiesību emancipācija, masu iesaiste un kustības, informācijas aprites, transporta tīkla paplašināšanās un paātrināšanās²⁹⁸, masu lasītprasme un drukātā vārda izplatība, individuālisms un pārmaiņas ģimenes modelī²⁹⁹, valsts centralizācija un birokratizācija.³⁰⁰ Savukārt modernizācijas procesa uztverē sabiedrībā no vienas puses pastāvēja ticība progresam, no otras puses, – esošās (“tradicionālās”) kārtības aizstāvība un pat tās mitoloģizācija. Austrumeiropā kā zināma opozīcija modernizācijas tendencēm 19.–20. gs. attīstījās konservatīvās t.s. “agrārisma” idejas.³⁰¹

1.1.3. Migrācijas īpatnības Ziemeļaustrumu Eiropā 19. gs. 2. pusē un 20. gs. sākumā

Latviešu apdzīvotās teritorijas tuvākos kaimiņu reģionus (Somija, igauņu apdzīvotā teritorija, Krievijas Ziemeļrietumu guberņas, Polija, Austrumprūsija un krievu apdzīvotā robežteritorijas uz Austrumiem no Baltijas) 19. gs. raksturoja atšķirīga migrācijas situācija.

Agrāro attiecību pamats daudzviet Austrumeiropā 16.–19. gs. bija muižu saimniecība (*Gutsherrschaft; Gutswirtschaft*) – saimniekošanas modelis, kura organizācijas pamatā bija muiža un dzimtbūšanas nodrošināts kļaušu darbaspēks muižu saimniecībai.³⁰² Tādēļ 19. gs. izšķiroša loma reģionā bija zemnieku brīvlaišanai, kas liberalizēja arī zemnieku pārvietošanās tiesības; zemnieku migrācijas iespējas bija saistītas ar agrāro reformu nosacījumiem.³⁰³

Prūsijā un Baltijā lauksaimniecības organizācijas centrā bija lielie muižu īpašumi. Savukārt, nosacīto “zemnieku zemi” agrārās reformas rezultātā turpināja izmantot ierobežots

²⁹⁴ Linden, M. The “Globalization” of Labor and Working-Class History and its Consequences // *International Labor and Working Class History*, Spring 2004, Nr. 65, pp. 141-142 (turpmāk – Linden, 2004).

²⁹⁵ Skat.: Aston, T., Philpin, C. (eds). *The Brenner Debate. Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*. Cambridge, 1995.

²⁹⁶ Cooper, J. In *Search of Agrarian Capitalism* // Aston, T., Philpin, C. (eds). *The Brenner Debate. Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*. Cambridge, 1995, pp. 138-139.

²⁹⁷ Bayly, 2004, p. 7.

²⁹⁸ Lucassen, 2009; Bade, 2003, p. X.

²⁹⁹ Kok, 2010, pp. 289., 303-304.

³⁰⁰ Bayly, 2004, pp. 11, 64-71.

³⁰¹ Eellend, J. *Cultivating the Rural Citizen. Modernity, Agrarianism and Citizenship in Late Tsarist Estonia*. Studia Baltica. Serie II:1. Stockholm: Stockholm University, 2007.

³⁰² Džeroms Blums (*Blum*) 1957. gadā izvirzīja tēzi par “otrreizējo dzimtbūšanu” (*second serfdom*) Austrumeiropā. 19. gs. agrārajā vēsturē tradicionāli tiek minēta Elbas upe kā reģionāla robežšķirtne, ar to nošķirot brīvas zemes rentes pastāvēšanu Rietumeiropas reģionos no reģionā uz Austrumiem no Elbas (*Ostelbien*) lauksaimniecības sistēmas, kas izveidojās pēc salīdzinoši vēlas dzimtbūšanas atcelšanas, ar lielajiem zemes īpašumiem lauksaimniecības organizācijas pamatā 19. gs. vidū.

³⁰³ Lucassen, 2009, p. 373-376.

skaits zemnieku saimniecību turētāju. Tā rezultātā izveidojās plašs bezzemnieku slānis.³⁰⁴ Krievijas impērijas daļā, uz kuru attiecās dzimtbūšanas atcelšana 1861. gadā, pamatā izveidojās zemnieku sīksaimniecības. Savukārt, Somijā, līdzīgi kā Zviedrijā, dzimtbūšanas sistēma nenostiprinājās.

Austrumprūsijā 19. gs. otrajā pusē paralēli notika reģionālā migrācija uz industriāli attīstītajiem Vācijas Rietumu rajoniem kā arī transatlantiskā migrācija. Intensīva transatlantiskās migrācijas plūsma no Vācijas izveidojās 19. gs. 80.–90. gados.³⁰⁵ Savukārt, Austrumprūsijā kopš 19. gs. beigām ieceļoja laukstrādnieki no Krievijas.

Par vienu no nozīmīgākajiem izceļošanas reģioniem Eiropā kļuva sadalītās Žečpospoļitas teritorija. Kopumā aplēsts, ka no 1870.–1914. gadam aptuveni 1.8–2 miljoni poļu izceļoja uz Ameriku un 300–600 tūkstoši bija iesaistīti dažādās sezonālās darbaspēka migrācijās.³⁰⁶ Pamatā izceļošana bija saistīta ar agrāro situāciju un izceļotāji bija zemnieki no sīksaimniecībām.

Poļu migrācijas vēsturē sākot ar 19. gs. 70. gadiem būtiska loma bija Austrumprūsijas un Silēzijas poļu izceļošanai uz industriālo Rūras reģionu Vācijā, kur pirms 1. pasaules kara bija aptuveni 500 tūkstošu poļu.³⁰⁷ Arī Krievijas impērijā dzīvojošie poļi lielāka atalgojuma dēļ 19. gs. beigās devās uz dažādiem Vācijas reģioniem. Prūsijā pirms 1. pasaules kara ik gadus ieceļoja vairāk nekā 250 tūkstoši laukstrādnieku no Krievijas (galvenokārt poļi) un Austrungārijas Austrumu daļas dažādu etnosu iedzīvotāji.³⁰⁸

Transatlantiskās migrācijas plūsmā 19. gs. otrajā pusē vispirms iesaistījās aptuveni 400 tūkstoši Prūsijā dzīvojošo poļu, 19. gs. beigās aptuveni tikpat poļu no Austrungārijas un ap 800 tūkstoši emigrantu no Krievijas impērijas teritorijas.³⁰⁹

Pēc 1830. un 1863. gada sacelšanās Polijā un Krievijas Ziemeļrietumu guberņās, poļi kļuva arī par vienu no lielākajām politisko emigrantu grupām.³¹⁰ Poļi arī brīvprātīgi pārceļoja uz citām Krievijas guberņām un 19. gs. beigās Pēterburgā vien dzīvoja ap 40 tūkstošiem poļu.

Izceļošana no etniskās pamatteritorijas 19. gs. otrajā pusē skāra arī lietuviešus.

Lietuviešu emigrācijas attīstība bija līdzīga poļu migrācijas virzieniem – sezonālā migrācija uz Vāciju un emigrācija uz ASV 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. Aptuveni 55 tūkstoši jeb 3% lietuviešu 1897. gadā dzīvoja ārpus mūsdienu Lietuvas teritorijas citviet Krievijas impērijā, taču tas bija ievērojami mazāk kā latviešu un igauņu gadījumā.³¹¹

Lietuviešu apdzīvotās teritorijas raksturoja liels sīksaimniecību īpatsvars, kā arī pieaugošs bezzemnieku skaits, kas 19.–20. gs. mijā gan tikai 15% lauku iedzīvotāju (t.i. ievērojami mazāk kā Baltijā). Savukārt, industrializācijas un urbanizācijas līmenis lietuviešu apdzīvotajās teritorijās 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā bija ļoti zems, t.i., nebija pietiekams darbaspēka pieprasījums ne lauksaimniecībā, ne ārpus tās.³¹² 19. gs. 60. gadu beigās, pēc neražas gadiem, sākās ekonomiski motivētā lietuviešu izceļošana uz Ameriku, kas kļuva masveidīga 19. gs. 90. gadu beigās un 20. gs. sākumā.³¹³ Kopējais lietuviešu emigrantu skaits Ziemeļamerikā līdz 1. pasaules karam tiek minēti aptuveni 300–400 tūkstoši, kas bija ievērojams skaits, pat līdz 20% no etnosa.³¹⁴

³⁰⁴ Turnock, D. *The Economy of East Central Europe, 1815-1989. Stages of transformation in a peripheral region.* London: Routledge, 2006, pp. 52-53 (turpmāk – Turnock, 2006).

³⁰⁵ Fertig, 1998; Bade, 2003, p. 106.

³⁰⁶ Bade, 2003, p. 58, 109-110.

³⁰⁷ Bade, 2003, p. 48.

³⁰⁸ Bade, 2003, p. 67-68. O. Grants norāda, ka 1910.-1913. gadam katru gadu izsniegtas darba atļaujas 484 tūkstošiem Krievijas pavalstnieku darbam Vācijā (Grant, 2005, p. 90).

³⁰⁹ Bade, 2003, p. 110.

³¹⁰ Snyder, T. *Ukrainians and Poles* // Lieven, D. (ed.) *The Cambridge History of Russia. Volume II. Imperial Russia, 1689-1917.* Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 173 (turpmāk – Snyder, 2006).

³¹¹ Тройницкий, Н. (ред.) *Краткия общия сведения по империи. Распределение населения по главнейшим сословиям, родному языку и по некоторым занятиям.* [Санкт-Петербург], 1905.

³¹² Eidintas, 1989, C. 9, 29-31, 34-35.

³¹³ Eidintas, 1989, C. 46-47, 65.

³¹⁴ *Lithuanian immigration* // Powell, J. (ed.) *Encyclopedia of North American Immigration.* New York: Facts on File, 2005, p. 178.

Ebreju emigrācija no Krievijas impērijas 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā bija tieši saistīta ar ebrejus ierobežojošo politiku un sevišķi ebreju grautiņiem 1881.–1882. gadā.³¹⁵ Lai gan no valdības puses nesekoja soļi ebreju emigrācijas veicināšanai vai atvieglošanai, taču tika ieviesti jauni ebrejus ierobežojoši noteikumi.³¹⁶ Kā kopējais 1861.–1914. gadā no Krievijas emigrējušo iedzīvotāju skaits tiek minēti 4 miljoni un no Austrumeiropas līdz 1. pasaules karam kopā izceļoja aptuveni 2 miljoni ebreju.³¹⁷

Kopumā līdz 19. gs. 80. gadiem ASV ieceļoja līdz 150 tūkstošiem imigrantu no Austroungārijas un Krievijas. 19. gs. 90. gados – aptuveni 593 tūkstoši no Austroungārijas un 602 tūkstoši no Krievijas, savukārt, 20. gs. pirmajā desmitgadē – 2.1 miljoni imigrantu no Austroungārijas un 1.6 miljoni imigrantu no Krievijas. No Krievijas un Austroungārijas emigrantiem lielākā daļa bija tieši ebreju un poļu izceļotāji.³¹⁸

Krievu emigrantu skaits bija neliels. Taču impērijas iekšienē 19. gs. un 20. gs. sākumā izveidojās ievērojamas migrācijas plūsmas, kas bija saistītas ar urbanizāciju un iekšējo kolonizāciju.

Krievijas impērija kopumā bija izteikti agrāra valsts. Zemnieku skaits Krievijas impērijā no 19. gs. 50. gadiem līdz 1. pasaules kara sākumam bija palielinājies gandrīz trīs reizes³¹⁹ un jebkuras agrārās reformas apstākļos migrācijas intensificēšanās bija neizbēgama. Taču Eiropas valstu vidū Krievijai bija lielākais iekšējās kolonizācijas potenciāls. Zemnieku masveidīgā ieceļošana Sibīrijas, Tālo Austrumu un citos reģionos 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā bija Dienvidkrievijas un citu reģionu kolonizācijas turpinājums.³²⁰ Kopējais pārceļotāju skaits uz impērijas mazapdzīvotajām teritorijām 18.–20. gs. sākumā bija pat ap 10–15 miljoniem, no kuriem trešdaļa pārceļoja 19. gs. 70.–90. gados.³²¹ Savukārt, 19. gs. 90. gadu 2. pusē un 20. gs. sākumā Krievijas impērijas robežās pārceļoja ap 5 miljoni cilvēku.³²²

Galveno izceļošanas rajonu Krievijā 19. gs. otrajā pusē veidoja blīvi apdzīvotie impērijas centrālie rajoni un auglīgās melnzemes guberņas. Ārpus šīm teritorijām 19. gs. beigās dzīvoja 15–20% tajās pierakstīto iedzīvotāju.³²³ Latviešu apdzīvoto teritoriju kaimiņu guberņās, Pleskavā un Novgorodā, zemnieki iesaistījās 19. gs. otrajai pusei Krievijas Eiropas daļā raksturīgajās pārceļošanas plūsmās uz industriālajiem centriem, sevišķi Sanktpēterburgu, kā arī uz Sibīriju. Ārpus Pleskavas un Novgorodas guberņām 19. gs. beigās dzīvoja aptuveni 8–9% tajās dzimušo iedzīvotāju, no kuriem gandrīz puse – Sanktpēterburgā.³²⁴ Uz Sibīriju izceļojušo zemnieku skaits Pleskavas un Novgorodas guberņām bija salīdzinoši mazs.³²⁵

Baltkrievu apdzīvotās teritorijas agrārās situācijas un zemā industrializācijas līmeņa dēļ kļuva par vienu no nozīmīgākajiem izceļošanas reģioniem Krievijā. Ziemeļrietumu guberņas raksturoja augsts muižnieku zemes īpatsvars salīdzinot to ar vidējiem Krievijas impērijas

³¹⁵ Klier, J. *Russians, Jews and the Pogroms of 1881-1882*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011, p. 265-272; Nathan, B. *The Jews* // Lieven, D. (ed.) *The Cambridge History of Russia. Volume II. Imperial Russia, 1689-1917*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 198 (turpmāk – Nathan, 2006).

³¹⁶ Skat.: Aronson, M. *The Attitudes of Russian Officials in the 1880s Toward Jewish Assimilation and Emigration* // *Slavic Review*, Vol. 34, Nr.1, 1975, pp. 1-18; Stranga, A. *Ebreji Baltijā: no ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam*. Rīga, 2008., 317.-330. lpp; Eidintas, 1989, C. 41.

³¹⁷ *Immigration and Emigration* // Millar, J. (ed.) *Encyclopaedia of Russian history*. Macmillan Reference, 2003, p. 655. Minēti arī 2 miljoni ebreju, kuri 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā izceļojuši no Krievijas impērijas uz Rietumiem. (Nathan, 2006, p. 184.)

³¹⁸ Bade, 2003, p. 93.

³¹⁹ Moon, D. *Peasants and Agriculture* // Lieven, D. (ed.) *The Cambridge History of Russia. Volume II. Imperial Russia, 1689-1917*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 374.

³²⁰ Skat.: Bruk, Kabuzan, 1984, C. 41.

³²¹ Moon, D. *Peasant migration and settlement of Russia's frontiers, 1550-1897* // *The Historical Journal*, 12.1997, Vol. 40, Issue 4, p. 867; Bruk, Kabuzan, 1984, C. 59.

³²² Steinwedel, C. *Resettling people, unsettling the empire, 1861-1917* // Breyfogle, N., Schrader, A. *Peopling the Russian Periphery. Borderland colonization in Eurasian history*. London: Routledge, 2007, p. 128. Skat.: Bruk, Kabuzan, 1984, C. 55.

³²³ Tihonov, 1978, C. 65-66; Юхнёва, Н. *Этнический состав и этносоциальная структура населения Петербурга*. Ленинград: Наука, 1984, C. 98-99 (turpmāk – Juhneva, 1984).

³²⁴ Juhneva, 1984, C. 98-99.

³²⁵ Кауфман А. *Переселения и колонизация*. Санкт-Петербург, 1905, С. 47-49.

rādītājiem, šeit bija liels skaits mazo zemnieku saimniecību un zems vidējais atalgojums.³²⁶ Zemnieku izceļošana aktualizējās 19. gs. 60. gadu beigās, taču migrācijas plūsma būtiski palielinājās tikai 19. gs. 80. gadu otrajā pusē un strauji pieauga 19. gs. 90. gadu vidū.³²⁷ 19.–20. gs. mijā ap 550 tūkstoši zemnieku no Ziemeļrietumu guberņām, cerot uz bezmaksas zemi, izceļoja uz Sibīriju, veidojot ap 10% no šajā migrācijas plūsmā iesaistīto zemnieku skaita.³²⁸ Izceļotāju skaita ziņā 19.–20. gs. mijā viena no vadošajām bija Vitebskas guberņa.³²⁹

Igauni bija otra lielā etniskā grupa Krievijas Baltijas guberņās, tādēļ likumsakarīgi, ka igauņu 19. gs. migrācijas vēsturē ir visvairāk līdzību ar Baltijas guberņās dzīvojošo latviešu situāciju.³³⁰ Igaunu ārpusguberņas migrācijas centieni sākās 19. gs. 50. gados un historiogrāfijā tiek saistīti ar iedzīvotāju skaita pieaugumu, ierobežoto ar industrializāciju saistīto migrācijas nišu, brīvvališanu bez zemes piešķiršanas.³³¹ Igaunijā un visā Baltijā īstenoto agrāro reformu specifika un zemnieku saimniecību prestižs veicināja zemnieku relatīvi agrīnu izceļošānu ar mērķi pirkt vai nomāt privātmuižu zemi galamērķos, kuri kopumā Krievijas kontekstā bija maznozīmīgi.

Igaunu izceļošānas galvenie virzieni bija kolonizējošā migrācija Iekšējās Krievijas guberņās, kā arī migrācija uz impērijas pilsētām īpaši Sanktpēterburgu. Līdz 10 tūkstošiem igauņu 20. gs. sākumā dzīvoja arī Rīgā.³³² 1897. gadā ārpus Igaunijas teritorijas Krievijas impērijā dzīvoja aptuveni 120 tūkstoši igauņu³³³, taču pēc igauņu pētnieku aplēsēm līdz 1. pasaules karam uz Krieviju izceļoja aptuveni 200 000 iedzīvotāju jeb 20% etnosa.³³⁴ Igaunu zemnieku kolonijas kopš 19. gs. 50. gadiem izveidojās Sanktpēterburgas, Pleskavas, Samāras, Saratovas, Vologdas guberņās, Krimā, Kaukāzā, Sibīrijā un Tālajos Austrumos.³³⁵ Ārpus Krievijas impērijas dzīvojošo igauņu skaits, līdzīgi kā latviešu gadījumā, bija neliels un veidoja aptuveni 15 tūkstošus.³³⁶

Somijā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā notika mērena urbanizācijas un industrializācijas veicināta migrācija, kā arī emigrācija.³³⁷ Aptuveni 25–29 tūkstoši somu 19. gs. otrajā pusē dzīvoja Sanktpēterburgā.³³⁸ Savukārt emigrācija no Somijas uz ASV bija saistīta ar t.s. “otro emigrācijas vilni” no Eiropas 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. Somu emigrācija sākās 19. gs. 60. gados un to sākotnējais informācijas avots bija jūrnieki, kā arī norvēģu un zviedru emigrācijas pieredze.³³⁹ Līdz 1. pasaules karam no Somijas emigrēja aptuveni 300 tūkstoši iedzīvotāju, galvenokārt uz ASV, taču proporcionāli pret iedzīvotāju skaitu, Ziemeļvalstu vidū (Dānija, Norvēģija, Zviedrija, Somija), emigrantu skaits no Somijas un Dānijas bija mazākais.³⁴⁰

1.2. Baltijas guberņu sociālekonomiskās attīstības iezīmes 19. gs. 2. pusē–20. gs. sākumā

Marksistiskajā historiogrāfijā 19. gs. zemnieku migrācijas attīstība tika saistīta ar *pāreju uz kapitālismu*, kas tika interpretēts kā apkopjošais jēdziens un centrālais faktors. Kapitālisms lauksaimniecībā tika saistīts ar naudas rentes ieviešanu zemnieku un muižas attiecībās un brīvā algotā darbaspēka izmantošanu kopš 19. gs. 40.–60. gadiem.³⁴¹ Ar kapitālisma jēdzienu tika

³²⁶ Vereschagin, 1978, C. 13, 16, 27.

³²⁷ Vereschagin, 1978, C. 61-68, 74-76, 91.

³²⁸ Vereschagin, 1978, C. 4.

³²⁹ Bruk, Kabuzan, 1984, C. 57.

³³⁰ Rosenberg, T. Eestlaste väljaranne 19. sajandil – 20. sajandi algul: taust ja võrdlusjooni naabritega // Tuisk, A. (toim.)

Eesti kultuur võõrsil. Tartu, 1998, 210. lpp.

³³¹ Tammaru, 2010, p. 1159; Raun, T. Estonian Emigration within the Russian Empire, 1860-1917 // Journal of Baltic Studies, 1986, Vol. XVII, Nr. 4, p. 351 (turpmāk – Raun, 1986).

³³² Raun, 1986, p. 355.

³³³ Raun, 1986, pp. 352-353.

³³⁴ Tammaru, 2010, p. 1160.

³³⁵ Tammaru, 2010, p. 1161; Maamagi, 1976, C. 17-49.

³³⁶ Tammaru, 2010, p. 1161.

³³⁷ Lavery, J. The History of Finland. Westport: Greenwood Press, 2006, pp. 62-63 (turpmāk – Lavery, 2006).

³³⁸ Juhneva, 1984, C. 27-29.

³³⁹ Kero, R. Migration from Finland to North America in the Years between the United States Civil War. Turku, Vammala, 1974, p. 17-22 (turpmāk – Kero, 1974).

³⁴⁰ Kero, 1974, p. 47.

³⁴¹ Svarāne, 1971, 5.-8. lpp., 281.-284. lpp.

saistīti arī industrializācijas un urbanizācijas procesi. Tiesa, interpretācijas par pāreju uz kapitālismu agrārājā jomā Baltijā atšķirās.³⁴²

Otrs stūrakmens 19. gs. procesu skaidrojumā Latvijas teritorijā ilgstoši bija “šķiru cīņas” koncepts. Tā parādīšanai plaši tika izmantoti atsevišķi konfliktu piemēri, tajā skaitā migrācijas procesu kontekstā.³⁴³

Mūsdienās Latvijas historiogrāfijā tiek izmantoti dažādi apkopojošie jēdzieni 19. gs. norišu apzīmēšanai, tiesa, neviena lietojums nav sīkāk skaidrots un pamatots.

Joprojām tiek norādīts uz pāreju no feodālisma uz kapitālismu, taču līdztekus šim jēdzienam lietojot arī modernizācijas jēdzienu.³⁴⁴ H. Strods 20. gs. 90. gados izmantoja jēdzienus “pāreja no tradicionālās uz industriālo sabiedrību”, “no statusa sabiedrības uz kapitālismu jeb tirgus saimniecību”.³⁴⁵ Vēsturniece Vita Zelče izmantojusi “individuālisma laikmeta” apzīmējumu, ar to izprotot sabiedrības attīstības virzienu, kur būtiska vērtība ir indivīda brīvība un atbildība.³⁴⁶

Šī pētījuma izpratnē modernizācijas jēdziens plašāk izmantots Kristīnes Volfartes pētījumā par latviešu nacionālo kustību, ar modernizāciju izprotot urbanizāciju, industrializāciju un pārmaiņas sociālajā un nodarbinātības struktūrā, kuras norisinājās 19. gs.³⁴⁷

Zemnieku brīvlaišana un ar to saistītās pārvietošanās tiesības bija svarīgs priekšnoteikums brīvas iedzīvotāju kustības attīstībai. Avoti un pētījumi rāda, ka migrācija bija zemnieku dzīves sastāvdaļa vēl pirms brīvlaišanas.³⁴⁸ Taču pārvietošanās iespējas bija stingri ierobežotas un to kontrolēja muižas vai arī tās bija nelikumīgas.³⁴⁹

Ilgtermiņā jauno zemnieku likumu pieņemšana Kurzemes un Vidzemes guberņām 1817. un 1819. gadā kļuva par priekšnoteikumu tālākai darbaspēka kustības brīvības attīstībai, lai gan sākotnēji iedzīvotāju pārvietošanās ierobežojumi bija stingri. Brīvlaišana noslēdzās 1832. gadā, piešķirot zemniekiem tiesības pārceļot starp pagastiem guberņas robežās.³⁵⁰

1817.–1819. gada agrārās reformas pamatprincipi bija neierobežota muižnieku zemes īpašuma saglabāšana, brīva vienošanās starp muižnieku un zemnieku kā turpmākais to saimniecisko attiecību pamats.³⁵¹ T.s. “brīvais līgums” praksē lielākoties nozīmēja kļaušu darbu kā zemnieku saimniecību nomas formu un liela daļa muižnieku līdz 19. gs. vidum kļaušu darba aizvietošanu ar naudas nomu uzskatīja par neiespējamu.³⁵²

Pārvietošanās ierobežojumi, arī darbaspēka līgšanas regulācija uzturēja tādu lauksaimniecības sistēmu, kurā dominēja zemes īpašnieka vara un tiesības. Taču zemes īpašnieki

³⁴² Kozins, 1958, 265.-269. lpp.; Kozin, 1976, C. 357-362; Kozins, M. Dažas agrārā kapitālisma attīstības problēmas Latvijā (19. gs. otrā pusē) // Bīrons, A. (red.) Kapitālisma attīstības un revolucionārās kustības problēmas Latvijā. Rīga: Zinātne, 1980., 143. lpp. (turpmāk – Kozins, 1980); Стродс, Х. Генезис капитализма в сельском хозяйстве Латвии // Вопросы аграрной истории Прибалтики. Рига: ЛГУ, 1982, С. 43-51 (turpmāk – Strods, 1982); Стродс, Х. Развитие капиталистического уклада в промышленности Латвии (1780-1860) // Проблемы развития феодализма и капитализма в странах Балтики. Доклады исторической конференции (14-17 марта 1972 г.). Тарту, 1972, С. 215 (turpmāk – Strods, 1972).

³⁴³ Skat.: Mieriņa, 1968, 232.-246. lpp.; Cimermanis, S. Laukstrādnieku dzīves veids Kurzemē un Zemgalē 19. gs. otrajā pusē. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1959, 28. lpp. (turpmāk – Cimermanis, 1959); Muravska, 1986, С. 66.

³⁴⁴ Bērziņš, J. Strādnieki un rūpniecība // Bērziņš, J. (atb. red.) Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres. Rīga: LVI apgāds, 2000, 228., 234., 242. lpp. (turpmāk – Bērziņš, 2000).

³⁴⁵ Strods, 1997, 27. lpp.

³⁴⁶ Zelče, 1999, 79. lpp.

³⁴⁷ Volfarte, 2009, 71., 81.-83; Thaden, E. (ed.). Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855-1914. Princeton: Princeton University Press, 1981, pp. 3-11 (turpmāk – Thaden, 1981); Plakans, A. The Latvians // Thaden, E. (ed.). Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855-1914. Princeton: Princeton University Press, 1981, pp. 208-209, 218 (turpmāk – Plakans, 1981).

³⁴⁸ Эпик, Э. О механическом движении сельского населения Южной Эстонии в первой половине XVIII века // Пуллат, Р. (ред.) Проблемы исторической демографии СССР. Таллин, 1977, С. 122-133.

³⁴⁹ Mieriņa, 2000, 72. lpp.; Strods, H. Kurzemes kroņa zemes un zemnieki, 1795-1861. Rīga: Zinātne, 1987, 146. lpp. (turpmāk – Strods, 1987).

³⁵⁰ Skat.: Svarāne, LZAV, 1971.

³⁵¹ Svarāne, LZAV, 1971, 20. lpp.

³⁵² Kahk, 1999, S. 50.

vienlaikus bija tieši atkarīgi no zemnieku saimniecību ekonomiskā potenciāla, darba kvalitātes.³⁵³ Atteikšanās no neefektīvā kļaušu darbaspēka notika 19. gs. 40.–60. gados ar pakāpenisku pāreju uz naudas nomu. Līdztekus tika paplašināta arī brīvā darbaspēka kustība un zemnieku alternatīvas.

Pāreja uz naudas nomu paredzēja pilnīgu vai daļēju zemnieku norēķināšanos par apsaimniekoto sētu naudā kļaušu vietā. Pārejas process bija ilgstošs un līdz 1868. gadam to noteica muižnieku brīva izvēle.

Hronoloģiski agrāk pāreja notika Kurzemes kroņa muižās.³⁵⁴ Tā plašāk norisinājās kopš 19. gs. 40. gadiem un līdz 19. gs. 60. gadiem lielākā daļa saimniecību kroņa un privātajās muižās izmantoja naudas nomu. Pāreja lēnāk notika Ilūkstes apriņķī, ko laikabiedri skaidroja ar etniski jaukto iedzīvotāju sastāvu, zemo augsnes auglību, nelielajiem zemnieku zemes gabaliem, kas mazināja arī zemnieku saimniecību ekonomisko potenciālu.³⁵⁵ T.i. tika atzīts, ka pāreja uz naudas nomu ir derīga un iespējama tieši spēcīgākajām saimniecībām.

Vidzemes guberņā līdz 19. gs. 60. gadiem tikai aptuveni 30% muižu kā ekonomisko attiecību pamatu ar zemnieku izmantoja naudas nomu un 19. gs. 50. gados pat pārtikušākajos Vidzemes apvidos tā nebija sevišķi izplatīta.³⁵⁶

Līdz 19. gs. vidum daudzi muižu īpašnieki bija kritiski noskaņoti pret algotā darbaspēka priekšrocībām, lai gan bija zināms, ka kļaušu darba efektivitāte ir zema.³⁵⁷ Taču pāreja uz naudas nomu prasīja ievērojamus pārkārtojumus un ieguldījumus muižā. Naudas nomas ieviešanas gadījumā zemnieku saimniecības vairs nenodrošināja darbaspēku muižu laukos, bija nepieciešams nodalīt zemi un ēkas kalpu izmitināšanai, tāpat bija vajadzīgs vilcējspēks un inventārs muižas lauku apstrādei, ko iepriekš nodrošināja ar kļaušu darbu.³⁵⁸ Vidzemē muižas kalpu izvietojuma vajadzībām bija paredzēta 1849. gada pagaidu zemnieku likumā noteiktā zemes rezerve (t.s. kvotes zeme), kas tika nodalīta no zemnieku zemes. Savukārt, Kurzemes guberņā, nepastāvot kvotes zemei, muižas kalpu izmitināšanai tika izmantotas bijušās zemnieku sētas.³⁵⁹

Pārejas sekas ilgākā laika posmā būtiski ietekmēja zemnieku saimniecību. Tiek uzskatīts, ka pārejas rezultātā pieauga zemnieka atbildība un ieinteresētība saimniecības attīstībā, centrā izvirzījās privāta saimnieciskā izdevīguma princips, nevis rēķināšanās ar nepieciešamo kļaušu darbaspēku.³⁶⁰ Var piekrist, ka uz peļņu orientēts rentnieks naudas attiecību apstākļos bija vairāk ieinteresēts darbaspēka efektīvā izmantošanā un kalpu skaita samazināšanā.³⁶¹ Taču pārejas process bija ilgstošs un reģionāli atšķirīgs.³⁶²

Jau 19. gs. tika izdarītas aptuvenas aplēses par darbaspēka pārmaiņām lauksaimniecībā, pārejot uz naudas nomu. Kurzemes muižnieki bija aprēķinājuši, ka saimniekiem pēc kļaušu atcelšanas būtu nepieciešami tikai 40% no līdzšinējā kalpu skaita.³⁶³ Par Vidzemi 19. gs. 50.–60. gados tika lēsts, ka darbaspēka pārpalikums laukos ir aptuveni 150–200 tūkstoši iedzīvotāju.³⁶⁴ Par mūsdienu Igaunijas teritoriju izteiktas aplēses, ka aptuveni 20% zemnieku, kuri līdz tam

³⁵³ Kahk, 1999, S. 15.

³⁵⁴ Strods, 1987, 66.-67. lpp.

³⁵⁵ LVVA, I. f., 12. apr., 166. l., 68. lp.

³⁵⁶ Mieriņa, 2000, 80. lpp.; Strods, 1987, 202.-203. lpp.; Svarāne, 1971, 186.-189. lpp.

³⁵⁷ Strods, 1987, 197., 200. lpp.; Kahk, 1988, C. 336-339. Svarāne, 1971, 15.-16. lpp.; Švābe, 1959, 303. lpp.

³⁵⁸ Strods, 1987, 204.-205. lpp.; Kahk, 1988, C. 340-343.; Čivkule, E. Muižas kalpi Vidzemē 19. gs. otrajā pusē // Arheoloģija un etnogrāfija. Rakstu krājums. II sējums. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 1960, 198. lpp. (turpmāk – Čivkule, 1960); Розенберг, Т. Формирование сельского пролетариата Эстонии (мызные рабочие в южной Эстонии с начала XIX до начала XX века). Диссертация. Тарту, 1980, С. 23-30 (turpmāk – Rosenberg, 1980).

³⁵⁹ Plakans, A. Serf Emancipation and the Changing Structure of Rural Domestic Groups in the Russian Baltic Provinces: Linden Estate, 1797-1858 // Netting, R. et al. (eds.) Households. Comparative and Historical Studies of the Domestic Group. Berkeley: University of California Press, 1984, p. 255 (Plakans, 1984a); Mieriņa, 1968, 34. lpp.

³⁶⁰ Hehn, 1858, S. 101-102.

³⁶¹ Kahk, J., Tarvel, E. An Economic History of the Baltic Countries. Studia Baltica Stokholmiensia, Vol. 20. Stockholm, 1997, p. 91 (turpmāk – Kahk, 1997); Kahk, 1988, C. 347.

³⁶² Kozin, 1976, C. 43; Svarāne, 1971, 177.-189. lpp.; Skat.: LVVA, 214. f., 1. apr., 5120-5151. l.

³⁶³ Strods, 1987, 203. lpp.

³⁶⁴ Hehn, 1858.

dzīvoja zemnieku sētās zaudēja savas darbavietas.³⁶⁵ Taču jāņem vērā, ka šie aprēķini bija tīri teorētiski, turklāt tiem bija vai nu jāparāda naudas nomas ieviešanas reformu negatīvās sekas, vai arī kļaušu saimniecības neefektivitāte. Iedzīvotāju “pārpalikuma” ietekme uz migrācijas potenciālu, kā iepriekš minēts, bijis viens no svarīgiem argumentiem migrācijas analizē citviet Eiropā. Tomēr esošie pētījumi par Latvijas teritoriju nedod skaidru atbildi par “relatīvās pārpalikuma” raksturu, balstoties uz konkrētu pagastu vai saimniecību piemēra.

Migrācijas potenciāla kontekstā būtisks ir jautājums arī par zemnieku sētu skaita pārmaiņām, kas agrāro reformu un ekonomisko procesu ietekmē notika visu 19. gs. Muižu saimniecību pārveidošanu 19. gs. vidū raksturoja zemnieku sētu pievienošana muižas zemei.³⁶⁶ Taču 19. gs. nogalē un 20. gs. sākumā notika aktīva sīksaimniecību veidošana.

1849. gada Vidzemes agrārā likuma rezultātā izdalot kvotes zemi, kā arī nelikumīgi pievienojot zemnieku sētas muižai, t.s. “zemnieku zemes” platība tika samazināta par aptuveni 28%.³⁶⁷ 19. gs. 60.–80. gados zemnieku sētu skaits Vidzemes guberņā privātajās muižās samazinājās par aptuveni četriem tūkstošiem.³⁶⁸

Kurzemes guberņā zemnieku sētu pievienošana muižām notika 19. gs. 30.–80. gados, zemnieku sētu skaitam privātajās un mācītājmuižās samazinoties par aptuveni četriem tūkstošiem jeb 25%.³⁶⁹ Taču laika posmā no 19. gs. 60.–80. gadiem par gandrīz desmit tūkstošiem pieauga saimniecību (pamatā sīksaimniecību) skaits kroņa muižās.³⁷⁰

19. gs. otrajā pusē, mainoties darbaspēka organizācijai un muižai rūpējoties par tai nepieciešamo algoto darbaspēku, zemnieku lietošanā vai arī apakšnomā tika izdotas pusgrauda saimniecības vai arī zemes gabali kā atlīdzība.³⁷¹ Šāda algošanas prakse muižās veidojās jau pēc pārejas uz naudas nomu.³⁷² Tādējādi zemnieku sētu skaits pēc pārejas uz naudas nomu mainījās, taču tas nenozīmēja šo saimniecību iedzīvotāju izceļošanu.

Zemes pārdošana zemniekiem privātajās muižās Vidzemes guberņā tika atļauta ar 1849. gada zemnieku pagaidu likumu, taču plašāk noritēja pēc 1860. gada Vidzemes zemnieku likuma pieņemšanas. Savukārt, Kurzemes guberņā zemes pārdošana privāto muižu zemniekiem tika paredzēta 1863. gada 6. septembra noteikumos.³⁷³

Zemes pirkšanas sākums 19. gs. 60. gados bija pakāpenisks, sevišķi Kurzemes guberņā, kur vairāk saimniecību tika pārdots tikai 19. gs. 70.–80. gados.³⁷⁴ 1887. gadā Kurzemes guberņā zemnieku īpašumā (pamatā izpiršanas procesā) bija 78% zemnieku sētu, savukārt, Vidzemes guberņā – 75%, 1910. gadā Kurzēmē – 99%, Vidzemē – 89%.³⁷⁵

Zemes pārdevējs noteica ne tikai pārdošanas laiku, bet arī cenu, kas bija salīdzinoši augsta. Kurzemes guberņas kroņa muižās tā bija ap 40 rubļu desetinā, privātmuižās līdz 1884. gadam ap 85 rubļiem desetinā. Savukārt, Vidzemes guberņā desetinās cena no 50 rubļiem 19. gs. 50. gadu beigās pieauga līdz vairāk kā 70 rubļiem 19. gs. 80. gadu sākumā.³⁷⁶ Tā ievērojami pārsniedza Krievijas vidējo zemes pārdošanas cenu.³⁷⁷

Vidējā pārdotās zemnieku sētas platība bija samērā liela – ap 40 desetinu. Tas noteica arī augsta bezzemnieku īpatsvara saglabāšanos Baltijas guberņās un lauku iedzīvotāju migrācijas

³⁶⁵ Kahk, 1999, S. 168.

³⁶⁶ Kahk, 1999, S. 167; Kahk, 1992, p. 25; Строд, Г. К вопросу о времени победы капиталистического способа производства в сельском хозяйстве Латвии // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1963 г. Вильнюс, 1964, С. 545 (turpmāk – Strods, 1963).

³⁶⁷ Kozin, 1976, С. 220; Kahk, 1988, С. 303.

³⁶⁸ Kozin, 1976, С. 222.

³⁶⁹ Kozin, 1976, С. 219-220.

³⁷⁰ Kozin, 1976, С. 222.

³⁷¹ Niedre, 1980, 37.-38. lpp.; Čivkule, 1960, 201. lpp.

³⁷² Čivkule, 1960, 198., 201. lpp.

³⁷³ Mieriņa, 2000, 84.

³⁷⁴ Mieriņa, 1968, 76.-77. lpp.

³⁷⁵ Kahk, 1999, S. 142.

³⁷⁶ Kozin, 1976, С. 230-231.

³⁷⁷ Дружинин, Н. Русская деревня на переломе, 1861-1880 гг. Москва: Наука, 1978, С. 142 (turpmāk – Druzhinin, 1978).

potenciālu.³⁷⁸ Taču citviet Krievijā, kur zeme brīvlaišanas laikā tika sadalīta vienlīdzīgi, sadrumstalotie zemes īpašumi kļuva par šķērslī saimniecību tālākai attīstībai.³⁷⁹

Agrāro reformu ietekme uz lauku iedzīvotāju sociālo struktūru bija cieši saistīta ar zemnieku saimniecību organizāciju. Tā vēsturiski bija saistīta ar māju saimnieku un kalpu dalījumu, ko raksturoja arī atšķirīgs migrācijas potenciāls katrai no grupām.³⁸⁰

Pieņemot, ka zemnieku saimniecību skaits muižā nemainās un nepastāv zemnieku izceļošana, kalpu procentuālais īpatsvars iedzīvotāju skaita dabiskā pieauguma rezultātā palielinās, taču saimnieku skaits saglabājas esošais. Tomēr realitātē bezzemnieku īpatsvara izmaiņas bija saistītas arī ar citiem faktoriem.

Tabula Nr. 2. Saimnieku (rentnieku un zemes īpašnieku) un bezzemnieku (kalpu, laukstrādnieku, vaļinieku u.c.) īpatsvars Vidzemes un Kurzemes guberņās.³⁸¹

Zemnieku grupa	Saimnieku skaits un īpatsvars %	Kalpu, vaļinieku u.c. skaits un īpatsvars %
Piņķu muižas zemnieki, 1816. gads	92 + 208 = 300 49% (saimnieki + pieaugušie ģimenes locekļi)	245 + 61 = 306 51% (kalpi + saimnieku precētie radi)
Bauskas pagasta zemnieki, 1828. gads	210; 28%	753; 72%
Kurzemes gub. zemnieki, 1864. gads	Ģimeņu skaits 19025; 16%	Ģimeņu skaits 99644; 84%
Vidzemes gub. zemnieki, 1864. gads	Ģimeņu skaits 41701; 21,5%	Ģimeņu skaits 152241; 78,5%
Vidzemes un Kurzemes gub. zemnieki, 1881. gads	30–35%	65–70%
Vidzemes gub. zemnieki, 1897. gads	45,5%	54,5% (nodarbināti lauksaimniecībā, nav saimniecību turētāji)
Kurzemes gub. zemnieki 1897. gads	42,8%	57,2% (nodarbināti lauksaimniecībā, nav saimniecību turētāji)
Vidzemes gub. zemnieki 1897. gads	17 % (zemnieku māju (t.s. "zemnieku zemes") īpašnieki un rentnieki; bez siksaimniecībām)	83% (pārējie lauku iedzīvotāji, bez prombūtnē esošajiem)

19. gs. pirmajās desmitgadēs bezzemnieku (kalpu, vaļinieku u.c.) procentuālais īpatsvars pieauga. Ierobežotas migrācijas apstākļos šis process bija neizbēgams un tādējādi palielinājās arī kalpu konkurence; šis rādītājs daļēji varētu apliecināt arī darbaspēka pārpalikuma tendenci.

Vismaz sākot ar 19. gs. 50. gadu otro pusi palielinājās saimnieku īpatsvars.³⁸² Bezzemnieku īpatsvara samazinājums var norādīt gan uz dažādu ārpuslauksaimniecības nozaru nozīmes pieaugumu nodarbinātības struktūrā, gan arī iespējamu bezzemnieku migrācijas apjoma palielināšanos. Vidzemes un Kurzemes guberņās 1864. gadā 81% iedzīvotāju bija kalpi un citas bezzemnieku grupas. 19.–20. gs. mijā bezzemnieku īpatsvars Kurzemes un Vidzemes guberņās bija ap 55%.³⁸³ Savukārt, 20. gs. sākumā šī attiecība būtiski neizmainījās.³⁸⁴

Kā iepriekš norādīts, kopš pārejas uz naudas nomu, saimnieki bija ieinteresēti pēc iespējas samazināt algotā darbaspēka izmantojumu, tādējādi palielinot saimniecību peļņu.³⁸⁵ Tādēļ par mazāk izdevīgu tika atzīta kalpu ģimeņu algošana, priekšroku dodot neprecētajiem kalpiem, arī

³⁷⁸ Mieriņa, 1968, 89. lpp.

³⁷⁹ Skat.: Ķikuts, T. Dokumentāro avotu liecības par Latgales zemnieku izceļošanu uz Sibīriju 19. gadsimta 90. gados un 20. gadsimta sākumā // Lielbārdis, A. (sast.). Latvieši latviešu acīm: Sibīrija. Timofejevka. Rīga, LU LFMI, 2011, 29.-48. lpp.

³⁸⁰ Rietumeiropā 19.-20. gs. tiek norādīts, ka migrācijas potenciāls vispirms skāra bezzemniekus, pēc tam rentniekus un tikai atsevišķos gadījumos zemes īpašniekus. Skat.: Tilly, 1976, p. 26; Dribe, 2005, p. 53.

³⁸¹ Sastādīta pēc: Strods, 1987, 162.-164. lpp.; Козин, М. Разложение крестьянства Видземе и Курземе во второй половине XIX в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1961 г. Рига, 1963, С. 48 (Turpmāk Kozins, 1963); Niedre, 1986, С. 86-87; Plakans, A., Wetherell, C. Family and Economy in an Early Baltic Nineteenth-Century Baltic Serf Estate // Rudolph, R. The European Peasant Family and Society. Historical Studies. Liverpool: Liverpool University Press, 1995, pp. 175-176 (turpmāk – Plakans, 1995a).

³⁸² Skat.: Пуллат, Р. Социальная структура Советской Эстонии. Таллин: Ээсти Раамат, 1976, С. 20-21 (turpmāk – Pullat, 1976).

³⁸³ Kozins, 1963, С. 48-49.

³⁸⁴ Niedre, 1986, С. 123, 127.

³⁸⁵ Skat. Kahk, 1999, S. 91; Mieriņa, 1968, 144.-145. lpp.

maksimāli izmantot saimnieku ģimenes darbaspēku.³⁸⁶ No otras puses, pārmaiņas saimnieku (saimniecību turētāju) un bezzemnieku proporcijā saistītas arī ar sīksaimniecību, pusgrauda saimniecību un t.s. “zemes kalpu” saimniecību skaita ievērojamu pieaugumu 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā.³⁸⁷

A. Plakana veiktā Jaunjelgavas apriņķa Lindes–Birzgales (*Linden*) muižas dvēseļu revīziju un 1881. gada tautas skaitīšanas datu analīze parādīja, ka 1826. gadā zemnieku sētās pagastā dzīvoja 97,5% uzskaitīto lauku iedzīvotāju, 1858. gadā – 82,5%, savukārt, 1881. gada tautas skaitīšanā – 59,1%.³⁸⁸ Kopējais ekonomiska rakstura migrācijā iesaistīto vīriešu skaits laika posmā no 18.–19. gs. mijas līdz 19. gs. 50. gadiem bija pieaudzis par 84%.³⁸⁹ Turklāt, neskatoties uz zemnieku saimniecībās dzīvojošo iedzīvotāju īpatsvara samazinājumu pret kopējo pagastā pierakstīto iedzīvotāju skaitu, Lindes muižas piemērā kalpu (vīriešu dvēseļu) skaits vienā zemnieku sētā 1858. gadā bija pieaudzis, salīdzinot, ar 1826. gadu.³⁹⁰ Tikai salīdzinot 1797. gada un 1881. gada datus, iegūtie rezultāti rāda vidējā zemnieku saimniecību iedzīvotāju skaita samazināšanos, vienlaikus notiekot arī diferenciācijai – t.i. gan palielinoties zemnieku saimniecību skaitam ar mazu kalpu skaitu, gan arī pieaugot algotā darbaspēka daudzumam lielajās saimniecībās. Taču, domājams, šīs pārmaiņas nenotika vienveidīgi, lineāri.³⁹¹

Kalpu mainība saimniecībās pieauga jau līdz ar brīvvališanu un migrācijas tiesību paplašināšanu. Kopš 19. gs. 20.–40. gadiem brīvo līgumu apstākļos nostiprinājās “kalpu-gājēju” mobilitāte, kas nozīmēja salīdzinoši biežu darba vietas maiņu.³⁹² Turklāt bezzemnieku vidū pamatā saglabājās nukleāras ģimenes modelis, neatkarīgi no ģimenes galvas vecuma, t.i., kalpu ģimenes salīdzinoši ātri sadalījās, ģimenes locekļiem uzsākot patstāvīgas darba gaitas.³⁹³

Igauņu agrār vēsturnieku pētījumi parāda, ka sociālā mobilitāte zemnieku kārtas ietvaros (t.i. pamatā starp saimniekiem un kalpiem) 19. gs. sākumā bija augsta, taču samazinājās 19. gs. vidū.³⁹⁴ Jau 19. gs. vidū turīgāko saimnieku ģimeņu bērni tiecās iegūt izglītību, pelnīt naudu, lai iegūtu savu īpašumu un to noteica viņa ģimenes pieredze un statuss.³⁹⁵ Gubernatoru atskaitēs un ziņojumos 19. gs. 60. gados tika konstatēts, ka ievērojami atšķiras saimnieku un kalpu stāvoklis un arī perspektīva to uzlabot. Baltijas ģenerālgubernators Pjotrs Albedinskis (*Альбединский*) (1826–1883) 1867. gadā konstatēja, ka saimnieki jau uzskata par pazemojošu precēties ar kalpa meitu.³⁹⁶

Tātad dažādas nākotnes alternatīvas bija ļoti nozīmīgas arī saimnieku ģimenes locekļiem. To vidū bija pēc iespējas veiksmīgu laulību noslēgšana, migrācija, savlaicīga saimniecības nodošana mantojumā dēlam. Kā parāda A. Plakana aprēķini, ka 19. gs. 30.–50. gados pieauga tādu zemnieku saimniecību skaits, kurās bija tikai saimnieka ģimene un kalpi, bez saimnieka precētajiem brāļiem un citiem radniekiem, t.i., tika meklētas alternatīvas dzīvei ārpus saimniecības, faktiskā kalpa statusa ģimenes saimniecībā. Vienlaikus aptuveni 23% saimniecību dzīvoja neprecētie saimnieka radnieki.³⁹⁷ Tiesa, citi pētījumi arī norāda uz augstāku šādu saimniecību īpatsvaru Baltijā.³⁹⁸

³⁸⁶ Mierīņa, 2000, 87. lpp.

³⁸⁷ Skat.: Козин, М. (ред.) Очерки экономической истории Латвии 1860-1900. Рига: Зинатне, 1972, С. 298-301 (turpmāk – Ocherki, 1972); Niedre, 1986; Niedre, 1980, 37.-38. lpp.

³⁸⁸ Plakans, 1984a, p. 252.

³⁸⁹ Plakans, 1984a, p. 258-259.

³⁹⁰ Plakans, 1984a, p. 260.

³⁹¹ Plakans, 1995, S. 35.

³⁹² Strods, 1987, 187.-188. lpp.

³⁹³ Skat.: LNB RN R X/45, J. Māsēna dienasgrāmata “Diarium”, 19. gs. 60. gadi.

³⁹⁴ Kahk, 1988, С. 351; Лиги, Х. Социальная мобильность крестьян в Эстонии при феодализме (накануне отмены крепостного права) // Проблемы развития феодализма и капитализма в странах Балтики. Тарту, 1972, С. 269-285; Kahk, Uibu, 1986, S. 33.

³⁹⁵ Svarāne, 1977, С. 162-163. Skat. arī: Svarāne, LZAV, 1971, 21. lpp.

³⁹⁶ Kozins, 1963, С. 44.

³⁹⁷ Plakans, 1984a, p. 264.

³⁹⁸ Plakans, 1984a, p. 272; Plakans, 1988.

Rūpnieciskās ražošanas attīstībai nepieciešamais darbaspēks daļēji tika nodrošināts zemniekiem ieceļojot pilsētās, tādējādi radot nozīmīgu alternatīvu lauku iedzīvotājiem.

Jau līdz 19. gs. 40.–50. gadu mijai Vidzemes un Kurzemes guberņās strādāja jau aptuveni 150 manufaktūras, no kurām 135 atradās Vidzemes guberņā un nodarbināja vairāk nekā 10 tūkstošus strādnieku.³⁹⁹

Attiecībā uz industrializācijas procesu Baltijā, vēsturnieks Jānis Bērziņš izvirzījis vairākus attīstības pagriezienus: pirmkārt, “rūpniecības apvērsums” un manufaktūru paplašināšana ar tvaika mašīnu pielietošanu kopš 19. gs. 30. gadiem; otrkārt, pārmaiņas ražošanas organizācijā un tehniskā modernizācija, kas noslēdzās 19. gs. 70. gados; treškārt, plaša rūpnieciskās ražošanas ekonomiskā un sociālā ietekme kopš 19. gs. 90. gadiem.⁴⁰⁰

Par galveno rūpnieciskās ražošanas centru Baltijā kļuva Rīga. Ekonomiskās nozīmes ziņā Rīgas attīstība no tirdzniecības centra uz rūpniecības centru tiek attiecināta uz laikposmu starp 1860. un 1900. gadu.⁴⁰¹ 1853. gadā Rīgas tirdzniecības apgrozījums bija 25 miljoni rubļu un no Rīgas ostas izvestas preces 19 miljonu rubļu vērtībā, no kurām galvenās bija lini, kaņepes, linu un kaņepju sēklas, labība un kokmateriāli. Fabrikās, manufaktūrās un citos rūpniecības uzņēmumos saražotās produkcijas kopvērtība visā Vidzemes guberņā, savukārt, bija aptuveni 5 miljoni rubļu.⁴⁰² Līdz 19. gs. 60. gadu beigām notika gan pakāpenisks apgrozīto līdzekļu apjoma pieaugums tirdzniecībā, gan arī ražojumu kopvērtības pieaugums rūpniecībā. Taču, ja Rīgas ostas izvesto preču kopapjoms 1850.–1870. gadā bija pieaudzis par vairāk kā 55%, tad Vidzemes rūpniecības ražojumu kopvērtības pieaugums šajā posmā bija aptuveni 160%.⁴⁰³

19. gs. 30.–40. gados Rīgas strādnieki bieži bija atlaisti peļņā no Rjazaņas, Smoļenskas, Maskavas, Vladimiras u.c. guberņām.⁴⁰⁴ Savukārt, 19. gs. 50. gados savukārt paplašinājās Baltijas guberņu zemnieku iesaiste rūpniecības uzņēmumos.⁴⁰⁵

Strauja rūpniecības attīstība Rīgā un citās Baltijas pilsētās notika 19. gs. 90. gados un 20. gs. sākumā, kad Rīga kļuva par Krievijas impērijas nozīmes rūpniecības centru.⁴⁰⁶ Kurzemes guberņā par svarīgāko rūpniecības centru 19. gs. 80. gados kļuva Liepāja.⁴⁰⁷

20. gs. sākumā rūpniecības apgrozījums Latvijas teritorijā veidoja gandrīz 6% visas Krievijas rūpniecības kopapjoma un tika nodarbināti aptuveni 5% impērijas strādnieki.⁴⁰⁸ Rūpniecības uzņēmumos Latvijas teritorijā 1900. gadā strādāja ap 62 tūkstošiem, 1913. gadā ap 145 tūkstošiem darbinieku, no kuriem vairāk kā 75% Vidzemē, pamatā Rīgā.⁴⁰⁹ Tas noteica ievērojamu darbaspēka pieprasījumu.

Urbanizācija un industrializācija bija saistītas parādības, taču to attīstības hronoloģija var būt atšķirīga, proti, bija reģioni, kuros industrializācija notika bez urbanizācijas, savukārt, urbanizācija – pirms vai vispār bez intensīvas industrializācijas.⁴¹⁰

³⁹⁹ Strods, 1972, C. 218-219.

⁴⁰⁰ Bērziņš, 2000, 228.-242. lpp.; Strods, 1972, C. 220.

⁴⁰¹ Hirschhausen, 2006, S. 67.-68.

⁴⁰² EAA, 296. f., 1. apr., 23. l., 5.-6., 17.-18. lpp.

⁴⁰³ EAA, 296. f., 1. apr., 23. l., 5.-6. lpp., 12.-13. lpp.; 291. f., 1. apr., 12466. l., 5.-6. lpp.

⁴⁰⁴ Вилкс, Б. Формирование промышленного пролетариата в Латвии во второй половине XIX века. Рига, 1957, С. 39-40 (turpmāk – Vilka, 1957).

⁴⁰⁵ Strods, 1972, C. 224-225; Vilka, 1957, C. 37.

⁴⁰⁶ Skat.: Grasmāne, I. Latvijas pilsētas un iedzīvotāji, rūpniecības un tirdzniecības attīstība 19. gs. II pusē. Mācību līdzeklis. Rīga: LU, 1992., 19. lpp. (turpmāk – Grasmāne, 1992); Kahk, 1997, p. 98-99.

⁴⁰⁷ Švābe, 1959, 563. lpp.

⁴⁰⁸ Bērziņš, J. Rūpniecības strādnieku dzīves līmenis 1900-1914. Rīga: LVI apgāds, 1997, 7. lpp. (turpmāk – Bērziņš, 1997).

⁴⁰⁹ Bērziņš, 1997, 25.-27. lpp.

⁴¹⁰ Hirschhausen, , 2006, S. 48.; Lenger, 2012, p. 4.

Tabula Nr. 3. Kurzemes guberņas un Vidzemes guberņas Rīgas, Cēsu, Valmieras un Valkas apriņķu iedzīvotāju skaits un pilsētu iedzīvotāju īpatsvars 1847.–1913. gadā; pieaugums salīdzinot ar iepriekšējo periodu % un vidējais ikgadējais pieaugums %.

	Rīga	Vidzemes pilsētas (4 apriņķi)	Vidzemes gub. 4 apr. kopā ⁴¹¹	Pilsētu iedzīvotāji, %	Kurzemes gub. pilsētas	Kurzemes gub. kopā ⁴¹²	Pilsētu iedzīvotāji, %
1847	60426	5626	391129	16.9%		504542	
1858	72136 +19% (+1.7%)	7306 +30% (+2.7%)	444227 +14% (+1.3%)	17.9%	62049	555770 +10% (+0.9%)	16.4%
1867	102590 +42% (+4.7%)	10339 +42% (+4.7%)	498243 +13% (+1.4%)	21.7%	65112 +5% (+0.5%)	612573 +10% (+1%)	10.6%
1881	169320 +65% (+4.6%)	14151 +37% (+2.6%)	648787 +30% (+2.2%)	28.3%	97069 +49% (+3.5%)	644214 +5% (+0.4%)	15.1%
1897	255879 +51% (+3.2%)	26854 +90% (+5.6%)	753800 +16% (+1%)	37.5%	155761 +61% (+3.8%)	674034 +5% (+0.3%)	23.1%
1913	507576 +98% (+6.1%)		1107600 +47% (+2.9%)	51%	215300 +38% (+2.4%)	798300 +18% (+1.2%)	27%

Pilsētu iedzīvotāju skaita dinamika liecina, ka urbanizācijas process Baltijā intensificējās jau pirms straujas rūpnieciskās ražošanas pieauguma. 19. gs. pirmajā pusē kopējais iedzīvotāju skaita pieaugums pilsētās bija straujāks nekā laukos.⁴¹³ Arī no 19. gs. 60. gadiem līdz 19. gs. beigām Baltijas guberņu pilsētās iedzīvotāju skaits pieauga par 193%, savukārt laukos par 11%.⁴¹⁴

Galvenā loma bija Rīgas izaugsmei, kas 1860. gadā veidoja 91% visu Vidzemes latviešu daļas pilsētu iedzīvotāju kopskaita.⁴¹⁵ Mazajās Vidzemes pilsētās lielāks iedzīvotāju skaita pieaugums bija vērojams 19. gs. pirmajā pusē un 19. gs. vidū sāka mazināties relatīvi nelielā darbavieta skaita dēļ.⁴¹⁶ 19. gs. otrajā pusē urbanizācijas process kļuva aizvien ciešāk saistīts ar industrializāciju. Pēc 1897. gada tautas skaitīšanu materiāliem aptuveni puse pilsētu iedzīvotāju formāli piederēja zemnieku kārtai, turpretī 19. gs. 60. gadu sākumā Rīgā tādu bija aptuveni 12%.⁴¹⁷ Aplēses liecina, ka no 1867.–1913. gadam Rīgā ieceļoja vairāk nekā 320 tūkstoši iedzīvotāji, no kuriem ap 60% (t.i. 192 tūkstoši) no Vidzemes un Kurzemes guberņām.⁴¹⁸

Baltijas guberņās kopumā lauku iedzīvotāju procentuālais īpatsvars 19. gs. gaitā un 20. gs. sākumā samazinājās straujāk nekā citviet Krievijas impērijā.⁴¹⁹ 1897. gadā pilsētu iedzīvotāju īpatsvara ziņā Baltijas guberņas Krievijas impērijā atpalika tikai no Sanktpēterburgas un Maskavas guberņām.⁴²⁰

Vienlaikus, 1881. gadā tikai aptuveni 10% Vidzemes un Kurzemes guberņu latviešu dzīvoja pilsētās un tas bija mazāks rādītājs kā kopējā pilsētu un lauku iedzīvotāju attiecība (24% un 76%), savukārt, 1897. gadā šis rādītājs bija pieaudzis līdz 20%.⁴²¹ Straujākais latviešu skaita pieaugums Rīgā bija 19. gs. 70.–90. gados, t.i., posmā, kad Rīgā norisinājās industrializācijas

⁴¹¹ Rīga 1867., 1881., 1897., 1913. g. pēc Hirschhausen, 2006, S. 57; Rīga 1847. un 1858. g. pēc Stilling, 1866; Vidzeme 1867. gads pēc EAA, 291. f. 1. apr., 12189. l., 198. lp.; 1881. gads – Ergebnisse der baltischen Volkszählung. Theil I, Bd. II, Lieferung II. Riga, 1885; 1897. g. pēc Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том XXI Лифляндская губерния. СПб., 1905; 1913. g. pēc Статистический ежегодник России 1914 г. (Год одиннадцатый). СПб: Статистический Комитет МВД, 1915.

⁴¹² Dati par 1847., 1858., 1867., 1881. g. pēc Лудмер, Я. (сост.) Курляндская губерния. Свод статистических данных. Ч. 1. Митава, 1888, С. 23, 25, 27 (turpmāk – Ludmer, 1888); 1897. gads – Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том XIX Курляндская губерния. СПб., 1905.

⁴¹³ Brambe, 1979, С. 143; Skat. arī: Пуллат, Р. Городское население Эстонии с конца XVIII века до 1940 года. Таллин. 1976, С. 11, 23, 26.

⁴¹⁴ Grasmane, 1992, 4. lpp.

⁴¹⁵ Brambe, 1979, С. 143-144.

⁴¹⁶ Brambe, 1979, С. 145-147.

⁴¹⁷ Brambe, 1982, 146.-147. lpp.; Mieriņa, 2000, 92. lpp.

⁴¹⁸ Hirschhausen, 2006, S. 47-53.

⁴¹⁹ Kabuzan, 2009, С. 33.

⁴²⁰ Tihonov, 1978, С. 184-185.

⁴²¹ Volfarte, 2009, 72.-73., 81. lpp.

process. Attīstītas rūpnieciskās ražošanas apstākļos 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā daudz strādnieku ieceļoja no citām Krievijas gubernām.⁴²²

Tabula Nr. 4. Iedzīvotāju skaita pieaugums Rīgā un tautības (pēc lietotās valodas) absolūtajos skaitļos un procentuāli pret iepriekšējo uzskaiti.⁴²³

	Gads	Vācieši	Latvieši	Krievi	Ebreji	Poļi	Citi	Kopā
Rīga	1844	24520	10894	19860	671	3031	1092	60068
	1867	43980; +79%	24199 +122%	25772 +30%	5254 +683%	–	3385 +210%	102590 +71%
	1881	66775; +52%	49974 +107%	31976 +24%	14222 +171%	3197	3176 -6%	169320 +65%
	1897	65332; -2%	106541 +113%	43338 +36%	16521 +16%	12869 +302%	11278 +255%	255879 +51%
	1913	80823; +24%	205204 +93%	110620 +155%	21771 +32%	36868 +186%	52190 +363%	507476 +98%

Daudzi pilsētās ieceļojušie latviešu zemnieki bija saistīti tieši ar tām jomām, kuras 19. gs. otrajā pusē bija saistītas ar modernizāciju saimniecībā.⁴²⁴ Taču latviešu zemnieku urbānā migrācija nenodrošināja visu augošo nozaru darbaspēka pieprasījumu. 1867. gadā tikai aptuveni 35 % rūpniecības strādnieku Rīgā bija latvieši un aptuveni 50% 19. gs. 90. gados.⁴²⁵

Apdzīvotības pārmaiņas līdztekus mehāniskajai kustībai noteica arī **demogrāfiskās izmaiņas**, ko veidoja iedzīvotāju dzimstība un mirstība.

Iedzīvotāju skaita pieaugums Baltijas gubernās jau 19. gs. 30. gados bija lēnāks, salīdzinot to ar pārējo Krievijas impēriju.⁴²⁶ Nelabvēlīgo ražas apstākļu dēļ un ar epidēmijām saistītas mirstības palielināšanās rezultātā Vidzemes gubernas laukos mazākais vidējais ikgadējais lauku iedzīvotāju skaita pieaugums līdz 19. gs. 50. gadu beigām bija no 1835.–1856. gadam (skat. tabulu Nr. 5).⁴²⁷

Tabula Nr. 5. Vīriešu revīzijas dvēseļu (1795.–1858.g.) un iedzīvotāju skaits (1858.–1913.) Vidzemes un Kurzemes gubernās.

Vīriešu revīzijas dvēseļu skaits	1795	1811	1815	1833	1850	1858 ⁴²⁸
Vidzemes guberņa	270790	282051 +4.2% (+0.62%)	298023 +5.7% (+1.4%)	355313 +19.2% (+1.07%)	388344 +9.3% (+0.55%)	403851 +3.99% (+0.50%)
Kurzemes guberņa	207049	204346 -1.3% (-0.08%)	202855 -0.73 (-0.18)	245376 +20.96% (+1.16%)	259936 +5.95% (+0.34%)	266662 +2.57% (+0.36%)
Pieauguma rādītāji Krievijas impērijā		+13.5%	+2.79% (+0.69%)	+16.54% (+1.01%)	+8.88% (+0.54%)	+3.31% (+0.48%)

Iedzīvotāju skaits	1858	1881	1897	1914 ⁴²⁹
Vidzemes guberņa	883081	1110374 +25.7% (+1.1%)	1299365 +17% (+1.1%)	1744000 +34.2% (+2%)
Kurzemes guberņa	555769	644214 +15.9% (+0.7%)	674034 +4.6% (+0.28%)	798300 +18.4% (+1.1%)

Pēc 19. gs. 50. gadiem straujākais dzimstības samazinājums bija 19. gs. 60. gadu otrajā pusē.⁴³⁰ Īslaicīgi palielinājās arī mirstības rādītāji, kas gan strauji kritās jau 19. gs. 70. gados.

⁴²² Hirschhausen, 2006, S. 49.

⁴²³ Sastādīts pēc: Hirschhausen, 2006, S. 57.; Brambe, 1982, 130.-131. lpp.; Ergebnisse der livländischen Volkszählung I Band. Die Zählung in Riga und im rigaschen Patrimonialgebiet. Lieferung II. Riga, 1883, S. 52.-53.

⁴²⁴ Volfarte, 2009, 77., 87. lpp.

⁴²⁵ Bērziņš, 2000, 215. lpp. Skat. arī: Hirschhausen, 2006, S. 90.

⁴²⁶ Kabuzan, 2009, C. 28.

⁴²⁷ Hehn, 1858, S. 80-81.

⁴²⁸ 1795.-1858. gada dati pēc dvēseļu revīziju datiem no: Kabuzan, 2009, C. 52-61.

⁴²⁹ Dati pēc: Stilling, 1866; 1881. un 1897. gada tautas skaitīšanas burtņīcām un Статистический ежегодник России 1914 г. (Год одиннадцатый). СПб: Статистический Комитет МВД, 1915, С. 38-41.

Igauņu vēsturniece Sirje Kivimē (*Kivimäe*) kā vienu no pārmaiņu punktiem identificēja 1868. gada neražu, pēc kuras augsti dzimstības rādītāji 19. gs. otrajā pusē neatjaunojās.⁴³¹ Tomēr jāņem vērā, ka demogrāfiskās pārmaiņas parasti veidojas ilglaicīgi.

Dabiskā pieauguma koeficients Baltijā bija zemāks nekā vidēji Krievijas impērijā, taču kopš 19. gs. 70. gadiem un tā relatīvu stabilitāti pamatā noteica mirstības samazināšanās.⁴³² Pēc demogrāfa Pētera Zvidriņa datiem, dzimstības rādītāju samazinājums 20. gs. sākumā turpinājās un 1913. gadā Kurzemes guberņā fiksētās 19 ‰ bija viens no viszemākajiem rādītājiem Eiropā.⁴³³ Baltijas guberņu demogrāfiskie rādītāji visai ievērojami atšķīrās no Krievijas rādītājiem un līdzinājās vācu protestantu zemēm un Ziemeļeiropai.⁴³⁴

Specifiska Baltijas guberņu iezīme, salīdzinot ar Iekšējās Krievijas guberņām, bija arī vēlais laulību vecums. 19. gs. beigās vīrieši laulībā devās tikai 27–29, savukārt, sievietes – 24–26 gadu vecumā.⁴³⁵ Arī vecumā pēc 40 gadiem ap 11 % sieviešu laukos 19. gs. 80.–90. gados bija neprecējušās.⁴³⁶ Gan laulību, gan arī dzimstības situācija daļēji bija saistīta ar to, ka pastāvošajā agrārajā un saimniecību mantošanas sistēmā bija grūti nodrošināt vienlīdzīgas iespējas visiem saimnieku ģimenes locekļiem.⁴³⁷

19. gs. 50.–70. gadu dzimstības samazināšanās tendences skaidrotas ar migrācijas attīstību un to saistītajām iespējām, kā arī darbaspēka izmaiņām pēc klaušu darba atcelšanas.⁴³⁸ Tomēr Baltijas vēstures historiogrāfijā trūkst pētījumu par demogrāfisko procesu saistību ar sociālekonomiskajām pārmaiņām. Atšķiras viedokļi arī par dzimstības krituma sākumposmu. A. Plakans uzskata, ka 19. gs. 50.–60. gados lūzuma demogrāfisko rādītāju ziņā nebija un tā bija jau iepriekš pastāvējušo zemo dzimstības un mirstības rādītāju, kā arī vēlo laulību tradīcijas pastiprināšanās.⁴³⁹

Migrācijas attīstības kontekstā būtiski, ka iedzīvotāju skaita pieaugums, salīdzinot to ar Krievijas impērijas kopējiem rādītājiem, bija neliels un migrācijas attīstību Baltijā nevar skaidrot ar sevišķi strauju iedzīvotāju skaita pieaugumu.⁴⁴⁰ Tātad, pieļaujot zināmu darbaspēka pārpalikumu laukos 19. gs. vidū, lielāka loma bija nevis iedzīvotāju skaita straujam pieauguma tempiem, bet gan citiem faktoriem.

Zemnieku lēmumu par migrāciju ietekmēja arī **sabiedrība un idejas modernizācijas kontekstā**. Svarīgi ir vairāki jautājumi: vai un kā mainījās informācijas gūšanas iespējas zemnieku vidē, kā zemniekus ietekmēja nacionālā kustība, kā mainījās to paštēls.

Zemnieku interešu apzināšanās nav uzskatāma par 19. gs. otrās puses parādību. Zemnieku nemieros samērā skaidri tika izteiktas konkrētas zemnieku prasības, izpaudās zemnieku neapmierinātība ar pastāvošo situāciju, noteiktos posmos zemnieku aktivitātes iespaidoja arī varas lēmumus, agrāro reformu izstrādi. Turklāt arī atsevišķās 19. gs. 40.–60. gadu zemnieku nemieru epizodēs nozīmīga loma bija arī prasībām atļaut izceļošanu.

⁴³⁰ Звидриньш, П. О некоторых особенностях демографического перехода к современному типу воспроизводства населения в Латвии // Численность и классовый состав населения России и СССР (XVI-XX вв.). Таллин. 1979, С. 26 (turpmāk – Zvidriņš, 1979); Kabuzan, 2009, С. 104-105.

⁴³¹ Kivimäe, 1995, S. 145.

⁴³² Kabuzan, 2009, С. 104-105; Bacci, L. M. The Population of Europe. Oxford: Blackwell Publishers, 2000, p. 134.

⁴³³ Zvidriņš, 1979, С. 27.

⁴³⁴ Plakans, A. The Demographic Transition in the Baltic Provinces and Finland: Prospects for a Comparative Study // Journal of Baltic Studies. 1984, Vol. 23, Nr. 2/3, pp. 171-184 (turpmāk – Plakans, AABS, 1984).

⁴³⁵ Dati pēc: Stilling, 1866, Ludmer, 1888; 1881. un 1897. gada tautas skaitīšanas burtnīcām.

⁴³⁶ Kivimäe, 1995, S. 146.

⁴³⁷ Plakans, A. Latvians. A Short history. Stanford: Hoover Institution Press, 1995, p. 89 (turpmāk – Plakans, 1995b).

⁴³⁸ Kivimäe, 1995, S. 148-149; Zvidriņš, 1979, С. 28.

⁴³⁹ Plakans, A. Iedzīvotāji // Bērziņš, J. (red.) Latvija 19. gadsimtā. Rīga: LVI apgāds, 2000, 64. lpp.; Plakans, AABS, 1984, pp. 178-179; Plakans, 1995a, p. 184. Zināmā mērā līdzīgu viedokli izteica J. Kahks un H. Uibu attiecībā uz Igauniju. (Kahk, Uibu, 1980, С. 23).

⁴⁴⁰ Kabuzan, 2009, С. 28.

Vēsturnieks Gints Apals 19. gs. zemnieku nemierus identificēja kā lokāla rakstura protesta kustību, kura bija vērsta tikai uz sociālekonomiskās situācijas uzlabošanu.⁴⁴¹ Turklāt J. Kahks, izanalizējot zemnieku nemieru ģeogrāfiju Igaunijas teritorijā līdz 19. gs. 60. gadiem, secināja, ka dažkārt salīdzinoši mierīgajos rajonos kļaušu smagums ir lielāks nekā tajos, kurus varētu apzīmēt kā nemierīgus.⁴⁴² Tātad, lielā mērā tie bija vietēji konflikti, kuru prasības varēja būt līdzīgas dažādās vietās un laikos. Šīs zemnieku aktivitātes nevar vērtēt kā jaunu parādību, modernizācijas elementu, kas saistīts ar drukātās informācijas izplatību, masu iesaisti u.tml.

Ar 19. gs. aktuālajām norisēm saistītie jaunie faktori drīzāk bija centralizācija un nacionālā kustība. 19. gs. 50.–60. gados zemnieku aktivitātes ieguva plašāku skanējumu sabiedriski-politiskās situācijas un reformu kontekstā. To noteica atšķirīgie viedokļi par Baltijas situāciju gan vācbaltiešu vidē, gan vācbaltiešu un slavofilu polemika (t.i., centralizācijas un rusifikācijas jautājums), gan arī topošā latviešu nacionālā kustība, kuras veidolā zemnieku kārtas intereses ieguva politisku reprezentāciju. Tādējādi arī zemnieku migrācijas tiesību liberalizācija ieguva savu polemisko fonu.

Latviešu nacionālās kustības paustais Baltijas situācijas vērtējums plašāku nozīmi latviešu zemnieku vidē ieguva 19. gs. otrajā pusē un, atšķirībā no lokālajiem nemieriem, nacionālā kustība laika gaitā izveidojās par visaptverošu ideoloģiju.⁴⁴³

Būtisks priekšnoteikums jaunu ideju un priekšstatu iesakņošanai zemnieku vidū bija efektīvs informācijas izplatīšanas līdzeklis. Laikrakstu plašāka izplatība latviešu lasītāju vidū visā Vidzemē un Kurzemē notika 19. gs. 50. gados.⁴⁴⁴ Latviešu vadītajos laikrakstos 19. gs. 50.–60. gadu mijā arī tika noformulēts kritiskāks viedoklis pret vācbaltiešu paustajiem Baltijas situācijas vērtējumiem dažādās jomās.⁴⁴⁵

Jaunlatviešu polemikā viena no svarīgām sastāvdaļām bija muižniecības privilēģiju kritika.⁴⁴⁶ Atbilstoši zemnieku prasībām bija postulāti pret īstermiņa un jaukto kļaušu un naudas renti, zemes pārdošanu un renti par valdības regulētām cenām, kas tika noformulēti 19. gs. 50.–60. gadu mijā.⁴⁴⁷ Pēc satura šādas tēzes varēja rast atbalsi zemnieku vidē, taču, domājams, ka relatīvi maz ideju, ko varam identificēt ar jaunlatviešu programmu, nonāca līdz zemnieku videi.⁴⁴⁸ Tiek uzskatīts, ka līdz 1862. gadam nevar runāt par jaunlatviešu būtisku ietekmi un pavērsiens bija “Pēterburgas Avīžu” iznākšana.⁴⁴⁹ 19. gs. 60. gados K. Valdemāra atpazīstamību un vērtējumu latviešu zemnieku vidū tieši ietekmēja viņa organizētā zemnieku pārceļošanas iniciatīva uz Novgorodas guberņu 19. gs. 60. gadu vidū.⁴⁵⁰

19. gs. 60. gados nozīmīgs bija latviešu valodā iznākošās preses izteiktais pamudinājums tās pirkt zemnieku saimniecības, arī naudas līdzekļu uzkrāšanas propagandēšana.⁴⁵¹ Tas faktiski tas bija aicinājums uz saimniecisko modernizāciju un 19. gs. 60. gadu otrajā pusē izkļiedēja zemnieku sākotnējās šaubas par saimniecību pirkšanas derīgumu.⁴⁵²

⁴⁴¹ Apals, G. Pēterburgas Avīzes. Latviešu pirmā saskare ar Eiropas politiskajām idejām. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 78.-79. lpp. (turpmāk – Apals, 2011).

⁴⁴² Kahk, 1963, C. 314, 319-320; Kahk, 1999, S. 150.-151.

⁴⁴³ Apals, 2011, 10. lpp.

⁴⁴⁴ Zelče, 2009, 197. lpp. Pēc V. Zelčes datiem “Latviešu Avīzes” 1855. gadā pasūtīja 4100 abonentu,

⁴⁴⁵ Zelče, 2009, 306.-311. lpp.

⁴⁴⁶ Kozin, 1976, C. 175, 178.

⁴⁴⁷ [Woldemar, C.] Ueber die bäuerlichen Verhältnisse in Livland // Latvijas vēstures avoti. 5. sējums. Dokumenti par tautas atmodas laikmetu 1856.-1867.g. Rīga: LVI apgāds, 1939, 41.-47. lpp.; Kozin, 1976, C. 178., 180; Apals, 2011, 152.-153. lpp.

⁴⁴⁸ Skat: Plakans, 1981, p. 208.

⁴⁴⁹ Apals, 2011, 87., 93. lpp.

⁴⁵⁰ Apals, 2011, 93., 98.-100. lpp.; Kozin, 1976, C. 189; Latvijas vēstures avoti, V. sēj., 422., 474.-478., 488.-493. lpp.

⁴⁵¹ Blanks, E. Latviju tautiskā kustība. Rīga: J. Brikmanis, 1927., 18. lpp. (turpmāk – Blanks, 1927); No Lazdonas draudzes // Mājas Viesis, 26.02.1868., Nr. 9; Voi gēld dzimtas gruntes pirkt, voi neģeld vis? // Mājas Viesis, 15.12.1869., Nr. 50; Kāds labums zemniekiem no mājas pirkšanas ceļas // Mājas Viesis, 20.05.1863., Nr. 20.

⁴⁵² Voi gēld dzimtas gruntes pirkt, voi neģeld vis? // Mājas Viesis, 15.12.1869., Nr. 50.

Laika posms no Rīgas Latviešu biedrības dibināšanas 1868. gadā līdz 1905. gada revolūcijai, kā norāda vēsturniece K. Volfarte, uzskatāms par nacionālās kustības “nacionālās aģitācijas fāzi”, kas sagatavoja nākamo posmu – masu kustību.⁴⁵³

Jau 19. gs. 60.–70. gadu mijā latviešu zemnieku iesaiste kopējā sabiedriskās dzīves telpā bija pieaugusi. Ja 19. gs. 60. gadu vidū bija aptuveni desmit tūkstošu latviešu laikrakstu abonentu⁴⁵⁴, tad 19. gs. 70. gadu sākumā abonentu skaits bija pieaudzis līdz aptuveni 15 000 un desmitgades noslēgumā – ap 28 000 lasītāju.⁴⁵⁵

Mobilizējoša ietekme latviešu vidū bija senatora N. Manaseina vadītajai revīzijai Vidzemes un Kurzemes guberņās 1882.–1883. gadā.⁴⁵⁶

Pēc Manaseina revīzijas padziļinājās rusifikācijas tendences, pārvaldes antivācisko taktiku Baltijā nomainot ar stingru rusifikācijas līniju. Rusifikācijas kontekstā svarīgs mērķis bija pārvaldes unifikācija, kurai bija jāmazina Baltijas savrupība, cita starpā arī valodas ziņā.⁴⁵⁷ Izmantojot Edvarda Tādēna (*Thaden*) dalījumu, tika īstenota administratīva rusifikācija, kurai paralēli pastāvēja rusifikācijas mēģinājumi kultūras jomā tās plašākajā izpratnē (izglītībā, valodas lietojumā, ideoloģijā u.tml.). Trešais aspekts bija asimilācijas draudi, kas lielākā vai mazākā mērā bija saistīti ar nosacītu „robežu eroziju” modernizācijas rezultātā un drīzāk attiecās uz migrācijas iespējamajām sekām.⁴⁵⁸ Tiek atzīts, ka šiem rusifikācijas virzieniem bija atšķirīgi panākumi un rusifikācija kultūras jomā nekad nesasniedza tās mērķus.⁴⁵⁹

Šajā laikā latviešu sabiedriskās dzīves nozīme un kopēju mērķu apzināšanās jau bija vainagojusies ar ievērojamiem panākumiem.⁴⁶⁰ Kā rusifikācijas kontekstā atzīmēja A. Plakans, būtiski, ka neskatoties uz nacionālās kustības formēšanās stadiju, līdz 19. gs. 80. gadiem jau bija izveidojies jaunās nacionālās pašapziņas pamats.⁴⁶¹

Modernizācijas izpratni sabiedrībā atainoja 19. gs. otrajā pusē izteiktie aicinājumi aizdomāties par lielajām pārmaiņām, kuras pēdējās desmitgadēs ir notikušas. Jau 19. gs. 60. gados notiekošais tika izprasts kā pārmaiņu laiks. “Jauno laiku” kontekstā vispirms bija runa par tehnisku modernizāciju un zemnieku tiesību pieaugumu. Šādā kontekstā tika nosauktas rentes attiecības, zemnieku saimniecību iepirkšana, tehniskie jauninājumi (telegrāfs, dzelzceļš), arī avīžniecības attīstība.⁴⁶² Pats “modernā” jēdziens galvenokārt mūsdienīguma jeb jauninājuma nozīmē latviešu presē tika lietots sākot ar 19. gs. 80. gadiem, taču īpaši plaši 20. gs. sākumā un pēdējos gados pirms 1. pasaules kara, norādot vispirms uz modi, vēlāk arī moderno literatūru, mūziku, mākslu (t.i., modernismu nevis modernitāti), un 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā arī dažādām sociālām parādībām.

Migrācijas un citu sociālo un ekonomisko procesu daudzveidīgā, taču neviennozīmīgā saistība 19. gs. modernizācijas apstākļos nosaka nepieciešamību vismaz divējādi pētīt migrācijas attīstību. No vienas puses, migrācija ir sociāls fenomens, kas strukturāli saistīts ar 19. gs. modernizāciju (urbanizāciju, industrializāciju, demogrāfisko situāciju u.c.). No otras puses – migrācija ir process, kas saistīts ar indivīda vai ģimenes lēmumu, to nosaka lokālās informācijas aprites īpatnības un zināšanas par migrācijas iespējām, dzīvesveids. Lai gan universāli migrācijas skaidrojuma modeļi piedzīvojuši kritiku kā nepietiekami precīzi, tomēr nav noliedzams, ka 19. gs. pastāvēja virkne raksturīgu sociālu, ekonomisku, ideoloģisku procesu (urbanizācija,

⁴⁵³ Volfarte, 2009, 10.-11., 268. lpp.

⁴⁵⁴ Zelče, 2009, 434. lpp.

⁴⁵⁵ Volfarte, 35. lpp.

⁴⁵⁶ Blanks, 1927, 57.-58. lpp.; Švābe, 1959, 433.-437. lpp.

⁴⁵⁷ Švābe, 1959, 454. lpp.

⁴⁵⁸ Thaden, 1981, pp. 8-9.

⁴⁵⁹ Thaden, 1981, pp. 74-75.

⁴⁶⁰ Volfarte, 2009, 65. lpp.

⁴⁶¹ Plakans, 1981, p. 209.

⁴⁶² Par latviešiem un latviešu laikiem // Mājas Viesis, 25.06.1862., Nr. 26.

industrializācija, tehnoloģiskās u.c. pārmaiņas jeb 19. gs. modernizācija), kas veicināja migrācijas procesus.

Baltijas guberņās dzīvojošo latviešu zemnieku situācija bija līdzīga ar citviet Austrumeiropā īstenoto agrāro reformu un brīvlaišanas sekām – 19. gs. palielinājās zemnieku migrācijas iespējas, kas laika gaitā noteica plašāku zemnieku grupu iesaisti pārceļošanā uz relatīvi attālākiem galamērķiem. Urbanizācijas, industrializācijas un demogrāfisko pārmaiņu tendences bija līdzīgas visai Eiropai kopīgajam attīstības virzienam. Taču Baltijas agrāro reformu īpatnības, augstais bezzemnieku skaits, zemes īpašuma prestižs u.c. faktori noteica reģionālā kontekstā īpatnējas zemnieku kolonizējošās migrācijas izveidošanos uz privātmuižu zemēm Krievijā, kamēr citviet Austrumeiropas reģionā dominēja izceļošana uz pilsētām, dažāda veida sezonālā migrācija, transatlantiskais emigrācijas virziens.

Lai pārbaudītu Baltijai specifisko ekonomisko un sociālo pārmaiņu ietekmi uz migrācijas rādītājiem, atbilstoši līdzšinējiem pētījumiem historiogrāfijā un galvenajām 19. gs. otrās puses attīstības tendencēm, kā būtiski aspekti migrācijas analīzē izvirzāmi: naudas nomas ieviešanas un zemnieku saimniecību pārdošanas rādītāju saistība (korelācija) ar migrācijas intensitātes rādītājiem; urbanizācijas un industrializācijas hronoloģijas saistība ar migrācijas intensitātes rādītājiem; migrācijas galamērķu analīze, lai izprastu izceļošanas reģionu īpatnības galamērķu izvēlē un migrācijas intensitātes dinamikā. Ņemot vērā agrāro reformu sociālās sekas un atšķirīgo ietekmi uz dažādām lauku iedzīvotāju grupām, būtiski ir jautājumi par pārceļotāju sociālo struktūru un atšķirīgu grupu motivāciju.

2. nodaļa. Baltijas guberņu zemnieku pārvietošanās normatīvais regulējums

Baltijas guberņu zemnieku ārpusguberņas migrācija 19. gs. bija nesaraucami saistīta ar brīvas darbaspēka kustības veidošanos. Tās aizsākums bija zemnieku brīvlaišana saskaņā ar Kurzemes guberņas 1817. gada un Vidzemes guberņas 1819. gada zemnieku likumiem.

Brīvlaišanas likumos iekļautie nosacījumi atšķīrās diviem likuma piemērošanas periodiem. Brīvlaišanas norisi regulēja pārejas noteikumi (jeb “brīvlaišana” Vidzemē; “sataisāma būšana” Kurzemē), kurus pēc brīvlaišanas noslēguma nomainīja pastāvīgais likums (jeb “brīvbūšana” Vidzemē; “paliekama būšana” Kurzemē).⁴⁶³

Pēc pārejas posma noslēguma 1832. gadā, stājās spēkā zemnieku likumu pastāvīgās daļas.⁴⁶⁴ Tajās iekļautās normas par zemnieku pārvietošanos tika mainītas ar 1849. gada un 1860. gada zemnieku likumiem Vidzemes guberņā, savukārt Kurzemes guberņā tās bija spēkā līdz 1863. gada 9. jūlija nolikuma pieņemšanai.

Zemnieku pārvietošanās tiesību regulējums pēc brīvlaišanas bija samērā sarežģīts.

Saskaņā ar 1817. gada 25. augusta Kurzemes guberņas zemnieku likuma normām, 1822.–1829. gada Jurgos notika zemnieku brīvlaišana.⁴⁶⁵ Brīvlaistie zemnieki 3–6 gadus atradās t.s. “pagaidu brīvības stāvoklī” jeb pārejas posmā, kas bija sadalīts vēl divos apakšposmos.

Pirmajā brīvlaišanas gadā personīgā brīvība tika piešķirta saimniekiem. Tie, kuri atteicās no saimniecības, pirmajos trīs pārejas posma gados drīkstēja salīgt kā kalpi pagastos, kas atradās draudzes robežās, otrajos trijos gados – Virspilskunga tiesas (*Oberhauptmannsgericht*) iecirkņa robežās, kas apvienoja divus guberņas apriņķus.⁴⁶⁶

Brīvlaistie kalpi pirmajos trijos gados drīkstēja kļūt par saimniekiem Virspilskunga tiesas iecirknī, taču mainīt saimnieku kā kalpi tikai pagasta robežās.⁴⁶⁷ Otrajos trijos gados kalpi drīkstēja salīgt savas draudzes robežās.⁴⁶⁸ Muižas kalpi savukārt drīkstēja ar muižnieka atļauju salīgt arī citās draudzēs Kurzemē, kā arī otrajos trijos pārejas posma gados salīgt Virspilskunga tiesas robežās.⁴⁶⁹

Līdz 1832. gadam gan saimnieki, gan kalpi ieguva tiesības pārceļot Kurzemes guberņas robežās.⁴⁷⁰ Taču likums noteica, ka zemniekiem ir tiesības būt pierakstītiem tikai Kurzemes guberņas pagastos un tiem jāsalīgst ar lauksaimniecību saistītos darbos.⁴⁷¹ Šis princips būtiski ierobežoja iespējamo galamērķu izvēli un sociālo mobilitāti.⁴⁷² Zemniekiem bija aizliegts pierakstīties, iegūt nekustamo īpašumu vai salīgt pilsētā līdz revīzijas dvēseļu skaits guberņā sasniegtu 200 tūkstošus.⁴⁷³ Tāpat likumā bija speciāli noteikts, ka zemniekiem ir aizliegts izceļot ārpus guberņas.⁴⁷⁴ Legāla iespēja pārrakstīšanai ārpus zemnieku kārtas vai guberņas bija speciālas atlaišanas zīmes iegūšana no guberņas valdes vai landtāga, kas, protams, zemniekam bija samērā sarežģīti. Taču pārceļošanas brīvība bija izdienējušajiem karavīriem un izpirktajiem rekrūšiem, kas veidoja īpašu iedzīvotāju grupu.⁴⁷⁵

Arī Vidzemes guberņā zemnieku brīvlaišana notika pakāpeniski 1823.–1826. gadā un noslēdzās 1832. gadā līdz ar pārejas posma beigām. Līdzīgi kā Kurzemē, ik pa trijiem gadiem tika

⁴⁶³ Ābers, 1936, 100.-102. lpp.

⁴⁶⁴ Ābers, 1936, 113. lpp.; PSZ, Nr. 27735 (1819. g. – “Высочайше утвержденное положение о Лифляндских крестьянах”, 599. pants (turpmāk – PSZ, Nr. 27735, 1819. g.).

⁴⁶⁵ PSZ, Nr. 27024 (1817. g.) – «Учреждение о Курляндских крестьянах» IV pants, 9.-28. pants, 52.-54. pants (turpmāk – PSZ, Nr. 27024, 1817. g.).

⁴⁶⁶ PSZ, Nr. 27024, 1817. g., 71. pants.

⁴⁶⁷ PSZ, Nr. 27024, 1817. g., 78., 84., pants,

⁴⁶⁸ PSZ, Nr. 27024, 1817. g., 93. pants.

⁴⁶⁹ PSZ, Nr. 27024, 1817. g., 104.-105., 115. panti.

⁴⁷⁰ PSZ, Nr. 27024, 1817. g., 117. pants.

⁴⁷¹ PSZ, Nr. 27024, 1817. g., 1. pants; 2. pielikums, 554. pants.

⁴⁷² Skat.: Svarāne, 1971; Svarāne, LZAV, 1971.

⁴⁷³ PSZ, Nr. 27024, 1817. g., 2. pielikums, 555. pants.

⁴⁷⁴ PSZ, Nr. 27024, 1817. g., 2. pielikums, 553. pants.

⁴⁷⁵ PSZ, Nr. 27024, 1817. g., 19. pants. 2. pielikums, 556., 558. pants; LNB RN, R L4/8, Kurzemes patenti 1807.-1823. g.: Kurzemes guberņas valdes pavēle, 1822. gada 17. jūlijs; Kurzemes guberņas valdes pavēle, 1840. gada 3. decembris.

paplašinātas brīvlaisto zemnieku pārvietošanās tiesības, kas gan nebija tik sīki nošķirtas dažādām sociālajām grupām. Pirmajos trijos gados zemniekiem bija atļauts pārceļot draudzes robežās, nākamajos trijos – Kārtības (Bruģa) tiesas (*Ordnungsgericht*) iecirkņa robežās un noslēdzoties pārejas periodam – guberņas robežās, tajā skaitā uz pilsētām.⁴⁷⁶ Atļauja pierakstīties pilsētās būtiski atšķīra Vidzemes un Kurzemes guberņu zemnieku situāciju.

Taču arī Vidzemes 1819. gada zemnieku likumā bija noteikts, ka tiesības pārceļot uz citām Krievijas guberņām zemniekiem tiks piešķirtas ar speciālu rīkojumu, savukārt, līdz tā izsludināšanai nepieciešama bruņniecības Landrātu kolēģijas (*Landraths-Collegio*) atļauja.⁴⁷⁷ “Speciālais rīkojums” izdots netika un aizliegums izceļot no guberņas palika spēkā līdz pat 1849. gada zemnieku likuma pieņemšanai, šo principu piemērojot arī attiecībā uz pasu izsniegšanu.⁴⁷⁸

Tātad 19. gs. 30.–40. gados Vidzemes un Kurzemes zemnieki ieguva tiesības mainīt dzīvesvietu starp pagastiem guberņas robežās, Vidzemes guberņā likums noteica arī tiesības pierakstīties pilsētās, savukārt, brīva zemnieku pārceļošana ārpus guberņas bija liegta.

Zemnieku migrāciju pēc brīvīšanas apgrūtināja arī samērā sarežģītās formalitātes.

Visā aplūkojamajā laika posmā legāla dzīvesvietas maiņa bija iespējama divos veidos. Pirmā iespēja bija zemnieka pārceļošana ar pasi vai citu dokumentu, uz laiku atstājot pagastu, taču paliekot tajā pierakstītam (jeb “iet dienestā”, “salīgt” ārpus pagasta). Otrā iespēja bija formāli tikt pārrakstītam no sava pagasta citā dzīvesvietā un/vai kārtā.

Izrakstīšanās no pagasta notika pēc tam, kad bija saņemta piekrišana no jaunās dzīvesvietas un veikti norēķini ar muižu un pagastu.⁴⁷⁹ Tātad pārrakstīšanu varēja apgrūtināt zemnieku parādi un atteikums dot atļauju zemnieka pārrakstīšanai. Turklāt līdz 19. gs. 40. gadu vidum zemnieku formālā pārrakstīšana no viena pagasta citā notika ik pēc trijiem gadiem.⁴⁸⁰

Vidzemes guberņā 1819. gada likums noteica, ka zemniekam šajā triju gadu starpposmā arī bija jāpaliek un jāsalīgst tajā draudzes tiesas (*Kirchspielgericht*) iecirknī, kurā tas pierakstīts.⁴⁸¹ Tāpat, līgstot citā pagastā triju gadu starpposmā starp formālo pārrakstīšanu, bija nepieciešams galvojums pagastam, lai garantētu nodokļu nomaksu.⁴⁸²

1826. gadā Baltijas guberņās tika veikta pirmā dvēseļu revīzija pēc brīvīšanas. Pēc tās pārrakstīšana notika 1829., 1832.–1833. gadā, 1834. gadā notika dvēseļu revīzija, tai sekoja nākamās zemnieku pārrakstīšanas 1836.–1837., 1839., 1842., 1846. gadā.⁴⁸³

1844. gada 1. februārī zemnieku pārrakstīšanu starp pagastiem tika atļauts veikt katru gadu un 1845. gada 31. decembrī tika pieņemti jauni noteikumi zemnieku ikgadējai pārrakstīšanai no viena pagasta citā. 1846. gadā notika pirmā šāda veida ikgadējā zemnieku pārrakstīšana, kas nedaudz atviegloja sarežģīto sistēmu.⁴⁸⁴

Otra iespēja zemniekam legāli strādāt un dzīvot citā dzīvesvietā bija izceļošana ar pasi, formāli paliekot pierakstītam iepriekšējā dzīvesvietā.

⁴⁷⁶ Åbers, 1936, 110., 112. lpp.

⁴⁷⁷ PSZ, Nr. 27735, 1819.g., 2. d., 70. p.; Åbers, 1936, 129. lpp.

⁴⁷⁸ Åbers, 1936, 129. lpp.

⁴⁷⁹ PSZ, Nr. 27735, 1819.g., 2. d., 64.–65. p.; PSZ, Nr. 27024, 1817.g., 14.–15. pants.

⁴⁸⁰ PSZ, Nr. 27735, 1819.g., 12. p.; PSZ, Nr. 27024, 1817.g., 237. p.; PSZ, Nr. 1576 (1827. g.) – “О перемене ст. 22-м и 23-м коренных законов Эстляндского и ст. 12 Лифляндского крестьянского положений относительно производства чрез каждые три года переписи всем крестьянам” (turpmāk – PSZ, Nr. 1576, 1827. g.).

⁴⁸¹ PSZ, Nr. 27735, 1819.g., 1. d., 12. p., 3. d., 452.p.; Åbers, 1936, 130. lpp.

⁴⁸² PSZ, Nr. 27024, 1817.g., 27. p.; LNB RN, R L3/92: Kurzemes guberņas Zemnieku likuma ieviešanas komisijas 1827. g. 28. marta apkārtraksts Nr. 29; LNB R L4/7: ”Pamācīšana, kas pēc likumiem tiem zemniekiem jādara, kas vienu pagastu grib atstāt un uz citu aiziet, un kā pagasta tiesām un muižas valdīšanām pie šās lietas ir jāturas”, 1833. g. 19. maijs; LNVM VN 7004: Vidzemes guberņas valdes 1833. gada 25. aprīļa pavēle Nr. 61 (1784).

⁴⁸³ LNB RN, R L4/8, Kurzemes patenti 1807.-1823. g.: Kurzemes guberņas valdes pavēle, 1829. gada 2. oktobris; LNVM VN 7015: Kurzemes guberņas valdes 1839. gada 1. maija pavēle Nr. 25 (2524); LNVM VN 7018: Kurzemes guberņas valdes 1842. gada 21. maija pavēle Nr. 2 (4531); LNVM VN 7006, Vidzemes guberņas valdes 1837. gada 23. augusta pavēle Nr. 103 (4735); Vidzemes guberņas valdes 1837. gada 12. oktobra pavēle Nr. 125 (5756); LNVM VN 7007, Vidzemes guberņas valdes 1839. gada 24. aprīļa pavēle Nr. 27 (1908); LVVA, 630. f., 1. apr., 2a l., 199. f. 1. apr., 61. l.

⁴⁸⁴ PSZ, Nr. 1576, 1827. g.; LNVM VN 11228: Kurzemes guberņas valdes 1846. gada 22. februāra pavēle Nr. 6 (1444).

Formāli šādā veidā zemnieki dzīvoja ārpus pagasta trīs gadus ilgajos starpposmos starp iedzīvotāju pārrakstīšanās. Taču pēc būtības šie pārceļotāji bija jau citā pagastā pierakstīti zemnieki, kas vien gaidīja formālo pārrakstīšanas aktu. Pārceļošana ar pasēm 1817. un 1819. gada zemnieku likumos netika apskatīta kā zemnieku tiesības doties peļņā, tā bija vienkārša atļauja pārvietoties, kas paredzēta gan lai pārietu uz citu pagastu un pēc tam tiktu tajā pierakstīts, gan arī uz laiku atstājot pagastu. Kurzemes zemnieku likumā bija noteikts, ka rentnieki ar īpašu apliecību drīkstēja uzturēties guberņas robežās un bez dokumenta pārvietoties draudzes robežās uz laiku līdz četrām diennaktīm. Pārējiem zemniekiem pases saņemšana ikreiz bija obligāta.⁴⁸⁵ Vidzemes guberņā zemnieki bez pases drīkstēja pārvietoties draudzes robežās.⁴⁸⁶

Pasu izdošana Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumos 19. gs. pirmajā pusē bija iekļauta kā muižas policejiskās varas sastāvdaļa.⁴⁸⁷ Pagasta tiesas pienākums bija tikai uzraudzīt, lai zemnieki patvaļīgi neizceļotu. Tiesa, likumos bija paredzētas zemnieku tiesības sūdzēties par atteikumu izdot pasi.⁴⁸⁸

Vēl viens aprūtinājums salīgšanai ārpus pagasta bija draudzes māklera institūcijas pastāvēšana. Proti, lai gan Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi postulēja brīvas zemnieku salīgšanas tiesības, gan Vidzemes, gan Kurzemes guberņās salīgšana ārpus pagasta bija obligāti jāorganizē ar jaunizveidotā draudzes māklera institūcijas starpniecību.⁴⁸⁹ Šis amats tika izveidots, lai izvairītos no “klaidonības, kas varētu izcelties zemniekiem vieniem pašiem vai ar ģimenēm meklējot rentes vai darba vietu”. Pie māklera noteiktā laikā varēja reģistrēt saimniecību rentes piedāvājumus, kalpu darbavietas, kā arī pierakstīties darba un dzīves vietas meklētāji.⁴⁹⁰

Šāda veida ierobežojumi bija saistīti ar centieniem nepieļaut vaļinieku grupas pieaugumu, kas iztiku nodrošinātu ar īslaicīgiem peļņas darbiem, tā vietā nodrošinot, ka zemnieki salīgst par kalpiem. Kurzemes guberņā pat bija noteikts, ka kalpošanas vietas atrašanai zemnieks drīkstēja pavadīt ne vairāk kā 14 dienas divreiz gadā.⁴⁹¹ Lai salīgtu ar jaunu darba devēju ārpus pagasta, bija jāpierāda, ka iepriekšējā darba vienošanās ir beigusies. Nepilngadīgajiem bija nepieciešama tēva vai aizbildņa atļauja, precētās sievas drīkstēja salīgt ar vīra atļauju. Savukārt no jaunās darbavietas bija nepieciešams apliecinājums, ka zemnieks patiešām ir salīgts.⁴⁹²

Kopumā brīvlaišanas likumos samērā aprūtinātās zemnieku pārceļošanas kārtības galvenie nolūki bija nodrošināt darbaspēku un saimniecisko stabilitāti muižās, sabiedrisko kārtību un pārmaiņu pakāpenību.⁴⁹³ Šī pieeja arī paredzēja, ka migrāciju nepieciešams regulēt ar administratīviem līdzekļiem. Tas bija pamatots ar vietējām saimnieciskajām interesēm, zemnieku vieglprātību un pieredzes trūkumu. Kā tika norādīts Vidzemes guberņas Zemnieku lietu komisijas 1826. gada jūnija pārskatā – pārvietošanās ierobežojumi garantē zemes īpašnieku intereses un saglabā pastāvošās saimnieciskās attiecības laukos.⁴⁹⁴ Lai mazinātu kalpu vēlmi pāriet pie cita saimnieka, Vidzemes guberņā pirmajos trijos gados pēc brīvlaišanas pat tika noteikts, ka nedrīkst kalpus algot par lielāku samaksu nekā tas draudzē vidēji ir pieņemts.⁴⁹⁵

Ideju par lauku iedzīvotāju skaita un migrācijas regulēšanu apliecināja arī tiešais darbaspēka trūkuma un pārpalikuma regulējums pārejas posmā līdz 1832. gadam.

Vidzemes guberņā likumā noteiktā darbaspēka maksimālā norma bija viens strādnieks uz trīs dālderiem zemes un arī muižas, kurās ir vairāk zemnieku par normu, drīkstēja pieņemt ne

⁴⁸⁵ PSZ, Nr. 27024, 1817. g., 267. pants.

⁴⁸⁶ PSZ, Nr. 27735, 1819.g., 144. pants.

⁴⁸⁷ PSZ, Nr. 27735, 1819.g., 2.d., 144.-148. p.; PSZ, Nr. 27024, 1817. g., 266.-269. p.

⁴⁸⁸ PSZ, Nr. 27735, 1819.g., 2.d., 144.-148. p.; PSZ, Nr. 27024, 1817. g., 266.-269. p.

⁴⁸⁹ PSZ, Nr. 27735, 1819.g., 3. d., 445.-478., 522. p.; PSZ, Nr. 27024, 1817. g., 149., 252. p.

⁴⁹⁰ PSZ, Nr. 27735, 1819.g., 3.d., 522.p.; PSZ, Nr. 27024, 1817. g., 252. p.

⁴⁹¹ Skat.: Svarāne, 1971, 221.-224. lpp.; LNB RN, R L3/92: Kurzemes guberņas Zemnieku likuma ieviešanas komisijas 1827. gada 28. marta apkārtraksts Nr. 29; LNVM VN 7014: Kurzemes guberņas valdes 1837. gada 14. maija pavēle Nr. 45 (3577).

⁴⁹² PSZ, Nr. 27024, 1817. g., 150. p.; PSZ, Nr. 27735, 1819.g., 449.-450. p.

⁴⁹³ PSZ, Nr. 27735, 1819.g., 1.d., 4. p.

⁴⁹⁴ LNVM VN 1886, 259. lpp.

⁴⁹⁵ LNVM VN 1508: Vidzemes gub. valdes 1825. gada 16. septembra patente Nr. 81; PSZ, Nr. 27735, 1819.g., 20. pants.

vairāk zemnieku no citiem pagastiem, kā no pagasta izrakstīti.⁴⁹⁶ Darbaspējīgo iedzīvotāju pārpalikumu, ja tāds rastos līdz 1832. gadam, bija iecerēts labot, dodot iespēju draudzes māklerim atļaut zemniekiem salīgt arī ārpus savas draudzes. Tomēr paredzētā kārtība bija ļoti smagnēja.⁴⁹⁷ Svarīgāka bija pārlicība, ka iedzīvotāju skaita izlīdzināšanās notiks dabiskā ceļā pēc pārceļošanas ģeogrāfisko ierobežojumu atcelšanas 1832. gadā.⁴⁹⁸

Savukārt, Kurzemes guberņā bija noteikts, ka brīvlaišanas likuma ieviešanas periodā līdz 1832. gadam muižās nedrīkstēja būt vairāk strādnieku kā uzskaitīts 1816. gada dvēseļu revīzijā un nedrīkst pagastā uzņemt vairāk iedzīvotāju, nekā no tā izrakstīti.⁴⁹⁹

Lai gan pēc pārejas posma beigām 1832. gadā šādi tiešai migrācijas regulēšanai vairs nebija nozīmes, tomēr “zemnieku pieradināšana” jaunajai kārtībai pēc brīvlaišanas “ievilkās” vairākas desmitgades un nopietni soļi pretim tālākai pārvietošanās tiesību liberalizācijai tika sperti tikai 19. gs. 40. gadu otrajā pusē.

Laika posmā līdz 19. gs. 50. gadu sākumam būtisks ierobežojums bija zemnieku likumos noteiktais zemnieku kārtai piederīgo pienākums salīgt lauksaimniecībā.

Vidzemes guberņas valdes 19. gs. 20.–30. gadu apkārtrakstos vairākkārt tika uzsvērts pienākums salīgt lauksaimniecībā, pasludinot vaļinieku kārtu (t.i., tos, kuri nekalpo ne zemnieku sētā, ne muižās) kā tādu, kas neizpilda šo brīvlaišanas likuma prasību.⁵⁰⁰ Līdz ar brīvlaišanu, vaļiniekiem bija jāsalīgst ar mītnes devējiem. Vidzemes zemnieku likums pat noteica, ka var tiesāt un sodīt tādus zemniekus, kuri divus mēnešus nav salīguši kā rentnieki vai kalpi.⁵⁰¹ 1827. gada 27. maija patentē Vidzemes guberņas valde uzsvēra, ka zemnieki, kuri nesalīgs lauksaimniecībā var tikt nodoti karadienestā vai arī izsūtāmi uz sodīto kolonijām.⁵⁰² Arī lauku amatniekiem, kuri dzīvoja kā vaļinieki, bija jāpiesakās Draudzes tiesā, lai tā izvērtētu amatnieka spēju nodrošināt iztiku.⁵⁰³

Lielāka pārvietošanās brīvība bija izpirktajiem rekrūšiem, kuriem bija jāatmaksā izpirkuma naudas parāds, kā arī izdienējušajiem karavīriem. Pēc brīvlaišanas noslēguma 1832. gadā gan tika norādīts, ka pilsētu iedzīvotāju “labklājības, humanitātes dēļ un zemnieku brīvības apstākļos” ar muižas un pagasta atļauju ar pasēm dienestā drīkst salīgt arī citi pagastu iedzīvotāji, ja tie nav vajadzīgi vietējā saimniecībā, taču tie nedrīkst tikt pierakstīti pilsētu nodokļu maksātāju kārtām.⁵⁰⁴ Vienlaikus tika pasvītrots, ka iepriekšējai dzīvesvietai ir tiesības atsaukt pagasta piederīgo pēc pases termiņa beigām, ja pagastā trūkst darbaspēka.⁵⁰⁵ Reāli bija daļa zemnieku kārtai piederīgo, kuri saņēma atļauju gūt peļņu ārpus lauksaimniecības, tomēr plašāku brīvprātīgo ekonomisko migrāciju šie ierobežojumi kavēja.

Neskatoties uz aizliegumu izceļot ārpus guberņas, Vidzemes guberņā laika posmā līdz 1849. gada Vidzemes zemnieku pagaidu nolikuma pieņemšanai bija radušās jau vairākas ārpusguberņas pārceļošanas iniciatīvas. Taču pārmaiņas Vidzemes guberņas zemnieku ārpusguberņas migrācijas regulējumā nesevoja un, piemēram, 1841. gada izceļošanas iniciatīvas (t.s. “siltās zemes kustības”) laikā Vidzemē vietējās pārvaldes politika bija vērsta uz zemnieku “musinātāju” noskaidrošanu un zemnieku pamācīšanu vai iebiedēšanu ar dažādiem sodiem.⁵⁰⁶ Proti, svarīgākais uzdevums bija zemnieku pārceļošanas iniciatīvas izskaušana. Tomēr tieši 19. gs.

⁴⁹⁶ LNB RN R F2/18: Vidzemes guberņas valdes 1826. gada 12. februāra apkārtraksts Nr. 829; LNVM VN 1886, 258. lpp. un Vidzemes guberņas Zemnieku likuma ieviešanas komisijas apkārtraksts, 1826. gada 16. jūnijs, [Nr. 259].

⁴⁹⁷ LNVM VN 1886, 261.–262. lpp.

⁴⁹⁸ LNVM VN 1886, 259. lpp.; Vidzemes gub. Zemnieku likuma ieviešanas komisijas apkārtraksts 1826. gada 16. jūnijs, [Nr. 259].

⁴⁹⁹ PSZ, Nr. 27024, 1817. g., 58. p.

⁵⁰⁰ LNVM VN 1886: Vidzemes guberņas valdes 1826. gada 15. janvāra pavēle Nr. 267.

⁵⁰¹ PSZ, Nr. 27735, 1819. g., 546. p.

⁵⁰² LNB RN, R F2/18: Vidzemes guberņas valdes pavēle, 1827. gada 27. maijs, Nr. 2529; LNVM VN 7001: Vidzemes guberņas valdes 1827. gada 27. maija pavēle Nr. 52 (2529).

⁵⁰³ LNB RN, R F2/18: Vidzemes guberņas valdes pavēle, 1824. gada 2. aprīlis, Nr. 1693.

⁵⁰⁴ LVVA, 1. f. 11. apr., 1129. l., 2.-3. lp.

⁵⁰⁵ LVVA, 1. f., 11. apr., 6960. l., 8. lp.

⁵⁰⁶ Skat.: LVVA, 3. f., 1. apr., 1791. l.

40. gadu nelabvēlīgā ekonomiskā situācija un politiskās peripetijas veicināja jauna zemnieku nolikuma izstrādi Vidzemes guberņai.⁵⁰⁷

1849. gada 9. jūlijā izsludinātais Vidzemes guberņas zemnieku pagaidu nolikums pārvietošanās tiesību jomā atcēla 1819. gada likuma normas, kā arī vēlākos papildus noteikumus un instrukcijas.⁵⁰⁸ 1849. gada nolikums bija apstiprināts kā pagaidu noteikumi, kuri caurskatāmi pēc sešu gadu pārbaudes perioda.

Galvenās pārmaiņas skāra zemes lietojumu, nomas un pārdošanas kārtību zemniekiem. Taču 1849. gada zemnieku nolikums daļēji liberalizēja un skaidrāk regulēja arī zemnieku pārvietošanās tiesības. Vidzemes guberņas zemniekiem tika atļauts jebkurā laikā tikt pierakstītiem pilsētās, turklāt tika dotas neierobežotas tiesības pārcelties uz citām Krievijas guberņām.⁵⁰⁹

Lai izceļotu uz citu guberņu, bija jāizpilda visas saistības pret pagastu un muižu, iecerētā pārceļošana pagasta tiesā jāpiesaka Mārtiņos (10. novembrī), lai savu pagastu drīkstētu atstāt nākamā gada Jurgos.⁵¹⁰ Darbaspēka nodrošināšanas centienus atspoguļoja norma, ka katru gadu no konkrēta pagasta drīkstēja izceļot ne vairāk kā divdesmitā daļa (5%) vīriešu vecumā pēc 14 gadiem un. To pārsniedzot, notika izceļotāju lozēšana.⁵¹¹ Šādas ikgadējās kvotas noteikšana vienlaikus arī mazināja iespējas patvaļīgi definēt “darbaspēka trūkumu” pagastā, lai ar to pamatotu pārceļošanas aizliegšanu. Vidzemes 1849. gada zemnieku likums vairs neparedzēja arī māklera amatu, kas nevajadzīgi sarežģīja darbaspēka salīgšanu.

Nolikumā detalizētāk tika noformulētas arī zemnieku tiesības izceļot ar pasi.⁵¹² Likums paredzēja, ka zemniekam ir atļauts stāties darba attiecībās arī ārpus pagasta, tajā skaitā pilsētās un ar laiku līdz trijiem gadiem tur uzturēties ar pasi.⁵¹³ Šīs normas likvidēja 1819. gada zemnieku likumā paredzēto pienākumu salīgt lauksaimniecībā, kas kavēja brīvas darbaspēka kustības attīstību un sociālo mobilitāti. Vienlaikus, bija paredzēta muižas valdes kontrole pār zemniekiem pagastu tiesu dotajām atļaujām un tiesības pārceļošanu ar pasi aizliegt.⁵¹⁴ Tas līdz 19. gs. 60. gadiem saglabāja voluntārās tiesības muižām kavēt zemnieka darbu ārpus pagasta.

Darbam ārpus pagasta ar pasi (pēc 1849. gada likuma – salīgšanas atļauja (*вид на служение; Dienstschein*)) obligāta bija atļauja no pieraksta vietas, nodokļu priekšapmaksā, tāpat bija jāsamaksā nodeva pagastam speciālā kalpotāju kasē (*касса работников; Dienstbotencasse*). Par darbu Rīgā pagastam bija jāmaksā 4 rubļi gadā vīriešiem un 2 rubļi sievietēm, lai salīgtu Tērbatā un Pērnavā attiecīgi 3 rubļi un 1 rublis 50 kapeikas un attiecīgi 2 rubļi un 1 rublis vīriešiem un sievietēm, kuri salīga citās pilsētās un pagastos.⁵¹⁵ Ar šiem noteikumiem pirmoreiz tika izveidota vienota nodevas sistēma par uzturēšanos ārpus pagasta peļņā (pases saņemšanu), kas 1863. gadā tika ieviesta arī Kurzemes guberņā.

1849. gada likumā detalizēti bija definēti arī vaļinieku (*бобыли; Lostreiber*) juridiskais stāvoklis un pienākumi.⁵¹⁶ Ja 1819. gada likumā šī iedzīvotāju grupa principā tika pasludināta ārpus likuma, tad 1849. gada likums iekļāva nosacījumus, pēc kuriem zemnieks var dzīvot pagastā, bet nesalīgt par kalpu. Proti, no zemniekiem, kuri bija vecumā no 14–60 gadiem, dzīvoja pagastā, taču nekalpoja saimniekiem, tika iekasēta nodeva kalpotāju kasē 1 rublis gadā vīriešiem

⁵⁰⁷ Gudzuka, A. 18. gadsimta politiskais mantojums // Bērziņš, J. (red.) Latvija 19. gadsimtā. Rīga: LVI apgāds, 2000, 36. lpp.

⁵⁰⁸ PSZ, Nr. 23385 (1849. g.) – «Высочайше утвержденное Лифляндское Крестьянское Поземельное Уложение» (turpmāk – PSZ, Nr. 23385, 1849.g.).

⁵⁰⁹ PSZ, Nr. 23385, 1849.g., 281.-282. p.

⁵¹⁰ PSZ, Nr. 23385, 1849.g., 284. p.

⁵¹¹ PSZ, Nr. 23385, 1849.g., 287. p.

⁵¹² PSZ, Nr. 23385, 1849.g., 311. p.

⁵¹³ PSZ, Nr. 23385, 1849.g., 397. p.; Vidzemes guberņas valdes pavēle, 1856. gada 8. marts, Nr. 38.

⁵¹⁴ PSZ, Nr. 23385, 1849.g., 406., 690. p.

⁵¹⁵ PSZ, Nr. 23385, 1849.g., 404. p.; Circular Vorschrift des Einführung-Commissions, 03.07.1853. Skat.: Befehl Seiner Kaiserlichen Majestät aus der Livländischen Gouvernements Regierung, Nr. 122 – Erläuterungen, Ergänzungen und Emendationen zur Livländischen Agrar und Bauer-Verordnung vom Jahre 1849 und anderweidige den Bauerstand betreffende Verordnungen. Vierter und fünfter Jahrgang 1853 und 1854., S. 119.

⁵¹⁶ PSZ, Nr. 23385, 1849.g., 600.-609. p.

un 50 kapeikas sievietēm.⁵¹⁷ 1849. gada likumā bija iestrādāta arī norma, ka vaļinieki veido arī atsevišķu grupu rekrutēšanai, proti, vispirms iesaukumam tiek pakļauti pagasta vaļinieki.⁵¹⁸ Tikai 1856. gadā tika noteikts, ka ir pretlikumīgi vaļiniekiem pieskaitīt arī visus ārpus pagasta dzīvojošos bez izšķirības un tādējādi pakļaut rekrutēšanai ārpus kārtas.⁵¹⁹ Šī norma tika nostiprināta arī 1860. gada zemnieku likumā, kurš kopumā arī bija vērsts pret vaļinieku grupas nekontrolētu pastāvēšanu un palielināšanos.⁵²⁰

Laikā, kad notika 1849. gada nolikuma izstrāde Vidzemes guberņai, kas paredzēja atļauju zemniekiem izceļot uz citām guberņām, Kurzemes guberņā ar Senātu ukazu 1848. gada 30. novembrī (publicēts 29. decembrī, Kurzemes guberņā publicēts 1849. gada 31. decembrī⁵²¹) zemniekiem tika atļauta pārceļošana uz visām Krievijas impērijas pilsētām.⁵²² Lai gan 1817. gada Kurzemes zemnieku likumā noteiktā 200 tūkstošu dvēseļu robeža vēl nebija sasniegta, saskaņā ar Kurzemes bruņniecības 1845. gadā iesniegto projektu, zemnieku pārceļošana uz pilsētām vairs netika uzskatīta par draudu lauksaimniecības attīstībai. Tomēr tika saglabāts nosacījums, ka zemnieku atļaušana uz pilsētām ir iespējama tikai tad, ja pagastā netrūkst darbaspēka.⁵²³

Tā kā Kurzemes guberņā precīzāka regulējuma zemnieku pārvietošanās jautājumos nebija, 19. gs. 50. gados Kurzemes guberņā ar likumu precizējošiem apkārtrakstiem tika risināts jautājums par tiesībām izceļot ārpus guberņas un jautājums par pasu izdošanu salīgšanai ārpus pagasta. Diskusijas par jaunām migrāciju regulējošām normām ieguva visai principiālu raksturu, saduroties viedokļiem par un pret zemnieku pārvietošanās tiesību liberalizāciju.

Pēc 1848. gada 30. novembra rīkojuma publicēšanas, Kurzemes guberņas iestādēs un Baltijas guberņas kancelejā ienāca ievērojams skaits sūdzību par pasu neizdošanu Kurzemes zemniekiem un zemnieku pārrakstīšanu uz citām impērijas guberņām.⁵²⁴

Problēmas būtība bija 1848. gadā piešķirtā atļauja pierakstīties pilsētās ne tikai Kurzemes guberņā, bet visā Krievijas impērijā, vienlaikus saglabājot aizliegumu pierakstīties laukos ārpus Kurzemes guberņas. Par galveno domstarpību objektu kļuva 1848. gada rīkojumā izdarītā atsaucē uz jaunā Vidzemes zemnieku likuma sagatavošanu, konkrētāk 1846. gada 24. maija Baltijas komitejas sēdes žurnālu. Minētajā sēdē bija akceptētas Vidzemes zemnieku tiesības pārceļot visā Krievijas impērijā, tajā skaitā uz laukiem, ne tikai pilsētām kā Kurzemes guberņā.⁵²⁵ Šīs atsaucē dēļ un ņemot vērā arī zemnieku lūgumus⁵²⁶, Kurzemes Bruņniecības komiteja un arī Kurzemes guberņas Zemnieku lietu komisija 1850.–1851. gadā caurskatīja jautājumu, vai pēc 1848. gada 30. novembra rīkojuma, Kurzemes zemniekiem ir tiesības pierakstīties arī citu guberņu lauku sabiedrībās.⁵²⁷ Kurzemes Zemnieku lietu komisija uzsvēra, ka zemnieki drīkst doties uz citām guberņām ar pasēm, bet var tikt pierakstīti tikai pie citu guberņu pilsētām.⁵²⁸

Pēc 1851. gada jautājums par Kurzemes zemnieku tiesībām tikt pierakstītiem citās guberņās uz lauku tika atlikts. Taču jaunā Igaunijas guberņas zemnieku likuma izstrādes kontekstā, Kurzemes guberņā pastāvošais pārvietošanās regulējums jau kļuva par izņēmumu. Šajos apstākļos Baltijas ģenerālgubernators Aleksandrs Suvorovs-Rimņikskis (*Суворов граф Рымникский*) (1804–1882) 1857. gada janvārī norādīja Kurzemes gubernatoram Pjotram

⁵¹⁷ PSZ, Nr. 23385, 1849.g., 398., 401., 402., p.,

⁵¹⁸ PSZ, Nr. 23385, 1849.g., 632. p.

⁵¹⁹ Vidzemes guberņas valdes pavēle, 1856. gada 23. marts, Nr. 96.

⁵²⁰ PSZ, Nr. 36312 (1860. g.) – “Высочайше утвержденное Положение о крестьянах Лифляндской губернии”, 551.-586. p. (turpmāk – PSZ, Nr. 36312, 1860.g.).

⁵²¹ LVVA, 1. f., 11. apr., 6960. l., 41. lp.

⁵²² PSZ, Nr. 22774 (1848. g.) – «О дозволении Курляндским крестьянам переселяться в города» (turpmāk – PSZ, 22774, 1848.g.).

⁵²³ PSZ, 1848, Nr. 22774.

⁵²⁴ Skat.: LVVA, 1. f., 11. apr., 5309., 5311. lieta u.c.

⁵²⁵ Skat.: PSZ, 1848, Nr. 22774: «(..) и по примеру права свободного перехода в другие губернии, дарованного Лифляндским крестьянам, по утвержденному журналу Остзейского Комитета 24 Мая 1846 года (..)».

⁵²⁶ Skat.: LVVA, 1. f., 11. apr., 5309. l.

⁵²⁷ LVVA, 1. f., 11. apr., 4690. l., 3. lp.

⁵²⁸ LVVA, 96. f., 8. apr., 78. l., 1.-2. lp.; 1. f., 11. apr., 4690. l., 3.-8. lp.

Valujevam (*Валуев*) (1815–1890), ka 1848. gada ukaza interpretācija Kurzemē nav atbilstoša tajā izdarītajai atsaucei uz 1846. gada 24. maija Baltijas komitejas lēmumu par Vidzemes guberņu.⁵²⁹ Pārceļošanas regulējuma apspriešana 1857.–1858. gadā izvērtās domstarpībās starp Baltijas ģenerālgubernatoru, Kurzemes gubernatoru un Kurzemes guberņas iestādēm.⁵³⁰

A. Suvorovs-Rimņikskis uzsvēra, ka Kurzemes guberņā ir jānoskaidro nenokārtotais jautājums par pārceļošanas tiesību vispārējo regulējumu saskaņā ar situāciju citās Baltijas guberņās.⁵³¹ Savukārt Kurzemes guberņas prokurors uzskatīja, ka pastāvošās atšķirības pārceļošanas tiesību regulējumā ir dabiskas, jo to nosaka katrai guberņai izstrādātais zemnieku likums, turklāt Kurzemes zemniekiem ir tiesības vispirms tikt pierakstītiem kādā pilsētā un pēc tam brīvi pārceļot uz lauku sabiedrībām citās guberņās.⁵³² Kurzemes guberņas Zemnieku lietu komisija 1858. gadā izvirzīja formālu argumentu, ka nav iespējama zemnieku apmešanās guberņās, kur vēl pastāvēja dzimtbūšana, jo 1817. gada likumā bija norādīts, ka zemnieki nedrīkst atteikties no piešķirtās personīgās brīvības. Šis arguments jau bija aktualizēts arī iepriekš.⁵³³

Neskatoties uz Kurzemes guberņas iestāžu vilcināšanos, Baltijas ģenerālgubernators 1858. gada maijā lūdza Iekšlietu ministru papildināt 1848. gada 30. novembra ukazu ar tiesībām zemniekiem pārceļot uz visām Krievijas impērijas guberņām, ieskaitot lauku sabiedrības. A. Suvorovs-Rimņikskis norādīja, ka 1848. gada ukazs rada pārāk daudz neskaidrību.⁵³⁴

Jau 1858. gada 15. jūlijā tika pieņemts Ministru komitejas lēmums, kas pasludināja tiesības Kurzemes guberņas zemniekiem tikt pārrakstītiem uz lauku sabiedrībām citās Krievijas impērijas guberņās, iekļaujot 1849. gada Vidzemes zemnieku likuma normu, ka viena gada laikā uz citu guberņu drīkst pārrakstīt ne vairāk kā divdesmito daļu (5%) pagastā pierakstīto vīriešu.⁵³⁵

Jau 1852. gadā ar 10. maija Kurzemes zemnieku lietu komisijas priekšrakstu tika atcelta arī piespiedu salīgšana lauksaimniecībā (*Zwangspflicht; Landpflichtigkeit*). Tas paplašināja zemnieku tiesības pārceļošanai ar pasi uz visiem galamērķiem un bija būtisks solis uz darbaspēka kustības liberalizāciju.⁵³⁶ Tika arī noteikts, ka par pamatojumu, lai neizlaistu zemnieku darbā ārpus pagasta varēja uzskatīt neizpildītus līgumus (kalpošanas, rentes), nodokļu parādus un rekrutēšanu, nevis darbaspēka trūkumu pagastā pašu par sevi.⁵³⁷ Šo principu nostiprināja arī 1856. gada 14. novembra Kurzemes guberņas valdes apkārtrakstā aprinķu tiesām.⁵³⁸

Šis Kurzemes guberņas valdes apkārtraksts izraisīja neapmierinātību Kurzemes muižniecības vidū. Kurzemes bruņniecības pilnvarotais grāfs Pēteris fon Mēdems (*von Medem*) (1801–1877) Baltijas ģenerālgubernatoram norādīja, ka guberņas valdes formulējumi ir nepamatoti un neizsvērti un lūdza šo apkārtrakstu atcelt.⁵³⁹ Fon Mēdems norādīja, ka pases neizdošana nekādi neietekmē zemnieka brīvību un būtu jāņem vērā iespējamais kaitējums lauksaimniecībai darbaspēka trūkuma rezultātā.⁵⁴⁰

1857.–1858. gadā Kurzemes bruņniecības komitejas, Kurzemes Zemnieku lietu komitejas, guberņas valdes un Baltijas ģenerālgubernatora sarakstē tika apspiesti bruņniecības komitejas izteiktie iebildumi. Tā rezultātā 1858. gada 10. aprīlī ar Baltijas ģenerālgubernatora akceptu tika atcelts 1856. gada 14. novembra apkārtraksts pret kuru iebilda Kurzemes bruņniecība.⁵⁴¹ Tomēr

⁵²⁹ LVVA, 96. f., 8. apr., 78. l., 1.-2. lp.

⁵³⁰ LVVA, 96. f., 8. apr., 78. l., 15., 23. lp.

⁵³¹ LVVA, 96. f., 8. apr., 78. l., 34. lp.

⁵³² LVVA, 96. f., 8. apr., 78., 29. lp.

⁵³³ LVVA, 96. f., 8. apr., 78., 41. lp.; 1. f., 11. apr., 4690. l., 8. lp.

⁵³⁴ LVVA, 1. f., 11. apr., 4690. l., 22. lp.

⁵³⁵ PSZ, Nr. 33403 (1858. g.) – «О дозволении Курляндским крестьянам перечислиться в сельские общества всех губерний России».

⁵³⁶ LVVA, 1. f., 11. apr., 6960. l., 8. lp., 12. lp.

⁵³⁷ LVVA, 1. f., 11. apr., 6960. l., 3., 12. lp.

⁵³⁸ LVVA, 1. f., 11. apr., 6960. l., 8. lp.

⁵³⁹ LVVA, 1. f., 11. apr., 6960. l., 1., 5. lp.

⁵⁴⁰ LVVA, 1. f., 11. apr., 6960. l., 1., 5. lp.

⁵⁴¹ LVVA, 1. f., 11. apr., 6960. l., 17.-26. lp.

jau pēc nepilna mēneša ģenerālgubernators rosināja Iekšlietu ministriju paplašināt Kurzemes guberņas zemnieku pārceļošanas tiesības visā Krievijas impērijas teritorijā.

Vidzemes guberņā 19. gs. 50. gados, pēc tiesību piešķiršanas zemniekiem izceļot no guberņas, bija nepieciešams reaģēt uz atsevišķu ārpusguberņas pārceļošanas iniciatīvu veidošanos.

Pirmie Vidzemes guberņas 1849. gada pagaidu zemnieku nolikuma papildinājumi ārpusguberņas migrācijas regulējumā bija saistīti ar 1853. gadā Cēsu apriņķī radušos iniciatīvu izceļot uz jaundibināto Jeiskas pilsētu Stavropoles guberņā.

Jau 1853. gada aprīlī Vidzemes civilgubernators norādīja, ka masveidīgo vēlmi pārceļot nepieciešams ierobežot ar stingrām normām, lai neatkārtotos 1841.–1842. gada nemieru apmēri.⁵⁴² Tomēr tika uzsvērts, ka izmaiņas nedrīkstētu radikāli ierobežot likumā noteiktās pārceļošanas brīvības, kas, pēc Vidzemes civilgubernatora domām, varētu izraisīt pretēju efektu.⁵⁴³ Sākotnēji Vidzemes guberņas valde deva tikai norādījumus vietējām iestādēm, lai tās izskaidrotu zemniekiem dažādu izplatījušos baumu melīgumu un pārceļošanas kārtību.⁵⁴⁴

Par būtisku šķērslī zemniekiem kļuva pienākums personīgi vai ar draudzes tiesas starpniecību nodrošināt dokumentus, kas apliecina jaunās dzīvesvietas piekrišanu uzņemt zemnieku.⁵⁴⁵ Savukārt, vietējās iestādes (muižu valdes, pagastu valdes) 19. gs. 50. gados norādīja, ka rekrutēšanas un nodokļu nomaksas dēļ tās nevēlas atlaist zemniekus bez pieraksta jaunā dzīvesvietā, t.i. tikai ar pasi.⁵⁴⁶

1853. gada 18. novembrī, Jeiskas pārceļošanas iniciatīvas laikā, plašu pārskatu par zemnieku pārceļošanas tiesību situāciju Baltijas ģenerālgubernatoram iesniedza Vidzemes bruņniecības rezidējošais landrāts Nikolajs fon Tranzē (*von Transehe*) (1779–1858). Vidzemes muižnieki savu pozīciju pret zemnieku pārceļošanas liberalizāciju galvenokārt pamatoja ar ekonomisko kaitējumu, Vidzemes salīdzinoši reto apdzīvotību un dzimtbūšanas pastāvēšanu kaimiņu guberņās.⁵⁴⁷ Landrātu kolēģija rosināja ieviest obligātās ceļa (drošības) naudas uzrādīšanu pirms izceļošanas, to nosakot katram darbaspējīgam pārceļotājam 40 rubļu, savukārt, ģimenei – 100 rubļu apmērā. Tā pārceļotājam būtu jāiemaksā draudzes tiesā pirms izceļošanas, lai pierādītu spēju nosegt ceļa izdevumus pārceļošanai uz Jeisku. N. fon Tranzē uzsvēra, ka šāda norma būtu visu kārtu interesēs un nepieļautu klaidonību un postu pārceļotāju vidū, aizsargātu arī muižu un zemnieku saimniecību intereses.⁵⁴⁸ Tas, saprotams, ievērojami ierobežotu zemnieku tiesības brīvi izceļot.

Nerimstot Vidzemes zemnieku vēlmei pārceļot uz Jeisku, 1853. gada 26. novembrī Baltijas ģenerālgubernators, atbilstoši Landrātu kolēģijas projektam, rosināja Vidzemes guberņas valdi pieņemt lēmumu par obligātās ceļa (drošības) naudas iemaksas noteikšanu.⁵⁴⁹ Vidzemes guberņas Zemnieku likuma ieviešanas komisija, sniedzot atsaukumi par ierosinājumu, arī rosināja skaidrāk formulēt 5% izceļotāju maksimālās kvotas aprēķina kārtību, taču konceptuāli atbalstīja ideju par drošības naudas ieviešanu.⁵⁵⁰

Tika samazināta sākotnēji ierosinātā drošības naudas summa un 1854. gada 25. janvārī Vidzemes guberņas valde pieņēma lēmumu ieviest obligāto ceļa naudas iemaksu.⁵⁵¹ Pārceļotājiem uz Dienvidkrieviju bija jāiemaksā 25 rubļi par katru personu, trīs cilvēku ģimenei 45 rubļi un desmit rubļi par katru nākamo pārceļojušo ģimenes locekli.⁵⁵²

⁵⁴² EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 17. lp.

⁵⁴³ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 22. lp.

⁵⁴⁴ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 35.-36. lp.; Vidzemes guberņas valdes pavēle, 1853. gada 8. aprīlis, Nr. 32.

⁵⁴⁵ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 82.-83. lp.

⁵⁴⁶ Skat. piemēram: LVVA, 4. f., 2. apr., 379. l., 72. lp.

⁵⁴⁷ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 112. lp.

⁵⁴⁸ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 78.-80. lp.

⁵⁴⁹ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 89. lp.; LVVA, 4. f., 2. apr., 379. l., 1. lp.

⁵⁵⁰ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 134. lp.; LVVA, 4. f., 2. apr., 379. l., 47. lp.

⁵⁵¹ LVVA, 4. f., 2. apr., 379. l., 3., 47., 51. lp.

⁵⁵² Vidzemes guberņas valdes pavēle, 1854. gada 3. februāris, Nr. 11; EAA, 1655. f., 2. apr., 1966. l., 8. lp.; EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 243. lp.

1854. gada 11. februārī Baltijas ģenerālgubernators paziņoja arī Iekšlietu ministram, ka, lai gan līdz sešu gadu termiņa iztecēšanai, kas bija noteikti kā 1849. gada likuma pārbaudes laiks, bruņniecība nevar rosināt būtiskas izmaiņas pārceļošanas regulējumā, tomēr Jeiskas pārceļošanas kampaņas apstākļos pašu zemnieku labā būtu nepieciešams ieviest obligātu drošības naudas iemaksu.⁵⁵³ Taču Iekšlietu ministra atbilde 1854. gada jūnijā kopumā nebija pretimnākoša. Iekšlietu ministrija sazinājās ar Valsts īpašumu ministru, kura pakļautībā atradās kroņa muižas pārvaldošās Valsts īpašumu palātas un saņemtā atbilde drīzāk noraidīja Baltijas ģenerālgubernatora centienus. Pēc Valsts īpašumu ministrijas atsauksmes, Vidzemes kroņa muižu zemnieku vidū būtiska pārceļošanas kustība nebija novērota, t.i., netieši tika norādīts, ka šai kustībai ir izteikti lokāls raksturs, kas radikālus lēmumus neprasa.⁵⁵⁴

Neskatoties uz atbalsta trūkumu augstākstāvošajās iestādēs, spēkā palika Vidzemes guberņas noteiktās vietējās iniciatīvas, tajā skaitā drošības (ceļa) naudas iemaksa.

1858.–1863. gadā zemnieku pārceļošanas tiesību regulējums Vidzemes guberņā mainījās sevišķi bieži un tas bija viens no aktuālākajiem jautājumiem agrārajā jomā. To noteica masveidīgā igauņu zemnieku izceļošana un arī ārpusguberņas migrācijas aktualitāte Baltijas guberņās kopumā. Turklāt šajā laikā bija atsākusies arī Vidzemes zemnieku likuma apspriešana, jo bija beidzies 1849. gada likumam noteiktais pārejas termiņš. Jauns likums 1856. gadā bija apstiprināts arī Igaunijas guberņas zemniekiem.

1855.–1856. gadā Baltijas pārvaldes iestādes uzsāka saraksti par pārceļošanas kārtības regulējumu sakarā ar Veru apriņķa zemnieku vēlmi izceļot uz Saratovas guberņu.⁵⁵⁵

Viens no ierosinājumiem bija ierobežot pasu izsniegšanu izceļošanai ārpus guberņas, kamēr nav nokārtota zemnieku pierakstīšanās jaunajā dzīvesvietā un nodokļu nomaksa.⁵⁵⁶ Tas bija saistīts ar zemnieku vēlmi pašiem noskaidrot dzīves apstākļus galamērķos. Šim jautājumam gan bija zināma priekšvēsture. Jau 1851. gadā Vidzemes Zemnieku lietu komisija ierosināja noteikt, ka rekrutēšanai pakļautajiem zemniekiem, kuri vēlas izceļot no guberņas, pases saņemšanai būtu jāiemaksā 300 rubļu drošības nauda līdz to pierakstīšanai jaunā dzīvesvietā.⁵⁵⁷ Rekrūšu nodrošināšana patiešām bija būtisks slogs pagastiem un līdz ar to arī svarīgs arguments pārceļošanas brīvību paplašināšanas kritiķiem. Lai gan diskusijas par to turpinājās, šāda norma netika pieņemta.⁵⁵⁸ Vidzemes guberņas valde norādīja, ka, ieviešot bruņniecības rosināto 300 rubļu drošības naudu, lielākā daļa zemnieku ar pasi pārceļot nevarētu.⁵⁵⁹ Arī Baltijas ģenerālgubernators norādīja, ka šāda priekšlikuma pieņemšana nozīmētu iznīcināt zemnieku pārvietošanās tiesības.⁵⁶⁰

Lai gan lielā drošības nauda netika ieviesta, tomēr 1856. gada 23. maija apkārtrakstā Vidzemes guberņas valde norādīja, ka plakāta pasi drīkst izsniegt tikai izpildot visas ar pārrakstīšanu saistītās prasības. Tāpat rekrutēšanai pakļautie, kuri vēlas pierakstīties jaunā dzīvesvietā ārpus guberņas, pirms to pierakstīšanas jaunajā dzīvesvietā nevar saņemt izceļošanas atļaujas (*Reisepass*), savukārt, pagaidu izceļošana ārpus guberņas ar pasi (*Placatpass*) var notikt tikai ar speciālu atzīmi, ka personai jāatgriežas savā pagastā.⁵⁶¹ Šo iniciatīvu pamatideja palika ierobežot pasu izsniegšanu rekrutējamajiem un samazināt termiņu, kurā zemnieks ir ārpus savas pieraksta vietas. Sarakste pārceļošanas jautājumā turpinājās un 1856. gadā jautājums par Vidzemes zemnieku izceļošanu atkal tika izskatīts bruņniecības landtāgā.⁵⁶²

⁵⁵³ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 211. lp.

⁵⁵⁴ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 265.-266. lp.

⁵⁵⁵ LVVA, 4. f., 2. apr., 379. l.; EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 280. lp.

⁵⁵⁶ LVVA, 4. f., 2. apr., 379. l., 100. lp.

⁵⁵⁷ LVVA, 208. f., 2. apr., 19. l., 105. lp.

⁵⁵⁸ EAA, 2054. f., 1. apr., 1551. l., 1.-2. lp.

⁵⁵⁹ EAA, 2054. f., 1. apr., 1551. l., 2. lp.

⁵⁶⁰ EAA, 1655. f., 2. apr., 1966. l., 9. lp.

⁵⁶¹ EAA, 1655. f., 2. apr., 1966. l., 9. lp.; EAA, 2054. f., 1. apr., 1551. l., 4. lp.

⁵⁶² EAA, 2054. f., 1. apr., 1551. l., 36.-39., 46 lp.

1857. gada martā Baltijas ģenerālgubernators piekrita Vidzemes bruņniecības ierosinājumiem neizsniegt pases pirms formālās pārrakstīšanas ne tikai rekrutējamajām personām, bet arī pārējiem zemniekiem, kuri vēlas pārceļot uz Dienvidkrieviju (ar to saprotot arī Samāras un Saratovas guberņas). Attiecīgi ar 1857. gada 15. marta apkārtrakstu tika izsludināts, ka visiem pārceļotājiem uz Dienvidkrieviju, pirms pases saņemšanas ir jānokārto pārrakstīšana jaunajā dzīvesvietā.⁵⁶³

Diskusijas par pārceļošanas regulējumu turpinājās.⁵⁶⁴ 1858. gada pavasarī Vidzemes guberņas valde kārtējo reizi caurskatīja atsevišķus pārceļošanas nosacījumus, pirmoreiz uzsverot, ka aizliegums izceļot ārpus guberņas ar pasi nav izceļošanas kustības risinājums.⁵⁶⁵ Baltijas ģenerālgubernators 1858. gada maijā rosināja noteikt tiesības pārceļotājiem izvēlēties vietraudzi no sava vidus, kurš dotos uz nodomāto zemnieku pārceļošanas vietu, lai iepazītos ar dzīves apstākļiem iecerētajā galamērķī un vienotos par uzņemšanas zīmes saņemšanu.⁵⁶⁶

Tomēr jāņem vērā, ka ierobežojumi pamatā bija vērsti pret izceļošanu uz Samāras un Saratovas guberņām. Lai gan pārceļošana uz pilsētām bija saistīta ar dažādām formalitātēm un pienākumu iemaksāt pasu nodevu, kā arī veikt nodokļu nomaksu, tomēr tika ievērotas zemnieku tiesības izvēlēties šādu peļņas veidu.⁵⁶⁷

1860. gadā liels skaits igauņu zemnieku skaits vēlējās no Vidzemes guberņas izceļot uz Samāras guberņu. Attiecīgi atjaunojās arī iniciatīvas ārpusguberņas migrācijas ierobežošanai.

Caram Aleksandram II un lielkņazam Konstantīnam Nikolajevičam (1827–1892) tika iesniegti arī vairāki igauņu zemnieku lūgumraksti par kolonizējamās zemes ierādīšanu, ceļa izdevumu segšanu u.tml. 1860. gada vasarā vispirms tika dots rīkojums iekšlietu ministram Sergejam Lanskojam (*Ланской*) (1787–1862) ar guberņas iestāžu starpniecību atkārtoti izskaidrot zemniekiem pārceļošanas kārtību.⁵⁶⁸

1860. gada augustā Baltijas ģenerālgubernators piekrita īpašu noteikumu izdošanai, kas regulētu pārceļošanu tikai uz Samāras un Saratovas guberņām un neattiektos uz citiem galamērķiem.⁵⁶⁹ Ar Valsts īpašumu ministrijas piekrišanu tika noteikts, ka ir nepieciešama iepriekšēja vietraudža (pilnvarotā) ierašanās zemes gabala izvēlei un nepieciešamo atļauju saņemšanai. Pārceļošanu sevišķi ierobežojosa bija norma, ka pārceļotājam jāuzrāda ne tikai ceļa nauda, bet arī nepieciešamā naudas summa jaunas saimniecības ierīkošanai (*Einrichtungscapital*) – 400 rubļu vienai vīriešu dvēselei un par katru nākamo vīriešu dvēseli 100 rubļu līdz 1000 rubļu maksimālajai summai.⁵⁷⁰ 1860. gada 2. septembrī Vidzemes guberņas valde izsludināja šos noteikumus apkārtrakstā. Noteiktā summa zemniekiem bija milzīga – 500–600 rubļu bija desmit puišu gada alga. Šīs sarežģīti izpildāmās prasības veicināja zemnieku lūgumrakstu iesniegšanu cara kancelejā, Valsts īpašumu ministrijā, Vidzemes guberņas iestādēs.⁵⁷¹ Tāpat turpinājās patvaļīgā pārceļošana. Saprotams, ka, pastāvot speciāliem ierobežojumiem uz noteiktu galamērķi, daļa zemnieku izņēma plakāta pases, nenorādot, ka tie izceļos tieši uz Samāras guberņu.⁵⁷²

1860. gada 13. novembrī, pēc sešu gadu izstrādes darba, saskaņošanas un diskusijām, tika apstiprināts arī jaunais Vidzemes zemnieku likums. Tā izstrāde notika paralēli nemitīgajām iniciatīvām pārceļošanas regulējuma papildināšanai un labošanai. Taču ilgākā laika posmā pārceļošanas regulējumā lielāka ietekme bija cara 1860. gada 15. novembra priekšrakstam Baltijas ģenerālgubernatoram. Saskaņā ar to bija jāatceļ noteikumi, kuri ierobežotu 1860. gada 13.

⁵⁶³ LVVA, 4. f., 2. apr., 379. l., 107.-108., 157. lp.; EAA, 2054. f., 1. apr., 1551. l., 36., 47. lp.

⁵⁶⁴ LVVA, 4. f., 2. apr., 379. l., 89., 94., 107. lp.; EAA, 1655. f., 2. apr., 1966. l., 5.-6. lp.

⁵⁶⁵ EAA, 2054. f., 1. apr., 1551. l., 110., 112. lp.

⁵⁶⁶ LVVA, 4. f., 2. apr., 379. l., 182. lp.

⁵⁶⁷ Vidzemes guberņas valdes pavēle, 1854. gada 19. jūnijs, Nr. 153; Vidzemes guberņas valdes pavēle, 1858. gada 7. maijs, Nr. 110; LVVA, 412. f., 1. apr., 8577. l., 1.-2. lp.

⁵⁶⁸ EAA, 2054. f., 1. apr., 1553. l., 19.-20. lp.

⁵⁶⁹ EAA, 2054. f., 1. apr., 1552. l., 107. lp.

⁵⁷⁰ LVVA, 4. f., 2. apr., 896. l., 25. lp.

⁵⁷¹ LVVA, 4. f., 2. apr., 896. l., 43.-57. lp.

⁵⁷² EAA, 2054. f., 1. apr., 1552. l., 117. lp.

novembra likumā noteiktās pārceļošanas tiesības. Attiecīgi 1860. gada 24. decembrī Iekšlietu ministrs S. Lanskojs uzdeva Baltijas ģenerālgubernatoram A. Suvorovam-Rimņikskim atcelt papildus naudas summas iemaksu, kas bija noteikta pārceļotājiem uz Samāras un Saratovas guberņām, kā neatbilstošu 1860. gada Vidzemes zemnieku likumam.⁵⁷³ Šis rīkojums un ar to saistītā apspriede Valsts padomē faktiski iezīmēja atkāpšanos no apgrūtinājumiem, kas saistīti ar zemnieku migrāciju. Kā primāras tika izceltas zemnieku tiesības brīvi pārvietoties, nevis bažas par iedzīvotāju pārvietošanās intensitātes pieaugumu.

Pretēji iepriekšējai nostājai par labu pārceļošanas liberalizācijai, arī Valsts īpašumu ministrija igauņu zemnieku patvaļīgās pārceļošanas laikā uz kroņa zemēm Samāras guberņā 1860. gadā meklēja Iekšlietu ministrijas un citu iestāžu piekrišanu ierobežojumu atjaunošanai Baltijas zemnieku (pamatā igauņu) izceļošanai uz kroņa zemēm Iekšskrievijā.⁵⁷⁴ Valsts īpašumu ministrijas iestādes 1860.–1861. gadā uzstājīgi atkārtāja, ka Baltijas zemnieki nedrīkst pārceļot uz Samāras guberņu nekā citādi kā tikai pēc iepriekšējās atļaujas iegūšanas.⁵⁷⁵

1861. gada 30. jūnijā Vidzemes civilgubernators paziņoja draudžu tiesu tiesnešiem, ka ir spēkā Valsts īpašumu ministrijas prasība pēc 150 rubļu naudas līdzekļiem saimniecības uzsākšanai pārceļotājiem uz kroņa zemēm, taču tā nav noteikta par obligātu prasību izceļošanai no guberņas, bet gan ieceļošanai jaunā dzīvesvietā.⁵⁷⁶ Faktiski atkal tika noteikta 150 rubļu obligātā drošības nauda vienai ģimenei, taču tikai lai apmestos konkrēti uz kroņa zemēm Samāras un Saratovas guberņās. Summa 1861. gada 31. oktobrī tika palielināta līdz 200 rubļiem un paredzēti arī citi papildus nosacījumi attiecībā uz pasu izdošanu.⁵⁷⁷

Jaunā 1860. gada 13. novembra Vidzemes zemnieku likuma izstrādes procesā tika nostiprināts iepriekš pastāvējušais pārceļošanas regulējums. Centrālo iestāžu iniciatīvas par labu pārceļošanas tiesību liberalizācijai sekoja īsi pēc 1860. gada Vidzemes zemnieku likuma apstiprināšanas – ar 1860. gada novembra-decembra cara un iekšlietu ministra priekšrakstiem. Pēc tam arī tika pārtraukta prakse ikreiz papildināt vispārējo pārceļošanas regulējumu atbilstoši konkrētajai pārceļošanas iniciatīvai.

1849. gada nolikuma labojumi un to apspriešana tika uzsākti pēc 1854. gada landtāga un ilga vairākus gadus.⁵⁷⁸ Attiecībā uz pārceļošanas regulējumu, būtiska loma bija 19. gs. 50. gadu pārceļošanas iniciatīvu laikā uzkrātajai pieredzei, bruņniecības un pārvaldes iestāžu noformulētajam viedoklim un izdotajiem apkārtrakstiem.

Likuma izstrādes gaitā vairāki Vidzemes bruņniecības apriņķu pilnvarotie rosināja radikāli ierobežot salīgšanu ārpus pagasta ar pasēm, cita starpā nosakot, ka zemniekam pasi drīkst izdot tikai tad, ja tā līdzšinējā pieraksta vieta piekrīt līdzēja pierakstīšanai jaunajā dzīvesvietā. Šī norma netika akceptēta, taču pagastam bija tiesības prasīt ilgstoši ārpus pagasta dzīvojošas personas pārrakstīšanu, kas gan nebija izdevīgi, jo mazināja nodokļu ieņēmumus.⁵⁷⁹

1857. gada pavasarī, caurlūkojot Vidzemes bruņniecības iesniegto Vidzemes zemnieku likuma variantu, atsevišķus labojumus un precizējumus izdarīja Baltijas komiteja Sanktpēterburgā. Tā savā slēdzienā norādīja, ka likumā precīzi jānorāda gadījumi, kādos var atteikt pases izdošanu, kā arī kā jaunu normu rosināja noteikt teritoriju 30 verstu attālumā no Vidzemes guberņas robežas, kurā drīkst pārceļot bez pases. Taču Baltijas komiteja jau 1857. gada martā piekrita arī izceļošanu ārpus guberņu regulējošo guberņas valdes apkārtrakstu saglabāšanai.⁵⁸⁰

⁵⁷³ EAA, 2054. f., 1. apr., 1553. l., 74. lp.

⁵⁷⁴ EAA, 2054. f., 1. apr., 1554. l., 8.-10. lp.; EAA, 2054. f., 1. apr., 1555. l., 16.-17. lp.

⁵⁷⁵ LVVA, 183. f., 25. apr., 21. l., 167.-168. lp.

⁵⁷⁶ LVVA, 3. f., 10. apr., 240. l., 79. lp.

⁵⁷⁷ EAA, 2054. f., 1. apr., 1554. l., 15. lp.; EAA, 2054. f., 1. apr., 1555. l., 20., 84. lp.

⁵⁷⁸ LNB RN, RX/100V, Inv. Nr. 42584. Livländische Agrar-Bauerverordnung betreffende Verhandlungen und Entwürfe nebst neuer Redaction. 1856 und 1857. S. 1 (turpmāk – LNB RN, RX/100V, 42584).

⁵⁷⁹ LNB RN, RX/100V, 42584, 158. lp.

⁵⁸⁰ LNB RN, RX/100V, 42584, 178.-179. lp.

Izceļošanu ārpus guberņas, papildus 1860. gada Vidzemes zemnieku likuma vispārējiem nosacījumiem, regulēja speciāls likuma pielikums, kurā bija apkopotas 1853.–1854. gadā izdoto Vidzemes guberņas valdes apkārtrakstu normas. Spēkā palika, piemēram, 1854. gada 3. februāra Vidzemes guberņas valdes apkārtraksts. Saskaņā ar šo pielikumu, pierakstoties jaunā dzīvesvietā ārpus guberņas bija nepieciešama uzņemšanas zīme no jaunās dzīvesvietas, kas personīgi vai ar Draudzes tiesas starpniecību jāiesniedz Kamerālvaldei, turklāt zemnieks drīkstēja izceļot tikai pēc Kamerālvaldes apstiprinājuma saņemšanas. Tāpat likumā tika ierakstīta norma, ka gadā no pagasta nedrīkst tikt izrakstīti vairāk kā 5% vīriešu vecāki par 14 gadiem, turklāt izceļojot uz attālām guberņām, jāiemaksā ceļa nauda – 25 rubļi par vīriešu vai sieviešu kārtas personu jeb 55 rubļu par trijiem ģimenes locekļiem.⁵⁸¹

Būtiski, ka arī 1860. gada Vidzemes zemnieku likumā tika saglabātas muižas kontroles tiesības, t.i., uz pases bija jābūt muižas zīmogam.⁵⁸² 1860. gada likuma konservatīvismu attiecībā uz pārceļošanas tiesībām parādīja arī saglabātās tiesības neizdot pasi, to pamatojot ar “darbaspēka trūkumu pagastā”, kas, protams, bija ļoti nekonkrēta situācija.⁵⁸³

Taču zemnieku pārvietošanās tiesību jomā 1860. gada 13. novembra likuma normas bija aktuālas tikai īsu brīdi. Pārceļošanas kārtību 19. gs. 60.–90. gados noteica 1863. gada 9. jūlijā pieņemtais Baltijas guberņu zemnieku pasu un pārrakstīšanas nolikums.⁵⁸⁴ Tas paredzēja vienādu zemnieku pārceļošanas kārtību visās Baltijas guberņās.

No vienas puses, 1863. gada 9. jūlija nolikuma pieņemšana pēc salīdzinoši konservatīvā pārceļošanas regulējuma 1860. gada Vidzemes zemnieku likumā bija visai būtisks pagrieziens. No otras puses, 1863. gada pasu nolikuma pieņemšana atspoguļoja jau 19. gs. 50. gadu otrajā pusē un 19. gs. 60. gadu sākumā atsevišķos dokumentos pausto tendenci vienādot zemnieku pārvietošanās kārtību Baltijas guberņās.

Attiecībā uz 1863. gada pasu likuma pieņemšanas iniciatīvu jāņem vērā divi faktori. Pirmkārt, 1860. gada 15. novembra cara apstiprinātais priekšraksts (Valsts padomes piezīmes) Baltijas ģenerālgubernatoram A. Suvorovam-Rimņikskim par Vidzemes guberņas zemniekiem ģenerālgubernatoram.⁵⁸⁵ Otrkārt, Pjotra Valujeva, bijušā Kurzemes gubernatora un vēlākā impērijas iekšlietu ministra nostāja un iniciatīva pārceļošanas tiesību regulējumā.

Kā iepriekš minēts, 1860. gada 15. novembra priekšraksts tieši ietekmēja pārceļošanas regulējumu uz Samāras un Saratovas guberņām, kas bija tā brīža aktualitāte. Tā izdošana bija saistīta ne tikai ar 1860. gada 13. novembra Vidzemes zemnieku likuma pieņemšanu, bet arī caram un lielkņaza Konstantīna Nikolajevičam iesniegtajiem Baltijas guberņu zemnieku lūgumrakstiem par pārceļošanas tiesībām. Taču cara apstiprinātais norādījums bija vispārīgāks – atļaut brīvu zemnieku pārceļošanu uz citām guberņām bez skaita ierobežojuma (kāds šajā laikā pastāvēja gan Vidzemes, gan Kurzemes guberņās) un iesniegt priekšlikumus šo tiesību nostiprināšanai.⁵⁸⁶

Par pārceļošanas tiesību reformas tiešo virzītāju kļuva 1861. gadā par iekšlietu ministru ieceltais Pjotrs Valujevs. Kā bijušais Kurzemes gubernators, Valujevs jau 1857.–1858. gadā, apstiprinot tiesības Kurzemes guberņu zemniekiem pierakstīties pagastos un lauku sabiedrībās citās Krievijas guberņās, bija saskāries ar neskaidrībām, kuras pastāvēja pārceļošanas regulējumā. Viņš 1861. gada priekšrakstā Baltijas ģenerālgubernatoram Suvorovam-Rimņikskim norādīja uz

⁵⁸¹ PSZ, Nr. 36312, 1860.g., 242. p.

⁵⁸² PSZ, Nr. 36312, 1860.g., 359., 362. pants.

⁵⁸³ PSZ, Nr. 23385, 1849.g., 405. pants, PSZ, Nr. 36312, 1860.g., 359. pants, LNB RN, RX/100V, 42584, 158.-159. lp.

⁵⁸⁴ PSZ, Nr. 39849 (1863.g.) – “Правила о порядке увольнения во временные отлучки членов крестьянских, в Остзейских губерниях, обществ, и о порядке перечисления их в другие общества” (turpmāk – PSZ, Nr. 39849, 1863.g.).

⁵⁸⁵ Kozins, 1976, C. 140.

⁵⁸⁶ Duhanovs, 1990, 17. lpp.

neprecīzajiem likuma formulējumiem, ar pārceļošanu saistīto finansiālo apgrūtinājumu zemniekiem, agro termiņu, lai pieteiktos pārceļošanai (10. novembrī, lai izceļotu 23. aprīlī).⁵⁸⁷

Šādos apstākļos jau 1861. gada rudenī Baltijas ģenerālgubernators bija sagatavojis pirmo zemnieku pārrakstīšanas un pasu nolikuma variantu, taču tā apstiprināšana ieilga, gaidot Baltijas guberņu bruņniecības organizāciju piekrišanu. Kā savā pētījumā norādījis vēsturnieks Maksims Duhanovs, pārceļošanas regulējuma projektu bez iebildēm pieņēma Igaunijas landtāgs, Vidzemes landtāgs tā apspriešanu “boikotēja”, neuzskatot par nepieciešamu jauna likuma izstrādi, savukārt, Kurzemes guberņā notika aktīvas diskusijas un daļa bruņniecības pretojās pārceļošanas tiesību liberalizācijai.⁵⁸⁸ Kurzemes guberņā likuma apspriešana noslēdzās tikai 1862.–1863. gada mijā. Kurzemes bruņniecības pretestība likuma pieņemšanai bija saistīta ar to, ka pamatā likumprojektā tika ņemts vērā Igaunijas un Vidzemes guberņās pastāvošais regulējums, nevis 1817. gada Kurzemes guberņas zemnieku likumā noteiktā kārtība.

Sanktpēterburgā likums tika labots arī Baltijas komitejā un Valsts padomes sēdēs, pamatā aizrādot uz nepieciešamību liberalizēt pārceļošanas kārtību. Viens no zemnieku izceļošanu ierobežojošajiem priekšlikumiem bija pants par pagaidu pasākumiem masveidīgas izceļošanas gadījumā, kas tika svītrots kā pārāk nekonkrēts. Tomēr pēc Vidzemes bruņniecības konsultācijām Sanktpēterburgā izdevās izvairīties no pilnīgas likuma saskaņošanas ar pārējās Krievijas zemnieku kārtas tiesības regulējošajiem likumiem. Kā pamatoti norādīja vēsturnieks M. Duhanovs, Baltijas bruņniecības acīs tā tika uztverta par būtisku uzvaru, jo izvairīšanās no iespējamiem turpmākiem precedentiem šādai tiesību aktu salīdzināšanai bija svarīgāka par piekāpšanos attiecībā uz atsevišķiem pārceļošanas kārtības atvieglojumiem.⁵⁸⁹

1862. gada aprīlī Baltijas ģenerālgubernators viņaprāt svarīgākos un pieņemamos Baltijas muižniecības ierosinājumus un labojumus 1861. gada likumprojektam iesniedza iekšlietu ministram.⁵⁹⁰ Domstarpības un ierosinājumi skāra vairākas normas.

Pirmkārt, Kurzemes bruņniecība aicināja paaugstināt vecuma cenzu pasēs izdošanai no 21 līdz 25 gadu vecumam, norādot, ka citādi vēl nenobriedušās jaunatnes vidū varētu rasties “nosliece uz biežu pārceļošanu”. Šis priekšlikums netika atbalstīts.

Otrkārt, Sāremā (*Oesel*) un Kurzemes bruņniecība rosināja iepriekšēju pieteikšanos pasu izdošanai, kā arī baznīcā publiskot sarakstus ar to personu vārdiem, kuri gatavojas atstāt pagastu, lai varētu pieteikt privātas prasības pret tiem. Šim ierosinājumam nepiekrita Baltijas ģenerālgubernators, uzskatot, ka tas radītu tikai neērtības.

Treškārt, Sāremā un Kurzemes bruņniecība rosināja saglabāt muižas tiesības pienākumu (vai privilēģiju) apstiprināt zemnieku pasēs, kamēr Igaunijas un Vidzemes bruņniecība uzskatīja to par lieku neērtību. Likumā tika iekļauts ģenerālgubernatora ierosinājums uzlikt par pienākumu pagasta tiesai paziņot izceļotāju vārdus tikai muižas zināšanai.

Ceturtkārt, attiecībā uz pasu nodevas apmēru, Vidzemes bruņniecība lūdza saglabāt 1860. gada zemnieku nolikumā paredzēto diferencēto nodevu pēc galamērķiem, argumentējot to ar Vidzemes guberņas ilgo pieredzi pasu izdošanas regulēšanā. Taču Baltijas ģenerālgubernators tomēr rosināja pasu nodevu vienādot visiem galamērķiem.

Pēc tam, kad Igaunijas un Vidzemes bruņniecība jau likumprojektu bija akceptējusi, Kurzemes landtāgs to noraidīja. 1862. gada pavasarī Kurzemes muižnieki izvirzīja vairākas iebildes un ģenerālgubernators Vilhelms fon Līvens (*von Lieven*) (1800–1880) uzstājīgi aicināja panākt lielāku vienprātību ar pārējām Baltijas bruņniecības organizācijām.⁵⁹¹ Vienlaikus iekšlietu ministram tika lūgts pagarināt termiņu projekta atkārtotai apspriešanai Kurzemes guberņā.⁵⁹²

⁵⁸⁷ Duhanovs, 1990, 17.-18. lpp.

⁵⁸⁸ Duhanovs, 1990, 18.-19. lpp.

⁵⁸⁹ Duhanovs, 1990, 20.-21. lpp.

⁵⁹⁰ LVVA, 640. f., 1. apr., 1924. l., 15.-29. lp.

⁵⁹¹ LVVA, 640. f., 1. apr., 1924. l., 1. lp.

⁵⁹² LVVA, 640. f., 1. apr., 1924. l., 28.-29. lp.

Kurzemes bruņniecības galvenās prasības pēc 1862. gada marta landtāga bija vecuma cenza paaugstināšana pasu izdošanai, pasu pieprasītāju vārdu publicēšana, īpašas nodevas iemaksāšana darbspējīgo pagasta locekļu uzturēšanai, obligāta personas pārrakstīšana pēc trīs gadu nodzīvošanas ārpus pagasta, muižas tiesības atteikt pases izsniegšanu zemniekam.⁵⁹³ Tātad galvenokārt iebildes attiecās uz izceļošanu ar pasēm.

Kurzemes muižnieku vidū bija izveidojušās arī divas nosacītas grupas, no kurām vieni centās panākt kompromisu un savlaicīgu piekāpšanos, savukārt, Kurzemes bruņniecības pilnvarotais pasu likuma apspriešanai Sanktpēterburgā Ādolfs fon Bērs (*von Behr*) (1810–1881) stingri iestājās pret ģenerālgubernatora projekta pieņemšanu.⁵⁹⁴

1862. gada maijā Ā. fon Bērs Kurzemes bruņniecības draudžu pilnvarotajiem (*Kirchspielsbevollmächtigter*) izsūtīja apkārtrakstu⁵⁹⁵, kurā tika uzsvērts, ka citu Baltijas guberņu pozīcija ir likusi Kurzemes guberņai iet atšķirīgu ceļu pasu likuma ieviešanā un ir nepieciešams cīnīties pret to atbalstīto neierobežotu pārceļošanu ar pasēm. Bērs kritizēja steigu ar kādu tiek “iznīcinātas” Kurzemes zemnieku tiesību regulējuma atšķirības.

1862. gada rudenī bruņniecības draudžu pilnvarotie iesūtīja rezolūcijas landtāgam, kuru apspriešana arī tika ietverta landtāga darba kārtībā. Visas iniciatīvas bija saistītas ar pasu izdošanas ierobežojumiem.⁵⁹⁶ Tomēr gan draudžu pilnvarotie, gan arī landtāgs 1862. gadā atbalstīja 1862. gada martā izteiktās pozīcijas atcelšanu, kas nozīmēja tālāku pasu un pārrakstīšanās nolikuma virzību.⁵⁹⁷

Jaunais Baltijas guberņu zemnieku pasu un pārrakstīšanas nolikums tika apstiprināts 1863. gada 9. jūlijā. Tas atcēla visus iepriekšējos papildu nosacījumus ārpusgubernas migrācijai. Tika noteikts, ka jebkuram zemniekam, kurš vecāks par 21 gadu, ir tiesības pierakstīties jebkurā vietā Krievijas impērijā.⁵⁹⁸ Lai pārrakstītos 23. aprīlī, zemniekam līdz 2. februārim bija jāuzrāda uzņemšanas zīme jaunajā dzīvesvietā un katras gubernas likumos noteiktajā kārtībā jāuzteic vienošanās ar savu iepriekšējo dienesta vietu.⁵⁹⁹ Līdzīgi kā iepriekšējos pārrakstīšanu regulējošajos dokumentos, tika noteikts, ka pirms pārrakstīšanas ir jānorēķinās ar pagastu, kā arī darba devēju, muižnieku un citām personām, taču parāds nedrīkstēja kavēt pārrakstīšanu ilgāk kā divus gadus. Līdz 1868. gada grozījumiem izceļotājiem bija jānodrošina darbspējīgo ģimenes locekļu uzturēšana, kuri palika iepriekšējā dzīvesvietā (sievas vai vīra, vecāku, vecvecāku, sievas vai vīra vecāku, brāļu, māsu, viņu bērnu, ja tie bija bāreņi).⁶⁰⁰

Attiecībā uz izceļošanu ar pasēm 1863. gada nolikums paredzēja, ka zemniekiem ir tiesības jebkurā laikā pieprasīt pasi uz termiņu līdz trijiem gadiem, lai uzturētos jebkurā vietā Krievijas impērijā. Pases līdz 1863. gadam izdeva pagasta tiesas, savukārt, pēc 1866. gada – pagastu valdes, turklāt tika atcelts muižu pienākums pases apstiprināt.⁶⁰¹

Pases saņemšanai bija avansā jāsedz nodokļi par termiņu, uz kuru pase tika izdota, kā arī bija jāsamaksā pases nodeva 75 kapeikas par trijiem mēnešiem un attiecīgi 3 rubļi par gadu. Šī summa bija salīdzinoši mazāka kā 1860. gada Vidzemes zemnieku likumā noteiktā samaksa par pases saņemšanu darbam pilsētās vai fabrikās (četri rubļi par gadu). Kurzemes guberņā ar 1863. gada nolikumu vienota pases nodeva tika ieviesta pirmoreiz. Bez maksas cita starpā zemniekam bija tiesības saņemt pasi uz diviem mēnešiem, lai strādātu algotu darbu vai tirgotos.⁶⁰² Tāpat kā pārrakstoties uz citu dzīvesvietu, līdz 1868. gada labojumiem pases saņēmējam prombūtnes laikā bija jānodrošina iztikas līdzekļi radniekiem, kuri bija darba nespējīgi.

⁵⁹³ LVVA, 640. f., 1. apr., 1924. l., 35. lp.

⁵⁹⁴ Duhanovs, 1990, 19. lpp.

⁵⁹⁵ LVVA, 640. f., 1. apr., 1924. l., 66. lp.

⁵⁹⁶ LVVA, 640. f., 1. apr., 1924. l., 149. lp.

⁵⁹⁷ Duhanovs, 1990, 21. lpp.; LVVA, 640. f., 1. apr., 1924. l., 174. lp.

⁵⁹⁸ PSZ, Nr. 39849, 1863. g., 9. pants.

⁵⁹⁹ PSZ, Nr. 39849, 1863. g., 11. pants.

⁶⁰⁰ PSZ, Nr. 39849, 1863. g., 10. pants.

⁶⁰¹ PSZ, Nr. 39849, 1863. g., 1. pants.

⁶⁰² PSZ, Nr. 39849, 1863. g., 2. pants.

Lai izceļotu tālāk par 30 verstīm no Baltijas guberņu robežas, pagasta tiesas izdotā pase (“pagasta pase”) bija aprīņa rentejās bez maksas jānomaina pret plakāta pasi.⁶⁰³

1863. gada nolikums skaidri noformulēja, kādos gadījumos drīkst aizturēt pases izdošanu, vadoties no principa, ka zemniekam ir tiesības brīvi pārvietoties, paliekot pierakstītam iepriekšējā dzīvesvietā, neskatoties uz darbaspēka trūkumu pagastā vai jebkādiem citiem apstākļiem, kurus pases izdevējs varētu brīvi interpretēt. Pases varēja neizdot tikai tiem, kuri nebija veikuši vajadzīgos maksājumus, iepriekš bija ārpus pagasta uzturējušies patvaļīgi, kā arī vēl neiztiesātās lietās apsūdzētajiem pagasta iedzīvotājiem.⁶⁰⁴

Līdz 1863. gada 9. jūlija pasu nolikuma pieņemšanai svarīgi ierobežojumi bija muižas tiesības ierobežot pasu izsniegšanu, noteiktā maksimālā izceļotāju skaita kvota un arguments par “darbaspēka trūkumu”. Tomēr gan normatīvā regulējuma attīstības pakāpenība, gan migrācijas statistika neļauj apgalvot, ka 1863. gada 9. jūlija likums izraisīja radikālas pārmaiņas zemnieku migrācijā vai strauju ārpusguberņas migrācijas pieaugumu, lai gan, protams, tas nostiprināja brīvas zemnieku pārvietošanās tiesības un atvieglāja formālo kārtību. Jāņem vērā, ka, neskatoties uz ierobežojumiem, jau kopš 19. gs. 50. gadiem pārceļošana ar pasi kļuva par ievērojamu zemnieku alternatīvu.⁶⁰⁵

19. gs. 60. gados pēc 1863. gada 9. jūlija nolikuma pieņemšanas turpinājās diskusijas par atsevišķām likuma normām, taču grozījumi pēc nolikuma pieņemšanas bija vērsti uz pārceļošanas regulējuma atvieglšanu.

Baltijas ģenerālgubernators 1863. gada novembrī papildināja nosacījumus par uzturēšanos bez pases 30 verstis ap pagastu, kurā zemnieks pierakstīts, nosakot, ka šī uzturēšanās nedrīkst būt ilgstoša. Tomēr 1865. gadā pēc iekšlietu ministra ierosinājuma Baltijas komiteja šo rīkojumu uzdeva atcelt, uzskatot to nevis par 1863. gada 9. jūlija nolikuma paskaidrojumu, bet gan likuma labojumu pēc būtības.⁶⁰⁶

1864. gadā tika atkārtoti pārskatīts termiņš, kādā zemniekiem būtu jāpiesakās pārrakstīšanai uz citu pagastu, kas tika vairākkārt izskatīts Vidzemes guberņas Zemnieku lietu komisijā un arī Vidzemes landtāgā. Zemnieku lietu komisija norādīja, ka parasti zemnieki vienojas par jaunajiem līgumiem vispirms februāra beigās un rosināja atjaunot 1860. gada Vidzemes zemnieku likumā noteikto termiņu – 25. martu, lai pieteiktos pārceļošanai un iesniegtu uzņemšanas zīmi jaunajā dzīvesvietā savam iepriekšējam pagastam.⁶⁰⁷ Tas tika izdarīts ar 1865. gada 5. marta Vidzemes guberņas valdes apkārtrakstu, apstiprināja arī Valsts padome.⁶⁰⁸

1863. gada nolikumā bija ietverta arī virkne radnieku, kuru uzturēšana bija jāgarantē pases saņēmējam. 1865. gada aprīlī Baltijas ģenerālgubernators Pjotrs Šuvalovs (*Шувалов*) (1827–1889) norādīja, ka likumā ietvertā formulējuma dēļ pamatotā un pagastiem derīgā norma ieguvusi nelabvēlīgu efektu, proti, sniedzamās palīdzības neskaidrais formulējums pārvietošanās brīvību padarīja atkarīgu no pagasta valdes labvēlības.⁶⁰⁹ Ar 1868. gada 19. novembra senāta ukazu visās Baltijas guberņās tika atcelta 1863. gada 9. jūlija nolikumā iekļautā prasība par pagastā palikušo dažādas pakāpes darbnepējīgo radnieku uzturēšanu, izceļojot no pagasta ar pasi.⁶¹⁰ Tā vietā Baltijas ģenerālgubernators izdeva priekšrakstu, saskaņā ar kuru uztura garantiju,

⁶⁰³ PSZ, Nr. 39849, 1863. g., 7. pants.

⁶⁰⁴ PSZ, Nr. 39849, 1863. g., 3. pants.

⁶⁰⁵ LVVA, 412. f., 1. apr., 108. l., 40. lp.

⁶⁰⁶ LVVA, 640. f., 1. apr., 1924. l., 14. lp.

⁶⁰⁷ LVVA, 208. f., 2. apr., 87. l., 32. lp.

⁶⁰⁸ LVVA, 4. f., 2. apr., 16679. l., 7a. lp.; Vidzemes guberņas valdes pavēle, 1865. gada 5. marts, Nr. 20; Vidzemes guberņas valdes pavēle, 1866. gada 25. jūlijs, Nr. 61.

⁶⁰⁹ LVVA, 208. f., 2. apr., 87. l., 42. lp.

⁶¹⁰ PSZ, Nr. 46405 (1868. g.) – “Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета Об освобождении в Прибалтийских губерниях крестьян, отлучающихся из своих обществ, от обязанности обеспечивать средства к существованию оставляемых ими в обществах родственникам” (turpmāk – PSZ, Nr. 46405, 1868. g.).

ja tāda bija nepieciešama, izceļotājiem ar pasēm varēja noteikt tikai ar speciālu pagasta tiesas spriedumu.⁶¹¹

19. gs. 70.–90. gados tika precīzāk regulēta pasu saņemšana un nodokļu nomaksas kārtība pa pastu, ņemot vērā, ka aizvien vairāk pagasta locekļu izmantoja tiesības strādāt ārpus pagasta ar pasēm.⁶¹²

Pēc atsevišķiem 1863. gada pasu nolikuma labojumiem 19. gs. 60. gados, būtiskākā loma bija ieceļošanas regulējumam jaunajās dzīvesvietās, šo nosacījumu publicēšanai Baltijas guberņās. Plašākās pārmaiņas ārpusguberņas migrācijas regulējumā notika 19. gs. 80.–90. gados, kad tika risināts Sibīrijas un citu reģionu kroņa zemju kolonizācijas jautājums. Tas skāra ne tikai pārceļošanu uz Sibīriju, bet arī atsevišķām teritorijām Krievijas impērijas Eiropas daļā.

Pēc vairākiem atsevišķiem lēmumiem 19. gs. 70. gados, pirmais vienotais pagaidu likums par pārceļošanu uz kroņa zemēm tika pieņemts 1881. gadā (10. jūnija „Pagaidu noteikumi par zemnieku pārceļošanu uz brīvajām kroņa zemēm”). Likumu npublicēja, lai izvairītos no masveida pārceļošanas, noteikumu izstrāde turpinājās un likums, kurš rosināja masveida pārceļošanu uz Sibīriju, tika pieņemts 1889. gadā (13. jūlija likums „Par lauku iedzīvotāju un sīkpilsoņu brīvprātīgo pārceļošanu uz kroņa zemēm un par iepriekš pārceļojušo minēto kārtu personu pārrakstīšanas kārtību”).⁶¹³ Šajos likumos bija regulēta pārceļošanas kārtība uz kolonizējamajām guberņām (galvenokārt Sibīrijā). Taču stingrais regulējums kopumā izrādījās neveiksmīgs – ļoti bieži notika patvaļīga pārceļošanai bez varas iestāžu atļaujas. Varas iestādes mēģināja šo situāciju labot, sūtot pārceļotājus atpakaļ un 1892. gadā Krievijā uz laiku tika pat apturēta pārceļošanas dokumentu izsniegšana un pārceļošana aizliegta.

Situācija mainījās 19. gs. 90. gadu otrajā pusē, kad ar vairākiem Iekšlietu ministrijas cirkulāriem pārceļošanas formalitātes tika saglabātas stingras un patvaļīgu pārceļošanu ierobežojošas, taču skaidrākas un vieglāk izpildāmas. Šīs pārmaiņas bija saistītas ar Sibīrijas dzelzceļa komitejas iniciatīvu palielināt apdzīvotību jaunuzbūvētās līnijas rajonā, veicināt kolonizāciju.⁶¹⁴ Pēc komitejas iniciatīvas Iekšlietu ministrijas pakļautībā 1896. gadā tika izveidota Pārceļotāju valde (*Переселенческое управление*), kas nodarbojās ar pārceļošanas organizēšanu, propagandu, nepieciešamības gadījumā arī ierobežošanu, pabalstu piešķiršanu u.tml. Galvenie principi legālas ieceļošanas regulējumam kolonizējamajās valsts zemes platībās bija iepriekšēja kolonizējamo zemes platību normēšana, kolonizējamās zemes kvotas noteikšana katrai guberņai, iepriekšēja pārceļotāja materiālā stāvokļa novērtēšana izceļošanas vietā un atļaujas izsniegšana vai liegšana.⁶¹⁵ 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā pārceļošanas nosacījumi uz dažādiem galamērķiem (kroņa zemēm) samērā bieži mainījās, tomēr palika spēkā iepriekšminētie pamatprincipi. Taču šie noteikumi attiecās tikai uz valsts zemju kolonizāciju, nevis pārceļošanu uz privātām zemēm.

Atsevišķas Kurzemes un Vidzemes guberņu zemnieku pārceļošanas iniciatīvas prasīja guberņas iestāžu iejaukšanos arī 19. gs. beigās. Plašākā patvaļīgas pārceļošanas iniciatīva, kuras regulēšanā pēc Ufas guberņas gubernatora lūguma ar speciāliem apkārtrakstiem iesaistījās Vidzemes un Kurzemes gubernatori bija pārceļošana uz apanāžas (cara ģimenes īpašuma) zemi Ufas guberņas Sterlitamakas apriņķī 1894.–1895. gadā.⁶¹⁶ Tāpat 19. gs. 80.–90. gados tika izdoti

⁶¹¹ Māters, 1877, 38. lpp.

⁶¹² Указ из Лифляндского губернского правления «О порядке взыскания волостными правлениями недоимок с отсутствующих членов волости», 14.08.1889., №2007; Правила о порядке приема, перечисления и отсылки по принадлежности сумм, вносимых сельскими обывателями, мещанами и ремесленниками в уплату причитающихся с них сборов по паспортным книжкам // Шеншин, В. (сост.) Сборник циркуляров по административной части Лифляндской губернии за 1888-1895 годы. Рига, 1896, С. 73, 573-598; LVVA, 959. f., 1. apr., 278. l., 60., 66. lp.

⁶¹³ Смирнов С., Смирнова В. Переселенческая политика пореформенной России во второй половине XIX века // Евразийство: история, теория, политика. Челябинск, 2004., С. 129 (http://www.lib.csu.ru/vch/10/2004_01/018.pdf).

⁶¹⁴ Соловьева, Е. Переселения крестьян в Сибирь в конце XIX – начале XX веков // Из истории Западной Сибири. Вып. 1. Кемерово, 1966.

⁶¹⁵ Skat.: Muravska, 1986.

⁶¹⁶ LVVA, 4798. f., 1. apr., 3. lieta, 1. lp.; ЦГИА РБ, ф. И-11, оп. 1, д. 1272.

arī vairāki apkārtraksti Vidzemes un Kurzemes guberņās, kuri bija vērsti pret baumām par atvieglojumiem pārceļošanai, vai arī atkārtoti paskaidroja pārceļošanas formālo kārtību.⁶¹⁷

Jauns pasu izsniegšanas regulējums stājās spēkā ar 1895. gada 1. janvāri.⁶¹⁸ 1894. gada 3. jūnija pasu likums bija izstrādāts pieaugošas industrializācijas un urbanizācijas apstākļos, nostiprinoties dažādu iedzīvotāju migrācijas veidu lomai valsts ekonomikā. Likums tika attiecināts uz visu Krievijas impēriju, tajā skaitā Baltijas guberņām, taču regulēja tikai izceļošanu ar pasēm, nevis iedzīvotāju pārrakstīšanas kārtību. Tika noteikts, ka bez pasēm drīkst pārvietoties aprīņķī, kurā persona pierakstīta un 50 verstis ap to, tāpat paralēli tika ieviestas gan pasu grāmatiņas, gan pases, nosakot, ka pasu grāmatiņas var saņemt arī uz piecu gadu termiņu. Pagaidu prombūtni no dzīvesvietas atviegloja speciāli izstrādāta kārtība pases saņemšanai pa pastu.⁶¹⁹ Tika samazināta nodeva par pases saņemšanu, un tā atkarībā no termiņa nepārsniedza 50 kapeikas un vēl papildus viens rublis gadā, ja saņemta pases grāmatiņa.⁶²⁰

Pārrakstīšanas nosacījumi uz jaunu dzīvesvietu līdz 1. pasaules kara sākumam būtiski nemainījās un galvenie atvieglojumi pēc 19. gs. pēdējās desmitgadēs un 20. gs. sākumā attiecās tieši uz pagaidu prombūtni ar pasēm.

Zemnieku pārvietošanās tiesību liberalizāciju 19. gs. noteica Vidzemes un Kurzemes guberņu brīvīšanas likumos pasludinātā zemnieku personiskā brīvība. Tomēr atļautās zemnieku migrācijas ģeogrāfiskās robežas tika paplašinātas pakāpeniski. 19. gs. 20.–60. gados to lielā mērā noteica norma un tradīcija agrāro jautājumu, tajā skaitā zemnieku migrācijas regulējumu, skatīt kopsakarā ar guberņas bruņniecības interesēm, taču muižu īpašnieki iebilda pret zemnieku migrācijas liberalizāciju.

19. gs. 50. gados pastiprinājās tendence vienādot pārceļošanas regulējumu Baltijas guberņās, īpaši attiecībā uz relatīvi stingrāko zemnieku pārceļošanas tiesību regulējumu Kurzemes guberņā. Kurzemes guberņas zemniekiem tikai 1858. gadā tika piešķirtas tiesības tikt pierakstītiem citu Krievijas impērijas guberņu zemnieku kārtai, kamēr Vidzemes guberņas zemniekiem šādas tiesības tika piešķirtas jau 1849. gadā. 19. gs. 50.–60. gadu mijā Baltijas bruņniecības organizāciju, pārvaldes iestāžu un centrālo pārvaldes iestāžu diskusiju rezultātā tika izstrādāts vienots 1863. gada 9. jūlija nolikums par pasu un pārrakstīšanas kārtību visu Baltijas guberņas zemniekiem, kas nostiprināja brīvu zemnieku pārceļošanu uz visiem galamērķiem Krievijas impērijā. Pārceļošanas tiesību liberalizācijas nostiprināšanā būtisks bija centrālās varas viedoklis pret zemnieku migrācijas ierobežojumiem Baltijas guberņās.

19. gs. 60.–90. gados Baltijas guberņu pārvaldes iestādes turpināja izdot atsevišķus apkārtrakstus par migrācijas regulējumu, taču tie lielākoties paskaidroja esošo kārtību. Svarīgākās pārmaiņas 19. gs. 80.–90. gados skāra valsts organizēto Sibīrijas un citu teritoriju kroņa zemju kolonizāciju, kuras sakārtošanai tika izstrādāti vairāki likumi. Vienlaikus vēl 19. gs. beigās pārvaldes iestādēm kā problēma saglabājās patvaļīgas pārceļošanas un ar to saistīto baumu ierobežošana

⁶¹⁷ Skat.: EAA, 296. f., 7. apr., 101. l., 16. lp.; LVVA, 959. f., 1. apr., 278. l., 40. lp.; 1952. f., 5. apr., 23. l., 17. lp. u.c.

⁶¹⁸ PSZ, Nr. 10709, 1894.g.

⁶¹⁹ PSZ, Nr. 10709, 1894.g., 4., 41. panti; Правила о порядке приема, перечисления и отсылки (...) сборов по паспортным книжкам // Шеншин, В. (сост.) Сборник циркуляров по административной части Лифляндской губернии за 1888-1895 годы. Рига, 1896, С. 573-598.

⁶²⁰ PSZ, Nr. 10709, 1894.g., 66.-71. pants.

3. nodaļa Baltijas gubernu zemnieku migrācijas attīstība un tās reģionālās iezīmes

3.1. Zemnieku migrācijas attīstības dinamika un galamērķi

Pētot migrācijas vēsturi, viens no svarīgākajiem jautājumiem ir pārceļošanā iesaistīto skaits un to galamērķi. Avotu rakstura dēļ nav iespējams vienlīdz precīzi un uz vienu avotu bāzes raksturot visu zemnieku migrācijas virzienu attīstību 19. gs. garumā. Tomēr izmantojot dažāda veida avotus, iespējams konstatēt attīstības tendences.

Kā iepriekš minēts, dažādu migrācijas veidu un virzienu īpatnības raksturo kultūras un etniskās robežas, attālums telpā, ilgums laikā, tās piespiedu vai brīvprātīgais raksturs, arī sabiedrībā pastāvošās mobilitātes prakses un vērtējumi u.c. Vispārīgākajā dalījumā zemnieku migrāciju varam iedalīt pēc galamērķa un to atšķirīgās ietekmes uz zemnieku dzīvesveidu: pirmkārt, vietējā migrācija (t.i., starp pagastiem vienas gubernas ietvaros, zemnieka ierastajos administratīvajos un saimnieciskajos apstākļos), otrkārt, urbānais migrācijas virziens (t.i., uz pilsētām savas gubernas robežās, taču samērā radikāli mainot dzīvesvidi) un ārpusgubernas migrācija (t.i., izceļošana ārpus gubernas, mainot sociālo, ekonomisko, kultūras vidi).

3.1.1. Zemnieku migrācijas dinamika 19. gs. 40.–50. gados

Zemnieku pierakstīšana citā dzīvesvietā 19. gs. 40.–50. gados

Vidzemes gubernas zemniekiem tiesības pierakstīties ārpus gubernas tika piešķirtas 1849. gada Zemnieku pagaidu nolikumā, savukārt, Kurzemes gubernā tikai 1858. gadā. Taču jau pirms tam zemnieki pārceļoja uz pilsētām, citiem galamērķiem ārpus pagastiem.

Datus par zemnieku pierakstīšanu jaunajā dzīvesvietā var analizēt, balstoties uz uzskaiti pēc t.s. “revīzijas dvēselēm”, t.i., dvēseļu revīziju un to papildinājumu materiāliem. To pielietojums sīkāk analizēts iepriekš, taču jāatgādina galvenais nosacījums – tā bija nevis migrācijas, bet nodokļu maksātāju (“vīriešu revīzijas dvēseļu”) uzskaitē, kam paralēli pastāvēja iespēja izceļot ar pagaidu dokumentu (pasi). Tomēr šī uzskaitē ļauj iegūt zināmu priekšstatu par zemnieku galamērķu pārmaiņām un izceļotāju skaita dinamiku. Diemžēl šādi dati pieejami tikai par Vidzemes gubernu.

Tabula Nr. 6. Vidzemes gubernas Rīgas, Valmieras, Cēsu un Valkas apriņķos zemnieku kārtai piederīgo nodokļu maksātāju izrakstīšana no kārtas (pēc nodokļu maksātāju skaita izmaiņu (oklada) grāmatām), 1835.–1862. gads.⁶²¹

	Izrakstīti uz citu gubernu vai kārtu (vīriešu revīzijas dvēseles) (iekavās vidēji ik gadus izceļojušo skaits pret pēdējā revīzijā uzskaitīto vīriešu revīzijas dvēseļu kopskaitu)	Izrakstīti uz citu pagastu (vīriešu revīzijas dvēseles)	Kopā vīriešu revīzijas dvēseles pēdējā revīzijā (pēc apkopotajiem oklada grāmatas datiem; privātmuižās)
1835.–1849.	335 (ikgadēji 0.02%)	24109 (ikgadēji 1607) (1.25%)	128944
1851.–1857.	692 (ikgadēji 0.07%)	14172 (ikgadēji 2024) (1.42%)	143090
1859.–1862.	364 (ikgadēji – 0.06%)	17032 (ikgadēji 4258) (2.8%)	151625

Iedzīvotāju izrakstīšana no zemnieku kārtas Vidzemes gubernā lielāku nozīmi ieguva 19. gs. 50. gados (skat. pielikumus Nr. 2–3) un tas sakrīt gan ar citiem kvantitatīvajiem rādītājiem, gan arī ar tiesiskā regulējuma izmaiņām (1849. gada pagaidu zemnieku nolikuma pieņemšana). Pēc revīzijas papildinājumu datiem, 19. gs. 50. gados, salīdzinot ar 19. gs. 30.–40. gadiem, no zemnieku kārtas izrakstīto īpatsvars pieauga vairāk nekā divreiz.⁶²² Tiesa, no kārtas izrakstīto skaits absolūtajos skaitļos bija mazs.

Daudz lielāka nozīme 19. gs. 30.–50. gados bija zemnieku pāriešanai no viena pagasta uz citu gubernas robežās. Ja 19. gs. 30.–50. gados izrakstīšana no zemnieku kārtas veidoja tikai dažus desmitus gadījumu gadā, tad uz citiem pagastiem ik gadu Vidzemes latviešu daļā tika

⁶²¹ LVVA, 77. f., 1. apr., 4813., 4817., 4818., 4824., 4825. lieta (Vidzemes gub. 8.-10. dvēseļu revīzijā zemnieku kārtai pierakstīto skaita izmaiņu datubāze (pēc oklada grāmatas datiem par visām Cēsu-Valkas un Rīgas-Valmieras apriņķu privātmuižām)).

⁶²² Vidzemes gub. 8.-10. dvēseļu revīzijā zemnieku kārtai pierakstīto skaita izmaiņu datubāze.

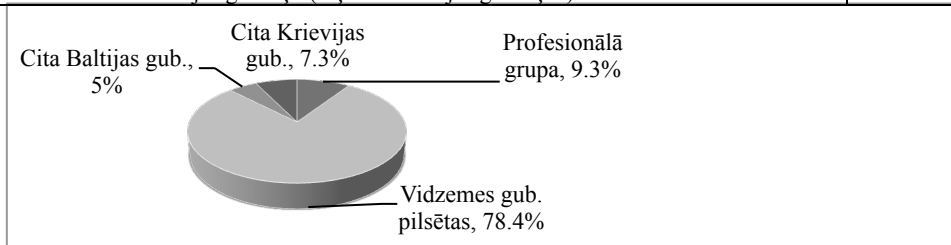
pārrakstīti vidēji 1500–4200 vīriešu revīzijas dvēseļu. Laika posmā līdz 1850. gadam uz citu pagastu vidēji gadā aizceļoja ap 1600 vīriešu revīzijas dvēseļu. Nākamajā desmitgadē šis skaits palielinājās aptuveni par 25%, savukārt, 1859.–1862. gadā, salīdzinot ar laiku līdz 10. dvēseļu revīzijai 1858. gadā, palielinājās vairāk kā divkārt.⁶²³ Turklāt, spriežot pēc konkrētu muižu revīziju sarakstiem, reālais pārceļotāju skaits bija vairāk kā divas reizes lielāks par pārrakstīto revīzijas dvēseļu skaitu.⁶²⁴ Tātad, ja kopā 1835.–1849. gadā Vidzemē uz citu pagastu bija pārrakstīti 24 000 vīriešu revīzijas dvēseļu, tas veidoja vismaz 51 000 pārceļotāju starp pagastiem (ieskaitot sievietes un pēc revīzijas dzimušos) jeb vidēji vairāk kā 3000 cilvēku gadā. Attiecīgi 19. gs. 50. gados šis rādītājs bija vismaz 4000–9000 citam pagastam pierakstīto zemnieku gadā.

Tātad kopumā vietējās migrācijas intensitāte starp pagastiem ārpus 19. gs. 30.–50. gados pieauga un darbaspēka pārvietošanās no viena pagasta bija nozīmīga un ierasta zemnieku dzīves sastāvdaļa. Lai gan iedzīvotāju pārvietošanās starp novadiem pastāvēja arī agrāk, tomēr 1817.–1819. gada likumos formulētās pārvietošanās tiesības veicināja vietējās migrācijas attīstību, vienoja latviešu apdzīvotos novadus, sekmēja ziņu apmaiņu, paplašināja lauku iedzīvotāju alternatīvas, nostiprināja migrācijas kā prakses pastāvēšanu.

Lai noskaidrotu zemnieku ārpusguberņas migrācijas vietu un nozīmi 19. gs. 30.–50. gados, nepieciešams sīkāk analizēt no zemnieku kārtas izrakstīto personu galamērķus pēc Vidzemes guberņas privāto muižu zemnieku nodokļu maksātāju grupas sastāva izmaiņu grāmatām.

Tabula Nr. 7. No Vidzemes guberņas Rīgas, Valmieras, Cēsu un Valkas apriņķiem izrakstīto zemnieku kārtas piederīgo galamērķi (1836.–1856. gads).⁶²⁵

Galamērķu grupa/izrakstīšanas cēlonis (Vidzemes gub. Rīgas-Valmieras un Cēsu-Valkas apriņķu zemnieki, 1836.–1856. gads)	Procentuālais īpatsvars
Pierakstīšana profesionālā grupā, uz kuru attiecas nodokļu atvieglojumi (matroži, aptiekāra palīgs, ierēdnis, policijas darbinieks, skolotājs u.c.)	9.3%
Pierakstīšana pilsētās Vidzemes guberņā (namnieku (birģeru), cunftes amatnieku, strādnieku (<i>Arbeiter-Oklad</i>) un kalpotāju kārtās (<i>Dienst-Oklad</i>))	78.4%
Pierakstīšana citā Baltijas guberņā (Kurzemes, Igaunijas)	5%
Pierakstīšana citā Krievijas guberņā (izņemot Baltijas guberņas)	7.3%

Svarīgākais galamērķis no zemnieku kārtas izrakstītajiem 19. gs. 30.–50. gados bija Vidzemes pilsētas, no kurām ievērojamākā loma bija Rīgai. Tā bija galamērķis 42% no kārtas izrakstīto zemnieku. Citu Vidzemes pilsētu nozīme bija ievērojami mazāka. Pilsētās zemnieki pamatā pierakstījās dienestniekos jeb kalpotāju kārtā (*Dienst-Oklad*), kurai tika piemērota galvas naudas maksa.⁶²⁶

Ārpus Baltijas izceļojušo zemnieku skaits un īpatsvars sāka palielināties tikai 19. gs. 50. gados, īpaši desmitgades noslēgumā, un tas bija tieši saistīts ar pārvietošanās tiesību liberalizāciju. Spriežot pēc Vidzemes gubernatora atskaišu datiem, kopējais guberņā pierakstīto revīzijas dvēseļu skaits 19. gs. 50. gados bija lielāks nekā izrakstīto skaits un bija ap 130–150 revīzijas dvēseļu gadā.⁶²⁷

⁶²³ Vidzemes gub. 8.-10. dvēseļu revīzijā zemnieku kārtai pierakstīto skaita izmaiņu datubāze.

⁶²⁴ Dati par Aumeistaru un Trikātas muižu (LVVA, 199. f., 1. apr., 438., 479. l.; LVVA, 77. f., 1. apr., 4813. l.).

⁶²⁵ Vidzemes gub. 8.-9. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze (1707 pārrakstīšanas gadījumi Cēsu, Valkas, Rīgas, Valmieras apr. pēc LVVA 77. f., 1. apr., 4590.-4609. l.).

⁶²⁶ No Rīgas // Mājas Viesis, 04.03.1864., Nr. 9.

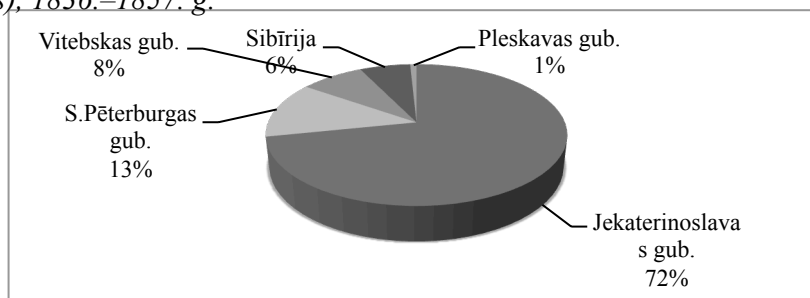
⁶²⁷ EAA, 296. f., 1. apr., 19., 23., 29., 33. l.

Pēc revīzijas dvēseļu uzskaites datiem, 1836.–1856. gadam no Vidzemes latviešu apriņķiem, ārpus Baltijas guberņām tika pierakstīti tikai 124 zemnieku kārtai piederīgo revīzijas dvēseļu, t.i., ne vairāk kā tūkstotis pārceļotāju ar zināmiem galamērķiem, kas reģistrēti dvēseļu revīzijas papildinājumos. Varam pieļaut, ka ievērojami vairāk Vidzemes zemnieku šo gadu laikā palika Iekškrīvijā citu apstākļu dēļ (pēc karadienesta, izsūtījumā, pārceļojot nelegāli u.tml.).

Pēc revīzijas papildinājumu datiem, 54% pārceļotāju ārpus dzimtās guberņas devās uz pilsētām. Arī savas guberņas robežās pilsētām zemniekus piesaistīja cerības uz labāku peļņu, īpaši laika posmā, kamēr nebija nostiprinājusies naudas nomas un zemes iepirkšanas pieredze. Tāpat 19. gs. 50. gados maz attīstītas un zemniekiem neierastas bija saimniekošanas iespējas laukos ārpus Baltijas. Privātmuižās Iekškrīvijā vēl pastāvēja dzimtbūšana, tādēļ pagaidām nebija ieinteresētības tās apstrādāt ar Baltijas guberņas zemnieku darbaspēku.

Vidzemes zemnieki 19. gs. 30.–50. gados 5% visu izrakstīšanās gadījumu no kārtas devās uz citu Baltijas guberņu, pamatā uz Kurzemes guberņu. Savukārt, no tiem zemniekiem, kuri tika pierakstīti ārpus Baltijas, galvenā nozīme bija 19. gs. 50. gadu izceļošanas kampaņai uz Jeisku Jekaterinoslavas guberņā, kas veidoja 72% visu pārrakstīšanas gadījumu, tai sekoja Sanktpēterburgas un Vitebskas guberņas ar 13 un 10% pārrakstīšanas gadījumu.⁶²⁸

*Zīmējums Nr. 8. Ārpus Baltijas guberņām izrakstīto Vidzemes zemnieku galamērķi (vīriešu revīzijas dvēseles), 1836.–1857. g.*⁶²⁹

Viena salīdzinoši īslaicīgi aktuāla pārceļošanas virziena (Jeiskas Jekaterinoslavas guberņā), īpatsvars kopējā ārpusguberņas migrācijas struktūrā parādīja gan mazo pārrakstīto personu absolūto skaitu, gan ārpusguberņas pārceļošanas *kampaņveidīgumu*.⁶³⁰

Kopumā Vidzemes guberņas latviešu daļā līdz 10. dvēseļu revīzijai 1858. gadā un 1863. gada 9. jūlija Baltijas zemnieku pasu nolikuma pieņemšanai galvenā migrācijas plūsma ar vairākiem tūkstošiem pārceļotāju ik gadu bija vietējā pārvietošanās starp guberņas pagastiem. Ārpus zemnieku kārtas izrakstītie zemnieki pamatā devās Vidzemes pilsētām, galvenokārt Rīgu. Ārpusguberņas migrācijas pieaugums bija vērojams tikai 19. gs. 50. gados un sākotnēji to raksturoja liels migrācijas galamērķu īpatsvars Baltijas guberņu robežās. Tomēr kopējais uz citām guberņām no Vidzemes izceļojušo personu skaits 19. gs. 50. gados šajā laikā lēšams ne vairāk kā daži simti cilvēku gadā.

Diemžēl mūsu rīcībā nav datu par Kurzemes guberņas zemnieku pārrakstīšanu un galamērķiem 19. gs. 40.–50. gados. Taču jāņem vērā, ka Kurzemes guberņā zemnieku izrakstīšanās uz laukiem citās Krievijas guberņās tika atļauta tikai 1858. gadā, t.i., plašāka zemnieku izceļošana no Kurzemes bija iespējama tikai pēc 19. gs. 50.–60. gadu mijas.

Zemnieku pārceļošana ar pasēm 19. gs. 40.–50. gados

Zemnieku pārceļošana ar pasi jeb uz laiku izsniegtu personu apliecinošu dokumentu, bija svarīgākā alternatīva pierakstam jaunā dzīvesvietā. Zemnieku ikdienā 19. gs. pārceļošana ar pasi tika izmantota daudz biežāk kā iespēja tikt pierakstītiem citā dzīvesvietā. Diemžēl mūsu rīcībā nav ikgadēju datu par pasu saņēmējiem Vidzemes un Kurzemes guberņās un to galamērķiem.

⁶²⁸ Vidzemes gub. 8.-9. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

⁶²⁹ Vidzemes gub. 8.-9. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

⁶³⁰ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 182.-187. lp.

Tādēļ analīze balstīta uz atsevišķu atskaišu datiem, pagasta pasu reģistriem, kā arī laikabiedru publicēto statistiku.

Detalizēti dati saglabājušies par pasu saņēmējiem Vidzemes guberņā 19. gs. 50. gados. Šādas ziņas savulaik tika sagatavotas iesniegšanai Vidzemes guberņas 1849. gada Zemnieku nolikuma ieviešanas komisijā (*Einführungs-Commission*). Ziņojumi liecina, ka Vidzemes guberņas latviešu daļā 19. gs. 50. gados ik gadu 4000–6000 zemnieku devās peļņā uz pilsētām vai citiem galamērķiem, kur nenodarbojās ar lauksaimniecību (skat. pielikumu Nr. 6).⁶³¹ Ja pieskaitām ārpus pagasta lauksaimniecībā nodarbinātos zemniekus, tad kopējais migrācijā iesaistīto pasu saņēmēju skaits bija vēl lielāks.

Ja salīdzinām pasu saņēmēju skaitu ar kopējo zemnieku kārtai piederīgo skaitu Vidzemē, tad 19. gs. 50. gados uz pilsētām peļņā atlaistie zemnieki kopumā ik gadu veidoja ne vairāk kā 1,6% no kārtai piederīgajiem. Šo alternatīvu jau varam vērtēt kā nozīmīgu.⁶³² Tātad 19. gs. vidū, vēl pirms straujākas rūpniecības attīstības un pasu sistēmas liberalizācijas, lauku iedzīvotāji bija plaši iesaistīti darbaspēka nodrošināšanā ārpus lauksaimniecības.

Ziņas par 1863. gadā zemniekiem izsniegtajiem dokumentiem rāda, ka 19. gs. 50. gadu nogalē uz pilsētām atlaisto zemnieku skaits bija pieaudzis apmēram par trešdaļu.⁶³³ Tiesa, arī 19. gs. 50. gadu pirmajā pusē pieaugums bija līdzīgs. To noteica visai pakāpeniskais darbaspēka pieprasījuma pakāpeniskais pieaugums pilsētās. Straujāku pieaugumu rāda A. Tobīna publicētie dati par kopējo izsniegto pasu skaitu (t.i., ne tikai uz pilsētām aizceļojušajiem zemniekiem). Pēc šiem datiem 1858.–1860. gadā pases ik gadu saņēma ap 13 000 Vidzemes guberņas zemnieku, savukārt, 1861.–1863. gadā jau ap 21 000.⁶³⁴ Tas norāda, ka šajā laikā straujāk pieauga pārceļotāju skaits starp pagastiem, zemniekiem sākotnēji meklējot izdevīgākas dzīves un darba vietas laukos.

Jāņem gan vērā, ka pasu saņēmēju izvēlētie galamērķi atšķīrās pa pagastiem un draudzēm. Piemēram, 4. Rīgas draudzes tiesas iecirknī (Valmieras apriņķa Straupes, Umurgas, Dikļu, Rubenes un Valmieras draudzes) 1851. gadā 348 zemnieki tika atlaisti uz pilsētām, 162 ar pasēm devās uz citiem pagastiem, savukārt, 901 zemnieks ar pasi devās peļņā citu muižu saimniecībās, t.i., tikai ap 25% pasu saņēmēju devās uz pilsētām, pārējie palika laukos.⁶³⁵ Tajā pašā gadā no 7. Cēsu draudzes tiesas iecirkņa (Gulbenes un Tirzas draudzes Valkas apriņķī) ar pasēm uz laiku izeļoja 291 zemnieks, no kuriem pieci devās uz Sanktpēterburgu, 18 uz citām Krievijas guberņām, 114 uz Rīgu, 37 uz citām guberņas pilsētām un 117 uz citiem guberņas pagastiem.⁶³⁶ Šo struktūru noteica reģiona atrašanās netālu no guberņas robežas un salīdzinoši zemāks atalgojums apkārtējos pagastos.⁶³⁷

3.1.2. Zemnieku migrācijas dinamika 19. gs. 60.–90. gados

Zemnieku pierakstīšana citā dzīvesvietā 19. gs. 60.–90. gados

Pārrakstīšanas gadījumu skaits, līdzīgi kā 19. gs. 30.–50. gados, īsākos laika posmos bija mainīgs un tas saistīts gan ar jaunu pārceļošanas galamērķu izveidošanos, gan arī citiem apstākļiem (skat. pielikumus Nr. 2–4). Ilgākā laika posmā var konstatēt straujāku pārrakstīšanas gadījumu skaita pieaugumu 19. gs. 60.–70. gadu mijā. Paralēli palielinājās arī ārpusguberņas migrācijas procentuālais īpatsvars citu galamērķu vidū. Ja 19. gs. 60. gadu sākumā pārrakstīšanās gadījumu īpatsvars uz ārpusguberņas galamērķiem no zemnieku kārtas izrakstīto skaita

⁶³¹ LVVA, 208. f., 2. apr., 24.-25. l.

⁶³² Kopējais zemnieku kārtai piederīgo personu skaits pēc: Stilling, 1866.

⁶³³ LVVA, 208. f., 2. apr., 24.-25. l.

⁶³⁴ Citēts no: Skujenieks, 1930, 80. lpp.

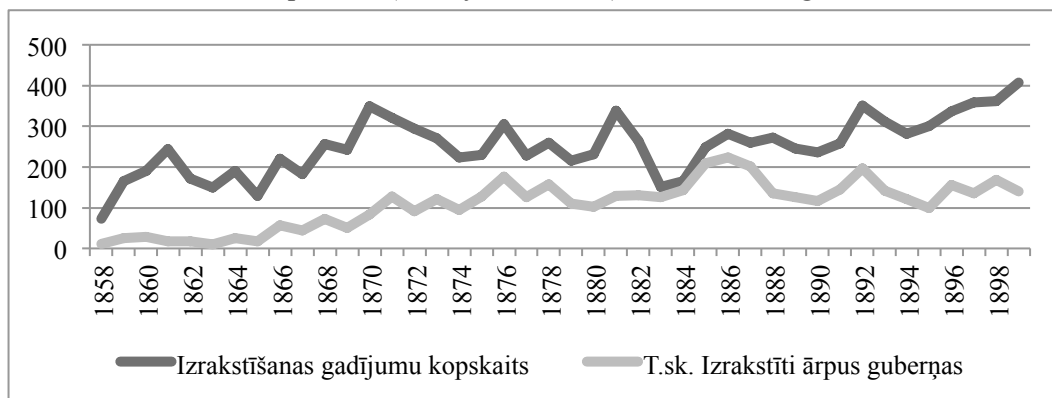
⁶³⁵ LVVA, 208. f., 1. apr., 21. l., 10. lp.

⁶³⁶ LVVA, 208. f., 1. apr., 21. l., 33. lp.

⁶³⁷ Valkas un Veru apriņķu zemes 19. gs. tika atzītas par mazāk auglīgām Vidzemes guberņā un arī lauksaimniecībā nodarbināto atalgojums bija zemāks. Skat.: EAA, 291. f., 1. apr., 12221. l., 60.-63. o.p. lp.

nepārsniedza trešdaļu, tad 19. gs. 60. gadu beigās un 19. gs. 70. gados tas jau pārsniedza 50%.⁶³⁸ Pārceļošana ārpus guberņas 19. gs. 60. gados kļuva par nozīmīgu zemnieku migrācijas sastāvdaļu.

*Grafiks Nr. 9. Izrakstīšanas gadījumu skaits no Vidzemes guberņas zemnieku kārtas Rīgas, Valmieras, Cēsu un Valkas apriņķos (revīzijas dvēseles), 1858.–1899. gads.*⁶³⁹

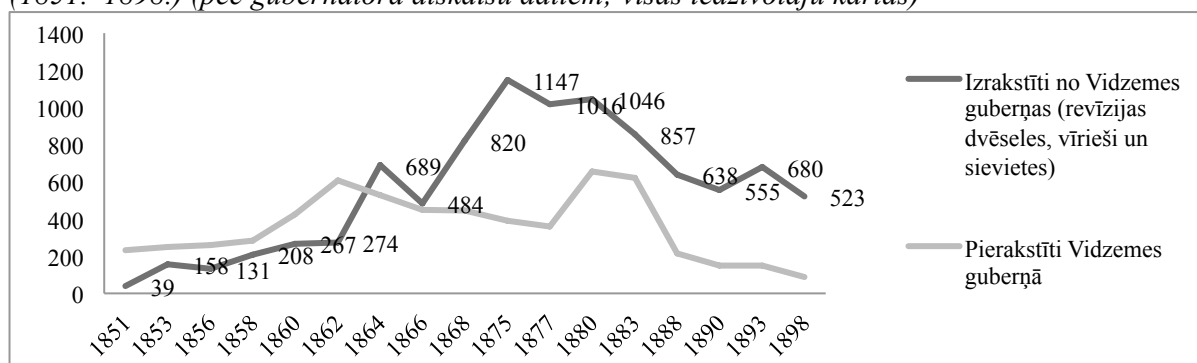

19. gs. 80. gadu sākumā ārpusguberņas migrācijas īpatsvars kopējā pārrakstīšanas gadījumu struktūrā turpināja pieaugt, tāpat arī pārceļotāju skaits absolūtajos skaitļos. Kopējais no kārtas izrakstīto skaits gan kritās un, domājams, ka ekonomiskā lejupslīde 19. gs. 80. gados veicināja tieši urbānās migrācijas rādītāju īslaicīgu kritumu.⁶⁴⁰

19. gs. 90. gadu pirmajā pusē pārrakstīto personu skaits saglabājās aptuveni iepriekšējā līmenī. Taču absolūtajos skaitļos izrakstīšanās gadījumu skaits no zemnieku kārtas gadā nebija liels, ja to salīdzinām ar pārceļošanu starp pagastiem iesaistīto skaitu vai pasu saņēmēju kopskaitu.

Par 19. gs. 60.–90. gadiem trūkst ziņu par kopējo starp pagastiem pārrakstīto revīzijas dvēseļu skaitu. Zināms, ka 1882. gadā Vidzemes guberņā citā pagastā tika pierakstītas 2011 revīzijas dvēseles (vīrieši un sievietes), tajā skaitā 1179 guberņas latviešu daļā.⁶⁴¹ 1884. gadā kopējais pārrakstīto revīzijas dvēseļu skaits starp pagastiem bija 1540.⁶⁴² Vidēji šis skaits ik gadu svārstījās ap tūkstoti.⁶⁴³ Reāli citos pagastos ieceļojušo skaits, protams, bija lielāks.

*Grafiks Nr. 10. No Vidzemes guberņas izrakstīto un tajā pierakstīto revīzijas dvēseļu skaits (1851.–1898.) (pēc gubernatora atskaišu datiem; visas iedzīvotāju kārtas)*⁶⁴⁴

Kopējais no Vidzemes guberņas izrakstīto revīzijas dvēseļu skaits straujāk pieauga 19. gs. 60. gadu pirmajā pusē, turpināja pieaugt un saglabājās salīdzinoši augsts 19. gs. 60.–70. gados, no guberņas izrakstīto personu skaitam samazinoties 19. gs. 80. gadu otrajā pusē (skat. pielikumu Nr.

⁶³⁸ Pēc: Vidzemes gub., 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

⁶³⁹ Vidzemes gub., 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

⁶⁴⁰ Krastiņš, J. (red.). Rīga 1860-1917. Rīga: Zinātne, 1978, 20. lpp.

⁶⁴¹ LVVA, 77. f., 4. apr., 851. l., 2. lp.

⁶⁴² LVVA, 77. f., 4. apr., 1328. l., 1. lp.

⁶⁴³ LVVA, 77. f., 4. apr., 4805. l., 1. lp.; 4. apr., 2630. l., 1.-2. lp.

⁶⁴⁴ EAA, 296. f., 1. apr., 19. l., 117. o.p. lp., 23. l., 1. lp., 29. l., 2. lpp., 33. l., 2. op. lp., 37. l., 2. lpp., 528. l., 8. lp., 57. l., 12. lp., 60. l., 12. lp., 15. l., 4. lp., 75. l., 45. lp., 77. l., 57. lp., 83. l., 32. lp., 291. f., 1. apr., 11602. l., 4. lp., 11866. l., 4. lp., 12094. l., 4. lp., 12307. l., 4. lp.; LVVA, 77. f., 4. apr., 4805. l., 33. lp.

7). Negatīva kopējā pierakstīto un izrakstīto revīzijas dvēseļu skaita starpība Vidzemes guberņā iezīmējās ar 19. gs. 60. gadiem.

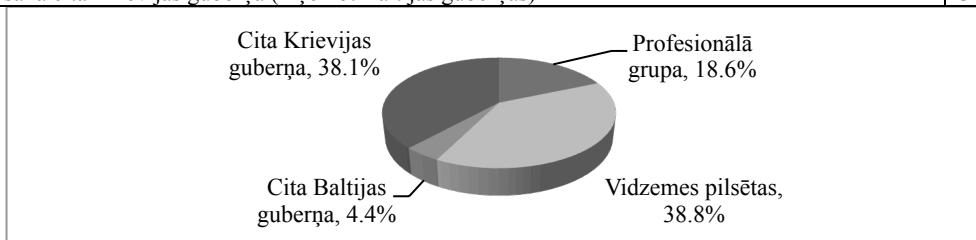
Pēc datiem par reālo iedzīvotāju skaitu un dabiskā pieauguma rādītājiem, Vidzemes guberņas Statistikas komiteja par 1862. gadu aplēsa, ka aptuveni 5500 lauku iedzīvotāji bija izceļojuši uz dažādiem galamērķiem, t.sk. uz citu guberņas apriņķi. Par 1863. gadu, savukārt, tika aprēķināts, ka no visiem Vidzemes guberņas apriņķiem izceļojuši ap 15200 iedzīvotāju, no kuriem no latviešu apriņķiem gandrīz 11 tūkstoši. Ap 11500 iedzīvotāju izceļoja uz citām guberņām vai bija iesaistīti migrācijā starp pagastiem, kas, protams, veidoja migrācijā iesaistīto lielāko daļu.⁶⁴⁵

1884. gadā Vidzemes guberņā (ieskaitot *igauņu apriņķus*) no zemnieku kārtas tika izrakstītas 650 vīriešu revīzijas dvēseles, no tām 436 tika pierakstītas citās guberņās.⁶⁴⁶ Ja pieņemam, ka vidēji pārceļoja 3–4 cilvēku lielas ģimenes, tad uz citām guberņām pārrakstīto personu kopskaits no Vidzemes guberņas zemnieku kārtas bija vismaz 1300–1700 cilvēku. 1885. no zemnieku kārtas vai uz citām guberņām izrakstīto revīzijas dvēseļu skaits pieauga līdz 927 gadījumiem, t. sk. 749 vīriešu revīzijas dvēseles tika pierakstītas citā guberņā.⁶⁴⁷

19. gs. 60.–90. gados Vidzemes guberņā, spriežot pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem, vienlīdz nozīmīga loma zemnieku galamērķu struktūrā bija gan pārceļošanai uz Baltijas pilsētām, gan arī ārpusguberņas migrācijai. Salīdzinot ar 19. gs. 40.–50. gadiem, strauji bija pieaugusi sociālās mobilitātes (t.i., ar dažādiem nodokļu atvieglojumiem saistītas profesionālās grupas) un ārpusguberņas migrācijas nozīme. Taču jāņem vērā, ka uz pilsētām ievērojams skaits zemnieku devās ar pasēm (skat. tabulu Nr. 11).

Tabula Nr. 11. No Vidzemes guberņas Rīgas, Valmieras, Cēsu un Valkas apriņķiem ārpus zemnieku kārtas izrakstīto personu galamērķi, 1859.–1899. gads.⁶⁴⁸

Galamērķu grupa/izrakstīšanas cēlonis	% īpatsvars
Pierakstīšana profesionālā grupā, uz kuru attiecas nodokļu atvieglojumi (matroži, aptiekāra palīgs, ierēdnis, policijas darbinieks, skolotājs, studijas augstākās izglītības iestādēs u.c.)	18.6%
Pierakstīšana pilsētās Vidzemes guberņā (birģeru, cunftes amatnieku, strādnieku un kalpotāju kārtās)	38.8%
Pierakstīšana citā Baltijas guberņā (Kurzemes, Igaunijas)	4.4%
Pierakstīšana citā Krievijas guberņā (izņemot Baltijas guberņas)	38.1%

Pārceļošanā uz pilsētām 19. gs. 60.–90. gados ievērojamākā loma bija Rīgai un citām Vidzemes pilsētām bija daudzkārt mazāka nozīme. Aptuveni 13% visu pārrakstīšanas gadījumu Vidzemes zemnieki tika pierakstīti otrā populārākajā galamērķī – Vitebskas guberņā un 10% gadījumu – Pleskavas guberņā. Nozīmīgākā profesionālā grupa, uz kuru attiecās revīzijas papildinājumos fiksētais atbrīvojums no nodokļiem bija skolotāji vai skolotāju semināru audzēkņi.⁶⁴⁹

Analizējot zemnieku pārrakstīšanas gadījumus pa desmitgadēm, no vienas puses to pārmaiņas galamērķu izvēlē atspoguļoja objektīvas tendences zemnieku migrācijā un sociālajā mobilitātē, no otras puses – datu salīdzinājums, piemēram, ar pilsētu iedzīvotāju skaita pieaugumu 19. gs. beigās rāda, ka revīziju papildinājumu sistēma 19. gs. beigās neatainoja reālo situāciju pilnīgi (skat. tabulu Nr. 12).

⁶⁴⁵ Stilling, 1863, S. 25-27.

⁶⁴⁶ LVVA, 77. f., 4. apr., 1490. l., 6.-8. lp.

⁶⁴⁷ LVVA, 77. f., 4. apr., 1817. l., 5.-7. lp.

⁶⁴⁸ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

⁶⁴⁹ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

Tabula Nr. 12. Izrakstīšanas gadījumi no zemnieku kārtas Vidzemes guberņas Cēsu, Valkas, Valmieras un Rīgas apriņķos pa desmitgadēm un galamērķu grupām, 1858.–1899. gads.⁶⁵⁰

Galamērķu grupa/izrakstīšanas cēlonis	% īpatsvars, 1858.–1868. g.	% īpatsvars, 1869.–1879. g.	% īpatsvars, 1880.–1890. g.	% īpatsvars, 1891.–1899. g.
Pierakstīšana profesionālā grupā, uz kuru attiecas nodokļu atvieglojumi	5.3%	8.2%	21.8%	30.8%
Pierakstīšana pilsētās Vidzemes guberņā	78%	48.8%	17.3%	25.2%
Pierakstīšana citā Baltijas guberņā (Kurzemes, Igaunijas)	4.2%	4.3%	4.8%	4.2%
Pierakstīšana citā Krievijas guberņā (izņemot Baltiju)	12.6%	38.8%	56.1%	39.9%

Zemnieku pārrakstīšanas gadījumu struktūrā Vidzemes guberņā kopš 19. gs. 60. gadu sākuma straujākais pieaugums bija zemnieku pierakstīšanai galamērķos ārpus Vidzemes guberņas. Jāņem vērā, ka, izceļojot uz citu guberņu, salīdzinoši biežāk notika personas pārrakstīšana, jo pasu atjaunošana bija neērta. Konsekventi pieauga arī profesionālajās grupās pierakstīto personu skaits, sevišķi 19. gs. 80.–90. gados.

Tendences, kuras varam salīdzinoši droši konstatēt no datiem par dažādo migrācijas veidu nozīmi, ir kopējais ārpusguberņas migrācijas gadījumu skaita pieaugums, kā arī pieaugoša zemnieku kārtai piederīgo sociālā mobilitāte, nodarbinātība dažādās profesijās.

Izmaiņas 19. gs. 60.–90. gados skāra arī ārpusguberņas galamērķu izvēli (skat. pielikumu Nr. 5).

19. gs. 60.–90. gados, pēc dvēseļu revīziju papildinājumu datiem, ap 31% ārpus guberņas pārceļojušo zemnieku no Vidzemes tika pierakstīti Vitebskas guberņā, 25% – Pleskavas guberņā, 10% – Kurzemes guberņā, 8% – Sanktpēterburgas guberņā, 6% – Smoļenskas guberņā un pārējie 20% citās Krievijas impērijas guberņās.⁶⁵¹

Kopš 19. gs. 70. gadiem pieauga Vitebskas guberņas nozīme Vidzemes zemnieku pārceļošanā kā uz galamērķiem laukos, tā arī pilsētās un sasniedza pat 37–38% ārpusguberņas pārceļošanas gadījumu 19. gs. 70.–80. gados. Savukārt, pārceļošanai uz Pleskavas guberņu lielākā nozīme bija pirmo koloniju veidošanās laikā 19. gs. 60.–70. gados un pēc tam tās proporcionālā nozīme samazinājās, lai gan absolūtajos skaitļos pārceļotāju skaita kritums nebija ievērojams.

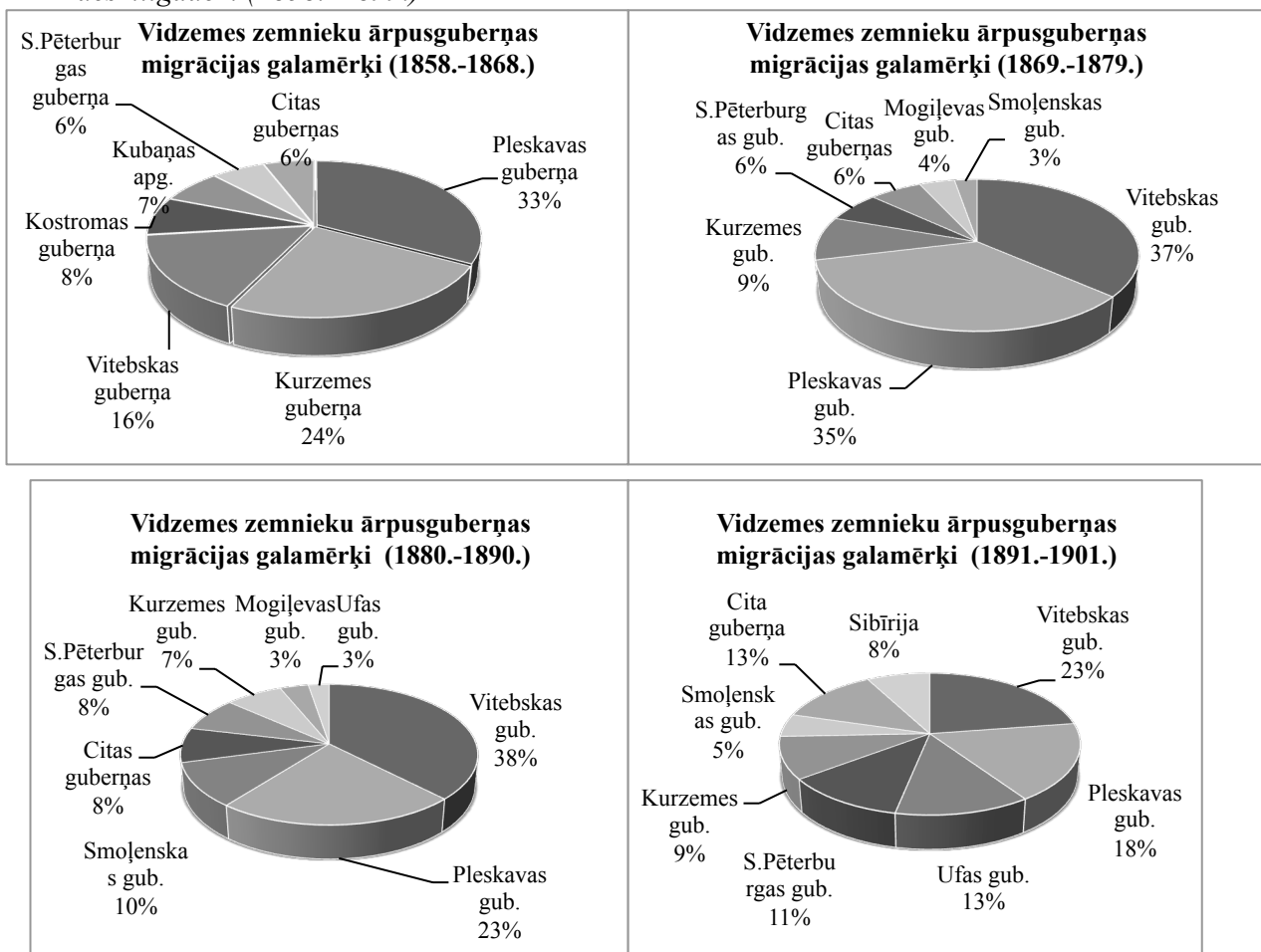
Pārējo Vidzemes zemnieku galamērķu nozīme ārpusguberņas migrācijas struktūrā bija mazāk pastāvīga. 19. gs. 60. gados atsevišķu pārceļošanas iniciatīvu rezultātā izveidojās salīdzinoši augsts uz Kostromas guberņu un Dienvidkrieviju pārrakstīto zemnieku procentuālais īpatsvars. Tomēr absolūtajos skaitļos šo pārceļošanas virzienu nozīme nebija liela. 19. gs. 70. gados izveidojās nozīmīgi pārceļošanas virzieni uz zemnieku kolonijām Mogiļevas un Smoļenskas guberņās, kas savu nozīmi saglabāja arī 19. gs. 80. gados. Tāpat 19. gs. 80.–90. gados tika dibinātas arī latviešu zemnieku kolonijas Ufas guberņā. 19. gs. 90. gadu vidū pieauga pārceļošana uz kroņa zemēm Sibīrijā.

⁶⁵⁰ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

⁶⁵¹ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

19. gs. 80.–90. gadi, sevišķi pēdējā 19. gs. desmitgade bija raksturīga ar ievērojamu zemnieku galamērķu daudzveidību. Tas bija saistīts ar migrācijas kā ierastas prakses nostiprināšanos, sociālo mobilitāti, arī transporta un informācijas pieejamību.

Zīmējumi Nr. 13–16. Vidzemes guberņas zemnieku ārpusguberņas galamērķu pārmaiņas pa desmitgadēm (1858.–1899.)⁶⁵²

Kopējā Vidzemes guberņā visām kārtām (ne tikai zemniekiem) un visiem apriņķiem (ne tikai latviešu apdzīvoto) piederīgo iecelotāju un izceļotāju galamērķi zināmi par 1875. gadu. No izrakstītajiem zemniekiem 27% devās uz Sanktpēterburgas guberņu, 26% – Pleskavas guberņu, 16% – Igaunijas un 13% uz Vitebskas guberņām.⁶⁵³ Līdzīga guberņas kopējā galamērķu struktūra pamatā saglabājās arī 19. gs. 80.–90. gados.⁶⁵⁴ 1904. gadā no visiem Vidzemes guberņas apriņķiem visvairāk pārrakstīto iedzīvotāju devās uz Sanktpēterburgas, Igaunijas, Pleskavas, Ufas, Vitebskas un vairākām Sibīrijas guberņām.⁶⁵⁵

Summārajos datos par latviešu un igauņu apriņķiem salīdzinoši lielāks īpatsvars bija Sanktpēterburgas un Igaunijas guberņām, jo Sanktpēterburga bija būtisks galamērķis Vidzemes pilsētu iedzīvotājiem, turklāt gan Igaunijas, gan Sanktpēterburgas guberņai bija ievērojama loma igauņu ārpusguberņas migrācijā.

Taču, ja ņemam vērā arī uz pilsētām pārrakstīto vai pārceļojušo zemnieku skaitu un īpatsvaru (ap 39% visu pārrakstīšanas gadījumu), galamērķi ārpus Baltijas nebija galvenie.

⁶⁵² Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

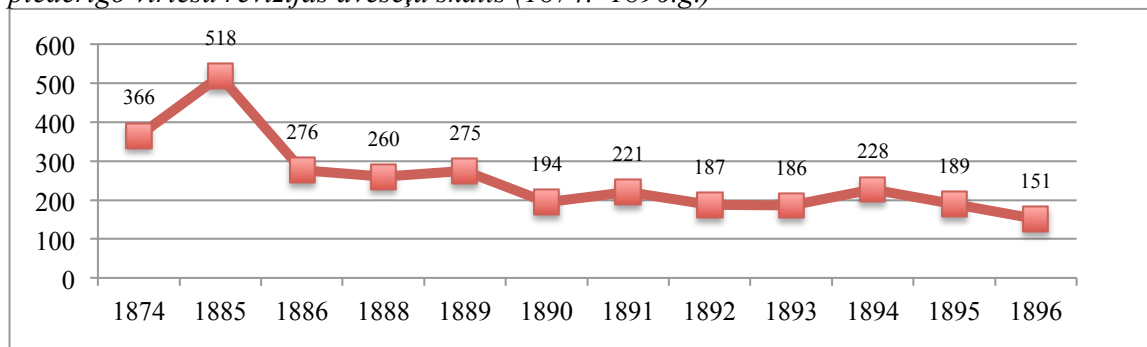
⁶⁵³ EAA, 296. f., 9. apr., 528. l., 8. lp.

⁶⁵⁴ EAA 296. f., 1. apr., 83. l., 32. lp.

⁶⁵⁵ LVVA, 6989. f., 14. apr., 38. l., 13. lp.

10. dvēseļu revīzijas papildinājumus par Kurzemes guberņu pārrakstīto skaita dinamikas aplēsēs ir grūtāk pielietot to relatīvi sliktās saglabātības dēļ. Taču kopējo no guberņas izrakstīto personu skaitu gada laikā rāda Kamerālvaldes veiktie apkopojumi.

Grafiks Nr. 17. Uz citām guberņām pārrakstīto Kurzemes guberņā pierakstīto visām kārtām piederīgo vīriešu revīzijas dvēseļu skaits (1874.–1896.g.)⁶⁵⁶

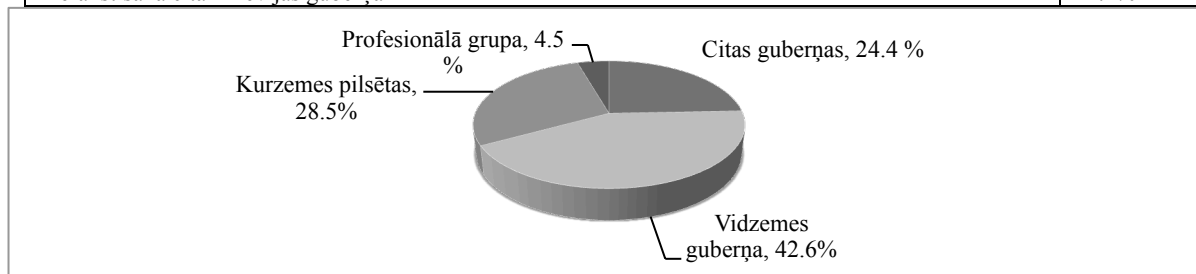

Piemēram, 1874. gadā no visām kārtām tika izrakstītas 366 vīriešu revīzijas dvēseles un pierakstītas 44, izrakstīto vidū bija 213 zemnieku kārtai piederīgie.⁶⁵⁷ Salīdzinoši no Vidzemes guberņas zemnieku vidus 19. gs. 70. gadu vidū tika izrakstītas 1147 revīzijas dvēseles, t.i., kopējais pārrakstīto skaits, nodalot igauņu apdzīvoto daļu, bija aptuveni līdzīgs.⁶⁵⁸

Fragmentārie dati par no Kurzemes guberņas izrakstīto vīriešu revīzijas dvēseļu skaitu rāda, ka kopumā uz citām guberņām pārrakstīto skaits 19. gs. 80.–90. gados samazinājās. Absolūtajos skaitļos lielākais pārrakstīto skaits pēc esošajiem datiem bija 19. gs. 70. gados un 19. gs. 80. gadu pirmajā pusē. Pārrakstīto personu skaita samazināšanos 19. gs. 90. gados daļēji noteica uzskate pēc revīzijas dvēselēm, arī pasu izmantošana ārpusguberņas migrācijā. Tomēr šie dati parāda, ka lēcienvēidīga izceļošanas pieauguma uz citām guberņām nebija. Līdzīga tendence 19. gs. 90. gados vērojama arī datos par kopējo guberņā pierakstīto un izrakstīto personu skaitu Vidzemes guberņā.

Tabula Nr. 18. No Kurzemes guberņas pagastiem ārpus zemnieku kārtas izrakstīto personu galamērķi, 1858.–1901. gads.⁶⁵⁹

Galamērķu grupa/izrakstīšanas cēlonis (Kurzemes gub., 1858.–1901.)	Procentuālais īpatsvars
Pierakstīšana profesionālā grupā, uz kuru attiecas nodokļu atvieglojumi (matroži, aptiekāra palīgs, ierēdnis, policijas darbinieks, skolotājs, studijas augstākās izglītības iestādēs u.c.)	4.5%
Pierakstīšana pilsētās Kurzemes guberņā (birģeru, cunfies amatnieku, strādnieku un kalpotāju kārtās)	28.5%
Pierakstīšana Vidzemes guberņā	42.6%
Pierakstīšana citā Krievijas guberņā	24.4%

Pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem, Kurzemes guberņā 19. gs. 60.–90. gados īpaši nozīmīga bija zemnieku pārceļošana uz Kurzemes guberņas pilsētām, kā arī Vidzemes guberņu, lielākoties Rīgu, Sloku vai arī Rīgas apkārtnes pagastiem. Ja Vidzemes guberņā šajā

⁶⁵⁶ EAA, 296. f., 9. apr., 528. l., 8. lp. (1874. g.); LVVA, 416. f., 1. apr., 453. l., 30. lp. (1885.), 33. lp. (1886.), 35. lp. (1888.), 38. lp. (1889.), 41. lp. (1890.), 44. lp. (1891.), 47. lp. (1892.), 49. lp. (1893.), 52. lp. (1894.), 55. lp. (1895.), 57. lp. (1896.).

⁶⁵⁷ LVVA, 412. f., 1. apr., 12470. l., 21.-23. lp.

⁶⁵⁸ EAA, 296. f., 9. apr., 528. l., 8. lp.

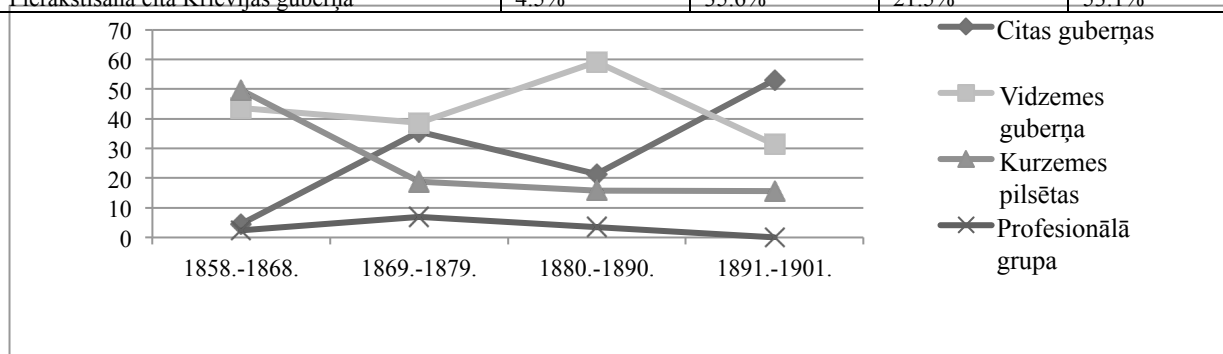
⁶⁵⁹ Kurzemes 10. dvēseļu revīzijas datubāze.

laikā kopumā tikai 4.4% pārrakstīto zemnieku devās uz kādu citu Baltijas guberņu, tad Kurzemes guberņā šādu gadījumu īpatsvars veidoja vairāk nekā 40% pārrakstīto zemnieku. Taču samērā liela nozīme bija arī zemnieku pierakstam Jelgavā un Liepājā, kas veidoja ap 28.5% pārrakstīšanas gadījumu.⁶⁶⁰

Uz citām Krievijas impērijas guberņām, pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem, devās 24% pārrakstīto Kurzemes guberņas zemnieku, no kuriem 23% uz Kauņas guberņu, 17% uz Novgorodas guberņu, ap 10% uz Minskas un Mogiļevas guberņām, un 20% uz Sanktpēterburgas guberņu. Šie pamatvirzieni atspoguļojās arī citos avotos kā nozīmīgi Kurzemes guberņā.

Tabula Nr. 19. Izrakstīšanas gadījumi no Kurzemes guberņas zemnieku kārtas pa desmitgadēm un galamērķu grupām, 1858.–1901. gads⁶⁶¹

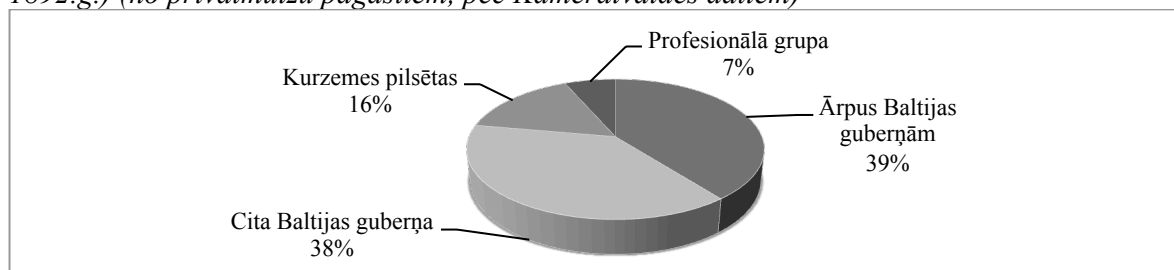
Galamērķu grupa/izrakstīšanas cēlonis (Kurzemes guberņa)	Procentuālais īpatsvars, 1858.–1868. g.	Procentuālais īpatsvars, 1869.–1879. g.	Procentuālais īpatsvars, 1880.–1890. g.	Procentuālais īpatsvars, 1891.–1901. g.
Pierakstīšana profesionālā grupā	2.3%	6.9%	3.6%	0%
Pierakstīšana pilsētās Kurzemes guberņā	49.6%	18.8%	15.9%	15.6%
Pierakstīšana Vidzemes guberņā	43.5%	38.7%	59.1%	31.3%
Pierakstīšana citā Krievijas guberņā	4.5%	35.6%	21.5%	53.1%

Ārpusguberņas migrācijas nozīme Kurzemes guberņā samērā strauji pieauga pēc vairākām nozīmīgām pārceļošanas iniciatīvām kopš 19. gs. 60.–70. gadu mijas. Tiesa, ja saglabājušies Kurzemes guberņas dvēseļu revīziju papildinājumi iekļautu pilnīgākas ziņas arī par Ziemeļkurzemi un Augšzemi (Sēliju), domājams, šis pieaugums būtu mērenāks, ņemot vērā intensīvo pārceļošanu uz Novgorodas, Mogiļevas u.c. guberņām jau 19. gs. 60. gadu vidū.

Kurzemes guberņas Kamerālvaldes apkopotie dati par no guberņas 1891.–1892. gadā izrakstītajiem iedzīvotājiem (skat. zīmējumu Nr. 20) arī parāda, ka lielākā nozīme bija pārceļošanai ārpus Baltijas un līdzīga zemnieku daļa aizceļoja arī uz Vidzemes guberņu.

Zīmējums Nr. 20. No Kurzemes guberņas zemnieku kārtas izrakstīto personu galamērķi (1891.–1892.g.) (no privātmuižu pagastiem, pēc Kamerālvaldes datiem)⁶⁶²

19. gs. 90. gadu sākumā aptuveni 16% pārrakstīto zemnieku devās uz Kurzemes pilsētām, kamēr Vidzemes guberņā pārceļotāju īpatsvars uz savas guberņas pilsētām bija aptuveni par 10% lielāks. Savukārt, ja Kurzēmē ap 38% no zemnieku kārtas izrakstīto devās uz citu Baltijas guberņu

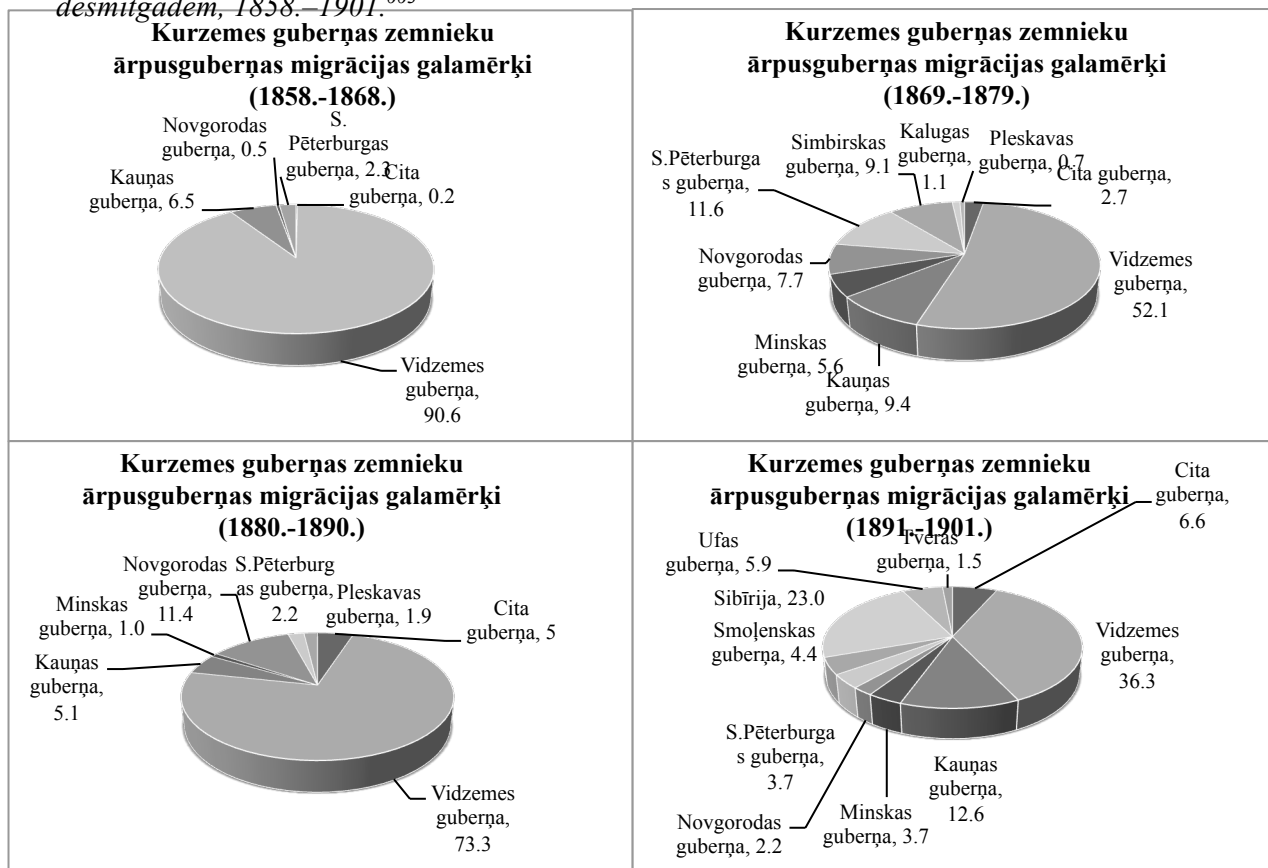
⁶⁶⁰ LVVA, 416. f., 1. apr., 277. lieta

⁶⁶¹ Kurzemes 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

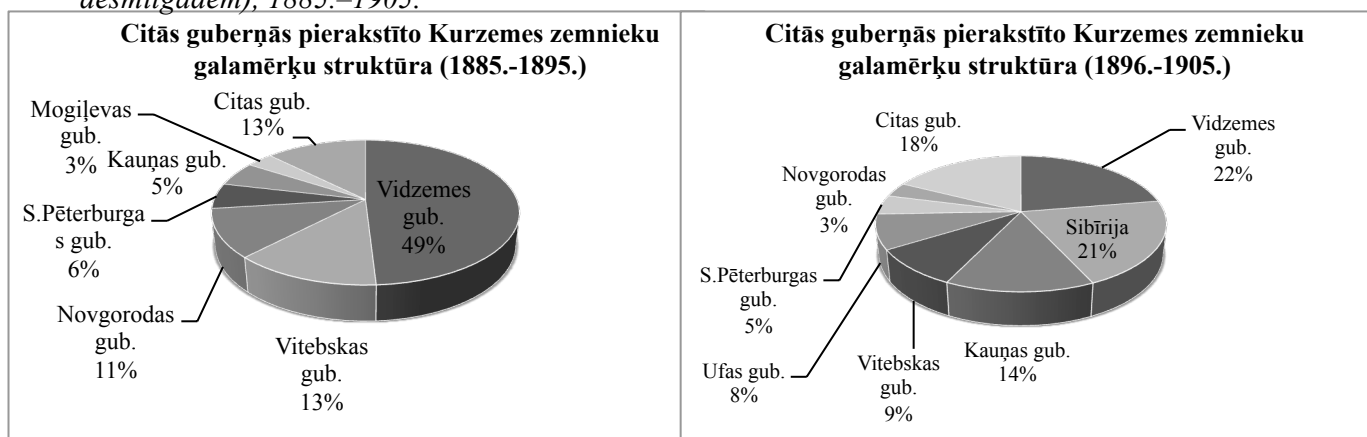
⁶⁶² LVVA, 416. f., 1. apr., 277. l. (pēc dvēseļu revīzijas papildinājumu summārajiem datiem).

(t.i., pamatā Vidzemi), tad Vidzemes zemniekiem alternatīva izceļot uz citu Baltijas guberņu veidoja mazāk kā 5% izrakstīšanās gadījumu.

*Zīmējumi Nr. 21–24. Kurzemes guberņas zemnieku ārpusguberņas galamērķu pārmaiņas pa desmitgadēm, 1858.–1901.*⁶⁶³

*Zīmējumi Nr. 25–26. Ārpus guberņas izrakstīto Kurzemes guberņas zemnieku galamērķi (pa desmitgadēm), 1885.–1905.*⁶⁶⁴

Pēc Kamerālvaldes summārajiem datiem par pārrakstītajiem Kurzemes guberņas zemniekiem, mazākas nekā to parāda saglabājušies dvēseļu revīzijas papildinājumu dati bija Vidzemes guberņas īpatsvars galamērķu vidū. Kamerālvaldes apkopotie dati rāda, ka 1885.–1895. gadā Vidzemes guberņā tika pierakstīti 49% pārceļojušo Kurzemes guberņas zemnieku, kamēr pēc dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem – 73%. Turklāt 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, dažādojoties ārpusguberņas galamērķiem, Vidzemes guberņas un Rīgas kā galamērķa procentuālais īpatsvars samazinājās.

⁶⁶³ Kurzemes guberņas 10. dvēseļu revīziju papildinājumu datubāze.

⁶⁶⁴ LVVA, 416. f., 1. apr., 453. l., pēc Kamerālvaldes datiem par pārrakstīto personu skaitu.

Ilgstoši nozīmīga Kurzemes guberņā bija pārceļošana uz Kauņas guberņu, kas veidoja līdz 10% ārpusguberņas pārceļošanas gadījumu 19. gs. 60.–70. gados. Tās nozīme nedaudz mazinājās 19. gs. 80. gados un atkal pieauga 19. gs. 90. gados un 20. gs. sākumā. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu dati un Kamerālvaldes summārais apkopojums sniedz atšķirīgus datus arī par pierakstīšanos Vitebskas guberņā (mazāk par 1% gadījumu 19. gs. 80. gados revīzijas papildinājumu datubāzē un ap 13% Kamerālvaldes apkopotajos summārajos datos par pārrakstītajiem zemniekiem). Tas saistīts ar samērā nepilnīgajiem revīzijas papildinājumu datiem par Jaunjelgavas un Ilūkstes apriņķiem. Tomēr Vitebskas guberņai nebija tādas nozīmes zemnieku galamērķu vidū, kāda tā bija Vidzemes guberņā.

Ievērojami mazāka kā Vidzemes guberņā Kurzemes guberņā bija arī Pleskavas guberņas kā galamērķa nozīme, kas bija saistīts ar tās kopējo robežu ar Vidzemes guberņu. Savukārt Kurzemes guberņas īpatnība 19. gs. otrajā pusē bija augsts Novgorodas guberņas kā galamērķa īpatsvars.

19. gs. 60.–70. gadu mijā, veidojoties latviešu kolonijām Novgorodas un Sanktpēterburgas guberņas robežas apkārtnē, ievērojami palielinājās Sanktpēterburgas guberņā pierakstīto Kurzemes guberņas zemnieku īpatsvars (līdz 12%), kas 19. gs. 80.–90. gados mazinājās.

Ņemot vērā labi saglabājušos revīzijas papildinājumu datus par Tukuma un Dobeles apriņķiem, no kuriem izceļoja ievērojama daļa 1869. gadā Simbirskas guberņas Lielberezņiku kolonijā apmetušos Kurzemes guberņas zemnieku, 1869.–1879. gadā ap 9% pārrakstīto zemnieku devās tieši uz šo guberņu. Taču šī migrācijas virziena nozīme bija īslaicīga.

19. gs. 60.–70. gadu mijā atsevišķu pārceļošanas iniciatīvu dēļ nozīmīga bija arī pārceļošana uz Minskas guberņu. Relatīvi neliels pārceļotāju īpatsvars (līdz 5%) 19. gs. 70.–90. gados izceļoja arī uz Mogiļevas un Smoļenskas guberņām; revīzijas papildinājumu datu nepilnību dēļ par 19. gs. 60. gadiem pārceļošana uz Mogiļevas guberņu gan neatspoguļoja pilnīgi.

19. gs. 90. gadu vidū, līdzīgi kā Vidzemes guberņā, arī Kurzemes guberņā pieauga Ufas guberņas kā galamērķa nozīme, sasniedzot ap 8–13% no visiem guberņas zemnieku galamērķiem 19. gs. 90. gados. Paralēli tam norisinājās pārceļotāju skaita pieaugums uz kroņa zemēm Sibīrijā, kas Kurzemes guberņā veidoja ap 20% zemnieku ārpusguberņas galamērķu. Īpaši nozīmīgs šis galamērķis bija Lejaskurzemē un Ilūkstes apriņķī. Vidzemes latviešu apriņķos, izņemot Valkas apriņķi, Sibīrijas īpatsvars galamērķu vidū 19. gs. 90. gados bija salīdzinoši mazāks.

Līdzīgi kā Vidzemes guberņā, arī Kurzemes guberņā 19. gs. pēdējās desmitgades un 20. gs. sākums bija raksturīgs ar galamērķu dažādošanos. Tas saistāms ar sociālās un fiziskās mobilitātes pieaugumu, mazākā mērā arī ar jaunu zemnieku koloniju veidošanos.

Zemnieku pārceļošana ar pasēm 19. gs. 60.–90. gados

Ja salīdzinām pasu saņēmēju skaitu ar kopējo zemnieku kārtai piederīgo skaitu Vidzemē, tad 19. gs. 50. gados uz pilsētām peļņā atlaistie zemnieki kopumā ik gadu veidoja ne vairāk kā 1,6% no kārtai piederīgajiem.⁶⁶⁵ 19. gs. 60. gadu sākumā uz pilsētām peļņā izceļojušo zemnieku skaits pieauga, taču arī palielinājās pārceļošanā starp pagastiem iesaistīto zemnieku skaits.⁶⁶⁶

Par vēlākajiem gadiem pilnīgu datu par pasu saņēmēju skaitu nav. Pagastu līmenī salīdzināmi dati par Vidzemes guberņas latviešu apriņķiem pieejami par 1879.–1882. gadu.⁶⁶⁷

Pēc Manaseina revīzijai iesūtīto anketu datiem, aptuveni 32% pagastos pierakstīto iedzīvotāju 19. gs. 80. gadu sākumā dzīvoja ārpus savām pieraksta vietām. Šo zemnieku vidū gan bija uz citiem pagastiem aizgājušie, gan arī pilsētās strādājošie, gan arī pārceļotāji, kuri ar pasēm uzturējās citās guberņās. Vienlaikus vairāk kā trešdaļu no pagastā pierakstīto vīriešu skaita, kuri uzturējās ārpus pagasta, “aizstāja” zemnieki no citiem pagastiem. Tātad ļoti nozīmīga bija lokālā pārvietošanās no viena pagasta uz citu.

⁶⁶⁵ Kopējais zemnieku kārtai piederīgo personu skaits: Stilling, 1866.

⁶⁶⁶ Skujenieks, 1930, 80. lpp.

⁶⁶⁷ LVVA, 3. f., 5. apr., 174.-571. l. (N. Manaseina revīzijas anketas par Vidzemes gub.).

Tabula Nr. 27. Vidzemes guberņas latviešu apriņķos pierakstīto zemnieku un izsniegto pasu skaits (1879.–1882.)⁶⁶⁸

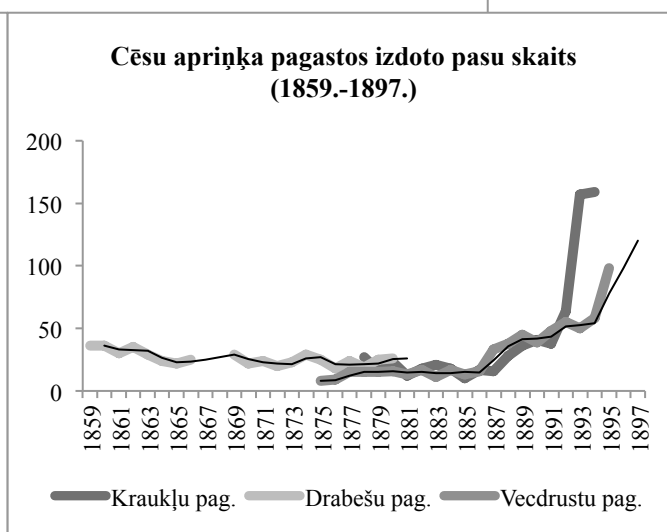
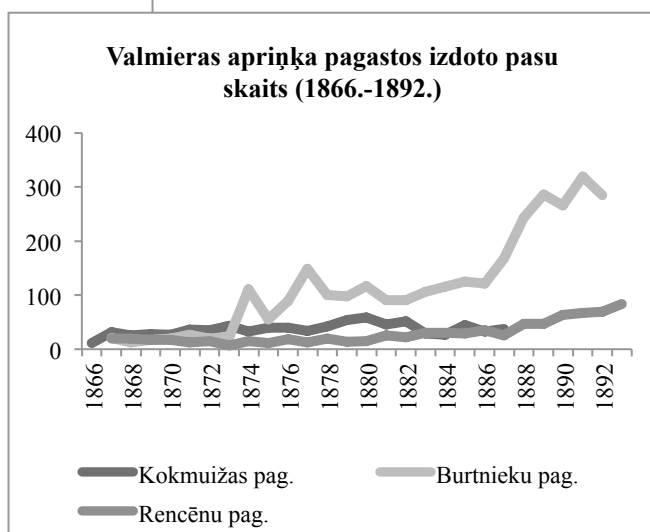
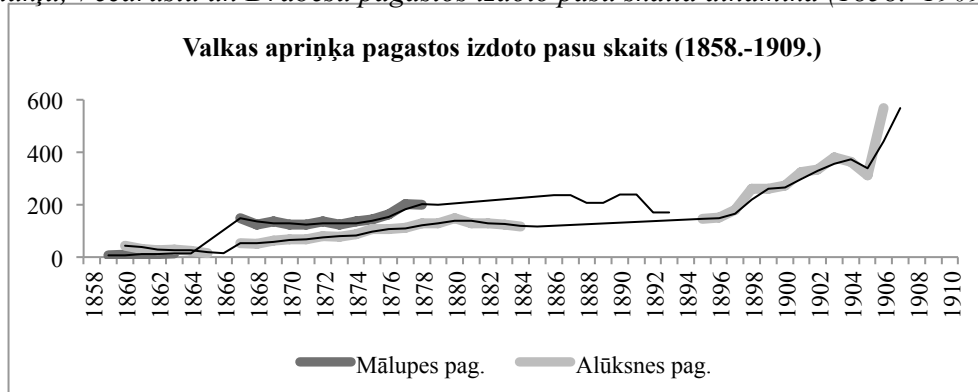
Vidzemes guberņas Cēsu, Rīgas, Valkas, Valmieras apriņķos pierakstītie zemnieki						
Pagastos pierakstīto skaits (pēc anketām)	Pagastā pierakstīto vīriešu kopskaits	Ārpus pagasta dzīvojošo vīriešu skaits	Izsniegto pasu skaits, 1879. g.	Izsniegto pasu skaits, 1880. g.	Izsniegto pasu skaits, 1881. g.	Izsniegto pasu skaits, 1882. g.
418768	199892	63961	10379	10052	10112	9971

Kopš 19. gs. 50.–60. gadu mijas pasu saņēmēju skaits bija pieaudzis aptuveni divkārt un kopējais pasu saņēmēju īpatsvars pierakstīto iedzīvotāju skaita bija pieaudzis no aptuveni 1.6% uz 2.4%. Šie dati apliecina iedzīvotāju mobilitātes lomas pieaugumu 19. gs. pēdējās desmitgadēs.

1897. gadā no Vidzemes guberņas latviešu apriņķos dzīvojošajiem zemniekiem aptuveni 41% dzīvoja ārpus savas pieraksta vietas, no tiem ap 90% – legāli, t.i., vai nu 30 verstu robežās ap savu pieraksta vietu, kur pasi nevajadzēja, vai arī ar pasi, savukārt, atlikušie 10% ārpus savas pieraksta vietas uzturējās nelegāli.⁶⁶⁹

Detalizētāku priekšstatu par izsniegto pasu skaita dinamiku rāda apkopotie dati par atsevišķiem Vidzemes guberņas pagastiem 19. gs. otrajā pusē.

Zīmējumi Nr. 28–30. Vidzemes guberņas Mālpupes, Alūksnes, Kokmuižas, Burtnieku, Rencēnu, Kraukļu, Vecdrustu un Drabešu pagastos izdoto pasu skaita dinamika (1858.–1909.)⁶⁷⁰

Kopumā 19. gs. otrajā pusē Vidzemes guberņas pagastos izdoto pasu skaits palielinājās, īpaši sākot ar 19. gs. 80. gadiem. Alūksnes pagasta dati rāda, ka izdoto pasu skaita pieaugums

⁶⁶⁸ N. Manaseina revīzijas anketas par Vidzemes gub.

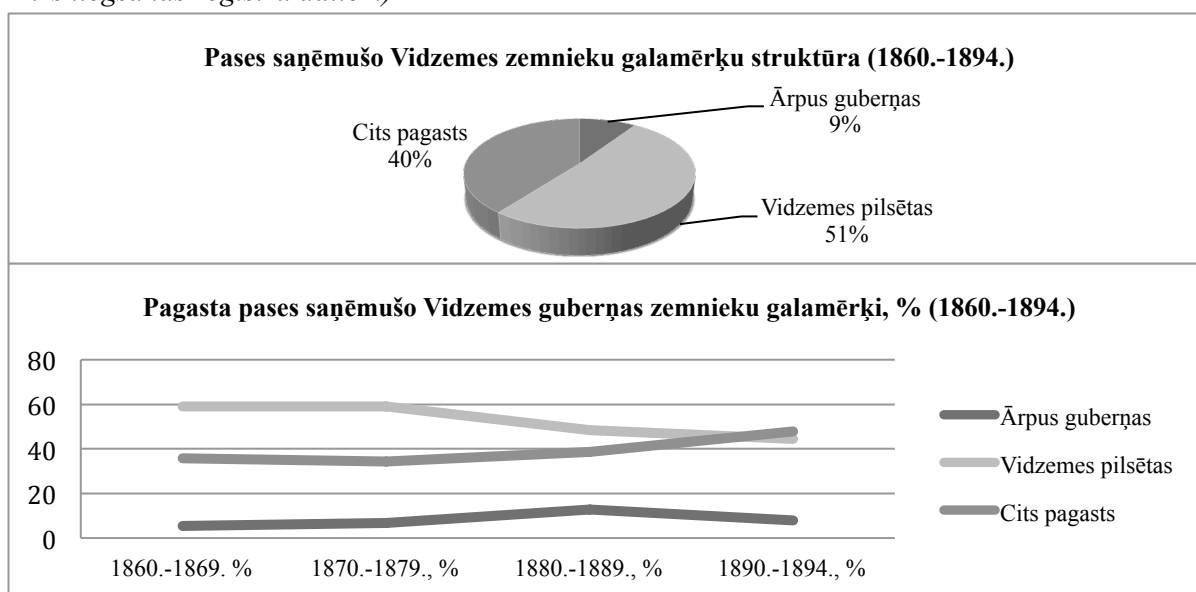
⁶⁶⁹ Aprēķināts pēc: Фогель, В. Материалы для статистики Лифляндской губернии. Вып. 1. Рига, 1899, 30. tabula.

⁶⁷⁰ Sastādīts pēc: LVVA, 841. f., 1. apr., 11., 33. l. (Burtnieki), 870. f., 2. apr., 244. l. (Drabeši), 881. f., 2. apr., 20.-23. l. (Vecdrusti), 998. f., 1. apr., 156.-157. l. (Kraukļi), 975. f., 1. apr., 15. l. (Kokmuiža), 1081. f., 1. apr., 134.-138 (Mālupe), 1171. f., 2. apr., 107. l. (Rencēni), 3787. f., 1. apr., 15.-18. l. (Alūksne).

turpinājās arī 20. gs. sākumā. Izsniegto pasu skaita pieaugumu 19. gs. beigās noteica izceļotāju skaita pieaugums, ekonomiskās un demogrāfiskās situācijas attīstība – rūpniecības attīstība, pilsētu izaugsme, arī atvieglojumi, kas bija saistīti ar pasu izdošanu pēc 1863. gada un 1894. gada pasu nolikumu apstiprināšanas. Straujo pieaugumu 19. gs. 90. gadu noteica arī tas, ka šajā laikā pasu grāmatās sāka ierakstīt izdotās bezmaksas personas apliecības (*вид на жительство*), ne tikai par maksu izsniegtās pases.⁶⁷¹

Pagastu līmenī dati par 19. gs. 60.–90. gados izdoto pasu skaitu rāda visai atšķirīgu situāciju. Reģionālās atšķirības daļēji var skaidrot ar darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma īpatnībām – potenciālās peļņas iespējas ārpus pagasta mainījās sakarā ar dažādiem būvdarbiem, industriālo objektu tuvumu u.tml. Tāpat reģionāli atšķīrās arī peļņas iespējas laukos, atalgojums lauksaimniecībā, kas ietekmēja zemnieku ieinteresētību meklēt citas peļņas alternatīvas.

Zīmējums Nr. 31. Vidzemes guberņas Burtnieku, Drabešu, Grāvendāles, Jaunraunas, Kauguru, Kokmuižas, Kraukļu un Vecdrustu pagastu pasu saņēmēju galamērķi (1860.–1894. g.) (pēc pasu izsniegšanas reģistru datiem)⁶⁷²

Vairāk kā 90% pasu saņēmēju 19. gs. otrajā pusē uzturējās citā dzīvesvietā guberņas robežās. Tikai atlikušie nepilni 10% pasu saņēmēju devās uz citām Krievijas guberņām.⁶⁷³ Tātad, salīdzinot visu migrācijas galamērķu nozīmi, lauku iedzīvotāju pārvietošanās lielākoties notika salīdzinoši nelielos attālumos.

Vidzemes guberņas robežās 19. gs. otrajā pusē vairāk kā 50% pases saņēmēju devās uz kādu no Vidzemes pilsētām, savukārt, ap 40% – uz citu pagastu. Taču uz citiem pagastiem ik gadus pārceļojušo skaits kopējā migrācijas gadījumu struktūrā bija procentuāli lielāks, ja pieskaitām arī relatīvi lielo ik gadu pārrakstīto skaitu uz citu pagastu.

Uz ārpusguberņas galamērķiem pārceļojušo pasu saņēmēju skaits pieauga 19. gs. 70.–80. gados, līdzīgi kā arī uz ārpusguberņas galamērķiem pārrakstīto personu skaits. Salīdzinot 19. gs. 60.–90. gados pases saņēmušo ārpusguberņas pārceļotāju skaitu (absolūtajos skaitļos), straujākais pieaugums bija salīdzinot 19. gs. 60. un 70. gadus (aptuveni četras reizes). Ja pasu saņēmēju

⁶⁷¹ Skat. Kauguru pagasta valdes pasu izdošanas grāmatu, pēc 1891. gada straujais izdoto pasu skaita kāpums vairāk kā piecas reizes saistīts ar reģistrētajām bezmaksas personas apliecībām, kuras, domājams, iepriekš nav bijušas reģistrētas. LVVA, 970. f., 1. apr., 281. l.

⁶⁷² Sastādīts pēc: LVVA, 841. f., 1. apr., 11., 33. l. (Burtnieki), 870. f., 2. apr., 244. l. (Drabeši), 881. f., 2. apr., 20.-23. l. (Vecdrusti), 998. f., 1. apr., 156.-157. l. (Kraukļi), 975. f., 1. apr., 15. l. (Kokmuiža), 970. f., 1. apr., 281. l. (Kauguri), 940. f., 1. apr., 360.-369. l. (Jaunrauna).

⁶⁷³ Šeit un turpmāk dati par Burtnieku, Drabešu, Vecdrustu, Kraukļu, Kokmuižas, Kauguru un Jaunraunas pagastiem. LVVA, 841. f., 1. apr., 11., 33. l. (Burtnieki), 870. f., 2. apr., 244. l. (Drabeši), 881. f., 2. apr., 20.-23. l. (Vecdrusti), 998. f., 1. apr., 156.-157. l. (Kraukļi), 975. f., 1. apr., 15. l. (Kokmuiža), 970. f., 1. apr., 281. l. (Kauguri), 940. f., 1. apr., 360.-369. l. (Jaunrauna).

kopējo skaitu Vidzemes latviešu apriņķos 19. gs. 80. gados sadalām atbilstoši galamērķu proporcijām, tad ik gadus 19. gs. 80. gadu pirmajā pusē kā minimums aptuveni tūkstošus pasu tika izdotas zemniekiem, kuri dzīvoja vai izceļoja ārpus Vidzemes guberņas, neskaitot to ģimenes locekļus.

No galamērķiem, kuri pasu reģistros bija precīzi norādīti, aptuveni 19% pasu saņēmēji 19. gs. 60.–90. gados no Cēsu un Valmieras apriņķiem devās uz Sanktpēterburgas guberņu, 18% – Vitebskas, 12% – Maskavas, 12% – Kurzemes guberņu. Varam pieļaut, ka salīdzinoši lielākais abu impērijas galvaspilsētu īpatsvars galamērķu vidū norāda uz zemnieku kārtai piederīgo došanos peļņā uz šīm lielpilsētām, izmantojot pasi.

Par pasu izsniegšanu Kurzemes guberņā dati ir skopi.

Laikā līdz 1863. gada 9. jūlija pasu nolikuma pieņemšanai arī Kurzemes guberņā 19. gs. 40.–60. gados bija visai ievērojams izsniegto pasu skaita pieaugums. Piemēram, Tukuma apriņķī 1846. gadā kalpošanai ārpus sava apriņķa atļaujas (pases; *Dienstschein*) saņēma 213 cilvēki,⁶⁷⁴ savukārt, 1862. gadā – uz laiku no apriņķa pagastiem bija izceļojuši 2786 zemnieki⁶⁷⁵, t.i., desmit reižu vairāk. Vidzemes guberņā, salīdzinot 19. gs. 50. gadu pirmās puses un 19. gs. 60. gadu situāciju, nebija tik strauja pasu saņēmēju skaita pieauguma. Jāņem vērā, ka Kurzemes guberņā, atšķirībā no Vidzemes 1849. gada Zemnieku pagaidu nolikuma, bija maz atvieglojumu 1817. gada Zemnieku likuma paredzētajai pases saņemšanas kārtībai. Turklāt zemniekiem Kurzemes guberņā līdz 1848. gadam nebija tiesību pierakstīties pilsētās un līdz 1858. gadam – ārpus Kurzemes guberņas. Taču pasu saņēmēju īpatsvara izlīdzināšanās notika samērā strauji. 19. gs. 60. gados Kurzemes guberņā pases saņēma līdz aptuveni 1.7% no pagastos pierakstīto skaita.⁶⁷⁶ Vidzemē šajā laikā izsniegto pasu skaits pret iedzīvotāju skaitu bija tikai nedaudz augstāks un jau 19. gs. 50.–60. gadu mijā sasniedza 1.6% no pagastos pierakstītajiem.⁶⁷⁷

Kurzemes guberņas zemniekiem izsniegto pasu skaita pārmaiņas 19. gs. 60.–90. gados varam konstatēt pēc pasu statistikas, ko apkopoja 1901. gadā dibinātā Komisija Krievijas zemnieku labklājības stāvokļa izmaiņu izpētei un Kurzemes guberņas Statistiskā komiteja (skat. tabulas Nr. 32–33).

Tabula Nr. 32. Kurzemes guberņā izsniegto pasu skaits (1861.–1900. g.) (pēc 1901. gada 16. novembra Komisijas zemnieku labklājības stāvokļa pārmaiņu izpētei datiem).⁶⁷⁸

Gadi	Izsniegto pasu skaits desmitgadē	Vidēji gadā izsniegts	Tajā skaitā pases uz 3–6 mēnešiem, %	Tajā sk. pases uz 1 gadu, %	Tajā sk. pases uz ilgāku laiku, %
1861.–1870.	78700	7870	28.2%	66.6%	–
1871.–1880.	132400	13240	28.1%	67%	4.9%
1881.–1890.	175000	17500	38.6%	57.8%	3.6%
1891.–1900.	527900	52790	21.9%	65.7%	12.3%

Tabula Nr. 33. 1861., 1863. un 1866. gadā Kurzemes guberņā zemniekiem izdoto pasu skaits (pēc Kurzemes guberņas Statistiskās komitejas datiem)⁶⁷⁹

	Pasu saņēmēju skaits Kurzemes pagastos	T.sk. pasi saņēma bez maksas
1861. gads	17336	
1863. gads	20290	
1866. gads	23920	13720

Kurzemes guberņā zemnieku kārtas piederīgajiem ik gadus līdz 19. gs. 90. gadiem vidēji izsniedza ap 15 000 pases. Taču Kurzemes guberņas Statistiskās komitejas 19. gs. 60. gados apkopotajos datos pasu saņēmēju skaits ir gandrīz trīs reizes lielāks, nekā tas uzrādīts 20. gs.

⁶⁷⁴ LVVA, 96. f., 6. apr., 573. l., 44. lp.

⁶⁷⁵ Heyking, 1863, S. 39.

⁶⁷⁶ Heyking, 1862; Mieriņa, 1968, 206.–207. lpp.

⁶⁷⁷ Pēc: LVVA, 208. f., 2. apr., 19. l., 171. lp., 220. lp., 282. lp., 321. lp., 349. lp., 362. lp.; 2. apr., 21.–25. l. Kopējais zemnieku kārtai piederīgo personu skaits pēc Stilling, 1866.

⁶⁷⁸ Dati no: Mieriņa, 1968., 208.–209. lpp.

⁶⁷⁹ Heyking, 1862, S. 56; LVVA, 412. f., 1. apr., 108. l., 40. lp.

sākumā apkopotajos Finanšu ministrijas Nodokļu departamenta datos. 1901. gada dati visticamāk sastādīti pēc atskaitēm par iekasētajām pasu nodevām, nevis balstoties uz pagastu datiem par ar pasēm prombūtnē esošo personu skaitu.⁶⁸⁰ Savukārt, Kurzemes guberņas Statistiskās komitejas datos ar “atlaisto personu skaitu”, domājams, saprasti visi prombūtnē esošie zemnieki, arī tie, kuri nemaksāja pasu nodevu.

Pasu saņēmēju skaits Kurzemes guberņā samērā strauji pieauga 19. gs. 70. gados. 19. gs. 80. gados pieaugums nedaudz mazinājās un atkal strauji pieauga 19. gs. 90. gados. Tas, tāpat kā Vidzemes guberņā, bija saistīts ar 1894. gada 3. jūnija pasu nolikuma pieņemšanu.

Izmantojot Nodokļu departamenta datus un ziņas par 1881. gada tautskaitē Kurzemes guberņas apriņķos uzskaitītajiem iedzīvotājiem, varam aprēķināt, ka 19. gs. 80. gados pasi saņēma ap 3.3% lauku iedzīvotāju.⁶⁸¹ Vidzemes guberņā (pēc senatora Manaseina revīzijai iesūtītajiem datiem), 19. gs. 80. gadu sākumā pases saņēma aptuveni 2.4% pagastos pierakstīto iedzīvotāju.⁶⁸²

Maz datu ir par pagastu pasu saņēmēju galamērķiem.

1846. gadā, laikā, kad Kurzemes guberņas zemniekiem nebija tiesību brīvi pierakstīties pilsētu iedzīvotāju kārtās, aptuveni 40% pasu saņēmēju Tukuma apriņķī izceļoja no Kurzemes guberņas (t.sk. uz Vidzemes guberņu), vismaz 8.6% kā galamērķi uzrādīja Kurzemes pilsētas (lielākoties Jelgavu), savukārt, 50% uzturējās citos Kurzemes guberņas pagastos. No visiem izceļotājiem uz citām guberņām, vairāk kā puse Tukuma apriņķa zemnieku devās uz Rīgu un tikai 3.5% ārpus Baltijas guberņām.⁶⁸³

1866. gadā aptuveni 35% pasu saņēmēju izceļoja ārpus guberņas (t.sk. uz Vidzemes guberņu un Rīgu), 20% devās uz Kurzemes pilsētām, savukārt, 45% uzturējās dažādos Kurzemes guberņas pagastos.⁶⁸⁴ Tādējādi arī Kurzemes guberņā lielākā nozīme bija vietējai migrācijai, kā arī ieceļošanai Rīgā.⁶⁸⁵

3.1.3. Zemnieku migrācijas dinamika 20. gs. sākumā

Par zemnieku migrācijas tendencēm 20. gs. sākumā skaitlisko datu ir ievērojami mazāk kā par 19. gs. otro pusi. Uzskaitē pēc revīzijas dvēselēm 19. gs. pēdējās desmitgadēs pakāpeniski deģenerējās kā smagnēja un neprecīza. Savukārt, reālo migrācijas gadījumu uzskaiti un statistiku par visiem galamērķiem izveidot bija sarežģīti.

Par Kurzemes guberņu pieejami dati par dažādu galamērķu nozīmi 20. gs. sākumā, ko apkopojā Kurzemes guberņas Statistikas komiteja pēc veiktās pagastu valžu anketēšanas.

Tabula Nr. 34. Migrācija Kurzemes guberņas pagastos 1911.–1912. gadā (pēc Kurzemes guberņas Statistiskās komitejas datiem)⁶⁸⁶

Galamērķi	1911. gads			1912. gads		
	Vīrieši	Sievietes	Kopā	Vīrieši	Sievietes	Kopā
Izceļoja uz citām valstīm (tikai lauku iedzīvotāji)	64	40	104	85	40	125
Izceļoja uz citām guberņām	367	269	636	776	636	1412
Izbraukuši peļņā	1058	621	1679	2625	1662	4287
Iebraukuši peļņā	5905	1112	7017	8428	2719	11147

Izceļotāju skaits no Kurzemes uz citām guberņām (domājams, pārrakstīto personu skaits) 1911. gadā (636 cilvēki) rāda salīdzinoši nelielu pieaugumu pret datiem, kuri zināmi par 19. gs. 80.–90. gadiem. Savukārt, 1912. gadā ārpusguberņas izceļotāju skaits pēc šiem datiem pieauga vairāk nekā uz pusi (1412 izceļotāju gadā (tikai zemnieki)) un bija ievērojami lielāks kā 19. gs.

⁶⁸⁰ Skat.: Mieriņa, 1968, 206.-207. lpp.

⁶⁸¹ Kopējie dati par apriņķu iedzīvotāju skaitu pēc: LVVA, 640. f., 3. apr., 39. l.; pasu skaits no Mieriņa, 1968, 208.-209. lpp.

⁶⁸² N. Manaseina revīzijas anketas par Vidzemes gub.

⁶⁸³ LVVA, 96. f., 6. apr., 573. l., 44. lp.

⁶⁸⁴ LVVA, 412. f., 1. apr., 108. l., 40. lp.

⁶⁸⁵ Aprēķināts pēc: Heyking, 1863, S. 37-38.

⁶⁸⁶ LVVA, 416. f., 1. apr., 147. lieta, 4.-5. lp.

80.–90. gados. Lai gan pret kopējo lauku iedzīvotāju skaitu ikgadējais no pagastiem izrakstīto personu skaits nebija liels, tomēr ārpusguberņas migrācija, bez šaubām, saglabāja savu aktualitāti.

Ievērojami lielāks lauku apvidos bija sezonālās migrācijās (*peļņā iešanā*) iesaistīto skaits, kas jau iezīmējās visu 19. gs. otro pusi, piemēram, salīdzinot izsniegto pasu un pārrakstīto personu skaitu. Bez šaubām, arī 20. gs. sākumā lielākā daļa zemnieku, kuri devās prom no savas pieraksta vietas, pārceļoja guberņas robežās.

Par aizvien nozīmīgāku tendencei Latvijas teritorijā 20. gs. sākumā kļuva ieceļošana – šajā laikā ieceļošana peļņā Kurzemes guberņas laukos pastāvēja līdzās lauku iedzīvotāju izceļošanai no guberņas. Jau iepriekš pastāvēja citu guberņu iedzīvotāju ieceļošana Baltijā, īpaši Rīgā. Tomēr izceļošana bija atstājusi sekas uz darbaspēka nodrošināšanas iespējām arī lauksaimniecībā Baltijā. 1911.–1912. gadā migrācijas struktūra Kurzemes guberņas laukos jau parādīja lielu ieceļošanas pārsvaru pār izceļošanu.⁶⁸⁷ To noteica nemainīgi aktuālais zemnieku mērķis atrast labākus dzīves apstākļus un iegūt zemes īpašumu.

19. gs. 90. gados un 20. gs. sākumā izmaiņas Baltijas guberņu zemnieku galamērķos ietekmēja kroņa zemes kolonizācijas iniciatīvas Sibīrijā un citviet Krievijas impērijā. Tiesa, Krievijas Eiropas daļā kroņa zemju kolonizācijas politikas ietvaros latviešu zemnieki pārceļoja tikai uz atsevišķiem galamērķiem (pamatā Vologdas un Orenburgas guberņās).

Formālā kārtība pārceļošanai uz kroņa zemēm 19. gs. 90. gados un 20. gs. sākumā atšķīrās no citiem galamērķiem. Kopš 19. gs. 90. gadu vidus ar pārceļošanas organizāciju nodarbojās Iekšlietu ministrijas Pārceļošanas pārvalde (*Переселенческое управление*) un kopš 19. gs. beigām legālai pārceļošanai uz kroņa zemēm bija iepriekšēja galamērķa apskate ar t.s. vietraudžu (*ходок*) starpniecību. Vietraudzim tika izdots īpašs pilnvarojums noteiktam cilvēku skaitam rezervēt zemes gabalu kolonizācijai atvērtajā rajonā. Zemes piešķiršanai bija ieviestas normas jeb t.s. “dvēseļu daļas”, paredzot noteiktu zemes platību uz vienu vīrieti. Pēc zemes aplūkošanas vietraudzis atgriezās dzimtenē, lai kopā ar pilnvaras devējiem saņemtu pārceļošanas apliecību (*проходное свидетельство*) un sagatavotos pārceļošanai. Atļauju izceļošanai deva guberņas Zemnieku lietu komisija, izvērtējot ziņas par pārceļotāju ģimenes un materiālo stāvokli, peļņas iespējām dzimtenē.

Daļēji ir saglabājušies dati par pārceļošanas dokumentu izsniegšanu Baltijas guberņu zemniekiem pārceļošanai uz Sibīriju, kā arī Pārceļotāju pārvaldes statistika.⁶⁸⁸

Tabula Nr. 35. Vidzemes guberņas zemnieku legālā pārceļošana uz kroņa zemēm Sibīrijā, Tālojos Austrumos un Krievijas Eiropas daļā

Gads, mēneši	Vidzemes gub. aprinķi	Pārceļotāju apliecības	Pārceļotāju apliecībās reģistrēto cilvēku skaits	Vietraudžu apliecības	Vietraudžu apliecībās reģistrētais cilvēku skaits
1902. g. I–XII ⁶⁸⁹	“Latviešu aprinķi”	9	41	20	120
	<i>“Igaņu aprinķi”</i>	62	338	69	262
	Kopā	71	379	89	382
1907. g. I–VIII ⁶⁹⁰	Rīgas			80	
	Valmieras			9	
	Cēsu			45	
	Valkas			316	
	Kopā “latviešu aprinķos”			450	
	<i>“Igaņu aprinķi”</i>			859	
	Kopā			1309	

⁶⁸⁷ LVVA, 416. f., 1. apr., 147. lieta, 5. lp.

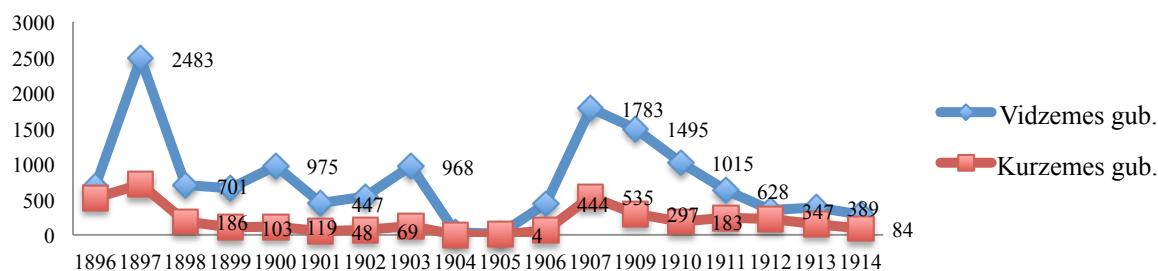
⁶⁸⁸ Статистический ежегодник России 1908-1914 г. С. Петербург, 1909-1915.

⁶⁸⁹ LVVA, 13. f., 2. apr., 7450. l., 29., 76., 146., 173., 217., 237., 271. lp.

⁶⁹⁰ LVVA, 13. f., 1. apr., 2471. l., 84.-106. lp.

Tabula un grafiks Nr. 36. No Vidzemes un Kurzemes guberņām izceļojušo skaits, kas apmetušies uz kroņa zemēm Sibīrijā un Krievijas Eiropas daļā 1896.–1914. gadā (pēc Iekšlietu ministrijas Pārceļošanas pārvaldes datiem)⁶⁹¹

	1896.	1897.	1898.	1899.	1900.	1901.	1902.	1903.	1904.	1905.	1906.	1907.	1908.	1909.	1910.	1911.	1912.	1913.	1914.	KOPĀ 1896–1914
Vidzemes gub.	685	2483	701	655	975	447	540	968	32	15	444	1783	n.z.	1495	1015	628	347	389	286	13888
Kurzemes gub.	521	713	186	103	119	48	69	125	1	4	64	535	n.z.	297	183	246	226	155	84	3679

Vidzemes un Kurzemes guberņu Zemnieku lietu komisiju un Pārceļotāju pārvaldes dati par pārceļotājiem uz kroņa zemēm būtiski atšķirās. Guberņas iestāžu apkopotie dati par izsniegto pārceļotāju apliecību skaitu neuzrāda visus pārceļotājus, – tajos nav iekļauti patvaļīgie pārceļotāji, tāpat zemnieki pēc dokumentu izsniegšanas varēja uz galamērķi neizceļot. Savukārt, Pārceļošanas pārvaldes statistika rāda datus par Sibīrijā ieceļojušo zemnieku izcelsmi, t.i., aptverot plašāku pārceļotāju loku kā tikai guberņas iestāžu atļauju saņēmušos izceļotājus..

Samērā liels uz kroņa zemes apmetušos Baltijas guberņu zemnieku skaits Sibīrijā bija jau 19. gs. 90. gadu beigās. 1897. gadā izceļotāju skaits no Vidzemes un Kurzemes guberņām uz kroņa zemes sasniedza maksimumu – ap 2400 pārceļotāju gadā. Pēc tam no Baltijas guberņām Sibīrijā ieceļojušo skaits pakāpeniski samazinājās un 1898.–1903. gadā vidēji bija 714 pārceļotāju gadā. Krievijas-Japānas kara un revolūcijas apstākļos pārceļotāju skaits īslaicīgi samazinājās un tad strauji pieauga 1906. gadā. 1906.–1910. gadā no Vidzemes guberņas vidēji izceļoja ap 1200 cilvēku gadā, kopā ap 4700 cilvēkiem. 1911.–1914. gadā pārceļotāju skaits kritās.⁶⁹²

Pārceļotāju skaita izmaiņas noteica pārceļošanas iniciatīvu veidošanās uz noteiktiem galamērķiem, kā arī dažādi pārceļošanas politikas organizācijas faktori.⁶⁹³ Piemēram, Vidzemes guberņā 1907. gadā izsniegto vietraudžu apliecību skaits pieauga līdz 450 apliecībām nepilna gada laikā. Lielākā daļa apliecību saņēmēju nāca no Valkas apriņķa Austrumu daļas (2. zemnieku komisāra iecirkņa), no kuriem 305 vietraudži vēlējās doties uz vienu galamērķi – Kļukvenajas stacijas apkārtni Jeņisejas guberņā, t.i., to varam attiecināt uz vienu lokālu izceļošanas iniciatīvu.⁶⁹⁴ Turklāt daļa apliecību saņēmēju patiesībā bija iepriekš nelegāli pārceļojušie, kuri mēģināja legalizēt savu ieceļošanu.⁶⁹⁵

Kopā pēc Pārceļošanas pārvaldes datiem 1896.–1914. gadā no Vidzemes guberņas uz kroņa zemēm apmetās gandrīz 14 000 cilvēku jeb vidēji ap 770 gada laikā. Taču 70% no Vidzemes guberņas uz Sibīriju pārceļojušo bija igauņu zemnieki. Latviešu pārceļotāju skaits uz kroņa zemēm šajā laika posmā varēja būt ap 230 pārceļotāju gadā; arī ieskaitot nelegālos pārceļotājus, izceļotāju skaits uz kroņa zemēm vidēji gadā nepārsniedza tūkstoti gadā. Pārceļošana

⁶⁹¹ Dati no: 1896.-1907.g.: Статистический ежегодник России 1908 г. (год пятый). С. Петербург, 1909, С. 96.; 1909.-1911.g.: Статистический ежегодник России 1911 г. (год восьмой). С.-Петербург, 1912, Раздел II, С. 3-8; 1912.g.: Статистический ежегодник России 1912 г. (год девятый). С.-Петербург, 1913, Раздел II, С. 5; 1913. g.: Статистический ежегодник России 1913 г. (год десятый). С.-Петербург, 1914, Раздел II, С. 6; 1914.g.: Статистический ежегодник России 1914 г. (год одиннадцатый). Петроград, 1915, Раздел II, С. 5.
⁶⁹² Dati no: 1896.-1907.g.: Статистический ежегодник России 1908-1914 г. С. Петербург, 1909-1915.
⁶⁹³ LVVA, 13. f., 2. apr., 9879. l., 1.-7. lp.
⁶⁹⁴ LVVA, 13. f., 1. apr., 2471. l., 94. lp.
⁶⁹⁵ Skat.: Ķikuts, 2011, 36.-37., 42. lpp.; Kolotkin, 1994, С. 21.

kroņa zemju kolonizācijas ietvaros 20. gs. sākumā veidoja ap 50% visu zemnieku ārpusgubernas pārceļošanas gadījumu. Saskaņā ar Vidzemes gubernatora rīcībā esošajiem datiem, 1905.–1908. gadā uz Sibīriju un Iekšskrievijas gubernām no Vidzemes gubernas kopā bija pārceļojuši 5017 cilvēki, t.i., ap 1670 izceļotāju gadā.⁶⁹⁶

Vidzemes gubernas *latviešu aprīņkos* lielākā interese par izceļošanu uz Sibīriju bija Valkas aprīņķa pagastos.⁶⁹⁷ To noteica aprīņķa Austrumu daļas saimnieciskais stāvoklis – tas 19. gs. otrajā pusē tika uzskatīts par relatīvi vājāku lauksaimniecības rajonu. Ņemot vērā igauņu zemnieku aktīvo iesaisti Sibīrijas kolonizācijā, varam pieļaut, ka Valkas aprīņķī būtisks bija arī pierobežas faktors – igauņu piemērs pārceļošanai uz kroņa zemēm.

Arī izceļošanai no Kurzemes gubernas uz kroņa zemēm, līdzīgi kā Vidzemes gubernas gadījumā, bija divi intensīvāki periodi – 19. gs. 90. gadu otrā puse un 1907.–1910. gads. 1896.–1898. gadā no Kurzemes gubernas izceļoja aptuveni 1400 cilvēki jeb vidēji ap 470 gada laikā, savukārt, 1907.–1910. gadā vidēji ap 330 pārceļotāju uz kroņa zemēm.⁶⁹⁸ Kopumā 1896.–1914. gadā pēc oficiālajiem datiem uz kroņa zemēm ar Pārceļošanas pārvaldes ziņu apmetās ap 3700 cilvēku no Kurzemes gubernas jeb aptuveni 200 cilvēku gadā, kas ir relatīvi neliels skaits un līdzīgs aplēsēm par izceļojušo Vidzemes gubernas latviešu skaitu (skat. tabulu Nr. 36–37).

Tabula Nr. 37. Pārceļošanas dokumentu izsniegšana Kurzemes gubernas zemniekiem izceļošanai uz kroņa zemēm Sibīrijā un Tāļajos Austrumos

Gads	Pārceļotāju apliecību skaits	Pārceļotāju reģistrētais skaits	apliecībās cilvēku	Vietraudžu apliecību skaits	Vietraudžu reģistrētais skaits	apliecībās cilvēku
1895. gada 1. I – 1. IX ⁶⁹⁹	0	0				
1897. gada 1. III 1898. gada 1. I ⁷⁰⁰	11	65		15	178	
1898. gads				51		
1901. gads ⁷⁰¹		265				
1902. gads		314				
1903. gads		1345				
1904. gads		55				
1906. gads ⁷⁰²	23	88				
1907. gads	119	489				
1910. gads ⁷⁰³	33	125		58	214	

Kurzemes gubernā pārceļošanas iniciatīvas uz Sibīriju veidojās 19. gs. 90. gadu vidū. 1895.–1896. gadā, līdzīgi kā Vitebskas gubernā, uz Sibīriju vēlējās pārceļot vairāki simti zemnieku ģimeņu no Ilūkstes aprīņķa.⁷⁰⁴ Savukārt, 1896.–1897. gadā lūgumus par pārceļošanu uz Sibīriju iesniedza apmēram divsimt Lejaskurzemes zemnieku ģimeņu no Grobiņas aprīņķa, kā arī Aizputes un Kuldīgas aprīņķu Dienvidu daļas.⁷⁰⁵

Nelielais Kurzemes gubernas Zemnieku lietu komisijas 1897. gadā izdoto pārceļošanas un vietraudžu apliecību skaits norāda uz plaši izplatītu patvaļīgo pārceļošanu. Savukārt, dati par 1901.–1903. gadā izdotajām pārceļošanas apliecībām rāda, ka apliecības (t.i., atļaujas izceļot) saņēmuši vairāk cilvēku kā ieceļojuši kroņa zemēs pēc Pārceļotāju pārvaldes datiem. Tas norāda, ka, līdzīgi kā Vidzemes gubernā, liela daļa no pārceļošanas apliecības saņēmušajiem šajā laikā legalizēja savu ieceļošanu Sibīrijā.⁷⁰⁶

⁶⁹⁶ LVVA, 6989. f., 23. apr., 63. l., 6. lp.

⁶⁹⁷ LVVA, 22. f., 1. apr., 1347. l.

⁶⁹⁸ Dati no: Статистический ежегодник России 1908-1914 г. С. Петербург, 1909-1915.

⁶⁹⁹ LVVA, 422. f., 2. apr., 872. l., 27.-28. lp.

⁷⁰⁰ LVVA, 422. f., 4. apr., 28. l., 2. lp.

⁷⁰¹ 1901.-1904. gads: LVVA, 422. f., 8. apr., 868. l., 674.-675. lp.

⁷⁰² 1906.-1907. gads: LVVA, 6989. f., 23. apr., 63. l., 3. lp.

⁷⁰³ LVVA, 422. f., 4. apr., 856. l., 369., 402., 409., 448., 451. lp.

⁷⁰⁴ LVVA, 422. f., 2. apr., 1044. l., 2., 11., 55. lp.

⁷⁰⁵ LVVA, 422. f., 3. apr., 823. l.

⁷⁰⁶ Kolotkin, 1994, C. 21.

Kopumā 20. gs. sākumā kolonizācijai pieejamās kroņa zemes ārpusgubernas galamērķu vidū ieņēma aizvien lielāku īpatsvaru. Šī tendence jau iezīmējās 19. gs. 90. gados un ir fiksējama arī dvēseļu revīzijas papildinājumos. Taču dati par Sibīrijā ieceļojušajiem neliecina, ka Kurzemes un Vidzemes latviešu vidū pārceļošana un Sibīriju būtu saistīta ar dramatiski strauju izceļotāju skaita pieaugumu. Krievijas impērijas kontekstā 19. gs. 90. gados Kurzemes guberņa un Vidzemes *latviešu apriņķi* ar apmēram tūkstoti pārceļotāju gadā ieņēma aptuveni trīsdesmito vietu pēc izceļotāju skaita uz kroņa zemēm. No kaimiņos esošās Vitebskas gubernas pārceļotāju skaits 1896.–1900. gadā vien bija vairāk nekā 31 000.⁷⁰⁷

Krievijas Eiropas daļā 1907. gadā kolonizācijai tika atvērtas kroņa zemes Vologdas gubernas Nikoļskas apriņķī. Dažus mēnešus pēc paziņojuma par pārceļošanas iespējām uz Vologdas guberņu, no Vidzemes gubernas Veru apriņķa pārceļošanai bija pieteikušies 250 vietraudži, kuri pārstāvēja 400 ģimenes.⁷⁰⁸ Latviešu apdzīvotajos apriņķos lielāka nozīme pārceļošanai uz Vologdu bija rajoniem, kuri robežojās ar “īgauņu apriņķiem”, t.i., pamatā Valkas un Valmieras apriņķiem.

Pārceļošana uz Vologdas guberņu turpinājās arī vēlāk.⁷⁰⁹ No Valkas apriņķa 1910. gada rudenī un 1911. gada pavasarī pārceļošanai uz Vologdas gubernas Nikoļskas un Malomas pārceļotāju rajoniem pieteicās 188 ģimenes, turklāt 80 ģimeņu iesniegumi par pārceļošanu netika apmierināti, jo tās vēlējās apmesties tikai kolonizācijai uz laiku slēgtajā Malomas rajonā.⁷¹⁰ 1911. gadā uz Vologdas guberņu no Vidzemes latviešu daļas gatavojās izceļot ap 220 ģimeņu, t.i., līdz aptuveni 1000 pārceļotāju gada laikā, kas, salīdzinot ar 19. gs. otrās puses pārceļošanas kampaņām, bija ievērojams skaits. Kurzemes guberņā pārceļošanai uz Vologdas guberņu bija salīdzinoši mazāka nozīme.⁷¹¹

Vēl viena valsts kolonizācijas iniciatīva bija zvejnieku koloniju dibināšana Krievijas Tāļajos Austrumos, taču šī iniciatīva Baltijas latviešu vidū ieguva samērā mazu atsaucību.⁷¹²

Zemnieku pārceļošana ar pasēm 20. gs. sākumā

Dati par 20. gs. sākumā uz laiku izceļojušo zemnieku kārtai piederīgo iedzīvotāju skaitu un galamērķiem ir fragmentāri un pēc tiem nevaram salīdzināt pārceļotāju skaita dinamiku ar 19. gs. datiem. Taču zināms, ka Vidzemes guberņā turpināja pieaugt ārpus pagasta dzīvojošo pagasta iedzīvotāju īpatsvars un 20. gs. sākumā jau gandrīz 50% pagastos pierakstīto dzīvoja ārpus pieraksta vietas.⁷¹³ Pēc Vidzemes gubernas pagastu nodokļu maksātāju sarakstiem vien ap 40% zemnieku dzīvoja pieraksta vietā, aptuveni 30% – citos Baltijas gubernu pagastos, ap 13% Rīgā, 10% – citās Baltijas gubernu pilsētās un aptuveni 7% – ārpus Baltijas, tātad pamatā citās Krievijas guberņās. Turklāt 20. gs. sākumā palielinājās Rīgā un ārpus Baltijas dzīvojošo zemnieku skaits, kas apliecina ārpusgubernas galamērķu nozīmes nostiprināšanos arī pārceļošanā ar pasēm.⁷¹⁴

Vienlaikus darbaspēka salīgšanas paradumi lauksaimniecībā Vidzemes guberņā nebija daudz mainījušies un 20. gs. sākumā zemes īpašnieki vai rentnieki pēc iespējas centās algot vietējos *gājējus*. No citām guberņām ienākušo laukstrādnieku skaits nebija liels un ārpuspagastnieku statistikā būtiska ir tieši lokālās migrācijas loma starp pagastiem. 1906. gadā Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoram Vasilijam Sologubam (*Сологуб*) (1848–1917) sagatavotajā pārskatā par kalpu stāvokli tika uzsvērts, ka tikai Rīgas un Viljandi apriņķos, kur ir lieli rūpniecības uzņēmumi un nepietiek vietējā darbaspēka lauksaimniecībā, aptuveni 40–50% darbaspēka ir ieceļotāji no kaimiņu apriņķiem, taču saimnieki tāpat labprātāk algo pagasta

⁷⁰⁷ Kaufman, 1905, C. 47-48 (pielikums).

⁷⁰⁸ LVVA, 13. f., 1. apr., 2471. l., 80. lp.

⁷⁰⁹ LVVA, 13. f., 1. apr., 2475. l., 82. lp.

⁷¹⁰ LVVA, 13. f., 1. apr., 2475. l., 82. lp.

⁷¹¹ LVVA, 422. f., 17. apr., 762. l., 4.-5. lp.

⁷¹² LVVA, 422. f., 3. apr., 1371. l., 1.-6., 16. lp.

⁷¹³ Niedre, 1980, 74.-75. lpp.

⁷¹⁴ Greitjānis, Niedre, 1979, 22.-33. lpp.

piederīgos.⁷¹⁵ Vairāk darbaspēka lauksaimniecībā no citām guberņām 20. gs. sākumā bija nepieciešams Kurzemes guberņā.

Neskatoties uz vietējo kontaktu lomu darbaspēka nodrošināšanā pastāvēja arī t.s. *peļņa iešana* jeb sezonālā migrācija uz attālākiem galamērķiem. Krievijas impērijā šāda lauku iedzīvotāju sezonāla migrācija (*отход; отходничество*) 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā bija masveidīga parādība.

Kopumā t.s. *peļņa iešana* jeb sezonālā nodarbinātība ārpus Baltijas guberņām zemnieku vidū nebija sevišķi izplatīta. To parāda mazais ārpus guberņas ar pasēm izceļojošo zemnieku īpatsvars (sevišķi Vidzemes guberņā ar Rīgu, Baltijas lielāko pilsētu). Savukārt, piemēram, no Vitebskas guberņas uz Sanktpēterburgu kopš 19. gs. 90. gadiem izveidojās regulāra un samērā masveidīga darbaspēka plūsma.⁷¹⁶ Protams, daļa pasu saņēmēju devās sezonālos darbos ārpus guberņas, tomēr pasu saņēmēji no Vidzemes un Kurzemes guberņām 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā lielākoties uzturējās jaunajās dzīvesvietās pastāvīgi. Atšķirībā, piemēram, no Latgales, tiem nebija savas ģimenes sīksaimniecības, kurā ik gadu atgriezties. Kā 1906. gadā tika konstatēts Baltijas ģenerālgubernatora rīkotajā apspriedē par lauksaimniecības jautājumiem, Baltijas bezzemnieku peļņa iešanu vairāk noteica nevis darbavietu trūkums, bet gan individuāla izvēle.⁷¹⁷

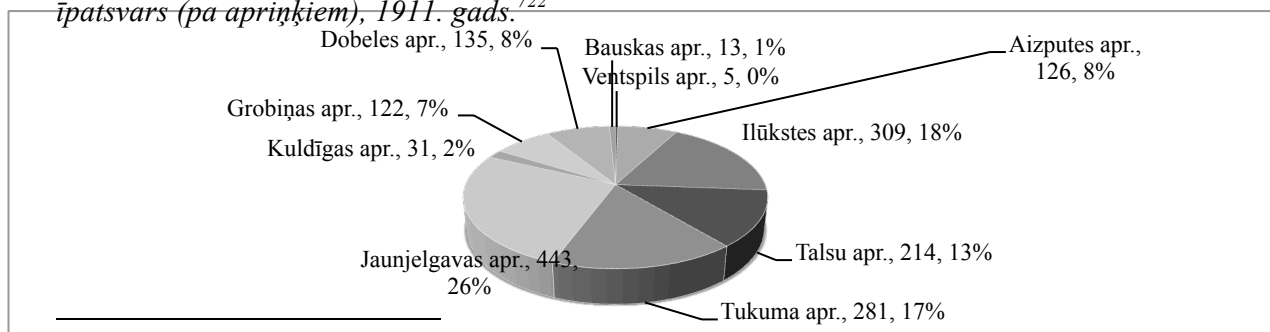
Arī pēc 19. gs. 80.–90. gadu pasu statistikas datiem, sezonālās migrācijās iesaistītie no Baltijas guberņām, salīdzinot ar citām Krievijas Eiropas daļām, izņēma pasēs uz vidēji visilgāko termiņu gadā. Pēc Borisa Tihonova aprēķina metodikas tie bija vidēji 6–8 mēneši gadā, kamēr lielākoties Krievijā vidējais prombūtnes ilgums ar pasi bija aptuveni 4 mēneši.⁷¹⁸ Šī atšķirība nebija liela, taču katrā ziņā raksturīga.

Tabula Nr. 38. Migrācija Kurzemes guberņas pagastos 1911.–1912. gadā (pēc Kurzemes guberņas Statistiskās komitejas datiem)⁷¹⁹.

Galamērķi	1911. gads			1912. gads		
	Vīrieši	Sievietes	Kopā	Vīrieši	Sievietes	Kopā
Izbraukuši peļņā	1058	621	1679	2625	1662	4287
Iebraukuši peļņā	5905	1112	7017	8428	2719	11147

Par šādu sezonālo migrāciju jeb peļņa iešanu 1911.–1912. gadā ir saglabājušās sīkākas ziņas par Kurzemes guberņu.⁷²⁰ Dati par Kurzemes guberņu rāda, ka 1911.–1912. gadā peļņā, t.i., ar pasēm uz laiku guberņu bija atstājuši 1600–4200 cilvēki.⁷²¹ Salīdzinot ar kopējo gada laikā saņemto pasu skaitu un datiem par lielajiem sezonālās migrācijas virzieniem Krievijā 20. gs. sākumā (ap 50000 pasu gadā), šis skaits bija neliels. Taču sezonālās migrācijas (t.s. “peļņa izbraukušo”) nozīme dažādos Kurzemes guberņas apriņķos bija atšķirīga.

Zīmējums Nr. 39. Peļņā ārpus Kurzemes guberņas izceļojušo zemnieku skaits un procentuālais īpatsvars (pa apriņķiem), 1911. gads.⁷²²

⁷¹⁵ LVVA, 6989. f., 1. apr., 17. l., 42. lp.

⁷¹⁶ Skat.: Ķikuts, 2011, 32.-34. lpp.; Skujenieks, 1930, 97.-98. lpp.; Par Vitebskas latviešiem, III // Pēterburgas Avīzes, 16.03.1903., Nr. 22.

⁷¹⁷ LVVA, 6989. f., 14. apr., 28. l.

⁷¹⁸ Tihonovs, 1978, C. 141-142.

⁷¹⁹ LVVA, 416. f., 1. apr., 147. l., 4.-5. lp.

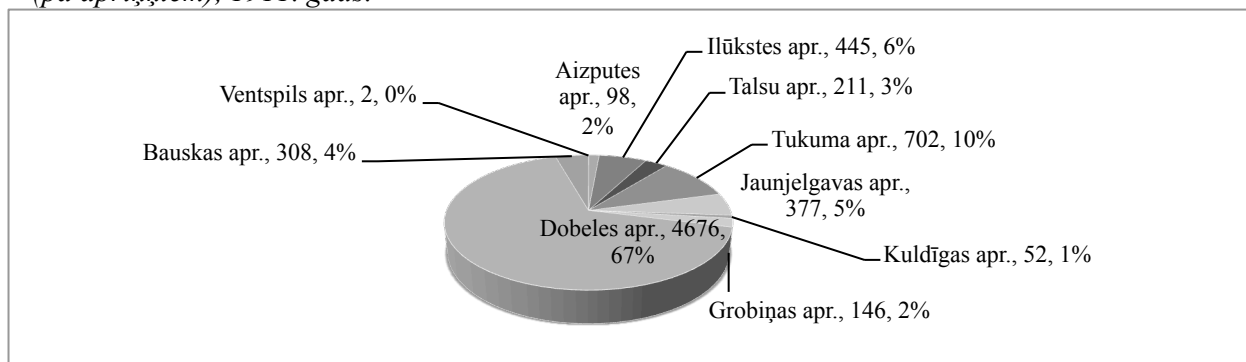
⁷²⁰ LVVA, 416. f., 1. apr., 147. l., 4.-5. lp.

⁷²¹ Šeit un turpmāk dati par iešanu peļņā no Kurzemes guberņas pēc: LVVA, 416. f., 1. apr., 147. l., 4.-5. lp.

⁷²² LVVA, 416. f., 1. apr., 147. l., 4.-5. lp.

Galvenā izceļotāju plūsma bija no Ilūkstes un Jaunjelgavas apriņķiem, kas bija salīdzinoši nabadzīgāki guberņas rajoni. Mazāk pārceļotāju bija no Dobeles un Bauskas apriņķiem, kā arī piejūras novadiem – Grobiņas un Ventspils apriņķiem.

*Zīmējums Nr. 40. Peļņā Kurzemes guberņā ieceļojušo zemnieku skaits un procentuālais īpatsvars (pa apriņķiem), 1911. gads.*⁷²³

Kurzemes guberņā 1911. gadā ieradās aptuveni 7000 sezonas strādnieku, savukārt, 1912. gadā – jau vairāk kā 11 tūkstoši. Jau 1905. gadā Kurzemes guberņā ieceļoja ap 4400 lietuviešu, baltkrievu un krievu laukstrādnieku no Kauņas, Vitebskas un Viļņas guberņām.⁷²⁴

Vairāk kā 60% Kurzemes guberņas pagastos peļņā ieceļojušo apmetās Dobeles apriņķī, kur bija turīgas zemnieku saimniecības, kā arī izvietota augošā ķieģeļu ražošanas nozare. Ievērojams skaits peļņinieku 1911. gadā bija apmetušies Tukuma, Ilūkstes un Bauskas apriņķos.

Kopumā 1911. gadā peļņā iebrukušo vidū 58% bija krievi no dažādām Iekškrīevijas guberņām, kuru liela daļa strādāja ķieģeļu cepļos Zemgalē, apgādājot augošo celtniecības materiālu pieprasījumu 20. gs. sākumā (vairāk kā 95% visu krievu ieceļotāju bija Dobeles apriņķī). Ap 24% ieceļotāju bija lietuvieši no Kauņas guberņas, kuri galvenokārt bija laukstrādnieki. Lietuvieši strādāja ne tikai Zemgalē, bet arī Augšzemē. Savukārt, 17% ieceļotāju Kurzemē bija latvieši no Vidzemes un Latgales, kuri ieradās strādāt Kurzemē.⁷²⁵

Par Vidzemes guberņu nav zināmi sīkāki dati par peļņā ieceļojušo un izceļojušo skaitu (t.i., sezonālo migrāciju).⁷²⁶ Taču, neskatoties uz Rīgas kā rūpniecības centra tuvumu, būvniecībā, ceļu būvē un citos darbos apkārtējās guberņās devās arī Vidzemes zemnieki un to bija vismaz vairāki tūkstoši zemnieku gadā.⁷²⁷

Kopumā ikgadējās sezonālās migrācijas plūsmas ārpus Baltijas guberņām (10 tūkstoši peļņā ieceļojušo un 4 tūkstoši izceļojušo Kurzemē) nebija tik masveidīgas relatīvos un absolūtos skaitļos kā Krievijas centrālajās guberņās (rūpniecībā) vai, piemēram, ražas novākšanas laikā melnzemes stepēs Dienvidos. Taču pēc samērā sarežģītās peļņā ieceļojušo un izceļojušo un galamērķu struktūras varam spriest par aizvien dziļāku un komplicētāku diferenciāciju galamērķu izvēles ziņā. Zemnieku izvēles specifiku parādīja tas, ka noteiktos apstākļos izceļošana uz Krieviju (t.sk. Sibīriju) zemes iegūšanai bija augstāk vērtēta izvēle kā palikšana dzimtenē lai arī gan lauksaimniecībā, gan citās nozarēs Baltijā 20. gs. sākumā bija darbaspēka pieprasījums. Varam pieļaut, ka šīs alternatīvu izvēles bija arī reģionāli noteiktas un, piemēram, Lejaskurzemes apriņķos, kur 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā bija izplatīta izceļošana uz kroņa zemēm Sibīrijā, salīdzinoši mazāk aktuāla bija došanās peļņā, mazs bija arī peļņā ieceļojušo īpatsvars. Savukārt, Zemgalē lielais darbaspēka pieprasījums noteica niecīgo ieceļotāju skaitu uz Sibīriju un vēl papildus tam būtiska loma bija sezonālajai migrācijai (ieceļošana). Tātad 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma situācija atspoguļoja modeli, kur izceļošana bija tikai viena no alternatīvām, paralēli

⁷²³ LVVA, 416. f., 1. apr., 147. l., 4.-5. lp.

⁷²⁴ LVVA, 6989. f., 1. apr., 17. l., 47. lp.

⁷²⁵ LVVA, 416. f., 1. apr., 147. l., 5. lp.

⁷²⁶ LVVA, 13. f., 1. apr., 6955. l.

⁷²⁷ LVVA, 13. f., 1. apr., 6955. l.

pastāvot arī darbaspēka ieceļošanai dažādās nozarēs. T.i., lauku iedzīvotāju migrāciju nenoteica masveidīgs darbaspēka pārpalikums, bet gan pievilcīgāku alternatīvu izvēle.

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā Baltijas guberņās pieauga arī emigrācija no Krievijas impērijas, neskatoties uz to, ka atteikšanās no Krievijas pavalstniecības bija nelikumīga un uz ārzemēm drīkstēja doties uz piecu gadu termiņu, pēc tam to pagarinot.⁷²⁸

Zināmie avoti ļauj apgalvot, ka zemnieku kārtai piederīgo izceļošana no Baltijas guberņām uz ārzemēm līdz 19. gs. 90. gadiem nebija plaši izplatīta. Piemēram, Kurzemes guberņā 1873. gadā no 836 izsniegtajām ārzemju pasēm tikai četras saņēma Kurzemes pagastos pierakstītas personas. To vidū bija latviešu skolotāji Jānis Bētiņš (1830–1912) un Jānis Grīnfelds. Pārējie pasu saņēmēji bija muižnieki, tirgotāji, amatnieki, dažādas amatpersonas.⁷²⁹

Emigrācijas nozīme latviešu zemnieku vidē pieauga tikai 19. gs. 90. gados, līdz ar zemnieku koloniju izveidošanu Brazīlijā, arī ieceļošanu Ziemeļamerikā.

1890. gadā pēc kādas publikācijas par pieaugošu Baltijas zemnieku vēlmi izceļot uz Ameriku, Vidzemes gubernators Mihails Zinovjevs (*Зиновьев*) (1838–1895) uzdeva apkopot ziņas par izceļojušajiem zemniekiem. No 1890. gada janvāra līdz maijam ārzemju pasēs bija saņēmuši 39 zemnieku kārtai piederīgie. Šis skaits bija niecīgs, taču, salīdzinot ar 19. gs. 70. gados Kurzēmē ārzemju pasēs saņēmušo zemnieku skaitu, tas bija pieaudzis. Vienlaikus jāņem vērā, ka ne visi kārtai piederīgie reāli bija lauku iedzīvotāji, jo to vidū, piemēram, bija arī formāli Raunas pagastam piederīgais filozofijas students Pēteris Zālīte (1864–1939), kurš tolaik centās veicināt latviešu zemnieku pārceļošanu uz Brazīliju, un viņa vēlākā sieva Hermīne Ozola (1858–1923).⁷³⁰

Straujākais uz ārzemēm izceļojušo latviešu skaita pieaugums bija 1905. gada revolūcijas laikā un laika posmā līdz 1. pasaules kara sākumam.

Galvenie emigrācijas *vārti* Baltijā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā bija Liepājas osta.⁷³¹ Kopējais izceļotāju skaits caur Liepājas ostu 20. gs. sākumā bija iespaidīgs – ja 1904. gadā tie bija 22 tūkstoši izceļotāju gadā uz Ameriku, tad 1907. gadā šis skaits bija vairāk nekā divreiz lielāks – ap 57 tūkstoši izceļotāju gadā.⁷³² To vidū lielākā daļa bija ebreju, lietuviešu un poļu izceļotāji.

1911.–1912. gadā pēc pagastu valžu datiem, uz citām guberņām no Kurzemes guberņas bija izceļojuši ap 2000 pagastu iedzīvotāju un šis skaits jau bija ievērojams.⁷³³

Kopējie latviešu emigrācijas apjomi no Baltijas guberņām ir maz pētīts jautājums, taču pēc līdzšinējām aplēsēm, pirms 1. pasaules kara ASV bija ieceļojuši vismaz 10 tūkstošu latviešu. Kopā Ziemeļamerikā bija vismaz ap 11–12 tūkstoši latviešu ieceļotāju un dabiskā pieauguma rezultātā tur dzīvojošo latviešu skaits bija vēl lielāks.⁷³⁴ Brazīlijā 20. gs. sākumā dzīvoja līdz pieciem tūkstošiem latviešu. Vairāki tūkstoši latviešu izceļotāju dzīvoja arī Eiropas valstīs.⁷³⁵

Citi migrāciju veidi: ar profesiju saistītās un piespiedu migrācijas

Ievērojams skaits lauku iedzīvotāju mainīja savas dzīvesvietas nevis brīvprātīgas ekonomiskās migrācijas, bet gan citu iemeslu dēļ. Šeit jāmin karadienests Krievijas armijā (rekrutēšana), arī piespiedu pārvietošana (izsūtījums kā soda veids). Līdz 19. gs. 60. gadiem tieši rekrutēšana un izsūtījums noteica lielākās latviešu daļas nonākšanu ārpus Latvijas teritorijas.

⁷²⁸ Eidintas, 2003, pp. 29-30.

⁷²⁹ EAA, 291. f., 1. apr., 12820. l.

⁷³⁰ EAA, 296. f., 6. apr., 3160. l., 3. lp.

⁷³¹ LVVA, 6989. f., 14. apr., 36. l., 41. lp.

⁷³² LVVA, 6989. f., 14. apr., 36. l., 41. lp.

⁷³³ LVVA, 416. f., 1. apr., 147. l., 4.-5. lp.

⁷³⁴ Akmentiņš, O. Amerikas latvieši, 1888-1948: fakti un apceres. 1. d. Linkolna: Vaidava, 1958, 17.-18, 27., 92. lpp.; Krasnais, 1980, 403.-405. lpp. Pēc 20. gs. sākuma aplēsēm latviešu skaits ASV jau 1911. gadā sasniedza ap 15 tūkstošus: Dūma, L., Paeglīte, Dz. Revolucionārie latviešu emigranti ārzemēs. 1897-1919. Rīga: Zinātne, 1976, 74. lpp. (turpmāk – Dūma, Paeglīte, 1976).

⁷³⁵ Pēc L. Dūmas un D. Paeglītes datiem Rietumeiropā 1913.-1914. gadā LSD organizācijās vien bija vairāk kā 200 dalībnieku. Dūma, Paeglīte, 1976, 292.-293. lpp.; Krasnais, 1980., 449.-451. lpp.

Rekrūšu dienests 19. gs. pirmajā pusē ilga līdz 25 gadiem. Iesaucamo skaits svārstījās atkarībā no militārā stāvokļa – tas krasi pieauga Krimas kara laikā 1853.–1856. gadā, tad vairākus gadus rekrūšus neņēma u.tml. Tāpat no dienesta par noteiktu naudas summu varēja atpirkties.⁷³⁶ Daļa karavīru pēc dienesta beigām palika Krievijā – tie drīkstēja brīvi izvēlēties savu turpmāko nodarbošanos, turklāt zināja arī krievu valodu. Piemēram, Sanktpēterburgā 19. gs. pirmajā pusē latviešu kopiena veidojās tieši no atvaļinātajiem rekrūšiem.⁷³⁷

19. gs. vidū, uz citos veidos Krievijā nonākušo latviešu skaita fona, karadienestā iesaukto skaits bija ievērojams. Piemēram, 1842. gadā no Vidzemes guberņas bija jānodod 1640 rekrūši, no tiem 140 no karadienesta bija atpirkušies. Kurzemes guberņā, savukārt, bija jāiesauc 1153 cilvēki, no kuriem atpirkās 175 cilvēki.⁷³⁸ 1870. gadā no Vidzemes guberņas rekrūšos bija jānodod 1539 cilvēkus, no tiem 1367 no zemnieku kārtas.⁷³⁹

Atrašanās karadienestā un izdienējušo karavīru apmešanās Krievijā kā īpašs faktors migrācijas un diasporas veidošanās kontekstā pastāvēja līdz 1874. gada reformai. Tā paredzēja pāreju uz vispārēju karaklausību, kuras maksimālais dienesta termiņš bija septiņi gadi.⁷⁴⁰ Skaitliskā ziņā, piemēram, 1880. gadā Vidzemes guberņā iesaukumam bija pakļautas 9647 personas.⁷⁴¹ Taču daži gadi dienestā nebija karadienestā pavadīta visa jaunība, kā tas bija rekrūšu lozēšanas laikā.

Daļa latviešu Iekšskrievijas guberņās un Sibīrijā nonāca arī piespiedu kārtā, kā sodītie. 19. gs. izplatīta prakse bija izsūtīšana uz Sibīriju par dažādiem kriminālnoziedzumiem, kā rezultātā Sibīrijā izveidojās arī sodīto latviešu kolonijas.⁷⁴²

Izsūtīto skaits bija svārstīgs. 19. gs. 30. gados un 40. gadu pirmajā pusē uz Sibīriju no Vidzemes un Kurzemes guberņai piederīgajiem no Rīgas ik gadu tika izsūtīti 100–200 cilvēki, to vidū arī notiesāto ģimenes locekļi, kuri devās līdz brīvprātīgi. 1844. gadā no Rīgas uz Toboļskas guberņu tika nosūtīti 147 notiesāti vīrieši, 24 notiesātas sievietes no Kurzemes un Vidzemes guberņām. Notiesātajiem līdz brīvprātīgi devās septiņas sievas un desmit bērni. Lielākā daļa sodīto atradās nometinājumā un tikai daži no viņiem bija sodīti ar katorgu.⁷⁴³ Vēl vairāki desmiti vīriešu ik gadu nonāca vai nu militārajā dienestā vai piespiedu darbā t.s. arestantu rotās, kas arī dažkārt bija dislocētas ārpus Baltijas.⁷⁴⁴

19. gs. 50. gados (t.i. 1850.–1860. gadam) no Vidzemes guberņas tika izsūtītas 455 notiesātas personas jeb vidēji ap 40 cilvēku gadā.⁷⁴⁵ Savukārt, 1874. gadā no Kurzemes guberņas tika izsūtīti 40 cilvēki, no tiem divi uz katorgu, savukārt, pārējie uz nometinājuma vietām Sibīrijā.⁷⁴⁶ Tātad arī 19. gs. 50.–70. gados no Vidzemes un Kurzemes guberņām tika izsūtīti līdz 100 cilvēku gadā.

Piespiedu iedzīvotāju pārvietošana atkal ieguva jaunu nozīmi 20. gs. sākumā, kad vairāki tūkstoši latvieši nonāca administratīvajā izsūtījumā, nometinājumā vai katorgas cietumos Krievijas Eiropas daļā un Sibīrijā. Vismasveidīgāk tas notika 1905.–1906. gada nemieru apstākļos, taču arī pēc revolūcijas izsūtīto vidū bija daudz latviešu.

⁷³⁶ Lapiņš, P. Rekrūšu biedrības // Kopdarbība, 08.1926., Nr. 8, 480.–495. lpp.

⁷³⁷ Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa (turpmāk – LU AB RN), 25. f., Ms1230 “Avoti Rīgas vēsturē”, Rīgas Latviešu biedrības izejošie raksti 2-8-3, 4.-9. lp.

⁷³⁸ EAA, 291. f., 8. apr., 669. l., 27., 31. lp.

⁷³⁹ EAA, 291. f., 1. apr., 12636. l., 90. lp.

⁷⁴⁰ Редигер, А. Комплектование и устройство вооруженной силы // Савинкин, А. (ред.) Российский военный сборник. Вып. 4. История русской армии. Москва: Гуманитарная академия Вооруженных сил, 1994, С. 56-65. Skatīts: <http://militera.lib.ru/h/0/pdf/vs04.pdf>, 21.10.2013.

⁷⁴¹ EAA, 291. f., 1. apr., 60. l., 16. o.p. lp.

⁷⁴² Beika, 2003, 56.-58. lpp.

⁷⁴³ LVVA, 4. f., 14. apr., 314. l.

⁷⁴⁴ LVVA, 4. f., 14. apr., 319. l., 14. lp.

⁷⁴⁵ LVVA, 4. f., 2. apr., 7525. l.

⁷⁴⁶ LVVA, 412. f., 1. apr., 12470. l., 174. lp.

Mūsdienu pētnieku aplēses liecina, ka no mūsdienu Latvijas teritorijas pēc 1905. gada revolūcijas cietumos nonāca vai arī tika izsūtīti aptuveni 7000 cilvēku.⁷⁴⁷

1905.–1906. gadā un pēc revolūcijas salīdzinoši maigākais soda veids bija aizliegums apmesties Baltijas guberņās. Otrs soda veids bija t.s. administratīvais izsūtījums uz karastāvokļa laiku vai arī uz ilgāku termiņu ar īpašas Iekšlietu ministrijas apspriedes lēmumu.⁷⁴⁸ Šādā gadījumā personai bija jāuzturas noteiktajā guberņā vai apriņķī. Savukārt, ar tiesas vai kara tiesas lēmumu varēja piespriest t.s. noletinājumu uz noteiktu laiku, ar ko tika nomainīti arī vairāki revolucionāriem piespriestie nāvessodi.⁷⁴⁹

Pēc oficiālajiem datiem, administratīvā kārtā no Baltijas guberņām 1905.–1908. gadā bija izsūtīti 2652 cilvēki, no tiem vairākums no Kurzemes un Vidzemes guberņām.⁷⁵⁰

No Kurzemes guberņas, sodot revolūcijas dalībniekus, no 1905. gada augusta līdz 1908. gada maijam 539 cilvēkiem tika aizliegta uzturēšanās Baltijā, 484 – piemērots administratīvais izsūtījums un nelielam skaitam sodīto tā vietā bija atļauts izbraukt no Krievijas.⁷⁵¹

No Vidzemes guberņas šajā laika posmā izsūtīto vai izraidīto skaits pēc oficiālajiem datiem bija līdzīgs – ap 968 cilvēki, no kuriem 885 no Vidzemes latviešu apriņķiem, lielākā daļa no Rīgas.⁷⁵² Administratīvi izsūtītie no Baltijas guberņām šajā laikā tika nosūtīti uz Krievijas Ziemeļu guberņām (Arhangeļskas, Vjatkas, Permas, Vologdas, Oloņecas) vai Sibīriju (Toboļskas, Tomskas, Jeņisejas guberņām).⁷⁵³

Kopumā 20. gs. sākuma politiskās norises palielināja latviešu skaitu ārpus Latvijas teritorijas.

Neskatoties uz paredzētajiem sodiem, daļa iedzīvotāju, protams, nebija likumpaklausīgi un visā 19. gs. gaitā, arī 20. gs. sākumā bija ievērojams skaits zemnieku, kuri izceļoja no savām dzīvesvietām nelegāli.

No aptuveni 204 tūkstošiem Vidzemes guberņas latviešu apriņķos pierakstīto zemnieku, kuri dzīvoja ārpus saviem pagastiem 1897. gadā, vairāk kā 13 tūkstoši nebija izņēmuši savas pasas vai arī pagastiem nebija zināms, kur šīs personas atrodas. Tātad nelegāli 19. gs. beigās dzīvoja līdz 10% ārpuspagastnieku, to vidū vairāk šādu personu bija Valkas un Cēsu apriņķos, kā arī igauņu apdzīvotajā guberņas daļā.⁷⁵⁴ Ne mazāks nelegālo pārceļotāju skaits bija arī Kurzemes guberņā. Arī revīziju papildinājumos 19. gs. laiku pa laikam no pagasta locekļu vidus tika izslēgti zemnieki, kuri uzskatīti par bezvēsts pazudušiem.⁷⁵⁵

Nelegālās migrācijas nozīmi un arī cīņu pret to zināmā mērā parādīja arī noķerto t.s. bēgļu un klaidoņu skaits, kas ierasti tika uzrādīts gubernatoru ikgadējās atskaitēs. Salīdzinoši vairāk bēgļu un klaidoņu tika sodīti 19. gs. vidū, mazāk gadsimta nogalē. Tas saistīts ar vienkāršāku uzturēšanos ārpus savas pieraksta vietas, arī dzimtbūšanas atcelšanu.

1850. gadā Vidzemes guberņā tika noķerti 762 bēgļi un klaidoņi, no tiem 217 pilsētās un 545 lauku apriņķos, galvenokārt Rīgas un Tartu apkārtnē.⁷⁵⁶ 1858. gadā šādu personu jau gada laikā bija 848, to vidū arī viens no noletinājuma Sibīrijā izbēgušais.⁷⁵⁷ No 1859. gadā Vidzemes guberņā noķertajiem klaidoņiem, spriežot pēc arestantu uzvārdiem, lielākā daļa bija krievu, poļu, lietuviešu iecelotāji.⁷⁵⁸

⁷⁴⁷ Bleiere, D. et. al., Latvijas vēsture. 20. gadsimts. Rīga: Jumava, 2005, 59. lpp.

⁷⁴⁸ PSZ, Nr. 350 (1881. g.) – «Высочайше утвержденное «Положение о мерах к охранению государственного порядка и общественного спокойствия», 16-19. pants (turpmāk – PSZ, Nr. 350, 1881.g.).

⁷⁴⁹ LVVA, 6989. f., 14. apr., 36. lieta, 33. o.p. lp.

⁷⁵⁰ LVVA, 6989. f., 14. apr., 36. lieta, 35. lp.

⁷⁵¹ LVVA, 6989. f., 23. apr., 63. lieta, 5. lp.

⁷⁵² LVVA, 6989. f., 23. apr., 63. lieta, 6., 11. lp.

⁷⁵³ LVVA, 6989. f., 14. apr., 36. lieta, 35. lp.

⁷⁵⁴ Фогель, В. Материалы для статистики Лифляндской губернии. Вып. 1. Рига, 1899, 30. tabula.

⁷⁵⁵ Skat. piemēram. Briņķu privātmuižas (Brinkenhof) revīzijas papildinājumus, LVVA, 630. f., 1. apr., 18. lieta.

⁷⁵⁶ EAA, 296. f., 1. apr., 19. lieta, 33. lp.

⁷⁵⁷ EAA, 296. f., 1. apr., 33. lieta, 47. o.p. lp.

⁷⁵⁸ LVVA, 4. f., 2. apr., 7198. lieta.

1870. gadā kārtību uzraugošās iestādes ziņoja par 204 pilsētās un 413 apriņķos notvertiem bēgļiem un klaidoņiem, to vidū viens bija patvaļīgi atstājis nometinājuma vietu Sibīrijā, daļa bija armijas dezertieri, taču lielākā daļa – cilvēki bez pasēm no apkārtējām – Vitebskas, Kurzemes, Igaunijas un Kauņas guberņām.⁷⁵⁹

Nelegālo pārceļotāju skaits palielinājās pēc 1905. gada revolūcijas. Oficiāli 1906.–1908. gadā Kurzemes guberņā vien par bēguļojošiem tika uzskatīti ap 1350 iedzīvotāji.⁷⁶⁰

3.1.4. Aplēses par kopējo no Vidzemes un Kurzemes guberņām izceļojušo zemnieku skaitu un galamērķiem 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā

Salīdzinoši precīzākie dati par latviešu pārceļotāju dzīvesvietām ir 1897. gada Viskrievijas tautas skaitīšanas materiāli. Taču jāņem vērā, ka latviešu diasporas skaitlisko sastāvu kopš 19. gs. vidus Krievijā, mainīja gan etniskie procesi, gan atkārtota migrācija, gan arī iedzīvotāju ataudze. 19. gs. pēdējās desmitgadēs pārceļotāju skaits bija ievērojami palielinājies, un attiecīgi lielāka bija arī dabiskā pieauguma ietekme uz diasporu. Etniskos procesus (asimilāciju) noteica vēl grūtāk mērāmi faktori.

M. Skujenieks uzskatīja, ka latviešu asimilācijas iespaids un izceļotāju augstā mirstība summā varētu būt līdzīga dabiskā pieauguma rādītājiem diasporā.⁷⁶¹ Šādā gadījumā, izmantojot 1897. gada tautas skaitīšanas datus, varētu pieļaut, ka 117 tūkstoši latviešu Krievijā ārpus mūsdienu Latvijas teritorijas aptuveni atbilst arī pārceļotāju skaitam 19. gs. gaitā. Tiesa, kvantitatīvo datu trūkuma dēļ šis M. Skujenieka secinājums ir tikai pieņēmums, ko pilnībā pierādīt vai apgāzt nevar.

Neatkarīgi no tā, 1897. gada tautas skaitīšanas dati atspoguļo noteikta pārceļošanas posma rezultātu. Lai iegūtu priekšstatu par izceļojušo Baltijas latviešu skaitu, no 117 320 latviešiem, kuri 1897. gadā tika uzskaitīti ārpus Latvijas teritorijas, jāatrēķina latgaliešu skaits, ko varam izdarīt tikai pēc konfesionālā kritērija, atrēķinot aptuveni 15–16%. katoļu Tātad aptuveni 100 000 latviešus varam uzskatīt par izceļotājiem no Baltijas guberņām. Ja atsevišķi izdalām tikai latviešus Krievijas Eiropas daļā, no šī skaita jāatrēķina arī aptuveni 4500 Sibīrijā dzīvojošo Baltijas guberņu latviešu, t.i., kopējais Baltijas guberņu pārceļotāju skaits Krievijas Eiropas daļas guberņās, Polijā un Kaukāza guberņās varētu būt ap 95 000.

No šī skaita jāatņem tie aptuveni 10.7% latviešu, kuri 1897. gadā ārpus Latvijas teritorijas atradās karadienestā; tie bija ap 10 000, kuri no Baltijas neizceļoja pēc savas izvēles, bet atrodoties dienestā. Lauksaimniecībā no Krievijā dzīvojošajiem latviešiem bija nodarbināti ap 60%, tātad 1897. gadā bija aptuveni 60 000 latviešu-kolonistu.

Aritmētiski sadalot 90 000 brīvprātīgos pārceļotājus no Baltijas guberņām, vidēji gadā no 1854.–1897. gadam no Baltijas guberņām bija jāizceļo ap 2000 latviešu. M. Skujenieks, balstoties uz 1897. gada tautas skaitīšanas datiem un koriģētām mācītāja un publicista Augusta Bīlenšteina (*Bielenstein*) (1826–1907) aplēsēm par latviešu skaitu Krievijā 1881. gadā, norādīja, ka ikgadējais izceļotāju minimālais skaits varētu būt ap 4000 ik gadu, neskaitot Latgales latviešus. Turklāt šis skaits kā obligāts minimums jāattiecinā arī uz 20. gs. sākumu.⁷⁶²

19. gs. 50. gados vidējais gada laikā pārceļojušo skaits nebija tik liels, tāpat iepriekš analizētie iedzīvotāju uzskaites dati liecināja par pārceļotāju skaita dinamikas atšķirībām. Ņemot vērā, ka pārceļotāju skaita dinamika kopumā Vidzemes latviešu daļā un Kurzemes guberņā pamatā bija līdzīga, varam 1897. gadā Iekšējās Krievijas guberņās uzskaitīto latviešu skaitu sadalīt proporcionāli ikgadējiem ārpusguberņas migrācijas dinamikas rādītājiem, kurus par zemnieku kārtai piederīgajiem 19. gs. 60.–90. gadiem uzrāda 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu dati par Vidzemes guberņu (skat. pielikumu Nr. 7).

⁷⁵⁹ EAA, 291. f., 1. apr., 12636. lieta, 26. lp.

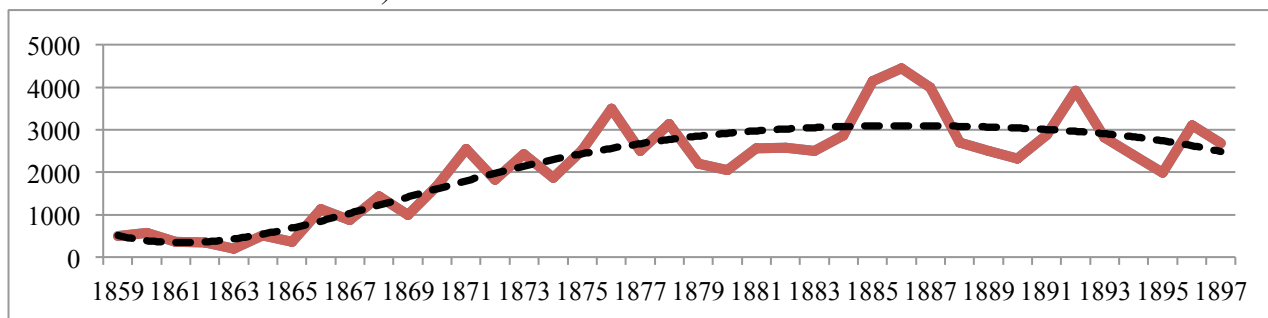
⁷⁶⁰ LVVA, 6989. f., 14. apr., 36. l., 35. lp.

⁷⁶¹ Skujenieks, 1922, 291. lpp.

⁷⁶² Skujenieks, 1930, 112.–113. lpp.

Tādā gadījumā 19. gs. 60. gados no Kurzemes guberņas un Vidzemes *latviešu apriņķiem* vidēji ik gadu izceļoja ap 680 cilvēki, 19. gs. 70. gados – ap 2420; 19. gs. 80. gados – 3030; 19. gs. 90. gados – 2820 latviešu (skat zīmējumu Nr. 41). Protams, jāņem vērā, ka pārceļošanas sākums nebija 1859. gads, taču iepriekš izceļojušo skaits tomēr bija mazāks nekā 19. gs. 60. gados.

Zīmējums Nr. 41. Nominālais ārpus guberņas izceļojušo latviešu skaits no Vidzemes un Kurzemes guberņām (pēc 1897. gada tautas skaitīšanas rezultātiem un ikgadējo ārpus guberņas pārrakstīto zemnieku skaita dinamikas)

Detalizētas aplēses par izceļojušo personu aptuvenu kopskaitu 19. gs. 80.–90. gados 1906. gadā sagatavoja Vidzemes guberņas Statistiskā komiteja.⁷⁶³ Lai iegūtu datus par migrācijas apjomu, Statistiskā komiteja, aprēķināja starpību starp iedzīvotāju skaita nominālo pieaugumu pēc datiem par ikgadējo dabisko pieaugumu un reālajām pārmaiņām pēc tautas skaitīšanu rezultātiem posmā starp 1881. un 1897. gadu. Šo datu starpība parāda iedzīvotāju mehāniskās kustības apjomu (skat. pielikumu Nr. 7).

Pēc Kamerālvaldes uzrādītā pārrakstīto personu skaita, 1882.–1897. gadā kopējā guberņā pierakstīto un izrakstīto personu skaita starpība gadā vidēji bija 550 no guberņas izrakstīto personu vairāk kā tajā pierakstīto (skat. pielikumu Nr. 8).

Savukārt, 1881. un 1897. gada tautas skaitīšanas datu salīdzinājums Vidzemes guberņā uzrādīja par 22562 iedzīvotājiem mazāk, nekā būtu sagaidāms pēc dabiskā pieauguma rādītājiem. Tātad negatīvais migrācijas saldo Vidzemes guberņā bija aptuveni 1500 cilvēku gadā jeb trīs reizes lielāks, kā to uzrādīja dati par pārrakstīto guberņas iedzīvotāju skaitu. Pieņemot, ka attiecība starp Kamerālvaldes uzskaitīto un reālo pārceļotāju skaitu ir 1:3, varam aprēķināt, ka izceļotāju kopskaits no guberņas tādā gadījumā vidēji 19. gs. 80.–90. gados bija 2500 cilvēki ik gadu (latviešu un igauņu apriņķos kopā) no visām kārtām.

Arī aprēķini par iedzīvotāju skaita pārmaiņām starp tautas skaitīšanām parādīja, ka tieši pārceļošana uz pilsētām bija nozīmīgākais Vidzemes guberņas apriņķu iedzīvotāju (zemnieku) galamērķis ārpus pagastiem; tas guberņas kopējos rādītājos *kompensēja* izteikti negatīvos iedzīvotāju pieauguma rādītājus laukos.

1881.–1897. gadā latviešu apdzīvotajos apriņķos Vidzemes guberņā migrācijas rezultātā iedzīvotāju skaits pagastos bija samazinājies par aptuveni 55 tūkstošiem cilvēku jeb aptuveni 3700 cilvēku gadā. Šis skaitlis uzskatāms par kopējo izceļotāju skaitu no pagastiem Vidzemes *latviešu apriņķos*, izslēdzot vietējo pārceļošanu starp pagastiem. Lielākais iedzīvotāju skaita samazinājums laukos Vidzemes guberņā bija Tartu, Cēsu un Valmieras apriņķos, kur 1882.–1896. gadam katrā apriņķī iedzīvotāju skaits migrācijas rezultātā samazinājās par 16–22 tūkstošiem.

Vidzemes guberņas *latviešu apriņķu* pilsētās iedzīvotāju skaits ieceļošanas rezultātā 1882.–1897. gadā bija pieaudzis par 75 tūkstošiem cilvēku. Bez latviešu zemniekiem Vidzemes pilsētās (pamatā Rīgā) ieceļoja vēl vismaz 20 tūkstoši cilvēki no citām guberņām vai *igauņu apriņķiem*. Rīgas straujās izaugsmes dēļ latviešu apdzīvotajā Vidzemes guberņas daļā ieceļojušo personu kopskaits pārsniedza izceļojušo skaitu. Vienlaikus zemnieki izceļoja no guberņas

⁷⁶³ Šeit un turpmāk dati no: LVVA, 28. f., 1. apr., 828. lieta, 29., 48. lp.; 6989. f., 1. apr., 17. lieta, 77.–78. lp.

apriņķiem, pilnībā neizmantojot darbaspēka pieprasījuma potenciālu pilsētās, jo par labāku alternatīvu uzskatīja zemes iegūšanu zemnieku kolonijās Krievijā.

Līdzīga kopējā tendence šajā laika posmā bija arī Kurzemes guberņā, kur kopējais lauku iedzīvotāju skaits 1897. gadā bija mazāks nekā sagaidāms pēc dabiskā pieauguma rādītājiem.⁷⁶⁴

Pēc šiem aprēķiniem nav iespējams noteikt kopējo uz citām guberņām pārceļojušo iedzīvotāju skaitu no latviešu apriņķiem, jo lielu daļu no negatīvā migrācijas saldo laukos veidoja ieceļošana guberņas pilsētās. Tomēr aptuvenu izceļotāju skaitu var parādīt dati par pārrakstīto personu un pasu saņēmēju galamērķiem. 19. gs. 80.–90. gados ārpus guberņas devās ap 10.2% pasu saņēmēju un ap 44% no zemnieku kārtas izrakstīto personu. Šī atšķirība ir visai liela, taču jāņem vērā, ka pasu saņēmēju vidū liela daļa bija tādu zemnieku, kuri izceļoja tikai uz laiku vai arī uz citu pagastu. Savukārt pārrakstīto personu vidū mazāks kā reālais uzrādīts uz pilsētām pārceļojušo īpatsvars. Tātad no 55 000 izceļotāju, kuri bija atstājuši pagastus Vidzemes guberņas *latviešu apriņķos* 1882.–1896. gadā, uz citām guberņām izceļoja ap 5500–24200, domājams, ka šis skaits bija tuvāks 15–20 000 jeb 1000–1300 gadā no Vidzemes guberņas *latviešu apriņķiem*.

Ja pieņemam, ka tikpat izceļotāju 1882.–1897. gadā bija arī no Kurzemes guberņas, tad kopējais no abām guberņām izceļojušo rādītājs nesasniedz to vidējo ikgadējo izceļotāju skaitu 19. gs. 80.–90. gados, kādam nomināli būtu jābūt, izmantojot 1897. gada tautas skaitīšanas rezultātu. Tomēr šie skaitļi nav kardināli atšķirīgi (2000–2600 izceļotāji pēc nominālā un reālā iedzīvotāju pieauguma salīdzinājuma; 3000 – pēc 1897. gada tautskaites rezultāta pielīdzināšanas pārrakstīto personu skaita dinamikai). Jāņem arī vērā, ka 1897. gadā Krievijā uzskaitīto vidū bija arī izceļotāji no Vidzemes pilsētām, t.i., šis skaits bija lielāks nekā tikai no apriņķiem izceļojušo latviešu skaits, ko uzrāda 1881.–1897. gada tautas skaitīšanu salīdzinājums. 1881. un 1897. gada datos ārpusguberņas migrācijā ieskaitīti arī tie, kuri no Vidzemes pārcēlās uz Kurzemes guberņu, t.i., reāli pārceļoja etniskās pamatteritorijas robežās.

Tātad migrācijas apjoma dinamikas aprēķini pēc 1897. gada tautas skaitīšanas rādītājiem kopumā atbilst izceļotāju skaita dinamikai, bet ikgadējais pārceļotāju skaits 19. gs. otrajā pusē bija nedaudz mazāks kā aprēķinos pēc tautas skaitīšanas rezultātiem. Ja 19. gs. 80. gados bija ap 2500 izceļotāji gadā (no Kurzemes guberņas un Vidzemes latviešu daļas), 19. gs. 60. gados šis skaits būtu lēšams ap 560 izceļotāju-latviešu gadā; 19. gs. 70. gados – ap 2000, 19. gs. 90. gados – ap 2300 izceļotāju-latviešu no Baltijas guberņām vidēji gada laikā.

Pēc šiem datiem var lēst, ka kopā, izņemot armijā dienošos, no Vidzemes guberņas *latviešu apriņķiem* un Kurzemes guberņas 19. gs. otrajā pusē izceļoja ap 73 tūkstošiem latviešu.

Salīdzinot dabisko iedzīvotāju skaita pieaugumu un izceļotāju skaitu, varam secināt, ka dabiskais pieaugums Vidzemes novadā pārsniedza ik gadus no guberņas izceļojušo skaitu. 1860. gadā Vidzemes latviešu apriņķos dabiskā pieauguma rezultātā iedzīvotāju skaits pieauga par 3376, pilsētās – par 933 cilvēkiem.⁷⁶⁵ Vidējais ikgadējais izceļotāju skaits ārpus guberņas 19. gs. 60. gados bija 500–600 cilvēku no Vidzemes un Kurzemes guberņām.

Arī 19. gs. 80.–90. gados, kad pieauga ārpusguberņas migrācija, izceļotāju kopskaits nepārsniedza kopējo ikgadējo dabisko pieaugumu apriņķos. 1882.–1898. gadā Vidzemes *latviešu apriņķos* (bez pilsētām) iedzīvotāju skaits vidēji ik gadu pieauga par 5896, savukārt, pilsētās par 1491, t.i. kopā par aptuveni 7387 cilvēkiem gadā.⁷⁶⁶ Savukārt, kopējais izceļotāju skaits gada laikā no Vidzemes novada un Kurzemes guberņas bija ap 2500 cilvēku gadā. Kopējais iedzīvotāju skaita pieaugums apriņķos (laukos), kā iepriekš minēts, 19. gs. 80.–90. gados bija negatīvs, bet tas veidojās zemniekiem ieceļojot pilsētās, nevis aizceļojot no guberņas.

Ja skatāmies no “latviešu tautas pastāvēšanas” skatupunkta, kā tas tika formulēts 19. gs., apdraudējums, ja tāds bija, tas drīzāk meklējams ieceļošanas faktā, t.i., apstākļi, ka ieceļošana

⁷⁶⁴ LVVA, 6989. f., 1. apr., 17. lieta, 59. lp.

⁷⁶⁵ Веймарн, Ф. Материалы для географии и статистики России. Санкт-Петербург, 1864, С. 295.

⁷⁶⁶ Фогель, В. Материалы для статистики Лифляндской губернии. XXIX издание. Выпуск VI. Рига: 1899, Tab. 62-63.

pastāvēja paralēli latviešu izceļošanai, nevis ārpusgubernas migrācijas apjomā. Jāņem vērā, ka latvieši neizvēlējās aizpildīt tās nodarbinātības *nišas*, kuras pastāvēja pilsētās un tās piesaistīja ieceļotājus no citām gubernām. Tādējādi, lai gan latviešu skaita pieaugums pilsētās bija lielākais absolūtajos skaitļos, ievērojami auga arī citu tautību piederīgo skaits, īpaši Rīgā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā.

Arī absolūtajos skaitļos ne tik liels bija ik gadu izceļojušo iedzīvotāju skaits (gan absolūti, gan relatīvi pret kopējo iedzīvotāju skaitu), bet gan migrācijas ilgtermiņa rezultāts (117 tūkstoši latviešu ārpus Latvijas teritorijas 1897. gadā). Izceļošana bija ilglaicīga tendence, tā raksturoja lauku iedzīvotāju kustību visu 19. gs. otro pusi un 20. gs. sākumu. Iedzīvotāju aizplūšana no laukiem notika pakāpeniski, tāpat kā saimnieciskās pārmaiņas. Tiesa, laiku pa laikam izveidojās lielākas pārceļotāju grupas jeb pārceļošanas iniciatīvas no viena pagasta, kas radīja straujus *lēcienus* pārceļojušo zemnieku skaita dinamikā.

Kopumā mobilitāte bija aktuāla dzīves sastāvdaļa no pavisam ierastas kalpu ikgadējās pārceļošanas līdz ievērojamai pagasta iedzīvotāju daļai, kura dzīvoja pilsētās. Taču ārpusgubernas migrācijas lomai 19. gs. zemnieku dzīves ainā nedrīkst pārspīlēt. Tā nostiprinājās kā alternatīva, taču nekļuva par dominējošo izvēli.

3.1.5. Migrācijas rezultāts: Baltijas gubernu latviešu zemnieki jaunajās dzīvesvietās

Zemnieku urbānās migrācijas virzienu visspilgtāk raksturo dati par pilsētu izaugsmi Latvijas teritorijā. Pilsētu iedzīvotāju īpatsvars Vidzemes gubernas latviešu daļā no 1847. gada līdz 1913. gadam bija pieaudzis no 16.9% līdz 47%, savukārt, Kurzemes gubernā – no aptuveni 16% 1858. gadā līdz 27% 1913. gadā.⁷⁶⁷

1862. gadā Rīgā, pēc dalījuma kārtās, dzīvoja 7435 zemnieki, kas veidoja aptuveni 10% visu pilsētas iedzīvotāju.⁷⁶⁸ Kopējais latviešu skaits Rīgā šajā laikā bija ap 17.5 tūkstošiem. 1913. gadā Rīgā dzīvoja jau aptuveni 205 tūkstoši latviešu, to skaits bija vairāk kā desmitkārtšojies, pamatā tieši lauku iedzīvotāju ieceļošanas rezultātā.

Pēc 1897. gada tautas skaitīšanas datiem par iedzīvotājiem, kuri nedzīvo to dzimtajās gubernās vai apriņķos (*неместные уроженцы*), lielākais skaits Baltijas gubernās dzimušo dzīvoja citā Baltijas gubernā (96,3 tūkstoši), tam sekoja Sanktpēterburgas gubernā ar 82,4 tūkstošiem ieceļotāju, tad citas Krievijas centrālās daļas un Ziemeļrietumu gubernas (Vitebskas, Mogiļevas, Minskas, Viļņas, Kauņas u.c.). Savukārt, ieceļotāji Baltijas gubernās pamatā ieceļotāji nāca no citas Baltijas gubernas, kam sekoja ieceļotāji no Ziemeļrietumu gubernām.⁷⁶⁹

Baltijas gubernās kopējais migrācijas saldo bija negatīvs (izņemot Vidzemes latviešu daļu). Tomēr ievērojama daļa izceļotāju no savas dzimtajās gubernas faktiski palika Baltijas gubernu vai latviešu etniskās pamatteritorijas robežās.

Vidzemes gubernā ar Rīgu kā augošu rūpniecības centru piesaistīja lielu ārpus gubernas dzimušo iedzīvotāju skaitu (ap 150 tūkstoši jeb 11,5%; to vidū arī Kurzemes gubernā dzimušie). Taču vienlaikus gandrīz tikpat liels bija Vidzemē dzimušo iedzīvotāju skaits citās gubernās (ap 146 tūkstoši).⁷⁷⁰ Parasti gubernas ar tāda mēroga industriālajiem centriem kā Rīga bija izteikti ieceļošanas galamērķi, turpretī Vidzemes gubernas gadījumā kopējais migrācijas saldo (kopā ar igauņu daļu) bija negatīvs, bet paralēli notika strādnieku ieceļošana.⁷⁷¹

Ne Liepāja, ne Ventpils 19. gs. beigās saimnieciskās aktivitātes ziņā nevarēja sacensties ar Rīgu, tādēļ Kurzemes gubernā, kur arī bija augsta zemnieku mobilitāte, ārpus gubernas dzimušo iedzīvotāju un Kurzemes gubernā dzimušo, taču ārpus tās dzīvojušo salīdzinājums uzrādīja izteikti negatīvu migrācijas saldo. 1897. gadā Kurzemes gubernā dzīvoja ap 65

⁷⁶⁷ Stilling, 1866.; Статистический ежегодник России за 1914 год. Петроград, 1915, С. 38-41.

⁷⁶⁸ LVVA, 3. f., 4. apr., 119. l., 58. lp.

⁷⁶⁹ Tihonovs, 1978, prilozhenie 4, С. 182-183.

⁷⁷⁰ Tihonovs, 1978, prilozhenie 2.

⁷⁷¹ Tihonovs, 1978, С. 28, 88-89.

tūkstošiem jeb 9,8% citur dzimušu iedzīvotāju, taču citās guberņās dzīvoja aptuveni 80 tūkstoši Kurzemes guberņā dzimušo.⁷⁷²

Pēc 1897. gada tautas skaitīšanas datiem Krievijas impērijā kopā dzīvoja 1,43 miljoni latviešu. No tiem ārpus Kurzemes guberņas, Vidzemes guberņas Cēsu, Rīgas, Valkas un Valmieras apriņķiem un Vitebskas guberņas Ludzas, Rēzeknes un Daugavpils apriņķiem, dzīvoja 117 320 latviešu jeb aptuveni 8.3% no visa latviešu skaita Krievijā.⁷⁷³ To vidū, protams, bija arī Vidzemes un Kurzemes guberņu pierobežā dzīvojošie latvieši, kur nebija pārceļotāji. Lielākais skaits latviešu ārpus mūsdienu Latvijas teritorijas 1897. gadā dzīvoja salīdzinoši netālu no latviešu etniskās pamatteritorijas – Kauņas, Pleskavas, Vitebskas, Mogiļevas, Novgorodas u.c. guberņās (skat. pielikumu Nr. 9). Vairāk par tūkstoti latviešu dzīvoja sešpadsmit Krievijas impērijas guberņās, kas veidoja 90% no visa ārpus Latvijas teritorijas dzīvojošo latviešu skaita Krievijā.

Tabula Nr. 42. Latviešu skaits, dzīvesvietas un galvenās nodarbošanās Krievijas impērijas guberņās, kurās latviešu skaits >1000 (1897.g.).⁷⁷⁴

Guberņa	Latviešu skaits	Apriņķos (bez pilsētām)	% Apriņķos	% Lauksaimniecībā ⁷⁷⁵	% Kara-dienestā	% Algādži, kalpotāji	% Citās nozarēs
Kauņas	35188	33982	96.6%	75.9%	0.5%	7.8%	15.8%
Pleskavas	11127	10126	91%	68.3%	0.2%	6.7%	24.8%
Vitebskas (bez Latgales)*	10270	9322	90.8%	68.5%	3.5%	6.2%	21.8%
S.Pēterburgas	10251	3130	30.5%	20.7%	10.8%	21.4%	47.1%
Mogiļevas	7027	6651	94.6%	82.7%	6.2%	4.3%	6.8%
Novgorodas	6287	6153	97.9%	81.7%	1.2%	4.8%	12.3%
Vidzemes (īgaunu apr.)*	4998	4279	85.6%	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.
Ufas	3873	3804	98.2%	91.6%	0%	2.5%	5.9%
Smoļenskas	3485	3385	97.1%	78.2%	0.3%	10.3%	11.2%
Toboļskas	3278	3185	97.2%	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.
Lomžas	2509	1499	59.7%	0.2%	98.8%	0.1%	0.9%
Varšavas	1759	770	43.8%	0.4%	85.2%	3.3%	11.1%
Minskas	1686	1505	89.3%	64.7%	7.8%	8.2%	19.3%
Tomskas	1458	1386	95.1%	80.7%	0%	2.1%	17.2%
Jeņisejas	1445	1369	94.7%	54.5%	0.2%	4.4%	40.9%
Maskavas	1018	299	29.4%	9.1%	14.9%	25.8%	50.2%
Kopā 16 guberņās	105659	90845	86%	65.4%	6.8%	8.2%	19.6%
Kopā ārpus mūsd. Latvijas teritorijas*	117320	n.z.	83.6%	60%	10.7%	8.7%	20.6%

Visvairāk latviešu ārpus mūsdienu Latvijas teritorijas dzīvoja Kauņas guberņā. Lielākā daļa latviešu dzīvoja Kuldīgas, Bauskas, Dobeles un Ilūkstes apriņķa pierobežā – Zarasu (Novoaleksandrovskas) (10.5% Kauņas guberņas latviešu), Paņevežas (42.9%), Telšu (24.1%) un Šauļu (33.1%) apriņķos. No Kurzemes guberņas attālākajos – Kauņas, Ukmerģes un Raseiņu apriņķos dzīvoja ievērojami mazāks latviešu skaits (skat tabulu Nr. 43).

⁷⁷² Tihonov, 1978, prilozhenie, 2.

⁷⁷³ Тройницкий, Н. (ред.) Краткия общия сведения по империи. Распределение населения по главнейшим сословиям, родному языку и по некоторым занятиям. [Санкт-Петербург], 1905; Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том XXI. Лифляндская губ. [СПб], 1905, т. V. Витебская губ. [СПб], 1903.

⁷⁷⁴ Sastādīts pēc: Тройницкий, Н. (ред.) Краткия общия сведения по империи. Распределение населения по главнейшим сословиям, родному языку и по некоторым занятиям. [Санкт-Петербург], 1905 un Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том II-LXXXVIII. [СПб], 1903-1905.

Dati par nodarbinātību lauksaimniecībā aprēķināti, izmantojot 1897. gada tautas skaitīšanā uzskaitītās 17.-19. nodarbinātības kategorijas, par dienestu karaspēkā – 4. kategorija (Bruņotie spēki), algādžiem un kalpotājiem – 13. kategorija.

⁷⁷⁵ Procentuālais rādītājs aprēķināts summējot ģimenes galvu un ģimenes locekļu skaitu.

* Vitebskas guberņas dati iekļauj Vitebskas, Veļižas, Gorodokas, Drisas, Ļepeļas, Neveļas, Polockas, Sebežas apriņķus.

* Dati par Vidzemes guberņas Veru, Pērnavas, Tartu, Sāremā un Viljandi apriņķiem.

* Krievijas impērija bez Vidzemes guberņas Cēsu, Valmieras, Valkas un Rīgas apriņķiem, Kurzemes guberņas, Vitebskas guberņas Ludzas, Rēzeknes, Daugavpils apriņķiem.

Kauņas un Vitebskas guberņu gadījumā būtisks ir jautājums par 19. gs. pārceļošanu un senākiem apdzīvotības procesiem, proti, cik lielā mērā 1897. gadā uzskaitītais latviešu skaits atbilst no Baltijas guberņām izceļojušo latviešu zemnieku skaitam.

Tabula Nr. 43. Latviešu skaits Kauņas guberņas apriņķos, 1897. gads.⁷⁷⁶

Apriņķis	Latviešu skaits apriņķī	% no Kauņas gub. latviešiem	Pilsētās dzīvojošo latviešu % īpatsvars
Kauņas	90	0.3%	75.6%
Ukmerģes (Vilkmerģes; Vilkomiras)	103	0.3%	3.9%
Zarasu (Novoaleksandrovskas)	3707	10.5%	0.3%
Paņevežas	15103	42.9%	0.3%
Raseiņu	291	0.8%	0.3%
Telšu	4264	12.1%	24.1%
Šauļu	11630	33.1%	0.3%
KOPĀ	35188	100%	3.4%

Daļu pierobežas teritoriju ar bijušo Kurzemes guberņu 20. gs. 20. gados pievienoja Latvijas Republikai, ņemot vērā to latvisko iedzīvotāju sastāvu. To vidū bija Budbergas (Panemūnes) (mūsd. – Brunavas) pagasts no Paņevežas apriņķa, Ukru apkaime no Šauļu apriņķa, Aknīstes pagasts, mazākas teritorijas Turmantu apkārtnē Zarasu apriņķī, Piķeļmuižas apkārtnē Telšu apriņķī u.c. Tomēr pats teritorijas pievienošanas fakts nenorāda, ka šī teritorija ir etniskā pamatteritorija ar latviešu valodas izplatību pirms 19. gs. migrācijām. 19. gs. otrās puses migrācijas lomu latviešu skaita pieaugumā Kauņas guberņā apliecina arī lielais no Kurzemes guberņas uz Kauņas guberņu pārrakstītais iedzīvotāju īpatsvars citu galamērķu vidū 19. gs. otrajā pusē.

19. gs. 30. gados Kauņas guberņā bija uzskaitīti aptuveni 6300 latviešu.⁷⁷⁷ Tas bija ievērojams skaits un to apliecina arī 19. gs. pirmās puses luterāņu draudžu baznīcas grāmatas, kurās reģistrēts daudz latviešu zemnieku, krodzinieku, amatnieku.⁷⁷⁸ Taču šis skaits bija salīdzinoši daudz mazāks kā 19. gs. beigās. 1893. gadā tika lēsts, ka Kauņas guberņas Ziemeļu pierobežā pie Kuldīgas, Dobeles un Bauskas apriņķiem varētu būt apmetušies ap 26 tūkstošiem latviešu un lielākā daļa no tiem uzskatīti par ienācējiem, savukārt, pierobežas posmā no Neretas uz Dienvidiem iedzīvotāji apzīmēti kā “pārlatviskoti leiši”, kas dzīvo jaukti ar “ienācējiem latviešiem”.⁷⁷⁹ Arī M. Skujenieks savulaik uzsvēra lietuviešu asimilācijas procesu kā vienu no faktoriem latviešu valodā runājošo iedzīvotāju skaita pieaugumam Ilūkstes un Zarasu apriņķu robežapgabalos.⁷⁸⁰ Latviešu un lietuviešu dalījums Ilūkstes apriņķa pierobežā nereti bija neskaidrs. 20. gs. sākumā tika atzīts, ka, piemēram, Kauņas guberņas Aknīstes pagasta zemnieki daudz biežāk runā latviski kā Kurzemes guberņas Gārsenes zemnieki, kuri ir luterāņi, taču mājās bieži runā lietuviski.⁷⁸¹

Vidzemes guberņas Veru apriņķa Dienvidu daļas latviešu un arī Pleskavas guberņas Rietumu pierobežas iedzīvotāji-latvieši 19. gs. pamatā bija ieceļotāji pēc brīvvališanas Baltijā. Piemēram, t.s. Lauru kolonija, veidojusies kopš 19. gs. 40. gadiem tur ieceļojot latviešiem no Vidzemes, lielākoties Valkas apriņķa.⁷⁸²

Atšķirībā no Kauņas guberņas pierobežas, Latgales pierobežas apriņķos Vitebskas guberņā latviešu skaits 1897. gadā bija mazs. Galvenās latviešu dzīvesvietas ārpus Latgales Vitebskas guberņā bija guberņas Dienvidaustrumiem esošajos Vitebskas (38.6% no Vitebskas guberņas latviešiem (bez Latgales)), Veļižas (24.7%) un Polockas apriņķos (16.8%), kas ar

⁷⁷⁶ Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том XLII. Ковенская губ. [СПб], 1904.

⁷⁷⁷ Skujenieks, 1930, 53. lpp.

⁷⁷⁸ Skat.: LVVA, 292. f., 1. apr., 81. l.

⁷⁷⁹ Latviešu tautas un valodas robežas tagadnē // Balss, 27.01.1893., Nr. 4.

⁷⁸⁰ Skujenieks, 1930, 54. lpp.

⁷⁸¹ Okniste // Latviešu Avīzes, 13.11.1913., Nr. 303.

⁷⁸² LVVA, 4060. f., 1. apr., 1026. l.

Latgali nerobežojās.⁷⁸³ Jāņem arī vērā Baltijas gubernu latviešu zemnieku pārceļošana uz trijiem Latgales apriņķiem, kā arī Latgales latviešu pārceļošana Vitebskas gubernas robežās.⁷⁸⁴ Zināmu nošķirumu varam izdarīt pēc konfesionālā kritērija.

Tabula 44. Latviešu skaits un konfesionālā piederība Vitebskas gubernas apriņķos 1897. gadā.⁷⁸⁵

Apriņķis	Latviešu skaits	% no Vitebskas gub. latviešiem	% latvieši pilsētās	% latvieši luterāņi	% latvieši citas konfesijas (bez ev.-lut. un pareiztic.)
Vitebskas	3962	38.6%	19.7%	43.3%	23.1%
Veļižas	2537	24.7%	1.9%	52.3%	31.4%
Gorodokas	578	5.6%	3.3%	70.6%	10.9%
Drisas	409	4.0%	1.0%	70.2%	19.6%
Ļepeļas	785	7.6%	0.5%	86.5%	10.7%
Neveles	77	0.8%	2.6%	49.4%	10.4%
Polockas	1721	16.8%	4.9%	69.3%	23.4%
Sebežas	201	2.0%	3.0%	43.8%	43.8%
KOPĀ	10270	100%	9.2%	55.9%	23.7%
Rēzeknes	78960		1.0%	2.7%	96.3%
Ludzas	82305		0.3%	14.0%	80.1%
Daugavpils	92527		1.4%	19.2%	80%

Latgalē salīdzinoši mazākais katoļu īpatsvars latviešu vidū bija Ludzas un Daugavpils apriņķos (ap 80%) un to pamatā noteica ieceļojušo pareizticīgo un luterāņu skaits, atsevišķos rajonos arī vēsturiski pastāvējušās luterāņu draudzes. Rēzeknes apriņķī luterāņu un līdz ar to arī latviešu ieceļotāju skaits bija niecīgs – ap 3% no visu apriņķa latviešu skaita.

Kopā Latgalē 1897. gadā dzīvoja vairāk nekā 31 tūkstoši latviešu-luterāņu, kas veidoja lielu daļu no Vitebskas gubernā pierakstītajiem Vidzemes un Kurzemes gubernas latviešiem. Pēc Aleksandra Sementovska (*Семетовский*) (1821–1893) aplēsēm Vitebskas gubernā 19. gs. 70. gadu sākumā bija tikai ap 13 tūkstoši latviešu luterāņu.⁷⁸⁶ Daugavpils apriņķī nozīmīgs bija gan Augškurzemes, gan Vidzemes ieceļotāju īpatsvars, gan arī vēsturiski spēcīgās vietējās luterāņu draudzes apriņķa Ziemeļu daļā (Krustpils, Ungurmuiža u.c.).⁷⁸⁷ Savukārt, Ludzas apriņķī bija daudz ieceļotāju no Vidzemes gubernas. Piemēram, 1897. gada tautas skaitīšanas anketas par Ludzas apriņķa Baltinavas pagastu rāda, ka no 314 pagastā dzīvojošajiem individuāli uzskaitītajiem iedzīvotājiem, vai arī ģimenēm, kuru galva bija ieceļojis no cita apriņķa, 43% nāca no Vidzemes gubernas Cēsu un Valkas apriņķiem.⁷⁸⁸ Kopumā Ludzas apriņķī citur dzimušo vidū ap 40–45% bija ieceļojuši no Baltijas gubernām.⁷⁸⁹

1897. gadā no 10 270 Vitebskas gubernā ārpus Latgales uzskaitītajiem latviešiem, 56% bija luterāņi, vēl aptuveni 20% – pareizticīgie un tikai atlikušie aptuveni 24% bija citām konfesijām piederīgie, pamatā katoļi. Tātad šajos apriņķos lielākā daļa latviešu bija luterāņi, kas pamatā bija ieceļotāji no Baltijas gubernām. Ja pieņemam, ka Latgales luterāņu un Augšzemes ieceļotāju-katoļu īpatsvars pārceļotāju vidū varētu būt līdzīgs, tad no kopējā latviešu skaita Vitebskas gubernā ārpus Latgales, tikai aptuveni 8200 pārceļotāju bija Baltijas latvieši, pārējie aptuveni 2000 – Latgales latvieši.

Dažādas izcelsmes latviešu zemnieku kolonijas bija Veļižas apriņķī, kur tikai 52.3% latviešu bija luterāņi. 19. gs. pēdējās desmitgadēs tur tika dibinātas samērā lielas latgaliešu pārceļotāju kolonijas ar vairākiem desmitiem saimniecību, piemēram, Līksnas pagasta izceļotāju

⁷⁸³ Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том V. Витебская губ. Тетрадь III. [СпБ], 1903.

⁷⁸⁴ Skat.: Ефремова, Л. Латышская крестьянская семья в Латгале 1860–1939. Рига: Зинатне, 1982, С. 13, 34-35; Terentjeva, L. No Latgales lauku armetņu vēstures // Arheoloģija un etnogrāfija X. Apcerējumi par Austrumlatvijas iedzīvotāju materiālās kultūras un dzīves veida vēsturi. Rīga: Zinātne, 1973, 224.-225. lpp.

⁷⁸⁵ Sastādīts pēc: Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том V. Витебская губ. Тетрадь III. [СпБ], 1903.

⁷⁸⁶ Par Vitebskas latviešiem, II // Pēterburgas Avīzes, 12.03.1903., Nr. 21.

⁷⁸⁷ Skat.: Skujenieks, M. (red.). Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930. gadā. 3. daļa. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1930., 159. lpp.

⁷⁸⁸ LVVA, 2706. f., 1. apr., 140. lieta.

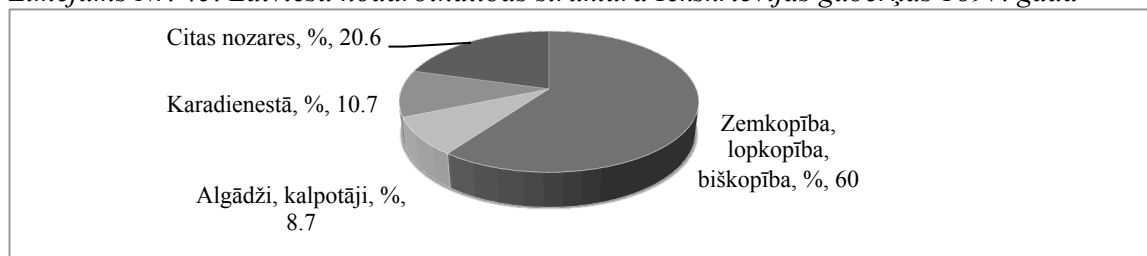
⁷⁸⁹ LVVA, 2706. f., apr. 1, l. 128., 129., 136., 137., 138., 140., 141., 142., 143. lietas.

kolonija Cerkoviščenskas pagastā.⁷⁹⁰ Latgaliešu kolonijas pastāvēja arī citviet. Piemēram, zemi Ļepeļas apriņķa Beļskas pagasta Vaclavovā 19. gs. 80. gados iepirka gan Augškurzemes zemnieki no Jaunjelgavas apriņķa, gan arī Daugavpils apriņķa Krustpils apkārtnes.⁷⁹¹ Latgales zemnieki no Daugavpils apriņķa Vārkavas, Līksnas un citiem pagastiem kopš 19. gs. beigām apmetās Polockas apriņķa Arteikoviču un Lovožas apkārtnē.⁷⁹²

Krievijas impērijā dzīvojošo latviešu vidū aptuveni 76% bija luterāņi, aptuveni 8% bija pareizticīgie un 16% bija citu konfesiju ticīgie, no kuriem lielākā daļa bija katoļi, pamatā no Latgales. Kopskaitā tie bija vairāk nekā 11 000 pārceļotāju. Galamērķi, kuros bija liels latviešu katoļu īpatsvars, atbilda Latgales zemnieku 19. gs. migrācijas tendencēm. To vidū bija Sibīrijas guberņas (Toboļskas un Tomskas), kuru kolonizācijā Latgales zemnieki iesaistījās kopš 19. gs. 80. gadu beigām, kā arī Sanktpēterburgas guberņa, kas bija svarīgs Vitebskas guberņas zemnieku sezonālās migrācijas galamērķis.⁷⁹³

Pēc kopējiem datiem par Krievijas impēriju, aptuveni 60% latviešu ārpus Latvijas mūsdienu teritorijas nodarbojās ar lauksaimniecību (skat. zīmējumu Nr. 47). Tātad zemnieku pārceļošana 19. gs. otrajā pusē bija agrāra un nosacīti *konservatīva* galamērķu izvēlē.

Zīmējums Nr. 45. Latviešu nodarbinātības struktūra Iekšķrievijas guberņās 1897. gadā⁷⁹⁴

Ap 10% ārpus Latvijas teritorijas dzīvojošo latviešu dienēja armijā, savukārt, trešā nozīmīgākā grupa nodarbinātības struktūrā bija algādži (dieninieki) un kalpotāji, kas bija iztikas veids 8,7% no 1897. gadā ārpus Latvijas teritorijas dzīvojošajiem latviešiem. Pārējie 1897. gada tautas skaitīšanā uzskaitītie 20% latviešu bija nodarbināti citās profesijās, kuru īpatsvars nepārsniedza 3%.

Pēc nodarbinātības struktūras, latviešu galamērķus Krievijas impērijā var sadalīt četrās grupās – pirmkārt, guberņas, kurās dominēja latviešu nodarbinātība lauksaimniecībā, otrkārt, guberņas, kurās latvieši galvenokārt atradās karadienestā; treškārt, guberņas ar augstu strādnieku un kalpotāju īpatsvaru; ceturtkārt, guberņas ar jauktu nodarbinātības struktūru.

1897. gadā divpadsmit no sešpadsmit guberņām, kurās latviešu skaits pārsniedza tūkstoti, vairāk nekā 50% latviešu bija nodarbināti lauksaimniecībā. Raksturīgi, ka nozīmīgs lauksaimniecībā nodarbināto latviešu skaits bija tieši guberņās ar lielu tur dzīvojošo latviešu kopskaitu. Tas parāda zemnieku koloniju izveidošanas nosacīti *akumulējošo principu*, proti, atkārtoto migrācijas plūsmas uz teritorijām, kurās bija jau nodibinātas zemnieku saimniecības.

Vairāk kā 70% latviešu lauksaimniecībā bija nodarbināti Ufas, Mogiļevas, Novgorodas, Tomskas, Smoļenskas, Kauņas un Kostromas guberņās, savukārt, vairāk kā 60% – Orenburgas, Kalugas, Vitebskas, Samāras, Pleskavas, Minskas guberņās, kas latviešu pārceļotājiem bija tipiskas *zemnieku-kolonistu guberņas*.

No galamērķiem, kuros latviešu skaits pārsniedza tūkstoti, izteiktas *karadienesta guberņas* 19. gs. bija Lomžas un Varšavas guberņas Polijā. Tur dzīvojošo latviešu vidū attiecīgi

⁷⁹⁰ NIAB, 2510. f., 1. apr., 82.-87. lieta.; Veļža // Latviešu Avīzes, 11.03.1913., Nr. 66.

⁷⁹¹ NIAB, 2510. f., 1. apr., 134., 163.-165. lieta,

⁷⁹² NIAB, 2510. f., 1. apr., 358., 438., 450., 451., 455., 922. lieta.

⁷⁹³ Ķikuts, 2012, 32.-42. lpp.

⁷⁹⁴ Sastādīts pēc: Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том II-LXXXVIII. [СпБ], 1903-1905.

99 un 85% atradās karadienestā. Vairāk kā 50% latviešu karadienestā atradās vēl vairākās citās Krievijas gubernās. Šī izvietojuma ģeogrāfija, protams, tika noteikta administratīvi. Piemēram, Polija ilgstoši 19. gs. un 20. gs. sākumā bija latviešu obligātā militārā dienesta vieta⁷⁹⁵, savukārt, citviet, piemēram, Viļņā, Kazaņā, Sanktpēterburgā atradās militārās mācību iestādes.

Algādžu (dieninieku) un kalpotāju īpatsvars latviešu vidū Krievijā dažādās gubernās maksimāli sasniedza ap 30% no visiem tur dzīvojošajiem latviešiem. Sanktpēterburgas un Maskavas gubernās algādžu un kalpotāju īpatsvars latviešu vidū sasniedza attiecīgi 21% un 26%. Augsta bija Sanktpēterburgas gubernās popularitāte Latgales latviešu peļņinieku (t.s. *burlaku*) vidū, kuri lielā skaitā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā devās peļņā uz Sanktpēterburgu.⁷⁹⁶ Taču šo pārceļotāju vidū, bez šaubām, bija arī liela daļa latviešu no Baltijas gubernām.

Ārpus mūsdienu Latvijas teritorijas dzīvojošo latviešu vidū 1897. gadā 56% bija vīrieši un 44% sievietes. Saprotais, ka tajās gubernās, kurās vairākums bija karadienestā esošie latvieši, sieviešu bija ļoti maz. Nodarbinātības struktūra, protams, ietekmēja arī pārceļotāju vecuma un ģimenes struktūru.

3.2. Zemnieku migrācijas reģionālās atšķirības Vidzemes un Kurzemes gubernās

Migrācijas reģionalitāti pamatoti iespējams analizēt, salīdzinot kvantitatīvos datus. Tādēļ migrācijas reģionālo īpatnību analīze veikta, balstoties uz tipveida avotu apstrādes rezultātā izstrādātajām datubāzēm. Pirmkārt, salīdzināti dati par pārrakstīto zemnieku skaitu un kopējo uzskaitīto (pierakstīto) personu skaitu konkrētā administratīvā vienībā. Otrkārt, analizēti zemnieku izvēlētie galamērķi pa galamērķu grupām (pilsētas, ārpusgubernas migrācija u.c.). Treškārt, salīdzināta dažādu ārpusgubernas galamērķu popularitāte.

Salīdzinājuma pamatā ir 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu dati, kā arī senatora N. Manaseina revīzijas vajadzībām sagatavotās anketas. Šie dati apkopoti elektroniskās datubāzēs un aprēķināti dažādi relatīvie rādītāji migrācijas reģionālo īpatnību salīdzināšanai (skat. pielikumus Nr. 10–15). Kā administratīvā dalījuma vienības salīdzinājumam pamatā izmantoti draudžu tiesu iecirkņi (*Bezirk des Kirchspielsgerichts*) Vidzemes gubernā⁷⁹⁷, savukārt, Kurzemes gubernā situācija salīdzināta pa laicīgajām (administratīvajām) draudzēm (*Politisches Kirchspiel*).⁷⁹⁸

Aprēķinātais izceļotāju īpatsvars uz konkrētu galamērķi no kopējā pārrakstīto personu skaita salīdzināts ar vidējo pagasta, draudzes vai draudzes tiesas iecirkņa zemnieku migrācijas aktivitāti uz tādu pašu galamērķi, šo salīdzinošo rādītāju izsakot procentos (skat. pielikumu Nr. 10). Iegūtais procentuālais rādītājs, piemēram, var raksturot mazāku uz citām gubernām pārrakstīto personu īpatsvaru konkrētā teritorijā (44% jeb –56% no gubernas vidējā (100%) Rīgas patrimoniālapgabalā) u.tml. Savukārt pārceļošanas intensitātes rādītājs aprēķināts kā attiecība starp izrakstīto vīriešu revīzijas dvēseļu skaitu un 10. dvēseļu revīzijā pierakstīto vīriešu revīzijas dvēseļu kopējo skaitu, kas izteikta procentos. Proti, vidējais Vidzemes gubernas pārceļošanas

⁷⁹⁵ Par Poliju saglabājušies vairākkārtēji latviešu lūgumraksti ev.-lut. baznīcas garīdzniekiem par dievkalpojumu noturēšanu latviešu valodā, ņemot vērā ievērojamo latviešu skaitu, kas dien Polijā. Vienā no tiem minēti 1000 latvieši Varšavas apkārtnē 1889. gadā (LVVA, 2728. f., 1. apr., 242. l., 102. lp.)

⁷⁹⁶ Assans, I. Kai dzeiwoj latviši Piterburgā. Sanktpēterburga: D. Veisbruts, 1912.

⁷⁹⁷ Vidzemes draudžu tiesu iecirkņi – Rīgas apriņķī: 1. draudzes tiesas iecirknis – Katlakalna, Slokas, Daugavgrīvas, Doles, Salaspils, Ikšķiles, Lielvārdes un Lieljumpravas, Ādažu, Ropažu un Allažu draudzes; 2. iecirknis – Mālpils, Nītaures, Krimuldas, Turaidas, Skultes un Siguldas draudzes; 3. iecirknis – Suntažu, Jaunpils (Zaubes), Madlienas, Aizkraukles, Kokneses draudzes; Valmieras apriņķī: 4. iecirknis – Straupes, Umurgas, Dikļu, Rubenes, Valmieras draudzes; 5. iecirknis – Limbažu-Katrīnas, Liepupes, Salacas, Alojās un Mazsalacas draudzes, 6. iecirknis – Matīšu, Burtnieku, Rūjienas draudzes. Cēsu apriņķī: 1. iecirknis – Cēsu, Āraišu, Raunas, Dzērbenes draudzes; 2. iecirknis – Ļaudonas, Kalsnavas, Bērzaunes, Lazdonas draudzes; 3. iecirknis – Cēsaines, Liezēres, Jaunpiebalgas draudzes; 4. iecirknis – Liepkalnes, Ērgļu, Vestienas, Skujenes, Vecpiebalgas draudzes. Valkas apriņķī: 5. iecirknis – Alūksnes, Opekalna draudzes; 6. iecirknis – Smiltenes, Gaujienas, Palsmanes draudzes; 7. iecirknis – Gulbenes un Tirzas draudzes; 8. iecirknis – Lugažu, Ēveles, Ērgemes, Trikātas draudzes.

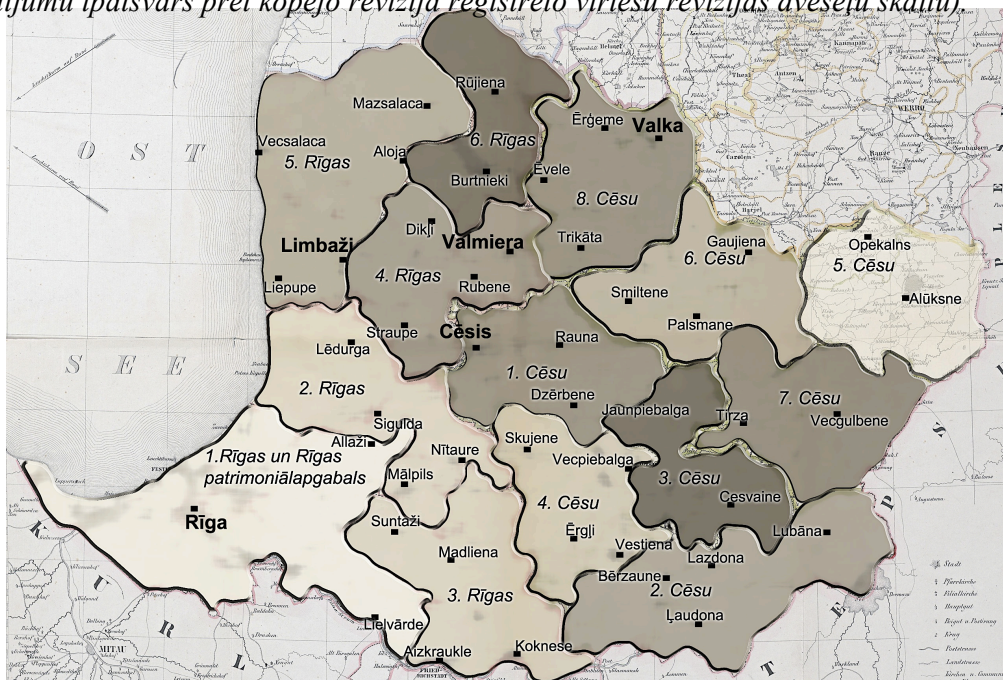
⁷⁹⁸ Kurzemes gubernas laicīgās (administratīvās) draudzes – Jelgavas, Dobeles, Sesavas, Mežmuižas (Dobeles apr.), Bauskas, Iecavas, Vecmuižas, Baldones (Bauskas apr.), Tukuma, Jaunpils, Auces (Tukuma apr.), Kandavas, Talsu, Sabiles, Ārlavas (Talsu apr.), Kuldīgas, Saldus (Kuldīgas apr.), Ventspils, Piltenes, Dundagas (Ventspils apr.), Alsungas, Sakaslejas, Ordeņa Aizputes, Piltenes Aizputes (Aizputes apr.), Grobiņas, Durbes, Valtaiķu, Embūtes, Gramzdas (Grobiņas apr.), Daugavpils, Aizlaucis (Ilūkstes apr.), Sēlpils, Neretas, Aizkraukles (Jaunjelgavas apr.).

intensitātes rādītājs (7.72) rāda, ka 7.72% 1858. gadā pierakstīto vīriešu revīzijas dvēseļu 19. gs. otrajā pusē tika pārrakstīti no savas pieraksta vietas uz kādu no pilsētām, citām guberņām vai ārpus zemnieku kārtas kādā profesionālā grupā.

Tabula Nr. 46. Uz citām guberņām, Vidzemes guberņas pilsētām vai profesionālām grupām pārrakstīto Vidzemes guberņas latviešu apriņķu zemnieku galamērķi pa apriņķiem, 1858.–1899. gads (skat. Pielikumus Nr. 10–11).⁷⁹⁹

Apriņķis	Pierakstīti 1858.g. (vīriešu revīzijas dvēseles)	Izrakstīto kopskaits (bežģimenes locekļiem), 1858.-1899.g.	% no guberņas vidējās pārrakstīto skaita attiecības pret tedz. skaitu (7.72%)	Ārpusguberņas galamērķu īpatsvars migrācijas struktūrā (% no guberņas vidēja)	Ārpus guberņas pārrakstīto skaits pret kopējo pierakstīto iedz.skaitu 1858.g. (% no gub. vidēja (3.35%))	Vidzemes pilsētu īpatsvars galamērķu struktūrā (% no guberņas vidēja)	Uz pilsētām pārrakstīto skaits pret kopējo pierakstīto iedz.skaitu 1858.g. (% no gub. vidēja (2.97%))	Pierakstīšanās profesionālā grupā īpatsvars galamērķu struktūrā (% no guberņas vidēja)	Uz profes.grupām pārrakstīto skaits pret kopējo pierakstīto iedz.skaitu 1858.g. (% no gub. vidēja (1.4%))
CĒSU APRINĶIS	44755	3155	91%	106%	97%	79%	72%	131%	119%
VALKAS APRINĶIS	32094	2528	102%	129%	131%	86%	88%	61%	62%
RĪGAS APRINĶIS	33018	3301	130%	91%	118%	119%	154%	81%	105%
VALMIERAS APRINĶIS	30678	1866	79%	67%	53%	121%	95%	135%	106%
VIDZEMES GUB. LATVIEŠU APRINĶI	140545	10850	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Kartoshēma Nr. 47. Vidzemes guberņas latviešu apriņķu zemnieku pārrakstīšanās gadījumu skaits pa draudzes tiesu iecirkņiem (1858.–1899. g.) (ar gaišāku krāsu – lielāks pārrakstīšanās gadījumu īpatsvars pret kopējo revīzijā reģistrēto vīriešu revīzijas dvēseļu skaitu).⁸⁰⁰

19. gs. otrajā pusē mazāks kā vidējais no pagasta pārrakstīto zemnieku īpatsvars Vidzemes guberņā bija Cēsu un Valmieras apriņķos (skat. kartoshēmu Nr. 47 un tabulu Nr. 46).

Valmieras apriņķī 19. gs. otrajā pusē no zemnieku kārtas tika izrakstīti aptuveni 10–20% mazāk zemnieku kā vidēji Vidzemes latviešu daļā. Mazākais pārrakstīto personu īpatsvars bija Burtnieku, Matīšu un Rūjienas draudzēs, jo īpaši Matīšu un Rūjienas apkārtnē. Intensīvāka zemnieku pārceļošana pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem bija Salacas draudzē (piejūras reģions – Svētciems, Vecsalaca, Ainaži). Vidzemes piejūrā liels skaits zemnieku 19. gs. otrajā pusē tika izrakstīti no pagastiem kā ieguvuši ar jūrniecību saistītas kvalifikācijas, atsevišķos pagastos samērā daudz bija arī uz citām guberņām pārrakstīto. Uz pilsētām pārrakstīto skaita

⁷⁹⁹ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

⁸⁰⁰ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

rēķina salīdzinoši lielāks pārrakstīto zemnieku īpatsvars Valmieras apriņķī bija pagastos, kas atradās tuvāk Valmieras un Limbažu pilsētām.

Cēsu apriņķa draudzēs pārceļošana 19. gs. otrajā pusē bija intensīvāka. Taču divreiz mazāk zemnieku kā vidēji guberņā tika izrakstīti no saviem pagastiem 3. Cēsu draudzes tiesas iecirknī (Cesvaines, Liezēres un Jaunpiebalgas draudzes). 1. Cēsu draudzes tiesas iecirknī (Cēsu, Āraišu, Dzērbenes un Raunas draudzes), vairāk kā vidēji guberņā zemnieki tika pārrakstīti no Cēsu pievārtē esošajiem pagastiem (lielākoties uz pilsētām). 2. Cēsu draudzes tiesas iecirknī kopējā pārceļošanas intensitāte bija aptuveni guberņas vidējā līmenī. Savukārt, 4. Cēsu draudzes tiesas iecirknī ievērojami vairāk kā vidēji guberņā izceļoja zemnieki no Ērgļu, Skujenes, Vestienas un Liepkalnes draudzēm, savukārt, mazāk kā vidēji guberņā – Vecpiebalgas draudzes zemnieki. Ērgļu, Liepkalnes un Vestienas draudzēs izceļotāju skaits gandrīz divkārt pārsniedza guberņas vidējo rādītāju, īpaši pagastos, kas atradās Ērgļu apkārtnē – Ērgļu, Jumurdas, Katrīnas, Ogresmuižas. Tajā pašā laikā Vecpiebalgas draudzē pārceļotāju īpatsvars bija par 70% mazāks kā guberņā kopumā. Minētajās draudzēs, kurās izceļotāju skaits bija lielāks nekā vidējais, nozīmīgāki bija ārpusguberņas migrācijas galamērķi.

Lielāks kā vidējais no zemnieku kārtas izrakstīto īpatsvars Vidzemes guberņā bija Valkas un Rīgas apriņķos.

Pēc izceļošanas intensitātes rādītājiem situācija visos Rīgas apriņķa draudzes tiesu iecirkņos 19. gs. otrajā pusē bija līdzīga – no kārtas izrakstīto zemnieku īpatsvars par 20–40% pārsniedza guberņas vidējos rādītājus. Lielākais pārrakstīto zemnieku īpatsvars bija 1. Rīgas draudzes tiesas iecirknī un Rīgas patrimoniālapgabalā, kas atradās tiešā Rīgas tuvumā. Tam sekoja attālākie 3. Rīgas draudzes tiesas iecirkņa pagasti (Aizkraukles, Kokneses, Jaunpils (Zaubes), Madlienas, Suntažu draudzēs). Migrācijas īpatnības Pierīgas un attālākajos pagastos atšķīrās, jo Rīgas kaimiņu pagasti bija saimnieciski ļoti cieši saistīti ar Rīgu, savukārt, tālāk no pilsētas zemnieku alternatīvu izvēle bija līdzīgāka citiem Cēsu vai Valmieras apriņķa pagastiem.

1. Rīgas draudzes tiesas iecirknī ietilpa gan Pierīgas pagasti (Daugavgrīvas, Ādažu, Doles, Salaspils, Slokas draudzes), gan arī attālākas draudzes – Allažu, Ropažu, Lielvārdes. Vislielākais no pagasta izrakstīto zemnieku īpatsvars bija Rīgas kaimiņu pagastos. Ievērojami vairāk kā vidēji guberņā zemnieki pierakstījās pilsētās (pamatā Rīgā) no Ādažu, Salaspils, Slokas, Allažu un Ropažu draudzēm. Taču, piemēram, Lielvārdes draudzē kopumā pārrakstīto zemnieku īpatsvars bija mazāks kā guberņas vidējais un vairāk kā citviet zemnieki tika izrakstīti ārpus guberņas.

Nedaudz vairāk kā vidēji guberņā no saviem pagastiem izrakstījās arī 2. Rīgas apriņķa draudzes tiesas iecirkņa pagastos pierakstītie zemnieki, īpaši Krimuldas, Siguldas, Skultes un Turaidas-Lēdurgas draudzēs un tie pamatā devās uz Vidzemes guberņas pilsētām.

3. Rīgas apriņķa draudzes tiesas iecirknī (Rīgas apriņķa Dienvidu daļa, Kokneses un Madlienas apkārtnē) migrācijas situācija bija atšķirīga no pārējā Rīgas apriņķa. Šajās draudzēs kopējais pārrakstīto personu īpatsvars par aptuveni 25% pārsniedza guberņas vidējo rādītāju. Lielākais pārrakstīto īpatsvars bija Kokneses un Jaunpils (Zaubes) draudzēs, kur tas par 50% pārsniedza guberņas vidējo rādītāju, turklāt tieši uz ārpusguberņas migrācijas rēķina. Kokneses, Jaunpils (Zaubes) un Madlienas draudzes Austrumos robežojās ar draudzēm un pagastiem Cēsu apriņķī (Ērgļu, Liepkalnes u.c.), kur arī bija raksturīga intensīva ārpusguberņas migrācija.

Salīdzinot ar citiem Vidzemes guberņas latviešu daļas apriņķiem, no pagastiem izrakstīto zemnieku īpatsvars lielāks par guberņas vidējo bija arī Valkas apriņķī, taču tur pārrakstīto īpatsvars ievērojami atšķīrās pa draudzēm.

Lielākais no pagasta izrakstīto zemnieku īpatsvars 19. gs. otrajā pusē bija 5. Cēsu draudzes tiesas iecirknī – Alūksnes un Opekalna draudzēs, kur tas bija par aptuveni 50% lielāks kā vidēji guberņā. Sevišķi augsts pārrakstīto zemnieku īpatsvars bija Annas, Mālupe, Kolberģa, Bejas un Veclaicenes pagastos, kas visi robežojās ar kaimiņu guberņām. Izņemot atsevišķus pagastus Zeltiņu apkārtnē (Ilzenes, Ates), kas arī citos avotos pazīstami ar *iešanu peļņā* uz

pilsētām (pamatā Rīgu) mālderu un citos amatos⁸⁰¹, lielākajā daļā Opekalna un Alūksnes draudžu tieši ārpus guberņas pierakstīto īpatsvars ievērojami pārsniedza guberņas vidējo.

Līdzās esošajās 6. Cēsu draudzes tiesas iecirkņa draudzēs (Gaujienas, Palsmanes un Smiltenes) pārrakstīto personu īpatsvars bija guberņas vidējā līmenī vai atsevišķās draudzēs zemāks kā vidēji guberņā. Gulbenes-Lejasmuižas un Tirzas draudzēs, kas veidoja 7. Cēsu draudzes tiesas iecirkni, pārrakstīto zemnieku īpatsvars pret 1858. gadā reģistrētajiem arī bija ievērojami mazāks kā vidēji guberņā. Taču vairākos pagastos, kuri robežojās ar Vitebskas guberņas Ludzas apriņķi vai atradās netālu (Litenes, Jaungulbenes, Vecgulbenes, Stāmerienas), izrakstīto skaits bija mazāks par vidējo, bet bija augsts ārpus guberņas pārrakstīto īpatsvars.

8. Cēsu draudzes tiesas iecirknis apvienoja Valkas apriņķa Ziemeļaustrumos esošos Ērgemes, Ēveles, Trikātas, kā arī Lugažu un Valkas draudzes pagastus, kas robežojās ar Valmieras apriņķa Rūjienas, Burtnieku un Valmieras draudzēm. Šajās draudzēs, līdzīgi kā kaimiņu teritorijās Valmieras apriņķī, pārrakstīto personu īpatsvars bija mazāks nekā vidēji guberņā.

Kopumā Vidzemes guberņā lielākais no pagastiem izrakstīto zemnieku īpatsvars bija Rīgas pilsētas apkārtnē, galvenokārt uz pilsētā pierakstīto zemnieku rēķina. Tāpat lielāks pārceļotāju skaits bija guberņas pierobežas rajonos ar Vitebskas un Pleskavas guberņām, īpaši Alūksnes apkārtnē, kā arī Rīgas apriņķa Dienvidu daļā (Kokneses, Madlienas, Jaunpils (Zaubes) draudzes) un atsevišķās draudzēs Cēsu apriņķa Dienvidu daļā. Mazāks par vidējo pārrakstīto personu skaits bija Vidzemes guberņas Ziemeļu daļā (Valmieras apriņķī).

Lai salīdzinātu ar pasi pārceļojušo zemnieku īpatsvara rādītājus, izmantotas senatora N. Manaseina revīzijas vajadzībām 1883. gadā iesūtītās pagastu valžu aizpildītās anketas.⁸⁰²

*Tabula Nr. 48. Ārpuspagastnieku īpatsvars un izsniegto pasu skaits pa Vidzemes guberņas draudzes tiesu iecirkņiem (1879.–1883. gads)*⁸⁰³

Apriņķis	Vīriešu skaits ārpus pagasta	Kopā pagastam pierakstīti vīrieši	Ārpus pagasta dzīvojošo īpatsvars, %	Ārpus pag. dzīvojošo īpatsv. starpība ar vidējo gub. rādītāju (32.7)	Ārpus pagasta dzīvojošo % īpatsvars no vidējā guberņā (32.7)	Vidēji izsniegtas pases gadā (1879.–1882.)	Izsniegtās pases pret vīriešu skaitu (%)	Izsniegto pasu skaits pret guberņas vidējo rādītāju (5.14), %
Rīgas apriņķis	17402	47400	36.7	4.01	112	4521	9.5	186
Valmieras apriņķis	16111	46004	35.0	2.32	107	1539	3.3	65
Cēsu apriņķis	14536	53506	27.2	-5.53	83	1718	3.2	62
Valkas apriņķis	15912	48966	32.5	-0.20	99	2285	4.7	91
Kopā guberņā	63961	195876	32.7	0.0	100	10062	5.1	100

Salīdzinot ārpus pagasta dzīvojošo pagasta iedzīvotāju īpatsvaru ar datiem par pārrakstīto personu skaitu, Ziemeļvidzemē zemnieki uzturējās ārpus pagasta biežāk nekā to parādīja dati par pārrakstīto personu skaitu. Visticamāk tas skaidrojams ar lielāku vietējās migrācijas nozīmi. 19. gs. 70.–80. gados aptuveni 60–70% pasu saņēmēju, piemēram, Burtnieku pagastā dzīvoja citā Vidzemes pagastā, nevis kādā no Vidzemes pilsētām vai ārpus guberņas.⁸⁰⁴ Tātad varam pieļaut, ka šeit bija plaši izplatīta zemnieku pārceļošana ar pasēm no viena pagasta citā, nevis izrakstīšanās no zemnieku kārtas.

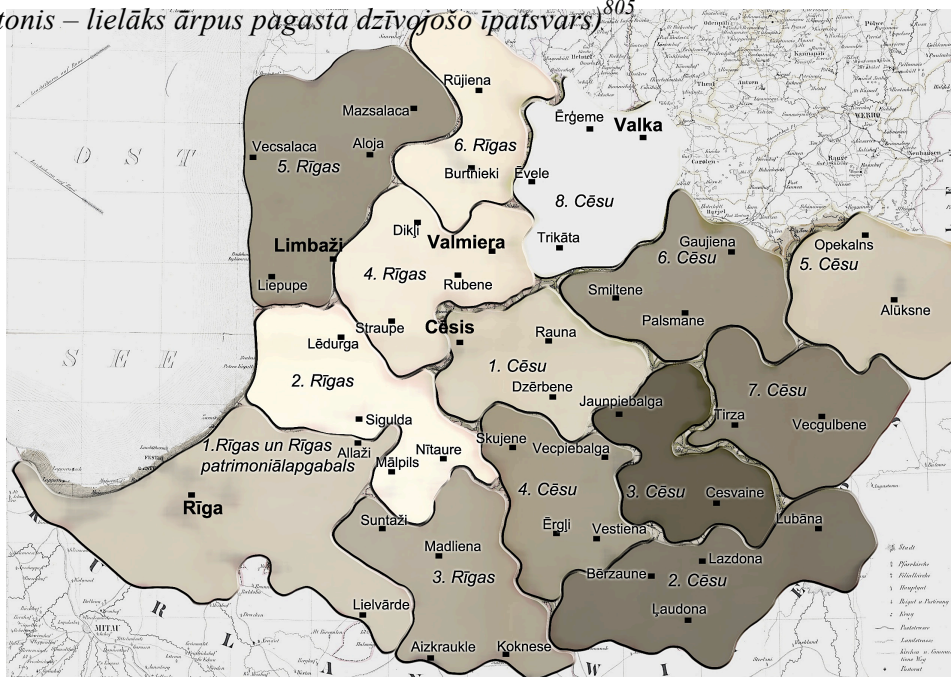
⁸⁰¹ No Zeltiņa // Balss, 19.12.1879., Nr. 99. – “Ievērojams ir tas, ka gandrīz katrā pagastā kāds amats jo vairāk uzplaukst. Tā par piemēru vēveru visvairāk ir Piebalgā un Raunā, trauku meistaru Smiltēnē u.t.t. Zeltiņā jo lielā mērā attīstās mālderniecība. (...) Vasarā reti kādu Zeltiņa jaunekli mājās atradīsi. Visi, kam vien ir spēks un dūša, dodas uz Rīgu un tur māldera darbu strādā”. Skat. arī: Iz Rīgas // Baltijas Vēstnesis, 11.07.1889., Nr. 253.; Zeltēnietis, Vidzemes Maliena senāk un tagad // Zemkopis, 23.09.1925., Nr. 38.

⁸⁰² Elektroniska datubāze: N. Manaseina revīzijas anketas par Vidzemes gub.

⁸⁰³ Elektroniska datubāze: N. Manaseina revīzijas anketas par Vidzemes gub.

⁸⁰⁴ LVVA, 841. f., 1. apr., 11. l.

Kartoshēma Nr. 49. Ārpuspagastnieku īpatsvars Vidzemes guberņas pagastos 1882. gadā (gaišāks tonis – lielāks ārpus pagasta dzīvojošo īpatsvars)⁸⁰⁵

Salīdzinoši mazs ārpuspagastnieku īpatsvars turpretī bija 3. Rīgas draudzes tiesas iecirknī (Kokneses, Aizkraukles, Zaubes u.c. draudzes), kas izcēlās ar augstu pārrakstīto personu un ārpusguberņas migrācijas īpatsvaru revīziju papildinājumu datos. Kā iepriekš jau minēts, lai gan pases tika izņemtas arī pastāvīgai dzīvei ārpus Baltijas, tomēr aizceļojot uz pastāvīgu dzīvi citā guberņā vairāk pārceļotāju ērtības labad izvēlējās pierakstīties jaunajās dzīvesvietās.

Līdzīgas tendences konstatējamas arī par Valkas un Cēsu apriņķi. Samērā aktīva migrācija raksturoja Alūksnes un Opekalna draudzes, Cēsu apkārtni, kā arī Ērgļu un Vestienas draudzes Vidzemes augstienē, savukārt, relatīvi mazāk zemnieku migrācijas gadījumu fiksēts Jaunpiebalgas, Cesvaines, Lazdonas un apkārtējās draudzēs.

Kopumā lielāks ārpus pagasta dzīvojošo īpatsvars bija Rīgas un Valmieras apriņķos, sevišķi Rīgas un Valmieras tuvumā. Cēsu apriņķī ārpuspagastnieku skaits bija mazāks nekā vidēji guberņā, sevišķi apriņķa Dienvidaustrumu daļā (ap Cesvaini, Lazdonu), lielāks, līdzīgi kā pārrakstīšanās gadījumu struktūrā, tas bija Cēsu un Ērgļu draudzes apkārtņē. Tātad vairākos rajonos, kuros bija intensīvāka pārrakstīšanās ārpus zemnieku kārtas, sevišķi ārpus Vidzemes guberņas, bija zemāks ārpuspagastnieku īpatsvars un otrādi – rajonos ar zemu zemnieku pārrakstīšanas un jo īpaši ārpusguberņas migrācijas intensitāti, bija augstāks ārpuspagastnieku īpatsvars.

Līdzīgu situāciju rāda arī citi avoti par nedaudz vēlāku laika posmu – 19. gs. 90. gadu beigām, kad Rīgas apriņķī ārpus pagastiem dzīvoja 45% tajos pierakstīto iedzīvotāju, Valmieras apriņķī – 47%, Cēsu – 35%, savukārt, Valkas apriņķī 40%. Vidzemes guberņas igauņu apriņķos šis rādītājs bija ap 35%.⁸⁰⁶ Tātad, piemēram, Valmieras apriņķa zemnieki nevis bija maz iesaistīti migrācijā vispār, kā to varētu sākotnēji secināt pēc pārrakstīšanās gadījumu skaita, bet gan aktīvāk izmantoja dažādas alternatīvas Vidzemes guberņas robežās un paliekot pierakstītiem savā pagastā.

Līdzīgas pārceļošanas intensitātes apstākļos zemnieki dažādās vietās izvēlējās atšķirīgas alternatīvas, viens migrācijas veids vismaz daļēji *aizvietoja* otru un šo alternatīvu izvēle atšķīrās reģionāli. Piemēram, liels pārrakstīto personu skaits bija gan Alūksnes apkārtņē, gan Pierīgā, taču vienā gadījumā tas bija saistīts ar pārceļošanu ārpus guberņas, otrā – pierakstīšanos pilsētās, pamatā Rīgā. Lai gan mūs pamatā interesē tas, no kuriem reģioniem nāca vairāk ārpus guberņas

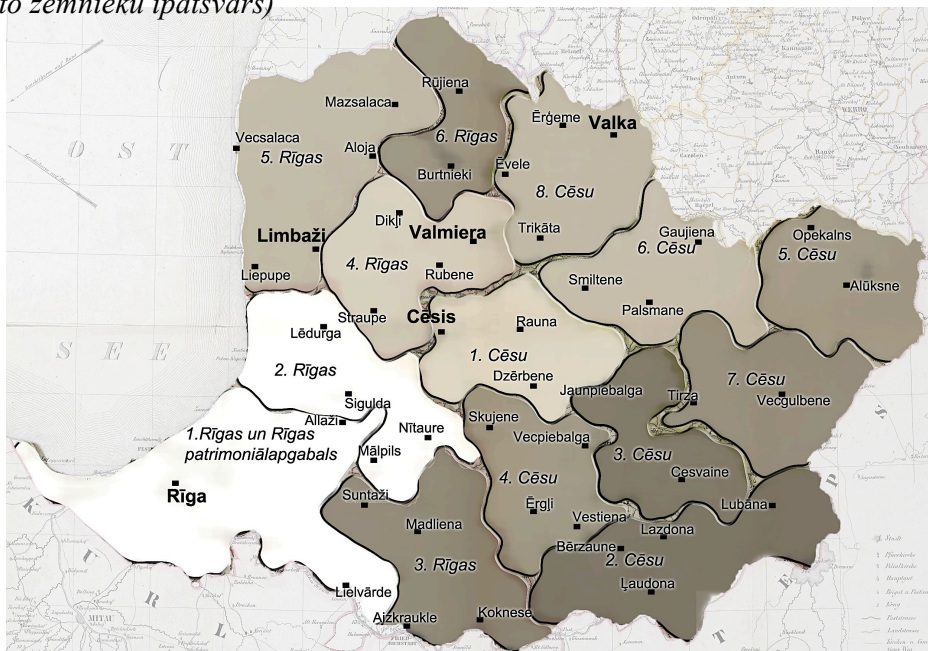
⁸⁰⁵ Elektroniska datubāze: N. Manaseina revīzijas anketas par Vidzemes gub.

⁸⁰⁶ Фогель, В. Материалы для статистики Лифляндской губернии. Выпуск I. Рига: 1899, Tab. 30.

pārrakstīto zemnieku, īsi nepieciešams analizēt arī pārceļošanas reģionālās īpatnības uz citiem galamērķiem.

Galamērķu izvēles īpatnību salīdzinājumā viena no iespējamajām pieejām ir analizēt migrācijas virzienu vai veidu procentuālo īpatsvaru izceļošanas vietā (t.i. attiecību pret pārējām alternatīvām). Tādējādi var iegūt priekšstatu par dažādu galamērķu nozīmi konkrētajā vietā, neatkarīgi no tā, vai izceļotāju skaits ir ievērojams, vai arī niecīgs. Otra pieeja ir aprēķināt konkrētajā pārceļošanas virzienā iesaistīto skaita attiecību pret kopējo izceļošanas vietā pierakstīto iedzīvotāju skaitu. Tādējādi var iegūt priekšstatu par šī virziena intensitāti guberņas vidējo rādītāju kontekstā.

Kartoshēma Nr. 50. Vidzemes guberņas zemnieku pierakstīšanas intensitāte Vidzemes guberņas pilsētās pret kopējo iedzīvotāju skaitu, 1858.–1899. gads (ar gaišāku krāsu apzīmēts lielāks pārrakstīto zemnieku īpatsvars)⁸⁰⁷

Dati par Vidzemes guberņas pilsētās pierakstītajiem zemniekiem parāda, ka ap Rīgu (mazākā mērā arī mazpilsētām) pastāvēja reģions (jeb nosacīta *josla*), kurā migrācijas tendences ietekmēja darbaspēka pieprasījums pilsētā. 1. un 2. Rīgas draudzes iecirkņos, kas atradās tiešā Rīgas tuvumā, pārceļošana uz pilsētu kā alternatīva neapšaubāmi ieņēma svarīgāko vietu. Turklāt šo reģionu raksturoja augsta pārceļošanas intensitāte. Proti, aptuveni divreiz biežāk kā citviet Vidzemē šeit pierakstītie zemnieki tika pierakstīti pilsētās. Samērā daudz pārceļotāju uz Rīgu nāca arī no Kokneses, Aizkraukles, Madlienas un citām draudzēm, kuras ietilpa 3. Rīgas draudzes tiesas iecirknī. Tomēr tikai 18% no šejienes pārrakstīto zemnieku pārceļoja uz Vidzemes pilsētām, kas skaidrojams ar ļoti augsto ārpusguberņas pārceļošanas intensitāti.

Pārējo Vidzemes guberņu pēc pilsētās pierakstīto zemnieku skaitu varam dalīt divās nosacītās daļās. Ziemeļvidzemē un guberņas centrālajā daļā (līdz aptuveni Vecpiebalgai Dienvidos) pārceļošana uz pilsētām bija vidēji intensīva vai nedaudz augstāka par guberņas vidējo. Savukārt, guberņas Dienvidu un Austrumu daļā Vidzemes pilsētu īpatsvars zemnieku galamērķu struktūrā bija ievērojami mazāks.

Rīga, atšķirībā no Vidzemes mazpilsētām, piesaistīja pārceļotājus no visiem Vidzemes guberņas rajoniem, taču lielākā nozīme Rīgai kā galamērķim bija apkārtējos novados – Rīgas patrimoniālapgabalā, 1. un 2. Rīgas draudzes tiesas iecirknī (skat. pielikumu Nr. 16).

No attālākiem rajoniem vairāk kā vidēji guberņā Rīgā tika pierakstīti zemnieki no Dikļu, Rubenes, Straupes, Umurgas, arī Rūjienas un Matīšu draudzēm. No Vidzemes piejūras reģiona

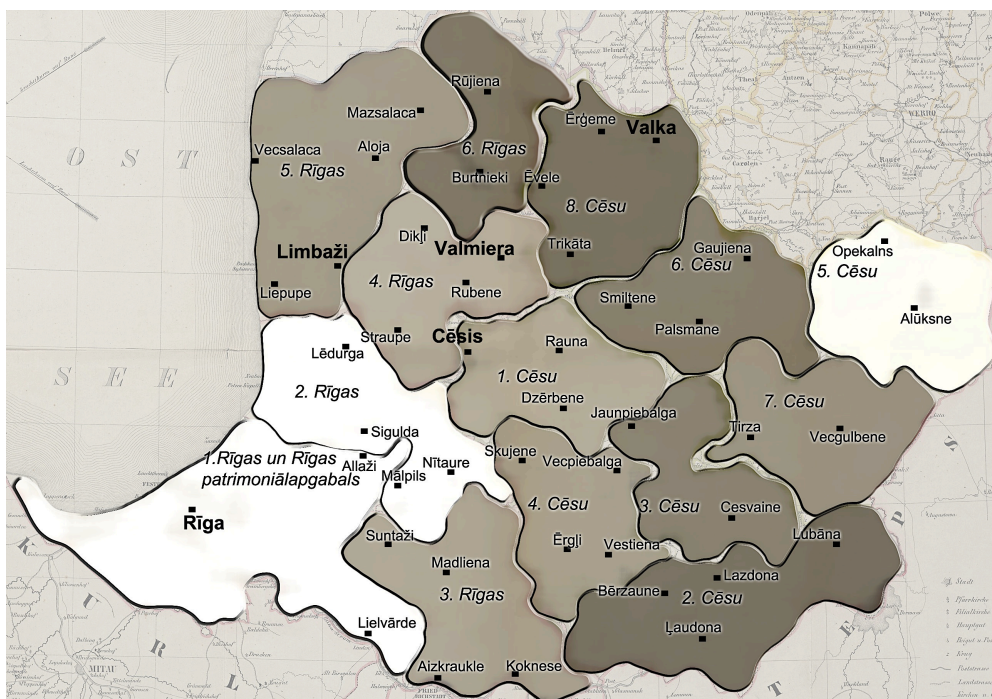
⁸⁰⁷ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

Rīgā samērā daudz tika pierakstīti Liepupes un Limbažu-Katrīnas draudžu zemnieki. Valkas apriņķī Rīgas iespaids zemnieku migrācijā bija salīdzinoši mazāks un aktīvi migrācijā uz Rīgu bija atsevišķu pagastu zemnieki. No 7. Cēsu draudzes tiesas iecirkņa biežāk uz Rīgu tika pārrakstīti zemnieki no Tirzas draudzes un tālāk no Vitebskas guberņas robežas esošajiem Gulbenes draudzes pagastiem ap Lejasmuižu.

Salīdzinot ar citām Vidzemes mazpilsētām, 19. gs. otrajā pusē salīdzinoši plašāks ietekmes areāls zemnieku migrācijas ziņā bija Cēsīm, kas piesaistīja ieceļotājus no samērā plašas apkārtnes Cēsu un Valkas apriņķos. Zemnieku pierakstīšanās Cēsu pilsētas iedzīvotāju kārtās bija izplatīta Cēsu tuvākajā apkārtņē – Cēsu, Āraišu, Raunas, Dzērbenes draudzēs, tāpat arī Cēsīm tuvākajās 3. un 4. Cēsu draudzes tiesas iecirkņu draudzēs (Jaunpiebalgas, Liezēres, Vecpiebalgas, Skujenes).

Uz pilsētām vai, jo īpaši sezonas darbos, pagastos pierakstītie devās lielākoties ar pasēm, nevis pierakstoties pilsētās, tādēļ sīkāk nepieciešams analizēt arī izsniegto pasu skaitu pa draudzēm un draudžu tiesu iecirkņiem (skat. pielikumu Nr. 14).

Kartoshēma Nr. 51. Izsniegto pasu īpatsvars pret pagastā pierakstīto iedzīvotāju skaitu Vidzemes guberņā, 1879.–1882. gads (ar gaišāku – lielāks izsniegto pasu īpatsvars) (skat. pielikumu Nr. 14)⁸⁰⁸

Vislielākais izsniegto pasu skaits attiecībā pret pagastā pierakstīto iedzīvotāju skaitu bija Pierīgas reģionos kā arī Alūksnes un Opekalna draudzēs. Šeit izsniegto pasu skaits un īpatsvars no iedzīvotāju skaita bija tik liels, ka salīdzinājumā ar minētajiem reģioniem, pārējās Vidzemes draudzes tiesās saņemto pasu īpatsvars pret pierakstīto iedzīvotāju skaitu jāvērtē kā niecīgs. Pierīgas pagastos lielo izņemto pasu skaitu noteica darbs Rīgā un apkārtņē un šis rādītājs nebija nekas īpatnējs ne salīdzinot ar pārrakstīto iedzīvotāju skaitu, ne arī pilsētu kā galamērķu īpatsvaru. Taču savdabīga bija Alūksnes apkārtnes situācija, ko raksturoja augsta zemnieku mobilitāte uz dažādiem galamērķiem. Tur bija liels ārpuspagastnieku īpatsvars, no zemnieku kārtas izrakstīto kopskaits pret pierakstīto iedzīvotāju skaitu, arī izdoto pasu skaits, daudz izceļotāju ārpus guberņas un vienlaikus arī pārceļotāju plūsma uz pilsētām. Pases saņēma arī pārceļotāji uz Vitebskas un Pleskavas guberņām, kas tur uzturējās visai lielā skaitā.⁸⁰⁹

⁸⁰⁸ Elektroniska datubāze: N. Manaseina revīzijas anketas par Vidzemes gub.

⁸⁰⁹ LVVA, 3787. f., 1. apr., 15.-18. l.; 1081. f., 1. apr., 134., 136.-138. l. (Mālpupes pagasta pasu reģistri).

Galamērķus ārpus Vidzemes guberņas, pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem, zemnieki izvēlējās ap 43% pārrakstīšanas gadījumu. Savukārt, 19. gs. 60.–90. gados uz ārpusguberņas galamērķiem pārrakstīto īpatsvars pret 1858. gada dvēseļu revīzijā reģistrēto skaitu bija 3.4%, proti, 3.4% no 1858. gada revīzijā uzskaitītajiem zemniekiem no Vidzemes tika pierakstīti citā guberņā (skat. pielikumu Nr. 11).⁸¹⁰

Ja ārpusguberņas migrācijas kopējos rādītājus analizējam pa desmitgadēm un mazākiem Vidzemes guberņas rajoniem, tad 19. gs. 60. gados lielākais ārpus guberņas pārrakstīto zemnieku skaits nāca no 1. Cēsu draudzes tiesas iecirkņa (Cēsu apkārtnē, 10.5% no visiem gadījumiem Vidzemes guberņā), 2. Cēsu draudzes tiesas iecirkņa (Vitebskas guberņas pierobeža ap Lazdonu, Lubānu – 15.6%), 3. Rīgas draudzes tiesas iecirkņa (Madliena, Koknese, 8.8%), īpaši no 5. Cēsu draudzes tiesas iecirkņa (Alūksne, Opekalns, 20.2%) un 6. Cēsu draudzes tiesas iecirkņa (Smiltene, Gaujiena, Palsmane, 17.3%).

19. gs. 70. gados lielāko ārpusguberņas migrācijas gadījumu skaitu veidoja 2. Cēsu draudzes tiesas iecirkņa (Lazdona, Lubāna, 11.2% no visiem gadījumiem Vidzemes guberņā), 3. Rīgas (Madliena, Koknese, 19.6%), 4. Cēsu (Skujene, Ērgļi, Vecpiebalga, 15.7%), 5. Cēsu (Alūksne, Opekalns, 12.5%) draudzes tiesas iecirkņa zemnieki. Atšķirībā no 19. gs. 60. gadiem, kad atsevišķu lokālu izceļošanas iniciatīvu dēļ liels izceļotāju skaits bija arī no reģioniem, kur ārpusguberņas migrācijas kopumā nebija aktuālas, 19. gs. 70. gadi jau precīzi iezīmēja tos guberņas mikroreģionus, kuri 19. gs. otrajā pusē bija visaktīvāk iesaistīti ārpusguberņas migrācijā.

19. gs. 80. gados ārpusguberņas migrācijās iesaistīto izcelsme bija līdzīga iepriekšējai desmitgadei. Lielākā daļa pārceļotāju nāca no 2. Cēsu (Lazdona, Lazdona, Lubāna, 10.9%), 3. Rīgas (Koknese, Madliena, Aizkraukle, 22%), 4. Cēsu (Ērgļi, Skujene, Vecpiebalga, 13.4%), 5. Cēsu (Alūksne, Opekalns, 13.3%) draudzes tiesas iecirkņiem. Straujāk kā iepriekš ārpus guberņas pārceļojušo skaits pieauga 4. Rīgas (Straupe, Rubene, Dikļi), 6. Rīgas (Burtnieki, Matīši, Rūjiena), arī 5. Rīgas (Vidzemes piejūra) draudžu tiesu iecirkņos.

19. gs. 90. gados ārpusguberņas migrācijās iesaistīto zemnieku skaits starp dažādiem Vidzemes mikroreģioniem izlīdzinājās. Taču arī 19. gs. 90. gados aktīvāko ārpusguberņas migrācijas rajonu vidū palika 2. Cēsu (9.2% izceļotāju), 3. Rīgas (13.7%), 5. Cēsu (18.8%) draudzes tiesas iecirkņi. Salīdzinot ar iepriekšējām desmitgadēm, straujāks ārpusguberņas pārceļotāju skaita pieaugums bija 5. Rīgas draudzes tiesas iecirknī (Vidzemes piejūras rajons) un tas saistīts ar izceļošanas iniciatīvām uz Ufas, arī Smoļenskas guberņām.

Rīgas apriņķa 1. un 2. Rīgas draudzes tiesas iecirkņos, t.i., tiešā Rīgas tuvumā, bija relatīvi augsta pārceļošanas intensitāte uz pilsētām, augsts pasu saņēmēju īpatsvars un attiecīgi arī par aptuveni 40–60% mazāks ārpusguberņas migrācijas īpatsvars galamērķu struktūrā kā vidēji guberņā. Tiesa, 1. draudzes tiesas iecirknī (Pierīga) un Rīgas patrimoniālapgabalā arī ārpusguberņas migrācijas intensitāte pret pierakstīto iedzīvotāju skaitu, bija salīdzinoši augsta. Daļēji tas bija saistīts ar daļas zemnieku pārceļošanu atpakaļ uz Kurzemes guberņu no Pierīgas pagastiem (remigrāciju) 19. gs. 60.–70. gados.⁸¹¹ Atšķirīga situācija bija arī Lielvārdes draudzē, kur bija mazāka kopējā pārceļošanas intensitāte, taču lielāks ārpusguberņas migrācijas īpatsvars. Nītaures un Mālpils draudzēs, 2. Rīgas draudzes tiesas iecirknī, kas bija salīdzinoši tālāk no Rīgas, pārrakstīšanas gadījumu skaita intensitāte bija nedaudz augstāka kā citās draudzēs, kur bija vairāk pasu saņēmēju, taču ārpusguberņas pārceļotāju bija par 20–40% mazāk kā vidēji guberņā.

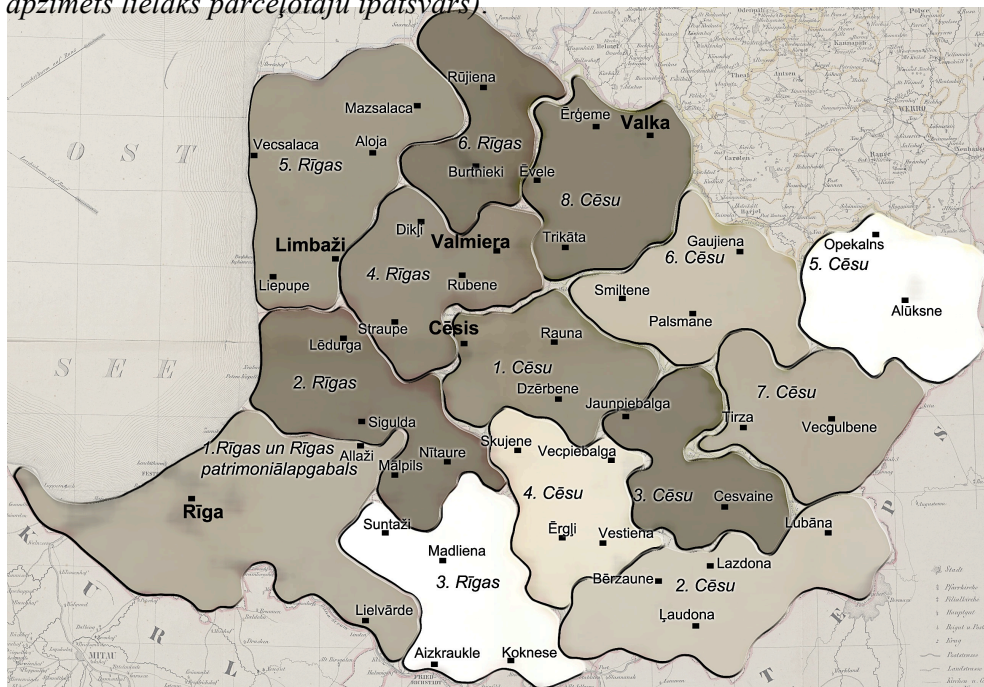
3. Rīgas draudzes tiesas iecirknim (Aizkraukle, Jaunpils (Zaube), Koknese u.c.) bija raksturīgs augsts ārpus guberņas pārrakstīto zemnieku īpatsvars. To raksturoja gandrīz divkārt lielāka pārrakstīšanas gadījumu skaita intensitāte kā vidēji guberņā un augsts ārpusguberņas pārceļotāju īpatsvars. Īpaši daudz izceļotāju ārpus guberņas bija Kokneses, Jaunpils (Zaubes) un Madlienas draudzēs, sevišķi Vecbebru, Jaunbebru, Taurupes, Stukmaņu, Meņģeles, Madlienas

⁸¹⁰ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

⁸¹¹ LVVA, 199. f., 1. apr., 538. l., 196.-205. lp.

Lielāsmuižas (*Essen*) pagastos. Šī intensīvā ārpusguberņas pārceļošana bija vērojama visu 19. gs. otro pusi, sākot ar pirmajām pārceļošanas kampaņām uz Jeisku (no Taurupes pagasta) un neīstenoto pārceļošanas iniciatīvu 1841. gadā.

Kartoshēmas Nr. 52. Vidzemes guberņas latviešu apriņķu zemnieku pārrakstīšanas gadījumu skaits uz citām guberņām (pret kopējo iedzīvotāju skaitu), 1858.–1899. gads (ar gaišāku krāsu apzīmēts lielāks pārceļotāju īpatsvars).⁸¹²

Valmieras apriņķi raksturoja gan zema kopējā migrācijas intensitāte (vērtējot pārrakstīšanas gadījumu skaitu), gan arī vidēji par aptuveni 40% mazāka ārpusguberņas galamērķu loma pārceļošanas galamērķu struktūrā.

Salīdzinoši lielākā ārpusguberņas migrācijas aktivitāte bija 5. Rīgas draudzes tiesas iecirknī (Vidzemes piejūras rajoni un Alojās un Mazsalacas draudzes). Guberņas vidējo ārpusguberņas migrācijas gadījumu skaita attiecību pret kopējo pierakstīto iedzīvotāju skaitu pārsniedza Salacas draudzes pagasti (Salacgrīvas apkārtnē) un Alojās apkārtnē, kur nozīmīgas bija atsevišķas pārceļošanas iniciatīvas 19. gs. beigās.

Zemākais ārpusguberņas pārceļošanas intensitātes rādītājs Vidzemes guberņā bija 6. Rīgas draudzes tiesas iecirknī (Burtņieku, Matīšu un Rūjienas draudzes), kur tas bija par gandrīz 70% zemāks kā vidēji guberņā. Šo rajonu raksturoja samērā augsts ārpuspagastnieku skaits, liels pilsētās pierakstīto īpatsvars. Līdzīgi kā kaimiņos esošajā 5. Rīgas draudzes tiesas iecirknī, arī šeit aktīvāka ārpusguberņas migrācija notika 19. gs. 90. gados. Ziemeļvidzemē samērā zems bija arī izsniegto pasu īpatsvars, taču, ņemot vērā lielo ārpuspagastnieku īpatsvaru, var secināt, ka liela loma bija vietējai migrācijai – zemnieki uzturējās 30 verstu robežās ap pieraksta vietu, kur nebija nepieciešama pase.

Salīdzinoši vairāk ārpusguberņas pārceļotāju bija 4. Rīgas draudzes tiesas iecirknī Dikļu un Straupes draudzēs. Dikļu draudzē ārpusguberņas migrācijas īpatsvars pārceļošanas galamērķu struktūrā pat nedaudz pārsniedza vidējo, tomēr relatīvi zema bija pārceļošanas intensitāte. Arī uz pilsētām relatīvi bieži pārceļoja zemnieki no Dikļu, Rubenes, Straupes un Valmieras draudzēm, t.i., no novada, kas atradās salīdzinoši tuvāk Rīgai un nosacītā *trijstūrī* starp Limbažiem, Cēsīm un Valmieru. Šeit izceļošanas intensitāte uz pilsētām attiecībā pret kopējo iedzīvotāju skaitu arī bija par aptuveni 20% augstāka kā vidēji guberņā. Tāpat šeit arī vidēji par 10–20% vairāk kā citviet

⁸¹² Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

gubernā zemniekiem tika izsniegtas pases. Tātad šeit bija samērā aktīva zemnieku migrācija, taču svarīgākā bija pārceļošanas gubernas robežās, no laukiem uz pilsētām.

Cēsu apriņķī migrācijas situācija visai ievērojami atšķīrās pa draudzēm. 1. Cēsu draudzes tiesas iecirknī (Cēsu pilsētas apkārtnē) aptuveni par 30% vairāk zemnieku kā vidēji gubernā tika pierakstīti pilsētās, sevišķi no Āraišu un Cēsu draudzēm. Tāpat šeit bija arī augsts ārpuspagastnieku īpatsvars. Attiecīgi relatīvi mazāka nozīme bija ārpusgubernas migrācijai. Salīdzinoši vairāk ārpus gubernas izrakstīto zemnieku nāca no Raunas un Dzērbenes draudzēm, kur zemnieki iesaistījās vairākās ārpusgubernas pārceļošanas iniciatīvās, īpaši 19. gs. 60. gados. Taču 19. gs. 70.–90. gados šis īpatsvars ievērojami kritās.

4. Cēsu draudzes tiesas iecirknī (Ērgļi, Skujene, Vecpiebalga) kopumā ārpusgubernas pārceļošanas intensitāte bija par aptuveni 40% lielāka kā vidēji gubernā. Šo ievērojamo pārsvaru veidoja Vestienas, Ērgļu un Liepkalnes draudžu zemnieki. Savukārt, Vecpiebalgas draudzē ārpusgubernas pārceļotāju īpatsvars bija viens no viszemākajiem visā Vidzemes gubernā. Daudz ārpusgubernas pārceļotāju bija no Ērgļu, Katrīnas muižas, Jumurdas un Ogresmuižas, Iršu kroņu muižas, Bānūžu, Sērmūkšu un Skujenes, Tolkas un Vestienas pagastos. Līdzīgi kā kaimiņos esošajā 3. Rīgas draudzes tiesas iecirknī, šeit ārpusgubernas pārceļošanas iniciatīvas bija veidojušās jau kopš 19. gs. 50. gadu vidus.

Salīdzinoši zemi ārpusgubernas migrācijas rādītāji bija 3. Cēsu draudzes tiesas iecirknī (Jaunpiebalga, Ranka, Cesvaine), kur bija arī relatīvi neliela kopējā migrācijas intensitāte un pilsētās pierakstīto zemnieku īpatsvars pret iedzīvotāju skaitu.

2. Cēsu draudzes tiesas iecirknī (Bērzaune, Ļaudona, Lazdona) bija salīdzinoši mazs kopējais pārceļotāju skaits, taču ārpusgubernas galamērķu vieta galamērķu struktūrā un šajā migrācijas virzienā iesaistīto zemnieku īpatsvars pārsniedza gubernas vidējos rādītājus. Augstākais ārpusgubernas galamērķu īpatsvars bija Lazdonas, Ļaudonas un Kalsnavas draudzēs (50–70% no kārtas izrakstīto devās uz citu gubernu), nedaudz mazāks – Bērzaunes draudzē. To noteica atrašanās Vitebskas gubernas pierobežā. Cēsu apriņķa pagastos pie Vitebskas gubernas robežas ievērojami retāk zemnieki tika pierakstīti pilsētās.

Valkas apriņķa Ziemeļrietumu daļā – 6. un 8. Cēsu draudzes tiesas iecirknī migrācijas situācija bija līdzīga Valmieras apriņķa Ziemeļu daļas zemnieku migrācijas īpatnībām. Ērgemes, Ēveles, Lugažu, Trikātas, Valkas, Smiltenes, Gaujienas un Palsmanes draudžu zemniekiem relatīvi izplatīta alternatīva bija pārceļošana uz pilsētām, taču vietām mazāka par vidējo bija zemnieku pārceļošanas intensitāte pret kopējo iedzīvotāju skaitu. Ārpusgubernas migrācijas rādītāji vidēji par aptuveni 15% pārsniedza gubernas kopējos rādītājus 6. Cēsu draudzes tiesas iecirknī (Palsmanes, Gaujienas, Smiltenes draudzes). Taču lielākais izceļotāju skaits ārpus gubernas nāca no Smiltenes draudzes un pamatā saistāms ar Smiltenes draudzes zemnieku iesaisti atsevišķās izceļošanas kampaņās, īpaši 19. gs. 60. gados.⁸¹³ Savukārt, 8. Cēsu draudzes tiesas iecirknī (Ēveles, Ērgemes, Trikātas, Lugažu draudzes) ārpusgubernas migrācijas intensitāte un arī īpatsvars galamērķu struktūrā bija ievērojami zemāks par gubernas vidējo (pārceļošanas intensitāte aptuveni 50% no gubernas vidējā).

7. Cēsu draudzes tiesas iecirknī (Gulbenes un Tirzas draudzes) ārpusgubernas galamērķu nozīme citu zemnieku alternatīvu vidū bija par aptuveni 25% lielāka kā vidēji citur gubernā, taču ārpus gubernas pārrakstīto zemnieku īpatsvars no 1858. gadā uzskaitīto kopējā skaita bija mazāks nekā vidējais. Lielāks ārpusgubernas pārceļotāju īpatsvars pret iedzīvotāju skaitu bija Vitebskas gubernas pierobežā – Vecgulbenes, Jaungulbenes, Litenes, Stāmerienas pagastos ārpusgubernas migrācijas īpatsvars bija par 15–25% augstāks kā vidēji gubernā.

Valkas apriņķa Alūksnes un Opekalna draudzēs (5. Cēsu draudzes tiesas iecirknis) bija samērā daudz pārceļotāju uz pilsētām, arī liels izsniegto pasu skaits un vienlaikus arī augstākā ārpusgubernas migrācijas intensitāte Vidzemes gubernā. No Alūksnes un Opekalna draudzēm

⁸¹³ LVVA 4060. f., 1. apr., 1026. l.

izceļojušie zemnieki vidēji par gandrīz 80% biežāk kā citos guberņas rajonos izvēlējās ārpusguberņas galamērķus. Sevišķi aktīvi iesaistīti ārpusguberņas migrācijā bija zemnieki Pleskavas un Vitebskas guberņu pierobežas pagastos. Lielākais ārpusguberņas pārceļotāju īpatsvars bija Alūksnes, Kolberģa un Bejas, Mārupes, Annas, Ziemeļu, Apes, Kronļaicenes, Vecļaicenes pagastos, turklāt ārpusguberņas migrācijas nozīme saglabājās ievērojama visā aplūkojamajā periodā. Gulbenes un Alūksnes apkārtnē zemnieki Vidzemes pilsētās pierakstījās retāk nekā vidēji guberņā. Tomēr, kā iepriekš minēts, no Alūksnes un Opekalna draudzēm, 19. gs. otrajā pusē izveidojās sezonālā darbaspēka plūsma uz pilsētām (piem., t.s. *Zeltiņu mālderu Rīgā*⁸¹⁴).

Kopumā kā intensīvas ārpusguberņas migrācijas reģionu varam izdalīt Vitebskas un Pleskavas guberņu pierobežu – Kokneses, Ļaudonas, Lazdonas, Gulbenes un Alūksnes apkārtni (3. Rīgas, 2., 5., 7. Cēsu draudzes tiesu iecirkņi). Taču Ļaudonas un Lazdonas draudzi, kā arī Gulbenes apkārtni raksturoja samērā zema kopējā izceļošanas intensitāte. Savukārt, 7. Cēsu draudzes tiesas (Gulbene un Tirza) iecirkņa Ziemeļu daļa (Tirzas draudze, Lejamuižas (Lejasciema) apkārtnē) bija ar salīdzinoši zemāku ārpusguberņas migrācijas aktivitāti un tur migrācijas situācija bija līdzīgāka 6. Cēsu draudzes tiesas iecirknim.

Otrs ar intensīvu ārpusguberņas migrāciju raksturīgs reģions bija Vidzemes augstienes centrālā daļa un rajoni uz Rietumiem no tās (Vestiena, Ērgļi, Taurupe, Jaunpils (Zaube), arī Madliena) (4. Cēsu un 3. Rīgas draudzes tiesas iecirknis). Šis mikroreģions robežojās ar intensīviem izceļošanas rajoniem Vitebskas guberņas pierobežā Kokneses draudzē – Jaunbebru, Vecbebru u.c. pagastiem.

Kā nelieli mikroreģioni, kuros 19. gs. otrajā pusē (vai tikai atsevišķos periodos) bija aktīva ārpusguberņas migrācija, minamas līdzās esošās Smiltenes un Raunas draudzes attiecīgi 6. Valkas un 1. Cēsu draudzes tiesas iecirknī, Salacas draudze 5. Rīgas draudzes tiesas iecirknī, mazākā mērā arī 4. un 5. Rīgas draudzes tiesu iecirkņu robežas rajons. Šie mikroreģioni atradās guberņas novados, kur kopumā ārpusguberņas galamērķiem bija mazāka nozīme.

10. revīzijas papildinājumu dati parāda, ka izceļošanas intensitāte arī uz konkrētiem ārpusguberņas galamērķiem bija izteikti reģionāli atšķirīga (skat. tabulu Nr. 53, pielikumus nr. 17–18). Ja, piemēram, Valkas apriņķī zemnieku pierakstīšana Smoļenskas guberņā veidoja 1.7% visu ārpusguberņas migrācijas gadījumu, tad Rīgas un Valmieras apriņķos 19. gs. 60.–90. gados uz šo galamērķi devās 8–9% ārpus guberņas izceļojušo zemnieku. Pārceļošanas iniciatīvas attīstījās lokāli un bija cieši saistītas ar subjektīvajiem faktoriem, ziņu pieejamību, tradīcijām.

*Tabula Nr. 53. No Vidzemes guberņas latviešu apriņķiem ārpus guberņas pārrakstīto zemnieku galveno galamērķu īpatsvars pa draudzes tiesu iecirkņiem, 1859.–1899. (pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumiem)*⁸¹⁵

Draudzes tiesas iecirknis	1. Cēsu	2. Cēsu	3. Cēsu	4. Cēsu	Cēsu apr.	5. Cēsu	6. Cēsu	7. Cēsu	8. Cēsu	Valkas apr.	1. Rīgas	2. Rīgas	3. Rīgas	Rīgas patrim. apg.	Rīgas apr.	4. Rīgas	5. Rīgas	6. Rīgas	Valmieras apr.	Vidzemes gub.latv. apr.
Izrakstīti ārpus guberņas (bez ģim. locekļiem)	262	523	155	511	1451	732	296	247	137	1412	309	105	840	55	1309	226	213	101	540	4710
Kurzemes guberņa (% no ārpusguberņas galamērķiem)	6.1	5.7	6.5	4.9	5.6	0.4	0.7	1.6	2.9	0.9	57.9	20.0	9.3	54.5	23.5	11.5	2.8	4.0	6.7	9.3
% no vidējā rādītāja guberņā	66	62	69	53	60	4	7	17	31	10	623	215	100	587	253	124	30	43	72	100
Mogīļevas gub %	1.1	0.8	1.3	1.8	1.2	0.0	0.0	0.4	2.2	0.3	2.9	2.9	11.3	0.0	8.2	2.7	2.3	5.0	3.0	3.1
% no vidējā gub.	37	25	42	57	40	0	0	13	71	9	95	93	367	0	266	86	76	161	96	100
Pleskavas gub. %	20.2	4.6	26.5	12.5	12.5	73.9	74.0	30.0	39.4	62.9	4.5	20.0	11.9	0.0	10.3	11.5	1.4	11.9	7.6	26.5
% no vidējā gub.	76	17	100	47	47	279	280	113	149	238	17	76	45	0	39	43	5	45	29	100

⁸¹⁴ No Zeltiņa // Balss, 19.12.1879., Nr. 99.

⁸¹⁵ 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datu bāze par Vidzemes guberņu.

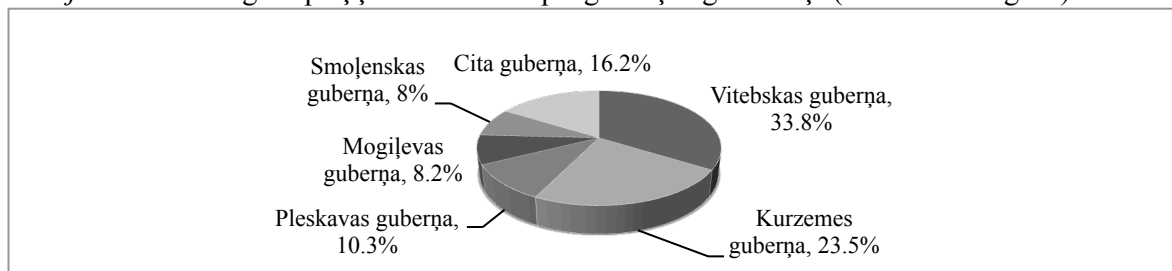
S.Pēterburgas, %	8.8	2.7	9.0	3.3	4.7	11.1	11.5	7.7	17.5	11.2	4.5	19.0	2.7	5.5	4.6	17.3	13.1	15.8	15.4	7.8
% no vidējā gub.	112	34	115	42	60	141	147	98	224	143	58	243	35	70	59	220	168	202	196	100
Smoļenskas, %	2.7	1.1	5.8	14.5	6.6	0.8	0.0	5.7	2.9	1.7	1.9	1.9	11.5	0.0	8.0	4.0	13.1	13.9	9.4	5.9
% no vidējā gub.	46	20	99	247	113	14	0	97	50	29	33	33	197	0	137	68	224	237	161	100
Ufas, %	13.0	0.2	0.0	0.8	2.7	0.3	4.4	0.4	11.7	2.3	3.2	4.8	1.5	14.5	2.8	10.6	34.7	12.9	20.6	4.6
% no vidējā gub.	280	4	0	17	58	6	95	9	252	49	70	103	33	314	59	229	751	278	444	100
Vitebskas, %	18.3	77.2	43.9	53.6	54.7	6.4	2.4	46.2	5.1	12.4	16.5	13.3	44.8	1.8	33.8	14.6	8.0	12.9	11.7	31.3
% no vidējā gub.	59	247	140	171	175	21	8	147	16	40	53	43	143	6	108	47	26	41	37	100
Cita guberņa, %	29.8	7.6	7.1	8.4	11.9	7.1	6.8	8.1	18.2	8.3	8.4	18.1	6.9	23.6	8.9	27.9	24.4	23.8	25.7	11.5
% no vidējā gub.	258	66	61	73	103	62	59	70	158	72	73	157	60	205	77	241	211	206	223	100

Ārpusgubernas galamērķu izvēles reģionalitāte analizēta, balstoties uz diviem rādītājiem. Pirmkārt, pētīti populārākie galamērķi konkrētā pagastā, draudzē, draudzes tiesas iecirknī, salīdzinājumā ar citiem ārpusgubernas galamērķiem un, otrkārt, ņemta vērā pārceļošanas intensitāte uz galamērķi no kopējā pārrakstīšanas gadījumu skaita (skat. pielikumus Nr. 10–11;17–18).

Rīgas apriņķī vairāk kā citviet Vidzemes guberņā zemnieki tika pierakstīti Kurzemes, Mogiļevas, Smoļenskas un Vitebskas guberņās. Tomēr gan absolūtajos skaitļos, gan relatīvi svarīgākais ārpusgubernas galamērķis bija Vitebskas guberņa (33.8%).

Vitebskas guberņa Rīgas apriņķa zemniekiem bija svarīgs galamērķis kopš 19. gs. 70. gadiem, sevišķi Kokneses, Madlienas, Jaunpils (Zaubes) draudzēs. Turklāt gan Vitebskas, gan arī Mogiļevas un Smoļenskas guberņas 19. gs. 70.–80. gados bija ne tikai Rīgas apriņķa zemnieku nozīmīgākie galamērķi, bet arī veidoja ievērojamu daļu no kopējā šajos galamērķos pierakstīto latviešu zemnieku skaita.

*Zīmējums Nr.54 Rīgas apriņķa zemnieku ārpusgubernas galamērķi (1859.–1899. gads)*⁸¹⁶

Aktīvu Rīgas apriņķa zemnieku pierakstīšanos Kurzemes guberņā (par 150% vairāk kā vidēji guberņā) noteica remigrāciju no pagastiem, kuros Kurzemes zemnieki bija iepriekš pierakstījušies, lai strādātu Rīgā.⁸¹⁷ Tāpat jau 19. gs. 1. pusē Vidzemes zemnieki tika pierakstīti Kurzemes guberņā no Rīgas apriņķa 1. un 3. draudzes tiesu pierobežas rajoniem.⁸¹⁸ 3. Rīgas draudzes tiesas iecirkņa zemnieki Daugavas piekrastē veidoja lielāku Kurzemē pierakstīto zemnieku daļu 19. gs. 60. gados, apliecinot vēsturisko lokālo kontaktu nozīmi.

Īpaši intensīva izceļošana ārpus Baltijas uz dažādām Krievijas impērijas guberņām bija raksturīga 3. Rīgas draudzes tiesas iecirknim (Aizkraukles, Kokneses, Madlienas, Jaunpils (Zaubes), Suntažu draudzes).⁸¹⁹

19. gs. 70. gados vairāk nekā puse izceļotāju no šī draudzes tiesas iecirkņa devās uz Vitebskas guberņu un tas veidoja aptuveni trešdaļu visu pārrakstīšanas gadījumu uz šo galamērķi no Vidzemes. 19. gs. 70. gados par svarīgiem galamērķiem kļuva arī Mogiļevas un Smoļenskas guberņas. Mogiļevas guberņa 19. gs. 70.–80. gados bija galamērķis ap 10–15% izceļotāju no šī reģiona. Mazliet vēlāk sākās pārceļošana uz Smoļensku, kas 19. gs. 80. gados veidoja ap 20% visu pārrakstīto skaita no šī draudzes tiesas iecirkņa. Arī laikabiedri 19. gs. 80. gados kā īpaši

⁸¹⁶ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze

⁸¹⁷ LVVA, 199. f., 1. apr., 538. lieta, 196.-205. lp.

⁸¹⁸ 19. gs. 30.-50. gados Kurzemes guberņa bija galamērķis ap 5% no Vidzemes zemnieku kārtas izrakstīto zemnieku, lielākoties no Rīgas apriņķa. Skat.: LVVA, 77. f., 1. apr., 4590.-4609. lietas.

⁸¹⁹ LVVA, 77. f., 1. apr., 4606.-4608. lietas.

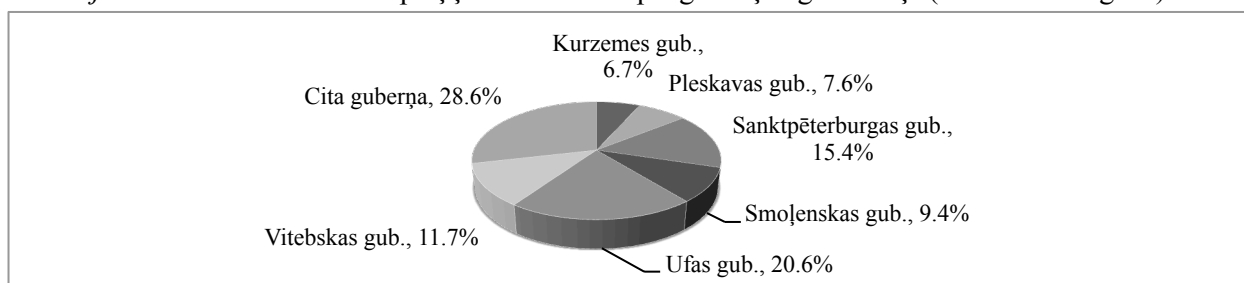
aktīvu vērtēja izceļošanu no Kokneses un Stukmaņiem uz Mogiļevas, Vitebskas, Smoļenskas guberņām.⁸²⁰

2. Rīgas draudzes tiesas iecirknī ārpusguberņas migrācijai bija neliela loma. Krimuldas un Turaidas-Lēdurgas draudzēs vairāk kā vidēji guberņā bija pārceļotāji uz Sanktpēterburgas guberņu, tiesa, pārrakstīšanas gadījumu kopējais skaits bija samērā mazs.

Valmieras apriņķi kopumā raksturoja samērā zema ārpusguberņas migrācijas intensitāte, tomēr varam konstatēt vairākus salīdzinoši nozīmīgus izceļošanas virzienus. Vairāk kā vidēji Vidzemes guberņā no Valmieras apriņķa zemnieki izceļoja uz Sanktpēterburgas, Smoļenskas, Ufas guberņām.

Valmieras apriņķī ārpusguberņas galamērķu vidū lielākais īpatsvars bija pārceļošanai uz Ufas guberņu (20.6%), Sanktpēterburgas (15.4%) un Smoļenskas guberņu (9.4%), kā arī Vidzemes guberņas kaimiņu guberņām – Vitebskas (11.7%), Pleskavas (7.6%) un Kurzemes (6.7%). Tomēr ievērojama daļa (28.6%) izvēlēto galamērķu bija citas guberņas ar samērā nelielu pārceļotāju skaitu uz tām.

*Zīmējums Nr. 55. Valmieras apriņķa zemnieku ārpusguberņas galamērķi (1859.–1899. gads)*⁸²¹

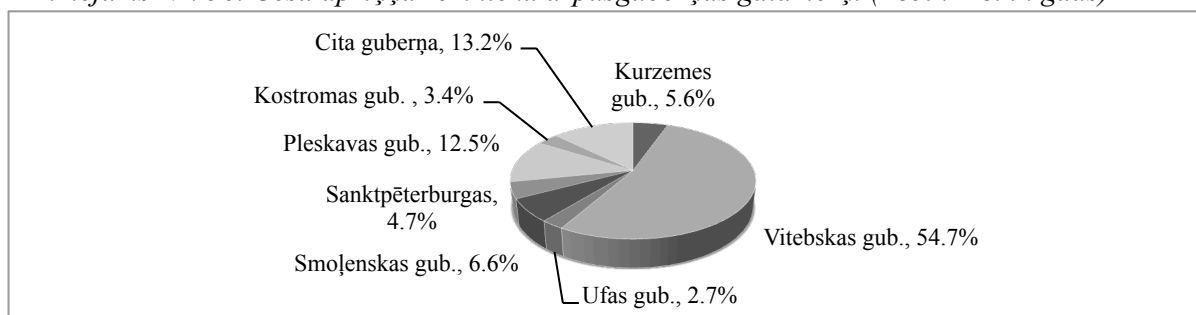
Pārceļošanā uz Sanktpēterburgas guberņu Valmieras apriņķa zemnieki veidoja līdz 25% visu Vidzemes pārceļotāju 19. gs. 80.–90. gados. Visvairāk pārceļotāju uz Sanktpēterburgas guberņu nāca no Dikļu, Umurgas, Straupes, Limbažu-Katrīnas, Salacas un Rūjienas draudzēm. Galamērķa popularitāte arī netieši norāda uz Valmieras apriņķa zemnieku salīdzinoši aktīvo profesionālo mobilitāti un urbānās migrācijas izplatību. Smoļenskas guberņa bija nozīmīgs galamērķis tikai 19. gs. 80. gados, kad Valmieras apriņķa zemnieki bija ap 17% no guberņas kopējā pārrakstīto zemnieku skaita uz šo galamērķi. Sevišķi nozīmīga apriņķī bija izceļošana uz Ufas guberņu 19. gs. 80.–90. gados, kas veidoja ap 50–60% no Vidzemes uz Ufas guberņu pārceļojušo. Liela nozīme izceļošanai uz Ufas guberņu bija Alojās, Limbažu-Katrīnas, Salacas, Valmieras, Umurgas un Matīšu draudzēs. Uz Smoļenskas guberņu zemnieki galvenokārt izceļoja no Salacas, Alojās un Burtnieku draudzēm (Vecsalacas, Puikules, Rozēnu, Ungurpils, Rencēnu u.c. pagastiem), no kurienes 19. gs. 80.–90. gados nāca arī samērā daudz izceļotāju uz Ufas guberņu.

Cēsu apriņķī zemnieku ārpusguberņas migrācijas nozīme bija iekšēji atšķirīga. Rajons ap Ērgļiem Cēsu un Rīgas apriņķos 19. gs. otrajā pusē bija viens no svarīgākajiem izceļošanas rajoniem. Savukārt, Cēsu apriņķa Ziemeļu daļā (no Cēsīm līdz Vecpiebalgai Rietumu un līdz Cesvainei apriņķa Austrumu daļā) ārpusguberņas migrācijai bija ievērojami mazāka nozīme.

Vairāk kā puse citās guberņās pierakstīto Cēsu apriņķa zemnieku (54.7%) izceļoja uz Vitebskas guberņu, kas 19. gs. 60.–90. gados veidoja 30–80% pārceļotāju no Vidzemes guberņas uz šo galamērķi. Pārējo galamērķu īpatsvars bija ievērojami mazāks. Pleskavas guberņā tika pierakstīti 12.5% ārpus guberņas pierakstītie Cēsu apriņķa zemnieki, Smoļenskas guberņā – 6.6%, Kurzemes guberņā – 5.6%, Sanktpēterburgas guberņā – 4.7%.

⁸²⁰ Pērkons. Mūsu zemnieku aiziešanas lietā // Balss, 18.04.1884., Nr. 16.

⁸²¹ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

Vitebskas gubernā Cēsu apriņķī kopumā bija par 75% populārāks galamērķis kā vidēji Vidzemes gubernā. Absolūtajos skaitļos vairākums izceļotāju nāca no 2. un 4. Cēsu draudzes tiesas iecirkņiem, īpaši Vitebskas gubernas pierobežas. 19. gs. 70. gados Cēsu apriņķa zemnieku īpatsvars citu Vitebskas gubernā pierakstīto Vidzemes zemnieku vidū mazinājās, taču absolūtajos skaitļos pārrakstīto skaits pieauga līdz pat 19. gs. 90. gadiem. Visvairāk Vitebskas gubernā pierakstīto nāca no Ļaudonas draudzes pagastiem, taču 70–80% ārpus gubernas izceļojušo zemnieku devās uz Vitebskas gubernu arī no Bērzaunes, Kalsnavas un Lazdonas draudzēm. 4. Cēsu draudzes tiesas iecirknī lielākais pārrakstīto skaits un īpatsvars uz Vitebskas gubernu bija no Ērgļu draudzes (Ērgļu, Katrīnas, Jumurdas un Ogresmuižas pagastiem).

Gan galamērķu struktūrā, gan pārceļotāju skaita ziņā nozīmīga bija Cēsu apriņķa zemnieku aktivitāte pārceļošanā uz Smoļenskas gubernu. Izceļotāji no Cēsu apriņķa uz Smoļenskas un Mogiļevas gubernām pamatā nāca no 4. Cēsu draudzes tiesas iecirkņa, kas robežojās ar 3. Rīgas draudzes tiesas iecirkni. Arī tam piederīgie zemnieki 19. gs. 70.–80. gados bija aktīvi pārceļošanā uz Mogiļevas un Smoļenskas gubernām.

Lai gan pārceļotāju īpatsvars uz Pleskavas gubernu Cēsu apriņķī bija mazāks par vidējo gubernā (12.5% no ārpusguberņas pārceļotājiem), tomēr pārceļotāju skaits bija lielāks nekā Valmieras un Rīgas apriņķos. Pleskavas gubernā bija nozīmīgs galamērķis 1. un 3. Cēsu draudzes tiesas iecirknī, lielākoties 19. gs. 70. gados.

Kā lokāla pārceļošanas iniciatīva 19. gs. 60. gadu otrajā pusē Cēsu apriņķī izveidojās pārceļošana uz Kostromas gubernu.

9. dvēseļu revīzijas (1850. g.) papildinājumu dati⁸²³ rāda, ka arī uz Jeisku (tolaik Stavropoles gubernā) pārrakstīto vidū 1853.–1855. gadā aptuveni 50% pārceļotāju nāca no 4. Cēsu draudzes tiesas iecirkņa Ērgļu un Vestienas draudzēm (gandrīz visi no Jumurdas muižas). Taču 19. gs. 50. gados uz Jeisku tika pārrakstīti arī samērā daudz 2. Cēsu draudzes tiesas Ļaudonas draudzes zemnieku – ap 22% uz Jeisku pārrakstīto.

Savukārt Ufas gubernā Cēsu apriņķī kopumā nebija nozīmīgs zemnieku pārceļošanas galamērķis – tā veidoja tikai 2.7% no apriņķa zemnieku galamērķiem. Taču trīsreiz biežāk kā vidēji gubernā uz Ufas gubernu izceļoja zemnieki no 1. Cēsu draudzes tiesas iecirkņa Raunas un Dzērbenes draudzēm (Raunas pilsmuižas, Brantu Drustu un Dzērbenes pagastiem).⁸²⁴

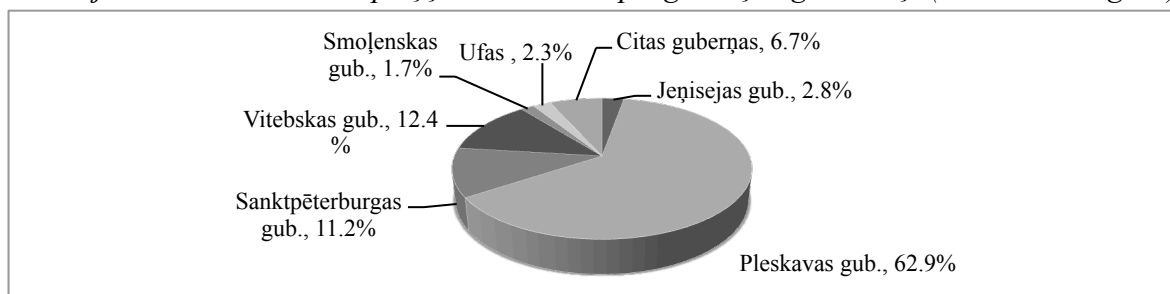
Valkas apriņķī ārpusguberņas migrācijas intensitāte un arī galamērķi atšķīrās tajos novados, kuri atradās attālāk no Vitebskas gubernas robežas un tajos, kuri bija tuvāk gubernas centrālajai daļai. Kā iepriekš norādīts, Vitebskas gubernai tuvākajos apvidos ārpusguberņas migrācija bija relatīvi intensīvāka, īpaši 5. Cēsu draudzes tiesas iecirknī Alūksnes apkārtnē.

Vairāk kā vidēji Vidzemes gubernā, Valkas apriņķa zemnieki tika pierakstīti Pleskavas, Sanktpēterburgas un Jeņisejas gubernās; 7. Cēsu draudzes tiesas iecirknī vairāk kā vidēji gubernā bija izplatīta arī pārceļošana uz Vitebskas gubernu. Absolūtajos skaitļos svarīgākie galamērķi bija tieši Pleskavas un Vitebskas gubernas.

⁸²² Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

⁸²³ Vidzemes gub. 8.-9. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

⁸²⁴ [Zilbers, E.] Apraksti // Baltijas Zemkopja Pielikums, 1884., Nr. 51; Ziņas no Ufas III // Dienas Lapa, 18.07.1894., Nr. 159.

Valkas apriņķī ap 63% visu zemnieku ārpusguberņas pārceļošanas gadījumu veidoja pierakstīšanās Pleskavas guberņā. Uz Vitebskas guberņu, pamatā gan no neliela mikroreģiona, izceļoja ap 12% ārpus guberņas pārrakstīto Valkas apriņķa zemnieku, Sanktpēterburgas guberņu – ap 11%.

No Pleskavas guberņā pierakstītajiem Vidzemes zemniekiem vairāk kā 70% nāca no Valkas apriņķa, sevišķi no 5. un 6. Cēsu draudzes tiesas iecirkņiem (Alūksnes, Smiltenes, Gaujienas u.c. draudzes). Pārceļošanā uz Pleskavas guberņu lielākais Valkas apriņķa zemnieku īpatsvars bija 19. gs. 60. gados (vairāk kā 80%), kad pārceļotāju no citiem Vidzemes apriņķiem uz šo galamērķi bija ievērojami mazāk.

Alūksnes un Opekalna draudzēs pārceļošana uz Pleskavas guberņu bija intensīva no visiem pagastiem. Savukārt, 6. Cēsu draudzes tiesas iecirknī lielākais pārceļotāju skaits uz Pleskavas guberņu nāca no Smiltenes draudzes (Smiltenes pilsmuižas un Blomes) un bija saistīts ar pārceļošanu uz Luru koloniju un apkārtni 19. gs. 60. gados.⁸²⁶ Ievērojami mazāk izceļotāju bija no Gaujienas un Palsmanes draudzēm. Taču ja 19. gs. 60. gados 6. Cēsu draudzes tiesas iecirkņa zemnieki veidoja gandrīz 40% pārceļotāju uz Pleskavas guberņu, taču 19. gs. 70.–80. gados šādu pārceļotāju īpatsvars samazinājās vairāk kā uz pusi.

Valkas apriņķa zemnieki par aptuveni 40% biežāk kā citur Vidzemē citu galamērķu vidū izvēlējās Sanktpēterburgas guberņu, īpaši 5. Cēsu draudzes iecirknī (Alūksnes un Opekalna draudzes), taču arī citās draudzēs un pagastos. Domājams, tas bija saistīts ar reģionā samērā izplatīto pārceļošanu uz pilsētām, *peļņā iešanas* praksi un igauņu kaimiņu piemēru.

Īpatnēja situācija Valkas apriņķī 19. gs. otrajā pusē izveidojās ar pārceļošanu uz Vitebskas guberņu. Valkas apriņķī šis galamērķis veidoja tikai 40% no Vidzemes guberņas vidējā īpatsvara (12.4%) un tālu atpalika no tādas izplatības zemnieku vidū kā Rīgas un Cēsu apriņķu Dienvidu daļā. Vairāk kā vidēji guberņā uz Vitebskas guberņu pārceļoja tikai 7. Cēsu draudzes tiesas iecirkņa (Gulbenes un Tirzas draudzes) pierobežas pagastu zemnieki (ap 25% no visiem galamērķiem).

No mazāk izplatītiem galamērķiem Vidzemes guberņā Valkas apriņķim raksturīga kopš 19. gs. 90. gadiem bija izceļošana uz Sibīriju.

Kopumā Vidzemes guberņas latviešu daļā 19. gs. otrajā pusē aktīva ārpusguberņas migrācija raksturoja Kokneses, Madlienas, Jaunpils (Zaubes), Ērgļu un Vestienas apkārtni ar pārceļošanu uz Jeisku, Vitebskas, Smoļenskas un Mogiļevas guberņām 19. gs. 50.–80. gados. Ziemeļvidzemes pagastus, īpaši Salacas (Salacgrīvas), Alojās, Limbažu apkārtnē raksturoja intensīvāka iesaiste ārpusguberņas pārceļošanā uz Ufas guberņu 19. gs. 90. gados. Vidzemes centrālajos rajonos – Smiltenes, Raunas, Dzērbenes draudzēs veidojās atsevišķas salīdzinoši mazākas vai īslaicīgākas nozīmes pārceļošanas iniciatīvas. Savukārt, teritorijas gar Pleskavas šoseju un jo īpaši Alūksnes apkārtnē bija raksturīgas ar intensīvu izceļošanu uz Pleskavas guberņu 19. gs. 60.–90. gados. Būtiska ārpusguberņas migrācijas iezīme bija tās reģionalitāte un

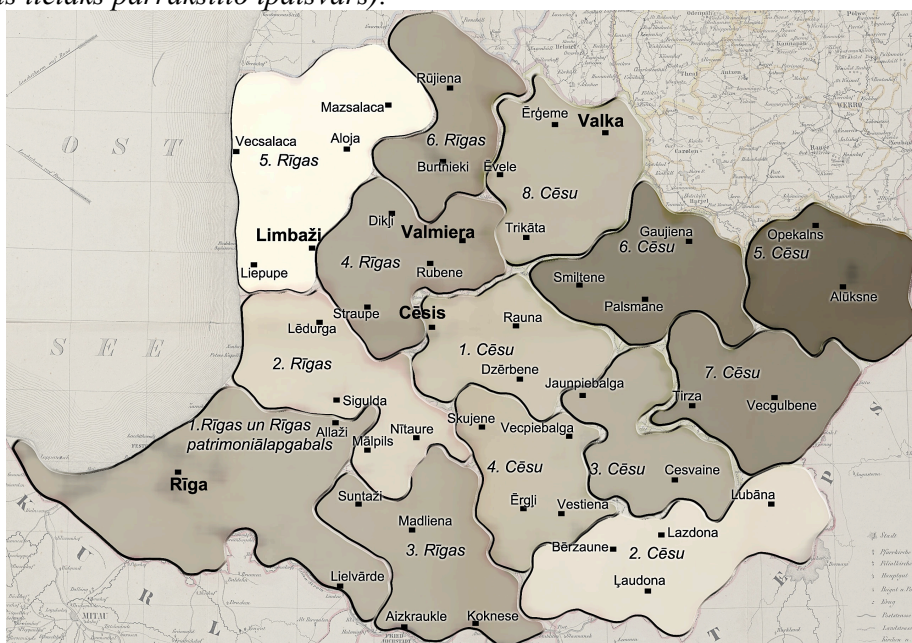
⁸²⁵ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

⁸²⁶ LVVA 4060. f., 1. apr., 1026. lieta; Luru kolonijas latviešu-ieceļotāju paaudzi Alūksnes apkārtnes latvieši 19. gs. mēdza saukt par “smiltenešiem” – No Luru draudzes // Balss, 14.08.1885., Nr. 33.

ievērojamās izvēlēto pārceļošanas galamērķu atšķirības pa draudzēm un pat pagastiem. Tas norāda, ka ārpusgubernas migrācijas veidošanos būtiski ietekmēja lokālās īpatnības, ne tikai kopējie jeb strukturālie migrācijas cēloņi.

Vēl viena alternatīva zemniekiem, īpaši jaunajai paaudzei, 19. gs. otrajā pusē bija pieraksts dažādās profesionālajās grupās, kuru piederīgajiem pienācās atbrīvojums no nodokļiem. To vidū bija jūrniecībā nodarbinātie vai jūrniecības mācību iestādes beigušie (kapteiņi, matrožu cunftes piederīgie), skolotāji, diplomēti privātskolotāji, skolotāju semināru audzēkņi, garīgai kārtai piederīgie, garīgo semināru audzēkņi, ierēdņi, iekšlietu iestāžu darbinieki (cietumu uzraugi, policijas kārtībnieki (urjadņiki) u.c.), arī augstāko mācību iestāžu beidzēji, brīvmākslinieki u.c.

Kartoshēma Nr. 58. No nodokļiem atbrīvotajās profesionālajās grupās pierakstīto Vidzemes guberņas zemnieku īpatsvars pret kopējo iedzīvotāju skaitu, 1858.–1899. gads (ar gaišāku krāsu apzīmēts lielāks pārrakstīto īpatsvars).

Lielākais profesionālajās grupās pierakstīto īpatsvars bija novados ar vidēju un zemu pārceļošanas kopējo intensitāti. Vidzemes guberņā lielākais profesionālajās grupās pierakstīto zemnieku īpatsvars bija 2. Cēsu un 5. Rīgas draudzes tiesas iecirknī.

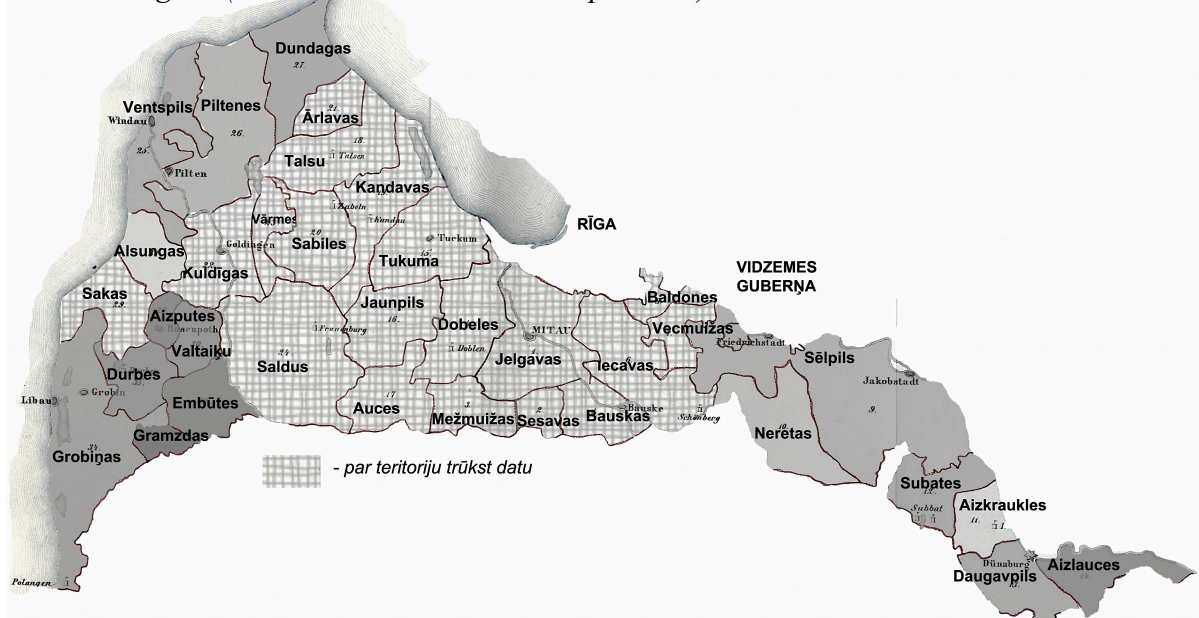
5. Rīgas draudzes tiesas iecirknī (Vidzemes piejūrā) augsto īpatsvaru zemnieku pierakstam profesionālajās grupās noteica daudzu zemnieku nodarbošanās jūrniecībā un ar to saistītās kvalifikācijas iegūšana. Savukārt, 2. Cēsu draudzes tiesas iecirknī – Lazdonas, Ļaudonas, Kalsnavas un Bērzaunes draudzēs – arī bija gan liels profesionālajās grupās pierakstīto īpatsvars, gan relatīvi liels no nodokļiem atbrīvoto īpatsvars pret kopējo iedzīvotāju skaitu. To noteica zemā migrācijas kopējā intensitāte. Šajā draudzes tiesas iecirknī zemnieku bērni izrakstījās no nodokļu maksātājiem galvenokārt kā skolotāji, skolotāju vai garīgā semināra audzēkņi.

Dati par migrācijas intensitāti un galamērķu izvēles reģionālajām īpatnībām Kurzemes guberņā ir ievērojami skopāki kā par Vidzemes guberņu. Tas saistīts ar 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu un senatora N. Manaseina revīzijai sagatavoto materiālu slikto saglabātības pakāpi. Tomēr šie dati parāda dažas Kurzemes guberņas zemnieku migrācijas tendences 19. gs. otrajā pusē.

Tabula Nr. 59. Pasu saņēmēju īpatsvars Kurzemes guberņas apriņķos, 1879.–1881. gads⁸²⁷

Apriņķis	Izsniegto pasu skaits vidēji gadā (1879.–1881.)	Pasu saņēmēju īpatsvars, % no iedzīvotāju skaita	% īpatsvars no guberņas vidējā rādītāja (3.1%)
Aizputes	1653	4.1	132.7
Grobiņas	1564	3.6	116.5
Ilūkstes	1111	3.4	108.8
Jaunjelgavas	822	2.0	64.7
Ventspils	528	2.1	69.3
KOPĀ	5677	3.1	100.0

Kartoshēma Nr. 60. Izsniegto pasu īpatsvars pa Kurzemes guberņas laicīgajām draudzēm, 1879.–1881. gads (ar tumšāku krāsu – lielāks īpatsvars).⁸²⁸

Ievērojami lielāks pasu saņēmēju īpatsvars kā vidēji Kurzemes guberņā 19. gs. 70.–80. gadu mijā bija Lejaskurzemes pagastos Aizputes un Grobiņas apriņķu draudzēs, sevišķi Kauņas guberņas pierobežā, kas skaidrojams gan ar Liepājas pilsētas, gan arī Kauņas guberņas tuvumu. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu dati rāda, ka šajā rajonā nozīmīga bija tieši ārpusguberņas migrācija. Ziemeļkurzemes pagastos izsniegto pasu īpatsvars pret iedzīvotāju skaitu bija krietni mazāks par guberņas vidējo (Ventspils apriņķī ap 70% no guberņas vidējā rādītāja) un tas, domājams, saistīts ar lielo attālumu no Rīgas un relatīvi maznozīmīgo tuvējo apriņķa pilsētu nozīmi migrācijā. Diemžēl trūkst datu par pasu saņēmēju īpatsvaru Zemgales pagastos, kur citu galamērķu vidū bija augsts Rīgā vai tai tuvējos pagastos pierakstīto zemnieku īpatsvars. Jaunjelgavas un Ilūkstes apriņķos (Augšzemē) pasu saņēmēju īpatsvars ievērojami atšķīrās pa pagastiem. Lielāks pasu saņēmēju īpatsvars bija Kauņas guberņas robežapgabalos Daugavpils apkārtnē – Ilūkstes apriņķa Daugavpils un Aizlaucis draudzēs.

Kurzemes guberņas zemnieku izvēlēto galamērķu reģionālās atšķirības daļēji var analizēt pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem (skat. pielikumu Nr. 13, tabulu Nr. 61).

Tabula Nr. 61. No Kurzemes guberņas pagastiem izrakstīto zemnieku galamērķi (pa apriņķiem) (1858.–1901. gads)⁸²⁹

Apriņķis	Izrakstīti ārpus guberņas (izņemot Vidzemes gub.), %	% no guberņas vidējā (24.4%)	Pierakstīti Vidzemes guberņā, %	% no guberņas vidējā (42.6%)	Pierakstīti Kurzemes gub. pilsētās, %	% no guberņas vidējā (28.5%)	Pierakstīti profesionālā grupā, %	% no guberņas vidējā (4.5%)
Aizputes	36.1	148.2	14.9	35.0	46.0	161.1	3.0	67.0
Bauskas	11.6	47.6	54.7	128.3	26.5	92.9	7.2	161.2
Dobeles	7.0	28.6	53.1	124.4	37.1	130.1	2.8	63.9
Grobiņas	21.1	86.4	12.3	28.8	63.2	221.3	3.5	78.8
Ilūkstes	59.7	245.0	37.0	86.7	2.8	10	0.5	10.6

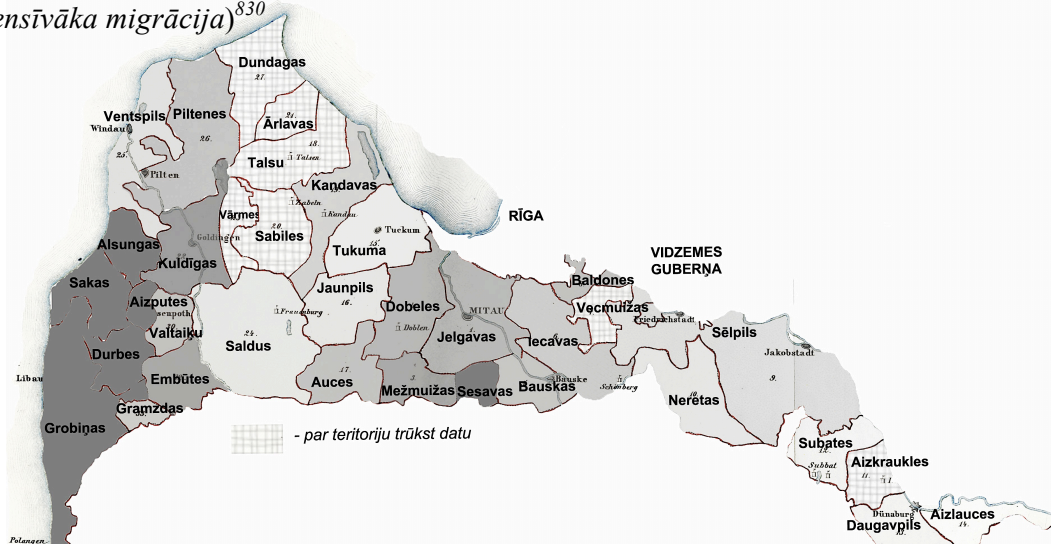
⁸²⁷ N. Manaseina revīzijas anketas par Kurzemes gub.

⁸²⁸ N. Manaseina revīzijas anketas par Kurzemes gub.

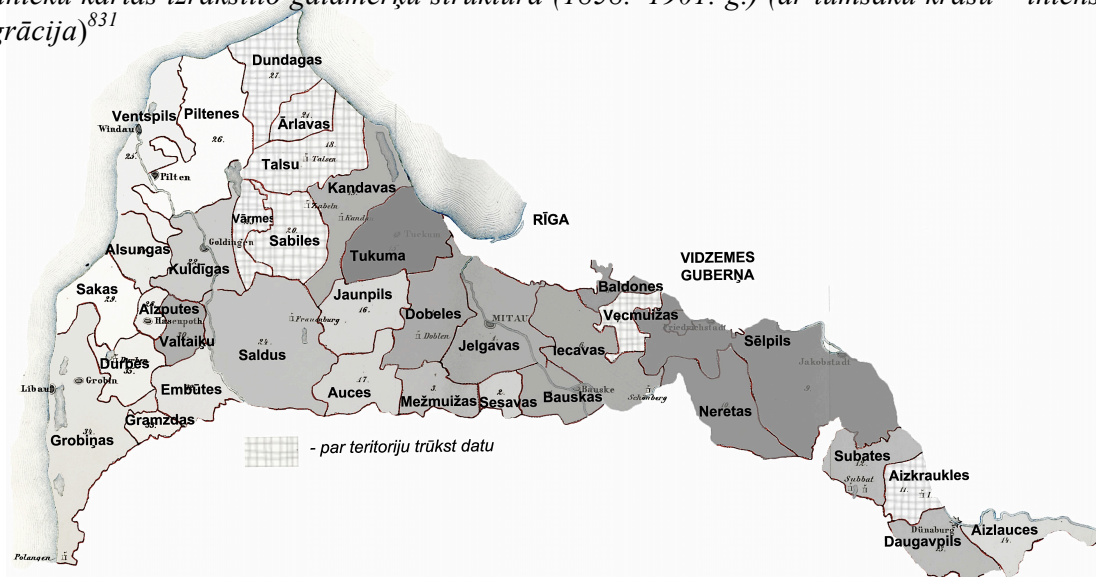
⁸²⁹ Kurzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

Apriņķis	Izrakstīti ārpus gubernas (izņemot Vidzemes gub.), %	% no gubernas vidējā (24.4%)	Pierakstīti Vidzemes gubernā, %	% no gubernas vidējā (42.6%)	Pierakstīti Kurzemes gub. pilsētās. %	% no gubernas vidējā (28.5%)	Pierakstīti profesionālā grupā, %	% no gubernas vidējā (4.5%)
Jaunjelgavas	16.1	66.2	67.1	157.4	12.3	43	4.5	100
Kuldīgas	18.1	74.4	38.1	89.4	35.0	122.7	8.8	196.4
Talsu	5.5	22.4	54.5	127.9	28.2	98.8	11.8	265.3
Tukuma	33.2	136.4	44.6	104.7	16.9	59.2	5.2	117
Ventspils	67.6	277.2	5.4	12.7	21.6	75.8	5.4	121.3
Gubernā	24.4	100	42.6	100	28.5	100	4.5	100

Kartoshēma Nr. 62. Kurzemes gubernas pilsētās pierakstīto zemnieku īpatsvars no Kurzemes gubernas zemnieku kārtas izrakstīto galamērķu struktūrā (1858.–1901. g.) (ar tumšāku krāsu – intensīvāka migrācija)⁸³⁰

Kartoshēma Nr. 63. Vidzemes gubernā pierakstīto zemnieku īpatsvars no Kurzemes gubernas zemnieku kārtas izrakstīto galamērķu struktūrā (1858.–1901. g.) (ar tumšāku krāsu – intensīvāka migrācija)⁸³¹

Ziņas par zemnieku izrakstīšanos no Kurzemes gubernas pagastiem parāda augstu ārpusgubernas migrācijas kopējo īpatsvaru (43% – Vidzemē, 67% – Kurzemes gub.). Tas lielā mērā bija saistīts ar zemnieku pierakstīšanos Vidzemes gubernā (īpaši Rīgā). Tā sevišķi aktuāla bija Rīgai tuvāko Kurzemes gubernas rajonu iedzīvotājiem.

Kurzemes gubernas pilsētās salīdzinoši retāk pierakstījās zemnieki no Augšzemes apriņķiem, relatīvi biežāk – zemnieki no Ziemeļkurzemes pagastiem, savukārt, visaugstākais šis rādītājs bija draudzēs ap Aizputi, Kuldīgu un Liepāju, kā arī Jelgavas apkārtnē. Līdzīgi kā Vidzemes gubernā, urbāno migrāciju uz mazākiem centriem (apriņķa pilsētām, miestiem), lielā mērā noteica tieši ģeogrāfiskais faktors, savukārt, lielākās pilsētas, sevišķi Rīga, daļēji arī Jelgava

⁸³⁰ Kurzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

⁸³¹ Kurzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

un Liepāja, pievilka ieceļotājus no plašāka ģeogrāfiska areāla. Aizputes un Grobiņas apriņķos samērā tuvu atradās vairākas pilsētas – Kuldīga, Aizpute, Grobiņa, Liepāja, no kurām pēdējā 19.–20. gs. mijā, kļuva par svarīgu rūpniecības un tirdzniecības centru.

Par Ziemeļkurzemi (Ventspils un Talsu apriņķiem) saglabājušies dati ir skopi. Kopējais izsniegto pasu īpatsvars tur bija mazāks nekā guberņas vidējie rādītāji. Galamērķu vidū atsevišķos pagastos nozīmīga bija zemnieku pierakstīšanās Kurzemes guberņas pilsētās, taču jau kopš 19. gs. 60. gadiem Ziemeļkurzemē aktuālas bija vairākas ārpusguberņas migrācijas iniciatīvas.

Zemgalē (Tukuma, Bauskas un Dobeles apriņķos) Vidzemes guberņas robežai tuvākajās draudzēs (Tukuma, Dobeles, Jelgavas, Baldones, Iecavas, arī Bauskas) bija samērā augsts Vidzemes guberņā pierakstīto zemnieku īpatsvars un kopumā bija aktuāls urbānās migrācijas virziens. Jelgavai tuvākajās draudzēs (Dobeles apriņķī, arī Auces draudzē Tukuma apriņķī) lielāka nozīme kā vidēji guberņā bija ieceļošanai Kurzemes guberņas pilsētās, pamatā Jelgavā.

Jaunjelgavas un Ilūkstes apriņķos Augšzemē migrācijas situācija ievērojami atšķīrās. Jaunjelgavas apriņķa Sēlpils un Neretas draudzēs, sevišķi pierobežas rajonos ar Vidzemes guberņu, zemnieki aktīvi pierakstījās Vidzemes guberņā (par 57% vairāk kā vidēji guberņā). Ilūkstes apriņķī pierakstīšanās Vidzemes guberņā bija mazāk nozīmīga, sevišķi Aizlauces draudzē, kas atradās starp Vitebskas un Kauņas guberņām. Ilūkstes apriņķī lielākā pārrakstīto zemnieku daļa izceļoja uz Kauņas guberņu.

Kartoshēma Nr. 64. Ārpus Baltijas guberņām pārrakstīto Kurzemes guberņas zemnieku īpatsvars no zemnieku kārtas izrakstīto personu galamērķu struktūrā (1858.–1901. g.) (ar tumšāku krāsu – lielāka pārceļošanas intensitāte)⁸³²

Ārpus Baltijas guberņām no Kurzemes guberņas pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem, tika pārrakstīti ap 24% no pagastiem izrakstīto zemnieku un vēl 43% tika pierakstīti Vidzemes guberņā. Pēc dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem 1858.–1868. gadā pārceļotāji ārpus Baltijas veidoja tikai ap 5% visu no pagastiem izrakstīto zemnieku, to skaits pieauga līdz 36% 1869.–1879. gadā, nedaudz kritās 19. gs. 80. gados un 19. gs. 90. gados Kurzemes guberņā jau veidoja ap 53% pārrakstīšanas gadījumu.

Izceļošanai ārpus Baltijas guberņām Lejaskurzemē un Kurzemes centrālajā daļā (Grobiņas, Aizputes un Kuldīgas apriņķos) bija atšķirīga nozīme pa draudzēm. Salīdzinoši lielāks ārpus Baltijas guberņām pārceļojušo zemnieku īpatsvars bija no Liepājas un Aizputes attālākajās Aizputes apriņķa draudzēs – Gramzdā, Embūtē, arī Kuldīgas apriņķa Saldus draudzē. Šajā rajonā

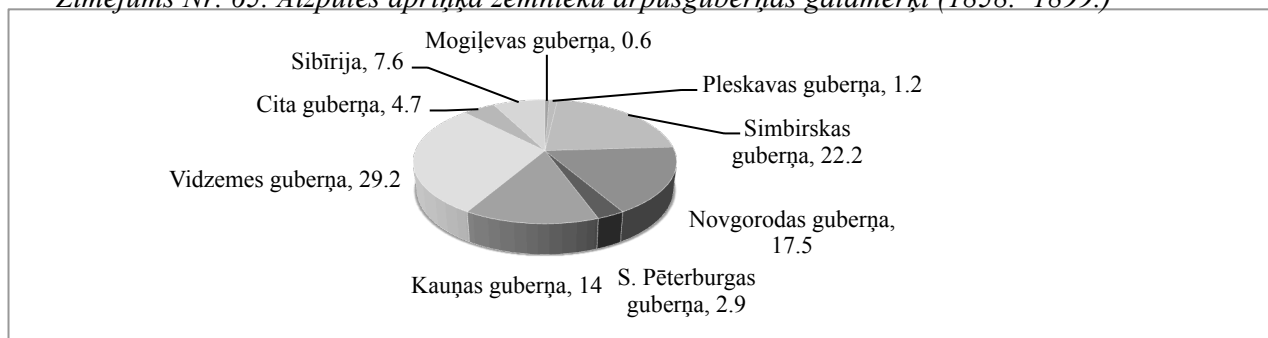
⁸³² Kurzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

attiecīgi bija arī mazāks pilsētās pierakstīto īpatsvars. Diemžēl trūkst datu par Saldus draudzes pierobežu ar Kauņas guberņu, taču Saldus apkārtnes pagastos augsto ārpusguberņas migrācijas intensitāti pamatā veidoja atsevišķas pārceļošanas iniciatīvas uz Minskas guberņu un Simbirskas guberņu 19. gs. 60.–70. gadu mijā, nevis Kauņas guberņu. Mazāka nozīme ārpusguberņas migrācijai bija Grobiņas apriņķī, Kuldīgas draudzē, kā arī Valtaiķu, Sakas, Aizputes un Alsungas draudzēs, taču arī no šiem apriņķiem nāca pārceļotāji uz Novgorodas un Sibīrijas guberņām un citiem galamērķiem. Ventspils apriņķī Ziemeļkurzemē ārpusguberņas migrācijas īpatsvars bija augstākais visā Kurzemes guberņā, tomēr pieejamie revīzijas papildinājumu dati saglabājušies tikai par atsevišķām muižām.

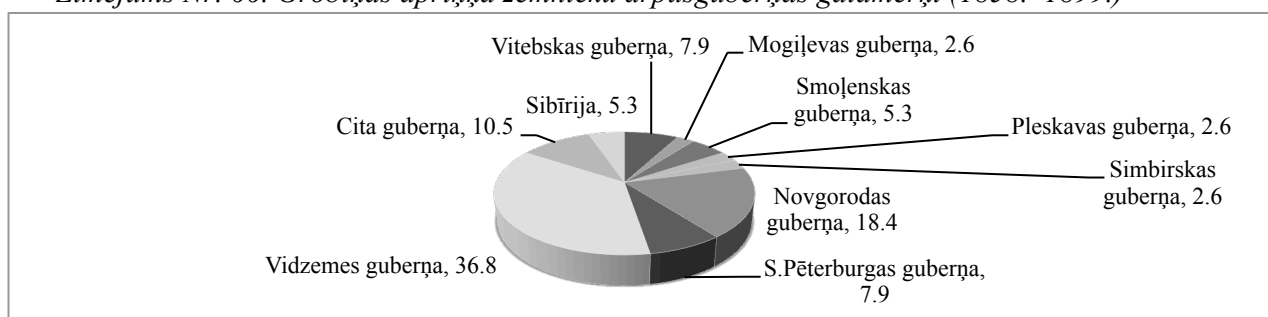
Zemgales apriņķos ārpus Baltijas guberņām pārrakstīto zemnieku īpatsvars pamatā bija mazāks nekā vidēji guberņā, tas bija saistīts gan ar vietējo darbaspēka pieprasījumu, gan arī pilsētu tuvumu. Izņēmums bija Jaunpils un Auces draudzes Tukuma apriņķī, kurās ievērojama nozīme 19. gs. 60.–70. gados bija vairākām izceļošanas iniciatīvām.

Arī Augšzemē situācija bija atšķirīga pa draudzēm. Jaunjelgavas apriņķī ārpusguberņas pārceļošanas iniciatīvām nebija augsts īpatsvars un izņēmums bija relatīvi aktīva izceļošana uz Sibīriju 19. gs. 90. gados. Savukārt, Ilūkstes apriņķī ļoti izplatīta bija zemnieku izceļošana uz Kauņas guberņu.

Zīmējums Nr. 65. Aizputes apriņķa zemnieku ārpusguberņas galamērķi (1858.–1899.)⁸³³

Zīmējums Nr. 66. Grobiņas apriņķa zemnieku ārpusguberņas galamērķi (1858.–1899.)⁸³⁴

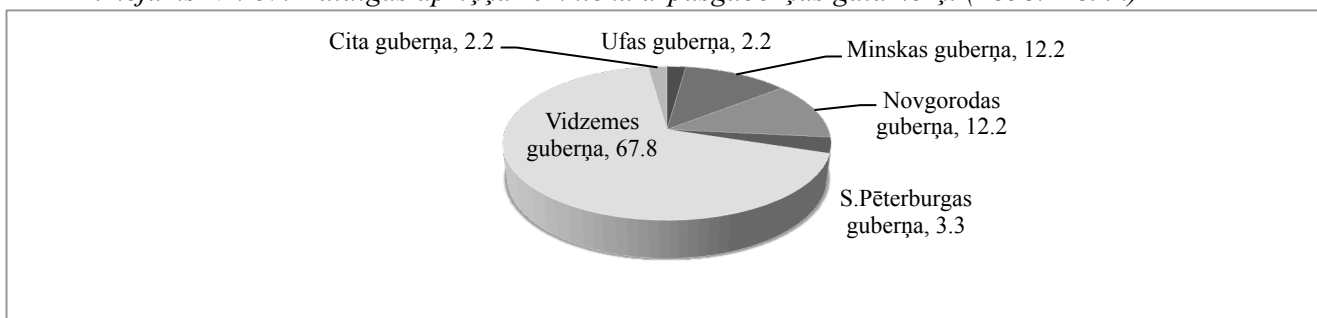
Aizputes un Grobiņas apriņķos bija relatīvi zems Vidzemes guberņā pierakstīto zemnieku īpatsvars. Tā vietā no Rīgas attālos Aizputes apriņķa Dienvidu rajonus raksturoja pārceļošana uz Kauņas guberņu. Tas bija īpaši nozīmīgs galamērķis Aizputes apriņķa Embūtes un Gramzdas draudzē (Aizvīķos, Bātā un citviet) netālu no Kauņas guberņas robežas. Savukārt, 19. gs. 60.–70. gados Aizputes apriņķa Gramzdas draudzes zemnieki lielā skaitā tika pierakstīti Simbirskas guberņā. Visā Lejaskurzemē bija arī samērā daudz Novgorodas guberņā pierakstītu zemnieku, kas bija Kurzemes guberņas kopējā īpatnība.

Dati par Kuldīgas apriņķi ir samērā nepilnīgi un neiekļauj ziņas par Vārmes draudzi un Saldus draudzes Dienvidu daļu pie Kauņas guberņas robežas.

⁸³³ Kurzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

⁸³⁴ Kurzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

Zīmējums Nr. 67. Kuldīgas apriņķa zemnieku ārpusguberņas galamērķi (1858.–1899.)⁸³⁵

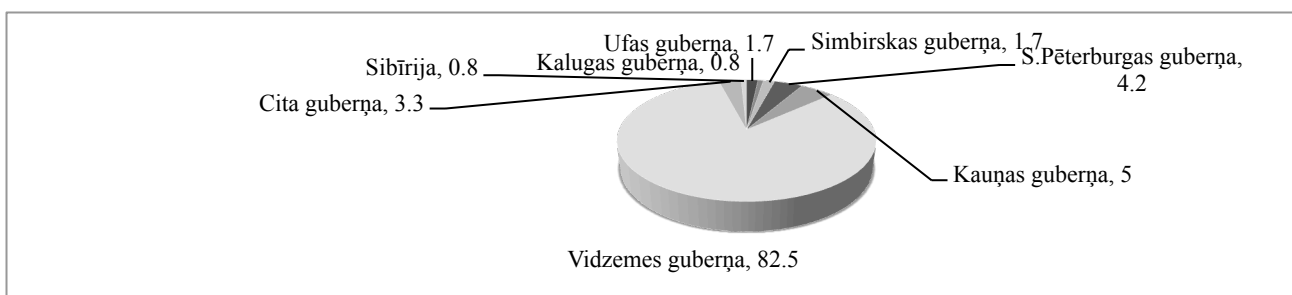

Taču saglabājušās revīzijas papildinājumu ziņas par Kuldīgas apriņķi rāda samērā augstu Vidzemes guberņas īpatsvaru galamērķu vidū. Līdzīgi kā Ventspils un Aizputes apriņķos, samērā aktuāla 19. gs. otrajā pusē Kuldīgas apriņķī bija arī pārceļošana uz Novgorodas guberņu. Savukārt Saldus draudzē bija ļoti augsts Minskas guberņas īpatsvars zemnieku galamērķu vidū (12%).

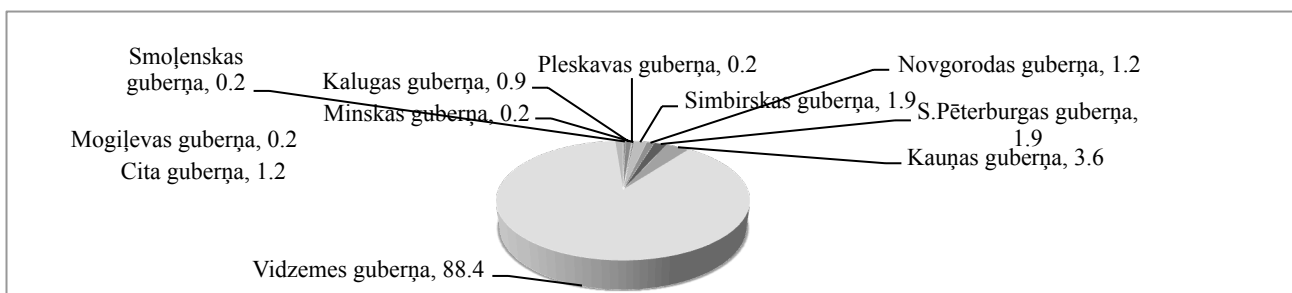
Esošie dati par Ziemeļkurzemes apriņķiem ārpusguberņas galamērķus neatspoguļo pilnīgi un tādēļ sīkāk atsevišķu Ziemeļkurzemes draudžu un pagastu zemnieku aktīvā iesaiste izceļošanā ārpus guberņas analizēta konkrēto izceļošanas iniciatīvu kontekstā.

Trīs Zemgales apriņķus raksturoja daudzējādā ziņā līdzīga situācija, izņemot tās īpatnības, ko galamērķu struktūrā ieviesa aktīvā Tukuma apriņķa Auces un Jaunpils draudžu zemnieku iesaiste ārpusguberņas migrācijas iniciatīvās.

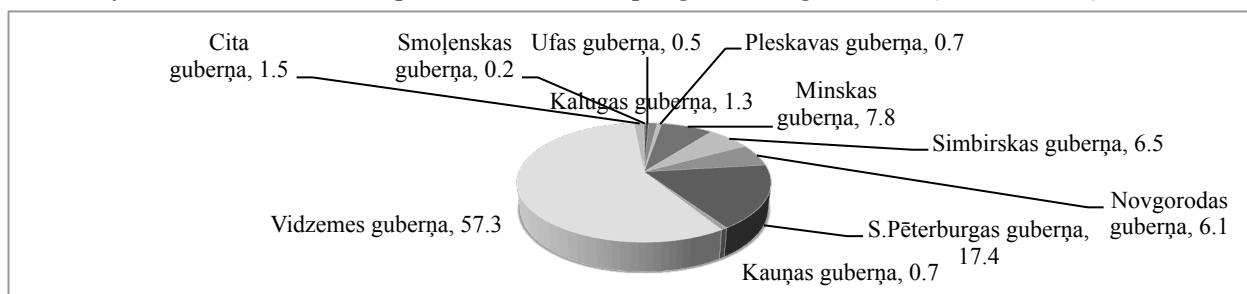
Zīmējums Nr. 68. Bauskas apriņķa zemnieku ārpusguberņas galamērķi (1858.–1899.)⁸³⁶

Zīmējums Nr. 69. Dobeles apriņķa zemnieku ārpusguberņas galamērķi (1858.–1899.)⁸³⁷

Zīmējums Nr. 70. Tukuma apriņķa zemnieku ārpusguberņas galamērķi (1858.–1899.)⁸³⁸

⁸³⁵ Kurzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

⁸³⁶ Kurzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

⁸³⁷ Kurzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

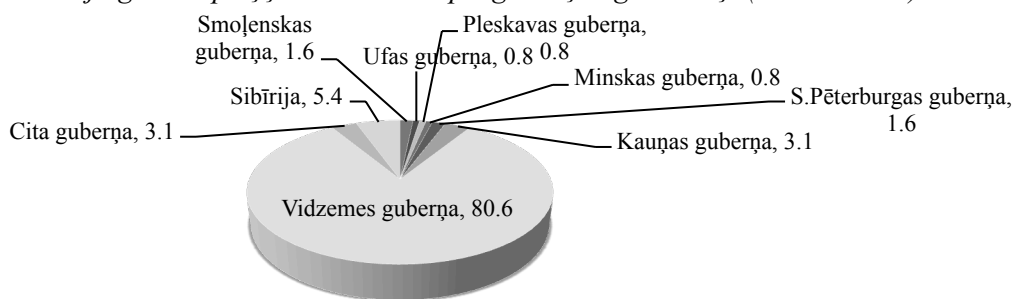
⁸³⁸ Kurzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

Zemgales zemnieku galamērķu vidū bija augsts Vidzemes guberņas īpatsvars, īpaši Dobeles un Bauskas apriņķos, kā arī Tukuma apriņķa Tukuma draudzē. Citu ārpuguberņas galamērķu nozīme Bauskas un Dobeles apriņķos bija epizodiska. Dobeles un Bauskas apriņķos nozīmīgs zemnieku galamērķis bija arī Kauņas guberņa.

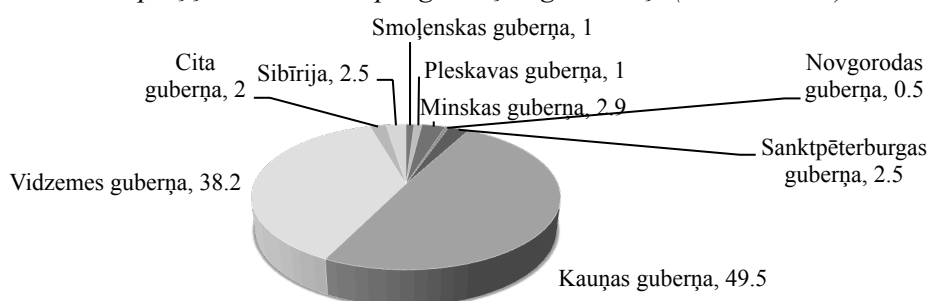
Tukuma apriņķī ievērojamas pārceļošanas iniciatīvas, kas atspoguļojās arī kopējā ārpuguberņas galamērķu struktūrā, bija Jaunpils draudzes zemnieku izceļošana uz Sanktpēterburgas guberņas Karlovu un citām kolonijām no Bikstiem, Jaunpils u.c. pagastiem, kā arī Auces draudzes zemnieku aktīvā iesaiste pārceļošanā uz Simbirskas guberņas Lielberežņikiem 1869. gadā, īpaši Auces apkārtnes muižās. Tāpat Jaunpils draudzē, sevišķi Jaunpils, Bikstu un Blīdenes apkārtņē, 19. gs. 60.–70. gadu mijā aktuāla bija arī pārceļošana uz Minskas guberņu.

Augšzemē ārpuguberņas migrācijas virzienus noteica ģeogrāfiskā novietojuma īpatnības un ar tām saistītie vēsturiskie kontakti. Zemnieku vidū pastāvēja cerības uz izdevīgāku saimniekošanu Kauņas guberņā pēc 1863. gada sacelšanās, tāpat Ilūkstes apriņķī raksturīga bija Vitebskas guberņas zemnieku vidū izplatītā interese par kroņa zemes iegūšanu Sibīrijā.

Zīmējums Nr. 71. Jaunjelgavas apriņķa zemnieku ārpuguberņas galamērķi (1858.–1899.)⁸³⁹

Zīmējums Nr. 72. Ilūkstes apriņķa zemnieku ārpuguberņas galamērķi (1858.–1899.)⁸⁴⁰

Jaunjelgavas apriņķa zemniekiem svarīgs galamērķis bija Vidzemes guberņa, īpaši tās pierobežā Sēlpils draudzē. Būtiska iezīme, līdzīgi kā Ilūkstes apriņķī bija Sibīrijas guberņu nozīme galamērķu izvēlē no 19. gs. 90. gadiem. Savukārt, Ilūkstes apriņķī lielāko ietekmi uz 10. dvēseļu revīzijas papildinājumos atspoguļoto zemnieku migrācijas galamērķu struktūru atstāja zemnieku pārrakstīšana uz Kauņas guberņu 19. gs. 60.–70. gados.

19. gs. 30.–40. gados Vidzemes un Kurzemes guberņās zemnieku pārvietošanās tiesību regulējums noteica nelielu ārpuguberņas migrācijas nozīmi zemnieku vidū. Iekškrivijas guberņās latvieši lielākoties nonāca tur paliekot pēc karadienesta, kā arī izsūtījuma gadījumā. 19. gs. 30.–40. gados nozīmīgākā bija iedzīvotāju pārvietošanās starp pagastiem, gadā vidēji tajā bija

⁸³⁹ Kurzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

⁸⁴⁰ Kurzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

iesaistīti vairāk kā 3000 cilvēki Vidzemes guberņas *latviešu apriņķos* un līdzīgs skaits Kurzemes guberņā, ieskaitot tikai citā pagastā pārrakstītos zemniekus, nevis pasu saņēmējus. Lokālā migrācija starp pagastiem un pārceļošana uz pilsētām galveno lomu saglabāja arī 19. gs. 50. gados, taču šajā laikā pieauga zemnieku izņemto pasu skaits. No zemnieku kārtas izrakstīto vidū tikai mazāk kā 10% pārrakstīto zemnieku tika pierakstīti ārpus Baltijas guberņām.

19. gs. 60.–90. gados turpinājās fiziskās un sociālās mobilitātes pieaugums zemnieku vidē un arī migrācijas galamērķu dažādošanās. Dažāda veida migrācijās iesaistīto zemnieku galamērķi vairākumā bija savas guberņas robežās – starp pagastiem, uz guberņas pilsētām. Taču kopš 19. gs. 50.–60. gadu mijas pieauga ārpusguberņas migrācijas īpatsvars uz galamērķiem ārpus Baltijas guberņām. Pēc aplēsēm par pārrakstīto personu skaita dinamiku, 19. gs. 60. gados no Kurzemes guberņas un Vidzemes guberņas latviešu daļas gada laikā vidēji izceļoja ap 500–600 latviešu zemnieku, 19. gs. 70. gados – ap 2000, 19. gs. 80. gados – ap 2500, savukārt, 19. gs. 90. gados ap 2300 pārceļotāju gadā. Līdzīgs skaits kā minimums saglabājās arī 20. gs. sākumā.

Arī 19. gs. 70.–90. gados lielākā daļa migrācijās iesaistīto zemnieku pārvietojās starp pagastiem vai apriņķiem guberņas robežās un devās uz pilsētām. Izsniegto pasu skaits kopš 19. gs. 50. gadiem ar katru desmitgadi bija pieaudzis. 19. gs. 70.–80. gados jau ap 30% zemnieku kārtai pierakstīto pagastu iedzīvotāju dzīvoja ārpus to pieraksta vietām un šis rādītājs turpināja pieaugt arī nākamajās desmitgadēs.

19. gs. 90. gados un 20. gs. sākumā lielāku nozīmi kā iepriekš Baltijā ieguva izceļošana uz kroņa zemi Sibīrijā un Krievijas Eiropas daļā, kā arī emigrācija ārpus Krievijas. 1905. gada revolūcijas sekas bija piespiedu migrācijas (bēgšana, izsūtījums). Kopējais ārpusguberņas migrācijās iesaistīto zemnieku skaits 20. gs. sākumā nesamazinājās, taču uz citu lielo Krievijas migrācijas virzienu fona Baltijas guberņu zemnieku migrācija ārpus guberņas arī 20. gs. sākumā nebija masveidīga. 20. gs. sākumā, turpinoties industrializācijai un urbanizācijai, Zemgalē jau bija nepieciešams lauksaimniecībai vajadzīgo darbaspēku nodrošināt ar ieceļotājiem. 20. gs. sākumā ārpus pieraksta vietas dzīvojošo pagastiem piederīgo zemnieku īpatsvars jau bija ap 50%.

1897. gadā Krievijas impērijā ārpus Baltijas guberņām un Latgales bija uzskaitīti 117 tūkstoši latviešu, no kuriem ap 100 tūkstoši bija izceļotāji no Baltijas guberņām un 95 tūkstoši dzīvoja Krievijas Eiropas daļā. Krievijas impērijas Eiropas daļā 19. gs. beigās bija ap 60 000 lauksaimniecībā nodarbināto latviešu kolonistu Kauņas, Pleskavas, Vitebskas, Mogiļevas, Minskas, Novgorodas, Ufas, Smoļenskas un citās guberņās. Savukārt, pirms 1. pasaules kara Krievijā kopumā ārpus mūsdienu Latvijas teritorijas (bez 20. gs. sākuma izceļotājiem no Latgales) dzīvoja ap 160 tūkstoši latviešu, neieskaitot dabisko pieaugumu diasporā 20. gs. sākumā.

Kopumā izceļošana ārpus Baltijas guberņām nepārsniedza ikgadējo dabisko pieaugumu, taču mehāniskās kustības rezultātā samazinājās iedzīvotāju skaits apriņķos. Šis samazinājums gan pamatā notika urbānās migrācijas dēļ, nevis ārpusguberņas migrācijas virzienu rezultātā. Tajā pašā laikā Baltijas guberņu īpatnība bija arī ilgstošā izceļošana uz galamērķiem laukos Krievijas impērijas dažādās guberņās, turklāt zemi zemniekiem pērkot vai nomājot no privātīpašniekiem. Neskatoties uz rūpniecības attīstības un urbanizācijas sniegtajām iespējām Baltijā, ilgstoši saglabājās ārpusguberņas migrācijas plūsma uz galamērķiem laukos. To noteica tradīcijas, iespējas un sasniegumi veiksmīgākajās saimniecībās Baltijā, kas bija izceļotāju paraugs.

Migrācijas galamērķu izvēle bija izteikti reģionāla un pat lokāla – migrācijas intensitāte un izvēlētie migrācijas galamērķi atšķīrās ne tikai pa guberņu apriņķiem, bet arī draudzēm un pagastiem. Tas norāda uz dažādu subjektīvo un lokālo faktoru (informācijas aprites, pieredzes, baumu, kaimiņu un paziņu piemēru u.c.) lomu.

Vidzemes guberņā 19. gs. otrajā pusē mazāk kā vidēji no zemnieku kārtas vai guberņas tika izrakstīti Valmieras un Cēsu apriņķu zemnieki. Zemākie ārpusguberņas migrācijas rādītāji bija Valmieras apriņķī, īpaši tā Ziemeļu daļā. Cēsu apriņķī ievērojami vairāk zemnieku tika pārrakstīti Vidzemes augstienes pagastos un Cēsu apkārtnē. Savukārt relatīvi lielāks no zemnieku

kārtas izrakstīto īpatsvars 19. gs. otrajā pusē bija Rīgas un Valkas apriņķos, īpaši Rīgas apkārtnē un guberņas Dienvidrietumu daļā. Aktīva 19. gs. otrajā pusē bija izrakstīšanās no zemnieku kārtas Valkas apriņķī Alūksnes apkārtnē.

Turpretī ārpus pagasta (paliekot pierakstītiem pagastā) relatīvi vairāk zemnieku dzīvoja Valmieras un Cēsu apriņķos, kur, savukārt, bija mazāk no kārtas izrakstīto zemnieku. Tas saistīts ar zemnieku intensīvu iesaisti vietējā pārceļošanā starp pagastiem un arī izceļošanā uz pilsētām. Šajos reģionos Valmieras un Cēsu apriņķos, kuros bija mazāk raksturīga zemnieku izrakstīšana no kārtas un lielāks ārpuspagastnieku īpatsvars, bija arī mazāks izņemto pasu īpatsvars un tātad nozīmīgāka bija vietējā migrācija starp pagastiem, kurai 30 verstu robežās ap pagastu nebija nepieciešama pase. Tātad zemnieki šajos reģionos varēja atrast nodarbošanos lauksaimniecībā vai amatos uz vietas, kamēr citviet aktuālāka bija izceļošana uz pilsētām vai citām guberņām.

Vidzemes guberņas pilsētās relatīvi retāk tika pierakstīti Vitebskas un Pleskavas guberņu pierobežā dzīvojošo rajonu zemnieki un biežāk – Vidzemes Ziemeļu un centrālās daļas iedzīvotāji. To ietekmēja Rīgas pilsētas tuvums.

Kurzemes guberņā uz Kurzemes guberņas pilsētām pārrakstīto zemnieku lielāks īpatsvars bija Liepājas un Jelgavas apkārtnē; Vidzemes guberņā (sevišķi Rīgā) vairāk pierakstījās tās pierobežas rajonu zemnieki, īpaši Tukuma, Jelgavas apriņķos. Zemgalē kopumā bija augstāks Kurzemes guberņas pilsētās un Vidzemes guberņā (Rīgā) pierakstīto zemnieku īpatsvars.

Ārpus Baltijas guberņām relatīvi vairāk zemnieku tika pārrakstīts Ziemeļkurzemē, kā arī Kuldīgas apriņķa Saldus apkārtnē un Aizputes apriņķa Dienvidu daļā, tāpat arī Ilūkstes apriņķī. Šīs teritorijas ietekmēja vairākas intensīvas ārpusguberņas migrācijas 19. gs. otrajā pusē.

Būtiska nozīme ārpusguberņas migrācijas virzienu izvēlē bija pierobežas faktoram, kas 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā noteica gan Vidzemes guberņas zemnieku pārceļošanu uz Vitebskas un Pleskavas guberņām, gan Kurzemes guberņas zemnieku pārceļošanu uz Kauņas un Vitebskas guberņām. Vidzemes guberņā 19. gs. otrajā pusē visvairāk ārpus guberņas pārrakstīto zemnieku nāca tieši no Vitebskas un Pleskavas guberņu pierobežai tuvākajiem rajoniem. Arī Kurzemes guberņā Aizputes un Grobiņas apriņķos ārpusguberņas migrācijas struktūrā relatīvu mazu bija relatīvi augsts Kauņas, Simbirskas un Novgorodas guberņās pierakstīto zemnieku īpatsvars. Savukārt, Augšzemē, īpaši Ilūkstes apriņķī, nozīmīgs zemnieku galamērķis bija Kauņas guberņa.

4. nodaļa. Zemnieku ārpusgubernas migrācijas cēloņi un iemesli

4.1. Pārceļotāju sociālais portrets un dzimumvecumstruktūra

Pārceļotāju sociālā portreta, dzimuma un vecuma struktūras raksturojums ir viens no priekšnoteikumiem, lai izprastu atšķirīgās situācijas, kurās zemnieki izšķīrās par pārceļošanu. Pārceļotāju dzimuma, vecuma un sociālās struktūras analīzei izmantoti kvantitatīvie dati no 10. dvēseļu revīzijas papildinājumiem, pasu izsniegšanas reģistriem, pagastu ruļļiem. Šajā pētījumā sociālais portrets aptver tādas raksturlielumus kā pārceļotāju dzimums, vecums, ģimenes lielums un sastāvs, piederība sociālekonomiskajām grupām. Sociālajā portretā sīkāk nav iekļautas mājsaimniecību un ģimenes struktūras īpatnības, kas ir speciāla pētījuma uzdevums.

Pārceļotāju dalījums pēc dzimuma

Ģimenes galvas gan pēc likuma, gan arī tradīcijas 19. gs. bija vīrieši. Tomēr migrācijās bija iesaistītas arī sievietes – gan neprecētās, gan arī atraitnes ar vai bez ģimenēm.

Dvēseļu revīzijas papildinājumos kopš 1858. gada Kurzemes un kopš 19. gs. 70. gadiem arī Vidzemes guberņā tika reģistrēti ne tikai no zemnieku kārtas izrakstītie vīrieši, bet arī sievietes. Pēc revīzijas papildinājumu datiem par Vidzemes guberņu, ārpus zemnieku kārtas vai Vidzemes gubernas patstāvīgi izrakstītās sievietes (t.i. neprecētās vai atraitnes) 19. gs. 70.–80. gados veidoja ap 5–7% visu pārrakstīšanas gadījumu (skat. pielikumus Nr. 20–21).⁸⁴¹ Savukārt, 19. gs. 60.–90. gadu dati par Kurzemes guberņu rāda, ka pārrakstīto vidū sievietes bija aptuveni 10%. Taču lielākoties sievietes izceļoja kopā ar saviem vīriem vai arī vecākiem. Turpretī bez ģimenes locekļiem pārrakstīto vīriešu skaits Kurzemes guberņā pārsniedza 50% no visiem pārrakstītajiem zemnieku kārtas piederīgajiem.

Ja ārpus zemnieku kārtas izrakstītās sievietes dalām pēc to galamērķiem, tad Vidzemes guberņā 19. gs. 70. gados ap 56% zemnieču tika pierakstītas dažādās pilsētnieku kārtās Vidzemē (vidēji guberņā ap 49% pārrakstīšanas gadījumu), 44% – ārpus gubernas un tikai nepilns 1% – kādā no profesionālajām grupām. Tieši sociālās mobilitātes iespējas sievietēm bija zemākas, taču gan ārpus gubernas, gan uz pilsētām pārrakstīto sieviešu īpatsvars bija līdzīgs gubernas vidējam.

Kurzemes guberņā tikai aptuveni 12% sieviešu tika pārrakstītas ārpus Baltijas guberņām un ap 73% – uz Kurzemes gubernas pilsētām, t.i., Kurzemes guberņā bija relatīvi mazāks ārpus Baltijas guberņām pārrakstīto sieviešu īpatsvars un augsts pilsētās pierakstīto sieviešu īpatsvars. Sevišķi daudz jaunu sieviešu pierakstījās Kurzemes gubernas pilsētās vēl līdz 19. gs. 70. gadiem un tā bija kļuvusi par būtisku mobilitātes iespēju sievietēm, kuras pilsētā strādāja kā kalpotājas, bērnaukles, virējas u.tml. Ārpusgubernas galamērķu nozīme sieviešu izvēlēto galamērķu vidū Kurzemes guberņā pieauga 19. gs. 60. gadu otrās puses un 70. gadu sākuma masveidīgās pārceļošanas iniciatīvu laikā.

Ārpusgubernas migrācijas kā alternatīvas nozīmi 19. gs. beigās rāda fakts, ka 19. gs. 80. gados, kad pieauga ārpus gubernas pārrakstīto sieviešu īpatsvars, vairāk bija arī sieviešu, kuras ārpus gubernas devās kā ģimenes galvas (t.i. ar ģimeni). Daļa pārrakstīto sieviešu-ģimenes galvu par atraitnēm kļuva jau pēc pārceļošanas, jo pārceļotāji mira slikto dzīves apstākļu un pārpūles dēļ. Taču bija sievietes, kuras patstāvīgi kopā ar bērniem devās arī uz zemnieku kolonijām. Piemēram, uz Ufas guberņu 20. gs. sākumā no Kurzemes gubernas viena pati pārceļoja atraitne Lība Freimane ar trijiem bērniem-pusaudžiem.⁸⁴²

19. gs. 70.–90. gados Vidzemē ap 30–40% pārrakstīto sieviešu bija ar bērniem vai darbnespējīgiem vecākiem un attiecīgi 60–70% tika pārrakstītas vienas. Ar vienu bērnu pārceļojušās sievietes vidēji bija ap 40 gadu vecas, savukārt, to ģimeņu galvas, kurās bija četri un vairāk ģimenes locekļi parasti bija 50 un vairāk gadu vecas atraitnes. Sievietes, kuras pārceļoja vienas, vidēji bija 29 gadus vecas, t.i., nedaudz vecākas par vidējo laulību vecumu Baltijā 19. gs.

⁸⁴¹ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

⁸⁴² Veras Freimanes (1925) atmiņas. Ierakstītas 2007. gada jūlijā Krievijas Federācijas Baškortostānas Republikas Arhangeļskas rajona Beisovā. Autora personīgais arhīvs.

otrajā pusē.⁸⁴³ Tas atbilda ierastajam dzīves ciklam – patstāvīgās pārceļotājas bija samērā jaunas, taču ar laulībā vai ārīlulībā dzimušiem bērniem ārpus zemnieku kārtas izrakstīto sieviešu vidējais vecums bija lielāks.

Kurzemes guberņā 19. gs. 60.–70. gados pārrakstīto vidū tikai 14–18% sieviešu bija ar bērniem vai citiem radniekiem. Individuālās pārceļotājas biežāk apmetās vietējās pilsētās, savukārt, sievietes ar ģimenēm nereti sekoja aktuālajām ārpusguberņas migrācijas plūsmām.

Precīzākus datus par migrācijās iesaistīto patstāvīgo sieviešu īpatsvaru sniedz pagastu pasu izsniegšanas reģistri. Taču arī pasu reģistri uzrāda tikai neprecētās sievietes un atraitnes, jo precētām sievietēm, kuras izceļoja kopā ar vīru, pases neizdeva.

Dati par Kauguru, Drabešu, Alūksnes, Grāvendāles (Kraukļu), Kokmuižas un Burtnieku pagastiem Vidzemes guberņā (skat pielikumus Nr. 29–32) rāda, ka vidēji pasu saņēmēju vidū 19. gs. 60.–80. gados 30% bija patstāvīgi pārceļojušās sievietes un 70% vīriešu. Tiesa, šis pasu saņēmēju īpatsvars ievērojami atšķīrās starp pagastiem un arī bija mainīgs pa gadiem.⁸⁴⁴ Piemēram, Drabešu pagastā 19. gs. 60.–70. gados pasu saņēmēju vidū bija tikai 17% sieviešu, taču Alūksnes pagastā 19. gs. 60. gados – 42%. Kopumā pasu izdošanas reģistri parāda ievērojami biežāku sieviešu iesaisti migrācijās kā revīziju papildinājumi. Ja salīdzinām bez ģimenēm pārceļojušo vīriešu un sieviešu skaitu ar pasēm, tad šādu vīriešu un sieviešu īpatsvars pārceļotāju struktūrā 19. gs. 60.–90. gados bija samērā līdzīgs.

Arī pēc senatora N. Manaseina revīzijas vajadzībām iesūtīto anketu datiem par Vidzemes guberņas pagastiem, aptuveni 23.5 tūkstoši zemnieku kārtai piederīgu vīriešu un 25.3 tūkstoši sieviešu dzīvoja pagastos, taču tajos nebija pierakstīti, t.i., bija ar vai bez pases izceļojuši. Kā redzams no šiem datiem, laukos dzīvojošo, bet ārpus pagasta izceļojušo sieviešu pēc šī rādītāja bija pat vairāk kā vīriešu.⁸⁴⁵ Tiesa pagastos kopumā arī bija pierakstīts nedaudz vairāk sieviešu kā vīriešu.⁸⁴⁶

Būtisks sieviešu pārceļošanas intensitātes pieaugums 19. gs. otrajā pusē nebija vērojams. Izmaiņas drīzāk notika izvēlētajos galamērķos un sociālās un fiziskās mobilitātes veidos. Jau 19. gs. 50. gadu 1. pusē 1. Cēsu draudzes tiesas iecirknī ap 40–45% patstāvīgo pasu saņēmēju bija sievietes.⁸⁴⁷ Šīs pārceļotājas bija gan neprecētās sievietes (vairākumā gadījumā), gan arī atraitnes ar bērniem, kas devās gan uz pilsētām.⁸⁴⁸ Tāpat arī Tukuma apriņķa zemnieku vidū, kuri 1846. gadā izceļoja no pagasta, no 198 pasu saņēmējiem ap 46.5% bija sievietes, pamatā kalpotājas gan Kurzemes pilsētās un Rīgā.⁸⁴⁹

Ja salīdzinām pilnīgi ārpusguberņas migrācijā iesaistīto ģimenes locekļu (ne tikai ģimenes galvu) dalījumu pēc dzimuma, tad, piemēram, 1865. gadā Kurzemes guberņā pārceļošanai uz Novgorodas guberņu un Ziemeļrietumu guberņām pieteikušos vidū bija ap 59% vīriešu un 41% sieviešu. Relatīvi vairāk pārceļotāju vidū bija neprecētu vīriešu kā neprecētu sieviešu.⁸⁵⁰ Zemnieku kolonijās darbaspēka nodrošinājuma ziņā svarīgākais bija vīriešu darbaspēks smaga fiziska darba veikšanai, turklāt, sieviešu mērķis, gatavojoties laulībām, atšķīrībā no vīriešiem, nebija savas saimniecības dibināšana jaunai ģimenei.

Pārceļotāju dalījums pa vecuma grupām

10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datus par Vidzemes guberņu fiksēts vecums aptuveni 2300 ģimenes galvām vai patstāvīgiem pārceļotājiem, kuri tika izrakstīti no zemnieku kārtas 19. gs. 80.–90. gados. Pārrakstītie vidēji bija 36 gadus veci, tomēr jāņem vērā, ka reāli jaunajās

⁸⁴³ Zelče, V. Nezināmā. Latvijas sievietes 19. gadsimta otrajā pusē. Rīga: Latvijas Arhīvistu biedrība, 2002, 46.-47. lpp.

⁸⁴⁴ Šeit un turpmāk: elektroniska datubāze pēc pasu izsniegšanas grāmatām: LVVA, 870. f., 2. apr., 244. l., 970. f., 1. apr., 281. l., 3787. f., 1. apr., 15. l.; 998. f., 1. apr., 155. l., 841. f., 1. apr., 11., 33. l.s.; 975. f., 1. apr., 15. l.

⁸⁴⁵ N. Manaseina revīzijas anketas par Vidzemes gub.

⁸⁴⁶ Turpat.

⁸⁴⁷ LVVA, 149. f., 1. apr., 9375. l., 140., 156. lp.

⁸⁴⁸ LVVA, 149. f., 1. apr., 9375. l., 4.-71. lp.

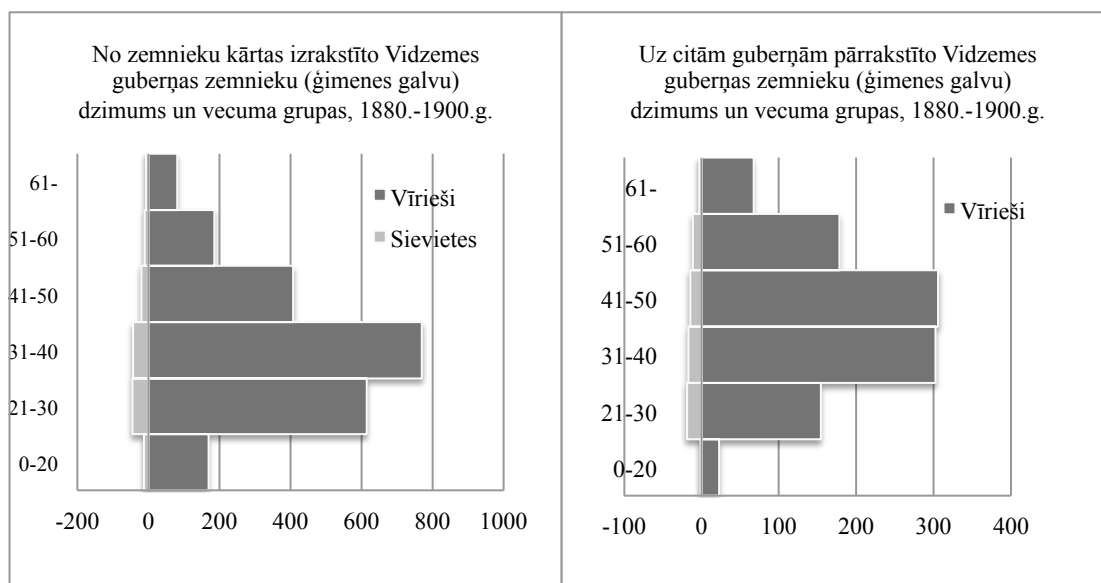
⁸⁴⁹ LVVA, 96. f., 6. apr., 573. l., 44. lp.

⁸⁵⁰ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 187. lp.

dzīvesvietās bērni varēja veidot jau atsevišķas mājsaimniecības. Līdzīga situācija bija arī Kurzemes guberņā 19. gs. 60.–90. gados, kur vidēji pārceļojušie bija 27–39 gadus veci, atkarībā no izvēlētajā galamērķa.

Lielākā ārpus Vidzemes guberņas zemnieku kārtas izrakstīto iedzīvotāju daļa bija piederīga trīsdesmitgadniekiem (līdz 35%), otra lielākā grupa bija 21–30 gadus vecie zemnieku kārtai piederīgie jaunieši (ap 30%). Arī Kurzemes guberņā pārrakstīto vidū bija ap 28% divdesmitgadnieku, ap 26% – trīsdesmitgadnieku. Ņemot vērā samērā augsto pilsētās pierakstīto īpatsvaru, tur lielāks bija arī jaunāku pārrakstīto zemnieku īpatsvars (vecumā līdz 20 gadiem), īpaši sieviešu vidū.

Zīmējums Nr. 73. No zemnieku kārtas Vidzemes guberņā izrakstīto dzimumvecumstruktūra, 1880.–1900. g.)

Gan Vidzemes, gan arī Kurzemes guberņās vidēji visjaunākie pārrakstītie zemnieki bija dažādās profesionālās grupās pierakstītie. Likumos paredzētie nodokļu atvieglojumi pienācās jau mācību laikā, vai arī iegūstot attiecīgo kvalifikāciju. Vidēji profesionālajās grupās pierakstītie bijušie zemnieku kārtas piederīgie bija 25–26 gadus veci, to vidū vairāk kā 90% bija vīrieši (studenti, skolotāji, garīgā semināra audzēkņi, iekšlietu darbinieki u.tml).

Vidzemes guberņā uz pilsētām pārrakstītie zemnieku kārtas piederīgie (ģimenes galvas vai patstāvīgi pārceļotāji) vidēji bija 35 gadus veci, tomēr pārceļošana uz pilsētām pamatā notika ar pasēm, nevis zemniekiem pārrakstoties uz jauno galamērķi, tādēļ precīzākus datus par to sniedz izsniegto pagasta pasu reģistru dati. Kurzemes guberņā pilsētās vidēji tika pierakstīti ap 27 gadus veci zemnieku kārtas piederīgie. Kopumā gan Kurzemes, gan arī Vidzemes guberņā pilsētās pierakstītie bija jaunāki nekā ārpus Baltijas pārrakstītie zemnieki.

Vecākā pārrakstīto zemnieku daļa bija zemnieki, kuri devās ārpus Baltijas guberņām. Vidzemes guberņā no guberņas izrakstītie zemnieki (patstāvīgie pārceļotāji vai ģimenes galvas) vidēji bija 42 gadus veci. Savukārt, Kurzemes guberņā ārpus Baltijas guberņām pārrakstītie vidēji bija 39 gadus veci. Jāņem gan vērā, ka šajā uzskaitē tika reģistrēts ģimenes galvas vecums, nevis visu pārrakstīto personu vidējais vecums vai to personu vidējais vecums, kas ieguva zemes īpašumus jaunajā dzīvesvietā.

Ja salīdzinām ārpus guberņas pārrakstīto zemnieku vecumu struktūru ar datiem par citiem migrācijas virzieniem, tad lielākā atšķirība pārrakstīto vecumu dalījumā bija vecuma grupā pēc četrdesmit. Šajā vecuma grupā ievērojami mazāk bija pilsētās un profesionālajās grupās pierakstīto. Turpretī tieši 31–50 gadu vecuma grupai piederēja ģimenes cilvēki *spēka gados*,

relatīvi pieriedzējuši cilvēki, kuri izdalīja izvēli par labu aizceļošanai uz Iekšskrieviju. Pārceļošana uz zemnieku kolonijām īpaši aktuāla bija veidojoties jaunās paaudzes ģimenēm, t.i., domājot par teju patstāvīgo bērnu (sevišķi – dēlu) nākotni.

Pēc 1897. gada tautas skaitīšanas datiem par Ufas guberņu, kur relatīvi nesen (1894.–1896. gadā) bija notikusi masveidīga latviešu zemnieku ieceļošana, aptuveni puse visu latviešu Ufas guberņā bija vecumā līdz 20 gadiem un tikai nedaudz vairāk kā 20% – vecāki par 40 gadiem. To noteica tieši apstākļi, ka kolonisti laukos parasti ieceļoja ar ģimenēm, lai nodrošinātu darbaspēku. Tādējādi ģimenes galvam bija relatīvi liels vecums, taču visu pārceļotāju vidējais vecums bija mazāks, ģimenēs bija daudz bērnu un pusaudžu.⁸⁵¹

Pēc Vidzemes guberņas pagastu pasu izsniegšanas datiem, aptuveni līdzīga pasu saņēmēju daļa nāca no 21–30 un 31–40 gadu vecuma grupām (ap 31% katrā grupā). Tā bija ekonomiski aktīva un mobila iedzīvotāju daļa, kas visvairāk izņēma pasas, lai uzturētos ārpus pagasta.⁸⁵² Pēc analizētajiem pasu reģistru datiem, nedaudz augstāks 31–40 gadu vecuma grupai piederīgo pasu saņēmēju īpatsvars bija tajos pagastos, kur bija augstāks ārpus guberņas pārceļojušo pasu saņēmēju īpatsvars. Savukārt, vairāk 21–30 gadu veco pasu saņēmēju bija pagastos, kur lielāka pasu saņēmēju daļa devās uz pilsētām vai kādu citu pagastu. Tas kopumā sakrīt ar dvēseļu revīziju papildinājumos konstatējamo tendenci.

Pārceļotāju ģimenes lielums un sastāvs

Apkopojot datus par zemnieku pieteikumiem pārceļošanai uz Jeisku 1853.–1854. gadu mijā Vidzemes guberņā, vidēji uz vienu pārceļotāju bija vēl divi ģimenes locekļi, t.i., matemātiski rēķinot, vidējais ģimenes lielums bija trīs cilvēki.⁸⁵³ Diemžēl mums nav datu par to, cik pārceļotāji vēl nebija nodibinājuši ģimenes un cik no šīm ģimenēm bija bez bērniem. Turklāt pieaugušie (pilngadīgie) vīrieši tika rēķināti kā patstāvīgi saimnieku vai kalpu kārtai piederīgie iedzīvotāji, neskatoties uz to, ka reāli tie dzīvoja savu vecāku mājsaimniecībā.

Mazāk datu pieejams par kolonijās ieceļojušo ģimenes sastāvu, t.i. to, kādas bija galamērķos izveidotās mājsaimniecības. Ziņas par 19. gs. 60. gados Novgorodas guberņā ieceļojušām 54 latviešu zemnieku ģimenēm un to mājsaimniecībām rāda, ka ieceļotāji vidēji bija ap 38 gadus veci, ar 3.9 cilvēku lielām ģimenēm.⁸⁵⁴ Savukārt, piemēram, 19. gs. 90. gadu vidū pārceļošanai uz Simbirskas guberņu 109 pieteikušos Kurzemes guberņas zemnieku ģimenes vidēji bija ar 4.7 ģimenes locekļiem vienā (ieskaitot ģimenes galvu).⁸⁵⁵ Tās pamatā bija jau izveidotas ģimenes ar bērniem.

Viens no rādītājiem, ko varam fiksēt pēc revīzijas papildinājumu datiem no 19. gs. 80. gadiem, ir tādu pārrakstīšanās gadījumu īpatsvars, kuros bez pārrakstītās personas no zemnieku kārtas izrakstīts arī viens vai vairāki ģimenes locekļi (skat. pielikumu Nr. 27–28). Vidēji 1882.–1899. gadā ap 53% pārrakstīšanās gadījumu izrakstītā persona tika pierakstīta jaunajā dzīvesvietā kopā ar vismaz vienu radnieku. Savukārt, Kurzemes guberņā tādi bija aptuveni 39% pārrakstīto personu.

Guberņas pilsētās pierakstīto zemnieku vidū aptuveni 57% tika pārrakstīti kopā ar kādu ģimenes locekli. Kurzemes guberņā šis īpatsvars bija ievērojami mazāks – tikai 22% un tas, domājams, bija saistīts ar samērā lielo 19. gs. 50.–60. gados Kurzemes guberņas pilsētās pierakstīto individuālo pārceļotāju skaitu. Nedaudz retāk (57%) ar ģimenes locekļiem zemnieku kārtas piederīgie tika pierakstīti Rīgā. Savukārt, biežāk – dažās Vidzemes mazpilsētās. Domājams, ka to noteica nodarbinātības struktūra, Rīga kā augošs guberņas centrs, kas arī *pievilka* vairāk

⁸⁵¹ Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том XLV: Уфимская губерния. [Спб.], 1904, С. 57.

⁸⁵² LVVA, 870. f., 2. apr., 244. l., 970. f., 1. apr., 281. l., 3787. f., 1. apr., 15. l.; 998. f., 1. apr., 155. l., 841. f., 1. apr., 11., 33. l.s.; 975. f., 1. apr., 15. l.

⁸⁵³ LVVA, 4. f., 2. apr., 379. l., 21.-33. lp.

⁸⁵⁴ LVVA, 412. f., 2. apr., 21. l., 2., 4. lp.

⁸⁵⁵ LVVA, 422. f., 2. apr., 1044. l., 88.-91. lp.

jaunu un neprecētu cilvēku. Kurzemes guberņā uz Rīgu devušos vidū bija tikai ap 29% ar kādu ģimenes locekli pārrakstīto.

Visvairāk ar ģimenes locekļiem pārrakstīto Vidzemes zemnieku bija starp izceļotājiem ārpus guberņas. Kopā ar vismaz vēl vienu ģimenes locekli 1882.–1899. gadā ārpus Vidzemes guberņas tika pārrakstīti aptuveni 76% izceļotāju, savukārt, Kurzemes guberņā 19. gs. 60.–90. gados ap 68%. Šis rādītājs arī sakrīt ar pārceļotāju dzimumvecumstruktūras analizē konstatēto tendenci, ka ārpusguberņas pārceļotāju vidū bija arī lielāks pārrakstīto vidējais vecums. Jāņem vērā, ka viens no svarīgiem priekšnoteikumiem jaunas lauku saimniecības dibināšanā bija pietiekams darbaspēks smago darbu veikšanai. Vidēji nedaudz augstāks tādu pārceļotāju īpatsvars, kuri tika pierakstīti jaunā dzīvesvietā ar ģimenēm bija galamērķos, kur pārceļojušie latvieši lielākoties dzīvoja laukos. Vairāk kā vidēji zemnieki no Vidzemes guberņas ar ģimenēm tika pierakstīti Jeņisejas (79% ar ģimeni), Kostomas (100%), Minskas (100%), Mogiļevas (84%), Toboļskas (79%), Smoļenskas (83%) u.c. guberņās. Savukārt, bez ģimenes nedaudz biežāk kā vidēji ārpusguberņas galamērķos, Vidzemes zemnieki tika pierakstīti Sanktpēterburgas (62% ar ģimeni), Maskavas (57%) u.c. guberņās, kur dominējošā nozīme nebija zemnieku kolonijām un darbam lauksaimniecībā.

Vidējais ģimenes lielums ar ģimeni pārrakstīto vidū 19. gs. 80.–90. gados bija 4.6 cilvēki jeb ģimenes galva un kopā ar viņu vēl izrakstīti 3.6 ģimenes locekļi. Tomēr visizplatītākā bija divu cilvēku ģimene (24% gadījumu), tai sekoja piecu (17%) un četru (17%) cilvēku lielas ģimenes (skat. pielikumu Nr. 27–28). Kurzemes guberņā vidējais ģimenes locekļu skaits ar ģimeni pārrakstītajiem bija trīs ģimenes locekļi (4 cilvēku ģimene).

Ģimenes locekļu vidējais skaits pārceļotājiem uz dažādiem galamērķiem atšķīrās. Vidzemes guberņā salīdzinoši mazākas ģimenes bija pārceļotājiem uz Vidzemes pilsētām (vidēji 3.9 cilvēku liela ģimene jeb 2.9 ģimenes locekļi uz ģimenes galvu). Kurzemes guberņas pilsētās vidēji tika pierakstītas 3.6 cilvēku lielas ģimenes (2.6 ģimenes locekļi uz ģimenes galvu) un tāpat kā Vidzemes guberņā, visbiežāk pārceļoja divu cilvēku ģimenes. Ieceļotājiem Rīgā ģimenes lieluma vidējie rādītāji bija zemāki. Šie dati vēlreiz apliecina pilsētas kā neprecēto lauku iedzīvotāju, arī jaunu ģimeņu galamērķi.

Ārpus guberņas pārrakstīto Vidzemes zemnieku ģimenes 19. gs. 80.–90. gados pēc revīzijas papildinājumu datiem vidēji bija 4.8 cilvēku lielas (t.i., 3.8 ģimenes locekļi un ģimenes galva). Kurzemes guberņas zemnieku pārrakstīšanas gadījumi uzrāda vidēji 4.2 cilvēku lielas ģimenes. Abos gadījumos šie rādītāji ir lielāki nekā uz citiem galamērķiem. Visizplatītākā bija divu cilvēku ģimene (21.4%), tai sekoja piecu cilvēku ģimene (17%) un četru cilvēku ģimene (16.1%).

Pēc Valkas apriņķa Māļupes pagasta iedzīvotāju saraksta datiem, ārpus pagasta dzīvojošo vidū aptuveni trešdaļa bija izceļotāji bez ģimenēm, atlikušajiem aptuveni 67% ārpus pagasta dzīvojošo līdzī bija devies vismaz viens ģimenes loceklis. Līdzīgi kā pēc revīzijas papildinājumu datiem, bez ģimenes ārpus pagasta dzīvojošie zemnieki visbiežāk dzīvoja Vidzemes pilsētās (ap 63% bez ģimenēm).

Lielākā daļa Māļupes pagasta ārpuspagastnieku uzturējās ārpus Vidzemes (t.sk. līdzās esošajās Pleskavas un Vitebskas guberņās) un tur aptuveni 70% ārpus pagasta dzīvojošo zemnieku bija arī vismaz viens piederīgais ģimenes loceklis. Māļupes pagasta zemnieku vidū ārpusguberņas pārceļotāju vidū liela daļa bija apmetušies kaimiņu Vitebskas un Pleskavas guberņā vai Sibīrijā, t.i., pamatā nodarbināti lauksaimniecībā un augstais ar ģimeni pārceļojušo īpatsvars bija saistīts ar pastāvīgu dzīvi ārpus dzimtenes. Šo ārpus pagasta dzīvojošo zemnieku ģimenes visbiežāk bija ar četriem-pieciem ģimenes locekļiem.

Nedaudz mazāk kā 70% ārpuspagastnieku bija ar ģimeni arī to zemnieku vidū, kuri bija pārcēlušies uz citu pagastu Vidzemes guberņā un lielākoties nodarbojās ar lauksaimniecību.

Pārceļojušo zemnieku sociālais sastāvs

Lauku iedzīvotāju sociālās struktūras īpatnības Baltijas guberņās 19. gs. noteica īstenoto agrāro reformu veids. Proti, atceļot dzimtbūšanu, zeme netika sadalīta un piešķirta visām zemnieku ģimenēm un tā rezultātā izveidojās relatīvi maza rentnieku un zemes īpašnieku (gruntnieku) sociālā grupa. Savukārt, bezzemnieki kļuva par lielāko lauku iedzīvotāju sociālo grupu, kas pelnīja iztiku vai nu zemnieku saimniecībās, vai muižās.

19. gs. otrajā pusē, norisinoties migrācijai, notiekot lauku saimniecību intensifikācijai un arī uz sīksaimniecību veidošanās rēķina, bezzemnieku īpatsvars lauku iedzīvotāju struktūrā samazinājās. Tiesa, straujāks bezzemnieku īpatsvara kritums konstatējams tikai tad, ja pie zemes turētājiem (saimniekiem) pieskaitām visas zemnieku mājsaimniecības (t.sk. arī dažādos veidos rentētās sīksaimniecības, ne tikai zemnieku sētas (*Gesinde*)).⁸⁵⁶

Bezzemnieki bija lielākā iedzīvotāju daļa, kas bija ieinteresēta migrācijā. Turklāt 19. gs. pirmās puses migrācijas ierobežojumi tikai palielināja bezzemnieku migrācijas potenciālu 19. gs. vidū un otrajā pusē. Tāpat jāņem vērā salīdzinoši augstais saimnieku prestižs lauku iedzīvotāju vidū un kalpu un saimnieku šķirtnes padziļināšanās, kas veicināja zemnieku saimniecības kā mērķa jeb ideāla nostiprināšanos.⁸⁵⁷

Apkopojot datus par līdz 1853.–1854. gadu mijai pārceļošanai uz Jeisku pieteikušos zemnieku sastāvu Vidzemes guberņā, kopumā no 520 pieteikumiem aptuveni 23.5% bija saņemti no saimnieku ģimenēm un atlikušie 76.5% – no bezzemniekiem (kalpiem, vaļiniekiem u.c.).⁸⁵⁸ Šī proporcija kopumā atbilda lauku iedzīvotāju sociālajai struktūrai. Taču pēc 19. gs. 60. gadiem, kad stabilizējās gruntnieku un rentnieku saimnieciskais stāvoklis, tik augsts saimnieku īpatsvars pārceļotāju vidū vairs nebija parasts. 19. gs. 50. gadu pirmajā pusē, piemēram, Jumurdā pārceļošanai uz Jeisku pieteikušos zemnieku vidū bija gandrīz 50% saimnieku, vairāk kā 40% pieteikušos bija saimnieki arī Lubējā (*Lubey*), Jaungulbenē, Bērzmuižā (*Bersehof*), Vējavā (*Fehgen*) un citviet.

1865. gadā Kurzemes guberņā uz Novgorodas guberņu izceļošanai pieteikušos vidū no 328 zemniekiem (bez ģimenes locekļiem) jau tikai 18 jeb 5.5% bija saimnieki, t.i., ievērojami mazāk kā kopumā lauku iedzīvotāju sociālajā struktūrā. 137 bija kalpi (precētie), 22 puīši, 43 meitas, un 108 vaļinieki. Šī pārceļošanas iniciatīva tātad pamatā bija saistīta ar kalpu cerībām izveidot savu saimniecību.⁸⁵⁹

Lauku iedzīvotāju sociāli ekonomisko grupu dalījumu, sastāvu, arī iedzīvotāju vecumu un migrācijas paradumus detalizētāk parāda pagasta iedzīvotāju saraksti (pagastu rullī). Šajā pētījumā izmantoti Kurzemes guberņas Grobiņas apriņķa Gaviezes (*Gaweesen*) un Talsu apriņķa Briņķu-Pedvāles (*Brinck-Pedwahlen*), kā arī Vidzemes guberņas Valmieras apriņķa Burtņieku pagasta iedzīvotāju saraksti. Par Kurzemes guberņas pagastiem izmantotie saraksti attiecas uz 1873.–1875. gadu⁸⁶⁰, savukārt, Burtņieku pagasta rullis sastādīts 1885. gadā un tika papildināts vismaz līdz 1888. gadam.⁸⁶¹

Grobiņas apriņķa Gaviezes pagasts 19. gs. 70. gados apvienoja Gaviezes privātmuižu un trīs pusmuižas (*Beihof*), dzirnavas, divus krogus, 49 zemnieku saimniecības (*Pachtgesinde*), sešas kalpu mājas (kopmītnes) (*Knechtsetabiliment*), divas būdeļnieku mājas (*Häuslerei*), septiņas mežsargu mājas (*Buschwächtere*).⁸⁶²

Kopumā pagasta rullī bija reģistrētas 48 saimnieku vai gruntnieku ģimenes (266 cilvēki ar ģimenes locekļiem), 47 muižas kalpu ģimenes gan muižā, gan kalpu mājās (197 cilvēki ar ģimenes locekļiem), 28 zemnieku saimniecību kalpu ģimenes (122 cilvēki ar ģimenes locekļiem),

⁸⁵⁶ Sīkāk skat. 1.2. nodaļu

⁸⁵⁷ Skat. 1.2. nodaļu; Svarāne, 1977, C. 162-163; Svarāne, LZAV, 1971, 21. lpp.; Kahk, 1988, C. 351.

⁸⁵⁸ LVVA, 4. f., 2. apr., 379. l., 21.-33. lp.

⁸⁵⁹ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 187., 20.-22. lp.

⁸⁶⁰ LVVA, 6277. f., 1. apr., 419. l.; 1072. f., 2. apr., 305. l.

⁸⁶¹ LVVA, 841. f., 1. apr., 255. l.

⁸⁶² LVVA, 6277. f., 1. apr., 419. l.

190 vaļinieku ģimenes, kur vismaz viens ģimenes loceklis dzīvoja pagastā (kopā uzskaitīti 523 cilvēki ar ģimenes locekļiem), 133 ārpuspagastnieku ģimenes, kur vismaz ģimenes galva dzīvoja ārpus pagasta (423 cilvēki ar ģimenes locekļiem). Šie skaitļi gan par dzīvesvietu, gan sociālo grupu dažādību paši par sevi raksturo tos dažādos apstākļus, kuri varēja ietekmēt migrācijas potenciālu.

Burtnieku pagastā kopā bija 160 saimniecības, ieskaitot muižu, pusmuižas, krogus, zemnieku saimniecības uz zemnieku zemes (t.s. klausības zemes), kvotes zemes, muižas zemes, mežsargu mājas, muižas kalpu mājas, kopā reģistrētas 101 gruntnieku ģimenes, 37 rentnieku, 191 zemnieku kalpu, 82 muižas kalpu, 262 pagastā dzīvojošo vaļinieku, 393 vaļinieku-ārpuspagastnieku ģimenes (skat. pielikumu Nr. 34).

Saimnieki un gruntnieki bija ar salīdzinoši lielāko vidējo ģimenes locekļu skaitu (6.8, ieskaitot ģimenes galvu), kas pēc iespējas arī tika izmantots darbaspēka nodrošināšanai saimniecībā. Gaviezes pagastā rentnieku un gruntnieku ģimeņu mainība saimniecībās bija ļoti neliela un 1873.–1876. gadā tikai viena rentnieku ģimene pavisam aizgāja no rentētās mājas, izceļojot arī no pagasta. Vairākām citām nomainījās saimnieks ģimenes ietvaros – tēvs oficiāli kļuva par kalpu, nododot saimniekošanu dēla rokās, vai arī nomira un saimniecības vadīšanu turpināja dēls. Tāpat no 48 saimnieku un gruntnieku ģimenēm tikai dažās bērni šo triju gadu periodā pameta saimniecību. To vidū divi rentnieku dēli kļuva par kalpiem citās saimniecībās tajā pašā pagastā, viens – devās uz Liepāju, vairākās ģimenēs meitas tika izprecinātas uz citu pagastu un divas dzīvoja citā pagastā. Tātad svarīgākais bija nodrošināt darbaspēku pašu saimniecībā un pārceļošana ārpus guberņas ar nolūku meklēt darbavietu nebija sevišķi aktuāla.

Arī Burtnieku pagastā arī rentnieku un gruntnieku ģimenes bija pēc vidējā bērnu skaita ģimenē un arī ģimenes lieluma bija lielākās (vidēji – 1.8 bērni, gruntnieku un rentnieku ģimenēs – ap 3; vidēji – 3.3 cilvēku ģimenē, gruntnieku un rentnieku – ap 6). To daļēji noteica arī tas, ka ģimenes galvas vecums vidēji bija lielāks. No pagasta izceļojušo gruntnieku un rentnieku skaits bija mazs – divas gruntnieku un viena rentnieku ģimene pameta savas saimniecības, lai izceļotu uz citu pagastu. Turklāt pamatā tie bija gados veci saimnieki. Viena rentnieka gadījumā pēc 83 gadus vecā ģimenes galvas nāves, citi ģimenes locekļi izceļoja uz citu pagastu, iespējams, pie jau tur dzīvojošas ģimenes daļas.

Migrācijas kontekstā interesanti ir dati par gruntnieku un rentnieku ģimenes locekļu aizceļošanas gadījumiem. Rēķinot pret iedzīvotāju skaitu, tieši rentnieku ģimenes locekļi relatīvi visbiežāk bija aizceļojuši uz dzīvesvietām citās guberņās. Gruntnieku gadījumā daži aizceļojušie ģimenes locekļi pamatā bija dēli, kuri dzīvoja citās guberņās vai ieguva profesionālo kvalifikāciju (jūrnieks, skolotājs). Trijos gadījumos gruntnieku dēli bija kalpi citās zemnieku saimniecībās turpat Burtnieku pagastā. Rentnieku gadījumā izceļojušie četru ģimeņu locekļi vai nu dzīvoja pilsētās, vai arī ārpus guberņas. Pēc šo dažu pagasta iedzīvotāju reģistru analīzes mēs nevaram apgalvot, ka tā bija likumsakarība, taču vairāk pārceļotāju un sadalījušos ģimeņu bija rentnieku, nevis gruntnieku vidū. Gruntnieki vairāk bija ieinteresēti nodrošināt saimniecības rentablu attīstību, sašaurināt izmantoto darbaspēku, savukārt, rentnieka stāvoklis stabilu nākotni jaunajai paaudzei tik droši nevarēja garantēt.

Muižu un zemnieku saimniecību kalpu ģimenes bija salīdzinoši mazākas kā saimnieku un rentnieku ģimenes. Gaviezes pagastā tie bija vidēji 5.2–5.4 ģimenes locekļi, ieskaitot ģimenes galvu, taču, bērniem sasniedzot darbaspējīgo vecumu, tās agri sadalījās. 1873.–1876. gadā no 28 muižas kalpu ģimenēm četras pārcēlās uz pilsētu vai citu pagastu, vismaz septiņās ģimenēs (t.i., katrā ceturtajā) kāds no bērniem strādāja citā saimniecībā vai bija aizceļojis uz pilsētu (pamatā, ja vecāki bija 40–50 gadus veci), vismaz sešas ģimenes šajā laikā pagasta robežās nomainīja darba vietu, pārejot uz citu saimniecību. Starp zemnieku kalpu ģimeņu galvām mazāk bija vecāku par četrdesmit gadiem (vidējais vecums apmēram 36 gadi, kamēr muižas kalpiem – 41). Kopumā šai sociālajai grupai bija raksturīga ievērojami lielāka mobilitāte, kas tieši bija saistīta ar piemērotas

darba un dzīves vietas atrašanu.

Briņķu-Pedvāles pagasta iedzīvotāju sarakstā par 1873.–1875. gadu samērā spilgti atspoguļojas muižas un saimnieku kalpu situācijas atšķirība. Daudz biežāk šķirti dažādās saimniecībās, ārpus pagasta, pilsētās dzīvoja muižas kalpu atvases. Zemnieku saimniecībās kalpi bija, pirmkārt, jaunāki (vidējais zemnieku saimniecības kalpu ģimenes galvas vecums bija 39 gadi, kamēr muižā – 42), turklāt reāli vidējais vecums bija vēl mazāks uz to puīšu un meitu rēķina, kas iedzīvotāju sarakstā ierakstīti pie saviem vecākiem, taču patiesībā jau strādāja patstāvīgi. Ja vidēji zemnieku saimniecību kalpiem bija 1.8 bērni, tad muižas kalpiem – 4.13, kas arī noteica ārpusgubernas migrācijas kā alternatīvas nozīmi šai sociālajai grupai. No otras puses tieši ģimenes lielums lika izvēlēties kalpošanu muižā kā alternatīvu.⁸⁶³ Tas saistīts ar apstākli, ka zemnieki nevēlējās un nevarēja savās saimniecībās izmitināt lielākas kalpu ģimenes un galvenokārt tiecās algot neprecētos puīšus un meitas.

Burtnieku pagastā muižas kalpi veidoja bezzemnieku mazāko daļu, taču to situācija kopumā bija līdzīga Gaviezes un Pedvāles gadījumiem. Muižas kalpu ģimenēs ģimenes galvas bija salīdzinoši vecāki (ap 50 gadi, vidējais – 45.1), arī vidējais ģimenes lielums un bērnu skaits bija lielāks nekā citās bezzemnieku grupās. Tās bija ģimenes, kuras dzīvoja uz muižas zemes, jo zemnieku saimniecībās bija grūtāk šīm ģimenēm nevarēja nodrošināt nelielu zemes gabaliņu, vai vietu lopu turēšanai, ko vēlējās lielākas kalpu ģimenes. Kā ziņojumā caram Aleksandram III norādīja senators Manaseins, precētiem kalpiem ar ģimeni ir ievērojami grūtāk atrast darbavietu un samērā liels ir risks palikt bez iztikas līdzekļiem.⁸⁶⁴ Kopumā arī šīs ģimenes bija relatīvi biežāk sadalījušās. Zemnieku saimniecību kalpi bija arī ievērojami mobilāki – tie gandrīz divreiz biežāk kā muižas kalpi izceļoja arī uz citiem apkārtējiem pagastiem, meklējot labākas peļņas iespējas (25.7% zemnieku kalpu vai kalpu ģimeņu 1885.–1888.g., kamēr tikai 12.2% muižas kalpu ģimeņu). Tātad muižu kalpu ģimenes vai to atvases potenciāli bija ieinteresētas migrācijā, lai iegūtu savu zemes gabaliņu, bet pārceļot starp pagastiem šiem zemniekiem bija sarežģīti, jo tos algoja nelabprāt.

Gruntnieku un rentnieku kalpi Burtnieku pagastā, atbilstoši tām vajadzībām un iespējām, kas bija zemnieku saimniecībām, bija samērā liela pagasta iedzīvotāju daļa, taču ar mazāko bērnu skaitu vidēji ģimenē (1.2, vidēji 1.8), attiecīgi arī mazāko ģimenes locekļu skaitu (2.5, vidēji 3.3), kā arī ģimenes galvas vidējo vecumu (34.4, vidēji 45.1) (skat. pielikumu Nr. 34). Šī grupa bija ļoti mobila – 1885.–1888. gadā, dzīvesvietas nomainīja ceturtdaļa (25.7%) visu zemnieku saimniecību kalpu ģimeņu (t.i., arī patstāvīgie pagasta locekļi bez ģimenēm), kamēr tādi bija tikai 12% muižas kalpu, ap 2% saimnieku un rentnieku, 12.6% pagastā dzīvojošu vaļinieku. 36.7% zemnieku kalpu, savukārt, vismaz vienreiz minētajā periodā mainīja darbavietu pagastā. Mums nav ziņu, cik no ārpuspagastniekiem savulaik bija izceļojuši ārpus gubernas tieši būdami zemnieku saimniecības kalpi, taču kopumā to mobilitāte bija saistīta ar šāda darbaspēka pieprasījumu zemnieku saimniecībās, centieniem atrast labāku darbavietu pagastā vai apkārtējos pagastos un tas nenorāda, ka šīs zemnieku grupas vidū bija augstākais potenciāls izceļošanai ārpus gubernas. Gluži otrādi – tās samērā apgrūtinātās iespējas, kādas bija atrast piemērotu dzīvesvietu lielākai bezzemnieku ģimenei (kādas dzīvoja pamatā uz muižas zemes) rāda, ka ārpusgubernas vai urbānās migrācijas potenciāla ziņā jāpievērš uzmanība tieši kalpiem, kuri veidoja ģimeni, vai arī jau bija ar samērā lielām ģimenēm un vēlējās uzlabot savu situāciju.

Atsevišķa grupa bija vaļinieki, t.i., zemnieki, kuri pagastā bija pierakstīti, taču nebija salīguši ne ar muižu, ne ar kādu no zemnieku saimniecībām, dzīvoja uz zemnieku vai muižas zemes par nelielu atlīdzību darbā vai naudā, strādāja kā amatnieki vai gadījuma darbu strādnieki.

⁸⁶³ LVVA, 1072. f., 2. apr., 305. l.

⁸⁶⁴ Drīzulis, A. (red.) Manaseina revīzija. Senatora N. Manaseina ziņojums par viņa izdarīto revīziju Vidzemes un Kurzemes gubernās no 1882. līdz 1883. gadam. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1949, 335. lpp.

Gaviezes pagastā daudzi vaļinieki bija darbnespējīgi, tostarp samērā daudz gadus vecākas atraitnes, kas dzīvoja gan muižas kalpu mājās, gan arī zemnieku saimniecībās. Tās vaļinieku ģimenes, kuras 1873.–1876. gadā no Gaviezes pārcēlās uz pilsētām, bija ar relatīvi jaunākiem vecākiem, savukārt ģimenes ar vecāku ģimenes galvu lielākoties bija sadalījušās un bērni strādāja dažādās saimniecībās pagastā.

Burtnieku pagastā vaļinieki bija lielākā iedzīvotāju grupa – 262 vaļinieku ģimenes dzīvoja pagastā (vismaz viens to ģimenes loceklis) un 393 ģimenes bija vaļinieki-ārpuspagastnieki jeb zemnieki, kuri dzīvoja citur, taču bija pagastā pierakstīti. Tie vaļinieki, kuri dzīvoja pagastā, bija ar relatīvi mazām ģimenēm (2.7 cilvēki, vidēji 3.3) un augstu vidējo ģimenes galvas vecumu (52.7, vidēji – 45.1). Tas skaidrojams ar apstākli, ka vaļinieku vidū bija daudz darbnespējīgo, kas dzīvoja dažādās saimniecībās “nabagu maizē”. Šīs ģimenes bija bieži vien sadalījušās, taču, atšķirībā no zemnieku kalpiem, visa vaļinieku ģimene no pagasta izceļoja relatīvi retāk un arī retāk kā zemnieku kalpi pārgāja no vienas saimniecības uz citu. T.i., protams, šī iedzīvotāju grupa bija mobila, taču tā kā tie nesalīga pie zemniekiem vai arī zemnieki tos nevēlējās līgt, tad daudz mazāka bija vaļinieku vietējā mobilitāte starp pagastiem.

Ārpuspagastnieku grupa jau sīkāk iepriekš analizēta pēc citu avotu datiem, taču Burtnieku pagastā no 393 ārpuspagastnieku ģimenēm, tās vidēji bija ar 1.7 bērniem, vidēji ģimenē bija 3.3 cilvēki. Ārpus pagasta dzīvojošo ģimeņu galvas bija relatīvi jauni zemnieki (41.9 gadi, vidējais – 45.1). Visu ārpus pagasta dzīvojošo, taču Burtnieku pagastā pierakstīto vidū 8.4% bija tādas ģimenes, kas dzīvoja ārpus guberņas, diemžēl pagasta iedzīvotāju reģistros nav datu par to, kāda bija šo ģimeņu sociālā piederība pirms izceļošanas.

Pārceļotāju sociāli-ekonomiskā situācija detalizēti tika raksturota, izskatot zemnieku iesniegumus pārceļošanai uz Sibīriju. Arī šo datu analīze rāda, ka 19. gs. pēdējās desmitgadēs galvenā nozīme bija bezzemnieku izceļošanai.⁸⁶⁵

No Valkas apriņķa uz Sibīriju 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā izceļoja gandrīz vienīgi bezzemnieki.⁸⁶⁶ Reti uz zemnieku kolonijām vēlējās pārceļot rentnieki – tāda bija Pētera Āboltiņa ģimene no Litenes pagasta Valkas apriņķī 1901. gadā, atsakoties no 30 desetīnu saimniecības rentēšanas, kurā bija trīs zirgi, divpadsmit liellopi, 20 aitas, divpadsmit cūkas, dažāda veida kustamais īpašums un arī 100 rubļu parāds par zemes renti.⁸⁶⁷ Šī saimniecība, domājams, nesa nepietiekamu peļņu vai zaudējumus un tās īpašnieks nolēma no tās atteikties, meklējot citu saimniekošanas veidu un vietu.

Arī Rīgas apriņķa pagastos arī pārceļotāju vidū uz zemnieku kolonijām 19. gs. 90. gados pamatā bija bezzemnieki⁸⁶⁸ un tikai atsevišķi rentnieki, piemēram, Indriķa Krastiņa ģimene no Ikšķiles “Vecsilīņiem”, kuri rentēja 44 desetīnu lielu saimniecību, kurā bija trīs zirgi un desmit govīs, nepieciešamais inventārs, turklāt strādāja bez zaudējumiem. Taču 68 gadus vecajam saimniekam bija četri 18–29 gadus veci dēli, kuriem tuvākajā laikā bija jādzīvo ģimenes.⁸⁶⁹

Īpaši spilgti visām Baltijas guberņām raksturīgu lauku iedzīvotāju sociāli ekonomisko grupu dažādību raksturo dati par Ilūkstes apriņķa zemniekiem, kuri 1895. gadā bija pieteikušies pārceļošanai uz kroņa zemēm Sibīrijā.⁸⁷⁰ Tiesa, Ilūkstes apriņķa situācija bija specifiska, taču tā paskaidro vairākas kopējas zemnieku migrācijas iezīmes.

Nodalot gruntņiekus un rentņiekus no bezzemniekiem, redzam, ka arī relatīvi nabadzīgākajā Ilūkstes apriņķī tikai 6.1% no tiem zemniekiem, kuri pieteicās pārceļošanai uz Sibīriju bija zemes īpašnieki vai nomnieki (skat. pielikumu Nr. 35).⁸⁷¹ Tātad kopumā šai iedzīvotāju daļai arī 19. gs. 90. gadu otrajā pusē nebija motivācijas masveidīgi aizceļot.

⁸⁶⁵ LVVA, 422. f., 2. apr., 1044. l., 11. lp.

⁸⁶⁶ LVVA, 22. f., 1. apr., 2804., 793. l.

⁸⁶⁷ LVVA, 22. f., 1. apr., 2804. l., 283.-284. lp.

⁸⁶⁸ LVVA, 17. f., 2. apr., 460. l.

⁸⁶⁹ LVVA, 17. f., 2. apr., 460. l., 15. lp.

⁸⁷⁰ LVVA, 412. f., 7. apr., 88. l., 1.-58. lp.; Skat. arī LVVA, 422. f., 2. apr., 1044. l., 11. lp.

⁸⁷¹ LVVA, 412. f., 7. apr., 88. l., 1.-58. lp.;

Vienlaikus, Ilūkstes apriņķī šis rādītājs bija relatīvi augstāks kā citviet.⁸⁷² Šīm iedzīvotāju grupām piederīgo ģimenes galvas vidēji bija nedaudz vecāki (līdzīgi kā tas bija visu 19. gs. otro pusi) – ap 45–53 gadu (vidēji – 38), arī ar lielākām ģimenēm. To izceļošanas motivācija bija ne visai labie saimnieciskie sasniegumi un perspektīvas, arī rentes nosacījumu maiņa dzimtenē un arī rūpes par savu mājas nemantojušo bērnu perspektīvām.

Bez tradicionālajām muižu un zemnieku saimniecību kalpu grupām, Ilūkstes apriņķī pārceļošanai pieteikušos zemnieku sociāli ekonomisko grupu dalījumā ievērota liela detalizācija.

Pārceļošanai pieteikušos vidū bija 9.9% pusgraudnieki un t.s. pūrnieku (*пурник*)⁸⁷³ jeb zemnieki, kuri par zemes lietošanu atdeva pusi ražas (*pusi grauda*), vai arī ieguva noteiktu zemes gabalu par muižas lauku apstrādāšanu. Šo zemes turētāju apstrādātā zemes platība bija lielāka kā citām, nabadzīgāko vaļinieku grupām, taču arī to cerība bija saistīta ar sava zemes gabala iegūšanu patstāvīgai apsaimniekošanai.

Zemnieku saimniecību un muižu kalpi veidoja ap 44% pārceļošanai uz Sibīriju pieteikušos zemnieku, turklāt ap 37% bija tieši muižu kalpi. Līdzīgi kā to konstatējām par citiem Vidzemes un Kurzemes guberņu apriņķiem par 19. gs. 60.–80. gadiem, muižu kalpi bija ar vidēji nedaudz lielākām ģimenēm. Muižu un saimnieku kalpu ģimeņu galvas bija jaunāki nekā pārējās pārceļotāju grupās un saimnieku kalpu ģimeņu locekļu skaits bija relatīvi mazākais (3.9, vidēji – 4.3).

Vaļinieku jeb pie muižām un zemniekiem kalpošanā nesalīgušo dalījums bija visai daudzveidīgs. Ilūkstes apriņķī vaļinieku vidū izdalīti t.s. vaļinieki-kūtnieki (*кутник*)⁸⁷⁴, kuri savu iztiku pelnīja, atstrādājot tiesības iegūt dzīvesvietu un pavisam nelielu zemes gabaliņu kā arī papildus piepelnoties gadījuma darbos. Vidējais šo vaļinieku (izņemot amatniekus un ārpuspagastniekus) apstrādātais zemes gabals bija nepilnu pusi desetīnas liels, taču ģimenes bija pat lielākas par vidējo (4.7, vidējais 4.3 cilvēki), kas nozīmēja dabisku šī iedzīvotāju grupas interesi par izceļošanu uz tādām teritorijām, kur varētu iegūt bezmaksas zemi. Šī grupa veidoja ap 21% pārceļošanai pieteikušos un arī bija viena no materiāli vājāk nodrošinātajām.

Atsevišķi izdalīta arī tāda vaļinieku grupa kā amatnieki un melnstrādnieki, kaut arī daļa vaļinieku-kūtnieku iztiku pelnīja tieši ar dažādiem gadījuma (t.sk. melnstrādnieku) darbiem. Amatnieku (galdnieku, kalēju u.c.) pārceļotāju vidū bija relatīvi maz – tikai ap 2%, toties melnstrādnieki, kuru prasmes bija mazāk specifiskas un arī iespējas nopelnīt iztiku daudz mazākas, veidoja pat ap 17% pārceļošanai pieteikušos. Šo melnstrādnieku vidū bija arī potenciālie pārceļotāji ar salīdzinoši lielām ģimenēm (4.4 cilvēki, vidējais – 4.3).

4.2. Zemnieku ārpusgubernas migrācijas cēloņi un iemesli

Pētījumi apliecina, ka lēmumu par migrāciju zemnieki nepieņēma tikai vispārēju ekonomisko, sociālo vai normatīvo aktu pārmaiņu dēļ. Pat tad, ja identificējam ekonomiskos un sociālos apstākļus, kuri varēja veicināt pārceļošanu, nevaram viennozīmīgi apgalvot vai lēmumu par pārceļošanu vairāk noteica kopējā ekonomiskā situācija, vai, piemēram, kaimiņa pieredze.⁸⁷⁵

Amerikāņu migrācijas vēstures pētniece L. Moka (*Moch*) uzsvēra, ka pārceļošanas cēloņu skaidrojumā svarīgs ir līdzsvars starp makrolīmeņa un mikrolīmeņa faktoriem. Makrolīmeņa skaidrojuma pamatā ir saimniecības strukturālās iezīmes (zemes īpašums, nodarbinātība, demogrāfiskā situācija un kapitāla izvietojums) un pārceļotāja sociālā piederība (dzīvesveids, kārtas vai šķiras piederība, dzimte). Šie faktori ļauj analizēt migrāciju kā modeli (*migration pattern*), kas raksturīgs noteiktam laikposmam un teritorijai. Savukārt, individuālie faktori –

⁸⁷² Skat., piemēram, iepriekš analizētos datus par migrācijā iesaistīto sociāli ekonomisko dalījumu Burtņieku un Gaviezes pagastos.

⁸⁷³ Mieriņa, 1968., 142.-143. lpp.

⁸⁷⁴ Skat.: Mieriņa, 1968., 17., 143. lpp.

⁸⁷⁵ Skat. 1.1. nodaļu.

ģimenes stratēģijas, nodarbinātība, sociālais statuss un lokālie kontakti ļauj risināt jautājumu par migrācijas selektivitāti jeb to, kādēļ vieni izceļo kamēr citi paliek iepriekšējā dzīvesvietā.⁸⁷⁶

Tāpat faktoros, kuri ietekmēja lēmumu par pārceļošanu, varam iedalīt divās nosacītās grupās – pārceļošanas cēloņos un pārceļošanas iemeslos. Kā *pārceļošanas cēloņi* apzīmēti tie elementi, kas veidoja kopīgo jeb sociālo dzīves sfēru (saimniecības organizācija, sociālās attiecības, tiesiskā situācija). Savukārt, ar *pārceļošanas iemesliem* apzīmētas iespējamās individuālās izvēles un veidi, kā migrāciju ietekmēja lokālās īpatnības. *Pārceļošanas cēloņu* skaidrojums ir tikai daļa no izpratnes par migrācijas lēmuma pieņemšanu, turklāt izvirzītajā pārceļošanu ietekmējošo faktoru iedalījumā nav hierarhiska rakstura, tie ir viena pagātnes procesa vairākas šķautnes.

Pārceļošanas cēloņus un iemeslus varam sadalīt vairākās grupās. Pie strukturālajiem faktoriem jeb *pārceļošanas cēloņiem* pieskaitāmas:

- 1) pārmaiņas zemnieku saimniecībās agrāro reformu rezultātā (zemes lietojums un saimniecības organizācija (darbaspēka u.c. ražošanas faktoru nodrošināšana));
- 2) lauku iedzīvotāju sociālā struktūra, ģimenes un mājsaimniecības veidošanas nosacījumi (mantošana, ģimenes modelis);
- 3) ekonomiskā konjunktūra (krīzes un izaugsmes posmi saimniecībā);
- 4) tiesiskais regulējums un valsts loma (pārceļošanas regulējums, nodokļi u.c.);
- 5) demogrāfiskā situācija;
- 6) idejas un vērtības sabiedrībā;
- 7) situācija lauku iedzīvotāju iecelšanas vietās;

Vairākās grupās varam iedalīt arī iespējamās *pārceļošanas iemeslus*:

- 1) kontakti un informācijas aprīte (ziņas, baumas);
- 2) lokālie konflikti, nesaskaņas (ar pārvaldes iestādēm, zemes īpašniekiem u.c.);
- 3) citi individuālie apstākļi.

4.2.1. Pārmaiņas zemnieku saimniecībā agrāro reformu rezultātā un migrācija

Situāciju laukos un zemnieku iespējas nodrošināt savu ģimeni noteica zemes lietojuma tiesības, kas izrietēja no agrāro jomu regulējošiem likumiem.

Gan zemnieku vidū, gan arī bruņniecības konservatīvajās aprindās 19. gs. agrārās reformas tika vērtētas piesardzīgi, pat negatīvi. 19. gs. 50. gados tika norādīts, ka zemnieku tieksmi uz pārceļošanu veicinājušas tieši biežās pārmaiņas un nestabilitāte.⁸⁷⁷ 19. gs. vidū laukos nebija īstas pārliecības par zemes īpašuma likteni, nomas nosacījumiem ilgtermiņā, izplatīta bija cerība uz zemes piešķiršanu un Iekšķrievijas agrāro reformu ieviešanu Baltijā.⁸⁷⁸ Tas 19. gs. vidū varēja arī ietekmēt lēmumus par rentes līgumu uzteikšanu un aizceļošanu.

Zemnieki, pārejot uz saimniecību naudas nomu, baidījās, ka jaunās saistības nespēs pildīt un bija gatavi atteikties no rentes mājām. Šāds priekšstats minēts vairākos pārskatos par zemnieku pārceļošanas apstākļiem 19. gs. 50. gados. Kā savā ziņojumā norādīja Opekalna pareizticīgo draudzes mācītājs Joans Smolovskis, – zemnieki negrib piekrist slēgt rentes līgumus uz sešiem gadiem, jo to pārlēgšanas pamatā bijis tikai draudzes tiesas spiediens, nevis zemnieku vienošanās ar muižas īpašnieku.⁸⁷⁹ Tā rezultātā no 6. Cēsu draudzes tiesas iecirkņa 1860. gadā tika ziņots, ka uz Samāras guberņu vēlas pārceļot ievērojams skaits saimnieku un to veicina neapmierinātība ar jaunajiem nomas līgumiem – daļa zemnieku nevarēja nopelnīt pietiekami daudz naudas, lai samaksātu renti un uzturētu saimniecību.⁸⁸⁰ 19. gs. 60. gadu beigās, jau pēc naudas nomas ieviešanas, Vidzemes gubernators norādīja, ka saimniecību pārveidošana bija sarežģīts uzdevums

⁸⁷⁶ Moch, 2003, pp. 6-7, pp. 13-18.

⁸⁷⁷ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 132.-133. lp.

⁸⁷⁸ EAA, 2054. f., 1. apr., 1553. l., 136. lp.

⁸⁷⁹ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 137., 200.-200. o.p. lp.; LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 84., 147. lp.; 4. f., 2. apr., 379. l., 46. lp.; 4754. f., 1. apr., 578. l., 146. lp.

⁸⁸⁰ LVVA, 4. f., 2. apr., 896. l., 74. lp.

gan muižniekiem, gan zemniekiem, kuriem bija jānopelna nauda rentes nomaksāšanai un jāizprot kā mainīt savu saimniekošanu, lai no jaunās kārtības iegūtu, nevis zaudētu.⁸⁸¹

Taču pati par sevi agrāro reformu norise, protams, nebija strukturāla rakstura pārceļošanas cēlonis. Vienlaikus, pāreja uz naudas nomu un citi agrāro reformu aspekti radīja apstākļus, kuri daļai zemnieku lika apsvērt izceļošanas ideju.

Ilgstoši viens no galvenajiem migrācijas aktivizēšanās skaidrojumiem bija saistīts ar situāciju, ka 19. gs. 50.–60. gados, pēc **zemnieku saimniecību izrentēšanas naudas nomā**, palielinājās saimnieku ieinteresētība darbaspēka samazināšanā.⁸⁸² Savukārt, muižās bija nepieciešams pārkārtot saimniecību tā, lai muižas zemi varētu apstrādāt ar zemes gabaliņu vai naudu algots darbaspēks.⁸⁸³

Lai gan daudzi agrāro reformu iespējamās ietekmes aspekti ir konstatējami avotos, tomēr darbaspēka situācijas sasaiste ar migrāciju pamatā ir bijusi netieša.

Vērtējums par pārapdzīvotības saasināšanos agrārās reformas rezultātā tika noformulēts un popularizēts vairāku liberāli orientētu ekonomistu un Baltijas agrārās kārtības kritiķu darbos 19. gs. 50.–60. gados.⁸⁸⁴ Taču, zemnieku pārceļošanas liberalizācijas kontekstā saduroties dažādiem agrārās situācijas vērtējumiem, šai diskusijai bija arī politisks fons.⁸⁸⁵

Migrācijas intensitātes pieaugums ar pāreju uz naudas nomu avotos saistīts samērā reti. Tiesa, piemēram, Baltijas Domēņu valdes ziņojumā par Kurzemes guberņu 1861. gadā tika pausts viedoklis, ka, paplašinoties naudas nomas nozīmei, aktualizējās nepieciešamība pēc darbaspēka izlīdzināšanās starp guberņas reģioniem.⁸⁸⁶ Tomēr 19. gs. 50. gadu liberālo pētnieku analīzes sākuma punkts bija Baltijas “atpalikušās lauksaimniecības” salīdzinājums ar Prūsiju, izdarot tīri teorētiskus secinājumus par iespēju samazināt lauksaimniecībā izmantoto darbaspēku.⁸⁸⁷ Pamatā uz šī 19. gs. 50.–60. gadu priekšstata bāzes arī vēlāk secināts, ka Baltijā laukos šajā laikā bija nepieciešams tikai 40–70% no esošā darbaspēka.⁸⁸⁸

Šāds darbaspēka pārpalikums, ja tas būtu reāls bezdarbs, protams, izraisītu sociālu katastrofu un masveidīgu emigrāciju. Taču par šādu situāciju 19. gs. 50.–70. gados runāt nevaram. Pirmkārt, pāreja uz naudas nomu un saimniecību intensifikācija bija ilgstošs process aptuveni trīs desmitgažu garumā, kuru laikā mainījās gan ekonomiskā konjunktūra, gan arī Baltijas zemnieku situācija citos aspektos. Otrkārt, darbaspēka situācija (t.i., piemēram, kalpu trūkums vai pārpalikums) reģionāli varēja būt atšķirīga arī kļaušu attiecību apstākļos. Treškārt, darbaspēka pārpalikuma situācijas vienīgais risinājums nebija tikai migrācija. Ceturtkārt, jāņem vērā paralēli pastāvoši faktori, piemēram, zemnieku saimniecību pievienošana muižas zemei u.c.

Atsevišķi avoti norāda uz sūdzībām par pārlieku lielu darbaspēka daudzumu jau iepriekšējās desmitgadēs.⁸⁸⁹ 1841. gadā, kad Vidzemē bija neražas izraisīts trūkums un bads, Cesvaines un Piebalgas zemnieki sūdzējās, ka saimniecībās ir pārāk daudz iedzīvotāju.⁸⁹⁰ Uz darbaspēka pārpalikumu norādīts 1853. gadā, Jeiskas pārceļošanas iniciatīvas laikā, kad Sērmūkšu (*Sermus*) un Gatartas (*Gotthardsberg*) pagastos naudas nomas ieviešanas dēļ neesot bijis iespējams atrast nodarbošanos.⁸⁹¹ Arī 4. Rīgas apriņķa draudzes tiesas tiesneša Johana Kristiāna fon Zeka (*Seck*) ziņojumā par zemnieku gatavošanos pārceļošanai 1859. gadā norādīts uz naudas

⁸⁸¹ EAA, 291. f., 1. apr., 12221. l., 80.-82. lp.

⁸⁸² Punschel, 1863; Skujenieks, 1930; Kozins, 1976; Mieriņa, 1968; Kahk, 1988, C. 347.

⁸⁸³ Strods, 1987, 204.-205. lpp; Kahk, 1988, C. 340-343; Čivkule, 1960, 198. lpp.

⁸⁸⁴ Hehn, 1858; Punschel, 1863, S. 419.-435.; Wilcken, 1862, S. 380.-416.

⁸⁸⁵ Samson-Himmelstiern, 1863, S. 410.; Livlandische Correspondenz // Baltische Monatsschrift, Bd. 6, 1862., 586.-587.

⁸⁸⁶ LVVA, 1. f., 11. apr., 6960. l., 41. lp.

⁸⁸⁷ Hehn, 1858, S. 77-93.

⁸⁸⁸ Strods, 1987, 203. lpp. Strods, 1972, C. 224-225; Punschel, 1863, S. 419.-421.; Skujenieks, 1922, 288. lpp.

⁸⁸⁹ Strods, 1987, 184.-185. lpp.

⁸⁹⁰ LVVA, 3. f., 1. apr., 1791. l., 18. lp.

⁸⁹¹ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 59. lp.

nomas ieviešanās rezultātā izplatītajiem centieniem rentniekiem pēc iespējas samazināt kalpu skaitu un tādējādi zemniekiem paliecot bez darbavietām.⁸⁹²

Taču darbaspēka situācija varēja būt arī pretēja. Veidojoties pārceļošanas iniciatīvai uz Jeisku 1853. gadā, muižu un draudžu tiesas ziņojumos par vairākiem pagastiem tika norādīts, ka tajos ir kalpu trūkums vai vismaz pietiekama konkurence un arī cēlušās kalpu algas.⁸⁹³

Tādējādi pāreja uz naudas nomu nevar būt migrācijas skaidrojuma *panaceja*. Darbaspēka mobilitātes aktualizēšanās bija gan reģionāli, gan lokāli atšķirīga. Kā parādījis igauņu vēsturnieks Tīts Rozenbergs (*Rosenberg*), nedaudz vēlāk, 19. gs. 50.–60. gadu mijā arī atsevišķas Baltijas muižnieku sūdzības par darbaspēka trūkumu muižās bija pamatotas, jo saimnieki sākotnēji vilcinājās samazināt kalpu skaitu, savukārt, kalpi muižās kalpoja nelabprāt.⁸⁹⁴ Uz darbaspēka trūkumu laukos 19. gs. 60. gados norādīja arī Vidzemes civilgubernators.⁸⁹⁵

Savukārt, 19. gs. 60. gadu beigās, jau pēc klaūšu nomas aizlieguma, Vidzemes guberņas vadība liberālo viedokļu garā uzsvēra, ka guberņā izveidojies darbaspēka pārpalikums.⁸⁹⁶ Baltijas ģenerālgubernators P. Albedinskis uzskatīja, ka 19. gs. 60. gadu beigās pastāvēja darbaspēka pārpalikums attiecībā pret zemes ienesīgumu (t.i., relatīvā pārpalikums). Savukārt, centieni samazināt izdevumus zemnieku saimniecībās naudas nomas ieviešanas rezultātā veicināja dažādu vāji nodrošinātu algādžu un vaļinieku grupu veidošanos, kurām migrācija bija būtiska alternatīva.⁸⁹⁷ Kā 1868. gadā norādīts laikrakstā “Mājas Viesis” – pārejot uz naudas nomu vai pērkot zemi “saimnieki savus apprecētus kalpus atlaidusi, tikai neapprecētus kalpus un kalpones vien savā dienestā paturēdami. (..) Daudz reiz gadās, ka tāds saimnieks vaļiniekam savu grunti uzsaķa un tam patvērums atkal jāmeklē pie cita saimnieka”.⁸⁹⁸ Tieši vaļinieku un amatnieku iziešana no zemnieku saimniecību zemes tika atzīmēta kā viena no raksturīgām pārmaiņām.⁸⁹⁹ Tas arī veicināja centienus meklēt patstāvīgāku dzīves un darba vietu, tajā skaitā izceļojot.

Tomēr darbaspēka pārmaiņas agrāro reformu rezultātā un izmaiņas migrācijas paradumos 19. gs. 40.–60. gados bija pakāpeniskas un nav pamata uzskatīt, ka notika kāds straujš lūzums.⁹⁰⁰ Zemnieku izceļošana uz pilsētām un citām guberņām patiešām pieauga 19. gs. 50.–70. gados, kad laukos notika arī dažādas saimnieciskās un tiesību pārmaiņas. Taču izceļotāju skaits 19. gs. otrajā pusē palielinājās pakāpeniski. Mūsu rīcībā nav avotu, kas parādītu masveidīgu un strauju bezdarba pieaugumu agrāro reformu rezultātā. Taču, kā norādīja “Mājas Viesis” 1869. gadā – katram “pašam par sevi jāgādā un, ja tas no tiesas par sevi un savējiem grib rūpēties, tam nav vis jāpaliek pie veciem ieradumiem stāvēt, bet jāiet laikam līdz”.⁹⁰¹

Nākamais agrāro reformu solis bija **zemnieku zemes pārdošana** Vidzemes un Kurzemes guberņu zemniekiem. Saimniecību pirkšanā kopumā tieši bija iesaistīti daudz mazāk lauku iedzīvotāju kā darbaspēka tirgū kopumā. Tomēr migrācijas situāciju ietekmēja zemnieku saimniecību pārdošanas ilglaicīgās saimnieciskās un arī sociālās sekas – saimnieku kārtas nostiprināšanās, turības pieaugums, saimniecību racionalizācijas centieni.⁹⁰² Būtiska bija arī individuālā izšķiršanās – pirkt saimniecību par muižas noteikto cenu, vai nē. Par Kurzemes guberņu aprēķināts, ka aptuveni 80% saimniecību pircēji bija arī iepriekšējie rentnieki, t.i., līdz

⁸⁹² LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 292. lp.

⁸⁹³ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 31.-35. lp.; EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 40.-42. lp.

⁸⁹⁴ Розенберг, Т. Импорт немецких сельскохозяйственных рабочих в Лифляндию в начале 60-х гг. XIX века // Положение крестьянства и аграрная политика в Прибалтике в XIV-XIX вв. Исследования по истории стран Балтики VI. Тарту, 1988, С. 82-90.; Čivkule, 1960, 198. lpp.

⁸⁹⁵ EAA, 291. f., 1. apr., 11866. l., 13. lp.; 291. f., 1. apr., 12221. l., 62. lp.; 2054. f., 1. apr., 1553. l., 48. o.p. lp.

⁸⁹⁶ EAA, 291. f., 1. apr., 12307. l., 13. lp.

⁸⁹⁷ LVVA, 7474. f., 1. apr., 9. l., 14. lp.

⁸⁹⁸ Vēl no Rīgas // Mājas Viesis, 22.01.1868., Nr. 4.

⁸⁹⁹ Kā Vidzemē rodas iz zemniekiem vaļinieki // Balss, 13.05.1881., Nr. 19.

⁹⁰⁰ Plakans, A. Iedzīvotāji // Bērziņš, J. (red.) Latvija 19. gadsimtā. Rīga: LVI apgāds, 2000, 64. lpp.

⁹⁰¹ Bēdīgas ziņas no Kurzemes // Mājas Viesis, 27.01.1869., Nr. 4.

⁹⁰² Skat. Kahk, 1999, S. 91; Mieriņa, 1968, 144.-145. lpp.; Mieriņa, 2000, 87. lpp.

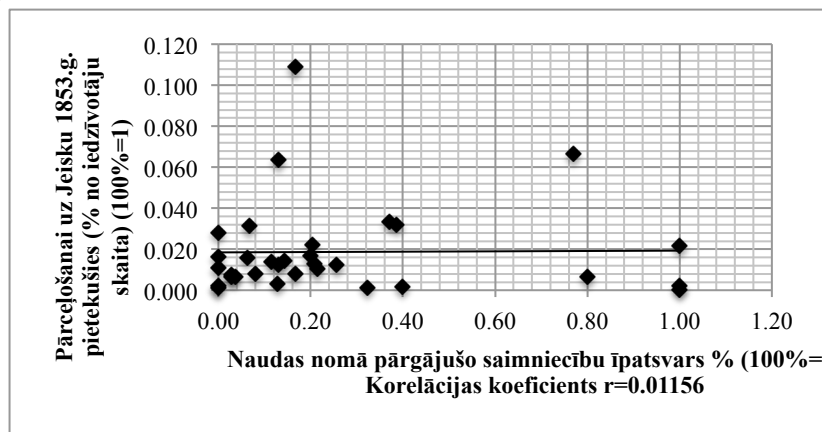
20% saimnieku bija iesaistīti dažādās migrācijās.⁹⁰³ Daļa bijušo rentnieku arī izdarīja izvēli par labu lētākas zemes pirksanai ārpus dzimtenes. Viens no piemēriem bija Austrumciema kolonija Ufas guberņā, ko 19. gs. 80. gados izveidoja bijušie māju rentnieki, kuri nolēma nepirkt saimniecības par noteikto salīdzinoši augsto cenu, bet izceļot uz Iekškrīeviju.⁹⁰⁴ Pastāvēja arī iekšējā konkurence, īpaši labāko saimniecību gadījumā, ko emocionāli paskaidroja Andreja Pumpura dzejoļa “Tautiešiem svešumā” rindas – „kad nespēj dārgi pirkties, otrs vairāk solījīs”.⁹⁰⁵

Agrāro reformu sekas bija arī t.s. zemnieku zemes (*Gehorchsland*) vai zemnieku iepriekš lietotās zemes pievienošana muižas zemei (*Hofsland*). To paredzēja gan t.s. kvotes zemes iedalīšana muižām Vidzemes guberņā kā kompensācija par pāreju uz naudas nomu, gan arī voluntāri centieni pievienot zemnieku lietoto zemi muižas zemei. Zemes pievienošana muižai nebija masveidīgas migrācijas cēlonis, taču tai bija smaga emocionālā puse. Piemēram, Zūru muižā, 1864. gadā pārejot uz naudas nomu, muižas kalpu lietošanā bija paredzēts pārņemt iepriekš zemniekiem kļaušu nomā izdotās 17 saimniecības. Kā rakstīja Jēkabs Rozenbergs no Zūrām, – “negribam vis ar labu iziet, tādēļ, ka mūsu famīlija ir dzīvojusi vairāk kā simts gadu iekš tām mājām”.⁹⁰⁶ To zemnieku vidū, kuri interesējās par pārceļošanas iespējām, rakstot K. Valdemāram, bija vairāki no zemnieku saimniecībām izliktie bijušie rentnieki.⁹⁰⁷

Agrāro reformu iespējamo ietekmi uz zemnieku migrāciju precīzāk var novērtēt, balstoties uz saimniecību naudas nomas un pārdošanas, kā arī migrācijas intensitātes reģionālo datu salīdzinājumu. Tomēr arī šāda veida korelācija var tikai norādīt uz procesu saistību, nevis kausalitāti vai savstarpējās ietekmes formām.

Plašākais avotu materiāls šādai analīzei saglabājies par Vidzemes guberņu. Analīzei izmantoti dati par 1849. gadā naudas nomā pārgājušo saimniecību īpatsvaru un ziņas par pārceļošanu uz Jeisku 1853. gadā pieteikušos zemnieku skaitu pa pagastiem. Tāpat ar 10. dvēseļu revīzijas un pasu statistikas ziņām pagastu līmenī salīdzināti Vidzemes guberņā 1866. gadā veiktās muižu anketēšanas dati un 1883. gadā sagatavotās Vidzemes guberņas pagasta valžu anketas. Par Kurzemes guberņu salīdzināti dati par naudas nomā līdz 1861. gadam pārgājušo zemnieku sētu skaitu un ārpusguberņas pārceļotāju skaits 1865. gadā.

Grafiks Nr. 74. Pārceļošanai uz Jeisku 1853. gadā pieteikušos zemnieku un naudas nomā 1849. gadā izdoto zemnieku saimniecību procentuālā īpatsvara korelācija (pa Vidzemes guberņas muižām)⁹⁰⁸

⁹⁰³ Mieriņa, 1968, 73., 76.-77. lpp.

⁹⁰⁴ Pērkons [Pētersons, Roberts]. Mūsu zemnieku aiziešanas lietā // Balss, 18.04.1884., Nr. 16.

⁹⁰⁵ (...) “Gan ir grūti, grūti šķirties / Tur, kur vectēvs dzīvojis, / Bet kad nespēj dārgi pirkties, Otris vairāk solījīs, - / Tad bij jāiet prom ar varu, / Kur? to neviens neprasa / Tādēļ dažu Latvju baru / Pat Kaukazos salasa“ (...) Pumpurs, A. Tautiešiem svešumā (1874.) // Andreja Pumpura Raksti. Rīga: A. Gulbis, 1935., 253.-254. lpp.

⁹⁰⁶ Latvijas vēstures avoti V. sēj., 422.-424. lpp.

⁹⁰⁷ Latvijas vēstures avoti V. sēj., 472. lpp.

⁹⁰⁸ Skat. pielikumu Nr. 47.

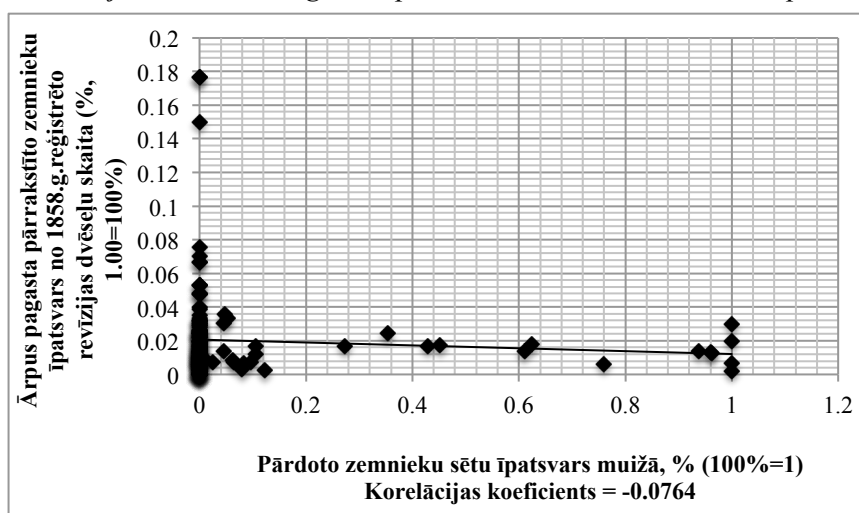
Ja salīdzinām datus par 1849. gadā uz naudas nomu pārgājušo saimniecību īpatsvaru Vidzemes guberņā ar datiem par pārceļošanu uz Jeisku 1853. gadā pieteikušos zemnieku īpatsvaru attiecīgajos pagastos, korelācija starp abiem rādītājiem ir ļoti vāja.⁹⁰⁹ Lielāks pārceļotāju skaits no pagasta nebija saistīts ar pāreju uz naudas nomu konkrētajā muižā.

Salīdzinot 19. gs. 50. gadu datus ar līdzīga veida korelāciju par 19. gs. 60. gadiem, šajos agrīnajos datos sakarība starp naudas nomā pārgājušo saimniecību īpatsvaru un pārceļotāju skaitu ir visvājākā, jo vēl nebija nostiprinājušies naudas nomas ieviešanas saimnieciskās sekas. 15% muižu, no kurām izceļotāji nāca, pāreja uz naudas nomu vispār nebija sākusies, taču zemnieki tik un tā pierakstījās pārceļošanai uz Jeisku. Jumurdas muižā Ērgļu draudzē, no kurienes nāca salīdzinoši liels skaits pārceļotāju, jo īpaši saimnieku, naudas nomas ieviešana līdz 1849. gadam jau bija sākusies, taču pagaidām no 50 zemnieku sētām naudas nomā bija izdotas tikai sešas ar pusi saimniecības, t.i., saimniecisko pārkārtojumu process bija pašā tā sākumposmā. Jāņem arī vērā, ka, analizējot datus tikai par vienu pārceļošanas iniciatīvu kā 19. gs. 50. gadu pirmajā pusē, tās veidošanos spēcīgi ietekmēja informācijas aprīte, baumas, tā mazākā mērā atspoguļo kopējos, strukturālos cēloņus kā dati par visiem migrācijas virzieniem.

1866. gadā naudas nomā pārgājušo un pārdoto zemnieku saimniecību īpatsvars Vidzemes guberņā raksturoja jau stabilu saimniecību naudas nomas nozīmi saimniecībā, arī pieaugošu saimnieku un bezzemnieku pārliecību par zemes īpašuma derīgumu.

Pēc 1866. gada muižu anketēšanas datiem veiktas vairāku datu korelācijas (skat. pielikumu Nr. 37). Pēc anketām aprēķināti koeficienti (%) par muižā naudas nomā pārgājušo vai pārdoto saimniecību skaitu. Savukārt izmantojot 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datus, aprēķināti koeficienti par noteiktā periodā no muižas pārrakstīto personu skaitu, kas salīdzināts ar 1858. gadā muižā pierakstīto zemnieku kopskaitu. Iegūtie dati par naudas nomā pārgājušo saimniecību skaitu līdz 1866. gadam salīdzināti ar datiem par 1859.–1879. gadā ārpus guberņas vai zemnieku kārtas izrakstīto zemnieku skaitu, savukārt, dati par saimniecību pārdošanu ar 1859.–1869. gadā pārrakstīto zemnieku skaitu.

Grafiks Nr. 75. 1859.–1869. gadā Vidzemes guberņā ārpus pagasta pārrakstīto zemnieku īpatsvara korelācija ar līdz 1866. gadam pārdoto zemnieku saimniecību īpatsvaru (pa muižām)⁹¹⁰

Iegūtie dati rāda vāju korelāciju starp minētajiem rādītājiem, tomēr nedaudz lielāku kā datus par 1849./1853. gadu. Saistība starp naudas nomas ieviešanu un pārrakstīto personu

⁹⁰⁹ Korelācijas koeficients starp minētajiem rādītājiem ir tikai 0.012, un šāda saistība intervālā -1..1 tiek uzskatīta par ļoti vāju. Dati iegūti, salīdzinot Baltijas ģenerālgubernatora kancelejai iesūtītos datus par uz 1849. gadu naudas nomā pārgājušo zemnieku sētu skaitu pa muižām un Vidzemes guberņas draudžu tiesu ziņojumus par pārceļošanai pieteikušos zemnieku skaitu Vidzemes guberņas pagastos: LVVA, 4. f., 2. apr., 379. l.; EAA, 2054. f., 1. apr., 1198. l. Skat pielikumu Nr. nn.

⁹¹⁰ Skat. pielikumu Nr. 48.

īpatsvaru bija pozitīva.⁹¹¹ Proti, reģionos, kuros 1866. gadā bija lielāks naudas nomā pārgājušo saimniecību īpatsvars vidēji bija nedaudz augstāka pārceļošanas intensitāte 19. gs. 60.–70. gados, savukārt, tajās muižās, kur līdz 1866. gadam bija pārdots vairāk saimniecību, vidēji bija nedaudz zemāka pārceļošanas intensitāte 19. gs. 60. gados. Taču jāuzsver, ka šī korelācija drīzāk parāda nevis tiešu saistību starp pāreju uz naudas nomu un migrācijas intensitāti, bet gan daudzos izņēmumus, kas pastāvēja pagastu līmenī.

Negatīva un ļoti vāja saistība raksturo arī pārdoto zemnieku saimniecību un pārrakstīto zemnieku īpatsvaru.⁹¹² Arī šī saistība nav uzskatāma par tendenci, tomēr jāņem vērā, ka negatīva korelācija konstatējama arī 19. gs. 80. gadu līdzīgu datu salīdzinājumā. Proti, nedaudz mazāks pārceļotāju skaits bija pagastos, kur bija uzsākta zemnieku saimniecību pārdošana.

Augstāki korelācijas koeficienti ir salīdzinot 1866. gada datus nevis muižu (pagastu) līmenī, bet gan tos summējot pa Vidzemes guberņas draudzēm un draudzes tiesu iecirkņiem. Vidēja negatīva saistība (ap -0.4–0.5) salīdzinājumā pa draudzes tiesu iecirkņiem ir korelācijai starp 19. gs. 50.–70. gados pārrakstīto zemnieku īpatsvaru un pārdoto zemnieku saimniecību īpatsvaru. Proti, jo lielāks bija pārdoto zemnieku sētu īpatsvars draudzes tiesas iecirknī, jo mazāk bija ārpus pagastiem pārrakstīto zemnieku.

Lai gan iegūtie rādītāji statistiski tiek definēti kā ļoti vāja saistība, korelācijas rezultāti tomēr ir konsekventi starp dažādiem avotiem (1849., 1866. un 1883. gada dati). 19. gs. 60. gados agrāro attiecību ziņā progresīvākos reģionos, kur pārdots salīdzinoši vairāk saimniecību, pārceļošanas intensitāte bija zemāka, kas skaidrojams ar peļņas palielināšanos, arī normālām zemnieku un muižas attiecībām. Lielākais pārdoto zemnieku saimniecību īpatsvars 19. gs. 60. gadu vidū bija reģionos, kuros kopumā 19. gs. otrajā pusē bija salīdzinoši zema migrācijas intensitāte vai arī zemnieki galvenokārt devās uz Vidzemes guberņas pilsētām – tie bija 2. Rīgas (Lēdurga, Sigulda), 4. Rīgas draudzes tiesas iecirknis (Dikļi, Rubene u.c.), 5. Rīgas draudzes tiesas iecirknis (Aloja, Limbaži), 6. Rīgas (Burtnieki, Matīši) un 8. Cēsu (Ērgeme, Trikāta), arī 2. Cēsu draudzes tiesas iecirknis (Lazdona, Ļaudona). Rajonos, kur 19. gs. otrajā pusē bija salīdzinoši augsta migrācijas un ārpusguberņas migrācijas aktivitāte, 19. gs. 60. gados lielākoties bija zemāks pārdoto vai naudas nomā nodoto saimniecību īpatsvars kā vidēji guberņā (3. Rīgas, 5. Cēsu draudzes tiesas iecirkņi). Alūksnes un Opekalna draudzēs, no kurām nāca daudz pārceļotāju ārpus guberņas un Vidzemes pilsētām, vēl 19. gs. 60. gados bija daudz klaušu nomā izdoto saimniecību. Tomēr vājā korelācija pagastu līmenī norāda uz citu faktoru klātbūtni lēmuma pieņemšanā par pārceļošanu.

Arī salīdzinot datus par pārceļošanas intensitāti ar ziņām par zemnieku saimniecību iepirkšanas gaitu līdz 19. gs. 80. gadu vidum pēc N. Manaseina revīzijai iesūtītajām anketām⁹¹³, tajos draudzes tiesas iecirkņos, kuros zemnieku saimniecības lielākoties bija pārdotas jau līdz 19. gs. 80. gadiem (vairāk kā 70% saimniecību), bija arī samērā zema migrācijas intensitātes rādītāji (īpaši ārpusguberņas). To vidū var minēt 2. Cēsu (Lazdona, Ļaudona), 3. Cēsu (Jaunpiebalga, Cesvaine), 5. Rīgas (Limbaži, Aloja), 6. Rīgas (Burtnieki, Matīši), 8. Cēsu (Ērgeme, Trikāta) draudzes tiesas iecirkņus. Savukārt, Vidzemes Malienā – Alūksnes, arī Gulbenes apkārtnē, bija samērā daudz rentē izdoto saimniecību, 5. Cēsu draudzes iecirknī pat vairāk kā uz pusi nekā vidēji guberņā. Tieši Alūksnes un Opekalna draudzēs zemnieki ļoti aktīvi bija iesaistīti migrācijās gan uz pilsētām, gan ārpus guberņas.

Par auglīgāko Vidzemes guberņā 19. gs. 60. gados tika uzskatīts Viljandi apriņķis, tam sekoja Pērnavas, Rīgas, Tartu, Valmieras, Cēsu, Valkas un Veru apriņķi. Attiecīgi atšķīrās arī

⁹¹¹ Korelācijas koeficients starp naudas nomā pārgājušo saimniecību īpatsvaru un pārrakstīto personu īpatsvaru pret 1858.g. uzskaitīto kopskaitu bija 0.0434, kas tiek uzskatīta par ļoti vāju saistību.

⁹¹² Korelācijas koeficients starp naudas nomā pārgājušo saimniecību īpatsvaru un pārrakstīto personu īpatsvaru pret 1858.g. uzskaitīto kopskaitu bija -0.0764, kas tiek uzskatīta par ļoti vāju saistību.

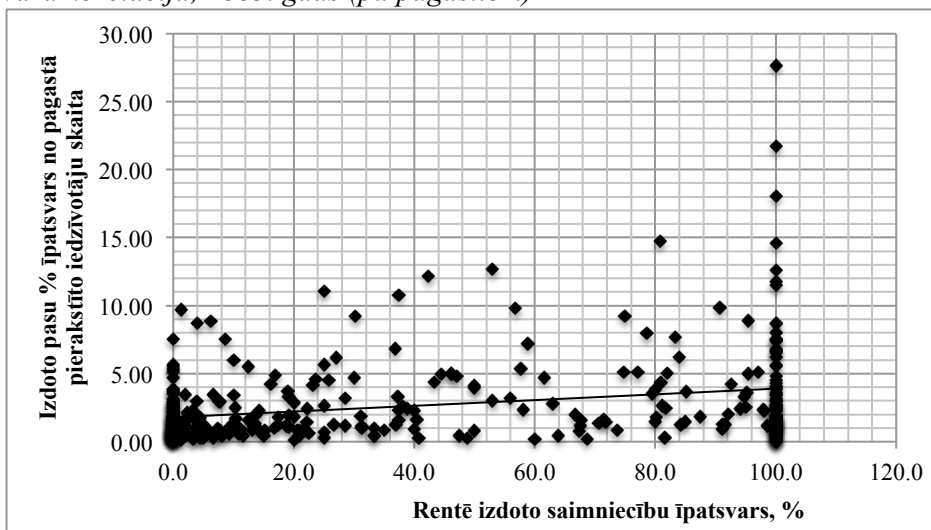
⁹¹³ Skat. pielikumus Nr. 50-51.

darba algas pa apriņņiem.⁹¹⁴ Piemēram, Valkas apriņķis 19. gs. tika uzskatīts par lauksaimniecībai salīdzinoši mazāk labvēlīgu rajonu, tur vēlāk notika pāreja uz naudas nomu un zemnieki bija intensīvi iesaistīti migrācijās.⁹¹⁵ Diemžēl sīkāka ekonomiskā reģionalitāte Latvijas teritorijā 19. gs. ir maz pētīts jautājums.

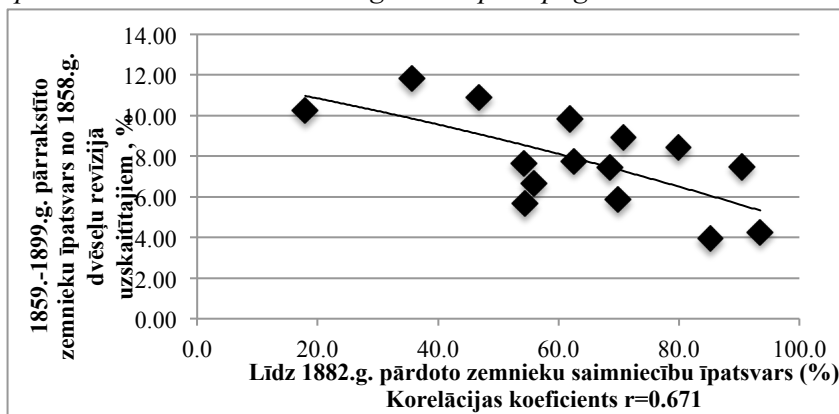
1883. gada Vidzemes pagastu anketēšanas datu un 10. dvēseļu revīzijas datu korelācijā (skat. pielikumu Nr. 39–41), līdzīgi kā 1866. gada anketu gadījumā, rentē izdoto vai pārdoto saimniecību īpatsvara korelācija ar pārceļotāju īpatsvaru ir mazāka tad, ja analizēti dati pagastu līmenī, savukārt, lielāka, ja izmantoti plašāka reģiona dati, jo pagasta līmenī bija daudz citu apstākļu, kas ietekmēja zemnieku migrācijas paradumus.

Analizējot 1883. gada datus pagastu līmenī, korelācija starp iznomāto sētu un izdoto pasu īpatsvaru uzrāda līdzīgas tendences kā 19. gs. 60. gados. Neliels pozitīvs korelācijas koeficients (0.282) parāda vāju saistību starp rentē izdoto sētu īpatsvaru un izdoto pasu skaitu, kur, pie lielāka rentē izdoto saimniecību īpatsvara, pieaug arī izdoto pasu skaits. 19. gs. 80. gados rentē izdoto saimniecību īpatsvars vairs nebija progresīvas saimniecības rādītājs, jo pāreja uz naudas nomu jau bija noslēgusies. Savukārt negatīvs korelācijas koeficients (-0.285) parāda vāju saistību starp pārdoto zemnieku saimniecību īpatsvaru un izdoto pasu skaitu. T.i. relatīvi mazāka migrācijas aktivitāte bija rajonos, kur bija notikusi saimniecību pārdošana. Lai gan statistiski šī korelācija ir vāja, tomēr ir konstatējamas līdzības ar 1866. gada anketēšanas datiem (skat. pielik. Nr. 38–41).

Grafiks Nr. 76. Vidzemes guberņas pagastu iedzīvotājiem izdoto pasu īpatsvara un rentē izdoto sētu īpatsvara korelācija, 1883. gads (pa pagastiem)⁹¹⁶

Grafiks Nr. 77. Vidzemes guberņas draudžu tiesu iecirkņos līdz 1882. gadam pārdoto zemnieku saimniecību īpatsvara un 1859.–1899. gadā ārpus pagasta izrakstīto zemnieku īpatsvara korelācija⁹¹⁷

⁹¹⁴ EAA, 291. f., 1. apr., 12221. l., 60., 64. lp. EAA, 291. f., 1. apr., 11866. l., 13. lp.

⁹¹⁵ Nomu mājas Vidzemē // Balss, 14.12.1883., Nr. 50.

⁹¹⁶ N. Manaseina revīzijas anketas par Vidzemes gub.; skat. pielikumu Nr. 50.

⁹¹⁷ N. Manaseina revīzijas anketas par Vidzemes gub.; Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze

Draudzes tiesu iecirkņu līmenī korelācija starp līdz 1882. gadam pārdoto zemnieku saimniecību īpatsvaru un 1859.–1899. gadā ārpus pagasta izrakstīto zemnieku īpatsvaru bija pozitīva un sakarība bija samērā spēcīga (korelācijas koeficients =0.671) (pielikums Nr. 41).

Pēc datu korelācijas par Vidzemes guberņu varam izdarīt vairākus vispārīgus secinājumus. Pirmkārt, korelācija starp dažādiem rādītājiem, kas atspoguļo agrāro reformu sekas un migrāciju ir samērā vāja, taču tendences pozitīvas vai negatīvas korelācijas ziņā ir konsekventas. Agrāro reformu ieviešanas ziņā progresīvos rajonos migrācijas intensitāte kopumā bija zemāka. Otrkārt, ievērojami zemāki ir korelācijas rādītāji ja salīdzina migrācijas un citu rādītāju datus pagastu, nevis draudžu vai draudžu tiesu līmenī. Tātad agrāro reformu sekām bija ietekme uz migrācijas procesiem, tomēr liela loma bija dažādiem blakus faktoriem, kuri konstatējami tieši pagastu līmenī. Treškārt, salīdzinoši spēcīgāka saikne migrācijas rādītājiem bija ar datiem par zemnieku saimniecību iepirkšanu 19. gs. 60.–80. gados. Savukārt, analizētajos datos par 19. gs. 50.–60. gadiem korelācija starp migrācijas pieaugumu un naudas nomas ieviešanu bija vāja, jo darbaspēka situācija naudas nomas ieviešanas laikā bija reģionāli atšķirīga.

Par Kurzemes guberņas zemnieku migrāciju izsmeltošas ziņas saglabājušās par 1865. gadā pārceļojušajiem zemniekiem.⁹¹⁸ Bez šiem datiem pieejama arī statistika par naudas nomā nodoto zemnieku saimniecību skaitu 19. gs. 60. gados.⁹¹⁹ Taču ar esošajiem datiem precīzu korelāciju izstrādāt ir sarežģīti. Tādēļ veikts naudas nomas ieviešanas, zemnieku saimniecību pārdošanas un migrācijas intensitātes salīdzinājums pa apriņķiem (skat. pielikumu Nr. 42).

Ilūkstes apriņķis bija saimnieciski vājākais, tajā arī visgausāk un ar lielākām grūtībām tika ieviesta naudas noma. 19. gs. 60. gadu sākumā tā bija ieviesta gandrīz par 50% retāk kā citviet Kurzemes guberņā.⁹²⁰ Taču šī apriņķa zemnieki labi pārzināja situāciju un iespējas pēc 1863. gada sacelšanās Ziemeļrietumu guberņās. Agrāro reformu gausā ieviešana un ilgstoši veidojušies kontakti noteica zemnieku vēlmi izceļot uz lietuviešu un poļu apdzīvotajām teritorijām.

Lielākais pārceļotāju skaits 1865. gadā nāca no Ventspils apriņķa, sevišķi Dundagas draudzes. Ventspils apriņķī naudas nomas ieviešana bija mazliet gausāka kā citviet guberņā, taču Dundagas draudzes novadā (*politisches Kirchspiel*), no kura nāca lielākais pārceļotāju skaits jau 1861. gada Jurgos gandrīz visas zemnieku saimniecības bija izdotas naudas nomā. Klaušu un jauktajā nomā ievērojami vairāk saimniecību bija izdotas Ventspils un Piltenes draudžu novados, no kuriem arī nāca relatīvi daudz izceļotāji (īpaši Popes, Puzeniekiem, Zlēkām). Citviet Ventspils apriņķī meklēt citas alternatīvas zemniekus drīzāk mudināja tieši salīdzinoši lēnās pārmaiņas saimniecībā un arī zemā zemes auglība. Taču Ilūkstes apriņķa gadījumā salīdzinoši vairāk saimnieku bija gatavi atteikties no saimniecībām.

Pārceļotāji 1865. gadā nāca arī no Talsu apriņķa, galvenokārt no Ārlavas un Talsu draudzes novadiem, pamatā tām muižām, kuras atradās tuvāk Ventspils apriņķim (Sasmaka, Lubezere, Nogale, Saslaukas un Īves muižas (*Sesslauken, Iwen*) u.c.), arī no Dundagas nedaudz attālākām muižām (Nurmuiža, Vandzene, Iģene, Okte u.c.). Šeit, līdzīgi kā Dundagas draudzē, pāreja uz naudas nomu bija notikusi jau līdz 19. gs. 60. gadiem vai arī 19. gs. 60. gadu pirmajā pusē. Diemžēl mums nav sīkāku datu par konkrētām muižām, no kurām nāca izceļotāji, tomēr augstais kopējais apriņķa rādītājs (97% saimniecību naudas nomā) rāda, ka šeit naudas attiecības bija ieviestas gandrīz pilnībā. Pārceļotāju sociālā struktūra rāda, ka Talsu apriņķī absolūti lielākā pārceļotāju daļa bija bezzemnieki, citu apriņķu vidū tieši no Talsu apriņķa nāca vismazāk saimnieku un to ģimeņu piederīgo (tikai 1.6%), jo bija jau nostiprinājušies agrāro reformu rezultāti.

Cits pārceļotāju izcelsmes reģions 1865. gadā bija daļa Aizputes un Kuldīgas un Grobiņas apriņķu – Aizputes, Durbes un Saldus draudžu novadi. Daudz pārceļotāju nāca no Dunalkas un

⁹¹⁸ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 187. lp.

⁹¹⁹ Heyking, S. 16.

⁹²⁰ Pēc Heyking, S. 16, skat. pielikumu Nr. 42.

Aisteres muižām uz Grobiņas un Aizputes apriņķu robežas, Saldus apkārtnes (Sesīle, Saldus), Kuldīgas apriņķa Dienvidu daļas (Lielezere, Brūzilas (*Bresilgen*)). Aizputes apriņķī kopumā pāreja uz naudas nomu līdz 19. gs. 60. gadu sākumam bija notikusi nedaudz gausāk kā citviet Kurzemes guberņā, tomēr tajos draudžu novados, no kuriem nāca pārceļotāji gan Kuldīgas, gan arī Aizputes apriņķos, naudas nomā 19. gs. 60. gadu sākumā jau bija izdoti vairāk kā 90% saimniecību.

Analizējot saimniecisko reformu gaitu un pārceļotāju skaitu 1865. gadā, varam izdalīt vismaz divas situācijas. Pārceļošanai uz Ziemeļrietumu guberņām pamatā pieteicās Ilūkstes apriņķa zemnieki, kur samērā mazs bija naudas nomā nodoto saimniecību īpatsvars un gausa agrāro reformu norise. Otra pārceļotāju daļa, pamatā uz Novgorodas guberņu, nāca no rajoniem ar augstu naudas noma ieviešanas rādītāju (Dundagas, Ārlavas, Talsu, Aizputes, Saldus draudžu novadi), taču arī Piltenes un Ventspils draudžu novadiem, kur naudas nomā nodoto saimniecību īpatsvars bija zemāks nekā vidēji guberņā. Šo draudzes novadu vidū, bez šaubām, bija lielas savstarpējas atšķirības un pārceļošanu ietekmēja arī citi iemesli, piemēram, augsnes auglība, citi saimniecības rentabilitāti noteicoši faktori. Taču raksturīgi, ka 1865. gada un vēlākajās pārceļošanas iniciatīvās bija maz pārceļotāju no turīgajiem Zemgales apriņķiem.

Kopumā agrāro reformu (naudas noma, saimniecību pārdošana) ieviešanai nebija viennozīmīgas korelācijas ar migrācijas intensitātes rādītājiem. To noteica lokālas atšķirības agrāro reformu īstenošanā un citu migrācijas cēloņu un iemeslu paralēla pastāvēšana. Proti, nepastāvēja saimnieciskās modernizācijas un migrācijas tieša kauzāla saistība šaurā nozīmē, salīdzinot agrāro reformu gaitu un migrācijas attīstību. Taču migrācijas reģionalitāte bija saistīta ar pārmaiņām zemnieku saimniecību organizācijā, kā to parāda salīdzinoši zemākā migrācijas aktivitāte turīgākajos rajonos, kur relatīvi agrīni notika saimniecību pārdošana Vidzemes guberņā, vai, piemēram, Zemgalē.

4.2.2 Lauku iedzīvotāju sociālā struktūra, ģimenes un mājsaimniecības modeļi

Agrāro reformu sekas cita starpā izpaudās arī kā **sociālās struktūras īpatnības**. Augstais bezzemnieku īpatsvars Baltijā bija viena no svarīgākajām atšķirībām no pārējās Krievijas impērijas agrārās situācijas.⁹²¹

Pārceļotāju sociālā portreta analīze⁹²² parādīja, ka ārpusguberņas migrācijās iesaistīto zemnieku vidū proporcionāli lielāku pārceļotāju daļu kā lauku iedzīvotāju sociālajā struktūrā veidoja tieši bezzemnieki. Izņēmums bija agrīnās pārceļošanas iniciatīvas, piemēram uz Jeisku 1853.–1855. gadā, kur pārceļošanai pieteikušos vidū sociālā struktūra aptuveni atbilda kopējai zemnieku kārtai piederīgo sociālajai struktūrai. Kopš 19. gs. 60. gadu pārceļošanas iniciatīvām aizvien lielāka loma ārpusguberņas migrācijā bija tieši bezzemniekiem. Vidzemes un Kurzemes guberņā zemes pieejamība un līdz ar to sociālā mobilitāte laukos bija samērā ierobežota.⁹²³ Tiesa kopumā arī citviet Eiropā 19. gs., migrācijai kā alternatīvai laukos lielākā nozīme bija tieši bezzemnieku vidū.⁹²⁴

Saimnieku ģimenēs svarīgs jautājums bija piemērotu nākotnes alternatīvu nodrošināšana bērniem, īpaši pieaugot saimnieku sociālajam prestižam. Viena no alternatīvām bija pārceļošana.

Lūgumrakstos, presē un citviet izmantotais pašu bezzemnieku pārceļošanas idejas skaidrojums – “mēs vēlētos pārceļot tādēļ, ka mums nav sava zemes gabala,”⁹²⁵ vienlaikus atspoguļoja gan agrāro reformu sekas, gan arī zemnieku ideālus. Ir skaidrs, ka bezzemnieku slāņa pastāvēšana pati par sevi vēl nebija pārceļošanas cēlonis, jo zemniekiem, kuri izceļo, lai iegūtu zemi, bija jābūt priekšstatam par to, ka saimniecība ir vērtība un pārticības pamats.

⁹²¹ Skat. 1.2. nodaļu; EAA, 291. f., 1. apr., 12362. l., 46.-47. lp.

⁹²² Skat. 4.1. nodaļu.

⁹²³ Kahk, 1997, S. 141-143; Strods, 1987, 56. lpp.

⁹²⁴ Tilly, 1976, p. 26; Dribe, 2005, p. 53.

⁹²⁵ LVVA, 422. f., 3. apr., 823. l., 121., 137. u.c. lp.

Saimnieku (gan zemes īpašnieku, gan arī veiksmīgu rentnieku) tēls kā ekonomiski veiksmīgs un prestižs sabiedrībā nostiprinājās 19. gs. otrajā pusē, līdztekus tam nostiprinājās arī zemes īpašuma un savas saimniecības ideāls.⁹²⁶ Kā norādīja Jelgavas Bruģu tiesas asesors fon der Reke Dundagas pārceļošanas iniciatīvas laikā 1865. gadā – izceļošanas galvenais motīvs ir vēlme arī ar visniecīgāko kapitālu iegūt vienalga cik lielu zemes gabalu īpašumā.⁹²⁷ 19. gs. 40.–50. gados, vēl pastāvot kļaušu vai jauktās rentes sistēmai, māju rentnieki (t.i., *saimnieki (Wirthe)*) biežāk bija gatavi pamest saimniecības, ja neredzēja perspektīvas, taču vēlāk saimnieka tēls bija būtiski nostiprinājies un tika secināts, ka izveidojusies “grava starp saimniekiem un kalpiem” ir tiešs Baltijas agrāro reformu rezultāts.⁹²⁸ Tam bija ļoti būtiska nozīme tajā, kādus galamērķus izvēlēties, jo tiklab izceļojušie bezzemnieki varēja izšķirties nevis par zemes gabala pirkšanu citā guberņā, bet par labu darbam pilsētās.

Lielākais saimnieku īpatsvars bija agrīnajās pārceļošanas iniciatīvās. Zemniekus no Cēsu apriņķa, kuri 1853. gadā nokārtoja tiesības pārceļot uz Jeisku Vidzemes gubernators apzīmēja kā “turīgus”.⁹²⁹ Šādiem saimniekiem izceļošana bija cerība uzlabot savu stāvokli, nodrošināt nākotni dēliem un iegūt zemi par izdevīgu cenu vai renti. Arī saimnieki, kuri 19. gs. 60. gadu sākumā rakstīja K. Valdemāram, interesējoties par zemes iegūšanas iespējām, bija gan gatavi iemaksāt samērā lielas summas, gan arī personīgi doties noskaidrot visas ar pārceļošanu saistītos jautājumus.⁹³⁰ Vēlāk pārceļojušo saimnieku un rentnieku īpatsvars mazinājās.

Taču arī Jeiskas pārceļošanas iniciatīvas ietvaros bez minētajiem “turīgajiem zemniekiem” 1853. gadā pārceļotāju vidū bija bankrotējuši rentnieki, no Dzērbenes izceļot vēlējās vaļinieku ģimenes. Sērmūkšu muižā, savukārt, pārceļošanas idejas piekritēji bija saimnieku kalpi un viens saimniecības mantinieks. Skujenes pagastā pārceļot vēlējās viens no muižas kalpiem, kuram muiža bija uzteikusi darbu kā sliktam strādniekam. Cēsu pievārtē esošās Zeltkalnu (*Seltekaln*) muižas zemnieku mājas saimnieks, savukārt, vēlējās izceļot augošās konkurences, jaunsaimnieku vai iebūviešu (*Ansiedler*) dēļ. Savukārt, Jaunraunā pārceļot vēlējās Lauris Matrozis, kurš vairākus gadus bija dzīvojis kā vaļinieks, strādājis kā mūrnieks un mežcirtējs.⁹³¹

Redzams, ka iespējamās motivācijas bija dažādas un tās vienoja tikai cerība uzlabot savu stāvokli. Zemnieku pašu formulējumā 1853. gadā tas bija uzskats, ka jaunajā vietā dzīve būs vieglāka, nebūs smago nodokļu un rekrutēšanas.⁹³²

Tomēr, kā tika atzīmēts Cēsu bruģu tiesas ziņojumā par Jeiskas pārceļošanas iniciatīvu, baumas par pārceļošanu atbalsi pamatā atrada nabadzīgāko kalpu un vaļinieku vidū.⁹³³ Arī Kurzemes guberņas prokurors 1858. gadā norādīja, ka māju saimnieki, cerot uz attīstību dzimtenē, vieglprātīgi un masveidīgi savas saimniecības nepamestu, taču kalpi, cerībā kļūt par rentniekiem vai zemes īpašniekiem, būtu gatavi masveidā aizceļot.⁹³⁴ Daļa potenciālo pārceļotāju neizprata jaunas saimniecības dibināšanas grūtības un tie skaidroja, apņikusi līdzšinējā “slugāšana [kalpošana] apakš Kurzemnieku mellsvārcu varmācības”, taču zemes pirkšanai tie varēja iemaksāt tikai ļoti nelielas summas.⁹³⁵ Arī 19. gs. pēdējās desmitgadēs galvenā nozīme bija bezzemnieku izceļošanai un saimnieku-īpašnieku vai rentnieku pārceļotāju vidū bija ļoti maz.⁹³⁶ 19. gs. 90. gados pārceļotāju vidū uz Sibīriju bezzemnieku īpatsvars bija ievērojami lielāks kā vidēji lauku

⁹²⁶ Svarāne, 1977, C. 162-163; Svarāne, LZAV, 1971, 21. lpp.; Kahk, 1988, C. 351.; Лиги, Х. Социальная мобильность крестьян в Эстонии при феодализме (накануне отмены крепостного права) // Проблемы развития феодализма и капитализма в странах Балтики. Доклады исторической конференции (14-17 марта 1972 г.). Тарту, 1972, С. 269-285.

⁹²⁷ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 135. lp.

⁹²⁸ Kā Vidzemē rodas iz zemniekiem vaļinieki // Balss, 13.05.1881., Nr. 19., 20.05.1881., Nr. 20.

⁹²⁹ EAA, 296. f., 1. apr., 23. l., 34. o.p.; EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 28. o.p. lp.

⁹³⁰ Latvijas vēstures avoti V. sēj., 389.-390., 394. lpp.

⁹³¹ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 40.-41. lp.

⁹³² EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 137. o.p. lp.

⁹³³ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 31.-35. lp.; EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 42. o.p. lp.

⁹³⁴ LVVA, 96. f., 8. apr., 79. l., 6. lp.

⁹³⁵ Latvijas vēstures avoti V. sēj., 473. lpp. Piemērm, K. Virķens no Dundagas solījās iemaksāt 10 rubļus par 30 pūrvietām (t.i. ap 10 desefnām) zemes, kas, protams, bija niecīga summa. Latvijas vēstures avoti V. sēj., 495. lpp.

⁹³⁶ LVVA, 422. f., 2. apr., 1044. l., 11. lp.

iedzīvotāju vidū. No Valkas apriņķa uz Sibīriju 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā izceļoja gandrīz vienīgi bezzemnieki.⁹³⁷

Baltijas bezzemnieku stāvokli, salīdzinājumā ar situāciju citviet Krievijas impērijā 19. gs. beigās, nevar vērtēt kā tādu, kur aizceļošana no laukiem būtu vienīgā alternatīva.⁹³⁸ Ilūkstes apriņķa muižniecības priekšstāvis barons Hāns 19. gs. 90. gados norādīja, ka kalpu pārceļošana pamatā nav saistīta ar labklājību Kurzemes guberņā bet gan ideju par zemes īpašumu, kas “nevar nepievilkt jebkuru, īpaši tos, kuri pieraduši pie šejienes [augstajām] zemes cenām”.⁹³⁹

19. gs. pēdējās desmitgadēs un 20. gs. sākumā zemnieku lūgumrakstos un arī publikācijās presē tika uzsvērts, ka pārceļotāji ir “nabaga bezzemes ļaudis, kuriem nav ne gabaliņa zemes, ne pajumtes, kur dzīvot, jāstaigā no viena pagasta uz otru, saņemot no muižnieka, kuram ir visa vara pār kalpu, 20 līdz 25 kapeikas par dienu”.⁹⁴⁰ Tomēr pašu pārceļotāju-bezzemnieku vērtējums par savu situāciju radās ne jau salīdzinājumā ar citu Krievijas guberņas situāciju, bet gan vērtējot sociālās mobilitātes un nākotnes perspektīvas Baltijas vidē. Kā 1881. gadā tika norādīts laikrakstā “Balss” – “[kalpi] arī redz, ka, ja arī strādātu visu mūžu, tomēr kalps vien būs. Ja nu viņi meklē sev vieglāku dzīvi, tad mums nav it nemaz tiesības par to ļaunoties”.⁹⁴¹ Tātad runa ir par lauku iedzīvotāju sociālās mobilitātes perspektīvām un ideāliem vietējā lauku vidē – sociālās mobilitātes perspektīvas pagastos nevarēja apmierināt daļu bezzemnieku. Zemes īpašnieku pārceļotāju vidū 19. gs. 90. gados praktiski nebija.⁹⁴²

Arī bezzemnieku vidū pārceļotāju situācijas atšķīrās. Kā 1869. gadā norādīja Baltijas ģenerālgubernators Pjotrs Albedinskis, vissarežģītākā situācija bija dažādiem zemes kalpiem un jo īpaši vaļiniekiem, kas bija atkarīgi no gadījuma darbu iespējām. Šo grupu 19. gs. 50.–60. gados pēc pārejas uz naudas nomu papildināja daļa bijušo kalpu.⁹⁴³ Zemnieku saimniecībās dzīvojošie puiši un meitas (t.i., neprecētie) bija labāk nodrošināti, vairāk pieprasīti, tiem arī nebija jārūpējas par ģimeni. Savukārt, muižas kalpiem, kas parasti bija ar ģimenēm, bija grūtāk atrast darbu zemnieku saimniecībās, kur nebija vietas lielu kalpu ģimeņu izmitināšanai un tādēļ to vidū augstāks bija migrācijas potenciāls.⁹⁴⁴ Šo tendenci parādīja arī migrācijās iesaistīto ģimeņu izpēte pēc pagastu ruļļiem.⁹⁴⁵

Bez vispārējām, agrāro reformu noteiktām lauku iedzīvotāju sociālo grupu motivācijas atšķirībām, lēmumu par pārceļošanu ietekmēja arī citas **ģimenes un mājsaimniecības īpatnības**. Lai gan atšķīrās katra pārceļotāja ģimenes situācija (t.i., konkrētais pārceļošanas iemesls), taču bija arī kopējas, strukturālas iezīmes, kas raksturoja Baltijas guberņu zemnieku ģimeņu pārceļošanas motivāciju.

Vidzemes un Kurzemes guberņas latviešu saimniecības 19. gs. otrajā pusē, atšķirībā, piemēram, no Latgales, saimniecība lielākoties bija nedalāms mantojums, kas pienācās vienam no ģimenes bērniem. Kā norādīja Vidzemes gubernators M. Zinovjevs 19. gs. 80. gados – Vidzemē ir iesakņojies “īpašuma vienības princips”, zemes mantošana to nesadalot.⁹⁴⁶ Tas lika meklēt alternatīvas ģimenes locekļiem, kuri saimniecībā nevēlējās palikt kā kalpi.

19. gs. Baltijas zemnieku likumos bija arī normatīvi noteikts zemnieku saimniecības platības minimums, t.i., to nedrīkstēja sadalīt mazās daļās. Rūpes par saimniecības potenciālu un peļņas pieaugums 19. gs. otrajā pusē lika mazināties arī 19. gs. vidū izplatītajai pušelniecībai jeb lielo saimniecību dalīšanai. Tādēļ zemnieku ģimenes jaunākajām atvasēm parasti nācās samierināties vai ar palikšanu kalpa statusā, vai arī noteiktu līdzekļu izmaksu patstāvīgas dzīves

⁹³⁷ LVVA, 22. f., 1. apr., 2804., 793. l.

⁹³⁸ LVVA, 6989. f., 14. apr., 28. l.

⁹³⁹ LVVA, 422. f., 2. apr., 1044. l., 2. lp.

⁹⁴⁰ LVVA, 13. f., 1. apr., 11239. l., 22. lp.

⁹⁴¹ Kā Vidzemē rodas iz zemniekiem vaļinieki // Balss, 20.05.1881., Nr. 20.

⁹⁴² LVVA, 15. f., 1. apr., 2404. l., 13. lp.

⁹⁴³ LVVA, 7474. f., 1. apr., 9. l., 14. lp.

⁹⁴⁴ LVVA, 422. f., 3. apr., 823. l., 204. lp.

⁹⁴⁵ Skat. 4.1. nodaļu.

⁹⁴⁶ EAA, 296. f., 1. apr., 70. l., 5. o.p.lp.

uzsākšanai. Tas, protams, veicināja noteica migrācijas kā alternatīvas izvēli.⁹⁴⁷ Izvēlētās alternatīvas 19. gs. vidū jau varēja ievērojami atšķirties. Turīgāko ģimeņu bērni tiecās iegūt izglītību vai savu īpašumu, un to lielā mērā noteica viņa vecāku statuss.

Tādu mājsaimniecību īpatsvars, kurās dzīvoja precēti saimnieku radinieki, samazinājās jau līdz 19. gs. 60. gadiem.⁹⁴⁸ Taču atbilstoši saimnieka ģimenes sastāvam, iedzīvotāju skaits saimniecībā bija mainīgs – noteiktā dzīves posmā dzīvesvietu mainīja saimnieka bērni un bija nepieciešams papildu darbaspēks u.tml.⁹⁴⁹

Migrāciju ietekmēja centieni nodrošināt pēc iespējas vienlīdzīgas iespējas visām atvasēm, piemēram, nodrošināt arī jaunākos dēlus ar savām saimniecībām. Piemēram, 19. gs. beigās Indriķis Freibergs pārceļoja uz Voloku koloniju Mogiļevas guberņā, nopirka tur zemi, lai varētu to sadalīt pieciem dēliem atsevišķu viensētu ierīkošanai.⁹⁵⁰ Līdzīgi apsvērumi minēti arī par Lauru kolonijas izveidošanos, pasvītrojot, ka pārceļošanu rosināja tēvi, kuriem bija vairāki dēli, bet viena saimniecība, dodot jaunākajiem dēliem noteiktu kapitālu un mudinot izceļot.⁹⁵¹

Bezzemnieku ģimenes pamatā samērā ātri sadalījās – tām nebija iespējams un nebija izdevīgi strādāt kopā.⁹⁵² Šis dabiskais ģimenes “sadalīšanās process” arī aktualizēja migrāciju kā alternatīvu.⁹⁵³

Kā iepriekš jau norādīts, zemnieku saimniecībās salīdzinoši vairāk pieprasīti bija neprecētie kalpi, kuri neaizņēma daudz telpas. Kalpu ģimenes, savukārt, biežāk daļēji kā atalgojumu vēlējās saņemt arī nelielu zemes gabaliņu, ko pamatā varēja atļauties muižas saimniecībās.⁹⁵⁴ Sprotams, ka šī iedzīvotāju grupa bija ieinteresēta aizceļot uz tādiem galamērķiem, kur varētu iegūt zemi. Kā 20. gs. sākumā tika norādīts iesūtītā rakstā no Vijciema apkārtnes Vidzemes guberņā, – pie strādnieku trūkuma pa daļai ir vainīgi paši saimnieki, jo “precētos kalpus viņi negrib ņemt par strādniekiem un sevišķi tādus ne, kuriem lielāks pulciņš bērnu. Tagad līgst tikai pušus un meitas. (..) Arī uz savu roku dzīvojošie [t.i., vaļinieki] uzturas muižās, jo tur parocīgāk un lētāk kā pie saimniekiem”.⁹⁵⁵

Migrācijas īpatnības ietekmēja arī samērā vēlāis laulību vecums Baltijā. Nedalāmajās zemnieku saimniecībās parasti laulību vecums bija relatīvi augsts gan kalpiem, gan arī saimnieku bērniem, jo to ģimenes nākotnes izredzes noteica nevis automātiski iedalīta zeme, bet gan vecāku iespējas vai arī paša sapelnītais neprecēta puša vai meitas gados.⁹⁵⁶ Izceļošana kā alternatīva varēja tikt izvēlēta ģimenes veidošanās posmā, proti, kad bija beigušies puša/meitas gadi. Kā savās atmiņās norādījusi Ufas guberņas latviešu kolonistu pēctece, viņas vecvecāki, muižas kalpi, izceļojuši pēc tam, kad lēmuši veidot ģimeni.⁹⁵⁷

Atsevišķa pārceļotāju grupa bija jauni cilvēki bez ģimenēm, pamatā kalpi, kuri pārceļoja, lai jaundibināmajās kolonijās piepelnītos dažādos peļņas darbos un pēc tam dibinātu savu ģimeni. 1894.–1895. gada pārceļošanas iniciatīvā uz Ufas guberņu iesaistīto vidū līdz 20% pārrakstīto bija bez ģimenes, pamatā jauni vīrieši vecumā līdz 30 gadiem.⁹⁵⁸

⁹⁴⁷ Svarāne, 1977, C. 162-163; Svarāne, LZAV, 1971, 21. lpp.; Kahk, 1988, C. 351; Kahk, Uibu, 1986, S. 33.

⁹⁴⁸ Plakans, 1984a, p. 264.

⁹⁴⁹ Plakans, 1984a, p. 264.

⁹⁵⁰ Valentīnas Freibergas (1929) un Vitālija Čikstes (1928-2014) atmiņas. Ierakstīts 18.06.2011. Autora personiskais arhīvs.

⁹⁵¹ Lauru latviešu kolonija // Dzimtenes Vēstnesis, 03.09.1909., Nr. 202.

⁹⁵² Skat.: LNB RN R X/45, J. Māsēna dienasgrāmata “Diarium”, 19. gs. 60. gadi.

⁹⁵³ Strods, 1987, 187.-188. lpp.

⁹⁵⁴ LVVA, 7474. f., 1. apr., 9. l., 14. lp.

⁹⁵⁵ No Vijciema // Mājas Viesis, 02.04.1909., Nr. 13.

⁹⁵⁶ Skat.: 1.2. nodaļu; Plakans, 1995b, p. 89; Schlumbohm, J. From Peasant Society to Class Society: some aspects // Rudolph, R. The European Peasant Family and Society. Historical Studies. Liverpool, 1995, pp. 187-197.

⁹⁵⁷ Antoņidas Aņičkinas (1943.) atmiņas. Ierakstītas 2009. g. Jelgavas novada Glūdas pag. Autora personīgais arhīvs.

⁹⁵⁸ LVVA, 472. f., 5. apr., 586. l.; 874. f., 1. apr., 257. l.; 1135. f., 1. apr., 31. l.; CGIA RB, I-11 f., 1. apr., 1272. l.

4.2.3. Ekonomiskā konjunktūra un demogrāfiskie faktori

Lēmumus par pārceļošanu ietekmēja arī **ekonomiskā konjunktūra**.

Saimnieciski viens no sarežģītākajiem posmiem, īpaši Vidzemes guberņā, bija 19. gs. 40. gadi, kad neražas un labības trūkums, īpaši Vidzemē, noteica zemnieku gatavību pamest dzimteni.

Neražas un labības trūkuma apstākļos Vidzemē 1841. gadā izveidojās t.s. “siltās zemes kustība” – zemnieku masveidīga vēlme aizceļot uz kādu nezināmu galamērķi Krievijas Dienvidos, lai tur iegūtu bezmaksas zemi.⁹⁵⁹ Pēc 1841. gada zemnieku nemieriem pēc cara un Baltijas ģenerālgubernatora iniciatīvas tika sākta arī izmeklēšana par zemnieku stāvokli, kurā tika konstatēts, ka zemnieku stāvokļa pasliktināšanās cita starpā saistīta arī ar muižu centieniem pēc peļņas palielināšanas.⁹⁶⁰ 19. gs. 40. gados līdzīgas pārceļošanas iniciatīvas Latvijas teritorijā neatkārtojās. Taču zemnieki 19. gs. 40.–50. gados atdeva labības aizdevumus, tādējādi 19. gs. 40. gadu neražas ietekmēja saimniecību labklājību ilgākā laika periodā.⁹⁶¹ Vēl 1853. gada Jeiskas pārceļošanas kampaņas laikā 5. Cēsu draudzes tiesas ziņojumā 1854. gada sākumā tika norādīts, ka zemnieki cer uz pārceļošanu kā atbrīvošanos no parādiem, kas uzkrājušies iepriekšējās desmitgadēs.⁹⁶²

Par lauksaimniecībai veiksmīgu posmu tika uzskatīti 19. gs. 50.–60. gadi, tomēr saimniecību attīstības potenciāls bija reģionāli atšķirīgs. 19. gs. 50. gados par turīgām varēja uzskatīt Zemgales saimniecības, kamēr Vidzemes guberņā situācija bija salīdzinoši nelabvēlīgāka.⁹⁶³ Tomēr arī Vidzemes gubernators savās atskaitēs ziņoja par zemnieku stāvokļa uzlabošanu, īpaši norādot uz tiem zemniekiem, kuri pārgājuši uz naudas nomu.⁹⁶⁴ Tātad 19. gs. 50.–60. gadu izceļošana faktiski notika paralēli zemnieku turības pieaugumam, taču šī, zemes īpašnieku daļa, neraksturoja pārceļotāju vairākuma situāciju.

Nākamā nopietnākā īslaicīgā krīze bija 1868. gada neraža Vidzemes guberņā, īpaši Sāremā un Pērnavas apriņķī. Baltijas ģenerālgubernators Pjotrs Albedinskis 1869. gada janvārī ziņojumā iekšlietu ministram norādīja, ka to kalpu stāvoklis, kuri ir salīguši “pie visa gatava”, nav īpaši sarežģīts, jo visa atbildība gulstas uz saimnieka pleciem, grūtāk ir tiem, kuri tiek atalgoti ar zemi, arī vaļiniekiem, kuri turklāt parasti bija ar ģimenēm.⁹⁶⁵ Neraža veicināja jaunu baumu izplatīšanos par iespējām pārceļot uz Iekšējās Krievijas guberņām par valdības piešķirtiem līdzekļiem, jo īpaši igauņu zemnieku vidū.⁹⁶⁶ Par 19. gs. 60. gadu beigu neražas gadu sekām daļēji var uzskatīt arī Kurzemes guberņas zemnieku piekrišanu neizdevīgiem zemes rentes līgumiem ar Simbirskas guberņas Lielberežņiku muižas īpašnieku V. Pukalovu 1868.–1869. gadā.⁹⁶⁷

19. gs. 70.–80. gados galvenais negatīvais saimnieciskais faktors, kas varēja ietekmēt pārceļošanu, bija rentes cenu pieaugums. 19. gs. otrajā pusē rente, tāpat kā zemes cenas, pamatā pieauga.⁹⁶⁸ Taču vēl 19. gs. 70. gadu beigās un 80. gadu sākumā arī lauksaimniecības produkcijas cenas un saimniecību ienākumi bija augsti. Tie kritās pēc 1884. gada, izraisot krīzi. Tā rezultātā auga arī ūtrupju skaits, lauksaimniecības attīstība vairs nešķīta tik cerīga un radās “grūto laiku” apzīmējums.⁹⁶⁹

1894. gadā Vidzemes guberņas vadība norādīja, ka ir samazinājies lauksaimniecībā nodarbināto īpatsvars un šī tendence saistāma ar nelabvēlīgo ekonomisko stāvokli

⁹⁵⁹ LVVA, 3. f., 5. apr., 839. l., 9. lp.; 3. f., 5. apr., 1791. l., 1. lp.

⁹⁶⁰ LVVA, 4. f., 1. apr., 49520. l., 207. lp.

⁹⁶¹ EAA, 296. f., 1. apr., 19. l., 113. lpp, 132.-133. lp.

⁹⁶² LVVA, 4. f., 2. apr., 379. l., 46. lp.

⁹⁶³ Svarāne, 1971, 68.-75., 82., 111. lpp.

⁹⁶⁴ EAA, 296. f., 1. apr., 19. l., 140. lpp; 296. f., 1. apr., 23. l., 27. lp.; 296. f., 33. l., 19. lpp.

⁹⁶⁵ LVVA, 7474. f., 1. apr., 9. l., 14. lp.

⁹⁶⁶ LVVA, 7474. f., 1. apr., 9. l., 14. lp., 111. f., 2. apr., 14. l., 2. lp.; EAA, 291. f., 1. apr., 12307. l., 11. o.p.-12. lp.

⁹⁶⁷ Kozins, 1976, C. 123-124; Tā kontrakte // Latviešu Avīzes, 23.04.1869., Nr. 17.

⁹⁶⁸ Mieriņa, 1968, 45.-47. lpp.; Грейтъянис, И. Формы протеста и борьбы крестьянского населения против остатков крепостничества в Латвии в 80-х годах XIX в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1961 г. Рига, 1963, С. 482-483.

⁹⁶⁹ Noritējušam gadam // Latviešu Avīzes, 27.12.1889., Nr. 32; Stalbergs, P. No Tirzas un apkārtnes // Latviešu Avīzes, 17.02.1888., Nr. 7; Aspers, J. Kā saimodami pārspēsīm grūtajus laikus // Balss, 25.05.1894., Nr. 21 u.c.

lauksaimniecībā, kura galvenais cēlonis ir labības cenu kritums kopš 19. gs. 80. gadiem.⁹⁷⁰ Šī situācija veicināja interesi par ārpusguberņas galamērķiem ar zemāku rentes maksu vai cenu.⁹⁷¹ Kā savulaik norādīja Ufas guberņas Austrumciema kolonists Voldemārs Teikmanis, augstās produktu cenas, izdevīgā konjunktūra līdz 19. gs. 70. gadiem radīja optimistisku priekšstatu par rentnieku un gruntnieku dzīvi, kas nostiprinājās kā kalpa ideāls; taču lauksaimniecības produktu cenu pakāpeniska samazināšanās 19. gs. 80. gados lika pārceļošanu apsvērt arī tām zemnieku grupām, kuras iepriekš bija dzīvojušas pārticīgi.⁹⁷²

Kopējo darbaspēka konkurenci noteica arī **demogrāfiskie faktori un apdzīvotība**. Taču, pat pieļaujot darbaspēka pārpalikumu agrāro reformu rezultātā (t.s. *relatīvo agrāro pārapsdzīvotību*), tā galvenie cēloņi bija meklējami saimnieciskajās reformās, proti, demogrāfiskie procesi to ietekmēja mazāk kā ekonomiskā situācija.

Dabiskā pieauguma rādītāji Baltijā 19. gs. 60.–90. gados un 20. gs. sākumā, salīdzinot ar pārējo Krievijas impēriju, bija zemi un līdzīgi Ziemeļeiropas valstu rādītājiem.⁹⁷³ 19. gs. pēdējās desmitgadēs dzimstība vēl turpināja samazināties un migrācijas potenciālu Baltijā nevar skaidrot ar ļoti strauju iedzīvotāju skaita pieaugumu.

No **valsts politikas aspektiem** pārceļošanu tieši ietekmēja iepriekš analizētā pārceļošanas tiesību liberalizācija. Taču pārceļošanas tiesību paplašināšanas noslēgums ar 1863. gada 9. jūlija pasu nolikuma pieņemšanu neizraisīja strauju pārceļošanas intensitātes pieaugumu.

Motivāciju pārceļot ietekmēja arī rekrutēšanas un mazākā mērā arī nodokļu politika. Līdz 1874. gada militārajai reformai zemniekiem svarīgākās bija cerības uz atbrīvojumu no karadienesta (*rekrūšiem*). To noteica ilgais dienesta laiks – atkarībā no karaspēka veida, arī iesaukuma laika un citiem faktoriem tas bija 10–15 un pat vairāk gadu. Tas kardināli izmainīja jauno vīriešu dzīves. Kā savās piezīmēs norādīja bijušais Ķempju pagasta vecākais Cēsu apriņķī Jānis Leikarts (1827–?), – “kad 25 gadi bija jādienē, tad neviens neatnāca atpakaļ, tad gāja – kā ūdenī iekrita; tā kā tad neviens rakstīt nemācēja, tad par simts kādu vēstuli stellēja un kad nemācēja neviens lasīt, tad bija jāiet pie kunga, lai izlasa. Tad bija brīv’ par 300 rubļu izpirkties, bet naudas nebija. Puisis no saimnieka tad dabūja astoņus rubļus un drēbes”.⁹⁷⁴ Kolonizējamajās teritorijās kā viens no pārceļotājus pievilinošiem noteikumiem dažkārt tika piedāvāts arī atbrīvojums no vairākiem iesaukumiem, kas kļuva par cerību daļai pārceļotāju 19. gs. vidū.

Rekrutēšana bija viens no svarīgiem aspektiem, veidojoties pārceļošanas iniciatīvai uz Jeisku 19. gs. 50. gadu pirmajā pusē.⁹⁷⁵ To pastiprināja intensīvā rekrutēšana Krimas kara dēļ. Kā savās piezīmēs rakstījis Bauņu pagasta rentnieks Melķis Priedīte (1834–?), – 1855. gadā rekrūšos ņēma četrreiz, pat līdz 36 gadus vecus, savukārt, 1856.–1861. gadā bija “miera laiki” un rekrūšos neņēma.⁹⁷⁶ Atbrīvojums no rekrūšiem un arī nodokļu maksāšanas bija viens no galvenajiem baumu objektiem arī Kurzemes guberņā, zemniekiem gatavojoties pārceļot uz Novgorodas guberņu 1865. gadā un citu iniciatīvu laikā.⁹⁷⁷

4.2.4. Vērtību sistēma un idejas kā pārceļošanas cēlonis

Pieņemot lēmumu par pārceļošanu, priekšstati un vērtējumi par apkārtējo situāciju laukos bija tikpat svarīgi cik pašu agrāro reformu tiešās sekas. Nav runa tikai par aizvainojumu pret Baltijā pastāvošo kārtību vai “šķiru cīņu”, kā to interpretēja padomju historiogrāfijā, – kā jau iepriekš norādīts, zemei un patstāvīgai saimniecībai bija jābūt vērtībai, ideālam, lai varētu konkurēt ar izceļošanu uz pilsētām.

⁹⁷⁰ EAA, 296. f., 1. apr., 84. l., 1.-2. lp.

⁹⁷¹ Skat. arī: Blanks, 1927, 82. lpp.

⁹⁷² Tk. [Teikmanis, Voldemārs]. Latviešu aizgājēji pie Urāliem // Baltijas Vēstnesis, 1890, Nr. 39.

⁹⁷³ Kivimäe, 1995, S. 144; Kabuzan, 2009, C. 28.

⁹⁷⁴ LNB, RN A156, N32.

⁹⁷⁵ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 76., 112., 198., 204. lp.; LVVA, 4. f., 2. apr., 379. l., 16.-17. lp.

⁹⁷⁶ LNVM, VN 8774.

⁹⁷⁷ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 20., 22. lp.; LVVA, 1. f., 12. apr., 988. l., 2. lp.

Būtisks faktors, kas stiprināja izceļošanas ideju izplatību 19. gs. 40.–60. gados bija **neuzticēšanās varas iestādēm un baumas**. Zemnieku vidē laiku pa laikam izplatījās pārspīlēti pozitīvi nostāsti par pārceļošanas galamērķiem Krievijā. Šo baumu atspēkošanu apgrūtināja zemnieku neuzticēšanās varai. Viena no tās izpausmēm bija t.s. “naivais monarhisms” jeb priekšstats par taisnīgo valdnieku, kura idejas neļauj īstenot vietējā vara.⁹⁷⁸ Visspilgtāk tas izpaudās 19. gs. 40. gados, kopš 1841. gada *siltās zemes kustības* Vidzemē, kad zemnieku vidē cirkulēja dažādi stāsti par to, kā vietējie muižnieki, pretēji cara gribai, cenšas aizkavēt izceļošanu.⁹⁷⁹

Neuzticēšanos un zināmā mērā pat aizvainojumu zemnieku vidē varēja veicināt arī pārvaldes iestāžu attieksme 19. gs. 40.–60. gados, kad zemnieki par centieniem pārceļot ārpus guberņas tika sodīti. 1841. gadā pārceļošanas lūdzēji tika ieslodzīti cietumā, piekauti, tiem tika noskūtas galvas.⁹⁸⁰ 1841. gadā nemieru epizodes Veselavā, Jaunbebros, arī citviet bija tieši saistītas ar baumas izplatījušo zemnieku arestu un pagasta biedru atteikšanos izdot vajātos sodīšanai.

Arī vēlāk neizzuda priekšstats, ka dažādas formalitātes pārceļotājiem jāizpilda varas iestāžu patvaļas dēļ un tādēļ, ka amatpersonas nevēlas pieļaut zemnieku izceļošanu.

Muižas īpašnieki un pārvaldnieki zemnieku situāciju ietekmēja nepastarpināti, tādēļ tieši zemnieki un muižas attiecību kontekstā visbiežāk norādīts uz **pārceļošanu kā zemnieku protestu**. Visspilgtāk tas izpaudās padomju historiogrāfijā ar tajā attīstīto *šķiru cīņas* koncepciju. Migrācija tika skaidrota kā “izraušanās no vecās vides un nepakļaušanās ekspluatatoriem”⁹⁸¹, “pasīvā šķiru cīņas forma”.⁹⁸² Proti, tika uzskatīts, ka zemnieku un pārceļotāju motivācija bija balstīta aizvainojumā un naidā pret Baltijas sociālekonomisko kārtību. Visticamāk šim argumentam bija liela morālā nozīme, tas drosmīgi apliecināja paša pārceļotāja lēmumu sev un citiem. Tomēr ir grūti atrast pamatojumu, lai šo pārceļošanas raksturojumu vispārinātu un izprastu kā izceļošanas mērķi, nevis tikai līdzekli pārceļošanas izskaidrojumam.

Tiesa, aizvainojums pret muižas privilēģijām zemnieku vidē pastāvēja. Kā norādīja tautsaimnieks Karls Hēns 19. gs. 50. gados – klausu darbs pats par sevi bija ne tikai nekvalitatīvs un neefektīvs, tas arī veicināja “naidu un riebumu” šī darba darītājos.⁹⁸³ Arī vēlāk, īpaši bezzemnieku vidū, bija zināma skaudība un nepatika pret zemes īpašnieku prasībām, normām. Zemnieki savos lūgumrakstos norādīja, ka pāriešana no vienas vietas uz citu, katrreiz pakļaujoties jauna darba devēja prasībām, ir nepanesama un pārceļošana ir to cerība vairs nedzīvot “zem muižnieku varas”.⁹⁸⁴ Kā norādīja, 5. Cēsu draudzes tiesas ierēdņi ziņojumā Vidzemes civilgubernatoram 1860. gadā – lai gan situācija zemnieku vidē var izlikties mierīga, rodoties kādai jaunai idejai, zemnieku cerības atkal vērsīsies pie tās, cerot likvidēt katru atkarību vai piespiešanu.⁹⁸⁵ Tomēr zemnieku nemieru, nepakļaušanās gadījumu skaits nebija proporcionāls klausu smagumam vai citiem šķietami objektīviem apsvērumiem.⁹⁸⁶ Attiecības starp zemnieku un muižnieku veidojās dažādi. Kā 19. gs. 60. gadu beigās norādīja Vidzemes civilgubernators, no vienas puses, dažāda veida konfliktu un aģitācijas rezultātā zemnieki muižnieku varēja uzlūkot kā despotu, kas cenšas iedzīvoties uz to rēķina. No otras puses – muižnieku varēja vērtēt arī kā palīgu un padomdevēju. Turklāt sūdzības tieši par muižām 19. gs. 60. gadu beigās nebija ļoti plaši izplatītas.⁹⁸⁷ Neskatoties uz to, paši zemnieki 19. gs. 60. gados norādīja, ka pārceļo “muižnieku

⁹⁷⁸ Svarāne, 1977, C. 157-166.

⁹⁷⁹ LVVA, 3. f., 1. apr., 1791. l., 21. lp.

⁹⁸⁰ Strods, 1996, 25. lpp.; Krodznieks, J. Zemnieku nemieri 1841. gadā. Rīga, 1922 (turpmāk – Krodznieks, 1922).

⁹⁸¹ Cimermanis, 1959.

⁹⁸² Kozin, 1960, C. 134.

⁹⁸³ Hehn, 1858, S. 97. Tiesa, tas arī bija pārspīlējums – kā rakstīja J. Neikens – “mūsu tēvu mājas bija klausītājas, bet dzīvotāji dažādi bija itin laimīgi.” [Neikens, J.] Vecie un jaunie // Ceļa Biedris, 05.01.1867., Nr. 1.

⁹⁸⁴ LVVA, 13. f., 1. apr., 11239. l., 22., 142. lp.

⁹⁸⁵ LVVA, 4. f., 2. apr., 896. l., 93. lp.

⁹⁸⁶ Kahk, 1963, C. 314, 319-320; Kahk, 1999, S. 150.-151.

⁹⁸⁷ EAA, 291. f., 1. apr., 12221. l., 87. o.p. lp.

piespiesti”.⁹⁸⁸ Taču zemnieka motivācija drīzāk bija nevis nespēja samierināties ar muižu kā “eksploatoru”, bet gan centieni pēc labākiem dzīves apstākļiem vispār.⁹⁸⁹ Gadījumi, kad reāli pārceļošana bija saistīta ar konfliktiem un nesaskaņām, pamatā bija saistīti ar konkrētām muižām. Piemēram, par Ērgļu pagastu 1886. gadā tika norādīts, ka saimniecības vēl joprojām netiek pārdotas un rente ir augsta, kā rezultātā vairākus gadus pēc kārtas vairāki desmiti cilvēku katru gadu izceļoja no pagasta.⁹⁹⁰ Tomēr pārceļošanas kustību kopumā nevar raksturot kā protesta kustību.

Sociālās atmiņas īpatnību un arī padomju posma vēstures traktējuma dēļ, stāsti par muižnieku nežēlību un grūto dzīvi pirms izceļošanas kļuva par vienu no spilgtiem vēsturisko, izceļošanu skaidrojošo stāstu elementiem kolonistu vidū. Kā 1893. gadā tika norādīts par aptuveni 30 gadus vecajām latviešu kolonijām Kostromas guberņā, tur zemnieki “neesot aizmirsuši grūtos laikus, “lielās rijas”, muižnieku kūlienus, to paturējuši atmiņā līdztekus līdzņemtajām “gara mantām”.⁹⁹¹ Arī lauka ekspedīcijās laikā fiksētajās kolonistu pēcteču atbildēs par senču izceļošanas iemesliem, īpašs uzsvars nereti likts uz stāstu par muižnieku varu.⁹⁹²

19. gs. otrajā pusē latviešu vidē agrārās situācijas un reformu vērtējums bija saistīts ar **latviešu nacionālās kustības ietekmi.**

19. gs. 50.–60. gados Baltijas latviešu zemnieku vidē nonāca nacionālās kustības proponētās idejas. Latviešu saimnieki 19. gs. 50.–60. gados uztvēra jauno latviešu laikrakstu līdzstrādniekus kā autoritātes, tajā skaitā jautājumos par saimniecību. Daļa zemnieku vēstuļu laikrakstiem un to publicētās atbildes 19. gs. 60. gados skāra izšķirošu jautājumu – vai iepirkt īpašumā mājas, vai arī nē, uz ko, piemēram, mācītājs un redaktors Juris Neikens (1826–1868) “Ceļa Biedrā” deva pārliecinošu atbildi – “pērc jel ar Dieva palīgu un esi gruntnieks!”.⁹⁹³ Arī “Mājas Viesis” un “Pēterburgas Avīzes” 19. gs. 50.–60. gados uzsvēra nepieciešamību uzdrīkstēties, meklēt peļņas iespējas, vairot turību.⁹⁹⁴ Svarīga bija arī pašu nacionālās kustības darbinieku – Krišjāņa Valdemāra, arī Indriķa Alunāna interese par zemnieku kolonijām.⁹⁹⁵ Lai gan latviešu presē 19. gs. 50.–60. gados netika atklāti pausti atbalsts pārceļošanai, tomēr liberālāka attieksme pret latviešu zemnieku tiesībām un iespējām parādījās. Ne velti K. Valdemāra organizētajai pārceļošanai tika veltīta liela uzmanība polemikā arī no vācbaltiešu puses. Ekonomiskā pragmatisma pozīcijas nacionālās kustības idejās veicināja saimniecības kā ideāla nostiprināšanos, arī zemnieku pašiniciatīvu.

Nacionālās kustības autoritāšu ietekme visspilgtāk izpaudās 1865. gadā ar pārceļošanu uz Novgorodas guberņu, kad ticība Valdemāram un baumām, ko stāstīja par viņa piedāvāto zemi, noveda pie vilšanās un posta. Zemnieki atteicās ticēt citai informācijai tad, kad Valdemāram ziņu sniegšana “Pēterburgas Avīzēs” tika aizliegta tāpat kā viņa paša ierašanās Kurzemes guberņā. Savukārt, Jelgavā izdotās “Latviešu Avīzes” daļa latviešu zemnieku uzskatīja par nepatiesām, jo tās “vada vācu mācītājs”.⁹⁹⁶

Vēlāk 19. gs. otrajā pusē šādai viedokļu apmaiņai jau bija mazāk izšķiroša nozīme, pārceļošana jau bija zināmā mērā “normalizējusies” parādība. Taču presē izceļošana uz

⁹⁸⁸ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 164. lp.

⁹⁸⁹ Par Luru latviešu kolonijas gadījumu skat.: LVVA, 4060. f., 1. apr., 1026. l.

⁹⁹⁰ No Ērgļiem // Balss, 27.08.1886., Nr. 35.

⁹⁹¹ Krustpiliētis. No Galičas // Mājas Viesis, 02.01.1893., Nr. 1.

⁹⁹² Aleksandra (1930) un Veras Veidu (1927) atmiņas. Ierakstītas 2009. gada augustā Baškortostānas Republikas Arhangeļskas rajona Bakaldinas ciema padomē; Tulle Austrā (1926). *Manas dzīves atceres*, 1999. Manuskripts, kopija. Autora personīgais arhīvs.

⁹⁹³ Neikens, J. Priekšvārdi // Ceļa Biedris, 11.02.1865., Nr. 4; Grāmata, Ceļa Biedrim rakstīta // Ceļa Biedris, 01.01.1865., Nr. 1; Skat. arī, piem. Latvijas vēstures avoti V. sēj., 492.-493. lpp.

⁹⁹⁴ Zelče, 2009, 291., 293., 352.-355., 362. lpp.

⁹⁹⁵ Blanks, tautiskā kustība, 1927, 18. lpp; No Lazdonas draudzes // Mājas Viesis, 26.02.1868., Nr. 9; Voi ģeld dzimtas gruntes pirkt, voi nēģeld vis? // Mājas Viesis, 15.12.1869., Nr. 50; Kāds labums zemniekiem no mājas pirkšanas ceļas // Mājas Viesis, 20.05.1863., Nr. 20.

⁹⁹⁶ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630., 32. lp.

Iekšskrieviju pamatā tika vērtēta negatīvi un dažādu “ārējo faktoru” izcelšana pārceļošanas cēloņu skaidrojumā it kā *noņēma atbildību* no zemniekiem par lēmumu pārceļot.⁹⁹⁷

Būtisks priekšnoteikums migrācijas galamērķu izvēlē bija **ideāli zemnieku sabiedrībā**. Kā iepriekš norādīts, 19. gs. 50.–60. gados mainījās zemnieku attieksme pret lauku saimniecību. Vidzemes civilgubernators 1868. gadā uzsvēra – ja sākotnēji pāreja uz naudas nomu tika uztverta ar piesardzību, tad 19. gs. 60. gadu otrajā pusē tā atzīta par nešaubīgi izdevīgāku sistēmu.⁹⁹⁸ Par vērtību tika atzīts tas, ka Iekšskrievijā iespējams “ar daudz mazāku kapitālu patstāvīgu dzīvi nodibināt”. Patstāvīgas, savas saimniecības ideāls bija būtiskākais dzinulis, kas noteica arī latviešu zemnieku galamērķu izvēles specifiku.⁹⁹⁹

4.2.5. Situācija ieceļošanas vietās kā pārceļošanu veicinošs faktors

Vispārējos pārceļošanas cēloņu un iemeslu skaidrojumos nereti izmantots pamudinājumu un pievilksanas (*push and pull*) faktoru pretstats. Ja šādā veidā skatāmies uz Baltijas zemnieku pārceļošanu 19. gs. otrajā pusē, tad tieši pievilksanas faktori bija galvenie Baltijas muižniecības un daļēji arī pārvaldes iestāžu argumenti zemnieku ārpusgubernas migrācijas skaidrojumā. Proti, Baltijas zemnieku pārceļošanu izraisīja nevis sociāli ekonomiskā situācija Baltijā, bet gan industrializācija, urbanizācija un kolonizācija.¹⁰⁰⁰

Šos nosacītus ārējos faktorus veidoja attīstības tendences, kas attiecās uz Baltiju (pamatā rūpniecības un pilsētu attīstība), kā arī kolonizācijas politika un situācija ieceļošanas vietās Krievijā.

Urbānā migrācija Vidzemes un Kurzemes guberņu robežās 19. gs. otrajā pusē bija iepriekšējo migrācijas prakšu turpinājums. Tomēr tikai 19. gs. 60.–90. gados straujāk pieauga fabriku rūpniecības apjomi un nepieciešamība pēc darbaspēka.¹⁰⁰¹ Vidzemes bruņniecība gan jau 19. gs. 50. gados *tumšās krāsās* tēloja Vidzemes lauksaimniecības nākotni un biedēja, ka lauksaimniecība varētu zaudēt konkurencē par darbaspēku.¹⁰⁰² Vidzemes bruņniecības rezidējošais landrāts fon Ungerns-Šternbergs 1860. gadā norādīja, ka dzelzceļa būve, fabriku ierīkošana veicina pārceļošanu.¹⁰⁰³ Tomēr urbānā migrācija attīstījās samērā pakāpeniski. Tiesa, tās nozīme bija pastāvīga, ko noteica galamērķu pieejamība un ticība *veiksmes stāstiem* pilsētās.

Krievijas kolonizācijas politikas ietekme uz Vidzemes un Kurzemes guberņas zemnieku ārpusgubernas migrāciju bija ievērojama agrīnajās pārceļošanas kampaņās 19. gs. 40.–60. gados, kā arī pārceļošanā uz kroņa zemi 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā.

Krievijā 18. gs. otrajā pusē un 19. gs. sākumā notika intensīva pārceļošana uz Dienvidkrieviju un Kaukāzu, tāpat uz Pieurālu un Pievolgas guberņām. Kolonizējošajā migrācijā 1740.–1860. gadā bija iesaistīti ap 4,3 miljoniem cilvēku.¹⁰⁰⁴ Taču to vidū nebija Baltijas zemnieku. Izņēmums bija vēlme izceļot uz kolonizācijai piedāvātajām teritorijām Hersonas un Stavropoles guberņās 19. gs. 30.–50. gados.¹⁰⁰⁵

Viens no 1841. gada *siltās zemes kustības* iemesliem Vidzemē bija valsts organizētā Kurzemes guberņas ebreju pārceļošana uz Hersonas guberņu. 1840. gadā no Kurzemes guberņas uz Hersonas guberņu organizēti aizceļoja vairāk nekā 1600 Kurzemes ebreju.¹⁰⁰⁶ Šīs iniciatīvas dēļ jau 1836. gadā Kurzemes guberņā, kā arī Koknesē Vidzemes guberņā vairāki zemnieki vēlējās

⁹⁹⁷ Kalniņš, K. Latvieši Krievijā // Baltijas Vēstnesis, 10.06.1871., Nr. 23.

⁹⁹⁸ EAA, 291. f., 1. apr., 12221. l., 81. lp.

⁹⁹⁹ Bāliņš, J. Kāds vārds par Iekšskrievijas latviešiem // Mājas Viesis, 11.11.1889., Nr. 45.

¹⁰⁰⁰ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 106. lp.

¹⁰⁰¹ Hirschhausen, 2006, S. 67.-68; Švābe, 1959, 564. lpp.

¹⁰⁰² LVVA, 208. f., 2. apr., 19. lieta, 2. lp.

¹⁰⁰³ EAA, 2054. f., 1. apr., 1552. l., 71. lp.

¹⁰⁰⁴ Bruk, Kabuzan, 1984, C. 46-48.

¹⁰⁰⁵ LNVM VN 7002, Befehl aus der Livaendischen Gouvernements-Regierung, 10.06.1832., Nr. 49 (2437); Befehl aus dem Dirigirenden Senat, 04.05.1832., Nr. 31044.

¹⁰⁰⁶ LVVA, 1. f., 6. apr., 722. l.; 412. f., 7. apr., 431. l., 1.-146. lp.

pārceļot uz Iekškrīeviju, sekojot ebreju izceļošanai.¹⁰⁰⁷ Tomēr Baltijas guberņu zemniekiem pārceļošana bija aizliegta un vēlme palika nerealizēta.

19. gs. 40. gadu beigās ar pārceļošanu uz *silto zemi* Dienvidkrīevijā bija saistīta arī zemnieku slepena un patvaļīga pārceļošana no Vidzemes guberņas uz Pleskavas guberņu, lai pēc tam pārceļotu tālāk uz kroņa zemēm.¹⁰⁰⁸

Latviešu zemnieki pirmoreiz izceļoja uz jaundibināmo Jeiskas pilsētu pie Azovas jūras Stavropoles guberņā. Pārceļošanas iniciatīva bija tiešas sekas 1848. gada 6. marta ukazam par Jeiskas pilsētas dibināšanu pie Azovas jūras. Tas paredzēja, ka līdz 1859. gadam Jeiskas pilsētā bez maksas tiek piešķirta zeme, paredzot atbrīvojumu no nodokļiem uz piecpadsmit gadiem un citus speciālus nosacījumus. Šis ukazs tika tulkots parastajā kārtībā arī vācu valodā un publicēts Baltijā.¹⁰⁰⁹

19. gs. 40.–50. gados izveidojās arī noteikts tēls par galamērķi kroņa zemēs, kas gan pakāpeniski mainījās, dažādoties pārceļošanas virzieniem. Sākotnēji Dienvidu guberņas zemnieku vidē tika saistītas ar “mūžīgo vasaru” un neparastu ražību. Kā norādīja, Baltijas ģenerālgubernators Pjotrs Albedinskis, izslēdzot no kolonizācijai piedāvāto zemju saraksta Dienvidkrīeviju, zemnieki atteiksies no pārceļošanas uz Sibīriju, Amūras apgabalu vai Orenburgas guberņu.¹⁰¹⁰

19. gs. pēdējās desmitgadēs par galvenajiem kolonizējamajiem galamērķiem kļuva Sibīrija un Tālo Austrumu guberņas. Šis virziens Krīevijas kolonizācijā tika izvirzīts priekšplānā jau 19. gs. 80. gadu sākumā.¹⁰¹¹ 19. gs. 90. gados latviešu un igauņu pārceļošanu uz Orenburgas un Ufas guberņām kolonizācijas nolūkā organizēja arī Apanāžu ministrijas iestādes. Savukārt 20. gs. sākumā igauņu un latviešu zemnieki tika iesaistīti kroņa zemes kolonizācijā Vologdas guberņā.

Kolonizācijas politiskais aspekts visspilgtāk izpaudās Ziemeļrietumu guberņās (Vitebskas, Mogiļevas, Minskas, Kauņas, Viļņas, Grodņas) pēc 1863. gada sacelšanās. Kā viens no depolonizācijas un rusifikācijas līdzekļiem pēc sacelšanās tika izvirzīta zemes īpašumu konfiskācija vai pirkšanas aizliegumi poļu izcelsmes personām, praksē ar to saprotot katoļus.¹⁰¹² Šīs politikas ietvaros, pirmkārt, notika konfiscēto īpašumu nodošana lietošanā vai pārdošana, otrkārt, tika ieviesti zemes īpašuma iegūšanas ierobežojumi, veicinot zemes īpašnieku maiņu un, treškārt, bija jāveicina krievu zemnieku ieceļošana Ziemeļrietumu guberņās.¹⁰¹³

Kolonizācijas iniciatīva bija kopumā neveiksmīga un, piemēram, Kauņas guberņā pēc 19. gs. 60. gadiem bija tikai daži krievu pārceļotāju ciemi.¹⁰¹⁴ Taču zemes īpašuma iegūšana Ziemeļrietumu guberņās tika atļauta ne tikai pareizticīgajiem, bet arī protestantiem, tajā skaitā no Baltijas.¹⁰¹⁵ 1865. gadā Ministru komiteja noteica, ka Baltijas muižniecībai Ziemeļrietumu guberņās ir tādas pašas priekšrocības, kādas piešķirtas krievu izcelsmes muižniekiem.¹⁰¹⁶

Ziņas par kolonizācijas iespējām izplatījās arī Kurzemes guberņā, sevišķi Kauņas guberņas pierobežā. Ilūkstes apriņķī 19. gs. 60. gados zemnieki vairākkārt vērsās ar lūgumrakstiem, cerot iegūt zemi Kauņas guberņā jeb kā paši zemnieki minēja 1864. gadā – tās zemes, kas ir pamestas, turienes zemniekiem izceļojot vai arī izsūtot nemierniekus.¹⁰¹⁷

¹⁰⁰⁷ LVVA, 1. f., 11. apr., 1817.-1818. l.

¹⁰⁰⁸ LVVA, 1. f., 4. apr., 256. l., 89. lp.

¹⁰⁰⁹ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 63.-64. lp.

¹⁰¹⁰ LVVA, 7474. f., 1. apr., 9. l., 10. lp.

¹⁰¹¹ Bruk, Kabuzan, 1984, C. 54.

¹⁰¹² Staliunas, D. Making Russians. Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863. Vilnius, 2007, pp. 37, 71-80 (turpmāk – Staliunas, 2007); Горизонтов, Л. Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше. Москва: Индрик, 1999, С. 121-127 (turpmāk – Gorizontov, 1999).

¹⁰¹³ Staliunas, 2007, p.73-74.; Gorizontov, 1999, С.139; Сборник правительственных распоряжений по водворению русских землевладельцев в Северо-Западном крае. Вилна, 1886, С. 10-12,22-25, 29-31, 42-45 (turpmāk – Sbornik, 1886).

¹⁰¹⁴ Gorizontov, 1999, С. 139-140

¹⁰¹⁵ Staliunas, 2007, p. 74.

¹⁰¹⁶ Sbornik, 1886, С. 25-26.

¹⁰¹⁷ LVVA, 1. f., 11. apr., 9281. l., 9. lp.; 1. f., 9. apr., 2710. l., 6. lp.; 4754. f., 1. apr., 579. l., 12. lp.

Tomēr ilgtermiņā latviešu ieceļošanu Kauņas, Vitebskas, Mogiļevas un Minskas guberņās galvenokārt noteica nevis kolonizācijas politika, bet saimnieciskās grūtības kas reizē bija saistītas gan ar agrārajām reformām, gan arī politisko situāciju. Būtisks faktors muižas īpašnieku maiņa pēc tam, kad notika vērsšanās pret 1863. gada sacelšanās atbalstītājiem.¹⁰¹⁸ Tāpat latviešu pārceļošanu veicināja turienes muižu īpašnieku centieni uzlabot muižu rentabilitāti, vervējot darbaspēku Baltijā. Arī latviešu zemnieki meklēja kolonizācijai piemērotu zemi un tā, muižniecības neapskaužamā stāvokļa dēļ, Ziemeļrietumu guberņās bija iegūstama par samērā zemu cenu.¹⁰¹⁹

Ne tikai Ziemeļrietumu guberņu gadījumā, bet arī attiecībā uz citām Krievijas guberņām, latviešu zemnieku pārceļošanu veicināja brīvlaišanas noteiktā **saimnieciskā situācija Krievijā**. Zemes cenas daudzās guberņās bija salīdzinoši zemas. Piemēram, 1882. gadā, raksturojot Vidzemes guberņas Sērmūkšu pagasta zemnieku izceļošanu, pasvītrots, ka rentes līgumi laužti ne tādēļ, ka saimnieki par augstu uzskatījuši piedāvāto zemes rentes cenu, bet gan tādēļ, ka bijis pieejams ļoti izdevīgs muižas pirkšanas un sadalīšanas piedāvājums Vitebskas guberņā.¹⁰²⁰ Baltijas guberņās 19. gs. otrajā pusē zemes cena bija vairākas reizes augstāka kā vidēji Krievijas impērijā.¹⁰²¹ 1861. gada brīvlaišana Krievijā bija balstīta uz vienlīdzīgu zemes sadali un pāreja uz zemes izpirkumu naudā bija pakāpeniska (izņemot Ziemeļrietumu guberņas), tas neveicināja konkurenci un zemes cenu pieaugumu.

Otrs faktors bija darbaspēka trūkums muižām palikušās zemes apstrādei. Tas attiecās uz reģioniem, kuros notika pāreja uz zemes izpirkumu ar obroka maksājumiem kļaušu nomas (atstrādāšanas) vietā un bija grūtības nodrošināt darbaspēku muižas zemēs. Viens no risinājumiem bija igauņu un latviešu zemnieku uzaicināšana pārceļošanai. Kā tika norādīts 19. gs. 60. gadu sākumā, – dažādi aģenti, kas vēlētos Baltijas zemnieku izceļošanu kolonizācijai tikai vairošies, solot dažādas priekšrocības, lai aizpildītu darbaspēka robu laukos, kas pastāv Krievijā pēc brīvlaišanas.¹⁰²² Visstraujāk brīvlaišanas sekas ietekmēja Ziemeļrietumu guberņas, kur jau 1863. gadā tika noteikta obligātā pāreja uz naudas (obroka) maksājumiem par zemi, kamēr citur Krievijā līdz 1881. gadam tas notika lēni.¹⁰²³ Šī apstākļa dēļ 19. gs. 60. gados aktīva bija pārceļošana tieši uz šī reģiona muižām.¹⁰²⁴

Īpatnēja situācija izveidojās baškīru apdzīvotajās teritorijās Ufas un Orenburgas guberņās. Atļaujot baškīru (klejotāju lopkopju) zemju pārdošanu visu kārtu iedzīvotājiem, sākās masveidīga zemes uzpirkšana un arī teritorijas kolonizācija. Zemes iegūšanas iespējas šeit izmantoja arī latviešu zemnieki 19. gs. 80.–90. gados.¹⁰²⁵

Darbaspēks Baltijā tika meklēts arī citiem īpašumiem, jo īpaši ar Baltiju saistītu īpašnieku muižām. Sanktpēterburgas guberņā, tāda bija Konstantīna fon Baha Karlovas muiža.¹⁰²⁶ Barons Korfs Vidzemes guberņas igauņu daļā 1862.–1863. gadā meklēja darbaspēku Gdovas apriņķa Krasnojes muižai, tam pilnvarojot pārstāvi Vidzemes guberņā¹⁰²⁷ Pārceļošanu veicināja arī latviešu muižu pārvaldnieki Krievijā. Kāds Jirgenšons, bijušais Liepas (*Lindenhof*) Cēsu apriņķī, pārvaldnieks, nomāja fon Boka muižu Pleskavas guberņas Ostrovas apriņķī un uz turieni bija gatavas pārceļot gandrīz divdesmit Liepas zemnieku ģimenes.¹⁰²⁸

¹⁰¹⁸ Sbornik, 1886., C. 4-9,

¹⁰¹⁹ LVVA, 1. f., 12. apr., 988. l., 1.-32. lp.

¹⁰²⁰ LVVA, 3. f., 5. apr., 173. l., 26. lp.

¹⁰²¹ Kozins, 1976, C. 230-231; Druzhinin, 1978, C. 142.

¹⁰²² LVVA, 4. f., 2. apr., 16002. l., 1. lp.; LVVA, 1. f., 11. apr., 10279. l., 6. lp.

¹⁰²³ Švābe, 1959., 289. lpp; Druzhinin, 1978, C. 19-20.

¹⁰²⁴ LVVA, 1. f., 12. apr., 988. l., 1.-2. lp. LVVA, 96. f., 2. apr., 14272. l., 2. lp.

¹⁰²⁵ Акманов, А.И. *Земельные отношения в Башкортостане и башкирское земледелие во второй половине XVI – начале XX в.* Уфа, 2007. С. 280–282, 336 (turpmāk – Акманов, 2007); *История Башкортостана с древнейших времен до наших дней*. Т. 1. Уфа, 2007. С. 390.

¹⁰²⁶ LVVA, 96. f., 2. apr., 14108. l., 6. lp.

¹⁰²⁷ LVVA, 4. f., 2. apr., 16002. l., 1. lp.

¹⁰²⁸ LVVA, 7462. f., 1. apr., 417., 1.-2. lp.

Arī 19. gs. 90. gados un 20. gs. sākumā muižu īpašnieki no dažādiem Krievijas rajoniem lūdza Baltijas guberņu iestāžu atbalstu pārceļotāju vervēšanai¹⁰²⁹, vai arī paši ievietoja sludinājumus par zemes iznomāšanu vai pārdošanu.

Paralēli tam notika arī pašu latviešu zemnieku organizētas izceļošanas iniciatīvas, izmantojot izdevīgus zemes pirkšanas piedāvājumus muižās pēc brīvlaišanas Krievijā.¹⁰³⁰

Laika gaitā Krievijā izveidojās arī visnotaļ pozitīvs latviešu zemnieku tēls, Baltijas zemniekus izslavējot kā čaklu un izturīgu darbaspēku. Vidzemes gubernators Mihails Zinovjevs, zināmā mērā atspoguļojot ārpus Baltijas izplatīto viedokli, 1886. gadā, neilgi pēc savas ierašanās Baltijā, atskaitē caram slavēja Baltijas agrāro kārtību, uzsvēra, ka Baltijas zemnieki ir labi nodrošināti un to skaidroja ar Baltijas zemnieku darbaspējām un morālo stāju. Viņš norādīja, ka Vidzemes zemnieki ir izbaudījuši “baronu skarbo audzināšanas skolu”, kas to nav salauzusi, bet gan pieradinājusi pie strādīguma, izpildīguma, pienākuma apziņas, spējas ātri pielāgoties apstākļiem, ko zemnieki prata veiksmīgi izmantot pēc 1849. gada reformām.¹⁰³¹ Līdzīgu vērtējumu, kas kopumā atbilda arī citviet Krievijā izteiktajam viedoklim par latviešu zemniekiem, 1908. gadā deva arī Baltijas pagaidu ģenerālgubernators Aleksandrs Mellers-Zakomeļskis (*Меллер-Закомельский*) (1844–1928), pasvītrojot, ka “[latvieši] ir lieliski zemkopji, iespējams, labākie visā Krievijā”.¹⁰³²

Viens no ievērojamākajiem piemēriem tam, kā latviešu pārceļotāju tēls veicināja uzaicināšanu kolonizācijai, bija pārceļošana uz Ufas guberņu, kas tieši bija orientēta uz latviešiem kā prasmīgiem zemkopjiem. Šo pārceļošanu plānoja un organizēja Apanāžu valdes iestādes, nosūtot uz Rīgu pilnvaroto latviešu pārceļotāju reģistrācijai.¹⁰³³ 19. gs. 90. gados un 20. gs. sākumā arī citos gadījumos darbaspēks tika mērķtiecīgi vervēts tieši Baltijas zemnieku vidū.¹⁰³⁴

4.2.6. Informācijas aprīte, baumas un pārceļotāju kontakti kā izceļošanas iemesls

Nozīmīgs faktors, veidojoties pārceļošanas iniciatīvām, bija informācijas aprīte konkrētajā reģionā un baumas. Informācijas aprītes nozīmi parādīja pārceļošanas reģionalitāte. Turklāt informācijas pieejamība un līdzcilvēku piemērs noteica gan konkrētā reģiona zemnieku iesaisti migrācijā, gan arī ietekmēja galamērķa izvēles vēlāk.

Vidzemes Landrātu kolēģija 1853. gada novembrī, raksturojot pārceļošanas iniciatīvu uz Jeisku, norādīja, ka pārceļošanas iniciatīvas pamatā rodas baumu rezultātā.¹⁰³⁵ Šādi vērtējumi nereti bija pārspīlējumi, lai aizstāvētu esošo agrāro kārtību. Tomēr, pētot veidus, kā informācija par pārceļošanas iespējām nonāca līdz zemniekiem un uz kādas informācijas pamata tika pieņemti lēmumi par pārceļošanu, šajā apgalvojumā bija arī daudz patiesības. Turklāt daļai zemnieku vidē izplatīto baumu bija objektīvs pamats, piemēram, valsts kolonizācijas politikas ietvaros piešķirtie atvieglojumi pārceļotājiem.¹⁰³⁶

19. gs. vidū, kad informācijas aprīte ar preses starpniecību zemnieku vidē vēl tikai nostiprinājās, dažādas ziņas par apkārtējām aktualitātēm *pārveda* karadienestā bijušie radnieki¹⁰³⁷, pagastā strādājošie iebraucēji,¹⁰³⁸ ticamu un neticamu jaunumu gūšanas vietas bija krogi un tirgi. Barons fon Reke 1858. gadā Saldus apkārtnē konstatēja, ka runas par pārceļošanu visvairāk notiek krogos un citās sabiedriskās vietās, kur tiek *kalti plāni* izceļošanai.¹⁰³⁹

¹⁰²⁹ LVVA, 422. f., 3. apr., 855. l., 45., 49. lp.

¹⁰³⁰ LVVA, 1. f., 11. apr., 10279. l., 1.-6. lp.

¹⁰³¹ EAA, 296. f., 1. apr., 70. l., 2.-4. lp.

¹⁰³² LVVA, 6989. f., 14. apr., 36. l., 49. lp.

¹⁰³³ EAA, 296. f., 7. apr., 101. l., 23. lp.; Уделы // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. т. XXXIVа. Санкт-Петербург, 1890-1907, С. 587-590.

¹⁰³⁴ EAA, 296. f., 7. apr., 101. l., 40. lp.

¹⁰³⁵ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 78. lp.

¹⁰³⁶ EAA, 2054. f., 1. apr., 1553. l., 48. lp.

¹⁰³⁷ LVVA, 3. f., 10. apr., 47. l., 6. lp.

¹⁰³⁸ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 3. lp.

¹⁰³⁹ EAA, 296. f., 4. apr., 2107. l., 5. lp.

Laika gaitā informācija aizvien vairāk tika gūta no drukātā vārda. 1858. gadā ar satraukumu pārvaldes iestādēs tika uzņemts “Das Inland” iespiestais K. Valdemāra raksts par pārceļotājiem uz Jeisku, kur cita starpā bija atzīmēta arī labā augsne. Pārvaldes iestādes Tartu cenzoram aizrādīja, ka šādu ziņu izplatīšana varētu izraisīt satraukumu un negatīvas sekas.¹⁰⁴⁰

Viens no agrīniem gadījumiem, kad latviešu zemnieku vidū izplatījās baumas par pārceļošanu, bija saistīts ar Kurzemes guberņas ebreju pierakstīšanos pārceļošanai uz kroņa zemēm Dienvidkrievijā 1836.–1837. gadā.¹⁰⁴¹ Ideja par izceļošanu ārpus dzimtenes masveidīgi izplatījās 1841. gadā t.s. “siltās zemes kustības” laikā Vidzemē.¹⁰⁴² Iniciatīvu akumulēja baumas par atbrīvojumu no nodokļiem, karadienestu, zemes auglību.¹⁰⁴³

Par vienu no galvenajiem veidiem, kā zemnieki centās īstenot ideju par pārceļošanu 1841. gadā kļuva došanās uz Rīgu, lai pierakstītos pārceļošanai. Tam pamatā bija doma, ka zemnieku pārceļošanu atbalsta valsts. Šeit būtiska bija iepriekš jau minētā “naivā monarhisma” pārliecība – priekšstats par caru kā taisnīgo valdnieku, kura idejas neļauj īstenot vietējā vara. Vietām pat valdīja pārliecība, ka ir kāds sevišķs cara rīkojums “ar zelta un sudraba zīmogiem” un vietējo amatpersonu nolasītie rīkojumi nav valdnieka griba.¹⁰⁴⁴ Līdzīgi priekšstati pastāvēja arī vēlāk.¹⁰⁴⁵

Pēc zemnieku vidū cirkulējošās informācijas, arī pierakstīties pārceļošanai bija jādodas pie augstākām amatpersonām. Tie bija vai nu pareizticīgo bīskaps, kā 1841. gadā, vai arī, piemēram, 1853. gadā attiecībā uz izceļošanu uz Jeisku pastāvēja uzskats, ka pārceļošanai jāpiesakās tieši pie ģenerālgubernatora un nevis zemāka līmeņa iestādēs.¹⁰⁴⁶ 1841. gada notikumos par glābiņu, aizstāvi un iespēju tika atrasta pareizticīgo baznīca – *pierakstīšanās krievu baznīcā* un kļūšana par *cara zemniekiem* no 1841. gada vasaras mēnešiem bija jauna zemnieku cerība.¹⁰⁴⁷

1847. gadā Vidzemes guberņas igauņu daļā, Peipusa piekrastē Tartu apriņķī radās jauna pārceļošanas iniciatīva uz *silto zemi* un tie vispirms devās uz Pleskavas guberņu.¹⁰⁴⁸ Pleskava tika uzskatīta par starpposmu pārceļošanai uz Dienvidkrieviju un šīs igauņu zemnieku iniciatīvas atskaņas bija baumu izplatīšanās par pārceļošanu Ziemeļvidzemē, īpaši Valmieras apriņķa Ziemeļu daļā ap Aloju (Vīķos, Vilzēnos, Rozēnos un citviet).¹⁰⁴⁹

1853. gadā latviešu zemnieku vidū Vidzemes guberņā no jauna izplatījās baumas par pārceļošanas iespējām uz Dienvidkrieviju, jaundibināto Jeiskas pilsētu pie Azovas jūras. Zīmīgi, ka zemnieki arī par Jeiskas vārdu, kas krogos bija daudz dzirdēts, nezināja vai tas ir kāds novads, vai pilsēta.¹⁰⁵⁰ Zemnieku vidū kolonizācijas iniciatīvā paredzētās priekšrocības ieguva daudz pievilcīgāku skanējumu – papildus tam izplatījās gluži fantastiskas baumas par zemes auglību un citiem nosacījumiem.¹⁰⁵¹

Neoficiālās informācijas viena no svarīgākajām iezīmēm, bez šaubām, bija spēja šai informācijai pieaugt spēkā, akumulēties. Ja 1853. gadā sākotnēji zemnieki ieradās pieteikties pārceļošanai no neliela reģiona Vidzemes augstienē, tad laika gaitā tas paplašinājās.¹⁰⁵²

Ticībai baumām nebija tieša sakara ar zemnieka neizglītotību vai statusu – agrīnajās pārceļošanas kampaņās 19. gs. 50.–60. gados iniciatīvu dažkārt uzņēmās tieši pagasta amatpersonas, cienījami zemnieki un zemnieku uzticības personas. 1853. gadā, gatavojoties

¹⁰⁴⁰ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 277.-278. lp.

¹⁰⁴¹ LVVA, 1. f., 11. apr., 1817.-1818. l.

¹⁰⁴² LVVA, 3. f., 5. apr., 839. l., 8. lp.

¹⁰⁴³ LVVA, 3. f., 5. apr., 839. l., 8. lp. LVVA, 3. f., 1. apr., 1791. l., 74. lp.

¹⁰⁴⁴ LVVA, 4. f., 1. apr., 49520. l., 11. lp.

¹⁰⁴⁵ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 37. lp.

¹⁰⁴⁶ EAA, 297. f., 7. apr., 2. l., 9. o.p. lp.

¹⁰⁴⁷ LVVA, 3. f., 1. apr., 1791. l., 74. lp., 4. f., 1. apr., 49520. l., 11. lp.

¹⁰⁴⁸ LVVA, 1. f., 4. apr., 256. l., 18., 56., 89. lp.

¹⁰⁴⁹ LVVA, 1. f., 10. apr., 742. l.; 4. apr., 256. l.; 7462. f., 1. apr., 157. l.

¹⁰⁵⁰ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 31. o.p. lp.

¹⁰⁵¹ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 31. lp.; LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 37. lp.

¹⁰⁵² EAA, 297. f., 7. apr., 2. l., 1.-2. lp.

pārceļošanai, uz Rīgu no Litenes devās pagastu tiesas amatpersonas.¹⁰⁵³ Jumurdas pagastā viens no pārceļošanas organizatoriem bija pagasta tiesas tiesnesis Ādams Zariņš.¹⁰⁵⁴

1853.–1854. gadā pārceļošanā uz Jeisku liela nozīme bija vēstulēm, kas Vidzemē bija pienākušas no jau minētā turp aizceļojušā Vidzemē strādājušā krievu podrjadčika Grigorija Krilova un arī turp aizceļojušajiem zemniekiem. Daļu vēstuļu pārvaldes iestādes nevēlējās izdot zemniekiem, taču daļa nonāca zemnieku vidē un kļuva par ziņu avotu.¹⁰⁵⁵ Svarīgs informācijas avots par pārceļošanas iespējām arī vēlāk bija pārceļojušie kaimiņi un radnieki.¹⁰⁵⁶

1865. gadā Kurzemes guberņā izplatījās baumas par zemes piešķiršanu Ziemeļrietumu guberņās un Polijā pēc 1863. gada sacelšanās.¹⁰⁵⁷ Tāpat 1864.–1865. gadā uzmanības centrā Baltijas guberņās nonāca Kurzemes zemnieku pārceļošanas iniciatīva uz K. Valdemāra īpašumā esošiem zemes gabaliem Novgorodas guberņā. Vismasveidīgāk pārceļošana uz Novgorodas guberņu notika Dundagā, no kurienes izceļoja vairāki simti zemnieku viena gada laikā, šo iniciatīvu apsprieda, vāca līdzekļus pārstāvju nosūtīšanai uz Sanktpēterburgu, organizēja transportu.¹⁰⁵⁸ Iniciatīvas veidošanā liela nozīme bija ziņām no “Pēterburgas Avīzēm”, kā arī personīgo kontaktu ceļā gūtai informācijai.

Kopš 19. gs. 60. gadiem aizvien stabilāk informācijas nodrošināšanā savu lomu ieņēma avīzes un rakstītais vārds. Novgorodas pārceļošanas iniciatīvas laikā “Pēterburgas Avīžu” sludinājumi, vēstules, to noraksti cirkulēja starp zemniekiem kā pierādījums iespējai pārceļot.¹⁰⁵⁹ Kā norādīja Valdemārs – viņš dienā šajā laikā saņēma 10–20 vēstules un daļa no tām bija lūgumi par zemes iegūšanu Iekškrīvijā.¹⁰⁶⁰

19. gs. 70.–80. gados aizvien vairāk informācijas publicēja laikraksti un zemnieki atsaucās uz presē lasītiem sludinājumiem vai rakstiem par zemes iegūšanas iespējām.¹⁰⁶¹ Otrs svarīgs aspekts vēl joprojām bija personīgā saskarsme ar iepriekš pārceļojušajiem.¹⁰⁶²

Kā par pārceļošanu uz Ufas guberņu 1894.–1895. gadā konstatēja Ventspils apriņķa priekšnieks, – “prese rožainās krāsās apraksta dzīvi Ufas guberņā” un gan preses, gan no iepriekš pārceļojušo saņemto vēstuļu iespaidā zemnieki meklē veidus kā pārceļot. To veicināja no Ufas guberņas ieradušies agrāki izceļotāji, kas “stipri uzbudināja zemniekus”.¹⁰⁶³ Vietējie zemnieki nekritiski vērtēja Ufas guberņā dzīvojošo tautiešu vēstīto un tam ticēja.¹⁰⁶⁴

Ziņas par dažādām pārceļošanas iespējām deva cerību, tās uzjundīja pastāvošo ideju doties prom uz labāku dzīvesvietu.¹⁰⁶⁵ Kā norādīja vairāki Vidzemes guberņas Vecsalacas saimnieki, – pārceļošanas laikā uz Ufas guberņu cilvēki, kuriem nekad nav bijis sakara ar rentes kontraktu slēgšanu un no tiem nekā daudz nesaprata, bija gatavi iet “kur vien valdībai mūs vajadzēs”.¹⁰⁶⁶

Tomēr baumu nozīmi nevar interpretēt kā visu pārceļotāju vieglprātību. Pirmkārt, atšķirās pārceļotāju saimnieciskās iespējas, mērķtiecība un gatavība šādam lēmumam. Otrkārt, baumas par pārceļošanu un zemnieku vieglprātība bija svarīgs arguments pārceļošanas kritiķiem.¹⁰⁶⁷

Pārvaldes un izmeklēšanas iestādes 19. gs. 50.–60. gados pievērsa lielu uzmanību baumu izcelsmei un izplatībai. Viens no galvenajiem pasākumiem bija vēršanās pret t.s. uzmusinātājiem, atzīstot, ka baumu akumulējošais raksturs ir ietekmīgāks par centieniem tās atspēkot ar

¹⁰⁵³ EAA, 297. f., 7. apr., 2. l., 4. lp.; 2054. f., 1. apr., 1550. l., 30. lp.; EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 28. lp.

¹⁰⁵⁴ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 108. lp.

¹⁰⁵⁵ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 173.-174., 209. lp.

¹⁰⁵⁶ LVVA, 1. f., 9. apr., 2710. l., 6. lp.

¹⁰⁵⁷ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 1. c., 20. lp.

¹⁰⁵⁸ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 88.-96., 107. lp.

¹⁰⁵⁹ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 11. lp.

¹⁰⁶⁰ Latvijas vēstures avoti V. sēj., 523. lpp.

¹⁰⁶¹ EAA, 296. f., 7. apr., 101. l., 1.-2., 34. lp.

¹⁰⁶² LVVA, 422. f., 3. apr., 855. l., 11. lp.

¹⁰⁶³ LVVA, 422. f., 3. apr., 855. l., 27. lp.

¹⁰⁶⁴ LVVA, 422. f., 3. apr., 855. l., 20., 38. lp.

¹⁰⁶⁵ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 31.-35. lp.

¹⁰⁶⁶ EAA, 296. f., 7. apr., 107. l., 40. lp.

¹⁰⁶⁷ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l.; LVVA, 412. f., 1. apr., 108. l., 40. lp.

skaidrojumiem un apkārtrakstiem.¹⁰⁶⁸ Kā 1865. gadā tika rakstīts par Novgorodas pārceļošanas iniciatīvu – “kad vētra jūras ūdeni iekustinājusi, tad vilnis dzen vilni ka put un šņac vien, paši nezinādami, kālabad viens otru tā dzen un laužas uz priekšu!”¹⁰⁶⁹

4.2.7. Lokāli konflikti un nesaskaņas kā pārceļošanas iemesls

Neviennozīmīgi vērtētās attiecības starp zemnieku un muižu nevaram uzskatīt par vispārēju konfliktu un pārceļošanas cēloni. Taču zemnieku izceļošanu, bez šaubām, ietekmēja lokāli konflikti un problēmas.

Galvenie konkrētie nesaskaņu iemesli 19. gs. vidū un otrajā pusē bija zemnieku sētu likvidēšana, rentes uzteikšana, smagi darba apstākļi, relatīvi augstas rentes un zemes pirkšanas cenas, arī personiski konflikti starp saimniekiem un kalpiem.¹⁰⁷⁰ Tieši lokālās īpatnības, nevis ekonomiskā konjunktūra vai agrāro reformu sekas varēja pamudināt zemniekus uz aktīvāku rīcību – protestiem, lūgumrakstiem, arī vēlmi pamest attiecīgās muižas zemes.

Taču, piemēram, zemnieku sniegtie muižnieku vai muižas pārvaldnieku raksturojumi Vidzemes guberņā bija ļoti atšķirīgi – zemnieki norādīja, ka muižā ir mēreni īpašnieki un stingri pārvaldnieki; stingri, bet taisnīgi muižnieki; zemnieku cienīti muižnieki un ilgstoši pastāvējuši pieņemami zemes lietojuma noteikumi; muižas ķīlas ieguvējs-uzdzīvotājs u.tml.¹⁰⁷¹ Katrā ziņā šie raksturojumi nebija vienveidīgi. Zemnieku un muižas attiecībās negatīvas sekas dažkārt ienesa īpašnieku maiņas. 1853. gadā Jeiskas pārceļošanas kampaņas sakarā Vidzemes Landrātu kolēģija atzina, ka zemniekiem par sliktu nākusi biežā muižu īpašnieku maiņa.¹⁰⁷²

Bija gadījumi, kad nesaskaņas starp zemniekiem un muižu bija samilzušas vairāku gadu garumā. Viens no tādiem gadījumiem bija Dundagas pagasts 19. gs. 50. gadu beigās un 60. gados. 1860. gadā Dundagas zemnieku vidū izplatījās baumas par zemes reformu Krievijā ar cerībām, ka mainīsies situācija arī Kurzemē, tāpat pastāvēja strīdi par zemes rentes noteikumiem.¹⁰⁷³ Tā rezultātā Dundagas zvejnieki meklēja citas iespējas un daļa cerēja, ka K. Valdemārs piedāvās piemērotus zemes gabalus pie jūras Sanktpēterburgas tuvumā.¹⁰⁷⁴

Novgorodas guberņas Nebiļicas kolonijas zemnieki 19. gs. 60. gados norādīja uz personisko konfliktu ar kādas muižas pārvaldnieku baronu Kaizerlingu. Kā norādīja zemnieki – mēs vēl šodien būtu dzīvojuši vecajā vietā, pie vecā barona Firksa, ja vien viņš muižas pārvaldīšanu nebūtu nodevis baronam Kaizerlingam, kurš “mūs ļoti spīdzināja”.¹⁰⁷⁵

Indriķis Lapinskis no Sesīles Kuldīgas apriņķī, kurš tika arestēts kā *Valdemāra aģents* pārceļošanas organizēšanā uz Novgorodas guberņu, 1865. gadā nolēma ar citu zemnieku atbalstu doties uz Sanktpēterburgu, jo viņam kā muižas kalpam piešķirto zemes gabaliņu Sesīles muižā Kuldīgas apriņķī, tāpat kā citiem muižas kalpiem, ierādīja citā, viņuprāt neizdevīgākā vietā.¹⁰⁷⁶ Turklāt Jēkabs Lapinskis no Sesīles, domājams I. Lapinska radnieks, jau 1858. gadā bija devies uz Rīgu, lai kopā ar citiem zemniekiem skaidrotu pārceļošanas iespējas uz Krimu.¹⁰⁷⁷

1865. gadā konfliktā ar muižu, tās īpašnieku un pārvaldnieku nonāca arī grupa Skaistkalnes zemnieku, kuri bija iesnieguši sūdzību caram par muižas pārvaldnieku un arī organizēja pārceļošanu uz Kauņas vai Viļņas guberņu. Skaistkalnes īpašnieks Nikolajs Korfs mudināja izraidīt šos zemniekus no pagasta un kopumā muižā valdīja visai saspringtas attiecības. Arī šī konflikta vēsture faktiski iestiepās senākā pagātnē un bija saistīta ar zemnieku izlikšanu no

¹⁰⁶⁸ EAA, 296. f., 4. apr., 2107. l., 5. lp.

¹⁰⁶⁹ Šulcs, R. Patiesīgs notikums // Latviešu Avīzes, 29.07.1865., Nr. 30.

¹⁰⁷⁰ Mieriņa, 2000, 82; Kozin, 1976, Kahk, 1997, S. 133; Strods, 1987, 219.-223. lpp.

¹⁰⁷¹ EAA, 2054. f., 1. apr., 1554. l., 153.-158. lp.; 1554. l., 166.-167. lp.

¹⁰⁷² EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 79. lp.

¹⁰⁷³ EAA, 2054., f., 1. apr., 1552. l., 41.-44. lp.; Latvijas vēstures avoti V. sēj., 59.-60., 94.-97., 102.-103. u.c. lpp.

¹⁰⁷⁴ Latvijas vēstures avoti V. sēj., 522. lpp.

¹⁰⁷⁵ Hazenjēgers, R. Latviešu kolonijas Novgorodas guberņā // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. 1925., Nr. 11, 476. lpp.

¹⁰⁷⁶ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 58. lp.

¹⁰⁷⁷ LVVA, 1. f., 11. apr., 7220. l., 12. lp.

saimniecībām 19. gs. 50. gados, nomas līgumu pārslēgšanu u.tml.¹⁰⁷⁸ 1865. gada Jurgos arī no Nikolaja fon Korfa Priekules muižas zemnieku sētām tika ar varu izlikti vairāki zemnieki, kuri atteicās pārslēgt nomas līgumus.¹⁰⁷⁹

Vēl viens gadījums, kad zemes īpašnieku un nomnieku attiecības tieši ietekmēja pārceļošanas iniciatīvu veidošanos bija Smiltenes zemnieku iesaiste Lauru kolonijas dibināšanā 1865. gadā. To noteica muižas iniciatīva palielināt renti; tā vietā, lai maksātu augstāku cenu par saimniecībām, zemnieki izmantoja iespēju pirkt zemi Pleskavas guberņā. Pēc tam, kad rente tika pazemināta, daļa aizceļojušo zemnieku atgriezās Smiltē, zemi Lauros pārdodot citiem.¹⁰⁸⁰ Šajā gadījumā gan nebija runa par konfliktu, bet gan par zemnieku iespēju izmantot alternatīvas, kas līdz 19. gs. 50.–60. gadiem bija maz iespējams.

Pārceļošanu ietekmēja arī **citi individuālie apstākļi**.

Zemnieku pārceļošanā galvenā subjektīvā vēlme bija vairāk nopelnīt un dzīvot labāk. Atalgojums, kalpu dzīves apstākļi atšķīrās no saimniecības uz saimniecību un Vidzemes un Kurzemes guberņās saimnieciski bija visai atšķirīgas situācijas pat tuvos rajonos. Kā secināts dokumentos par Vidzemes guberņu, atalgojuma atšķirības reģionos bija saistītas ar attālumu no Rīgas – salīdzinoši mazākā darba alga bija attālākajos rajonos, lielākā – Rīgai tuvākajos.¹⁰⁸¹ Lai gan šis secinājums ir vienkāršots, tomēr ir skaidrs, ka konkurence un iespēja izvēlēties citas alternatīvas bija svarīgs faktors līdzās lauksaimniecības ienesīgumam konkrētā rajonā. 19. gs. 70. gados Vidzemes guberņā kā apriņķi ar augstāko atalgojumu tika norādīti Rīgas, Valmieras un Cēsu, savukārt, Valkas apriņķis bija apriņķi ar vidēji zemāko atalgojumu.¹⁰⁸²

Pārceļošana kā alternatīva individuāla izvēle 19. gs. otrajā pusē attiecās arī uz saimniecību rentniekiem un īpašniekiem. Individuāla bija saimnieku izvēle starp saimniecības pirkšanu dzimtenē vai iespēju izceļot un pirkt lētāku zemi citā guberņā. Arī būt par rentnieku vai saimnieku nebija pastāvīga situācija. 19. gs. 80. gadu sākumā Vidzemes guberņas privātmuižās rentes mājas ik gadu atstāja ap 4% rentnieku, lielākā daļa pēc rentes kontraktu beigām, arī palielinoties rentes maksai, muižniekam patvaļīgi nomainot rentnieku.¹⁰⁸³ Protams, tie ne vienmēr bija iesaistīti ārpusguberņas migrācijā, bet tomēr veidoja daļu no kopējā migrācijas potenciāla. Būtisks faktors bija arī personiskās saimnieciskās neveiksmes.

Lūgumrakstos un publiski pārceļotāji savu stāvokli raksturoja ļoti kritiski – “mēs esam cietuši kritisku stāvokli trūkumā, uzturot savas lielās ģimenes” un tādēļ lūdzam pārceļošanu (Ilūkstes apriņķī, 1896.g.).¹⁰⁸⁴ Taču zemnieku privātajās vēstulēs motivācija bija daudz *piezemētāka*, radnieki drīzāk norādīja uz ļoti konkrētiem labumiem, cenšoties pārliecināt par pārceļošanu savus Baltijā palikušos radniekus. Viens no zināmajiem piemēriem ir Jāņa Apiņa vēstule viņa neprecētajai māsai Minnai, rakstīta 1896. gadā ar uzaicinājumu pārceļot uz Ufas guberņu. Tajā minēts, ka ir pietiekami zemes, trūkuma nav, alga ir pietiekama, dzīve ir jautra, notiek zaļumballes.¹⁰⁸⁵ Tātad bija ļoti konkrēti sadzīviski apstākļi, kas jāsalīdzina ar dzīvi Baltijā un jāpieņem lēmums – pārceļot, vai nē.

Migrācijas vēsturnieku darbos tiek pasvītrots, ka vēl joprojām pastāv klišejas attiecībā uz izceļotāju vērtējumu, pārceļotājiem, kas “ar saknēm izrauti no dzimtenes”.¹⁰⁸⁶ Šis priekšstats ir saistīts ar pārceļotāju grupu paštēlu un tā nekritisku atkārtošanu historiogrāfijā (“apspiestība dzimtenē”, “spiesti pārceļot”, “varonīgi kolonizatori jaunajā dzīvesvietā” u.t.t.).

¹⁰⁷⁸ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 77., 81.-85., Latvijas vēstures avoti V. sēj., 528.-529. lpp, 544.-552. lpp.

¹⁰⁷⁹ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 125., 131. lp.

¹⁰⁸⁰ Kundziņš, K. Ko mums stāsta vecās baznīcas grāmatas un baznīcas arhīvi // Svētdienas Rīts, 22.08.1926., Nr. 34, 271.

lpp.; Klusiņš, M. Zemnieku zemes (agrār) banka // Zemkopis, 01.05.1893., Nr. 5.

¹⁰⁸¹ EAA, 291. f., 1. apr., 12762. l., 46. lp.

¹⁰⁸² EAA, 296. f., 1. apr., 58. l., 11. lp.

¹⁰⁸³ Drīzulis, A. (red.) Manaseina revīzija. Senatora N. Manaseina ziņojums par viņa izdarīto revīziju Vidzemes un Kurzemes guberņās no 1882. līdz 1883. gadam. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1949, 289. lpp.

¹⁰⁸⁴ LVVA, 422. f., 3. apr., 823. l., 59. lp.

¹⁰⁸⁵ LVVA, 15. f., 1. apr., 1629. lieta, 3. lp.

¹⁰⁸⁶ Harzig, 2009, pp. 64-66.

Kolonistu pēcteču atmiņā stāsts par pārceļošanas cēloņiem galvenokārt bija saistīts ar to, ka nebija zemes un bija “jāstrādā pie muižniekiem”¹⁰⁸⁷, kaut gan ir skaidrs, ka ne tuvu visiem zemniekiem 19.–20. gs. mijā vairs bija tiešs sakars ar muižniekiem. Taču to vara tēvzemē kolonistu pēcteču atmiņās pretstatīta “bezgalīgajām brīvajām zemēm Iekškrīvijā”.¹⁰⁸⁸

Paši pārceļotāji grūtos dzīves apstākļus sākuma posmā visai bieži arī uzskatīja par krāpšanu no pārceļošanas organizatoru puses, lai gan patiesībā tā bija zemnieku pašu izvēle. Piemēram, Ufas guberņā, kur Arhlatviešu kolonijā ieceļoja daudz patvaļīgu pārceļotāju, zemnieki kolonijas sākumu raksturoja kā to piekrāpšanu, jo “tik tālu un tādos mežos viņi nekad nebūtu daudzījušies”.¹⁰⁸⁹ Drīz pēc ieceļošanas tika norādīts, ka pārceļotāji “brēc uz Dievu un ļauniem cilvēkiem, kas tos aizvilinājuši no dzimtenes”.¹⁰⁹⁰ Arī kolonistu pēcteču atmiņās runāts par to, ka aizceļotāji “tikuši apmānīti”.¹⁰⁹¹ Līdzīga attieksme pastāvēja arī Novgorodas guberņā attiecībā pret K. Valdemāru.

Migrācijās uz dažādiem galamērķiem iesaistīto zemnieku ģimenes sastāvs un citi rādītāji atšķīrās atkarībā no izvēlētās alternatīvas. Lēmumus par migrāciju un galamērķiem ietekmēja arī lauku iedzīvotāju piederība dažādām sociāli ekonomiskajām iedzīvotāju grupām, to dzīvesveida īpatnības un sociālās mobilitātes perspektīvas.

Gan pasu saņēmēju, gan ārpus pagasta dzīvojošo, bet pagastā pierakstīto zemnieku vidū 19. gs. otrajā pusē relatīvi augsts bija sieviešu īpatsvars; patstāvīgi sievietes pamatā izceļoja uz pilsētām, taču devās arī ārpus guberņas. No zemnieku kārtas izrakstītie vidēji bija ap 36 gadus veci un visvairāk tika pārrakstīti tieši 31–40 gadu vecuma grupai piederīgie lauku iedzīvotāji. Ārpusguberņas migrācijā iesaistītie zemnieki bija nedaudz vecāki, turklāt biežāk pārceļoja kopā ar lielākām ģimenēm. To noteica nepieciešamība nodrošināt darbaspēku saimniecības iekopšanai jaunajā dzīvesvietā.

Baltijas agrāro reformu specifika bija relatīvi lielais bezzemnieku īpatsvars. Tieši šī lauku iedzīvotāju grupa aktīvi izmantoja migrāciju kā alternatīvu. Pēc 19. gs. 50. gadu agrīnajām izceļošanas iniciatīvām, zemnieku saimniecību īpašnieku un rentnieku pārceļotāju vidū bija mazāk nekā vidēji guberņas sociālajā struktūrā. Ārpusguberņas migrācijas alternatīvas būtiskas bija muižu un zemnieku saimniecību kalpu un vaļinieku ģimenēm. Lielākais ģimenes locekļu skaits un pievilcīga perspektīva apmesties kolonijās laukos bija muižas kalpu ģimenēm. Salīdzinot ar neprecētajiem pušiem un meitām, kalpu ģimenēm bija sarežģītāk salīgt dzimtenē un migrācija bija viena no iespējamajām alternatīvām.

Zemnieku migrācijas cēloņus veidoja vai ietekmēja vairāki būtiski strukturāli faktori – pārmaiņas zemnieku saimniecībās agrāro reformu rezultātā, lauku iedzīvotāju sociālās struktūras īpatnības, ekonomiskā konjunktūra, migrācijas tiesiskais regulējums, demogrāfiskā situācija, zemnieku vidē dominējošās vērtības un idejas, kā arī situācija ieceļošanas vietās. Pārceļošanas iemeslus noteica kontaktu tīkls un informācijas aprīte, lokālie konflikti un citi individuālie apstākļi.

Pāreja uz zemnieku saimniecību naudas nomu izraisīja centienus racionalizēt zemnieku saimniecības, tajā skaitā uz algotā darbaspēka samazināšanas rēķina. Taču darbaspēka pārmaiņas laukos bija reģionāli atšķirīgas, pakāpeniskas un masveida bezdarba 19. gs. 50.–60. gados nebija. Statistiskā korelācija, salīdzinot agrāro reformu (naudas nomas; zemnieku saimniecību pārdošanas) un migrācijas intensitātes rādītājus, parādīja relatīvi vāju šo datu korelāciju, taču

¹⁰⁸⁷ LVA, 1807. f., 1. apr., 16. lieta, 4. lp.

¹⁰⁸⁸ Tulle, A. Manas dzīves atceres. Salacgrīva, 1999. [rokraksts, kopija, autora personīgais arhīvs], 3.-5. lpp.; V. Veides un A. Veides atmiņas par Ufas guberņas Bakaldinas koloniju. Ierakstītas 2009.g. Transkripcija, autora personīgais arhīvs

¹⁰⁸⁹ Millers, Ž. Arhangelas latviešu sabiedrība // Padomju Līdumā, 01.09.1928., Nr. 9.

¹⁰⁹⁰ No Ufas // Mājas Viesis, 20.04.1894., Nr. 17.

¹⁰⁹¹ N. Ermansonas (dzim. Kalniņas) atmiņas par Ufas gub. Bakaldinas koloniju. Ierakstījusi I. Vītola, 2007.g. Transkripcija, autora personīgais arhīvs.

rezultāti kopumā bija konsekventi vairāku līdzīgu reģionālu datu salīdzinājumos par 19. gs. 60.–80. gadiem. Var konstatēt, ka tajos Vidzemes reģionos, kuros bija lielāks naudas nomā pārgājušo saimniecību īpatsvars, bija nedaudz augstāka pārceļošanas intensitāte. Izteiktāka korelācija vērojama, datu salīdzinājumam izmantojot lielāku mikroreģionu. Pēc datiem par zemnieku saimniecību pārdošanu līdz 19. gs. 80. gadiem, Vidzemes guberņas rajonos, kuros bija relatīvi agrāk sāкта saimniecību pārdošana, bija arī mazāks no pagasta izrakstīto zemnieku īpatsvars.

Būtiski migrācijas attīstību laukos ietekmēja augstais bezzemnieku īpatsvars – ārpusguberņas migrācijās pamatā iesaistīti bija bezzemnieki, kuri vēlējās veidot patstāvīgu saimniecību, tiesa, arī saimnieku un rentnieku ģimenēs aktuāls bija jautājums par bērnu nākotnes nodrošināšanu.

Ekonomiskā konjunktūra un arī nelabvēlīgi dabas apstākļi negatīvi ietekmēja zemnieku saimniecības 19. gs. 40. gados. Negatīvu ietekmi uz zemnieku saimniekošanu atstāja 1868.–1869. gada neraža, vēlāk arī lauksaimniecības ražojumu cenas krišanās un krīze 19. gs. 80. gados. Tomēr šie neveiksmīgie gadi saimniecībā neizraisīja masveidīgu latviešu zemnieku izceļošanu no Vidzemes un Kurzemes guberņām.

Demogrāfiskās attīstības ziņā Baltijas guberņas raksturoja zemi iedzīvotāju dabiskā pieauguma rādītāji, tādēļ migrācijas attīstību nevar skaidrot ar strauju iedzīvotāju skaita pieaugumu laukos.

19. gs. 40.–60. gados, veidojoties agrīnajām izceļošanas iniciatīvām, būtisks faktors, kas stiprināja pārceļošanas idejas un baumu izplatību, bija neuzticība varas iestādēm. Savukārt, attiecības ar muižu un zemnieku tiesību stāvokļa apzināšanos zemnieku vidē kopumā nevar vispārināt kā kopēju pārceļošanas cēloni, biežāk *zemnieku apspiestības* skaidrojums bija publisks pārceļošanas pamatojums.

Zemnieku izceļošanu no Baltijas guberņām ietekmēja arī Krievijas kolonizācijas politika, īpaši laika posmā līdz 19. gs. 60. gadiem (pārceļošana uz Dienvidkrieviju) kā arī no 19. gs. 90. gadiem (pārceļošana uz Sibīriju, Tālajiem Austrumiem, Vologdas guberņu). 19. gs. 60. gados būtisks valsts politikas ietekmes aspekts bija pasākumi pret poļu izcelsmes muižniekiem Ziemeļrietumu guberņās pēc 1863. gada sacelšanās, kas veicināja ieceļošanu šajās teritorijās. Arī relatīvi zemā lauksaimniecības rentabilitāte daudzās muižās Krievijā veicināja latviešu zemnieku uzaicināšanu kolonizācijai citās Krievijas guberņās pēc 19. gs. 60. gadiem.

Pārceļošanas iniciatīvās 19. gs. 40.–60. gados būtiska nozīme bija baumām par īpaši labvēlīgiem noteikumiem ieceļošanas vietās. Svarīgs individuāls faktors pārceļošanas iniciatīvu veidošanās laikā bija lokālie konflikti ar zemes īpašniekiem, rentes maksas palielināšanas gadījumi, pret kuriem iestājās zemnieku saimniecību nomnieki.

Kopumā lēmumu par iesaistīšanos ārpusguberņas migrācijās zemnieki pieņēma ļoti daudzveidīgu faktoru ietekmē. Zemnieku kopējo situāciju raksturoja strukturālās pārmaiņas sabiedrībā un saimniecībā, kas ietekmēja zemnieku vidi 19. gs. otrajā pusē, tomēr katras pārceļošanas iniciatīvas ietvaros un vietās, kur pārceļošana veidojās, to ietekmēja lokālās īpatnības, baumu izplatība u.c. faktori.

5. nodaļa. Zemnieku pārceļošanas norise un tās vērtējumi

5.1. Zemnieku pārceļošanas norise un koloniju nodibināšana Krievijas Eiropas daļas guberņās

5.1.1. Baumas par pārceļošanas iespējām un “siltās zemes kustība” 19. gs. 30.–40. gados

Zemnieku ārpusguberņas migrācijas pirmsākumi Baltijas guberņās saistīti ar baumu izplatīšanos par pārceļošanas iespējām zemnieku vidū 19. gs. pirmajā pusē. Jau 19. gs. 30. gados, pēc brīvvaldības noslēguma, izplatījās ziņas par tiesībām zemniekiem izceļot ārpus Baltijas. 1831. gada janvārī Vidzemes guberņas valde izdeva apkārtrakstu par Veru aprīņķī izplatītajām baumām par ceļa naudas izmaksu ārpus guberņas izceļojušajiem zemniekiem. 1836. gadā Kurzemes guberņā zemnieki vēlējās pārceļot uz Iekšskrieviju, sekojot ebreju izceļošanai uz Hersonas guberņu.¹⁰⁹² Taču lielākā nozīme bija 1841. gada “siltās zemes” kustībai Vidzemē.

1841. gadā Vidzemes guberņā zemnieku vidē radās iniciatīva izceļot uz pašiem zemniekiem nezināmu galamērķi Dienvidkrievijā. Iniciatīvas galvenie cēloņi bija sociāli un ekonomiski – neapmierinātība ar saimnieciskajiem apstākļiem, neraža un labības trūkums.¹⁰⁹³ Svarīgs faktors bija baumas par impērijas kolonizācijas politiku Dienvidkrievijā, kurā 1836.–1840. gadā bija iesaistīti Kurzemes guberņas ebreji un kaimiņu guberņu zemnieki.¹⁰⁹⁴ 1840. gada vasarā cauri Jelgavai uz Viļņu devās aptuveni 1600 Kurzemes ebreju, kas bija ievērojama iedzīvotāju kustība.¹⁰⁹⁵ Iespējamais pamudinājums bija arī kāds ievadraksts “Latviešu Avīzēs” par Kurzemes ebreju pārceļošanu 1840. gadā.¹⁰⁹⁶ Cits *ārējais faktors* minēts 7. Cēsu draudzes tiesas ziņojumā, proti, baumas esot ienākušas no Vitebskas guberņas, kur zemnieku vidū aktualitāte esot pārceļošana no Daugavpils uz Prūsiju.¹⁰⁹⁷ Tā objektīvais pamats varētu būt ebreju ieceļošana Austrumprūsijā 19. gs. 40. gados vai agrīnā izceļošana uz Ameriku, taču šī versija avotos atspoguļojas retāk.¹⁰⁹⁸

Baumas par pārceļošanu uz kādu nezināmu “silto zemi” pirmoreiz tika fiksētas 1841. gada maijā Vidzemes Austrumu daļā – Jaunpiebalgas, Rankas, Gulbenes apkārtnē.¹⁰⁹⁹ Viena no pirmajām oficiālos ziņojumos dokumentētajām epizodēm bija sešu Sinoles saimnieku ierašanās pie Cēsu aprīņķa 7. draudzes tiesas iecirkņa tiesneša, lai izteiktu vēlmi aizceļot uz *svešo zemi*.¹¹⁰⁰ Uzskatot, ka vietējās varas iestādes kavēs pārceļošanu, zemnieki masveidīgi sāka doties uz Rīgu, lai iegūtu atļaujas izceļošanai.¹¹⁰¹ Savukārt Vidzemes guberņas valde 1841. gada 2. jūnijā izdeva pavēli, kurā tika norādīts, ka izplatījusies informācija ir nepatiesa un ziņas izplatītājus sodīs.¹¹⁰² Taču baumu nozīme tikai pieauga.¹¹⁰³

1841. gada 10. jūlijā tika izdots jau izteikti represīva rakstura apkārtraksts, kurā Vidzemes guberņas valde pēc ģenerālgubernatora M. fon Pālena ierosinājuma uzsvēra stingros sodus, ja zemnieki turpinātu ticēt baumām par pārceļošanu uz “silto zemi”.¹¹⁰⁴

1841. gada jūlija pirmajā pusē notika *pavērsiens* baumu saturā, uzsverot pareizticīgo baznīcas jeb *cara ticības* lomu pārceļošanas tiesību iegūšanai.¹¹⁰⁵ Kad guberņas iestādes vasarā

¹⁰⁹² LVVA, 1. f., 11. apr., 1817.-1818. l.; LNVM VN 7002, Befehl aus dem Livländischen Gouvernements-Regierung, 28.01.1831., Nr. 40 (2183).

¹⁰⁹³ LVVA, 3. f., 5. apr., 839. l., 9. lp.; 1791. l., 1. lp.; Krodznieks, 1922, 31. lpp.

¹⁰⁹⁴ Strods, H. Baltijas zemnieki un pareizticība (1841.-1864.) // Latvijas agrārās vēstures jautājumi. Zinātnisko rakstu krājums (starpaugstskolu). Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1984, 79.-125. lpp.

¹⁰⁹⁵ LVVA, 412. f., 7. apr., 422. l., 58. lp.; 1. f., 6. apr., 722. l.

¹⁰⁹⁶ No Liepājas puses // Latviešu Avīzes, 05.09.1840., Nr. 36. Rakstā laikraksta pirmajā lappusē plaši izklāstīta valdības politika, kas vērsta uz mazapdzīvoto teritoriju kolonizēšanu un Kurzemes ebreju pievēršanu lauksaimniecībai Hersonas guberņā, turklāt pasvītrotot, ka tur “rūmes un vietas papildnam”.

¹⁰⁹⁷ LVVA, 3. f., 5. apr., 839. l., 8. lp.

¹⁰⁹⁸ Sering, M. Weisrussland in seiner Bedeutung für die Entwicklung Mitteleuropas. 1917, S. 244; Beer, M., Dahlmann, D., Über die trockene Gränze und über das offene Meer. Essen, 2004.

¹⁰⁹⁹ LVVA, 4. f., 1. apr., 49520. l., 152. lp.

¹¹⁰⁰ LVVA, 3. f., 5. apr., 839. l., 8. lp.

¹¹⁰¹ LVVA, 3. f., 1. apr., 1791. l., 9. lp.

¹¹⁰² LNVM VN 11232.

¹¹⁰³ LVVA, 4. f., 1. apr., 49520. l., 6. lp.

¹¹⁰⁴ LNVM VN 13247.

uzsāka zemnieku sodīšanu, tie ticās pieteikties pārceļošanai pie Rīgas un Jelgavas pareizticīgo bīskapa Irinarha (*Иринарх (Понев)*) (1790–1877), kur arī tika pieņemti.¹¹⁰⁶ Pārceļošanas uz kroņa zemi sasaiste ar pāreju pareizticībā īpaši pat nebija jāstiprina, to šķietami skaidri atspoguļoja pats *ķeizara ticības* apzīmējums.¹¹⁰⁷ Savukārt guberņas pārvaldes iestādes pareizticīgo baznīcu vasaras otrajā pusē jau sāka uzskatīt par galveno baumu veicinātāju.¹¹⁰⁸ Tikai 1841. gada augustā, pēc Baltijas pārvaldes iestāžu pūliņiem, pareizticīgo baznīcas Sinode aizliedza zemnieku laicīgo sūdzību pieņemšanu vai pāreju pareizticībā.¹¹⁰⁹ 1841. gada oktobrī no Rīgas tika atsaukts arī bīskaps Irinarhs.

Ir skaidrs, ka baumas zemnieku vidē izplatījās vēl pirms pareizticīgo baznīcas iesaistes un to, protams, uzsvēra arī bīskaps Irinarhs, skaidrojot radušos situāciju.¹¹¹⁰ Taču attiecībā uz 1841. gada vasaras notikumiem, reālā baznīcas loma visticamāk meklējama starp versiju par apzinātu zemnieku musināšanu un pareizticīgās baznīcas patiesu vēlmi izbeigt zemnieku cerības uz konversijas rezultātā gūstamiem laicīgiem labumiem. Domājams, ne bez tālejošiem mērķiem bīskaps Irinarhs šajā laikā ziņoja Sinodes virsprokuroram, ka Baltijā *būtu viegli iespējams palielināt pareizticīgo skaitu*.¹¹¹¹

1841. gada 8. septembrī Jaunbebru muižā norisinājās *siltās zemes kustības* pazīstamākā epizode, t.s. Bebru *kartupeļu dumpis*. Lai visu gribētāju vārdā *nokārtotu pārceļošanu* pie pareizticīgo garīdzniecības, tur potenciālos izceļotājus bija pierakstījis Viļums Prūss. V. Prūss bija izvairījies no ierašanās pie pagasta tiesas un viņa notveršana, lai izdotu sodīšanai, bija zemnieku dumpja iemesls – uz kartupeļu novākšanas talku sanākušie zemnieki neļāva savu *vadoni* arestēt.¹¹¹²

Lai gan 1841. gadā zemnieku iecerētā pārceļošanas iniciatīva tā arī netika realizēta, *siltās zemes* kustība vēl 19. gs. 50. gados noteica pārvaldes iestāžu un bruņniecības argumentus par to, kā vērtēt zemnieku vēlmi izceļot.¹¹¹³ *Siltā zeme*, kura 1841. gadā konkrētu ģeogrāfisku lokāciju tā arī neieguva, kļuva par kopēju apzīmējumu līdzīgām pārceļošanas iniciatīvām un iegūla zemnieku atmiņā.

5.1.2. Jeiskas pārceļošanas iniciatīva 1853.–1855. gadā

Pirmā nozīmīgākā realizētā latviešu zemnieku pārceļošanas iniciatīva ārpus Baltijas bija izceļošana no Vidzemes guberņas uz Jeiskas pilsētu Dienvidkrievijā 1853.–1855. gadā.

Dati par Vidzemes guberņas zemnieku izrakstīšanu no kārtas 19. gs. 30.–50. gados (līdz 1858. g.) rāda, ka pat 72% izceļotāju ārpus Baltijas bija izceļotāji uz Jeisku.¹¹¹⁴ 10. dvēseļu revīzijas (pēc 1858. g.) papildinājumi rāda, ka pārceļošanai uz šo reģionu nozīme bija tikai vēl 19. gs. 50. gadu beigās.¹¹¹⁵ Pārceļotāju lielāko daļu veidoja zemnieki no Vidzemes augstienes – Ērgļu draudzes Jumurdas un Skujenes draudzes atsevišķiem pagastiem, kā arī Aderkašiem, Meņģeles, Taurupes un Bērzmuižas.

¹¹⁰⁵ Гаврилин, А. Эволюция формы крестьянского движения 1841 года в Прибалтике (по материалам крестьянских прошений рижскому православному духовенству) // *Šķiru cīņa un kultūras attīstības problēmas Latvijas PSR (XIX gs – XX gs.)*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1987., 109.-110., 113.-114., 120. lpp.

¹¹⁰⁶ Skat., Ķīkuts, T. Baumas par pārceļošanas iespējām 1841. gada nemieru laikā Vidzemē: izcelsme, ietekme un nozīme // Latvijas Nacionālā vēstures muzeja zinātniskie lasījumi 2011.-2013. Rakstu krājums. Rīga, 2014, 175. lpp.

¹¹⁰⁷ LVVA, 4. f., 1. apr., 49520. l., 130. lp.

¹¹⁰⁸ Skat. piem.: LVVA, 4. f., 1. apr., 49520. l., 117. lp.; 3. f., 1. apr., 1791. l., 96. lp.

¹¹⁰⁹ LVVA, 4. f., 1. apr., 49520. l., 227., 247., 248., 252. lp.

¹¹¹⁰ Гаврилин, А. Некоторые вопросы крестьянского движения за переход в православие в 1841 году в Прибалтике в интерпретации апологетов православия // *Latvijas agrārās vēstures jautājumi. Zinātnisko rakstu krājums (starpaugstskolu)*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1984, 130. lpp. (turpmāk – Gavriļins, 1984).

¹¹¹¹ Gavriļins, 1984, 135. lpp.

¹¹¹² LVVA, 4. f., 1. apr., 49520. l., 74. lp.; Krodznieks, 1922, 74.

¹¹¹³ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 17. lp.; LVVA, 3. f., 10. apr, 241. l., 43. lp.

¹¹¹⁴ Pēc LVVA, 77. f., 1. apr., 4590.-4609. l.s.

¹¹¹⁵ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze. (Skat. pielikumu nr. 5).

Jeiskas pārceļošanas iniciatīvas aizsākums bija 1848. gada 3. marta ukazs par Jeiskas ostas pilsētas dibināšanu pie Azovas jūras Stavropoles guberņā.¹¹¹⁶

Vidzemē pirmsākums Jeiskas pārceļošanas iniciatīvai meklējams 1852. gadā, kad Jumurdas muižas podbrjādčīks Jēkabpils sīkpilsonis Grigorijs Krilovs bija uzzinājis par pilsētas dibināšanu un izlēma personīgi doties uz Jeisku un atgriezies Vidzemē. Jumurdas zemnieki 1852. gadā bija aizrauti ar Krilova ziņām par silto zemi un vairāki saimnieki, to vidū pagasta vecākais Andrejs Grāpis un pagasta tiesas priekšsēdētājs Ādams Ozoliņš bija izlēmuši arī pārceļot un uzteica rentes līgumus. 1852. gada decembra beigās Krilovs kopā ar znotu devās uz Jeisku un vienojās ar Jumurdas zemniekiem, ka sūtīs vēstuli ar sīkākām ziņām.¹¹¹⁷ Tāpat jau 1852. gadā Jumurdas zemnieki bija rakstījuši Jeiskas pilsētas vadībai.¹¹¹⁸

Saprotams, ka drīz vien arī apkārtējo muižu zemnieki zināja, ka “divi krievu ķieģeļnieki” no Jumurdas 1852. gada vasarā ir devušies uz Dienvidkrieviju pēc “kazaku zemes” un jau 1852. gada nogalē pārvaldes iestādēs nonāca ziņojumi par citu pagastu zemnieku vēlmi pārceļot.¹¹¹⁹

Ziņas par pārceļošanu īpaši izplatījās guberņas centrālajā daļā.¹¹²⁰ Līdzīgi kā 1841. gadā, baumas ietvēra arī ideju par īpašām priekšrocībām, labiem dzīves apstākļiem u.tml. Tā rezultātā 1853. gada martā un aprīlī Rīgā un pie vietējiem ierēdņiem sāka ierasties zemnieki ar cerību iegūt atļauju pārceļošanai.¹¹²¹ Lai nomierinātu zemniekus un pārtrauktu baumas, piemēram, Litenes muižas īpašnieks barons fon Volfs 1853. gada pavasarī pat uzdeva izveidot delegāciju ar saimnieku un kalpu pārstāvjiem, lai tie Rīgā noskaidrotu pārceļošanas nosacījumus, par ko gan vēlāk saņēma guberņas pārvaldes iestāžu aizrādījumu.¹¹²² Nebija arī aizmirsti 1841. gada centieni meklēt atbalstu pārceļošanai pie pareizticīgo baznīcas.¹¹²³

Notikumiem Jumurdā, Ērgļos un citur Cēsu apriņķī no 1853. gada sākuma līdzī sekoja arī pārvaldes iestādes, sākotnēji atgādinot par likumā paredzēto pārceļošanas kārtību.¹¹²⁴ Tāpat guberņas pārvaldes iestādes sazinājās ar pareizticīgo arhibīskapu, lai novērstu zemnieku cerības par īpašām priekšrocībām pareizticīgajiem. Rīgas policijai tika uzdots uzraudzīt zemniekus, kuri ierodas pilsētā bez precēm. Paralēli, saziņā ar bruņniecības iestādēm un 1849. gada zemnieku likuma ieviešanas komisiju, tika izstrādāti papildu noteikumi pārceļošanas ierobežošanai. Par pamatprincipu tika izvēlēta drošības naudas iemaksas ieviešana par katru ģimenes locekli, kurš gatavojas pārceļot, lai nodrošinātu naudas līdzekļus ceļam.¹¹²⁵ Taču jau 1853. gada 1. aprīlī Vidzemes civilgubernators ziņojumā Baltijas ģenerālgubernatoram uzsvēra, ka pārceļošanas iniciatīvas sakarā nepieciešama enerģiskāka rīcība, lai nepieļautu 1841.–1842. gada nemieru atkārtošanos.¹¹²⁶ Par efektīvu līdzekli civilgubernators uzskatīja Rīgā ieradušos zemnieku konvojēšanu uz dzīvesvietām cauri pēc iespējas lielākai guberņas daļai, lai demonstrētu “Rīgā iešanas” sekas.¹¹²⁷

Taču represīvie mēri nesasniedza tādu stingrību kā 1841. gadā. Atšķirībā no 1841. gada situācijas, pēc 1849. gada zemnieku nolikuma pieņemšanas Vidzemes guberņas zemniekiem bija gan tiesības ar pasi izceļot no pagasta, gan arī aizceļot uz citām Krievijas impērijas guberņām. Taču Gulbenes un Litenes zemnieku grupa 1853. gada pavasarī tika sodīti par patvaļīgu ierašanos Rīgā ar matu noskūšanu un nosūtīšanu atpakaļ uz dzīvesvietām.¹¹²⁸ Citi zemnieki, savukārt, tika

¹¹¹⁶ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 63.-64. lp. (Skat.: PSZ, 1848.g., Nr. 17233).

¹¹¹⁷ LVVA, 1. f., 10. apr., 1564. l., 5. lp.

¹¹¹⁸ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 13. lp.

¹¹¹⁹ LVVA, 1. f., 10. apr., 1564. l., 2. lp.

¹¹²⁰ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 21., 22., 31.-35., 43. lp.; EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 15.-18., 35., 38. u.c. lp.

¹¹²¹ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 36.-37. lp. u.c.; LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 30., 43. lp.;

¹¹²² LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 43. lp.

¹¹²³ LVVA, 1. f., 10. apr., 1564. l., 2. lp.; Skat.: 4754. f., 1. apr., 578. l.

¹¹²⁴ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 3., 5. lp.

¹¹²⁵ LVVA, 1. f., 11. apr., 7220. l., 10. lp.

¹¹²⁶ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 17. lp.; LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 43. lp.

¹¹²⁷ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 22. o.p.

¹¹²⁸ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 28. lp.

sodīti par baumu izplatīšanu.¹¹²⁹ Pārceļošanas kustības mazināšanai bez atļaujas uz Rīgu atnākušie zemnieki tika sodīti arī ar 15–30 rīkstu sitieniem un nosūtīti uz mājām.¹¹³⁰

1853. gadā uz Jeisku pārceļoja Ādams Ozoliņš no Jumurdas un kopā ar viņu vēl septiņas latviešu zemnieku ģimenes.¹¹³¹ 2000 verstu garais ceļš tika mērīts ar zirgu pajūgiem un bija smags pārbaudījums.¹¹³² Līdz 1854. gada janvārim no Vidzemes guberņas uz Jeisku bija pārrakstīti 32 cilvēki (t.sk. sievas un bērni) no Jumurdas un Ogresmuižas Ērgļu draudzē.¹¹³³

Līdz 1854. gada janvārim nepieciešamie dokumenti pārrakstīšanai uz Jeisku bija iesniegti par 178 zemniekiem no Vestienas un Jumurdas pagastiem.¹¹³⁴ Pārceļošanai pietiecinās gan saimnieki, gan kalpi un vaļinieki, tomēr dažādu parādu dēļ šo ieceri likumīgi īstenot varēja tikai daļa zemnieku.¹¹³⁵

Pēc pirmās pārceļotāju grupas izceļošanas, 1853. gada vasarā par vienu no pārceļošanas organizatoriem Jumurdā kļuva saimnieks Ādams Zariņš. 1853. gada vasarā viņš nosūtīja vēstuli Jeiskas pilsētas priekšniekam pulkvedim Ivanam Čeredejevam (*Чередеев*).¹¹³⁶ G. Krilovs Zariņam bija atstājis 1852. gada pavasarī no Čeredejeva saņemtu vēstuli, kurā bija gan pieejama Jeiskas pilsētas priekšnieka adrese, gan arī norāde, ka visi, kuri vēlas, var pārceļot uz Jeisku. Tāpat Jumurdas zemniekiem bija Krilova radnieka nosūtīta karte, kurā bija redzams ceļš no Rīgas līdz Jeiskai.¹¹³⁷ Savukārt, Zariņš 1853. gadā centās iegūt ziņas par iespējām iegūt lauksaimniecības zemi Jeiskas apkārtnē un saņēma vēstuli no Jeiskas vadības, kurā bija norādīts arī, ka Jeiskas apkārtnē ir pieejama lauksaimniecības zemi, kas, saprotams, visvairāk interesēja zemniekus.¹¹³⁸

1853. gada nogalē Ā. Zariņš, nesagaidījis oficiālu pārrakstīšanu uz Jeisku, apgalvoja, ka dosies ārpus guberņas pirkt linus un kaņepājus, saņēma pasi un aizceļoja uz Jeisku, lai noskaidrotu lietas apstākļus un 1854. gada pavasarī atgriezās Jumurdā. Vēl 1854. gada jūnijā Zariņš Baltijas ģenerālgubernatoram sūdzējās par pārrakstīšanas novilcināšanu.¹¹³⁹

1853. gada otrajā pusē ar Jeiskas pilsētas vadību bija sazinājušies arī zemnieki no citiem pagastiem Cēsu apriņķī.¹¹⁴⁰ 1853.–1854. gada mijā vēstule no aizceļojušā Jumurdas saimnieka Ādama Ozoliņa bija Raunas zemnieka Pētera Liepiņa rokās.¹¹⁴¹ Nēķenes muižā (*Noetkenshof*), pārceļošanu organizēja Indriķis Leimanis un Andrejs Daugulis.¹¹⁴² Arī citos pagastos zemnieki uzteica savas saistības ar muižu vai saimniekiem, centās saņemt atlaišanas zīmes vai sazināties ar Jeiskas pilsētas vadību. 1854. gada pavasarī Jeiskas pilsētas vadība ziņoja, ka saņēmusi vairākus desmitus zemnieku atlaišanas zīmju un lūgumrakstus par pārceļošanu.¹¹⁴³

Baltijas pārvaldes iestādes vēlējās ierobežot zemnieku saraksti ar Jeiskas pilsētas vadību, uzskatot, ka Čeredejeva vēstuļu tulkojumu izplatīšanās varētu kaitēt sabiedriskajai kārtībai.¹¹⁴⁴ Patvaļīgi vēstuļu neizsniegšanai zemniekiem gan iebilda Iekšlietu ministrija paziņojot, ka, tā kā pārceļošana uz Jeisku ir atļauta visām brīvajām iedzīvotāju kārtām, adresāti ir jāinformē par saņemto vēstuļu saturu.¹¹⁴⁵

¹¹²⁹ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 28. lp.

¹¹³⁰ LVVA, 1. f., 11. apr., 7220. l., 10. lp.

¹¹³¹ Jeiska // Latviešu Avīzes, 24.07.1868., Nr. 30; EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 1., 5., 186.-187. lp.

¹¹³² [Alunāns, H.] Latvieši Jeiskā // Pēterburgas Avīzes, 07.05.1864., Nr. 18.

¹¹³³ Jeiska // Latviešu Avīzes, 24.07.1868., Nr. 30; EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 186.-187. lp.

¹¹³⁴ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 188.-191. lp.

¹¹³⁵ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 31.-35. lp.

¹¹³⁶ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 78. lp.

¹¹³⁷ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 78., 82. lp.

¹¹³⁸ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 59.-60. lp.; LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 81. lp.

¹¹³⁹ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 253., 263. lp.

¹¹⁴⁰ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 108. lp.; EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 117.-120. lp.

¹¹⁴¹ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 161. lp.

¹¹⁴² EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 87.-88. lp.; LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 181. lp.

¹¹⁴³ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 173.-174. lp.

¹¹⁴⁴ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 71.-73. lp.

¹¹⁴⁵ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 98. lp.

Ziņas no Jeiskas cerības uz pārceļošanu stiprināja, tādēļ 1853. gada nogalē un 1854. gada sākumā desmitiem saimnieku Vidzemes guberņā uzteica savus rentes līgumus ar mērķi iegūt atļauju izceļošanai. Taču zemniekiem, kuri spēja nomaksāt parādus un savlaicīgi uzteica savas saistības, par jaunu problēmu kļuva uzņemšanas zīmju sagādāšana no Jeiskas pilsētas.¹¹⁴⁶ Vidzemes civilgubernators Heinrihs fon Essens (*von Essen*) (1796–1869) 1853. gada novembrī rosināja noteikt, ka draudžu tiesu tiesnešiem nebūtu jāpalīdz zemniekiem uzņemšanas zīmju saņemšanā, jo tas veicinātu masveidīgu zemnieku aizceļošanu.¹¹⁴⁷ Tas bija viens no soļiem kā ar birokrātiskiem līdzekļiem kavēt pārceļošanu.

Pārvaldes iestādes ar Baltijas ģenerālgubernatoru priekšgalā 1853. gada decembrī sāka apspriest iespējamus risinājumus, kas varētu mazināt ārpusguberņas migrāciju.¹¹⁴⁸ Par galveno līdzekli pret izceļošanu 1854. gadā kļuva obligātā drošības nauda jeb garantija pārceļotāja spējai nodrošināt ģimeni ceļā un jaunajā dzīvesvietā.¹¹⁴⁹ Tāpat tika pārbaudīts, lai, saskaņā ar 1849. gada zemnieku nolikuma normām, gada laikā no pagasta izrakstīto skaits nepārsniegtu 5% no darbaspējīgajiem iedzīvotājiem. 1853.–1854. gadu mijā šis ierobežojums tika sasniegts vairākos pagastos (Taurupē, Jumurdā, Tolkas un Devēnu muižās), kur bija daudz pārceļotāju un mazāks pierakstīto iedzīvotāju skaits.¹¹⁵⁰ Zināms, ka Taurupē pat notika izloze, par to, kuri zemnieki drīkstēs izceļot uz Jeisku, tomēr reāli tik lielu īpatsvaru izceļotāju skaits nerasniedza.¹¹⁵¹

1853.–1854. gadu mijā pārceļošanai uz Jeisku Cēsu un Rīgas apriņķos bija pieteikušās aptuveni 390 ģimenes, no tām – 114 saimnieku ģimenes.¹¹⁵² Šajā skaitā tika ieskaitītas tikai tās ģimenes, kas bija vienojušās ar muižu vai arī saimniekiem par uzteikumu (*Kündigung*) likumā noteiktajā termiņā. Visvairāk uzteikumu bija Dzērbenes, Ērgļu, Vestienas, Madlienas, Gulbenes-Lejasciema, Liezēres, Skujenes draudzēs, atsevišķi pieteikumi arī Jaunpils (Zaubes), Liepkalnes, Raunas, Suntažu un Vecpiebalgas draudzēs. Aktīvāko pagastu vidū bija Dzērbenes pilsmuiža (79 ģimeņu pieteikumi), Jumurda (48), Nēķene (*Noetkenschof*) (29), Ogresmuiža (*Ogershof*) (27), Devēni (*Dewen*) (22), Sērmūkši (19), Tolka (19), Taurupe (16), Vestiena (14). Kopējais zemnieku skaits, kuri bija nopietni gatavojās pārceļot bija aptuveni tūkstotis. 1854. gada sākumā šis skaits palielinājās un februārī pārceļošanai gatavojās jau 566 ģimenes.¹¹⁵³ Lielākā daļa zemnieku dažādu apsvērumu dēļ no pārceļošanas atteicās un 1854.–1855. gadā no Vidzemes guberņas uz Jeisku oficiāli tika pārrakstītas tikai 68 vīriešu revīzijas dvēseles.¹¹⁵⁴ Reālais pārceļotāju skaits bija lielāks, taču nerasniedza visu pieteikumu skaitu.

Mazākas pārceļotāju grupas uz Jeisku devās vēlāk.¹¹⁵⁵ 19. gs. 60. gados Jeiskas apkārtnē ieceļoja vēl 14 ģimenes no Vidzemes un Kurzemes guberņām.¹¹⁵⁶ Savukārt, 19. gs. 80. gadu beigās Kubaņas apgabalā ieceļoja vairākas Skujenes draudzes ģimenes, kuras salīga pie latviešu saimniekiem.¹¹⁵⁷

Taču ieceļošana Jeiskas pilsētā bija tikai pirmais posms latviešu koloniju dibināšanā Dienvidkrievijā. Kā 1864. gadā norādīja Indriķis (Heinrihs) Alunāns, visi pirmie ieceļotāji bija pietiekami turīgi vai ar amata prasmēm, kas ļāva tiem samērā veiksmīgi uzsākt dzīvi Jeiskā. Tomēr pēc dažiem Jeiskā nodzīvotajiem gadiem pārceļotāji lielākoties sāka nodarboties ar lauksaimniecību, izklīstot pa apkārtējo stepi un pamatot namus jauncelāmajā pilsētā. Tā iemesls bija Jeiskas nīkuļošana – jaundibinātā pilsēta tā arī nekļuva par svarīgu tirdzniecības ostu. Daļa

¹¹⁴⁶ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 98. lp.

¹¹⁴⁷ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 90.-91. lp.

¹¹⁴⁸ LVVA, 4. f., 2. apr., 379. l., 1.-3. lp.; 3. f., 10. apr., 241. l., 106., 133. lp.

¹¹⁴⁹ LVVA, 4. f., 2. apr., 379. l., 47.-51. lp.

¹¹⁵⁰ LVVA, 4. f., 2. apr., 379. l.

¹¹⁵¹ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 139. lp.

¹¹⁵² LVVA, 4. f., 2. apr., 379. l., 3. f., 10. apr., 241. l., 147. lp.; EAA, 2054. f., 1. apr., 1198. l., 1550. l., 197.-202. lp.

¹¹⁵³ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 238.-242. lp.

¹¹⁵⁴ LVVA, 77. f., 1. apr., 4607.-4608. l.

¹¹⁵⁵ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 289.-292. lp.; 4. f., 2. apr., 1076. l.; EAA, 2054. f., 1. apr., 1551. l., 169., 185. lp.

¹¹⁵⁶ Šķilters, 1928, 60. lpp.

¹¹⁵⁷ No Jeiskas // Baltijas Vēstnesis, 12.04.1889., Nr. 82.

zemnieku devās pirt zemi Pleskavas un Vitebskas guberņās, pazīstamākos klimatiskajos apstākļos, pārējie pārceļotāji palika Dienvidkrievijā. Jeiskas apkārtnē 19. gs. 60. gadu pirmajā pusē dzīvoja ap 70 latviešu ģimenes.¹¹⁵⁸ Liela daļa bijušo jeiskiešu pilsētu pameta 1860. gadā un apmetās viensētās uz rentētas kazaku zemes stepē Donas kazaku karaspēka apgabalā.¹¹⁵⁹ Nelielās zemkopju apmetnes sākotnēji tika nosauktas Kandavas, Tambovas un Londonas vārdos un šajās kolonijās bija vairāki desmiti latviešu ģimeņu.¹¹⁶⁰ Vēlāk nelielas zemnieku grupas sāka rentēt zemi citviet. Lielākās latviešu kolonijas, sabiedriskās dzīves un izglītības centri ap 1875. gadu izveidojās Stepnajas dzelzceļa stacijas apkārtnē. Apmēram divdesmit ģimenes nopirka zemi vēlākajās Zvaigznītes un Taurupes kolonijās un vēl ap 50 saimniecību zemi rentēja.¹¹⁶¹ Šīs kolonijas uz auglīgās zemes laika gaitā kļuva par turīgākajām latviešu zemkopju apmetnēm Krievijā.

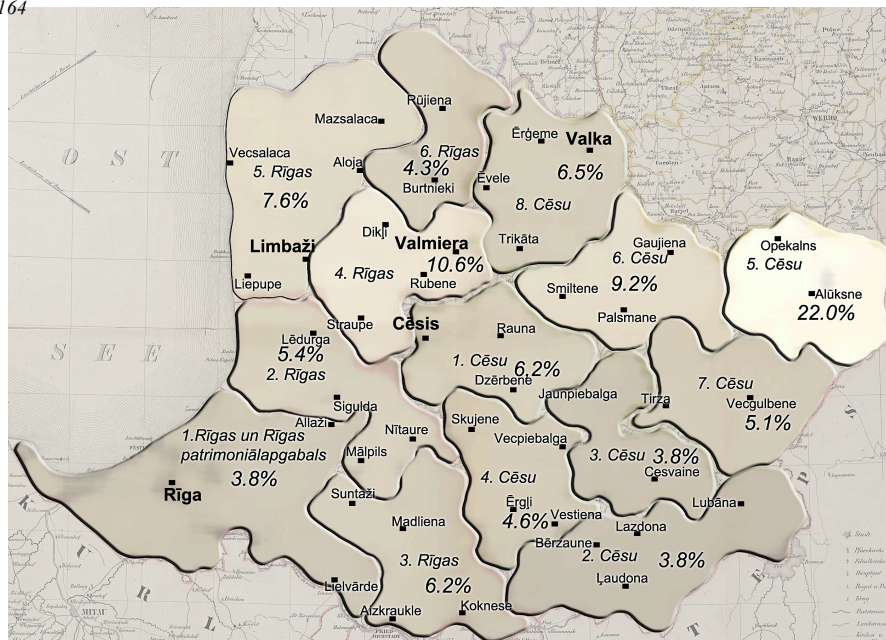
1897. gadā Kubaņas apgabalā tika uzskaitīti 848 latvieši, no kuriem 95% dzīvoja laukos un 80% bija nodarbināti lauksaimniecībā.¹¹⁶² Savukārt, Donas karaspēka apgabalā pēc 1897. gada tautas skaitīšanas rezultātiem dzīvoja 382 latvieši, no kuriem laukos dzīvoja 87% un lauksaimniecībā bija nodarbināti ap 53% uzskaitīto latviešu.¹¹⁶³

5.1.3. Zemnieku pārceļošana uz Novgorodas un Sanktpēterburgas guberņām

Gan Kurzemes, gan Vidzemes guberņās kopš 19. gs. 60. gadiem aktuāla bija zemnieku pārceļošana uz Sanktpēterburgas guberņu.

Pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem, pārceļotāju izcelsmes ģeogrāfija Sanktpēterburgā bija salīdzinoši daudzveidīga un mazāk bija saistīta ar atsevišķām masveidīgām pārceļošanas iniciatīvām. Jāņem arī vērā, ka Sanktpēterburgas guberņā pierakstīto zemnieku vidū ievērojama daļa apmetās tieši impērijas galvaspilsētā.

Kartoshēma Nr. 78. Sanktpēterburgas guberņā pierakstīto Vidzemes zemnieku izceļošanas vietas, 1859.–1899. g. (% no izceļotājiem uz galamērķi; ar gaišāku krāsu lielāks pārceļotāju īpatsvars)¹¹⁶⁴

¹¹⁵⁸ [Alunāns, H.] Latvieši Jeiskā // Pēterburgas Avīzes, 07.05.1864., Nr. 18.; [Alunāns, H.] Jeiska un Jeiskas latvieši // Pēterburgas Avīzes, 12.11.1864., Nr. 46.

¹¹⁵⁹ LVVA, 7462. f., 1. apr., 413. l., 11. lp.

¹¹⁶⁰ [Alunāns, H.] Jeiska un Jeiskas latvieši // Pēterburgas Avīzes, 12.11.1864., Nr. 46.

¹¹⁶¹ Škilters, 1928, 56. lpp.; Lācis, J. Latviešu dzīve Dienvidus Krievijā // Mājas Viesis, 16.04.1883., Nr. 16;

¹¹⁶² Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том LXV. Кубанская область. [СпБ], 1905.

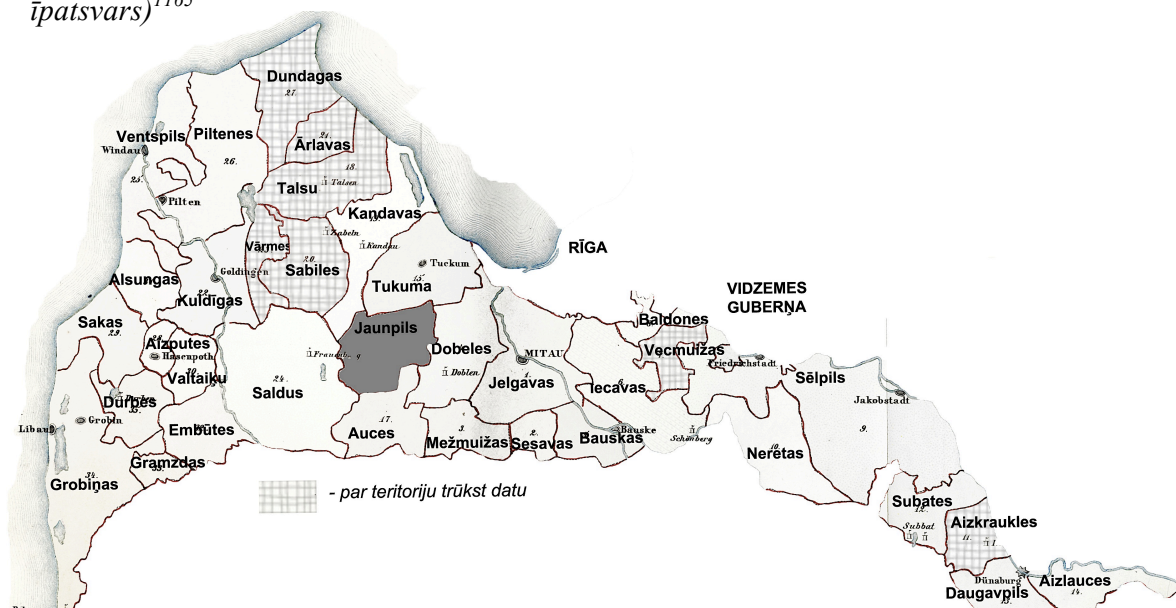
¹¹⁶³ Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том XII. Область Войска Донского. [СпБ], 1905.

¹¹⁶⁴ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

No Vidzemes guberņas Sanktpēterburgas guberņā pierakstīto zemnieku skaits 19. gs. 60. gados bija mazs un sāka pieaugt 19. gs. 70. gados. Salīdzinoši vairāk pārceļotāju nāca no rajoniem ar aktīvu urbāno migrāciju Vidzemes centrālajā daļā, kā arī igauņu apdzīvoto teritoriju pierobežas Valkas apriņķī, kur uz Sanktpēterburgas guberņu pārrakstīto skaits veidoja ap 20% no visiem galamērķī pierakstītajiem Vidzemes latviešu zemniekiem.

Kurzemes guberņā zemnieku pārceļošana uz Sanktpēterburgas guberņas lauku apvidiem 19. gs. 60.–70. gados bija aktuālāka nekā Vidzemes guberņā un tas bija saistīts ar Kurzemes guberņas zemnieku masveidīgo iesaisti latviešu zemnieku koloniju izveidē Novgorodas un Sanktpēterburgas guberņu robežapgabalā. Lielā mērā 19. gs. 60.–70. gadu pārceļošanas iniciatīvu rezultātā Sanktpēterburgas guberņa veidoja ap 7.1% no pārrakstīšanas gadījumiem ārpus Kurzemes guberņas (pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem).

Karte Nr. 79. Sanktpēterburgas guberņā pierakstīto Kurzemes guberņas zemnieku izceļošanas vietas, 1858.–1899. g. (% no izceļotājiem uz galamērķi; ar tumšāku krāsu lielāks pārceļotāju īpatsvars)¹¹⁶⁵

Sanktpēterburgas guberņa kā galamērķis bija sevišķi nozīmīgs Tukuma apriņķī (17% pārrakstīšanas gadījumu), īpaši Jaunpils draudzē, arī Grobiņas un Ventspils apriņķos. Taču jāņem vērā, ka 10. dvēseļu revīzijas papildinājumos neproporcionāli daudz atspoguļojas dati par 19. gs. 60.–70. gados notikušo Jaunpils draudzes zemnieku pārceļošanu uz Karlovas koloniju.

Kopumā 1897. gadā Sanktpēterburgas guberņā tika uzskaitīti 10251 latvieši, taču tikai 31% dzīvoja laukos un 21% jeb aptuveni 2000 bija nodarbināti lauksaimniecībā. Tātad lielākā daļa pārceļotāju faktiski dzīvoja impērijas galvaspilsētā.¹¹⁶⁶

Novgorodas guberņa 19. gs. 60. gados kļuva par vienu no svarīgākajiem izceļošanas virzieniem Kurzemes guberņas zemniekiem. Augsts Novgorodas guberņas kā ārpusguberņas galamērķa īpatsvars bija Aizputes, Grobiņas, Kuldīgas un Ventspils apriņķos. Savukārt Vidzemes guberņā Novgorodas guberņa, pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem, nebija nozīmīgs galamērķis.¹¹⁶⁷

Pēc 1897. gada tautas skaitīšanas datiem Novgorodas guberņā dzīvoja 6287 latvieši, no tiem 98% dzīvoja laukos un 82% bija nodarbināti lauksaimniecībā.¹¹⁶⁸

¹¹⁶⁵ Kurzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

¹¹⁶⁶ Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том XXXVII. С.-Петербургская губ. [СпБ], 1903, skat. pielikumu Nr. 9.

¹¹⁶⁷ Kurzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze. (skat. pielikumu Nr. 5).

¹¹⁶⁸ Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том XXVI. Новгородская губ. Тетрадь 2, [СпБ], 1903.

Karte Nr. 80. Novgorodas guberņā pierakstīto Kurzemes guberņas zemnieku izceļošanas vietu struktūra, 1858.–1899. (pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem, % no izceļotājiem uz konkrēto galamērķi; ar tumšāku krāsu lielāks pārceļotāju īpatsvars)

Latviešu pārceļošana uz Novgorodas guberņu aizsākās ar K. Valdemāra organizēto pārceļošanas iniciatīvu 1863.–1865. gadā. Tā izvērtās masveidīgā izceļošanā, kas kļuva par K. Valdemāra bankrota iemeslu, personīgu katastrofu pārceļotājiem, arī vienu no “Pēterburgas Avīžu” slēgšanas iemesliem, un strīdu objektu politiskajā polemikā.¹¹⁶⁹

Šīs pārceļošanas iniciatīvas priekšvēsture saistīta ar K. Valdemāra īstenotajiem vairāku muižu pirkumiem Novgorodas guberņā 1863.–1865. gadā ar mērķi palīdzēt latviešu zemniekiem iegūt lētu zemi. K. Valdemāra vērtējumu par Baltijas zemnieku pārceļošanu parādīja 1861. gadā sarakstītā t.s. “memoranda” secinājums, ka Baltijas guberņās nemitīgi draudoši ir zemnieku nemieri un šo situāciju cita starpā raksturo centieni izceļot no Baltijas.¹¹⁷⁰ K. Valdemārs zemnieku izceļošanu vērtēja kā reakciju uz netaisnību pret zemnieku kārtu, prognozējot *simttūkstošu izceļošanu*, kas negatīvi atsauksies uz Baltijas guberņām ekonomiskā ziņā.¹¹⁷¹ Tātad Valdemārs saistīja pārceļošanu ar diskusiju par agrāro stāvokli, iekļāva to nosacītā “politiskajā programmā”. Tomēr Valdemārs nevarēja paredzēt, ka Novgorodas latviešu koloniju dibināšana kļūs par masveidīgas patvaļīgas izceļošanas galamērķi. No politiskā viedokļa, neveiksme kolonijas veidošanā Valdemāram nebija nepieciešama, gluži otrādi – viņa mērķis drīzāk bija parādīt latviešu nacionālās kustības kritiķiem un Baltijas agrārās sistēmas aizstāvjiem, ka zemnieku kolonijas ārpus Baltijas var veiksmīgi pastāvēt un tās iemieso zemnieku cerību pēc savas saimniecības. Jāņem vērā arī pragmatiski motīvi – K. Valdemārs pirka zemi arī tādēļ, lai pats varētu ierīkot vasaras mītni, kā arī daļu zemes pārdotu paziņām. Gan K. Valdemārs, gan arī viņa sieva Luīze Valdemāre (1841–1914) ticēja šo netālu no galvaspilsētas un dzelzceļa izvietoto muižu attīstības perspektīvai.¹¹⁷²

K. Valdemārs 1863.–1865. gadā Novgorodas guberņas Novgorodas apriņķī pie Sanktpēterburgas-Maskavas (Nikolaja) dzelzceļa iegādājās 720 desetīnas zemes no Leonīda Pistolkorsa, 550 desetīnas no Alekseja Brovcina, 300 desetīnas no Aleksandra Pistolkorsa pie Tigodas un Smerdinas upēm netālu no Ļubaņas dzelzceļa stacijas, kā arī Derevas muižu no Lidijas Saveljevas 5682 desetīnu platībā 30 verstis no Čudovas stacijas.¹¹⁷³ Ar L. Pistolkorsu par

¹¹⁶⁹ Zelče, 1999, 76.-87. lpp., Apals, G. Krišjānis Valdemārs: liberāls politiķis un progresīvs tautsaimnieks // Krišjānis Valdemārs. Lietišķā un privātā sarakste. 1. sēj. Rīga, 1997, 5.-19. lpp.; Kozins, 1976, C. 119-124.

¹¹⁷⁰ Latvijas vēstures avoti V. sēj., 167.-169. lpp.

¹¹⁷¹ Latvijas vēstures avoti V. sēj., 168. lpp.

¹¹⁷² Zelče, 1999, 76. lpp.

¹¹⁷³ Latvijas vēstures avoti V. sēj., 521. lpp.

Gruzdu (Grusdinas) un Rjabovo muižu K. Valdemārs norēķinājās jau 1863. gada nogalē.¹¹⁷⁴ Citas muižas tika iegādātas 1864. gada gaitā, savukārt kā pēdējā 1865. gada sākumā par 38 tūkstošiem rubļu tika nopirkta Derevas muiža.¹¹⁷⁵

Uz Austrumiem no Sanktpēterburgas-Maskavas (Nikolaja) dzelzceļa tika izveidotas Smerdinas, Tigodas, Gruzdu (Grusdinas) un Rjabovas (Rjabovo) kolonijas pie Ļubaņas stacijas. Šeit jau 1864. gadā apmetās pirmās Kurzemes guberņas zemnieku grupas. Atstatu atradās 1865. gadā Valdemāra nopirktā Dereva pie Čudovas stacijas, kas kļuva par masveidīgās izceļošanas galamērķi 1865. gadā. Vēlāk tika izveidotas arī citas kolonijas uz vietējo privātmuižnieku zemēm uz Rietumiem no minētās dzelzceļa līnijas – Kolomovka, Petrovka, arī Karpova (Korpovka) u.c.¹¹⁷⁶

Apmēram 500 desetīnas zemes Rjabovā un Grusdinā netālu no Ļubaņas stacijas pēc 1863. gada novembrī publicētā sludinājuma “Pēterburgas Avīzēs” K. Valdemārs pārdeva par 15 rubļiem desetīnā, turklāt pārdošana izdevās ātri un veiksmīgi.¹¹⁷⁷ Pirmie zemes pircēji ārpus Valdemāra paziņu loka šeit ieradās 1864. gada vasarā.¹¹⁷⁸ Jau kopš 1863. gada rudens Kurzemes guberņas zemnieku vidū izplatījās vēsts, ka “Pēterburgas Avīžu” veidotājs K. Valdemārs ieguvījis lielas zemes platības Iekškrīvijā un Valdemāram sāka pienākt vēstules no zemniekiem ar lūgumu paskaidrot zemes pirkšanas nosacījumus.¹¹⁷⁹

1864. gadā K. Valdemārs nopirka muižas Ļubaņas stacijas apkārtnē un ķērās pie to sadalīšanas un zemes vērtēšanas. Valdemāra pieeja katrā ziņā nebija slēpt purvainākos vai citādi sliktākos zemes gabalus no pircējiem. Piemēram, Smerdinas īpašumā pie Ļubaņas iemērīšanu veica K. Valdemāra rakstiski instruēts mērnieks.¹¹⁸⁰

1864. gada 1. oktobrī “Pēterburgas Avīzēs” K. Valdemārs publicēja sludinājumu par 1700 pūrvieta zemes (ap 570 desetīnu) zemes pārdošanu pie Smerdinas. K. Valdemārs prasīja iemaksāt vismaz pusi pirkuma summas un ieteica rudenī zemi apskatīt.¹¹⁸¹ Nopietnāk noskaņotie zemnieki arī ieradās novērtēt zemes gabalus un vienojās ar Valdemāru. Paralēli tam, 1864. gada rudenī pieauga arī vēstuļu skaits Valdemāram.¹¹⁸²

Īpašu atsaucību pārceļošanas iniciatīvai 1864.–1865. gadā izrādīja Dundagas zemnieki. Kā norādīja Vandzenes muižnieks barons Teodors fon Heikings (*Heyking*, 1811–1869), – Dundaga esot Kurzemes *slimais punkts*.¹¹⁸³ Lai gan ilgstošais konflikts ar muižu par rentes paaugstināšanu Dundagas zvejnieku zemei nebija tieši saistīts ar masveidīgo pārceļošanu uz Novgorodas guberņu 1865. gada pavasarī, tomēr attiecības ar muižu veidoja pārceļošanas iniciatīvas *fonu*.

1864. gada beigās un 1865. gada sākumā ideja par izceļošanu uz K. Valdemāra zemi izplatījās aizvien masveidīgāk. Pārvaldes iestādēs to saistīja ar K. Valdemāra organizētu aģitāciju zemnieku vidū. Taču 1865. gada pavasarī uzsāktā izmeklēšana konstatēja tikai dažus ar Valdemāru tikušos zemniekus, kuri varētu būt veicinājuši citu pagasta biedru pārceļošanu.¹¹⁸⁴

Dundagā pārceļošanu organizēja vairāki zemnieki. Viens no tiem bija bijušais “Dzērvju” mežsargs Kārlis Dozenbergs, kurš organizēja zemes pirkšanu un saņēma zemnieku iemaksas par zemi, kopsummā apmēram astoņus tūkstošus rubļu. Dozenbergs bija stāstījis zemniekiem par atbrīvojumu no rekrūšiem, kas neatbilda patiesībai.¹¹⁸⁵ Par viņa darbību zināmā mērā bija

¹¹⁷⁴ LVVA, 4060. f., 1. apr., 811. l. [164.] lp.; Beika, 2003, 59. lpp.; Zemes pārdošana // Pēterburgas Avīzes, 07.11.1863., Nr. 23.

¹¹⁷⁵ Вольдемар, X. Переселение латышей в Новгородскую губернию в 1865 году // Московские ведомости, 13.04.1867, № 82 (turpmāk – Valdemārs, 1867b).

¹¹⁷⁶ Häzenjēgers, 1925, 471.-474. lpp.

¹¹⁷⁷ Zelče, 1999, 76. lpp.; Zemes pārdošana // Pēterburgas Avīzes, 07.11.1863., Nr.23.; Lietišķā sarakste, 1.sēj., 1997, 106.lpp.

¹¹⁷⁸ Valdemārs, 1867b.

¹¹⁷⁹ Latvijas vēstures avoti V. sēj., 361.-363., 367.-368., 385.-386., 429.-430. lpp.

¹¹⁸⁰ LVVA, 4060. f., 1. apr., 810. l.

¹¹⁸¹ Zemes pārdošana // Pēterburgas Avīzes, 01.10.1864., Nr. 40.

¹¹⁸² Latvijas vēstures avoti V. sēj., 472.-475. lpp.

¹¹⁸³ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. lieta, 32. lp.

¹¹⁸⁴ Latvijas vēstures avoti V. sēj., 511.-512. lpp.

¹¹⁸⁵ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. lieta, 22. lp.

līdzatbildīgs arī Valdemārs. Kā apgalvoja K. Valdemārs, 1865. gada sākumā viņš uzticējās nejauši Sanktpēterburgā satiktajam Dozenbergam, ko pilnvaroja “zināmu daudzumu zemes izdot uz zināmiem nosacījumiem”.¹¹⁸⁶ Savukārt, Jelgavas Virspilstiesas asesors Reke uzskatīja, ka Valdemārs ar Dozenbergu bija pazīstams vismaz divus gadus un bija galvenais starpnieks starp Pēterburgu un Dundagu 1863.–1864. gadā.¹¹⁸⁷

1864. gada otrajā pusē pārceļošanas iniciatīvā aktīvi iesaistījās arī Dundagas zemnieki Andrejs Rēvalds un Kārlis Zēbergs, kuri arī devās uz Pēterburgu pie Valdemāra.¹¹⁸⁸ Kā norādīja Valdemārs, 1864. gada rudenī pilnvarotie no Dundagas pagasta – Zēbergs, Liecinieks un Rēvalds lūdza Dundagas zemnieku vajadzībām iepirkt papildus zemi. Pēc tam Valdemārs pieņēma lēmumu par muižas pirkšanu pie Čudovas stacijas.¹¹⁸⁹ Tikai 1865. gada februārī, laikā, kad baumas par izdevīgajiem piedāvājumiem jau bija plaši izplatījušās, K. Valdemārs bija galīgi nolēmis pirkt Derevas muižu.¹¹⁹⁰ Dāvids Grīntāls savās atmiņās 20. gs. sākumā norādīja, ka faktiski muižu pat jau bija atraduši paši Dundagas zemnieku pārstāvji un Valdemāram bija jābūt tikai par starpnieku tās pirkšanā.¹¹⁹¹

1865. gada sākumā K. Valdemārs aizvien biežāk saņēma zemnieku vēstules, kuras liecināja, ka pārceļošanas iniciatīvas sakarā plaši izplatījušās dažādas baumas gan attiecībā uz zemes lietojuma formu un cenu, gan rekrutēšanas nosacījumiem.¹¹⁹² Par baumu izplatīšanos un Ziemeļkurzemes zemnieku masveidīgu gatavošanos pārceļošanai K. Valdemāram privātā vēstulē ziņoja arī Talsu mācītājs Johans Heinrihs Tilings (*Tiling*, 1801–1871).¹¹⁹³

K. Valdemārs mācītājam J. Tilingam 1865. gada marta beigās norādīja, ka nekādus īpašus labumus nekad nav solījis, atzīst par kaitīgu masveidīgu izceļošanu un vēlas “latviešu tautas saglabāšanos”. Valdemārs bija nobažījies par pilnīgu *tukšinieku* izceļošanu.¹¹⁹⁴ Tādēļ viņš lūdza gan mācītāju Tilingu, gan arī Mazirbes mācītāju pēc iespējas atspēkot baumas par pārceļošanu.¹¹⁹⁵

Izplatoties baumām par pārceļošanu, atsevišķi muižu īpašnieki šajos apstākļos 1865. gada sākumā lūdza pieņemt “enerģiskus mērus”, aizliedzot brīvu zemnieku pārvietošanos, ieviešot soda mērus, jo *uguns ir pārņēmusi visu zemi*.¹¹⁹⁶

Tā vietā, lai censtos atspēkot baumas par pārceļošanu, Baltijas ģenerālgubernators Pjotrs Šuvalovs 1865. gada 25. martā nosūtīja ziņojumu iekšlietu ministram Pjotram Valujevam, kurā plaši tika izskaidrota jaunlatviešu kaitīgā politiskā ietekme, tās saistība ar zemnieku nemieriem un pārceļošanu uz Novgorodas guberņu. Šuvalovs norādīja, ka Valdemārs vēlas sarīkot *demonstrāciju pie Sanktpēterburgas*, savācot lielu skaitu latviešu pārceļotāju sava galvenā mērķa vārdā – pacelt *latviešu tautību* uz muižniecības rēķina.¹¹⁹⁷ Tika rosināts Valdemāra darbību pēc iespējas ierobežot, vispirms viņam piedraudot ar iespējamiem sodiem.¹¹⁹⁸

Pēc iekšlietu ministra lūguma, 1865. gada aprīlī lietā iesaistījās arī Cara kancelejas III nodaļa (t.i. Žandarmērijas augstākā priekšniecība). Nopratināšanā Valdemārs sniedza paskaidrojumus par zemnieku pārceļošanu un bija spiests parakstīt dokumentu par sakaru neuzturēšanu ar Baltijas zemniekiem.¹¹⁹⁹

Lai atturētu Kurzemes zemniekus no masveidīgas izceļošanas, K. Valdemārs bija iecerējis 1865. gada aprīlī publicēt rakstu “Pēterburgas Avīzēs”. Tomēr ģenerālgubernators Šuvalovs šo

¹¹⁸⁶ Valdemārs, 1867b.

¹¹⁸⁷ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. lieta, 88.-96. lp.

¹¹⁸⁸ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. lieta, 88.-96. lp.

¹¹⁸⁹ Valdemārs, 1867b.

¹¹⁹⁰ Valdemārs, 1867b.

¹¹⁹¹ Zelče, V. Dāvida Grīntāla atmiņas par Krišjāni Valdemāru. Vēstures avoti V. Rīga, 2008, 72.-73. lpp. (turpmāk-Grīntāls).

¹¹⁹² Latvijas vēstures avoti V. sēj., 493.-495. lpp.

¹¹⁹³ Kurzemnieku pāriešana, 1865.

¹¹⁹⁴ Latvijas vēstures avoti V. sēj., 515.-516. lpp.

¹¹⁹⁵ Latvijas vēstures avoti V. sēj., 516. lpp.

¹¹⁹⁶ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. lieta, 32. lp.

¹¹⁹⁷ Latvijas vēstures avoti V. sēj., 513. lpp.

¹¹⁹⁸ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. lieta, 11., 20., 22., 24., 32., 55., 64.-75. lp., Latvijas vēstures avoti V. sēj., 509.-515. lpp.

¹¹⁹⁹ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. lieta, 104.-105. lp.

informāciju publicēt aizliedza.¹²⁰⁰ Toreizējam Sanktpēterburgas ģenerālgubernatoram A. Suvorovam-Rimņikskim Šuvalovs paskaidroja, ka publikācija nebija vēlama, jo tā parādījusies pārāk vēlu pirms Jurgiem, turklāt ļautu saglabāt Valdemāra autoritāti zemnieku acīs.¹²⁰¹ Šie argumenti atklāti norādīja uz lēmuma politisko raksturu. Tādējādi situācija tika novesta strupceļā – no vienas puses K. Valdemārs tika apvainots zemnieku musināšanā, no otras puses – situāciju izskaidrot zemniekiem tika aizliegts. P. Šuvalovs vēstulē Kurzemes gubernatoram 1865. gada 5. aprīlī izskaidroja, ka izceļošana nekādi nav jāierobežo, jo “pārceļošanas rezultāts uz ilgu laiku likvidēs Kurzemes guberņas zemnieku vēlmi izdarīt līdzīgus soļus”.¹²⁰² Valdemārs, saprotams, uzskatīja šo cenzūras aizliegumu par galveno patvaļīgās pārceļošanas iemeslu.¹²⁰³

Līdz 1865. gada aprīlim par savu aizceļošanu no Dundagas pagasta vien bija paziņojuši vairāk kā 1200 zemnieki, 18 saimnieku ģimenes un lielākoties vaļinieki un kalpi.¹²⁰⁴ Līdz 1865. gada aprīļa vidum pārceļotājiem Dundagā un apkārtējos pagastos bija izdotas gandrīz 500 pases individuāliem pārceļotājiem un ģimenēm.¹²⁰⁵ Tas bija liels skaits, salīdzinot ar iepriekšējām relatīvi nelielajām pārceļošanas iniciatīvām.

Pārceļošanai no Dundagas un citiem piejūras pagastiem 1865. gada pavasarī tika noorganizētas liellaivas, kuru sagādāšanā iesaistījās arī pārvaldes iestādes.¹²⁰⁶ Pēc Jurgiem zemnieki devās ceļā uz Sanktpēterburgu, no kurienes bija iecerēts doties tālāk uz Novgorodas guberņas kolonijām.¹²⁰⁷ Daļa pārceļotāju, gaidot transportlīdzekļus, ar dažādām mantām sapulcējās jūras krastā pie Ģipkas un Melnsila.¹²⁰⁸ Pārējie Novgorodas guberņā ieradās pa sauszemes ceļiem karavānai līdzīgās pajūgu rindās.¹²⁰⁹

1865. gada maija beigās Sanktpēterburgā ieradās apmēram 450 Kurzemes zemnieku.¹²¹⁰ Liela daļa uz Novgorodas guberņu ceļojošo zemnieku bija ieradusies bez jebkādas iepriekšējas vienošanās.¹²¹¹ Valdemāra Derevas muižā nebija iespējams pieņemt visus ieceļotājus, laiks bija auksts un daļa zemnieku, pilnīgi saprotamas panikas un neapmierinātības vadīti, devās atpakaļ uz Sanktpēterburgu, pārējie meklēja iespējas apmesties citur.¹²¹² Sanktpēterburgā ieradās zemnieki, kuri vēlējās ceļot atpakaļ uz dzimteni un sākot ar 1865. gada jūniju pa jūrasceļu devās atpakaļ uz Kurzemi.¹²¹³ Sanktpēterburgā zemnieku pēdējā cerība bija lūgumrakstu iesniegšana caram.¹²¹⁴

Līdz 1865. gada jūlijam no Kurzemes guberņas uz Novgorodas guberņu bija izceļojuši ap 2400 zemnieki, visvairāk no Ventspils un Talsu apriņķiem (Dundagas, Popes, Puziniekiem, Zlākām, Nogales, Saslaukas, Īves, Nurmuižas), arī Kuldīgas un Aizputes apriņķiem.¹²¹⁵

1865. gada vasarā aizvien lielāka daļa Sanktpēterburgā sapulcējušos bija zemnieki, kuri bija nevēlējās palikt Novgorodas guberņā, kritizēja zemes kvalitāti, vēlējās atgūt iemaksāto naudu.¹²¹⁶ Daļa zemnieku arī cerēja uz bezmaksas kroņa zemes piešķiršanu.¹²¹⁷ Neapmierinātie, protams, varēja būt zemnieki, kuri bija iemaksājuši naudu, bet nebija apmierināti ar kolonijas

¹²⁰⁰ Latvijas vēstures avoti V. sēj., 523.-524. lp.

¹²⁰¹ Latvijas vēstures avoti V. sēj., 548.-549. lpp.

¹²⁰² LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. lieta, 101. lp.

¹²⁰³ Valdemārs, 1867b, 295. lpp.

¹²⁰⁴ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. lieta, 88.-96. lp.

¹²⁰⁵ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. lieta, 115. lp.

¹²⁰⁶ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. lieta, 107. lp.

¹²⁰⁷ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. lieta, 115. lp.

¹²⁰⁸ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. lieta, 135. lp.

¹²⁰⁹ Linde, R. Latviešu Novgorodas guberņā // Zemkopis, 31.10.1912., Nr. 44.

¹²¹⁰ Latvijas vēstures avoti V. sēj., 533.-534. lpp.

¹²¹¹ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. lieta, 140., 143. lp. Hāzenjēgers, 1925, 470. lpp.;

¹²¹² Valdemārs, 1867b.

¹²¹³ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 161. lp.

¹²¹⁴ Vilainis, R. E. Mans dzīves gājums // Mājas Viesis, 02.08.1880., Nr. 31.

¹²¹⁵ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 187. lp.

¹²¹⁶ Kurzemieņu pāriešana, 1865., 12.-13. lpp.; Hāzenjēgers, 1925, 475. lpp.

¹²¹⁷ Lietišķā sarakste 1. sēj., 1997, 176.-177. lpp.; Grīntāls, 77.-79. lpp.; Valdemārs, 1867, 289. lpp.

apstākļiem. Valdemārs zemnieku iemaksātos ap 10 tūkstošus rubļu bija izlietojis Derevas muižas pirkšanai un nevarēja naudu atdot, turklāt bija iepriekš aicinājis zemi apskatīt.¹²¹⁸

Līdz 1865. gada rudenim atpakaļ atgriezās ap 1146 no 2400 uz Novgorodas guberņu izceļojušajiem Kurzemes guberņas zemniekiem, lielākā daļa jau 1865. gada vasarā.¹²¹⁹ Novgorodas guberņā un citur Iekškrīvijā 1865. gadā palika vismaz ap 1250 Kurzemes guberņas zemnieku, kas bija liels skaits vienai pārceļošanas iniciatīvai. No Dundagas, kur izceļošanas kustība bija vismasveidīgākā, atgriezās procentuāli lielāks skaits izceļotāju. Ja kopumā atgriezās ap 48% no zemniekiem, kuri 1865. gada pavasarī aizceļoja uz Novgorodas guberņu, tad Dundagas pagastā atgriezās ap 71% pārceļotāju. Tas skaidrojams ar nesagatavotību pārceļošanai.

Pārceļošanas rezultātā 1864.–1866. gadā uz Valdemāra zemes izveidojās Ļubaņas kolonijas (Rjabovo, Smerdina, Tigoda), kā arī Dereva un Julianova (tuvāk Čudovas stacijai).

Vistuvāk Ļubaņas stacijai un bija Gruzdu (Grusdinas), Tigodas un Smerdinas kolonijas, kur kopā uz K. Valdemāra 1864. gadā nopirktajiem zemes gabaliem dzīvoja ap 100 latviešu. Šie pirmie pārceļotāji 19. gs. 60. gadu vidū dzīvoja salīdzinoši turīgāk kā Derevā vai arī kolonijās, kuras izveidoja no Derevas aizceļojušie zemnieki.

Rjabova tika dibināta 1864. gadā uz K. Valdemāra zemes, bet, tai pārejot cita īpašnieka rokās, pārceļotāju 19 saimniecības kļuva par nomas saimniecībām.¹²²⁰ Smerdinas kolonija tika izveidota 1865. gadā netālu no Ļubaņas stacijas Pelgorskas pagastā. Tur apmetās izceļotāji no Dundagas, Zūrām un Lubezeres, kopā 14 saimniecībās ap 20 desētņu lielumā. Taču 1873. gadā daļa zemnieku atstāja saimniecības, jo tie par zemi nebija norēķinājušies.¹²²¹ Arī Tigodas kolonija Pelgorskas pagastā tika nodibināta 1865. gadā un tur apmetās 37 latviešu ģimenes, kas naudu par zemi daļēji iemaksāja, taču pilnībā nenorēķinājās un 19. gs. 70. gadu sākumā izceļoja uz citām kolonijām Novgorodas guberņā.¹²²² Tigodas pārvaldīšanu K. Valdemārs bija nodevis māsas Marijas Valdemāres (Medinskas) rokās, kura tur dzīvoja 1865.–1882. gadā, cīnoties gan ar kolonistu parādiem, gan saimniecības grūtībām.¹²²³

Derevas kolonija izveidojās uz 1865. gada pavasarī K. Valdemāra nopirktās zemes un bija galvenais masveidīgās pārceļošanas cerību objekts. Aptuveni 100–200 pārceļotāju pameta Derevu jau pirmā gada laikā un 1866. gadā tur dzīvoja aptuveni 200 latviešu (50 ģimenes).¹²²⁴ Vērtējumi par zemes kvalitāti Derevā bija ļoti atšķirīgi. R. Hāzenjēgers norādīja, ka zemnieki ar zemes kvalitāti ir apmierināti un galvenais vilšanās iemesls bija cerības uz jau iekoptu saimniecību.¹²²⁵ Savukārt, Valdemāra oponenta, mācītāja R. Šulca vadītajās “Latviešu Avīzēs” tika rakstīts, ka zeme ir “pilnīgs purvs”.¹²²⁶

Daļa latviešu meklēja iespējas apmesties citviet un ieceļoja vairākās muižās. To vidū bija Kolomovka netālu no Ļubaņas. Palīgmācītājs (adjunkts) R. Hāzenjēgers, kurš 1866. gadā apmeklēja latviešu kolonijas, apliecināja, ka no Valdemāra īpašumiem izceļojušie Kolomovkā lamāja “posta ierosinātāju Valdemāru” un latviešus, kuri zemi apskatīja.¹²²⁷ Kolomovkā ieceļoja apmēram 100 kurzemnieku, pamatā no Dundagas pagasta pēc 1865. gada. Ieceļotāji par 20 rubļiem pirka desētņu zemes no kādas atraitnes Osorginas.¹²²⁸ No nedaudz vairāk kā 20 latviešu saimniecībām kolonija *izauga* līdz 120 saimniecībām 20. gs. sākumā.¹²²⁹ Tā kā vietējie iedzīvotāji

¹²¹⁸ Valdemārs, 1867, 294. lpp.

¹²¹⁹ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 226. lp.; Jelgava // Latviešu Avīzes, 17.06.1865., Nr. 24.

¹²²⁰ Krasnais, 1980, 147. lpp.

¹²²¹ LVVA, 4060. f., 1. apr., 811. l., 1.-6. lp.; Krasnais, 1980, 146.-147. lpp.; LVVA, 412. f., 2. apr., 21. l., 4. lp.

¹²²² LVVA, 4060. f., 1. apr., 811. l., 1.-6. lp.; Krasnais, 1980, 145. lpp.

¹²²³ Unāms, Ž. Marija Valdemāre (Medinska) – pirmā latviešu stāstu rakstniece // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 01.1937., Nr. 1., 25.-26. lpp., 02.1937., Nr. 2. (turpmāk – Unāms, 1937).

¹²²⁴ Hāzenjēgers, 1925, 474.-475. lpp.

¹²²⁵ Hāzenjēgers, 1925, 475. lpp.

¹²²⁶ Šulcs, R. Patiesīgs notikums // Latviešu Avīzes, 29.07.1865., Nr. 30.

¹²²⁷ Hāzenjēgers, 1925, 473. lpp.

¹²²⁸ Hāzenjēgers, 1925, 472. lpp.; Iz Kolomovkas // Balss, 16.03.1883., Nr. 11.

¹²²⁹ Hāzenjēgers, 1925, 472., Krasnais, 1980, 156. lpp.

nevēlējās latviešu ieceļotāju ģimenes pierakstīt savai lauku sabiedrībai, tika izveidota atsevišķa Kolomovkas Kurzemes lauku sabiedrība.¹²³⁰

Uz kroņa zemes Kameņikā, Pjatopolē, Boļšie Seļišči ciemā, Četvertopolē, Tigodā par obroka maksājumiem 19. gs. 70. apmetās daļa no K. Valdemāra zemes aizceļojušie zemnieki. Tomēr latviešu saimniecību skaits šajās kolonijās bija mazāks par desmit.¹²³¹ Mazāku latviešu koloniju veidošanās Novgorodas guberņā turpinājās visu 19. gs. otro pusi un arī 20. gs. sākumā.

Samērā liela bija Korpovas (Korpovkas) kolonija, kas atradās netālu no Čudovas stacijas Sjabreņickas pagastā un arī tika dibināta Valdemāra aizsāktās pārceļošanas iniciatīvas laikā. Tur uz privātmuižas zemes apmetās apmēram 50–70 latviešu no Kurzemes guberņas.¹²³²

Latviešu zemnieku nomāti zemes gabali bija arī citās muižās. 19. gs. 60. gadu vidū latvieši Čudovas un Sjabreņickas pagastā bija apmetušies pie Zamošjes un Čudovskaja Luka ciemiem, pamatā uz rentētas zemes.¹²³³ Lielāka kolonija izveidojās pie Ļubines upes netālu no Derevas kolonijas 1867. gadā. Ļubines kolonijā apmetās 17 no Lielezeres ieceļojušās ģimenes, galvenokārt baptisti, kuriem nepietika zemes Derevā. Šie zemnieki bija izceļojuši no Kurzemes vēlāk, neskatoties uz 1865. gada pārceļošanas kampaņas neveiksmēm.¹²³⁴

Koloniju izveidošana K. Valdemāram kļuva par nopietnu finanšu problēmu iemeslu. Par zemes gabaliem viņš bija palicis parādā lielas naudas summas, savukārt, kolonisti nebija spējīgi vai arī nevēlējās savlaicīgi un pietiekami norēķināties.¹²³⁵ Pats Valdemārs, kad Ernests Dinsbergs (1816–1902) 1881. gadā lūdza viņam padomu par zemes pirkšanu Krievijā, par 1864.–1865. gada notikumiem rakstīja – “nezināju, cik raibi var tapt saprasts izteikts vārds visvairāk neattīstītiem ļaudīm” un norādīja, ka ne tikai bankrotēja, bet arī atradās latvieši, kuri pēc advokāta padoma bija lūguši, lai K. Valdemāru izsūta uz Sibīriju.¹²³⁶

Derevā zemnieki savu pienākumu samaksāt aptuveni 15 000 rubļu 19. gs. 60.–70. gadu mijā atrisināja ar Finanšu ministrijas aizdevuma palīdzību, iegūdami zemi, taču atstādami Valdemāru privātos parādos. Tādējādi zemnieki bija kļuvuši par ieguvējiem no situācijas, jo tiem nebija pienākuma iesaistīties Valdemāra privāto parādu segšanā, tā vietā tie varēja atmaksāt tikai valsts aizdevumu un maksāt Valdemāram varēja tikt piespiesti tikai tiesā.¹²³⁷

Tomēr citās kolonijās zemniekiem pilnībā neizdevās īstenot tiem izdevīgo scenāriju – īpašuma konfiskāciju Valdemāram un tā lētu izsolīšanu. Tādēļ daļa zemnieku 1864. gadā dibinātās Tigodas un Smerdinas kolonijas 19. gs. 70. gadu sākumā atstāja.

M. Valdemāre (Medinska), kura dzīvoja Tigodā, savās vēstulēs 19. gs. 70. gados bažījās, ka K. Valdemārs bija atstājis novārtā vienošanos ar zemniekiem uz vairākiem gadiem un ilgu laiku Novgorodas kolonijās nebija ieradies. Šajā laikā nesaskaņas ar zemniekiem pieauga, taču Valdemāra vilšanās 1865. gada notikumos bija tik liela, ka to nedrīkstēja pat pieminēt sarunās.¹²³⁸ 1872. gadā Valdemārs ieradās Tigodā, taču daļa kolonistu bija noskaņoti pret viņu un centās panākt zemes izsolīšanu un pārdošanu.¹²³⁹

1872.–1873. gadā notika tiesas procesi, lai piedzītu K. Valdemāra parādu aptuveni 10 tūkstošu rubļu apmērā.¹²⁴⁰ Publiskā izsolē tika nodoti Tigodas un Smerdinas īpašumi. Pirms izsoles latviešu pārceļotāji lūdza piešķirt valsts aizdevumu zemes atpirkšanai no prasītājiem. Kā

¹²³⁰ LVVA, 4060. f., 1. apr., 745. l., 7., 59. lp.

¹²³¹ Tigodas latviešu kolonija (Novgorodas guberņā) // Jaunās Latviešu Avīzes, 07.04.1909., Nr. 28.

¹²³² LVVA, 4060. f., 1. apr., 745. l., 9., 15. lp.; 412. f., 2. apr., 21. lieta; Häzenjēgers, 1925, 474. lpp.

¹²³³ LVVA, 4060. f., 1. apr., 745. l., 15. lp.

¹²³⁴ Ļubines draudzes vēsture // Avots, 10.02.1910., Nr. 6.; Šķilters, 1928, 35. lpp.

¹²³⁵ Lietišķā sarakste, 1. sēj., 1997, 176.-177. lpp.

¹²³⁶ Lietišķā sarakste, 1. sēj., 1997, 424. lpp.

¹²³⁷ Lietišķā sarakste, 1. sēj., 1997, 176.-177. lpp.

¹²³⁸ Unāms, 1937, 28. lpp.

¹²³⁹ Unāms, 1937, 28.-29. lpp.

¹²⁴⁰ LVVA, 4060. f., 1. apr., 811. l.

norādīja Valdemārs – zemnieki maksājumus vairākus gadus nebija veikuši, kaut to spēja darīt, un cerēja uz ūtrupi, kurā zemi varētu iegūt lētāk.¹²⁴¹

Lai Valdemāru paglābtu no bankrota, daļu viņa parādu pārņēma viņa tuvs kolēģis, “Moskovskie vedomosti” redaktors Mihails Katkovs (1818–1887).¹²⁴² Izvairīties no zemes konfiskācijas un izsolīšanas palīdzēja arī citi K. Valdemāra draugi un paziņas.¹²⁴³

Daļa latviešu palika šajās kolonijās arī pēc Valdemāra tiesas prāvām.¹²⁴⁴ Taču daļa, nesamaksājuši līgtās summas, 1872.–1873. gadā pārcēlās no Smerdinas un Tigodas uz Pjatoroli, Tigodu un citām kolonijām uz kroņa zemes.¹²⁴⁵

K. Valdemāra tuvs līdzgaitnieks D. Grīntāls uzskatīja, ka zemniekiem Novgorodas guberņā ar padomu palīdzēja arī Valdemāra pretinieki Baltijā.¹²⁴⁶ Valdemāra centieni un iepriekšējo publikāciju dēļ šai lietai bija nopietna politiskā puse polemikā par t.s. “Baltijas jautājumu”. Kā norādīja R. Hāzenjēgers – K. Valdemārs vieniem bija “cerību zvaigzne”, citiem – “tautas pavedējs un apkrāpējs”.¹²⁴⁷

Jau 1865. gadā Sanktpēterburgā pret K. Valdemāru tika uzsākta izmeklēšana. Tās pamatjautājumi bija vai un kādā mērā Valdemārs ir vainojams baumu izplatīšanā par zemes iegādi, kādi bija viņa kontakti ar zemniekiem Dundagā.¹²⁴⁸ Šīs izmeklēšanas rezultāti bija Valdemāram labvēlīgi, atzīstot, ka nepatieso ziņu cēlonis meklējams pašu zemnieku vidē.¹²⁴⁹ Polemikā pret jaunlatviešiem iesaistītos 1867. gada pavasarī nepatīkami pārsteidza šīs izmeklējumu secinājumu apkopojuma publicēšana, kas attaisnoja Valdemāru.¹²⁵⁰

Vācbaltiešu prese pēc Novgorodas iniciatīvas neveiksmēm uzsvēra, ka jaunlatvieši kā politiska grupa un K. Valdemārs ir zaudējuši “Baltijas provincēs katru uzticības kredītu”.¹²⁵¹ Ziņojumos augstākstāvošajām iestādēm 1865. gadā svarīgs arguments bija tas, ka pārceļošana bija *latviešu propagandas* politikas, proti, jaunlatviešu kustības, viens no cīņas līdzekļiem.¹²⁵² Lai vecinātu noskaņojumu pret Valdemāru, jau 1865. gadā tika noorganizēta brošūras “Kurzemnieku pāriešana uz Novgorodu 1865tā gadā” izdošana Rīgā, kurā tika uzsvērts, ka zemnieki “piekrāpti no lieliem vilinātājiem”.¹²⁵³ Kritikas aktivitāte latviešu valodā norādīja, ka cita starpā tālejošās cerības bija vismaz daļēji novērst simpātijas no “Pēterburgas Avīžu” paustā viedokļa.¹²⁵⁴ Kā uzskatīja K. Valdemārs, konservatīvo vācbaltiešu uzdevums šajā laikā bija “iestāstīt latviešiem to, kam tie paši neticēja”, t.i., tām bija politisks uzdevums pret Baltijas agrārās situācijas kritiķiem.¹²⁵⁵ Šo viedokli K. Valdemārs 1867. gadā apkopoja brošūrā vācu valodā.¹²⁵⁶ Taču 1865.–1867. gadā K. Valdemārs kā savu *ruporu* pamatā izmantoja avīzi “Moskovskie vedomosti” un latviešu lasītāji par šīs polemikas detaļām uzzināja maz.

Latviešu zemnieku ieceļošana Novgorodas guberņā notika arī pēc 1864.–1865. gada pārceļošanas iniciatīvas, lielākoties veidojot saimniecības uz privātmuižu zemes.¹²⁵⁷

¹²⁴¹ Novgorodā pie Ļubanes stacijas pārdodamas vai iznomājamas mājas I. Tigodas un II. Smerdinas upmalā // Latviešu Avīzes, 28.03.1873., Nr. 13.

¹²⁴² Lietišķā sarakste, 1. sēj., 227. lpp.

¹²⁴³ Grīntāls, 81.–82. lpp.

¹²⁴⁴ No Tigodas latviešu draudzes // Mājas Viesis, 16.03.1891., Nr. 11.

¹²⁴⁵ LVVA, 4060. f., 1. apr., 811. l., 6. lp., Krasnais, 1980, 145., 152. lp.; Lietišķā sarakste, 1. sēj., 1997, 196.–197., 209.–211. lpp.; Novgorodā pie Ļubanes stacijas pārdodamas vai iznomājamas mājas I. Tigodas un II. Smerdinas upmalā // Latviešu Avīzes, 28.03.1873., Nr. 13.

¹²⁴⁶ Grīntāls, 81.–82. lpp.

¹²⁴⁷ Hāzenjēgers, 470. lpp.

¹²⁴⁸ Valdemārs, 1867, 288. lpp.

¹²⁴⁹ Valdemārs, 1867, 289–290. lpp.

¹²⁵⁰ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 234. lp.

¹²⁵¹ Valdemārs, 1867, 306. lpp.

¹²⁵² LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 35. lp.

¹²⁵³ Kurzemnieku pāriešana, 1865, 3. lpp.

¹²⁵⁴ Valdemārs, 1867, 309. lpp.

¹²⁵⁵ Valdemārs, 1867, 284. lpp.

¹²⁵⁶ Valdemārs, 1867.

¹²⁵⁷ Kurzemes aizgājēji // Baltijas Vēstnesis, 07.05.1870., Nr. 18; Thalberg, C. Mīļiem Latviešiem Kurzemē! // 28.05.1870., Nr. 21.; Par Novgorodas guberņā dzīvodamiem latviešiem // Baltijas Vēstnesis, 20.12.1878., Nr. 51.

Jau 19. gs. 60. gados ap 50 latviešu no Kurzemes guberņas apmetās Nebiļicas privātmuižā netālu no Valdajas pilsētas. Šīs muižas pārdošana notika pēc 1864. gada pavasarī “Pēterburgas Avīzēs” ievietota sludinājuma.¹²⁵⁸ Tāpat 1866. gadā ap 30 saimniecības latvieši izveidoja Vtorie Luki kolonijā.¹²⁵⁹ 19. gs. 60. gados tika izveidota arī Ļubļates kolonija jeb Vtorie Našči netālu no Ļuboļedas dzelzceļa stacijas pie Novgorodas.¹²⁶⁰ Šajā apkārtnē, aptuveni 20 kilometru no Novgorodas, laika gaitā izveidojās arī citas kolonijas – Berezova, Jermoļinska, Nikolajdača, kas tika veidotas 19. gs. 70.–80. gados uz privātīpašnieku zemes.¹²⁶¹

1867.–1868. gadā pēc kņaza Goļicina pārstāvju piedāvājuma apmēram 100 ģimenes apmetās Marjinas muižā Maskavas–Sanktpēterburgas (Nikolaja) dzelzceļa Rietumu pusē, netālu no K. Valdemāra dibinātajām kolonijām. Zemnieki lielākoties tika vervēti Kurzemes guberņā, Popes draudzē, un apmetās uz izrentētas muižas zemes.¹²⁶²

Muižu zemes gabalus Novgorodas guberņā ar sludinājumu starpniecību turpināja piedāvāt Baltijas zemniekiem arī 19. gs. pēdējās desmitgadēs.¹²⁶³ 19. gs. 80. gados ar Zemnieku bankas aizdevumu tika nodibināta Šolkovas kolonija ar 28 ģimenēm, arī Krečnovas kolonija ar līdzīgu iedzīvotāju skaitu.¹²⁶⁴ 1885. gadā tika nodibināta Ogoreļjes kolonija ar vairāk kā 20 saimniecībām, kur arī zeme tika iepirkta īpašumā ar Zemnieku zemes bankas starpniecību.¹²⁶⁵ Apmēram 30 saimniecību bija Lažinas latviešu kolonijā. Neliela koloniju grupa izveidojās ap Bugru (Bugrovu) 19. gs. 80. gados.¹²⁶⁶ 19. gs. 90. gadu pirmajā pusē Lažinas apkārtnē tika dibinātas vairākas latviešu kolonijas – Fiļipovka, Maksimovka, Sokoli, Šaruška.¹²⁶⁷

Pēc lopkopības instruktora R. Lindes apkopotajiem datiem, 20. gs. sākumā Novgorodas guberņā aptuveni 75% latviešu kolonistu bija zemes īpašnieki un 25% – rentnieki, lielākoties 7–17 desētīnu lielām saimniecībām.¹²⁶⁸ 1923. gadā Novgorodas guberņā bija 72 latviešu kolonijas ar aptuveni 1120 saimniecībām. Gandrīz 70% latviešu koloniju Novgorodas guberņā bija mazāk kā simts iedzīvotāju, ieskaitot arī citu tautību iedzīvotājus.¹²⁶⁹

Sanktpēterburgas guberņā svarīgs Baltijas zemnieku galamērķis bija galvaspilsēta. Jau 19. gs. 40. gadu pirmajā pusē tika minēts, ka pilsētā dzīvo ap 3000 latviešu, kuri ir karadienestā, vai arī pēc karadienesta ir kalpotāji dažādās vietās.¹²⁷⁰ No 19. gs. 60. gadiem veidojās pārceļotāju grupas ar mērķi iegūt lauksaimniecības zemi.

Sanktpēterburgas guberņas īpatsvars zemnieku galamērķu vidū Vidzemes guberņā, pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem, 19. gs. 60.–90. gados pieauga un 19. gs. 90. gados tie bija jau 12% pārceļotāju.¹²⁷¹ Kurzemes guberņā Sanktpēterburgas guberņas nozīme galamērķu struktūrā strauji pieauga 19. gs. 60.–70. gadu mijā un tas bija saistīts ar Karlovas kolonijas dibināšanu.¹²⁷² Karlova bija Konstantīna barona fon Baha īpašums Sanktpēterburgas guberņas Novo Ladogas apriņķī. Turp 1870. gadā pārceļoja 19 zemnieku ģimenes pamatā no Jaunpils draudzes Tukuma apriņķī.¹²⁷³ Kopumā kolonijā bija ap 45 latviešu saimniecības, kas atradās netālu no Novgorodas guberņas kolonijām.

¹²⁵⁸ Hāzenjēgers, 1925, 476. lpp.; Zemes pārdošana // Pēterburgas Avīzes, 19.03.1864., Nr. 12.

¹²⁵⁹ Krasnais, 1980, 155. lpp.

¹²⁶⁰ Krasnais, 1980, 142.-143. lpp.

¹²⁶¹ Krasnais, 1980, 140.-141. lpp.

¹²⁶² J. S. Latviešu kolonisti un to dzīve svešumā // Zemkopis, 11.06.1914., Nr. 24.

¹²⁶³ Muiža Novgorodas guberņā un apriņķī // Baltijas Vēstnesis, 15.06.1889., Nr. 133.

¹²⁶⁴ Krasnais, 1980, 150.-151. lpp.

¹²⁶⁵ Ogoreļje // Latviešu Avīzes, 21.02.1915., Nr. 50.

¹²⁶⁶ Krasnais, 1980, 147. lpp.

¹²⁶⁷ Krasnais, 1980, 147. lpp.

¹²⁶⁸ Linde, R. Latvieši Novgorodas guberņā // Zemkopis, 31.10.1912., Nr. 44.

¹²⁶⁹ Kroders, J. Latvieši Novgorodas gub. // Desmit gadi. Ziemeļrietumu apgabala latvi Oktobra Revolūcijā. Ļeņingrada, 1927, 55. lpp.

¹²⁷⁰ LVVA, 1. f., 6. apr., 1218. lieta, 1. lp.

¹²⁷¹ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze (skat. pielikumu Nr. 4).

¹²⁷² Kurzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

¹²⁷³ Par Novgorodas guberņā dzīvodamiem latviešiem // Baltijas Vēstnesis, 20.12.1878., Nr. 51.; Krasnais, 1980, 158. lpp.

Cita latviešu koloniju grupa Sanktpēterburgas guberņā izveidojās guberņas Dienvidu daļā, netālu no Pēterburgas-Varšavas dzelzceļa stacijas Strugi-Belaja 19. gs. 70.–80. gados. Sākotnēji tika izveidotas vairākas saimniecības ap Zamošjes muižu un 1888. gadā latvieši sadalīja Zamošjes muižas zemi, izveidojot apmēram 35 saimniecību lielu koloniju Kudep-Zamošji.¹²⁷⁴ 19. gs. beigās apkārtnē tika izveidotas vēl vairākas mazākas kolonijas.¹²⁷⁵

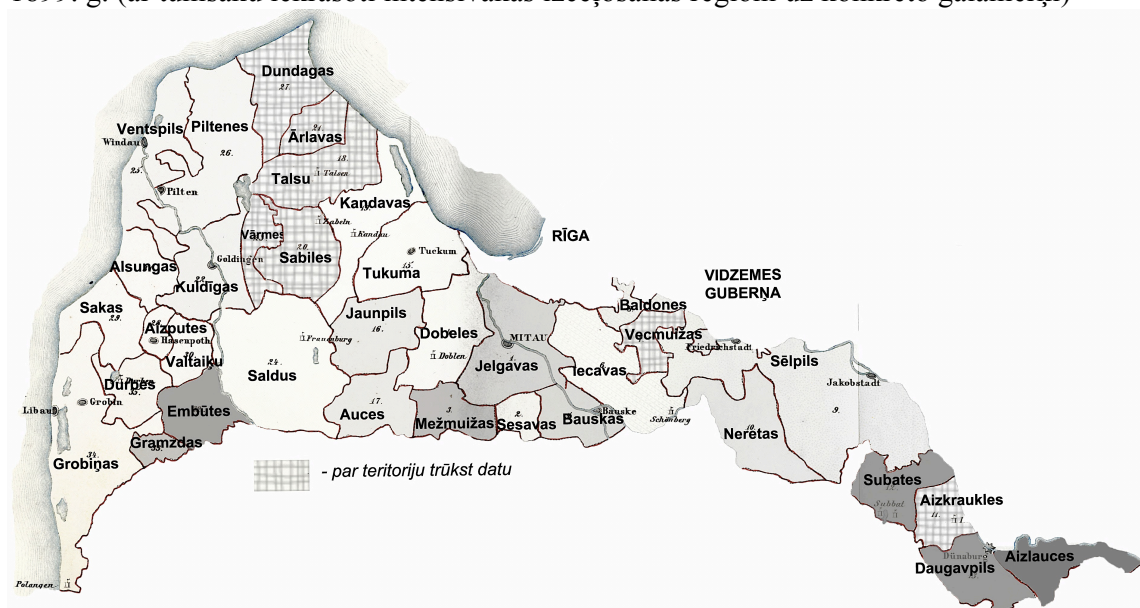
Varšavas-Sanktpēterburgas dzelzceļa tuvumā pie Pļusas un Serebjanskas stacijām bija arī citas latviešu zemnieku saimniecības, taču tās neveidoja kompaktu viensētu grupu, kas būtu veidojusies vienas pārceļošanas iniciatīvas ietvaros. 1893. gadā K. Graudiņš aplēsa, ka Pļusas un Serebjanskas stacijas apkārtnē (Bogonjā, Vetšačos, Leševicas, Kurino u.c. muižās) dzīvoja ap 350 latviešu.¹²⁷⁶ Sabiedriskās dzīves centrs bija Leševica, ko apmeklēja arī luterāņu mācītājs.¹²⁷⁷ Latviešu pārceļotāji tur bija arī vairāku nelielu muižu īpašnieki, rentnieki, arī dzirnavnieki.¹²⁷⁸ Piemēram, Jūlijs Kampe no Vidzemes bija aptuveni 300 desetīnu lielās Bogonjas muižas īpašnieks, ko pamatā apstrādāja latviešu un igauņu kalpi.¹²⁷⁹

5.1.4. Zemnieku pārceļošana uz Kauņas guberņu

Kauņas guberņa bija salīdzinoši reti izvēlēts galamērķis Vidzemes zemniekiem. Taču Kurzemes guberņā visu 19. gs. otro pusi tas bija otrs nozīmīgākais galamērķis pēc pārceļošanas uz Vidzemes guberņu (ap 8.5% zemnieku pārrakstīšanas gadījumu).¹²⁸⁰

Kauņas guberņa bija nozīmīgs galamērķis Aizputes, Bauskas un Jaunjelgavas apriņķu zemniekiem. Taču lielāks zemnieku skaits kā citviet, Kauņas guberņā tika pierakstīts no Ilūkstes apriņķa, īpaši 19. gs. 60. gados. Kopumā pārceļošana uz Kauņas guberņu īpaši aktuāla bija Kurzemes guberņas Dienvidu pierobežas reģionos.

Karte Nr. 81. Kauņas guberņā pierakstīto Kurzemes guberņas zemnieku izceļošanas vietas, 1859.–1899. g. (ar tumšāku iekrāsoti intensīvākas izceļošanas reģioni uz konkrēto galamērķi)¹²⁸¹

Pēc 1897. gada tautas skaitīšanas datiem, Kauņas guberņā dzīvoja ap 35188 latviešu, tajā skaitā ap 97% laukos un 76% nodarbināti lauksaimniecībā.¹²⁸² Tādējādi Kauņas guberņā dzīvoja visvairāk latviešu ārpus Baltijas guberņām un Latgales.

¹²⁷⁴ No Kudep-Zamošjes // Pēterburgas Avīzes, 11.08.1902., Nr. 64.

¹²⁷⁵ Krasnais, 1980, 163.-164. lpp.

¹²⁷⁶ Graudiņš, K. Par latviešiem tālumā // Austrums, 11.1893., Nr. 11., 431. lpp.

¹²⁷⁷ No Leševices // Balss, 02.05.1901., Nr. 18.

¹²⁷⁸ Kolonijas. No Pļusas // Baznīcas Vēstnesis, 04.1901., Nr. 4.

¹²⁷⁹ No Lugas apriņķa // Baltijas Vēstnesis, 14.02.1892., Nr. 37.

¹²⁸⁰ Kurzemes un Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāzes

¹²⁸¹ Kurzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

Lielākā daļa latviešu Kauņas guberņā dzīvoja Bauskas, Dobeles un Ilūkstes apriņķu pierobežā. Kauņas guberņā 19. gs. beigās bija astoņas luterāņu draudzes – Tauraģes, Šauļu, Biržu, Žeimes, Skodas, Kēdaiņu, Kauņas un Kretingas ar vairākām filiāldraudzēm.¹²⁸³ 1834. gadā Kauņas guberņā bija uzskatīti 6341 latvieši, tiesa jau 19. gs. vidū šis skaitlis tika apšaubīts, norādot, ka patiesais skaits ir lielāks. Ievērojamu skaitu latviešu zemnieku Kauņas guberņā parāda arī 19. gs. pirmās puses luterāņu baznīcas grāmatas par Kauņas guberņu.¹²⁸⁴ Savukārt, 19. gs. 80. gados tur dzīvoja ap 20 tūkstošu latviešu.¹²⁸⁵ Šie dati, savukārt, norāda uz 19. gs. vidū un otrajā pusē notikušo migrācijas procesu nozīmi.

Jau kopš 18.–19. gs. mijas Kurzemes guberņas muižu īpašnieki savu muižu zemniekus no Kurzemes izvietoja arī savās Kauņas guberņas muižās vai algoja kā muižu kalpotājus.¹²⁸⁶ Kauņas guberņā bija samērā daudz vācbaltiešu muižniekiem piederošu īpašumu. 19. gs. pirmajā pusē Šauļu apriņķa Daunorava (*Dundurmuiža, Downorowa*) piederēja Jūliusam fon Frankam (*Franck*), Jurdaiči (*Jurdaičiai*) – Teodoram fon Mēdemam (*Medem*), Šakine – Aleksandram fon Līvenam (*von Lieven*), Juhnaiši (*Juknaičiai*) – Jūliusam fon der Ropam (*von der Ropp*, 1811–1877), Telšu apriņķa Šarķi (*Šarke*) – baronam Noldem, Paņevežas apriņķa Pokroje (*Pakruojis*) – Teodoram fon der Ropam (1783–1852) u.c.¹²⁸⁷ Paņevežas apriņķa Biržu draudzē vairākas muižas piederēja Volfiem, Budbergiem, Ropiem.¹²⁸⁸ Daļā muižu, piemēram, Šarķos, Pokrojē, Šakinē un citviet dzīvoja arī latvieši un līdz pārceļošanas tiesību liberalizācijai migrācija, domājams, bija saistīta ar muižnieku saimnieciskajām iniciatīvām.

Pēc 1848. gada 30. novembra ukaza pieņemšanas, kas atļāva Kurzemes guberņas zemnieku pierakstīšanu pilsētās (nevis laukos) visā Krievijas impērijā, viena no pirmajām Kurzemes guberņas Zemnieku lietu komisijas izskatāmajām problēmām bija, kā rīkoties attiecībā uz zemnieku pārceļošanu uz Kauņas guberņu.¹²⁸⁹ Jau 1851. gadā tika ziņots, ka Aizputes apriņķa zemnieki bija aizceļojuši un vēlējās tikt pierakstīti pie Telšu pilsētas Kauņas guberņā.¹²⁹⁰ Taču pārceļotājiem 19. gs. 50. gados bija jāsaskaras ar ilgu formalitāšu kārtošānu un muižu īpašnieku pretestību.¹²⁹¹ 1851. gadā sūdzību Baltijas ģenerālgubernatoram par pārrakstīšanas kavēšanu iesniedza 34 Kurzemes guberņas zemnieki no Cīravas, Pūnām un Gaviezes, kuru pārrakstīšanu uz Telšiem kavēja muižu īpašnieki, neizsniedzot atlaišanas zīmes.¹²⁹² Kā 1858. gadā norādīja Aizputes apriņķa tiesa (*Kreisgericht*), no Kurzemes uz Telšu apriņķi bija pārceļojis liels skaits zemnieku, taču to pieraksta stāvoklis bija nenokārtots.¹²⁹³

Interese par pārceļošanu uz Kauņas guberņām pastiprinājās 19. gs. 60. gados, pēc brīvīlāišanas Krievijā, 1863. gada sacelšanās un tai sekojošās agrārās reformas Ziemeļrietumu guberņās, kas paredzēja tūlītēju pāreju uz zemnieku zemes izpirkumu. Īpaši Ilūkstes apriņķī 19. gs. 60. gados zemnieki pie dažādām amatpersonām vērsās ar iesniegumiem par zemes piešķiršanu un pārceļošanu.¹²⁹⁴

Kā 1865. gadā ziņoja Vecgrīnvaldes (*Alt Grünwald*) pareizticīgo mācītājs Vasilijs Kolosovs, “daudzi ir noskaņoti pārceļot uz Rietumu guberņām, lai apmestos uz zemēm, kas iepriekš atradušās poļu sacelšanās dalībnieku valdījumā. Daži no tiem jau ir sūtījuši iesniegumus

¹²⁸² Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том XLII. Ковенская губ. [СпБ], 1904, Skat. pielikumu Nr. 9.

¹²⁸³ Kelmers, J. Leišu zeme, it īpaši Kauņas guberņa. Liepāja, 1888, 43. lpp.

¹²⁸⁴ Skat.: LVVA, 292. fonds, 1. apr., 81.-83., 166. u.c. lietas.

¹²⁸⁵ Cik latviešu ļaužu skaitlis iznes // Latviešu Avīzes, 20.12.1851., Nr. 51.; Skujenieks, M. Ieceļošana un izceļošana Latvijas robežu apgabalos // Dzīve, 17.11.1912., Nr. 267.

¹²⁸⁶ Viena evaņģēliska Lutera draudze Leišos // Latviešu Avīzes, 23.06.1866., Nr. 25.

¹²⁸⁷ Viena evaņģēliska Lutera draudze Leišos // Latviešu Avīzes, 23.06.1866., Nr. 25.

¹²⁸⁸ Ferness, A., Kermels, G. Biržu luteru draudze Leišu zemē // Latviešu Avīzes, 29.07.1870., Nr. 30.

¹²⁸⁹ LVVA, 1. f., 11. apr., 4960. l., 3. lp.

¹²⁹⁰ LVVA, 1. f., 11. apr., 4960. l., 8. lp.

¹²⁹¹ LVVA, 1. f., 11. apr., 5309. l.

¹²⁹² LVVA, 1. f., 11. apr., 5311. l., 1. lp.

¹²⁹³ LVVA, 96. f., 8. apr., 78. l., 41. lp.

¹²⁹⁴ LVVA, 1. f., 1. apr., 11. l., 9281. l., 9. lp.

par atļauju pārceļot, lūguši apliecināt, ka viņi ir pareizticīgie, jo tur pieņem tikai pareizticīgos (..)”. V. Kolosovs izteica bažas, ka varētu izceļot gandrīz visi draudžu locekļi.¹²⁹⁵ Taču Baltijas ģenerālgubernators Pjotrs Šuvalovs norādīja, ka nav iemesla kavēt pareizticīgo zemnieku izceļošanu, kamēr tas nepārkāpj 1863. gada 9. jūlija pasu nolikuma normas.¹²⁹⁶

Par zemnieku masveidīgu vēlmi pārceļot uz Ziemeļrietumu guberņām un Poliju ziņoja arī citi Ilūkstes apriņķa garīdznieki.¹²⁹⁷ Ilūkstes apriņķa Dienvidu pierobežā – Skrudalienā, Kaplavā, Salienā (*Sallonay*) zemnieku vidū izplatījās baumas par pierakstīšanos pārceļošanai Daugavpilī. Viena no zemnieku idejām bija, ka zeme Kurzemes guberņā netiek zemniekiem piešķirta, jo cars vēloties, lai “vāciešu zeme aizaugtu sūnām” (*поросло мхом*, t.i. netiktu apstrādāta), tādēļ zemniekiem jāizceļo uz Poliju.¹²⁹⁸

Savu iespaidu atstāja Ziemeļrietumu guberņu kolonizācijas rusifikatoriskā ievirze. Vēlamais konversijas virziens bija katoļu pievēršana pareizticībai. 1865. gada 6. augustā Kurzemes gubernators ziņoja Baltijas ģenerālgubernatoram, ka aptuveni 80 katoļu zemnieku, pamatā no Sventes un Ilūkstes jūlijā ir pārgājuši pareizticībā, cerot saņemt bezmaksas zemi Ziemeļrietumu guberņās.¹²⁹⁹ Šīs pārceļotāju grupas galamērķis bija Telšu apriņķis Kauņas guberņā.¹³⁰⁰ Pārvaldes iestāžu attieksme pret konversiju kā līdzekli saimniecisko labumu gūšanai kardināli atšķīrās no 19. gs. 40. gados Vidzemē pasludinātā saimniecisko gaidu nošķīruma no konversijas. Kurzemes gubernators K. Breverns 1865. gadā centās panākt atklāti pragmatisku konversijas motīvu novēršanu, piemērojot sešu mēnešu “pārdomu laiku” un rosināja sīkāku apstākļu izmeklēšanu, taču šāda iniciatīva palika bez sekām.¹³⁰¹

1865. gada pavasarī no Ilūkstes apriņķa uz Ziemeļrietumu guberņām, pēc oficiālajiem datiem, izceļoja vismaz 248 cilvēki.¹³⁰²

1864.–1865. gadā iniciatīva iegūt zemi Kauņas guberņā izplatījās Bauskas apriņķa Vecsaules un Skaistkalnes zemnieku vidū, kuri vēlējās iegūt zemi Viļņas un Kauņas guberņās “kā lietuviešu un poļu zemnieki”.¹³⁰³

Taču cerības iegūt kroņa zemi Kauņas guberņā masveidīgi neīstenojās un par svarīgāko pārceļošanas veidu kļuva privātmuižu zemes gabalu pirkšana.¹³⁰⁴ Zemes cena Kauņas guberņā bija zemāka un tādēļ interese par pārceļošanu uz Kauņas guberņu 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā saglabājās.¹³⁰⁵

Latviešu laikrakstos 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā tika publicēti sludinājumi par zemes pārdošanu Kauņas guberņā Kurzemes guberņas pierobežas rajonos.¹³⁰⁶ Tika iegādātas gan uz Baltijas viensētu lieluma, gan arī lielākas saimniecības. Ja, piemēram, Ilūkstes apriņķa zemnieks Miķelis Dābols 1881. gadā vēlējās pirkt tikai 16 desetīnu zemes platību, tad Dobeles apriņķa Kalnamuižas (*Hofzumberg*) zemnieks Jānis Gailis Šauļu apriņķī lūdza atļauju pirkt 112 desetīnu zemes gabalu, kas bija jau ievērojama saimniecība.¹³⁰⁷ Zināms, ka 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā pierobežas apriņķu zemnieki uzturējās arī Kauņas guberņas muižās ar pasēm.¹³⁰⁸ Visvairāk 20. gs. sākumā latviešu dzīvoja pagastos, kas robežojās ar Kurzemes guberņu.¹³⁰⁹ Daļa Ilūkstes un Jaunjelgavas apriņķu zemnieki apmetās sev tuvākajos Kauņas guberņas pierobežas

¹²⁹⁵ LVVA, 4754. f., 1. apr., 579. l., 16. lp.

¹²⁹⁶ LVVA, 4754. f., 1. apr., 579. l., 18. lp.

¹²⁹⁷ LVVA, 7462. f., 1. apr., 167. l., 2. lp.

¹²⁹⁸ LVVA, 7462. f., 1. apr. 167. l.

¹²⁹⁹ LVVA, 1. f., 9. apr., 2710. l., 1. lp.

¹³⁰⁰ LVVA, 1. f., 9. apr., 2710. l., 9. lp.

¹³⁰¹ LVVA, 1. f., 9. apr., 2710. l.

¹³⁰² LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 187. lp.

¹³⁰³ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 25., 77. lp.

¹³⁰⁴ LVVA, 412. f., 1. apr., 17309. l.

¹³⁰⁵ Kā stāv ar zemkopību Leišos // Baltijas Vēstnesis, 22.01.1875., Nr. 4.

¹³⁰⁶ Sludinājumi // Balss, 08.02.1884., Nr. 6.; Sludināšanas // Latviešu Avīzes, 20.12.1872., Nr. 51; Sludināšanas // Latviešu Avīzes, 26.01.1883., Nr. 4; Sludināšanas // Latviešu Avīzes, 05.04.1867., Nr. 14.

¹³⁰⁷ LVVA, 412. f., 1. apr., 15035. l., 7. lp., 17309. l.

¹³⁰⁸ LVVA, 96. f., 2. apr., 14022. l., 13898. l.

¹³⁰⁹ Kauņas guberņa // Baltijas Vēstnesis, 10.05.1902., Nr. 106.

rajonos Zarasu (Novoaleksandrovskas) apriņķī.¹³¹⁰ Pie Zarasu pilsētas 19.–20. gs. mijā bija samērā liels skaits latviešu zemnieku, kas arī dibināja zemkopības biedrību.¹³¹¹ Savukārt, Zemgales un Kurzemes zemnieki zemi pamatā pirka savām dzīvesvietām tuvākajos Telšu, Šauļu un Paņevežas apriņķos.¹³¹²

Šauļu apriņķī, kā tika norādīts 20. gs. sākumā, līdz Šauļiem gandrīz “visi foļvarki atrodas latviešu rokās”.¹³¹³ Šauļu apriņķī latviešu pārceļotāji dzīvoja gan gar guberņu robežu, gan arī nedaudz tālāk uz Dienvidiem. Līdz 19. gs. 30. gadiem Kauņas guberņā bija izveidotas luterāņu Šauļu draudzes filiāldraudzes Jonišķos, Žagarē, Elkišķos (*Alkiškiai*), kas pamatā apkalpoja ieceļojušos latviešu zemniekus, arī luterāņu muižniekus un amatniekus.¹³¹⁴ Daudzi foļvarku nomnieki dzīvoja Kauņas guberņas Šauļu apriņķa Žagares apkārtnē.¹³¹⁵ Daļu šīs teritorijas uz Ziemeļiem no Žagares miesta (t.s. Vecžagari) pēc Latvijas Republikas izveidošanas pievienoja Latvijai kā Ukru pagastu.¹³¹⁶ Uz Dienvidiem no Žagares latviešu pārceļotāji dzīvoja arī Šakinē (Šakinovā) un Krupē (*Krupe, Kruopiai*), kur bija līdz simts latviešu pārceļotāju saimniecību.¹³¹⁷

Attālāk no robežas – Šauļu apriņķu Vismantos arī bija latviešu kolonija ar vairākiem desmitiem latviešu saimniecību.¹³¹⁸ 1889. gadā ar Zemnieku zemes bankas kredītu 60–65 latviešu saimniecības tika izveidotas Šauļu apriņķa Bilunišķē, uz M. Daukša zemes, kur pamatā apmetās Kurzemes guberņas kalpu ģimenes.¹³¹⁹ Viena no jaunākajām latviešu kolonijām Kauņas guberņā bija Šauļu apriņķa Ramuči. To 1905. gadā pārdošanai latviešiem sadalīja īpašnieks grāfs Tolstojs.¹³²⁰ Ramuči, Pasliči un citas muižas piederēja Elkišķu filiāldraudzei.¹³²¹

Latviešu pārceļotāju saimniecības bija arī Paņevežas apriņķa pierobežā. Vairāk latviešu dzīvoja Žeimes un Biržu apkārtnē, kas bija arī luterāņu draudžu centri.¹³²² Biržu apkārtnē 19. gs. 70. gados daļu latviešu pārceļotāji arī salīga kā muižas kalpi.¹³²³ Latviešu apdzīvots apvidus bija Paņevēžas apriņķa Brunavas muiža (Budberga, no 1925. g. – Panemūne) starp Bausku Kurzemes guberņā un Biržiem Kauņas guberņā, ko 1921. gadā pievienoja Latvijai.¹³²⁴ Par Paņevēžas apriņķa Žeimes apkārtni jau 1836. gadā tika norādīts, ka tur “daudz latvieši dzīvo”.¹³²⁵ 20. gs. sākumā Žeimes draudzē ar Pokroji kā filiāldraudzi bija ap 3000 latviešu.¹³²⁶ Žeimes (*Žeimelis*) un līdzās esošās Gļebavas (*Gliebava, Geručiai*) muižu īpašnieki 19. gs. pirmajā pusē bija Mežotnes un Krimuldas muižu īpašnieki fon Līveni.¹³²⁷ Latvieši Žeimes apkārtnē dzīvoja arī vietējai lauksaimniecības sistēmai raksturīgajās lauku sabiedrībās, nevis privātīpašumā izdalītiem zemes gabaliem kā Baltijā.¹³²⁸ Tas liecina, ka daļa latviešu dzīvoja Kauņas guberņā arī pirms brīvvalstības. Paņevežas apriņķa Pokrojes muižā, kas piederēja fon Ropiem, 19. gs. 80. gados latviešu pārceļotājiem zeme bija īpašumā un rentē, tāpat latviešu tur dzīvoja kā muižas kalpi, krodzinieki un amatnieki.¹³²⁹

¹³¹⁰ LVVA, 412. f., 1. apr., 15035. l.

¹³¹¹ No Novo-Aleksandrovskas pilsētiņas // Tēvija, 16.05.1901., Nr. 20.

¹³¹² LVVA, 412. f., 1. apr., 17309. l.

¹³¹³ Latvieši un leiši // Latviešu Avīzes, 06.11.1914., Nr. 298.

¹³¹⁴ Viena evaņģēliska Lutera draudze Leišos // Latviešu Avīzes, 23.06.1866., Nr. 25; Par Lutera ticīgiem iekš Leišiem Šauļu apriņķī // Latviešu Avīzes, 13.07.1861., Nr. 28.

¹³¹⁵ Žagare // Dzimtenes Vēstnesis, 10.09.1911., Nr. 208.

¹³¹⁶ Žagare // Dzimtenes Vēstnesis, 15.02.1910., Nr. 37.

¹³¹⁷ Krasnais, 1980, 65. lpp.

¹³¹⁸ Krasnais, 1980, 67. lpp.

¹³¹⁹ No Bilunišķiem // Latviešu Avīzes, 20.02.1904., Nr. 15; No Biļunišķes // Zemkopis, 13.04.1911., Nr. 15.

¹³²⁰ Sludinājumi // Latviešu Avīzes, 23.03.1905., Nr. 23.

¹³²¹ Krasnais, 1980, 63.-64. lpp.

¹³²² Krasnais, 1980, 69.-70. lpp.

¹³²³ Kāds vārds par skolām no Leišu puses // Baznīcas un Skolas Ziņas, 27.12.1872., Nr. 52.

¹³²⁴ No Brunavas (Kauņas gub.) // Baltijas Vēstnesis, 16.08.1900., Nr. 184.

¹³²⁵ Jo svēts prieks // Latviešu Avīzes, 12.11.1836., Nr. 46.

¹³²⁶ No Žeimes // Tēvija, 18.01.1907., Nr. 7.

¹³²⁷ Jo svēts prieks // Latviešu Avīzes, 12.11.1836., Nr. 46; No Gļebavas // Latviešu Avīzes, 24.06.1887., Nr. 25.

¹³²⁸ No Žeimes draudzes // Zemkopis, 06.03.1902., Nr. 10.

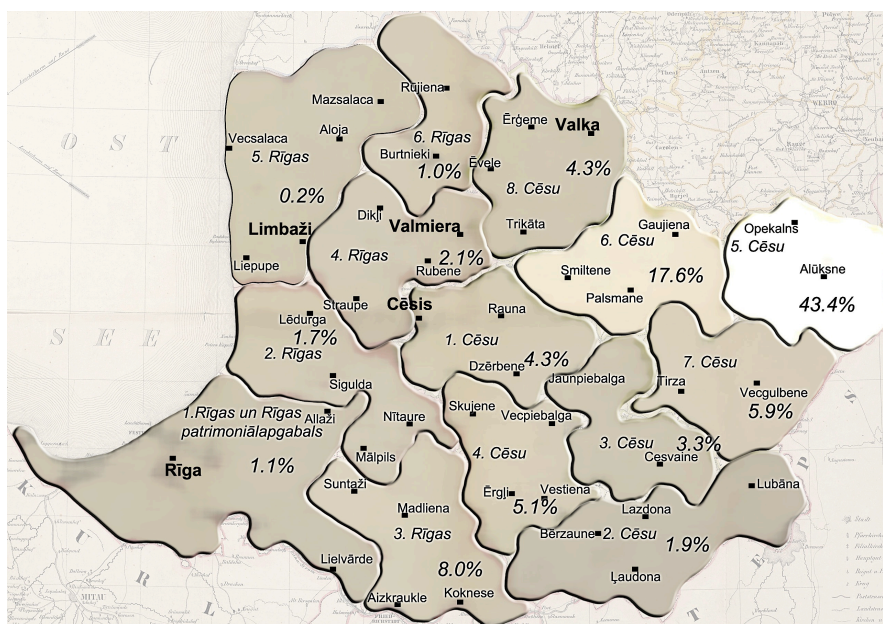
¹³²⁹ Drusiņas iz Leišiem // Latviešu Avīzes, 05.10.1883., Nr. 40.

Latviešu saimniecības bija arī Telsu apriņķa Skodas apkārtnē netālu no Priekules, īpaši Šarķu un Apūles muižās un apkārtnē.¹³³⁰

5.1.5. Zemnieku pārceļošana uz Pleskavas un Tveras guberņām

Pleskavas guberņa bija zemnieku nozīmīgākais galamērķis Vidzemes guberņā, īpaši 19. gs. 60. gados, kad Pleskavas guberņā tika pierakstīti ap 33% visu ārpus guberņas pārrakstīto zemnieku. Pārrakstīto skaits 19. gs. 70. gados palielinājās, taču samazinājās Pleskavas guberņā pierakstīto īpatsvars zemnieku izvēlēto galamērķu struktūrā, jo bija dažādojušies zemnieku galamērķi.¹³³¹ Lielā daļā latviešu un igauņu pārceļotāju apdzīvoto pagastu Pleskavas guberņā zeme bija pirktā līdz 19. gs. 70. gadiem.¹³³²

Karte Nr. 82. Pleskavas guberņā pierakstīto Vidzemes guberņas zemnieku izceļošanas vietas, 1859.–1899. g. (% no izceļotājiem uz konkrēto galamērķi, ar gaišāku krāsu – lielāks īpatsvars)¹³³³

Pleskavas guberņā pierakstītie zemnieki vairāk kā 70% gadījumu bija izceļotāji no Valkas apriņķa, sevišķi Alūksnes un Smiltenes apkārtnes. 19. gs. 60.–90. gados 5. Cēsu draudzes tiesas iecirknī (Alūksne, Opekālns), pretēji guberņas vidējai tendencei, pārrakstīto personu skaits uz Pleskavas guberņu pieauga. 19. gs. 60. gados bija augsts Smiltenes draudzes zemnieku pārceļotāju skaits uz Pleskavas guberņu, taču tas samazinājās jau 19. gs. 70. gados.

Kurzemes guberņā Pleskavas guberņa veidoja tikai 0,7% no visiem pārrakstīšanās gadījumiem ārpus guberņas un zemnieki salīdzinoši biežāk tika pierakstīti Toropecas apriņķī, nevis Pleskavas guberņas pierobežā.

Latviešu luterāņu draudze bija Pleskavā ar filiālēm Pleskavas apriņķa Lauros un Katješnā, kā arī Ostrovas apriņķa Pokrovā. 20. gs. sākumā kopā šajā draudzē bija ap 6000 latviešu.¹³³⁴ Savukārt jaukta latviešu, igauņu un vācu draudze bija Toropecā ar filiālēm Veļikije Lukos, Krasnijpoļecā un Holmā, kur latviešu skaits bija mazāks.¹³³⁵

Jau 19. gs. 50. gados Alūksnes apkārtnes zemnieki pārceļoja uz netālu esošajām Pleskavas guberņas Pečoru apriņķa muižām, piemēram, 1858. gadā Lasbergā (*Fianden*) muižas valde centās piedzīt nodokļus no pagastā pierakstītajiem Pečoru apriņķa Visoki Most ciemā netālu no Lauriem

¹³³⁰ Sludināšanas // Latviešu Avīzes, 20.12.1878., Nr. 51.

¹³³¹ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze (skat. pielikumu Nr. 4).

¹³³² Некоторые данные о переселениях в Псковскую губернию // Статистические очерки. Вып. 2. Псков: Типография Губернского Правления, 1883, С. 68 (turpmāk – Statisticheskie ocherki, Pskov, 1883).

¹³³³ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

¹³³⁴ Vēstule iz Pleskavas // Baltijas Vēstnesis, 03.01.1902., Nr. 2.

¹³³⁵ No Pleskavas Sv. Jēkaba draudzes vēstures // Dzimtenes Vēstnesis, 23.08.1890., Nr. 192.

dzīvojošajiem pagasta locekļiem un viņu ģimenēm.¹³³⁶ Jau kopš 19. gs. 50. gadiem Opekalna draudzes zemnieki dzīvoja arī Pečoru apriņķa Platinovā.¹³³⁷ Savukārt, Valkas apriņķa Jaunkārķu (*Neu Karkell*) pagasta zemnieki 19. gs. 50.–60. gadu mijā bija apmetušies Pleskavas apriņķa Dimitirovskas muižā.¹³³⁸

Lielākā kolonija, kas izveidojās tiešā Vidzemes guberņas tuvumā, bija Lauri un tai apkārtnējie ciemi. Ar nosaukumu “Lauri” nereti tika apzīmēta visa viensētu un ciemu grupa aptuveni 15–20 km rādiusā, kuras veidošanās notika ilgākā laika posmā.¹³³⁹ Lauros un apkārtnē pamatā apmetās Alūksnes un Opekalna, kā arī Smiltenes draudzes muižu zemnieki.

Zemnieku pārceļošana uz šo pierobežas rajonu notika jau 19. gs. 40.–50. gados.¹³⁴⁰ Taču masveidīga ieceļošana Lauru apkārtnē bija saistīta ar smilteniešu brāļu Baču un viņu radnieka Menska zemes pirkumu 1864. gadā. Pēc šī darījuma Deruginam piederošās Pleskavas guberņas Paņikovas pagasta muižas pārvaldnieks Rozenbergs ar Bača starpniecību 1865. gadā organizēja 2500 desetīnu muižas zemes pārdošanu ap 60 Smiltenes apkārtnes zemniekiem. Tā kā Smiltenes muižas īpašnieks bija paaugstinājis renti, tad pārceļošanai uz Pleskavas guberņu piekrita relatīvi liela zemnieku grupa.¹³⁴¹ Kad Smiltenes muižā paaugstinātā rente tika samazināta, daļa zemnieku atgriezās dzimtenē, taču Lauros ieradās jauni pircēji.¹³⁴² Lielākā zemes gabala pircēji piederēja Stolbovas lauku sabiedrībai Pleskavas apriņķa Paņikovas pagastā (blakus Lauru muižai), kur kopā 19. gs. 80. gados dzīvoja apmēram 300 latviešu ģimenes.¹³⁴³ Arī vēlāk Stolbova bija lielākā koncentrētā latviešu dzīvesvieta Paņikovas pagastā.¹³⁴⁴ Pēc ciemu un muižu zemes nogabalu nosaukumiem, vissenākie ieceļotāji apmetās Grīvā un Veclauros, savukārt pēc tam Alūksnes un Lasberģa apkārtnes zemnieki galvenokārt apmetās Kūdupē, Čistigos (mūsdienās – Latvijas teritorijā) un apkārtnē, arī Labkovā un citviet.¹³⁴⁵

19. gs. un 20. gs. sākumā Pleskavas apriņķī visvairāk latviešu un igauņu pārceļotāju dzīvoja pierobežā – Paņikovas pagastā, arī Pečoru un Logazovas pagastos, tāpat arī Ostrovas apriņķī – Kačanovas (vēlāk – Kacēnu) pagastā ar aptuveni 300 pārceļotājiem no Vidzemes guberņas, Gribuļevas, Kareševas un Tolkas (Tolkovas (Linavas)), Višgorodas (Augšpils), Gauru u.c. pagastos, kur latviešu apdzīvotība bija mazāk koncentrēta.¹³⁴⁶ Daļa Ostrovas apriņķa pierobežas teritorijas vēlāk atradās Latvijas teritorijā kā Abrenes apriņķis.

Ostrovas apriņķī latviešu pārceļotāju centrs bija Pokrova Kačanovas (Kacēnu) pagastā. Kopš 19. gs. 70. gadiem darbojās Pokrovas luterāņu draudze, kas apvienoja Pleskavas apriņķa Lauru un Katješnas, kā arī Ostrovas apriņķa Kačanovas, Pokrovas u.c. luterāņus, pamatā latviešus. 20. gs. sākumā draudzē bija ap 7000 draudzes locekļu.¹³⁴⁷

Ostrovas apriņķī pārceļotāji pirka vai nomāja privātmuižu zemi un šādi piedāvājumi kopš 19. gs. 60. gadiem pa laikam tika publicēti latviešu laikrakstos.¹³⁴⁸ Minētā Pokrovas kolonija Kačanovas pagastā bija izveidota uz muižnieka Ņekļudova zemes, kad 19. gs. 60.–70. gados muižā un apkārtnē uz meža zemes ieceļoja Vidzemes zemnieki.¹³⁴⁹ Ostrovas apriņķa Daļičinas muižu netālu no Paņikovas 19. gs. 70. gadu sākumā sadalīja un daļēji pārdeva latviešu

¹³³⁶ LVVA, 4. f., 2. apr., 3599. l.

¹³³⁷ LVVA, 4. f., 2. apr., 3776. l.

¹³³⁸ LVVA, 4. f., 2. apr., 3896. l.

¹³³⁹ LVVA, 4060. f., 1. apr., 1026. l.

¹³⁴⁰ LVVA, 4060. f., 1. apr., 1026. l.

¹³⁴¹ Kundziņš, K. Ko mums stāsta vecās baznīcas grāmatas un baznīcas arhīvi // Svētdienas Rīts, 22.08.1926., Nr. 34, 271.

lpp.; Klusiņš, M. Zemnieku zemes (agrār) banka // Zemkopis, 01.05.1893., Nr. 5.; Par latviešiem Pleskavas guberņā // Balss, 15.12.1882., Nr. 50.

¹³⁴² Klusiņš, M. Zemnieku zemes (agrār) banka // Zemkopis, 01.05.1893., Nr. 5.

¹³⁴³ Statisticheskie ocherki, Pskov, 1883, C. 68.

¹³⁴⁴ Историко-этнографические очерки Псковского края. Псков, 1999, C. 35.

¹³⁴⁵ LVVA, 4060. f., 1. apr., 1026. l.

¹³⁴⁶ Statisticheskie ocherki, Pskov, 1883, C. 75-76; No Ostrovas // Mājas Viesis, 06.10.1890., Nr. 40.

¹³⁴⁷ Iz Pokrovas latviešu draudzes garīgās dzīves // Jaunā Balss, 13.09.1924., Nr. 37; Ekskursantu saplūdums // Līdums, 13.06.1914., Nr. 46.; Ozolajs, J. Pleskava // Dzimtenes Vēstnesis, 04.02.1910., Nr. 28.

¹³⁴⁸ Sludināšanas // Mājas Viesis, 18.11.1868., Nr. 47.

¹³⁴⁹ No Pokrovas latviešu kolonijas // Latviešu Avīzes, 03.06.1909., Nr. 44.

pārceļotājiem Vidzemes Bruņniecības komitejas mērnies A. Zabarovskis.¹³⁵⁰ Lauru apkārtnē vairāki lieli zemes gabali piederēja fon Fītinghofiem (Orliši, Zažino, Bobri, Dubrova u.c.).¹³⁵¹ 19. gs. vidū salīdzinoši lēto Pleskavas guberņas muižu pirkšana Baltijas muižniecības un arī ierēdņu vidū bija izplatīta.¹³⁵²

Pēc 1886. gada, kad Pleskavas guberņā tika nodibināta Zemnieku zemes bankas nodaļa, latviešu un igauņu pārceļotāji sāka pirkt zemes gabalus ar bankas palīdzību. Apzinīgās saimniekošanas un savlaicīgo maksājumu dēļ bankas nodaļas vadība latviešu un igauņu pircējus augstu vērtēja.¹³⁵³

Vidzemes guberņas zemnieki pierobežā uzturējās arī ar pasēm, piemēram, Valkas apriņķa Mālpupes pagasta zemnieki 19. gs. 70.–80. gados kā savus galamērķus uzrādīja Kačanovu, Višgorodu, Ponderus (Punduri), Tolku (Linava).¹³⁵⁴ Vidzemes zemnieki strādāja kā latviešu zemnieku un vietējo muižnieku kalpi, arī bija rentnieki.

Latviešu koloniju grupa Pleskavas guberņā atradās arī pie Sanktpēterburgas–Varšavas dzelzceļa līnijas stacijas Novoselje pie Sanktpēterburgas guberņas robežas. Zemi Novoseljes apkārtnes privātmuižās pārdeva kopš 19. gs. 60. gadiem un latvieši tur apmetās kā zemes nomnieki un īpašnieki.¹³⁵⁵ Koloniju grupas centrs bija Katješna ar luterāņu filiāldraudzi netālu no Kudep-Zamošjes kolonijas Sanktpēterburgas guberņā. Dzelzceļa tuvumā arī citās apkārtējās privātmuižās (Leskavā, Pustobežā u.c.) atradās latviešu saimniecības.¹³⁵⁶ Nelielas latviešu saimniecību grupas bija arī Porhovas apriņķī, piemēram, Volišovā 19. gs. 70. gados.¹³⁵⁷ Atsevišķas latviešu pārceļotāju saimniecības bija arī Novorževas apriņķī.¹³⁵⁸

Vidzemes guberņas zemnieki, sevišķi no Alūksnes un Smiltenes apkārtnes, 19. gs. 70. gados sāka ieceļot arī Holmas apriņķī.¹³⁵⁹ Tur visvairāk latviešu kolonistu bija Gruhovā (Gruhovkā) un Zabolotjē, bet pastāvēja arī citas nelielas latviešu saimniecību grupas.¹³⁶⁰ Holmas apriņķī latvieši pamatā zemi pirka īpašumā.¹³⁶¹ Gruhova (Gruhovka) tika dibināta 19. gs. 80. gadu pirmajā pusē uz privātmuižas zemes izdegušā mežā, savukārt, Zabolotje – 1886. gadā uz pārdotas un sadalītas privātmuižas zemes.¹³⁶²

Arī Toropecas apriņķī 20. gs. sākumā dzīvoja ap 3500 latviešu, kuri pamatā ieceļoja 19. gs. 70.–80. gados, īpaši Platičenskas un Nevorožskas pagastos. Toropecas apriņķī pirmie lielākie zemes pārdošanas darījumi ar latviešu zemniekiem tika slēgti 19. gs. 70. gados.¹³⁶³ Zemes rentes un pirkšanas cenas bija zemas, pat tikai 8–10 rubļi desētīnā.¹³⁶⁴ 1881. gadā sludinājumu par muižu zemes pārdošanu vai izrentēšanu publicēja arī Toropecas apriņķa zemstes valde, piedāvājot pierakstīties pie Toropecas pilsētas, nevis lauku sabiedrībās, ko pārceļotāji arī izmantoja.¹³⁶⁵ Kolonistu sabiedriskās dzīves centrs bija Toropecta, jo lielas pārceļotāju kolonijas vienā īpašumā

¹³⁵⁰ Sludināšanas // Mājas Viesis, 07.06.1873., Nr. 27.

¹³⁵¹ GAPO, 80. f., 1. apr., 1927., 1930., 1931., 1935. l.

¹³⁵² Statisticheskie ocherki, Pskov, 1883, C. 66-67.

¹³⁵³ Klusiņš, M. Zemnieku zemes (agrār) banka // Zemkopis, 01.05.1893., Nr. 5.

¹³⁵⁴ LVVA, 1081. f., 1. apr., 136.-138. lietas.

¹³⁵⁵ Tiek pārdots // Pēterburgas Avīzes, 03.12.1864., Nr. 49.

¹³⁵⁶ Pleskaviešiem jāsasparojas // Krievijas Cīņa, 04.09.1930., Nr. 111.; No Novoseljes // Liepājas Atbalss, 31.12.1909., Nr. 300.; Novoselja // Dzimtenes Vēstnesis, 25.09.1915., Nr. 262.

¹³⁵⁷ LVVA, 96. f., 2. apr., 14365. l.

¹³⁵⁸ Novorževas apriņķis // Dzimtenes Vēstnesis, 20.03.1913., Nr. 65.

¹³⁵⁹ No Alūksnes // Balss, 14.05.1886., Nr. 20.

¹³⁶⁰ No Holmas // Dzimtenes Vēstnesis, 22.10.1913., Nr. 243; No Zabolotskas // Mājas Viesis, 04.05.1891., Nr. 18.

¹³⁶¹ Iz Holmas apriņķa latviešu dzīves // Liepājas Atbalss, 01.06.1911., Nr. 120.; Latvieši Pleskavas guberņas Holmas apriņķī // Dzimtenes Vēstnesis, 27.06.1914., Nr. 144.

¹³⁶² No Toropecas, Veļikij-Luki un Holmas apriņķiem // Apskats, 24.12.1903., Nr. 48.; No Zabolotjes muižas // Latviešu Avīzes, 08.06.1894., Nr. 23.; Šķilters, 1928, 33. lpp.

¹³⁶³ Statisticheskie ocherki, Pskov, 1883, C. 75-76.

¹³⁶⁴ Platais, J. Par Toropecas latviešu dzīvi // Mājas Viesis, 21.02.1881., Nr. 8.

¹³⁶⁵ Sludinājumi // Baltijas Vēstnesis, 23.02.1881., Nr. 43.

(muižā) šeit neizveidojās.¹³⁶⁶ Toropecas apriņķa kolonijās (Zaborje, Zakručje, Paļutina u.c.) bija tikai ap 10–15 latviešu saimniecību katrā.¹³⁶⁷

Pleskavas guberņas Toropecas un Holmas apriņķi robežojās ar Tveras guberņu, kuras Ziemeļaustrumu daļā pie Novgorodas un Pleskavas guberņu robežām arī bija vairākas latviešu un igauņu zemnieku kolonijas, lielākoties dibinātas no 19. gs. 80. gadiem. Pie Pleskavas un Novgorodas guberņu robežām atradās Gorodenkas kolonija, kas izveidojās uz nopirkas privātmuižas zemes 19. gs. 90. gadu sākumā. Šīs un citas Tveras guberņas kolonijas – Gorodenka, Zaiceva (Novoje Selo), bija relatīvi nelielas.¹³⁶⁸

19. gs. 80.–90. gados pastāvēja Vozdviženskas kolonija uz Anatolija Zvorikina (*Зворыкин*, 1842–1918) izrentētās zemes, kurai speciāli tika meklēti rentnieki Kurzemes guberņā. Taču, palielinoties rentes maksai, daļa Kurzemes kolonistu apmetās citviet.¹³⁶⁹ Paralēli veidojās arī pārceļotāju apmetnes uz pirkas zemes, no kurām ievērojama bija kokrūpnieka Branta dibinātā kolonija izcirtumā pie Višņivoločokas pilsētas. Tā 20. gs. sākumā bija jaukta igauņu un latviešu kolonija, kurā bija ap 20 latviešu saimniecību.¹³⁷⁰ 19. gs. 80. gados latviešu pārceļotāji kā deputāta kalpi strādāja Tveras guberņā fon Fītinghofa Pavlovskas muižā.¹³⁷¹

1897. gadā Pleskavas guberņā tika uzskaitīti 11127 latvieši un tā bija otrā lielākā latviešu grupa ārpus mūsdienu Latvijas teritorijas. 91% latviešu Pleskavas guberņā dzīvoja laukos un 68.3% bija nodarbināti lauksaimniecībā. Savukārt, Tveras guberņā 1897. gadā tika uzskaitīti 491 latvietis, no kuriem 97% laukos, taču tikai 56% bija nodarbināti lauksaimniecībā.¹³⁷² Pēc Pleskavas guberņas Statistiskās komitejas ziņām, 19. gs. 70. gados Pleskavas apriņķī no 449 pārceļojušajām ģimenēm, 40 iestājās vietējo zemnieku lauku sabiedrībās, 162 – rentēja privātmuižas zemi, 145 – dzīvoja kā kalpi un strādnieki, 49 – nopirka zemi, savukārt, 53 ģimenes – nodarbojās ar amatiem, turēja dzirnavas, krogus u.tml.¹³⁷³ Toropecas un Holmas apriņķos pārceļotāji no Baltijas rentēja zemi, vai retāk arī to pirka īpašumā.¹³⁷⁴

5.1.6. Zemnieku pārceļošana uz Vitebskas, Mogiļevas un Minskas guberņām

Vitebskas, Mogiļevas un Minskas guberņas piederēja t.s. Ziemeļrietumu guberņu grupai, ko būtiski ietekmēja 1863. gada sacelšanās un tās sekas. Taču, atšķirībā no Kauņas guberņas, kolonijas veidojās attālu no mūsdienu Latvijas robežas.

Jāņem vērā, ka Vitebskas guberņā ietilpa arī Latgales apriņķi. Izceļotāji no Vidzemes guberņas apmetās Ludzas apriņķī un arī, piemēram, Rēzeknes apriņķa Galēnu muižā (*Galen*) 1865. gadā tika pierakstīti divdesmit Cēsu apriņķa Strīķu (*Strickenhof*) kroņa muižas zemnieki.¹³⁷⁵ Vidzemes un Kurzemes guberņu latviešu pārceļošana uz Latgales apriņķiem kopumā bija nozīmīgs virziens 19. gs. 70.–80. gados un 20. gs. sākumā.

Ārpus Latgales Vitebskas guberņā 1897. gadā uzskaitīti 10720 latviešu, no kuriem lielākā daļa Vitebskas, Veļižas, Polockas apriņķos, samērā tālu no mūsdienu Latvijas robežas. Taču citos Vitebskas guberņas apriņķos ieceļoja arī Latgales zemnieki. Tikai 56% latviešu Vitebskas guberņas baltkrievu daļā bija luterāņi.¹³⁷⁶

¹³⁶⁶ Latvieši Pleskavas guberņā (Toropecas apriņķī) // *Liepājas Atbalss*, 18.10.1911., Nr. 238.

¹³⁶⁷ No Toropecas, Veļikij-Luki un Holmas apriņķiem // *Apskats*, 24.12.1903., Nr. 48.

¹³⁶⁸ No Gorodenkas // *Mājas Viesis*, 15.03.1895., Nr. 12.

¹³⁶⁹ Baltieši Tveras guberņā // *Jaunās Latviešu Avīzes*, 05.03.1910., Nr. 19.; Par latviešiem Tveras guberņā // *Mājas Viesis*, 04.11.1898., Nr. 45.

¹³⁷⁰ Baltieši Tveras guberņā // *Jaunās Latviešu Avīzes*, 05.03.1910., Nr. 19.; Šmitmans, J. Latviešu kolonisti un to dzīve svešumā // *Zemkopis*, 25.06.1914., Nr. 26.

¹³⁷¹ Bāliņš, J. Kāds vārds par Iekškrievijas latviešiem // *Mājas Viesis*, 11.11.1889., Nr. 45.

¹³⁷² Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том XLIII. Тверская губ. [СпБ], 1904. Skat. pielikumu Nr. 8.

¹³⁷³ *Statisticheskie ocherki*, Pskov, 1883, C. 73.

¹³⁷⁴ *Statisticheskie ocherki*, Pskov, 1883, C. 74-75.

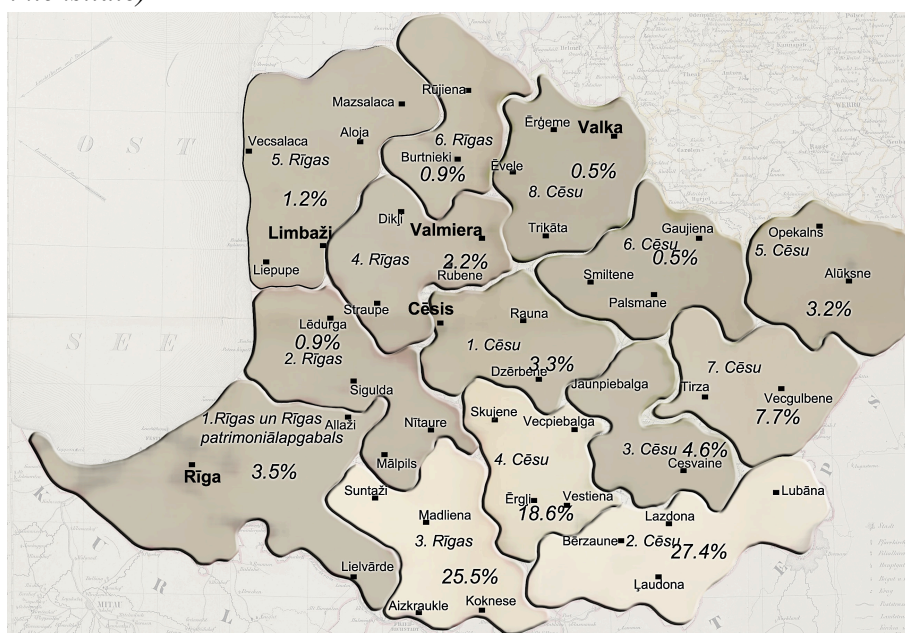
¹³⁷⁵ LVVA, 183. f., 25. apr., 315. l.

¹³⁷⁶ Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том V. Витебская губерния. [СпБ], 1904.

Pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem, Vitebskas guberņa bija visizplatītākais galamērķis Vidzemes zemniekiem 19. gs. 70.–90. gados. Šajā laikā Vitebskas guberņā pierakstīto Vidzemes guberņas zemnieku skaits strauji pieauga un veidoja pat 38% no ārpusguberņas migrācijas gadījumiem. 19. gs. 90. gados šī galamērķa aktualitāte nedaudz mazinājās.¹³⁷⁷

Pārceļošanā uz Vitebskas guberņu visvairāk bija iesaistīti 2. Cēsu (Ļaudona, Lazdona, Kalsnava), 4. Cēsu (Ērgļi, Vecpiebalga, Skujene) un 3. Rīgas (Kokneses, Jaunpils (Zaubes u.c. draudzes) draudzes tiesu iecirkņu zemnieki, t.i., pagasti gar Vitebskas guberņas robežu no Daugavas uz Austrumiem (skat. karti Nr. 82). Šis rajons veidoja ap 70% visu Vidzemes zemnieku pārrakstīšanas gadījumu uz kaimiņu guberņu. Salīdzinoši mazāk uz Vitebskas guberņu pārceļoja Gulbenes un Alūksnes apkārtnes zemnieki. Tātad izceļošanu uz Vitebskas guberņu lielā mērā ietekmēja pierobežas faktors.

Karte Nr. 83. Vitebskas guberņā pierakstīto Vidzemes guberņas zemnieku izceļošanas vietas, 1859.–1899. g. (% no izceļotājiem uz konkrēto galamērķi; ar gaišāku krāsu apzīmētā lielāka pārceļošanas intensitāte)¹³⁷⁸

Pēc esošajiem dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem par Kurzemes guberņu, Vitebskas guberņa tur bija relatīvi maznozīmīgs galamērķis un veidoja 0.2% no ārpusguberņas migrācijas gadījumiem (ieskaitot pierakstīšanos Vidzemes guberņā), tomēr domājams, ka šis rādītājs bija augstāks un to ietekmēja revīzijas papildinājumu saglabātības reģionālās īpatnības.

Kopš 19. gs. 70. gadiem, salīdzinoši nozīmīgs Vidzemes latviešu zemnieku galamērķis bija Mogiļevas guberņa, kas 19. gs. 70.–80. gados veidoja ap 4% no Vidzemes izrakstīto zemnieku galamērķu struktūrā.¹³⁷⁹ Izceļotāji pamatā nāca no 4. Cēsu un 3. Rīgas draudzes tiesas iecirkņiem, t.i., rajona no Kokneses līdz Vidzemes augstienei. Turklāt 3. Rīgas draudzes tiesas iecirkņa zemnieki veidoja pat 66% uz Mogiļevas guberņu pārrakstīto.

Spriežot pēc nepilnīgajiem revīziju papildinājumu datiem, Mogiļevas guberņai kā galamērķim Kurzemes guberņā nebija sevišķi liela nozīme, taču no citiem avotiem zināms, ka gan uz Mogiļevas, gan Smoļenskas guberņu pārceļoja arī Kurzemes zemnieki.¹³⁸⁰

1897. gadā Mogiļevas guberņā tika uzskaitīti 7027 latvieši, no kuriem 95% dzīvoja laukos un 83% bija nodarbināti lauksaimniecībā.¹³⁸¹

¹³⁷⁷ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

¹³⁷⁸ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

¹³⁷⁹ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

¹³⁸⁰ LVVA, 1. f., 12. apr., 988. l.; Šķilters, 1928.

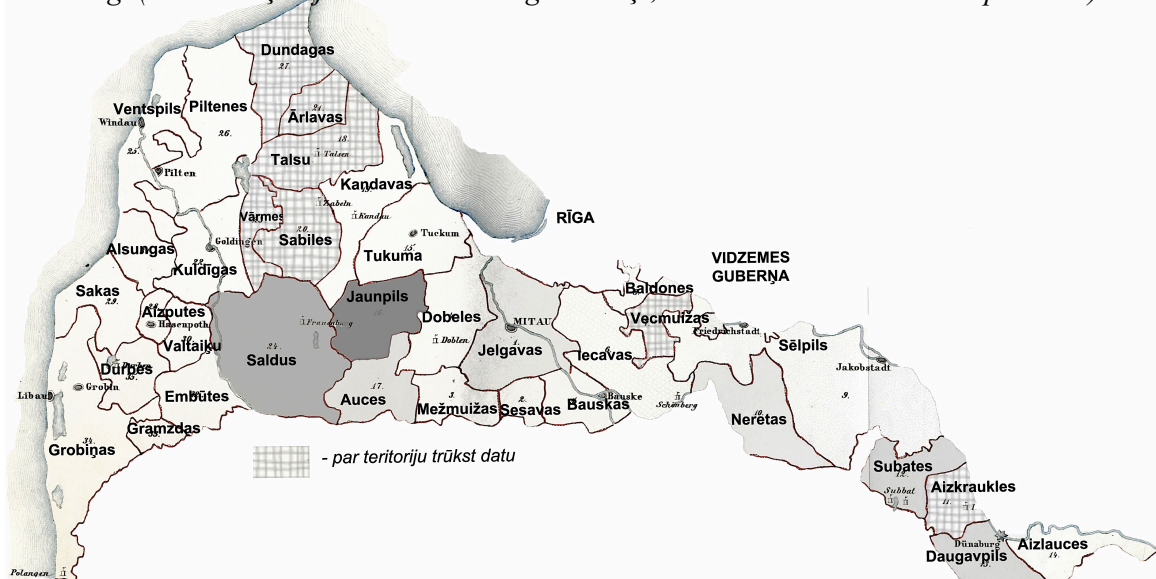
¹³⁸¹ Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том XXIII. Могилевская губ. [СпБ], 1903

Minskas guberņa pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem Vidzemes guberņā 19. gs. 60.–90. gados bija samērā maznozīmīgs galamērķis.¹³⁸² Taču Kurzemes guberņā uz Minskas guberņu izveidojās ievērojamas pārceļošanas iniciatīvas un, pēc revīzijas papildinājumu datiem, tā veidoja ap 3.4% pārceļošanas gadījumu.

Izceļošana uz Minskas guberņu no Kurzemes pamatā notika 19. gs. 60.–70. gadu mijā, vismasveidīgāk no Tukuma apriņķa Jaunpils draudzes un Kuldīgas apriņķa Saldus draudzes, mazāk vai arī vēlākajās desmitgadēs arī no Auces, Jelgavas, Neretas, Daugavpils un Aizlaucis draudzēm. Sevišķi daudz pārceļotāju nāca no Jaunpils, Annas muižas, Blīdenes, Bikstiem, Kalnmuižas, Saldus, Brocēniem.

1897. gadā Minskas guberņā bija uzskaitīti 1686 latvieši, no tiem 89% dzīvoja laukos un 65% bija nodarbināti lauksaimniecībā.¹³⁸³

*Karte Nr. 84. Minskas guberņā pierakstīto Kurzemes guberņas zemnieku izceļošanas vietas, 1858.–1899. g. (% no izceļotājiem uz konkrēto galamērķi; ar tumšāku krāsu lielāks īpatsvars)*¹³⁸⁴

Pārceļošana uz baltkrievu apdzīvotajām Krievijas impērijas guberņām 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā notika vairākos veidos. Pirmkārt, kā muižnieku organizēta kolonizācija, tiem cenšoties uzlabot muižas saimniecību ar Baltijā savervētiem pārceļotājiem. Šādas iniciatīvas pamatā notika 19. gs. 60. gados un tie bija zemes izrentēšanas darījumi. Otrkārt, notika zemes gabalu pārdošana vai muižu sadalīšana, kur vai nu paši zemnieki meklēja darījuma iespējas, vai atsaucās zemes pārdošanas piedāvājumiem muižās. Treškārt, nozīmīgs bija nosacīts “difūzijas process”, proti, latviešu kolonisti nereti pārceļoja atkārtoti, līdzās dibināja jaunas nelielas kolonijas vai viensētas uz izdevīgākiem nosacījumiem.

Būtiska ietekme uz pārceļošanas iniciatīvu veidošanos, līdzīgi kā Kauņas guberņas gadījumā, bija Krievijas impērijas politikai pēc 1863. gada sacelšanās.

Pirmkārt, sacelšanās dalībnieku un eventuālo atbalsītāju sodīšanas un ierobežošanas līdzeklis bija politika pret poļu izcelsmes muižniecību (katoļiem). Daļa muižu tika konfiscētas, citiem īpašniekiem bija jānomaksā kontribūcijas u.tml.¹³⁸⁵ Starp muižām, kurās vēlāk ieceļoja latviešu kolonisti, pēc 1863. gada sacelšanās bija konfiscēta Rudobelkas muiža Minskas guberņā.¹³⁸⁶ Īpašuma ieguvējs Aleksandrs Vrangelis uz muižu uzaicināja rentniekus no Kurzemes. Pēc 1863. gada sacelšanās konfiscēja arī Kopatkeviču muižu Minskas guberņā. 1868. gadā to ar atvieglotiem nosacījumiem (kā prēmiju par civildienestu) nopirka Minskas guberņas Lustrācijas

¹³⁸² Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze. Skat. pielikumu Nr. 5.

¹³⁸³ Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том XXII. Минская губ. [СПб], 1904.

¹³⁸⁴ Kurzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

¹³⁸⁵ Svešs un pats // Baltijas Zemkopja Pielikums. – 23. 12. 1881. – Nr. 51.

¹³⁸⁶ Rudobelkas muižas vēsture: <http://rudobelka.narod.ru/population/rudobelka.html> skatīts 27.11.2010.).

komisijas priekšsēdētājs Ivans Lemmergirts, kurš bija tieši saistīts ar 1863. gada sacelšanās seku likvidēšanu.¹³⁸⁷ Daļu zemes (Konstantinovas foļvarku) viņš iznomāja latviešu pārceļotājiem.¹³⁸⁸ Būtisks bija arī aizliegums poļu muižniekiem pirkt jaunas muižas, atļaujot tās tikai mantot. Šajos apstākļos daļa poļu muižnieku savas muižas vēlējās pārdot.¹³⁸⁹ Latviešu kolonizētā Vaclavovas muiža Ļepelas apriņķī Vitebskas guberņā bija visai nolaista, tai kopš 19. gs. 60. gadiem vairākkārt mainījās īpašnieki. 19. gs. 80. gados formāli to nopirka Vasilijs Žarovs, taču īstais pircējs bija polis Staņislavskis, kuram šādu darījumu veikt bija aizliegts. Pārvaldnieks Aleksandrs fon Pancers centās atjaunot muižu, tomēr 1889. gadā muižu pārdeva latviešu ieceļotājiem.¹³⁹⁰ Arī Bržezovas un Pogostičes muižas Oršas apriņķī, kurās vēlāk apmetās latviešu pārceļotāji, 19. gs. 60. gados tika konfiscētas un pārdotas.¹³⁹¹

T.s. “krievu elementa stiprināšanai” tika piemēroti arī īpaši nosacījumi zemnieku ieceļošanai Ziemeļrietumu guberņās. Muižu īpašnieki to centās izmantot arī latviešu ieceļošanas veicināšanai. Piemēram, I. Lemmergirts un A. Vrangelis 1871. gadā centās panākt, lai uz latviešu pārceļotājiem Minskas guberņā tiktu attiecināti ieceļojušajiem krievu zemniekiem paredzētie atvieglojumi nodokļu un rekrutēšanas jomā.¹³⁹²

Otrkārt, Ziemeļrietumu guberņās, līdzīgi kā citur Krievijas impērijā, agrārās attiecības ietekmēja 1861. gada 19. februāra likums, taču pēc 1863. gada sacelšanās uz šīm teritorijām tika attiecināti īpaši noteikumi. Atceļot dzimtbūšanu, zemniekiem tika nodota kustamā manta un noteikts muižnieku pienākums piešķirt zemniekiem lietošanā obligāto minimālo lauksaimniecības zemes platību (*полевой надел*). Par šo zemi bija vai nu jāmaksā naudas noma (t.s. obroks – *оброк*), vai arī jāatstrādā muižai (t.i., zemes īpašniekam) noteikts darba dienu skaits. Pāreja uz obligātu zemes pārdošanu zemniekiem (*выкуп*) ar valsts ilgtermiņa aizdevuma palīdzību Krievijas centrālajās guberņās notika tikai 1881. gadā. Savukārt, Ziemeļrietumu guberņās pāreja uz zemes izpirkumu naudā tika noteikta jau 1863. gadā.¹³⁹³ Muižas vairs nevarēja paļauties uz vietējo kļaušu nomnieku iesaisti muižas zemes apstrādē un bija nepieciešams meklēt citus veidus darbaspēka nodrošināšanai. Piemēram, H. Flessa Karolinas un Zapoljes muižu zemes Mogiļevas guberņā, kuras īpašnieks vēlējās pārdot latviešiem, bija aizlaistas ar krūmājiem, trūkstot pietiekami lētam darbaspēkam pēc 1861.–1863. gada reformām.¹³⁹⁴ Sašaurinoties tradicionālajiem darbaspēka avotiem, par izdevīgu kolonizācijas variantu kļuva latviešu pārceļotāju uzaicināšana, izrentējot tiem muižas zemes, izmantojot kā pusgraudniekus u.tml.¹³⁹⁵

Hronoloģiski agrīnākie bija muižu īpašnieku organizētie muižas zemju iznomāšanas mēģinājumi 19. gs. 60. gados. Paralēli 19. gs. 60. gadu vidū un otrajā pusē veidojās arī pirmās pašu zemnieku organizētās pārceļošanas iniciatīvas.

Viena no pirmajām privātmuižu kolonizācijas iniciatīvām 19. gs. 60. gados bija grāfa Pāvela Tolstoja (*Толстой*) (1797–1875) Mogiļevas guberņas Bihovas apriņķa Grudinovkas muižas zemes gabalu iznomāšana Kurzemes guberņas zemniekiem. P. Tolstojs 1866. gada pavasarī lūdza Baltijas ģenerālgubernatora atļauju pilnvarotajam R. Šadebergam organizēt Kurzemes zemnieku pārceļošanu. Viņa maksimālais mērķis bija 400 ģimeņu nomitināšana Grudinovkā, tomēr kopumā tur ieceļoja ap 50 latviešu ģimeņu. Baltijas pārvaldes iestāžu prasība 1866. gadā bija aizliegums aģitēt, ka pārceļotājiem tiks piešķirti atbrīvojumi no nodokļiem vai

¹³⁸⁷ Дрозд, Д. Землевладельцы Минской губернии, 1861-1900. Минск: Медисонт, 2010, С. 301; Самбук, С. Политика царизма в Белоруссии во второй половине XIX века. Наука и техника, 1980, С. 48.

¹³⁸⁸ NIAВ, 1952. f., 1. apr., 148. l.; 242. f., 1. apr., 1299. l., 8.lp.

¹³⁸⁹ Šķilters, 1928, 44. lpp.

¹³⁹⁰ NIAВ, 2510. f., apr. 1, 134.l., 36.lp.

¹³⁹¹ NIAВ, 2003. f., 2. apr., 16., 57. l.

¹³⁹² NIAВ, 242. f., 1., apr., 1299. l., 4.lp.

¹³⁹³ Druzhinin, 1978, С. 19-22, 86, 273-274; Мулявичюс, Л. Особенности отмены крепостного права в Литве //

Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1960 г. Киев: Издательство АН УССР, 1962, С. 445-453.

¹³⁹⁴ Alunāns, H. Zemes pārdošana Mogiļevas guberņā // Mājas Viesis, 07. 04.1873., Nr. 14

¹³⁹⁵ Šķilters, 1935, 40.lpp.

rekrutēšanas.¹³⁹⁶ Par to tika panākta vienošanās un dota oficiāla atļauja pārceļotāju vervēšanai.¹³⁹⁷ Zemes iznomāšana tika izsludināta latviešu laikrakstos un Rīgā varēja noslēgt zemes rentes priekškontraktus.¹³⁹⁸ Pirmo lielo pārceļotāju grupu 1866. gada maijā veidoja aptuveni trīs simti zemnieku, kuri ar laivām pa Daugavu aizceļoja līdz Vitebskai un tālāk uz Grudinovku. Taču daļa pārceļotāju galamērķī neatrada cerēto un aptuveni puse rentes nosacījumiem nepiekrita, savukārt 51 ģimene apmetās muižā. Pārējie zemnieki atgriezās Kurzemes guberņā vai arī aizceļoja uz Mogiļevas guberņas Kļimoviču apriņķa Galiču, kur 16 ģimenēm zemi iznomāja poļu muižnieks V. Kamienko (*Камионко*).¹³⁹⁹

Kļimoviču apkārtnes muižās 19. gs. 60. gadu beigās ieceļoja arī citas latviešu grupas. Neoficiāli 1867.–1868. gada ziemā Ziemeļkurzemē (Dundagā) ieradās arī muižnieka Kamienko aģenti vai arī viņš personīgi, lai salīgtu jaunu pārceļotāju grupu savai muižai.¹⁴⁰⁰ Tas radīja plašu interesi, un 1868. gadā atkal izveidojās relatīvi liela pārceļotāju grupa no Dundagas.¹⁴⁰¹ Tomēr pārceļotāju skaits bija pārāk liels un Kamienko nespēja nodrošināt zemi visiem gribētājiem. Daļa pārceļotāju atgriezās Kurzemes guberņā, taču citi apmetās apkārtējās muižās (Antonovkā, Janopolē, Risinā) uz rentētas zemes.

1871. gadā Evaņģēliski-luterisko draudžu palīdzības lādes nosūtītais latviešu skolotājs Johans Gibeiks norādīja, ka Mogiļevas guberņā dzīvo ap 900 latviešu trijās koloniju grupās – Bihovas apriņķa Grudinovkas muižā, Kļimoviču apriņķa Galičas, Antonovkas, Janopoles un Risinas muižās, kā arī dažas saimniecības Čerikovas apriņķī. Šīs kolonijas tika veidotas uz izrentētas privātmuižu zemes.¹⁴⁰² Pamatā pārceļotāji nāca no Kurzemes, īpaši Ziemeļkurzemes (Dundagas, Popes u.c. pagastiem).

Cenšoties intensīvāk izmantot muižu zemi, latviešu pārceļotāju kolonijas tika nodibinātas arī Minskas guberņā. Agrākā bija Kurzemes guberņas zemnieku pārceļošana uz Aleksandra Vrangeļa Rudobelkas muižu Bobruiskas apriņķī. A. Vrangelis izsludināja zemes pārdošanu latviešu laikrakstos 1869. gada pavasarī un kā savu pārstāvi Rīgā pilnvaroja tirgotāju K. Hermani.¹⁴⁰³ Pārceļošana uz Rudobelku izvērtās par masveida kustību un A. Vrangelis 1871. gadā bija spiests laikrakstos publicēt ziņu, ka tam brīvas zemes vairs nav, norādot, ka „neticama ir tā neapdomība, ar kādu daži latvieši šeit atnāk uz pavisam svešu pusi; bez kādas mantības būdami, nespēdami ne sarunāties, tie gandrīz visi krīt izsūcējiem rokās”.¹⁴⁰⁴ Kopā līdz 1871. gadam Vrangeļa Kasarices un Rudobelkas muižās apmetās 82 ģimenes jeb ap 400 latviešu no Kuldīgas apriņķa Brocēnu, Blīdenes, Striķu pagastiem, Tukuma apriņķa Bikstu un Jaunpils, Dobeles apriņķa Zaļenieku un Gaiķu pagastiem, kā arī Talsu apriņķa Zantes pagasta. Zemnieki lielākoties ieceļoja jau 1869. gada pavasarī.¹⁴⁰⁵

19. gs. 60.–70. gadu mijā, pēc muižas īpašnieka I. Lemmergirta uzaicinājuma, 23 Kurzemes guberņas zemnieku ģimenes apmetās uz rentētas zemes arī Minskas guberņas Konstantinovas foļvarkā.¹⁴⁰⁶ 1871.–1872. gadā, pēc Rečicas apriņķa Narovļas muižas īpašnieka Artura Horvata (*Gorwat, Горват*) uzaicinājuma, muižā ieceļoja vairāki desmiti zemnieku no Kurzemes guberņas Stūru muižas (*Sturhof*) pie Blīdenes.¹⁴⁰⁷

¹³⁹⁶ LVVA, 1. f., 12. apr., 988. l., 1.-4. lp.; Mitau // Rigasche Zeitung, 08.04.1866., Nr. 79.

¹³⁹⁷ LVVA, 1. f., 12. apr., 988. l., 10. lp.

¹³⁹⁸ Rīga // Rigasche Zeitung, 12.05.1866., Nr. 107; Sludināšanas // Mājas Viesis, 28.03.1866., Nr. 13.

¹³⁹⁹ LVVA, 1. f., 12. apr., 988. l., 10. lp.; Rīga // Rigasche Zeitung, 13.08.1866., Nr. 185.

¹⁴⁰⁰ Dažādas ziņas // Latviešu Avīzes, 27.03.1868, Nr.13; Vilainis, R. Mans dzīves gājums // Mājas Viesis, 09.08.1880, Nr. 32.

¹⁴⁰¹ Vilainis, R. E. Mans dzīves gājums // Mājas Viesis, 09.08.1880., Nr. 32.

¹⁴⁰² Gibeik, J. No Mogiļevas // Latviešu Avīzes. 18.08.1871., Nr. 33

¹⁴⁰³ Sludināšanas // Mājas Viesis, 24.03.1869., Nr. 12.

¹⁴⁰⁴ Vrangelis A. Svešu zemju gājējiem par ziņu // Latviešu Avīzes, 09.06.1871., Nr.23.

¹⁴⁰⁵ Vrangelis A. Svešu zemju gājējiem par ziņu // Latviešu Avīzes, 09.06.1871, Nr.23; Rudobelkas latvieši viņu liktenī un dzīvē // Balss, 24.-31.03.1893., Nr. 12-13.

¹⁴⁰⁶ NIAB, 242. f., 1. apr., 1299. l., 8.lp.

¹⁴⁰⁷ LVVA, 96. f., 2. apr., 14272. l.

Kopš 19. gs. 60.–70. gadu mijas sākās arī latviešu zemnieku pārceļošana zemes gabalu pirkšanai īpašumā, gan pašiem organizējot muižu sadalīšanu, gan apstrādājot lielākas foļvarkas (pusmuižas), gan arī pērkot zemi no dažādiem starpniekiem. 19. gs. 70. gados Mogiļevas un Vitebskas guberņas kļuva par nozīmīgu galamērķi arī Vidzemes guberņas latviešu zemniekiem, īpaši Cēsu un Rīgas apriņķos.

Agrīni sākās latviešu ieceļošana uz privātīpašumā pārdotas muižu zemes Vitebskas guberņā. 19. gs. beigās tika lēsts, ka jau līdz 19. gs. 70. gadiem Vitebskas guberņas baltkrievu apriņķos dzīvoja ap 1200 latviešu ieceļotāju, lielākoties Polockas un Vitebskas apriņķos. Līdz 19. gs. 80. gadu beigām ieceļotāju kopskaits pārsniedza 10 tūkstošus. Guberņā pierakstīto Vitebskas-Polockas latviešu luterāņu draudzes locekļu skaits guberņas baltkrievu daļā un arī Mogiļevas guberņas Ziemeļu daļā 1888. gadā jau bija ap 4500 cilvēku.¹⁴⁰⁸

Zemes iepirkšana notika parasti vai nu izveidojot administratīvā ziņā atsevišķas viensētu saimniecības, kas līdz Stolipina reformām tur pamatā tika sauktas par foļvarkām (foļvarkiem), vai arī zemi iepērkot īpašnieku sabiedrībai (*товарищество*), kā tas parasti tika darīts, iegādājoties zemi ar Zemnieku zemes bankas palīdzību.¹⁴⁰⁹

Par Vitebskas guberņas Polockas, Vitebskas un arī citiem apriņķiem visu 19. gs. otro pusi un 20. gs. sākumu latviešu laikraksti bieži publicēja sludinājumus par zemes iegūšanas iespējām.¹⁴¹⁰ Nelielais attālums, pazīstamie saimniekošanas apstākļi tuvākās guberņas padarīja par pievilcīgu galamērķi. Jāņem vērā, ka Vitebskas guberņā samērā daudz īpašumu piederēja arī vācbaltiešu izcelsmes muižniekiem, kuri pārzināja Baltijas zemnieku situāciju.¹⁴¹¹ Piemēram, Gorodokas apriņķa Čurilovas muižu rentēšanai piedāvāja Ilūkstes apriņķa Lauces muižas (*Lautzensee*) īpašnieks fon Krumms.¹⁴¹²

Kopš 19. gs. 80. gadiem zemes pirkšanu atvieglāja Zemnieku zemes bankas pakalpojumi. Ar Zemnieku zemes bankas starpniecību 19. gs. beigās zemi Vitebskas guberņā pirka gan pārceļotāji no Baltijas, gan arī Latgales, īpaši Daugavpils apriņķa Līksnas, Vārkavas, Krustpils, Ungurmuižas un citu pagastu zemnieki Veļižas un Polockas apriņķos.¹⁴¹³ Viena no lielākajām Latgales latviešu kolonijām bija Adamovo-Ņiva 2845 desetīnu platībā, ko 1888. gadā pirka 57 ģimenes no Līksnas pagasta.¹⁴¹⁴

Vitebskas apriņķī latviešu pārceļotāji zemi pirka kopš 19. gs. 60. gadu otrās puses.¹⁴¹⁵ Straujāks pārceļotāju skaita pieaugums bija 19. gs. 70.–80. gados, kad vairāki desmiti latviešu ģimeņu apmetās Vitebskas guberņas Krinku un Rudņas staciju apkārtnē, iepērkot privātmuižas zemi.¹⁴¹⁶ Viena no lielākajām latviešu kolonijām atradās Vitebskas apriņķa Veļaskovskas pagastā, kur uz sadalītu muižu zemēm atradās vairākas viensētu grupas (Glodņikas muiža (Glodaņika), Mihaļinovas muiža, Andrejevkas muiža u.c.). Piemēram, Glodņikas kolonija 19. gs. 70. gados izveidojās, sadalot 20–30 desetīnu lielās viensētās nopirkto privātmuižas zemi.¹⁴¹⁷ Domājams, ka līdzīgi veidojās arī latviešu kolonijas arī citur. Samērā lielas zemes platības Vitebskas apriņķa Kurinskas pagastā Kurino muižā zemniekiem 19. gs. 90. gados pārdeva un sadalīja Rīgas

¹⁴⁰⁸ Liepiņš, E. Ziņas par Vitebskas-Polockas latviešu draudzi // Baznīcas Vēstnesis, 01.03.1898., Nr. 3.

¹⁴⁰⁹ Latviešu kolonisti Krievijā // Mājas Viesis, 15.07.1898., Nr. 29.

¹⁴¹⁰ Zeme dabūjama pirt // Zemkopis, 04.10.1907., Nr. 40; Sludinājumi // Balss, 23.09.1887., Nr. 38; Sludinājumi // Balss, 08.02.1884., Nr. 6; Sludināšanas // Latviešu Avīzes, 19.11.1880., Nr. 47.

¹⁴¹¹ Сапунов, А. (сост.) Список населённых мест Витебской губернии. Витебск, 1906 (turpmāk – Spisok, Vitebsk, 1906)

¹⁴¹² Sludināšanas // Latviešu Avīzes, 19.11.1880., Nr. 47.

¹⁴¹³ NIAB, 2510. f., 1. apr., 60., 82., 163., 166., 295. l.

¹⁴¹⁴ NIAB, 2510. f., 1. apr., 295. l.

¹⁴¹⁵ Par latviešu dzīvi Vitebskas guberņā // Latviešu Avīzes, 12.04.1872., Nr. 15.

¹⁴¹⁶ Vēstule iz Maskavas // Latviešu Avīzes, 20.02.1885., Nr. 8.

¹⁴¹⁷ Spisok, Vitebsk, 1906, C. 8.; Krasnais, 1980, 189.; Список лиц, владеющих в Витебском уезде, Витебской губернии обложенною земским сбором землею (...) и имеющих право участвовать по этому владению в первом отделении (в составе избирателей непольского происхождения) второго земского избирательного съезда 1911 (turpmāk – Spisok, Vitebsk, 1911).

sīkpilsonis Jēkabs Pļavnieks un viņa radnieks Valerians Pļavnieks.¹⁴¹⁸ Pārceļotāji no Baltijas dzīvoja Kurino vismaz jau no 19. gs. 60. gadiem.¹⁴¹⁹

Cita salīdzinoši lielāka kolonija bija Manulka Vitebskas apriņķa Koroļevskas pagastā, kas arī veidojās uz sadalītas privātmuižas zemes 19. gs. 70. gadu pirmajā pusē, tur ieceļojot zemniekiem no Vidzemes guberņas.¹⁴²⁰ Bez sadalītās Manulkas muižas 20. gs. sākumā pagastā bija arī vairākas atsevišķas viensētas vai nelielas to grupas (Zabolotje, Komankova, Ostrovka, Indrikova, Bolotova, Ramščina, Sprinceva u.c.).¹⁴²¹

Vitebskas apriņķa Hrapoviču pagastā izveidojās Hrapoviču kolonija. To veidoja latviešu viensētas bijušajā Hrapoviču muižā, Putilovas muižā, Fjodorovas, Taļinovas foļvarkos u.c.¹⁴²² Hrapoviču muižā latvieši ieceļoja 19. gs. 80. gadu sākumā un sākotnēji sešas ģimenes sadalīja apmēram 300 desetīnas zemes.¹⁴²³

Pēc zemes īpašnieku un apdzīvoto vietu sarakstiem, latviešu pārceļotāju foļvarki vai viensētu grupas Vitebskas apriņķī pastāvēja arī Verhovskas pagastā (Putilovas kolonija), Vimņjanskas pagastā (Kotova).¹⁴²⁴ Atsevišķas viensētas bija izveidotas arī Losvidu pagasta Palminkas muižā (viensētas Levkovo, Komarovka, Burehova u.c.).¹⁴²⁵ Arī Seljutu pagastā latviešu īpašumā bija vairāki foļvarki (Sosita, Grinbenščina u.c.).¹⁴²⁶ Jau pirms 19. gs. 70. gadiem atsevišķās viensētās Vitebskas apriņķa Staroseļskas pagastā apmetās pārceļotāji no Kurzemes guberņas.¹⁴²⁷

Par vienu no agrīniem latviešu pārceļotāju galamērķiem 19. gs. 60. gados kļuva Polockas apriņķis. 1864. gadā Polockas apriņķī apmetās grupa no Jeiskas izbraukušo latviešu zemnieku.¹⁴²⁸ Reģions kļuva pieejamāks pēc Daugavpils-Polockas dzelzceļa savienojuma pabeigšanas 19. gs. 60. gadu vidū, kad arī latviešu laikrakstos parādījās sludinājumi par zemes pārdošanu Polockas apriņķa muižās, īpaši Oboļas stacijas apkārtnē.¹⁴²⁹

Samērā daudz latviešu dzīvoja Polockas apriņķa Zamšanskas pagastā, kur atradās Belojes latviešu kolonija (Belojes muižā), M. Purviņam piederēja Smoļskojes muiža, pie kuras atradās latviešu skola, latviešiem piederēja vairākas citas saimniecības (Koteļino, Purvino, Podgorje).¹⁴³⁰

Latvieši dzīvoja arī Arteikoviču pagastā, kur 20. gs. sākumā bija uzskaitīti atsevišķas foļvarkas latviešu īpašumā (Oļhovka, Vasiļjevka, Paderi, Maļinovka, Topori, u.c.), vismaz ap 10 latviešu viensētu bija Rudņā.¹⁴³¹ Atsevišķas viensētas atradās Strunskas pagastā (Kļaviņi, Rozīši, Šteinarti, Lūļaki, Skalba, Pogaņenkova).¹⁴³² Strunskas un Petropavlovskas pagastā ieceļotāji 19. gs. beigās pirka zemi arī ar Zemnieku zemes bankas palīdzību.¹⁴³³ Kurzemes, Vidzemes un Vitebskas guberņas pārceļotāju kolonija izveidojās fon Dītlara Lovožas muižā Polockas apriņķī 19. gs. 90. gados, pēc tam kad muižu 1893. gadā izsolīja Vitebskas apgabaltiesa.¹⁴³⁴

¹⁴¹⁸ NIAB, 2510. f., 1. apr., 588., 614., 715., 796. l.

¹⁴¹⁹ NIAB, 1416. f., 2. apr., 14523. l., 2. lp.

¹⁴²⁰ No Manulkas // Mājas Viesis, 08.03.1895., Nr. 11.

¹⁴²¹ Spisok, Vitebsk, 1911.

¹⁴²² Spisok, Vitebsk, 1906, C. 13., 30., 51-52.; Spisok, Vitebsk, 1911.

¹⁴²³ No Hrapovičas (Vitebskas apriņķī) // Balss, 21.12.1888., Nr. 51.

¹⁴²⁴ Spisok, Vitebsk, 1906, C. 13., 30., 51-52.; Spisok, Vitebsk, 1911; NIAB, 2510. f., 1. apr., 1478. l.

¹⁴²⁵ Spisok, Vitebsk, 1906, C. 13., 30., 51-52.; Spisok, Vitebsk, 1911.

¹⁴²⁶ Spisok, Vitebsk, 1906, C. 36; Spisok, Vitebsk, 1911.

¹⁴²⁷ NIAB, 1416. f., 2. apr., 14523. l., 2. lp.

¹⁴²⁸ Alunāns, H. Jeiska un Jeiskas latvieši // Pēterburgas Avīzes, 12.11.1864., Nr. 46.

¹⁴²⁹ Sludināšanas // Mājas Viesis, 23.12.1868., Nr. 52; Sludināšanas // 20.01.1869., Nr.3; Par latviešu dzīvi Vitebskas guberņā // Latviešu Avīzes, 12.04.1872., Nr. 15.

¹⁴³⁰ Spisok, Vitebsk, 1906, C. 308-309; No Zamšanas pagasta // Balss, 22.07.1892., Nr. 30.

¹⁴³¹ Spisok, Vitebsk, 1906, C. 295-297.

¹⁴³² Spisok, Vitebsk, 1906, C. 308-313.

¹⁴³³ NIAB, 2510. f., 1. apr., 1324., 1374., 1375. l.

¹⁴³⁴ NIAB, 2510. f., 1. apr., 450. l.; Vairāksolīšanā pārdos nākošā janvāra mēnesī // Baltijas Vēstnesis, 29.12.1892., Nr. 295.

Vairākiem latviešiem Polockas apriņķī 20. gs. sākumā īpašumā bija 200–800 desetīnas zemes. Tādi bija A. Āziņš Zamšanskas pagastā, N. Kramiņš Petropavlovskas pagastā, A. Jansons Arteikoviču pagastā, J. Grencups Vozņesenskas pagastā.¹⁴³⁵

Vitebskas guberņas Gorodokas apriņķī latviešu pārceļotāji dzīvoja kopš 19. gs. 60. gadu otrās puses, pamatā uz privātīpašumā iepirkas zemes.¹⁴³⁶ 1870. gadā tika nodibināta Pribikavas kolonija, kur privātmuižas zemes pircēji ieceļoja no Ērgļu apkārtnes Vidzemē.¹⁴³⁷ Līdzīgi viensētu grupa ap 1870. gadu izveidojās arī Višadskas pagastā.¹⁴³⁸ Tur bija vairāki desmiti atsevišķu foļvarku – Hohlovka, Maļinovka, Gorki, Želudi, Kreslavka, Ivanova. Viensētu grupa bija Potašņas kolonija, kurā 290 desetīnas zemes piederēja Andrejam Vendtam.¹⁴³⁹ 19. gs. 70. gadu beigās latviešu pārceļotājiem tika piedāvāts rentēt zemi Gorodokas apriņķa Kozjanu muižā, kur arī tika izveidotas vairākas viensētas.¹⁴⁴⁰ Neliela latviešu viensētu grupa bija arī Baļeckas (Boļeckas) pagastā.¹⁴⁴¹

Lielāki latviešiem piederoši zemes īpašumi Gorodokas apriņķī bija Dubokrajas muiža apmēram 1300 desetīnu platībā, kas piederēja latvietim Jānim Gailītim un Ivana Kalninga Ļehovo un Čurilovo muižas aptuveni 3300 desetīnu platībā Dubokrajas pagastā.¹⁴⁴²

Viena no lielākajām latviešu un latgaliešu pārceļotāju grupām apmetās Veļižas apriņķa Cerkoviščenskās pagastā. Tur ar Zemnieku zemes bankas starpniecību tika pirktas zemes no Annas Prus-Žukovskas un citiem īpašniekiem un izveidota latgaliešu Adamovas kolonija.¹⁴⁴³ Savukārt pārceļojušie Līksnas zemnieki tur izveidoja Līksnas lauku sabiedrību.¹⁴⁴⁴

Veļižas apriņķī atsevišķas latviešu viensētas vai nelielas viensētu grupas bija arī Kazakovas un Iļinas pagastos.¹⁴⁴⁵ Iļinas pagastā pārceļotāji no Baltijas apmetās no 19. gs. 70. gadiem, vispirms Hiļino muižā un pakāpeniski tika izveidotas arī citas latviešu pārceļotāju viensētas (Skorohodova, Novinka, Grabļino).¹⁴⁴⁶

Vitebskas guberņas Ļepeļas apriņķī pārceļotāji no Kurzemes guberņas Augšzemes pagastiem un Daugavpils apriņķa 1889. gadā izveidoja Vaclavovas koloniju Beļskas pagastā. Tā dibināta ar Zemnieku zemes bankas palīdzību, sadalot Vasilijam Žarovam piederošās muižas zemi.¹⁴⁴⁷ Muižu sadalīja 79 ģimenes, vidēji maksājot 22 rubļu par desetīnu derīgās zemes, kam Zemnieku zemes banka piešķīra nepieciešamo aizdevumu 90% apmērā no summas.¹⁴⁴⁸ Tā kļuva par vienu no lielākajām latviešu kolonijām Vitebskas guberņas baltkrievu daļā.

Drisas apriņķī lielākā latviešu pārceļotāju grupa dzīvoja Osvejas pagastā atsevišķās viensētās (foļvarkās) un viensētu grupā Paderos.¹⁴⁴⁹

Mogiļevas guberņā visvairāk koloniju izveidojās Vitebskas guberņas pierobežā Oršas apriņķī, Ļioznas apkārtnē, pārsvarā uz īpašumā pirktas zemes. Šīs kolonijas netālu no Vitebskas veidoja latviešu blīvi apdzīvotu teritoriju mūsdienu Baltkrievijas Ziemeļaustrumos.

¹⁴³⁵ Список лиц, владеющих в Полоцком уезде, Витебской губернии обложенною земским сбором землею (...) и имеющих право участвовать по этому владению в первом отделении (в составе избирателей непольского происхождения) второго земского избирательного съезда 1911 (turpmāk – Spisok, Polotsk, 1911).

¹⁴³⁶ Par latviešu dzīvi Vitebskas guberņā // Latviešu Avīzes, 12.04.1872., Nr. 15.

¹⁴³⁷ Zvaigzne, A. No Pribikavas muižas novada // Balss, 15.05.1885., Nr. 20.

¹⁴³⁸ Zvaigzne, A. No Višadskas novada // Balss, 15.05.1885., Nr. 20.; No Višackas // Balss, 04.04.1890., Nr. 14.

¹⁴³⁹ Spisok, Vitebsk, 1906, C. 75-79. Список лиц, владеющих в Городокском уезде, Витебской губернии обложенною земским сбором землею (...) и имеющих право участвовать по этому владению в первом отделении (в составе избирателей непольского происхождения) второго земского избирательного съезда 1911 (turpmāk – Spisok, Gorodok, 1911).

¹⁴⁴⁰ No Vitebskas ziņa zemes rentniekiem // Mājas Viesis, 28.10.1873., Nr. 43.

¹⁴⁴¹ Spisok, Vitebsk, 1906, C. 69, Krasnais, 1980, 196. lpp; Spisok, Gorodok, 1911.

¹⁴⁴² Spisok, Vitebsk, 1906, C. 81-82.

¹⁴⁴³ NIAB, 2510. f., 1. apr., 60., 82.-84., 295., 433., 438., 451. l.

¹⁴⁴⁴ Spisok, Vitebsk, 1906, C. 65.

¹⁴⁴⁵ Spisok, Vitebsk, 1906, C. 50-54,

¹⁴⁴⁶ Sludināšanas // Latviešu Avīzes, 13.11.1874., Nr. 46;

¹⁴⁴⁷ NIAB, 2510. f., 1. apr., 134., 153., 163.-166., 168. l.

¹⁴⁴⁸ NIAB, 2510. f., 1. apr., 295. l.

¹⁴⁴⁹ Spisok, Vitebsk, 1906, C. 156-157.

Viena no lielākajām kolonijām bija Vidreja. Tā izveidojās aptuveni 200 Vidzemes latviešiem 1871. gadā apmetoties uz Boļeslava Bogomoļeca (*Богомолец; Bogomoletz*) pārdotās muižas zemes, ko ieceļotāji sadalīja atsevišķās saimniecībās. Bogomoļecs bija poļu muižnieku dzimtas pārstāvis, kuru vienoja kontakti ar Rīgu.¹⁴⁵⁰

Apkārtnē izveidojās arī citas latviešu kolonijas uz īpašumā pirktas sadalītu muižu zemes Visočānu, Dobromišļu, Rudņas un Ļioznas pagastos. Latvieši dzīvoja Pogostičē, Lašņevā, Uņā, Bujā, Krasinkos, Bržezovā, Cvetogoros, Raskoļinā, Ozercos, Zaborjē un citviet.¹⁴⁵¹ Pārceļotāju īpašumā un rentē 20. gs. sākumā kopumā bija vairāki simti saimniecību.¹⁴⁵² Ap Ļioznu lielas zemes platības pārdeva Hļustins (*Хлюстин*), kurš apkārtnē iepirka muižas, izcirta vērtīgākos mežus un zemi pēc tam pārdeva.¹⁴⁵³ Piemēram, Matuševas kolonija Oršas apriņķī izveidojās 19. gs. 80. gadu beigās pie 1863. gada sacelšanās laikā nodegušas muižas. Pēc muižas nopostīšanas zeme netika apstrādāta, to nopirka Hļustins un vēlāk pārpārdeva.¹⁴⁵⁴ Zeme, salīdzinot ar Baltiju, 19. gs. 70.–80. gados bija lēta. Ļioznas apkārtnē to pirka par 10–20 rubļiem desetīnā. Turīgākie pārceļotāji zemi pirka par iekrātajiem līdzekļiem, pārējie ar Viļņas Zemes bankas palīdzību.¹⁴⁵⁵ Laika gaitā zemes cena pieauga.¹⁴⁵⁶

Apdzīvoto vietu un zemes īpašnieku saraksti rāda, ka bez relatīvi lielākajām latviešu kolonijām bijušajās Bržezovas, Matuševas, Pogostiščes muižās, Oršas apriņķa Dobromišļu, Ļioznas, Visočānu, Rudņas u.c. pagastos bija samērā daudz atsevišķu latviešu pārceļotāju viensētu vai nelielu viensētu grupu. Tādas bija, piemēram, Beļska (piederēja Ozoliņam), Benediktova (Krūmiņam), Bogdanovka (Bērziņam), Višņi (Briedim), Dubrovka (Lūsim), Zaborje (Boksbergam), Medvedjeva (Kalniņam), Sosnovka (Priedītim), u.tml.

Ļioznas koloniju grupā dažiem latviešu ieceļotājiem bija arī samērā lieli zemes īpašumi.¹⁴⁵⁷ Latvietim Lūsim piederēja Žiļinščinas muiža, kuru tas daļēji izrentēja.¹⁴⁵⁸ Vairāk kā 200 desetīnu Ļepešino foļvarka zemes Oršas apriņķī piederēja Aleksandram Popem.¹⁴⁵⁹ 1909. gadā Bauskas apriņķa Līves pagasta “Vēveru” saimnieks, vēlākais Krievijas Valsts domes deputāts Jānis Goldmanis (1875–1955) par 60 tūkstošiem rubļu nopirka Zalučevskij ļes foļvarku ar pasta staciju un krogu Kaļinoviči Oršas apriņķī ap 1800 desetīnu kopplatībā.¹⁴⁶⁰

Par zemes gabala pirkšanu un sadalīšanu Mogiļevas guberņas Oršas apriņķa Karolinas un Zapoljes muižās interesējās arī grāmatizdevējs un tirgotājs Indriķis (Heinrihs) Alunāns, Jura Alunāna brālis, kurš 19. gs. 70. gadu sākumā bija personīgi ieradies Mogiļevas guberņā, lai iepazītos ar apstākļiem.¹⁴⁶¹ Taču Alunāna darījums ar muižas īpašnieku Robertu Flessu (*Floess*), tā arī nenotika.¹⁴⁶²

Vairākas latviešu kolonijas izveidojās arī Mogiļevas pilsētas un 19. gs. 60. gados dibinātās Grudinovkas kolonijas tuvumā. 19. gs. 80.–90. gadu mijā tika izveidota Petroviču latviešu kolonija (Petroviču birzs, vēlāk – Latviešu Birzs (Latrošča)) netālu no Mogiļevas. Šajās kolonijās zemnieki uz rentētas zemes, ko 20. gs. sākumā pārceļotāji pirka īpašumā.¹⁴⁶³ Kolonija atradās netālu no Grudinovkas, proti, apkārtnē bija zināma pieredze ar latviešu ieceļotājiem un arī

¹⁴⁵⁰ NIAB, 2001. f., 1. apr., 1083. l., 1.-30. lpp.

¹⁴⁵¹ Šķilters, 1935, 43. lpp.; NIAB, 2001. f., 1. apr., 1619. l.; Список лиц, владеющих в Оршанском уезде Могилевской губернии обложенною земским сбором землею (...). Б.М., [1914]. (turpmāk – Spisok, Orsha, 1914).

¹⁴⁵² Spisok, Orsha, 1914.

¹⁴⁵³ No Dobromišļiem, Mogiļevas guberņā // Rīgas Avīze, 16.12. 1911., Nr. 290.

¹⁴⁵⁴ No Martuševas // Mājas Viesis, 03.02.1890., Nr. 5.

¹⁴⁵⁵ No Vidrejas (Mogiļevas guberņā) // Latvija, 19.03.1907., Nr. 64.

¹⁴⁵⁶ No Loznas (Mogiļevas gub.) // Apskats, 02.02.1905., Nr. 10.

¹⁴⁵⁷ No Dobromišļiem, Mogiļevas guberņā // Rīgas Avīze, 16.12. 1911., Nr. 290.

¹⁴⁵⁸ Šķilters, 1935, 49. lpp.

¹⁴⁵⁹ Spisok, Orsha, 1914.

¹⁴⁶⁰ LVVA, 412. f., 4. apr., 1920. l., 9. lpp.; Николаев, А. Гольдман Ян // Государственная дума Российской империи: 1906-1917. Москва. РОССПЭН. 2008., С. 136.

¹⁴⁶¹ Alunāns, H. Zemes pārdošana Mogiļevas guberņā // Mājas Viesis, 07. 04.1873., Nr. 14; Sludināšanas // Mājas Viesis, 24.03.1873., Nr. 12.

¹⁴⁶² Alunāns, H. Zemes pārdošana Mogiļevas guberņā // Mājas Viesis, 07. 04.1873., Nr. 14.

¹⁴⁶³ J. S. Latviešu kolonisti un to dzīve svešumā // Zemkopis, 09.07.1914., Nr. 28.

potenciālie zemes pircēji šo apkārtni pazina. 19. gs. 80.–90. gados izveidojās vēl vairākas kolonijas pie Mogiļevas – Voloki, Libuša u.c.

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā jaunas nelielas kolonijas veidojās atkārtotās pārceļošanas rezultātā. Šis process bija raksturīgs kolonijām, kurās zemnieki rentēja privāto īpašnieku zemi. Rentes parādu un dažādu grūtību dēļ, piemēram, no Mogiļevas guberņas Klimoviču apriņķa kolonijām jau 19. gs. 70.–80. gados izceļoja daļa iepriekš ieceļojušo kolonistu.¹⁴⁶⁴ Arī Minskas guberņas Rudobelkas kolonisti 19. gs. 80. gados izceļoja uz citām dzīvesvietām pēc muižas īpašnieku un pārvaldnieku nomaņas, kā arī uzkrājoties rentes parādam.¹⁴⁶⁵ Daļa kolonistu devās uz Smoļenskas, citi – uz Mogiļevas guberņu, cerot uzlabot savu materiālo stāvokli.

Vitebskas un apkārtējās guberņās 19. gs. 90. gados un 20. gs. sākumā zemnieku cerības uz labāku nākotni bija saistītas ar Sibīrijas kolonizāciju.¹⁴⁶⁶ Savas saimniecības pameta pat daļa kolonistu, kuri zemi bija ieguvuši īpašumā.¹⁴⁶⁷

5.1.7. Zemnieku pārceļošana uz Kostromas guberņu

Kostromas guberņa, pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem, bija izplatīts galamērķis Vidzemes guberņā 19. gs. 60. gados. Šajā laikā, kad pārceļotāju kopējais skaits bija relatīvi mazs, uz Kostromas guberņu pārrakstīto zemnieku īpatsvars veidoja pat 8%.¹⁴⁶⁸

Pirmā lielākā zemnieku grupa uz Kostromas guberņas Galičas un Makarjevas apriņķiem izceļoja no Vidzemes guberņas Cēsu apriņķa Raunas draudzes Raunas, Veselavas un citiem pagastiem 1862.–1866. gadā. Jaroslavļas luterāņu mācītājs Oskars Fromholds Mirsālis (*Mirsālis*) (1838–1890) 1869. gadā norādīja, ka latviešu pārceļošana uz Kostromas guberņu notikusi sākot ar 1862. gadu un vēlāk ik gadu turpinājās.¹⁴⁶⁹ Raunas draudzes zemnieki 19. gs. 60. gadu otrajā pusē sadalīja Krusanovas muižu Galičas apriņķa Stretenskas pagastā. Tās pirkšanu organizēja bijušie Veselavas zemnieki brāļi Zariņi, kuri no ģenerāļa Semjona Žigmonta (*Жигмонт*) (1812–1886) jau pirms tam bija pirkuši zemi Makarjevas apriņķa Kusas pagastā.¹⁴⁷⁰ Jāņem vērā, ka Veselavas zemnieki 19. gs. 60. gadu sākumā bija neapmierināti ar situāciju pagastā un iesniedza sūdzību par muižas pacelto renti un sūdzētāju vidū bija arī vēlākie izceļotāji.¹⁴⁷¹

19. gs. 60. gadu otrajā pusē laikrakstos parādījās zemes pārdošanas sludinājumi, kuros zeme Kostromas guberņā tika piedāvāta par latviešu zemniekiem pievilcīgu cenu – mazāk par 20 rubļiem par desetīnu.¹⁴⁷² Kostromas guberņā ieceļoja arī Dobeles apkārtnes zemnieki, taču par šīs pārceļotāju grupas veidošanos sīkāku ziņu nav.¹⁴⁷³

Bez Krusanovas līdz 1869. gadam latvieši bija nopirkuši zemi vēl divās muižās. To kopējā cena bija ap 20 tūkstošiem rubļu un 16 tūkstoši jau bija samaksāti līdz 19. gs. 60. gadu beigām. Zeme piederēja tikai 15 ģimenēm, tātad pārceļotāju vidū pārsvarā bija turīgi zemnieki.¹⁴⁷⁴ Pēc ziņām par 1867. gadā uz Kostromas guberņas Stretenskas pagastu pārrakstāmajām 34 ģimenēm, latviešu nopirktā zemes platība Galičas un Makarjevas apriņķos bija ap 3000 desetīnu.¹⁴⁷⁵

Galičas apriņķī latviešu īpašumā līdz 19. gs. 80. gadu vidum bija arī Daravinas muiža (ap 330 desetīnu), latvietim piederēja arī Ostrecovas muiža.¹⁴⁷⁶ Tāpat latvieši Zariņi rentēja Galičas apriņķa Tjomnovo muižu.¹⁴⁷⁷ 1887. gadā Rīgas advokāts Jānis Einbergs (1843–1931) ar

¹⁴⁶⁴ Šķilters, 1935, 33.lpp.

¹⁴⁶⁵ Rudobelkas latvieši viņu liktenī un dzīvē // Balss, 31.03.1893., Nr. 13.

¹⁴⁶⁶ Vēstule no Mogiļevas guberņas // Balss, 26.03.1897, Nr. 13.

¹⁴⁶⁷ LVVA, 15. f., 1. apr., 2404. l., 1.-13. lp.

¹⁴⁶⁸ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas datubāze.

¹⁴⁶⁹ Kā latviešiem Kostromas guberņā Krievu zemē klājas // Mājas Viesis, 31.03.1869., Nr. 13.

¹⁴⁷⁰ LVVA, 1. f., 11. apr., 10279. l., 6. lp.

¹⁴⁷¹ Latvijas vēstures avoti V. sēj., 257.-258. lpp.; LVVA, 1. f., 11. apr., 10279. l.

¹⁴⁷² Sludinājumi // Mājas Viesis, 13.05.1867., Nr. 18.

¹⁴⁷³ Šķilters, 1928, 72. lpp.

¹⁴⁷⁴ Kā latviešiem Kostromas guberņā Krievu zemē klājas // Mājas Viesis, 31.03.1869., Nr. 13.

¹⁴⁷⁵ LVVA, 1. f., 11. apr., 10279. l., 1. lp.

¹⁴⁷⁶ Ports, E. Latvieši aiz Volgas upes // Mājas Viesis, 22.08.1883., Nr. 34; Kostroma // Mājas Viesis, 13.12.1886., Nr. 50.

¹⁴⁷⁷ Ports, E. Latvieši aiz Volgas upes // Mājas Viesis, 13.08.1883., Nr. 33.

sludinājuma starpniecību meklēja strādniekus muižai Kostromas guberņā, kuras īpašnieks bija no Kurzemes un pārvaldnieks – latvietis.¹⁴⁷⁸

19. gs. beigās latvieši ieceļoja arī Čuhlomas apriņķī, pērkot privāto muižu zemi.¹⁴⁷⁹ Sīkāku ziņu par šīm kolonijām nav, taču šādi zemes pārdošanas sludinājumi parādījās latviešu laikrakstos 1880. gadā.¹⁴⁸⁰ 20. gs. sākumā, ap 1910. gadu, neliela latviešu kolonija tika nodibināta arī Kostromas guberņas Manturovas pagastā, netālu no Šašku ciema.¹⁴⁸¹

1897. gadā Kostromas guberņā tika uzskaitīti 327 latvieši, no tiem 90% dzīvoja laukos un 72% bija nodarbināti lauksaimniecībā.¹⁴⁸² Pamatā latviešu lauksaimnieki šajā galamērķī tika raksturoti kā ļabi pārtikuši, jo jau agrīni bija iepirkuši zemi īpašumā.¹⁴⁸³

5.1.8. Zemnieku pārceļošana uz Simbirskas, Samāras un Saratovas guberņām

Vidzemes guberņas latviešu apriņķu zemniekiem Simbirskas, Saratovas un Samāras guberņas Pievolgā bija maz izplatīts galamērķis.¹⁴⁸⁴ Šis reģions kā galamērķis bija ievērojami populārāks igauņu zemnieku vidū Vidzemes guberņā. Taču 19. gs. 60. gadu beigās intensīvas pārceļošanas iniciatīvas rezultātā izveidojās dažas Kurzemes guberņas zemnieku kolonijas Simbirskas guberņā.

Pārceļošana uz Samāras un Saratovas guberņām 19. gs. 50. gados iesākās igauņu apdzīvotajā teritorijā Vidzemes guberņā. Tomēr latviešu zemnieki pārceļošanā neiesaistījās. Izņēmums bija Veru apriņķa pierobeža Gaujienas un Alūksnes draudzēs un apkārtnē. 1860. gadā piecās muižās Gaujienas un Zvārtavas apkārtnē bija saņemti pat 227 zemnieku saimniecību rentes uzteikumi. Taču pēc negatīvu atsauksmju saņemšanas par apstākļiem kroņa zemēs Pievolgā, rentnieki nomainījās tikai aptuveni desmit saimniecībām.¹⁴⁸⁵ 19. gs. 70. gadu sākumā Samāras guberņā tika pierakstīta arī neliela pārceļojušo zemnieku grupa no Salacas draudzes Valmieras apriņķī.

Karte Nr. 85. Simbirskas guberņā pierakstīto Kurzemes guberņas zemnieku izceļošanas vietas, 1858.–1899. g. (% no izceļotājiem uz konkrēto galamērķi, ar tumšāku krāsu lielāks īpatsvars)¹⁴⁸⁶

¹⁴⁷⁸ Sludinājumi // Balss, 21.01.1887., Nr. 3.

¹⁴⁷⁹ Krasnais, 1980, 225. lpp, Григоров, А. Катенины // Григоров, А. Из истории костромского дворянства. Кострома: Костромской фонд культуры, 1993. Lasīts: <http://kostroma.k156.ru/d/index.html>, 16.01.2014.

¹⁴⁸⁰ Sludinājumi // Baltijas Zemkopis, 07.05.1880., Nr. 19.

¹⁴⁸¹ Kostromas līdumos // Latviešu Zemnieks, 03.02.1928., Nr. 5.; Клейн, Э. Латыши на Мантуровской земле: страницы истории. Skatīts: <http://starina44.ru/-latyshhi-na-manturovskoy-zemle-st>, 16.01.2014.

¹⁴⁸² Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том XVIII.

Костромская губ. [СПБ], 1903.

¹⁴⁸³ Krustpīlētis. No Galičas // Mājas Viesis, 02.01.1893., Nr. 1.

¹⁴⁸⁴ Vidzemes губ. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

¹⁴⁸⁵ EAA, 2054. f., 1. apr., 1553. l., 133. lp.; LVVA, 4. f., 2. apr., 896. l., 74. lp.

¹⁴⁸⁶ Kurzemes губ. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

Atšķirībā no Samāras guberņas, pārceļošana uz Simbirskas guberņu bija nevis kroņa zemes kolonizācijas iniciatīva, bet gan privātmuižas zemes izrentēšanas piedāvājums. Pārceļošana uz Simbirskas guberņu norisinājās īsā laika posmā 19. gs. 60.–70. gadu mijā.

1868.–1869. gada masveidīgo latviešu zemnieku izceļošanu uz Simbirskas guberņu organizēja Korsuņas apriņķa Lielberežņiku muižas īpašnieks Valerians Pukalovs, lai izrentētu muižas zemi. Rentnieku vervēšanu Pukalovs uzticēja muižas pārvaldniekam Aleksandram Federam no Vidzemes, kurš īsā laikā 1868. gadā salīga 565 pārceļotājus-kalpus uz rentes noteikumiem, kas tika raksturoti kā “dzimtbūšanas laikam raksturīgi”.¹⁴⁸⁷ Gan latviešu, gan vācu laikraksti publicēja slēdzamo līgumu par zemes nomu V. Pukalova Lielberežņiku muižā, kritizējot to kā neiedomājami smagu kļaušu nastu. Muižnieks, vēloties nodrošināt muižas saimniecību, bija sastādījis līgumu par kļaušu nomu un dažādām nododamajām naturālijām, turklāt augstām.¹⁴⁸⁸ Pēc dvēseļu revīzijas datiem, tajā visvairāk bija iesaistīti Tukuma apriņķa Auces draudzes pagasti, veidojot ap 40% Simbirskas guberņā pierakstīto Kurzemes guberņas zemnieku. Aptuveni tikpat uz šo galamērķi izceļoja zemnieki no Aizputes apriņķa Gramzdas draudzes. Ievērojami mazāks bija pārceļotāju skaits no Durbes, Embūtes, arī Jaunpils, Dobeles, Jelgavas un Bauskas draudzēm. Vairums pārceļotāju uz Simbirsku devās 1869. gada pavasarī, taču daļa zemnieku, pametuši savus pagastus, nolēma uz Simbirsku tomēr neizceļot un neapskaužamā stāvoklī palika Jelgavā.¹⁴⁸⁹

Baltijas zemnieku interesi par pārceļošanu 1868.–1869. gadā veicināja desmitgades smagākā neraža.¹⁴⁹⁰ Tas tika uzskatīts par iemeslu, kādēļ kalpi piekrita neizdevīgajiem rentes nosacījumiem, tiesa, Kurzemes guberņas zemniekus neraža skāra salīdzinoši mazāk kā, piemēram, igauņu apdzīvotās teritorijas.¹⁴⁹¹ Atsevišķās muižās pārceļošanu veicināja arī lokāli konflikti. Piemēram, Lielezerē, no kurienes nāca daudz pārceļotāju, jau 1864. gadā bija sagatavota daudzu zemnieku parakstīta sūdzība par rentes paaugstināšanu.¹⁴⁹²

Lielberežņikos dzīves apstākļi izrādījās tik smagi, ka lielākā daļa pārceļotāju jau pēc dažiem gadiem no Pukalova īpašuma aizceļoja un apmetās citās vietās Simbirskas guberņā, jo “kungs viņus nežēlīgi spiež”.¹⁴⁹³ Viena no Kurzemes guberņas zemnieku nodibinātajām kolonijām bija Čakalne (Čehaļina) jeb Baltijas Sikgeļejevas apriņķī, kur Lielberežņiku nomnieki ieceļoja 1875. gadā.¹⁴⁹⁴ Netālu no tās atradās arī Šemuršas latviešu kolonija, kas, tāpat kā Čakalne, atradās uz kroņa zemes. Zemi zemnieki vispirms nomāja, bet 20. gs. sākumā izpirka īpašumā.¹⁴⁹⁵

Daļa pārceļotāju no Simbirskas guberņas 1882. gadā apmetās Aļeksandrovskas kolonijā Saratovas guberņas Voļskas apriņķī un uz kroņa zemes izveidoja ap 40 saimniecību.¹⁴⁹⁶ Pārceļotāji no Šemuršas 19. gs. 80. gadu beigās, savukārt, izveidoja Trubečinas (Smiltenes) koloniju Simbirskas guberņas Sizraņas apriņķī ar apmēram 30 saimniecībām. Savukārt, 19. gs. 90. gados kolonistu grupa no Simbirskas guberņas (pamatā Čakalnes) pārceļoja uz Ufas guberņu, kur tika nodibināta Simbirskas kolonija.¹⁴⁹⁷ Daļa Simbirskas guberņas kolonistu, īpaši baptisti, 20. gs. sākumā aizceļoja arī uz Brazīliju.¹⁴⁹⁸ Tāpat liels skaits Aļeksandrovskas kolonistu 19. gs. 90. gados gatavojās pārceļot uz Sibīriju.¹⁴⁹⁹

¹⁴⁸⁷ Kozins, 1976, C. 123-124; Tā kontrakte // Latviešu Avīzes, 23.04.1869., Nr. 17.

¹⁴⁸⁸ Kontrakte // Latviešu Avīzes, 19.03.1869., Nr. 12; Tā kontrakte // Latviešu Avīzes, 23.04.1869., Nr. 17.

¹⁴⁸⁹ No Jelgavas // Latviešu Avīzes, 12.11.1869., Nr. 46.; Caur Rīgu // Latviešu Avīzes, 26.03.1869., Nr. 13.

¹⁴⁹⁰ Kozins, 1976, C. 123-124.

¹⁴⁹¹ Tā kontrakte // Latviešu Avīzes, 23.04.1869., Nr. 17.

¹⁴⁹² Latvijas vēstures avoti V. sēj., 395.-397. lpp.

¹⁴⁹³ Dzirne, K. Kā latvieši Krievuzemē dzīvo // Latviešu Avīzes, 13.08.1870., Nr. 32.

¹⁴⁹⁴ Par latviešiem Simbirskas guberņā // Tēvija, 26.07.1895., Nr. 30.

¹⁴⁹⁵ Čakalnes latviešu kolonija (Simbirskas gub.) // Tēvija, 28.03.1913., Nr. 36.

¹⁴⁹⁶ Blūms, K. Sirsnīga lūgšana // Latviešu Avīzes, 23.12.1887., Nr. 51; Latviešu kolonija Saratovas guberņā // Balss, 12.12.1906., Nr. 269.

¹⁴⁹⁷ Līkcepurs. Ziņas no Ufas IV // Dienas Lapa, 1894, Nr. 169; Ufenietis. Latvieši tālajā Krievijas austrumā // Dienas Lapa, 02.01.1887, Nr. 1; CGIA RB, I-351 f., 1. apr., 14475. l.

¹⁴⁹⁸ Krāģe, T. No Šimiršas // Avots, 27.12.1906., Nr. 52.

¹⁴⁹⁹ Berlin, J. No Saratovas // Latviešu Avīzes, 14.02.1890., Nr. 7.

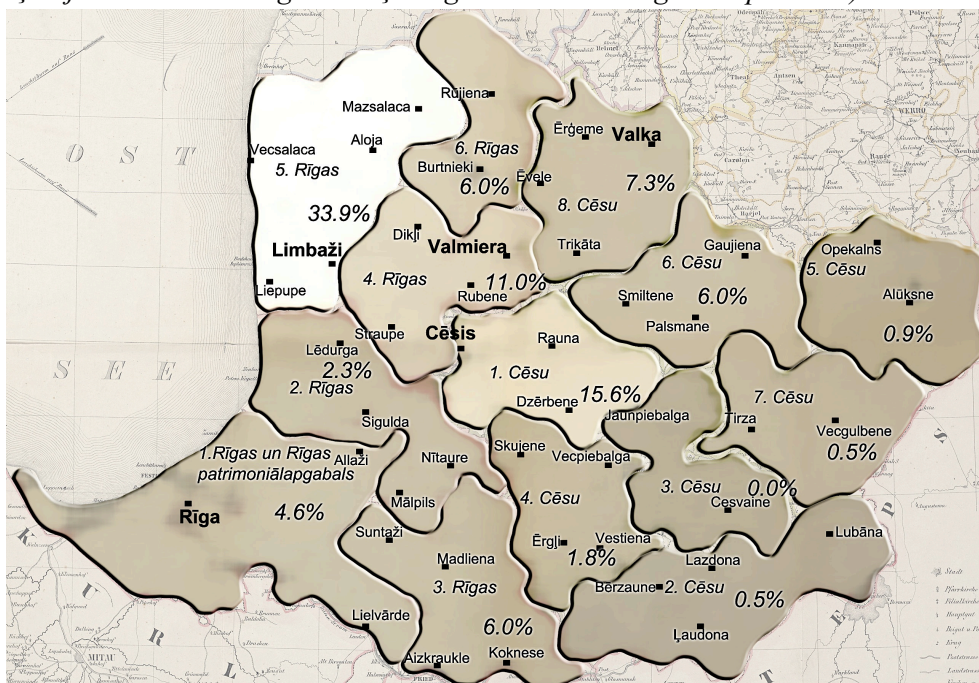
Cita pārceļošanas iniciatīva uz Simbirskas guberņu 19. gs. beigās bija saistīta ar apmāzības īpašumu (cara ģimenes īpašumi, ko pārvaldīja Apmāzības¹⁵⁰⁰ īpašumu valde (Удельное ведомство)) pārvaldītāju centieniem. Apmāzības īpašumu pārvaldes pārstāvji 1895. gadā, Baltijas zemnieku izceļošanas laikā uz Ufas guberņu, aicināja Kurzemes guberņas iestādes sastādīt zemnieku sarakstu, kuriem liegta pārceļošana uz Ufu, taču kuri vēlētos pārceļot uz apmāzības muižām Simbirskas guberņā. Līdz 1895. gada beigām no Ventspils apriņķa Ugāles, Popes, Puzes, Zlēkām un Dundagas uz Simbirskas guberņu bija gatavas pārceļot 109 zemnieku ģimenes.¹⁵⁰¹ 1896. gada pavasarī Simbirskā ieradās 11 Kurzemes zemnieku ģimenes, taču pārceļotāji nevarēja uzrādīt saimniecības uzsākšanai nepieciešamo līdzekļu minimumu un bija spiesti atgriezties dzimtenē.¹⁵⁰² Masveidīga latviešu zemnieku ieceļošana Simbirskas guberņā 19. gs. 90. gados tā arī nenotika un tas, iespējams, daļēji bija saistīts ar apmāzības muižas pārvaldnieku nesaskaņām ar Ufas guberņā ieceļojušajiem latviešiem 19. gs. 90. gadu beigās.

1897. gadā Simbirskas guberņā tika uzskaitīti 548 latvieši.¹⁵⁰³ 324 latvieši 1897. gadā tika uzskaitīti Saratovas guberņā un abās guberņās tie lielākoties bija nodarbināti lauksaimniecībā.¹⁵⁰⁴ 183 latvieši bija uzskaitīti Samāras guberņā, taču tikai 45% dzīvoja laukos.

5.1.9. Zemnieku pārceļošana uz Ufas guberņu

Pārceļošanai uz Ufas guberņu 19. gs. 80.–90. gados bija divi posmi – 19. gs. 80. gados ar vairākām pārceļotāju grupām no Valmieras un Cēsu apriņķiem (pamatā 4. Rīgas un 1. Cēsu draudzes tiesas iecirkņi) un 19. gs. 90. gadu vidū.¹⁵⁰⁵ Kopš 19. gs. 90. gadu vidus lielākā daļa izceļotāju uz Ufas guberņu (50.9%) Vidzemē nāca no Valmieras apriņķa, īpaši 5. Rīgas draudzes tiesas iecirkņa (Limbaži, Vecsalaca, Aloja). Mazāk pārceļotāju uz Ufas guberņu bija Valkas un Rīgas apriņķos

Karte Nr. 86. Ufas guberņā pierakstīto Vidzemes zemnieku izceļošanas vietas, 1859.–1899. g. (% no izceļotājiem uz konkrēto galamērķi ar gaišāku krāsu augstāks īpatsvars)

¹⁵⁰⁰ Apmāzība no (*appanage* franču val.; *appanare, adpanare* (latīņu val.) – apgādāju ar maizi) – mantojumi zemes īpašniekiem vai arī naudas līdzekļi, kas nodoti nekronētajiem karaliskās ģimenes locekļiem.

¹⁵⁰¹ LVVA, 422. f., 3. apr., 855. lieta, 87.-91. lp.

¹⁵⁰² Padoms daudziem // Baltijas Vēstnesis, 09.04.1896., Nr. 81.

¹⁵⁰³ Тройницкий, Н. (ред.). Краткая общия сведения по империи. Распределение населения по главнейшим сословиям, родному языку и по некоторым занятиям. [Санкт-Петербург], 1897.

¹⁵⁰⁴ Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том XXXVIII. Саратовская губ. [СПб], 1904; Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том XXXVI. Самарская губ. [СПб], 1904. Skat. pielikumu Nr. 9.

¹⁵⁰⁵ 10. dvēseļu revīzijas datubāze, Vidzeme. Skat pielikumu Nr. 4.

Pēc dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem, Kurzemes guberņā pārceļotāji uz Ufas guberņu nāca no Jaunjelgavas, Bauskas un Tukuma apriņķiem. Citi avoti liecina arī par Ziemeļkurzemes zemnieku aktīvu izceļošanu uz šo galamērķi.¹⁵⁰⁶

Ufas guberņā 19. gs. 80.–90. gados izveidojās divas koloniju grupas, kā arī vairākas savrupas viensētu grupas 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. Saimniecību dibināšana notika divos veidos – apmetoties uz privāti iepirktas zemes, kā arī ieceļojot kolonizējamajos apanāžas īpašumos 19. gs. 90. gadu vidū.

19. gs. 80. gados uz privātīpašnieku zemes izveidojās Austrumciema koloniju grupa Ufas guberņas Ufas apriņķī, to vidū Austrumciems, Baltija, Simbirskā, Ozolciems, Baloži, Rīgas ciems, Puķuciems (Cvetajeva) un arī atsevišķas viensētas.

Zemes pieejamību Ufas guberņā 19. gs. otrajā pusē noteica t.s. “baškīru zemes” pārdošana un pārpārdošana. Pēc dažādu ierobežojumu atcelšanas un baškīru pasludināšanas par brīvu lauku iedzīvotāju kārtu 19. gs. 60. gados, sākās baškīru zemes pārdošana lielos apmēros, aktīvi notika arī ieceļošana no citām Krievijas guberņām.¹⁵⁰⁷ Kā tika norādīts 1877. gadā – zeme pārdošanai Ufas guberņā ir tik daudz, ka “nevar saprast, kuru ņemt un kuru atstāt”.¹⁵⁰⁸ Zeme Ufas guberņā bija auglīga, taču baškīri bija klejotāji-lopkopji un piesaistīt tos zemkopībai bija sarežģīts varas iestāžu mērķis.

Pirmais zināmais latviešu ieceļotājs Ufas guberņā bija Jānis Veinbergs, kurš 1877. gadā ieradās no Vidzemes guberņas Dzērbenes apkārtnes, lai iegādātos zemes īpašumu netālu no baškīru ciema Tikejevo Ufas apriņķī.¹⁵⁰⁹ Atsevišķi Veinberga darījumi ar baškīriem tika apstrīdēti tiesā, tomēr kopā 19. gs. 80. gados viņš bija nopircis apmēram 7500 desetīnu zemes. Pārpārdodot šīs zemes citiem latviešiem, izveidojās vairākas kolonijas, savukārt, Veinbergs 19. gs. beigās paturēja divas saimniecības.¹⁵¹⁰

J. Veinberga darbība bija netipiski vērienīga. Pēc viņa uzaicinājuma, 1884.–1885. gadā tika nodibināta Austrumciema kolonija, ko izveidoja pārceļotāju grupa no Vidzemes guberņas Cēsu apriņķa Dzērbenes, Raunas, Skujenes, Straupes u.c. pagastiem.¹⁵¹¹ Šie pārceļotāji lielākoties bija turīgi zemnieki, kuri bija izšķīrušies pirkt lētāku zemi ārpus Vidzemes.¹⁵¹²

Uz cita Veinberga zemes gabala Vidzemes un Kurzemes guberņu zemnieki 19. gs. 80. gados izveidoja Baltijas koloniju. Netālu no tās no Saratovas un Simbirskas guberņām atkārtoti pārceļojušie latvieši 19. gs. 90. gados nodibināja Simbirskas koloniju.¹⁵¹³ Valmieras apkārtnes zemnieki 1885.–1886. gadā uz Dienvidiem no Baltijas un Austrumciema kolonijām nodibināja Baložu koloniju.¹⁵¹⁴ Baložu kolonijā un apkārtnē saimniecības atradās gan uz J. Veinberga, gan muižnieka Nikolaja Zavaricka zemes.¹⁵¹⁵

Pēc atsevišķām norādēm J. Veinbergs sākotnēji bija iecerējis vēl lielākas latviešu zemnieku kolonijas nodibināšanu, taču pārceļotāji paši aktīvi meklēja zemes pirkšanas iespējas un tādējādi apkārtnē izveidojās vairākas mazākas kolonijas ārpus Veinberga pārdotās zemes.¹⁵¹⁶ Uz privāti iepirkām vai izrentētām zemēm 19. gs. 80.–90. gados tika dibinātas Kalniņa kolonija,

¹⁵⁰⁶ CGIA RB, I-11 f., 1. apr., 1272. l.

¹⁵⁰⁷ Акманов, А.И. Земельные отношения в Башкортостане и башкирское землевладение во второй половине XVI – начале XX в. Уфа, 2007. С. 280–282 (turpmāk – Акманов, 2007).

¹⁵⁰⁸ Veinbergs, J. No Ufas pilsētas // Mājas Viesis, 24.12.1877., Nr. 52.

¹⁵⁰⁹ Veinbergs, J. No Ufas guberņas // Baltijas Zemkopis, 02.02.1883., Nr. 5; Veinbergs, J. No Ufas pilsētas // Mājas Viesis, 24.12.1877., Nr. 52.; Latvieši tālajā Krievijas austrumā // Dienas Lapa, 02.01.1887, Nr. 1.

¹⁵¹⁰ Акманов, 2007, С. 331-332; Сборник статистических сведений по Уфимской губернии. Том 1: Уфимский уезд. Уфа, 1898. С. 174; Переселенцы и переселенческое дело в Уфимском уезде, Уфимской губернии. Уфа, 1898. С. 94.

¹⁵¹¹ Ziņas no Ufas III // Dienas Lapa, 1894, Nr. 159; [Zilbers, E.]. Apraksti // Baltijas Zemkopja Pielikums, 1884, Nr. 51.

¹⁵¹² Vēstule iz Dzērbenes // Balss, 18.04.1884, Nr. 16.

¹⁵¹³ Ziņas no Ufas IV // Dienas Lapa, 1894, Nr. 169; Latvieši tālajā Krievijas austrumā // Dienas Lapa, 02.01.1887, Nr. 1; CGIA RB, I-351 f., 1. apr., 14475. l.

¹⁵¹⁴ Baumanis, P. Vēstule iz austruma Krievijas // Dienas Lapa, 12.12.1886, Nr. 64.

¹⁵¹⁵ Ufenietis. Latvieši tālajā Krievijas austrumā // Dienas Lapa, 02.01.1887, Nr. 1; Полный список населенных мест Уфимской губернии. Уфа, 1896. С. 48.

¹⁵¹⁶ Latviešu nomietnes Ufas guberņā // Mājas Viesis, 25.09.1893., Nr. 38.

Ozolciems, Puķuciems (Cvetajeva), Rīgas kolonija. Zeme šajās kolonijās un atsevišķi izvietotajās viensētās tika iepirkta no zemes īpašniekiem N. Zavaricka, Cvetajeva, M. Trifanova, M. Ļaudonas u.c. par 20–40 rubļiem desetīnā, daļa ar Zemnieku zemes bankas starpniecību.¹⁵¹⁷

1894.–1895. gadā Arhangeļskas apanāžas muižā Sterlitamakas apriņķī izveidojās lielākā kompaktā latviešu zemnieku-pārceļotāju kolonija Krievijas impērijā – Arhlatviešu jeb Arhangeļskas latviešu kolonija. Apanāžas muiža tika izveidota 19. gs. 90. gadu sākumā nopērkot no grāfa Kosakovska gandrīz pilnīgi mežainas zemes pie Arhangeļskas rūpnīcas.¹⁵¹⁸ Tā kā muiža nesa zaudējumus, nevis peļņu, zeme tika sadalīta 482 viensētu gabalos, lai tos uz 24 (vēlāk – 36) gadiem izrentētu latviešu pārceļotājiem. Kā norādīja Ufas guberņā strādājušais latviešu agronoms Jānis Bergs (1863–1927), Apanāžas īpašumu pārvalde lika cerības uz „latviešu zemkopju labo slavu”.¹⁵¹⁹ Jau līdz apanāžas muižu pārvaldītāju lēmumam nodot visu muižu latviešu zemnieku kolonizācijai, 19. gs. 90. gadu sākumā šeit bija ieceļojušas dažas latviešu ģimenes no Saratovas guberņas Voļskas apriņķa Aļeksandrovskas latviešu kolonijas.¹⁵²⁰

Masveida pārceļošana uz Ufas guberņu sākās pēc sludinājuma latviešu laikrakstos 1893. gada nogalē.¹⁵²¹ Krievijas impērijas Apanāžu ministrijas muižu pārvaldnieks Georgs Unterbergers bija komandēts uz Rīgu, lai organizētu pārceļošanu uz apanāžas īpašumiem Ufas un Orenburgas guberņās. Pirms izceļošanas zemniekiem Rīgā bija jānoslēdz priekškontrakts, turklāt jāiemaksā Vidzemes guberņas valdē 200 rubļu kā garantija spējai uzsākt patstāvīgu saimniekošanu.¹⁵²² Šāds noteikums bija saistīts ar centieniem novērst masveidīgu patvaļīgu pārceļošanu, kas varētu nest zaudējumus. Muižas kolonizācijas plānā bija jau aprēķināta ilgtermiņa peļņa, kas jāgūst no tās izrentēšanas latviešiem.¹⁵²³ Lielākā daļa zemnieku gan 1894. gada janvārī iemaksāja tikai ap 50 rubļu.¹⁵²⁴

Orenburgas guberņā, pēc dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem, nelielu ieceļojušo latviešu zemnieku grupu veidoja vien Cēsu apriņķa Skujenes draudzes zemnieki. Daudz ievērojamāka bija pārceļošana uz Ufas guberņu. Piedāvājumam zemnieki atsaucās nekavējoties un jau 1894. gada februāra sākumā laikrakstos tika publicēta ziņa, ka jaunu pieteikumu pieņemšana pārceļošanai ir pārtraukta. Lielā zemnieku interese par pārceļošanu 1894. gadā satrauca arī Vidzemes Landrātu kolēģiju, kas iestājās pret pārceļotāju vervēšanu.¹⁵²⁵ 1894.–1895. gada pārceļošanas iniciatīvā uz Ufas guberņu bija iesaistīti zemnieki no daudzām Vidzemes un Kurzemes guberņu apkaimēm un plašā ģeogrāfiskā aptvēruma dēļ šī kustība bija nedaudz atšķirīga no citām, mazākām izceļošanas kampaņām.

Līdz 1894. gada februārim ar Unterbergeru priekškontraktus Rīgā bija noslēgušas 112 Vidzemes guberņas zemnieku ģimenes un nedaudz mazāk ģimeņu no Kurzemes guberņas.¹⁵²⁶

Kopā 1894. gadā Arhangeļskas apanāžas muižā ieceļoja aptuveni 200 ģimenes, 1895.–1896. gadā vēl gandrīz tikpat. 1896. gadā kolonijā bija 382 latviešu saimniecības, vēlāk ieceļošana turpinājās mazākos apjomos.¹⁵²⁷ Kolonija (t.i., bij. Arhangeļskas apanāžas muiža) laika gaitā sadalījās vairākās atsevišķās saimniecību grupās ar atsevišķu pārvaldi, skolām, no tām lielākās bija Arhlatvieši un Bakaldina.

¹⁵¹⁷ Переселенцы и переселенческое дело в Уфимском уезде, Уфимской губернии. Уфа, 1898. С. 85; No Ufas latviešu kolonijām // Latviešu Avīzes, 1897, Nr. 50; Ziņas no Ufas II // Dienas Lapa, 01.07.1894, Nr. 145.

¹⁵¹⁸ Сборник статистических сведений по Уфимской губернии. Том 2: Стерлитамакский уезд. Оценочно-статистические материалы по данным местных исследований 1895 и 1897 гг. Самара, 1899. С. 869.

¹⁵¹⁹ Bergs, J. Aizgājējiem uz Ufas guberņu // Tēvija, 1894, Nr. 10.

¹⁵²⁰ CGIA RB, I-11 f., 1. apr., 1272. l., 75. lp.

¹⁵²¹ Sludinājumi // Dienas Lapa, 25.11.1893., Nr. 269.

¹⁵²² EAA, 296. f., 7. apr., 101. l., 8. lp.; Sludinājumi // Dienas Lapa, 25.11.1893., Nr. 269.

¹⁵²³ CGIA RB, I-132 f., 1. apr., 717. l.

¹⁵²⁴ RGIA, 515. f., 32. apr., 3734. l., 66-71. lp. (kopija).

¹⁵²⁵ EAA, 296. f., 7. apr., 101. l., 12.-13. lp.

¹⁵²⁶ EAA, 296. f., 7. apr., 101. l., 8. lp.

¹⁵²⁷ No Arhangeļskas muižas (Ufas guberņā) // Balss, 21.02.1896., Nr. 8.

Ja 1894. gadā patvaļīgo pārceļotāju skaits nebija īpaši liels, tad 1895. gada pavasarī zemnieki patvaļīgi gatavojās izceļošanai un cerības uz labāku dzīvi Ufas guberņā stiprināja samērā pozitīvās atsauksmes no agrāk dibinātajām kolonijām.¹⁵²⁸

Piemēram, Ventspils un Talsu apriņķos 1894.–1895. gada ziemā pārceļošanas ideju veicināja no Ufas ieradusies iepriekš jau pārceļojušie zemnieki, kuri raksturoja dzīvi galamērķī “spīdošākajā stāvoklī”.¹⁵²⁹ Dundagā un apkārtnē uzmanību izpelnījās divu 1894. gadā pārceļojušo zemnieku, Kārļa Vīganta un Jāņa Mežgrāvja, ierašanās no Ufas guberņas, kuri atpakaļ devās jau kopā ar jaunu pārceļotāju grupu.¹⁵³⁰

Tā rezultātā 1895. gada martā Ufā bija ieradusās 65 ģimenes ar aptuveni 340 pārceļotājiem un tika prognozēta pat vēl 700 ģimeņu ierašanās. Šādas ziņas satrauca kolonizācijas organizatorus un Arhangeļskas apanāžu muižas pārvaldnieks Dubasovs lūdza pārtraukt „pavisam negaidīto latviešu pieplūdumu” Arhangeļskas muižā.¹⁵³¹ Jau 1895. gada aprīlī arī Ufas gubernators lūdza palīdzību Vidzemes un Kurzemes gubernatoriem patvaļīgās ieceļošanas ierobežošanai.¹⁵³²

Reaģējot uz zemnieku masveidīgo vēlmi izceļot, Kurzemes gubernators 1895. gada 3. aprīlī aizliedza izdot pases zemniekiem Ventspils un Talsu apriņķos, kuri gatavojas pārceļošanai uz Ufas guberņu un 10. aprīlī izdeva apkārtrakstu guberņas zemnieku lietu komisāriem, ka pārceļošana uz valsts zemēm norit tikai ar augstākstāvošo iestāžu atļauju.¹⁵³³ Līdzīgu apkārtrakstu 1895. gada aprīlī izdeva arī Vidzemes gubernators.¹⁵³⁴ Taču patvaļīgo pārceļošanu 1895. gada pavasarī pieņemtie mēri novērst nevarēja. Kopā no 1895. gada marta līdz maijam Ufas guberņā ieradās 210 ģimenes jeb 1007 latviešu pārceļotāji.¹⁵³⁵

Patvaļīgie pārceļotāji 1895. gadā bija ieradusies Ufas guberņā bez pasēm un priekškontraktiem, tikai ar iepriekš pārceļojušo vēstulēm.¹⁵³⁶ Pretēji rūpīgi izstrādātajam kolonizācijas plānam, 1895. gada pavasarī muižā ieceļoja arī trūcīgas zemnieku ģimenes.¹⁵³⁷ Lielākā daļa pārceļotāju tomēr tika izmitināti apanāžas īpašumos Arhangeļskas muižā.¹⁵³⁸ Pret patvaļīgo pārceļotāju sūtīšanu pa etapu uz dzimteni iestājās gan Ufas guberņas pārvaldes iestādes, gan arī apanāžas muižas pārvaldnieki.

Kopumā 1896. gadā ar latviešiem bija noslēgti līgumi par 385 saimniecību izrentēšanu, t.i., izveidota kolonija pat vairāku Baltijas pagastu lielumā.¹⁵³⁹ 1894.–1897. gadam ar mērķi doties uz jaunveidojamo koloniju apanāžas muižas īpašumos devās aptuveni 2500 izceļotāju no Vidzemes un Kurzemes guberņām.¹⁵⁴⁰ Apanāžas valdes īpašumos arī turpmākajos gados ieceļoja atsevišķas ģimenes, taču jau daudz mazākā skaitā.¹⁵⁴¹ Arhlatviešu un Bakaldinas kolonijas, kuras izveidojās 1894.–1895. gada pārceļošanas iniciatīvas rezultātā, kļuva par lielākiem centriem un to apkārtnē atradās mazākas viensētu grupas. Tās veidojās rentniekiem cenšoties iepirkt zemi īpašumā – tādā veidā 20. gs. sākumā tika dibinātas Livānijas kolonija, Nikolaja viensētas, Liepu ciema kolonija u.c.¹⁵⁴² 19.–20. gs. mijā Ufas guberņas Beļebejas apriņķī tika nodibinātas arī Jaunbaltijas un Riekstu (Orehovas) kolonijas.

¹⁵²⁸ LVVA, 422. f., 3. apr., 855. l., 11. lp.

¹⁵²⁹ LVVA, 422. f., 3. apr., 855. l., 20. lp.

¹⁵³⁰ LVVA, 422. f., 3. apr., 855. lieta, 27., 38. lp; Strautniece, 1991, 142.–143. lpp.

¹⁵³¹ CGIA RB, I-11 f., 1. apr., 1272. l, л. 1–1 об.

¹⁵³² CGIA RB, I-11 f., 1. apr., 1272. l, л. 3.

¹⁵³³ LVVA, 422. f., 3. apr., 855. l., 13., 17. lp.

¹⁵³⁴ LVVA, 959. f., 1. apr., 278. l., 40. lp.

¹⁵³⁵ CGIA RB, I-11 f., 1. apr., 1272. l.

¹⁵³⁶ CGIA RB, I-11 f., 1. apr., 1272. l, л. 14.

¹⁵³⁷ CGIA RB, I-11 f., 1. apr., 1272. l, л. 12 об.

¹⁵³⁸ CGIA RB, I-11 f., 1. apr., 1272. l, л. 18-20.

¹⁵³⁹ CGIA RB, I-132 f., 1. apr., 717. l.

¹⁵⁴⁰ Сборник статистических сведений по Уфимской губернии. Том 2. Стерлитамакский уезд. Оценочно-статистические материалы по данным местных исследований 1895 и 1897 гг. Самара, 1899, С. 81.

¹⁵⁴¹ LVVA, 13. f., 2. apr., 8852. l., 10., 20. lp.

¹⁵⁴² Ozols, J. Pa Baškīrijas latvju kolektīviem (Informatīvs apskats) // Komunāru Cīņa, 30.11.1932, Nr. 276; CGIA RB, R-473 f., 1. apr., 3541. l.

Latviešu masveidīgā pārceļošana jau 1895. gadā radīja interesi arī apkārtējo privātmuižu īpašnieku vidū, tiem cerot uz iespējām izrentēt vai pārdot arī savu īpašumu daļas. Kurzemes gubernators Dmitrijs Sverbejevs (*Свербеев*) (1845–1921) jau 1895. gada maijā saņēma privātu vēstuli no Finanšu ministrijas padomes locekļa Aleksandra Rajeva (*Раев*) (1823–1901), kurā tas piedāvāja Kurzemes pārceļotāju nometināšanu tam piederošā zemes gabalā Ufas guberņas Beļbejas apriņķī.¹⁵⁴³

Ap 1900. gadu Ufas guberņas Sterlitamakas apriņķa Kalkaševas pagastā, attālāk no iepriekš izveidotajām, tika nodibināta Bankovas kolonija. To veidoja galvenokārt no Ziemeļvidzemes izceļojušie zemnieki, kuri zemi Ufas guberņā pirka no baškīriem.¹⁵⁴⁴

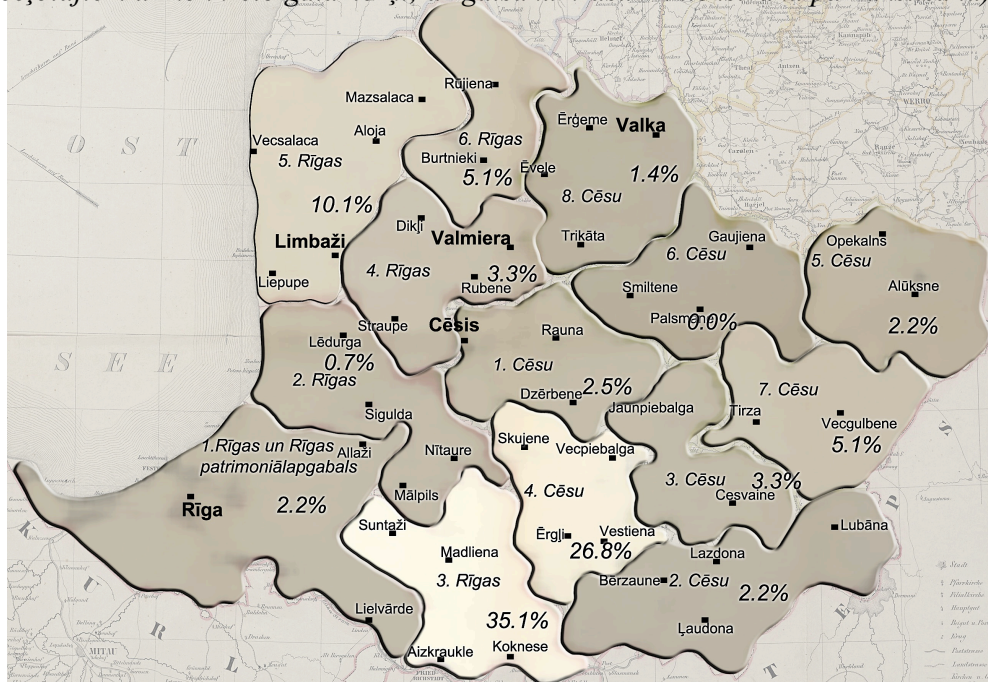
20. gs. sākumā Ufas guberņas Urman-Kudeiskas pagastā tika nodibinātas arī vairākas Latgales latviešu pārceļotāju kolonijas – Līksna, Dvinska, Jergazinas viensētas.¹⁵⁴⁵

Kopumā 19.–20. gs. mijā Ufas guberņā dzīvoja ap 3800 latviešu¹⁵⁴⁶, līdz 1. pasaules karam to skaits pieauga līdz aptuveni 6000.

5.1.10 Zemnieku pārceļošana uz Smoļenskas guberņu

Smoļenskas guberņā pierakstīto Vidzemes guberņas zemnieku skaits strauji pieauga 19. gs. 80. gados, kad arī sasniedza savu maksimumu (10% no visiem ārpusguberņas migrācijas gadījumiem). 19. gs. 90. gados tas veidoja vairs ap 5% ārpusguberņas migrācijas gadījumu.¹⁵⁴⁷ Visvairāk pārceļotāju uz Smoļenskas guberņu Vidzemē nāca no 4. Cēsu un 3. Rīgas draudzes tiesu iecirkņiem (ap 27 un 35% visu pārceļotāju). T.i., pārceļošanā, līdzīgi kā uz Mogiļevas guberņu, aktīvi bija Vidzemes guberņas Dienvidrietumu daļas zemnieki no Kokneses līdz Vidzemes augstienei.

Karte Nr. 87. Smoļenskas guberņā pierakstīto Vidzemes zemnieku izceļošanas vietas, 1859.–1899. g. (% no izceļotājiem uz konkrēto galamērķi; ar gaišāku krāsu – intensīvāka pārrakstīšana)¹⁵⁴⁸

¹⁵⁴³ LVVA, 422. f., 3. apr., 855. l., 45. lp.

¹⁵⁴⁴ LVVA, 13. f., 2. apr., 6293. l., 105., 108. lp.; No Bankovas latviešu kolonijas (Ufas gub., Sterlitamakas apriņķī, Kalkašovas pagastā) // Pēterburgas Avīzes, 17.06.1902, Nr. 57.

¹⁵⁴⁵ LVVA, 2706. f., 1. apr., 108., 110. l.; CGIA RB, R-473 f., 1. apr., 5588. l.; Подворная перепись крестьянского хозяйства Уфимской губернии. Уфимский уезд. Уфа: Печать, 1914. С. 187, 194.

¹⁵⁴⁶ Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897 г. Тетрадь 2. Том XLV: Уфимская губерния. [Б.м.], 1904.

¹⁵⁴⁷ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze. Skat. pielikumu Nr. 5.

¹⁵⁴⁸ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

Kurzemes guberņā, pēc dvēseļu revīziju papildinājumu datiem, Smoļenskas guberņai kā galamērķim nebija liela nozīme, taču citos avotos pārceļošana uz šo galamērķi ir zināma.¹⁵⁴⁹

Sludinājumi par privātmuižu pārdošanu Smoļenskas guberņā parādījās 19. gs. 70. gadu beigās.¹⁵⁵⁰ Vairākums latviešu pārceļotāju 19. gs. 80.–90. gados Smoļenskas guberņā apmetās uz pirktas vai rentētas privātmuižu zemes.¹⁵⁵¹ 19. gs. 80. gadu sākumā latviešu presē Smoļenskas guberņa tika raksturota kā teritorija ar plašām pieejamām vidējas kvalitātes zemes platībām, taču primitīvu agrotehniku, daudzām nolaistām muižām, kuru lauki pārvērtušies par krūmājiem.¹⁵⁵²

Latviešu kolonijas izvietojās Porečjes, Duhovščinas un Smoļenskas apriņķos, kā arī citviet guberņā.¹⁵⁵³ Par vienu no pirmajiem ieceļotājiem Smoļenskas guberņā uzskata kādu izdienējušo karavīru Andreju Greču, kurš bija uzraugs Smoļenskas guberņas Duhovščinas zirgu pasta stacijā. Pazīstot vietējos apstākļus, viņš bijis iniciators Porečjes apriņķa Rostovas kolonijas dibināšanai ar Zemnieku zemes bankas starpniecību 1882.–1884. gadā.¹⁵⁵⁴ Netālu no Rostovas kolonijas uz meža zemes 19. gs. 80. gadu otrajā pusē izveidojās arī citas kolonijas, pamatā ne lielākas par 10–15 ģimenēm katra. Tās dibināja pārceļotāji no Vidzemes guberņas un tādējādi izveidojās Mohinas, Goreckas, Petrokovas kolonijas netālu no Ribševas un Prečistojes.¹⁵⁵⁵

Uz Ziemeļiem no šīs koloniju grupas atradās Judinas latviešu kolonija, kuru 19. gs. 80. gadu vidū ar Zemnieku zemes bankas palīdzību dibināja divpadsmit zemnieki no Vidzemes guberņas.¹⁵⁵⁶ Divpadsmit ģimenes 1886. gadā ar bankas aizdevuma palīdzību nopirka arī Kaškurinas muižu Porečjes apriņķī uz Dienvidrietumiem no Judinas un tur izveidoja latviešu viensētu grupu.¹⁵⁵⁷

Vēlāk Porečjes un Duhovščinas apriņķos tika veidotas mazākas latviešu saimniecību grupas arī uz privātmuižu zemes un guberņā ieceļoja arī zemnieki no Kurzemes guberņas.¹⁵⁵⁸

Līdz 19. gs. 90. gadiem ar Zemnieku zemes bankas palīdzību Smoļenskas guberņā latvieši iepirka ap 1600 desetīnām zemes Smoļenskas, Duhovščinas un Porečjes apriņķos.¹⁵⁵⁹ Paralēli veidojās saimniecības uz rentētas zemes, kā arī tika pirktā zeme bez bankas aizdevuma.

19. gs. 80. gadu otrajā pusē privātmuižu zeme ar laikrakstu sludinājumu starpniecību latviešiem tika piedāvāta arī līdzās esošajā Belojes apriņķī.¹⁵⁶⁰ Tur nozīmīgākās bija 1893.–1894. gadā līdzās nodibinātā Trisvjate (Trīsvēta), Buļičevas un Medvedevas (Pustoš-Medvedeva) kolonijas. Tās dibinātas, pārdodot neapsaimniekotās grāfu Uvarova un Makajevska privātmuižu daļas. Pēc kolonistu pēcteču atmiņām, Makajevskis bija personīgi ieradies Baltijā, lai vienotos ar pircējiem.¹⁵⁶¹ 1893. gadā Medvedevā ieradās vietraudži, savukārt, 1894. gada aprīlī apmetās pirmie pārceļotāji.¹⁵⁶² Belojes apriņķī 19. gs. 90. gados līdzīgi tika izveidota Gundarovas kolonija.¹⁵⁶³

Duhovščinas apriņķī 1886. gadā tika nodibināta Zaharjinas kolonija netālu no Smoļenskas. Tur pārceļotāji no Limbažu apkārtnes sākotnēji rentēja zemi no Daugavpils apriņķa Līksnas muižas īpašniekam grāfam J. Plāteram-Zībergam piederošās Moščinku muižas, taču vēlāk

¹⁵⁴⁹ Dažādi gruntsgabali // Baltijas Zemkopis, 25.11.1881., Nr. 47.

¹⁵⁵⁰ Sludinājumi // Rīgas Lapa, 07.02.1878., Nr. 31; No iekšzemes // Baltijas Zemkopis, 25.11.1881., Nr. 47.; Sludinājumi // Latviešu Avīzes, 12.02.1886., Nr. 7.

¹⁵⁵¹ Par latviešu dzīvi Smoļenskas guberņā // Latviešu Avīzes, 11.06.1913., Nr. 151.

¹⁵⁵² No iekšzemes // Baltijas Zemkopis, 25.11.1881., Nr. 47.

¹⁵⁵³ Smoļenskas latvieši // Mājas Viesis, 31.05.1900., Nr. 22.

¹⁵⁵⁴ Latviešu kolonisti Krievijā // Mājas Viesis, 15.07.1898., Nr. 29.; Krasnais, 1980, 198., 207. lpp.; Beika, A. Latviešu zemnieki Smoļenskas zemē // Latvijas Vēsture, 1991, Nr. 3, 10. lpp.

¹⁵⁵⁵ Miežītis, M. Rostovas un apkārtējo koloniju vēsture // Padomju Līdumā, 05. 1928., Nr. 5.

¹⁵⁵⁶ No Jūdiņas // Balss, 13.09.1900., Nr. 37.; Pirmās ziņas par Judinu // Latviešu Zemnieks, 05.08.1927., Nr. 31.

¹⁵⁵⁷ No Koškurinas // Mājas Viesis, 09.02.1900., Nr. 6.; No Kaškurinas // Baznīcas Vēstnesis, 10.1900., Nr. 10.; No Kaškurinas // Mājas Viesis, 01.11.1895., Nr. 45.

¹⁵⁵⁸ No iekšzemes // Baltijas Zemkopis, 25.11.1881., Nr. 47.

¹⁵⁵⁹ Šķilters, 1928, 52. lpp.

¹⁵⁶⁰ Sludinājumi // Rota, 07.10.1886., Nr. 40.

¹⁵⁶¹ LNVM PD 3678. Rokraksts. Šalkone, A. Trīs latviešu kolonijas Smoļenskas apgabalā 1893.-1941.

¹⁵⁶² LNVM PD 3678. Rokraksts. Šalkone, A. Trīs latviešu kolonijas Smoļenskas apgabalā 1893.-1941.

¹⁵⁶³ No Gundarovas kolonijas // Krievijas Cīņa, 13.10.1922., Nr. 100.

to iegādājās īpašumā no muižas pārpircējiem.¹⁵⁶⁴ Jarcevas apkārtņē Duhovščinas apriņķī 19.–20. gs. mijā un 20. gs. sākumā radās vēl viena koloniju grupa. Tā bija visai izkaisīta, relatīvi lielāka un bija ap 1890. gadu nodibinātā Vorotišinas kolonija.

Pārceļošana līdzīgi turpinājās arī 20. gs. sākumā.¹⁵⁶⁵ Šajā laikā Baltijas pagastiem tika piesūtīti apkārtraksti par muižu sadalīšanu un pārdošanu Smoļenskas guberņā.¹⁵⁶⁶ Baltijā personīgi ieradās arī Zemnieku zemes bankas Smoļenskas nodaļas pārstāvji, lai aģitētu zemes iepirkšanai ar bankas starpniecību.¹⁵⁶⁷ 19. gs. pašās beigās un 20. gs. sākumā vairākas latviešu kolonijas tika nodibinātas Dorogobužas apriņķī Safonovas apkārtņē (lielākā – Pirogovo-Volkova), kā arī netālu no Jeļnas (Izmailova, Ņikiforova u.c.). Smoļenskas apriņķī, savukārt, tika izveidotas Veļinas un Bašutkas kolonijas.¹⁵⁶⁸

Jau 19. gs. 80. gadu sākumā zeme latviešiem tika pārdota arī Roslavļas apriņķī un tika lēsts, ka jau 1882. gadā tur dzīvoja ap 60 latviešu ģimeņu.¹⁵⁶⁹ Stodoļišces apkārtņē Roslavļas apriņķī atradās Rogovas un Sorvirogas kolonijas un to apkārtņē 19. gs. beigās tika izveidotas latviešu rentnieku un pusgraudnieku saimniecības arī citās apkārtējās muižās.¹⁵⁷⁰

19.–20. gs. mijā latviešu ieceļotāji no Vidzemes un Kurzemes guberņām nelielā skaitā apmetās arī Vjazmas apriņķī.¹⁵⁷¹

1897. gadā Smoļenskas guberņā dzīvoja 3485 latvieši, no kuriem 97% laukos un 78% bija nodarbināti lauksaimniecībā, t.i., tas bija tipisks zemnieku-kolonistu galamērķis.¹⁵⁷²

5.1.11. Zemnieku pārceļošana uz Vologdas guberņu

Krievijas Eiropas daļas Ziemeļu guberņas (Vologdas, Permas u.c.) tika kolonizētas 20. gs. sākumā, cenšoties izmantot mežainos kroņa zemes gabalos. 1906. gadā Baltijas guberņu vadībai tika lūgta informācija par iespējamo Vologdas guberņas kolonizācijā iesaistāmo zemnieku skaitu un no 1907. gada pavasara tika atklāta pārceļošana uz Vologdas guberņas Nikoļskas apriņķa Meževskas, Kičugo-Kuzjukas un Molomas rajoniem.¹⁵⁷³ Par pārceļošanas sagatavošanu bija atbildīga Lauksaimniecības un zemes ierīcības galvenās pārvaldes nodaļa Krievijas Eiropas daļas Ziemeļaustrumu guberņu kolonizācijas organizēšanai.

Kolonizācijai tika iedalīta noteikta valsts zemes platība un paredzēts piešķiramās zemes daudzums uz vienu vīrieti, kas Vologdas guberņā bija apmēram 7–15 desetīnas. Par piešķirto zemi bija jāmaksā necīgi izpirkuma maksājumi. Ik gadu ar Baltijas guberņu iestādēm notika sarakste par kolonizācijai piešķiramo zemes gabalu skaitu.¹⁵⁷⁴

1907. gadā Vologdas guberņā ieradās pirmie vietraudži no Vidzemes guberņas igauņu apdzīvotās daļas – apmēram 400 ģimenes no Veru apriņķa nosūtīja vietraudžus uz Nikoļskas apriņķi.¹⁵⁷⁵ No latviešu apdzīvotās Vidzemes guberņas daļas kā vietraudži uz Vologdas guberņu 1907. gadā devās dažas ģimenes no Vidzemes piejūras (Ainažiem, Vecsalacas) un Valkas

¹⁵⁶⁴ Latviešu kolonisti Krievijā // Mājas Viesis, 15.07.1898., Nr. 29; Sludinājumi // Balss, 11.06.1886., Nr. 24.

¹⁵⁶⁵ Starp kolonistiem // Dzimtenes Vēstnesis, 03.09.1911., Nr. 202.; Lūk, tā mēs dzīvojam // Latviešu Zemnieks, 23.12.1927., Nr. 51.

¹⁵⁶⁶ LVVA, 4798. f., 1. apr., 22. l., 34. lp.

¹⁵⁶⁷ Latviešus aicina uz izceļošanu // Liepājas Atbalss, 25.01.1910., Nr. 19.

¹⁵⁶⁸ No Veļinas // Mājas Viesis, 26.05.1904., Nr. 21. u.c.

¹⁵⁶⁹ Sludināšanas // Latviešu Avīzes, 05.05.1882., Nr. 18.

¹⁵⁷⁰ No Rogovas // Latviešu Avīzes, 18.05.1901., Nr. 40.

¹⁵⁷¹ No Vjazmas apriņķa // Pēterburgas Avīzes, 06.04.1902., Nr. 28.

¹⁵⁷² Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897 г. Том XL. Смоленская губ. [Спб], 1904.

¹⁵⁷³ LVVA, 13. f., 1. apr., 2471. l., 4. lpp.; 422. f., 8. apr., 868. l., 673. lp.; Kāds vārds par aizceļošanu un nomešanos Vologdas guberņā // Zemkopis, 19.09.1907., Nr. 38.;

¹⁵⁷⁴ LVVA, 13. f., 1. apr., 2471. l., 3. lpp.

¹⁵⁷⁵ LVVA, 13. f., 1. apr., 2471. l., 80. lpp.

apriņķa.¹⁵⁷⁶ Latviešu laikraksti puda kritisku viedokli par šo pārceļošanas virzienu, ņemot vērā skarbo klimatu un neizdevīgo ģeogrāfisko novietojumu tālu no lieliem centriem.¹⁵⁷⁷

Arī 1908. gadā Vidzemes latviešu daļā liela interese par Vologdas guberņas kolonizācijas kampaņu nebija.¹⁵⁷⁸ Taču ap 1909. gadu iesaiste izceļošanā uz Krievijas Ziemeļaustrumu guberņām pieauga. 1909. gadā apliecības pārceļošanai uz Vologdas guberņas Nikoļskas apriņķi saņēma vismaz 18 Valkas apriņķa zemnieku ģimenes.¹⁵⁷⁹ 1910.–1911. gadā pārceļotāju skaits vēl palielinājās. Lielākā daļa pārceļotāju nāca no Gaujienas, Jaunlaicenes, Palsmanes, Zvārtavas, Aumeistaru, Smiltenes, Zeltiņu, Ziemeru, Ilzenes, Lasberģa pagastiem Valkas apriņķī, kur 1910. gadā izceļošanai bija pieteikušās 254 ģimenes.¹⁵⁸⁰ Savukārt, 1911. gadā Vidzemes guberņai bija piešķirti jau 570 kolonizējamie viensētu gabali Vologdas guberņā un Valkas apriņķī zemes gabalus Nikoļskas apriņķī sadalīja starp aptuveni 135 ģimenēm.¹⁵⁸¹ 1912.–1914. gadā pārceļotāju skaits mazinājās, taču atsevišķi pieteikumi izceļošanai uz Oparinas apkārtni no Valkas apriņķa zemniekiem zemnieku lietu komisāriem vēl joprojām ienāca.¹⁵⁸² Tomēr ne visi, kuri pieteikušies, uz Vologdas guberņu arī izceļoja.

Kurzemes guberņas zemniekiem Vologdas guberņā 1910. gadā kolonizācijai tika piešķirti tikai 20 zemes gabali, tos paredzot Ilūkstes, Aizputes un Grobiņas apriņķu zemniekiem. Šajos apriņķos bija relatīvi daudz pārceļotāju uz kroņa zemi Sibīrijā, tomēr interese par izceļošanu uz Vologdas guberņu bija maza.¹⁵⁸³

Lielākās latviešu kolonijas izveidojās Oparinas stacijas apkārtnē. 1909. gadā tika dibināta Malomas kolonija ar aptuveni 60 saimniecībām.¹⁵⁸⁴ Otra bija t.s. Oparinas kolonija, kas faktiski bija etniski jaukti apdzīvota apkārtnē tuvāk Oparinas stacijai, kur latviešu pārceļotājiem bija ap 40 saimniecību.¹⁵⁸⁵ Taču klimatiskie apstākļi bija nelabvēlīgi un zemkopību ar kolonistiem pieejamajiem līdzekļiem uzsākt bija grūti. Tādēļ jau līdz 1. pasaules karam un arī vēlāk daudzi kolonisti izceļoja uz citiem galamērķiem Krievijā.¹⁵⁸⁶

1914. gadā tika aplēsts, ka Vologdas guberņā dzīvoja ap 1200 latviešu, no kuriem vairākums tur ieceļoja pēc 1910. gada. Lielākā kolonistu grupa bija Nikoļskas apriņķī – 800 latviešu, Vologdas apriņķī – 150–200 latviešu un mazākas grupas dzīvoja arī citviet.¹⁵⁸⁷

5.1.12. Zemnieku pārceļošana uz citiem galamērķiem Krievijas Eiropas daļā

Iepriekšminētie galamērķi Krievijas impērijas Eiropas daļā piesaistīja visvairāk latviešu pārceļotāju. Tomēr latviešu zemnieki nelielās grupās bija apmetušies arī citviet, lielākoties Krievijas centrālajās guberņās – Kalugas, Orlas u.c.

Salīdzinoši daudz latviešu, kuri bija nodarbināti lauksaimniecībā Krievijas Eiropas daļā, dzīvoja Kalugas guberņā. 1897. gadā tur dzīvoja 332 latvieši, ap 95% no tiem – laukos.¹⁵⁸⁸ Turklāt latviešu skaits Kalugas un arī kaimiņos – Orlas guberņā, 20. gs. sākumā vēl pieauga.

Kalugas guberņā latvieši kolonijās laukos apmetās jau 19. gs. 70.–80. gados, sākotnēji tie bija izceļotāji no Kurzemes guberņas.¹⁵⁸⁹ Agrīnā izceļošanas iniciatīva uz Kalugas guberņu

¹⁵⁷⁶ LVVA, 13. f., 1. apr., 2471. l., 84.-94. lp; Kāds vārds par aizceļošanu un nomešanos Vologdas guberņā // Zemkopis, 19.09.1907., Nr. 38.

¹⁵⁷⁷ Šmitmans, J. Latviešu kolonisti un to dzīve svešumā // Zemkopis, 25.06.1914., Nr. 26.

¹⁵⁷⁸ LVVA, 13. f., 1. apr., 2473. l.; 77. f., 16. apr., 389. l.

¹⁵⁷⁹ LVVA, 13. f., 1. apr., 2493. l.

¹⁵⁸⁰ LVVA, 22. f., 1. apr., 4728. l., 126.-136. lp.; Skat. arī No Vijciema // Mājas Viesis, 02.04.1909., Nr. 13.

¹⁵⁸¹ LVVA, 13. f., 1. apr., 2475. l., 89., 104. lp.

¹⁵⁸² LVVA, 22. f., 1. apr., 4728. l., 410.-411. lp.

¹⁵⁸³ LVVA, 422. f., 17. apr., 762. l., 4.-19. lp.

¹⁵⁸⁴ Molomas kolonistu dzīve // Latviešu Zemnieks, 20.05.1927., Nr. 20; Lielie grūtumi jau pārciesti // Sibīrijas Cīņa, 12.03.1926., Nr. 10.

¹⁵⁸⁵ Kā bijušās latvju kolonijas pārvēršas par kulturāliem centriem // Komunāru Cīņa, 30.09.1934., Nr. 225.; Krasnais, 226.

¹⁵⁸⁶ Savstarpējas pārrunas // Sibīrijas Cīņa, 16.04.1926., Nr. 15; Vēstule no Molomas kolonijas // Krievijas Cīņa, 05.04.1924., Nr. 37.

¹⁵⁸⁷ Latvieši Vologdas guberņā // Tēvija, 01.05.1914., Nr. 49.

¹⁵⁸⁸ Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том XV. Калужская губ. Тетрадь 2, [СПБ], 1903, skat. pielikumu Nr. 9.

Kurzemes guberņā, spriežot pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem, bija reģionāla – zemnieki nāca no Dobeles apriņķa Mežmuižas un Tukuma apriņķa Auces draudzēm.

Latvieši apmetās Žizdras pilsētas apkārtnē, kur līdz 1. pasaules karam uz pirktas vai rentētas privātmuižu zemes bija 40 latviešu saimniecību.¹⁵⁹⁰ Pirmie ieceļotāji no Kurzemes guberņas uz izrentētas zemes šeit apmetās 19. gs. 70. gados.¹⁵⁹¹ Taču sludinājumi par zemes izrentēšanu Žizdras apkārtnē latviešu presē parādījās jau 19. gs. 60. gadu otrajā pusē.¹⁵⁹² 19. gs. 70. gados latviešu no Kurzemes guberņas ieceļoja arī Orlas guberņas Djatkovā, netālu no Žizdras.

Centrālajās guberņās latvieši strādāja arī kā muižu pārvaldnieki un tas kļuva par pamatu pārceļotāju uzaicināšanai vai zemes iegūšanai. Piemēram, 1895. gadā desmit kalpu ģimenes Dundagā bija salīgtas par muižas kalpiem Malojaroslavcas apriņķa Kopenkino muižai pēc tās pārvaldnieka Ernesta Skujiņa uzaicinājuma.¹⁵⁹³ 1892. gadā tika lēsts, ka Kalugas guberņā apmetušies ap 160 latviešu, no kuriem liela daļa bija tieši kalpotāji muižās.¹⁵⁹⁴

1909. gadā 17 ģimenes no Vidzemes guberņas apmetās Kalugas guberņas Malojaroslavcas apkārtnē grāfa Tolstoja Dubrovo-Mansurovas muižā.¹⁵⁹⁵ Grāfam Iļjam Tolstojam (*Толстой*) (1866–1933), rakstnieka Ļeva Tolstoja dēlam, piederošajā muižā pēc 1906. gada vispirms tika izcirsts mežs un pēc tam īpašnieks centās celmaini pārdot. Par Tolstoja starpnieku 1908. gadā kļuva kāds rīdzinieks, kurš latviešiem piedāvāja muižas zemi pirkt ar Zemnieku zemes bankas palīdzību par 20–100 rubļiem desetīnā. Līdz 1. pasaules kara sākumam tur tika izveidotas ap 40 latviešu saimniecības.¹⁵⁹⁶

1910.–1914. gadā pārceļošana uz Kalugas guberņu turpinājās un tika ziņots par Lejaskurzemes zemnieku izceļošanu uz Kalugas guberņu no Pērkones, Rudbārziem.¹⁵⁹⁷

20. gs. sākumā vairākas kolonijas uz privātpašnieku zemēm Kurzemes guberņā tika nodibinātas Malojaroslavcas apriņķī pie Suhodrevas stacijas, netālu no Dubrovo-Mansurovas. Viena no viensētu grupām bija Fjodorovka ar četrām saimniecībām.¹⁵⁹⁸ 1910. gadā netālu no Dubrovo-Mansurovas un citām kolonijām zemi Baltijas pārceļotājiem pārdeva Kašurinas privātmuižas īpašniece N. Kartavceva.¹⁵⁹⁹ 1913. gadā 11 pārceļotāju ģimenes nodibināja koloniju Novinskaja Dača muižā, 20. gs. sākumā dibinātas arī nelielās Borodinas, Kukleikas u.c. kolonijas.¹⁶⁰⁰ Latviešu viensētas izveidojās arī Babajevas pagastā, ap Kozlovu, kur atradās vairākas nelielas latviešu viensētu grupas – Laski, Šalka u.c. Arī šeit dzīvojošie latvieši bija ieceļojuši ap 1910. gadu, pamatā no Kurzemes un Vitebskas guberņām.¹⁶⁰¹ Līdzīgas latviešu viensētu grupas ar dažām saimniecībām 20. gs. sākumā izveidojās arī citviet Kalugas guberņā.¹⁶⁰²

1907.–1909. gadā Baltijas latviešus pārceļošanai aģitēja arī Zemnieku zemes bankas Kalugas nodaļa, tomēr vismaz līdz 1909. gadam šai iniciatīvai nebija īpašas sekmes.¹⁶⁰³ Arī vēlāk zemnieku lietu komisāriem Baltijā tika nosūtīti apkārtraksti no Kalugas guberņas zemes ierīcības

¹⁵⁸⁹ Malojaroslavca (Kalugas gub.) // Dzimtenes Vēstnesis, 27.01.1910., Nr. 21.

¹⁵⁹⁰ Malojaroslavca (Kalugas gub.) // Dzimtenes Vēstnesis, 27.01.1910., Nr. 21

¹⁵⁹¹ Evaņģ. luteru palīdzības lāde // Latviešu Avīzes, 25.10.1878., Nr. 43.

¹⁵⁹² Sludināšanas // Latviešu Avīzes, 24.01.1868., Nr. 4.

¹⁵⁹³ LVVA, 422. f., 2. apr., 468. l.

¹⁵⁹⁴ Kāpēc mums vajag palīdzības lādes? // Latviešu Avīzes, 21.10.1892., Nr. 43.

¹⁵⁹⁵ Malojaroslavca (Kalugas gub.) // Dzimtenes Vēstnesis, 27.01.1910., Nr. 21.; Šmitmans, J. Latviešu kolonisti un to dzīve svešumā // Zemkopis, 25.06.1914., Nr. 26;

¹⁵⁹⁶ Krastiņš, G. Latvieši Kalugas guberņā // Krievijas Cīņa, 15.10.1927., Nr. 119. Skat.: Vīksna, V. Latviešu līdumnieki Krievzemē // Karogs, 10.1989., Nr. 10., 126.-134., 11.1989., Nr. 11., 126.-132. lpp.; Sludinājumi // Dzimtenes Vēstnesis, 07.02.1909., Nr. 31.

¹⁵⁹⁷ No Pērkones // Latviešu Avīzes, 14.04.1911., Nr. 41.; Kolonistu aizceļošana // Jaunās Latviešu Avīzes, 10.05.1911., Nr. 37.; Aizceļošanas kustība // Liepājas Atbalss, 30.04.1912., Nr. 97.

¹⁵⁹⁸ Buks, G. Vēstule iz Dača Fedorovkas // Sadzīve, 24.12.1909., Nr. 151.

¹⁵⁹⁹ Malojaroslavca (Kalugas gub.) // Dzimtenes Vēstnesis, 27.01.1910., Nr. 21.; Sludinājumi // Dzimtenes Vēstnesis, 02.02.1910., Nr. 26.

¹⁶⁰⁰ Dzeršana vainīga // Latviešu Zemnieks, 28.01.1927., Nr. 4; Vēstule no Kukleikas kolonijas // Krievijas Cīņa, 23.08.1923., Nr. 94.

¹⁶⁰¹ Kozlovas kolonijas dzīvei jāuzlabojas // Latviešu Zemnieks, 24.12.1925., Nr. 17.

¹⁶⁰² Krastiņš, G. Latvieši Kalugas guberņā // Krievijas Cīņa, 15.10.1927., Nr. 119.; Latvieši Kalugas guberņā // Latviešu Avīzes, 02.05.1909., Nr. 35.

¹⁶⁰³ Latvieši kā priekšzīmīgi lauksaimnieki // Zemkopis, 05.05.1909., Nr. 19.

komisijas, kuros piedāvāja “Krievijas vāciešiem, poļiem, čehiem, latviešiem, igauņiem u.c. viensētas un zemes atgriezumus”.¹⁶⁰⁴ Tomēr lielāku Baltijas izceļotāju pieplūdumu kavēja samērā augstās zemes cenas reģionā.

Orlas gubernā latviešu koloniju bija mazāk, lielākoties Brjanskas apriņķī. Lielākā latviešu koloniju grupa atradās Bežickas apkārtnē, kur bija Baltijas (Baltijas Atbalss), Atvases un Gorbačovs kolonijas, kopā ap 100 latviešu saimniecību.¹⁶⁰⁵ Latvieši dzīvoja arī netālu no Djatkovo miesta, Spasskā, vēlāk – Latišovkā. Pirmie ieceļotāji, 11 ģimenes no Kurzemes gubernas, šeit ieradās jau 1873. gadā un apmetās uz rūpniekam S. Maļcovam piederošajās zemes pie Djatkovo. S. Maļcovam Rīgā piederēja noliktavas, t.i. viņam bija kontakti ar Baltijas gubernām.¹⁶⁰⁶

Lielākā Orlas gubernā nodibinātā latviešu kolonija bija ap 1910. gadu izveidotā Baltija (vēlāk – Baltijas Atbalss) ar apmēram 50 saimniecībām. Pirmajos gados ieceļotāji zemi rentēja, bet pēc tam pirka īpašumā.¹⁶⁰⁷

Dažas latviešu kolonijas 20. gs. sākumā bija arī blīvi apdzīvotajā Maskavas apkārtnē. Lielākā no tām bija jauktā latviešu un igauņu Hamenovs (Tompas) kolonija pie Rumjancevas stacijas. To uz izrentētas meža zemes dibināja pēc 1907. gada.¹⁶⁰⁸ Šajā laikā apmēram desmit saimniecību liela viensētu grupa dibināta arī uz Pokrovas muižas zemes Kļinas apriņķī.¹⁶⁰⁹

Jaroslavļas gubernā latviešu kolonijas pamatā atradās Mologas apriņķī.¹⁶¹⁰ 19. gs. 90. gadu beigās 20 latviešu pārceļotāju saimniecības Jaroslavļas gubernā bija Ļubļinas kolonijā, kur latvieši gan zemi iepirka, gan rentēja šajā un apkārtnē muižās.¹⁶¹¹ 20. gs. sākumā dibinātas arī citas latviešu kolonijas – Zamarokova, Ivanovska.¹⁶¹²

Dokumentēta arī latviešu pārceļošanas iniciatīva uz Voronežas gubernu, kurp 1868.–1869. gadā, neražas laikā, aizceļoja ap 140 Kurzemes gubernas zemnieku. Ieceļotāji lielākoties bija atvaļinātie kareivji, kuri cerēja uz tiem pienākošās zemes piešķiršanu pēc dienesta, taču Baltijas gubernā kroņa zemes trūkuma dēļ to saņemt nevarēja. Pārceļotāji no 1868. gada rudens ieradās nožēlojamā stāvoklī un tika noņemti Bogučaras apriņķī uz kroņa zemes.¹⁶¹³

5.1.12. Zemes iegūšanas un saimniecības uzsākšanas problēmas zemnieku kolonijās

Kolonijas, kā tās dēvēja pārceļotāji, pēc būtības bija pārceļotāju viensētu grupas citu etnosu apdzīvotās teritorijās. Tās lielākoties bija monoetniskas un izņēmums bija atsevišķas jauktas kolonijas. Jaukta latviešu un igauņu kolonija bija Gorbova Mogiļevas gubernā, Bankova Ufas gubernā, līdzās atradās latviešu Boļšie Seļiški un igauņu Malije Seļiški Novgorodas gubernā u.tml.¹⁶¹⁴

Zemnieku koloniju dibināšana notika vairākos veidos. 19. gs. 40.–60. gados zemnieku cerības bija saistītas ar valsts iesaisti to pārceļšanā uz jaunām dzīvesvietām. Kopš 19. gs. 60. gadiem galvenā nozīme bija muižnieku privātām iniciatīvām ar mērķi nodrošināt darbaspēku, kā arī pašu zemnieku centieniem rast izdevīgas zemes pirkšanas vai rentes iespējas. Kroņa zemi

¹⁶⁰⁴ LVVA, 22. f., 1. apr., 4696. l., 160.-162. lp.

¹⁶⁰⁵ Celms, A. Latsekcijas sasniegumi un trūkumi // Krievijas Cīņa, 18.08.1927., Nr. 94.

¹⁶⁰⁶ Жинжикова, И. Три первых века истории Дятковского.

http://historydjakovo.ucoz.ru/publ/djakovo/tri_pervykh_veka_istorii_djakova/2-1-0-66 (pēdējo reizi skatīts 12.03.2014.)

¹⁶⁰⁷ No “Baltijas ciemata” // Krievijas Cīņa, 27.07.1922., Nr. 67.

¹⁶⁰⁸ Lielāku vērtību Tompa kolonijai // Latviešu Zemnieks, 26.06.1931., Nr. 35.

¹⁶⁰⁹ Millers, Ž. Kā mēs saimniekojam // Krievijas Cīņas Lauksaimniecības Pielikums, 15.05.1925., Nr. 11.

¹⁶¹⁰ Jaroslava // Jaunais Ceļš, 22.04.1914., Nr. 90.

¹⁶¹¹ Baznīcas Vēstnesis, 08.1900., Nr. 8.

¹⁶¹² Zamarokovas kolonija // Latviešu Avīzes, 14.01.1915., Nr.13; Mūsu gani (Ivanovkas kol.) // Krievijas Cīņa, 06.03.1924., Nr. 26.

¹⁶¹³ Par dažā kurzemnieka likteni, kas uz svešām zemēm gājis viegla dienas meklēt // Latviešu Avīzes, 11.03.1870., Nr. 10; Fēre, E. Lūgšana pie tautas brāļiem un ticības biedriem // Latviešu Avīzes, 09.04.1875., Nr. 15; Krasnais, 1980., 234. lpp.

¹⁶¹⁴ No Boļšajas-Seļištsenskās kolonijas // Tēvija, 29.07.1898., Nr. 30.; No Gorbičas latviešu kolonijas // Latviešu Avīzes, 08.12.1899., Nr. 49.

Krievijas Eiropas daļā latviešu pārceļotāji ieguva reti.¹⁶¹⁵ Valsts kolonizācijas politikas ietvaros bija paredzēta tikai pārceļošana tikai uz Vologdas guberņu, kā arī Sibīriju un Tālajiem Austrumiem.

Kā secināja Baltijas pagaidu ģenerālgubernators Aleksandrs Mellers-Zakomeļskis, latviešu zemnieki no Baltijas guberņām nelabprāt aizceļoja uz Krievijas Ziemeļu daļas, Sibīrijas, Tālo Austrumu guberņām un pēc iespējas deva priekšroku apmesties kaimiņu guberņās.¹⁶¹⁶ Tam bija gan praktiski, gan arī emocionāli aspekti.¹⁶¹⁷

Krievijas Eiropas daļā pārceļošana pamatā bija balstīta uz privātām saimnieciskām iniciatīvām. Baltijas guberņās 19. gs. otrajā pusē vairākkārt sekmīgi darbojās muižnieku pilnvarotie, kuri vervēja pārceļotājus. To veicināja citu zemes īpašnieku pieredze, arī latviešu zemnieku pozitīvais tēls, pārliecība, ka Baltijas pārceļotāji būs gatavi maksāt noteikto zemes cenu vai uzlabot saimniecību. Svarīgs faktors bija pēc brīvvalstis Krievijā paputējušo muižu zemes iegāde vai iznomāšana. Tika pirktas un apsaimniekotas veselas muižas vai pusmuižas (foļvarkas), kā arī t.s. “pustošas” – neapstrādātas muižu daļas.¹⁶¹⁸

Līdzās zemnieku izceļošanai no Baltijas, paralēli pastāvēja arī atkārtotā pārceļošana. Proti, bija zemnieki, kuri vairākkārt mainīja dzīvesvietas dažādās guberņās. Piemēram, atvaļinātais karavīrs Kārlis Lūsis 19. gs. 70. gados no Vidzemes guberņas tika pierakstīts Pleskavas guberņā, 1895. gadā ieradās Ufas guberņā, kur, savukārt pēc gada iesniedza lūgumu par pārceļšanos uz kroņa zemi Omskas apriņķī.¹⁶¹⁹ No Ufas guberņas latviešu kolonijām daļa zemnieku 19. gs. 90. gados un 20. gs. sākumā pārceļoja uz Sibīriju, Tālajiem Austrumiem, Kalugas, Smoļenskas, Kijevas guberņām, pat uz Brazīliju.¹⁶²⁰

Atkārtotas pārceļošanas iemesli lielākoties bija saistīti ar rentes attiecību problēmām, retāk zemnieki aizceļoja no kolonijām, kur zeme bija iepirkta īpašumā (piemēram, Kalniņa kolonija Ufas guberņā). Pamatā izceļošanas iemesls bija rentes palielināšana, rentes termiņa beigas, centieni atrast zemi, ko iegādāties īpašumā. Svarīgs faktors bija arī muižas īpašnieka, nomaiņa, kā rezultātā mainījās rentes nosacījumi.¹⁶²¹

Sākotnējo informāciju par pārceļošanas iespējām zemnieki ieguva no sludinājumiem laikrakstos, mutvārdu informācijas, pagastā vai guberņā iebraukušajiem pārceļošanas aģentiem, arī radniekiem un paziņām.

Pārceļotāji laikrakstos tika aicināti rūpīgi izvērtēt darījumu, lūgt zinātājus palīdzēt zemes iegādē un neuzticēties aizdomīgiem zemes pārdevējiem.¹⁶²² Jau kopš 19. gs. 60. gadiem izplatījās ziņas par krāpšanas gadījumiem, savstarpēji apvainojumi par nepatiesas informācijas sniegšanu par zemi.¹⁶²³ Krāpšanas gadījumi, vilšanās zemes kvalitātē un citos apstākļos nebija retums, taču arī pārceļotāji tika kritizēti par nepietiekamu sagatavošanos pārceļošanai. Priekšzīmīgais veids, kā tika ieteikts organizēt zemes pirkšanu, bija iepriekšējā vasarā doties apskatīt piedāvāto zemes gabalu, lai nākamajā pavasarī varētu tur apmesties un līdz ziemas sākumam pabeigt pirmo ēku celtniecību.¹⁶²⁴

¹⁶¹⁵ Par Saratovas guberņā dzīvojošiem latviešiem // Balss, 20.01.1888., Nr. 3; No Kameņikas kolonijas (Novgorodas guberņā) // Tēvija, 03.01.1896., Nr. 1.

¹⁶¹⁶ LVVA, 6989. f., 14. apr., 36. l., 49. lp.

¹⁶¹⁷ Jürgenson, A. The wild and homely Siberia – how Siberian Estonians perceive their natural environment. P. 57 (<http://www.folklore.ee/folklore/vol21/siberia.pdf>. (Pēdējo reizi skatīts 21. 03. 2010.))

¹⁶¹⁸ Reinbahs, J. Toropecas apriņķa latvieši // Balss, 09.04.1880., Nr. 28. Šķilters, 1928, 44.-45. lpp.

¹⁶¹⁹ LVVA, 77. f., 1. apr., 4742. l.; 15. f., 1. apr., 1814. l., 114. lp.

¹⁶²⁰ No Baltijas kolonijas (Ufas gub.) // Mājas Viesis, 1902, Nr. 35.; CGIA RB, I-9 f., 1. apr., 833. l., 52. lp.; No Bakaldinas (Ufas gub., Sterlitamakas apr.) // Mājas Viesis, 1902, Nr. 11; No Arhangelas kolonijas (Ufas guberņā) // Pēterburgas Avīzes, 1904., Nr. 18.

¹⁶²¹ Svešs un pats // Baltijas Zemkopja Pielikums, 30.12.1881., Nr. 52; No Rogovas latviešu kolonijas Smoļenskas guberņā // Tēvija, 20.05.1898., Nr. 20.

¹⁶²² Kāds Vitebskas latvietis // Baltijas Vēstnesis, 18.04.1887., Nr. 87.

¹⁶²³ Kļaviņš, P. Par ievērošanu aizgājējiem uz Vitebskas guberņu // Balss, 07.03.1890., Nr. 10;

¹⁶²⁴ Baidiņš, K. Kas jāievēro latviešiem, kuri nodomā aiziet uz Iekšskrievijas guberņām uz dzīvi // Balss, 21.06.1889., Nr. 25.

Zemes pirkšana pamatā notika trijos veidos. Daļa turīgo pircēju zemi pirka, samaksājot visu summu pie pirkuma līguma noslēgšanas, citi samaksāja daļu summas, un nesamaksāto daļu noformēja kā aizdevumu, ieķīlājot zemi. Kopš 19. gs. 80. gadiem aizdevumus varēja saņemt arī Zemnieku zemes bankas nodaļās.¹⁶²⁵ Zemes bankas pakalpojumi tika plaši izmantoti Novgorodas, Smoļenskas, Ufas, Kalugas, Ziemeļrietumu guberņās un citviet.¹⁶²⁶ Bankas darbība gan kritizēta kā zemnieku “aplaupīšana”¹⁶²⁷, tomēr daudziem tā bija iespēja iegūt zemi un uzsākt saimniekošanu.

Zemi latviešu pārceļotāji dalīja viensētu saimniecībās – Baltijas guberņu pārceļotāji bija viensētu sistēmas nedalīti piekritēji.¹⁶²⁸ Zemes cena bija zemāka tad, ja kolonisti pirka lielāku muižu un pēc tam to sadalīja viensētās, taču par šādu pirkumu vienoties nebija vienkārši.¹⁶²⁹ Pēc pirkšanas īpašumā zemes gabali tika vai nu pēc iespējas vienlīdzīgi sadalīti, kas gan izsauca strīdus un nesaskaņas, vai arī rīkota labāko zemes gabalu vairāksolīšana. Pārējo zemi pircēju grupa savstarpēji sadalīja un katrs maksāja platībai atbilstošu summu.¹⁶³⁰ Ja muižas centrs bija labā stāvoklī, to pārņēma turīgākie pircēji, ja tāda nebija, tad zemes platību sadalīja.¹⁶³¹ Piemēram, 19. gs. 80. gadu pirmajā pusē 52 latviešu ģimenes kopīgi pirka Staškovas muižu Mogiļevas guberņas Oršas apriņķī, tajā skaitā muižas centru. Pircēji kopīgi noslēdza vienu kontraktu ar Zemnieku zemes banku. Taču sākās strīdi par robežām pircēju vidū un daļa kolonistu aizceļoja.¹⁶³² Citos gadījumos zemes pārdevēji jau zemi iepriekš sadalīja mazākos, zemnieku saimniecību dibināšanai piemērotos nogabalos.

Koloniju dibinātāji parasti cerēja, ka izdosies nodibināt pietiekami lielu koloniju, vismaz 20–30 saimniecību, lai varētu ierīkot lūgšanu namu un skolu, organizēt sabiedrisko dzīvi.¹⁶³³ Tomēr saimniecību skaits kolonijās un arī vidējās saimniecību platības ievērojami atšķīrās. Zabolotjes kolonijā Pleskavas guberņas Holmas apriņķī zemi pirka astoņas zemnieku ģimenes, sadalot to pēc katra iespējam 20–300 desetīnu platībā.¹⁶³⁴ Kaškurinas kolonijā Smoļenskas guberņā, kas arī bija sadalīta privātmuiža, bija ap 50 saimnieku un zemes platība bija 5–50 desetīnas, t.i., izveidojās atšķirīga lieluma un dzīvotspējas saimniecības.¹⁶³⁵

Latviešu zemnieki veidoja viensētas arī uz rentētas zemes. Rentes līgumu lielākais risks bija rentes pieaugums un muižas attieksmes maiņa.¹⁶³⁶ Tā rezultātā varēja zaudēt iekoptu saimniecību, savukārt, izrentētājs ieguva iestrādātu zemes gabalu un ēkas.¹⁶³⁷ Tiesa, veiksmīgākajos gadījumos bijušie rentnieki privātmuižu zemi ar laiku iepirka īpašumā.¹⁶³⁸ Zināms līguma nodrošinājums bija tā apstiprinājums tiesā.¹⁶³⁹ Tomēr dažkārt vienošanās par zemes renti pat notika tikai mutiski.¹⁶⁴⁰

¹⁶²⁵ Lielbārzu Kārlis. Par latviešu aiziešanu uz Iekšskrieviju // Baltijas Vēstnesis, 02.05.1889., Nr. 99.

¹⁶²⁶ Zaļkalns, J. Ogoreļje // Latviešu Avīzes, 21.02.1915., Nr. 50; No Berezovskas latviešu kolonijas // Tēvija, 12.01.1908., Nr. 5. Smoļenska // Balss, 30.04.1886., Nr. 18. Kļava, J. No latviešu kolonijas “Baložciems” (Ufas guberņā) // Baznīcas Vēstnesis, 08.1901., Nr. 8. No Vidrejas // Latvija, 19.03.1907., Nr. 64.

¹⁶²⁷ Šķilters, 1928, 28.-29. lpp.

¹⁶²⁸ Latviešu kolonisti Krievijā // Mājas Viesis, 15.07.1898., Nr. 29.

¹⁶²⁹ Baidiņš, K. Kas jāievēro latviešiem, kuri nodomā aiziet uz Iekšskrievijas guberņām uz dzīvi // Balss, 21.06.1889., Nr. 25.

¹⁶³⁰ Beika, A. Latviešu zemnieks Smoļenskas zemē // Latvijas Vēsture, 1991., Nr. 3., 10. lpp.

¹⁶³¹ No Brasovas un apkārtnes // Tēvija, 18.02.1898., Nr. 7.

¹⁶³² No Staškovas // Tēvija, 06.01.1899., Nr. 1.

¹⁶³³ Aizgājēju lietā // Balss, 09.05.1884., Nr. 19.

¹⁶³⁴ Dreimanis, A. No Zabolotjes // Mājas Viesis, 18.01.1892., Nr. 3.

¹⁶³⁵ Zvaigzne, A. No Kaškurinas (Smoļenskas gub.) // Mājas Viesis, 21.03.1892., Nr. 12. No Kaškurinas // Mājas Viesis, 05.09.1892., Nr. 36.

¹⁶³⁶ Baidiņš, K. Kas jāievēro latviešiem, kuri nodomā aiziet uz Iekšskrievijas guberņām uz dzīvi // Balss, 28.06.1889., Nr. 26.

¹⁶³⁷ No Korpovas // Tēvija, 29.11.1895., Nr. 48; Kādi vārdi laimes meklētāju lietā // Balss, 14.05.1897., Nr. 20; No

Rudobelkas, Minskas guberņā // Latviešu Avīzes, 14.01.1898., Nr. 2; No Loznas miestīņa un apkārtnes // Tēvija, 06.12.1900., Nr. 49; No Radjinas latviešu kolonijas // Latviešu Avīzes, 16.08.1908., Nr. 66; Kāds vārds par kolonijām Tveras guberņā // Tēvija, 16.02.1908., Nr. 20; No Galičas // 01.04.1910., Nr. 39.

¹⁶³⁸ No Karlovas // Mājas Viesis, 08.06.1891., Nr. 23.

¹⁶³⁹ Par Novgorodas guberņā dzīvotspējīgiem latviešiem // Baltijas Vēstnesis, 20.12.1878., Nr. 51.

¹⁶⁴⁰ No Seļcovas kolonijas // Tēvija, 30.12.1898., Nr. 52.

Rentes termiņi bija atšķirīgi – no dažiem līdz pat 36 gadiem. Parasti tika paredzēti vairāki pirmie brīvgaadi, lai varētu uzsākt saimniekošanu, kā arī termiņi saimniecības ierīkošanai.¹⁶⁴¹ Detalizētāk izstrādātajos līgumos bija uzskaitīti rentnieka pienākumi, tajā skaitā sējas kārtība, ēku celtniecība u.tml., ko pirmajos saimniekošanas gados ne vienmēr bija iespējams precīzi izpildīt.¹⁶⁴²

Pārceļotāju pirmās grūtības bija pārceļšanās uz jauno dzīvesvietu. Līdz 19. gs. 60. gadiem to aprūtināja lielie pa sauszemi veicamie attālumi. 19. gs. 60.–80. gados paplašinājās dzelzceļu tīkls Krievijā, taču vēl 19. gs. 80. gados tika ziņots par izceļotāju kolonnām ar zirgu pajūgiem, kuros saliktas līdz ņemamās lietas.¹⁶⁴³ To saraksts bija atšķirīgs. Ja tas bija iespējams, dažkārt līdz tika paņemti pat arkli, ar kuriem pārceļotāji bija pieraduši strādāt.¹⁶⁴⁴ Nabadzīgākie pārceļotāji līdz pat ņēma segas, traukus, vērptamo ratiņu, vajadzīgākos instrumentus, īpaši laikā, kad nebija iespējas mantas pārsūtīt pa dzelzceļu.¹⁶⁴⁵ Ceļojot pa dzelzceļu līdz tika ņemti arī lielāki priekšmeti – vērptjamie ratiņi, piederumi aušanai, pat mēbeles. Līdz tika ņemta ne tikai nauda, bet arī jau sagatavota pārtika. Savukārt, “garīgā maize” bija līdzpaņemtās grāmatas, parasti reliģiska satura.¹⁶⁴⁶

Saimniecības uzsākšana daudzviet bija līdzīga. Lai zeme būtu lētāka, latviešu pārceļotāji reti pirka iekoptas zemes un vēl retāk – apbūvētas saimniecības. Dažkārt, kā, piemēram, Tigodas kolonijā Novgorodas guberņā, pārceļotāji apmetās uz aizaugušām atmatām un pļāvām, kur izcirta un izdedzināja krūmus.¹⁶⁴⁷ Taču visai bieži pārceļotāji apmetās mežos vai izcirtumos.

Vispirms bija jānocērt daļa meža, jāuzbūvē pirmā apkurināmā ēka; smagos darbos tika iesaistīti visi ģimenes locekļi, arī sievietes.¹⁶⁴⁸ Svarīgs faktors bija pietiekams darbaspēks un naudas līdzekļi.¹⁶⁴⁹ Vispirms tika celtas zemniecas vai arī nelielas koka celtnes, ko vēlāk izmantoja kā pirtis vai klētis.¹⁶⁵⁰ Smagākais darbs bija līduma lišana.¹⁶⁵¹ Pirmajā vasarā būtiskākais bija sagatavot kaut nelielu zemes platību dārzam un tīrumam.¹⁶⁵² Grūtākās bija pirmās ziemas, kad uzceltas bija pirmās pagaidu ēkas un vēl nebija labu tīrumu, bet gan tikai celmaine. Kā to raksturoja paši kolonisti – tā bija īsta “līdumnieku dzīve”, cīņa ar “mūžamežu”.¹⁶⁵³

Ufas guberņas Arhlatviešu kolonijā divus gadus pēc tās dibināšanas lielākajai daļai ieceļotāju ģimeņu bija uzcelta dzīvojamā ēka, daļai stallis, kā arī pirts vai rija.¹⁶⁵⁴ Pēc 5–6 gadiem no kolonijām tika ziņots, ka zemnieki ir uzcēlušī nepieciešamās ēkas.¹⁶⁵⁵ Pēc 6–7 gadiem normālos apstākļos pārceļotāji uz meža zemes bija nolīduši 7–10 desetīnas aramzemes.¹⁶⁵⁶ Taču,

¹⁶⁴¹ Gibbeik, J. No Mogiļevas // Latviešu Avīzes, 18.08.1871., Nr. 33.; Latviešu dzīve Krievuzemē // Mājas Viesis, 25.12.1871., Nr. 52; No Vietalvas // Balss, 14.03.1884., Nr. 11.; Baidiņš, K. Kas jāievēro latviešiem, kuri nodomā aiziet uz Iekškrīevijas guberņām uz dzīvi // Balss, 28.06.1889., Nr. 26.

¹⁶⁴² Bahmanis, K. Latviešu aizgājēju liktenis Ufas guberņā // Pēterburgas Avīzes, 08.12.1902., Nr. 98.

¹⁶⁴³ Aizgājēju lietā // Balss, 09.05.1884., Nr. 19.

¹⁶⁴⁴ Zaļkalns, J. Par zemes mēslošanu caur dedzināšanu // Zemkopis, 14.05.1897., Nr. 20.

¹⁶⁴⁵ Labāk zīle rokā, nekā mednis kokā // Latviešu Avīzes, 12.08.1865., Nr. 32; Šulcs, R. Patiesīgs notikums // Latviešu Avīzes, 29.07.1865., Nr. 30; Šķilters, 1928., 25. lpp.

¹⁶⁴⁶ Strautniece, V. Zeme, zeme – kas tā zeme?, 143. lpp.

¹⁶⁴⁷ Zaļkalns, J. Par zemes mēslošanu caur dedzināšanu // Zemkopis, 14.05.1897., Nr. 20.

¹⁶⁴⁸ No Martuševas // Mājas Viesis, 03.02.1870., Nr. 5.

¹⁶⁴⁹ Lielbārzū Kārlis. Par latviešu aiziešanu uz Iekškrīeviju // Baltijas Vēstnesis, 02.05.1889., Nr. 99.

¹⁶⁵⁰ Šķilters, 1928, 53. lpp.

¹⁶⁵¹ Zvaigzne, A. No Pribikavas muižas novada // Balss, 15.05.1885., Nr. 20.

¹⁶⁵² Strautniece, 1991, 145.-146. lpp.

¹⁶⁵³ LVA, 1807. f., 1. apr., 11. l., 5. lp.; N. Ermansones (dzim. Kalniņas) atmiņas. Ierakstījusi I. Vītola, 2007.g. Autora personīgais arhīvs; V. Veides un A. Veides atmiņas par Ufas guberņas Bakaldinas koloniju. Ierakstītas 2009.g. Autora personīgais arhīvs.

¹⁶⁵⁴ RGIA, 515. f., 32. apr., 3661. l., 154-155, 177 lp. (kopija, autora personīgais arhīvs); Tulle, A. Manas dzīves atceres. Salacgrīva, 1999. [rokraksts, kopija, autora personīgais arhīvs], 3.-6. lpp.; A. Zvaigznes (dzim. Krūka) atmiņas par Ufas guberņas Arhlatviešu koloniju. Ierakstītas 2009.g. Transkripcija, autora personīgais arhīvs.

¹⁶⁵⁵ Dreimanis, A. No Zabolotjes // Mājas Viesis, 18.01.1892., Nr. 3.

¹⁶⁵⁶ No Baltijas ciema // Tēvija, 18.11.1892., Nr. 47.

lai izveidotu saimniecību pēc Baltijas parauga, kādu to vēlējās pārceļotāji, vajadzēja vismaz desmit gadus.¹⁶⁵⁷

Vilšanās un neveiksmes sagādāja arī nepietiekamas zināšanas par laikapstākļiem galamērķos, atšķirīgajām kultūrām, sējas un plaujas laikiem.¹⁶⁵⁸ Pirmajos dzīves gados pieauga arī mirstība, ieceļotāji sirga ar dažādām slimībām un trūka medicīniskās palīdzības.¹⁶⁵⁹

Lai pirmajos gados varētu uzturēt ģimeni, sagādāt nepieciešamo saimniecībai, lielai daļai pārceļotāju bija vajadzīgi arī papildus peļņas avoti.¹⁶⁶⁰ Naudas līdzekļu iegūšanai nozīmīgas bija dažādas palīgozāres, arī iespējas salīgt apkārtējās muižās vai pilsētās.¹⁶⁶¹ Kolonisti pārdeva kokmateriālus, dedzināja kokogles, plēsa lūkus dažādiem pinumiem, kopa bites, arī brauca peļņā apkārtējās fabrikās vai pie transporta darbiem.¹⁶⁶²

5.2. Baltijas latviešu zemnieku ārpusgubernas pārceļošanas vērtējumi

Zemnieku pārceļošanas vērtējumi raksturo ne tikai konkrētā avotā minēto viedokli par migrāciju, bet arī parāda attieksmi, ar kādu bija jāstopas pārceļošanā iesaistītajiem dzimtenē un galamērķos, arī migrācijas kā alternatīvas vērtējumu. Ārpusgubernas pārceļošanas vērtējumu izpēte lielā mērā raksturo migrācijas kā sociālas prakses nostiprināšanos, tās vietu sabiedrībā konkrētajā laika posmā. Migrācijas vērtējumus iespējams konstatēt politikas veidošanas līmenī (normatīvo aktu izstrādes procesā, attieksmē pret pārceļotājiem), kā arī kā dažādus viedokļus sabiedrībā. Nozīmīgi ir par ārpusgubernas migrāciju paustie argumenti diskusijās par zemnieku tiesību liberalizāciju, kā arī vērtējumi par migrācijas cēloņiem, norisi un sekām latviešu sabiedrībā.

5.2.1. Baltijas gubernu pārvaldes iestāžu un muižniecības vērtējumi

Baltijas gubernas pārvaldes iestāžu un Baltijas muižniecības viedoklis par zemnieku pārceļošanu vismaz līdz 19. gs. 60. gadiem bija līdzīgs. Muižniecība lielākoties iestājās pret zemnieku pārvietošanās tiesību liberalizāciju un tas atspoguļojās diskusijās par normatīvā regulējuma izstrādi. Tomēr jau kopš 19. gs. 40.–50. gadu mijas, pamatā pēc centrālās varas spiediena, zemnieku kārtu regulējošajos likumos tika iestrādātas normas par labu pārvietošanās kārtības vienkāršošanai.

Galvenie Baltijas bruņniecības organizāciju un pārvaldes iestāžu argumenti par pārceļošanas cēloņiem 19. gs. 40.–60. gados bija saistīti ar ideju, ka pārceļošana nav saistīta ar objektīvām saimnieciskām grūtībām, bet gan zemnieku vieglprātību. Pārceļošanas idejas cēloņi meklējami negatīvajās ietekmēs ko atstāj industrializācija, peļņas iespējas pilsētās, kolonizācijas politika.¹⁶⁶³ Izplatīts bija arī negatīvs pašu pārceļotāju personīgo īpašību vērtējums.¹⁶⁶⁴ 19. gs. 50.–60. gados gan bruņniecības organizāciju, gan Baltijas pārvaldes dokumentos vairākkārt tika uzsvērts, ka centieni meklēt pārceļošanas iespējas noved pie pretošanās, neuzticības un necieņas pret vietējo varu, maldīgas ticības baumām.¹⁶⁶⁵

Vidzemes Landrātu kolēģija 1853.–1854. gada mijā Jeiskas pārceļošanas iniciatīvas sakarā norādīja, ka zemnieku izceļošana Baltijas gubernas novedīs pie saimnieciska sabrukuma. Bruņniecība lūdza atcelt vai labot 1849. gada Vidzemes zemnieku pagaidu nolikumā paredzētās

¹⁶⁵⁷ No Vozdviženskas // Tēvija, 25.02.1898., Nr. 8; No Novoseļskas Krestcu apkārtnē // Tēvija, 08.11.1900., Nr. 45; No Pjatopoles latviešu kolonijas // Dzīve, 14.01.1910., Nr. 5.

¹⁶⁵⁸ No Baltijas ciema // Tēvija, 18.11.1892., Nr. 47.

¹⁶⁵⁹ Tulle, A. Manas dzīves atceres. Salacgrīva, 1999. [rokraksts, kopija, autora personīgais arhīvs], 4.-6. lpp.

¹⁶⁶⁰ Kalniņš, K. Latvieši Krievijā // Baltijas Vēstnesis, 03.06.1871., Nr. 22.

¹⁶⁶¹ Latviešu aizgājēji pie Urāliem // Baltijas Vēstnesis, 16.02.1890., Nr. 39.

¹⁶⁶² Zaļkalns, J. Ogoreļje // Latviešu Avīzes, 21.02.1915., Nr. 50; Latviešu aizgājēji pie Urāliem // Baltijas Vēstnesis, 16.02.1890., Nr. 39; No Baltijas ciema // Tēvija, 18.11.1892., Nr. 47.; No Vernojas latviešu kolonijas // Dzimtenes Vēstnesis, 02.05.1909., Nr. 99; No Korpovas // Tēvija, 29.11.1895., Nr. 48; No Arhangeļskas latviešu kolonijas // Tēvija, 28.03.1901., Nr. 13.

¹⁶⁶³ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 134. lp.; EAA, 296. f., 1. apr., 23. l., 22.-35. lp.

¹⁶⁶⁴ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 31.-35., 134. lp.

¹⁶⁶⁵ LVVA, 1. f., 11. apr., 7220. l., 4. lp.

tiesības izceļot no guberņas.¹⁶⁶⁶ Arī Baltijas pārvaldes iestādes izceļošanu uz Jeisku vērtēja kā nelaimi zemniekiem un ļaunumu lauksaimniecībai.¹⁶⁶⁷ Gan bruņniecības, gan pārvaldes iestāžu arguments pret zemnieku pārceļošanu bija arī iespējamās masveidīgās aizceļošanas ietekme uz nodokļu nomaksu un rekrutēšanu.¹⁶⁶⁸ Taču atkāpšanos no nesen pieņemtajām normām nevarēja pieļaut impērijas centrālā vara.

Migrācijas liberalizācijas kritiķi 19. gs. 40.–60. gados uzsvēra, ka Baltijas guberņas ir nepietiekami apdzīvotas un izceļošana veicinās nepieciešamību ievest darbaspēku no ārzemēm. Baltijas bruņniecības iestādes norādīja, ka laukiem “darbaspēku atņem” fabrikas, dzelzceļa būve.¹⁶⁶⁹ Arī Kurzemes guberņas pārvaldes iestādes 19. gs. 50.–60. gados uzsvēra iespējamās negatīvās sekas, ko atstātu migrācijas izraisīts darbaspēka trūkums.¹⁶⁷⁰ Pārvietošanās liberalizācijas kritiķu skatījumā kaitējums lauksaimniecībai bija nozīmīgākais arguments un arī pietiekams pamats pasu neizsniegšanai konkrētā pagastā.¹⁶⁷¹ Šī pozīcija paredzēja, ka pārceļošanas tiesību liberalizācija var notikt tikai rēķinoties ar visām pagasta interesēm un tikai pēc tam – zemnieka personīgās brīvības vārdā.¹⁶⁷² Jelgavas Virspilstiesas asesors barons fon der Reke, uzrunājot pārceļošanā iesaistītos Dundagā 1865. gadā, skaidroja, ka personīgās brīvības neaizskaramību arī var būt jāierobežo, jo pārceļošana ietekmē pagasta intereses.¹⁶⁷³ Savukārt zemnieku migrācijas tiesību liberalizācijas aizstāvji pasvītēja, ka iedzīvotāju pārvietošanās ierobežojumi ir pretrunā ar Baltijas agrārās reformās ieviesto “brīvās vienošanās” principu.¹⁶⁷⁴

Centrālās varas pozīciju attiecībā pret zemnieku pārceļošanas tiesībām parādīja 1863. gada pasu nolikuma apspriešanas un pieņemšanas gaita. Iekšlietu ministrijā un citās centrālajās iestādēs kopš 19. gs. 50.–60. gadu mijas dominēja viedoklis par labu migrācijas liberalizācijai.¹⁶⁷⁵

Pēc 1841. gada “siltās zemes kustības” pārvaldes iestādes Baltijas guberņās un bruņniecības organizācijas sevišķu uzmanību pievērsa pareizticīgo baznīcas darbībai. Tika arī proponēts viedoklis, ka baumas par pārceļošanu ir saistītas ar pareizticīgo baznīcas darbību. Pareizticīgo mācītāji vairākkārt bija spiesti taisnoties par pareizticīgo zemnieku vidū izplatīušām baumām.¹⁶⁷⁶ 1853. gadā, Jeiskas pārceļošanas kampaņas laikā, pareizticīgo Rīgas garīgā konsistorija pat izdeva apkārtrakstu par baumām pārceļošanas sakarā un mācītājiem bija jāapņemas skaidrot ticīgajiem to, ka baumas par pārceļošanas iespējām ir aplamas.¹⁶⁷⁷

Kopš 19. gs. 60. gadiem viedokļos par pārceļošanu kā būtisks izvirzījās latviešu nacionālās kustības konteksts. Tas bija saistīts ar K. Valdemāra organizēto pārceļošanu uz Novgorodas guberņu.

Viens no spilgtākajiem raksturojumiem, kas zemnieku pārceļošanas kontekstā parādīja pret jaunlatviešiem vērsto viedokli, pausts kādā privātā vēstulē 1865. gada pavasarī. Tā, domājams, adresēta Baltijas ģenerālgubernatora kancelejā strādājošajam Iekšlietu ministrijas īpašo uzdevumu ierēdnim Aleksandram Demboveckim (*Дембовецкии*) (1840–1914). Šajā neformālajā ziņojumā tika pasvītots, ka Valdemāra iecere, rīkojot izceļošanu uz Novgorodas guberņu, esot lielākas kustības izsaukšana, nerēķinoties ar simtiem cilvēku upuriem, kuru vieglprātība tos novedīs nabadzībā. Proti, zemnieku pārceļošana ir viens no *propagandas līdzekļiem*.¹⁶⁷⁸ Šis viedoklis, domājams, bija saistīts ar centieniem panākt pēc iespējas asāku pārvaldes iestāžu vēršanos pret Valdemāru. Līdzīgā tonī bija sagatavota arī Baltijas

¹⁶⁶⁶ EAA, 2054. f., 1. apr., 1550. l., 112.-114. lp.

¹⁶⁶⁷ LVVA, 3. f., 10. apr., 241. l., 133. lp.

¹⁶⁶⁸ LVVA, 1. f., 11. apr., 4960. l., 8. lp.; 208. f., 2. apr., 87. l., 77. lp.

¹⁶⁶⁹ EAA, 2054. f., 1. apr., 1551. l., 71.-77. lp.; LVVA, 3. f., 10. apr., 240. l., 48. lp.

¹⁶⁷⁰ LVVA, 96. f., 8. apr., 79. l., 6. lp.

¹⁶⁷¹ LVVA, 1. f., 11. apr., 6960. l., 3. lp.

¹⁶⁷² LVVA, 1. f., 11. apr., 6960. l., 5. lp.

¹⁶⁷³ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 88.-96. lp.

¹⁶⁷⁴ LVVA, 208. f., 2. apr., 19. l., 2. lp.

¹⁶⁷⁵ LVVA, 208. f., 2. apr., 87. l., 52., 70. lp.

¹⁶⁷⁶ LVVA, 1. f., 10. apr., 742. l., 6., 13. lp.

¹⁶⁷⁷ LVVA, 4754. f., 1. apr., 578. l., 3., 11., 19.-135. lp.

¹⁶⁷⁸ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 35. lp.

ģenerālgubernatora Pjotra Šuvalova vēstule iekšlietu ministram Pjotram Valujevam. Kā norādīja Šuvalovs – jaunlatviešu kustība savu darbību centusies noliegt nevainīgā formā, taču vienmēr paturot mērķi – pacelt latviešus uz muižniecības rēķina ar viskaitīgākajiem līdzekļiem.¹⁶⁷⁹

Raksturīgi, ka bez K. Valdemāra un “Pēterburgas Avīžu” kritikas Novgorodas pārceļošanas iniciatīvas laikā, kopumā 19. gs. 60. gadu vidū ārpusguberņas migrācijas tiesības jau bija vispārēji akceptētas. 1866. gadā, gadu pēc Novgorodas pārceļošanas iniciatīvas, Kurzemes gubernators bez sevišķām iebildēm atļāva pārceļotāju vervēšanu grāfa Tolstoja Grudinovkas muižai Mogiļevas guberņā. Tas neizsauca guberņas iestāžu pretdarbību, vien salīdzinoši neitrālas kritiskas piezīmes “Rigasche Zeitung” slejās.¹⁶⁸⁰

Tiesa, zemnieku masveidīgās pārceļošanas iespēja tika paturēta uzmanības lokā. Piemēram, 1870. gadā Vidzemes Žandarmērijas pārvalde, Vidzemes gubernators un Baltijas ģenerālgubernators asi reaģēja uz kādu “Rižskij vestņik” publikāciju, kurā bija norādīts uz iespējamajiem ieguvumiem no pārceļošanas uz Iekškrīeviju.¹⁶⁸¹

Vācbaltiešu informācijas telpā 19. gs. 50.–70. gados zemnieku pārceļošanas jautājumā pastāvēja viedokļu daudzveidība un vairāku pētījumu un rakstu autori iestājās par pārvietošanās tiesību liberalizāciju.

Liberālo pozīciju, 19. gs. 50. gados jautājumā par zemnieku pārceļošanu pārstāvēja jau iepriekš minētie K. Hēna, A. Punšela un N. Vilkena darbi.

Karla Hēna 1858. gadā pabeigtajā pētījumā tika norādīts, ka darbaspēks Vidzemes lauksaimniecībā kļūst rentes apstākļos netika izmantots pietiekami intensīvi un, pretēji konservatīvās muižniecības daļas viedoklim, guberņā faktiski ir darbaspēka pārpalikums un šajos apstākļos dabiska ir izceļošana no laukiem.¹⁶⁸² Arī A. Punšels uzskatīja, ka Vidzemē 19. gs. 60. gadu sākumā pastāvēja darbaspēka pārpalikums un tā risinājums tika saskatīts zemnieku kārtas pārvietošanās brīvībā.¹⁶⁸³ Līdzīgu viedokli par pārceļošanu kā normālu parādību un pat vajadzību pauda arī N. Vilkens. N. Vilkena rakstam žurnālā “Baltische Monatsschrift” tika izteikti pārmetumi, ka ieguvumi no migrācijas liberalizācijas būs pārāk nenozīmīgi.¹⁶⁸⁴ Liberālajai pozīcijai oponentu jurists un Vidzemes muižnieks Armīns fon Samons-Himmelstjerna (*Samson-Himmelstjerna*) (1808–1886), kurš zināmu migrācijas ierobežošanu pamatoja ar pagasta kā kopienas interesēm.¹⁶⁸⁵

Asu kritiku Baltijas muižniecībai par novilcinātajām agrārajām reformām 19. gs. 60. gados veltīja liberālais vācbaltiešu muižnieks un “Baltijas vēstures” autors Oto fon Rūtenbergs (*Rutenberg*) (1802–1864). Polemiskajā brošūrā “Mecklenburg in Kurland” viņš asi kritizēja agrāro reformu gaitu.¹⁶⁸⁶ O. Rūtenbergs kritizēja arī zemnieku pārvietošanās ierobežojumus kritikai, norādot, ka personīgā brīvība bez pārvietošanās brīvības ir “tukša skaņa”.¹⁶⁸⁷

Opozīcija pozitīvākam pārceļošanas liberalizācijas vērtējumam sākotnēji bija visai asa un 19. gs. 50.–60. gados bruņniecība un pārvaldes iestādes kritizēja pārceļošanu pozitīvi atainojošu informāciju, piemēram, reaģējot uz K. Valdemāra 1858. gada īso rakstu “Das Inland”, kur bija pozitīvi vērtētas Jeiskā ieceļojušo latviešu sekmes.¹⁶⁸⁸

19. gs. 60. gadi bija arī sevišķi aktīvs posms vācbaltiešu un slavofilu polemikā par t.s. “Baltijas jautājumu”. Vācu valodā rakstošā prese lielākoties nosodīja Baltijas zemnieku

¹⁶⁷⁹ LVVA, 1. f., 11. apr., 9630. l., 64.-75. lp.

¹⁶⁸⁰ Mitau // Rigasche Zeitung, 08.04.1866., Nr. 79; Riga // Rigasche Zeitung, 12.05.1866., Nr. 107; Riga // Rigasche Zeitung, 13.08.1866., Nr. 185.

¹⁶⁸¹ LVVA, 1. f., 12. apr., 697. l.

¹⁶⁸² Hehn, 1858, S. 93.

¹⁶⁸³ Punschel, 1863, S. 419-435.

¹⁶⁸⁴ Livländische Correspondenz // Baltische Monatsschrift, Bd. 6, 1862., 586.-587.

¹⁶⁸⁵ Samson-Himmelstjerna, 1863, S. 410.

¹⁶⁸⁶ Rutenberg, O. Mecklenburg in Kurland. Leipzig: Wilhelm Engelmann, 1863 (turpmāk – Rutenberg, 1863).

¹⁶⁸⁷ Rutenberg, 1863, S. 15.-16., 39.

¹⁶⁸⁸ Vom Lande // Das Inland, 07.04.1858., Nr. 14.

pārceļošanu, savukārt, krievvalodīgā – aizstāvēja zemnieku pieņemtos lēmumus un pārceļotājus attaisnoja.¹⁶⁸⁹

Arī 19. gs. pēdējās desmitgadēs Baltijas muižniecības pozīcija zemnieku pārceļošanas un Krievijas lauksaimnieciskās kolonizācijas vērtējumā saglabājās kritiska. 1882. gadā Kurzemes bruņniecība uzsvēra, ka Kurzemē pastāv zemnieku pārvietošanās brīvība, taču jebkādi izceļošanu veicinoši pasākumi ārpus Kurzemes guberņas (t.i. kolonizācijas politika) atstās negatīvu saimniecisku ietekmi.¹⁶⁹⁰ 1894. gadā, pārceļošanas iniciatīvas laikā uz Ufas guberņu, Vidzemes Landrātu kolēģija norādīja, ka zemnieku vēlme pamest savas dzīvesvietas nesīs tiešu kaitējumu lauksaimniecībai un radīs darbaroku trūkumu un zaudējumus.¹⁶⁹¹

Pārvaldes iestāžu pozīcijā 20. gs. sākumā jau parādījās atsevišķi amatpersonu viedokļi par labu latviešu zemnieku izceļošanai uz Iekškrieviju. Svarīgs impērijas centrālās varas politikas virziens 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā bija rusifikācija. Tā izpaudās gan administratīvā ceļā, kā impēriskās centralizācijas izpausme, gan arī centienos veicināt asimilāciju ar izglītības un kultūras politikas starpniecību.¹⁶⁹² Tomēr līdz šim izpētītie avoti neparāda sistemātisku valdības politiku latviešu izceļošanas veicināšanai ar rusifikācijas mērķi un kopumā migrācijas politikas veidošana Baltijas guberņās palika epizodiska. Arī ieceļošanas jautājumos mūsdienu Latvijas teritorijā galvenā uzmanība tika pievērsta Vitebskas guberņas Latgales apriņķiem, īpaši pēc 1863. gada sacelšanās.¹⁶⁹³ Baltijas guberņu pārvaldes iestādēs 19. gs. 80.–90. gados pārceļošana pamatā tika vērtēta no saimnieciskā aspekta.

Piemēram, Igaunijas gubernators Sergejs Šahovskojš (*Шаховской*) (1852–1894) ziņojumā Iekšlietu ministrijai 1885. gadā par igauņu pārceļošanas iniciatīvām norādīja, ka nepietiekami pārdomāta izceļošana igauņu zemnieku vidū vēl joprojām ir aktualitāte un nelabvēlīga zemes sadalījuma sekas. Tikko amatā ieceltā gubernatora pārliecība bija, ka ar izceļošanu nepieciešams cīnīties, to regulēt.¹⁶⁹⁴ Arī Kurzemes gubernators D. Sverbejevs 1894. gadā, ziņojot par kolonizācijas politikas jautājumiem uzsvēra, ka Kurzemes guberņā zemnieku izceļošana nav vēlama, jo tas varētu izraisīt darbaspēka trūkumu.¹⁶⁹⁵

Pastāv viedoklis, ka 1907.–1908. gadā plānotie priekšdarbi Vologdas guberņas kolonizācijai ir bijis cariskās valdības plāns latviešu masveidīgas izceļošanas veicināšanai.¹⁶⁹⁶ Taču mūsu rīcībā nav dokumentāru pierādījumu tam, ka 20. gs. sākumā Krievijas lauksaimnieciskās kolonizācijas ietvaros Baltijā patiešām būtu īstenota sistemātiska politika tieši latviešu izceļošanas veicināšanai. Zināmās Baltijas pārvaldes iestādžu saņemtās instrukcijas par pārceļošanas kārtību Iekšlietu ministrijas Pārceļošanas pārvalde sagatavoja vispārējām vajadzībām un tās nebija izstrādātas sevišķi Baltijas guberņām.¹⁶⁹⁷ Zināmajos pārvaldes iestāžu dokumentos galvenais uzsvars tika likts uz krievu ieceļotāju noņemšanu Baltijā, nevis latviešu izceļošanu.¹⁶⁹⁸

Tiesa, 1908. gadā tika rosināti radikālāki mēri, lai mazinātu vācbaltiešu ietekmi Baltijā, pastiprinātu krievu ietekmi, krievu ierēdniecības īpatsvaru un nodrošinātu vietējo iedzīvotāju

¹⁶⁸⁹ Herr Woldemar und die Kurlander in Nowgorod // Rigasche Zeitung. 04.(16.)09.1866., Nr. 204; Riga // Rigasche Zeitung, 25.11.(07.12.)1868., Nr. 275; Riga // Rigasche Zeitung. 21.06.(03.07.)1869., Nr. 141; Die Lettisch-Estnischen Auswanderungen // Rigasche Zeitung, 04.(16.)03.1867, Nr. 53; Isakov, 1961, C. 10-11, 105-106, 111-115.

¹⁶⁹⁰ LVVA, 640. f., 1. apr., 2090. l., 2. lp.

¹⁶⁹¹ EAA, 296. f., 7. apr., 107. l., 12.-15. lp.

¹⁶⁹² Skat.: Plakans, A. Rusifikācijas politika: latvieši. 19. gs. 90. gadi // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1996., Nr. 2., 1997., Nr. 1., Thaden, 1981.

¹⁶⁹³ Strods, H. Impēriskā kolonizācija Latvijā 19. gs. otrajā pusē // Latvijas Vēsture, 1997., Nr. 1 (25), 64.-67. lpp.

¹⁶⁹⁴ Представление управляющему М-вом Вн. Дель И. Н. Дурново от 6 июня 1885 г. за № 250 // Из архива князя С. В. Шаховского. Том II. Санкт-Петербург: В. М. Эрикс, 1909, С. 3-24.

¹⁶⁹⁵ LVVA, 422. f., 3. apr., 855. l., 80. lp.

¹⁶⁹⁶ 20. gadsimta Latvijas vēsture, 1900-1918. Rīga: LVI apgāds, 2000, 408.-410. lpp. (turpmāk – 20. gs. vēsture, 2000).

¹⁶⁹⁷ LVVA, 13. f., 2. apr., 3678., 7448., 8850. l., 1. apr., 2471. l.; 422. f. 8. apr. 868. l. u.c.

¹⁶⁹⁸ 20. gs. vēsture, 2000, 408.-412. lpp; Andreeva, 2002, С. 46-47.

“satuvinašanu ar krievu sabiedrību”.¹⁶⁹⁹ 1908. gadā Krievijas Ministru padomē apspriestajos ar Baltijas rusifikāciju saistītajos plānošanas dokumentos bija iekļauta tēze par krievu kolonizāciju Baltijā, dibinot Krievu kolonizācijas banku Rīgā. Taču šajā plānā nebija runa par latviešu un igauņu izceļošanas sistemātisku veicināšanu.¹⁷⁰⁰ Turklāt, ņemot vērā lauksaimniecības attīstības līmeni Baltijā, latviešu un igauņu politiskās organizētības pakāpi 20. gs. sākumā, pat ar šādu politiku būtu grūti panākt ievērojamas iedzīvotāju sastāva pārmaiņas. Arī Baltijas pagaidu ģenerālgubernators šos 1908. gada plānus kritizēja, norādot uz pašu krievu ieceļotāju pārtautošanās draudiem.¹⁷⁰¹

Vienlaikus 1908. gadā Baltijas pagaidu ģenerālgubernators A. Mellers-Zakomeļskis norādīja, ka latviešiem kā labiem zemkopjiem “ir jāļauj sevi pierādīt”, cita starpā arī meklējot zemes apstrādes iespējas ārpus Baltijas un tādējādi samazinot arī bezzemnieku skaitu.¹⁷⁰² Tomēr šis izteikums nav saistāms ar sistemātiskiem centieniem veicināt pārkrievošanu ar latviešu izceļošanas veicināšanu.¹⁷⁰³

5.2.2. Pārceļotāju vērtējums izceļošanas galamērķos

Latviešu pārceļotāju tēls galamērķos atšķirīgi veidojās vismaz trijām lielām viedokļu grupām: pirmkārt, iedzīvotāju pamatmasai; otrkārt, lasošajai sabiedrībai (t.i. tie, kuri izmantoja drukāto mediju); treškārt, elites un varas līmenī.

Vietējo iedzīvotāju vidē ieceļotāju citādība vispirms tika vērtēta arī ar zināmu piesardzību. Savdabīgs piemērs dokumentēts Kostromas guberņā, kur vietējie krievi norādījuši latviešiem, ka kartupeļi tīrumā nevar augt, tikai dārza dobēs. Pēc veiksmīgās pirmās ražas tika izteikti minējumi, ka laikam „latvieši ar ļaunu garu spēku strādājo”.¹⁷⁰⁴ Šādi un līdzīgi “stāsti” presē bija sastopami samērā bieži. Uz savstarpējo saskarsmi un pārceļotāju sasniegumiem balstītie vietējo iedzīvotāju vērtējumi pamatā bija pozitīvi un to ne bez lepnuma bieži atzīmēja arī latviešu laikrakstos.¹⁷⁰⁵ Labi pamanāma atšķirība 19. gs. beigās un arī vēl 20. gs. sākumā bija latviešu pārceļotāju apmešanās viensētās, arī pārceļotāju relatīvā turība un prasmes lauksaimniecībā. No Vitebskas guberņas Krapovičiem, līdzīgi kā no citām kolonijām, tika ziņots, ka latviešu zemniekus uzskata par „attīstītiem un katrā ziņā priekšzīmīgiem”.¹⁷⁰⁶ Gan latviešu, gan krievu presē tika norādīts, ka latvieši ievērojami mazāk lieto alkoholu, tiecas uz izglītot bērņus, ir centīgi savās saimniecībās, kuras tie prasmīgi apkopj un gūst peļņu pat smagos apstākļos.¹⁷⁰⁷ Radās arī pārspilējumi par latviešu situāciju, ko radīja virspusējas ziņas par ieceļotāju dzīvi. Laikraksts „Smoļenski Vestņik” par latviešu koloniju Roslavļas tuvumā norādīja, ka „latvieši dzīvojot bez bēdām: neauglīgu gadu viņiem pavisam neesot. Labības paaugot pa vidam, kartupeļu tik daudz, ka nezina, kur likt. (...)”¹⁷⁰⁸

Zemes iznomātāju vidū ieceļotāju labie sasniegumi un maksāspēja veicināja interesi par latviešu uzaicināšanu muižu kolonizācijai. Latvieši tika uzskatīti par labu darbaspēku nolaistu muižu atjaunošanai¹⁷⁰⁹, tāpat avotos minēta latviešu kā labu strādnieku slava.¹⁷¹⁰ Pleskavas

¹⁶⁹⁹ Андреева, Н. Статус немецкого дворянства в Прибалтике в начале XX века // Вопросы истории, 02.2002., №2, С. 46 (turpmāk – Andreeva, 2002).

¹⁷⁰⁰ 42. Меры к утверждению и поддержанию русского влияния в Прибалтийском крае // Карьяхярм, Т. (сост.) Имперская политика России в Прибалтике в начале 20 века. Сборник документов и материалов. Тарту: Eesti Ajalooarhiiv, 2000, С. 336-342.

¹⁷⁰¹ Andreeva, 2002, С. 46.

¹⁷⁰² LVVA, 6989. f., 14. apr., 36. l., 49. lp.

¹⁷⁰³ Andreeva, 2002, С. 46.

¹⁷⁰⁴ Ports, E. Latvieši aiz Volgas upes // Mājas Viesis, 09.11.1883., Nr. 33.

¹⁷⁰⁵ Mazvērsītis, J. Vai vācieši pacēlušī latviešus par kultūras tautu // Dzimtenes Vēstnesis, 12.07.1910., Nr. 156; No

Volhovas upmalas kolonijām // Latviešu Avīzes, 17.12.1908., Nr. 101.

¹⁷⁰⁶ No Krapovičiem (Vitebskas guberņā) // Tēvija, 11.08.1907., Nr. 91; Vēstules iz Dienvidu Krievijas // Tēvija, 30.05.1909., Nr. 59.

¹⁷⁰⁷ Zemkopība un sadzīve pie krievu un latviešu zemniekiem // Mājas Viesis, 16.10.1893., Nr. 42.; Vēstule no Mogiļevas guberņas // Balss, 26.03.1897., Nr. 13.; No Vitebskas // Latvija, 28.12.1907., Nr. 300; Krievi par latviešu kolonistiem // Dzimtenes Vēstnesis, 07.02.1911., Nr. 30; Latviešu dzīve Dienvidus-Krievijā // Mājas Viesis, 1883., Nr. 16.

¹⁷⁰⁸ Par Roslavļas tuvumā dibinātu latviešu koloniju // Tēvija, 05.11.1897., Nr. 45.

¹⁷⁰⁹ NIAB, 2510. f., 1. apr., 134. l., 36. lp.

gubernas iestāžu pētījumā latviešu pārceļotāji, kuri gubernā apmetas uz pastāvīgu dzīvi tika apzīmēti kā “kultūrtrēģeri”.¹⁷¹¹ Arī Apanāžas īpašumu pārvalde 19. gs. 90. gados vēlējās izmantot latviešu pārceļotājus savu īpašumu kolonizācijā.¹⁷¹² Kā norādīja agronoms Jānis Bergs, uzaicinot latviešus kolonizācijai Ufas gubernā, Apanāžas īpašumu pārvalde lika cerības uz „latviešu zemkopju labo slavu” – pienākumu izpildi un priekšzīmi apkārtējiem iedzīvotājiem.¹⁷¹³

Arī vietējo pārvaldes iestāžu vērtējumos Krievijā latviešu pārceļotāju tēls bija pozitīvs. Tika norādīts uz ieceļotāju kārtīgo dzīvesveidu, darbaspējām, saimnieciskajiem sasniegumiem. Latviešu, igauņu un citiem Rietumu gubernu pārceļotājiem tika veltīti speciāli pētījumi, tajā skaitā pirms politiski tika nostiprināta virzība uz viensētu sistēmas izplatīšanu Krievijas impērijā 20. gs. sākumā. Kā norādīts Pleskavas gubernas Statistiskās komitejas pētījumā 1883. gadā – latviešu pārceļotāji ir labs piemērs vietējiem zemniekiem, jo „vietējā muižu saimniecība iet kopēju ceļu uz likvidēšanos, nevis racionālu saimniekošanas formu ieviešanu”.¹⁷¹⁴ Pleskavas gubernas Holmas apriņķa zemstes priekšnieks Andrejs fon Curmilens (*фон Цур-Милен, von zur Mühlen*) 20. gs. sākumā rakstīja, ka, lai gan Holmas apriņķa zemnieki pat netic tādām ražām, kādas tiek ievāktas intensīvas lauksaimniecības reģionos Eiropā, ar “igauņu un latviešu apmešanos apriņķī, mūsu zemnieku kultūras līmenis audzis”.¹⁷¹⁵ Arī Zemnieku zemes banka interesējās par Baltijas pārceļotāju sasniegumiem un latviešus vērtēja kā priekšzīmīgus un uzcītīgus saimniekus.¹⁷¹⁶

20. gs. sākumā, apstākļos, kad Krievijā tika sākta virzība uz viensētu sistēmas izplatības paplašināšanu, interese par latviešu zemnieku pieredzi tikai nostiprinājās. Latviešu pārceļotāju pozitīvo ietekmi viensētņieku dzīvesveida izplatībā 20. gs. sākumā savos darbos atzīmēja dāņu izcelsmes Krievijas agronoms Andrejs Kofods (*Кофод*) (1855–1948), kurš secināja, ka liela nozīme viensētu sistēmas izplatībā ir ideju apmaiņai migrācijas rezultātā, tajā skaitā latviešu un igauņu kolonistu ieceļošanai.¹⁷¹⁷ Tāpat, piemēram, tika sarīkota ekskursija zemniekiem uz latviešu kolonistu apdzīvoto Mogiļevas gubernas Oršas apriņķi, kur kolonistu dzīvesveids un saimniekošana bija kļuvusi par pamatu arī citu zemnieku pārejai uz viensētām.¹⁷¹⁸

5.2.3. Pārceļošanas vērtējumi latviešu sabiedrībā

Par latviešu valodā veidotajā informācijas telpā publiski paustajiem pārceļošanas vērtējumiem iespējams runāt, sākot ar 19. gs. 50. gadu beigām un 60. gadiem. Pārceļošanas kritika izskanēja arī iepriekš, vācbaltiešu izdotajās “Latviešu Avīzēs”, taču pamatā tā atspoguļoja Baltijas elites konservatīvo viedokli.

19. gs. 60. gadu sākumā arī laikrakstā “Mājas Viesis” tika publicēti pirmie vērtējošie raksti, kuros tika izteikta attieksme pret zemnieku ārpusgubernas migrāciju kā jaunu sociālu parādību, kritizējot neapdomīgus izceļotājus.¹⁷¹⁹ 1860.–1865. gadā latviešu presē tika publicēti vairāk kā divdesmit raksti par latviešu zemnieku izceļošanu.¹⁷²⁰ Tomēr par publiskām diskusijām pārceļošanas jautājumā latviešu presē 19. gs. 60. gados runāt nevar, jo polemika, piemēram, par K. Valdemāra Novgorodas kampaņu latviešu laikrakstos neparādījās. Tā iemesls bija “Pēterburgas Avīžu” slēgšana 1865. gadā. Turklāt jau 1862. gadā bija noteikti ierobežojumi aktuālās

¹⁷¹⁰ Statisticheskie ocherki, Pskov, 1883, C 69.

¹⁷¹¹ Statisticheskie ocherki, Pskov, 1883, C. 69, 70.

¹⁷¹² LVVA, 422. f., 3. apr., 855. l., 32., 45., 50. lp.

¹⁷¹³ Bergs, J. Aizgājējiem uz Ufas gubernu // Tēvija, 1894, Nr. 10.

¹⁷¹⁴ Statisticheskie ocherki, Pskov, 1883, C. 71.

¹⁷¹⁵ Записка Земского начальника 1 уч. Холмского уезда А. А. фон-цур Милена о нуждах сельскохозяйственной промышленности // Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. Псковская губерния. Санкт-Петербург: И. Гольдберг, 1903, С. 337.

¹⁷¹⁶ Latviešu kolonisti Krievijā // Mājas Viesis, 08.07.1898., Nr. 28.

¹⁷¹⁷ Kofod, 1907, C. 79, 80, 86, 89.

¹⁷¹⁸ Описание поездки ходоков от крестьян Суражского уезда, Черниговской губернии, в Оршанский уезд, Могилевской губ., для ознакомления с хуторским хозяйством. Чернигов, 1908., С. 6.,

¹⁷¹⁹ [Leitāns, A.] Paliec iekš zemes un uzturies ar pieticību // Mājas Viesis. 27.02.1861., Nr. 9.

¹⁷²⁰ “Latviešu Avīzes”, “Mājas Viesis”, “Pēterburgas Avīzes”, 1860.-1865. gada komplekti.

sociālpolitiskās informācijas publicēšanai latviešu laikrakstā “Mājas Viesis”.¹⁷²¹ “Mājas Viesis” redaktors Ansis Leitāns (1815–1874), 1865. gadā, atbildot uz uzņēmēja un sabiedriskā darbinieka Riharda Tomsona (1834–1893) jautājumu, kādēļ laikraksts nepublicē ziņas par tolaik aktuālo latviešu pārceļošanu uz Novgorodas gubernu, norādīja, ka šī lieta “ir par daudz svarīgs notikums, kur labi jāapdomā un jāizšķir patiesība no meliem” un viņš stāsta visu, ko “var stāstīt un ko zina”.¹⁷²² Tā bija A. Leitāna norāde uz cenzūras faktoru, kas tieši ietekmēja par latviešu pārceļošanu publicējamus vērtējumus.¹⁷²³

K. Valdemārs savā t.s. memorandā uzsvēra, ka 1860. gada Vidzemes zemnieku likumā izdarītā atsauce uz darbaspēka trūkumu kā iespējamo argumentu pases neizdošanai ir atklāta virzīšanās atpakaļ zemnieku tiesību jomā, tādējādi pasvītrotot pārvietošanās tiesību liberalizāciju kā svarīgu agrārās likumdošanas sastāvdaļu.¹⁷²⁴ “Pēterburgas Avīzēs” pirmoreiz parādījās arī plašāki apraksti par latviešu pārceļotāju dzīvi Jeiskā, kuros nebija pausts tikai pārceļošanas nosodījums.¹⁷²⁵ Tomēr ne K. Valdemārs, ne citi jaunlatvieši atklāti nepropagandēja latviešu zemnieku pārceļošanu. Tādēļ vācbaltiešu konservatīvo aprindu kritikas iemesls par jaunlatviešu liberālo attieksmi pret zemnieku izceļošanu no Baltijas varēja būt tikai pārceļošana uz Novgorodas gubernu 1865. gadā.

Viens no asākajiem Valdemāra un “Pēterburgas Avīžu” oponentiem bija mācītājs un “Latviešu Avīžu” redaktors Rūdolfs Šulcs (*Schulz*) (1807–1866). “Pēterburgas Avīžu” darbības laikā viņš Kurzemes bruņniecībai plaši ziņoja par iespējamajiem draudiem, ko rada “radikālā jaunlatviešu darbība” un “zemnieku musināšana”.¹⁷²⁶ Novgorodas pārceļošanas iniciatīvas laikā 1865. gadā arī „Latviešu Avīzes” slejās tika uzsvērts, ka „viltnieki, nezinātnieki un laikam arī zobu gali izslavēja ļaudīm dažus gabalus Krievuzemē par ļoti labiem un auglīgiem.”¹⁷²⁷ Tādējādi tika norādīts uz „Pēterburgas Avīzēm”, minot satīriskā pielikuma „Zobu gals” nosaukumu. Neveiksmīgā Novgorodas pārceļošanas iniciatīva bija laba iespēja uzskatāmi parādīt jaunlatviešu „ideoloģijas maldīgumu” un “zemnieku nesagatavotību” tiesībām brīvi pārceļot. Kā 1865. gadā rakstīja R. Šulcs – “latvieši vēl nav tik tālu iekš gudrības, izmaņas un saprašanas nākuši, ka tie varētu sev pašiem par labumu un citiem par derīgu priekšzīmi svešā zemes gabalā uz dzīvi nomesties”.¹⁷²⁸

Pārceļošanas kritiķu sākotnējais argumentācijas veids, kuru nosacīti varētu apzīmēt kā rakstus „pārceļotājiem par biedinājumu”, savu visplašāko izplatību piedzīvoja tieši agrīno Baltijas zemnieku pārceļošanas iniciatīvu laikā 19. gs. 60. gados. Publikāciju mērķis bija novērst situāciju, kad zemnieki „neticēja vairs ne kungiem, ne mācītājiem, nei pašai valdīšanai”, nostiprinot pārliecību, ka, par spīti grūtībām, pareizais ceļš ir paklausīga savu grūtību panešana un darbs iepriekšējā dzīves vietā.¹⁷²⁹ Taču šajā 19. gs. 60. gadu pārceļošanas iniciatīvu un pārceļotāju vieglprātības kritikā bija arī daudzi objektīvi argumenti, jo skaidrs, ka pat negatīvajai informācijai par koloniju nākotnes perspektīvām zemnieku vidē tika atrasts specifisks traktējums.¹⁷³⁰

1869. gadā savu darbību sāka latviešu laikraksts “Baltijas Vēstnesis”. Izdevums tika pieteikts kā “Pēterburgas Avīžu” pozīcijas turpinātājs, tādēļ tā veidotāji centās informēt latviešu sabiedrību par Novgorodas pārceļošanas kampaņu. Kā “Baltijas Vēstnesis” rakstīja 1869. gadā –

¹⁷²¹ Zelče, V. Grāmatniecība un prese // Bērziņš, J. (atb. red.) Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000, 366. lpp.

¹⁷²² Leitāns, A. Mājas Viesis atbilde // Mājas Viesis, 27.09.1865., Nr. 39.

¹⁷²³ Kurzemnieku pāriešana, 1865; Rīga // Latviešu Avīzes, 21.10.1865., Nr. 42.

¹⁷²⁴ K. Valdemāra memorands // Lvēstures avoti, 5. sējums, 206. lpp.

¹⁷²⁵ H. A-n [Alunāns, H.]. Latvieši Jeiskā // Pēterburgas Avīzes. 07.05.1864., Nr. 18; [Alunāns, H.]. Jeiska un Jeiskas latvieši // Pēterburgas Avīzes. 12.11.1864., Nr. 46.

¹⁷²⁶ LVVA, 640. f., 3. apr., 706. l., 34. lp.; Grīntāls, 80.-83. lpp.

¹⁷²⁷ Labāk zīle rokā, nekā mednis kokā // Latviešu Avīzes, 12.08.1865., Nr.32.

¹⁷²⁸ Labāk zīle rokā, nekā mednis kokā // Latviešu Avīzes, 12.08.1865., Nr.32.

¹⁷²⁹ Šulcs R. Patiesīgs notikums // Latviešu Avīzes, 22.07.1865., Nr. 29.; Pāliec iekš zemes un uzturēs ar pieticību // Latviešu Avīzes, 16.09.1865, Nr. 37; Dzirne F. Kā Gierdam Rubešam un Sāmu salas Trīnītei svešās malās klājies // Mājas Viesis, 20.03.1871, Nr.12; Pāliec iekš zemes un uzturēs ar pieticību // Mājas Viesis, 27.02.1861., Nr. 9.

¹⁷³⁰ Šulcs R. Patiesīgs notikums // Latviešu Avīzes, 29.07.1865, Nr. 30; Jelgava // Latviešu Avīzes, 17.06.1865., Nr. 24.

toreiz [1865. gadā] no visām pusēm “tika vaina uz vienu galvu [Valdemāru] krauta, visas balsis, kas šim vienam uzkrīta, piederēja viņa pretiniekiem un tā nācās, ka taisnība maz varēja ļaudīs nākt”.¹⁷³¹ Nepārprotami tika norādīts arī uz „Latviešu Avīžu” politisko ieinteresētību Valdemāra personīgā kritikā, t.i., tās “turēja laiku par izdevīgu savu ienaidnieku uz reiz pilnīgi nospieš”.¹⁷³² Tomēr vienlaikus par pārceļošanu tika publicētas arī kritiskas atsauksmes.¹⁷³³

Rakstu skaits par latviešu zemnieku pārceļošanu pieauga un jau 1870. gadā trīs lielākie latviešu laikraksti publicēja 22 rakstus par zemnieku izceļošanu un kolonijām.¹⁷³⁴

Oponējot vācbaltiešu izteiktajai kritikai par latviešu zemnieku pārceļošanu, “Baltijas Vēstnesī” 1870. gadā tika izvirzīts retorisks jautājums, vai pie izceļošanas vainīgi tikai tautas „musinātāji”, uzsverot, ka nepieciešams pievērsties dziļāku zemnieku pārceļošanas cēloņu analīzei.¹⁷³⁵ 1873. gadā „Baltijas Vēstnesī”, atbildot uz rakstu par Mēklenburgas zemnieku izceļošanu uz Ameriku un O. fon Rūtenberga pētījumiem, tika norādīts, ka būtiski ir runāt par pārceļotāju iegļprātību, bet vēl būtiskāk būtu meklēt skaidrojumus tam, „kādiļ ļauži Valdemāra kunga, vai kāda cita vadīšanai padevušies bija, un vienmēr vēl vadoņus meklē”.¹⁷³⁶ Tātad 19. gs. 70. gados tika atzīts, ka zemnieku migrācijas problēma ir daudz plašāka un sarežģītāka, kā to mēģināja parādīt latviešu laikrakstos 19. gs. 50.–60. gados.¹⁷³⁷

Arī latviešu vidē nebija pamata ilgstoši pastāvēt pozitīvam izceļošanas vērtējumam. Izteikumi par labu zemnieku pārceļošanai bija pamatā saistīti ar pārceļošanas tiesību liberalizāciju un tā bija tikai nacionālās kustības tiesisko un ekonomisko prasību puse. Taču tieši nacionālisma apstākļos migrācijai ir arī cita novērtējuma dimensija. Proti, pārceļotājs ir arī “savas tautas loceklis”, kuram jābūt lojālam pret tās kolektīvajām interesēm un kurš ir piederīgs savai dzimtenei. Šī pozīcija nacionālo kustību nostādīja divējādā situācijā. No vienas puses tika norādīts uz pārceļošanas sociālekonomiskajiem cēloņiem, un, aizstāvot zemnieku pārvietošanās brīvību, tika skārts agrārais jautājums.¹⁷³⁸ No otras puses, arī tie latviešu autori, kuri aktīvi aizstāvēja nacionālās kustības ideālus, pamatā izteicās pret pārceļošanu.¹⁷³⁹

Nozīmīgs pārmaiņu posms latviešu sabiedriskajā dzīvē bija t.s. “Jaunās strāvas” veidošanās un attīstība 19. gs. 80. gadu beigās un 19. gs. 90. gados. Ar jauno inteliģences paaudzi saistītais laikraksts “Dienas Lapa” saglabāja kritisku attieksmi pret latviešu zemnieku pārceļošanu, taču tika nostiprināts viedoklis, ka pārceļošanas cēloņu vidū noteicošais ir zemnieku sociālekonomiskais stāvoklis un migrācija ir dabiska sociāla parādība.¹⁷⁴⁰ Ansis Bandrevičs “Dienas Lapā” 1886. gadā arī uzsvēra, ka pārceļošanas jautājuma un koloniju dzīves atspoguļojumā “tautiskie laikraksti zaudējuši savu senāko centību un atspirdzinošo garu”, aicinot vairāk atspoguļot šīs tēmas latviešu presē.¹⁷⁴¹

19. gs. 90. gadu vidū diskusijas par pārceļošanas cēloņiem un ietekmi aktivizēja pārceļošana uz Ufas un Orenburgas guberņām, kā arī Sibīriju, tāpat arī emigrācija no Krievijas.

¹⁷³¹ Latvieši Novgorodes guberņā // Baltijas Vēstnesis, 29.10.1869., Nr. 86.

¹⁷³² Latvieši Novgorodes guberņā // Baltijas Vēstnesis, 01.11.1869., Nr. 87.

¹⁷³³ Latvieši Simbirskā // Baltijas Vēstnesis, 26.04.1869., Nr. 33; Kurzemes aizgājēji uz Simbirsku // Baltijas Vēstnesis, 12.03.1869., Nr. 21.

¹⁷³⁴ Latvieši Simbirskā // Baltijas Vēstnesis, 26.04.1869., Nr. 33; Kurzemes aizgājēji uz Simbirsku // Baltijas Vēstnesis, 12.03.1869., Nr. 21; Aizgājēji no Vidzemes // Baltijas Vēstnesis, 12.04.1869., Nr. 30; Latvieši Novgorodes guberņā // Baltijas Vēstnesis, 29.10.1869., Nr. 86, 01.11.1869., Nr. 87; Ubi bene, ibi patria // Baltijas Vēstnesis, 15.03.1869., Nr. 22 u.c.

¹⁷³⁵ Kurzemes aizgājēji // Baltijas Vēstnesis, 07.05.1870, Nr.18.

¹⁷³⁶ Porten, T. Vēstule iz Vidzemes // Baltijas Vēstnesis, 24.01.1873, Nr.4.

¹⁷³⁷ Porten, T. Vēstule iz Vidzemes // Baltijas Vēstnesis, 24.01.1873., Nr. 4; Par ļaužu izceļošanu no tēvijās // Mājas Viesis, 11.08.1873., Nr. 32; Kurzemes aizgājēji uz Simbirsku // Baltijas Vēstnesis, 12.03.1869.,Nr. 21; Ubi bene, ibi patria // Baltijas Vēstnesis, 15.03.1869., Nr. 22; Latvieši Novgorodes guberņā // Baltijas Vēstnesis, 01.11.1869., Nr. 87.

¹⁷³⁸ Kalniņš, K. Latvieši Krievijā // Baltijas Vēstnesis, 10.06.1871., Nr. 23; Kurzemes aizgājēji // Baltijas Vēstnesis, 07.05.1870., Nr. 18; Porten, T. Vēstule iz Vidzemes // Baltijas Vēstnesis, 24.01.1873, Nr. 4.

¹⁷³⁹ Kurzemes aizgājēji uz Simbirsku // Baltijas Vēstnesis, 12.03.1869., Nr. 21; Kalniņš, K. Latvieši Krievijā // Baltijas Vēstnesis, 10.06.1871., Nr. 23 u.c.

¹⁷⁴⁰ Iedzīvotāju aiziešana uz citurieni // Dienas Lapa. 04.08.1889., Nr.174; Par mūsu aizgājējiem // Dienas Lapa. 09.02.1889., Nr. 33.

¹⁷⁴¹ [Bandrevičs, A.] Vēstule iz Maskavas // Dienas Lapa, 28.10.1886., Nr. 25.

Kopš 19. gs. 80. gadiem daudz uzmanības tika pievērsts koloniju dzīves apstākļiem.¹⁷⁴² 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā presē latviešu koloniju dzīve un pārceļošanas jautājums tika atspoguļots visai plaši un gandrīz katru dienu latviešu lasītājiem bija pieejamas ziņas no kādas latviešu apdzīvotas vietas ārpus mūsdienu Latvijas teritorijas.

20. gs. sākumā pārceļošanas jautājuma kontekstā būtisks bija t.s. “jaunnacionālisma” virziens, kas biežāk minēts literatūras vēsturē. Sabiedriski-politiskā ziņā tā bija mēreni reformistiska izpausme latviešu pilsoniskajās aprindās, ar mērķi pretoties kreisi orientētās intelīģences paustajai “tautībnieku” kritikai.¹⁷⁴³ Šie centieni ieguva plašāku skanējumu ar 20. gs. sākumā Sanktpēterburgā iznākušā laikraksta “Pēterburgas Avīzes” starpniecību.¹⁷⁴⁴ Viens no “Pēterburgas Avīžu” izvirzītajiem mērķiem bija saiknes nodibināšana ar latviešu kolonijām, rūpējoties par latviešu literatūras pieejamību un latviešu skolu pastāvēšanu.¹⁷⁴⁵

Pēc 1905. gada revolūcijas latviešu pilsoniskās grupas sadalījās vairākos virzienos no konservatīvi-monarhistiskiem līdz liberāliem viedokļiem. Ievērojama nozīme bija kreisajai politiskajai ideoloģijai, taču tās piekritēju viedokļi ievērojami atšķīrās arī attieksmē pret t.s. “nacionālo jautājumu”.¹⁷⁴⁶

Kā norādīja sociāldemokrāts Miķelis Valters (1874–1968), diskusijas par pārceļošanas jautājumiem mazinājās pēdējos gadus pirms 1. pasaules kara, kad pārceļošana jau bija ierasta parādība.¹⁷⁴⁷ Preses uzmanību vairāk saistīja jautājumi, kas saistīti ar latgaliešu un lietuviešu laukstrādnieku ieceļošanu, arī Krievijas vācu kolonistu ieceļošana un krievu kolonizācijas plāni Baltijā.

Sīkāk analizējot dažādus viedokļus un argumentus par latviešu zemnieku izceļošanu 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, tos iespējams grupēt pēc vairākiem kritērijiem. Pirmkārt, zemnieku pārceļošana tika analizēta nacionālā jautājuma (t.i., “garīgo” apsvērumu) vai saimnieciskās attīstības (t.i., “materiālo” apsvērumu) ietvaros. Otrkārt, pārceļošanas ietekmi un sekas varēja vērtēt no kolektīvo vai individuālo interešu skatupunkta.¹⁷⁴⁸ Ar kolektīvā un individuālā labuma nošķirumu bija saistīta arī dažāda argumentācija par pārceļošanas ietekmi. Piemēram, 1890. gadā publicētās pārdomās par latviešu izceļošanu tika norādīts, ka „aiziešana, īpaši pūļiem visai mūsu dārgai tēvijai [var] tikai nākt par postu un labums varbūt var rasties tikai retam aizgājējam pašam”.¹⁷⁴⁹

Viena no diskusijām, kas atspoguļoja dažādās vērtējuma pieejas bija viedokļu apmaiņa par skolotāja Jūlija Šmitmana rakstiem. Šmitmans uzsvēra, ka no nācijas attīstības viedokļa pārceļošana nes postu, jo Latvija varētu nepalikt “par latviešu zemi”, ja katrs izceļotājs neizvērtēs savu lēmumu.¹⁷⁵⁰ Tam oponenta cits autors, mudinot meklēt objektīvos pārceļošanas iemeslus.¹⁷⁵¹ Oponents izceļošanu traktēja kā labāko no divām sliktām izvēlēm – vai palikt par „nožēlojamu algādzi” dzimtenē, vai arī vismaz izmēģināt savus spēkus citviet.¹⁷⁵² Līdzīgi uzskati 1911. gadā tika pausti laikrakstā “Sadzīve” – pārceļotājus attaisno arguments, ka “tikai aprobežoti cilvēki apmierināsies ar to daļu, ko viņam liktenis piešķīris dzīves sākumā”.¹⁷⁵³

¹⁷⁴² R.T. Kādi vārdi laimes meklētāju lietā // Balss, 14.05.1897, Nr.20.

¹⁷⁴³ Līgotnis, J. Vilis Olavs savā dzīvē un darbā // Viļa Olava Kopotie raksti. 1. sēj. Rīga: V. Olava fonds, 1922, 93. lpp. (turpmāk – Līgotnis, 1922).

¹⁷⁴⁴ Lūse, D. Latviešu literatūra un 20. gs. politiskās kolīzijas. Rīga: Valters un Rapa, 2008, 14. lpp.

¹⁷⁴⁵ Līgotnis, 1922, 100. lpp.

¹⁷⁴⁶ 20. gs. vēsture, 2000, 432. lpp.

¹⁷⁴⁷ Valters, M. Cīņa ar izceļošanu I // Līdums. 1915, Nr. 88.

¹⁷⁴⁸ Skat.: Ķikuts, T. Diskusijas par migrācijas jautājumiem latviešu sabiedrībā 19. gs. 2. pusē – 20. gs. sākumā: viedokļi, argumenti emocijas // Oļehnovičs, D. (sast.) Daugavpils Universitātes 53. starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds “Saule”, 2012.

¹⁷⁴⁹ Latviešu aiziešanas jautājums // Baltijas Vēstnesis, 10. 01.1890., Nr.7.

¹⁷⁵⁰ J. S. Latviešu kolonisti un to dzīve svešumā // Zemkopis, 28.05.1914., Nr. 22.

¹⁷⁵¹ Zemgals. Kāpēc latvieši aizceļo? // Jaunās Latviešu Avīzes, 21.09.1910, Nr. 76; Zemgals. Strādnieku trūkums uz laukiem un šā trūkuma cēloņi // Jaunās Latviešu Avīzes, 10.08.1910., Nr. 64.

¹⁷⁵² Zemgals. Kāpēc latvieši aizceļo? // Jaunās Latviešu Avīzes, 21.09.1910, Nr. 76.

¹⁷⁵³ Vēl par vecām lietām // Sadzīve, 04.01.1911., Nr. 1.

Jau kopš 19. gs. 60. gadiem pārvietošanās brīvību kritika tika uztverta kā apdraudējums individuālajām brīvībām. Vēlāk Pēteris Stučka (1865–1932) uzsvēra, ka pārvietošanās brīvība ir viena no demokrātijas pamatprasībām, kas ir jāaizstāv, vienlaikus nepieļaujot politiski motivētu vienas vai otras grupas ieceļošanas vai izceļošanas veicināšanu.¹⁷⁵⁴

Izmantojot “kolektīvo interešu” skatupunktu tika norādīts uz “tautas pastāvēšanas nākotni” un arī uzsvērts, ka pārceļošanas rezultātā sabiedrība iepriekšējā dzīvesvietā cieš arī finansiālus zaudējumus. Proti, zaudējumus nes izceļotāju izglītošana, neiegūtie nodokļu ieņēmumi pagastos u.t.t.¹⁷⁵⁵ Radikālākie autori norādīja, ka kultūras jomā jautājums nav tikai par palīdzību kolonijām, bet gan turīgākajām kolonijām Krievijā un ASV būtu finansiāli jāpalīdz dzimtenei, lai “atdotu daļu no dzimtenes izvestās naudas”.¹⁷⁵⁶ Šī ideja bija cieši saistīta ar secinājumu, ka zemnieku dēls, kurš aiziet no savām mājām un izceļo ir “zudis savai tautai”. Šādam viedoklim, protams, bija oponenti, kuri jautāja – kādus “zelta kalnus” gan dzimtene nesusi tiem, kuri mūžu ar tulznām rokās strādājuši?¹⁷⁵⁷

Sarežģītāk ir nodalīt garīgā un materiālā (nacionālā jautājuma un saimniecisko interešu) prioritāti pārceļošanas vērtējumos. Abi faktori tika aplūkoti paralēli, tomēr ar katru no tiem bija saistītas atšķirīgas un ļoti zīmīgas vērtējuma pozīcijas.

Migrācijas kontekstā bieži tika runāts par „tautu”, „tautas īpatnējo garu”, ilgām pēc dzimtenes. Šis vērtējums sākotnēji bija balstīts emocionālos aicinājumos nepamest dzimteni, tēva mājas, savukārt, vēlāk šāda veida argumentus aktīvāk izmantoja runājot tieši par tautas nākotni.

Jau kopš 19. gs. 70. gadiem tika izvirzīti arī argumenti par pārceļošanas demogrāfiskajām sekām.¹⁷⁵⁸ No vienas puses, pastāvēja liberālais viedoklis, ka izceļošana ir dabisks sociāls process.¹⁷⁵⁹ Piemēram, 1873. gadā „Mājas Viesī” tika uzsvērts, ka mērena izceļotāju plūsma nav apdraudējums, ņemot vērā dabiskā pieauguma rādītājus.¹⁷⁶⁰ Turpretī 1910. gadā “jaunnacionālistu” virzienam piederīgais mācītājs Andrievs Niedra nosauca latviešu pārceļošanu par galveno demogrāfisko apdraudējumu, līdzās minot arī tautas veselību, laulības modernizāciju un ģimenes modeli ar vienu-diviem bērniem.¹⁷⁶¹ Niedras skatījumu uz demogrāfiju parādīja tēze, ka arī ģimene jāuzlūko no tautas nākotnes viedokļa.¹⁷⁶²

19.–20. gs. mijā latviešu prese vairāk sāka apspriest pārkrievošanu un asimilāciju. Šis jautājums tika aplūkots gan rakstot par izceļošanu no Baltijas guberņām, gan arī Iekškrīvijā dzīvojošajiem latviešiem.¹⁷⁶³ Tika izteiktas bažas, ka galamērķos ar mazu latviešu pārceļotāju skaitu un bez latviešu skolām vai sabiedriskās dzīves, asimilācija notiek jau nākamajā paaudzē. Kritiskos vērtējumus pastiprināja arī vācu un krievu kolonizācijas centieni Baltijā pēc 1905. gada revolūcijas un arī revolūcijas izraisītais izceļošanas vilnis.¹⁷⁶⁴

Kreiso latviešu sabiedrisko darbinieku opozīcija pilsoniskajām aprindām nacionālā jautājuma traktējumā 20. gs. sākumā nebija vienota. Katrā ziņā diskutējās par zemnieku izceļošanu nepastāvēja vienkāršs pretstats starp “garīgo” un “materiālo” pārceļošanas skaidrojumu.

¹⁷⁵⁴ Stučka, P. Tautisko centienu nākotne un nākotnes tautiskie centieni [1914. g.] // P. Stučka. Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts. Darbu izlase 1906–1930. Rīga: Liesma, 1972, 107. lpp.

¹⁷⁵⁵ Graudiņš, K. Mūsu tautas inteliģences materiālais un garīgais progress // Dzimtenes Vēstnesis, 12. 07. 1910., Nr. 156; P. Odesā. Latviešu kolonijas // Sadzīve, 02.05.1913., Nr. 49; Kāds vārds mūsu tautas izglītības lietā // Tēvija, 13.07.1913., Nr. 78; Kāpēc latvieši izceļo // Latviešu Avīzes, 21.01.1913., Nr. 19.

¹⁷⁵⁶ P. P. Odesā. Latviešu kolonijas // Sadzīve, 02.05.1913., Nr. 49.

¹⁷⁵⁷ Šteinbergs, E. Vakar-Sibīrija un latviešu kolonizēšanas jautājums // Zemkopis, 10.10.1907., Nr. 41.

¹⁷⁵⁸ J. S. Tautai zudušie latvieši Krievijā // Tēvija, 29.03.1914., Nr. 37.

¹⁷⁵⁹ Par mūsu aizgājējiem // Dienas Lapa, 09.02.1889., Nr. 3.

¹⁷⁶⁰ Par ļaužu izceļošanu no tēvijas // Mājas Viesis, 11.08.1873., Nr. 32.

¹⁷⁶¹ Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa, 25. f., V-3a, šifrs MS 1230 [„Zinību komisijas sapulču protokoli 1903. – 1932.”], 146.–147. lpp.

¹⁷⁶² Lūse, D. Latviešu literatūra un 20. gs. politiskās kolīzijas. Rīga: Valters un Rapa, 2008, 21. lpp. (turpmāk – Lūse, 2008).

¹⁷⁶³ Vēstule iz Kalugas guberņas II // Latviešu Avīzes, 04.10.1902., Nr. 80.

¹⁷⁶⁴ Tbs. Latviešu izceļošanas lietā // Balss, 04.03.1906, Nr.36; Apine, I. Latvijas Sociāldemokrātijā un nacionālais jautājums (1893-1917). Rīga: Liesma, 1974, 178.-179. lpp. (turpmāk – Apine, 1974).

Latviešu sociāldemokrāts Kārlis Landers (1883–1937) 1909. gadā laikrakstā “Dzīve” norādīja, ka “tautiskuma pamati izjuks dabiskā ceļā” jau tad, kad tautai būs pieejami “kultūras avoti citās valodās”.¹⁷⁶⁵ Minētajā laikrakstā 1909. gadā tika iesūtīta līdzīgas ievirzes vēstule par latviešiem Maskavā.¹⁷⁶⁶ Arī Pēteris Stučka uzsvēra, ka nacionālais naidis tikai noslēpj šķiru naidu un strādnieki ir jāpasargā no “tautisko centienu” atdzimšanas.¹⁷⁶⁷ Tātad migrācijas kontekstā vērtējumiem no “tautas nākotnes” pozīcijām nav nozīmes.

Tam oponenta Latviešu sociāldemokrātu savienības līderis Miķelis Valters. M. Valters centās modernizēt skatījumu uz nacionālo jautājumu, pārvarot internacionālistu nivelējošo attieksmi.¹⁷⁶⁸ Viņš norādīja, ka, noliedzot nacionālas pašapziņas nozīmi un nākotni diasporā, kosmopolītisma vārdā patiesībā tiek veicināta asimilācija, nevis kultūras kosmopolītisms.¹⁷⁶⁹

Arī sociāldemokrāts-mazinieks Marģers Skujenieks daudz uzmanības veltīja tieši pārceļošanas ekonomiskajiem cēloņiem un izcēla šķiras interešu nozīmi¹⁷⁷⁰, tomēr viņa pozīciju asi kritizēja P. Stučka. Stučka uzskatīja, ka Skujenieks nav pareizi izpratis nacionālo kopību un norādīja, ka dzimtenes mīlestībai ir maz kopēja ar tautību, uzsverot, ka “dienvidos dzimis un uzaudzis latvietis it viegli pat no Latvijas sērosies pēc dienvidiem”, t.i. “dzimtenes mīlestību” nosaka vietas, nevis nacionālā piederība.¹⁷⁷¹

Paralēli vēl 20. gs. sākumā bija aktuāla ar nacionāliem lozungiem pamatota izceļošanas kritika, galvenokārt pilsoniskajos laikrakstos.¹⁷⁷² Laikrakstā “Latvija” 1911. gadā tika atkārtotas tēzes, ka „latvju īpatnējais un dzīvais gara avots svešumā lēnām pamirst un izsīkst” vai arī, ka „svešumā latvis nespēj pilnu un varenu dzīvi dzīvot”.¹⁷⁷³ Arī, piemēram, laikrakstā “Jaunā Dienas Lapa”, kas 20. gs. sākumā pamatā pulcēja liberāli orientētu inteligenci, parādījās viedokļi, ka, no nacionālās politikas skatupunkta, pārceļošana ir visiem spēkiem jāapkaro, jo tā “izsēj kultūras spēkus” un apdraud tautas pastāvēšanu.¹⁷⁷⁴ Jaunnacionālisti, kuri 20. gs. sākumā centās aktualizēt nacionālo jautājumu, par vienu no mērķiem izvirzīja “tautas vienotību”.¹⁷⁷⁵

Pārceļošanu nosodošie viedokļi nereti bija saistīti ar pārliecību, ka pārceļošanas galvenie cēloņi ir meklējami “tautas raksturā” un vieglprātībā. 1896. gadā tika norādīts, ka „ir brīži, kur pie latviešiem parādās stipra kārtība uz aiziešanu no dzimtenes”, šī parādība poētiski tika nosaukta par „pārceļošanas karsoni”,¹⁷⁷⁶ vai arī „aiziešanas drudzi jeb sērgu”.¹⁷⁷⁷ Galēji kritiskie vērtējumi pauda pārliecību, ka pārceļotāju motivācija raksturojama ar tēzi “cilvēkam tikai tur ir labi, kur viņa nav”¹⁷⁷⁸, pārceļotājus dēvēja par “laimes meklētājiem”¹⁷⁷⁹ Potenciālos pārceļotājus pat baidīja ar gadījumiem, kad izceļotāji atgriezoties “slimi un vājprātīgi”, t.i., zināmā mērā pat dēmonizēja izceļošanu.¹⁷⁸⁰ Turklāt objektīvāki migrācijas nozīmes un ietekmes vērtējumi bija samērā reti.

¹⁷⁶⁵ Landers, K. Andrievs Niedra un latviešu pilsonība // Dzīve, 05.09.1909., Nr. 101.

¹⁷⁶⁶ S. Vēstule no Maskavas // Dzīve, 24.11.1909., Nr. 135.

¹⁷⁶⁷ -ps. [Stučka, P.] Mūsu draugi pa labi // Laika Balss, 19. 04. (02.05.) 1911., Nr. 17.

¹⁷⁶⁸ Valters, M. Mūsu tautības jautājums. Domas par Latvijas tagadni un nākotni. Rīga: Valters un Rapa, 1914, 86.-89. lpp. (turpmāk –Valters, 1914).

¹⁷⁶⁹ Valters, 1914, 23. lpp.

¹⁷⁷⁰ Skujenieks, M. Ieceļošana un izceļošana Latvijā // Domas, 07.1913., Nr. 7, 768.-777. lpp.

¹⁷⁷¹ Stučka, P. “Nacionālais jautājums Latvijā” [1914. g.] // P. Stučka. Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts. Darbu izlase 1906–1930. Rīga: Liesma, 1972, 93. lpp; Stučka, P. Tautisko centienu nākotne un nākotnes tautiskie centieni [1914. g.] // P. Stučka. Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts. Darbu izlase 1906–1930. Rīga: Liesma, 1972, 108. lpp

¹⁷⁷² J. S. Tautai zudušie latvieši Krievijā // Tēvija, 29.03.1914., Nr. 37; Šmitmans, J. Vēstule no Maskavas // Tēvija, 07.09.1910., Nr. 102.

¹⁷⁷³ Latvju dzīves traģisms svešatnē // Latvija, 16.07.1911., Nr. 186.

¹⁷⁷⁴ J.D.L. [Jaunā Dienas Lapa]. Zelta zemes meklētāji // Zemkopis, 06.11.1913., Nr. 45.

¹⁷⁷⁵ Lūse, 2008, 18., 23. lpp. Olavs, V. Latviešu literatūras kavēkļi II, III // Pēterburgas Avīzes, 07.-10.07.1902., Nr. 54-55.

¹⁷⁷⁶ J. Gr. Par Latviešu aiziešanu no dzimtenes // Balss, 06.03.1896, Nr.10.

¹⁷⁷⁷ R.T. Kādi vārdi laimes meklētāju lietā // Balss, 14.05.1897, Nr.20; Par aiziešanas iemesliem // Latviešu Avīzes, 13.06.1890., Nr. 24; Dzirne F. Kā Ģierdam Rubešam un Sāmu salas Trīnītei svešās malās klājies // Mājas Viesis, 03.04.1871., Nr. 14; No Nīcas // Latviešu Avīzes, 27.05.1898., Nr. 21.

¹⁷⁷⁸ No Rembates // Balss, 01.03.1895., Nr. 9.

¹⁷⁷⁹ No Ungurpils // Balss, 14.06.1895., Nr. 24.

¹⁷⁸⁰ Kā mazināt latviešu izceļošanas kustību // Latviešu Avīzes, 01.05.1913., Nr. 113.

Sociālie un ekonomiskie izceļošanas cēloņi zemnieku migrācijas vērtējumos tika aplūkoti kopš 19. gs. 60.–70. gadu mijas, kad „Baltijas Vēstnesis” un “Mājas Viesis” nosodīja vieglprātīgu aizceļošanu, tomēr aicināja uzlabot zemnieku stāvokli dzimtenē.¹⁷⁸¹ Jau 1868. gadā “Mājas Viesis” par zemes pirkšanu Pleskavas guberņā rakstīja – “par to nekas nekait, ka ļautiņi arī citur zemi pērk kā Vidzemē, kad tik vien labi pērk”.¹⁷⁸² Tomēr nemainīgi aktuāls bija neatrisināmais strīds par to, vai pārceļotāju lēmums patiešām ir izdevīgs.¹⁷⁸³ Ir skaidrs, ka nebija iespējams pilnīgi un objektīvi pretnostatīt dzīves apstākļus dzimtenē un jaunajā dzīvesvietā. Kā 20. gs. sākumā tika norādīts laikrakstā „Latvija” – „katrs, kad viņam prasīs, kādēļ iet projām, teiks: „tādēļ, ka tur labāk”. Bet vai tiešām tur labāk, tas vēl liels jautājums”.¹⁷⁸⁴ Kā galvenais pretarguments tika izvirzīta doma, ka dzimtenē palikušos kalpus nebūt nesagaida labāka nākotne.¹⁷⁸⁵

Ekonomisko problēmu kontekstā migrācijas problēmas atkal tika aktualizētas 19. gs. nogalē un 20. gs. sākumā, kad uzmanības centrā nonāca t.s. „laukstrādnieku jautājums” – darbaspēka nodrošināšana lauksaimniecībā Baltijā. Jau iepriekšējās desmitgadēs tika pausts viedoklis, ka ilgākā laika termiņā šķietami nelielie izceļošanas rādītāji var rezultēties būtiskā laukstrādnieku trūkumā.¹⁷⁸⁶ 19.–20. gs. mijā, izceļošanai no laukiem turpinoties, darbaspēka nodrošināšana lauku saimniecībās atsevišķos reģionos Baltijā patiešām kļuva problemātiska.¹⁷⁸⁷ Tika izteikti pat radikāli pieņēmumi, ka izceļošana un laukstrādnieku algu celšanās apturēs lauksaimniecības attīstību.¹⁷⁸⁸ Šīs problēmas plašāka apspriešana notika 1897. gadā pēc Jelgavas Lauksaimniecības biedrības ierosinājumu tai kļūt par starpnieku laukstrādnieku algošanai ārpus Baltijas.¹⁷⁸⁹

Diskusijā par darbaspēka trūkumu laukos 1897. gadā tika uzsvērts, ka aizvien daudzveidīgāku alternatīvu izvēles situācijā zemnieku vidē, dabiska ir dažādu migrācijas virzienu un nodarbošanās veidu līdzāspastāvēšana. Bija skaidrs, ka individuālā darbaspēka izvēles, t.sk. pārvietošanās brīvība ir apstākļi, kas jāņem vērā un attiecīgi jārisina jautājums par darbaspēka piesaistīšanu.¹⁷⁹⁰ Taču zemes turētāju vai īpašnieku un bezzemnieku saimnieciskās intereses šajos apstākļos 19. gs. beigās bija visnotaļ atšķirīgas un tām, bez šaubām, radās arī savi politiskie aizstāvji. Baltijas lauksaimnieku organizācijas, kuras pamatā pārstāvēja zemes īpašnieku viedokli, bija ieinteresētas, lai izceļošana no laukiem mazinātos. To viedoklim lielā mērā pievienojās arī labējā prese.¹⁷⁹¹ Asi pret zemnieku pārceļošanu vērsās Vidzemes un Kurzemes muižniecības atbalstītais laikraksts “Latviešu Avīzes”, pārceļošanu kritizēja arī citi laikraksti un žurnāli, to vidū “Tēvija” un “Zemkopis”.¹⁷⁹² Savukārt, sociāldemokrāts Janis Jansons (Brauns) (1872–1917) zemnieku izceļošanas attīstības novērtējumā 1902. gadā uzsvēra emigrācijas tiesību dabiskumu un

¹⁷⁸¹ Kurzemes aizgājēji uz Simbirsku // *Baltijas Vēstnesis*, 12.03.1869., Nr. 21; Ubi bene, ibi patria // *Baltijas Vēstnesis*, 15.03.1869., Nr. 22; Latvieši Novgorodes guberņā // *Baltijas Vēstnesis*, 01.11.1869., Nr. 87; Par ļaužu izceļošanu no tēvijas // *Mājas Viesis*, 11.08.1873., Nr. 32.

¹⁷⁸² Par dzimtu māju pirkšanu Vidzemē // *Mājas Viesis*, 18.11.1868., Nr. 47.

¹⁷⁸³ Par aiziešanas iemesliem. *Latviešu Avīzes*. 1890, 13. jūnijs, Nr. 24.

¹⁷⁸⁴ Andr. L. Latvju mazgruntnieku bērni kā Krievijas lielgruntnieku kalpotāji // *Latvija*, 15.02.1914, Nr.38.

¹⁷⁸⁵ Šteinbergs, E. Vakar-Sibīrija un latviešu kolonizēšanas jautājums // *Zemkopis*, 10.10.1907., Nr. 41.

¹⁷⁸⁶ Porten Theodosius. Vēstule iz Vidzemes // *Baltijas Vēstnesis*, 24.01.1873, Nr.4.

¹⁷⁸⁷ Laukstrādnieki kalpi // *Latviešu Avīzes*, 03.01.1912., Nr. 1; Kamdēļ trūkst laukstrādnieku? // *Sadzīve*, 11.12.1910., Nr. 142; Par laukstrādnieku aiziešanu // *Dzimtenes Vēstnesis*, 20.05.(02.06.) 1909, Nr.112; Zemgals. Strādnieku trūkums uz laukiem un šā trūkuma cēloņi // *Jaunās Latviešu Avīzes*, 10.08.1910., Nr. 64.

¹⁷⁸⁸ Andr. L. Latvju mazgruntnieku bērni kā Krievijas lielgruntnieku kalpotāji // *Latvija*, 15.02.1914, Nr.38.

¹⁷⁸⁹ Jelgavas Lauksaimniecības Biedrības projekts, mazgruntniekiem trūkstošos kalpus atgādāt šurp no citurienes // *Tēvija*. – 10.12.1897, Nr.50.

¹⁷⁹⁰ Jelgavas Lauksaimniecības Biedrības projekts, mazgruntniekiem trūkstošos kalpus atgādāt šurp no citurienes // *Tēvija*. – 10.12.1897, Nr.50.

¹⁷⁹¹ Apine, 1974, 166.-209. lpp.; Ronis, I. Latviešu buržuāzijas politika 1907.–1914. Rīga: Zinātne, 1978, 212.-215. lpp.

¹⁷⁹² No Veravas aprīņa // *Latviešu Avīzes*, 24.05.1908., Nr. 42; Pārskats par mūsu agrārlietu // *Latviešu Avīzes*, 15.02.1906., Nr. 13; Latviešu izceļošanas lietā // *Latviešu Avīzes*, 16.04.1908, Nr. 31; Vārds par izceļošanu // *Tēvija*, 13.03.1914., Nr. 31, J. S. [Šmitmans, J.] Latviešu kolonistu un to dzīve svešumā // *Zemkopis*, 28.05.1914., Nr. 22.

ekonomisko efektu – migrācija regulē darba tirgu un arī veicina pilsētu strauju attīstību.¹⁷⁹³ T.i. pārceļošana ir strādnieka pamatbrīvības īstenošana apstākļos, kad darba devēji nav gatavi apmierināt strādājošo prasības.¹⁷⁹⁴

Lauku iedzīvotāju izceļošanas kontekstā 20. gs. sākumā pilsoniskajos laikrakstos priekšplānā tika izvirzīta arī tēma par nevēlēšanos strādāt lauksaimniecībā Baltijā kā pārceļošanas cēloni. Proti, jaunajai paaudzei tika pārmests, ka katrs, kurš pabeidzis skolu „grib būt par „kungu” un baidās pielikt rokas pie rupjāka darba”.¹⁷⁹⁵ Tika nosodīta it kā izplatītā parādība, ka dzīve pilsētā kļūst par sapni, savukārt, lauku darbi – kauns.¹⁷⁹⁶ Par ačgārnību tika uzskatīts, ka arī zemes īpašuma mantinieku vienīgais mērķis nebija darbs lauksaimniecībā un pārmešta nevēlēšanās „aprakties nepanesami garlaicīgajā, pelēkajā ikdienībā”.¹⁷⁹⁷

Lauki un agrārā joma zināmā mērā bija arī nacionālās kustības ideāls. Tāpat agrārisma ideoloģija bija Eiropā samērā izplatīta atbilde modernizācijas tendencēm. Agrārisma idejas sakņojās tādās vērtībās kā zemes privātīpašums, ģimenes saimniecība, lauku kopiena kā sabiedrības dzīves centrs.¹⁷⁹⁸ Šie priekšstati atspoguļojās arī “jaunnacionālistu” darbos 20. gs. sākumā, poetizējot “latviešu-zemnieku tautas” ideju, proti, latvieši ir saistīti ar zemi, latviešu tautas nākotne ir latviešu zemniecības ekonomiskā augšupeja.¹⁷⁹⁹ No otras puses, tika atzīts, ka pārceļošana bija ideāla „savš stūrītis, savš kaktiņš zemes” realizēšanas mēģinājums. Laikrakstā „Zemkopis” 1913. gadā šo neskaidro, taču iespējams objektīvo un taisnīgo ideālu nozīmi raksturoja sekojoši: „Gandrīz katrs strādnieks, kam liktens lēmis tēvijas maizi ēst „ar sviedriem savā vaigā”, cerē un ilgojas pēc labākas pasaules, tādas, kur rēgotos kaut jel cik no laimes vinnestā”.¹⁸⁰⁰

Pirmās Baltijas latviešu zemnieku iniciatīvas, kas saistītas ar gatavošanos brīvprātīgi izceļot no mūsdienu Latvijas teritorijas pēc zemnieku brīvlaišanas, avotos minētas jau 19. gs. 30. gados, kad cirkulēja baumas par tiesībām izceļot uz bezmaksas zemi Iekškrīvijā. Viena no ievērojamākajām agrīnajām izceļošanas iniciatīvām, kura neīstenojās, bija t.s. “siltās zemes kustība” Vidzemē 1841. gadā. Tā cita starpā bija saistīta ar valsts kolonizācijas politiku un Kurzemes guberņas ebreju izceļošanu uz Dienvidkrīvijā 1840. gadā. Reāli Baltijas guberņu latviešu zemnieku izceļošana, lai dibinātu zemnieku kolonijas Krīvijā, sākās 1853.–1854. gadā ar pārceļošanu uz Jeisku – jaundibinātu pilsētu pie Azovas jūras. Pirmā ārpusguberņas izceļošanas iniciatīva pēc 1849. gada agrārā likuma ieviešanas Vidzemes guberņā izraisīja arī varas iestāžu centienus to ierobežot. Tomēr kopā Jeiskā ieceļoja vairāki simti izceļotāju no Vidzemes guberņas, kuri vēlāk lielākoties izceļoja no pilsētas un apmetās laukos.

19. gs. 50.–60. gados sākās Baltijas guberņu zemnieku izceļošana uz galamērķiem laukos Pleskavas, Kauņas, Novgorodas, Minskas, Mogiļevas un citās guberņās privātu saimniecisko iniciatīvu rezultātā. Ieceļošana šajās guberņās bija saistīta ar muižu īpašnieku centieniem palielināt saimniecību rentabilitāti vai arī pārdot zemi. Lai gan pārvaldes iestādes un arī sabiedrība 19. gs. 60. gados jau akceptēja zemnieku pārceļošanu kā ierastu praksi, tomēr masveidīgā zemnieku izceļošana uz Novgorodas guberņu, kuras pamatā bija nacionālās kustības līdera Krīšjāņa Valdemāra ideja par latviešu zemnieku kolonijas dibināšanu, izraisīja arī pretdarbību

¹⁷⁹³ Jansons (Brauns), J. Sešdesmito gadu reformas Krīvijā un Baltijā // Kopoti raksti. 3. sējums. Kultūrvēsturiski un sabiedriski apcerējumi. I. Rīga: Daile un Darbs, 1923. 11.–15. lpp.

¹⁷⁹⁴ Stučka, P. Politiskā brīvība [1906. g.] // P. Stučka. Rakstu izlase. 1. sēj. 1888. g. – 1910. g. jūnijs. Rīga: Liesma, 1976, 244.–245. lpp.

¹⁷⁹⁵ Andr. L. Latvju mazgruntnieku bērni kā Krīvijā lielgruntnieku kalpotāji // Latvija, 15.02.1914, Nr.38.

¹⁷⁹⁶ No Vidzemes. Aiziešana uz pilsētu // Latviešu Avīzes, 03.11.1899., Nr. 44.

¹⁷⁹⁷ Pilsonis. Latviešu izceļošanas iemesli // Jaunās Latviešu Avīzes, 29.07.1911., Nr.60.

¹⁷⁹⁸ Eellend, J. Cultivating the Rural Citizen. Modernity, Agrarianism and Citizenship in Late Tsarist Estonia. Stockholm: Stockholm University, 2007, p. 19.

¹⁷⁹⁹ Lūse, 2008, 23.-34. lpp.

¹⁸⁰⁰ Latviešu aizgājēji // Zemkopis, 19.06.1913., Nr.25.

pārvaldes iestāžu aprindās un politiski motivētu polemiku, kas bija sakņota saistītu jaunlatviešu kustības kritikā.

Lielākās latviešu ieceļotāju grupas apmetās Kauņas un Pleskavas guberņās un šo galamērķu izvēli pamatā noteica pierobežas faktors. Pārceļošana uz Kauņas guberņu aktuāla bija Kurzemes guberņas zemniekiem, īpaši guberņas pierobežā. Savukārt pārceļošana uz Pleskavas guberņu īpaši izplatīta bija Vidzemes guberņas Austrumu pierobežas rajonos.

Ieceļošanu Ziemeļrietumu guberņās (Vitebskas, Mogiļevas, Minskas, Kauņas) 19. gs. 60. gados un vēlāk ietekmēja 1863. gada sacelšanās sekas un tur īstenotās agrārās reformas. 19. gs. 60. gados lielai daļai muižu bija mainījušies īpašnieki un zemnieki pamatā bija nodarbināti savas izpērkamās zemes apstrādē.

Relatīvi masveidīga bija pārceļošana uz Ufas un Smoļenskas guberņām 19. gs. 80.–90. gados. Ufas guberņā latviešu kolonijas izveidojās uz privātas zemes, kā arī uz cara ģimenes (apanāžas) īpašumiem. Privāto zemju pieejamību noteica masveidīgā baškīru lopkopju zemes pārpirkšana reģionā. Savukārt, 19. gs. 90. gados latviešu pārceļotāju pozitīvo pieredzi tiecās izmantot Apanāžas īpašumu valde, uzaicinot latviešus kolonizēt Arhangeļskas apanāžas muižu Ufas guberņas Sterlitamakas apriņķī.

Vidzemes un Kurzemes guberņu zemniekiem nozīmīgākā pārceļošanas iniciatīva uz kroņa zemēm Krievijas Eiropas daļā bija Vologdas guberņas kolonizācija. Sākotnēji lielāku interesi par izceļošanu uz šo galamērķi izrādīja igauņu zemnieki, taču pēc 1909. gada Vologdas guberņā ieceļoja arī vairāki simti latviešu zemnieku, pamatā no Valkas apriņķa.

Kopumā latviešu zemnieku kolonijas lielākoties izvietojās Baltijas guberņu pierobežā un attālāku koloniju veidošanās uz privāti pārdotas vai izrentētas zemes bija izņēmuma gadījums atsevišķu pārceļošanas iniciatīvu ietvaros. Latviešu izveidotās saimniecības ieceļošanas galamērķos lielākoties bija viensētas, kuras vairāku gadu laikā tika iekoptas uz neapsaimniekotas vai pat meža zemes, tur iekopjot tūrumus un uzceļot nepieciešamās ēkas.

Pārceļošanas vērtējumi pārvaldes iestāžu skatījumā un latviešu vidē kopš 19. gs. 60. gadiem nebija vienveidīgi. Baltijas pārvaldes iestādes un muižniecības konservatīvās aprindas 19. gs. 40.–60. gados un daļēji arī vēlāk zemnieku izceļošanu no laukiem vērtēja negatīvi. Tā pamatā bija argumenti par zemnieku izceļošanas negatīvo ietekmi uz darbaspēka nodrošināšanu un likumos noteikto pagastu funkciju izpildi. Baltijas bruņniecības organizācijas aktīvi proponēja viedokli, ka pārceļošana ir saistīta tikai ar ārējām ietekmēm – urbanizāciju, kolonizāciju, aģitāciju zemnieku vidē, nevis saimniecisko situāciju Baltijā, brīdinot, ka izceļošana nesīs postošas sekas saimniecībai. Tiesa, pēc 1863. gada 9. jūlija pasu nolikuma pieņemšanas, kas nostiprināja zemnieku migrācijas brīvības, Baltijas guberņu pārvaldes iestādes pret darbību jaunām izceļošanas iniciatīvām aizstāja ar daudz pasīvāku nostāju.

Izceļošanas galamērķos latviešu zemnieki pamatā tika vērtēti pozitīvi. Atzinību daudzās Krievijas guberņās izpelnījās latviešu viensētņieku agrotehniskās prasmes, centība un sasniegumi. Šāds vērtējums veicināja jaunu latviešu pārceļotāju grupu uzaicināšanu muižu kolonizācijai vai zemju pārdošanai.

Latviešu sabiedrībā pirmie plašākie vērtējumi par zemnieku izceļošanu tika izteikti laikrakstos 19. gs. 50. gadu beigās–60. gadu sākumā. Tie pamatā bija kritiski viedokļi ar mērķi aicināt zemniekus rūpīgāk izvērtēt lēmumu par pārceļošanu, lai iegūtu zemi ārpus Baltijas. 19. gs. 60. gadu beigās, līdztekus pārceļošanas un pārceļotāju kritiskam vērtējumam, izplatījās tendence migrāciju vērtēt kā dabisku saimniecisku parādību un indivīda brīvu izvēli.

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, nostiprinoties dažādām latviešu sabiedriskās dzīves aktivitātēm, pārceļošanas vērtējumi bija daudzveidīgi, taču lielākoties zemnieku masveidīga izceļošana tika vērtēta kritiski – kā apdraudējums Baltijas saimnieciskajām interesēm, latviešu tautas nākotnei un risks pārceļotājiem. Tomēr pārceļošanu atšķirīgi varēja vērtēt no individuālā vai kolektīvā labuma viedokļa, t.i., kā zaudējumu tautai vai risinājumu konkrētam indivīdam.

Secinājumi

Baltijas guberņu zemnieku ārpusguberņas migrācijas cēloņus un iemeslus, tās vietu citu migrācijas virzienu vidū, norisi un vērtējumus raksturo vairāki savstarpēji saistīti aspekti:

- 1) kopš 19. gs. 40. gadiem zemnieku izceļošanu ārpus Baltijas guberņām raksturoja gan skaitlisks pieaugums, gan arī galamērķu dažādošanās. Tomēr visu zemnieku migrācijas galamērķu vidū, līdzīgi kā citviet Eiropā, visizplatītākā bija lokālā migrācija starp pagastiem Baltijas guberņu robežās, kā arī urbānā migrācija uz Baltijas pilsētām.
- 2) Zemnieku migrācijas galamērķu dažādošanās priekšnoteikums bija dzimtbūšanas atcelšana un pārvietošanās tiesību liberalizācija. Tiesības izceļot uz pilsētām un ārpus dzimtās guberņas Baltijas zemniekiem tika paplašinātas 19. gs. 40.–60. gados. Pārvietošanās tiesību liberalizācija pēc brīvļaišanas notika pakāpeniski, vairāku gadu desmitu laikā. To noteica zemes īpašnieku un pārvaldes iestāžu piesardzība pret iespējamajām negatīvajām pārmaiņām darbaspēka pieejamībā laukos. Zemnieku pārvietošanās tiesības uz visiem galamērķiem Krievijā nostiprināja 1863. gada 9. jūlija pasu nolikuma pieņemšana, taču tā neizraisīja lēcienveidīgu zemnieku migrācijas apjoma pieaugumu.
- 3) 19. gs. 30.–40. gados kopējais ārpus zemnieku kārtas izrakstīto personu skaits bija ļoti mazs, tikai 19. gs. 50.–60. gados pieauga ārpusguberņas migrācijas nozīme un arī kopējie migrācijas intensitātes rādītāji. 19. gs. 70.–80. gados jau vairāk kā trešdaļa pagastos pierakstīto zemnieku dzīvoja ārpus to pieraksta vietas. Kopš 19. gs. 70. gadiem nostiprinājās arī relatīvi augsta ārpusguberņas migrācijas nozīme zemnieku galamērķu struktūrā. Vidzemes guberņā uz citām guberņām pārrakstīto zemnieku īpatsvars veidoja ap 40% no zemnieku kārtas izrakstīto personu, taču, ņemot vērā lielo pagastos pierakstīto, bet ārpus pagasta dzīvojošo iedzīvotāju īpatsvaru, no guberņas izceļojušo īpatsvars kopējā migrācijas galamērķu struktūrā bija ievērojami mazāks. Turpmākajās desmitgadēs izceļošana ārpus Baltijas guberņām savu nozīmi saglabāja, taču pieauga izceļošana uz kroņa zemēm Sibīrijā, kā arī notika ievērojama ārpusguberņas migrācijas galamērķu dažādošanās. 20. gs. sākumā ārpus pieraksta vietas dzīvojošo zemnieku kārtas piederīgo īpatsvars jau sasniedza 50%.
- 4) Ārpus etniskās pamatteritorijas izceļojušo latviešu kopskaits 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā pārsniedza 150 tūkstošus. Tas vērtējams, kā liels skaits, kas būtiski ietekmēja latviešu etnosa apdzīvotības īpatnības – ap 8% latviešu dzīvoja ārpus mūsdienu Latvijas teritorijas jau 19.–20. gs. mijā. Tomēr lielais izceļojušo skaits veidojās pakāpeniski, tas nepārsniedza iedzīvotāju dabisko pieaugumu un lielākā daļa migrācijās iesaistīto zemnieku apmetās pilsētās Baltijas guberņu robežās. Tiesa, izceļošana ārpus guberņas ar mērķi iegūt zemi saglabājās kā ideāls zemnieku vidē arī apstākļos, kad bija iespējams rast nodarbošanos pilsētās Baltijas guberņās. Vidēji gadā kopš 19. gs. 60. gadiem no Vidzemes un Kurzemes guberņām izceļoja 1000–3000 zemnieku. Arī intensīvu pārceļošanas iniciatīvu gadījumā pārceļotāju skaits parasti nepārsniedza dažus tūkstošus zemnieku gadā.
- 5) Būtiska zemnieku migrācijas iezīme 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā bija ievērojamas migrācijas intensitātes un izvēlēto galamērķu atšķirības starp pagastiem, draudzēm un novadiem. Daļēji dažādās migrācijas alternatīvas aizvietoja viena otru, proti, lielākoties reģionos ar augstu pārceļotāju skaitu uz pilsētām, bija mazāki ārpusguberņas migrācijas vai lokālās migrācijas intensitātes rādītāji un otrādi. Migrācijas reģionālās atšķirības norāda uz dažādu lokālo tradīciju, konfliktu, ģeogrāfiskā novietojuma, pieejamās informācijas, kontaktu, atsevišķu personu iniciatīvas un baumu lomu pārceļošanas iniciatīvu veidošanā un galamērķu izvēlē. Strukturālie pārceļošanas cēloņi, kas bija saistīti ar pārmaiņām saimniecībā un sociālajā struktūrā, veidoja tikai daļu no pārceļošanas cēloņu

- un iemeslu kopuma.
- 6) Galvenie zemnieku ārpusguberņas migrācijas strukturālie cēloņi bija saistīti ar pārmaiņām zemnieku saimniecībās agrāro reformu rezultātā, lauku iedzīvotāju sociālās struktūras īpatnībām, ekonomisko konjunktūru, migrācijas tiesisko regulējumu, demogrāfisko situāciju, zemnieku vidē dominējošajām vērtībām un idejām, kā arī situāciju ieceļošanas vietās. Savukārt, konkrētos pārceļošanas iemeslus noteica kontaktu tīkls un informācijas aprīte, lokālie konflikti un citi individuālie apstākļi.
 - 7) Kvantitatīvi pārbaudot līdzšinējā historiogrāfijā izcelto agrāro reformu (pāreja uz zemnieku saimniecību naudas nomu un to pārdošanu zemniekiem) ietekmi uz zemnieku migrācijas rādītājiem, var konstatēt, ka reģionālo kvantitatīvo datu korelācija neuzrāda spēcīgu saistību starp intensīvākiem migrācijas rādītājiem un lielāku naudas nomā pārgājušo zemnieku saimniecību īpatsvaru pagastu līmenī, tomēr, analizējot datus par lielākiem reģioniem, lielāks naudas nomā pārgājušo zemnieku saimniecību īpatsvars bija saistīts ar augstākiem migrācijas intensitātes rādītājiem 19. gs. 60. gados. Savukārt 19. gs. 80. gados lielāks pārdoto zemnieku saimniecību īpatsvars korelēja ar mazāku migrācijas intensitāti 19. gs. 80. gados. Taču kvantitatīvo datu korelācija nebija spēcīga un pagastu līmenī migrācijas intensitāti spēcīgi ietekmēja papildus faktori (dažādi pārceļošanas iemesli, lokālās īpatnības). Tātad agrāro reformu ieviešanas ietekme nebija vienveidīga, tomēr tai bija saistība ar migrācijas attīstības tendencēm.
 - 8) Migrācijas kā alternatīvas aktualitāte atšķīrās starp dažādām lauku iedzīvotāju sociāli-ekonomiskajām grupām, turklāt uz dažādām galamērķu grupām izceļojušo dzimumvecumstruktūra un sociālā piederība atšķīrās. Uz ārpusguberņas galamērķiem lielākoties pārceļoja bezzemnieki, kuru vidū bija relatīvi lielākas ģimenes ar lielāku ģimenes galvas vidējo vecumu un bija mazāk patstāvīgi pārceļojušo sieviešu, jo zemnieku kolonijās laukos zemes iekopšanai un saimniecības izveidei bija nepieciešams darbaspēks, turklāt izceļošana īpaši aktuāla bija ģimenēm, kurām bija jānodrošina pieaugušo bērnu nākotne.
 - 9) Zemnieku ārpusguberņas migrācija uz galamērķiem laukos sākotnēji veidojās kā atsevišķas relatīvi masveidīgas un publiski apspriestas pārceļošanas iniciatīvas. Tomēr jau 19. gs. 60. gados paralēli pastāvēja vairāki izceļošanas galamērķi. Šādos apstākļos pārvaldes iestāžu un muižniecības centieni ierobežot zemnieku izceļošanas iniciatīvas ar dažādiem administratīviem aktiem apsīka, saglabājot uzraudzību pār normatīvos aktos paredzēto zemnieku pienākumu izpildi.
 - 10) Relatīvi agrīnos centienus izceļot uz privāti pārdotām vai iznomātām zemēm noteica agrāro reformu īstenošanas veids Baltijā bez zemes vienlīdzīgas sadalīšanas zemniekiem. Augstais bezzemnieku īpatsvars, zemes īpašuma un zemnieku-saimnieku sociālais prestižs Baltijā, agrārā situācija Krievijā u.c. faktori noteica reģionālā kontekstā īpatnējas zemnieku kolonizējošās migrācijas izveidošanos. Tā daļēji aizvietoja urbāno migrāciju, sezonālo migrāciju uz jaunajiem industriālajiem centriem, kamēr citviet Austrumeiropas reģionā izteikti dominēja urbānās migrācijas virzieni, dažāda veida sezonālā migrācija un transatlantiskā emigrācija. Baltijas guberņu zemnieku pārceļošanas iniciatīvu būtiska iezīme bija arī privātās vienošanās par zemes nomu vai pirkšanu Krievijā, nevis iesaiste valsts organizētajās kroņa zemes kolonizācijas iniciatīvās, ko noteica Baltijas agrārās sistēmas apstākļos veidojusies zemnieku gatavība maksāt par īpašumā vai lietošanā iegūtu zemi relatīvi lielu cenu vai renti.
 - 11) Latviešu zemnieku kolonijas lielākoties atradās Latvijas teritorijai tuvākajos Krievijas Eiropas daļas rajonos un tās bija viensētu grupas uz privāto muižu zemes. Pārceļotāji vienojās gan par visu muižu vai muižu daļu pirkšanu, gan arī ar starpnieku palīdzību pirka atsevišķus jau sadalītus zemes nogabalus. Problemātiskāka bija koloniju attīstība uz

rentētas zemes, kas bija pakļauta zemes īpašnieka maiņas vai nomas paaugstināšanas riskam.

- 12) Zemnieku pārceļošanas novērtējumu Baltijas guberņu pārvaldes iestādēs un muižniecības aprindās, kā arī latviešu vidē noteica atšķirīgas vērtējuma pozīcijas un intereses. Līdz 19. gs. 60. gadiem Baltijas muižniecība un pārvaldes iestādes bija samērā kritiski noskaņotas pret ārpusguberņas migrāciju un zemnieku pārvietošanās tiesību tālāku paplašināšanu. Aktīvākais aģitācijas posms pret zemnieku ārpusguberņas migrāciju noslēdzās ar K. Valdemāra organizēto izceļošanas iniciatīvu uz Novgorodas guberņu 1865. gadā.
- 13) Latviešu sabiedrībā 19. gs. 50.–60. gados paustie vērtējumi pamatā bija kritiski aicinājumi rūpīgi izvērtēt lēmumu par pārceļošanu. Vēlākajās desmitgadēs pārceļošanas vērtējumi latviešu vidē svārstījās starp ideju par nosacītu *saimniecisku pragmatismu* un individuālo interešu prevalēšanu (nepieciešamība uzkrāt kapitālu, tiesības izvēlēties nodarbošanos), kā arī kolektīvo (nācijas) interešu izcelšanu – bažām par asimilācijas draudiem un iespējamajām negatīvajām demogrāfiskajām tendencēm Baltijā.
- 14) Izceļošanas galamērķos latviešu zemnieki pamatā tika vērtēti pozitīvi. Atzinību daudzās Krievijas guberņās izpelnījās latviešu zemnieku agrotehniskās prasmes, centība un sasniegumi, kā arī viensētu saimniecības pieredze, kas veicināja to uzaicināšanu saimniekot arī citās privātajās muižās.

Nozīmīgi problēmjautājumi turpmākiem pētījumiem Baltijas guberņu zemnieku sociālās struktūras, sociālās mobilitātes un migrācijas jomā ir saistīti ar papildus reģionālu kvantitatīvo datu izstrādi par zemnieku situāciju 20. gs. sākumā. Mazāk pētīta ir arī Latgales novada zemnieku migrācijas vēsture, sevišķi citas migrācijas plūsmas bez izceļošanas uz Sibīriju 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. Latgales migrācijas vēstures izpēte ļautu salīdzināt migrācijas potenciāla veidošanās īpatnības saimnieciski atšķirīgajās Baltijas un Ziemeļrietumu guberņās, īpatnības galamērķu izvēlē, kas arī varētu padziļināt izpratni par pārceļošanas cēloņu un iemeslu specifiku Baltijas guberņās. Ievērojams trūkums līdzšinējā agrārās vēstures historiogrāfijā ir nepietiekami izstrādātais saimniecisko īpatnību raksturojums sīkākai Baltijas guberņu mikroreģioniem. Ir nepieciešams uz kvantitatīvo datu bāzes salīdzināt dažādu mikroreģionu saimnieciskos un sociālās struktūras rādītājus, lai precīzāk varētu skaidrot migrācijas reģionalitātes cēloņus un citus sociālos procesus. Līdzšinējās agrārās vēstures historiogrāfijas pieeja Baltijā pamatā bijusi saistīta ar vispārējo attīstības tendenču konstatēšanu, kas ne vienmēr ļauj pietiekami precīzi definēt dažādu procesu savstarpējās saistības un nereti trūkst pamatojuma par to, vai kvantitatīvo datu līmenī šīs parādības vispār ir saistītas. Potenciāls pētniecības temats ir arī kalpu pārvietošanās starp pagastiem, īpaši to noteicošie motivācijas aspekti, kas ir līdz šim sīkāk aprakstīti 19. gs. Eiropas migrācijas vēstures historiogrāfijā un arī norāda uz migrācijas cēloņu un iemeslu lokālajām atšķirībām un īpatnībām. Šis tēmas risinājums, kā arī pētījumi par urbānās migrācijas īpatnībām 19. gs. otrajā pusē palīdzētu padziļināti salīdzināt zemnieku migrācijas paradumus.

Izmantoto avotu un literatūras saraksts

Nepublicētie dokumenti:

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA)

1. fonds (Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes ģenerālgubernatora kanceleja)

- 1. f., 6. apr., 5. l. ([Lieta par uz Sibīriju izsūtītajiem noziedzniekiem, 1840])
- 1. f., 12. apr., 88. l. (Betreffend die Landgemeinde Ordnung für die Ostsee Gouvernements, 1870–1876)
- 1. f., 12. apr., 166. l. (Дело о назначении действительного статссоветника Валуева Курляндским гражданским губернатором, 1853–1855)
- 1. f., 4. apr., 256. l. (О возвращении Лифляндских крестьян, переходивших на жительство в Псковскую губернию, 1847)
- 1. f., 12. apr., 697. l. (Переписка с Лифляндском жандармском управлением, губернатором и другими об оказании давления на редакторов “Балтияс вестнесис” и “Рижский вестник” с целью прекращения печатать статьи об аграрных отношении в Лифляндии, 1870)
- 1. f., 6. apr., 722. l. (Дело относительно переселения евреев в Херсонскую губернию, 1842)
- 1. f., 10. apr., 742. l. (Дело о распространившихся в Вольмарском уезде слухах о разрешении здешним крестьянам переселиться в Россию, 1847)
- 1. f., 11. apr., 863. l. (Acta wegen des Übertritts der Bauerngemeindeglieder zum Oklad der Städte, 1832)
- 1. f., 12. apr., 988. l. (Betreffend die Übersiedlung Kurländischen Bauern nach dem Mohilewschen Gouvernement, 1866)
- 1. f., 11. apr., 1129. l. (Acta wegen Entlassung der Bauern in die Städte auf Erwerb, 1833).
- 1. f., 6. apr., 1218. l. (Дело о построении церкви для латышского общества в Санкт-Петербурге, 1843)
- 1. f., 10. apr., 1564. l. (Дело о переселении крестьян из Лифляндской губернии в Южную Россию, 1852–1854)
- 1. f., 11. apr., 1817. l. (Betreffend das Gesuch der Kumbern und Frauenburgschen Knechte um Übersiedlung nach Russland, 1836)
- 1. f., 11. apr., 1818. l. (Betreffend das Gesuch zweier Kokenhusenscher Wirthe wegen ihre zu gestattender Übersiedlung nach dem Innern Russlands, 1836)
- 1. f., 9. apr., 2710. l. (О переходе крестьян Иллукустского уезда в православие, 1865)
- 1. f., 9. apr., 3032. l. (О просьбе Курляндских крестьян присоединить их к православию и переселении в Россию, 1868)
- 1. f., 11. apr., 4690. l. (Betreffend die Regelung des Überganges Kurländischer Bauern nach anderen Gouvernements, 1850–1858)
- 1. f., 11. apr., 5309. l. (Betreffend die Beschwerde Altenburgschen Bauern wider die Gutsherrschaft wegen verweigerter Umschreibung nach Kowno, 1851–1857)
- 1. f., 11. apr., 5311. l. (Betreffend die Beschwerde mehrerer freier Privatbauern des Kurländischen Gouvernements wegen verweigerter Übergang in andere Stadt- und Landgemeinde, 1851)
- 1. f., 11. apr., 6960. l. (Betreffend die temporäre Entlassung Kurländischen Bauerngemeindeglieder zum Aufenthalt außerhalb der Gemeinde, 1857–1862)
- 1. f., 11. apr., 7220. l. (Betreffend die beabsichtigte Auswanderung Kurländischen Bauern in das Innern des Reichs, 1858)
- 1. f., 11. apr., 9281. l. (Betreffend das Gesuch einiger Gross Bornscher Bauern (Kurland) um Auswanderung in das Innern des Reichs, 1864).
- 1. f., 11. apr., 9630. l. (Betreffend Verleitung Kurländischen Bauern des Windauschen Kreises zur Auswanderung nach dem St. Peterburgschen Gouvernement, 1865–1871)
- 1. f., 11. apr., 9631. l. (Betreffend das Gesuch des Thomsdorfschen Bauern Martin Andrei Swabul wegen Übersiedlung nach dem Kownoschen Gouvernement, 1865)
- 1. f., 11. apr., 10279. l. (Betreffend die Umschreibung Livländischen Bauern nach dem Kostromaschen Gouvernement, 1867)

3. fonds (Vidzemes gubernatora kanceleja)

- 3. f., 1. apr., 1791. l. (Betreffend die Untersuchung des Gerüchts wegen Auswanderung nach dem Innern des Reichs, 1841)
- 3. f., 10. apr., 240. l. (Betreffend die Auswanderung der Bauern nach Südliche Russland, 1859–1860)
- 3. f., 10. apr., 241. l. (Akte betreffend die Versetzung den Bauern nach Südliche Russland, 1852–1854)
- 3. f., 10. apr., 47. l. (Betreffend die von den Daniel Horro nach Livland gesandten Berichte)
- 3. f., 4. apr., 119. l. ([Statistiskas ziņas par Vidzemes guberņas iedzīvotāju skaitu, 1792–1862])
- 3. f., 5. apr., 13. l. ([Apkārtraksti par pasākumiem pret pārceļošanas kustību, 1880])
- 3. f., 5. apr., 173. l. (Ответы приходских судов сенатору Н. Манасеину, 1882)
- 3. f., 5. apr., 174.–571. l. (Ответы волостных правлений в связи с ревизией Манасеина, 1883)
- 3. f., 5. apr., 810. l. (Betreffend Auswanderung von Riga nach die Schwarzen Meer, 1847)

3. f., 5. apr., 839. l. ([О переселении крестьян на казённые земли, 1836–1841])
3. f., 5. apr., 836. l. ([Переписка о переселении слухов среди крестьян о возможности переселиться вглубь России, 1830])

4. fonds (Vidzemes guberņas valde)

4. f., 1. apr., 49520. l. (Acta betreffend die Bauernunruhen Vol. II, 1841)
4. f., 14. apr., 314. l. (Годовые отчёты Рижского тюремного дома о количестве людей, сосланных в Сибирь на поселение и каторжные работы, 1831–1846)
4. f., 14. apr., 319. l. (Годовые отчёты Рижского тюремного дома о количестве людей, сосланных в Сибирь на поселение и каторжные работы, 1842–1852)
4. f., 2. apr., 1076. l. (Betreffend die Übersiedlung mehrere Bauern der Gütern Kegeln, Waidau, Aula, Spurmal und Hochrosen nach der Hafenstadt Jeisk, 1859)
4. f., 2. apr., 1218. l. (Betreffend die Auswanderung Livländischer Bauern nach dem Saratowschen Gouvernement, 1860)
4. f., 2. apr., 16002. l. (Betreffend die Überredung Livländischer Bauern zur Auswanderung, 1863)
4. f., 2. apr., 16679. l. (Betreffend das Pass und Umschreibungsreglement vom 9 Juli 1863, 1864–1865)
4. f., 2. apr., 3599. l. (Betreffend die aus dem Gute Fianden nach dem Pleskauschen Gouvernement sich übergesiedelt habenden Bauern, 1858)
4. f., 2. apr., 3776. l. (Betreffend die Übersiedlung der Bauern Jahn Jasche und Peter Zihrul nach Pleskauschen Gouvernement, 1859)
4. f., 2. apr., 379. l. (Betreffend die Übersiedlung Livländischer Bauern nach dem Süden, 1853–1859)
4. f., 2. apr., 3896. l. (Betreffend die Umschreibung der Neu-Wohlfartschen Bauern Jahn Krauklis, Jurre Lenķis und Spritz Lenķis nach Dimitirowsk in Pleskauschen Gouvernement, 1860–1861)
4. f., 2. apr., 7198. l. (Betreffend die im Laufe des Jahres 1859 gestempelten Vagabunden)
4. f., 2. apr., 7525. l. (Betreffend die in jedem der letzten zehn Jahren auf Grund gerichtlicher und gemeindlichen Urteile nach Sibirien nachgesandten Livländischen Bauern, 1861)
4. f., 2. apr., 896. l. (Betreffend die Auswanderung Livländischen Bauern nach dem Samarschen Gouvernement, Vol. II, 1860–1863)

13. fonds (Vidzemes guberņas Zemnieku lietu komisija)

13. f., 2. apr., 8850. l. (Инструкция о переселении, 1903)
13. f., 1. apr., 11239. l. (По прошению о переселении крестьян, 1897)
13. f., 1. apr., 2471. l. (О переселении, 1907)
13. f., 1. apr., 2473. l. (О переселении, 1908)
13. f. 1. apr., 2474. l. (О переселении, 1911)
13. f., 1. apr., 2475. l. (О переселении, 1911)
13. f., 1. apr., 2493. l. (Ведомости о переселенческом движении, 1909)
13. f., 1. apr., 6955. l. (Переписка о количестве сельскохозяйственных работников ушедших на заработки, 1911)
13. f., 2. apr., 3678. l. (О высылке брошюр “Сибирское переселение в 1899 году”)
13. f., 2. apr., 6293. l. (О высылке документов на переселение, 1901)
13. f., 2. apr., 7448. l. ([О переселении, 1902])
13. f., 2. apr., 7450. l. (Ведомости о переселенческом движении, 1902)
13. f., 2. apr., 8852. l. ([О переселении, 1903])
13. f., 2. apr., 9879. l. ([О переселении, 1904])
13. f., 1. apr., 2472. l. (О выдаче ходаческих свидетельств, 1908)
13. f., 2. apr., 9893. l. (По ходатайству крестьян Сербигальской волости о разрешении переселиться в Сибирь, 1904)
13. f., 2. apr., 9895. l. (По ходатайству крестьян Малупской волости о разрешении переселения в Сибирь, 1904)
13. f., 2. apr., 9880. l. (Ведомости о переселенческом движении, 1904)

15. fonds (Rīgas apriņķa II iecirkņa zemnieku lietu komisārs)

15. f., 1. apr., 1629. l. ([Minnas Apriņas sūdzība par Jumpravas pagasta valdi pases izsniegšanas lietā, 1896])
15. f., 1. apr., 1814. l. (Наряд о разной переписке с высшими учреждениями, 1896)
15. f., 1. apr., 1827. l. (Наряд о переселенцах, 1896)
15. f., 1. apr., 1861. l. (Наряд о переселенцах, 1896–1897)
15. f., 1. apr., 2404. l. (Наряд о переселенцах, 1899)
15. f., 2. apr., 460. l. (Наряд о переселенцах, 1904)
15. f., 2. apr., 461. l. (Наряд о переселенцах, 1906)
15. f., 1. apr., 2112. l. ([Lieta par Miķeļa Ozola iesniegumu par atļauju viņam pārcelties uz Ufas guberņu,

1897])

15. f., 1. apr., 2431. l. (Наряд о переселенцах, 1900)

22. fonds (Valkas apriņķa 2. iecirkņa zemnieku lietu komisārs)

22. f., 1. apr., 1347. l. (О переселении, 1900)

22. f., 1. apr., 1646. l. (Дело о переселенцах, 1899)

22. f., 1. apr., 2030. l. (Дело о переселенцах, 1900)

22. f., 1. apr., 2804. l. (Дело о переселенцах, 1901)

22. f., 1. apr., 4696. l. (Циркуляры и предписания по переселению крестьян на свободные казённые земли, 1909)

22. f., 1. apr., 4728. l. (По выдаче ходатаческих свидетельств в Вологодскую губернию, 1911)

22. f., 1. apr., 793. l. (О крестьянах, ходатайствующих о переселении, 1895–1896)

22. f., 1. apr., 2571. l. (По ходатайству Псковской губернской Повинностной управы об уплате за лечение Павла Кречера, 1901–1905)

28. fonds (Vidzemes guberņas Statistikas komiteja)

28. f., 1. apr., 828. l. (Разная перепись, 1906)

77. fonds (Vidzemes guberņas Kamerālvalde)

77. f., 1. apr., 4590.–4609. l. (Buch über die Veränderungen in der Seelenzahl der Bauern aller Gattungen des Livländischen Gouvernements)

77. f., 1. apr., 4742. l. (Книга о переменах в числе душ и податей крестьян и колонистов по Лифляндской губернии, 1878)

77. f., 1. apr., 4813., 4817., 4818., 4824., 4825. l. (Okład-Buch über die Zahl der zu den Privaten Gütern angeschriebenen Bürger, Arbeiter und Bauer des Livländischen Gouvernements)

77. f., 14. apr., 127.–129.; 132.; 134.; 136.; 139.; 141.–143.; 145.–146.; 148.–154.; 157.–159.; 161.; 163.; 165.–170.; 172.; 174.; 177.; 180.; 182.; 184.; 186.; 188.; 189.; 192.; 194.; 196.–199.; 201.–202.; 204.; 206.–208.; 210.; 212.–221.; 223.; 225.; 227.–228.; 230.–232.; 234.; 236.; 238.; 240.–242.; 244.–245.; 247.; 249.–252.; 254.–255.; 257.; 259.–260.; 262.; 264.; 266.; 268.–275.; 277.–282.; 284.; 286.; 288.; 290.–291.; 293.–297.; 300.; 302.–304.; 306.; 308.–310.; 314.; 316.–324.; 326.; 328.; 330.; 332.; 334.–337.; 339.–342.; 345.; 347.–354.; 356.–357.; 360.; 362.–364.; 366.; 368.; 370.; 372.–373.; 375.–376.; 379.; 381.–386.; 390.; 392.–395.; 397.; 404.; 406.; 408.; 410.–413.; 417.; 419.; 422. l. (Vidzemes guberņas muižu 10. dvēseļu revīzijas saraksti un to papildinājumi, 1858–1910)

77. f., 16. apr., 313. l. ([Paskaidrojums par likumdošanas izmaiņām dvēseļu revīzijas vešanā, 1888])

77. f., 16. apr., 389. l. ([Sarakste ar Vologdas guberņas Kamerālvaldi par izceļotāju pierakstīšanu, 1910])

77. f., 4. apr., 1328. l. (Годовое перечисление крестьян по Лифляндской губернии, 1884)

77. f., 4. apr., 138. l. (О годовых ведомостях представленных в Департамент окладных сборов, 1880)

77. f., 4. apr., 1490. l. (Годовые ведомости о числе душ и податей представленные в Департамент окладных сборов, 1885).

77. f., 4. apr., 1817. l. (О годовых ведомостях представленных Департаменту окладных сборов, 1880)

77. f., 4. apr., 2630. l. (О производстве перечисления крестьян из одного общества в другое с начала 1889 года)

77. f., 4. apr., 4805. l. (Годовое перечисление крестьян по Лифляндской губернии, 1898)

77. f., 4. apr., 851. l. (О перечислении крестьян по Лифляндской губернии, 1882)

77. f., 9. apr., 309. l. (О сведениях доставленных губернатору для отчёта, 1883)

77. f., 9. apr., 441. l. (О сведениях доставленных губернатору для всеподданнейшего отчёта, 1887)

77. f., 9. apr., 381. l. (О сведениях доставленных губернатору для отчёта, 1885)

77. f., 4. apr., 2488. l. (Годовое перечисление крестьян по Лифляндской губернии, 1887)

77. f., 4. apr., 2270. l. (Перечисление 11 лиц из Лифляндской в Уфимскую губернию, 1887)

77. f., 4. apr., 2848. l. (О производстве перечисления крестьян по Лифляндской губернии на 1891 год)

96. fonds (Kurzemes guberņas valde)

96. f., 8. apr., 78. l. (Betreffend die Beratung des Freizügigkeitsrechts der Kurländischen Bauern in einen Palaten-Konferenz, 1857–1858)

96. f., 2. apr., 13711. l. (Betreffend die Betreibung der Abgaben Ruckstände von den nach dem Nowgorodschen Gouvernement ausgewanderten Popenschen Bauern, 1866–1867)

96. f., 2. apr., 13898. l. (О просьбе Газенпотского гауптманского суда относительно содействия сего правления во взыскание недоимок с некоторых лиц Гренценской волости проживающих в Ковенской губернии, 1868–1869)

96. f., 2. apr., 14022. l. (Относительно взыскания недоимочных податей, 1869–1870)

96. f., 2. apr., 14108. l. (О переселившихся латышах из Неуенбургского общества Тукумского уезда в Ново-Ладожский уезд в имение Карлово барона Баха, 1871)

96. f., 2. apr., 14129. l. (О переселенцах в Витебскую губернию, 1872)

96. f., 2. apr., 14272. l. (О латышах, переселявшихся в Минскую губернию, 1873–1875)
 96. f., 2. apr., 14303. l. (О латышах, переселявшихся в Новгородскую губернию, 1873–1874)
 96. f., 2. apr., 14365. l. (О перечислении переселявшихся в Псковскую губернию Курляндских уроженцев, 1874)
 96. f., 2. apr., 15625. l. (О розыске казённых должников, 1889–1890)
 96. f., 6. apr., 573. l. ([Ziņas par ārpus pagastiem atlaistajiem zemniekiem, 1829–1879])
 96. f., 7. apr., 1100. l. (Kurzemes guberņas valdes sēdes žurnāls, 1870)
 96. f., 8. apr., 79. l. (Betreffend die Palaten-Konferenz über die Regeln bei Ansiedelung von Bauern auf Privatland in der Krim, 1860–1861)
 96. f., 6. apr., 36. l. ([Kurzemes guberņas valdes sēdes žurnālu izraksti, 1852–1853])
 96. f., 2. apr., 14289. l. (О переселившихся в Могилёвскую губернию крестьянах, 1873)

111. fonds (Rīgas Bruģu tiesa)

111. f., 2. apr., 14. l. ([Vidzemes gubernatora raksts par Baltijas guberņas zemnieku izceļošanas iespējām, 1869])

149. fonds (Cēsu I draudzes tiesa)

149. f., 1. apr., 9375. l. (Verzeichnis über die Individuen obigen Bezirkes, welche in 1851–1855 auf dienstscheine in die Städte entlassen werden sind)
 149. f., 1. apr., 9429. l. (Betreffend die alljährlichen Umschreibungen der Bauergemeindeglieder, 1856)

183. fonds (Baltijas Domēņu valde)

183. f., 25. apr., 20.–24. l. (Betreffend die Auswanderung Livländischen Bauern nach anderen Gouvernements des Russischen Reichs, Vol. I–V, 1860–1866)
 183. f., 25. apr., 315. l. (Betreffend den Übertritt mehrere publ. Strickenhofschen Gemeindeglieder nach dem im Witepskschen Gouvernement belegenden Gute Galen, 1865–1866)
 183. f., 25. apr., 51. l. (Betreffend die Verwendung von Kronbauern–Kindern aus dem Witebskschen Gouvernement, Gorodetzkschen Bezirk, zu Arbeiten auf der Fabrik des Kaufmanns Pychlau bei Riga, 1860–1864)
 183. f., 22. apr., 111. l. (Betreffend auf Geldpacht befindlichen Gesindeswirthen den Krongütern des Livländischen Gouvernements, 1862–1868)

199. fonds (Vidzemes revīziju saraksti)

199. f., 1. apr., 43., 45., 45a., 50., 86., 100., 104., 106., 120., 132., 136., 144.–147., 169., 175/2., 187., 245., 246., 249., 255., 264/2., 266., 318., 327., 332., 337., 338/6., 339., 347., 353., 361/2., 372/2., 383., 387., 397., 399.–403., 405., 410.–412., 429., 440/2., 454., 457., 475., 479., 480., 485., 491., 502/2., 506/2., 511., 523., 524., 533.–549b. lietas (Vidzemes guberņas muižu dvēseļu revīziju saraksti un to papildinājumi, 1782–1909)

208. fonds (Vidzemes Zemnieku lietu komisija)

208. f., 1. apr., 21. l. (Berichte der Kirchspielgerichte über die Zahl der in Jahre 1851 in Städte entlassenen Gemeindeglieder)
 208. f., 2. apr., 100. l. (Betreffend die in Jahre 1861/62 auf dienstscheine in die Städte entlassene Bauerngemeindeglieder)
 208. f., 2. apr., 101. l. (Betreffend die Anzahl des in Jahre 1863/1864 in die Städte auf dienstscheine entlassenen Gemeindeglieder)
 208. f., 2. apr., 19. l. ([Sarakste ar Baltijas ģenerālgubernatoru un Vidzemes guberņas valdi par zemnieku migrācijas jautājumiem, 1850–1857])
 208. f., 2. apr., 18. l. (Betreffend die Auswanderung der Bauern in anderen Gouvernements, 1850)
 208. f., 2. apr., 21. l. (Berichte der Kirchspielgerichte über die Zahl der in Jahre 1851 in Städte entlassenen Gemeindeglieder)
 208. f., 2. apr., 24. l. (Betreffend die in Jahre 1857 auf dienstscheine in die Städte entlassene Bauerngemeindeglieder)
 208. f., 2. apr., 25. l. (Betreffend die in Jahre 1860/61 auf dienstscheine in die Städte entlassene Bauerngemeindeglieder)
 208. f., 2. apr., 87. l. (Betreffend das am 9ten Juli 1863 Allerhöchst bestätigte Pass und Umschreibungs Reglement, 1863)

214. fonds (Vidzemes bruņniecības arhīvs)

214. f., 1. apr., 5120.–5151. l. ([Statistische Jahresberichte über die Güter Livländischen Gouvernements, 1865–1866])

412. fonds (Kurzemes gubernatora kanceleja)

412. f., 1. apr., 108. l. (Betreffend die vom Herrn Minister des Innern verlangten jährlichen Auskünfte über bäuerliche Verhältnisse)
412. f., 1. apr., 12470. l. (Сведения от губернских мест ко всеподданнейшему отчёту за 1874 г.)
412. f., 1. apr., 13428. l. (О мерах к предупреждению самовольного переселения крестьян, 1879)
412. f., 1. apr., 15035. l. (По просьбе о разрешении покупки имения в Ковенской губ.)
412. f., 1. apr., 17309. l. (Дело относительно разрешения покупки земли в Ковенской губернии, 1882)
412. f., 1. apr., 4558. l. (Дело о распространившихся слухах в Газенпотском уезде, 1846)
412. f., 1. apr., 9508. l. (О наблюдении за эмиссарами С. Петербургского секретного латышского общества и о злонамеренных действиях пропаганды “Юное Латышество”, 1863–1865)
412. f., 1. apr., 8577. l. (Дело о возобновлении паспортов крестьян Остзейских губерний, находящихся на фабриках и заводах, 1858)
412. f., 2. apr., 21. l. ([Saraksti par izceļotājiem uz Novgorodas guberņas Čudovas pagastu, 1870])
412. f., 2. apr., 16. l. ([Pārskati par ieceļotājiem un izceļotājiem guberņā, 1845–1912])
412. f., 4. apr., 1920. l. (Дело по просьбе разных лиц о разрешении им покупки имений в Северо-Западном крае, 1909)
412. f., 7. apr., 422. l. (Список евреев Курляндской губернии, которые в намерении отправится для поселения, 1837)
412. f., 7. apr., 431. l. (Именные списки Курляндских евреев, отправленных для поселения в Херсонскую губернию, 1840)
412. f., 7. apr., 433. l. ([Ziņojums par otrās ebreju pārceļotāju grupas nosūtīšanu, 1840])
412. f., 7. apr., 88. l. ([Pārceļošanai uz Sibīriju pieteikušos zemnieku saraksti, 1896])
412. f., 7. apr., 430. l. (Rechnungen und Beilage über die Kosten des Transports der Hebräer-Kolonisten von den Kreisstädten nach Mitau, 1840)
412. f., 1. apr., 16774. l. (О сообщении сведений сенатору Манасеину, 1882)

416. fonds (Kurzemes guberņas Statistikas komiteja)

416. f., 1. apr., 147. l. (Движение населения (эмиграция), 1877–1912)
416. f., 1. apr., 277. l. (Ведомость о причисленных и отчисленных душах по частным обществам в 1891/1892 году)
416. f., 1. apr., 453. l. (Переселение и вселение по Курляндской губернии, 1885–1902)
416. f., 1. apr., 184. l. (Antworten der Kurländischen Gemeindeverwaltungen auf das Circulaire Nr. 150, 1882)

422. fonds (Kurzemes guberņas Zemnieku lietu komisija)

422. f. 8. apr. 868. l. (Наряд со сведениями о переселенцах, Ч.1, 1899)
422. f., 17. apr., 762. l. (Наряд со сведениями о переселении в Вологодскую губернию, Ч.1, 1899)
422. f., 2. apr., 1044. l. (Ходатайства Илукстенских крестьян о переселении, 1895)
422. f., 2. apr., 468. l. (О выдаче паспортов некоторым крестьянам Дондангенской волости Виндавского уезда, 1895)
422. f., 2. apr., 872. l. (По доставлению разных сведений, 1895)
422. f., 3. apr., 1371. l. (О выборе и посылке из Курляндской губернии в Приамурский край ходоков из моряков, 1897)
422. f., 3. apr., 823. l. (По прощению крестьян разных уездов о разрешении им переселиться на казённые земли Сибири, Ч.2, 1896)
422. f., 3. apr., 855. l. (Наряд со сведениями о переселенцах, Ч.1, 1896)
422. f., 4. apr., 28. l. (С бумагам разного содержания по переселенческим делам, 1897–1898)
422. f., 3. apr., 856. l. (Наряд со сведениями о переселенцах, Ч.4, 1896)
422. f., 8. apr., 868. l. (Наряд со сведениями о переселенцах, Ч.2, 1899)
422. f., 3. apr., 827. l. (По отношению Уфимского губернского присутствия о высылке на переселявшихся крестьян увольнительных свидетельств, 1895–1896)

472. fonds (Kurzemes guberņas Kamerālvalde)

472. f., 5. apr., 10129. l. ([Par Andreja Bružēna pierakstīšanu Ufas guberņā, 1914])
472. f., 5. apr., 3877. l. ([Par Friča Rozes pārrakstīšanu uz Ufas guberņu])
472. f., 5. apr., 3995. l. (О перечислении Яниса Биттера с женою в Уфимскую губернию, 1911)
472. f., 5. apr., 4356. l. (О перечислении Фрица Бергтала со семейством в Уфимскую губернию, 1911)
472. f., 5. apr., 5104. l. ([Par Kārļa Gričes un viņa sievas pierakstīšanu Ufas guberņā, 1911])
472. f., 5. apr., 5309. l. (О перечислении Микелья Дирина со семейством в Уфимскую губернию, 1911–1912)
472. f., 5. apr., 586. l. (О переселении 51 крестьянского семейства в Уфимскую губернию, 1896–1900)
472. f., 5. apr., 6866. l. ([Par Jāņa un Jura Gobu, viņu vecāku un ģimeņu pārrakstīšanu uz Ufas guberņu,

1912])

472. f., 5. apr., 8063. l. ([Par Andreja Fabriciusa un viņa sievas pārrakstīšanu uz Ufas guberņu, 1913])

472. f., 5. apr., 8754. l. (О перечислении Якова Калнинь с семейством в Уфимскую губернию, 1913–1915)

472. f., 1. apr., 5070. l. ([Ziņas par pierakstītām un izrakstītām personām no privāto muižu pagastiem, 1895–1896])

472. f., 1. apr., 2692. l. (Ведомость о причисленных и отчисленных душах по Тальсенскому уезду, 1890–1891)

473. f., 2. apr., 2693. l. (Ведомость о причисленных и отчисленных душах по Голдингенскому уезду, 1890–1891)

488. fonds (Tukuma apriņķa zemnieku lietu komisārs)

488. f., 2. apr., 860. l. ([Lieta par zemnieka Viļa Zensa pārrakstīšanu, 1892])

630. fonds (Kurzemes revīziju saraksti)

630. f., 1. apr., 1., 2., 2a., 2b., 4.–13., 15., 16., 18., 19., 25.–30., 32., 36.–38., 43., 44., 46., 47., 49.–54., 56.–60., 61., 63.–65., 67., 69., 71.–75., 76.–79., 81., 82., 83., 84., 86., 87., 90.–93., 95., 96.–98., 102.–104., 107., 108., 113.–115., 119., 121., 128., 129., 209., 218., 229., 238., 240.–246., 248.–252., 254., 255., 256., 258.–260., 262.–264., 266., 267.–271., 274.–276., 278., 279., 281., 282., 285., 286., 288., 289., 292.–301., 392., 394., 395., 397., 399., 400., 404.–409., 411.–415., 418.–421., 423., 425.–429., 432.–436.–444., 449., 452., 453., 456., 457., 459., 461., 551., 568., 608., 610., 722., 738., 751., 789.–792., 795.–797., 799., 800., 801., 804.–806., 808., 824., 826., 870. (Kurzemes guberņas muižu dvēseļu revīziju saraksti un to papildinājumi, 1797–1910)

640. fonds (Kurzemes bruņniecības arhīvs)

640. f., 1. apr., 1924. l. (Bauer Angelegenheiten, Vol.VI, 1862–1864)

640. f., 1. apr., 2090. l. (Auswanderung und Übersiedlungen, 1882)

640. f., 3. apr., 39. l. (Summarische Übersicht über die Bevölkerung der Ostseeprovinzen in den Jahren 1881–1915)

640. f., 3. apr., 706. l. ([Raksti par polemiku par K. Valdemāra ietekmi uz latviešu zemnieku kolonizāciju Novgorodas guberņā, apcerējumi par latviešu tautu, 1849–1868])

657. fonds (Vitebskas guberņas Statistikas komiteja)

657. f., 1. apr., 18. l. (О переселенческом движении в губернии, 1903)

841. fonds (Burtnieku pagasta valde, Vidzemes guberņa)

841. f., 1. apr., 11. l. ([Pagasta pasu izsniegšanas reģistrs, 1867–1886])

841. f., 1. apr., 33. l. ([Pagasta pasu izsniegšanas reģistrs, 1887–1893])

841. f., 1. apr., 255. l. ([Burtnieku pagasta iedzīvotāju saraksts, 1885–1887])

870. fonds (Drabešu pagasta valde, Vidzemes guberņa)

870. f., 2. apr., 244. l. ([Pagasta pasu izdošanas grāmata, 1859–1882])

874. fonds (Dundagas pagasta valde, Kurzemes guberņa)

874. f., 1. apr., 257. l. ([Dzīves vietas maiņu attaisnojošie dokumenti, 1897–1899])

881. fonds (Drustu pagasta valde, Vidzemes guberņa)

881. f., 2. apr., 20.–23. l. ([Pagasta pasu izsniegšanas reģistrācijas grāmatas, 1874–1897])

940. fonds (Jaunraunas pagasta valde, Vidzemes guberņa)

940. f., 1. apr., 360.–369. l. (Pagasta pasu saņēmēju reģistri, 1866–1892)

959. fonds (Katvaru pagasta valde, Vidzemes guberņa)

959. f., 1. apr., 118. l. ([Pagasta pasu naudas grāmata, 1871–1894])

959. f., 1. apr., 278. l. ([Dažādi dokumenti, 1895])

970. fonds (Kauguru pagasta valde, Vidzemes guberņa)

970. f., 1. apr., 281. l. ([Pagasta pasu izsniegšanas reģistrs, 1881–1893])

975. fonds (Kokmuižas pagasta valde, Vidzemes guberņa)

975. f., 1. apr., 15. l. ([Pagasta pasu izsniegšanas grāmata, 1866–1887])

998. fonds (Kraukļu pagasta valde, Vidzemes guberņa)

998. f., 1. apr., 155.–157. l. ([Pagasta pasu saņēmēju reģistri, 1860–1894])

1072. fonds (Matkules pagasta valde, Kurzemes guberņa)

1072. f., 1. apr., 1417. l. (Matkules pagasta valdes lieta par Jēkaba Brukšteina sūdzību par pases neizsniegšanu, 1900)

1072. f., 2. apr., 305. l. (Matkules pagasta iedzīvotāju saraksts, 1873–1875)

1072. f., 2. apr., 440. l. (Statistische Auskünfte der Hohenbergischen Gemeinde Verwaltung, 1871)

1081. fonds (Mālpupes pagasta valde, Vidzemes guberņa)

1081. f., 1. apr., 134.–138. l. (Pagasta pasu izsniegšanas grāmatas, 1858–1892)

1081. f., 1. apr., 210.–214. l. (Ārpuspagastnieku saraksti, 1899–1914)

1135. fonds (Pastendes pagasta valde, Kurzemes guberņa)

1135. f., 1. apr., 31. l. ([Pagasta valdes sarakste, 1898])

1171. fonds (Rencēnu pagasta valde, Vidzemes guberņa)

1171. f., 2. apr., 107. l. (Izsniegto pasu reģistrācijas grāmata, 1867–1893)

1171. f., 2. apr., 64. l. ([Sarakste iedzīvotāju pārrakstīšanas jautājumos, 1897–1911])

1952. fonds (Tāšu pagasta valde, Kurzemes guberņa)

1952. f., 5. apr., 215. l. ([Par personām, kuras lūgušas atļauju pārceļot uz Sibīriju, 1896])

1952. f., 5. apr., 23. l. ([Ienākošie apkārtraksti, 1895])

2133. fonds (Latvijas pagastu valdes)

2133. f., 1. apr., 1431. l. (Sātu pagasta valdes pasu izsniegšanas reģistrs, 1870–1879)

2706. fonds (Krievijas 1897. gada tautas skaitīšanas materiāli Kurzemes, Vitebskas un Vidzemes guberņā)

2706. f., 1. apr., 108.–110. l. (Daugavpils apr. Līksnas pagasta 1897. gada tautas skaitīšanas anketas)

2706. f., apr. 1, 128., 129., 136., 137., 138., 140., 141., 142., 143. l. (Ludzas apr. Eversmuižas, Pildas, Baltinavas, Zvirgzdenes pagastu 1897. gada tautas skaitīšanas anketas)

2728. fonds (Latvijas baznīcu iestāžu dokumenti)

2728. f., 1. apr., 242. l. (Krievijas ev.–lut. draudžu Palīdzības lādes Jelgavas apriņķa komitejas sarakste, 1886–1892)

3787. fonds (Alūksnes pagasta valde)

3787. f., 1. apr., 14.–18. l. (Izsniegto pagasta pasu reģistri, 1858–1907)

4060. fonds (Latvijas Vēstures institūta dokumentu kolekcija)

4060. f., 1. apr., 1026. l. (Lauru latviešu kolonijas memorands, 1920)

4060. f., 1. apr., 745. l. (Документы о переселении латышских крестьян в колонии Новгородского уезда, основанные К. Вальдемаром, 1865–1870)

4060. f., 1. apr., 810. l. (Записная книжка К. Вальдемара, 1864–1865)

4060. f., 1. apr., 811. l. (Тетрадь для финансовых расчетов касающихся колоний, основанных К. Вальдемаром в Новгородской губернии, 1872–1873)

4060. f., 1. apr., 84. l. (R. Hāzenjēgera rokraksts par K. Valdemāra izveidoto koloniju Krievijā, 1866)

4754. fonds (Vidzemes Garīgā konsistorija)

4754. f., 1. apr., 578. l. (По отношению г. Генерал-губернатора Остзейского края о том чтобы священники уверяли своих прихожан о неосновательности известия о дозволении Лифляндским крестьянам переселяться в другой край, 1853–1856)

4754. f., 1. apr., 579. l. (Наряд бумагам принятым к сведению, 1862–1875)

4798. fonds (Zūru pagasta valde, Kurzemes guberņa)

4798. f., 1. apr., 22. l. ([Sarakste, 1910–1913])

4798. f., 1. apr., 3. l. ([Sarakste, 1896])

6277. fonds (Gaviezies pagasta valde, Kurzemes guberņa)

6277. f., 1. apr., 419. l. ([Gaviezies pagasta iedzīvotāju saraksts, 1873])

6277. f., 1. apr., 250. l. ([Lieta par zemniekiem, kuri vēlas pārceļot uz kroņa zemi Sibīrijā, 1897–1898])

6989. fonds (Baltijas Pagaidu ģenerālgubernatora kanceleja)

6989. f., 1. arg., 17. l. (По выяснению экономического и правового положения батраков в Прибалтийских губерниях, 1906)
6989. f., 14. arg., 28. l. ([Kurzemes guberņas saimnieciskās situācijas, pārvaldes, nodokļu u.c. apskats Īpašās apspriedes vajadzībām, 1906–1907])
6989. f., 14. arg., 36. l. (Обзор о деятельности Прибалтийского генерал-губернатора, 1908)
6989. f., 14. arg., 38. l. (Обзор Лифляндской губернии за 1904 год)
6989. f., 23. arg., 63. l. (О доставлении сведений о числе высланных из края, бежавших, выехавших за границу и переселившихся в Сибирь, 1908–1909)
6989. f., 3. arg., 2. l. (По выяснению мер к улучшению быта крестьян, 1906–1907)
6989. f., 10. arg., 129. l. (Списки высланных из края лиц, возвращение которых признаётся нежелательным, 1908)
6989. f., 2. arg., 228. l. (О восприятии жительство в Прибалтийских губерниях 17 крестьянам Яунпилской волости Рижского уезда, 1906–1909)
6989. f., 2. arg., 29. l. (О высылке из пределов Прибалтийского края лиц, обвиняемых в противоправительственной агитации, 1906)
6989. f., 2. arg., 109. l. (О сообщении в Министерство внутренних дел о лицах, высланных в административном порядке и неподлежащих возвращению, 1906–1907)

7462. fonds (Eparhijas arhierejs Rīgas un Jelgavas bīskaps)

7462. f., 1. arg., 157. l. (По отношению Генерал-губернатора Остзейских губерний к распространению Эйхенангерским священником слухов насчёт дозволения Лифляндским крестьянам переселяться во внутренние губернии России, 1847)
7462. f., 1. arg., 167. l. (По рапорту Салюнайского священника о волнениях между крестьянами Курляндской губернии, 1865)
7462. f., 1. arg., 413. l. (По прощению диакона о перемещении его священником в Екатеринославскую губернию в колонию Лифляндских поселенцев)
7462. f., 1. arg., 417. l. ([Lieta par latviešu lūgumu Pleskavas guberņas Ostrovas apriņķī nosūtīt tiem mācītāju, kurš zin latviešu valodu, 1865])

7474. fonds (Pēteris Albedinskis, Baltijas ģenerālgubernators)

7474. f., 1. arg., 9. l. (Переписка министра внутренних дел А. Е. Тимашева с Прибалтийским генерал-губернатором П. П. Албединским, 1869)

Eesti Ajalooarhiiv (Igaunijas vēstures arhīvs Tartu) (EAA)**29. fonds (Eestimaa kubernerī kancelei; Igaunijas gubernatora kanceleja)**

29. f., 2. arg., 2367. l. (Переписка о выдаче разрешения на переселение в Сухум-Кале и бесплатной перевозке на место переселения)

291. fonds (Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kindralkubernerī kancelei; Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes ģenerālgubernatora kanceleja)

291. f., 1. arg., 12094. l. (Отчет лифляндского губернатора за 1866-й год)
291. f., 1. arg., 11602. l. (Отчет начальника Лифляндской губернии за 1862 год)
291. f., 1. arg., 11866. l. (Отчет лифляндского губернатора за 1864-й год)
291. f., 1. arg., 12221. l. (Дело об обзоре Лифляндской губернии, 1868)
291. f., 1. arg., 12307. l. (Отчет лифляндского губернатора на 1868-й год)
291. f., 1. arg., 12362. l. (Отчет прибалтийского генерал-губернатора, 1869)
291. f., 1. arg., 12466. l. (Отчет лифляндского губернатора за 1869-й год)
291. f., 1. arg., 12636. l. (Отчет лифляндского губернатора за 1870-й год)
291. f., 1. arg., 12762. l. (Отчет лифляндского губернатора, 1872)
291. f., 1. arg., 12820. l. (Ведомости о выданных заграничных паспортах, 1873–1874)
291. f., 1. arg., 11708. l. (Отчет начальника Лифляндской губернии, 1864)
291. f., 8. arg., 669. l. (Рапорты и ведомости о статистических сведениях Эстляндской, Лифляндской и Курляндской губерний, 1842–1843)
291. f., 1. arg., 11924. l. (Отчет лифляндского губернатора за 1865-й год)
291. f., 1. arg., 12189. l. (Отчет начальника Лифляндской губернии за 1867-й год)

296. fonds (Liivimaa kubernerī kancelei; Vidzemes gubernatora kanceleja)

296. f., 1. arg. 70. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1885 год)
296. f., 1. arg. 75. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1888 год)

296. f., 1. apr. 77. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1890 год)
296. f., 1. apr. 81. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1892 год)
296. f., 1. apr. 83. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1893 год)
296. f., 1. apr. 84. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1894 год)
296. f., 1. apr. 86. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1895 год)
296. f., 1. apr. 90. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1898 год)
296. f., 10. apr., 15. l. (Обзор о состоянии губернии за 1883 год)
296. f., 1. apr., 19. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1851 год)
296. f., 10. apr., 23. l. (Отчёт о состоянии губернии рапорт за 1896 г.)
296. f., 1. apr., 29. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1856 год)
296. f., 1. apr., 33. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1858 год)
296. f., 1. apr., 37. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1860 год)
296. f., 9. apr., 528. l. (Обзор губернии за 1875 год)
296. f., 1. apr., 53. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1873 год)
296. f., 1. apr., 54. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1874 год)
296. f., 1. apr., 57. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1877 год)
296. f., 1. apr., 58. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1878 год)
296. f., 1. apr., 59. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1879 год)
296. f., 1. apr., 60. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1880 год)
296. f., 1. apr., 70. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1885 год)
296. f., 1. apr., 75. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1888 год)
296. f., 1. apr., 77. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1890 год)
296. f., 1. apr., 83. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1893 год)
296. f., 1. apr., 84. l. (Отчёт о состоянии губернии за 1894 год)
296. f., 5. apr., 855. l. (Отчет (обзор) о состоянии губернии за 1876 год с приложениями)
296. f., 4. apr., 2107. l. (Akte betreffend die Übersiedelung von Bauern aus Liv- und Kurland nach der Krimm, 1858)
296. f., 6. apr., 3160. l. (Дело л доставке в МИД сведений о переселении крестьян в Америку и Африку, 1890)
296. f., 7. apr., 101. l. (Дело о наделении крестьян землей и переселении в Сибирь, в Уфимскую, Оренбургскую, Томскую и другие губернии, 1894)

297. fonds (Liivimaa kubermanguvalitsus; Vidzemes guberņas valde)

297. f., 7. apr., 2. l. (Дело о переселении крестьян на юг России, 1853–1854)

1655. fonds (Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku Sinod; Igaunijas pareizticīgo baznīcas Sinode)

1655. f., 2. apr., 1966. l. (Указы Консistorии, рапорты причтов и священников о переселении ливляндских крестьян во внутренние губернии России, о предоставлении списков переселившихся лиц, 1853–1886)

1655. f., 2. apr., 2566. l. (Дело о мерах предупреждения массового переселения крестьян в южные губернии России, 1853–1868)

2054. fonds (Liivi-, Eesti- ja Kuramaa talurahvaasjade osakond; Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes ģenerālgubernatora kancelejas Zemnieku lietu nodaļa)

2054. f., 1. apr., 1550.–1554. l. (Akte betreffend die Auswanderung Livländischer Bauern, Teil I–V, 1853–1861)

2054. f., 1. apr., 1198. l. (Akte betreffend statistische Auskünfte über die Ländereien und die Bevölkerung Liv-, Est- und Kurlands, 1849–1853)

Национальный исторический архив Беларуси (Baltkrievijas Nacionālais vēstures arhīvs) (NIAB)

242. fonds (Минское губернское по крестьянским делам присутствие; Minskas guberņas Zemnieku lietu komisija)

242. f., 1. apr., 1299. l. (Дело о переселении крестьян-лютеран из Курляндской губернии, 1869–1871)

299. fonds (Минское губернское правление; Minskas guberņas valde)

299. f., 2. apr., 7531. l. (Дело по прошению поверенного помещика Горвата о высылке увольнительных свидетельств латышей из Курляндии для перечисления в Наровле, 1876)

1416. fonds (Витебское губернское правление; Vitebskas guberņas valde)

1416. f., 2. apr., 14523. l. (Дело по отношению начальника Курляндской губернии, 1871)

1416. f., 2. apr., 13678. l. (Дело по отношению Курляндской губернии о выселении земледельцев в

Курляндскую губернию для поселения, 1867)

1952. fonds (Евангелическо–лютеранские церкви Беларуси (коллекция); Baltkrievijas evaņģēliski-luteriskās draudzes)

1952. f., 1. apr., 148. l. ([Sarakste par luterāņu pierakstīšanu Minskas guberņā, 1871–1872])

2001. fonds (Канцелярия Могилевского гражданского губернатора; Mogiļevas gubernatora kanceleja)

2001. f., 1. apr., 1083. l. (Дело по прошению крестьян Лифляндской губернии об образовании православной церкви, 1871)

2001. f., 1. apr., 1619. l. (Разрешения Ремеру Андрею приобрести участок земли, 1896)

2001. f., 1. apr., 1660. l. (Дело о выдаче свидетельства на право покупки земли Упиту Карлу, 1896)

2003. fonds (Могилевское губернское правление; Mogiļevas guberņas valde)

2003. f., 2. apr., 16. l. (О продаже с публичного торга имения Бржазово Оршанского уезда, 1863–1874)

2003. f., 2. apr., 57. l. (О конфискации имения Погостичи Оршанского уезда, 1863–1865)

2510. fonds (Витебское отделение Крестьянского поземельного банка; Zemnieku zemes bankas Vitebskas nodaļa)

2510. f., 1. apr. 922. l. ([Lieta par Polockas apr. Arteikoviču pagasta Jakovcu muižas zemes pārdošanu Andrejam Ozoliņam, 1897–1899])

2510. f., 1. apr., 118. l. ([Lieta par zemes pārdošanu Veļižas apriņķī Kārlim Brantam, 1888–1917])

2510. f., 1. apr., 1324. l. ([Lieta par zemes pārdošanu Polockas apriņķa Strunskas pagastā Jānim Ozoliņam, 1899–1917])

2510. f., 1. apr., 134. l. ([Lieta par Ļepeļas apriņķa Vaclavovas muižas zemes pārdošanu Kurzemes guberņas zemniekiem, 1888–1912])

2510. f., 1. apr., 1374. l. ([Lieta par zemes pārdošanu Polockas apriņķa Petropavlovskas pagastā Tenim Veikinam, 1899–1914])

2510. f., 1. apr., 1375. l. ([Lieta par zemes pārdošanu Polockas apriņķa Petropavlovskas pagastā Kupferam, 1899–1914])

2510. f., 1. apr., 1478. l. ([Lieta par zemes pārdošanu Vitebskas apriņķa Putilovas muižā Jēkabam Zemītim, 1899–1902])

2510. f., 1. apr., 153. l. ([79 Vaclavovas zemnieku lūgums par kredītu Žarova zemes pirkšanai Ļepeļas apriņķī, 1889–1913])

2510. f., 1. apr., 163. l. ([Lieta par zemes pārdošanu Ļepeļas apriņķa Vaclavovā Daugavpils apriņķa zemniekiem, 1889–1914])

2510. f., 1. apr., 165.–166. l. ([Lieta par zemes pārdošanu Ļepeļas apriņķa Vaclavovā, 1889–1914])

2510. f., 1. apr., 168. l. ([Vaclavovas zemnieku lūgums kredītam zemes iepirkšanai Vaclavovā, 1889–1913])

2510. f., 1. apr., 295. l. ([Lieta par zemes pārdošanu Veļižas apriņķī Liksnas pagasta zemniekiem, 1890–1901])

2510. f., 1. apr., 358. l. ([Lieta par zemes pirkšanu no Karla Šķersta Polockas apriņķa Lovožas pagastā, 1901–1909])

2510. f., 1. apr., 433. l. ([Lieta par zemes pārdošanu Polockas apriņķa Arteikoviču pagastā Daugavpils apriņķa zemniekiem, 1892–1914])

2510. f., 1. apr., 438. l. ([Lieta par zemes pārdošanu Polockas apriņķa Arteikoviču pagastā Daugavpils apriņķa zemniekiem, 1892–1901])

2510. f., 1. apr., 450. l. ([Lieta par zemes pārdošanu Polockas apriņķa Lovožas pagastā Kurzemes, Vitebskas un Vidzemes guberņu zemniekiem, 1892–1916])

2510. f., 1. apr., 451. l. ([Lieta par zemes pārdošanu Polockas apriņķa Arteikoviču pagastā Vārkavas pagasta zemniekiem, 1892–1897])

2510. f., 1. apr., 569. l. ([Lieta par zemes sadalīšanu starp Baumaņa lauku sabiedrības biedriem Ļepeļas apriņķa Beļskas pagasta Vaclavovā, 1894–1913])

2510. f., 1. apr., 588. l. ([Lieta par zemes pirkšanu no Jēkaba Pļavnieka Vitebskas apriņķa Kurinskas pagastā, 1894–1901])

2510. f., 1. apr., 60. l. ([Par kredīta izdošanu Liksnas pagasta zemniekiem zemes pirkšanai Veļižas apriņķī, 1888–1897])

2510. f., 1. apr., 715. l. ([Lieta par zemes pirkšanu Vitebskas apriņķa Kurinskas pagastā no Valeriana Pļavnieka, 1895–1913])

2510. f., 1. apr., 82.–87. l. ([Lietas par kredīta izdošanu zemniekiem zemes pirkšanai Veļižas apriņķa Cerkoviščenskas pagastā, 1888–1914])

2510. f., 1. apr., 824. l. ([Lieta par kredīta izsniegšanu zemes pirkšanai no Pļavnieka Vitebskas apriņķa Kurinskas pagastā, 1896–1914])

**Центральный Государственный Исторический Архив Республики Башкортостан
(Baškortostānas Republikas Centrālais valsts vēstures arhīvs) (CGIA RB)**

И-9 (Уфимское губернское правление; Ufas guberņas valde)

I-9 f., 1. apr., 833. l. (Дело по прошению Скимского баптистского общества, латышей Архангельской волости, 1909)

И-10 fonds (Уфимское губернское по крестьянским делам присутствие; Ufas guberņas Zemnieku lietu komisija)

I-10 f., 1. apr., 2442. l. (Переписка о продаже земли башкиром деревни Башкирско-Кубовой Якову Лубину, 1913)

I-10 f., 1. apr., 2443. l.

И-11 fonds (Канцелярия Уфимского гражданского губернатора; Ufas civilgubernatora kanceleja)

I-11 f., 1. apr., 1272. l. (По отношению чиновника особых поручений для содействия переселенцам о содействии к прекращению движения переселенцев из латышей и эстов в удельное имение, 1895)

И-132 (Уфимское губернское по крестьянским делам присутствие; Ufas guberņas Zemnieku lietu komisija)

I-132 f., 1. apr., 717. l. (Рукопись чиновника 15-го Архангельского имения Сарапульского удельного округа “Архангельская удельная дача”, 1894–1900)

И-182 (Нагаевское волостное правление Уфимского уезда; Ufas apriņķa Nagajevas pagasta valde)

I-182, 1. apr., 4., 6. lieta (Опекунские дела по колонии Балажу, 1910–1911)

И-336 (Уфимское отделение Крестьянского поземельного банка; Zemnieku zemes bankas Ufas nodaļa)

I-336. f., 1. apr., 1372. l. ([Zemes īpašnieku saraksts latviešu lauku sabiedrībā Arhangeļskas pagastā, 1906])

I-336. f., 1. apr., 1376. l. ([Zemes īpašnieku saraksts Livānovkas zemes īpašnieku biedrībā Arhangeļskas pagastā, 1908])

I-336. f., 1. apr., 2107. l. ([Par Dāvida Ārona saimniecības izdalīšanu no Arhangeļskas pagasta latviešu zemes īpašnieku sabiedrības, 1911])

I-336. f., 1. apr., 2138. l. ([Par Kārļa Birzgaļa saimniecības izdalīšanu no Aleksandrovskas zemes īpašnieku sabiedrības Nagajevas pagastā, 1913–1915])

I-336. f., 1. apr., 2170. l. ([Lieta par Kārļa Girgensona saimniecības izdalīšanu no Jaunbaltijas zemes īpašnieku sabiedrības Beļebejas apriņķa Ziļdjārovas pagastā])

I-336. f., 1. apr., 2411. l. ([Lieta par Friča Pugas saimniecības izdalīšanu no Būdiņu zemes īpašnieku sabiedrības Ufas apriņķī, 1911])

I-336. f., 1. apr., 2415. l. ([Lieta par Pētera Rieksta saimniecības izdalīšanu no Riekstu ciema lauku sabiedrības Beļebejas apriņķī, 1913])

Р-473 (Подворные карточки переписи 1917 г.; 1917. gada saimniecību skaitīšanas uzskaites kartiņas)

R-473 f., 1. apr., 3512., 3513., 3518., 3541., 4812., 5251., 5416., 5421., 5450., 5465., 5588. l. (1917. gada saimniecību skaitīšanas anketas par Ufas guberņas Arhlatviešu, Austrumciema, Bakaldinas, Baložu, Baltijas, Puķuciema, Ozolciema, Līksnas, Livānijas, Rīgas, Simbirskas latviešu kolonijām)

Latvijas Nacionālais vēstures muzejs (LNVМ)

VN 7001–7024 (Vidzemes un Kurzemes guberņu valžu patentes, 1827–1850)

VN 11227–11228 (Kurzemes guberņas valdes patentes 1843, 1846)

LNVМ VN 8774:1 (Matīšu draudzes “Melderīšu” un “Kriķu” (“Griķu”) māju saimnieka M. Priedītes pieraksti “Dažādi darbi un notikumi no agrākiem laikiem”, 19. gs. 2. puse – 20. gs. sākums)

LNVМ PD 3678 (Šalkone, A. Trīs latviešu kolonijas Smoļenskas apgabalā 1893.–1941.)

LNVМ VN 1886 (Cēsu 8. draudzes tiesas ienākošie raksti un saņemtās guberņas iestāžu patentes, 1821–1826)

LNVM VN 1508 (Vidzemes guberņas valdes 1825. gada 16. septembra patente Nr. 81)
LNVM VN 11232 (Vidzemes guberņas valdes 1841. gada 2. jūnija patente Nr. 3150)
LNVM VN 13247 (Vidzemes guberņas valdes 1841. gada 10. jūlija patente Nr. 4041)

Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa (LNB RN)

R F2/19 (Kurzemes guberņas patentes 1795–1851)
R F2/18 (Vidzemes guberņas patentes 1760–1843)
R X/100K 1/63 (Anordnungen Kurländischen Gouvernements Regierung in Bauerangelegenheiten, 1820–1852)
R X/100K, 2/23 (Kurzemes Bruņniecības komitejas apkārtraksti un sarakste, 1861–1863)
A3 N2 (Celmiņš, P. Autobiogrāfija “Par piemiņu saviem pēcnākamiem”, 1854–1897)
A134 N46 (Meisters, P. Četri gadi Stepnajā par mājskolotāju un statistiskas ziņas par Taurupes, Stepnajas un Zvaigznītes latviešiem Donas Kazaku apgabalā, 1914)
A57 N35 (Mīlbergs, K. Jeiskas latvieši, 1970)
R X/45 (J. Māsēna dienasgrāmata “Diarium”, 1863–1873)
R L4/8, (Kurzemes guberņas patentes, 1807–1823)
R L3/92 (Kurzemes guberņas Zemnieku likuma ieviešanas komisijas 1827. g. 28. marta apkārtraksts Nr. 29)
R L4/7 (Pamācīšana, kas pēc likumiem tiem zemniekiem jādara, kas vienu pagastu grib atstāt un uz citu aiziet, un kā pagasta tiesām un muižas valdīšanām pie šās lietas ir jāturas, 1833)
R X/100V, Inv. Nr. 42584 (Livländische Agrar-Bauerverordnung betreffende Verhandlungen und Entwürfe nebst neuer Redaktion, 1856–1857)
A156, N32 (Leikarts, J. Atminēšanas grāmata, kas ir noticis, norakstīta 12. jūnijā 1900. g.)
R X/100K 2/9 (Kurländische Kameralhof, Tabellen über die Bevölkerung des Gouvernements Kurland, 1834–1863)
R X/100K 5/10–12 (Statistische Nachrichten über Privatgüter in Kurland, 1851–1858)
R X/9 12/8 (Lapiņš, P. Latviešu biedrības Krievijā – materiāli biedrību vēsturei)

Государственный архив Псковской области (Pleskavas argabala Valsts arhīvs) (GAPO)

23. fonds (Псковский губернский Статистический комитет; Pleskavas guberņas Statistiskā komiteja)

23. f., 1. apr., 105a l (Сведения об эстах и латышах, проживающих в Торопецком и Новоржевском уездах, 1885)

80. fonds (Псковское губернское по крестьянским делам присутствие; Pleskavas guberņas Zemnieku lietu komisija)

80. f., 1. apr., 1927. l. (Уставная грамота деревни Жажино барона Фитингхофа, 1862)
80. f., 1. apr., 1930. l. (Уставная грамота деревни Орныши барона Фитингхофа, 1862)
80. f., 1. apr., 1931. l. (Уставная грамота селения Бобры барона Фитингхофа, 1862)
80. f., 1. apr., 1935. l. (Уставная грамота деревни Дуброво барона Фитингхофа, 1862)

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LVA)

1807. fonds (Krievijas latviešu biedrība, Rīga)

1807. f., 1. apr., 11. l. ([Sarakste, atmiņas un citi materiāli par latviešiem Krievijā, 20. gs. 80. gadi])
1807. f., 1. apr., 16. l. ([Sarakste, atmiņas un citi materiāli par latviešiem Krievijā, 20. gs. 80. gadi])

Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa

LU AB RN 25. f., Ms1230, Rīgas Latviešu biedrības izejošie raksti 2–8–3.
LU AB RN 25. f., V–3a, Ms1230 „RLB Zinību komisijas sapulču protokoli 1903. – 1932.”.

Nepublicētās atmiņas un rokraksti (autora privātais arhīvs)

Krievijas Federācijas Baškortostānas Republikas Sterlitabašas rajona muzejs. Leinasāru ģimenes hronika, sarakstījusi Dārta Leinasāre. Kopija.
Cīrulle-Ermansone L. (1908.). Mans dzīvesstāsts [1999. g.], 9 lpp. Kopija.
Tulle, A. (1925). Manas dzīves atceres [1999. g.], 75 lpp. Kopija.
Valentīna Čikste (1929) un Vitālijs Čikste (1928–2014) (2011. g. audioieraksts par Mogiļevas gub. Voloku kol.).
Žanis Mežols (1934) (2007. g. audioieraksts, par Ufas gub., Arhlatvieši).

Austra Tulle (1925) (2007. g. audioieraksts, Ufas gub., Bakaldīna).
 Vera Freimane (1925) (2007. g. audioieraksts, Ufas gub., Arhlatvieši).
 Jānis Vecis (1931) un Elvīra Gaile (1937) (2007., 2009. g. audioieraksts Ufas gub., Arhlatvieši).
 Alvīne Zvaigzne (1923) (2007., 2009. g. audioieraksts Ufas gub., Arhlatvieši).
 Alberts Bože (1925) (2007. g. audioieraksts Ufas gub., Arhlatvieši).
 Alīna Zvaigzne (1928) (2007., 2009. g. audioieraksts Ufas gub., Arhlatvieši).
 Anna Špone (1927) (2007., 2009. g. audioieraksts Ufas gub., Livānija).
 Ermīne Šternberga (1931) (2009. g. audioieraksts Ufas gub., Austrumciems).
 Milda Tjurina (1947) (2009. g. audioieraksts Ufas gub., Baltija).
 Irma Millere (1919) (2009. g. audioieraksts Ufas gub., Arhlatvieši).
 Elvīra Braznauska (1921) (2009. g. audioieraksts Ufas gub., Arhlatvieši).
 Vera Veide (1927) (2009. g. audioieraksts Ufas gub., Bakaldīna).
 Milda Vecis (1930) (2009. g. audioieraksts Ufas gub., Arhlatvieši).
 N. Ermansonē (dzim. Kalniņa) atmiņas par Ufas gub. Bakaldīnas koloniju. Ierakstījusi I. Vītola, 2007. g. Transkripcija, kopija.

Publicētie avoti:

Raksti un informācija laikrakstos:

-ps. [Stučka, P.] Mūsu draugi pa labi // Laika Balss, 19. 04. (02.05.) 1911., Nr. 17.
 [Alunāns, H.] Jeiska un Jeiskas latvieši // Pēterburgas Avīzes, 12.11.1864., Nr. 46.
 [Alunāns, H.] Latvieši Jeiskā // Pēterburgas Avīzes, 07.05.1864., Nr. 18.
 [Bandrevičs, A.] Vēstule iz Maskavas // Dienas Lapa, 28.10.1886., Nr. 25.
 [Leitāns, A.] Paliec iekš zemes un uzturieties ar pieticību // Mājas Viesis, 27.02.1861., Nr. 9.
 [Neikens, J.] Vecie un jaunie // Ceļa Biedris, 05.01.1867., Nr. 1.
 [Paegle S.] Mūsu izceļotāji griežas atpakaļ // Latvija, 03. 08. 1907, Nr.178.
 [Zilbers, E.] Apraksti // Baltijas Zemkopja Pielikums, 1884, Nr. 51.
 Aizceļošanas kustība // Liepājas Atbalss, 30.04.1912., Nr. 97.
 Aizgājēji no Vidzemes // Baltijas Vēstnesis, 12.04.1869., Nr. 30.
 Aizgājēju lietā // Balss, 09.05.1884., Nr. 19.
 Alunāns, H. Zemes pārdošana Mogiļevas guberņā // Mājas Viesis, 07. 04.1873., Nr. 14.
 Andr. L. Latvju mazgruntnieku bērni kā Krievijas lielgruntnieku kalpotāji // Latvija, 15.02.1914, Nr. 38.
 Aus Mohilew // Mittheilungen und Nachrichten für die evangelische Geistlichkeit Russlands. 01.1870., S. 36–38.
 Bahmanis, K. Biedinājums un padoms latviešu aizceļotājiem // Pēterburgas Avīzes, 07.–09.11.1903., Nr. 79–80.
 Bahmanis, K. Latviešu aizgājēju liktenis Ufas guberņā // Pēterburgas Avīzes, 08.12.1902., Nr. 98.
 Baidiņš, K. Kas jāievēro latviešiem, kuri nodomā aiziet uz Iekšskrievijas guberņām uz dzīvi // Balss, 28.06.1889., Nr. 26.
 Bāliņš, J. Kāds vārds par Iekšskrievijas latviešiem // Mājas Viesis, 11.11.1889., Nr. 45.
 Baltieši Tveras guberņā // Jaunās Latviešu Avīzes, 05.03.1910., Nr. 19.
 Baumanis, P. Vēstule iz austruma Krievijas // Dienas Lapa, 12.12.1886, Nr. 64.
 Bēdīgas ziņas no Kurzemes // Mājas Viesis, 27.01.1869., Nr. 4.
 Bergs, J. Aizgājējiem uz Ufas guberņu // Tēvija, 1894, Nr. 10.
 Berlin, J. No Saratovas // Latviešu Avīzes, 14.02.1890., Nr. 7.
 Bertrams, K. Vidus-Kurzemnieku lietā uz Dienvidus Krieviju // Rīgas Avīze. 1879.
 Blūms, K. Sīrsnīga lūgšana // Latviešu Avīzes, 23.12.1887., Nr. 51.
 Brencēns, M. Druskas ir Vitebskas Latvijas // Balss, 15.09.1879., Nr. 72.
 Buks, G. Vēstule iz Dača Fedorovkas // Sadzīve, 24.12.1909., Nr. 151.
 Caur Rīgu // Latviešu Avīzes, 26.03.1869., Nr. 13.
 Celms, A. Latsekcijas sasniegumi un trūkumi // Krievijas Cīņa, 18.08.1927., Nr. 94.
 Ceļojums no Lauriem // Mājas Viesis, 18.05.1891., Nr. 20.
 Ceļojums pa Pleskavas un Vitebskas guberņām // Mājas Viesis, 24.04.1890., Nr. 12.
 Cik latviešu ļaužu skaitlis iznes // Latviešu Avīzes, 20.12.1851., Nr. 51.
 Čakalnes latviešu kolonija (Simbirskas gub.) // Tēvija, 28.03.1913., Nr. 36.
 Dažādas ziņas // Latviešu Avīzes, 27.03.1868, Nr.13.
 Die Lettisch-Estnischen Auswanderungen // Rigasche Zeitung, 04.03.1867, Nr. 53.
 Dreimanis, A. No Zabolotjes // Mājas Viesis, 18.01.1892., Nr. 3.
 Drusciņas iz Leišiem // Latviešu Avīzes, 05.10.1883., Nr. 40.
 Dzeršana vainīga // Latviešu Zemnieks, 28.01.1927., Nr. 4.
 Dzirne F. Kā Ģierdam Rubešam un Sāmu salas Trīnītei svešās apmalās klājies // Mājas Viesis, 20.03.1871., Nr.12.
 Dzirne, K. Dodiet, tad tad jums taps dots // Latviešu Avīzes, 26.08.1870., Nr. 34.

Dzirne, K. Kā latvieši Krievuzemē dzīvo // *Latviešu Avīzes*, 13.08.1870., Nr. 32.
 Ekskursantu saplūdums // *Līdums*, 13.06.1914., Nr. 46.
 Evaņģ. luteru palīdzības lāde // *Latviešu Avīzes*, 25.10.1878., Nr. 43.
 Fēre, E. Lūgšana pie tautas brāļiem un ticības biedriem // *Latviešu Avīzes*, 09.04.1875., Nr. 15.
 Ferness, A., Kermels, G. Biržu luteru draudze Leišu zemē // *Latviešu Avīzes*, 29.07.1870., Nr. 30.
 Gibbeik, J. No Mogiļevas // *Latviešu Avīzes*, 18.08.1871., Nr. 33.
 Grāmata, "Ceļa Biedrim" rakstīta // *Ceļa Biedris*, 01.01.1865., Nr. 1.
 Graudiņš, K. Latvieši tagadnē // *Baltijas Vēstnesis*, 21.12.1889., Nr. 288, 28.12.1889., Nr. 292.
 Graudiņš, K. Mūsu tautas inteliģences materiālais un garīgais progress // *Dzimtenes Vēstnesis*, 12. 07. 1910., Nr. 156.
 Graudiņš, K. Par latviešiem tālumā // *Austrums*, 11. 1893., 430.–436. lpp.
 Graudiņš, K. Ziņas iz Kurzemes statistikas // *Balss*, 11.11.1892., Nr. 46, 02.–09.12.1892., Nr. 49–50.
 Heinrihs Alunāns + // *Tēvija*, 22.12.1904., Nr. 51.
 Herr Woldemar und die Kurlander in Nowgorod // *Rigasche Zeitung*, 04.09.1866., Nr. 204.
 Hervāgens, L. Ved, ved kaķi dūmos! // *Mājas Viesis*, 07.04.1869., Nr. 14.
 Iedzīvotāju aiziešana uz citurieni // *Dienas Lapa*, 04.08.1889., Nr.174.
 Inland // *Rigasche Zeitung*, 13.08.1866., Nr. 185.
 Iz "Jelgavas Latviešu biedrības" jautājieni izskaidrošanas un priekšlasījumu vakariem // *Tēvija*, 25.10.1895., Nr. 43.
 Iz Holmas aprīņa latviešu dzīves // *Liepājas Atbalss*, 01.06.1911., Nr. 120.
 Iz Kolomovkas // *Balss*, 16.03.1883., Nr. 11.
 Iz Pokrovas latviešu draudzes garīgās dzīves // *Jaunā Balss*, 13.09.1924., Nr. 37.
 Iz Rīgas // *Baltijas Vēstnesis*, 11.07.1889., Nr. 253.
 J. Gr. Par Latviešu aiziešanu no dzimtenes // *Balss*, 06.03.1896, Nr.10.
 J. S. [Šmitmans, J.] Latviešu kolonistu un to dzīve svešumā // *Zemkopis*, 28.05., 11.06., 25.06., 09.07. 1914., Nr. 22, 24, 26, 28.
 J. S. Tautai zudušie latvieši Krievijā // *Tēvija*, 29.03.1914., Nr. 37.
 J.D.L. [Jaunā Dienas Lapa]. Zelta zemes meklētāji // *Zemkopis*, 06.11.1913., Nr. 45.
 Jaroslava // *Jaunais Ceļš*, 22.04.1914., Nr. 90.
 Jeiska // *Latviešu Avīzes*, 24.07.1868., Nr. 30.
 Jelgava // *Latviešu Avīzes*, 17.06.1865., Nr. 24.
 Jelgavas Lauksaimniecības Biedrības projekts, mazgruntniekiem trūkstošos kalpus atgādāt šurp no citurienes // *Tēvija*. – 10.12.1897, Nr.50.
 Jo svēts prieks // *Latviešu Avīzes*, 12.11.1836., Nr. 46.
 Kā bijušās latvju kolonijas pārvēršas par kulturāliem centriem // *Komunāru Cīņa*, 30.09.1934., Nr. 225.
 Kā latviešiem Kostromas guberņā Krievu zemē klājas // *Mājas Viesis*, 31.03.1869., Nr. 13.
 Kā mazināt latviešu izceļošanas kustību // *Latviešu Avīzes*, 01.05.1913., Nr. 113.
 Kā stāv ar zemkopību Leišos // *Baltijas Vēstnesis*, 22.01.1875., Nr. 4.
 Kā Vidzemē rodas iz zemniekiem vaļinieki // *Balss*, 13.–20.05.1881., Nr. 19.–20.
 Kāds labums zemniekiem no mājas pirkšanas ceļas // *Mājas Viesis*, 20.05.1863., Nr. 20.
 Kāds vārds mūsu tautas izglītības lietā // *Tēvija*, 13.07.1913., Nr. 78.
 Kāds vārds par aizceļošanu un nomešanos Vologdas guberņā // *Zemkopis*, 19.09.1907., Nr. 38.
 Kāds vārds par kolonijām Tveras guberņā // *Tēvija*, 16.02.1908., Nr. 20.
 Kāds vārds par skolām no Leišu puses // *Baznīcas un Skolas Ziņas*, 27.12.1872., Nr. 52.
 Kāds Vitebskas latvietis // *Baltijas Vēstnesis*, 18.04.1887., Nr. 87.
 Kalniņš, K. Latvieši Krievijā // *Baltijas Vēstnesis*, 03.–10.06.1871., Nr. 22–23.
 Kamdēļ trūkst laukstrādnieku? // *Sadzīve*, 11.12.1910., Nr. 142.
 Kāpēc latvieši izceļo // *Latviešu Avīzes*, 21.01.1913., Nr. 19.
 Kāpēc mums vajag palīdzības lādes? // *Latviešu Avīzes*, 21.10.1892., Nr. 43.
 Kauņas guberņa // *Baltijas Vēstnesis*, 10.05.1902., Nr. 106.
 Klusiņš, M. Zemnieku zemes (agrār) banka // *Zemkopis*, 01.05.1893., Nr. 5.
 Kļava, J. No latviešu kolonijas "Baložciems" (Ufas guberņā) // *Baznīcas Vēstnesis*, 08.1901., Nr. 8.
 Kļaviņš, P. Par ievērošanu aizgājējiem uz Vitebskas guberņu // *Balss*, 07.03.1890., Nr. 10.
 Kolonijas. No Pļusas // *Baznīcas Vēstnesis*, 04.1901., Nr. 4.
 Kolonistu aizceļošana // *Jaunās Latviešu Avīzes*, 10.05.1911., Nr. 37.
 Kontrakte // *Latviešu Avīzes*, 19.03.1869., Nr. 12.
 Kostroma // *Mājas Viesis*, 13.12.1886., Nr. 50.
 Kostromas līdumos // *Latviešu Zemnieks*, 03.02.1928., Nr. 5.
 Kozlovas kolonijas dzīvei jāuzlabojas // *Latviešu Zemnieks*, 24.12.1925., Nr. 17.
 Krāģe, T. No Šimiršas // *Avots*, 27.12.1906., Nr. 52.
 Krastiņš, G. Latvieši Kalugas guberņā // *Krievijas Cīņa*, 15.10.1927., Nr. 119.
 Krievi par latviešu kolonistiem // *Dzimtenes Vēstnesis*, 07.02.1911., Nr. 30.

Kriškāns, J. Latvju izgājējiem // Dienas Lapa. 21.01.1887., Nr. 16.
 Krustpilietis. No Galičas // Mājas Viesis, 02.01.1893., Nr. 1
 Kurzemes aizgājēji // Baltijas Vēstnesis, 07.05.1870, Nr. 18.
 Kurzemes aizgājēji uz Simbirsku // Baltijas Vēstnesis, 12.03.1869., Nr. 21.
 Lācis, J. Latviešu dzīve Dienvidus-Krievijā // Mājas Viesis. 19.03.1883., Nr. 12, 02.04.1883., Nr. 14,
 09.04.1883., Nr. 15, 16.04.1883., Nr. 16, 23.04.1883., Nr. 17.
 Landers, K. Andrievs Niedra un latviešu pilsonība // Dzīve, 05.09.1909., Nr. 101.
 Latvieši kā priekšzīmīgi lauksaimnieki // Zemkopis, 05.05.1909., Nr. 19.
 Latvieši Kalugas guberņā // Latviešu Avīzes, 02.05.1909., Nr. 35.
 Latvieši Novgorodā // Latviešu Avīzes. 17.01.1868., Nr. 3.
 Latvieši Novgorodas guberņā // Baltijas Vēstnesis, 29.10.–01.11.1869., Nr. 86–87.
 Latvieši Pleskavas guberņā (Toropecas apriņķī) // Liepājas Atbalss, 18.10.1911., Nr. 238.
 Latvieši Pleskavas guberņas Holmas apriņķī // Dzimtenes Vēstnesis, 27.06.1914., Nr. 144.
 Latvieši Simbirskā // Baltijas Vēstnesis, 26.04.1869., Nr. 33.
 Latvieši un leiši // Latviešu Avīzes, 06.11.1914., Nr. 298.
 Latvieši Vologdas guberņā // Tēvija, 01.05.1914., Nr. 49.
 Latviešu aizgājēji // Zemkopis, 19.06.1913., Nr.25.
 Latviešu aizgājēji pie Urāliem // Baltijas Vēstnesis, 16.02.1890., Nr. 39.
 Latviešu aiziešanas jautājums // Baltijas Vēstnesis, 10. 01.1890., Nr.7.
 Latviešu dzīve Dienvidus–Krievijā // Mājas Viesis, 1883., Nr. 16.
 Latviešu dzīve Krievuzemē // Mājas Viesis, 25.12.1871., Nr. 52.
 Latviešu izceļošanas lietā // Latviešu Avīzes, 16.04.1908, Nr. 31.
 Latviešu kolonija Saratovas guberņā // Balss, 12.12.1906., Nr. 269.
 Latviešu kolonisti dienvidos II // Mūsu Laiki, 09.10.1906., Nr. 196.
 Latviešu kolonisti Krievijā // Mājas Viesis, 08.–15.07.1898., Nr. 28–29.
 Sludinājumi // Balss, 11.06.1886., Nr. 24.
 Latviešu kolonisti Krievijā // Mājas Viesis, 15.07.1898., Nr. 29.
 Latviešu noņemnes Ufas guberņā // Mājas Viesis, 25.09.1893., Nr. 38.
 Latviešu tautas un valodas robežas tagadnē // Balss, 27.01.1893., Nr. 4.
 Latviešus aicina uz izceļošanu // Liepājas Atbalss, 25.01.1910., Nr. 19.
 Latvju dzīves traģisms svešatnē // Latvija, 16.07.1911., Nr. 186.
 Laukstrādnieki kalpi // Latviešu Avīzes, 03.01.1912., Nr. 1.
 Lauru latviešu kolonija // Dzimtenes Vēstnesis, 03.09.1909., Nr. 202.
 Leišu laukstrādnieki Baltijā // Sadzīve, 01.02.1911., Nr. 12.
 Leitāns, A. Mājas Viesa atbilde // Mājas Viesis, 27.09.1865., Nr. 39.
 Lielāku vērību Tompa kolonijai // Latviešu Zemnieks, 26.06.1931., Nr. 35.
 Lielbāržu Kārlis. Par latviešu aiziešanu uz Iekškrieviju // Baltijas Vēstnesis, 02.05.1889., Nr. 99.
 Lielie grūtumi jau pārciesti // Sibīrijas Cīņa, 12.03.1926., Nr. 10.
 Liepiņš, E. Ziņas par Vitebskas-Polockas latviešu draudzi // Baznīcas Vēstnesis, 01.03.1898., Nr. 3.
 Linde, R. Latvieši Novgorodas guberņā // Zemkopis, 31.10.1912., Nr. 44.
 Livländische Correspondenz // Baltische Monatschrift, Bd. 6, 1862., 586.–587.
 Lūk, tā mēs dzīvojam // Latviešu Zemnieks, 23.12.1927., Nr. 51.
 Ļubines draudzes vēsture // Avots, 10.02.1910., Nr. 6.
 Malojaroslavca (Kalugas gub.) // Dzimtenes Vēstnesis, 27.01.1910., Nr. 21
 Mazvērsītis, J. Vai vācieši pacēluši latviešus par kultūras tautu // Dzimtenes Vēstnesis, 12.07.1910., Nr.
 156.
 Miezītis, M. Rostovas un apkārtējo koloniju vēsture // Padomju Līdumā, 05. 1928., Nr. 5.
 Millers, Ž. Kā mēs saimniekojam // Krievijas Cīņas Lauksaimniecības Pielikums, 15.05.1925., Nr. 11.
 Mitau // Rigasche Zeitung, 08.04.1866., Nr. 79.
 Molomas kolonistu dzīve // Latviešu Zemnieks, 20.05.1927., Nr. 20.
 Muiža Novgorodas guberņā un apriņķī // Baltijas Vēstnesis, 15.06.1889., Nr. 133.
 Mūsu gani (Ivanovkas kol.) // Krievijas Cīņa, 06.03.1924., Nr. 26.
 Neikens, J. Priekšvārdi // Ceļa Biedris, 11.02.1865., Nr. 4.
 No “Baltijas ciemata” // Krievijas Cīņa, 27.07.1922., Nr. 67.
 No Alūksnes // Balss, 14.05.1886., Nr. 20.
 No Arhangelas kolonijas (Ufas guberņā) // Pēterburgas Avīzes, 1904, Nr. 18.
 No Arhangeļskas latviešu kolonijas // Tēvija, 28.03.1901., Nr. 13.
 No Arhangeļskas muižas (Ufas guberņā) // Balss, 21.02.1896., Nr. 8.
 No Bakaldīnas (Ufas gub., Sterlitamakas apr.) // Mājas Viesis, 1902, Nr. 11.
 No Baltijas ciema // Tēvija, 18.11.1892., Nr. 47.
 No Baltijas kolonijas (Ufas gub.) // Mājas Viesis, 1902, Nr. 35.
 No Bankovas latviešu kolonijas (Ufas gub., Sterlitamakas apriņķī, Kalkašovas pagastā) // Pēterburgas

Avīzes, 17.06.1902, Nr. 57.
 No Berezovskas latviešu kolonijas // Tēvija, 12.01.1908., Nr. 5.
 No Bilunišķiem // Latviešu Avīzes, 20.02.1904., Nr. 15.
 No Biļunišķes // Zemkopis, 13.04.1911., Nr. 15.
 No Boļšajas-Selīštšenskas kolonijas // Tēvija, 29.07.1898., Nr. 30.
 No Brasovas un apkārtnes // Tēvija, 18.02.1898., Nr. 7.
 No Brunavas (Kauņas gub.) // Baltijas Vēstnesis, 16.08.1900., Nr. 184.
 No Dobromisļiem, Mogiļevas guberņā // Rīgas Avīze, 16.12.1911., Nr. 290.
 No Ērgļiem // Balss, 27.08.1886., Nr. 35.
 No Galičas // 01.04.1910., Nr. 39.
 No Gļiebavas // Latviešu Avīzes, 24.06.1887., Nr. 25.
 No Goričas latviešu kolonijas // Latviešu Avīzes, 08.12.1899., Nr. 49.
 No Gorodenkas // Mājas Viesis, 15.03.1895., Nr. 12.
 No Gundorovas kolonijas // Krievijas Cīņa, 13.10.1922., Nr. 100.
 No Holmas // Dzimtenes Vēstnesis, 22.10.1913., Nr. 243.
 No Hrapovičas (Vitebskas apriņķī) // Balss, 21.12.1888., Nr. 51.
 No iekšzemes // Baltijas Zemkopis, 25.11.1881., Nr. 47.
 No Jeiskas // Baltijas Vēstnesis, 12.04.1889., Nr. 82.
 No Jelgavas // Latviešu Avīzes, 12.11.1869., Nr. 46.
 No Jūdiņas // Balss, 13.09.1900., Nr. 37.
 No Kameņikas kolonijas (Novgorodas guberņā) // Tēvija, 03.01.1896., Nr. 1.
 No Karlovas // Mājas Viesis, 08.06.1891., Nr. 23.
 No Kaškurinas // Baznīcas Vēstnesis, 10.1900., Nr. 10.
 No Kaškurinas // Mājas Viesis, 01.11.1895., Nr. 45.
 No Kaškurinas // Mājas Viesis, 05.09.1892., Nr. 36.
 No Korpovas // Tēvija, 29.11.1895., Nr. 48.
 No Koškurinas // Mājas Viesis, 09.02.1900., Nr. 6.
 No Krapovičiem (Vitebskas guberņā) // Tēvija, 11.08.1907., Nr. 91.
 No Kudep-Zamošjes // Pēterburgas Avīzes, 11.08.1902., Nr. 64.
 No Lauru draudzes // Balss, 14.08.1885., Nr. 33.
 No Lazdonas draudzes // Mājas Viesis, 26.02.1868., Nr. 9.
 No Leševices // Balss, 02.05.1901., Nr. 18.
 No Liepājas puses // Latviešu Avīzes, 05.09.1840., Nr. 36.
 No Loznas (Mogiļevas gub.) // Apskats, 02.02.1905., Nr. 10.
 No Loznas miestīņa un apkārtnes // Tēvija, 06.12.1900., Nr. 49.
 No Lugas apriņķa // Baltijas Vēstnesis, 14.02.1892., Nr. 37.
 No Manulkas // Mājas Viesis, 08.03.1895., Nr. 11.
 No Martuševas // Mājas Viesis, 03.02.1890., Nr. 5.
 No Nīcas // Latviešu Avīzes, 27.05.1898., Nr. 21.
 No Novo-Aleksandrovskas pilsētiņas // Tēvija, 16.05.1901., Nr. 20.
 No Novoseljes // Liepājas Atbalss, 31.12.1909., Nr. 300.
 No Novoseļskas Krestcu apkārtņē // Tēvija, 08.11.1900., Nr. 45.
 No Ostrovas // Mājas Viesis, 06.10.1890., Nr. 40.
 No Pērkones // Latviešu Avīzes, 14.04.1911., Nr. 41.
 No Pjatopoles latviešu kolonijas // Dzīve, 14.01.1910., Nr. 5.
 No Pleskavas Sv. Jēkaba draudzes vēstures // Dzimtenes Vēstnesis, 23.08.1890., Nr. 192.
 No Pokrovas latviešu kolonijas // Latviešu Avīzes, 03.06.1909., Nr. 44.
 No Radjinas latviešu kolonijas // Latviešu Avīzes, 16.08.1908., Nr. 66.
 No Rembates // Balss, 01.03.1895., Nr. 9.
 No Rīgas // Mājas Viesis, 04.03.1864., Nr. 9.
 No Rogovas // Latviešu Avīzes, 18.05.1901., Nr. 40.
 No Rogovas latviešu kolonijas Smoļenskas guberņā // Tēvija, 20.05.1898., Nr. 20.
 No Rudobelkas, Minskas guberņā // Latviešu Avīzes, 14.01.1898., Nr. 2.
 No Selcovas kolonijas // Tēvija, 30.12.1898., Nr. 52.
 No Staškovas // Tēvija, 06.01.1899., Nr. 1.
 No Tigodas latviešu draudzes // Mājas Viesis, 16.03.1891., Nr. 11.
 No Toropecas, Veļikij-Luki un Holmas apriņķiem // Apskats, 24.12.1903., Nr. 48.
 No Ufas // Mājas Viesis, 20.04.1894., Nr. 17.
 No Ufas latviešu kolonijām // Latviešu Avīzes, 1897, Nr. 50.
 No Ungurpils // Balss, 14.06.1895., Nr. 24.
 No Veļinas // Mājas Viesis, 26.05.1904., Nr. 21.
 No Veravas apriņķa // Latviešu Avīzes, 24.05.1908., Nr. 42.

No Vernojas latviešu kolonijas // Dzimtenes Vēstnesis, 02.05.1909., Nr. 99.
 No Vidrejas (Mogiļevas guberņā) // Latvija, 19.03.1907., Nr.64.
 No Vidzemes. Aiziešana uz pilsētu // Latviešu Avīzes, 03.11.1899., Nr. 44.
 No Vietalvas // Balss, 14.03.1884., Nr. 11.
 No Vijciema // Mājas Viesis, 02.04.1909., Nr. 13.
 No Višackas // Balss, 04.04.1890., Nr. 14.
 No Vitebskas // Latvija, 28.12.1907., Nr. 300.
 No Vitebskas ziņa zemes rentniekiem // Mājas Viesis, 28.10.1873., Nr. 43.
 No Vjazmas apriņķa // Pēterburgas Avīzes, 06.04.1902., Nr. 28.
 No Volhovas upmalas kolonijām // Latviešu Avīzes, 17.12.1908., Nr. 101.
 No Vozdviženskas // Tēvija, 25.02.1898., Nr. 8.
 No Zabolotjes muižas // Latviešu Avīzes, 08.06.1894., Nr. 23.
 No Zabolotskas // Mājas Viesis, 04.05.1891., Nr. 18.
 No Zamšanas pagasta // Balss, 22.07.1892., Nr. 30.
 No Zeltiņa // Balss, 19.12.1879., Nr. 99.
 No Žeimes // Tēvija, 18.01.1907., Nr. 7.
 No Žeimes draudzes // Zemkopis, 06.03.1902., Nr. 10.
 Nomu mājas Vidzemē // Balss, 14.12.1883., Nr. 50.
 Noritējušam gadam // Latviešu Avīzes, 27.12.1889., Nr. 32.
 Novgorodā pie Ļubanes stacijas pārdodamas vai iznomājamas mājas I. Tigodas un II. Smerdinas upmalā // Latviešu Avīzes, 28.03.1873., Nr. 13.
 Novorževas apriņķis // Dzimtenes Vēstnesis, 20.03.1913., Nr. 65.
 Novoseļja // Dzimtenes Vēstnesis, 25.09.1915., Nr. 262.
 Ogoreļje // Latviešu Avīzes, 21.02.1915., Nr. 50.
 Okniste // Latviešu Avīzes, 13.11.1913., Nr. 303.
 Olavs, V. Latviešu literatūras kavēkļi II, III // Pēterburgas Avīzes, 07.–10.07.1902., Nr. 54–55.
 Ozolajs, J. Pleskava // Dzimtenes Vēstnesis, 04.02.1910., Nr. 28.
 Ozols, K. Par Ufas latviešiem // Pēterburgas Avīzes, 1903., Nr. 44–46.
 P. P. Odesā. Latviešu kolonijas // Sadzīve, 02.05.1913., Nr. 49.
 Padoms daudziem // Baltijas Vēstnesis, 09.04.1896., Nr. 81.
 Par aiziešanas iemesliem // Latviešu Avīzes, 13.06.1890., Nr. 24.
 Par dažā kurzemnieka likteni, kas uz svešām zemēm gājis vieglas dienas meklēt // Latviešu Avīzes, 11.03.1870., Nr. 10.
 Par dzimtu māju pirkšanu Vidzemē // Mājas Viesis, 18.11.1868., Nr. 47.
 Par latviešiem Pleskavas guberņā // Balss, 15.12.1882., Nr. 50.
 Par latviešiem Simbirskas guberņā // Tēvija, 26.07.1895., Nr. 30.
 Par latviešiem Tveras guberņā // Mājas Viesis, 04.11.1898., Nr. 45.
 Par latviešiem Ufas guberņā // Baltijas Vēstnesis, 21.11.1897., Nr. 264.
 Par latviešiem un latviešu laikiem // Mājas Viesis, 25.06.1862., Nr. 26.
 Par latviešu dzīvi Smoļenskas guberņā // Latviešu Avīzes, 11.06.1913., Nr. 151.
 Par latviešu dzīvi Vitebskas guberņā // Latviešu Avīzes, 12.04.1872., Nr. 15.
 Par laukstrādnieku aiziešanu // Dzimtenes Vēstnesis, 20.05.(02.06.) 1909, Nr. 112.
 Par Lutera ticīgiem iekš Leišiem Šauļu apriņķī // Latviešu Avīzes, 13.07.1861., Nr. 28.
 Par ļaužu izceļošanu no tēvijas // Mājas Viesis, 11.08.1873., Nr. 32.
 Par mūsu aizgājējiem // Dienas Lapa, 09.02.1889., Nr. 3.
 Par mūsu ticības brāļiem lielā plašā Krievu zemē // Mājas Viesis, 26.01.1859., Nr. 4.
 Par Novgorodas guberņā dzīvodamiem latviešiem // Baltijas Vēstnesis, 20.12.1878., Nr. 51.
 Par Roslavļas tuvumā dibinātu latviešu koloniju // Tēvija, 05.11.1897., Nr. 45.
 Par Saratovas guberņā dzīvojošiem latviešiem // Balss, 20.01.1888., Nr. 3.
 Par Ufas latviešu kolonistu dzīvi // Jaunā Dienas Lapa, 1894, 18.07.1909., Nr. 159.
 Par Vitebskas latviešiem, II // Pēterburgas Avīzes, 12.03.1903., Nr. 21.
 Par Vitebskas latviešiem, III // Pēterburgas Avīzes, 16.03.1903., Nr. 22.
 Pārskats par mūsu agrārlietu // Latviešu Avīzes, 15.02.1906., Nr. 13.
 Pērkons [Pētersons, Roberts]. Mūsu zemnieku aiziešanas lietā // Balss, 18.04.1884., Nr. 16.
 Pilsonis. Latviešu izceļošanas iemesli // Jaunās Latviešu Avīzes, 29.07.1911., Nr.60.
 Pirmās ziņas par Judinu // Latviešu Zemnieks, 05.08.1927., Nr. 31.
 Platais, J. Par Toropecas latviešu dzīvi // Mājas Viesis, 21.02.1881., Nr. 8.
 Pleskaviešiem jāsasparaojas // Krievijas Cīņa, 04.09.1930., Nr. 111.
 Porten, T. Vēstule iz Vidzemes // Baltijas Vēstnesis, 24.01.1873, Nr. 4.
 Ports, E. Latvieši aiz Volgas upes // Mājas Viesis, 13.–22. 08.1883., Nr. 33.
 Puriņš, K. Gods krietnam darbam // Latviešu Avīžu Stāstu Nodaļa, 17.11.1910., Nr. 92.
 R.T. Kādi vārdi laimes meklētāju lietā // Balss, 14.05.1897, Nr. 20.

Reinbahs, J. Toropecas aprinķa latvieši // Balss, 09.04.1880., Nr. 28.
 Rīga // Latviešu Avīzes, 21.10.1865., Nr. 42.
 Riga // Libausche Zeitung. 14.09.1865., Nr. 108.
 Riga // Rigasche Zeitung, 12.05.1866., Nr. 107.
 Riga // Rigasche Zeitung, 13.08.1866., Nr. 185.
 Riga // Rigasche Zeitung, 25.11.1868., Nr. 275.
 Riga // Rigasche Zeitung. 21.06.1869., Nr. 141.
 Rudobelkas latvieši viņu liktenī un dzīvē // Balss, 24.–31.03.1893., Nr. 12–13.
 S. Vēstule no Maskavas // Dzīve, 24.11.1909., Nr. 135.
 Savstarpējas pārrunas // Sibīrijas Cīņa, 16.04.1926., Nr. 15.
 Siliņš, M. Aizrādījums un lūgums latviešu kolonistiem un visiem, kas mīt vai mituši ārpus dzimtenes // Apskats. 27.06.1905., Nr. 67.
 Sludinājumi // Balss, 08.02.1884., Nr. 6.
 Sludinājumi // Balss, 21.01.1887., Nr. 3.
 Sludinājumi // Balss, 23.09.1887., Nr. 38.
 Sludinājumi // Baltijas Vēstnesis, 23.02.1881., Nr. 43.
 Sludinājumi // Baltijas Zemkopis, 07.05.1880., Nr. 19.
 Sludinājumi // Dienas Lapa, 25.11.1893., Nr. 269.
 Sludinājumi // Dzimtenes Vēstnesis, 02.02.1910., Nr. 26.
 Sludinājumi // Dzimtenes Vēstnesis, 07.02.1909., Nr. 31.
 Sludinājumi // Latviešu Avīzes, 12.02.1886., Nr. 7.
 Sludinājumi // Latviešu Avīzes, 23.03.1905., Nr. 23.
 Sludinājumi // Mājas Viesis, 13.05.1867., Nr. 18.
 Sludinājumi // Rīgas Lapa, 07.02.1878., Nr. 31.
 Sludinājumi // Rota, 07.10.1886., Nr. 40.
 Sludināšanas // Latviešu Avīzes, 05.04.1867., Nr. 14.
 Sludināšanas // Latviešu Avīzes, 05.05.1882., Nr. 18.
 Sludināšanas // Latviešu Avīzes, 13.11.1874., Nr. 46.
 Sludināšanas // Latviešu Avīzes, 19.11.1880., Nr. 47.
 Sludināšanas // Latviešu Avīzes, 20.12.1872., Nr. 51.
 Sludināšanas // Latviešu Avīzes, 20.12.1878., Nr. 51.
 Sludināšanas // Latviešu Avīzes, 24.01.1868., Nr. 4.
 Sludināšanas // Latviešu Avīzes, 26.01.1883., Nr. 4.
 Sludināšanas // Mājas Viesis, 07.06.1873., Nr. 27.
 Sludināšanas // Mājas Viesis, 18.11.1868., Nr. 47.
 Sludināšanas // Mājas Viesis, 23.12.1868., Nr. 52.
 Sludināšanas // Mājas Viesis, 24.03.1869., Nr. 12.
 Sludināšanas // Mājas Viesis, 28.03.1866., Nr. 13.
 Smoļenska // Balss, 30.04.1886., Nr. 18.
 Smoļenskas latvieši // Mājas Viesis, 31.05.1900., Nr. 22.
 Spiess, J. Labāk zīle rokā, nekā mednis kokā // Latviešu Avīzes. 12.08.1865., Nr. 32.
 Spiess, J. Paliēc iekš zemes un izturies ar pieticību // Latviešu Avīzes, 16.09.1865., Nr. 37.
 Stalbergs, P. No Tirzas un apkārtnes // Latviešu Avīzes, 17.02.1888., Nr. 7.
 Aspers, J. Kā saimodami pārspēsim grūtajus laikus // Balss, 25.05.1894., Nr. 21.
 Starp kolonistiem // Dzimtenes Vēstnesis, 03.09.1911., Nr. 202.
 Stukulis, J. Par latviešu izceļošanu uz iekšējām guberņām // Zemkopis, 26.05.1899., Nr. 21.
 Svešs un pats // Baltijas Zemkopja Pielikums, 23.–30.12.1881., Nr. 51–52.
 Šmitmans, J. Vēstule no Maskavas // Tēvija, 07.09.1910., Nr. 102.
 Šteinbergs, E. Vakar-Sibīrija un latviešu kolonizēšanas jautājums // Zemkopis, 10.10.1907., Nr. 41.
 Šules R. Patiesīgs notikums // Latviešu Avīzes, 22.–29.07.1865., Nr. 29–30.
 Tā kontrakte // Latviešu Avīzes, 23.04.1869., Nr. 17.
 Tbs. Latviešu izceļošanas lietā // Balss, 04.03.1906, Nr. 36.
 Thalberg, C. Mīļiem Latviešiem Kurzemē! // 28.05.1870., Nr. 21.
 Tiek pārdots // Pēterburgas Avīzes, 03.12.1864., Nr. 49.
 Tigodas latviešu kolonija (Novgorodas guberņā) // Jaunās Latviešu Avīzes, 07.04.1909., Nr. 28.
 Tk. [Teikmanis, Voldemārs]. Latviešu aizgājēji pie Urāliem // Baltijas Vēstnesis, 1890, Nr. 39.
 Ubi bene, ibi patria // Baltijas Vēstnesis, 15.03.1869., Nr. 22.
 Ufenietis. Latvieši tālajā Krievijas austrumā // Dienas Lapa 02.01.1887, Nr. 1.
 Uz Ziemsvētkiem // Balss. 21.12.1906., Nr. 277.
 Vagner P., Mīļi ticības biedri // Latviešu Avīzes. 20.12.1867., Nr. 51.
 Vairāksolīšanā pārdos nākošā janvāra mēnesī // Baltijas Vēstnesis, 29.12.1892., Nr. 295.
 Valters, M. Cīņa ar izceļošanu I // Līdums, 1915, Nr. 88.

Vārds par izceļošanu // Tēvija, 13.03.1914., Nr. 31.
 Veinbergs, J. No Ufas guberņas // Baltijas Zemkopis, 02.02.1883., Nr. 5.
 Veinbergs, J. No Ufas pilsētas // Mājas Viesis, 24.12.1877., Nr. 52.
 Vēl no Rīgas // Mājas Viesis, 22.01.1868., Nr. 4.
 Vēl par vecām lietām // Sadzīve, 04.01.1911., Nr. 1.
 Veļiža // Latviešu Avīzes, 11.03.1913., Nr. 66.
 Vēstule iz Dzērbenes // Balss, 18.04.1884., Nr. 16.
 Vēstule iz Kalugas guberņas II // Latviešu Avīzes, 04.10.1902., Nr. 80.
 Vēstule iz Maskavas // Latviešu Avīzes, 20.02.1885., Nr. 8.
 Vēstule iz Pleskavas // Baltijas Vēstnesis, 03.01.1902., Nr. 2.
 Vēstule no Dzērbenes // Balss, 18.04.1884., Nr. 16.
 Vēstule no Kukleikas kolonijas // Krievijas Cīņa, 23.08.1923., Nr. 94.
 Vēstule no Mogiļevas guberņas // Balss, 26.03.1897, Nr. 13.
 Vēstule no Molomas kolonijas // Krievijas Cīņa, 05.04.1924., Nr. 37.
 Vēstules iz Dienvidu Krievijas // Tēvija, 30.05.1909., Nr. 59.
 Viena evaņģēliska Lutera draudze Leišos // Latviešu Avīzes, 23.06.1866., Nr. 25.
 Vilainis, R. E. Mans dzīves gājums // Mājas Viesis, 02.–09.08.1880., Nr. 31–32.
 Voi ģeld dzimtas gruntes pīrkt, voi neģeld vis? // Mājas Viesis, 15.12.1869., Nr. 50.
 Vom Lande // Das Inland, 07.04.1858., Nr. 14.
 Vrangelis, A. Svešu zemju gājējiem par ziņu // Latviešu Avīzes, 09.06.1871., Nr. 23.
 Zaļkalns, J. Ogoreļje // Latviešu Avīzes, 21.02.1915., Nr. 50.
 Zaļkalns, J. Par zemes mēslošanu caur dedzināšanu // Zemkopis, 14.05.1897., Nr. 20.
 Zamarokovas kolonija // Latviešu Avīzes, 14.01.1915., Nr. 13.
 Zeltēnietis, Vidzemes Maliena senāk un tagad // Zemkopis, 23.09.1925., Nr. 38.
 Zeme dabūjama pīrkt // Zemkopis, 04.10.1907., Nr. 40.
 Zemes pārdošana // Pēterburgas Avīzes, 01.10.1864., Nr. 40.
 Zemes pārdošana // Pēterburgas Avīzes, 07.11.1863., Nr. 23.
 Zemes pārdošana // Pēterburgas Avīzes, 19.03.1864., Nr. 12.
 Zemgals. Kāpēc latvieši aizceļo? // Jaunās Latviešu Avīzes, 21.09.1910., Nr. 76.
 Zemgals. Strādnieku trūkums uz laukiem un šā trūkuma cēloņi // Jaunās Latviešu Avīzes, 10.08.1910., Nr. 64.
 Zemkopība un sadzīve pie krievu un latviešu zemniekiem // Mājas Viesis, 16.10.1893., Nr. 42.
 Ziņas no Ufas II // Dienas Lapa, 01.07.1894, Nr. 145.
 Ziņas no Ufas III // Dienas Lapa, 18.07.1894., Nr. 159.
 Ziņas no Ufas IV // Dienas Lapa, 1894, Nr. 169.
 Ziņas par mūsu ticības biedriem, kas Sibīrijas rīta pusē pēc tiesu spriedumiem ir apmetušies dzīvot // Misiones Ziņas. Latviešu Avīžu Pielikums. 1859., Nr. 18.
 Zv. A. [Zvaigzne, A.] No Ļioznas // Balss, 16.11.1894., Nr. 46.
 Zvaigzne, A. No Kaškurinas (Smolenskas gub.) // Mājas Viesis, 21.03.1892., Nr. 12.
 Zvaigzne, A. No Pribikavas muižas novada // Balss, 15.05.1885., Nr. 20.
 Zvaigzne, A. No Višadskas novada // Balss, 15.05.1885., Nr. 20.
 Žagare // Dzimtenes Vēstnesis, 10.09.1911., Nr. 208.
 Žagare // Dzimtenes Vēstnesis, 15.02.1910., Nr. 37.
 Вольдемар, X. Переселение латышей в Новгородскую губернию в 1865 году // Московские ведомости, 13.04.1867, № 82.
 Действительныя причины удадения из Балтийского края солдат из Эстов и Латышей // Московские ведомости. 05.03.1870., Nr. 49.

Publicētie dokumenti un sarakste:

Drīzulis, A. (red.) Manaseina revīzija. Senatora N. Manaseina ziņojums par viņa izdarīto revīziju Vidzemes un Kurzemes guberņās no 1882. līdz 1883. gadam. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1949.

Krišjānis Valdemārs. Lietišķā un privātā sarakste. 1. sēj. Krišjāņa Valdemāra vēstules. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1997.

Latvijas vēstures avoti. I. sēj. Dokumenti par “Pēterburgas Avīzēm”. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgādiens, 1937.

Latvijas vēstures avoti. V. sēj. Dokumenti par tautas atmodas laikmetu 1856.–1867. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgādiens, 1939.

Записка Земского начальника 1 уч. Холмского уезда А. А. фон-цур Милена о нуждах сельскохозяйственной промышленности // Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. Псковская губерния. Санкт-Петербург: И. Гольдберг,

1903, С. 336–344.

Из архива князя С.В. Шаховского. Материалы для истории недавнего прошлого Прибалтийской окраины (1885–1894 гг.). Том 2. Санкт-Петербург, 1909.

Карьяхярм, Т. (сост.) Имперская политика России в Прибалтике в начале 20 века. Сборник документов и материалов. Тарту: Eesti Ajalooarhiiv, 2000.

Список лиц, владеющих в Витебском уезде, Витебской губернии обложенною земским сбором землею (...) и имеющих право участвовать по этому владению в первом отделении (в составе избирателей непольского происхождения) второго земского избирательного съезда. Б.М., [1911].

Список лиц, владеющих в Городокском уезде, Витебской губернии обложенною земским сбором землею (...) и имеющих право участвовать по этому владению в первом отделении (в составе избирателей непольского происхождения) второго земского избирательного съезда. Б.М., [1911].

Список лиц, владеющих в Оршанском уезде Могилевской губернии обложенною земским сбором землею (...). Б.М., [1914].

Список лиц, владеющих в Полоцком уезде, Витебской губернии обложенною земским сбором землею (...) и имеющих право участвовать по этому владению в первом отделении (в составе избирателей непольского происхождения) второго земского избирательного съезда. Б.М., [1911].

Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. т. 28. Курляндская губерния. Санкт-Петербург: В. Киршбаум, 1903.

Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. т. 20. Лифляндская губерния. Санкт-Петербург: Общественная польза, 1903.

Atmiņas, memuāri:

Zelče, V. Dāvida Grīntāla atmiņas par Krišjāni Valdemāru [1904.]. Vēstures avoti V. Rīga, 2008.

Hāzenjēgers, R. Latviešu kolonijas Novgorodas gubernā [1865.] // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 11.1925., Nr. 11, 469.–477. lpp.

Laikabiedru pētījumi un publicistika:

[Spāģis, A.] Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland im Lichte des modernen Russlands. Zweiter Theil: Commentar. Leipzig: Hermann Fries, 1863.

Assans, I. Kai dzeiwoj latviši Piterburgā. Sanktpēterburga: D. Veisbruts, 1912.

Bock, W. Der deutsch-russische Konflikt an der Ostsee. Zukünftiges geschaut im Bilde der Vergangenheit und der Gegenwart. Leipzig: Duncker und Humblet, 1869.

Brüggen, E. Die Agraren Verhältnisse in den Russische Ostseeprovinzen. Berlin: A. Deubner, 1883.

Carlberg, N. Die Bewegung der Bevölkerung Livlands in den Jahren 1873–1882 // Baltische Monatsschrift, Bd. 33, 1886., S. 32.–61.

Die Evangelisch-lutherischen Gemeinden in Russland: Eine historisch-statistische Darstellung. St. Petersburg: J. Watsar, 1909.

Hehn, C. Die Intensität der livländischen Landwirtschaft. Abth. I. Der Grund und Boden, und die Arbeit. Eine Abhandlung, zur Erlangung der Magister Würde. Dorpat: Schümann und Mattiesen, 1858.

Jansons (Brauns), J. Sešdesmito gadu reformas Krievijā un Baltijā // Kopoti raksti. 3. sējums. Kultūrvēsturiski un sabiedriski apcerējumi. I. Rīga: Daile un Darbs, 1923, 11.–15. lpp.

Kelmers, J. Leišu zeme, it īpaši Kauņas gubernā. Liepāja, 1888.

Kurzemnieku pāriešana uz Novgorodu 1865tā gadā. Rīga: E. Plātes, 1865.

Latviešu kolonijas // Latviešu Izglītības biedrības III gadagrāmata. Rīga, 1911., 69.–88. lpp.

Punschel, A. Über livländische Arbeiterverhältnisse und Agrarzustände // Baltische Monatsschrift, Bd. 7, 1863, S. 419–435.

Rutenberg, O. Mecklenburg in Kurland. Leipzig: Wilhelm Engelmann, 1863.

Samson–Himmelstiern, A. Die Auflösung des Verbandes der Livländischen Landgemeinden // Baltische Monatsschrift, Bd. 7., 1863., S. 409–418.

Skujenieks, M. Ieceļošana un izceļošana Latvijā // Domas. 03.1912, Nr. 3, 270.–277. lpp., 04.1912., Nr. 4, 395.–398. lpp., 06.1912., Nr. 6, 611.–614. lpp., 08.1912., Nr. 8, 818.–821. lpp., 10.1912., Nr. 10, 1041.–1051. lpp., 11.1912., Nr. 11, 1203.–1211. lpp., 04.1913., Nr. 4, 389.–396. lpp., 06.1913., Nr. 6, 626.–635. lpp., 07.1913., Nr. 7, 768.–777. lpp., 10.1913., Nr. 10.

- Skujenieks, M. Ieceļošana un izceļošana Latvijas robežu apgabalos // Dzīve, 17.11.1912., Nr. 267.
- Stučka, P. “Nacionālais jautājums Latvijā” [1914. g.] // P. Stučka. Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts. Darbu izlase 1906–1930. Rīga: Liesma, 1972, 88.–94. lpp.
- Stučka, P. Politiskā brīvība [1906. g.] // P. Stučka. Rakstu izlase. 1. sēj. 1888. g.–1910. g. jūnijs. Rīga: Liesma, 1976.
- Stučka, P. Tautisko centienu nākotne un nākotnes tautiskie centieni [1914. g.] // P. Stučka. Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts. Darbu izlase 1906–1930. Rīga: Liesma, 1972, 96.–114. lpp.
- Valters, M. Mūsu tautības jautājums. Domas par Latvijas tagadni un nākotni. Rīga: Valters un Rapa, 1914.
- Wilcken, N. Unsere ländliche Arbeiterfrage // Baltische Monatschrift, Bd. 6, 1862, S. 380–416.
- Woldemar, C. Die Lettenauswanderung nach Nowgorod im Jahre 1865 und die baltische deutsche Presse. Bautzen: Schmalers & Pech, 1867.
- Zur bäuerlichen Grundbesitzfrage // Baltische Monatschrift, Bd. 1, 1861, S. 79–81.
- Врангель, Ф. Наш Остзейский вопрос. Leipzig: Brockhaus, [1883].
- Земцев, В. К аграрному вопросу в Лифляндии. Рига: Гемпель и Ко, 1907.
- Кауфман А. Переселения и колонизация. Санкт-Петербург, 1905.
- Кофод, А. Борьба с чрезполосицею в России и за границею. Санкт-Петербург, 1907.
- Некоторые данные о переселениях в Псковскую губернию // Статистические очерки, Вып. 2. Псков: Типография Губернского правления, 1883, С. 63–76.
- Описание поездки ходоков от крестьян Суражского уезда, Черниговской губернии, в Оршанский уезд, Могилевской губ., для ознакомления с хуторским хозяйством. Чернигов: Типография Губернского Земства, 1908.
- Переселенцы и переселенческое дело в Стерлитамакском уезде, Уфимской губернии. Уфа, 1897.
- Переселенцы и переселенческое дело в Уфимском уезде, Уфимской губернии. Уфа, 1898.
- Политическое призвание Остзейского края. Санкт-Петербург, 1870.
- Самарин, Ю. Окраины России. Русское балтийское поморье. Вып. 1.–5. Berlin: V. Behr, 1869–1875.

Publicētie tiesību akti:

- Erläuterungen, Ergänzungen und Emendationen zur Livländischen Agrar- und Bauer-Verordnung vom Jahre 1849 und anderweitige den Bauerstand betreffende Verordnungen. Vierter und fünfter Jahrgang 1853 und 1854.
- Jakobi, E. (sast.) Rokas grāmata priekš Vidzemes guberņas zemnieku lietu komisāriem. Rīga: T. Ores apgādība, 1892.
- Māters, G. (sast.) Likumi un nosacījumi par pagastu valdīšanu un policeju Kurzemes guberņā. Jelgava: E. Sieslack, 1877.
- Patente der Livländischen Gouvernements Regierung (Verwaltung), 1853.–1885. Riga, 1853.–1885. (Tartu Universitātes bibliotēka, Est. B–454, Est. A–536).
- PSZ (Полное Собрание Законов Российской империи (ПСЗ)) № 27024 (1817. g.) – «Высочайше утвѣжденное Учреждение о Курляндских крестьянах».
- PSZ, № 27734–27736 (1819. g.) – «Высочайше утвѣжденное Положение о Лифляндских крестьянах».
- PSZ, № 10709 (1894. g.) – «Высочайше утвѣжденное Положение о видах на жительство».
- PSZ, № 1576 (1827. g.) – “О перемене ст. 22-м и 23-м коренных законов Эстляндского и ст. 12 Лифляндского крестьянского положений относительно производства чрез каждые три года переписи всем крестьянам”.
- PSZ, № 22774 (1848. g.) – «О дозволении Курляндским крестьянам переселяться в города».
- PSZ, № 23385 (1849. g.) – «Высочайше утвѣжденное Лифляндское Крестьянское Поземельное Уложение».
- PSZ, № 2988 (1885. g.) – «Об отмене подушной и преобразовании оброчной податей».
- PSZ, № 31918 (1857. g.) – «Высочайше утвѣжденный Устав о производстве десятой народной переписи».
- PSZ, № 33403 (1858. g.) – «О дозволении Курляндским крестьянам перечислиться в сельские общества всех губернии России».

- PSZ, № 350 (1881. g.) – «Высочайше утвержденное «Положение о мерах к охранению государственного порядка и общественного спокойствия».
- PSZ, № 36312 (1860. g.) – «Высочайше утвержденное Положение о крестьянах Лифляндской губернии».
- PSZ, № 39849 (1863. g.) – «Высочайше утвержденные правила о порядке увольнения во временныя отлучки членов крестьянских, в Остзейских губерниях, обществ, и о порядке перечисления их в другие общества».
- PSZ, № 43034 (1866. g.) – «Высочайше утвержденное Положение о волостном общественном управлении в Прибалтийских губерниях».
- PSZ, № 46405 (1868. g.) – «Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета Об освобождении в Прибалтийских губерниях крестьян, отлучающихся из своих обществ, от обязанности обеспечивать средства к существованию оставляемых ими в обществах родственникам».
- PSZ, № 52983, (1874. g.) – «О введении общей воинской повинности».
- PSZ, № 887 (1882. g.) – «О постепенной замене подушной подати другими налогами».
- Жилинский, П. Справочная книжка для волостных правлений. Рига: Н. Киммель, 1896.
- Инструкция о приведении в действие Положения о волостном общественном управлении в Остзейских губерниях 19 Февраля 1866 года, утвержденная Генерал-Губернатором 29 Июня 1866 г. и введенная в действие с 1-го Октября того же года // Высочайше утверждённое 19 Февраля Положение о волостном общественном управлении в Прибалтийских губерниях (второе Полное Собрание Законов 43 034). Санкт-Петербург: Типография Министерства Внутренних Дел, 1901, С. 63–91.
- Рейтерн, В. (сост.) Сборник узаконений о крестьянах Прибалтийских губерний, Том 1–3. Санкт-Петербург: Общественная польза, 1898.
- Сборник правительственных распоряжений по водворению русских землевладельцев в Северо-Западном крае. Вильна: А.Г. Сыркин, 1886.
- Устав о прямых налогах // Свод законов Российской империи Т. V. Санкт-Петербург, 1893, ст. 479–482, С. 90, приложение к ст. 482, С. 139–148.
- Шеншин, В. (сост.) Сборник циркуляров по административной части Лифляндской губернии за 1888–1895 годы. Рига: Типография Мюллера, 1896.

Statistika un uzzīņu literatūra:

- Heyking, A. (Hrgst.). Statistisches Jahrbuch für das Gouvernement Kurland für 1863. Mitau: Kurländische Gouvernements Typographie, 1863.
- Anders, W. (Hrgst.). Beiträge zur Statistik Livlands. Riga: Livländische Gouvernements-Typographie, 1876.
- Ergebnisse der baltischen Volkszählung. Bd. I–II. Riga, 1883–1885.
- Heyking, A. Statistische Studien über die ländliche Zustände Kurlands. Mitau: Fr. Lucas' Buchhandlung, 1862.
- Stilling-Jung, F. (Hrgst.) Statistisches Material zur beleuchtung Livländischer Bauer-Verhältnisse. St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1868.
- Stilling-Jung, F. (Hrgst.). Material zu einer allgemeinen Statistik Livland's und Oesel's. Erster–Dritter Jahrgang. Riga, 1863–1866.
- Веймарн, Ф. Материалы для географии и статистики России. Санкт-Петербург, 1864.
- Карлберг, Н. Сборник статистических сведений по Лифляндской губернии. Рига: Лифляндская Губернская Типография, 1886.
- Лудмер, Я. (сост.) Курляндская губерния. Свод статистических данных. Ч. 1. Митава, 1888.
- Материалы высочайше утвержденной 16 ноября 1901 г. комиссии по исследованию вопроса о движении с 1861 г. по 1900 г. благосостояния сельского населения средне-земледельческих губерний, сравнительно с другими местностями Европейской России, Ч. 1. Санкт-Петербург, 1903.
- Подворная перепись крестьянского хозяйства Уфимской губернии. Уфимский уезд. Уфа: Печать, 1914.
- Сборник статистических сведений по Уфимской губернии. Том 1. Уфимский уезд. Уфа, 1898.

Сборник статистических сведений по Уфимской губернии. Том 2. Стерлитамакский уезд. Оценочно-статистические материалы по данным местных исследований 1895 и 1897 гг. Самара, 1899.

Статистический ежегодник России 1908–1914 г. С. Петербург, 1909–1915.

Тройницкий, Н. (ред.) Краткия общия сведения по империи. Распределение населения по главнейшим сословиям, родному языку и по некоторым занятиям. [Санкт-Петербург], 1905.

Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том II–LXXXVIII. [Санкт-Петербург], 1903–1905.

Фогель, В. Материалы для статистики Лифляндской губернии. Вып. 1. Рига, 1899.

Сапунов, А. (сост.) Список населённых мест Витебской губернии. Витебск, 1906.

Полный список населенных мест Уфимской губернии. Уфа, 1896.

Izmantotā literatūra:

20. gadsimta Latvijas vēsture. 1900–1918. Rīga: LVI apgāds, 2000.

Ābers, B. Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē. Rīga: A. Gulbis, 1936.

Akmentiņš, O. Amerikas latvieši, 1888–1948: fakti un apceres. 1. daļa. Linkolna: Vaidava, 1958.

Altements, A. Studijas nacionālās atmodas vēsturē // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1939, Nr. 1 (9), 45.–80. lpp, Nr. 3 (11), 367.–402. lpp.

Apals, G. Krišjānis Valdemārs: liberāls politiķis un progresīvs tautsaimnieks // Krišjānis Valdemārs. Lietišķā un privātā sarakste. 1. sēj. Rīga, 1997, 5.–19. lpp.

Apals, G. Pēterburgas Avīzes. Latviešu pirmā saskare ar Eiropas politiskajām idejām. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011.

Apine, I. Latvijas Sociāldemokrātija un nacionālais jautājums (1893–1917). Rīga: Liesma, 1974.

Ar dzirnakmeni ratos kājām no Kurzemes uz Novgorodu // Laiks, 07.01.1959., Nr. 2.

Arens, I. Die estnische Russlandskolonisation im 19. und 20. Jahrhundert und die Trans-Peipus-Esten unter dem Zaren- und Sowjetregime 1861–1941. I. Bonn: Baltisches Forschungsinstitut, 1964.

Aronson, M. The Attitudes of Russian Officials in the 1880s Toward Jewish Assimilation and Emigration // Slavic Review, 1975, Vol. 34, Nr. 1, pp. 1–18.

Aston, T., Philpin, C. (eds). The Brenner Debate. Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe. Cambridge, 1995.

Bacci, L. M. The Population of Europe. Oxford: Blackwell Publishers, 2000.

Bade, K. Migration in European History. Oxford: Blackwell Publishing, 2003.

Baines, D. Migration in a mature economy. Emigration and internal migration in England and Wales, 1861–1900. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Bayly, C. The Birth of the Modern World 1780–1914. Global Connections and Comparisons. Oxford: Blackwell Publishing, 2004.

Beer, M., Dahlmann, D. Über die trockene Gränze und über das offene Meer. Essen, 2004.

Beika, A. Latviešu kolonijas Krievijas impērijā. Problēmas pieteikums // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 2003, Nr. 1/2, 57. sēj., 54.–85. lpp.

Beika, A. Latviešu zemnieks Smoļenskas zemē // Latvijas Vēsture, 1991, Nr. 3, 10.–16. lpp.

Beika, A., Vīksna. Dz., Latviešu skolas Krievijā un to sagrāve (1917–1938) // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2000. Komunistu un nacistu jūgā. Rīga, 2001, 17.–43. lpp.

Bērziņa-Reinsone, S. Sibīrijas atspoguļojums 19. gadsimta beigu un 20. gs. sākuma periodikā // Krogzeme-Mosgorda, B. (sast.). Meklējumi un atradumi 2007. Rakstu krājums. Rīga: Zinātne, 2007, 128.–139. lpp.

Bērziņš, J. (atb. red.). Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres. Rīga: LVI apgāds, 2000.

Bērziņš, J. Rūpniecības strādnieku dzīves līmenis 1900–1914. Rīga: LVI apgāds, 1997.

Bērziņš, M. Iekšzemes migrācijas reģionālās dimensijas Latvijā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis A daļa, 2011, Nr. 3/4, 65. sēj., 34.–53. lpp.

Birkerts, A. Krišjānis Valdemārs un ciņa centieni: biogrāfiski kritiska studija. Rīga, 1925.

Blanks, E. Latviju tautiskā kustība. Rīga: J. Brikmanis, 1927.

Bleiere, D. et. al., Latvijas vēsture. 20. gadsimts. Rīga: Jumava, 2005.

- Bleiere, D. Vēsturnieki un 1958. gada diskusija par jaunlatviešiem // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 2009, Nr. 4, 139.–154. lpp.
- Brambe, R. Rīgas iedzīvotāji feodālisma perioda beigās 18. gs. beigās – 19. gs. pirmā pusē. Rīga: Zinātne, 1982.
- Brambe, R. Rīgas pilsētas iedzīvotāju skaita dinamika no 1787. līdz 1860. gadam // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1972, Nr. 8 (301), 55.–66. lpp.
- Brambe, R. Rīgas pilsētas iedzīvotāju sociālā sastāva atspoguļojums XVIII gs. beigu un XIX gs. pirmās puses vēstures avotos // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1973, Nr. 12 (317), 48.–62. lpp.
- Broadberry, S., O'Rourke, K. The Cambridge Economic History of Modern Europe. Vol. 1. 1700–1870. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Cimermanis, S. Laukstrādnieku dzīves veids Kurzemē un Zemgalē 19. gs. otrajā pusē. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1959.
- Čivkule, E. Muižas kalpi Vidzemē 19. gs. otrajā pusē // Arheoloģija un etnogrāfija. Rakstu krājums. II sējums. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 1960, 197.–207. lpp.
- Dreimanis, P. Latvju tautiskā atmoda un valstiskā neatkarība. Jelgava: Latvijas vidusskolu skolotāju kooperatīvs, 1934.
- Dribe, M., Lundh, C. People on the move: determinants of servant migration in nineteenth-century Sweden // Continuity and Change, Nr. 20, p. 53–91.
- Duhanovs, M. Baltijas muižniecība laikmetu maiņā. Baltijas muižniecības politika 19. gs. 50.–70. gados un tās apoloģētiskās historiogrāfijas kritika. Rīga: Zinātne, 1986.
- Duhanovs, M. Baltvācu muižniecība un 1863. gada 9. jūlija likums // Krupņikovs, P. (sast.) Vācija un Baltija. Rakstu krājums. Rīga: Avots, 1990, 15.–25. lpp.
- Dūma, L., Paeglīte, Dz. Revolucionārie latviešu emigranti ārzemēs. 1897–1919. Rīga: Zinātne, 1976.
- Dunsdorfs, E. Dažas Latvijas 19. g.s. otrās puses iedzīvotāju skaita attīstības problēmas // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1939, Nr. 2, 241.–270. lpp.
- Eellend, J. Cultivating the Rural Citizen. Modernity, Agrarianism and Citizenship in Late Tsarist Estonia. Studia Baltica. Serie II:1. Stockholm: Stockholm University, 2007.
- Ehmer, J. Quantifying mobility in early modern Europe: the challenge of concepts and data // Journal of Global History, 2011, Vol. 6, pp. 327–338.
- Eidintas, A. Lithuanian Emigration to the United States 1868–1950. Vilnius: Mokslo ir enciklopediju leidybos institutas, 2003.
- Fertig, G. Balancing, networking and the causes of emigration: early German transatlantic migration in a local perspective, 1700–1754 // Continuity and Change, 1998, Vol. 13, pp. 419–442.
- Floud, R. The Cambridge Economic History of Modern Britain. Vol. I: Industrialisation, 1700–1860. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Grant, O. Migration and Inequality in Germany, 1870–1913. Oxford: Clarendon Press, 2005.
- Grasmane, I. Latvijas pilsētas un iedzīvotāji, rūpniecības un tirdzniecības attīstība 19. gs. II pusē. Mācību līdzeklis. Rīga: LU, 1992.
- Greitjānis, I., Kalniņa, M., Margēvics, T., Niedre, O. Vidzemes pagastu sabiedrību locekļu dzīves vietas 20. gs. sākumā // Latvijas agrārās vēstures jautājumi. Starpaugstskolu zinātnisko rakstu krājums. Rīga: P. Stučka Latvijas Valsts universitāte, 1979., 22.–33. lpp.
- Hahn, S. Historische Migrations-Forschung. Frankfurt: Campus, 2012.
- Hahn, S. Inclusion and Exclusion of Migrants in the Multicultural Realm of the Habsburg “State of Many Peoples” // Social History, 2001, Vol. XXXII, 66, pp. 307–324.
- Harzig, C., Hoerder, D. What is migration history? Cambridge and Malden: Polity, 2009.
- Hatton, T., Williamson, J. The Age of Mass Migration. Causes and Economic Impact. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- Haug, S. Migration Networks and Migration Decision-Making // Journal of Ethnic and Migration Studies, 2008, Nr. 4, Vol. 34, pp. 585–605.
- Hirschhausen, U. Die Grenzen der Gemeinsamkeit. Deutsche, Letten, Russen und Juden in Riga 1860–1914. Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft. Bd. 172. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 2006.
- Hobsbawm, E. The Age of Empire, 1875–1914. New York: Vintage Books, 1989.
- Hochstadt, S. Mobility and Modernity. Migration in Germany, 1820–1989. University of Michigan Press,

1999.

- Hoerder, D. Losing National Identity or Gaining Transcultural Competence: Changing Approaches in Migration History // Haupt, H., Kocka, J. (eds). *Comparative and Transnational History. Central European Approaches and New Perspectives*. Berghahn Books, 2012, pp. 247–271.
- Millar, J. (ed.). *Encyclopaedia of Russian history*. Macmillan Reference, 2003.
- Kacēna, A. Tas bija tik sen...Tālā un tuvā Latviešu Birze // *Latviešu saraksti (1929.–1938.)*. Rīga, [1998.], 168.–196. lpp.
- Kahk, J. *Bauer und Baron im Baltikum*. Tallinn: Tallinna Raamatutrukikoda, 1999.
- Kahk, J. Die baltischen Agrarreformen des 19. Jahrhunderts in neuer historischer Perspektive // *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 1996, Heft 4, S. 544–555.
- Kahk, J. The East European Agrarian Reforms of the Middle of the Nineteenth Century in a New Historical Perspective // *Journal of Baltic Studies*, 1992, Vol. XXIII, Nr. 1, pp. 23–28.
- Kahk, J., Tarvel, E. *An Economic History of the Baltic Countries*. *Studia Baltica Stokholmiensia*, Vol. 20. Stockholm, 1997.
- Kahk, J., Uibu, H. Familiengeschichtliche Aspekte der Entwicklung des Bauernhofes und der Dorfgemeinde in Estland in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts // Ehmer, J., Mitterauer, M. (Hrgst.) *Familienstruktur und Arbeitsorganisation in ländlichen Gesellschaften*. Wien, Köln, Graz: Bohlau, 1986, S. 31–103.
- Kero, R. *Migration from Finland to North America in the Years between the United States Civil War*. Turku, Vammala, 1974.
- Kivimäe, S. Die Frau in der estnischen Gesellschaft // Pistohlkors, G., Plakans, A., Kaegbeit, P. (Hrgst.). *Bevölkerungsverchiebungen und sozialer Wandel in den Baltischen Provinzen Russlands 1850–1914*. Lüneburg, 1995, S. 141–162.
- Klier, J. *Russians, Jews and the Pogroms of 1881–1882*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Kok, J. The Family Factor in Migration Decisions // Lucassen, J., Lucassen, L., Manning, P. (eds). *Migration History in World History. Multidisciplinary Approaches*. Leiden: Brill, 2011, pp. 215–250.
- Kok, J., Mandemakers, K. A life-course approach to co-residence in the Netherlands, 1850–1940 // *Continuity and Change*, 2010, Issue 2, Vol. 25, pp. 285–312.
- Korb, A. Virulased, a Multiethnic and Multicultural Community in Ryzhkovo Village, West-Siberia // *Pro Ethnologia*. Vol. 15: *Multiethnic Communities in the Past and Present*. Tallinn, 2003, pp. 29–47.
- Kozins, M. Dažas agrārā kapitālisma attīstības problēmas Latvijā (19. gs. otrā puse) // Bīrons, A. (red.) *Kapitālisma attīstības un revolucionārās kustības problēmas Latvijā*. Rīga: Zinātne, 1980, 140.–157. lpp.
- Kozins, M. *Zemnieku kustība Latvijā XIX. gs. 60. gados*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1958.
- Krasnais, V. *Latviešu kolonijas*. Rīga, 1938 (atkārtots izdevums: Krasnais, V. *Latviešu kolonijas*. Melburna, 1980).
- Kroders, J. Latvieši Novgorodas gub. // *Desmit gadi. Ziemeļrietumu apgabala latvi Oktobra Revolūcijā. Ļeņingrada*, 1927, 54.–60. lpp.
- Krodznieks, J. *Zemnieku nemieri 1841. gadā*. Rīga, 1922.
- Kulu, H. Ethnic Return Migration: An Estonian Case // *International Migration*, 1998, Vol. 36 (3), pp. 313–336.
- Kulu, H. Residence and migration in post-war Soviet Estonia: the case of Russian-born Estonians // *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 2003, Nr. 5, Vol. 94, pp. 576–588.
- Kulu, H. *The Estonian Diaspora* // *Trames*, 1997, Nr. 1 (51), pp. 277–286.
- Kundziņš, K. Ko mums stāsta vecās baznīcas grāmatas un baznīcas arhīvi // *Svētdienas Rīts*, 22.08.–05.09.1926., Nr. 34–36.
- Kvaskova, V. Dzimtu vēstures dokumenti Latvijas Valsts vēstures arhīvā // *Latvijas Arhīvi*, 2007, Nr. 1, 15.–42. lpp.
- Lapiņš, P. Rekrūšu biedrības // *Kopdarbība*, 08.1926., Nr. 8, 480.–495. lpp.
- Lavery, J. *The History of Finland*. Westport: Greenwood Press, 2006.
- Leiše, A. *Latviešu likteņi Ļeņingradas-Novgorodas pievārtē* // *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, 08.1978.
- Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850–1914*. Brill, 2012.
- Liebermanis, G. *Jaunlatvieši*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1957.

- Viļa Olava Kopotie raksti. 1. sēj. Rīga: V. Olava fonds, 1922.
- Linden, M. The “Globalization” of Labor and Working-Class History and its Consequences // *International Labor and Working Class History*, Spring 2004, Nr. 65, pp. 136–156.
- Powell, J. (ed.). *Encyclopedia of North American Immigration*. New York: Facts on File, 2005.
- Lottum, J. Some considerations about the link between economic development and migration // *Journal of Global History*, 07.2011, Vol. 6, Issue 2, pp. 339–344.
- Lucassen, J., Lucassen, L. The mobility transition revisited, 1500–1900: what the case of Europe can offer to global history // *Journal of Global History*, 2009, Nr. 4, pp. 347–377.
- Lucassen, J., Lucassen, L., Manning, P. (eds). *Migration History in World History. Multidisciplinary Approaches*. Leiden: Brill, 2011.
- Lūse, D. *Latviešu literatūra un 20. gs. politiskās kolīzijas*. Rīga: Valters un Rapa, 2008.
- Mieriņa, A. *Agrārās attiecības un zemnieku stāvoklis Kurzemē 19. gs. II pusē*. Rīga: Zinātne, 1968.
- Krastiņš, J. (atb. red.) *Rīga 1860–1917*. Rīga: Zinātne, 1978.
- Moch, L. From regional to global repertoires of migration // *Journal of Global History*, 07.2011, Vol. 6, Issue 2, pp. 321–325.
- Moch, L. *Migration and the Nation* // *Social Science History*, Spring 2004, Vol. 28, Nr. 1, p. 1–18.
- Moch, L. *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 2003.
- Moon, D. Peasant migration and settlement of Russia’s frontiers, 1550–1897 // *The Historical Journal*, 1997, Vol. 40, Issue 4, pp. 859–893.
- Lieven, D. (ed.) *The Cambridge History of Russia. Volume II. Imperial Russia, 1689–1917*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Must, A. *Siber ja Eesti. Jalaraua kõlin. [Siberia and Estonia: Clanking of Shackles]* Tartu: Tartu Ülikool kirjastus, 2012.
- Niedre, O. *Baltijas zemniecības sociālā struktūra XX gs. pirmajos gadu desmitos*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1980.
- Nugent, W. *The great transatlantic migrations, 1870–1914*. Bloomington: Indiana University Press, 1995.
- Pardi, H. Abhaasi ANSV Sulevi küla Eestlaste elatusaladest 1885–1930 [О хозяйстве эстонцев села Сулеви Абхазской АССР] // *Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXXV*. Tallinn: Valgus, 1984, 105–119.
- Plakans, A. *Kinship in the Past: An Anthropology of European Family Life, 1500–1900*. Oxford: Basil Blackwell, 1984.
- Plakans, A. Ģimenes struktūras: dzīves cikls Baltijas pagātnē // *Baltija – jauns skatījums*. Rīga: Atēna, 2002, 123.–138. lpp.
- Plakans, A. *Kurland Farmsteads and Estates in the 1881 Baltic Census: A Quantitative Assessment* // Pistohlkors, G. et al. (Hrgst.) *Bevölkerungsvorschreibungen und Sozialer Wandel in den Baltischen Provinzen Russlands 1850–1914*. Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1995, S. 19–43.
- Plakans, A. *Latvians. A Short history*. Stanford: Hoover Institution Press, 1995.
- Plakans, A. *Modernization and the Latvians in Nineteenth-Century Baltikum* // Ziedonis, A., Winter, W., Valgema, M. *Baltic History*. Columbus: Ohio State University, 1974, pp. 123–134.
- Plakans, A. *Rusifikācijas politika: latvieši 1855.–1914. gads* // *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1996, Nr. 2, 107.–137. lpp.
- Plakans, A. *Rusifikācijas politika: latvieši 19. gs. 90. gadi* // *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1997, Nr. 1, 70.–89. lpp.
- Plakans, A. *Serf Emancipation and the Changing Structure of Rural Domestic Groups in the Russian Baltic Provinces: Linden Estate, 1797–1858* // Netting, R. et al. (eds.) *Households. Comparative and Historical Studies of the Domestic Group*. Berkeley: University of California Press, 1984. pp. 245–275.
- Plakans, A. *The Demographic Transition in the Baltic Provinces and Finland: Prospects for a Comparative Study* // *Journal of Baltic Studies*. 1984, Vol. 23, Nr. 2/3, pp. 171–184.
- Plakans, A. *The Latvian National Awakening: Modernization of an Intellectual Milieu* // *AABS Bulletin of Baltic Studies*, 1971, Nr. 6, pp. 9–13.
- Plakans, A. *The Possibilities for Household and Family Analysis in the Baltic Area in the Nineteenth Century* // *Fourth Conference on Baltic Studies. Summaries of Papers*. Chicago: University of Illinois, 1974.

- Plakans, A., Wetherell, C. Family and Economy in an Early Baltic Nineteenth-Century Baltic Serf Estate // Rudolph, R. (ed.) *The European Peasant Family and Society. Historical Studies.* Liverpool: Liverpool University Press, 1995, pp. 165–187.
- Plakans, A., Wetherell, C. Households and kinship networks: the costs and benefits of contextualization // *Continuity and Change*, 2003, Issue 1, Vol. 18, pp. 49–76.
- Plakans, A., Wetherell, C. Patriline, Surnames and Family Identity: A Case Study from the Russian Baltic Provinces in the Nineteenth Century // *History of the Family*, 2000, Vol. 5, Issue 2, pp. 199–214.
- Plakans, A., Wetherell, C. The Kinship Domain in an East European Peasant Community: Pinkenhof, 1833–1850 // *The American Historical Review*, 1988, Vol. 93, No. 2, pp. 359–386.
- Pooley, C., Turnbull, J. *Migration and mobility in Britain since the 18th century.* London: UCL Press, 1998.
- Pullat, R. Peterburi eestlased. Ajaloolis-demograafiline kasitlus XVIII algusest kuni 1917. aastani [Igaunī Sanktpēterburgā. Vēsturiski-demogrāfiska analīze no 18. gs. līdz 1917. gadam]. Tallinn: Eesti raamat, 1981.
- Raun, T. Estonian Emigration within the Russian Empire, 1860–1917 // *Journal of Baltic Studies*, 1986, Vol. XVII, Nr. 4, p. 350–363.
- Raun, T. Social Change in Estland and Northern Livland, 1871–1897: The Limits and Uses of Census Data // Pistohlkors, G. et. al. (Hrgst.) *Bevölkerungsveränderungen und Sozialer Wandel in den Baltischen Provinzen Russlands 1850–1914.* Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1995, S. 85–102.
- Ronis, I. *Latviešu buržuāzijas politika 1907.–1914.* Rīga: Zinātne, 1978.
- Rosenberg, T. Eestlaste väljaranne 19. sajandil – 20. sajandi algul: taust ja võrdlusjooni naabritega // Tuisk, A. (toim.) *Eesti kultuur võõrsil.* Tartu, 1998, 34.–62., 210. lpp.
- Rosenberg, T. Eestlaste väljaranne 19. sajandil ja 20. sajandi algul [Igaunī izeļošana 19. gs. un 20. gadsimta sākumā] // *Mōte*, 03.07.2007, lk. 8–10.
- Rosenberg, T. Über Ausdifferenzierung der sozialen Schichtung im estnischen Dorf in der zweiten Hälfte des 19. Jh. // Loit, A. (ed.) *National Movements in the Baltic Countries during the 19th Century.* Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia 2. Uppsala, 1985, pp. 245–258.
- Salmiņš, A. Jaunlatviešu polemika ar baltvācu reakcionāro presi agrārājā jautājumā XIX gs. 60. gados // P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Zinātniskie raksti. 26. sēj. *Vēstures zinātnes.* Rīga: P. Stučkas LVU, 1959, 205.–240. lpp.
- Samsons, V. Kā zinātnisku diskusiju pārvērta par politisku farsu // *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis.* 1989. Nr. 4 (501), 3.–6. lpp.
- Schlumbohm, J. From Peasant Society to Class Society: some aspects // Rudolph, R. (ed.) *The European Peasant Family and Society. Historical Studies.* Liverpool, 1995, pp. 187–197.
- Skujenieks, M. Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā. Vēsturiski-statistisks apcerējums par emigrāciju un imigrāciju Latvijā. Rīga: Valters un Rapa, 1930.
- Skujenieks, M. *Latvija. Zeme un iedzīvotāji.* Rīga: Valsts statistiskās pārvaldes izdevums, 1922.
- Slava, M. Viesos pie Baškīrijas latviešiem // *Paliekamdziesma. Krišjānim Baronam 150.* Rīga: Liesma, 1987, 67.–70. lpp.
- Staliunas, D. *Making Russians. Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863.* Vilnius, 2007.
- Breyfogle, N., Schrader, A. *Peopling the Russian Periphery. Borderland colonization in Eurasian history.* London: Routledge, 2007.
- Steprāne, I. Rīgas pareizticīgās baznīcas loma Vidzemes zemnieku kustībā 1841. gadā // Šķiru cīņa un kultūras attīstības problēmas Latvijas PSR (XIX gs – XX gs.). Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1987, 126.–141. lpp.
- Stranga, A. *Ebreji Baltijā: no ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam.* Rīga, 2008.
- Strautniece, V. Zeme, zeme – kas tā zeme? // *Kultūras Fonda Gaduraksti.* Rīga: Avots, 1991., 135.–158. lpp.
- Strods, H. Baltijas zemnieki un pareizticība (1841.–1864.) // *Latvijas agrārās vēstures jautājumi. Zinātnisko rakstu krājums (starpaugstskolu).* Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1984, 79.–125. lpp.
- Strods, H. Dažas Latvijas pilsētu iedzīvotāju sociālā sastāva izmaiņas XVII gs. beigās – XIX gs. pirmajā pusē // *Latvijas Vēsture*, 1997, Nr. 3 (27), 27.–32. lpp.
- Strods, H. Impēriskā kolonizācija Latvijā 19. gs. otrajā pusē // *Latvijas Vēsture*, 1997., Nr. 1 (25), 64.–69.

lpp.

Strods, H. Kurzemes kroņa zemes un zemnieki, 1795–1861. Rīga: Zinātne, 1987.

Strods, H. Latviešu zemnieku pārceļšanās sākumi uz Krieviju 19. gs. 40.–60. gados // Latvijas Vēsture, 1996, Nr. 4, 24.–30. lpp.

Svarāne, M. Brīvais un piespiedu algotais darbs Latvijā XIX gs. vidū un tā sociālekonomiskā nozīme // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1971, Nr. 1 (282), 18.–30. lpp.

Svarāne, M. Kurzemes un Vidzemes zemnieku saimniecības XIX gs. 40.–50. gados (pēc pagastu arhīvu materiāliem) // Latvijas agrārā vēsture (XVI–XIX gs.). Lauksaimniecība un tirgus feodālisma laikā. Rīga: Zinātne, 1966. 79.–161. lpp.

Svarāne, M. Saimnieks un kalps Kurzemē un Vidzemē XIX gadsimta vidū. Sociālekonomisks apcerējums. Rīga: Zinātne, 1971.

Šķilters, K. Latkoloniju vēsture. I. Izceļošana no Baltijas un koloniju pirmsākums. Maskava: Prometejs, 1928.

Šķilters, K. Latvju zemnieks Baltkrievijā pirms un pēc Oktobra revolūcijas. Vēsturiska monogrāfija. Minska: Baltkrievijas Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 1935.

Švābe, A. Latvijas vēsture 1800–1914 I. Stokholma: Daugava, 1959.

Tamaru, T., Kumer–Haukanomm, K., Anniste, K. The Formation and Development of the Estonian Diaspora // Journal of Ethnic and Migration Studies, 2010., Vol. 36, Nr. 7, pp. 1157–1174.

Terentjeva, L. No Latgales lauku apmetņu vēstures // Arheoloģija un etnogrāfija X. Apcerējumi par Austrumlatvijas iedzīvotāju materiālās kultūras un dzīves veida vēsturi. Rīga: Zinātne, 1973, 215.–234. lpp.

Thaden, E. (ed.). Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855–1914. Princeton: Princeton University Press, 1981.

Tilly, C. Migration in Modern European History. Working paper. Michigan: University of Michigan, 1976.

Turnock, D. The Economy of East Central Europe, 1815–1989. Stages of transformation in a peripheral region. London: Routledge, 2006.

Unāms, Ž. Marija Valdemāre (Medinska) – pirmā latviešu stāstu rakstniece // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 01.–02.1937., Nr. 1–2.

Vahre, S. Eestima talurahvas hingeloenduste andmeil (1782–1858). Ajaloolis-demograafiline uurimus. [Крестьянское население Эстляндии по данным подушных ревизий (1782–1858). Историко-демографическое исследование] Tallin: Eesti Raamat, 1973.

Vassar, A. Uut maad otsimas. Agraarne umberasumisliikumine Eestis kuni 1863. aastani [Jaunas zemes meklējums. Zemnieku pārceļošana no Igaunijas līdz 1863. gadam]. Tallinn: Eesti Raamat, 1975.

Veigners, I. Latvieši ārzemēs. Rīga: Latvijas Enciklopēdija, 1993.

Veigners, I. Latvieši Austrumzemēs. 1. sēj. Latvieši Igaunijā un Lietuvā. Latviešu Austrumzemēs; 2. sēj. Latvieši Austrumzemēs. Biogrāfiskā vārdnīca. Reģionālās kartogrammas. Rīga: Drukātava, 2009.

Viiķberg, J., Kurs, O. Estonians in the Crimea // Yearbook of Population Research in Finland, 2003, Nr. 39, pp. 171–180.

Vīksna, M. Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas krājums // LZA Vēstis. A daļa. 1996., 50. sēj., Nr. 3. (584.), 31.–37. lpp.

Vīksna, V. Latviešu līdumnieki Krievzemē // Karogs, 10.1989., Nr. 10., 126.–134., 11.1989., Nr. 11., 126.–132. lpp.

Võime, L. Tee uude ellu: Eesti asunduste ajalooost Kaukaasia Musta mere rannikul XIX saj. 2. poolest kuni 1929. [Ceļš uz jauno dzīvi. No igauņu ciemu vēstures Melnās jūras piekrastē Kaukāzā] Tallinn, 1980.

Volfarte, K. Rīgas Latviešu biedrība un latviešu nacionālā kustība no 1868. līdz 1905. gadam. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009.

Võti, T. Samaara kubermangu Novousseni maakoona Eesti asustuse kujumemisest (1855–1917) [Par igauņu apmetņu veidošanos Samāras gubernas Novoussenskas apriņķī] // Etnograafiamuseumi Aastaraamat XXXV. NSV liidu rahvaste etnograafia kusimusi. Tallinn: Valgus, 1984, 118.–131. lpp.

Wagner, J. A History of Migration from Germany to Canada, 1850–1939. Vancouver: UCB Press, 2006.

Wagner, P. A Sociology of Modernity. Liberty and Discipline. London: Routledge, 2003.

Zelče, V. Latviešu avīzniecība. Laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā. 1822.–1865. Rīga: Zinātne, 2009.

Zelče, V. Nezināmā. Latvijas sievietes 19. gadsimta otrajā pusē. Rīga: Latvijas Arhīvistu biedrība, 2002.

- Zelče, V. Pirmā latviešu emigrācijas kampaņa // *Latvijas Arhīvi*, 1999, Nr. 3, 78.–81. lpp.
- Zelinsky, W. The Hypothesis of the Mobility Transition // *Geographical Review*, 04. 1971., Vol. 61, Nr. 2, pp. 219–249.
- Аифимов, А. Крестьянское хозяйство Европейской России 1881–1904. Москва: Наука, 1980.
- Акманов, А.И. Земельные отношения в Башкортостане и башкирское землевладение во второй половине XVI – начале XX в. Уфа, 2007.
- Андреева, Н. Статус немецкого дворянства в Прибалтике в начале XX века // *Вопросы истории*, 02.2002, № 2, С. 44–61.
- Бескровный, Л., Бодарский, Я., Кабузан, В. Миграции населения в России в XVIII – начале XX вв. // *Проблемы исторической демографии СССР*. Томск: Издательство Томского университета, 1980, С. 26–32.
- Брамбе, Р. Динамика численности населения в малых городах латышской части Лифляндской губернии в конце XVIII – первой половине XIX века // Пуллат, Р. (отв. ред.) *Численность и классовый состав населения России и СССР (XVI – XX вв.)*. Таллин, 1979, С. 142–147.
- Брук, С., Кабузан, В. Динамика и этнический состав населения России в эпоху империализма (конец XIX в. – 1917 г.) // *История СССР*, 1980, № 3, С. 74–93.
- Брук, С., Кабузан, В. Миграция населения в России в XVIII – начале XX века (численность, структура, география) // *История СССР*, 1984, № 1, С. 41–59.
- Верещагин, П. Крестьянские переселения из Белоруссии (вторая половина 19 в.). Минск: Издательство БГУ им. Ленина, 1978.
- Вилкс, Б. Формирование промышленного пролетариата в Латвии во второй половине XIX века. Рига: Издательство АН Латвийской ССР, 1957.
- Гаврилин, А. Некоторые вопросы крестьянского движения за переход в православие в 1841 году в Прибалтике в интерпретации апологетов православия // *Latvijas agrārās vēstures jautājumi. Zinātnisko rakstu krājums (starpaugstskolu)*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1984, 126.–144. lpp.
- Гаврилин, А. Очерки истории Рижской епархии. Рига: Филокалия, 1999.
- Гаврилин, А. Эволюция формы крестьянского движения 1841 года в Прибалтике (по материалам крестьянских прошений рижскому православному духовенству) // *Šķiru cīņa un kultūras attīstības problēmas Latvijas PSR (XIX gs – XX gs.)*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1987, 97.–126. lpp.
- Горизонтов, Л. Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше. Москва: Индик, 1999.
- Грейтъянис, И. Формы протеста и борьбы крестьянского населения против остатков крепостничества в Латвии в 80-х годах XIX в. // *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1961 г.* Рига, 1963, С. 481–486.
- Дрозд, Д. Землевладельцы Минской губернии, 1861–1900. Минск: Медисонт, 2010.
- Дружинин, Н. Русская деревня на переломе, 1861–1880 гг. Москва: Наука, 1978.
- Ефремова, Л. Латышская крестьянская семья в Латгале 1860–1939. Рига: Зинатне, 1982.
- Звидринш, П. О демографическом переходе в Латвии // *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1978, Nr. 4 (369), 34.–44. lpp.
- Звидринш, П. Особенности демографического перехода к современному типу воспроизводства населения в Латвии // *Второй всесоюзный семинар по исторической демографии. Тезисы докладов*. Рига: Зинатне, 1977, С. 27–30.
- Звидринш, П. О некоторых особенностях демографического перехода к современному типу воспроизводства населения в Латвии // Пуллат, Р. (отв. ред.) *Численность и классовый состав населения России и СССР (XVI – XX вв.)*. Таллинн, 1979, С. 25–31.
- Исаков, С. Остзейский вопрос в русской печати 1860-х годов. Учёные записки Тартуского Государственного университета. Вып. 107. Тарту, 1961.
- Историко-этнографические очерки Псковского края. Псков, 1999.
- История Башкортостана с древнейших времен до наших дней. Т. 1. Уфа, 2007.
- Кабузан, В. Формирование многонационального населения Прибалтики (Эстонии, Латвии, Литвы, Калининградской области России) в XIX-XX вв. (1795–2000 гг.). Москва: Институт российской истории РАН, 2009.
- Колоткин, М. Балтийская диаспора Сибири: опыт исторического анализа 20–30-х гг. Новосибирск:

РИО СГТА, 1994.

Кахк, Ю. «Остзейский путь» перехода от феодализма к капитализму. Крестьяне и помещики Эстляндии и Лифляндии в XVIII–первой половине XIX века. Таллинн: Eesti Raamat, 1988.

Кахк, Ю. О территориальной распространённости крестьянских волнений в Эстонии в XVIII и первой половине XIX в. // Ежегодник по аграрной истории восточной Европы 1961 г. Рига: Издательство АН Латвийской ССР, 1963, С. 306–320.

Кахк, Ю. Применение метода статистической выборки при анализе ревизских сказок первой половине XIX века // Источниковедческие проблемы истории народов Прибалтики. Рига: Зинатне, 1970, С. 327–344.

Кахк, Ю., Уйбу, Х. О социальной структуре и мобильности эстонского крестьянства в первой половине 19 века. Таллинн: Ээсти Раамат, 1980.

Клейн, Э. Латыши на Мантуровской земле: страницы истории. Skafīts: <http://starina44.ru/-latyshi-na-manturovskoy-zemle-st>, 16.01.2014.

Козин, М. (ред.) Очерки экономической истории Латвии 1860–1900. Рига: Зинатне, 1972.

Козин, М. Аграрная политика царизма в Прибалтике в 60-х годах XIX в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1960 г. Киев: Издательство АН УССР, 1962, С. 454–464.

Козин, М. Латышская деревня в 50–70-е гг. XIX века. Рига: Зинатне, 1976.

Козин, М. Младолатыши и крестьянское движение в Латвии // Крастин, Я., Страздин, К., Дризул, А. (ред.) Против идеализации младолатышского движения. Рига: Издательство АН Латвийской ССР, 1960, С. 133–179.

Козин, М. Несколько поправок к официальным данным аграрной статистики по Лифляндской губернии // Источниковедческие проблемы истории народов Прибалтики. Рига: Зинатне, 1970, С. 229–241.

Козин, М. Разложение крестьянства Видземе и Курземе во второй половине XIX в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1961 г. Рига, 1963, С. 39–51.

Лиги, Х. Социальная мобильность крестьян в Эстонии при феодализме (накануне отмены крепостного права) // Проблемы развития феодализма и капитализма в странах Балтики. Доклады исторической конференции (14–17 марта 1972 г.). Тарту, 1972, С. 269–285.

Маамяги В. Эстонские поселенцы в СССР (1917—1940 гг.). Таллинн: Ээсти раамат, 1976.

Миерин, А. К вопросу о развитии капитализма в сельском хозяйстве Курляндской губернии во второй половине XIX века // Крастин, Я., Страздин, К., Дризул, А. (ред.) Против идеализации младолатышского движения. Рига: Издательство АН Латвийской ССР, 1960, С. 179–224.

Михайлова, Ю. Латышская интеллигенция и Российская пресса. «Дело К. Безбардиса». (1860-е – 1880-е годы) // Интеллигенция в многонациональной империи: русские, латыши, немцы. XIX – начало XX в. Москва: ИВН РАН, 2009, С. 24–41.

Мулявичюс, Л. Особенности отмены крепостного права в Литве // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1960 г. Киев: Издательство АН УССР, 1962, С. 445–453.

Муравская, Е. Миграция прибалтийского крестьянства во второй половине XIX – начале XX вв. Рига: ЛГУ им П. Стучки, 1986.

Муравская, Е. Некоторые данные о переселенческом движении крестьянства и об образовании Амуро-Балтийского и Айзупенского сел на Дальнем Востоке // P. Stučka Latvijas Valsts universitātes XXX Zinātniskās konferences vēstures zinātņu sekcija. Referātu tēzes. Rīga, 1971, 10.–15. lpp.

Муравская, Е. Организация хождения прибалтийских поморов в конце 90-х годов XIX в. // Вопросы аграрной истории Прибалтики. Рига: ЛГУ им. П. Стучки, 1982, С. 136–156.

Муравская, Е. Прибалтийские крестьяне-рыбаки в переселенческом движении на рубеже XIX–XX вв. // Latvijas agrārās vēstures jautājumi. Zinātnisko rakstu krājums (starpaugstskolu). Rīga: P. Stučka Latvijas Valsts universitāte, 1984, 55.–78. lpp.

Муравская, Е. Прошения крестьян и сопутствующие материалы как источник исследований вопросов переселенческого движения в 90-е годы XIX в. (По архивным материалам Видземе Лифляндской губернии) // Latvijas agrārās vēstures jautājumi. Starpaugstskolu zinātnisko rakstu krājums. Rīga: P. Stučka Latvijas Valsts universitāte, 1979, 5.–21. lpp.

Ниедре, О. Социальная структура крестьянства Прибалтики (в первые десятилетия XX века). Рига, 1986.

Пирско, П. Миграция крестьянства прихода Сангасте в конце XVIII–XIX вв. (1782–1881 гг.) // Положение крестьянства и аграрная политика в Прибалтике в XIV–XIX вв. Исследования по

- истории стран Балтики VI. Учение записки Тартуского государственного университета. Вып. 832. Тарту, 1988, С. 40–50.
- Пуллат, Р. Городское население Эстонии с конца XVIII века до 1940 года. Таллинн, 1976.
- Пуллат, Р. Социальная структура Советской Эстонии. Таллинн: Ээсти Раамат, 1976.
- Розенберг, Т. Импорт немецких сельскохозяйственных рабочих в Лифляндию в начале 60-х гг. XIX века // Положение крестьянства и аграрная политика в Прибалтике в XIV–XIX вв. Исследования по истории стран Балтики VI. Тарту, 1988, С. 81–99.
- Розенберг, Т. Утверждение капиталистической системы в помещичьем хозяйстве Лифляндии в 50–60 гг. XIX в. // Вопросы аграрной истории Прибалтики. Рига: ЛГУ им. П. Стучки, 1982, С. 107–125.
- Розенберг, Т. Формирование сельского пролетариата Эстонии (мызные рабочие в Южной Эстонии с начала XIX до начала XX века. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Тарту, 1980.
- Самбук, С. Политика царизма в Белоруссии во второй половине XIX века. Минск: Наука и техника, 1980.
- Сваране, М. Социальная психология латышских крестьян в период становления капитализма (30–60-е годы XIX века) // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1970 г. Рига: Зинатне, 1977, С. 157–166.
- Смирнов С., Смирнова В. Переселенческая политика пореформенной России во второй половине XIX века // Евразийство: история, теория, политика. Челябинск, 2004, С. 128–136.
- Соловьева, Е. Переселения крестьян в Сибирь в конце XIX – начале XX веков // Из истории Западной Сибири. Вып. 1. Кемерово, 1966.
- Строд, Г. К вопросу о времени победы капиталистического способа производства в сельском хозяйстве Латвии // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1963 г. Вильнюс, 1964, С. 535–549.
- Стродс, Х. Генезис капитализма в сельском хозяйстве Латвии // Вопросы аграрной истории Прибалтики. Рига: ЛГУ, 1982, С. 43–51.
- Стродс, Х. Начало переселения латышских крестьян в Россию в 40–60-х годы XIX в. // Россия и Балтия. Народы и страны. Вторая половина XIX – 30-е гг. XX в. Москва: ИВН РАН, 2000, С. 5–15.
- Стродс, Х. Основные этапы и причины начала массового переселения латышских крестьян в другие губернии России в 40–60-х годов XIX в. // Проблемы исторической демографии СССР. Томск: Издательство Томского университета, 1980, С. 191–202.
- Стродс, Х. Развитие капиталистического уклада в промышленности Латвии (1780–1860) // Проблемы развития феодализма и капитализма в странах Балтики. Доклады исторической конференции (14–17 марта 1972 г.). Тарту, 1972, С. 215–230.
- Тихонов, Б. Переселения в России во второй половине XIX в. Москва: Наука, 1978.
- Шелестов, Д. Советская историческая демография на современном этапе (некоторые итоги и задачи изучения) // История СССР, 1982, № 4, С. 88–100.
- Эйдинтас, А. Литовская эмиграция в страны Северной и Южной Америки в 1868–1940 гг. Вильнюс: Мокслас, 1989.
- Эпик, Э. О механическом движении сельского населения Южной Эстонии в первой половине XVIII века // Пуллат, Р. (ред.) Проблемы исторической демографии СССР. Таллинн, 1977, С. 122–133.
- Юхнёва, Н. Этнический состав и этносоциальная структура населения Петербурга. Ленинград: Наука, 1984.
- Якименко, Н. Аграрные миграции в России (1861–1917 гг.) // Вопросы истории, 1983, № 3, С. 17–31.
- Якименко, Н. О социальном составе крестьян-переселенцев в России 80–х годов 19 – начала 20 века // Отечественная история, 1993, № 1, С. 174–182.

Pielikumi

Toma Ņikuta promocijas darbam “Latviešu zemnieku koloniju izveidošanās Krievijas impērijas Eiropas daļā (19. gs. 40. gadi–1914. gads)”

Pielikums Nr. 1. Vidzemes guberņas 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu elektroniskās datubāzes ierakstu paraugs (fragments).¹

Vārds, uzvārds	Vecums	Vīrietis	Sieviete	Ģimenes locekļu skaits	No tiem: sieva	No tiem: dēli	Galamērķis/profesionālā grupa, kurai pierakstīts	Pārrakstīšanas gads	Iepriekšējā pieraksta vieta	Arhīva lieta
Kārlis Lutzs		1					Cēsis	1870	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Aleksandrs Upīts		1					garīgā kārta/teoloģijas fak./garīgais semin.	1881	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Francis Ozoliņš		1					jūrniecība/matrozis/stūrmanis/kapteinis	1871	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Auzāns Pēteris	24	1					jūrniecība/matrozis/stūrmanis/kapteinis	1895	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Kārlis Krons		1		4			Kurzemes guberņa	1860	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Ādolfs Kalniņš		1					Kurzemes guberņa	1865	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Made Menkalna			1				Maskavas guberņa	1886	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Lože Andrejs		1					Pleskavas guberņa	1895	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Jānis Ošs		1					Rīga	1871	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Jānis Lutzs		1					Rīga	1872	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Juris Biezais	35	1					Rīga	1892	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Ābeltiņš Kārlis	42	1		5			Rīga	1899	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Marija Lenkalna			1				Sankpēterburgas guberņa	1882	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Trozs (Trēze?) Eduards	17	1					skolotājs/skolotāju seminārs	1899	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Auzāns Pēteris		1					skolotājs/skolotāju seminārs	1900	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Johans Šmits		1		4			Sloka	1860	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Padoms Jēkabs		1					Ufas guberņa	1898	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Miķelsons (Vēvers) Ā.		1					universitāte/institūts	1874	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Falks Jēkabs		1		1			Vitebskas guberņa	1867	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Kalniņa Ede			1				Vitebskas guberņa	1879	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Liepa Jānis	38	1		5			Vitebskas guberņa	1897	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Bērziņš Andrejs	64	1		8			Vitebskas guberņa	1899	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Siliņš Jēkabs		1					Vitebskas guberņa	1883	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404
Sproģe J.	20	1					Vitebskas guberņa	1892	Aduliena (Adlehn Alt-; Neu-)	77-14-404

¹ Vidzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

Pielikums Nr. 2 *Vidzemes guberņas Rīgas, Valmieras un Cēsu-Valkas apriņķos pārrakstīto zemnieku kārtai piederīgo vīriešu revīzijas dvēseļu skaits, 1835.-1862. gads.*²

Gads	Vidzemes guberņā no zemnieku kārtas privātajās muižās uz citu kārtu vai guberņu izrakstītās vīriešu revīzijas dvēseles	Pierakstīti no citas guberņas vai kārtas pie zemnieku kārtas Vidzemes guberņā (nodokļiem pakļautās vīriešu revīzijas dvēseles)	Izrakstīti uz citu pagastu Vidzemes guberņas robežās (nodokļiem pakļautās vīriešu revīzijas dvēseles)
1835.	63	233	147
1836.	18	26	48
1837.	90	111	135
1838.	11	22	5501
1839.	3	10	398
1840.	28	19	4754
1841.	47	33	86
1842.	10	15	186
1843.	8	10	5537
1844.	24	2	78
1845.	7	2	175
1846.	4	3	79
1847.	3	6	4462
1848.	11	32	1076
1849.	8	33	1447
1850.	24	10	1786
1852.	23	170	2704
1853.	166	263	2532
1854.	40	44	2603
1855.	319	192	2439
1856.	42	29	1889
1857.	87	42	1838
1859.	57	242	2725
1860.	110	66	4487
1861.	110	163	4268
1862.	87	104	5552

² LVVA, 77. fonds, 1. apr., 4813., 4817., 4818., 4824., 4825. lieta (sagatavots pēc elektroniskas datubāzes, kurā ievadīti oklada grāmatas dati par visām Cēsu-Valkas un Rīgas-Valmieras apriņķu privātmuižām; 1851. gada dati tabulā nav iekļauti, jo reģistrēti tikai par 2. pusgadā pārrakstīto personu skaitu sakarā ar 1850. gadā notikušo 9. dvēseļu revīziju, par 1858. gadu datu nav, jo tas bija 10. dvēseļu revīzijas norises gads. Kroņa muižu dati nav iekļauti, jo tie saglabājušies tikai par laiku pēc 9. dvēseļu revīzijas).

Pielikums Nr. 3. Vidzemes guberņā pierakstīto un izrakstīto revīzijas dvēseļu skaits (1851.-1898.) (pēc gubernatora atskaišu datiem).

Gads	Izrakstīti no Vidzemes guberņas (vīrieši un sievietes)	Pierakstīti Vidzemes guberņā
1851.	39	231 ³
1853.	158	250 ⁴
1856.	131	260 ⁵
1858.	208	285 ⁶
1860.	267	424 ⁷
1862.	274	606 ⁸
1864.	689	530 ⁹
1866.	484	450 ¹⁰
1868.	820	446 ¹¹
1875.	1147	390 ¹²
1877.	1016	358 ¹³
1880.	1046	655 ¹⁴
1883.	857	622 ¹⁵
1888.	638	214 ¹⁶
1890.	555	149 ¹⁷
1893.	680	149 ¹⁸
1898.	523	88 ¹⁹

³ EAA, 296. fonds, 1. apr., 19. lieta, 117. o.p. lp.

⁴ EAA, 296. fonds, 1. apr., 23. lieta, 1. lp.

⁵ EAA, 296. fonds, 1. apr., 29. lieta, 2. lpp.

⁶ EAA, 296. fonds, 1. apr., 33. lieta, 2. op. lp.

⁷ EAA, 296. fonds, 1. apr., 37. lieta, 2. lpp.

⁸ EAA, 291. fonds, 1. apr., 11602. lieta, 4. lp.

⁹ EAA, 291. fonds, 1. apr., 11866. lieta, 4. lp.

¹⁰ EAA, 291. fonds, 1. apr., 12094. lieta, 4. lp.

¹¹ EAA, 291. fonds, 1. apr., 12307, 4. lp.

¹² EAA, 296. fonds, 9. apr., 528. lieta, 8. lp.

¹³ EAA, 296. fonds, 1. apr., 57. lieta, 12. lp.

¹⁴ EAA, 296. fonds, 1. apr., 60. lieta, 12. lp.

¹⁵ EAA, 296. fonds, 10. apr., 15. lieta, 4. lp.

¹⁶ EAA, 296. fonds, 1. apr., 75. lieta, 45. lp.

¹⁷ EAA, 296. fonds, 1. apr., 77. lieta, 57. lp.

¹⁸ EAA 296. fonds, 1. apr., 83. lieta, 32. lp.

¹⁹ LVVA, 77. fonds, 4. apr., 4805. lieta, 33. lp.

Pielikums Nr. 4. No Vidzemes guberņas zemnieku kārtas izrakstīto skaits Rīgas, Valmieras, Cēsu un Valkas apriņķos (1858.-1899. gads).²⁰

Gads	Izrakstīšanas gadījumu skaits (bez ģimenes locekļiem; līdz 19. gs. 80. gadu beigām tikai revīzijas dvēseles).	T.sk. uz galamērķiem ārpus Vidzemes guberņas
1858.	73	11 (15%)
1859.	165	25 (15%)
1860.	190	29 (15%)
1861.	244	18 (7%)
1862.	171	17 (10%)
1863.	149	10 (7%)
1864.	190	26 (14%)
1865.	129	18 (14%)
1866.	220	57 (26%)
1867.	182	44 (24%)
1868.	257	72 (28%)
1869.	243	50 (21%)
1870.	349	84 (24%)
1871.	321	128 (40%)
1872.	295	92 (31%)
1873.	271	122 (45%)
1874.	224	94 (42%)
1875.	229	127 (55%)
1876.	306	176 (58%)
1877.	228	126 (55%)
1878.	260	158 (61%)
1879.	215	111 (52%)
1880.	232	103 (44%)
1881.	339	129 (38%)
1882.	265	130 (49%)
1883.	151	126 (83%)
1884.	166	144 (87%)
1885.	248	209 (84%)
1886.	282	224 (79%)
1887.	260	201 (77%)
1888.	273	136 (50%)
1889.	246	126 (51%)
1890.	236	117 (50%)
1891.	258	145 (56%)

²⁰ Vidzemes guberņas 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

Gads	Izrakstīšanas gadījumu skaits (bez ģimenes locekļiem; līdz 19. gs. 80. gadu beigām tikai revīzijas dvēseles).	T.sk. uz galamērķiem ārpus Vidzemes guberņas
1892.	351	197 (56%)
1893.	312	142 (46%)
1894.	281	121 (43%)
1895.	301	100 (33%)
1896.	336	156 (46%)
1897.	358	135 (38%)
1898.	362	169 (47%)
1899.	407	140 (34%)
KOPĀ (pēc datubāzes datiem)	10575	4545 (43%)

Pielikums Nr. 5. Vidzemes guberņas Rīgas, Valmieras, Cēsu un Valkas apriņķu zemnieku ārpusguberņas galamērķu struktūras pārmaiņas pa desmitgadēm (1858.-1899. gads).²¹

Galamērķis	Izrakstīto skaits 1858.-1868. g.	1858.-1868. g., % no visiem galamērķiem	1869.-1879.	1869.-1879. g. %	1880.-1890. g.	1880.-1890.g. %	1891.-1901. g.	1891.-1901.%
Pleskavas guberņa	108	33%	439	35%	376	23%	243	18%
Kurzemes guberņa	79	24%	118	9%	119	7%	131	10%
Vitebskas guberņa	52	16%	463	37%	620	38%	308	23%
Kostromas guberņa	26	8%	14	1%	6	0.4%	3	0.2%
Kubaņas apgabals	23	7%	6	0.5%	0	0	0	0
Sankpēterburgas guberņa	20	6%	82	7%	129	8%	157	12%
Citas guberņas	19	6%	79	6%	131	8%	172	13%
Mogiļevas guberņa	1	0.3%	53	4%	59	4%	30	2%
Smoļenskas guberņa	1	0.3%	34	3%	168	10%	71	5%
Ufas guberņa	0	0	0	0	43	3%	173	13%
Sibīrija un Tālie Austrumi	0	0	9	0.7%	12	1%	106	8%

²¹ Vidzemes guberņas 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze

Pielikums Nr. 6. No Vidzemes guberņas pagastiem uz pilsētām ar pasēm atlaisto zemnieku skaits (1851.-1863. g.).²²

Draudzes tiesas iecirknis	Ar pasēm (<i>Dienstschein</i>) uz pilsētām atlaisto zemnieku skaits						
	1851. gads	1852. gads	1853. gads	1854. gads	1855. gads	1856. gads	1863. gads
1. Rīgas draudzes tiesas iecirknis (Katlakalna, Slokas, Daugavgrīvas, Doles, Salaspils, Ikšķiles, Lielvārdes, Ādažu, Ropažu, Allažu draudzes)	300	143	1010	986	939	1029	
2. Rīgas (Mālpils, Nītaures, Krimuldas, Turaidas, Skultes, Siguldas draudzes)	1149	1563	1475	1385	1353	1397	1785
3. Rīgas (Suntažu, Madlienas, Aizkraukles, Kokneses, Zaubes draudzes)	190	220	233	225	152	188	
Rīgas apriņķis	1639	1926	2718	2596	2444	2614	
4. Rīgas (Straupes, Umurgas, Dikļu, Rubenes, Valmieras draudzes)	360	292	423	360	385	435	641
5. Rīgas (Limbažu, Liepupes, Vecsalacas, Alojas, Mazsalacas draudzes)	324	413	393	382	286	379	502
6. Rīgas (Matīšu, Burtnieku, Rūjienas draudzes)	117	102	134	149	136	143	133
Valmieras apriņķis	801	807	950	891	807	957	1276
1. Cēsu draudzes tiesas iecirknis (Cēsu, Āraišu, Raunas, Dzērbenes draudzes)	379	415	383	418	408	497	648
2. Cēsu (Laudonas, Kalsnavas, Bērzaunes, Lazdonas draudzes)	65	67	100	182	74	86	
3. Cēsu (Cesvaines, Liezēres, Jaunpiebalgas draudzes)	124	269	229	202	223	227	209
4. Cēsu (Skujenes, Vecpiebalgas, Liepas, Ērgļu, Vestienas draudzes)	241	247	278	212	224	251	338
Cēsu apriņķis	809	998	990	1014	929	1061	
5. Cēsu (Alūksnes, Opekalna draudzes)	440	425	459	413	360	449	790
6. Cēsu (Smiltenes, Gaujienas, Palsmanes draudzes)	132	127	130	153	158	168	183
7. Cēsu (Gulbenes, Tirzas draudzes)	174	187	327	162	139	144	286
8. Cēsu (Lugažu, Ēveles, Ērgemes, Trikātas draudzes)	140	169	196	217	210	255	261
Valkas apriņķis	886	908	1112	945	867	1016	1520
Rīgas pilsētas patrimoniālapgabals	326	325	352	270	234	257	342
Vidzemes guberņas latviešu apriņķi	4461	4964	6122	5716	5281	5905	
Vidzemes guberņas igauņu apriņķi	3639	4268	4774	4724	4256	4127	
KOPĀ	8090	9232	10896	10440	9537	10032	

²² Sastādīts pēc: LVVA, 208. f., 2. apr., 19. l., 171. lp., 220. lp., 282. lp., 321. lp., 349. lp., 362. lp.; 21.-25. l.

Pielikums Nr. 7. Nominālais un reālais iedzīvotāju skaita pieaugums Vidzemes guberņā starp 1881. un 1897. gada tautas skaitīšanu.²³

Apriņķi vai pilsētas	Iedzīvotāju skaita nominālais pieaugums (pēc dabiskā pieauguma datiem, 1882.- 1896.)	Reālais iedzīvotāju skaita pieaugums (pēc 1881. un 1897. gada tautas skaitīšanu datiem)	Nominālā un reālā iedzīvotāju skaita pieauguma starpība
Rīga	18450	86678	+68228
Sloka	52	711	+659
Valmiera	179	2616	+2437
Limbaži	173	611	+438
Cēsis	277	2058	+1781
Valka	892	3047	+2155
KOPĀ PILSĒTĀS LATVIEŠU APRIŅĶOS	20023	95721	+75698
Tartu	1929	12447	+10518
Viru	578	1457	+879
Pērnavā	811	-110	-921
Viljandi	91	2334	+2243
Arensburga	209	1164	+955
KOPĀ PILSĒTĀS	23641	113013	+89372
Rīgas apr.	17347	9051	-8296
Valmieras apr.	18307	-1409	-19716
Cēsu apr.	12665	-3773	-16438
Valkas apr.	17755	7123	-10632
KOPĀ LATVIEŠU APRIŅĶOS	66074	10992	-55082
Tartu apr.	23296	1187	-22109
Veru apr.	17240	5473	-11767
Pērnavas apr.	13773	4387	-9386
Viljandi apr.	11277	2091	-9186
Sāremā apr.	6546	2142	-4404
KOPĀ APRIŅĶOS	138206	26272	-111934
KOPĀ GUBERNĀ	161847	139285	-22562
KOPĀ LATVIEŠU APRIŅĶOS UN TO PILSĒTĀS	86097	106713	20616

²³ LVVA, 6989. fonds, 1. apr., 17. l., 77.-78. lp.

Pielikums Nr. 8. Vidzemes guberņā pierakstīto un izrakstīto personu skaits (pēc Vidzemes guberņas Kamerālvaldes datiem), 1882.-1896.g.²⁴

Gads	Pierakstīti Vidzemes guberņā			Izrakstīti no Vidzemes guberņas			Pierakstīto un izrakstīto skaita starpība		
	Kopā	Vīrieši	Sievietes	Kopā	Vīrieši	Sievietes	Kopā	Vīrieši	Sievietes
1882	624	387	237	661	384	277	37	-3	40
1883	652	381	271	857	464	393	205	83	122
1884	630	380	250	1001	532	469	371	152	219
1885	421	240	181	1610	861	749	1189	621	568
1886	275	157	118	1156	637	519	881	480	401
1887	272	160	112	1160	664	496	888	504	384
1888	214	127	87	638	377	261	424	250	174
1889	287	166	121	867	485	382	580	319	261
1890	149	94	55	555	327	228	406	233	173
1891	211	131	80	744	448	296	533	317	216
1892	282	191	91	976	599	377	694	408	286
1893	149	95	54	680	394	286	531	299	232
1894	90	57	33	544	302	242	454	245	209
1895	86	55	31	651	394	257	565	339	226
1896	91	59	32	590	353	237	499	294	205
KOPĀ	4433	2680	1753	12690	7221	5469	8257	4544	3716
VIDĒJI GADĀ	296	179	117	86	481	365	550	303	248

²⁴ LVVA, 6989. f., 1. apr., 17. l., 77.-78. lp.

Pielikums Nr. 9. Krievijas impērijā dzīvojošo latviešu skaits, to dzimumu īpatsvars, apdzīvotības un nodarbinātības struktūras galvenie rādītāji, 1897. g.²⁵

Guberņa	Latviešu skaits	Tajā skaitā ārpus Latvijas mūsdienu teritorijas	Vīrieši (absol. skaits)	Vīrieši % īpatsv	Latvieši pilsētās (absol. skaits)	Latvieši pilsētās, %	Latvieši laukos (absol. skaits)	Latvieši laukos, %	Latvieši dienestā armijā un to ģim. locekļi, %	Nodarbināti lauksaimn. un to ģimenes locekļi, %	Strādnieki, algādži, %	Latvieši citās nozarēs, %
Aizbaikāla ²⁶	82	82	68	82.9	9	11.0	73	89.0	0	27	5.1	67.9
Aizkaspijas	28	28	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	0.0	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.
Akmoļinas ²⁷	544	544	293	53.9	253	46.5	291	53.5	0	61.4	10.5	28.1
Amūras ²⁸	16	16	14	87.5	10	62.5	6	37.5	0	5.9	0	94.1
Arhangeļskas	13	13		0.0	7	53.8	6	46.2	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.
Astrahaņas ²⁹	15	15	13	86.7	11	73.3	4	26.7	25	19.3	8.0	47.7
Baku ³⁰	99	99	80	80.8	88	88.9	11	11.1	67.7	0.3	5.1	26.9
Besarābijas ³¹	90	90	77	85.6	60	66.7	30	33.3	22.4	10.1	11.0	56.5
Čerņigovas ³²	44	44	39	88.6	12	27.3	32	72.7	0	25	31.8	43.2
Dagestānas ³³	14	14	11	78.6	12	85.7	2	14.3	96.3	0	1.1	2.6
Donas ³⁴	382	382	213	55.8	51	13.4	331	86.6	0	52.6	13.0	34.4
Erevānas ³⁵	99	99	96	97.0	98	99.0	1	1.0	88.9	1	1.0	9.1
Fergānas ³⁶	12	12	9	75.0	10	83.3	2	16.7	25	0	8.3	66.7
Grodņas ³⁷	426	426	403	94.6	78	18.3	348	81.7	76.8	1.6	4.5	17.1
Harkovas ³⁸	116	116	88	75.9	73	62.9	43	37.1	4	2.9	26.4	66.7
Hersonas ³⁹	619	619	514	83.0	561	90.6	58	9.4	23.7	2.2	27.6	46.5
Igaunijas	472	472	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.
Irkutskas	159	159	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.

²⁵ Sastādīts pēc: Тройницкий, Н. (ред.) Краткая общия сведения по империи. Распределение населения по главнейшим сословиям, родному языку и по некоторым занятиям. [С.Петербург], 1897 un 1897. g. tautskaites publicēto datu burtnīcām pa guberņām: Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том I-LXXXIX. [С.Петербург], 1903-1905.

²⁶ Тройницкий, Н. (ред.). Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Том LXXIV. Забайкальская область. [Санкт-Петербург], 1903-1905.

²⁷ Том LXXXI. Акмолинская область. [СпБ], 1904.

²⁸ Том LXXXII. Амурская обл. Тетрадь 2, [СпБ], 1905.

²⁹ Том II. Астраханская губ. Тетрадь 2, [СпБ], 1904.

³⁰ Том LXI. Бакинская губ. [СпБ], 1905.

³¹ Том III. Бессарабская губ. [СпБ], 1905.

³² Том XLVIII. Черниговская губ. [СпБ], 1905.

³³ Том LXII. Дагестанская обл. [СпБ], 1905.

³⁴ Том XII. Область Войска Донского. [СпБ], 1905.

³⁵ Том LXXI. Эриванская губ. [СпБ], 1905.

³⁶ Том LXXXIX. Ферганская обл. [СпБ], 1904.

³⁷ Том XI. Гродненская губ. [СпБ], 1904.

³⁸ Том XLVII. Харьковская губ. [СпБ], 1904.

³⁹ Том XLVII. Херсонская губ. [СпБ], 1904.

Guberņa	Latviešu skaits	Tajā skaitā ārpus Latvijas mūsdienu teritorijas	Vīrieši (absol. skaits)	Vīrieši % īpatsv	Latvieši pilsētās (absol. skaits)	Latvieši pilsētās, %	Latvieši laukos (absol. skaits)	Latvieši laukos, %	Latvieši dienestā armijā un to ģim. locekļi, %	Nodarbināti lauksaimn. un to ģimenes locekļi, %	Strādnieki, algādži, %	Latvieši citās nozarēs, %
Jakutijas	19	19	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.
Jaroslavas ⁴⁰	224	224	137	61.2	65	29.0	159	71.0	28.9	41.3	11.6	18.2
Jekaterinoslavas ⁴¹	235	235	173	73.6	134	57.0	101	43.0	31.1	0.9	12.8	55.2
Jeļizavetopoļskas ⁴²	32	32	30	93.8	7	21.9	25	78.1	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.
Jeņisejas ⁴³	1445	1445	846	58.5	76	5.3	1369	94.7	0.2	54.5	4.4	40.9
Kališas ⁴⁴	51	51	49	96.1	39	76.5	12	23.5	68.9	1.6	3.3	26.2
Kalugas ⁴⁵	332	332	185	55.7	16	4.8	316	95.2	1.5	71.4	17.5	9.6
Karskas ⁴⁶	64	64	64	100.0	58	90.6	6	9.4	94.2	0	0.5	5.28
Kauņas ⁴⁷	35188	35188	16983	48.3	1206	3.4	33982	96.6	0.5	75.9	7.8	15.76
Kazaņas ⁴⁸	173	173	163	94.2	146	84.4	27	15.6	68.8	7.5	7.5	16.19
Keļecavas ⁴⁹	139	139	138	99.3	134	96.4	5	3.6	74	0	5.0	21
Kijevas ⁵⁰	395	395	319	80.8	267	67.6	128	32.4	34.2	16.7	24.6	24.55
Kostromas ⁵¹	327	327	175	53.5	34	10.4	293	89.6	7.6	72.2	11.3	8.89
Kubaņas ⁵²	848	848	460	54.2	47	5.5	801	94.5	0.5	80.1	4.8	14.57
Kurskas ⁵³	54	54	41	75.9	16	29.6	38	70.4	8.6	18.5	34.6	38.34
Kurzemes	505994	0										
Kutaisas ⁵⁴	90	90	60	66.7	39	43.3	51	56.7	70.7	10.4	2.7	16.21
Lomžas ⁵⁵	2509	2509	2502	99.7	1010	40.3	1499	59.7	98.8	0.2	0.1	0.89
Ļubļinas ⁵⁶	206	206	195	94.7	41	19.9	165	80.1	69.4	1.8	2.1	26.69
Maskavas ⁵⁷	1018	1018	731	71.8	719	70.6	299	29.4	14.9	9.1	25.8	50.17
Melnās jūras ⁵⁸	41	41	34	82.9	18	43.9	23	56.1	8	21.6	19.3	51.08

⁴⁰ Том Л. Ярославская губ. [СпБ], 1904

⁴¹ Том. Екатеринославская губ. [СпБ], 1904.

⁴² Том LXIII. Елисаветопольская губ. [СпБ], 1904.

⁴³ Том LXXXIII. Енисейская губ. [СпБ], 1904.

⁴⁴ Том LII. Калишская губ. [СпБ], 1904.

⁴⁵ Том XV. Калужская губ. Тетрадь 2, [СпБ], 1903.

⁴⁶ Том LXIV. Карская обл. Тетрадь 2, [СпБ], 1904.

⁴⁷ Том XLII. Ковенская губ. [СпБ], 1904.

⁴⁸ Том XIV. Казанская губ. [СпБ], 1904.

⁴⁹ Том LIII. Келецкая губ. [СпБ], 1904.

⁵⁰ Том XVI. Киевская губ. [СпБ], 1904.

⁵¹ Том XVIII. Костромская губ. [СпБ], 1903

⁵² Том LXV. Кубанская область. [СпБ], 1905.

⁵³ Том XX. Курская губ. [СпБ], 1904.

⁵⁴ Том LXVI. Кутаисская губ. [СпБ], 1905.

⁵⁵ Том LIV. Ломжинская губ. [СпБ], 1904.

⁵⁶ Том LV. Люблинская губ. [СпБ], 1904.

⁵⁷ Том XXIV. Московская губ. [СпБ], 1905.

Guberņa	Latviešu skaits	Tajā skaitā ārpus Latvijas mūsdienu teritorijas	Virieši (absol. skaits)	Virieši % īpatsv	Latvieši pilsētās (absol. skaits)	Latvieši pilsētās, %	Latvieši laukos (absol. skaits)	Latvieši laukos, %	Latvieši dienestā armijā un to ģim. locekļi, %	Nodarbināti lauksaimn. un to ģimenes locekļi, %	Strādnieki, algādži, %	Latvieši citās nozarēs, %
Minskas ⁵⁹	1686	1686	975	57.8	181	10.7	1505	89.3	7.8	64.7	8.2	19.31
Mogiļevas ⁶⁰	7027	7027	3799	54.1	376	5.4	6651	94.6	6.2	82.7	4.3	6.79
Ņižgorodas ⁶¹	93	93	72	77.4	74	79.6	19	20.4	43.6	0.6	11.5	44.27
Novgorodas ⁶²	6287	6287	3256	51.8	134	2.1	6153	97.9	1.2	81.7	4.8	12.34
Oloņecas ⁶³	19	19	18	94.7	4	21.1	15	78.9	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.
Orenburgas ⁶⁴	226	226	148	65.5	65	28.8	161	71.2	13.7	69	2.2	15.09
Orlas ⁶⁵	339	339	200	59.0	56	16.5	283	83.5	3.2	20.4	26.0	50.45
Penzas	199	199	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.
Permas ⁶⁶	69	69	50	72.5	28	40.6	41	59.4	11.2	5.2	19.4	64.2
Petrokovas ⁶⁷	127	127	118	92.9	106	83.5	21	16.5	71.7	0.8	13.4	14.12
Piejūras ⁶⁸	125	125	115	92.0	89	71.2	36	28.8	68	1.5	9.5	21.03
Pleskavas ⁶⁹	11127	11127	5526	49.7	1001	9.0	10126	91.0	0.2	68.3	6.7	24.76
Plockas ⁷⁰	63	63	59	93.7	36	57.1	27	42.9	42.5	0	0.0	57.5
Podolškas ⁷¹	112	112	105	93.8	54	48.2	58	51.8	34.1	4.4	13.2	48.31
Poltavas	123	123	90	73.2	38	30.9	85	69.1	24	32	16.8	27.2
Radomas ⁷²	10	10	10	100.0	5	50.0	5	50.0	9.3	5.6	14.8	70.29
Rjazaņas ⁷³	57	57	40	70.2	8	14.0	49	86.0	15.8	14.5	29.0	40.75
Sahalīna ⁷⁴	132	132	103	78.0	38	28.8	94	71.2	1.5	37.9	11.4	49.24
Samāras ⁷⁵	183	183	141	77.0	101	55.2	82	44.8	10.9	67.4	6.2	15.49
Samarkandas ⁷⁶	10	10	5	50.0	10	100.0	0	0.0	0	0	29.6	70.37

⁵⁸ Том LXX. Черноморская губ. Тетрадь 3, [СпБ], 1903.

⁵⁹ Том XXII. Минская губ. [СпБ], 1904.

⁶⁰ Том XXIII. Могилевская губ. [СпБ], 1903.

⁶¹ Том XXV. Нижегородская губ. Тетрадь 2, [СпБ], 1904.

⁶² Том XXVI. Новгородская губ. Тетрадь 2, [СпБ], 1903.

⁶³ Том XXVII. Олонецкая губ. Тетрадь 3, [СпБ], 1904.

⁶⁴ Том XXVIII. Оренбургская губ. [СпБ], 1903.

⁶⁵ Том XXIX. Орловская губ. [СпБ], 1904.

⁶⁶ Том XXXI. Пермская губ. [СпБ], 1904.

⁶⁷ Том LVI. Петроковская губ. [СпБ], 1903.

⁶⁸ Том LXXXVI. Приморская обл. Тетрадь 3, [СпБ], 1905.

⁶⁹ Том XXXIV. Псковская губ. Тетрадь 2, [СпБ], 1904.

⁷⁰ Том LVII. Плоцкая губ. [СпБ], 1904.

⁷¹ Том XXXII. Подолская губ. [СпБ], 1904.

⁷² Том LVIII. Радомская губ. [СпБ], 1904.

⁷³ Том XXXV. Рязанская губ. [СпБ], 1903.

⁷⁴ Том LXXXVII. Остров Сахалин. Тетрадь 2, [СпБ], 1904.

⁷⁵ Том XXXVI. Самарская губ. [СпБ], 1904.

⁷⁶ Том LXXXIII. Самаркандская обл. [СпБ], 1905.

Guberņa	Latviešu skaits	Tajā skaitā ārpus Latvijas mūsdienu teritorijas	Virieši (absol. skaits)	Virieši % īpatsv	Latvieši pilsētās (absol. skaits)	Latvieši pilsētās, %	Latvieši laukos (absol. skaits)	Latvieši laukos, %	Latvieši dienestā armijā un to ģim. locekļi, %	Nodarbināti lauksaimn. un to ģimenes locekļi, %	Strādnieki, algādži, %	Latvieši citās nozarēs, %
Sanktpēterburgas ⁷⁷	10251	10251	6510	63.5	7121	69.5	3130	30.5	10.8	20.7	21.4	47.146
Saratovas ⁷⁸	324	324	189	58.3	91	28.1	233	71.9	11.7	60.5	8.3	19.47
Sedļecas ⁷⁹	126	126	126	100.0	124	98.4	2	1.6	95.2	0	0.8	4.01
Semipalatinskas	8	8	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	8	100.0	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.
Semirečenskas	9	9		0.0	3	33.3	6	66.7	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.
Simbirskas	548	548	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.	0.0	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.
Sirdarjas ⁸⁰	12	12	11	91.7	10	83.3	2	16.7	23.5	8.8	2.9	64.76
Smolenskas ⁸¹	3485	3485	1770	50.8	100	2.9	3385	97.1	0.3	78.2	10.3	11.17
Stavropoles ⁸²	49	49	43	87.8	28	57.1	21	42.9	67.8	6	6.0	20.17
Suvalku ⁸³	74	74	65	87.8	20	27.0	54	73.0	45.3	10.9	7.0	36.77
Tambovas ⁸⁴	171	171	125	73.1	70	40.9	101	59.1	46.2	20.9	16.2	16.69
Tavrijas ⁸⁵	290	290	241	83.1	187	64.5	103	35.5	27.2	22.2	17.7	32.88
Terekas ⁸⁶	52	52	43	82.7	39	75.0	13	25.0	21.2	3.8	9.6	65.38
Tifliskas ⁸⁷	123	123	109	88.6	35	28.5	88	71.5	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.
Toboļskas ⁸⁸	3278	3278	1780	54.3	93	2.8	3185	97.2	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.
Tomskas ⁸⁹	1458	1458	829	56.9	72	4.9	1386	95.1	0	80.7	2.1	17.17
Tulas ⁹⁰	124	124	78	62.9	15	12.1	109	87.9	1.6	16.1	36.3	46.01
Turgaiskas ⁹¹	3	3	0	0.0	0	0.0	3	100.0	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.
Tveras ⁹²	491	491	272	55.4	15	3.1	476	96.9	0.2	56	22.2	21.6
Ufas ⁹³	3873	3873	1977	51.0	69	1.8	3804	98.2	0	91.6	2.5	5.9
Urālu ⁹⁴	1	1	1	100.0		0.0	1	100.0	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.

⁷⁷ Том XXXVII. С.-Петербургская губ. [СпБ], 1903.

⁷⁸ Том XXXVIII. Саратовская губ. [СпБ], 1904.

⁷⁹ Том LX. Седлецкая губ. [СпБ], 1904.

⁸⁰ Том LXXXVI. Сырь-Дарьинская обл. [СпБ], 1905.

⁸¹ Том XL. Смоленская губ. [СпБ], 1904.

⁸² Том LXVII. Ставрополская губ. [СпБ], 1905.

⁸³ Том LIX. Сувалкская губ. [СпБ], 1904.

⁸⁴ Том XLII. Тамбовская губ. [СпБ], 1904.

⁸⁵ Том XLI. Таврическая губ. [СпБ], 1904.

⁸⁶ Том LXVIII. Терская обл. [СпБ], 1905.

⁸⁷ Том LXIX. Тифлисская губ. [СпБ], 1905.

⁸⁸ Том LXXXVIII. Тобольская губ. [СпБ], 1905.

⁸⁹ Том LXXIX. Томская губ. [СпБ], 1904.

⁹⁰ Том XLIV. Тульская губ. [СпБ], 1903.

⁹¹ Том LXXXVII. Тургайская обл. [СпБ], 1904.

⁹² Том XLIII. Тверская губ. [СпБ], 1904.

⁹³ Том XLV. Уфимская губ. Тетрадь 2, [СпБ], 1904.

⁹⁴ Том LXXXVIII. Уральская обл. [СпБ], 1904.

Guberņa	Latviešu skaits	Tajā skaitā ārpus Latvijas mūsdienu teritorijas	Vīrieši (absol. skaits)	Vīrieši % īpatsv	Latvieši pilsētās (absol. skaits)	Latvieši pilsētās, %	Latvieši laukos (absol. skaits)	Latvieši laukos, %	Latvieši dienestā armijā un to ģim. locekļi, %	Nodarbināti lauksaimn. un to ģimenes locekļi, %	Strādnieki, algādži, %	Latvieši citās nozarēs, %
Varšavas ⁹⁵	1759	1759	1738	98.8	989	56.2	770	43.8	85.2	0.4	3.3	11.1
Vidzemes ⁹⁶	563829	4998	2627	52.6	719	14.4	4279	85.6	n.z.	n.z.	n.z.	n.z.
Viļņas	471	471	339	72.0	255	54.1	216	45.9	36.1	16.1	18.1	29.7
Vitebskas	264062	10270	5358	52.2	948	9.2	9322	90.8	3.5	68.5	6.2	21.8
Vjatkas ⁹⁷	8	8	4	50.0	n.z.	0.0	8	100.0	0	19.2	11.5	69.3
Vladimiras ⁹⁸	109	109	71	65.1	8	7.3	101	92.7	43.8	18.7	13.3	24.2
Volīnijas ⁹⁹	113	113	81	71.7	13	11.5	100	88.5	5.3	45.1	9.7	39.9
Vologdas ¹⁰⁰	26	26	18	69.2	12	46.2	14	53.8	0	38	14	48
Voroņežas ¹⁰¹	182	182	161	88.5	136	74.7	46	25.3	58.2	7.2	16	18.6
Eiropas daļa	1422021	103404										
Polija	5064	5064										
Kaukāza guberņas	1511	1511										
Sibīrija un Tālie Austrumi	6714	6714										
Vidusāzijas guberņas	627	627										
KOPĀ	1435937	117320										

⁹⁵ Том LI. Варшавская губ. [СпБ], 1904.

⁹⁶ Том XXI. Лифляндская губ. [СпБ], 1905.

⁹⁷ Том X. Вятская губ. [СпБ], 1904.

⁹⁸ Том VI. Владимирская губ. Тетрадь 2, [СпБ], 1904.

⁹⁹ Том VIII. Вольнская губ. [СпБ], 1904.

¹⁰⁰ Том VII. Вологодская губ. Тетрадь 2, [СпБ], 1904.

¹⁰¹ Том IX. Воронежская губ. Тетрадь 2, [СпБ], 1904.

Pielikums Nr. 10. Zemnieku kārtai piederīgo izrakstīšanās no kārtas Vidzemes guberņas Cēsu, Valkas, Rīgas un Valmieras apriņķos: galamērķu struktūra un pārrakstīto personu skaits pa draudzes tiesas iecirkņiem, 1858.-1909. gads.¹⁰²

Draudze	Draudzes tiesas iecirknis	Pierakstīti 1858.g. (vīriņu revīzijas dvēseles)	Izrakstīto kopskaits (bez ģimenes locekļiem), 1858.-1909.g.	Izrakstīto kopskaits (ar uzskaitītajiem ģimenes locekļiem)	Izrakstīto skaits pret pierakstīto skaitu 1858.g., % (bez ģim. loc.)	% no guberņas vidējās pārrakstīto skaita attiecības pret iedz. skaitu (7.72%)	Uz ārpusguberņas galamērķiem pārrakstīto kopskaits (bez ģim. loc.)	Ārpus guberņas pārrakstīto % īpatsvars no visiem pārrakstītajiem	% no guberņas vidējā ārpus guberņas pārrakstīto īpatsvara	Ārpus guberņas pārrakstīto skaits pret kopējo pierakstīto iedz.skaitu 1858.g. (% no gub. vidējā (3.35%))	Uz Vidzemes gub. pilsētām pārrakstīto kopskaits (bez ģim. loc.)	Uz pilsētām pārrakstīto % īpatsvars no visiem pārrakstītajiem iedz.	% no guberņas vidējā uz pilsētām pārrakstīto īpatsvara	Uz pilsētām pārrakstīto skaits pret kopējo pierakstīto iedz.skaitu 1858.g. (% no gub. vidējā (2.97%))	Profesionālās grupās u.c. iemeslu dēļ pārrakstīto skaits (bez ģim. loc.)	Profesionālās grupās u.c. iemeslu dēļ pārrakstīto % no visiem pārrakstītajiem	% no guberņas vidējā prof.grupās pierakstīto īpatsvara	Uz profes-grupām pārrakstīto skaits pret kopējo pierakstīto iedz.skaitu 1858.g. (% no gub. vidējā (1.4%))
Āraišu	1. Cēsu	1490	112	177	7.52	97%	22	19.64	45%	44%	72	64.29	167%	163%	18	16.07	89%	86%
Cēsu dr.	1. Cēsu	3271	300	462	9.17	119%	62	20.67	48%	57%	161	53.67	140%	166%	77	25.67	141%	168%
Dzērbenes	1. Cēsu	2566	164	237	6.39	83%	42	25.61	59%	49%	81	49.39	128%	106%	41	25.00	138%	114%
Raunas	1. Cēsu	4897	356	666	7.27	94%	136	38.20	88%	83%	157	44.10	115%	108%	63	17.70	98%	92%
KOPĀ	1. Cēsu	12224	932	1542	7.62	99%	262	28.11	65%	64%	471	50.54	131%	130%	199	21.35	118%	116%
Bērzaunes	2. Cēsu	2499	221	386	8.84	115%	89	40.27	93%	106%	21	9.50	25%	28%	111	50.23	277%	317%
Kalsnavas	2. Cēsu	2583	153	281	5.92	77%	80	52.29	120%	92%	26	16.99	44%	34%	47	30.72	169%	130%
Ļaudonas	2. Cēsu	5594	400	924	7.15	93%	273	68.25	157%	146%	71	17.75	46%	43%	56	14.00	77%	72%
Lazdonas	2. Cēsu	1773	155	267	8.74	113%	80	51.61	119%	135%	32	20.65	54%	61%	43	27.74	153%	173%
KOPĀ	2. Cēsu	12449	929	1858	7.46	97%	522	56.19	129%	125%	150	16.15	42%	41%	257	27.66	152%	147%
Cesvaines	3. Cēsu	4445	225	371	5.06	66%	82	36.44	84%	55%	56	24.89	65%	42%	87	38.67	213%	140%
Jaunpiebalgas	3. Cēsu	3741	130	207	3.48	45%	58	44.62	103%	46%	48	36.92	96%	43%	24	18.46	102%	46%
Liezēres	3. Cēsu	1308	48	78	3.67	48%	15	31.25	72%	34%	14	29.17	76%	36%	19	39.58	218%	104%
KOPĀ	3. Cēsu	9494	403	656	4.24	55%	155	38.46	89%	49%	118	29.28	76%	42%	130	32.26	178%	98%
Ērgļu dr.	4. Cēsu	2870	356	920	12.40	161%	268	75.28	173%	279%	44	12.36	32%	52%	44	12.36	68%	110%
Liepkalnes	4. Cēsu	146	21	36	14.38	186%	13	61.90	143%	266%	5	23.81	62%	115%	3	14.29	79%	147%
Skujenes	4. Cēsu	2636	244	469	9.26	120%	109	44.67	103%	123%	98	40.16	104%	125%	37	15.16	84%	100%
Vecpiebalgas	4. Cēsu	3660	97	144	2.65	34%	21	21.65	50%	17%	41	42.27	110%	38%	35	36.08	199%	68%
Vestienas	4. Cēsu	1276	173	339	13.56	176%	100	57.80	133%	234%	30	17.34	45%	79%	43	24.86	137%	241%
KOPĀ	4. Cēsu	10588	891	1908	8.42	109%	511	57.35	132%	144%	218	24.47	64%	69%	162	18.18	100%	109%
KOPĀ	CĒSU APR.	44755	3155	5964	7.05	91%	1450	45.96	106%	97%	957	30.33	79%	72%	748	23.71	131%	119%
Alūksnes	5. Cēsu	5082	578	1367	11.37	147%	460	79.58	183%	270%	97	16.78	44%	64%	21	3.63	20%	30%
Opekalna	5. Cēsu	2937	369	887	12.56	163%	272	73.71	170%	276%	87	23.58	61%	100%	10	2.71	15%	24%
KOPĀ	5. Cēsu	8019	947	2254	11.81	153%	732	77.30	178%	272%	184	19.43	51%	77%	31	3.27	18%	28%
Gaujienas	6. Cēsu	2100	133	249	6.33	82%	45	33.83	78%	64%	75	56.39	147%	120%	13	9.77	54%	44%
Palsmanes	6. Cēsu	2302	152	279	6.60	86%	71	46.71	108%	92%	64	42.11	110%	94%	17	11.18	62%	53%
Smiltēnes	6. Cēsu	3384	318	442	9.40	122%	180	56.60	130%	159%	112	35.22	92%	111%	26	8.18	45%	55%
KOPĀ	6. Cēsu	7786	603	970	7.74	100%	296	49.09	113%	113%	251	41.63	108%	109%	56	9.29	51%	51%
Gulbenes-Lejas	7. Cēsu	5601	358	707	6.39	83%	213	59.50	137%	114%	102	28.49	74%	61%	43	12.01	66%	55%
Tirzas	7. Cēsu	2465	100	172	4.06	53%	34	34.00	78%	41%	40	40.00	104%	55%	26	26.00	143%	75%
KOPĀ	7. Cēsu	8066	458	879	5.68	74%	247	53.93	124%	91%	142	31.00	81%	59%	69	15.07	83%	61%
Ērgemes	8. Cēsu	2153	82	110	3.81	49%	14	17.07	39%	19%	39	47.56	124%	61%	29	35.37	195%	96%
Ēvels dr.	8. Cēsu	1435	120	188	8.36	108%	48	40.00	92%	100%	58	48.33	126%	136%	14	11.67	64%	70%
Lugažu dr.	8. Cēsu	850	85	102	10.00	130%	5	5.88	14%	18%	49	57.65	150%	194%	31	36.47	201%	261%
Trikātas	8. Cēsu	3549	182	358	5.13	66%	64	35.16	81%	54%	76	41.76	109%	72%	42	23.08	127%	85%
Valkas dr.	8. Cēsu	236	51	60	21.61	280%	6	11.76	27%	76%	38	74.51	194%	542%	7	13.73	76%	212%
KOPĀ	8. Cēsu	8223	520	818	6.32	82%	137	26.35	61%	50%	260	50.00	130%	106%	123	23.65	130%	107%
KOPĀ	VALKAS APR.	32094	2528	4921	7.88	102%	1412	55.85	129%	131%	837	33.11	86%	88%	279	11.04	61%	62%

¹⁰² Vidzemes guberņas 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

Ādažu dr.	1. Rīgas	1266	122	158	9.64	125%	47	38.52	89%	111%	68	55.74	145%	181%	7	5.74	32%	39%
Allažu dr.	1. Rīgas	1377	69	118	5.01	65%	12	17.39	40%	26%	50	72.46	189%	122%	7	10.14	56%	36%
Daugavgrīvas dr.	1. Rīgas	300	209	270	69.67	902%	66	31.58	73%	657%	97	46.41	121%	1089%	46	22.01	121%	1095%
Doles dr.	1. Rīgas	1138	88	156	7.73	100%	23	26.14	60%	60%	61	69.32	180%	180%	4	4.55	25%	25%
Lielvārdes	1. Rīgas	2857	174	284	6.09	79%	114	65.52	151%	119%	34	19.54	51%	40%	26	14.94	82%	65%
Ropažu dr.	1. Rīgas	1218	169	249	13.88	180%	20	11.83	27%	49%	131	77.51	202%	362%	18	10.65	59%	106%
Salaspils	1. Rīgas	854	93	129	10.89	141%	20	21.51	50%	70%	71	76.34	199%	280%	2	2.15	12%	17%
Slokas dr.	1. Rīgas	1009	167	228	16.55	214%	7	4.19	10%	21%	134	80.24	209%	447%	26	15.57	86%	184%
KOPĀ	1. Rīgas	10019	1091	1592	10.89	141%	309	28.32	65%	92%	646	59.21	154%	217%	136	12.47	69%	97%
Krimuldas	2. Rīgas	1445	164	202	11.35	147%	23	14.02	32%	48%	104	63.41	165%	242%	37	22.56	124%	183%
Mālpils dr.	2. Rīgas	1510	100	226	6.62	86%	36	36.00	83%	71%	53	53.00	138%	118%	11	11.00	61%	52%
Nītaures	2. Rīgas	611	33	61	5.40	70%	8	24.24	56%	39%	19	57.58	150%	105%	6	18.18	100%	70%
Siguldas	2. Rīgas	655	70	106	10.69	138%	9	12.86	30%	41%	45	64.29	167%	231%	16	22.86	126%	174%
Skultes dr.	2. Rīgas	950	77	101	8.11	105%	6	7.79	18%	19%	35	45.45	118%	124%	36	46.75	258%	271%
Turaidas-Lēdurgas	2. Rīgas	2488	240	340	9.65	125%	22	9.17	21%	26%	188	78.33	204%	254%	30	12.50	69%	86%
KOPĀ	2. Rīgas	7659	684	1036	8.93	116%	104	15.20	35%	41%	444	64.91	169%	195%	136	19.88	110%	127%
Aizkraukle	3. Rīgas	1595	122	241	7.65	99%	83	68.03	157%	155%	26	21.31	55%	55%	13	10.66	59%	58%
Jaunpils (Zaubes)	3. Rīgas	1351	188	364	13.92	180%	114	60.64	140%	252%	35	18.62	48%	87%	39	20.74	114%	206%
Kokneses	3. Rīgas	4174	505	1352	12.10	157%	387	76.63	177%	277%	61	12.08	31%	49%	57	11.29	62%	98%
Madlienas	3. Rīgas	3518	302	698	8.58	111%	202	66.89	154%	171%	48	15.89	41%	46%	52	17.22	95%	106%
Suntažu	3. Rīgas	1953	120	229	6.14	80%	54	45.00	104%	83%	52	43.33	113%	90%	14	11.67	64%	51%
KOPĀ	3. Rīgas	12591	1237	2884	9.82	127%	840	67.91	156%	199%	222	17.95	47%	59%	175	14.15	78%	99%
Katlakalna	Rīgas patrim.apg.	624	63	87	10.10	131%	12	19.05	44%	57%	43	68.25	178%	232%	8	12.70	70%	92%
Oļaines filiāldr.	Rīgas patrim.apg.	459	74	151	16.12	209%	29	39.19	90%	189%	32	43.24	112%	235%	13	17.57	97%	202%
Piņķu dr.	Rīgas patrim.apg.	1118	88	144	7.87	102%	8	9.09	21%	21%	69	78.41	204%	208%	11	12.50	69%	70%
Salas dr.	Rīgas patrim.apg.	548	64	97	11.68	151%	6	9.38	22%	33%	52	81.25	211%	319%	6	9.38	52%	78%
KOPĀ	Rīgas patrim.apg.	2749	289	479	10.51	136%	55	19.03	44%	60%	196	67.82	176%	240%	38	13.15	72%	99%
KOPĀ	RĪGAS APR.	33018	3301	5991	100	130%	1308	39.62	91%	118%	1508	45.68	119%	154%	485	14.69	81%	105%
Dikļu dr.	4. Rīgas	1326	83	200	6.26	81%	39	46.99	108%	88%	34	40.96	107%	86%	10	12.05	66%	54%
Rubenes	4. Rīgas	1114	95	159	8.53	110%	21	22.11	51%	56%	62	65.26	170%	187%	12	12.63	70%	77%
Straupes	4. Rīgas	3205	196	419	6.12	79%	68	34.69	80%	63%	109	55.61	145%	115%	19	9.69	53%	42%
Umurgas	4. Rīgas	2787	160	303	5.74	74%	47	29.38	68%	50%	82	51.25	133%	99%	31	19.38	107%	79%
Valmieras	4. Rīgas	3451	255	400	7.39	96%	51	200	46%	44%	136	53.33	139%	133%	68	26.67	147%	141%
KOPĀ	4. Rīgas	11883	789	1481	6.64	86%	226	28.64	66%	57%	423	53.61	139%	120%	140	17.74	98%	84%
Alojas dr.	5. Rīgas	2428	132	233	5.44	70%	54	40.91	94%	66%	48	36.36	95%	67%	30	22.73	125%	88%
Liepupes	5. Rīgas	1507	71	118	4.71	61%	13	18.31	42%	26%	43	60.56	158%	96%	15	21.13	116%	71%
Limbažu-Katrīnas	5. Rīgas	2255	190	260	8.43	109%	38	200	46%	50%	123	64.74	168%	184%	29	15.26	84%	92%
Mazsalaca	5. Rīgas	1308	83	164	6.35	82%	21	25.30	58%	48%	24	28.92	75%	62%	38	45.78	252%	208%
Salacas	5. Rīgas	2135	241	346	11.29	146%	87	36.10	83%	122%	45	18.67	49%	71%	109	45.23	249%	365%
KOPĀ	5. Rīgas	9633	717	1121	7.44	96%	213	29.71	68%	66%	283	39.47	103%	99%	221	30.82	170%	164%
Burnieku	6. Rīgas	1938	124	207	6.40	83%	36	29.03	67%	55%	60	48.39	126%	104%	28	22.58	124%	103%
Matišu	6. Rīgas	1846	63	118	3.41	44%	20	31.75	73%	32%	31	49.21	128%	57%	12	19.05	105%	46%
Rūjienas	6. Rīgas	5378	173	261	3.22	42%	45	26.01	60%	25%	72	41.62	108%	45%	56	32.37	178%	74%
KOPĀ	6. Rīgas	9162	360	586	3.93	51%	101	28.06	65%	33%	163	45.28	118%	60%	96	26.67	147%	75%
KOPĀ	VALMIERAS APR.	30678	1866	3188	6.08	79%	540	28.94	67%	53%	869	46.57	121%	95%	457	24.49	135%	106%
KOPĀ	VIDZEME	140545	10850	20064	7.72	100%	4710	43.41	100%	100%	4171	38.44	100%	100%	1969	18.15	100%	100%

Pielikums Nr. 11. No Vidzemes guberņas latviešu apriņķiem izrakstīto zemnieku kārtas piederīgo galamērķu struktūra un pārrakstīto personu skaits pagastos (1858.-1909. gads).¹⁰³

Zemnieku pieraksta vieta (10. dvēseļu revīzijas papildinājums)	Draudze	Draudzes tiesas iecirknis	Kopā pierakstīti 10. dvēseļu revīzijā 1858.g. (vīriešu revīzijas dvēseles)	Izrakstīto kopskaits (bez ģimenes locekļiem), 1858.-1909.g.	Izrakstīto kopskaits (ar uzskaitītajiem ģimenes locekļiem)	Izrakstīto kopskaits pret pierakstīto skaitu 1858.g., % (bez ģimenes loc.)	Izrakstīto % īpatsvara starpība ar vidējo % rādītāju (7.72%)	Uz ārpusguberņas galamērķiem pārrakstīto kopskaits (bez ģim. loc.)	Ārpus guberņas pārrakstīto % īpatsvars no visiem pārrakstītajiem (bez ģimenes loc.)	Ārpus guberņas izrakstīto % īpatsvara starpība ar vidējo % rādītāju (bez ģimenes loc.)(43.41%)	Uz ārpusguberņas galamērķiem pārrakstīto kopskaits (ar ģim. loc.)	Ārpus guberņas pārrakstīto % īpatsvars no visiem pārrakstītajiem (ar ģimenes loc.)	Uz Vidzemes gub. pilsētām pārrakstīto kopskaits (bez ģim. loc.)	Uz pilsētām pārrakstīto % īpatsvars no visiem pārrakstītajiem (bez ģim.loc.)	Uz pilsētām izrakstīto % īpatsvara starpība ar vidējo % rādītāju (bez ģimenes loc.)(38.44%)	Uz Vidzemes gub. pilsētām pārrakstīto kopskaits (ar ģim. loc.)	Uz pilsētām pārrakstīto % īpatsvars no visiem pārrakstītajiem (ar ģimenes loc.)	Profesionālās grupās u.c. iemeslu dēļ pārrakstīto kopskaits (bez ģim. loc.)	Profesionālās grupās u.c. iemeslu dēļ pārrakstīto % no visiem pārrakstītajiem	Profesionālās grupās un citu iemeslu dēļ pārrakstīto % īpatsvara starpība ar vidējo % rādītāju
Drabeši; Āraišu mācītājm.	Āraišu	1. Cēsu	295	25	43	8.47	0.75	6	24.00	-19.41	9	20.93	13	52.00	13.56	28	65.12	6	24.00	5.85
Ieriņu privātm. (Ramotzky)	Āraišu	1. Cēsu	48	2	4	4.17	-3.55	2	1000	56.59	4	1000	0	00	-38.44	0	00	0	00	-18.15
Kārļi (Karlsruhe)	Āraišu	1. Cēsu	252	30	49	11.90	4.18	6	200	-23.41	12	24.49	17	56.67	18.23	30	61.22	7	23.33	5.18
Rāmuļu privātm. (Ramelshof)	Āraišu	1. Cēsu	250	28	40	11.20	3.48	7	25.00	-18.41	10	25.00	20	71.43	32.99	29	72.50	1	3.57	-14.58
Rencēni (Lubbert-Renzen); Inte	Āraišu	1. Cēsu	173	7	13	4.05	-3.67	0	00	-43.41	0	00	6	85.71	47.27	12	92.31	1	14.29	-3.86
Ruckas privātmuiža (Rutzky)	Āraišu	1. Cēsu	159	3	3	1.89	-5.83	0	00	-43.41	0	00	2	66.67	28.23	2	66.67	1	33.33	15.18
Spāres privātmuiža (Sparenhof)	Āraišu	1. Cēsu	313	17	25	5.43	-2.29	1	5.88	-37.53	2	8.00	14	82.35	43.91	21	84.00	2	11.76	-6.39
Cēsu māc.m. (Pastorat Wenden)	Cēsu	1. Cēsu	91	7	7	7.69	-0.3	1	14.29	-29.12	1	14.29	6	85.71	47.27	6	85.71	0	00	-18.15
Cēsu pilsmuiža, Glūdu un Dukuru m. (Gluhde, Duckern)	Cēsu	1. Cēsu	551	49	62	8.89	1.17	5	10.20	-33.21	10	16.13	32	65.31	26.87	40	64.52	12	24.49	6.34
Dubinskas privātm. (Dubinsky)	Cēsu	1. Cēsu	114	48	90	42.11	34.39	14	29.17	-14.24	33	36.67	26	54.17	15.73	49	54.44	8	16.67	-1.48
Jāņmuižas privātm. (Johannenhof)	Cēsu	1. Cēsu	141	6	9	4.26	-3.46	1	16.67	-26.74	4	44.44	2	33.33	-5.11	2	22.22	3	500	31.85
Jurģu muiža (Cēsu pilsētas, Jurgenshof) un Katrīnkalna priv.m. (Cattarinenberg)	Cēsu	1. Cēsu	155	18	24	11.61	3.89	7	38.89	-4.52	9	37.50	8	44.44	6.00	12	500	3	16.67	-1.48
Lenču privātm. (Lenzenhof)	Cēsu	1. Cēsu	266	17	30	6.39	-1.33	4	23.53	-19.88	5	16.67	9	52.94	14.50	21	700	4	23.53	5.38
Liepas privātm. (Lindenhoff)	Cēsu	1. Cēsu	582	40	81	6.87	-0.85	11	27.50	-15.91	41	50.62	18	45.00	6.56	29	35.80	11	27.50	9.35
Meijermuiža, Blusumiža, Kalnamuiža (Meyershof, Blussenhof, Kallenhof priv.)	Cēsu	1. Cēsu	158	27	35	17.09	9.37	2	7.41	-36.00	2	5.71	21	77.78	39.34	29	82.86	4	14.81	-3.34
Priekuļu kroņa m. (Freudenberg)	Cēsu	1. Cēsu	474	24	35	5.06	-2.66	5	20.83	-22.58	13	37.14	9	37.50	-0.94	12	34.29	10	41.67	23.52
Striķu kroņa m. (Strickenhof)	Cēsu	1. Cēsu	190	16	24	8.42	0.70	9	56.25	12.84	17	70.83	4	25.00	-13.44	4	16.67	3	18.75	0.60
Veismaņu un Zeklera privm. (Weissenstein, Secklershof)	Cēsu	1. Cēsu	549	48	65	8.74	1.02	3	6.25	-37.16	7	10.77	26	54.17	15.73	39	600	19	39.58	21.43
Aulas muiža (Aula)	Dzērbenes	1. Cēsu	287	35	66	12.20	4.48	4	11.43	-31.98	11	16.67	27	77.14	38.70	51	77.27	4	11.43	-6.72
Auļukalns (Aulenberg mit Friedrichsruhe)	Dzērbenes	1. Cēsu	160	4	7	2.50	-5.22	1	25.00	-18.41	1	14.29	2	500	11.56	5	71.43	1	25.00	6.85
Drusti (Alt-Drostenhof) un Briņķi (Brinkenhof)	Dzērbenes	1. Cēsu	569	39	60	6.85	-0.87	11	28.21	-15.20	28	46.67	13	33.33	-5.11	17	28.33	15	38.46	20.31
Dzērbene	Dzērbenes	1. Cēsu	672	43	56	6.40	-1.32	13	30.23	-13.18	21	37.50	20	46.51	8.07	24	42.86	10	23.26	5.11
Nēķene (Noetkenshof), Graenhof, Past. Serben	Dzērbenes	1. Cēsu	878	43	48	4.90	-2.82	13	30.23	-13.18	15	31.25	19	44.19	5.75	22	45.83	11	25.58	7.43
Baižkalns (Friedrichshoff)	Raunas	1. Cēsu	394	24	58	6.09	-1.63	7	29.17	-14.24	25	43.10	13	54.17	15.73	29	500	4	16.67	-1.48
Brantu m. (Horstenhoff); Rozes m. (Lubar mit Gresten)	Raunas	1. Cēsu	363	32	54	8.82	1.10	10	31.25	-12.16	17	31.48	18	56.25	17.81	33	61.11	4	12.50	-5.65
Jaunraunas priv.m. (Ronnenburg-Neuhof)	Raunas	1. Cēsu	569	54	95	9.49	1.77	15	27.78	-15.63	33	34.74	29	53.70	15.26	52	54.74	10	18.52	0.37
Launkalne (Launekaln)	Raunas	1. Cēsu	347	28	75	8.07	0.35	14	500	6.59	52	69.33	8	28.57	-9.87	17	22.67	6	21.43	3.28
Lisas privātmuiža (Lissenhof)	Raunas	1. Cēsu	49	8	10	16.33	8.61	3	37.50	-5.91	3	300	4	500	11.56	6	600	1	12.50	-5.65
Mārsnēnu kroņa m. (Marzenhoff)	Raunas	1. Cēsu	480	30	67	6.25	-1.47	5	16.67	-26.74	24	35.82	20	66.67	28.23	38	56.72	5	16.67	-1.48
Raunas pils. (Ronnenburg)	Raunas	1. Cēsu	1930	101	174	5.23	-2.49	41	40.59	-2.82	93	53.45	39	38.61	0.17	60	34.48	21	20.79	2.64
Startu kroņa m. (Sturzenhoff)	Raunas	1. Cēsu	225	14	15	6.22	-1.50	4	28.57	-14.84	4	26.67	5	35.71	-2.73	6	400	5	35.71	17.56
Veselauskas un Pauļu privātm.	Raunas	1. Cēsu	540	65	118	12.04	4.32	37	56.92	13.51	76	64.41	21	32.31	-6.13	35	29.66	7	10.77	-7.38

¹⁰³ Vidzemes guberņas 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

Katrīnas muiža (Catharinenhof)	Ērgļu	4. Cēsu	217	43	108	19.82	12.10	37	86.05	42.64	102	94.44	4	9.30	-29.14	4	3.70	2	4.65	-13.50
Ogres privātmuiža (Ogershof)	Ērgļu	4. Cēsu	659	99	204	15.02	7.30	73	73.74	30.33	175	85.78	13	13.13	-25.31	16	7.84	13	13.13	-5.02
Vējaiva (Fehgen)	Ērgļu	4. Cēsu	272	14	27	5.15	-2.57	6	42.86	-0.55	19	70.37	2	14.29	-24.15	2	7.41	6	42.86	24.71
Hirschen-Helfreichshoff Colonie	Liepkalnes	4. Cēsu	n.z.	133	252	n.z.	n.z.	n.z. 46	34.59	n.z.	108	42.86	n.z. 66	49.62	n.z.	123	48.81	n.z.	n.z.	n.z.
Hirschenhof kronsg. (Irši)	Liepkalnes	4. Cēsu	146	21	36	14.38	6.66	13	61.90	18.49	22	61.11	5	23.81	-14.63	11	30.56	3	14.29	-3.86
Bānūži (Kudling)	Skujenes	4. Cēsu	301	26	52	8.64	0.92	14	53.85	10.44	40	76.92	8	30.77	-7.67	8	15.38	4	15.38	-2.77
Brieži (Hirschenheide)	Skujenes	4. Cēsu	86	6	7	6.98	-0.74	2	33.33	-108	2	28.57	4	66.67	28.23	5	71.43	0	00	-18.15
Eschenhoff kronsg. (Ežu muiža)	Skujenes	4. Cēsu	254	13	29	5.12	-2.60	3	23.08	-20.33	8	27.59	6	46.15	7.71	17	58.62	4	30.77	12.62
Jaunskujene (Neu-Schujen, kronsg.)	Skujenes	4. Cēsu	116	16	28	13.79	6.07	5	31.25	-12.16	9	32.14	11	68.75	30.31	19	67.86	0	00	-18.15
Kaive (Kavenhof)	Skujenes	4. Cēsu	275	21	35	7.64	-08	10	47.62	4.21	22	62.86	10	47.62	9.18	12	34.29	1	4.76	-13.39
Kļavkalnu kroņa m. (Klawekaln)	Skujenes	4. Cēsu	266	31	52	11.65	3.93	6	19.35	-24.06	20	38.46	19	61.29	22.85	26	500	6	19.35	1.20
Kosa (Kosenhoff, kronsg.)	Skujenes	4. Cēsu	508	53	84	10.43	2.71	18	33.96	-9.45	47	55.95	27	50.94	12.50	29	34.52	8	15.09	-3.06
Lode (Lohdenhof)	Skujenes	4. Cēsu	187	10	15	5.35	-2.37	2	200	-23.41	3	200	4	400	1.56	8	53.33	4	400	21.85
Sērmūkši (Sermus)	Skujenes	4. Cēsu	378	58	152	15.34	7.62	43	74.14	30.73	127	83.55	8	13.79	-24.65	18	11.84	7	12.07	-6.08
Skujene (Schujen)	Skujenes	4. Cēsu	265	10	15	3.77	-3.95	6	600	16.59	11	73.33	1	100	-28.44	1	6.67	3	300	11.85
Brinģi (Brinkenhof)	Vecpiebalgas	4. Cēsu	177	7	13	3.95	-3.77	3	42.86	-0.55	9	69.23	2	28.57	-9.87	2	15.38	2	28.57	10.42
Grotzīs (Grothusenof, priv.)	Vecpiebalgas	4. Cēsu	217	3	3	1.38	-6.34	0	00	-43.41	0	00	3	1000	61.56	3	1000	0	00	-18.15
Vecpiebalga (Alt-Pebalg, Pebalg-Orrishof, priv.)	Vecpiebalgas	4. Cēsu	2880	71	95	2.47	-5.25	15	21.13	-22.28	32	33.68	30	42.25	3.81	37	38.95	26	36.62	18.47
Vecpiebalgas māc.m.	Vecpiebalgas	4. Cēsu	87	3	3	3.45	-4.27	1	33.33	-108	1	33.33	2	66.67	28.23	2	66.67	0	00	-18.15
Veļķu privātm. (Hohenbergen)	Vecpiebalgas	4. Cēsu	299	13	30	4.35	-3.37	2	15.38	-28.03	9	300	4	30.77	-7.67	14	46.67	7	53.85	35.70
Tolka (Tolkenhof)	Vestienas	4. Cēsu	371	23	47	6.20	-1.52	16	69.57	26.16	40	85.11	3	13.04	-25.40	3	6.38	4	17.39	-0.76
Vestiena un Devēni, Vestienas mācītājm. (Festen; Dewwen)	Vestienas	4. Cēsu	710	73	146	10.28	2.56	44	60.27	16.86	114	78.08	6	8.22	-30.22	9	6.16	23	31.51	13.36
Viesiena (Fehsen)	Vestienas	4. Cēsu	195	77	146	39.49	31.77	40	51.95	8.54	93	63.70	21	27.27	-11.17	37	25.34	16	20.78	2.63
KOPĀ	Ērgļu dr.	4. Cēsu	2870	356	920	12.40	4.68	268	75.28	31.87	814	88.48	44	12.36	-26.08	62	6.74	44	12.36	-5.79
KOPĀ	Liepkalnes dr.	4. Cēsu	146	21	36	14.38	6.66	13	61.90	18.49	22	61.11	5	23.81	-14.63	11	30.56	3	14.29	-3.86
KOPĀ	Skujenes dr.	4. Cēsu	2636	244	469	9.26	1.54	109	44.67	1.26	289	61.62	98	40.16	1.72	143	30.49	37	15.16	-2.99
KOPĀ	Vecpiebalgas	4. Cēsu	3660	97	144	2.65	-5.07	21	21.65	-21.76	51	35.42	41	42.27	3.83	58	40.28	35	36.08	17.93
KOPĀ	Vestienas dr.	4. Cēsu	1276	173	339	13.56	5.84	100	57.80	14.39	247	72.86	30	17.34	-21.10	49	14.45	43	24.86	6.71
	KOPĀ	4. Cēsu	10588	891	1908	8.42	0.70	511	57.35	13.94	1423	74.58	218	24.47	-13.97	323	16.93	162	18.18	03
	KOPĀ	CĒSU APR.	44755	3155	5964	7.05	-0.67	1450	45.96	2.55	3758	63.01	957	30.33	-8.11	1456	24.41	748	23.71	5.56
Alūksnes pil.; Doremoise (Marienburg, Doremoise)	Alūksnes	5. Cēsu	710	80	188	11.27	3.55	67	83.75	40.34	173	92.02	10	12.50	-25.94	12	6.38	3	3.75	-14.40
Ate (Ottenhoff priv.)	Alūksnes	5. Cēsu	269	19	25	7.06	-0.66	6	31.58	-11.83	10	400	10	52.63	14.19	12	48.00	3	15.79	-2.36
Ilzene (Ilsen)	Alūksnes	5. Cēsu	522	24	35	4.60	-3.12	6	25.00	-18.41	10	28.57	18	75.00	36.56	25	71.43	0	00	-18.15
Kalnāmuiža (Kalmemoise)	Alūksnes	5. Cēsu	688	36	67	5.23	-2.49	19	52.78	9.37	43	64.18	14	38.89	0.45	21	31.34	3	8.33	-9.82
Kolbergis (Goldbeck) un Beja (Beyenhof)	Alūksnes	5. Cēsu	781	108	251	13.83	6.11	96	88.89	45.48	236	94.02	7	6.48	-31.96	10	3.98	5	4.63	-13.52
Mālupe un Ermani (Malup; Hermanshoff)	Alūksnes	5. Cēsu	953	134	380	14.06	6.34	122	91.04	47.63	365	96.05	11	8.21	-30.23	14	3.68	1	0.75	-17.40
Šlukums (Schlukum)	Alūksnes	5. Cēsu	111	8	8	7.21	-0.51	3	37.50	-5.91	3	37.50	5	62.50	24.06	5	62.50	0	00	-18.15
Vecannas, Jaunannas priv.m., Alūksnes māc.m.	Alūksnes	5. Cēsu	740	119	275	16.08	8.36	100	84.03	40.62	253	92.00	16	13.45	-24.99	19	6.91	3	2.52	-15.63
Ziemi (Semershoff)	Alūksnes	5. Cēsu	308	50	138	16.23	8.51	41	82.00	38.59	124	89.86	6	12.00	-26.44	11	7.97	3	6.00	-12.15
Ape (Hoppenhoff)	Opekālņa	5. Cēsu	186	19	45	10.22	2.50	14	73.68	30.27	40	88.89	5	26.32	-12.12	5	11.11	0	00	-18.15
Jaunlaicene (Neu-Laitzen), Repjalkalna (Reppekaln), Lūšu psm. (Luxenhof)	Opekālņa	5. Cēsu	1219	138	306	11.32	3.60	98	71.01	27.60	237	77.45	36	26.09	-12.35	65	21.24	4	2.90	-15.25
Kometu, Romeškalna privm. Opekālņa māc.m. (Schreibershof, Romeškaln, Oppekaln)	Opekālņa	5. Cēsu	283	58	114	20.49	12.77	41	70.69	27.28	96	84.21	16	27.59	-10.85	17	14.91	1	1.72	-16.43
Kronlaicenes (Klein Laitzen, kronsg)	Opekālņa	5. Cēsu	252	30	66	11.90	4.18	25	83.33	39.92	58	87.88	4	13.33	-25.11	7	10.61	1	3.33	-14.82
Māriņkalna privātm. (Marienstein)	Opekālņa	5. Cēsu	332	36	95	10.84	3.12	26	72.22	28.81	82	86.32	10	27.78	-10.66	13	13.68	0	00	-18.15
Veclaicene (Alt Laitzen)	Opekālņa	5. Cēsu	665	88	261	13.23	5.51	68	77.27	33.86	233	89.27	16	18.18	-20.26	24	9.20	4	4.55	-13.60
KOPĀ	Alūksnes dr.	5. Cēsu	5082	578	1367	11.37	3.65	460	79.58	36.17	1217	89.03	97	16.78	-21.66	129	9.44	21	3.63	-14.52
KOPĀ	Opekālņa dr.	5. Cēsu	2937	369	887	12.56	4.84	272	73.71	30.30	746	84.10	87	23.58	-14.86	131	14.77	10	2.71	-15.44
	KOPĀ	5. Cēsu	8019	947	2254	11.81	4.09	732	77.30	33.89	1963	87.09	184	19.43	-19.01	260	11.54	31	3.27	-14.88
Bormanī (Treppenof mit Darsen)	Gaujienas	6. Cēsu	483	25	37	5.18	-2.54	13	52.00	8.59	21	56.76	9	36.00	-2.44	13	35.14	3	12.00	-6.15
Gaujiena un Grundzāle (Adsel Schl., Grundsahl)	Gaujienas	6. Cēsu	1114	69	141	6.19	-1.53	23	33.33	-108	80	56.74	38	55.07	16.63	53	37.59	8	11.59	-6.56
Zvārtavas un Luturu m. (Adsel Schwarzhoff, Adsel Luttershoff)	Gaujienas	6. Cēsu	503	39	71	7.75	03	9	23.08	-20.33	40	56.34	28	71.79	33.35	29	40.85	2	5.13	-13.02
Aumeistari, Zaki un Loberģi (Serbigal,	Palsmanes	6. Cēsu	1029	54	124	5.25	-2.47	22	40.74	-2.67	88	70.97	24	44.44	6.00	28	22.58	8	14.81	-3.34

Augustenthal, Blumberghof)																				
Mēru privātmuiža (Mehrhoff)	Palsmanes	6. Cēsu	323	23	35	7.12	-0.60	5	21.74	-21.67	14	400	17	73.91	35.47	20	57.14	1	4.35	-13.80
Palsmanes un Vizlas privātm. (Palzmar mit Friedrichshof)	Palsmanes	6. Cēsu	950	75	120	7.89	0.17	44	58.67	15.26	89	74.17	23	30.67	-7.77	23	19.17	8	10.67	-7.48
Bikšēja (Wilkenpahlen priv.)	Smiltenes	6. Cēsu	86	16	22	18.60	10.88	7	43.75	0.34	8	36.36	6	37.50	-0.94	11	500	3	18.75	0.60
Bilska un Jaunbilska (Bilskenhof), Pāpiņi (Papenhof), Raudiņa (Raudenhof), Bāntūži (Bahnus), Zeltiņi (Seltin)	Smiltenes	6. Cēsu	658	47	70	7.14	-0.58	12	25.53	-17.88	25	35.71	25	53.19	14.75	35	500	10	21.28	3.13
Blomu kroņa m. (Blumenhof)	Smiltenes	6. Cēsu	643	49	73	7.62	-0.10	20	40.82	-2.59	37	50.68	27	55.10	16.66	34	46.58	2	4.08	-14.07
Smiltenes pils.priv., Ikšele, Cērtene (Schl.Smiltin; Uexkullshof, Zehrten)	Smiltenes	6. Cēsu	1997	206	277	10.32	2.60	141	68.45	25.04	207	74.73	54	26.21	-12.23	59	21.30	11	5.34	-12.81
KOPĀ	Gaujienas dr.	6. Cēsu	2100	133	249	6.33	-1.39	45	33.83	-9.58	141	56.63	75	56.39	17.95	95	38.15	13	9.77	-8.38
KOPĀ	Palsmanes dr.	6. Cēsu	2302	152	279	6.60	-1.12	71	46.71	3.30	191	68.46	64	42.11	3.67	71	25.45	17	11.18	-6.97
KOPĀ	Smiltenes dr.	6. Cēsu	3384	318	442	9.40	1.68	180	56.60	13.19	277	62.67	112	35.22	-3.22	139	31.45	26	8.18	-9.97
	KOPĀ	6. Cēsu	7786	603	970	7.74	02	296	49.09	5.68	609	62.78	251	41.63	3.19	305	31.44	56	9.29	-8.86
Auguliena (Augull, Roseneck)	Gulbenes-Lejas	7. Cēsu	295	19	27	6.44	-1.28	7	36.84	-6.57	14	51.85	12	63.16	24.72	13	48.15	0	00	-18.15
Jaungulbene (Neu-Schwanenburg)	Gulbenes-Lejas	7. Cēsu	1103	75	184	6.80	-0.92	52	69.33	25.92	157	85.33	10	13.33	-25.11	14	7.61	13	17.33	-0.82
Lejasmuiža, kroņa (Aahoff)	Gulbenes-Lejas	7. Cēsu	833	56	68	6.72	-1.00	20	35.71	-7.70	29	42.65	27	48.21	9.77	30	44.12	9	16.07	-2.08
Litene (Lettin, priv.)	Gulbenes-Lejas	7. Cēsu	766	42	98	5.48	-2.24	30	71.43	28.02	84	85.71	4	9.52	-28.92	6	6.12	8	19.05	0.90
Naglienas un Beļavas privātm. (Wasilisa; Kortenhof)	Gulbenes-Lejas	7. Cēsu	695	33	46	4.75	-2.97	16	48.48	5.07	26	56.52	15	45.45	7.01	18	39.13	2	6.06	-12.09
Stāmeriena (Stomersee)	Gulbenes-Lejas	7. Cēsu	684	44	78	6.43	-1.29	26	59.09	15.68	57	73.08	14	31.82	-6.62	17	21.79	4	9.09	-9.06
Vecgulbenes un Blomes privm. (Alt Schwanenburg, Blumenhof)	Gulbenes-Lejas	7. Cēsu	1225	89	206	7.27	-0.45	62	69.66	26.25	172	83.50	20	22.47	-15.97	27	13.11	7	7.87	-10.28
Aduliena (Adlehn m. Charlottenhaen)	Tirzas	7. Cēsu	663	26	53	3.92	-3.80	12	46.15	2.74	30	56.60	8	30.77	-7.67	17	32.08	6	23.08	4.93
Druviena	Tirzas	7. Cēsu	549	25	43	4.55	-3.17	10	400	-3.41	28	65.12	9	36.00	-2.44	9	20.93	6	24.00	5.85
Mālu m.(Mahlenhoff)	Tirzas	7. Cēsu	145	9	10	6.21	-1.51	2	22.22	-21.19	3	300	7	77.78	39.34	7	700	0	00	-18.15
Sikši (Vaucluse)	Tirzas	7. Cēsu	129	4	8	3.10	-4.62	1	25.00	-18.41	5	62.50	3	75.00	36.56	3	37.50	0	00	-18.15
Sinoles privātmuiža (Sinohlen)	Tirzas	7. Cēsu	324	12	19	3.70	-4.02	2	16.67	-26.74	6	31.58	6	500	11.56	9	47.37	4	33.33	15.18
Tirza un Tirzas māc.m.	Tirzas	7. Cēsu	655	24	39	3.66	-4.06	7	29.17	-14.24	19	48.72	7	29.17	-9.27	10	25.64	10	41.67	23.52
KOPĀ	Gulbenes-Lejas dr.	7. Cēsu	5601	358	707	6.39	-1.33	213	59.50	16.09	539	76.24	102	28.49	-9.95	125	17.68	43	12.01	-6.14
KOPĀ	Tirzas dr.	7. Cēsu	2465	100	172	4.06	-3.66	34	34.00	-9.41	91	52.91	40	400	1.56	55	31.98	26	26.00	7.85
	KOPĀ	7. Cēsu	8066	458	879	5.68	-2.04	247	53.93	10.52	630	71.67	142	31.00	-7.44	180	20.48	69	15.07	-3.08
Ērgemes pils.m.un mācītm. (Ermes)	Ērgemes	8. Cēsu	462	26	31	5.63	-2.09	3	11.54	-31.87	7	22.58	10	38.46	02	11	35.48	13	500	31.85
Jaunkārķi, priv. (Neu-Karkell)	Ērgemes	8. Cēsu	489	13	19	2.66	-5.06	4	30.77	-12.64	4	21.05	7	53.85	15.41	13	68.42	2	15.38	-2.77
Omuļi (Homeln)	Ērgemes	8. Cēsu	265	12	19	4.53	-3.19	3	25.00	-18.41	10	52.63	6	500	11.56	6	31.58	3	25.00	6.85
Pedeles un Jaunāsmuižas privātm. (Peddeln; Ermes Neuohf)	Ērgemes	8. Cēsu	226	8	8	3.54	-4.18	0	00	-43.41	0	00	4	500	11.56	4	500	4	500	31.85
Turna (Turneshof)	Ērgemes	8. Cēsu	307	8	8	2.61	-5.11	0	00	-43.41	0	00	3	37.50	-0.94	3	37.50	5	62.50	44.35
Veckārķi (Alt Karkell)	Ērgemes	8. Cēsu	404	15	25	3.71	-4.01	4	26.67	-16.74	6	24.00	9	600	21.56	17	68.00	2	13.33	-4.82
Ēvele (Alt-Wohlfart) un Ēveles māc.m.	Ēveles	8. Cēsu	378	45	88	11.90	4.18	19	42.22	-1.19	61	69.32	21	46.67	8.23	22	25.00	5	11.11	-7.04
Jaunjērcēni (Wohlfartslinde)	Ēveles	8. Cēsu	214	10	16	4.67	-3.05	4	400	-3.41	10	62.50	4	400	1.56	4	25.00	2	200	1.85
Keižu privātm. (Keysen)	Ēveles	8. Cēsu	349	30	39	8.60	0.88	14	46.67	3.26	22	56.41	14	46.67	8.23	15	38.46	2	6.67	-11.48
Kemere (Kemmershof)	Ēveles	8. Cēsu	206	14	14	6.80	-0.92	4	28.57	-14.84	4	28.57	8	57.14	18.70	8	57.14	2	14.29	-3.86
Ķempi (Kempen)	Ēveles	8. Cēsu	95	6	6	6.32	-1.40	0	00	-43.41	0	00	6	1000	61.56	6	1000	0	00	-18.15
Vecjērcēni (Neu Wohlfart)	Ēveles	8. Cēsu	193	15	25	7.77	05	7	46.67	3.26	14	56.00	5	33.33	-5.11	8	32.00	3	200	1.85
Burga (Borrishof)	Lugažu	8. Cēsu	160	8	9	5.00	-2.72	1	12.50	-30.91	2	22.22	5	62.50	24.06	5	55.56	2	25.00	6.85
Lugažu privātmuiža un māc.m. (Luhde)	Lugažu	8. Cēsu	690	77	93	11.16	3.44	4	5.19	-38.22	5	5.38	44	57.14	18.70	59	63.44	29	37.66	19.51
Dutka (Dutkenshof)	Trikātas	8. Cēsu	166	5	5	3.01	-4.71	1	200	-23.41	1	200	2	400	1.56	2	400	2	400	21.85
Jaunbrenčuļi (Neu-Wrangelschhof)	Trikātas	8. Cēsu	269	10	20	3.72	-4.00	4	400	-3.41	14	700	4	400	1.56	4	200	2	200	1.85
Jaunvāle (Neu Sackenhof) un Cempi (Zempen)	Trikātas	8. Cēsu	278	26	44	9.35	1.63	8	30.77	-12.64	26	59.09	9	34.62	-3.82	9	20.45	9	34.62	16.47
Lipskalna bruņniec.muiža (Lipskaln)	Trikātas	8. Cēsu	239	8	11	3.35	-4.37	3	37.50	-5.91	6	54.55	4	500	11.56	4	36.36	1	12.50	-5.65
Lubu bruņniecības muiža (Lubbenhof)	Trikātas	8. Cēsu	185	6	14	3.24	-4.48	2	33.33	-108	4	28.57	2	33.33	-5.11	8	57.14	2	33.33	15.18
Plāņu bruņniec.muiža (Planhof)	Trikātas	8. Cēsu	372	18	45	4.84	-2.88	8	44.44	1.03	35	77.78	7	38.89	0.45	7	15.56	3	16.67	-1.48
Tiepele (Wittkopshoff)	Trikātas	8. Cēsu	180	10	16	5.56	-2.16	7	700	26.59	13	81.25	2	200	-18.44	2	12.50	1	100	-8.15

Trikātas brūņniec.muiža (Trikaten Schl.)	Trikātas	8. Cēsu	488	28	65	5.74	-1.98	7	25.00	-18.41	30	46.15	12	42.86	4.42	26	400	9	32.14	13.99
Trikātas māc.m. (Pastorat Trikaten)	Trikātas	8. Cēsu	87	5	10	5.75	-1.97	2	400	-3.41	7	700	0	00	-38.44	0	00	3	600	41.85
Vecbrēņuju brūņniec.m. (Alt-Wrangelshof)	Trikātas	8. Cēsu	357	21	46	5.88	-1.84	6	28.57	-14.84	21	45.65	13	61.90	23.46	23	500	2	9.52	-8.63
Vecvāles kroņa m. (Alt Sackenhoff)	Trikātas	8. Cēsu	129	5	12	3.88	-3.84	3	600	16.59	10	83.33	1	200	-18.44	1	8.33	1	200	1.85
Vijciema brūņniec.muiža (Wiezemhoff)	Trikātas	8. Cēsu	799	40	70	5.01	-2.71	13	32.50	-10.91	34	48.57	20	500	11.56	29	41.43	7	17.50	-0.65
Alexandershof,Friedrichshof,Wichmannsh of,Engelhardtshof,Past.Walk	Valkas	8. Cēsu	236	51	60	21.61	13.89	6	11.76	-31.65	7	11.67	38	74.51	36.07	46	76.67	7	13.73	-4.42
KOPĀ	Ērgemes dr.	8. Cēsu	2153	82	110	3.81	-3.91	14	17.07	-26.34	27	24.55	39	47.56	9.12	54	49.09	29	35.37	17.22
KOPĀ	Ēveles dr.	8. Cēsu	1435	120	188	8.36	0.64	48	400	-3.41	111	59.04	58	48.33	9.89	63	33.51	14	11.67	-6.48
KOPĀ	Lugažu dr.	8. Cēsu	850	85	102	100	2.28	5	5.88	-37.53	7	6.86	49	57.65	19.21	64	62.75	31	36.47	18.32
KOPĀ	Trikātas dr.	8. Cēsu	3549	182	358	5.13	-2.59	64	35.16	-8.25	201	56.15	76	41.76	3.32	115	32.12	42	23.08	4.93
KOPĀ	Valkas dr.	8. Cēsu	236	51	60	21.61	13.89	6	11.76	-31.65	7	11.67	38	74.51	36.07	46	76.67	7	13.73	-4.42
	KOPĀ	8. Cēsu	8223	520	818	6.32	-1.40	137	26.35	-17.06	353	43.15	260	500	11.56	342	41.81	123	23.65	5.50
	KOPĀ	VALKA S APR.	32094	2528	4921	7.88	0.16	1412	55.85	12.44	3555	72.24	837	33.11	-5.33	1087	22.09	279	11.04	-7.11
Ādaži (Aahof, Neuermuhle)	Ādažu	1. Rīgas	556	19	19	3.42	-4.30	0	00	-43.41	0	00	18	94.74	56.30	18	94.74	1	5.26	-12.89
Ādažu (Neuermuhlen) māc.m.	Ādažu	1. Rīgas	20	4	5	200	12.28	0	00	-43.41	0	00	4	1000	61.56	5	1000	0	00	-18.15
Bērgi (Bergshoff)	Ādažu	1. Rīgas	114	11	11	9.65	1.93	1	9.09	-34.32	1	9.09	9	81.82	43.38	9	81.82	1	9.09	-9.06
Carnikava (Zarnikau)	Ādažu	1. Rīgas	290	70	94	24.14	16.42	46	65.71	22.30	64	68.09	19	27.14	-11.30	25	26.60	5	7.14	-11.01
Remberģi, Alderi, Stāle (Ringenberg, Hollershof, Stahlenhof)	Ādažu	1. Rīgas	286	18	29	6.29	-1.43	0	00	-43.41	0	00	18	1000	61.56	29	1000	0	00	-18.15
Allaži (Allasch, Past.Allasch, Pullendorf, Planup)	Allažu	1. Rīgas	756	28	47	3.70	-4.02	4	14.29	-29.12	16	34.04	18	64.29	25.85	25	53.19	6	21.43	3.28
Hinzenberg (Inčukalns) mit Wangasch	Allažu	1. Rīgas	367	30	47	8.17	0.45	4	13.33	-308	13	27.66	25	83.33	44.89	33	70.21	1	3.33	-14.82
Jūdažu privātm (Judasch)	Allažu	1. Rīgas	254	11	24	4.33	-3.39	4	36.36	-7.05	17	70.83	7	63.64	25.20	7	29.17	0	00	-18.15
Bolderāja, Krāmeri, Hapaka m.u.c.priv. (Aahacken/Bolderaa, Kraemershof, Happackshof, Kronmannshof,Gouvernementshof)	Daugavgrīvas	1. Rīgas	159	81	121	50.94	43.22	12	14.81	-28.60	41	33.88	32	39.51	1.07	43	35.54	37	45.68	27.53
Bulji (Bullen), priv.	Daugavgrīvas	1. Rīgas	77	9	11	11.69	3.97	0	00	-43.41	0	00	2	22.22	-16.22	4	36.36	7	77.78	59.63
Voleru, Oldenburgas, Lambārtes priv.m. (Wohlershof, Oldenburgshof, Lambertshof)	Daugavgrīvas	1. Rīgas	64	119	138	185.9	178.2	54	45.38	1.97	62	44.93	63	52.94	14.50	74	53.62	2	1.68	-16.47
Dole-Lucavsala (Dahlen, Bellenhof, Lutzauholm)	Doles	1. Rīgas	735	69	101	9.39	1.67	14	20.29	-23.12	34	33.66	51	73.91	35.47	63	62.38	4	5.80	-12.35
Ķekavas un Pulkarnes privātm. (Keekau, Pulkarn)	Doles	1. Rīgas	403	19	55	4.71	-3.01	9	47.37	3.96	34	61.82	10	52.63	14.19	21	38.18	0	00	-18.15
Lēdmanes privātm. (Ledemannshof)	Lielvārdes	1. Rīgas	369	14	33	3.79	-3.93	5	35.71	-7.70	20	60.61	5	35.71	-2.73	9	27.27	4	28.57	10.42
Lieljūprava (Gross Jungfernhof)	Lielvārdes	1. Rīgas	884	37	42	4.19	-3.53	23	62.16	18.75	28	66.67	10	27.03	-11.41	10	23.81	4	10.81	-7.34
Lielvārde (Schloss Lennenwarden)	Lielvārdes	1. Rīgas	756	50	107	6.61	-1.11	33	66.00	22.59	85	79.44	8	16.00	-22.44	12	11.21	9	18.00	-0.15
Lielvārdes māc.m.	Lielvārdes	1. Rīgas	84	8	18	9.52	1.80	6	75.00	31.59	14	77.78	2	25.00	-13.44	4	22.22	0	00	-18.15
Rembates privātm. (Rigmundshof)	Lielvārdes	1. Rīgas	764	65	84	8.51	0.79	47	72.31	28.90	64	76.19	9	13.85	-24.59	10	11.90	9	13.85	-4.30
Endzeļu kroņa m. (Henselshoff)	Ropažu	1. Rīgas	100	9	14	9.00	1.28	0	00	-43.41	0	00	9	100	61.56	14	100	0	00	-18.15
Ropažu privātmuiža (Rodenpois)	Ropažu	1. Rīgas	1118	160	235	14.31	6.59	20	12.50	-30.91	39	16.60	122	76.25	37.81	178	75.74	18	11.25	-6.90
Salaspils (Kirchholm)	Salaspils	1. Rīgas	400	31	40	7.75	0.3	11	35.48	-7.93	19	47.50	19	61.29	22.85	20	500	1	3.23	-14.92
Stopiņu privātmuiža (Stopinshoff)	Salaspils	1. Rīgas	240	19	26	7.92	0.20	2	10.53	-32.88	2	7.69	16	84.21	45.77	23	88.46	1	5.26	-12.89
Ulbrokas un Jugla (Stubbensee; Jaegelmuhle)	Salaspils	1. Rīgas	214	43	63	209	12.37	7	16.28	-27.13	17	26.98	36	83.72	45.28	46	73.02	0	00	-18.15
Bulduri (Bilderlingshoff)	Slokas	1. Rīgas	100	17	27	17.00	9.28	0	00	-43.41	0	00	11	64.71	26.27	21	77.78	6	35.29	17.14
Pavasara un Braņkuciema privm. (Pawassern, Franckendorf)	Slokas	1. Rīgas	193	46	64	23.83	16.11	0	00	-43.41	0	00	42	91.30	52.86	60	93.75	4	8.70	-9.45
Slokas kroņa muiža (Amt Schlock); Ragaciems, Kaugurciems	Slokas	1. Rīgas	677	86	113	12.70	4.98	2	2.33	-41.08	2	1.77	69	80.23	41.79	96	84.96	15	17.44	-0.71
Slokas mācītājmuiža un Valteri (Schlock; Waltershof)	Slokas	1. Rīgas	39	18	24	46.15	38.43	5	27.78	-15.63	6	25.00	12	66.67	28.23	17	70.83	1	5.56	-12.59
KOPĀ	Ādažu dr.	1. Rīgas	1266	122	158	9.64	1.92	47	38.52	-4.89	65	41.14	68	55.74	17.30	86	54.43	7	5.74	-12.41
KOPĀ	Allažu dr.	1. Rīgas	1377	69	118	5.01	-2.71	12	17.39	-26.02	46	38.98	50	72.46	34.02	65	55.08	7	10.14	-8.01
KOPĀ	Daugavgrīvas	1. Rīgas	300	209	270	69.67	61.95	66	31.58	-11.83	103	38.15	97	46.41	7.97	121	44.81	46	22.01	3.86
KOPĀ	Doles dr.	1. Rīgas	1138	88	156	7.73	0.1	23	26.14	-17.27	68	43.59	61	69.32	30.88	84	53.85	4	4.55	-13.60
KOPĀ	Lielvārdes dr.	1. Rīgas	2857	174	284	6.09	-1.63	114	65.52	22.11	211	74.30	34	19.54	-18.90	45	15.85	26	14.94	-3.21
KOPĀ	Ropažu dr.	1. Rīgas	1218	169	249	13.88	6.16	20	11.83	-31.58	39	15.66	131	77.51	39.07	192	77.11	18	10.65	-7.50
KOPĀ	Salaspils dr.	1. Rīgas	854	93	129	10.89	3.17	20	21.51	-21.90	38	29.46	71	76.34	37.90	89	68.99	2	2.15	-16.00

KOPĀ	Slokas dr.	1. Rīgas	1009	167	228	16.55	8.83	7	4.19	-39.22	8	3.51	134	80.24	41.80	194	85.09	26	15.57	-2.58
	KOPĀ	1. Rīgas	10019	1091	1592	10.89	3.17	309	28.32	-15.09	578	36.31	646	59.21	20.77	876	55.03	136	12.47	-5.68
Bīriņi (Koltzen), Eikaži (Eykasch), Pēterupes māc.m. (Peterskapelle)	Krimuldas	2. Rīgas	716	86	95	12.01	4.29	11	12.79	-30.62	11	11.58	51	59.30	20.86	60	63.16	24	27.91	9.76
Jērkules kroņa m. (Jerkull)	Krimuldas	2. Rīgas	178	19	20	10.67	2.95	2	10.53	-32.88	2	100	16	84.21	45.77	17	85.00	1	5.26	-12.89
Pabaži (Pabbasch mit Pempern)	Krimuldas	2. Rīgas	551	59	87	10.71	2.99	10	16.95	-26.46	22	25.29	37	62.71	24.27	53	60.92	12	20.34	2.19
Akenstaka un Mūrmuiža (Klingenberg, Muremoise priv.)	Mālpils	2. Rīgas	203	10	16	4.93	-2.79	3	300	-13.41	6	37.50	7	700	31.56	10	62.50	0	00	-18.15
Mālpils, Vites, Vibrokas, Bukas, Kniedīņu privātm. (Lemburg Schl., Suddenhof, Suddenbach, Kaltenbrunn), Mālpils māc.m.	Mālpils	2. Rīgas	1307	90	210	6.89	-0.83	33	36.67	-6.74	118	56.19	46	51.11	12.67	81	38.57	11	12.22	-5.93
Kartūžu privātm. (Schoen-Eck)	Nītaures	2. Rīgas	126	4	4	3.17	-4.55	0	00	-43.41	0	00	4	1000	61.56	4	1000	0	00	-18.15
Mores un Eglēnu privātm. (Moritzberg; Graenshof)	Nītaures	2. Rīgas	485	29	57	5.98	-1.74	8	27.59	-15.82	23	40.35	15	51.72	13.28	28	49.12	6	20.69	2.54
Sigulda, Lorupmuiža, Siguldas māc.m. (Segewold; Kronenberg)	Siguldas	2. Rīgas	655	70	106	10.69	2.97	9	12.86	-30.55	20	18.87	45	64.29	25.85	66	62.26	16	22.86	4.71
Skulte (Adiamunde)	Skultes	2. Rīgas	950	77	101	8.11	0.39	6	7.79	-35.62	19	18.81	35	45.45	7.01	46	45.54	36	46.75	28.60
Aijaži (Ayasch)	Turaidas-Lēdurgas	2. Rīgas	234	20	28	8.55	0.83	0	00	-43.41	0	00	19	95.00	56.56	27	96.43	1	5.00	-13.15
Igate un Gārsmuiža (Idsel mit Garschenhof)	Turaidas-Lēdurgas	2. Rīgas	310	14	20	4.52	-3.20	0	00	-43.41	0	00	12	85.71	47.27	18	900	2	14.29	-3.86
Incieni (Inzeem mit Krudnershof)	Turaidas-Lēdurgas	2. Rīgas	429	44	65	10.26	2.54	3	6.82	-36.59	3	4.62	39	88.64	50.20	60	92.31	2	4.55	-13.60
Lēdurgas un Lodes privātmuižas (Loddiger; Lohdenhof)	Turaidas-Lēdurgas	2. Rīgas	556	81	139	14.57	6.85	15	18.52	-24.89	39	28.06	53	65.43	26.99	87	62.59	13	16.05	-2.10
Turaidas pilsmuiža, priv. (Treyden)	Turaidas-Lēdurgas	2. Rīgas	582	40	44	6.87	-0.85	2	5.00	-38.41	3	6.82	33	82.50	44.06	36	81.82	5	12.50	-5.65
Vidrižu un Barauskas privm. (Widdrisch mit Barowsky)	Turaidas-Lēdurgas	2. Rīgas	377	41	44	10.88	3.16	2	4.88	-38.53	2	4.55	32	78.05	39.61	35	79.55	7	17.07	-1.08
KOPĀ	Krimuldas dr.	2. Rīgas	1445	164	202	11.35	3.63	23	14.02	-29.39	35	17.33	104	63.41	24.97	130	64.36	37	22.56	4.41
KOPĀ	Mālpils dr.	2. Rīgas	1510	100	226	6.62	-1.10	36	36.00	-7.41	124	54.87	53	53.00	14.56	91	40.27	11	11.00	-7.15
KOPĀ	Nītaures dr.	2. Rīgas	611	33	61	5.40	-2.32	8	24.24	-19.17	23	37.70	19	57.58	19.14	32	52.46	6	18.18	0.3
KOPĀ	Siguldas dr.	2. Rīgas	655	70	106	10.69	2.97	9	12.86	-30.55	20	18.87	45	64.29	25.85	66	62.26	16	22.86	4.71
KOPĀ	Skultes dr.	2. Rīgas	950	77	101	8.11	0.39	6	7.79	-35.62	19	18.81	35	45.45	7.01	46	45.54	36	46.75	28.60
KOPĀ	Turaidas-Lēdurgas dr.	2. Rīgas	2488	240	340	9.65	1.93	22	9.17	-34.24	47	13.82	188	78.33	39.89	263	77.35	30	12.50	-5.65
	KOPĀ	2. Rīgas	7659	684	1036	8.93	1.21	104	15.20	-28.21	268	25.87	444	64.91	26.47	628	60.62	136	19.88	1.73
Aizkraukle (Ascheraden Schloss)	Aizkraukles	3. Rīgas	704	56	63	7.95	0.23	38	67.86	24.45	44	69.84	14	25.00	-13.44	15	23.81	4	7.14	-11.01
Skrīveru un Vinkelmaņa privātm. (Roemershof, Winkelmannshof)	Aizkraukles	3. Rīgas	891	66	178	7.41	-0.31	45	68.18	24.77	155	87.08	12	18.18	-20.26	14	7.87	9	13.64	-4.51
Bērmuiža (Bersehoff priv.)	Jaunpils (Zaubes)	3. Rīgas	417	41	96	9.83	2.11	24	58.54	15.13	78	81.25	9	21.95	-16.49	10	10.42	8	19.51	1.36
Jaunpils un Zērbiņi (Jurgensburg Schl. U. Strombergshof)	Jaunpils (Zaubes)	3. Rīgas	701	120	208	17.12	9.40	69	57.50	14.09	152	73.08	20	16.67	-21.77	25	12.02	31	25.83	7.68
Klīģenes privātm. (Gustavsberg)	Jaunpils (Zaubes)	3. Rīgas	111	23	54	20.72	13.00	19	82.61	39.20	49	90.74	4	17.39	-21.05	5	9.26	0	00	-18.15
Slīpes privātmuiža (Schliepenhof)	Jaunpils (Zaubes)	3. Rīgas	122	4	6	3.28	-4.44	2	500	6.59	2	33.33	2	500	11.56	4	66.67	0	00	-18.15
Atradze un Bilstiņi (Attradsen, Bilsteinshof)	Kokneses	3. Rīgas	211	22	48	10.43	2.71	17	77.27	33.86	43	89.58	2	9.09	-29.35	2	4.17	3	13.64	-4.51
Jaunbebru privātm. (Neu-Bewershof)	Kokneses	3. Rīgas	505	112	329	22.18	14.46	91	81.25	37.84	289	87.84	18	16.07	-22.37	37	11.25	3	2.68	-15.47
Kokneses māc.m.	Kokneses	3. Rīgas	72	5	21	6.94	-0.78	3	600	16.59	19	90.48	0	00	-38.44	0	00	2	400	21.85
Kokneses pilsmuiža (Kokenhusen)	Kokneses	3. Rīgas	896	127	297	14.17	6.45	85	66.93	23.52	254	85.52	16	12.60	-25.84	17	5.72	26	20.47	2.32
Krapes privātmuiža (Kroppenhof)	Kokneses	3. Rīgas	546	28	78	5.13	-2.59	18	64.29	20.88	62	79.49	6	21.43	-17.01	12	15.38	4	14.29	-3.86
Pasta privātm. (Clauenstein)	Kokneses	3. Rīgas	190	7	12	3.68	-4.04	4	57.14	13.73	9	75.00	1	14.29	-24.15	1	8.33	2	28.57	10.42
Radalka (Glauenhoff mit Aulitziem)	Kokneses	3. Rīgas	48	1	3	2.08	-5.64	1	1000	56.59	3	1000	0	00	-38.44	0	00	0	00	-18.15
Stukmaņu privātm. (Stockmannshof)	Kokneses	3. Rīgas	983	72	166	7.32	-0.40	56	77.78	34.37	146	87.95	9	12.50	-25.94	13	7.83	7	9.72	-8.43
Vecbebru privātm. (Alt Bewershoff)	Kokneses	3. Rīgas	462	111	346	24.03	16.31	99	89.19	45.78	329	95.09	8	7.21	-31.23	8	2.31	4	3.60	-14.55
Viskalu kroņa m. (Ramdan)	Kokneses	3. Rīgas	261	20	52	7.66	-0.6	13	65.00	21.59	45	86.54	1	5.00	-33.44	1	1.92	6	300	11.85
Aderkaši (Fistehlen)	Madlienas	3. Rīgas	442	52	113	11.76	4.04	31	59.62	16.21	91	80.53	7	13.46	-24.98	8	7.08	14	26.92	8.77
Essen (Lielāmuiža)	Madlienas	3. Rīgas	278	15	35	5.40	-2.32	10	66.67	23.26	25	71.43	2	13.33	-25.11	7	200	3	200	1.85
Fehren (Vērene)	Madlienas	3. Rīgas	199	14	28	7.04	-0.68	6	42.86	-0.55	17	60.71	6	42.86	4.42	9	32.14	2	14.29	-3.86

Ķeipene (Kaipen)	Madlienas	3. Rīgas	411	36	73	8.76	1.04	15	41.67	-1.74	48	65.75	16	44.44	6.00	20	27.40	5	13.89	-4.26
Laubere (Laubern)	Madlienas	3. Rīgas	289	33	55	11.42	3.70	25	75.76	32.35	47	85.45	2	6.06	-32.38	2	3.64	6	18.18	03
Meņģele (Altenwoga)	Madlienas	3. Rīgas	516	56	185	10.85	3.13	45	80.36	36.95	174	94.05	5	8.93	-29.51	5	2.70	6	10.71	-7.44
Ozolmuiža (Absenau)	Madlienas	3. Rīgas	304	16	32	5.26	-2.46	13	81.25	37.84	29	90.63	0	00	-38.44	0	00	3	18.75	0.60
Plāteres un Lakstenes privātm. (Weisensee; Hochenheide)	Madlienas	3. Rīgas	554	31	78	5.60	-2.12	21	67.74	24.33	64	82.05	4	12.90	-25.54	8	10.26	6	19.35	1.20
Taurupe (Taurup)	Madlienas	3. Rīgas	261	36	73	13.79	6.07	29	80.56	37.15	66	90.41	2	5.56	-32.88	2	2.74	5	13.89	-4.26
Zādzene (Saadsen)	Madlienas	3. Rīgas	264	13	26	4.92	-2.80	7	53.85	10.44	20	76.92	4	30.77	-7.67	4	15.38	2	15.38	-2.77
Kastrāne (Kastran)	Suntažu	3. Rīgas	407	30	65	7.37	-0.35	13	43.33	-08	42	64.62	13	43.33	4.89	19	29.23	4	13.33	-4.82
Rikteres privātmuiža (Siggund); Adamshof; Schillingshof	Suntažu	3. Rīgas	444	31	74	6.98	-0.74	24	77.42	34.01	63	85.14	5	16.13	-22.31	9	12.16	2	6.45	-11.70
Suntažu pilsmuiža (Sunzel Schl.)	Suntažu	3. Rīgas	755	37	58	4.90	-2.82	11	29.73	-13.68	16	27.59	20	54.05	15.61	36	62.07	6	16.22	-1.93
Vatrānes un Mārčiņas privātm. (Wattram; Marzingshof)	Suntažu	3. Rīgas	347	22	32	6.34	-1.38	6	27.27	-16.14	13	40.63	14	63.64	25.20	17	53.13	2	9.09	-9.06
KOPĀ	Aizkraukles	3. Rīgas	1595	122	241	7.65	-07	83	68.03	24.62	199	82.57	26	21.31	-17.13	29	12.03	13	10.66	-7.49
KOPĀ	Jaumpils (Zaubes) dr.	3. Rīgas	1351	188	364	13.92	6.20	114	60.64	17.23	281	77.20	35	18.62	-19.82	44	12.09	39	20.74	2.59
KOPĀ	Kokneses dr.	3. Rīgas	4174	505	1352	12.10	4.38	387	76.63	33.22	1199	88.68	61	12.08	-26.36	91	6.73	57	11.29	-6.86
KOPĀ	Madlienas dr.	3. Rīgas	3518	302	698	8.58	0.86	202	66.89	23.48	581	83.24	48	15.89	-22.55	65	9.31	52	17.22	-0.93
KOPĀ	Suntažu dr.	3. Rīgas	1953	120	229	6.14	-1.58	54	45.00	1.59	134	58.52	52	43.33	4.89	81	35.37	14	11.67	-6.48
	KOPĀ	3. Rīgas	12591	1237	2884	9.82	2.10	840	67.91	24.50	2394	83.01	222	17.95	-20.49	310	10.75	175	14.15	-4.00
Kattlakaln, Pastorat	Katlakalna	Rīgas patrim.a.	52	17	30	32.69	24.97	6	35.29	-8.12	16	53.33	9	52.94	14.50	12	400	2	11.76	-6.39
Mazjumprava (Klein-Jungfernhof)	Katlakalna	Rīgas patrim.a.	572	46	57	8.04	0.32	6	13.04	-30.37	6	10.53	34	73.91	35.47	45	78.95	6	13.04	-5.11
Olaine, Rīgas pilsētas m. (Olai)	Olaines	Rīgas patrim.a.	459	74	151	16.12	8.40	29	39.19	-4.22	80	52.98	32	43.24	4.80	58	38.41	13	17.57	-0.58
Beberbeki (Bebberbeck)	Piņķu	Rīgas patrim.a.	330	21	28	6.36	-1.36	2	9.52	-33.89	5	17.86	15	71.43	32.99	19	67.86	4	19.05	0.90
Piņķu m. Rīgas pilsētas (Pinkenhof)	Piņķu	Rīgas patrim.a.	788	67	116	8.50	0.78	6	8.96	-34.45	26	22.41	54	80.60	42.16	83	71.55	7	10.45	-7.70
Salas m. (Rīgas p.) un Salas māc.m. (Holmhof)	Salas	Rīgas patrim.a.	548	64	97	11.68	3.96	6	9.38	-34.04	11	11.34	52	81.25	42.81	80	82.47	6	9.38	-8.78
KOPĀ	Katlakalna dr.	Rīgas patrim.a.	624	63	87	10.10	2.38	12	19.05	-24.36	22	25.29	43	68.25	29.81	57	65.52	8	12.70	-5.45
KOPĀ	Olaines dr.	Rīgas patrim.a.	459	74	151	16.12	8.40	29	39.19	-4.22	80	52.98	32	43.24	4.80	58	38.41	13	17.57	-0.58
KOPĀ	Piņķu dr.	Rīgas patrim.a.	1118	88	144	7.87	0.15	8	9.09	-34.32	31	21.53	69	78.41	39.97	102	70.83	11	12.50	-5.65
KOPĀ	Salas dr.	Rīgas patrim.a.	548	64	97	11.68	3.96	6	9.38	-34.04	11	11.34	52	81.25	42.81	80	82.47	6	9.38	-8.78
	KOPĀ	Rīgas patrim.a	2749	289	479	10.51	2.79	55	19.03	-24.38	144	306	196	67.82	29.38	297	62.00	38	13.15	-5.00
	KOPĀ	RĪGAS APR.	33018	3301	5991	100	2.28	1308	39.62	-3.79	3384	56.48	1508	45.68	7.24	2111	35.24	485	14.69	-3.46
Dikļi un Mazbrenģuļi	Dikļu	4. Rīgas	649	41	121	6.32	-1.40	15	36.59	-6.82	75	61.98	19	46.34	7.90	39	32.23	7	17.07	-1.08
Dikļu Skujpāle (Schujenpahlen)	Dikļu	4. Rīgas	276	21	29	7.61	-0.11	14	66.67	23.26	21	72.41	5	23.81	-14.63	6	20.69	2	9.52	-8.63
Ozolmuiža (Lappier)	Dikļu	4. Rīgas	401	21	50	5.24	-2.48	10	47.62	4.21	30	600	10	47.62	9.18	19	38.00	1	4.76	-13.39
Ķieģeļu un Pāpiņa muiža (Kegeln; Rosenblatt)	Rubenes	4. Rīgas	491	42	65	8.55	0.83	7	16.67	-26.74	22	33.85	27	64.29	25.85	34	52.31	8	19.05	0.90
Sprēstīņi (Spurmal)	Rubenes	4. Rīgas	231	11	17	4.76	-2.96	2	18.18	-25.23	4	23.53	9	81.82	43.38	13	76.47	0	00	-18.15
Vaidava, Veļķi, Podzēni (Waidau, Welkenhof, Podsem)	Rubenes	4. Rīgas	392	42	77	10.71	2.99	12	28.57	-14.84	36	46.75	26	61.90	23.46	37	48.05	4	9.52	-8.63
Auciems (Autzem)	Straupes	4. Rīgas	139	4	4	2.88	-4.84	2	500	6.59	2	500	2	500	11.56	2	500	0	00	-18.15
Augstroze (Schl. Hochrosen)	Straupes	4. Rīgas	322	22	66	6.83	-0.89	12	54.55	11.14	50	75.76	8	36.36	-2.08	14	21.21	2	9.09	-9.06
Daibe (Daiben, priv.)	Straupes	4. Rīgas	245	10	13	4.08	-3.64	3	300	-13.41	3	23.08	6	600	21.56	9	69.23	1	100	-8.15
Dauguļi (Daugeln)	Straupes	4. Rīgas	327	27	89	8.26	0.54	15	55.56	12.15	62	69.66	11	40.74	2.30	26	29.21	1	3.70	-14.45
Lielstraupe (Gross Roop Schloss)	Straupes	4. Rīgas	733	55	98	7.50	-0.22	12	21.82	-21.59	38	38.78	38	69.09	30.65	55	56.12	5	9.09	-9.06
Mazstraupes privātm. (Klein Roop)	Straupes	4. Rīgas	478	30	69	6.28	-1.44	7	23.33	-208	14	20.29	20	66.67	28.23	52	75.36	3	100	-8.15
Raiskuma privātmuiža (Raiskum)	Straupes	4. Rīgas	231	23	35	9.96	2.24	6	26.09	-17.32	14	400	12	52.17	13.73	16	45.71	5	21.74	3.59
Rozula (Rozbeki) (Rosenbeck, priv.)	Straupes	4. Rīgas	368	13	31	3.53	-4.19	5	38.46	-4.95	22	70.97	7	53.85	15.41	8	25.81	1	7.69	-10.46
Ungurmuiža (Orellen)	Straupes	4. Rīgas	362	12	14	3.31	-4.41	6	500	6.59	8	57.14	5	41.67	3.23	5	35.71	1	8.33	-9.82
Arčiems (Erkull, priv.)	Umurgas	4. Rīgas	397	16	34	4.03	-3.69	6	37.50	-5.91	11	32.35	8	500	11.56	21	61.76	2	12.50	-5.65

Āstere (Poickern nebst Badenhoff)	Umurgas	4. Rīgas	264	22	48	8.33	0.61	11	500	6.59	33	68.75	10	45.45	7.01	14	29.17	1	4.55	-13.60
Katvari(Cadfer) un Umurgas māc.m.	Umurgas	4. Rīgas	407	40	70	9.83	2.11	11	27.50	-15.91	34	48.57	23	57.50	19.06	30	42.86	6	15.00	-3.15
Ķipēnu privātmuiža (Eck)	Umurgas	4. Rīgas	249	9	9	3.61	-4.11	0	00	-43.41	0	00	5	55.56	17.12	5	55.56	4	44.44	26.29
Pociems (Posendorf)	Umurgas	4. Rīgas	366	29	74	7.92	0.20	8	27.59	-15.82	31	41.89	14	48.28	9.84	30	40.54	7	24.14	5.99
Tiegāži (Tegasch)	Umurgas	4. Rīgas	235	7	23	2.98	-4.74	3	42.86	-0.55	12	52.17	4	57.14	18.70	11	47.83	0	00	-18.15
Umurgas Rucka (Wurzenberg)	Umurgas	4. Rīgas	96	4	4	4.17	-3.55	1	25.00	-18.41	1	25.00	3	75.00	36.56	3	75.00	0	00	-18.15
Umurgas-Sāruma kroņa m. (Ubbennomm mit Sarum)	Umurgas	4. Rīgas	366	15	17	4.10	-3.62	3	200	-23.41	4	23.53	6	400	1.56	7	41.18	6	400	21.85
Vainižu kroņa m. (Wainse)	Umurgas	4. Rīgas	407	18	24	4.42	-3.30	4	22.22	-21.19	5	20.83	9	500	11.56	14	58.33	5	27.78	9.63
Dūķeri (Duckershoff)	Valmieras	4. Rīgas	153	7	14	4.58	-3.14	1	14.29	-29.12	4	28.57	4	57.14	18.70	8	57.14	2	28.57	10.42
Kauguru muiža (Kaugershof)	Valmieras	4. Rīgas	669	43	78	6.43	-1.29	8	18.60	-24.81	30	38.46	22	51.16	12.72	35	44.87	13	30.23	12.08
Kokmuiža (Kokenhoff)	Valmieras	4. Rīgas	784	43	66	5.48	-2.24	7	16.28	-27.13	17	25.76	26	60.47	22.03	39	59.09	10	23.26	5.11
Mūrmuiža (Muremoise)	Valmieras	4. Rīgas	286	22	27	7.69	-03	2	9.09	-34.32	5	18.52	15	68.18	29.74	17	62.96	5	22.73	4.58
Savariņu Valmieras pils.muiža (Beathenthal)	Valmieras	4. Rīgas	5	5	5	1000	92.28	0	00	-43.41	0	00	4	800	41.56	4	800	1	200	1.85
Valmieras mācītājm.	Valmieras	4. Rīgas	152	18	19	11.84	4.12	4	22.22	-21.19	5	26.32	9	500	11.56	9	47.37	5	27.78	9.63
Valmieras Veides māc.m. (Weidenhoff)	Valmieras	4. Rīgas	18	3	3	16.67	8.95	0	00	-43.41	0	00	3	1000	61.56	3	1000	0	00	-18.15
Valmiermuiža (Wolmarshoff)	Valmieras	4. Rīgas	1384	114	188	8.24	0.52	29	25.44	-17.97	81	43.09	53	46.49	8.05	75	39.89	32	28.07	9.92
KOPĀ	Dikļu dr.	4. Rīgas	1326	83	200	6.26	-1.46	39	46.99	3.58	126	63.00	34	40.96	2.52	64	32.00	10	12.05	-6.10
KOPĀ	Rubenes dr.	4. Rīgas	1114	95	159	8.53	0.81	21	22.11	-21.30	62	38.99	62	65.26	26.82	84	52.83	12	12.63	-5.52
KOPĀ	Straupes dr.	4. Rīgas	3205	196	419	6.12	-1.60	68	34.69	-8.72	213	50.84	109	55.61	17.17	187	44.63	19	9.69	-8.46
KOPĀ	Umurgas dr.	4. Rīgas	2787	160	303	5.74	-1.98	47	29.38	-14.04	131	43.23	82	51.25	12.81	135	44.55	31	19.38	1.23
KOPĀ	Valmieras dr.	4. Rīgas	3451	255	400	7.39	-0.33	51	200	-23.41	142	35.50	136	53.33	14.89	190	47.50	68	26.67	8.52
	KOPĀ	4. Rīgas	11883	789	1481	6.64	-1.08	226	28.64	-14.77	674	45.51	423	53.61	15.17	660	44.56	140	17.74	-0.41
Puikules privātmuiža (Puickeln)	Alojas	5. Rīgas	437	28	68	6.41	-1.31	8	28.57	-14.84	46	67.65	12	42.86	4.42	14	20.59	8	28.57	10.42
Rozēnu, Limšēnu, Driputu priv.m. (Koddiack, Limschen, Rammenhof)	Alojas	5. Rīgas	428	18	23	4.21	-3.51	12	66.67	23.26	17	73.91	6	33.33	-5.11	6	26.09	0	00	-18.15
Stakenbergas privātm. (Eichenangern)	Alojas	5. Rīgas	383	19	42	4.96	-2.76	14	73.68	30.27	33	78.57	2	10.53	-27.91	6	14.29	3	15.79	-2.36
Ungurpils (Scloss Purkeln) un Aloja (Allendorf)	Alojas	5. Rīgas	630	44	69	6.98	-0.74	15	34.09	-9.32	39	56.52	17	38.64	0.20	18	26.09	12	27.27	9.12
Urgas privātm. (Orgishoff, Idell)	Alojas	5. Rīgas	252	13	16	5.16	-2.56	4	30.77	-12.64	4	25.00	6	46.15	7.71	9	56.25	3	23.08	4.93
Vīķu privātmuiža (Zarnau)	Alojas	5. Rīgas	298	10	15	3.36	-4.36	1	100	-33.41	1	6.67	5	500	11.56	5	33.33	4	400	21.85
Blomes privātmuiža (Kulsdorff mit Lemskull)	Liepupes	5. Rīgas	236	11	12	4.66	-3.06	1	9.09	-34.32	1	8.33	10	90.91	52.47	11	91.67	0	00	-18.15
Liepupes privātmuiža (Pernigel)	Liepupes	5. Rīgas	356	16	31	4.49	-3.23	1	6.25	-37.16	1	3.23	8	500	11.56	23	74.19	7	43.75	25.60
Stienes privātmuiža (Ulpisch)	Liepupes	5. Rīgas	416	29	37	6.97	-0.75	4	13.79	-29.62	7	18.92	20	68.97	30.53	25	67.57	5	17.24	-0.91
Tūjas privātm. (Taubenhof)	Liepupes	5. Rīgas	185	2	2	1.08	-6.64	1	500	6.59	1	500	0	00	-38.44	0	00	1	500	31.85
Vecmuižas privātm. (Sussikas)	Liepupes	5. Rīgas	314	13	36	4.14	-3.58	6	46.15	2.74	20	55.56	5	38.46	02	14	38.89	2	15.38	-2.77
Lāde, Rīgas pilsētas muiža (Ladenhof)	Limbažu-Katrīnas	5. Rīgas	484	52	59	10.74	3.02	7	13.46	-29.95	11	18.64	34	65.38	26.94	37	62.71	11	21.15	3.00
Limbaži; Limbažu māc.m. (Lemsal)	Limbažu-Katrīnas	5. Rīgas	873	77	95	8.82	1.10	5	6.49	-36.92	15	15.79	62	80.52	42.08	70	73.68	10	12.99	-5.16
Nabes privātm. (Nabben)	Limbažu-Katrīnas	5. Rīgas	324	19	20	5.86	-1.86	2	10.53	-32.88	2	100	15	78.95	40.51	16	800	2	10.53	-7.62
Pāles privātmuiža (Sepkull)	Limbažu-Katrīnas	5. Rīgas	370	32	70	8.65	0.93	18	56.25	12.84	51	72.86	9	28.13	-10.32	14	200	5	15.63	-2.53
Šķirstiņu privātmuiža (Napkull)	Limbažu-Katrīnas	5. Rīgas	204	10	16	4.90	-2.82	6	600	16.59	11	68.75	3	300	-8.44	4	25.00	1	100	-8.15
Mazsalacas māc.m (Salisburg)	Mazsalacas	5. Rīgas	61	19	34	31.15	23.43	3	15.79	-27.62	5	14.71	5	26.32	-12.12	18	52.94	11	57.89	39.74
Sēļu, Koškeles, Pantenes privm. (Sehlen, Ostrominsky, Panten)	Mazsalacas	5. Rīgas	797	36	83	4.52	-3.20	4	11.11	-32.30	24	28.92	15	41.67	3.23	42	50.60	17	47.22	29.07
Vecate (Alt-Ottenhof, priv.)	Mazsalacas	5. Rīgas	450	28	47	6.22	-1.50	14	500	6.59	33	70.21	4	14.29	-24.15	4	8.51	10	35.71	17.56
Ainaži (Haynash, priv.)	Salacas	5. Rīgas	116	38	42	32.76	25.04	10	26.32	-17.09	13	30.95	1	2.63	-35.81	2	4.76	27	71.05	52.90
Ķirbižu privātm. (Kurbis)	Salacas	5. Rīgas	305	45	56	14.75	7.03	16	35.56	-7.85	26	46.43	8	17.78	-20.66	9	16.07	21	46.67	28.52
Lielsalacas māc. M. (Salis past.)	Salacas	5. Rīgas	65	3	4	4.62	-3.10	1	33.33	-108	2	500	2	66.67	28.23	2	500	0	00	-18.15
Svētciema privātm. (Neu-Salis)	Salacas	5. Rīgas	543	57	117	10.50	2.78	31	54.39	10.98	83	70.94	12	21.05	-17.39	20	17.09	14	24.56	6.41
Vecsalacas privātm. (Alt Salis)	Salacas	5. Rīgas	1106	98	127	8.86	1.14	29	29.59	-13.82	49	38.58	22	22.45	-15.99	31	24.41	47	47.96	29.81
KOPĀ	Alojas dr.	5. Rīgas	2428	132	233	5.44	-2.28	54	40.91	-2.50	140	609	48	36.36	-2.08	58	24.89	30	22.73	4.58
KOPĀ	Liepupes dr.	5. Rīgas	1507	71	118	4.71	-3.01	13	18.31	-25.10	30	25.42	43	60.56	22.12	73	61.86	15	21.13	2.98
KOPĀ	Limbažu-Katrīnas dr.	5. Rīgas	2255	190	260	8.43	0.71	38	200	-23.41	90	34.62	123	64.74	26.30	141	54.23	29	15.26	-2.89
KOPĀ	Mazsalacas dr.	5. Rīgas	1308	83	164	6.35	-1.37	21	25.30	-18.11	62	37.80	24	28.92	-9.52	64	39.02	38	45.78	27.63

KOPĀ	Salacas dr.	5. Rīgas	2135	241	346	11.29	3.57	87	36.10	-7.31	173	500	45	18.67	-19.77	64	18.50	109	45.23	27.08
	KOPĀ	5. Rīgas	9633	717	1121	7.44	-0.28	213	29.71	-13.70	495	44.16	283	39.47	1.03	400	35.68	221	30.82	12.67
Baloži (Ballod)	Burtnieku	6. Rīgas	184	11	18	5.98	-1.74	5	45.45	2.04	11	61.11	6	54.55	16.11	7	38.89	0	00	-18.15
Jaunburtnieki (Sternhof)	Burtnieku	6. Rīgas	407	39	57	9.58	1.86	9	23.08	-20.33	26	45.61	17	43.59	5.15	18	31.58	13	33.33	15.18
Labrenču privātmuiža (Labbrenz)	Burtnieku	6. Rīgas	100	6	10	6.00	-1.72	5	83.33	39.92	9	900	1	16.67	-21.77	1	100	0	00	-18.15
Līdzēnu privātm. (Lisden)	Burtnieku	6. Rīgas	193	11	26	5.70	-2.02	3	27.27	-16.14	8	30.77	6	54.55	16.11	16	61.54	2	18.18	03
Luteru kroņa m. (Luttershof)	Burtnieku	6. Rīgas	140	9	23	6.43	-1.29	4	44.44	1.03	18	78.26	2	22.22	-16.22	2	8.70	3	33.33	15.18
Rencēni (Ranzen) un Jaun Paegle	Burtnieku	6. Rīgas	800	43	63	5.38	-2.35	9	20.93	-22.48	20	31.75	25	58.14	19.70	34	53.97	9	20.93	2.78
Sauļu privātm. (Saulhof)	Burtnieku	6. Rīgas	114	5	10	4.39	-3.33	1	200	-23.41	6	600	3	600	21.56	3	300	1	200	1.85
Bauņi (Bauenhof, priv.)	Matīšu	6. Rīgas	355	18	36	5.07	-2.65	5	27.78	-15.63	19	52.78	12	66.67	28.23	16	44.44	1	5.56	-12.59
Braslava un Kīsulmuiža (Kiesulshof)	Matīšu	6. Rīgas	377	14	19	3.71	-4.01	6	42.86	-0.55	11	57.89	7	500	11.56	7	36.84	1	7.14	-11.01
Mīlīte (Neuhall), Matīšu māc.m.	Matīšu	6. Rīgas	417	16	35	3.84	-3.88	5	31.25	-12.16	21	600	7	43.75	5.31	10	28.57	4	25.00	6.85
Pučurgas privātm. (Gallandfeldt)	Matīšu	6. Rīgas	322	5	6	1.55	-6.17	1	200	-23.41	2	33.33	1	200	-18.44	1	16.67	3	600	41.85
Vilzēnu privātmuiža (Wilsen)	Matīšu	6. Rīgas	375	10	22	2.67	-5.05	3	300	-13.41	11	500	4	400	1.56	8	36.36	3	300	11.85
Arakste (Arras, priv.)	Rūjienas	6. Rīgas	371	10	17	2.70	-5.02	3	300	-13.41	10	58.82	6	600	21.56	6	35.29	1	100	-8.15
Dīķeri (Puderkuļ priv.)	Rūjienas	6. Rīgas	283	8	8	2.83	-4.89	3	37.50	-5.91	3	37.50	1	12.50	-25.94	1	12.50	4	500	31.85
Endzeles privātm. (Henselshoff)	Rūjienas	6. Rīgas	202	5	8	2.48	-5.24	2	400	-3.41	4	500	2	400	1.56	3	37.50	1	200	1.85
Jeru privātmuiža (Seyershof)	Rūjienas	6. Rīgas	203	17	35	8.37	0.65	9	52.94	9.53	20	57.14	5	29.41	-9.03	12	34.29	3	17.65	-0.50
Juratas kroņa m. (Rujen-Radenhof)	Rūjienas	6. Rīgas	559	7	10	1.25	-6.47	0	00	-43.41	0	00	2	28.57	-9.87	5	500	5	71.43	53.28
Lodes privātm. (Metzkull)	Rūjienas	6. Rīgas	373	10	15	2.68	-5.04	2	200	-23.41	7	46.67	6	600	21.56	6	400	2	200	1.85
Nauksēnu, Eriņu, Tēdiņu privm. (Naukschen, Heringshof, Rujenbach)	Rūjienas	6. Rīgas	1205	36	56	2.99	-4.73	8	22.22	-21.19	27	48.21	17	47.22	8.78	18	32.14	11	30.56	12.41
Nurmu privātm. (Nurmis)	Rūjienas	6. Rīgas	172	8	9	4.65	-3.07	2	25.00	-18.41	2	22.22	5	62.50	24.06	6	66.67	1	12.50	-5.65
Oleru privātmuiža (Ohlershoff)	Rūjienas	6. Rīgas	277	8	13	2.89	-4.83	3	37.50	-5.91	8	61.54	4	500	11.56	4	30.77	1	12.50	-5.65
Paipju privātm. (Paibs)	Rūjienas	6. Rīgas	138	8	12	5.80	-1.92	1	12.50	-30.91	1	8.33	5	62.50	24.06	9	75.00	2	25.00	6.85
Rūjienas Lielā m. (Rujen-Groschhof)	Rūjienas	6. Rīgas	585	31	53	5.30	-2.42	9	29.03	-14.38	24	45.28	9	29.03	-9.41	16	30.19	13	41.94	23.79
Rūjienas māc.m. (Rujen Pastorat)	Rūjienas	6. Rīgas	85	2	2	2.35	-5.37	1	500	6.59	1	500	0	00	-38.44	0	00	1	500	31.85
Ternejas kroņa m. (Rujen-Torney)	Rūjienas	6. Rīgas	673	18	18	2.67	-5.05	1	5.56	-37.85	1	5.56	8	44.44	6.00	8	44.44	9	500	31.85
Virķēnu privātm. (Wurken)	Rūjienas	6. Rīgas	252	5	5	1.98	-5.74	1	200	-23.41	1	200	2	400	1.56	2	400	2	400	21.85
KOPĀ	Burtnieku dr.	6. Rīgas	1938	124	207	6.40	-1.32	36	29.03	-14.38	98	47.34	60	48.39	9.95	81	39.13	28	22.58	4.43
KOPĀ	Matīšu dr.	6. Rīgas	1846	63	118	3.41	-4.31	20	31.75	-11.66	64	54.24	31	49.21	10.77	42	35.59	12	19.05	0.90
KOPĀ	Rūjienas dr.	6. Rīgas	5378	173	261	3.22	-4.50	45	26.01	-17.40	109	41.76	72	41.62	3.18	96	36.78	56	32.37	14.22
	KOPĀ	6. Rīgas	9162	360	586	3.93	-3.79	101	28.06	-15.35	271	46.25	163	45.28	6.84	219	37.37	96	26.67	8.52
	KOPĀ	VALMI ERAS APR.	30678	1866	3188	6.08	-1.64	540	28.94	-14.47	1440	45.17	869	46.57	8.13	1279	40.12	457	24.49	6.34
	KOPĀ	VIDZE MES GUB.	140545	10850	20064	7.72		4710	43.41		12137	60.49	4171	38.44		5933	29.57	1969	18.15	

Pielikums Nr. 12. No Kurzemes guberņas zemnieku kārtas izrakstīto galamērķu struktūra pa laicīgajām draudzēm (draudzes novadiem), 1858.-1901. g.¹⁰⁴

Laicīgā draudze	Apriņķis	Izrakstīti ārpus guberņas (izņemot Vidzemes gub.), %	% no guberņas vidējā rādītāja (24.4%)	Pierakstīti Vidzemes guberņā, %	% no guberņas vidējā rādītāja (42.6%)	Pierakstīti Kurzemes gub. pilsētās, %	% no guberņas vidējā rādītāja (28.5%)	Pierakstīti profesionālā grupā, %	% no guberņas vidējā rādītāja (4.5%)
Aizputes	Aizputes	3.3	13.7	10.0	23.5	83.3	292.0	4.5	102.0
Alsungas	Aizputes	6.3	25.6	12.5	29.3	75.0	262.8	6.3	140.3
Embūtes	Aizputes	40.9	168	16.5	38.8	41.7	146.3	0.8	17.7
Gramzdas	Aizputes	62.1	254.7	6.9	16.2	27.6	96.7	3.4	77.4
Sakas	Aizputes	28.6	117.2			69.0	242.0	2.4	53.4
Valtaiķu	Aizputes	3	12.4	54.5	127.9	33.3	116.8	9.1	204.1
KOPĀ	Aizputes	36.1	148.2	14.9	35.0	46.0	161.1	3.0	67.0
Baldones	Bauskas	8.7	35.7	66.7	156.4	33.3	116.8		
Bauskas	Bauskas	11.7	47.8	47.6	111.6	31.1	108.9	9.7	217.9
Iecavas	Bauskas	14.6	59.8	52.1	122.2	27.1	94.9	6.3	140.3
KOPĀ	Bauskas	11.6	47.6	54.7	128.3	26.5	92.9	7.2	161.2
Dobeles	Dobeles	3.1	12.9	57.9	135.7	37.4	131.1	1.6	35.3
Jelgavas	Dobeles	5.6	23.1	54.2	127.2	36.3	127.1	3.9	86.9
Mežmuižas	Dobeles	15.2	62.3	44.3	103.9	37.3	130.9	3.2	71
Sesavas	Dobeles	14.3	58.6	28.6	67.0	57.1	200.3		
KOPĀ	Dobeles	7.0	28.6	53.1	124.4	37.1	130.1	2.8	63.9
Durbes	Grobiņas	23.4	96.0	6.4	15.0	68.1	238.6	2.1	47.8
Grobiņas	Grobiņas	19.4	79.6	16.4	38.5	59.7	209.2	4.5	100
KOPĀ	Grobiņas	21.1	86.4	12.3	28.8	63.2	221.3	3.5	78.8
Aizlauces	Ilūkstes	75.0	307.7	25.0	58.6				
Daugavpils	Ilūkstes	47.0	192.6	47.0	110.0	5.2	18.3	0.9	19.5
KOPĀ	Ilūkstes	59.7	245.0	37.0	86.7	2.8	10	0.5	10.6
Neretas	Jaunjelgavas	13.7	56.3	70.6	165.6	11.8	41.2	3.9	88
Sēlpils	Jaunjelgavas	9.1	37.3	72.7	170.6	18.2	63.7	7.1	160.3
KOPĀ	Jaunjelgavas	16.1	66.2	67.1	157.4	12.3	43	4.5	100
Kuldīgas	Kuldīgas	9.0	36.9	36.0	84.4	47.0	164.7	8	179.6
Saldus	Kuldīgas	33.3	136.8	41.7	97.7	15.0	52.6	10	224.5
KOPĀ	Kuldīgas	18.1	74.4	38.1	89.4	35.0	122.7	8.8	196.4
Kandavas	Talsu	4	16.4	53.3	125.1	25.3	88.8	17.3	389.1
Sabīles	Talsu			61.5	144.3	38.5	134.8		
Talsu	Talsu	8.3	34.2	33.3	78.2	58.3	200.3		
KOPĀ	Talsu	5.5	22.4	54.5	127.9	28.2	98.8	11.8	265.3
Auces	Tukuma	39.4	161.8	28.2	66.1	30.3	106.1	2.1	47.4
Jaunpils	Tukuma	51.8	212.6	27.0	63.3	15.8	55.2	5.5	122.4
Tukuma	Tukuma	3.8	15.5	79.0	185.3	10.5	36.8	6.7	150.9
KOPĀ	Tukuma	33.2	136.4	44.6	104.7	16.9	59.2	5.2	117
Piltenes	Ventspils	70.0	287.2			30	105.1		
Ventspils	Ventspils	66.7	273.5	7.4	17.4	18.5	64.9	7.4	166.3
KOPĀ	Ventspils	67.6	277.2	5.4	12.7	21.6	75.8	5.4	121.3
KOPĀ GUB.	KOPĀ GUB.	24.4	100	42.6	100	28.5	100	4.5	100

¹⁰⁴ Kurzemes gub. 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

Pielikums Nr. 13. No Kurzemes guberņas zemnieku kārtas izrakstīto galamērķu struktūra pa pagastiem, 1858.-1901. g.¹⁰⁵

Zemnieku pieraksta vieta	Laicīgā draudze	Aprīnkis	Izrakstīti ārpus guberņas (izņemot Vidzemes gub.), %	% no guberņas vidējā rādītāja (24.4%)	Pierakstīti Vidzemes guberņā, %	% no guberņas vidējā rādītāja (42.6%)	Pierakstīti Kurzemes gub. pilsētās, %	% no guberņas vidējā rādītāja (28.5%)	Pierakstīti profesionālā grupā, %	% no guberņas vidējā rādītāja (4.5%)
Aizputes kroņa mās. m.	Aizputes	Aizputes			25.0	58.6	75.0	262.8		
Bojas privātmuiža (Bojen)	Aizputes	Aizputes					100.0	350.5		
Klostere (Hasenpoth Kloster-)	Aizputes	Aizputes	4.5	18.6	9.1	21.3	81.8	286.7	4.5	102.0
KOPĀ	Aizputes	Aizputes	3.3	13.7	10.0	23.5	83.3	292.0	4.5	102.0
Adzu kroņa muiža (Adsen)	Alsungas	Aizputes					100.0	350.5		
Almāles privātm. (Allmahlen)	Alsungas	Aizputes					66.7	233.6	33.3	748.2
Alsungas kroņa m. (Allschwangen)	Alsungas	Aizputes					100.0	350.5		
Basu kroņa m. (Bassen)	Alsungas	Aizputes					100.0	350.5		
Gudenieki (Guddeneeken)	Alsungas	Aizputes	33.3	136.8	33.3	78.2	33.3	116.8		
Stirnas m., Alsungas kroņa mežn. (Rehhof)	Alsungas	Aizputes					100.0	350.5		
Todaischen (Tadaišu privm.)	Alsungas	Aizputes			33.3	78.2	66.7	233.6		
KOPĀ	Alsungas	Aizputes	6.3	25.6	12.5	29.3	75.0	262.8	6.3	140.3
Aizviķu privātm. (Aiswicken)	Embūtes	Aizputes	63.2	259.1	10.5	24.7	26.3	92.2		
Priekules Asīte (Assiten-Priekuln)	Embūtes	Aizputes	27.8	114.0	11.1	26.1	61.1	214.2		
Baģu-Asītes priv.m. (Fircks-Assiten)	Embūtes	Aizputes	33.3	136.8			66.7	233.6		
Bakužu privātm. (Bachhusen)	Embūtes	Aizputes			16.7	39.1	83.3	292.0		
Bātas privātmuiža (Bathen)	Embūtes	Aizputes	35.1	144.1	24.3	57.1	37.8	132.6	2.7	60.7
Brīņu privātm. (Brinkenhof)	Embūtes	Aizputes	57.1	234.4	21.4	50.3	21.4	75.1		
Lehnen u. Muggerkaul	Embūtes	Aizputes	14.3	58.6			85.7	300.4		
Meldzere (Meldsern)	Embūtes	Aizputes	68.8	282.1	18.8	44.0	12.5	43.8		
Mežnieki (Mescheneeken)	Embūtes	Aizputes			25.0	58.6	75.0	262.8		
KOPĀ	Embūtes	Aizputes	40.9	168	16.5	38.8	41.7	146.3	0.8	17.7
Dižgramzda (Gross-Gramsden) priv.	Gramzdas	Aizputes	62.2	255.2	6.1	14.3	28.0	98.3	3.7	82.1
Mazgramzda (Klein Gramsden)	Gramzdas	Aizputes	60.0	246.2	20.0	46.9	20.0	70.1		
KOPĀ	Gramzdas	Aizputes	62.1	254.7	6.9	16.2	27.6	96.7	3.4	77.4
Ūpesmuiža (Bachhof)	Sakas	Aizputes	50.0	205.1			50.0	175.2		
Ciravas mās. m. (Zierau Past.)	Sakas	Aizputes					100.0	350.5		
Cirava (Zierau), Rāvas (Rawen) un Valkas (Wallhof) priv.	Sakas	Aizputes	24.2	99.5			72.7	254.9	3.0	68.0
KOPĀ	Sakas	Aizputes	28.6	117.2			69.0	242.0	2.4	53.4
Apūzes privātm. (Appusen)	Valtaiķu	Aizputes			45.5	106.6	45.5	159.3	9.1	204.1
Valtaiķu Kalna m. (Berghof)	Valtaiķu	Aizputes	10.0	41.0	70.0	164.2	10.0	35.0	10.0	224.5
Jaunapūze (Neu Appusen)	Valtaiķu	Aizputes			50.0	117.3	41.7	146.0	8.3	187.1
KOPĀ	Valtaiķu	Aizputes	3	12.4	54.5	127.9	33.3	116.8	9.1	204.1
KOPĀ	KOPĀ	Aizputes	36.1	148.2	14.9	35.0	46.0	161.1	3.0	67.0
Baldones kroņa mežniecība (Baldon; Kronforstei)	Baldones	Bauskas			100.0	234.5				
Baldones kroņa muiža (Baldohn)	Baldones	Bauskas	18.2	74.6	72.7	170.6	9.1	31.9		
Bramberģes kroņa m. (Brambergshof)	Baldones	Bauskas			100.0	234.5				
Kalnamuiža (Daugmales p.)	Baldones	Bauskas			100.0	234.5				
Mencendarbe (Merzendorf)	Baldones	Bauskas			66.7	156.4	33.3	116.8		
KOPĀ	Baldones	Bauskas	8.7	35.7	66.7	156.4	33.3	116.8		
Ārces privātm. (Ards)	Bauskas	Bauskas			100.0	234.5				
Bārbeles kroņa m. (Barbern)	Bauskas	Bauskas			50.0	117.3	25.0	87.6	25.0	561.2
Bauskas kroņa mežniecība (Bauske; Kronforstei)	Bauskas	Bauskas			66.7	156.4			33.3	748.2
Bauskas kroņa muiža (Bauske Amt)	Bauskas	Bauskas	21.4	87.9	42.9	100.5	28.6	100.1	7.1	160.3
Bauskas latviešu m.m. (Bauske lett. Past.)	Bauskas	Bauskas	20.0	82.1	60.0	140.7			20.0	448.9
Bauskas pilskunga vidme (Bauske; Hauptmanns W.)	Bauskas	Bauskas							100.0	2244.6
Bauskas vācu m.m.	Bauskas	Bauskas			100.0	234.5				
Bērzu privātm. (Bershof)	Bauskas	Bauskas	14.3	58.6	57.1	134.0	28.6	100.1		
Bornsmindes privātm. (Bornsmunde)	Bauskas	Bauskas			25.0	58.6			25.0	561.2
Ceraukstes kroņa m. (Zerrauxt)	Bauskas	Bauskas			66.7	156.4			33.3	748.2
Codes privātm. (Zohden)	Bauskas	Bauskas	6.7	27.4	73.3	172.0	20.0	70.1		
Derpeles privātm. (Dorpers-Memelhof)	Bauskas	Bauskas			25.0	58.6	25.0	87.6	50.0	1122.3

¹⁰⁵ Kurzemes guberņas 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāze.

Grävendāles priv. (Grafenthal)	Bauskas	Bauskas				40.0	93.8	60.0	210.3		
Greicdarbes privātm. (Greiersdorf)	Bauskas	Bauskas						100.0	350.5		
Hānmēmele (Hahn-Memehof)	Bauskas	Bauskas				50.0	117.3	50.0	175.2		
Klein Memelhof	Bauskas	Bauskas						100.0	350.5		
Lielbērsteles privātm. (Berstel Gross)	Bauskas	Bauskas	14.3	58.6	42.9	100.5	42.9	150.2			
Mežotne (Meschoten priv. u. Past.)	Bauskas	Bauskas	38.5	157.8	30.8	72.2	30.8	107.8			
KOPĀ	Bauskas	Bauskas	11.7	47.8	47.6	111.6	31.1	108.9	9.7	217.9	
Zālītes kroņa mežn.vidme (Sahlingen)	Iecavas	Bauskas			75.0	175.9	25.0	87.6			
Granteles kroņa muža (Granteln)	Iecavas	Bauskas	25.0	102.6	50.0	117.3	12.5	43.8	12.5	280.6	
Grienvalde (Gruenwald)	Iecavas	Bauskas	4.8	19.5	66.7	156.4	23.8	83.4	4.8	106.9	
Misa (Misshof)	Iecavas	Bauskas	33.3	136.8	66.7	156.4					
KOPĀ	Iecavas	Bauskas	14.6	59.8	52.1	122.2	27.1	94.9	6.3	140.3	
KOPĀ	KOPĀ	Bauskas	11.6	47.6	54.7	128.3	26.5	92.9	7.2	161.2	
Vecapgulde (Abgulden Alt)	Dobeles	Dobeles			50.0	117.3	50.0	175.2			
Lielapgulde (Abgulden Gross)	Dobeles	Dobeles			75.0	175.9	25.0	87.6			
Alaves privātm. (Alauen)	Dobeles	Dobeles			50.0	117.3	50.0	175.2			
Šķībe (Alexandershof)	Dobeles	Dobeles			52.6	123.4	47.4	166.0			
Apšupes kroņa m. (Apschuppen)	Dobeles	Dobeles			66.7	156.4			33.3	748.2	
Auces piemuiža un Līvberze (Liewenbersen m. Autzenburg)	Dobeles	Dobeles	3.7	15.2	37.0	86.9	59.3	207.7			
Auru kroņu muiža (Auermunde)	Dobeles	Dobeles			80.0	187.6	20.0	70.1			
Bērzbekes privātm. (Bersebeck)	Dobeles	Dobeles			40.0	93.8	60.0	210.3			
Bērzu kroņa muiža (Bershof)	Dobeles	Dobeles			37.5	88.0	62.5	219.0			
Priādžu privātm. (Bersemunde)	Dobeles	Dobeles	33.3	136.8	33.3	78.2	33.3	116.8			
Mežmuižas kr.m. (Buschhof Klein)	Dobeles	Dobeles			63.2	148.1	36.8	129.1			
Graudzes privātmuiža (Grausden)	Dobeles	Dobeles	8.3	34.2	75.0	175.9	16.7	58.4			
Gross Bersen; Klein Bersen (Lielbērze)	Dobeles	Dobeles			27.3	64.0	63.6	223.0	9.1	204.1	
Virkus m. (Heyden, priv.)	Dobeles	Dobeles	20.0	82.1	73.3	172.0	6.7	23.4			
Malemuische	Dobeles	Dobeles					100.0	350.5			
Naudīte (Nauditen)	Dobeles	Dobeles	4.5	18.6	72.7	170.6	18.2	63.7	4.5	102.0	
Ziepelhof (Sipele)	Dobeles	Dobeles	3.8	15.8	69.2	162.4	26.9	94.4			
KOPĀ	Dobeles	Dobeles	3.1	12.9	57.9	135.7	37.4	131.1	1.6	35.3	
Ānes privātmuiža (Aahof)	Jelgavas	Dobeles	14.3	58.6	85.7	201.0					
Bomju māc.m. (Baumhof; Past)	Jelgavas	Dobeles			100.0	234.5					
Bramberģes kroņa m. (Brandenburg)	Jelgavas	Dobeles	5.6	22.8	46.3	108.6	38.9	136.3	9.3	207.8	
Cenasmuižas privātmuiža (Zennhof)	Jelgavas	Dobeles			57.1	134.0	42.9	150.2			
Emburgas kr. muža (Annenburg), Salgales māc.m.	Jelgavas	Dobeles			100.0	234.5					
Garozas kroņa m. (Garosen)	Jelgavas	Dobeles	33.3	136.8	66.7	156.4					
Gross Wurzau; Past. Wurzau	Jelgavas	Dobeles	12.5	51.3	47.5	111.4	35.0	122.7	5.0	112.2	
Gruenfeld (Grünfelde, Jelgavas)	Jelgavas	Dobeles	50.0	205.1			50.0	175.2			
Herzogshof (Hercogmuiža)	Jelgavas	Dobeles			60.0	140.7	20.0	70.1	20.0	448.9	
Kronvircava (Krons Wurzau; Alt Bergfried; Schwedhof)	Jelgavas	Dobeles			57.8	135.6	42.2	147.8			
Rātsmuiža (Mehsit)	Jelgavas	Dobeles			18.8	44.0	81.3	284.7			
Meijas m. (Meyhof)	Jelgavas	Dobeles			25.0	58.6	75.0	262.8			
Jelgavas kroņa mežniecība (Mitau, Krons-Forstei)	Jelgavas	Dobeles			100.0	234.5					
Jelgavas virspilskunga vidme (Mitau, Oberhptms. Widme)	Jelgavas	Dobeles			40.0	93.8	60.0	210.3			
Jelgavas superintendenta vidme (Mitau Superintendenten-Widme)	Jelgavas	Dobeles			100.0	234.5					
Jaunsvirlauka (Neu Bergfried)	Jelgavas	Dobeles			92.9	217.8	7.1	25.0			
Zaļā m. (Grunhof), Peterdeggen	Jelgavas	Dobeles	18.2	74.6	31.8	74.6	40.9	143.4	9.1	204.1	
Pērterburģe (Sahlingen u. Peterberg bei Annenhof)	Jelgavas	Dobeles			75.0	175.9	25.0	87.6			
Zaļāsm. Māc.m. (Gruenhof past. Widme)	Jelgavas	Dobeles			88.9	208.5	11.1	38.9			
KOPĀ	Jelgavas	Dobeles	5.6	23.1	54.2	127.2	36.3	127.1	3.9	86.9	
Bērķenes privātm. (Gross-Berken)	Mežmuižas	Dobeles	25.0	102.6	40.0	93.8	30.0	105.1	5.0	112.2	
Blankenfeldes privātmuiža (Blankenfeld)	Mežmuižas	Dobeles			57.1	134.0	42.9	150.2			
Bukaišu privātm. (Fockenhof)	Mežmuižas	Dobeles	8.3	34.2	50.0	117.3	38.9	136.3	2.8	62.4	
Mežmuiža (Grenzhof priv.)	Mežmuižas	Dobeles	25.0	102.6	50.0	117.3	21.4	75.1	3.6	80.2	
Mežmuižas māc.m. (Grenzhof, Past. Widme)	Mežmuižas	Dobeles			50.0	117.3	50.0	175.2			
Gross Berken (Lielberķene)	Mežmuižas	Dobeles	26.3	108.0	36.8	86.4	26.3	92.2	10.5	236.3	
Kalnamiža (Hofzumberge)	Mežmuižas	Dobeles	4.5	18.6	31.8	74.6	63.6	223.0			
Kalnamižas māc. m. (Hofzumberge Past.)	Mežmuižas	Dobeles	37.5	153.9	37.5	88.0	25.0	87.6			
Mazberķene (Klein Berken)	Mežmuižas	Dobeles			33.3	78.2	66.7	233.6			
KOPĀ	Mežmuižas	Dobeles	15.2	62.3	44.3	103.9	37.3	130.9	3.2	71	
Bērvircavas privātmuiža (Howens-Wurzau)	Sesavas	Dobeles	14.3	58.6	28.6	67.0	57.1	200.3			

KOPĀ	Sesavas	Dobeles	14.3	58.6	28.6	67.0	57.1	200.3		
KOPĀ	KOPĀ	Dobeles	7.0	28.6	53.1	124.4	37.1	130.1	2.8	63.9
Aizteres privātmuiža (Aistern)	Durbes	Grobiņas	36.4	149.2			63.6	223.0		
Lieģe (Leegen)	Durbes	Grobiņas	20.0	82.1	13.3	31.3	66.7	233.6		
Lekši (Lexten)	Durbes	Grobiņas					100.0	350.5		
Līguti (Ligutten)	Durbes	Grobiņas	37.5	153.9			62.5	219.0		
Vecpils (Altenburg)	Durbes	Grobiņas	9.1	37.3	9.1	21.3	72.7	254.9	9.1	204.1
KOPĀ	Durbes	Grobiņas	23.4	96.0	6.4	15.0	68.1	238.6	2.1	47.8
Bārtas kroņa muiža (Oberbartau)	Grobiņas	Grobiņas			28.6	67.0	57.1	200.3	14.3	320.7
Gaviezes privātm. (Gawesen)	Grobiņas	Grobiņas	36.4	149.2			63.6	223.0		
Grobin Amt (Grobiņas kroņa m.)	Grobiņas	Grobiņas	33.3	136.8	33.3	78.2	33.3	116.8		
Grobiņas pilskunga vidme (Mescheneeken, Mežnieki)	Grobiņas	Grobiņas			40.0	93.8	40.0	140.2	20.0	448.9
Grobiņas mežniecības vidme	Grobiņas	Grobiņas			25.0	58.6	75.0	262.8		
Saulesmuiža (Liebaushof)	Grobiņas	Grobiņas	37.5	153.9	12.5	29.3	50.0	175.2		
Mātras kroņa m. (Matern)	Grobiņas	Grobiņas	20.0	82.1	20.0	46.9	60.0	210.3		
Medze (Medsen)	Grobiņas	Grobiņas	11.1	45.6			77.8	272.6	11.1	249.4
Meiriški (Meyrischken)	Grobiņas	Grobiņas	25.0	102.6	25.0	58.6	50.0	175.2		
Nīcas kroņa m. (Niederbartau)	Grobiņas	Grobiņas	10.0	41.0	20.0	46.9	70.0	245.3		
Nīcas māc.m. (Niederbartau Past.)	Grobiņas	Grobiņas	100.0	410.3						
KOPĀ	Grobiņas	Grobiņas	19.4	79.6	16.4	38.5	59.7	209.2	4.5	100
KOPĀ	KOPĀ	Grobiņas	21.1	86.4	12.3	28.8	63.2	221.3	3.5	78.8
Platers-Annenhof (Angofas privātm.)	Aizlaucis	Ilūkstes			100.0	234.5				
Ilga (Ilgen)	Aizlaucis	Ilūkstes	50.0	205.1	50.0	117.3				
Kurcums (Kurzum)	Aizlaucis	Ilūkstes	95.2	390.7	4.8	11.2				
Lašupe (Lassenbeck)	Aizlaucis	Ilūkstes	96.6	396.1	3.4	8.1				
Lauķeži (Lautzen)	Aizlaucis	Ilūkstes	65.4	268.3	34.6	81.2				
Vecborne (Alt Born)	Aizlaucis	Ilūkstes	66.7	273.5	33.3	78.2				
KOPĀ	Aizlaucis	Ilūkstes	75.0	307.7	25.0	58.6				
Laši (Alt Lassen)	Daugavpils	Ilūkstes	44.4	182.3	44.4	104.2	11.1	38.9		
Baltmuižas privātm. (Baltensee)	Daugavpils	Ilūkstes	33.3	136.8	44.4	104.2	22.2	77.9		
Bebrenes privātm. (Bewern)	Daugavpils	Ilūkstes	35.7	146.5	57.1	134.0	3.6	12.5	3.6	80.2
Gārsenes privātm. (Garssen)	Daugavpils	Ilūkstes	33.3	136.8	66.7	156.4				
Grendze (Grendsen)	Daugavpils	Ilūkstes			100.0	234.5				
Hogenberģe? (Hochenberg)	Daugavpils	Ilūkstes	66.7	273.5	26.7	62.5	6.7	23.4		
Lavide (Lowieden)	Daugavpils	Ilūkstes	52.4	214.9	42.9	100.5	4.8	16.7		
Luste? (Lustberg)	Daugavpils	Ilūkstes			100.0	234.5				
Vecgrīvalde (Alt Gruenwald)	Daugavpils	Ilūkstes	84.6	347.2	15.4	36.1				
KOPĀ	Daugavpils	Ilūkstes	47.0	192.6	47.0	110.0	5.2	18.3	0.9	19.5
KOPĀ	KOPĀ	Ilūkstes	59.4	245.0	37.0	86.7	2.8	10	0.5	10.6
Ērberģes privātm. (Herbergen)	Neretas	Jaunjelgavas	14.3	58.6	42.9	100.5	42.9	150.2		
Lielmēmele (Gross Memelhof)	Neretas	Jaunjelgavas	50.0	205.1	50.0	117.3				
Linde-Birzgale (Linden)	Neretas	Jaunjelgavas	5.8	23.8	87.0	203.9	2.9	10.2	4.3	97.6
Neretas priv.m. (Nerft)	Neretas	Jaunjelgavas	30.0	123.1	35.0	82.1	30.0	105.1	5.0	112.2
Vecmēmele (Alt Memelhof)	Neretas	Jaunjelgavas	50.0	205.1			50.0	175.2		
KOPĀ	Neretas	Jaunjelgavas	13.7	56.3	70.6	165.6	11.8	41.2	3.9	88
Altenas kroņa muiža (Altona)	Sēlpils	Jaunjelgavas	16.7	68.4	83.3	195.5				
Kalna m. (Berghof bei Wallhof)	Sēlpils	Jaunjelgavas			100.0	234.5				
Biržu kroņa m. (Gross Buschof)	Sēlpils	Jaunjelgavas	28.1	115.4	46.9	109.9	15.6	54.8	9.4	210.4
Cīruļu privātm. (Zirulischek)	Sēlpils	Jaunjelgavas			100.0	234.5				
Sala (Holmhof)	Sēlpils	Jaunjelgavas	11.1	45.6	66.7	156.4	22.2	77.9		
Menke (Menkenhof)	Sēlpils	Jaunjelgavas			100.0	234.5				
KOPĀ	Sēlpils	Jaunjelgavas	9.1	37.3	72.7	170.6	18.2	63.7	7.1	160.3
KOPĀ	KOPĀ	Jaunjelgavas	16.1	66.2	67.1	157.4	12.3	43	4.5	100
Allažas privātmuiža (Allaschen)	Kuldīgas	Kuldīgas			50.0	117.3	28.6	100.1	21.4	481.0
Kalnāmuiža (Goldingen Amt)	Kuldīgas	Kuldīgas	7.1	29.3	21.4	50.3	64.3	225.3	7.1	160.3
Mežmuiža (Goldingen Kronsforstei)	Kuldīgas	Kuldīgas			66.7	156.4	33.3	116.8		
Kuldīgas vācu māc. m. (Goldingen, Deutsch.Pastorat)	Kuldīgas	Kuldīgas					100.0	350.5		
Kuldīgas latviešu māc. m. (Goldingen, Lett.Pastorat)	Kuldīgas	Kuldīgas					100.0	350.5		
Kuldīgas virspilskunga Goldingen, Oberhptm.Widme	Kuldīgas	Kuldīgas	14.3	58.6	42.9	100.5	42.9	150.2		
Griķu kroņa m. (Griccken)	Kuldīgas	Kuldīgas			50.0	117.3	33.3	116.8	16.7	374.1
Mazīvande (Klein Iwanden)	Kuldīgas	Kuldīgas					100.0	350.5		
Lippaiken Pastorat	Kuldīgas	Kuldīgas			66.7	156.4	33.3	116.8		

Māras priv.m. (Marren)	Kuldīgas	Kuldīgas			25.0	58.6	50.0	175.2	25.0	561.2
Nabes priv.m. (Nabben)	Kuldīgas	Kuldīgas	13.3	54.7	33.3	78.2	46.7	163.5	6.7	149.6
Vecāsmuižas priv.m. (Padeggen)	Kuldīgas	Kuldīgas					100.0	350.5		
Rendas kroņa m. (Roennen)	Kuldīgas	Kuldīgas	66.7	273.5	33.3	78.2				
Šķēde (Scheden)	Kuldīgas	Kuldīgas			75.0	175.9	25.0	87.6		
Veckuldīga (Alt Goldingen)	Kuldīgas	Kuldīgas	28.6	117.2	42.9	100.5	28.6	100.1		
KOPĀ	Kuldīgas	Kuldīgas	9.0	36.9	36.0	84.4	47.0	164.7	8	179.6
Saldus mežniec. (Frauenburg Kronsfst.)	Saldus	Kuldīgas			66.7	156.4			33.3	748.2
Gaiķu privātm. (Gaiken priv.)	Saldus	Kuldīgas	36.4	149.2	63.6	149.3				
Lielciecere (Gross Zezern)	Saldus	Kuldīgas			50.0	117.3	33.3	116.8	16.7	374.1
Kalnmuiža, Vecciecere, Brocēni (Berghof, Brotzen, Alt Zezern)	Saldus	Kuldīgas	52.4	214.9	33.3	78.2	9.5	33.4	4.8	106.9
Lutriņu māc. m. (Luttingen Pastorat)	Saldus	Kuldīgas			100.0	234.5				
Lutriņu kroņa m. (Luttringen)	Saldus	Kuldīgas	20.0	82.1	33.3	78.2	26.7	93.5	20.0	448.9
Ulpe (Ulpen)	Saldus	Kuldīgas	66.7	273.5			33.3	116.8		
KOPĀ	Saldus	Kuldīgas	33.3	136.8	41.7	97.7	15.0	52.6	10	224.5
KOPĀ	KOPĀ	Kuldīgas	18.1	74.4	38.1	89.4	35.0	122.7	8.8	196.4
Ārlavas privātmuiža (Erwahlen)	Ārlavas	Talsu	20.0	82.1	80.0	187.6				
KOPĀ	Ārlavas	Talsu	20.0	82.1	80.0	187.6				
Aizdzīres privātm. (Adsirn)	Kandavas	Talsu			100.0	234.5				
Balgales privātmuiža (Balgallen)	Kandavas	Talsu	33.3	136.8	33.3	78.2	16.7	58.4	16.7	374.1
Cēres privātm. (Zehren)	Kandavas	Talsu			60.7	142.4	35.7	125.2	3.6	80.2
Engures kroņa m. (Angern)	Kandavas	Talsu			35.7	83.8			64.3	1443.0
Engures māc.m. (Angern Past.)	Kandavas	Talsu			100.0	234.5				
Engures kroņa mežniecība	Kandavas	Talsu			50.0	117.3			50.0	1122.3
Galtenes privātm. (Galten priv.)	Kandavas	Talsu	16.7	68.4	50.0	117.3	16.7	58.4	16.7	374.1
Līves m. (Lievenhof)	Kandavas	Talsu			45.5	106.6	54.5	191.2		
Mērsrags (Markgrafen)	Kandavas	Talsu			100.0	234.5				
Putnene (Puttnen)	Kandavas	Talsu			50.0	117.3	50.0	175.2		
KOPĀ	Kandavas	Talsu	4	16.4	53.3	125.1	25.3	88.8	17.3	389.1
Kalna Lanksērde (Hohenberg)	Sabiles	Talsu			100.0	234.5				
Matkules kroņa mežniecība (Mattkuln Kronsförstei)	Sabiles	Talsu					100.0	350.5		
Matkule (Mattkuln Kronsgut)	Sabiles	Talsu			77.8	182.4	22.2	77.9		
Valgale (Walgahlen Kronsgut)	Sabiles	Talsu					100.0	350.5		
Sabile (Zabelhof)	Sabiles	Talsu					100.0	350.5		
KOPĀ	Sabiles	Talsu			61.5	144.3	38.5	134.8		
Andunu kroņa m. (Andumen)	Talsu	Talsu			50.0	117.3	50.0	175.2		
Jaungarlene (Gargeln Neu)	Talsu	Talsu					100.0	350.5		
Garlenes privāt. (Gargeln priv.)	Talsu	Talsu					100.0	350.5		
Iggen	Talsu	Talsu			100.0	234.5				
Lībāgi? (Lipsthusen)	Talsu	Talsu	14.3	58.6	28.6	67.0	57.1	200.3		
KOPĀ	Talsu	Talsu	8.3	34.2	33.3	78.2	58.3	200.3		
KOPĀ	KOPĀ	Talsu	5.5	22.4	54.5	127.9	28.2	98.8	11.8	265.3
Auces draudzes privātm. (Autz)	Auces	Tukuma	63.2	259.1	28.9	67.9	5.3	18.4	2.6	59.1
Bankavas kr. m. (Bankaushof)	Auces	Tukuma			100.0	234.5				
Bēnes privātm. (Behnen)	Auces	Tukuma			30.0	70.4	70.0	245.3		
Ciroles privātm. (Zirohlen)	Auces	Tukuma			66.7	156.4	33.3	116.8		
Gross Autz Past.	Auces	Tukuma			50.0	117.3	50.0	175.2		
Īle (Ihlen, priv.)	Auces	Tukuma	18.2	74.6	36.4	85.3	36.4	127.4	9.1	204.1
Jaunauce (Neu Autz)	Auces	Tukuma	33.3	136.8	16.7	39.1	50.0	175.2		
Slagūne (Schlagunen)	Auces	Tukuma	22.2	91.2	44.4	104.2	33.3	116.8		
Vecauce (Alt Autz)	Auces	Tukuma	54.5	223.8	18.2	42.6	24.2	85.0	3.0	68.0
KOPĀ	Auces	Tukuma	39.4	161.8	28.2	66.1	30.3	106.1	2.1	47.4
Annas privātm. (Annenhoff)	Jaunpils	Tukuma	23.8	97.7	28.6	67.0	38.1	133.5	9.5	213.8
Ausātu privm. (Autzenbach)	Jaunpils	Tukuma	25.0	102.6			75.0	262.8		
Upenieki (Bachhof)	Jaunpils	Tukuma	41.2	168.9	32.4	75.9	17.6	61.8	8.8	198.1
Bikstu privātmuiža (Bixten)	Jaunpils	Tukuma	59.3	243.1	29.6	69.5	7.4	26.0	3.7	83.1
Blīdenes privātmuiža (Bliden)	Jaunpils	Tukuma	35.1	144.1	27.0	63.4	32.4	113.7	5.4	121.3
Grenči (Zebrenes) (Grenzen)	Jaunpils	Tukuma			85.7	201.0	14.3	50.1		
Lestene un Lestenes māc.m. (Lesten u. Lesten Pastorat)	Jaunpils	Tukuma	33.3	136.8	44.4	104.2	18.5	64.9	3.7	83.1
Jaunpils (Neuenburg u. Schmucken)	Jaunpils	Tukuma	71.2	292.2	16.4	38.6	6.8	24.0	5.5	123.0
KOPĀ	Jaunpils	Tukuma	51.8	212.6	27.0	63.3	15.8	55.2	5.5	122.4
Ķūķi (Abaushof, Ritterschafts-Gut)	Tukuma	Tukuma	3.1	12.8	81.3	190.6	6.3	21.9	9.4	210.4

Abavas kroņa m. (Abaushof)	Tukuma	Tukuma	2.6	10.8	84.2	197.5	2.6	9.2	10.5	236.3
Brizules privātm. (Bresilgen)	Tukuma	Tukuma	14.3	58.6	57.1	134.0	14.3	50.1	14.3	320.7
Cērkstes privātm. (Zerxten priv.)	Tukuma	Tukuma	3.9	16.1	72.5	170.2	23.5	82.5		
Grenču privātmuiža (Grendsen)	Tukuma	Tukuma	2.9	11.7	81.4	191.0	10.0	35.0	5.7	128.3
Jaunmokas (Mocken Neu)	Tukuma	Tukuma	10.0	41.0	70.0	164.2	10.0	35.0	10.0	224.5
Vecmokas (Alt Mocken)	Tukuma	Tukuma	6.3	25.6	93.8	219.9				
KOPĀ	Tukuma	Tukuma	3.8	15.5	79.0	185.3	10.5	36.8	6.7	150.9
KOPĀ	KOPĀ	Tukuma	33.2	136.4	44.6	104.7	16.9	59.2	5.2	117
Gārdzes privātm. (Garsden)	Piltenes	Ventspils	50.0	205.1			50.0	175.2		
Lagzdiene (Laxdienen)	Piltenes	Ventspils					100.0	350.5		
Puznieku privātm. (Pusseneken)	Piltenes	Ventspils	100.0	410.3						
KOPĀ	Piltenes	Ventspils	70.0	287.2			30	105.1		
Lēči (Atlitzen)	Ventspils	Ventspils	75.0	307.7	25.0	58.6				
Užavas kroņa m. (Hasau)	Ventspils	Ventspils	72.2	296.3	5.6	13.0	11.1	38.9	11.1	249.4
Užavas māc.m. (Hasau Pastorat)	Ventspils	Ventspils					100.0	350.5		
Ventspils Licentes vidme (Lizenthof)	Ventspils	Ventspils	50.0	205.1			50.0	175.2		
KOPĀ	Ventspils	Ventspils	66.7	273.5	7.4	17.4	18.5	64.9	7.4	166.3
KOPĀ	KOPĀ	Ventspils	67.6	277.2	5.4	12.7	21.6	75.8	5.4	121.3
KOPĀ GUBERNĀ	KOPĀ	KOPĀ	24.4	100	42.6	100	28.5	100	4.5	100

Pielikums Nr. 14. Ārpuspagastnieku īpatsvars un izsniegto pasu skaits pa Vidzemes guberņas draudzēm (1879.-1883. gads).¹⁰⁶

Draudze	Draudzes tiesa	Pagastos pierakstītie vīrieši, kas dzīvo uz zemnieku zemes	Pagastos pierakstītie vīrieši, kas dzīvo uz muižas zemes	Pagastā pierakstītie vīrieši, kas dzīvo ārpus pagasta (ārpuspagastnieki)	Kopā pagastos pierakstīti	Ārpuspaga stnieku % īpatsvars	% no vidējā guberņā (32.7%)	Caurmērā izsniegta pasē gadā (1879.-1882.)	Izsniegtās pases % pret kopējo iedz.skaitu	% no vidējā (5.14%)
Āraišu	1. Cēsu	1128	354	1062	2544	41.75	128	142.8	5.6	109
Cēsu	1. Cēsu	1652	369	1948	3969	49.08	150	250.3	6.3	123
Dzērbenes	1. Cēsu	1303	388	564	2255	25.01	76	103.0	4.6	89
Raunas	1. Cēsu	3026	687	1724	5437	31.71	97	147.0	2.7	53
KOPĀ	1. Cēsu	7109	1798	5298	14205	37.30	114	643.0	4.5	88
Bērzaunes	2. Cēsu	1543	216	717	2476	28.96	89	40	1.6	31
Kalsnavas	2. Cēsu	909	340	406	1655	24.53	75	35.0	2.1	41
Ļaudonas	2. Cēsu	2401	938	881	4220	20.88	64	123.0	2.9	57
Lazdonas	2. Cēsu	824	593	591	2008	29.43	90	18.8	0.9	18
Lubānas	2. Cēsu	1283	983	302	2568	11.76	36	19.3	0.7	15
Vietalvas	2. Cēsu	874	100	448	1422	31.50	96	32.3	2.3	44
KOPĀ	2. Cēsu	7834	3170	3345	14349	23.31	71	268.3	1.9	36
Cesvaines	3. Cēsu	3421	1031	1448	5900	24.54	75	108.3	1.8	36
Jaunpiebalgas	3. Cēsu	2654	921	291	3866	7.53	23	158.5	4.1	80
Liezēres	3. Cēsu	1487	763	651	2901	22.44	69	61.0	2.1	41
KOPĀ	3. Cēsu	7562	2715	2390	12667	18.87	58	327.8	2.6	50
Ērgļu	4. Cēsu	1593	459	1147	3199	35.85	110	93.5	2.9	57
Liepkalnes	4. Cēsu	525	90	195	810	24.07	74	25.0	3.1	60
Skujenes	4. Cēsu	1495	391	920	2806	32.79	100	222.3	7.9	154
Vecpiebalgas	4. Cēsu	2347	925	648	3920	16.53	51	88.3	2.3	44
Vestienas	4. Cēsu	808	149	593	1550	38.26	117	49.8	3.2	62
KOPĀ	4. Cēsu	6768	2014	3503	12285	28.51	87	478.8	3.9	76
KOPĀ	CĒSU APR.	29273	9697	14536	53506	27.2	83	1718	3.2	62
Alūksnes-Zeltiņu	5. Cēsu	4528	1991	3950	10469	37.73	115	1194.0	11.4	222
Opekalna	5. Cēsu	2168	661	1416	4245	33.36	102	227.3	5.4	104
KOPĀ	5. Cēsu	6696	2652	5366	14714	36.47	112	1421.3	9.7	188
Gaujienas	6. Cēsu	1326	773	814	2913	27.94	85	104.3	3.6	70
Palsmanes-Aumeistaru	6. Cēsu	1635	1001	872	3508	24.86	76	73.5	2.1	41
Smiltenes	6. Cēsu	1984	670	1148	3802	30.19	92	63.9	1.7	33
KOPĀ	6. Cēsu	4945	2444	2834	10223	27.72	85	241.7	2.4	46
Gulbenes	7. Cēsu	3048	2482	2023	7553	26.78	82	310.8	4.1	80
Lejasciema	7. Cēsu	1193	237	196	1626	12.05	37	47.5	2.9	57
Tirzas	7. Cēsu	2276	1196	1051	4523	23.24	71	83.3	1.8	36
KOPĀ	7. Cēsu	6517	3915	3270	13702	23.87	73	441.5	3.2	63
Ērgemes	8. Cēsu	893	690	956	2539	37.65	115	30.3	1.2	23
Ēveles	8. Cēsu	690	395	1000	2085	47.96	147	39.7	1.9	37

¹⁰⁶ N. Manaseina revīzijas anketas par Vidzemes gub. (elektroniska datubāze MS Excel formātā pēc anketām LVVA, 3. fonda, 5. apr., 174.-571. l.)

Draudze	Draudzes tiesa	Pagastos pierakstīte vīrieši, kas dzīvo uz zemnieku zemes	Pagastos pierakstīte vīrieši, kas dzīvo uz muižas zemes	Pagastā pierakstīte vīrieši, kas dzīvo ārpus pagasta (ārpuspagastnieki)	Kopā pagastos pierakstīti	Ārpuspaga stnieku % īpatsvars	% no vidējā guberņā (32.7%)	Caurmērā izsniegtas pases gadā (1879.-1882.)	Izsniegtās pases % pret kopējo iedz.skaitu	% no vidējā (5.14%)
Lugažu	8. Cēsu	460	231	423	1114	37.97	116	23.3	2.1	41
Trikātas	8. Cēsu	1973	455	1796	4224	42.52	130	67.0	1.6	31
Valkas	8. Cēsu	59	39	267	365	73.15	224	20	5.5	107
KOPĀ	8. Cēsu	4075	1810	4442	10327	43.01	132	180.2	1.7	34
KOPĀ	VALKAS APR.	22233	10821	15912	48966	32.5	99	2285	4.7	91
Daugavgrīvas	1. Rīgas	588	189	786	1563	50.29	154	358.0	22.9	446
Doles	1. Rīgas	792	176	535	1503	35.60	109	160.3	10.7	207
Ikšķiles	1. Rīgas	731	475	795	2001	39.73	121	199.3	10	194
Katlakalna	1. Rīgas	499	314	503	1316	38.22	117	178.0	13.5	263
Lielvārdes	1. Rīgas	1193	1420	934	3547	26.33	81	158.0	4.5	87
Piņķu	1. Rīgas	320	427	577	1324	43.58	133	143.0	10.8	210
Ropaži	1. Rīgas	653	414	504	1571	32.08	98	276.5	17.6	342
Salas	1. Rīgas	259	86	207	552	37.50	115	37.5	6.8	132
Salaspils	1. Rīgas	543	159	411	1113	36.93	113	165.5	14.9	289
Slokas	1. Rīgas	899	61	232	1192	19.46	60	124.3	10.4	203
KOPĀ	1. Rīgas	7456	4719	6832	19007	35.94	110	2254.8	11.9	231
Krimuldas	2. Rīgas	776	451	1608	2835	56.72	173	457.5	16.1	314
Lēdurgas	2. Rīgas	988	503	1316	2807	46.88	143	474.7	16.9	329
Mālpils	2. Rīgas	928	368	554	1850	29.95	92	127.3	6.9	134
Nītaures	2. Rīgas	975	441	1120	2536	44.16	135	229.5	9.0	176
Siguldas	2. Rīgas	918	392	844	2154	39.18	120	194.0	9.0	175
Skultes	2. Rīgas	615	264	348	1227	28.36	87	112.5	9.2	178
KOPĀ	2. Rīgas	5200	2419	5790	13409	43.18	132	1595.4	11.9	231
Aizkraukles	3. Rīgas	628	681	413	1722	23.98	73	65.3	3.8	74
Jaunpils	3. Rīgas	553	421	674	1648	40.90	125	117.0	7.1	138
Kokneses	3. Rīgas	2336	1149	1481	4966	29.82	91	225.5	4.5	88
Madlienas	3. Rīgas	1273	1091	1335	3699	36.09	110	155.3	4.2	82
Suntažu	3. Rīgas	1231	841	877	2949	29.74	91	107.8	3.7	71
KOPĀ	3. Rīgas	6021	4183	4780	14984	31.90	98	670.8	4.5	87
KOPĀ	RĪGAS APR.	18677	11321	17402	47400	36.7	112	4521	9.5	186
Dikļu	4. Rīgas	563	401	777	1741	44.63	136	78.8	4.5	88
Rubenes	4. Rīgas	537	188	687	1412	48.65	149	81.3	5.8	112
Straupes	4. Rīgas	1984	903	1815	4702	38.60	118	264.3	5.6	109
Umurgas	4. Rīgas	1301	533	1465	3299	44.41	136	119.8	3.6	71
Valmieras	4. Rīgas	2459	448	1636	4543	36.01	110	177.8	3.9	76
KOPĀ	4. Rīgas	6844	2473	6380	15697	40.64	124	721.8	4.6	89
Alojas	5. Rīgas	1078	1091	1061	3230	32.85	100	40.3	1.2	24
Limbažu-Katrīnas	5. Rīgas	2065	1089	1115	4269	26.12	80	270.5	6.3	123
Mazsalacas	5. Rīgas	2722	736	1529	4987	30.66	94	65.0	1.3	25

Draudze	Draudzes tiesa	Pagastos pierakstīte vīrieši, kas dzīvo uz zemnieku zemes	Pagastos pierakstīte vīrieši, kas dzīvo uz muižas zemes	Pagastā pierakstīte vīrieši, kas dzīvo ārpus pagasta (ārpuspagastnieki)	Kopā pagastos pierakstīti	Ārpuspaga stnieku % īpatsvars	% no vidējā gubernā (32.7%)	Caurmērā izsniegtas pases gadā (1879.-1882.)	Izsniegtās pases % pret kopējo iedz.skaitu	% no vidējā (5.14%)
Pernigēles	5. Rīgas	983	720	679	2382	28.51	87	155.8	6.5	127
Salacas	5. Rīgas	1035	1981	517	3533	14.63	45	108.3	3.1	60
KOPĀ	5. Rīgas	7883	5617	4901	18401	26.63	81	639.8	3.5	68
Burtnieku	6. Rīgas	1525	728	1549	3802	40.74	125	70	1.8	36
Matīšu	6. Rīgas	750	439	948	2137	44.36	136	31.8	1.5	29
Rūjienas	6. Rīgas	2533	1101	2333	5967	39.10	120	75.5	1.3	25
KOPĀ	6. Rīgas	4808	2268	4830	11906	40.57	124	177.3	1.5	29
KOPĀ	VALMIERAS APR.	19535	10358	16111	46004	35	107	1539	3.3	65
KOPĀ	VIDZEMES GUB. LATVIEŠU APR.	89718	42197	63961	195876	32.7	100	10062	5.1	100

Pielikums Nr. 15. Izsniegto pasu skaits pa Kurzemes guberņas laicīgajām draudzēm (1879.-1881. gads, pēc senatora N. Manaseina revīzijai iesūtīto anketu datiem)¹⁰⁷

Laicīgā (administratīvā) draudze	Aprīķis	Anketās uzrādītais pierakstīto iedzīvotāju skaits	Anketās uzrādītais izsniegto pasu skaits vidēji gadā	Pasu saņēmēju īpatsvars, %	% īpatsvars no guberņas vidējā rādītāja (3.1%)
Alsungas	Aizputes	6922	59	0.8	27.3
Embūtes	Aizputes	12810	655	5.1	164.9
Gramzdas	Aizputes	4550	379	8.3	268.9
Ordeņa Aizputes	Aizputes	1243	57	4.6	147.1
Piltenes Aizputes	Aizputes	6592	182	2.8	88.9
Valtaiķu	Aizputes	8080	322	4.0	128.6
KOPĀ	Aizputes	40197	1653	4.1	132.7
Durbes	Grobiņas	23725	944	4.0	128.3
Grobiņas	Grobiņas	19584	620	3.2	102.1
KOPĀ	Grobiņas	43309	1564	3.6	116.5
Aizlauces	Ilūkstes	10571	494	4.7	150.7
Daugavpils	Ilūkstes	22348	617	2.8	89.0
KOPĀ	Ilūkstes	32919	1111	3.4	108.8
Aizkraukles	Jaunjelgavas	2685	22	0.8	26.4
Neretas	Jaunjelgavas	9338	147	1.6	50.8
Sēlpils	Jaunjelgavas	28986	653	2.3	72.7
KOPĀ	Jaunjelgavas	41009	822	2.0	64.7
Dundagas	Ventspils	8892	237	2.7	86.0
Piltenes	Ventspils	16963	341	2.0	64.9
Ventspils	Ventspils	7607	186	2.4	79.0
KOPĀ	Ventspils	24570	528	2.1	69.3
KOPĀ	KOPĀ	182004	5677	3.1	100.0

¹⁰⁷ N. Manaseina revīzijas anketas par Kurzemes gub. (LVVA, 416. f., 1. apr., 184. l.).

Pielikums Nr. 16. Vidzemes pilsētās pierakstīto Vidzemes guberņas latviešu aprinķu zemnieku izcelsme un pārceļošanas intensitāte uz pilsētām (pa aprinķiem)(1859.-1899.g.)¹⁰⁸

Draudzes tiesas iecirknis	Kopā izrakstīti (Bez ģim.)	Uz pilsētām izrakstīti (bez ģim.)	Cēsis			Rīga			Limbaži			Valmiera			Valka			Sloka		
			%no pilsētu galamērķiem uz Cēsīm	%no gub. vidējā no pilsētu galam. uz Cēsīm (9.8)	%no gub. vidējā no pārrakstīto skaita uz Cēsīm (3.8)	%no pilsētu galamērķiem uz Rīgu	%no gub. vidējā no pilsētu galam. uz Rīgu (67.7)	%no gub. vidējā no pārrakstīto skaita uz Rīgu (26.0)	% no pilsētu galamērķiem uz Limbažiem	%no gub. vidējā uz pilsētām uz Limbažiem (4.4.)	%no gub. vidējā no pārrakstīto skaita uz Limbažiem (1.7)	% no pilsētu galamērķiem uz Valmieru	%no gub. vidējā uz pilsētām uz Valmieru (5.2)	%no gub. vidējā no pārrakstīto skaita uz Valmieru (2.0)	% no pilsētu galamērķiem uz Valku	%no gub. vidējā uz pilsētām uz Valku (5.1)	%no gub. vidējā no pārrakstīto skaita uz Valku (2.0)	% no pilsētu galamērķiem uz Sloku	%no gub. vidējā uz pilsētām uz Sloku (6.1)	%no gub. vidējā no pārrakstīto skaita uz Sloku (2.4)
1. Cēsu draudzes tiesas iecirknis	930	471	27.0	271	357	63.7	94	124	1.5	34	45	2.8	54	71	1.5	29	38	2.8	45	59
2. Cēsu	906	150	16.0	161	69	61.3	91	39	2.0	46	20	10	194	84	2.7	52	22	7.3	120	52
3. Cēsu	403	118	11.9	119	91	71.2	105	80	0.8	19	15	5.1	99	75	5.1	100	76	5.1	83	63
4. Cēsu	891	219	11.0	110	70	83.1	123	79	0.9	21	13	0.9	18	11	0	0	0	3.2	52	33
Kopā Cēsu apr.	3130	958	19.7	198	158	68.7	102	81	1.4	31	25	3.8	73	58	1.8	35	28	3.9	63	50
5. Cēsu	947	184	8.7	1.7	44	60.9	90	45	1.6	37	19	1.6	32	16	12.5	245	124	2.7	44	22
6. Cēsu	603	250	30.4	12.6	330	45.6	67	73	0.8	18	20	4.8	93	100	16.4	321	346	0.4	7	7
7. Cēsu	458	142	16.9	5.2	137	63.4	94	76	1.4	32	26	4.2	82	66	7.0	138	111	0.7	12	9
8. Cēsu	515	260	11.9	6.0	157	28.8	43	56	1.5	35	46	11.5	224	294	39.2	768	1009	1.5	25	33
Kopā Valkas apr.	2523	836	17.6	5.8	152	46.8	69	60	1.3	30	26	6.1	118	102	21.1	412	355	1.3	22	19
1. Rīgas	1092	646	0.2	0.1	2	78.3	116	178	0.5	11	16	0.6	12	18	0	0	0	20.3	332	510
2. Rīgas	684	444	2.7	1.8	46	92.1	136	230	2.0	46	78	1.1	22	37	0.2	4	7	1.6	26	44
3. Rīgas	1215	222	5.0	0.9	24	87.8	130	62	3.6	83	39	1.4	26	12	0	0	0	2.3	37	18
Rīgas patrim.apg.	289	196	0	0	0	76.5	113	200	0	0	0	0	0	0	0	0	0	23.5	384	677
Kopā Rīgas apr.	3280	1508	1.6	0.7	19	83.6	123	148	1.3	30	36	0.8	15	18	0.1	1	2	12.5	205	245
4. Rīgas	789	423	7.8	4.2	109	60.3	89	124	9.0	206	287	19.4	376	524	1.4	28	39	2.1	35	49
5. Rīgas	715	283	1.8	0.7	18	60.4	89	92	30	688	709	2.1	41	42	1.8	35	36	2.8	46	48
6. Rīgas	358	163	10.4	4.7	124	53.4	79	93	9.2	211	250	17.2	333	395	4.9	96	114	0.6	10	12
Kopā Valmieras apr.	1862	869	6.3	3.0	77	59.0	87	106	15.9	364	442	13.3	259	314	2.2	43	52	2.1	34	41
Kopā Vidzemes gub. latviešu apr.	10850	4171	9.9	3.82	101	67.7	100	100	4.36	99	99	5.2	99	99	5.1	100	98	6.1	100	98

¹⁰⁸ Pēc Vidzemes guberņas 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāzes. Citās Vidzemes guberņas pilsētās igauņu daļā (Veru, Viljandi, Tartu, Pērnava) pierakstītie ieskaitīti summārajos datos, taču tabulā nav atspoguļotas. Kopējais revīzijas dvēseļu un ārpus pagasta pārrakstīto skaits uzrādīts tikai par tiem pagastiem/muižām, kuros revīzijas dvēseļu papildinājumos reģistrēts vismaz viens uz Vidzemes pilsētu pārrakstīts zemnieks.

Pielikums Nr. 17. Ārpus gubernas pārrakstīto Vidzemes zemnieku galveno galamērķu struktūra un galamērķu īpatsvars pa Vidzemes gubernas latviešu aprinķu draudzes tiesu iecirkņiem (1859.-1899.g.).¹⁰⁹

Draudzes tiesas iecirknis	1. Cēsu	2. Cēsu	3. Cēsu	4. Cēsu	Cēsu apr.	5. Cēsu	6. Cēsu	7. Cēsu	8. Cēsu	Valkas apr.	1. Rīgas	2. Rīgas	3. Rīgas	Rīgas patrimo niālapg.	Rīgas apr.	4. Rīgas	5. Rīgas	6. Rīgas	Valmieras apr.	Vidzemes gub. latviešu apr.
Pierakstīti zemnieki 1858.g. (vīriešu revīzijas dvēseles)	11892	12254	9350	10371	43867	8019	7786	8066	7595	31466	8687	6989	12591	2749	31016	11611	9633	8603	29847	140545
Kopā pārrakstīti (bez ģim. loc.)	922	923	400	888	3133	947	603	458	498	2506	969	646	1237	289	3141	772	717	353	1842	10850
Izrakstīti ārpus gubernas (bez ģim. loc.)	262	523	155	511	1451	732	296	247	137	1412	309	105	840	55	1309	226	213	101	540	4710
Cita gubernā	18	22	6	26	72	15	6	13	11	45	20	13	38	12	83	30	18	11	59	259
% no visiem ārpusgubernas galamērķiem	6.9	4.2	3.9	5.1	5.0	2.0	2.0	5.3	8.0	3.2	6.5	12.4	4.5	21.8	6.3	13.3	8.5	10.9	10.9	5.5
% no vidējā gubernā	125	76	70	93	90	37	37	96	146	58	118	225	82	397	115	241	154	198	199	100
% no kopējā pārrakstīto skaita	2.0	2.4	1.5	2.9	2.3	1.6	1.0	2.8	2.2	1.8	2.1	2.0	3.1	4.2	2.6	3.9	2.5	3.1	3.2	2.4
% no vidējā gubernā	82	100	63	123	96	66	42	119	93	75	86	84	129	174	111	163	105	131	134	100
Jenisejas gubernā	5	6	0	0	11	31	5	3	1	40	0	0	7	0	7	22	1	1	24	82
% no visiem ārpusgubernas galamērķiem	1.9	1.1	0	0	0.8	4.2	1.7	1.2	0.7	2.8	0	0	0.8	0	0.5	9.7	0.5	1.0	4.4	1.7
% no vidējā gubernā	110	66	0	0	44	243	97	70	42	163	0	0	48	0	31	559	27	57	255	100
% no kopējā pārrakstīto skaita	0.5	0.7	0	0	0.4	3.3	0.8	0.7	0.2	1.6	0	0	0.6	0	0.2	2.8	0.1	0.3	1.3	0.8
% no vidējā gubernā	72	86	0	0	46	433	110	87	27	211	0	0	75	0	29	377	18	37	172	100
Kostromas gubernā	48	0	1	0	49	0	0	1	1	2	0	1	0	0	1	2	0	0	2	54
% no visiem ārpusgubernas galamērķiem	18.3	0	0.6	0	3.4	0	0	0.4	0.7	0.1	0	1.0	0	0	0.1	0.9	0	0	0.4	1.1
% no vidējā gubernā	1598	0	56	0	295	0	0	35	64	12	0	83	0	0	7	77	0	0	32	100
% no kopējā pārrakstīto skaita	5.2	0	0.3	0	1.6	0	0	0.2	0.2	0.1	0	0.2	0	0	0	0.3	0	0	0.1	0.5
% no vidējā gubernā	1046	0	50	0	314	0	0	44	40	16	0	31	0	0	6	52	0	0	22	100
Kubanas apgabals	2	0	0	16	18	0	0	0	2	2	0	3	6	1	10	3	1	0	4	34
% no visiem ārpusgubernas galamērķiem	0.8	0	0	3.1	1.2	0	0	0	1.5	0.1	0	2.9	0.7	1.8	0.8	1.3	0.5	0	0.7	0.7
% no vidējā gubernā	106	0	0	434	172	0	0	0	202	20	0	396	99	252	106	184	65	0	103	100
% no kopējā pārrakstīto skaita	0.2	0	0	1.8	0.6	0	0	0	0.4	0.1	0	0.5	0.5	0.3	0.3	0.4	0.1	0	0.2	0.3
% no vidējā gubernā	69	0	0	575	183	0	0	0	128	25	0	148	155	110	102	124	45	0	69	100
Kurzemes gubernā	16	30	10	25	81	3	2	4	4	13	179	21	78	30	308	26	6	4	36	438
% no visiem ārpusgubernas galamērķiem	6.1	5.7	6.5	4.9	5.6	0.4	0.7	1.6	2.9	0.9	57.9	20	9.3	54.5	23.5	11.5	2.8	4.0	6.7	9.3
% no vidējā gubernā	66	62	69	53	60	4	7	17	31	10	623	215	100	587	253	124	30	43	72	100
% no kopējā pārrakstīto skaita	1.7	3.3	2.5	2.8	2.6	0.3	0.3	0.9	0.8	0.5	18.5	3.3	6.3	10.4	9.8	3.4	0.8	1.1	2.0	4.0
% no vidējā gubernā	43	81	62	70	64	8	8	22	20	13	458	81	156	257	243	83	21	28	48	100
Maskavas gubernā	3	7	1	1	12	4	4	1	4	13	4	2	6	0	12	5	3	6	14	51
% no visiem ārpusgubernas galamērķiem	1.1	1.3	0.6	0.2	0.8	0.5	1.4	0.4	2.9	0.9	1.3	1.9	0.7	0	0.9	2.2	1.4	5.9	2.6	1.1
% no vidējā gubernā	106	124	60	18	76	50	125	37	270	85	120	176	66	0	85	204	130	549	239	100
% no kopējā pārrakstīto skaita	0.3	0.8	0.3	0.1	0.4	0.4	0.7	0.2	0.8	0.5	0.4	0.3	0.5	0	0.4	0.6	0.4	1.7	0.8	0.5
% no vidējā gubernā	69	161	53	24	81	90	141	46	171	110	88	66	103	0	81	138	89	362	162	100
Mogilevas gubernā	3	4	2	9	18	0	0	1	3	4	9	3	95	0	107	6	5	5	16	145
% no visiem ārpusgubernas galamērķiem	1.1	0.8	1.3	1.8	1.2	0	0	0.4	2.2	0.3	2.9	2.9	11.3	0	8.2	2.7	2.3	5.0	3.0	3.1
% no vidējā gubernā	37	25	42	57	40	0	0	13	71	9	95	93	367	0	266	86	76	161	96	100
% no kopējā pārrakstīto skaita	0.3	0.4	0.5	1.0	0.6	0	0	0.2	0.6	0.2	0.9	0.5	7.7	0	3.4	0.8	0.7	1.4	0.9	1.3
% no vidējā gubernā	24	32	37	76	43	0	0	16	45	12	69	35	575	0	255	58	52	106	65	100
Pleskavas gubernā	53	24	41	64	182	541	219	74	54	888	14	21	100	0	135	26	3	12	41	1246

¹⁰⁹ Pēc Vidzemes gubernas 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāzes. Kopējā pierakstīto vīriešu revīzijas dvēseļu un pārrakstīto personu kopskaitā iekļauti arī dati par pagastiem, no kuriem nebija izceļojušo ārpus gubernas, taču par kuriem ir saglabājušās revīzijas papildinājumu ziņas.

	1.	2.	3.	4.	Cēsu apr.	5.	6.	7.	8.	Valkas apr.	1.	2.	3.	Rīgas patrimo niālapg.	Rīgas apr.	4.	5.	6.	Valmieras apr.	Vidzemes gub. latviešu apr.
Draudzes tiesas iecirknis	Cēsu	Cēsu	Cēsu	Cēsu		Cēsu	Cēsu	Cēsu	Cēsu		Rīgas	Rīgas	Rīgas			Rīgas	Rīgas	Rīgas		
% no visiem ārpusguberņas galamērķiem	20.2	4.6	26.5	12.5	12.5	73.9	74.0	30	39.4	62.9	4.5	20	11.9	0	10.3	11.5	1.4	11.9	7.6	26.5
% no vidējā guberņā	76	17	100	47	47	279	280	113	149	238	17	76	45	0	39	43	5	45	29	100
% no kopējā pārrakstīto skaita	5.7	2.6	10.3	7.2	5.8	57.1	36.3	16.2	10.8	35.4	1.4	3.3	8.1	0	4.3	3.4	0.4	3.4	2.2	11.5
% no vidējā guberņā	50	23	89	63	51	497	316	141	94	309	13	28	70	0	37	29	4	30	19	100
Samāras guberņa	0	0	2	0	2	0	0	0	4	4	0	0	0	0	0	0	21	2	23	29
% no visiem ārpusguberņas galamērķiem	0	0	1.3	0	0.1	0	0	0	2.9	0.3	0	0	0	0	0	0	9.9	2.0	4.3	0.6
% no vidējā guberņā	0	0	210	0	22	0	0	0	474	46	0	0	0	0	0	0	1601	322	692	100
% no kopējā pārrakstīto skaita	0	0	0.5	0	0.1	0	0	0	0.8	0.2	0	0	0	0	0	0	2.9	0.6	1.2	0.3
% no vidējā guberņā	0	0	187	0	24	0	0	0	301	60	0	0	0	0	0	0	1096	212	467	100
Sankpēterburgas guberņa	23	14	14	17	68	81	34	19	24	158	14	20	23	3	60	39	28	16	83	369
% no visiem ārpusguberņas galamērķiem	8.8	2.7	9.0	3.3	4.7	11.1	11.5	7.7	17.5	11.2	4.5	19.0	2.7	5.5	4.6	17.3	13.1	15.8	15.4	7.8
% no vidējā guberņā	112	34	115	42	60	141	147	98	224	143	58	243	35	70	59	220	168	202	196	100
% no kopējā pārrakstīto skaita	2.5	1.5	3.5	1.9	2.2	8.6	5.6	4.1	4.8	6.3	1.4	3.1	1.9	1.0	1.9	5.1	3.9	4.5	4.5	3.4
% no vidējā guberņā	73	45	103	56	64	252	166	122	142	185	42	91	55	31	56	149	115	133	132	100
Smolenskas guberņa	7	6	9	74	96	6	0	14	4	24	6	2	97	0	105	9	28	14	51	276
% no visiem ārpusguberņas galamērķiem	2.7	1.1	5.8	14.5	6.6	0.8	0	5.7	2.9	1.7	1.9	1.9	11.5	0	8.0	4.0	13.1	13.9	9.4	5.9
% no vidējā guberņā	46	20	99	247	113	14	0	97	50	29	33	33	197	0	137	68	224	237	161	100
% no kopējā pārrakstīto skaita	0.8	0.7	2.3	8.3	3.1	0.6	0	3.1	0.8	1.0	0.6	0.3	7.8	0	3.3	1.2	3.9	4.0	2.8	2.5
% no vidējā guberņā	30	26	88	328	120	25	0	120	32	38	24	12	308	0	131	46	154	156	109	100
Toboļskas guberņa	2	5	1	0	8	2	5	2	2	11	2	0	1	0	3	1	8	4	13	35
% no visiem ārpusguberņas galamērķiem	0.8	1.0	0.6	0	0.6	0.3	1.7	0.8	1.5	0.8	0.6	0	0.1	0	0.2	0.4	3.8	4.0	2.4	0.7
% no vidējā guberņā	103	129	87	0	74	37	227	109	196	105	87	0	16	0	31	60	505	533	324	100
% no kopējā pārrakstīto skaita	0.2	0.5	0.3	0	0.3	0.2	0.8	0.4	0.4	0.4	0.2	0	0.1	0	0.1	0.1	1.1	1.1	0.7	0.3
% no vidējā guberņā	67	168	78	0	79	65	257	135	124	136	64	0	25	0	30	40	346	351	219	100
Ūfas guberņa	34	1	0	4	39	2	13	1	16	32	10	5	13	8	36	24	74	13	111	218
% no visiem ārpusguberņas galamērķiem	13.0	0.2	0	0.8	2.7	0.3	4.4	0.4	11.7	2.3	3.2	4.8	1.5	14.5	2.8	10.6	34.7	12.9	20.6	4.6
% no vidējā guberņā	280	4	0	17	58	6	95	9	252	49	70	103	33	314	59	229	751	278	444	100
% no kopējā pārrakstīto skaita	3.7	0.1	0	0.5	1.2	0.2	2.2	0.2	3.2	1.3	1.0	0.8	1.1	2.8	1.1	3.1	10.3	3.7	6.0	2.0
% no vidējā guberņā	184	5	0	22	62	11	107	11	160	64	51	39	52	138	57	155	514	183	300	100
Vitebskas guberņa	48	404	68	274	794	47	7	114	7	175	51	14	376	1	442	33	17	13	63	1474
% no visiem ārpusguberņas galamērķiem	18.3	77.2	43.9	53.6	54.7	6.4	2.4	46.2	5.1	12.4	16.5	13.3	44.8	1.8	33.8	14.6	8.0	12.9	11.7	31.3
% no vidējā guberņā	59	247	140	171	175	21	8	147	16	40	53	43	143	6	108	47	26	41	37	100
% no kopējā pārrakstīto skaita	5.2	43.8	17.0	30.9	25.3	5.0	1.2	24.9	1.4	7.0	5.3	2.2	30.4	0.3	14.1	4.3	2.4	3.7	3.4	13.6
% no vidējā guberņā	38	322	125	227	187	37	9	183	10	51	39	16	224	3	104	31	17	27	25	100

Pielikums Nr. 18. Uz galvenajiem ārpusgubernas galamērķiem pārceļojušo Vidzemes gubernas latviešu aprinķu zemnieku iepriekšējās pieraksta vietas (pa Vidzemes gubernas draudžu tiesu iecirkņiem), 1859.-1899.g.¹¹⁰

Draudzes tiesas iecirknis	Jenisejas gubernā	Kostromas gubernā	Kubaņas apgabals	Kurzemes gubernā	Mogilevas gubernā	Pleskavas gubernā	Samāras gubernā	Sankpēterburgas gubernā	Smolenskas gubernā	Ufas gubernā	Vitebskas gubernā
1. Cēsu	5	48	2	16	3	53	0	23	7	34	48
% no galamērķa	6.1	88.9	5.9	3.7	2.1	4.3	0	6.2	2.5	15.6	3.3
2. Cēsu	6	0	0	30	4	24	0	14	6	1	404
% no galamērķa	7.3	0	0	6.8	2.8	1.9	0	3.8	2.2	0.5	27.4
3. Cēsu	0	1	0	10	2	41	2	14	9	0	68
% no galamērķa	0	1.9	0	2.3	1.4	3.3	6.9	3.8	3.3	0	4.6
4. Cēsu	0	0	16	25	9	64	0	17	74	4	274
% no galamērķa	0	0	47.1	5.7	6.2	5.1	0	4.6	26.8	1.8	18.6
Cēsu apr.	11	49	18	81	18	182	2	68	96	39	794
% no galamērķa	13.4	90.7	52.9	18.5	12.4	14.6	6.9	18.4	34.8	17.9	53.9
5. Cēsu	31	0	0	3	0	541	0	81	6	2	47
% no galamērķa	37.8	0	0	0.7	0	43.4	0	22.0	2.2	0.9	3.2
6. Cēsu	5	0	0	2	0	219	0	34	0	13	7
% no galamērķa	6.1	0	0	0.5	0	17.6	0	9.2	0	6.0	0.5
7. Cēsu	3	1	0	4	1	74	0	19	14	1	114
% no galamērķa	3.7	1.9	0	0.9	0.7	5.9	0	5.1	5.1	0.5	7.7
8. Cēsu	1	1	2	4	3	54	4	24	4	16	7
% no galamērķa	1.2	1.9	5.9	0.9	2.1	4.3	13.8	6.5	1.4	7.3	0.5
Valkas apr.	40	2	2	13	4	888	4	158	24	32	175
% no galamērķa	48.8	3.7	5.9	3.0	2.8	71.3	13.8	42.8	8.7	14.7	11.9
1. Rīgas	0	0	0	179	9	14	0	14	6	10	51
% no galamērķa	0	0	0	40.9	6.2	1.1	0	3.8	2.2	4.6	3.5
2. Rīgas	0	1	3	21	3	21	0	20	2	5	14
% no galamērķa	0	1.9	8.8	4.8	2.1	1.7	0	5.4	0.7	2.3	0.9
3. Rīgas	7	0	6	78	95	100	0	23	97	13	376
% no galamērķa	8.5	0	17.6	17.8	65.5	8.0	0	6.2	35.1	6.0	25.5
Rīgas patrimon. apg.	0	0	1	30	0	0	0	3	0	8	1
% no galamērķa	0	0	2.9	6.8	0	0	0	0.8	0	3.7	0.1
Rīgas apr.	7	1	10	308	107	135	0	60	105	36	442
% no galamērķa	8.5	1.9	29.4	70.3	73.8	10.8	0	16.3	38.0	16.5	30
4. Rīgas	22	2	3	26	6	26	0	39	9	24	33
% no galamērķa	26.8	3.7	8.8	5.9	4.1	2.1	0	10.6	3.3	11.0	2.2
5. Rīgas	1	0	1	6	5	3	21	28	28	74	17
% no galamērķa	1.2	0	2.9	1.4	3.4	0.2	72.4	7.6	10.1	33.9	1.2
6. Rīgas	1	0	0	4	5	12	2	16	14	13	13
% no galamērķa	1.2	0	0	0.9	3.4	1.0	6.9	4.3	5.1	6.0	0.9
Valmieras apr.	24	2	4	36	16	41	23	83	51	111	63
% no galamērķa	29.3	3.7	11.8	8.2	11.0	3.3	79.3	22.5	18.5	50.9	4.3
Vidzemes gub. latviešu apr.	82	54	34	438	145	1246	29	369	276	218	1474
% no galamērķa	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

¹¹⁰ Pēc Vidzemes gubernas 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāzes.

Pielikums Nr. 19. Galvenajos ārpusgubernas migrācijas galamērķos pierakstīto Kurzemes gubernas zemnieku izcelsme (pa laicīgajām draudzēm un apriņķiem), 1858.-1899. g.¹¹¹

Laicīgā draudze	% no konkrētā galamērķī pierakstītajiem											
	Cita gubernā	Kalugas gubernā	Kauņas gubernā	Minskas gubernā	Novgorodas gubernā	Pleskavas gubernā	Sanktpēterburgas gubernā	Sibīrija	Simbirskas gubernā	Smolenskas gubernā	Ufas gubernā	Vidzemes gubernā
Aizputes												0.3
Alsungas	2.1	0			0.9							0.2
Embūtes	10.4	0	10.4		14.3	8.3	0.8	32.3	3.5			1.8
Gramzdas	2.1	0	5.2		5.4	8.3	0.8	6.5	41.2			0.5
Sakas	4.2	0			5.4		2.3	3.2				
Valtaiķu					0.9							1.6
KOPĀ Aizputes apriņķis	18.8	0	15.6	0	26.8	16.7	3.8	41.9	44.7	0	0	4.3
Baldones			0.6					3.2				1.9
Bauskas	6.3	8.3	2.6				3.1		2.4		12.5	4.7
Iecavas	2.1	0	0.6				0.8				12.5	2.0
KOPĀ Bauskas apriņķis	8.3	8.3	3.9	0	0	0	3.8	3.2	2.4	0	25.0	8.5
Dobeles					0.9		1.5		5.9			12.7
Jelgavas	6.3	0	3.2	1.6		8.3	1.5		3.5	12.5		13.7
Mežmuižas	6.3	33.3	6.5		3.6		2.3					5.6
Sesavas							0.8					0.2
KOPĀ Dobeles apriņķis	12.5	33.3	9.7	1.6	4.5	8.3	6.2	0	9.4	12.5	0	32.2
Durbes	8.3	0			3.6	8.3	0.8		1.2			0.3
Grobiņas	8.3	0			2.7		1.5	6.5		25.0		0.9
KOPĀ Grobiņas apriņķis	16.7	0	0	0	6.3	8.3	2.3	6.5	1.2	25.0	0	1.2
Aizlauces	4.2	0	41.6		0.9		1.5	9.7				2.1
Daugavpils	4.2	0	24.0	9.7		16.7	2.3	6.5		25.0		4.7
KOPĀ Ilūkstes apriņķis	8.3	0	65.6	9.7	0.9	16.7	3.8	16.1	0	25.0	0	6.7
Neretas	6.3	0	1.9	1.6				12.9		25.0	12.5	6.2
Sēlpils	2.1	0	0.6			8.3	1.5	19.4				2.8
KOPĀ Jaunjelgavas apriņķis	8.3	0	2.6	1.6	0	8.3	1.5	32.3	0	25.0	12.5	9.0
Kuldīgas	2.1	0			4.5		2.3					3.1
Saldus	2.1	0		17.7	5.4						25.0	2.2
KOPĀ Kuldīgas apriņķis	4.2	0	0	17.7	9.8	0	2.3	0	0	0	25.0	5.3
Ārlavas	2.1	0				8.3						0.7
Kandavas					2.7							3.5
Sabiles												0.7
Talsu					0.9							0.3
KOPĀ Talsu apriņķis	2.1	0	0	0	3.6	8.3	0	0	0	0	0	5.2
Auces	2.1	58.3	1.3	3.2	1.8	25.0	2.3		41.2	12.5		3.5
Jaunpils	14.6	0	1.3	66.1	26.8	8.3	68.5	1.2				7.7
Tukuma					1.8		3.1				37.5	16.2
KOPĀ Tukuma apriņķis	16.7	58.3	2.6	69.4	30.4	33.3	73.8	0	42.4	12.5	37.5	27.4
Piltenes	2.1	0			4.5		0.8					
Ventspils	2.1	0			13.4		1.5					0.2
KOPĀ Ventspils apriņķis	4.2	0	0	0	17.9	0	2.3	0	0	0	0	0.2
KOPĀ	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

¹¹¹ Pēc Kurzemes gubernas 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāzes.

Pielikums Nr. 20. No zemnieku kārtas izrakstīto vai citās guberņās pierakstīto zemnieku kārtai piederīgo sieviešu skaits Vidzemes guberņā pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem (1859.-1899.g.)¹¹²

	Pārrakstīto sieviešu skaits	% no pārrakstīto kopskaita	t.sk. uz pilsētām	% no visiem galamērķiem	t.sk. ārpus guberņas	% no visiem galamērķiem	t.sk. pierakstīta profesionālā grupā	% no visiem galamērķiem	T.sk. pārrakstītas ar ģimeni (kā ģimenes galvas)	% no visiem gadījumiem
1859.-1869.	6	0.2%	5	83.3%	1	16.7%	0	0%	0	0%
1870.-1879.	152	5.5%	85	55.9%	67	44.1%	1	0.7%	42	27.6%
1880.-1889.	179	7.3%	52	29.1%	123	68.7%	4	2.2%	73	40.8%
1890.-1899.	173	5.5%	77	44.5%	80	46.2%	16	9.2%	51	29.5%

Pielikums Nr. 21. No zemnieku kārtas izrakstīto vai citās guberņās pierakstīto zemnieku kārtai piederīgo sieviešu īpatsvars Kurzemes guberņā pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem (1859.-1890.g.)¹¹³

	Sievietes (kopā), %	Sievietes (ar ģimenes locekļiem (reģistrētas kā ģimenes galvas)), %	Sievietes (bez ģimenes locekļiem) %	Vīrieši (kopā) %	Vīrieši (ar ģimenes locekļiem) %	Vīrieši (bez ģimenes locekļiem) %
KOPĀ (1858.-1901. gads)						
Kopā %	9.7		1.3	8.4	37.1	53.1
No tiem:						
Ārpus Baltijas gub. %	11.7		22.2	10.1	43.7	13.2
Kurzemes gub. pilsētas %	73.1		50	76.8	15.4	29.5
Vidzemes guberņa %	15.2		27.8	13.2	41	48.8
Profesionālā grupa %	0		0	4.9	0	8.4
1858.-1868. gads						
Kopā %	24.5		3.2	21.3	20.3	55.2
No tiem:						
Ārpus Baltijas gub. %	1.8		10.3	0.5	13.7	2.4
Kurzemes gub. pilsētas %	84.2		58.6	88	26.2	42.8
Vidzemes guberņa %	14		31	11.5	60.1	50.6
Profesionālā grupa %	0		0	3.1	0	4.2
1869.-1879. gads						
Kopā %	3.4		0.6	2.8	33.5	63.1
No tiem:						
Ārpus Baltijas gub. %	64.3		71.4	62.9	64.3	18.8
Kurzemes gub. pilsētas %	16.7		14.3	17.1	10.6	23.3
Vidzemes guberņa %	19		14.3	20.0	25.2	46.9

¹¹² Pēc Vidzemes guberņas 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāzes.

¹¹³ Pēc Vidzemes guberņas 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāzes.

	Sievietes (kopā), %	Sievietes (ar ģimenes locekļiem (reģistrētas kā ģimenes galvas)), %	Sievietes (bez ģimenes locekļiem) %	Vīrieši (kopā) %	Vīrieši (ar ģimenes locekļiem) %	Vīrieši (bez ģimenes locekļiem) %
Profesionālā grupa %	0	0.0	0.0	7.2	0.0	11.0
1880.-1890. gads (Dati nepilnīgi)						
Kopā %	0.3	0.0	0.3	99.5	62.4	37.1
No tiem:						
Ārpus Baltijas gub. %	0.0	0.0	0.0	21.6	24.6	16.6
Kurzemes gub. pilsētas %	0.0	0.0	0.0	15.9	14.3	18.6
Vidzemes guberņa %	100.0	0.0	100.0	58.9	61.1	55.2
Profesionālā grupa %	0.0	0.0	0.0	3.6	0.0	9.7

Pielikums Nr. 22. No Vidzemes guberņas izrakstīto zemnieku (ģimenes galvas) vidējais vecums pa svarīgākajiem galamērķiem un galamērķu grupām pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datiem (19. gs. 80.-90. gadi)¹¹⁴

Galamērķu grupa	Galamērķis/Profesionālgrupa	Vidējais vecums grupā	Vidējais vecums uz konkrēto galamērķi
Ārpusguberņas galamērķi	Jekaterinoslavas guberņa	42	33
Ārpusguberņas galamērķi	Jenisejas guberņa	42	41
Ārpusguberņas galamērķi	Kauņas guberņa	42	45
Ārpusguberņas galamērķi	Kostromas guberņa	42	41
Ārpusguberņas galamērķi	Kubaņas apg.	42	38
Ārpusguberņas galamērķi	Kurzemes guberņa	42	39
Ārpusguberņas galamērķi	Maskavas guberņa	42	39
Ārpusguberņas galamērķi	Minskas guberņa	42	39
Ārpusguberņas galamērķi	Mogilevas guberņa	42	43
Ārpusguberņas galamērķi	Novgorodas guberņa	42	44
Ārpusguberņas galamērķi	Pleskavas guberņa	42	44
Ārpusguberņas galamērķi	Podoļskas guberņa	42	30
Ārpusguberņas galamērķi	Sankpēterburgas guberņa	42	38
Ārpusguberņas galamērķi	Smoļenskas guberņa	42	43
Ārpusguberņas galamērķi	Toboļskas gub.	42	51
Ārpusguberņas galamērķi	Tomskas guberņa	42	35
Ārpusguberņas galamērķi	Ufas guberņa	42	41
Ārpusguberņas galamērķi	Vitebskas guberņa	42	44
Profesionālā grupa	Aptiekārs/apteikāra palīgs	26	22
Profesionālā grupa	ārsts/ārsta palīgs/vecmāte	26	28
Profesionālā grupa	garīgā kārta/teoloģijas fak./garīgais semin.	26	24
Profesionālā grupa	iekšlietu/policija/urjadņiks/cietums/gorodovojs	26	31
Profesionālā grupa	jūrniecība/matrozis/stūrmanis/kapteinis	26	25
Profesionālā grupa	pasta telegrāfa ierēdnis	26	25
Profesionālā grupa	skolotājs/skolotāju seminārs	26	22
Profesionālā grupa	universitāte/institūts	26	27
Vidzemes gub. pilsētas	Cēsis	35	41
Vidzemes gub. pilsētas	Limbaži	35	36
Vidzemes gub. pilsētas	Rīga	35	34
Vidzemes gub. pilsētas	Sloka	35	41
Vidzemes gub. pilsētas	Valka	35	35
Vidzemes gub. pilsētas	Valmiera	35	34
KOPĀ	ĀRPUSGUBERŅAS GALAMĒRĶI		42
KOPĀ	VIDZEMES GUBERŅAS PILSĒTAS		35
KOPĀ	PROFESIONĀLĀS GRUPAS		26

¹¹⁴ Pēc Vidzemes guberņas 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāzes.

Pielikums Nr. 23. *No Kurzemes guberņas izrakstīto zemnieku (ģimenes galvas) vidējais vecums pa svarīgākajiem galamērķiem un galamērķu grupām (19. gs. 80.-90. gadi)*¹¹⁵

Galamērķis/profesionālā grupa	Vidējais pārrakstītās personas vecums uz galamērķi	Vidējais vecums uz galamērķi, ja pārrakstītais vai pārrakstītās ģimenes galva ir vīrietis	Vidējais vecums uz galamērķi, ja pārrakstītais vai pārrakstītās ģimenes galva ir sieviete
Jeņisejas guberņa	54.3	54.3	n.z.
Kalugas guberņa	38.3	38.3	n.z.
Kauņas guberņa	43.4	43.4	37.0
Kostromas guberņa	41.0	41.0	n.z.
Minskas guberņa	35.7	35.9	26.0
Mogiļevas guberņa	36.5	36.5	n.z.
Novgorodas guberņa	38.1	38.3	30.0
Sanktpēterburgas guberņa	33.1	33.3	28.3
Saratovas guberņa	37.0	37.0	n.z.
Simbirskas guberņa	36.3	36.9	24.0
Smolenskas guberņa	43.4	43.4	n.z.
Toboļskas guberņa	49.6	49.6	n.z.
Tomskas guberņa	57.7	57.7	n.z.
Ufas guberņa	46.3	46.3	n.z.
Vitebskas guberņa	32.0	32.0	n.z.
Jelgavas pilsēta	23.8	23.3	24.7
Kuldīgas pilsēta	28.3	28.4	22.0
Liepājas pilsēta	32.8	32.8	33.0
Ventspils pilsēta	31.8	33.5	25.0
Aptiekāra palīgs	21.3	21.3	n.z.
Iekšlietu iestādes	34.4	34.4	n.z.
Jūrmiecība	24.8	24.8	n.z.
Pasts-telegrāfs	21.4	21.4	n.z.
Skolotājs	26.1	26.1	n.z.
Rīga (Vidzemes gub.)	30.5	30.5	28.9
Sloka (Vidzemes gub.)	32.2	32.2	n.z.
Ārpus Baltijas guberņām	39.0	39.2	28
Uz Vidzemes guberņu	32.2	32.2	30.8
Kurzemes gub. pilsētas	27.3	27.7	25.6
Profesionālās grupas	25.0	25.0	n.z.

¹¹⁵ Pēc Kurzemes guberņas 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāzes.

Pielikums Nr. 24. *No Vidzemes guberņas zemnieku kārtas izrakstīto personu (ģimenes galvu) dzimumvecumstruktūra (19. gs. 80.-90. gadi)*¹¹⁶

Vecuma grupa	0-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-
Vīrieši (ģimenes galvas)	169 (7.6%)	614 (27.6%)	770 (34.6%)	408 (18.3%)	186 (8.3%)	81 (3.6%)
Sievietes (ģimenes galvas)	12 (8.7%)	45 (32.6%)	43 (31.2%)	20 (14.5%)	11 (8.0%)	7 (5.1%)

Tabula Nr. 25. *No Vidzemes guberņas zemnieku kārtas uz citām guberņām pārrakstīto personu (ģimenes galvu) dzimumvecumstruktūra (19. gs. 80.-90. gadi)*¹¹⁷

Vecuma grupa	0-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-
Vīrieši (ģimenes galvas)	23 (2.2%)	154 (15.0%)	302 (29.3%)	306 (29.7%)	178 (17.3%)	67 (6.5%)
Sievietes (ģimenes galvas)	1 (1.5%)	19 (28.8%)	17 (25.8%)	15 (22.7%)	11 (16.7%)	3 (4.5%)

Pielikums Nr. 26. *No Kurzemes guberņas zemnieku kārtas pārrakstīto personu (ģimenes galvu) dzimumvecumstruktūra (1858.-1900.)*¹¹⁸

<i>Uz visiem galamērķiem</i>						
Vecuma grupa	0-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-
Vīrieši (ģimenes galvas), %	19.2%	28.0%	25.6%	17.7%	7.0%	2.5%
Sievietes (ģimenes galvas), %	30.1%	41.1%	19.0%	7.4%	2.5%	0%
<i>Uz galamērķiem ārpus Baltijas guberņām</i>						
	0-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-
Vīrieši (ģimenes galvas), %	6.8%	19.0%	27.9%	26.9%	14.3%	5.0%
Sievietes (ģimenes galvas), %	40.0%	20.0%	20.0%	10.0%	10.0%	0.0%

¹¹⁶ Pēc Vidzemes guberņas 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāzes.

¹¹⁷ Pēc Vidzemes guberņas 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāzes.

¹¹⁸ Pēc Kurzemes guberņas 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāzes.

Pielikums Nr. 27. No zemnieku kārtas 1882.-1899. gadā uz dažādiem galamērķiem pārrakstīto Vidzemes guberņas zemnieku ģimenes sastāvs¹¹⁹

Galamērķi	Kopējais pārrakstīšanas gadījumu skaits uz galamērķi (1882.-1899.g.)	% pārrakstīto ar ģimeni	Vidējais ģimenes locekļu skaits	Vidējais ģimenes galvas vecums (tikai pārceļotāji ar ģimeni)
Cēsis	50	64.0	4.0	46.1
Jēņisejas gub.	60	78.3	3.8	40.8
Kauņas guberņa	14	64.3	3.8	44.7
Kostromas guberņa	9	100.0	3.6	37.5
Kurzemes guberņa	220	70.9	3.2	39.2
Limbaži	66	71.2	3.1	35.3
Maskavas guberņa	42	57.1	2.1	33.7
Minskas guberņa	8	100.0	2.6	35.5
Mogiļevas guberņa	87	83.9	4.4	43.4
Novgorodas guberņa	25	76.0	3.7	42.8
Pleskavas guberņa	521	79.8	4.0	41.8
Rīga	727	56.7	2.8	33.5
Sanktpēterburgas gub.	261	62.1	3.5	37.3
Smoļenskas guberņa	230	83.0	4.3	41.6
Tjukaļinas apg.	17	82.4	3.4	37.9
Toboļskas gub.	14	78.6	4.8	49.8
Ufas guberņa	217	71.9	2.7	40.5
Valka	35	51.4	2.7	34.6
Valmiera	78	38.5	2.5	33.6
Vitebskas guberņa	835	79.0	4.1	42.3
Ārpusguberņas	2723	75.8	3.8	43.4
Profesionālās grupas ar nodokļu atviegļ.	1310	0.5	2.9	37.0
Vidzemes gub. pilsētas	1028	57.0	2.9	38.0
Visi galamērķi	5061	52.5	3.6	41.6

¹¹⁹ Pēc Vidzemes guberņas 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāzes.

Pielikums Nr. 28. *No zemnieku kārtas uz dažādiem galamērķiem pārrakstīto Kurzemes guberņas zemnieku ģimeņu sastāvs, 19. gs. 60.-90. gadi.*¹²⁰

Galamērķis/profesionālā grupa	Pārrakstīto īpatsvars %, kuri pārrakstīti kā ģimenes galvas ar vēl vismaz vienu ģimenes locekli	Vidējais ģimenes locekļu skaits (ja pārrakstīts ar vismaz vienu citu ģimenes locekli)	Vidējais ģimenes galvas vecums (ja pārrakstīts ar vismaz vienu citu ģimenes locekli)
Simbirskas guberņa	80.0	3.5	37.3
Rīga	28.8	2.3	37.8
Jelgava	12.5	2.0	33.3
Sanktpēterburgas guberņa	56.9	2.7	37.2
Novgorodas guberņa	70.5	3.4	42.6
Kauņas guberņa	60.4	3.1	48.2
Liepāja	44.7	2.9	39.9
Kalugas guberņa	75.0	2.4	42.5
Minskas guberņa	69.4	3.1	39.0
Kuldīga	27.1	2.4	38.0
Ventspils	0.0	0.0	0.0
Sloka	38.8	2.7	37.9
Tomskas guberņa	100.0	6.0	57.7
Smolenskas guberņa	75.0	5.2	45.5
Jeņisejas guberņa	100.0	3.7	54.3
Toboļskas guberņa	89.5	3.5	48.6
Mogilevas guberņa	66.7	3.8	39.7
Vitebskas guberņa	100.0	3.3	32.0
Kostromas guberņa	100.0	2.0	41.0
Pasts-telegrāfs	0.0	0.0	n.z.
iekšlietu iestādes	0.0	0.0	n.z.
Skolotājs	0.0	0.0	n.z.
Aptiekāra palīgs	0.0	0.0	n.z.
Jūrmiecība	0.0	0.0	n.z.
Kopā ārpus Baltijas gub.	67.7	3.2	42.5
Kopā uz Vidzemes gub.	36.6	2.9	40.3
Kopā uz Kurzemes gub. pilsētām	22.4	2.6	38.5
Kopā uz profesionālām grupām	0.0	0.0	n.z.
KOPĀ uz visiem galamērķiem	38.5	3.0	40.9

¹²⁰ Pēc Kurzemes guberņas 10. dvēseļu revīzijas papildinājumu datubāzes.

Tabula Nr. 29. Vidzemes guberņas Valmieras apriņķa Kokmuižas un Burtnieku pagastiem piederīgo zemnieku-pasu saņēmēju dzimumvecumstruktūra (1866.-1887.) (pēc pasu izsniegšanas reģistru datiem)¹²¹

Gads	% Siev.	% Vīr.	% 10-20 gadi	% 21-30	% 31-40	% 41-50	% 51-60	% 61-	% Ārpus gub.	% Cits pagasts	% Vidz. pilsētas	% Siev.	% Vīr.	% 10-20 gadi	% 21-30	% 31-40	% 41-50	% 51-60	% 61-	% Ārpus gub.	% Cits pagasts	% Vidz. pilsētas
	Kokmuižas pagasts											Burtnieku pagasts										
1866	27.3	72.7	0.0	22.2	33.3	11.1	22.2	11.1	12.5	12.5	75	23.8	76.2	9.5	33.3	33.3	19.0	4.8	0.0	4.3	34.8	60.9
1867	38.7	61.3	10.0	23.3	36.7	6.7	16.7	6.7	6.9	20.7	72.4	0.0	100	16.7	25.0	41.7	0.0	16.7	0.0	23.1	15.4	61.5
1868	26.9	73.1	0.0	13.0	43.5	17.4	17.4	8.7	13.0	26.1	60.9	0.0	100	16.7	25.0	41.7	0.0	16.7	0.0	23.1	15.4	61.5
1869	21.4	78.6	3.7	22.2	51.9	7.4	11.1	3.7	11.1	29.6	59.3	41.2	58.8	5.9	35.3	47.1	0.0	11.8	0.0	0.0	5.9	94.1
1870	29.6	70.4	0.0	15.4	53.8	7.7	19.2	3.8	3.8	19.2	76.9	30.0	70.0	20.0	33.3	40.0	6.7	0.0	0.0	10.5	36.8	52.6
1871	25.0	75.0	0.0	25.7	40.0	14.3	14.3	5.7	8.3	36.1	55.6	22.2	77.8	22.2	33.3	18.5	11.1	11.1	3.7	10.3	10.3	79.3
1872	40.0	60.0	2.9	22.9	37.1	14.3	14.3	8.6	5.7	14.3	80.0	20.0	80.0	20.0	30.0	40.0	0.0	0.0	10.0	23.8	9.5	66.7
1873	30.2	69.8	4.7	20.9	32.6	23.3	7.0	11.6	9.3	23.3	67.4	17.4	82.6	17.6	17.6	41.2	5.9	5.9	11.8	25.0	20.8	54.2
1874	21.2	78.8	9.7	6.5	32.3	29.0	19.4	3.2	3.0	21.2	75.8	25.2	74.8							3.8	80.8	15.4
1875	32.5	67.5	0.0	30.0	27.5	20.0	10.0	12.5	7.5	17.5	75.0	38.2	61.8							7.8	45.1	47.1
1876	27.5	72.5	0.0	33.3	19.4	30.6	8.3	8.3	0.0	22.2	77.8	23.3	76.7							10.3	62.1	27.6
1877	29.4	70.6	0.0	28.1	21.9	34.4	9.4	6.3	2.9	23.5	73.5	20.9	79.1							2.8	79.3	17.9
1878	19.0	81.0	2.9	23.5	20.6	38.2	11.8	2.9	2.4	16.7	81.0	15.0	85.0							7.1	76.5	16.3
1879	20.4	79.6	2.2	17.8	44.4	26.7	6.7	2.2	7.5	13.2	79.2	18.4	81.6							4.4	75.6	20.0
1880	28.8	71.2	5.9	21.6	33.3	27.5	9.8	2.0	3.5	10.5	86.0	19.7	80.3							5.4	70.3	24.3
1881	17.4	82.6	7.0	23.3	23.3	39.5	4.7	2.3	4.4	8.9	86.7	24.2	75.8							4.5	70.8	24.7
1882	11.5	88.5	17.3	23.1	19.2	23.1	15.4	1.9	9.4	17.0	73.6	26.4	73.6							7.1	61.2	31.8
1883	17.2	82.8	7.7	42.3	26.9	19.2	3.8	0.0	6.9	27.6	65.5	21.7	78.3							19.4	53.8	26.9
1884	22.2	77.8	11.5	50.0	23.1	11.5	3.8	0.0	18.5	18.5	63.0	20.7	79.3							15.9	58.9	25.2
1885	36.4	63.6	8.3	33.3	27.8	13.9	11.1	5.6	22.0	14.6	63.4	21.6	78.4							22.7	56.3	21.0
1886	36.4	63.6	3.3	40.0	26.7	10.0	10.0	10.0	19.4	16.1	64.5	19.0	81.0							6.4	63.3	30.3
1887	37.8	62.2	17.6	23.5	26.5	11.8	14.7	5.9	13.5	10.8	75.7	22.0	78.0							5.1	67.5	27.4
KOPĀ	26.8	73.2	5.6	25.3	31.2	21.2	11.3	5.4	8.3	18.5	73.2	21.8	78.2	16.3	30.2	35.7	7.0	7.0	3.9	7.3	63.9	28.8

¹²¹ LVVA, 841. fonds, 1. apr., 11., 33. lietas; 975. fonds, 1. apr., 15. lieta.

Pielikums Nr. 30. Vidzemes guberņas Cēsu apriņķa Grāvendāles (Kraukļu) un Valkas apriņķa Alūksnes pagastiem piederīgo zemnieku-pasu saņēmēju dzimumvecumstruktūra (1860.-1865. gads).¹²²

Gads	% Siev.	% Vīr.	% 10-20 gadi	% 21-30	% 31-40	% 41-50	% 51-60	% 61-	% Ārpus gub.	% Cits pagasts	% Vidz. pilsētas	% Siev.	% Vīr.	% 10-20 gadi	% 21-30	% 31-40	% 41-50	% 51-60	% 61-	% Ārpus gub.	% Cits pagasts	% Vidz. pilsētas
Alūksnes pagasts												Grāvendāles (Kraukļu) pagasts										
1860	39.5	60.5	8.3	33.3	22.2	25.0	5.6	5.6				33.3	66.7	0.0	33.3	50.0	16.7	0.0	0.0	33.3	66.7	0.0
1861	40.6	59.4	4.0	36.0	24.0	28.0	8.0	0.0				14.3	85.7	0.0	28.6	42.9	28.6	0.0	0.0	14.3	85.7	0.0
1862	46.2	53.8	0.0	34.8	30.4	26.1	4.3	4.3				16.7	83.3	0.0	33.3	50.0	16.7	0.0	0.0	16.7	83.3	0.0
1863	41.4	58.6	3.6	32.1	25.0	28.6	7.1	3.6				37.5	62.5	14.3	28.6	28.6	28.6	0.0	0.0	37.5	62.5	14.3
1864	45.8	54.2	10.0	35.0	20.0	30.0	0.0	5.0				25.0	75.0	0.0	25.0	50.0	25.0	0.0	0.0	25.0	75.0	0.0
1865	40.0	60.0	7.7	30.8	23.1	23.1	15.4	0.0														
KOPĀ	42.0	58.0	5.5	33.8	24.1	26.9	6.2	3.4				25.8	74.2	3.3	30.0	43.3	23.3	0.0	0.0	25.8	74.2	3.3

Pielikums Nr. 31. Vidzemes guberņas Cēsu apriņķa Drabešu pagastam piederīgo zemnieku-pasu saņēmēju dzimumvecumstruktūra (1859.-1880. gads).¹²³

Gads	% Siev.	% Vīr.	% 10-20 gadi	% 21-30	% 31-40	% 41-50	% 51-60	% 61-	% Ārpus gub.	% Cits pagasts	% Vidz. pilsētas
Drabešu pagasts											
1859	11.1	88.9	15.6	21.9	28.1	21.9	9.4	3.1			
1860	2.8	97.2	17.6	23.5	29.4	20.6	5.9	2.9	0	75	25
1861	3.3	96.7	10.3	27.6	27.6	27.6	3.4	3.4	0	86.7	13.3
1862	14.3	85.7	16.7	33.3	26.7	16.7	3.3	3.3	0	65.6	34.4
1863	6.9	93.1	13.8	37.9	17.2	20.7	6.9	3.4	0	62.1	37.9
1864	8.3	91.7	4.5	40.9	18.2	22.7	9.1	4.5	0	28.0	72.0
1865	18.2	81.8	4.8	42.9	14.3	19.0	14.3	4.8	0	13.6	86.4
1866	24.0	76.0	4.5	45.5	18.2	13.6	13.6	4.5	0	64.0	36.0
1869	10.3	89.7	4.5	22.7	31.8	13.6	13.6	13.6	6.7	6.7	86.7
1870	9.1	90.9	19.0	28.6	28.6	9.5	9.5	4.8	5.9	5.9	88.2
1871	20.8	79.2	8.0	24.0	32.0	20.0	12.0	4.0	5.0	5.0	90.0
1872	20.0	80.0	0.0	28.6	23.8	28.6	9.5	9.5	0.0	0.0	100.0
1873	17.4	82.6	9.5	23.8	19.0	33.3	9.5	4.8	0.0	0.0	100.0
1874	24.1	75.9	7.7	23.1	23.1	26.9	15.4	3.8	7.1	3.6	89.3
1875	32.0	68.0	0.0	33.3	16.7	37.5	12.5	0.0	4.3	4.3	91.3
1876	27.8	72.2	0.0	31.3	37.5	25.0	0.0	6.3	5.9	5.9	88.2
1877	33.3	66.7	5.0	15.0	25.0	30.0	15.0	10.0	4.2	8.3	87.5
1878	36.8	63.2	5.9	11.8	17.6	35.3	17.6	11.8	5.9	0.0	94.1
1879	28.0	72.0	8.7	26.1	17.4	26.1	13.0	8.7	0.0	4.2	95.8
1880	19.2	80.8	18.2	22.7	27.3	13.6	18.2	0.0	4.0	0.0	96.0
KOPĀ	17.3	82.7	9.4	28.3	24.1	22.9	10.3	5.0	2.2	28.4	69.4

¹²² LVVA, 3787. fonds, 1. apr., 15. lieta; 998. fonds, 1. apr., 155. lieta.

¹²³ LVVA, 870. fonds, 2. apr., 244. lieta.

Pielikums Nr. 32. Vidzemes guberņas Valmieras apriņķa Kauguru pagastam piederīgo zemnieku-pasu saņēmēju dzimumvecumstruktūra (1859.-1880. gads) (pēc pasu izsniegšanas reģistru datiem)¹²⁴

Gads	% Siev.	% Vīr.	% 10-20 gadi	% 21-30	% 31-40	% 41-50	% 51-60	% 61-	% Ārpus gub.	% Cits pagasts	% Vidz. pilsētas
Kauguru pagasts											
1881	41.7	58.3	10.0	50.0	20.0	15.0	5.0	0.0	0	0	100
1882	35.7	64.3	17.4	26.1	30.4	17.4	8.7	0.0	17.4	0	82.6
1883	36.4	63.6	4.8	42.9	33.3	4.8	14.3	0.0	0.0	0	100.0
1884	40.7	59.3	11.5	38.5	26.9	11.5	11.5	0.0	22.2	0	77.8
1885	32.0	68.0	18.2	54.5	13.6	9.1	4.5	0.0	12.0	0	88.0
1886	36.7	63.3	14.3	52.4	19.0	4.8	9.5	0.0	10.0	0	90.0
1887	37.5	62.5	8.7	30.4	34.8	17.4	8.7	0.0	6.3	3.1	90.6
1888	39.0	61.0	9.1	42.4	30.3	12.1	3.0	3.0	8.1	2.7	89.2
1889	36.7	63.3	2.3	29.5	47.7	9.1	9.1	2.3	8.5	0	91.5
KOPĀ	37.4	62.6	9.9	39.5	30.5	11.2	8.2	0.9	9.4	0.8	89.8

Pielikums Nr. 33. Vidzemes guberņas Valkas apriņķa Māļupes pagasta ārpuspagastnieku ģimenes sastāvs (1900.g.) (pēc pagasta iedzīvotāju saraksta)¹²⁵

Ārpuspagastnieka reālā dzīves vieta	Ārpus pagasta dzīvojošo vīriešu skaits (bez ģim. loc.)	Ārpus pagasta dzīvojošo sievietes skaits (bez ģim. loc.)	Ārpuspagastnieku-vīriešu īpatsvars galamērķī, %	Ārpuspagastnieku-sieviešu īpatsvars galamērķī, %	t.sk. vīrieši ar vismaz vienu ģimenes locekli, %	t.sk. sievietes ar vismaz vienu ģimenes locekli, %	Patstāvīgi pārceļotāji (bez ģimenes locekļiem), %	Ar 1 ģimenes locekli (2 cilvēku ģimene), %	2 ģimenes locekļi (3 cilvēku ģimene), %	3 ģimenes locekļi (4 cilvēku ģimene), %	4 ģimenes locekļi, %	5 ģimenes locekļi, %	6 ģimenes locekļi, %	7 ģimenes locekļi, %	>7 ģimenes locekļi, %	Vidējais ģimenes locekļu skaits
Cita guberņa	152	13	92.1	7.9	69.7	61.5	30.9	6.1	7.3	8.5	14.5	12.7	10.9	2.4	6.7	3.1
Cits pagasts	102	17	85.7	14.3	73.5	35.3	31.9	8.4	10.1	8.4	10.9	10.9	12.6	3.4	3.4	2.8
Vidzemes pilsētas	10	1	90.9	9.1	40.0	0.0	63.6	18.2	0.0	9.1	9.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.8
Kopā	264	31	89.5	10.5	70.1	45.2	32.5	7.5	8.1	8.5	12.9	11.5	11.2	2.7	5.1	2.9

¹²⁴ LVVA, 970. fonds, 1. apr., 281. lieta.

¹²⁵ LVVA, 1081. fonds, 1. apr., 211. lieta.

Pielikums Nr. 34. Vidzemes guberņas Valmieras apriņķa Burtņieku pagastā pierakstīto zemnieku sociālā struktūra un ģimenes sastāvs (1885.-1888. gads) (pēc pagasta iedzīvotāju saraksta datiem)¹²⁶

Sociāli ekonomiskā grupa	Reģistrēto ģimeņu skaits	Bērni ģimenē (vidēji)	Ģimenē pierakstīto cilvēku skaits (vid.)	Ģimenes galvas vecums (vid.)	Pierakstīti pagastā pēc 1858.g. (ieceļotāji), %	No pagasta izceļojušās ģimenes (1885.-1888.), %	Ārpus guberņas izceļojušās ģimenes (1885.-1888.), %	Ģimenes locekļi dzīvo dažādās dzīvesvietās, %	Ģimenes locekļi dažādās ārpus guberņas, %	Vidējais ģimenes galvas vecums, ja ģimene sadalījusies	Pāriet uz citu saimniecību pagastā, %	Ģimenes galvas vecums (vid.)
Gruntnieki (A)	101	3.06	6.05	56.1	30.7	1.98	0	4.95	0.99	60.3	0	
Rentnieki (B)	37	3.2	5.97	54	21.6	2.7	0	10.8	5.4	61.5	0	
Muižas kalpi (C)	82	1.96	3.5	50	29.3	12.2	0	7.3	0	55.2	11	37.3
Zemnieku saimniecību kalpi (D)	191	1.2	2.5	34.4	20.4	25.7	0	3.1	0	54	36.7	35.7
Vaļenieki (E) (izņemot ārpuspagastniekus)	262	1.3	2.7	52.7	19.1	12.6	0	6.9	0	63.1	22.9	52.4
Ārpuspagastnieki (E0)	393	1.7	3.3	41.9	28.5	100 (t.sk. izceļojuši iepriekš)	8.4 (t.sk. izceļojuši iepriekš)	8.4	0.3	56.3		
Kopā	1066	1.8	3.3	45.1	24.9		2.5	6.8	0.4	57.7	27.9 (bez ārpuspag.)	41.8

Pielikums Nr. 35. Pārceļošanai uz Sibīriju 1896. gadā pieteikušos Ilūkstes apriņķa zemnieku sociāli ekonomiskais sastāvs (pēc Kurzemes guberņas pārvaldes iestāžu datiem, 1896. gads)¹²⁷

Zemnieku grupa	Ģimeņu skaits	% īpatsvars	Vidējais ģimenes galvas vecums	Vidējais ģimenes locekļu skaits	Vidējā alga	Vidējā apsaimniekotā zemes platība (deset.)
Muižu kalpi	115	36.6	34.8	4.12	38 rbļ gadā	0
Saimnieku kalpi	22	7.0	35.3	3.9	32 rbļ gadā	0
Pusgraudnieki un pūrnieki	31	9.9	39	4.3	0	15.7
Vaļenieki (kūtnieki u.c.)	65	20.7	43.1	4.7	0	0.43
Saimnieki (gruntņieki)	3	1.0	53	5.3	0	20.3
Rentnieki	16	5.1	45.6	5.2	0	21
Mežsargi	2	0.6	47	3.5	0	12.5
Amatnieki	7	2.2	37.4	5	n.z.	0
Melnstrādnieki	53	16.9	37.8	4.4	n.z.	0
Vidēji/kopā	314	100.0	38.1	4.3		

¹²⁶ LVVA, 841. fonds, 1. apr., 255. lieta.

¹²⁷ Sastādīts pēc: LVVA, 412. fonds, 7. apr., 88. lieta, 1.-58. lp.

Pielikums Nr. 36. Naudas nomā nodoto zemnieku saimniecību (Gesinde) īpatsvars (1849.g.) Vidzemes guberņas pagastos, no kuriem zemnieki 1853. gadā pieteikušies pārceļošanai uz Jeisku.¹²⁸

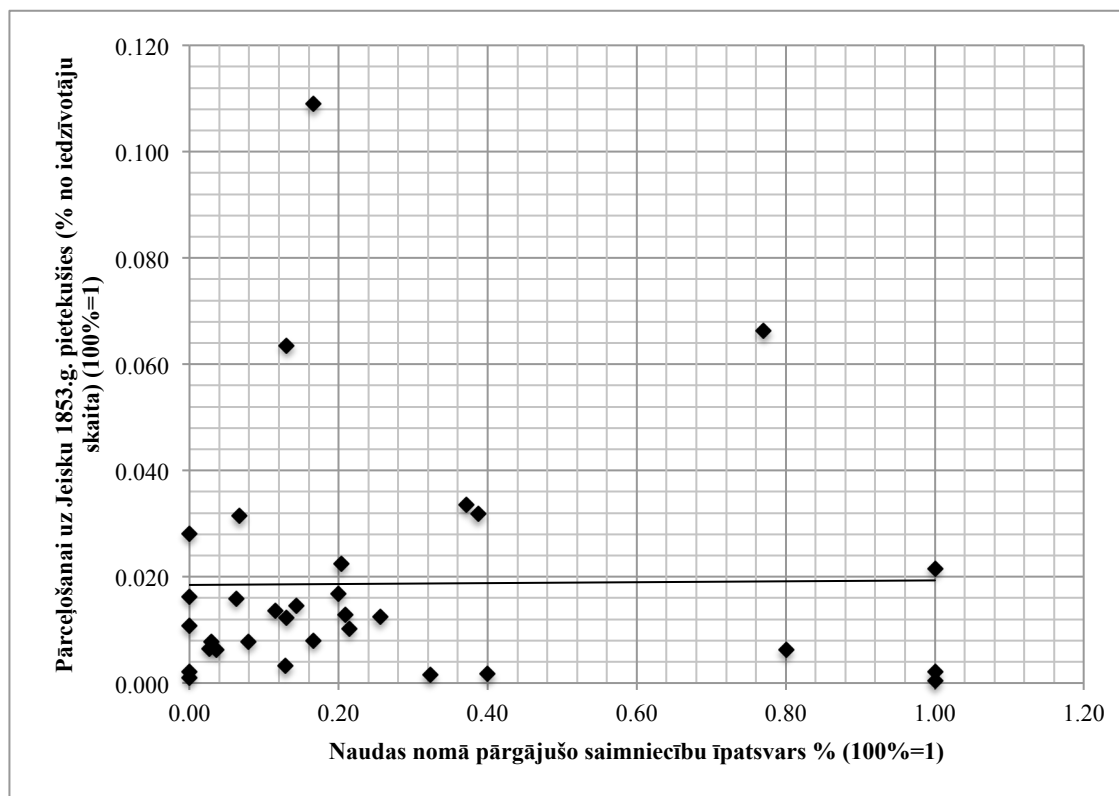
Apriņķis	Draudzes tiesas iec.	Draudze	Nosaukums	Sētu (Gesinde) skaits	% naudas nomā	Starpība no vidējā rādītāja (17.89%)	Par cik % lielāks rādītājs kā vidēji	Pārceļošanai uz Jeisku pieteikušās ģimenes	Tajā skaitā saimnieku ģimenes	% no pārceļošanai uz Jeisku pierakstītajiem zemniekiem 1853.g.
Cēsu	1. Cēsu	Dzērbenes	Dzērbenes pilsm.	61	77.0	+59.2	330.7	79	19	20.2
Cēsu	4. Cēsu	Ērgļu	Jumurda	50	13.0	-4.9	-27.3	48	23	12.2
Cēsu	1. Cēsu	Dzērbenes	Nēkene (Noetkenschof)	53	100.0	+82.1	459.0	29	11	7.4
Cēsu	4. Cēsu	Ērgļu	Ogresmuiža (Ogershof)	64	20.3	+2.4	13.5	27	3	6.9
Cēsu	4. Cēsu	Vestienas	Devēnu m. (Dewen)	24	16.7	-1.2	-6.8	22	3	5.6
Cēsu	4. Cēsu	Skujenes	Sērmūkši (Sermus)	31	38.7	+20.8	116.4	19	5	4.8
Cēsu	4. Cēsu	Vestienas	Tolka (Tolkenhof)	35	37.1	+19.3	107.6	19	3	4.8
Rīgas	3. Rīgas	Madlienas	Taurupe (Taurup)	30	6.7	-11.2	-62.7	16	6	4.1
Cēsu	4. Cēsu	Vestienas	Vestiena (Festen)	67	20.9	+3.0	16.8	14	1	3.6
Rīgas	3. Rīgas	Jaunpils (Zaube)	Bēzmuiža (Bersehoff)	30	20.0	+2.1	11.8	12	5	3.1
Cēsu	3. Cēsu	Liezēres	Meselau	86	25.6	+7.7	43.0	11	4	2.8
Valkas	7. Cēsu	Gulbenes	Jaungulbene	183	11.5	-6.4	-35.9	11	5	2.8
Cēsu	4. Cēsu	Ērgļu	Ērgļu pilsm.	81	3.7	-14.2	-79.3	10	0	2.6
Rīgas	3. Rīgas	Madlienas	Aderkaši (Fistehlen)	28	14.3	-3.6	-20.1	9	1	2.3
Valkas	7. Cēsu	Gulbenes	Stāmeriena	80	6.3	-11.6	-65.1	9	3	2.3
Cēsu	4. Cēsu	Ērgļu	Katrīnas m. (Cathrinenhof)	20	0.0	-17.9	-100.0	9	1	2.3
Cēsu	4. Cēsu	Liepkalnes	Oselshof	42	16.7	-1.2	-6.8	7	1	1.8
Rīgas	3. Rīgas	Suntažu	Wattram	23	0.0	-17.9	-100.0	7	7	1.8
Cēsu	3. Cēsu	Liezēres	Lubey	46	13.0	-4.8	-27.1	6	3	1.5
Cēsu	1. Cēsu	Raunas	Raunas pilsm.	217	32.3	+14.4	80.3	5	1	1.3
Cēsu	4. Cēsu	Ērgļu	Fehgen	42	21.4	+3.5	19.8	3	2	0.8
Cēsu	3. Cēsu	Liezēres	Eckhof	78	12.8	-5.1	-28.3	3	1	0.8
Cēsu	4. Cēsu	Vestienas	Fehsen	25	8.0	-9.9	-55.3	3	1	0.8
Cēsu	2. Cēsu	Lazdonas	Modohn	34	2.9	-14.9	-83.6	3	1	0.8
Cēsu	4. Cēsu	Vecpiebalgas	Vāckalna m. (Teutschenberg)	15	80.0	+62.1	347.2	2	2	0.5
Valkas	7. Cēsu	Gulbenes	Kroppenhof	56	2.7	-15.2	-85.0	2	0	0.5
Valkas	7. Cēsu	Gulbenes	Litene (Lettin)	120	0.0	-17.9	-100.0	2	1	0.5
Cēsu	4. Cēsu	Vecpiebalgas	Vecpiebalga	131	100.0	+82.1	459.0	1	0	0.3
Cēsu	4. Cēsu	Vecpiebalgas	Hochenbergen	16	100.0	+82.1	459.0	1	0	0.3
Cēsu	1. Cēsu	Dzērbenes	Aula	30	40.0	+22.1	123.6	1	1	0.3
Cēsu	1. Cēsu	Raunas	Horstenhof	11	0.0	-17.9	-100.0	1	0	0.3
Cēsu	1. Cēsu	Raunas	Jaunrauna	61	0.0	-17.9	-100.0	1	0	0.3

¹²⁸ Sastādīts pēc: LVVA, 4. fonds, 2. apr., 379. lieta; EAA, 2054. fonds, 1. apr., 1198. lieta; LVVA, 3. fonds, 10. apr., 241. lieta, 147. lp.

Korelācijas koeficients = **0.01156**

$$\text{Correl}(X, Y) = \frac{\sum (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum (x - \bar{x})^2 \sum (y - \bar{y})^2}}$$

(pēc formulas
kur rezultāta intervāls no 0 līdz 1 atspoguļo pozitīvu
korelāciju, savukārt, intervāls no 0 līdz -1 – negatīvu
korelāciju).

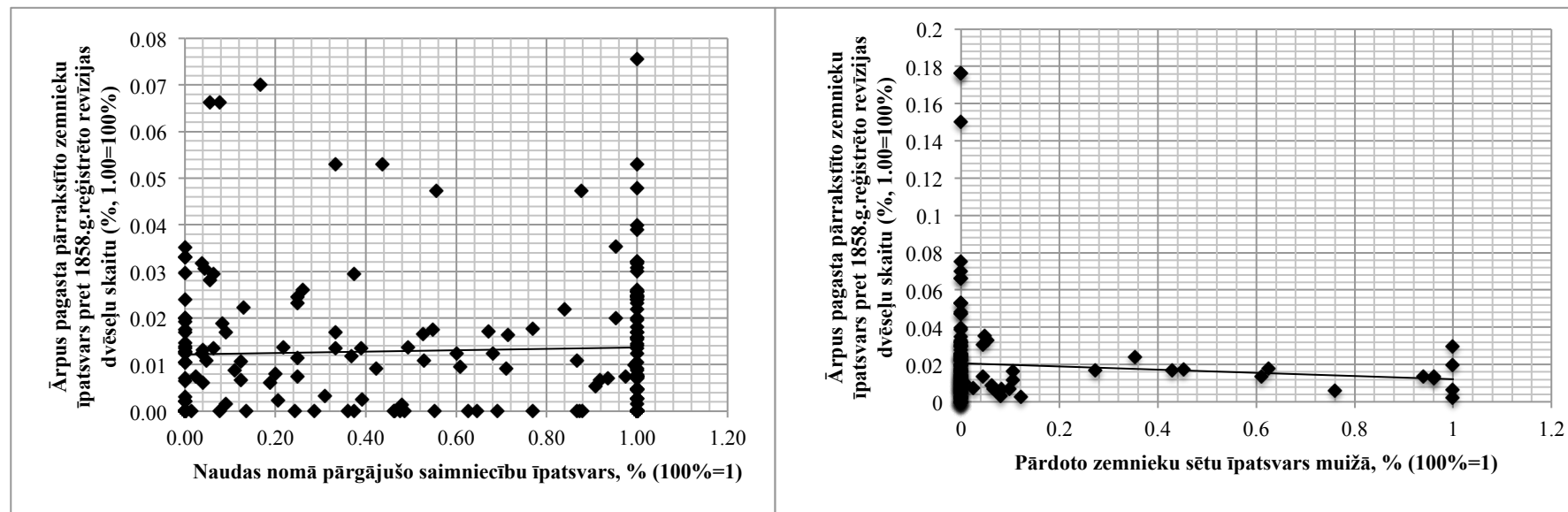

Pielikums Nr. 37. Vidzemes guberņā pārdoto, naudas, jauktā vai kļaušu nomā nodoto zemnieku sētu īpatsvars pa draudzes tiesu iecirkņiem (1866. g.) un ārpus pagasta pilsētās, citās guberņās vai profesionālās grupās pārrakstīto zemnieku īpatsvars (1859.-1879.g.)¹²⁹

Draudzes tiesas Iec.	% pārdotu saimniecību	% no vidējā (7.5%)	% naudas nomā	% no vidējā (55.3%)	% jauktajā rentē	% no vidējā rādītāja (25.4%)	% kļaušu rentē	% no vidējā (11.8%)	1859.-1869. izrakstīti (bez ģim.loc.) % /100	% no vidējā (1.67%)	1869.-1879.g. izrakstīti % /100	% no vidējā (1.93%)	1859.-1879 izrakstīti (bez ģim.loc.) %/100	% no vidējā (3.61%)	1859.-1879. ārpus guberņas izrakstīti %/100	% no vidējā (1.23%)
1. Cēsu	7.4	99.2	19.0	34.4	71.1	279.8	2.5	21.0	0.018	109.7	0.022	113.9	0.040	111.7	0.006	46.8
1. Rīgas	0.5	6.5	46.7	84.4	50.6	199.3	2.2	18.6	0.022	131.2	0.018	92.9	0.040	110.3	0.006	46.3
2. Cēsu	6.4	85.7	70.9	128.2	11.4	44.8	11.3	95.8	0.014	85.9	0.015	77.1	0.029	81.0	0.020	162.1
2. Rīgas	8.6	114.3	60.0	108.5	6.1	24.1	25.3	214.5	0.020	121.5	0.020	105.2	0.041	112.4	0.007	59.0
3. Cēsu	0.0	0.0	30.2	54.5	56.3	221.8	13.5	114.3	0.002	13.9	0.008	39.0	0.010	27.3	0.002	14.1
3. Rīgas	2.7	36.3	44.9	81.1	48.2	189.8	4.2	35.5	0.013	76.7	0.021	109.7	0.034	94.1	0.020	165.1
4. Cēsu	0.0	0.0	70.4	127.3	29.6	116.6	0.0	0.0	0.009	54.6	0.035	178.9	0.044	120.9	0.033	266.1
4. Rīgas	34.2	456.6	34.2	61.9	30.1	118.6	1.4	11.6	0.011	63.7	0.014	70.8	0.024	67.3	0.009	70.0
5. Cēsu	1.7	22.4	45.0	81.4	37.3	146.8	16.0	135.7	0.026	155.9	0.029	150.5	0.055	152.6	0.036	295.5
5. Rīgas	23.9	318.6	55.8	100.8	14.2	55.7	6.2	52.5	0.016	94.7	0.010	52.8	0.026	72.0	0.002	19.2
6. Cēsu	0.0	0.0	81.9	148.1	15.6	61.5	2.5	21.2	0.015	87.4	0.020	105.5	0.035	96.8	0.005	37.5
6. Rīgas	12.4	164.7	66.1	119.6	13.9	54.9	7.6	64.2	0.010	62.3	0.011	58.0	0.022	59.8	0.002	19.5
8. Cēsu	34.1	455.0	41.2	74.6	21.8	85.8	2.8	24.1	0.013	74.9	0.014	70.0	0.026	72.1	0.002	12.2

¹²⁹ 1866. gada Vidzemes gub. muižu anketēšanas dati (LVVA, 214. f., 1. apr., 5120.-5151. l) un Vidzemes guberņas 10. dvēseļu revīzijas papildinājumi. Aprēķini izdarīti pēc 1866. gada muižu anketām; tie neatspoguļo datus par visu draudzes tiesas iecirkni, bet tikai tām muižām, par kurām saglabājušies anketu dati, to pilnībā iztrūkst par 7. Cēsu draudzes tiesas iecirkni; tabulā minētie summārie dati par pārdoto sētu skaitu vai naudas nomā izdotajām saimniecībām tāpat neatspoguļo situāciju pilnīgi.

Pielikums Nr. 38. Grafiki – korelācija starp Vidzemes guberņā pārdoto un naudas, jauktā vai klaušu nomā nodoto zemnieku sētu īpatsvars pa muižām (1866. g.) un ārpus pagasta pilsētās, citās guberņās vai profesionālās grupās pārrakstīto zemnieku īpatsvars (pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumiem, 1859.-1879.g.)¹³⁰

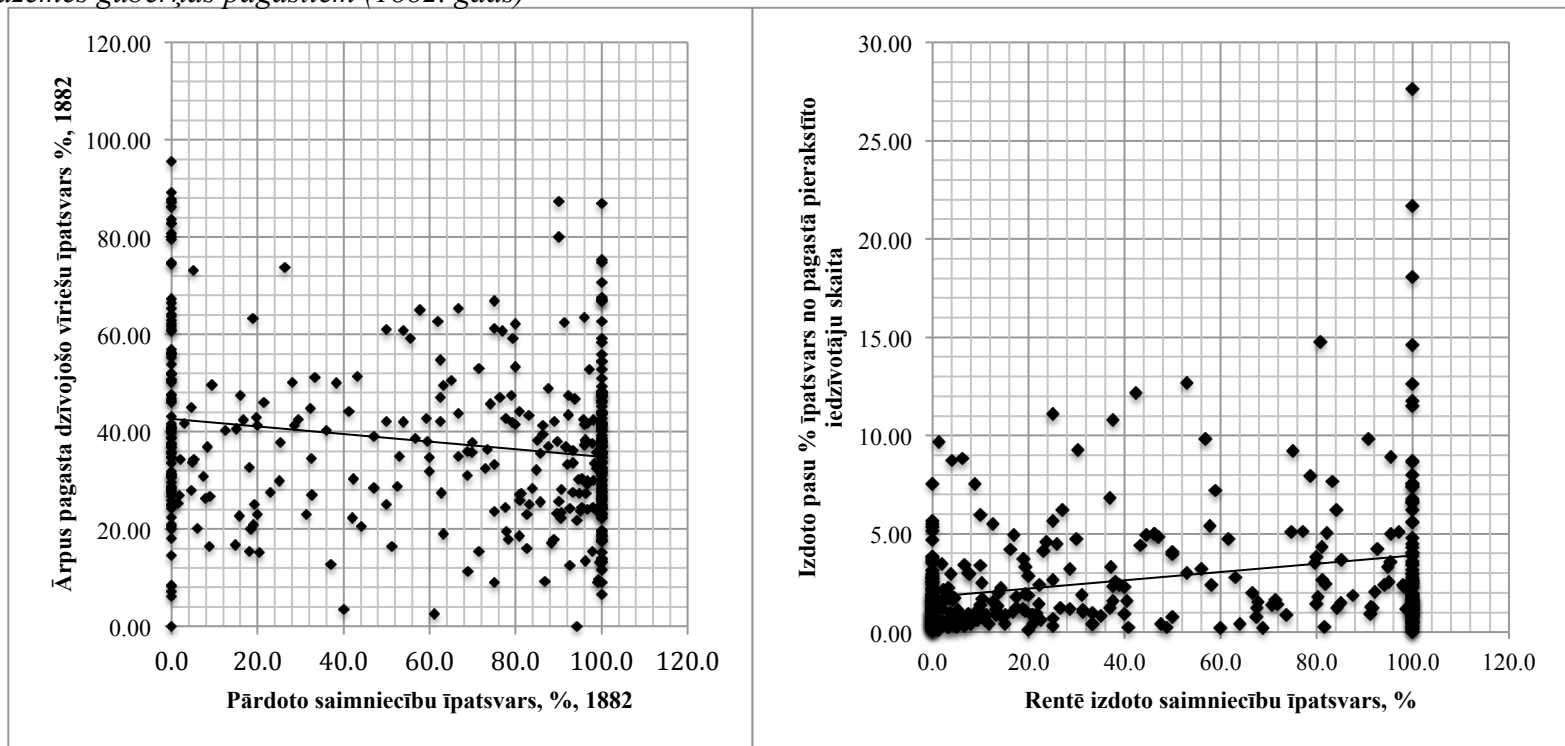
¹³⁰ 1866. gada Vidzemes gub. muižu anketēšanas dati (LVVA, 214. f., 1. apr., 5120.-5151. l) un Vidzemes guberņas 10. dvēseļu revīzijas papildinājumi.

Pielikums Nr. 39. Tabula Vidzemes guberņā līdz 1882. gadam pārdoto un rentē izdoto zemnieku saimniecību % īpatsvars un zemnieku pārrakstīšanas gadījumu īpatsvars pa Vidzemes guberņas draudzes tiesu iecirkņiem¹³¹

Draudzes tiesas iecirknis	Pārdotas zemnieku saimniecības	Rentē	% pārdotas	% no gub vidējā (66%)	% rentē	% no vidējā (34%)	Pierakstīti 1858.g. vīriešu revīzijas dv.	Izrakstīti no pagasta (bez ģim), 1859.-1899.	% no 1858.g. pierakstītajiem	% no gub vid (7.68%)	1870.-1879.g. izrakstīti	% no 1858. g. uzskaitītajiem	% no gub.vid (1.91%)	1880.-1889.g. izrakstīti	% no 1858. g. uzskaitītajiem	% no gub.vid (1.73%)	1870.-1889.g. g. izrakstīti	% no 1858. g. uzskaitītajiem	% no gub.vid. (3.64%)
1. Cēsu	608	514	54.2	82	45.8	135	12224	932	7.62	99	214	1.75	92	178	1.46	84	392	3.21	88
1. Rīgas	400	454	46.8	71	53.2	156	10019	1091	10.89	142	365	3.64	191	189	1.89	109	554	5.53	152
2. Cēsu	1064	113	90.4	137	9.6	28	12449	929	7.46	97	180	1.45	76	234	1.88	109	414	3.33	91
2. Rīgas	667	276	70.7	107	29.3	86	7659	684	8.93	116	159	2.08	109	132	1.72	100	291	3.80	104
3. Cēsu	1315	91	93.5	142	6.5	19	9494	403	4.24	55	84	0.88	46	93	0.98	57	177	1.86	51
3. Rīgas	660	406	61.9	94	38.1	112	12591	1237	9.82	128	330	2.62	137	404	3.21	185	734	5.83	160
4. Cēsu	976	246	79.9	121	20.1	59	10588	891	8.42	110	278	2.63	137	265	2.50	145	543	5.13	141
4. Rīgas	520	411	55.9	85	44.1	130	11883	789	6.64	86	146	1.23	64	181	1.52	88	327	2.75	76
5. Cēsu	507	915	35.7	54	64.3	189	8019	947	11.81	154	214	2.67	140	224	2.79	161	438	5.46	150
5. Rīgas	610	280	68.5	104	31.5	93	9633	717	7.44	97	138	1.43	75	144	1.49	86	282	2.93	80
6. Cēsu	491	293.5	62.6	95	37.4	110	7786	603	7.74	101	201	2.58	135	94	1.21	70	295	3.79	104
6. Rīgas	693	120	85.2	129	14.8	43	9162	360	3.93	51	61	0.67	35	86	0.94	54	147	1.60	44
7. Cēsu	648	542	54.5	83	45.5	134	8066	458	5.68	74	139	1.72	90	100	1.24	72	239	2.96	81
8. Cēsu	453	194.5	70.0	106	30.0	88	7987	469	5.87	76	106	1.33	69	80	1.00	58	186	2.33	64
Rīgas patrimoniālapgabals	34	156	17.9	27	82.1	241	2201	225	10.22	133	50	2.27	119	18	0.82	47	68	3.09	85
KOPĀ	9646	5012	66	100	34.0	100	139761	10735	7.68	100	2665	1.91	100	2422	1.73	100	5087	3.64	100

¹³¹ N. Manaseina revīzijas vajadzībām rīkotās anketēšanas dati par Vidzemes guberņas pagastiem LVVA, 3. fonda, 5. apr., 174.-571. lietas.

Pielikums Nr. 40. Grafiki – korelācija starp pārdoto vai izrentēto zemnieku saimniecību īpatsvaru un ārpus pagasta dzīvojošo vai pases saņēmušo zemnieku īpatsvaru pa Vidzemes guberņas pagastiem (1882. gads)¹³²

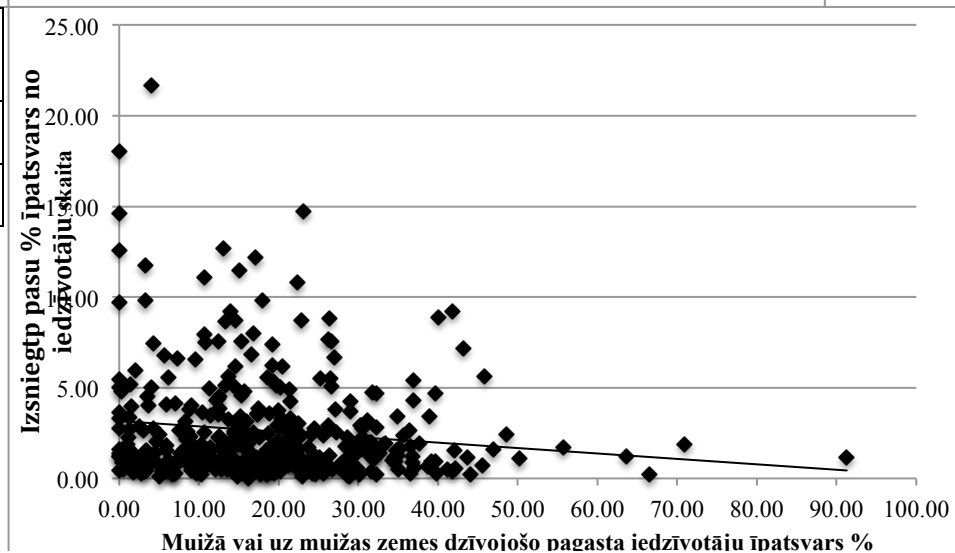
KORELĀCIJAS KOEFICIENTI (r)	Rentē izdotas saimniecības, %	Pārdotas saimniecības, %	Muižā vai uz muižas zemes dzīvo, %
Ārpuspagastnieku % īpatsvars	0.190	-0.186	-0.411
Izdoto pasu skaits pret iedzīv. skaitu	0.282	-0.285	-0.132

Korelācijas koeficients aprēķināts pēc formulas

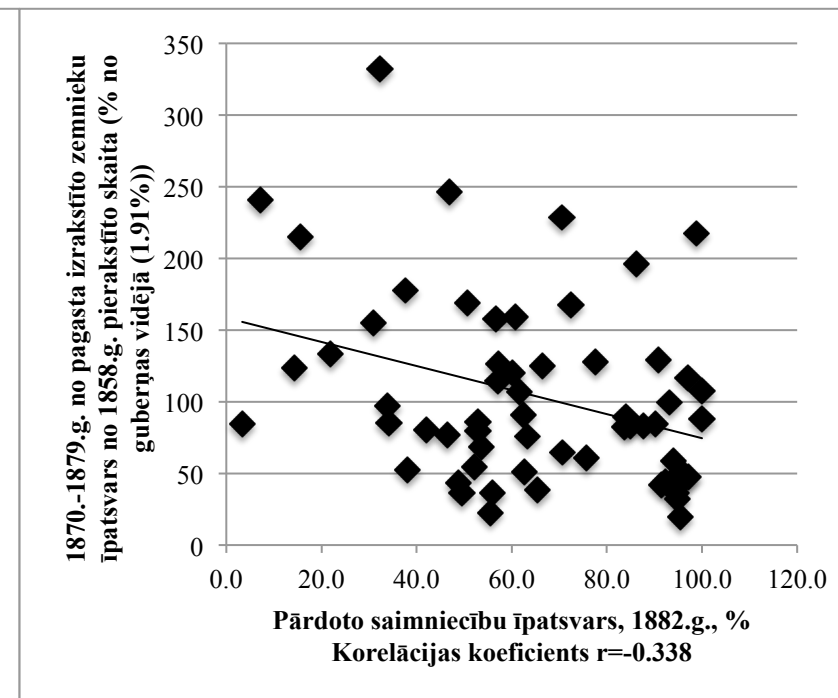
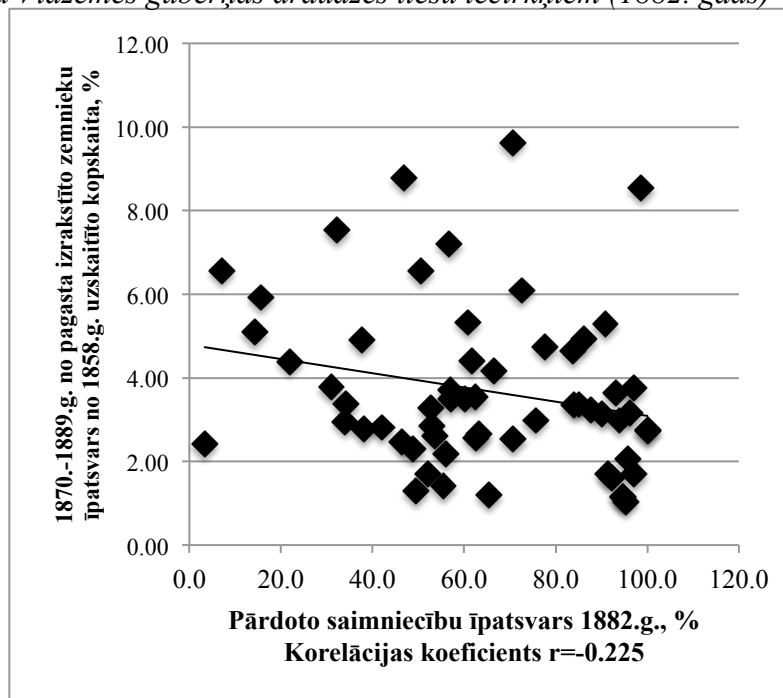
$$Correl(X, Y) = \frac{\sum (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum (x - \bar{x})^2 \sum (y - \bar{y})^2}}$$

, kur rezultāta intervāls 0..+1 atspoguļo pozitīvu korelāciju, savukārt, 0..-1 – negatīvu korelāciju.

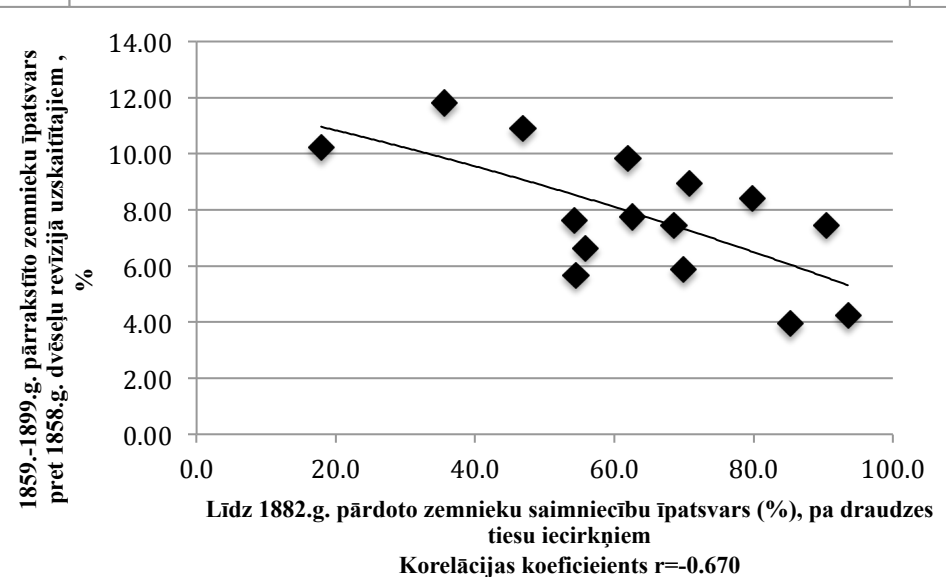
¹³² N. Manaseina revīzijas vajadzībām rīkotās anketēšanas dati par Vidzemes guberņu LVVA, 3. fonda, 5. apr., 174.-571. lietas.

Pielikums Nr. 41. Grafiki – korelācija starp pārdoto vai izrentēto zemnieku saimniecību īpatsvaru un ārpus pagasta dzīvojušo vai pases saņēmušo zemnieku īpatsvaru pa Vidzemes guberņas draudzes tiesu iecirkņiem (1882. gads)¹³³

KORELĀCIJAS KOEFICIENTS (r)	
1859.-1899. g. no pagasta izrakstīto zemnieku % īpatsvars (pēc 10. dvēseļu revīzijas papildinājumiem) un pārdoto zemnieku saimniecību īpatsvars, %	-0.670
1870.-1879. gadā no pagasta izrakstīto zemnieku % īpatsvars un pārdoto zemnieku saimniecību īpatsvars, %	-0.534
1880.-1889. gadā no pagasta izrakstīto zemnieku % īpatsvars un pārdoto zemnieku saimniecību īpatsvars, %	-0.064
1870.-1889. gadā no pagasta izrakstīto zemnieku % īpatsvars un pārdoto zemnieku saimniecību īpatsvars, %	-0.355

¹³³ N. Manaseina revīzijas vajadzībām rīkotās anketēšanas dati par Vidzemes guberņu LVVA, 3. fonda, 5. apr., 174.-571. lietas.

Pielikums Nr. 42. Naudas nomas ieviešanas gaita un 1865. gadā pārceļojušo Kurzemes guberņu zemnieku skaits pa draudžu novadiem¹³⁴

Draudzes novads (politische Kirchspiel)	Aprīķis	Zemnieku sētu (Gesinde) skaits 1861.g.	No tām: naudas nomā izdotas 1861.g	No tām: pārdotas zemniekiem	Naudas noma %	Starpība no vidējā % (82.2%)	Pārceļotāju skaits 1865. gadā
Aizkraukles (Ascherad)	Ilūkstes	829	193	0	23.3	-71.68	217
Aizlaucis (Ueberlauz)	Ilūkstes	611	391	0	64.0	-22.15	31
Aizputes	Aizputes	152	139	0	91.4	11.25	160
Alsungas	Aizputes	228	199	0	87.3	6.18	0
Ārlavas	Talsu	226	223	0	98.7	20.04	279
Auces	Tukuma	439	425	0	96.8	17.77	0
Baldones	Bauskas	177	154	0	87.0	5.85	0
Bauskas	Bauskas	643	622	0	96.7	17.68	0
Daugavpils	Ilūkstes	929	435	0	46.8	-43.04	0
Dobeles	Dobeles	799	786	0	98.4	19.68	0
Dundagas	Ventspils	316	309	0	97.8	18.96	1129
Durbes	Grobiņas	412	334	0	81.1	-1.38	23
Embūtes	Aizputes	487	417	0	85.6	4.17	8
Gramzdas	Aizputes	247	178	0	72.1	-12.33	21
Grobiņas	Grobiņas	1346	1267	0	94.1	14.51	5
Jaunpils	Tukuma	513	492	0	95.9	16.67	0
Jelgavas	Dobeles	1133	1086	10	95.9	16.61	0
Kandava	Talsu	689	665	0	96.5	17.42	44
Ķekavas	Bauskas	1043	886	9	84.9	3.34	0
Kuldīgas	Kuldīgas	513	392	42	76.4	-7.04	5
Mežmuižas (Grenzhof)	Dobeles	421	381	0	90.5	10.10	0
Neretas	Jaunjelgavas	570	397	0	69.6	-15.27	0
Piltenes	Ventspils	473	348	0	73.6	-10.50	225
Sabiles (Zabeln)	Talsu	506	488	0	96.4	17.33	32
Sakaslejas (Sackenhausen)	Aizputes	414	243	0	58.7	-28.59	0
Saldus	Kuldīgas	1282	1197	0	93.4	13.59	139
Sēlpils	Jaunjelgavas	1578	1334	0	84.5	2.84	0
Sesavas (Sessau)	Dobeles	298	254	0	85.2	3.69	0
Subates	Ilūkstes	578	265	0	45.8	-44.22	0
Talsu	Talsu	573	566	0	98.8	20.17	261
Tukuma	Tukuma	796	756	2	95.0	15.54	0
Valtaiķu (Neuhausen)	Aizputes	328	286	0	87.2	6.08	1
Vārmes	Kuldīgas	180	146	0	81.1	-1.32	0
Vecmuižas (Neugut)	Bauskas	208	184	0	88.5	7.62	0
Ventspils	Ventspils	483	338	0	70.0	-14.87	94
Kopā	Aizputes	1856	1462	0	78.8	-4.17	190
Kopā	Bauskas	2071	1846	9	89.1	8.44	0
Kopā	Dobeles	2651	2507	10	94.6	15.05	0
Kopā	Grobiņas	1758	1601	0	91.1	10.79	28

¹³⁴ Dati par uz naudas nomā nodotajām zemnieku sētām (Gesinde) par 1861. gada Jūrģiem no Heyking, S. 16; dati par 1865. gadā pārceļošanai uz Novgorodas un Rietumu guberņām un Poliju pieteikušos zemnieku skaitu: LVVA, 1. fonds, 9380. lieta, 187. lp.

Kopā	Hükstes	2947	1284	0	43.6	-47.00	248
Kopā	Jaunjelgavas	2148	1731	0	80.6	-1.96	0
Kopā	Kuldīgas	1975	1735	42	87.8	6.87	144
Kopā	Talsu	1994	1942	0	97.4	18.48	616
Kopā	Tukuma	1748	1673	2	95.7	16.43	0
Kopā	Ventspils	1272	995	0	78.2	-4.84	1448
Kopā	Kopā	20420	16776	63	82.2	0.00	2674

Pielikums Nr. 43. Latviešu zemnieku koloniju izveidošanās reģionālās īpatnības Krievijas impērijas Eiropas daļā (19. gs. 50. gadi – 1914. gads)

Guberņa	Koloniju aptuvenais skaits	Lielāko koloniju izveidošanās laiks	Zemes turēšanas veids	Izceļošanas vieta	Aptuvenais saimniecību skaits kolonijās (bez atsevišķām viensētām)
Donas kazaku karaspēka apgabals	>5	19. gs. 60.-70. gadi.	Privātīpašumā, mazākā daļa rentē	Vidzemes guberņa, Rīgas un Cēsu apr.	Ap 50 saimniecību (20. gs. sākums)
Jaroslavas guberņa	<5	19. gs. 90. gadi – 20. gs. sākums	Privātīpašumā un rentē	Nav ziņu	>30 saimniecību (20. gs. sākums)
Kalugas guberņa	>10	19. gs. 90. gadu 2. puse – 20. gs. sākums	Privātīpašumā, ar Zemnieku zemes bankas starpniecību	Kurzemes un Vidzemes guberņas	>170 saimniecību (20. gs. sākums)
Kauņas guberņa	>10; daudz atsevišķu viensētu	19. gs. 2. puse	Privātīpašumā; mazākā daļa rentē	Kurzemes guberņa	
Kostromas guberņa	Ap 10	19. gs. 60.-70. gadi.	Privātīpašumā	Vidzemes guberņa	
Kubaņas apgabals	<5	19. gs. 80. gadi – 20. gs. sākums	Rentē; mazākā daļa īpašumā		Ap 100 saimniecību (20. gs. sākums)
Maskavas guberņa	<5	20. gs. sākums	Rentē	Kurzemes un Vidzemes guberņa	<50 saimniecību (20. gs. sākums)
Minskas guberņa	<10	19. gs. 60. gadu beigas – 19. gs. 70. gadi; atsevišķas kolonijas vēlāk	Rentē; vēlāk privātīpašumā	Kurzemes guberņa	<180 saimniecību (20. gs. sākums)
Mogiļevas guberņa	>40	19. gs. 70.-80. gadi	Privātīpašumā un rentē	Vidzemes guberņa, Kurzemes guberņa	>700 saimniecību (20. gs. sākums)
Novgorodas guberņa	>50	19. gs. 60. gadu 2. puse-19. gs. 70. gadi; mazākas kolonijas 19. gs. 80.-90. gados un 20. gs. sākumā	Rentē un privātīpašumā	Kurzemes guberņa	>1100 saimniecību (20. gs. sākums)
Orlas guberņa	<5	19. gs. 70. gadi; 20. gs. sākums	Privātīpašumā un mazākā daļa rentē		Ap 50 (?) saimniecību (20. gs. sākums)
Pleskavas guberņa	>15; daudz atsevišķu viensētu	19. gs. 60.-80. gadi.	Privātīpašumā un rentē	Vidzemes guberņa; mazāk arī Kurzemes guberņa	>800 saimniecību (20. gs. sākums)
Sanktpēterburgas guberņa	<10	19. gs. 70.-80. gadi	Privātīpašumā; mazākā daļa rentē	Kurzemes guberņa; mazāk – Vidzemes guberņa	>100 saimniecību
Saratovas guberņa	<3	19. gs. 80. gadi	Rentē	Kurzemes guberņa	<50 saimniecību (20. gs. sāk.)
Simbirskas guberņa	<5	19. gs. 60.-70. gadi	Rentē	Kurzemes guberņa	<100 saimniecību (20. gs. sāk.)
Smoļenskas guberņa	>40	19. gs. 80.-90. gadi; mazāk 20. gs. sākums	Privātīpašumā; mazāk rentē	Vidzemes un Kurzemes guberņa	>450 saimn. (20. gs. sākums)
Tveras guberņa	<10	19. gs. 80.-90. gadi	Privātīpašumā un rentē	Kurzemes un Vidzemes guberņa	>40 saimniecību (20. gs. sākums)
Ufas guberņa	<25	19. gs. 80.-90. gadi	Privātīpašumā un rentē	Vidzemes un Kurzemes guberņas	>800 saimniecību (20. gs. sākums)

Vitebskas guberņa (bez Latgales)	>25; daudz atsevišķu viensētu	19. gs. 70.-90. gadi	Privātīpašumā; mazākā daļa rentē	Kurzemes un Vidzemes guberņas	>600 saimn. (20. gs. sāk.) (kolonijās)
Vologdas guberņa	<5	1908.-1914. gads	Kroņa zeme	Vidzemes un Kurzemes guberņas	<150 saimn. (20. gs. sāk.)
Voroņežas guberņa	<3	19. gs. 60. gadi	Kroņa zeme	Kurzemes guberņa	<50 saimn. (19. gs. 60. gadi)

Pielikums Nr. 44. Latviešu koloniju reģionālais izvietojums Krievijas impērijas Eiropas daļā. Pārskata karte. 20. gs. sākums (izveidota maps.google.com).

